COMMENTARIA IN PROUERBIA SALOMONIS, IN QUIBUS VULGATA NOSTRA LECTIO SIC…

Cornelius Jansenius

BIBLIOTECA VITT. EMANUELE
FONDO LORENZO
36
10 C
29

COMMENTARIA IN

PROVERBIA

SALOMONIS, IN QVIBVS VVLGA-
TA NOSTRA LECTIO SIC TRACTATVR
vt & diligens fiat collatio cum originalibus, &
literalis simul cum mystico sensus
tradatur.

Authore CORNELIO IANSENIO *Hulstensi, Sacræ Theologiæ Louanij Professore ordinario, Ecclesiæ Collegiatæ D. Iacobi Decano, ac designato Episcopo Gandensi.*

[redacted]OVANII,
Ex officina Typographica Ioannis Bogardi, Bibliop. Iurat.
Sub Biblijs Aureis. Anno 1568.

CVM GRATIA ET PRIVILEGIO AD QVADRIENNIVM SVBSIG. DE PERRE.

AMPLISSIMO VIRO D. VIGLIO ZVVICHEMO, PRAEPOSITO GANDENSI AD D. BAVONIS, SVPREmiq; *Senatus Belgici Præsidi, & illustrissimi ordinis aurei Velleris Cancellario, D. suo benignissimo Cornelius Iansenius Hulstensis.*

CONSTAT Amplissime Domine Præses in precio semper habitos eos qui graues quasdam breuesq; sentẽtias, siue ad recte de rebus iudicandum, siue ad mores formãdos vel verbo protulerunt, vel scripto ediderunt. Nec mirum, cum nihil vtilius esse possit quàm huiusmodi breuia elogia ob oculos semper habere proposita, quibus quid de quauis re sentiendum, quid quouis casu occurrente faciendum sit, mox mens hominis admoneatur. Mirata est olim hoc nomine antiquitas Hesiodum, Theognem, Phocilidem, vt omittamus septem illos Greciæ sapientes, ipsumque Socratem, qui præ his omnibus sapientissimus Apollinis oraculo iudicatus est, quorum sapienter grauiterque dicta etiam hodie velut oracula quædam suspicimus. Si autem non immerito istorum dicta & legimus & admiramur, multã eis vtilitatem, multumque fructum inesse non dubitãtes, multo sane magis nostri nobis Salomonis vere diuina oracula sunt requirenda, expendenda, ac menti inprimẽda, qui non Apollinis, sed Dei Opt. Max. oraculo sapientissimus pronunciatus est, non tantum eorum qui cum ipso vixerũt mortalium, sed & omniũ quotquot vel fuerunt vel futuri sunt. Dedi enim inquit, tibi cor 3. Reg. 3.
sapiens & intelligens, intantum vt nullus ante te similis tui fuerit, nec post te surrecturus sit. Cuius sapientia non tantum ipsa magnitudine, illorum longe superat sapientiam, sed & generis sui prestantia. Est enim & diuersi & præstantioris generis. Illorum enim sapientia in naturali rectę rationis iudicio (quod in eis minus quàm in alijs hominibus erat corruptum) constituta fuit. Huius vero nostri Philosophi sapientia, ex lege diuina, quæ certissima omnium tum credendorum, tum agendorum regula est, profluxit, vnde ne-

cesse est, eam vt duplex consequatur præeminentia, nempe & quod ab omni errore & vitio sit immunis, & quod viam ac rationem cõmonstret qua homo nunc Deo placeat, & aliquãdo ei coniunctus, vere sit semper fœlix atque beatus. Quorum neutrum illorum sapientiæ asscribi potest. Nam cum nequaquàm diuino fidei lumine illustrati fuerint, in multis sunt hallucinati, & rationem tantum demonstrant, qua iuxta ciuilẽ politiam bene iusteq; viuatur. Itaque istos quàmlibet præclare Philosophantes, à sapientia quam profitebantur alienissimos fuisse constat, vt qui ne principium quidem sapientiæ nouerint. Initium enim, inquit noster, sapientiæ timor Domini. Excelluit hic noster sapiens in parabolis proferẽdis, vt de
3. Reg. 4 eo dicat scriptura: Locutus est Salomon tria milia parabolas, & fuerunt carmina eius quinque milia. Ad quæ audienda, cum nõ tantũ finitimæ quæque gentes ad eum confluerent, sed & à cunctis finibus terræ plerique conuenirent, adeo vt inter cæteros etiam regina Saba ex vltimis orbis terminis adesset. An non & nos conuenit lubenter eum, adhuc nobiscum in parabolis scripto relictis loquentẽ, audire? Idq; eo magis quod in eis tanta sit sententiarum varietas, vt ex eis ad quoduis argumentum tractandum facile rationes eæq; efficacissimæ desumi possint, adeo vt nulla sit vel iustitiæ vel iniustitiæ pars, quæ non hinc vel laudari vel vituperari queat, nulla hominis actio aut vitæ functio quæ non hinc cõmonstretur qualis esse debeat, vt ob id recte quis dixerit, vix esse inter sacros codices alium qui ad quiduis dicendum & persuadendum, atq; ad conciones vulgares magis sit accommodus, quemadmodum vel ex D. Gregorio facile animaduerti potest, qui ad formandos hominum mores sæpissime, ex hoc libro testimonia petit. Recte ergo etiam huic parabolarũ Salomonis libro ea tribui possunt nomina, quæ à Græcis tribuũtur illi, qui ad huius imitationem postea conscriptus est libro, quem nos Ecclesiasticum vocamus, vt scilicet etiam iste dicatur aut πανάρετος, hoc est eximius, præcipuus & præ cæteris eligendus aut πανάρετος, quod omnium virtutum & morum materiã copiose comprehendat. Quæ cum ita sint, mirari subinde mecum soleo nostram negligentiam, qua diuinus ille liber qui sapientissimi Salomonis parabolas continet ita neglectus permanet, vt vix sint ex nostris qui in eum iusta ediderint commentaria, cum illum vel maxime requirere commentaria, etiam ipse titulus moneat. Siquidem

dem parabolarum nomen, eorum quæ dicuntur obſcuritatem declarat. Sunt enim qui ſenſum tantum literalem idque perfunctorie ſatis ſunt proſecuti, ſunt rurſum qui myſticæ tantum intelligentiæ explicandæ, idque in quibuſdam duntaxat verſibus incubuere. Deinde noſtri ferè ſic eam qua vtimur lectionem Latinam interpretando tractarunt, vt nulla originalis linguæ ab eis ſit habita ratio, ſine qua, nec quæ ſit verior alicuiꝰ loci lectio, vbi varietas incidit, nec quis verior ſenſus ex multis qui legenti occurrerunt, & apud commētatores reperiuntur, cognoſci ſatis poteſt. Alij vero, noſtra omnino non ſolum neglecta, ſed & reiecta lectione, Hebraicam tātum exponunt literam, ſuam quiſque ſequendo verſionem, Iudaiciſque etiam expoſitionibus frequēter nimis inhærentes & confidentes. Hæc apud me ſerio perpendens, cum ex ordinaria profeſſione aliquid mihi publice ex ſacris libris tractādum eſſet, operæprecium me facturum exiſtimaui, ſi prælectionibus publicis vtiliſsimū hunc librum illuſtrandum ſuſciperem, vulgatamque noſtram lectionem, quæ, quòd tot ſeculis recepta fuerit & vſitata atq; iam decreto celeberrimi concilij Tridentini cōfirmata ſit, merito reijcienda nō eſt, ſed omnibus aliorum perferenda, ſic tractarem vt ſemper ad originalia tum Græca, tum Hebræa reſpectus haberetur, iſq; potiſsimum ſenſus daretur qui cum ipſo fonte maxime cōueniret. Sic etiam literalem indicaremus intelligentiam, que fundamentum eſt & baſis ſenſus myſtici, vt myſticam intelligentiam nō negligeremus. Hanc enim ſemper iudicaui optimam & vtiliſsimam eſſe tractandi ſcripturas rationem, vt ſeruata vſitata latinis verſione, accurata haberetur collatio ad linguas originales, quo per eam & veritas lectionis in codicum varietate deprehēderetur, & inter varias intelligētias quas noſtra verſio admittit, ea traderetur quæ cum fonte ipſo vel coincideret, vel viciniſsimè accederet. Deinde vt ne ſolo vel literali vel myſtico ſenſui tradendo opera daretur, ſed vt prius literali ſenſu præiacto pro fundamento, ſolida poſtea myſtici ſenſus perciperetur ſuauitas, repreſſa illa nimia, qua plerique abutuntur, myſticas intelligentias tractandi libertate, nullo ſubnixa fundamento. Qua re fit vt pleriſque eorum tractationes ridiculæ fiant non ſine iniuria ſanctiſsimarum ſcripturarum, in quibus explicandis temerè quis ea vtitur libertate, vt illas ſuis ſubijciat cogitationibus & ſine ſolida ratione id doceat in eis

ſignificari,quod à ſpiritu diuino,qui earũ præcipuus eſt author,alieniſsimum ſæpe eſt.Hanc enarrandi ſacras literas rationẽ,cũ ſecuti eſſemus in hoc libro publicis lectionibus explicando,& intelligeremus ſtudioſos pleroſq; efflagitare,vt in vtilitatem Chriſtianæ Reipub,labor noſter ederetur,non potui prætermittere, quàm diu alia ratione Eccleſiæ Chriſti non poſſum inſeruire,quin illorum petitioni ſatisfacerem , ſecutus hunc noſtrum ſapientem in
Sap. 7. cuius perſona dicitur: Sapientiã ſine fictione didici,& ſine inuidia communico,& honeſtatem illius non abſcondo.Scio hæc tempora ſummopere requirere vt potiſsimũ ſtylus exeratur contra hæreticos in confutãdis eorũ erroribus, & ſtabilienda antiqua catholicæ fidei doctrina. Verum cum iſtud à multis abunde hoc iam tẽpore præſtitum ſit, & naturali genio ſemper magis tractus ſim ad ſolidam atque genuinam ſcripturarum tractationẽ, putaui magis ſectandum id ad quod natura ducit, perſuaſus etiam nulla alia magis ratione aut trahendos errantes ad catholicæ noſtræ matris gremium,aut confutandos eorum errores quàm ſolida ſcripturarũ explanatione,quam cum videant in quibuſdam commentatoribus noſtris deſiderari,fit vt cum eorum commentarijs etiam fidem & religionem quam ſectãtur reijciant, & non ſatis firmam iudicent. Nec tamẽ in hoc noſtro labore aliorum commentarios reijcimus, ſed ex omnibus aliorum qui ad manum erant, & verſionibus,& commẽtarijs,quod propoſito noſtro ſeruiret mutuati ſumus,& inter alios potiſsimum,Rodolphi Bayni Cantabrigenſis Viri & Doctiſsimi & Pijſsimi,vt ne quem ſua fraudemus laude. Cuius commentarij in hunc prouerbiorũ librum ſufficere propemodum poterant,ſi non ſuam tantum Hæbraicam verſionem cum Rabbinorum expoſitionibus commentario explicuiſset, vſitata noſtra lectione fere præterita.Nec mihi pudendum duxi, aut illius aut aliorum laboribus & frui, & me adiutum profiteri, cum hoc demum modo optime commentaria conſcribuntur,quando ad D. Hiero. & aliorum imitationem quę ab alijs bene dicta ſunt,congeruntur, adhibito iudicio,& additis his quæ deſiderari poterant. Niſi enim deperhẽdiſsemus non ſufficere quæ in hũc librum conſcripta ſunt, à Beda,Lirano,gloſſà ordinaria, Dionyſio, Arboreo, Rodolpho, denique & alijs quorum commentarijs vſi ſumus,laboribus noſtris iſtis omnino abſtinuiſſemus. In quibus etſi hoc potiſsimum egimus

mus vt nostram receptam lectionē illustraremus,restitueremus & ornaremus,tamen frequenter ac propemodū semper meminīmus aliarum ex Hebræo versionum,nonnunquàm etiam græcanicæ lectionis quæ. 70. tribuitur interpretibus, earum item sensum explicantes,tum vt qui Hebræa legere volent, etiam eorum intelligentiam hinc desumere queant,tum vt varios sensus qui in breuissimis hisce sententijs sæpe reconditi sunt,cum legentium vtilitate erueremus, tum maxime vt collatione facta cum aliorum versionibus & originali lingua,non solum quæ verior esset nostræ lectionis intelligentia ostenderemus,sed etiam declararemus nostram lectionem cum Hebraica, vt vocant, veritate optimè conuenire, sicque eandem à multorum calumnia vindicaremus, qui illam aspernantur quasi ab originali lingua plane dissentientem. Cæterum cum absolutis his nostris commentaciunculis viderem aliquē mihi ex more deligendum,cui illas consecrarem, & qui illarum patronus esse valeat contra obtrectatorum quorundam iniurias, qui cū ipsi nihil præclarum aut volūt aut possunt præstare, aliorum factis semper detrahunt,mox mihi tua amplitudo occurrit,tanquàm cui id præ omnibus deberetur, non solum quòd summa sit tua in his nostris regionibus atque etiam externis,tum authoritas tum celebritas,sed etiam quòd & mihi merito à tuo potissimum patrocinio sit pendendum,& huius libri argumentum eximiæ tuæ prudentiæ maxmè congruat, qua vt prius semper,ita in superioris anni turbatione,sanis & sapientibus tuis consilijs,sic hisce regionibus summa animi constantia adfuisti,vt qui in extremis videbamur versari periculis, Dei singulari beneficio magna ex parte restituti simus,spemque conceperimus, quòd superest, adhuc perficiendum tua illa matura,moderata,omnibusq; nota prudentia, nisi eam nobis iratus Dominus præmature eripiat.Cui enim iustius hic liber, qui sapientiam Salomonis Regis nobis exprimit dedicandus est, cuius defensioni iustius potius concredendus,quàm ei,cuius consilijs sentiunt se reges iuuari,in quo velut speculo videre licet quā vera sint pleraque quæ in hoc libro dicuntur, quàm vtilis scilicet sit rei publicæ sapientū prudentia, experientia,& quæ ex his proficiscuntur sana consilia,quàm ad regna constabilienda plus valeant sapientia rectaque consilia,fortium viribus & armis? Ad cuius autem patrocinium ego potius confugiam,quā eius,qui vt est ipse do

 ctissi-

ctiſsimus,in ſtudijs promouēdis valde intendit, vt declarat erectū ab ipſo hoc anno inſtitutū Louanij nouum Collegium? Nec ego ſane aliū mihi patronū diligēdū duxi quàm eū, cuius in me fauorē vt maximè requirere debeo, ita quoq; ſæpius non obſcure expertus ſum. Solita ergo tua humanitate hunc noſtrum laborem tuo honori & defenſioni dicatum ſuſcipe, quem ſi intellexerimus tuæ prudentiæ ac ſtudioſis non diſplicere, breui ſpero Deo donante dabimus & in Eccleſiaſticum commentaria, qui vt ſimilis eſt cū hoc libro argumenti, ita non minus immo multo magis requirit, & reſtitutionem lectionis, & illuſtrationem ſolidæ intelligentiæ,quo maiori cum fructu legi valeat. Bene vale Patrone Colendiſsime, noſque qua ſoles beneuolentia proſequere. Louanij ex maiori collegio Theologorum. 18. octobris, Anno. 1567.

PROOEMIVM IN PROuerbia Salomonis.

TRES esse Salomonis libros canonicos citra controuersiam asserunt omnes, & Iudaei & Christiani. Prouerbia scilicet, Ecclesiasten, & Canticum canticorum, Praeter hos, alios duos nempe qui liber Sapientiae dicitur & Ecclesiasticus, Iudaei nec Salomonis esse agnoscunt, nec pro canonicis habēt vt saepe testatur D. Hieronymus. Christiani vero & pro canonicis habent, & Salomoni quandóque tribuunt. Nam & D. Cyprianus sumit testimonia ex his duobus libris, velut sentētias à Salomone prolatas. In epistola enim ad Rogatianum, quae est libro tertio, nona, probat ex Ecclesiastico tanquam ex Salomonis libro sacerdotes esse honorandos. Sed & Salomon, inquit, in Spiritu Sancto constitutus, testatur et docet quae sit sacerdotalis authoritas & potestas dicens, Ex tota anima tua time Deum & sacerdotes eius sanctifica, & iterum, honora Deum ex tota anima tua & honorifica sacerdotes eius. Sic & Sapientiae librum D. Ambrosius aliquoties tribuit Salomoni. Nam sermone super Psal. 118. Quid sit scientia, inquit, doceat te Salomon qui ait de domino Deo nostro. Ipse dedit mihi eorum quae, sunt cogitationē verā, pro quo nos legimus in cap. 70. Ipse dedit mihi horū quae sunt scientiam veram. Quod quomodo sit accipiendum, monet D. Augustinus lib. 2. de doctrina Christiana, cap. 8. vbi recensens libros veteris testamenti, tres tantum esse dicit Salomonis, Prouerbiorum, Ecclesiasten, Canticorum. Duo autem libri, inquit, quorum vnus sapientia, & alius Ecclesiasticus inscribitur de quadam similitudine Salomonis esse dicūtur. Idem habet lib. 17. de ciuitate Dei cap. 20. Nam de Ecclesiastico constat ex prologo quod eum Iesus filius Sirach scripserit, quem se D. Hieronymus in prologo super libros Salomonis asserit Hebraicum reperisse, non Ecclesiasticum vt apud Latinos, sed parabolas praenotatum, cui iuncti erant Ecclesiastes, & canticum canticorum, vt similitudinem Salomonis, non solum numero librorum, sed etiam materiarum genere coaequaret. Alterum dicit apud Hebraeos non extare, quin & ipsum stilum Graecam eloquentiam redolere, & nonnullos scriptorum veterum affirmare illum esse Iudaei Philonis. Itaque tres tantum sunt libri qui vere sunt tribuendi Salomoni, de

quibus

quibus quid scripserit D. Hieronymus in commentarijs in Ecclesiasten, dignum est annotatione, Cum enim disseruisset de tribus nominibus Salomonis. Is itaque, inquit, iuxta numerum vocabulorum tria volumina edidit, Prouerbia, Ecclesiasten, & cantica canticorum. In prouerbijs paruulum docens, & quasi de officijs per sententiam erudiens, vnde & ad filiũ eius sermo crebro repetitur, In Ecclesiaste vero maturæ virum ætatis instituens, ne quicquam in mundi rebus putet esse perpetuum, sed caduca & breuia vniuersa quæ cernimus. Ad extremum iam consummatum virum, & calcato sæculo præparatũ in cantico canticorũ sponsi iungit amplexibus. Nisi enim prius reliquerimus vitia, & põpis sæculi renũciãtes, expeditos nos ad aduẽtũ Christi parauerimus, nõ possumus dicere. Osculetur me osculo oris sui.

Hæc ille, insinuans scilicet pro triplici hominum statu, quod ad virtutem attinet, scilicet incipientium, proficiẽtium, et perfectorum, tres etiam esse libros Salomonis, qui suo ordine singulis conueniant statibus. Quam obseruationem secutus vult etiam diligentius attendendum, quod per hos libros, authoris diuersus est titulus. In prouerbijs enim inquit, notatur, Prouerbia Salomonis filij Dauid regis Israel. In Ecclesiaste vero verba Ecclesiaste filij Dauid regis Ierusalem. In cantico autem canticorum nec filius Dauid, nec rex Israel siue Ierusalem, sed tantum canticum canticorum Salomonis. Sicut enim prouerbia quasi rudis institutio ad duodecim tribus & ad totum pertinent Israel, & quomodo contemptus mundi non nisi metropolitis conuenit, hoc est, habitatoribus Ierusalem, ita canticũ canticorum ad eos propriè facit mentionem qui tantum superna desiderant. Ad incipientes & proficientes & paterna dignitas, & regni proprij merito indicatur authoritas. Ad perfectos vero vbi non timore eruditur discipulus, sed amore filius, proprium nomen sufficit, & æqualis magister est, & nescit se esse regem. Hæc ille. An autem hoc ordine scripserit Salomon quo conuenienter ob causam dictam hi libri sunt positi, non satis conuenit. Nam cum nostri fere credant hoc ordine scriptos, Rabini contra sentiunt illum canticum canticorum conscripsisse cum adhuc esset adolescens, Prouerbia cum iam grandis esset natu, ac ætate virili, Ecclesiasten cum consenesceret. Cuius rei coniecturam faciunt ex varijs istorum operum inscriptionibus. Sed vt infirma est hæc coniectura, ita rationi & ordini magis congruit, vt quo ordine sunt positi, eodem & conscripti sint. Nam

vt habet

vt habet Hieron. haud procul ab hoc ordine doctrinarum, & philosophi sectatores suos erudiunt, vt primum Ethicam doceant, deinde physicam interpretentur, & quem in his profecisse perspexerint ad theologiam vsque perducant. Sed curiosum fuerit his diutius immorari, quēadmodū & illud inquirere, an Salomō ipse librū hūc cōscripserit, an vt alij volunt ab alio conscriptus sit, qui ex varijs sententijs & parabolis sparsim à Salomone prolatis, has collectas in vnū librum redegerit. Certe principium magis testatur à Salomone conscriptum quia nouem capitibus sermo est continuus, sibiq; coharens. Vt vt est omnia sunt Salomonis, nisi forté vnum aut alterum caput, de quo postea. Nec tam à Salomonis nomine eius pendet authoritas, quam à spiritu sancto, à quo hanc scripturam profectam esse, vt diuina potius sit habenda quam humana, non solum ex illo patet, quod à cuncto populo Dei tam veteri, quam nouo semper pro diuina sit habita, sed etiam quod ex hac Apostoli frequenter desumpserint testimonia. Hinc enim est quod Paulus habet 2. Corinth. 9. Hilarem datorem diligit Deus, sed secundum translationem Septuagita, Hinc quod ad hebræos duodecimo habet. Fili mi noli negligere disciplinam domini, neque fatigeris cum ab eo argueris. Quem enim diligit dominus, castigat. &c. quod ipsam consolationem diuinam dicit loqui in scripturis tāquam filijs suis, & desumptum est ex huius cap. 3. Ad quem & in Apoca. cap. 3. alludit ipsemet dominus dicens. Ego quos diligo castigo. Ex hoc libro est quod & Iacobus, & Petrus citant: Deus superbis resistit humilibus autem dat gratiam. Item quod est 1. Petri 4. Si iustus quidem vix saluabitur, impius & peccator vbi parebūt, Quamuis etiam in his secuti sint Septuaginta, Item quod est 2. Petri 2. Canis reuersus ad suum vomitum. Sed & Isaias ex hoc libro testimonium mutuatus est. Nam ex istius cap. 1. habet in capite suo 59. Pedes eorum ad malum currunt, & festinant vt effundant sanguinem. Iacob. 4. 1. Pet. 4

Quod & Paulus ad Romanos 3. ex vtroque desumpsit. Sicut autem posteriores ex hoc testimonia desumpserunt ita & ipse Salomon in hoc imitatus est eos libros qui diuina authoritate eminebant. nam & ex Iob quædam mutuatus est sicut & Dauid ipse, vt patebit in sequentibus, vt intelligamus diuinarum scripturarum inter se connexionē. Notandum & illud quod ad authoritatem facit huius libri, quòd cum hunc, sicut & alios duos Salomonis, hebræi qui canonem veteris testamenti in tres secant ordines, quorum primus cōtinet pentateuchum,

chum, 2. Prophetas. 3. Agiographa, vt patet ex Hieronymo in prologo qui Galeatus dicitur, inter Agiographa, computent. D. Augustinus qui libros veteris testamenti diuidit in duos ordines, hystoriales, scilicet & prophetales vt, patet lib. 2. de doctrina Christ. hunc librum cum duobus alijs ac libro sapientiæ atque Ecclesiastico inter Propheticos numerat. Vnde 17. de ciuitate Dei cap. 20. ostendit & in hoc & in alijs omnibus iam dictis libris, prophetias contineri ad Christum & ecclesiam pertinentes, quod quam verum sit in sequenti explanatione patebit. Quod autem attinet ad versionem qua vtimur certum est eam non correspondere versioni 70. quæ ante D. Hieronymum fuit vsitata in Ecclesia, qua & Apostoli maxime vsi sunt, vnde & testimonia patrum siue Græcorum, siue latinorum non respondent semper nostræ literæ. Certum item est D. Hieronymum primum ex hebræo in linguam Latinam prouerbia sicut & alia omnia veteris testamenti vertisse. Atque omnino verisimile est hanc, qua nunc vtimur illius esse, quæ tamen sicut magis hebraicæ conuenit veritati quam versio 70. ita non semper adamussim illi conuenit, sed frequenter in plerisque accedit ad versionem 70. eandemque sequitur. Ei enim quoniam valde recepta erat apud Græcos & Latinos, multum adhuc tunc tribuit D. Hieronymus, nec ab ea omnino recedere potuit. His præmissis ad explanationem huius libri accedemus si illud prius lectorem admonuerimus, nos in his commentarijs, etsi sæpius hebraicè lectionis mentionem faciamus, tamen pauca tantum verba hebraica inseruisse, cum ob alias causas, tum ne lectorem hebraicæ linguæ ignarum absterreremus ab eorum lectione. Oramus autem omnem benignum lectorem, vt si quæ deprehendat quæ merito improbanda videantur, candide admoneat, quo ea in altera editione si eam subsequi contingat, corrigantur.

COMMENTARIA IN PROVERBIA SALOMONIS.

CAPVT PRIMVM.

Parabolæ Salomonis filij Dauid, Regis Israël: ad sciendũ sapientiam & disciplinam, ad intelligendum verba prudentiæ, & suscipiendam eruditionem doctrinæ, iustitiam & iudicium & æquitatem, vt detur paruulis astutia, adolescenti scientia & intellectus.

HACTENVS pendet sententia, compræhendens titulũ simul cũ propositione, & fructuum insinuatione. Titulus est Parabolæ Salomonis, filij Dauid, Regis Israël, quę Hebręorum more, cohęrent cum reliquo contextu. Nomen Parabolę libri materiam indicat. Circa quod nomen, notandum apud nos librum hunc duobus vocari nominibus. Parabolæ scilicet & Prouerbia. Nomen Parabolæ respondet nomini Hebraico מִשְׁלֵי Misle, quod propriè significat similitudines, sicut & nomen Parabolæ, quod Græcum est à verbo παραβάλλω, quod est comparo. Nomen Prouerbij respõdet dictioni Græcæ παροιμίαι, quam hoc loco verterunt 70. quamuis propriè non sit idem Parœmia vel Prouerbiũ, & Parabola, vel מִשְׁלֵי Misle. Siquidem Parabolæ dicuntur similitudines vel similia, cum scilicet vnum alteri expressè comparatur, vel cum vnum sub altero propter similitudinem insinuatur, quemadmodum obseruare est in Parabolis Euangelicis. Parœmia verò vel Prouerbium propriè est quod Adagium dicimus. Commune scilicet & antiquum aliquod dictum, & sententia, quæ in ore omnium versatur, quemadmodum & D. Basilius annotauit scribens in initium istud Prouerbiorum. Veruntamen dictiones istæ sæpe in scripturis confunduntur, & nomen Parabolæ pro Parœmijs, & nomẽ Parœmiæ pro Parabolis sæpe accipitur, & vtrunque etiam extra propriam suam significationem. Nam apud Ioannem dicitur, Hoc Prouerbium dixit eis Iesus. Vbi prouerbium, & vt est Græcis parœmia, accipitur pro parabolico sermone, quo prius vsus est dominus. Similiter & Ioannis 16. Hæc in Prouerbijs locutus sum vobis, venit hora cum iam non loquar in prouerbijs vobis, &c. Vbi nec accipitur in propria sua significatione, nec pro parabolis propriè dictis, sed pro sermone vtili, obscuro tamen, quemadmodum

Basilius.

Ioan 10.

modum doctè annotauit D. Basilius, sic hoc loco scribēs Prouerbiorum vox, apud Græcos παροίμια, extra scripturæ vsum de sermonibus vulgatioribus vsurpatur, & de ijs quæ in vijs plerumque dicuntur, οἶμος enim apud externos via nominatur. Vnde etiam parœmiam diffiniūt verbum ad viam vulgi vsu tritū, & quod à paucis ad similia plura trāsumi potest. Apud nos autem parœmia est sermo vtilis, cum moderata obscuritate æditus, multam quidem per se vtilitatem complectens, multam etiam in profundo intelligentiam occultans. Hæc ille. In qua significatione etiam nomen Parabolæ sæpe accipitur in scripturis, vt cum dicitur in Psalmis:
Psal 18. Inclinabo in parabolam aurem meam, aperiam in Psalterio propositionem meam, vbi pro propositionem Græcis est προβλήμα, problema. Parabolam ergo vocat problema, hoc est, dubium & perplexū sermonem. Itaque cum hæc nomina Misle, prouerbia & parabolæ huic libro tribuuntur, in ea acceptione impropria sunt accipienda, vt significent sententias graues, vtiles, sed obscuriores, quamuis in hoc libro pleræque sunt veri nominis & parœmiæ & parabolæ, hoc est, adagia & similitudines. Multa enim sunt quæ sine comparatione dicuntur. Sed quoniam quæ dicuntur per parabolas aut prouerbia propriè dicta, sunt occulta, nec facilè cuiuis patent, factum est vt omnes sententiæ graues his nominibus vocarentur. Quæ proprio nomine Græcè dicuntur, γνῶμαι, Latinè sententiæ, vnde quidam hic vertunt Sententiæ Salomonis. Verum magis conuenit Parabolarum nomen quòd non simpliciter tantum sint sententiæ, sed & mystici sæpè lateant sensus sub cortice literæ, & præter literalem sensum, aliud etiam quid grauius & spiritualius significetur, vt omnia penè etiam veri nominis parabolæ inueniātur. Et hactenus de nomine parabolæ. Nomen suum author apponit, dicens Salomonis, vnde constat ipsum libri huius authorem esse, quanquam sint qui putent eum non per se hæc scripsisse, sed ab alijs conscripta, qui ex ore eius exceperūt. De quo nonnihil postea circa caput 25. Hic autem notandum quod inter Hebræos scriptores, Salomon inuenitur primus qui suo libro titulum proprij nominis asscripsit, quem postea imitati sunt Prophetæ posteriores, Esaias, Hieremias, &c. Quod sanè non parum facit ad stabiliendam libri authoritatem. Addit filij Dauid, quod non solum facit pro more Iudæorum, qui nomini proprio semper nomen patris asscribūt vice cognominis, sed & ad authoris dignitatem & operis commendationem pertinet, nempe quod talis viri fuerit filius, sapiens scilicet sapientis. Eodē spectat quod addit Regis Israël, quod quamuis possit etiam referri ad Dauidem, magis tamen secundum distinctionem Hebraicam referendum est ad Salomonem, qui & ipse fuit Rex totius populi Israëlitici. Et hactenus de titulo. Quæ sequuntur, demonstrant, & ad quem hæc scripta sunt finem, quæve horum vtilitas, & quibus hæc scripta sint.

Ad sciendam, inquit, sapientiam & disciplinam, &c. Vbi pro absoluenda sententia

tentia aliquid est subaudiendum, hoc modo, Hæ sunt Parabolæ Salomonis, conscriptæ & æditæ, ad sciendam sapientiam, &c. Longa est congeries in propositione fructuum, quos promittit his qui hæc præcepta seu sententias audiunt. Quæ quidem congeries est quoddam & huius libri & totius scripturæ sacræ encomium, insinuans absolutam sapientiam hinc colligi posse. Quali congerie & Paulus de scriptura sacra, dixit: Omnis 2 Timot. 3
scriptura diuinitus inspirata, vtilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia, vt perfectus sit homo Dei ad omne opus bonum instructus. Ita & hic sapiens non satis habuit dicere: Ad sciendam sapientiam, quamuis in ea omnia contineátur quę sequuntur, sed adiecit disciplinam, hoc est, eruditionem, intelligentiam, astutiam, scientiam & intellectũ, vt significaret parabolas has valere ad perfectam sapientiam, & valere ad docendum, ad corripiendum, ad erudiendũ, proinde nec est valde exacta singularum partium & dictionum inquirenda distinctio, cum sapiẽtia, sicut de ea Sapiens loquitur, nõ sit distincta ab intelligentia, prudentia, scientia & disciplina, sed hæc omnia compræhendat. Vocabulum autem disciplina quod ferè respondet dictioni Græcæ παιδεία, & Hebraicæ מוּסָר Musar, cũ apud Latinos propriè tantum significet eruditionem & institutionem, tamen in sacris nunc hoc significat, nunc castigationem, sicut dictio Gręca & Hebræa vtrumque significat. Pro castigatione enim sæpè inferius ponitur, & apud Paulum ad Hebręos: Omnis quidem disciplina in pręsenti videtur non esse gaudij, Hebr. 12.
sed mœroris, &c. Hoc loco cũ rectè accipiatur pro eruditione, sicut mox vertit interpres, potest etiam accipi secundum Hebræos pro castigatione & correctione morum. Et si quis harum dictionum particularem distinctionem requirat, sapientia referri potest ad perfectos, disciplina autem ad imperfectos. Iam quod sequitur, Ad intelligendum verba prudentiæ, referri potest ad sapientiam quæ per verba prudentiæ percipitur, & quod dicitur ad suscipiẽdam eruditionem doctrinæ pertinebit ad disciplinam. Cæterũ sapiẽtia quæ toto hoc libro & in scripturis sacris cõmẽdatur tantopere, longè est alia quàm de qua Philosophi loquuntur & per quam apud vulgus quidam dicuntur sapientes. Non enim hæc cõsistit in multa rerum naturalium & rerũ gestarum cognitione, aut in subtili argumentorum collectione, aut in prudenti rerum gerẽdarum dispositione iuxta naturalis rationis dictamen, aut in artificiosa operum perfectione: sed in cognitione eorum quæ & de Deo vero credenda sunt, & secundum eius voluntatem facienda sunt, ad eum finem vt aliquando eo fruamur, & in eo beati simus. Hęc est enim sola vere sapientia, quę tamen non cõsistit solum in cognitione horum, sed & in affectione pia erga illa. Sine hac enim non vocatur quis in scripturis sacris sapiens, sed insipiens & stultus. Et quis quęso stultior eo qui cum rectam videat viam & agnoscat, eam tamen ingredi nolit, sed præ ea deuia eligat per quę in foueam aut in latronum

tronum manus abducatur. Sic & de scientia loquitur Ioannes, dicens:
1. Ioan.2. Qui dicit se nosse Deum & mandata eius non custodit mendax est, & veritas in eo non est. Atque quo insinuaret se Sapiens loqui de huiusmodi sapientia, quę consistit in rectè viuendo postquam dixisset, ad intelligenda verba prudentiæ, & suscipiendam eruditionem doctrinę, subijcit iustitiam, iudicium & ęquitatem, significans se loqui de ea sapientia quę in illis virtutibus consistit, in quibus omnis virtus comprehenditur. Omnis enim virtus iustitia est iudicium & ęquitas, quę nomina eodem recidunt, congeruntur autem pro Hebręorum more ad perfectionem indicãdam. Iustitia enim est omne opus bonum, quia hoc iustum est fieri. Idē est iudicium quia illud recta ratio & lex diuina faciendum decernit. Æquitas est & rectitudo, quia rectæ rationi consonum. Coniunguntur frequenter in scripturis duo illa iustitia & iudicium, per quę quid significetur hic insinuatur, dum additur ęquitatem vel vt habent Hebręa, pluraliter rectitudines, hoc est, ea quæ recta sunt. Cęterum illorum duorum, alterum est mentis decernentis quod iustum est, alterum est voluntatis conformantis se in operatione cum recto iudicio mentis. Vnde Ambrosius super illud: Feci iudicium & iustitiam, sermone 16. in Psalmum 118. Iudicij, inquit finis est iustitia. In iudicio est veritatis custodia, in iustitia fructus ęquitatis. Et Augustinus in Psalmum 105. super illud: Beati qui custodiũt iudicium & faciunt iustitiam in omni tempore. Amat, inquit, scriptura illa duo simul ponere. Et fortasse propter vicinitatem significationis etiam alterum pro altero poni potest, vel iudicium pro iustitia vel iustitia pro iudicio; tamen si propriè dicantur, aliquid interesse non dubito; vt iudicium custodire dicatur, qui rectè iudicat, iustitiam vero facere qui agit. Hęc ille. Itaque hęc duo coniuncta significant, nec satis esse rectè iudicare, nec satis esse quod rectũ est agere, sed necessium esse vt & quod rectè iudicamus, rectè agamus: & quod rectum est, cum iudicio agamus.

Ambros. Aug.

Indicat autem Sapiens & quibus potissimum hæc scribãtur cũ subdit, vt detur paruulis astutia; vbi pro paruulis dictio est Hebraica פְּתָאיִם Pethaiim à suadendo & pelliciendo dicta quæ hoc libro sæpius occurrit & ferè in malam partem, pro his qui facilè suasionibus ducuntur, hoc est, pro rudibus & imperitis. Pro quo 70. sępè vertunt ἄκακος, quẽadmodum & hoc loco: vnde noster quamuis hic verterit paruulis, aliquando postea vertit innocens, vt annotabitur inferius. Itaque paruuli hic dicuntur non tam qui ętate sunt paruuli quam qui sensu & iudicio, quales etiam sunt qui ætate sunt paruuli, vnde & subditur. Et adolescenti, vel vt habent Hebræa, iuueni & puero, scientia & intellectus. Imperitis enim & facilè persuasibilibus necessaria est astutia, hoc est circumspectio ne facilè decipiantur, incautis enim conuenit cautio. Iuuenibus autem scientia & intelligentia ne ignorantia pereant, quæ illis inest propter inexperientiam.

Audiens

Audiens sapiens sapientior erit, & intelligens gubernacula possidebit. Animaduertet parabolam & interpretationem: verba sapientum & ænigmata eorum.

DVobus modis intelligi possunt hæc subiuncta superiori procœmio. Altero vt indicetur hic qualis debeat esse horum auditor, & qui sint qui hanc doctrinam sint suscepturi, nempe qui sapiũt, hoc est, qui per timorem Dei suam insipientiam deponere incœperunt, nam vt postea dicitur. Stulti sapientiam despiciunt. Qui ergo sapit, is hanc doctrinam audiet, non aure tantum corporis, sed etiam mentis, eam recipiendo & amplexando, sicque magis magisque reddetur sapiens. Nec his obuiat quod mox supra dixerat hæc tradi vt detur imperitis & iuuenibus scientia. Nam illis non proficiet nisi sapere incipiant. Altero modo & melius intelliguntur hęc subiuncta, vt ne quia dixit, vt detur paruulis astutia, viderentur hę parabolę tantum prodesse posse illis imperitis & iuuenibus, sed ex eis etiam sapientes posse nõ paruam percipere vtilitatem, quamuis prima ratio habeatur eorum qui maximè indigent sapientia. Sapiens, inquit, si audiat has parabolas ita vt animum eis accommodet, & ipse hinc percipiet commodum, sapientior enim euadet. Et qui intelligẽs est si audiat has, posside bit, hoc est, acquiret & obtinebit per has gubernacula, hoc est rationes gubernandi & consilia, per quę & seipsum in omnibus agendis, & alios rectè gubernare poterit, sibi et alijs bene in omnibus consulens. Dictio enim Hebraica hoc loco posita propriè consilia significat, pro qua 70. & hoc loco & aliquoties postea verterũt κυβέρνησιν, quos secutus noster vertit gubernacula, quod methaphoricè accipiẽdum est pro consilijs quibus res gerendas moderantur viri prudentes, vt clauo nauem dirigit nauclerus. Significat ergo hoc consecuturum ex his parabolis eũ qui intellectu prędit us est, quod ex his discet consilia quæ sibi & alijs suppeditabit ad gubernandũ actiones. Insuper si hęc audiat, animaduertet parabolam & interpretationem, quia ei dabitur occasio presse cogitandi de sententijs serijs & grauibus, & inuestigandi atque inueniendi earum sensum & interpretationem. Et vt significaret quid parabolæ nomine intellligat, subijcit verba sapientium & ænigmata eorum, hoc est, obscura & perplexa eorum dicta. Quæ scilicet & in hoc libro congesta sunt, & quę etiam si hic non contineantur, facilius ex istis intelligi à sapientibus poterunt. Hactenus ergo duplex huius libri vtilitas insinuata est, nempe vt insipientes hinc suscipiant sapientiam, & vt sapientes, hoc est, qui vel omnino sunt sapientes, & qui habentur sapientes, addant sibi ampliorem sapientiam. Et illi quidem fiant ex imperitis astuti, scientes & intelligentes, hi verò fiant boni consultores & abstrusas etiam quásque sententias penetrent & intelligant.

Timor Domini, principium ſapientiæ: ſapientiam atque doctrinam ſtulti deſpiciunt.

PRiuſquam ſapientiam quam promiſit tradere incipiat, hunc verſum præmittit quo ſignificat qui ſint ſapientiæ capaces, qui non, & quæ ſit ſapientię origo. Sic & Sapiens Eccleſiaſtici 1. poſt commendationem ſapientię ſtatim ſubijcit eximiam commendationē timoris domini, inter cætera etiam dicens, quod hic dicitur: Initium ſapientię, timor domini. Quæ ſententia ſicut poſt Salomonem ab Eccleſiaſtico eſt repetita, ita & ante Salomonem prolata eſt à Dauide Pſalmo 110. vbi legimus, Initium ſapientię, timor domini: Cum ergo tam celebris ſit hęc ſententia, diligenter inquirenda eſt eius intelligentia. Ad quam quo melius perueniamus tractanda eſt duplex difficultas quę circa eam occurrit. Primo enim quęri poteſt, quomodo timor Dei dicatur initium ſapientiæ, cum ipſe timor Dei ab ipſa proficiſcatur ſapientia, vt quę timorem Dei inprimis doceat. Ipſa verò ſapientia generetur ex principijs fidei & pręceptis diuinis, ita vt potius fides videatur dicenda principium ſapientię, iuxta illud: Niſi
Eſaiæ 7. iuxta 70. crediderit͛is, non intelligetis. Secundo quomodo in prędictis ſcripturis timor Dei dicitur eſſe tantum initium ſapientię, cum Iob 28. dicatur: Ecce timor domini ipſa eſt ſapientia. Et Eccleſiaſtici 1. Plenitudo ſapientiæ eſt timere Deum. Item: Corona ſapientiæ timor domini. Et ſapientia & diſciplina timor domini. Item cap. 19. Omnis ſapientia timor domini. Imo & cap. 25. præfertur ſapientię, cum dicitur: Quam magnus qui inuenit ſapientiam, ſed non eſt ſuper timentem dominū. Timor domini ſuper om-
D. Thomas. nia ſe propoſuit. D. Thomas tractans has difficultates ſecūda ſecundæ q. 19. art. 7. quod ad priorem attinet, ait: Initium ſapientiæ dupliciter aliquid dici poſſe. Aut quia eſt initium eius ſecundum eſſentiam ipſius, hoc eſt, vnde trahat ſuam originem & eſſe. Aut quia eſt initium eius ſecundum eius effectum, hoc eſt id vnde primo incipit ſapientia operari, eſtque in homine primus ſapientiæ effectus. Et priori quidem modo, fidem ait eſſe initium ſapiētiæ, hoc eſt cognitionis Dei. Poſteriori verò modo timorem Dei eſſe initium ſapientiæ, quia hic eſt primus cognitionis Dei effectus. Non multum huic diſsimile eſt quod quidam intelligunt, cum hic dicitur: Principium ſapientiæ timor Domini, tradi primum ſapientię præceptum, vt ſit ſenſus hoc inprimis ſapientia de qua loquor exigit, vt quis timeat dominum. Ad poſteriorem difficultatem dicit timorem Dei ſic dici eſſe ipſam ſapientiam, quomodo radix in virtute dicitur eſſe tota arbor, quia & de timore dicitur Eccleſiaſtici 1. Radix ſapiētiæ eſt timere Deum. Verum hæ explicandi rationes non videntur ſcripturis conuenire. Omnino enim videtur prædictis ſententijs non ſignificari vnde ſapientia in nobis incipiat operari, ſed vnde oriatur, ſicut illa ſententia ſatis oſtendit. Radix ſapientiæ eſt timere Deum. Et cum hic ſubijcitur, ſapientiam atq; doctrinam

doctrinam stulti despiciunt, significat stultos ideo nō esse capaces sapientiæ quod vacui sint timore Dei, timentes autem dominum, per timorem illum fieri sapientiæ capaces. Notandum ergo quod supra dictum est sapientem hic non loqui de sapientia vt tátum in se includat cognitionem Dei rerumque agendarum, sed vt in se includat cognitionem huiusmodi simul cum pia voluntatis affectione erga Deum & quę Dei sunt. Huiusmodi sapientiæ, timor domini est principium, quia timor Dei & facit vt serio accommodemus animum nostrum ad sciendum quæ Dei sunt, & facit vt incipiamus illis affici eaque eligere, approbare, & opere perficere. Intelligit autem D. Augustinus istud dictum de timore seruili, quemadmodum patet præter alia loca, ex commentario eius in epistolam Ioannis tractatu 9. vbi explicás illud: Perfecta charitas, foras mittit timorem, Ergo, inquit, incipiat timor, quia initium sapientiæ timor domini. Timor quasi locum præparat charitati. Cum autem cœpit charitas habitare pellitur timor, qui ei præparauit locum. Sicut videmus per setam introduci linum, quando aliquid suitur, &c. Verum istud non conuenit ei quod dicitur Ecclesiastici 1. Plenitudo sapientię timere Deum. Itaque notandum secundo quod dum scriptura, tantopere commendat timorem domini in varijs locis, nomine timoris non simpliciter significatur metus ille, quo homo in seipso concutitur, & spei quodammodo opponitur, sed simul cum hoc metu malum aliquod respiciente, omnis reuerentia Dei, qua fit vt homo Dei maiestatem habens prę oculis, illū magni facit, illi submisse se subijcit, illi morem in omnibus gerere studet, cauens studiose ne illum offendat. Vnde 70. frequenter pro ea dictione Hebraica quę timorem significat, vertunt θεοσέβεια, vel εὐσέβεια. Nam prædicto loco Iob, Græca habent θεοσέβεια. Vnde August. varijs locis legit: Ecce pietas ipsa est sapientia, vt de spiritu & litera cap. 11. Et de Trinitate lib. 12, cap. 14. Nam libro de spiritu & litera sic habet. Pietatem dico quam Gręci Theosebiam vocant. Ipsa quippe commédata est cum dictum est homini, quod in libro Iob legitur: Ecce pietas est sapientia. Et hoc loco apud Salomonem non est φόβος, hoc est timor, sed εὐσέβεια εἰς θεόν, hoc est pietas in Deum, quemadmodum & Esa. 11. vbi nos legimus spiritus scientię & pietatis, Gręcis est εὐσεβείας, cum sit eadem dictio Hebræis, quę hoc loco ponitur, quáuis mox eádé dictioné 70. verterūt φόβου, quos noster secutus etiá vertit. Et implebit eū spiritus timoris domini. Quibus cōsideratis, quidá existimauerūt non tá vertendū fuisse in prædictis locis: Initiū & principiū sapiétiæ, quá primitias, vt significetur pręcipuá sapiétię parté esse timoré domini. Dictio enim Hebraica Rescith hic posita nō tátum significat principiū, sed & primitias & pręcipua quęq; in rebus. Hoc enim nomine semper vtitur scriptura Mosaica cum iubet primitias frugum Deo offerre. Eadem est 1. Regum 15. cum dicit Saul: Tulit populus de pręda oues & boues primitias eorum quę cęsa sunt, hoc est, pręcipua quæque August.

quæque & electa ex eis. Sed & dictio Græca quę his locis ponitur ἀρχὴ, non tantum significat principium, sed & principatum, quomodo accipitur Psal. 109. vbi noster vertit: Tecum principium. Nam ex Hebręo patet principium pro principatu accipi debere. Ita ergo hic sensus esse posset, Timorem domini pręcipuam esse partem sapientię & primas partes atq; principatum tenere in sapiētia. Timor enim Dei sic generaliter acceptus vt diximus, per omnes sapientiæ partes se miscet. Nam vt habet Paulus:
1. Tim 4. Pietas ad omnia vtilis est. Itaque mirum non est si timor Dei vt pietatem erga Deum & reuerentiam significat, dicatur esse ipsa sapientia, plenitudo sapientiæ, & corona sapientię. Quamuis etiam verum sit, ipsum non solum ratione illius metus quem includit, quo malum aliquod respicitur quod à Deo nobis potest obuenire, sed etiam quatenus significat reuerentiam, ipsum esse principium seu initium sapientiæ, sicut & radix sapientię dicitur timere Deum, sed tale principium quod cum sapientia quam introducit & ingenerat, permanet, & cum ea semper magis perficitur, eamq; magis perficit. Nec multum dissimile prędictis est quod Beda in hunc locum scribēs, timorem seruilem dicit principium esse sapientię, timorem verò filialem, qui ferè coincidit cum reuerentia & pietate, esse consummationem & perfectionem sapientiæ, quia duo isti timores partes sunt timoris quem scriptura prædicat & commendat. Nam cum dicitur infra cap. 9. Principium sapientiæ timor domini, non est iam illo loco dictio Rescith רֵאשִׁית hic posita, sed תְּחִלַּת Thechillath, quæ initium propriè significat. Dicit ergo hoc loco timorem Dei esse principium sapientiæ, & vt habent Hebręa scientię, significans timorem Dei debere adesse his qui præcepturi sunt sapientiam, de qua loquitur. E regione cuius dicit stultos, hoc est, qui timore Dei sunt vacui, despicere sapientiam & doctrinam. Coniungit autem sæpe cum sapientia, doctrinam & disciplinam & eruditionem, pro quibus tribus est Hebræis & Gręcis eadem dictio, vt intelligamus sapientiam percipi non posse nisi quis doceatur & erudiatur. Stulti ergo quia sapientiam despiciunt, despiciūt & doctrinam qua ad sapientiam peruenire possent. Docet ergo prior huius sententię, pars sapientiam, de qua loquitur non cōsistere in multarum rerum cognitione, nec multo studio ac librorum multorum lectione parari, sed timore Dei, ac tum demū incipere nos sapere cum incipimus Deū timere.

Audi fili mi disciplinam patris tui; & ne dimittas legem matris tuæ: vt addatur gratia capiti tuo, & torques collo tuo.

QVæ hactenus habita sunt, procemij loco pręmissa sunt, in quibus significatum est & quid hoc libro contineatur, & quis author eius, & ad quem fructum, item quibus hæc sunt scripta, & quales esse debeant qui hinc fructum sint reportaturi. Hic iam primum tradit pręceptum, quo monet parentes audiendos. Quoniam enim iuuētutem potissimum

tiſsimum in principio ſuſcepit inſtituendam, & huius inſtitutio recta maximè pendet à parétum doctrina, qui ab incunabulis eos formare debent, ideò rectè hinc auſpicatur, quod ſine horum inſtitutione & doctrina, nec timorem Dei qui principium eſt ſapientię, nec quiduis aliud ad ſapientiam pertinens poſsint intelligere. Alloquitur autem vnumquenq; tanquam pater, blandè ſemper inculcans illud fili mi, quo oſtendat ſe paterno animo hanc tradere doctrinam, atque ex animo nihil deſiderare quam vniuſcuiuſque ſalutem, ſicque ad ſuſcipiendam lubentius hanc doctrinam quiſque inuitetur. Audi, inquit diſciplinam patris tui, quaſi dicat: Quandoquidem per diſciplinam & eruditionem oportet ad ſapientiam peruenire (nemo enim naſcitur ſapiens) parétum eruditio & doctrina ante omnia filijs eſt audienda, tum quod hoc munus præcipuè ad parentes pertineat, tum quod nemo eo munere melius fungi poterit, vt qui filiorum ſalutem maximè ament & exoptent. Vnde etiam conſequitur tanto grauius eſſe filiorum peccatum, ſi parentum doctrinam audire & recipere nolint, vt qui hac re maximè faciant cõtra primum ſecundæ tabulæ præceptum de honorandis parentibus. Quamuis autem de patre dicat, Audi diſciplinam patris: de matre, ne dimittas legem matris. Vtrunq; tamen ad vtrunque parentem eſt referendum, quaſi dixiſſet: Audi diſciplinam patris & matris, & ne dimittas eorum legem. Diuiſio enim illa tantum fit ex elegantia pro more Hebraico, qui in multis verſibus, tum huius libri, tum Pſalmorum eſt obſeruandus. Prius autem dicit: Audi diſciplinam, & poſtea ne dimittas legem, quia prius oportet audire & recipere, ac deinde quod auditum & receptum eſt retinere, nec ob quamuis occurrentem cauſam & ſeductionem derelinquere. Vnde Hebręa habẽt: Ne proijcias & abijcias & ne eradices legem, quam ſcilicet mater multo labore in animo tuo plantauit, ne ſinas illam eradicari. Quo autẽ ad audiendam parẽtum diſciplinam filios adducat, fructum ſubijcit hinc conſecuturum. Vt, inquit, addatur gratia capiti tuo, & torques collo tuo. Vbi quidam metaphoram ſumptam putant, à puerilibus ornamentis, quibus ætas puerilis gaudet, nempe coronis & torquibus, quibus rebus, oculis vulgi commendari ſolent: vt ętatem eam cui loquitur, eis rebus quibus delectatur, magis inuitet ad obedientiam. Per gratiam enim rectè intelligitur corona quę caput ornat, vnde 70. verterunt, στέφανον χαρίτων, coronam gratiarum. Itaque ſignificatur per obedientiam parentibus exhibitam, filios conſecuturos apud homines gratiam & fauorem, ita vt eos libenter omnes aſpiciant, omnéſque complectantur & magni faciant veluti corona & torque ornatos. Vel cõſecuturos à Deo magna gratiarum dona, quaſi ſi donarentur corona & torque precioſis, proſperitatẽ ſcilicet, bonam famam, diuitias, longam vitam, prudentiam, quemadmodum poſtea latius explicat. Sic Eccleſiaſtici 3. In opere & ſermone honora patrem tuum, vt ſuperueniat tibi benedictio à Deo, vel vt habent Græca

C ab homi

Eccli 3. ab hominibus. Item: Quam malæ famæ est qui derelinquit patrem, & est maledictus qui exasperat matrem. Alij metaphoram ductam esse volunt ab ornamentis regum & victorum, vt significetur filios qui parentum monita sequuntur peruēturos ad insignes honores. Quod frequenter in eis etiam temporaliter impletur, & spiritualiter semper perficitur in eis apud Deum, à quo & in hac vita multis charismatum donis ornātur, tum in mente, quæ est quasi caput animę, tum in sermone qui fit per guttur, & post hanc vitam velut reges & vitiorum victores coronantur in cœlis,
Cap. 5. cum in illis implebitur illud Sapientiæ: Accipient regnum decoris, & diadema speciei de manu domini. Cæterum quod ad literam hic dicitur de
Mysticus sensus. parentibus corporalibus, iuxta mysticum sensum intelligendum similiter est de spiritualibus, nempe patre cœlesti & matre spirituali ecclesia, vt intelligamus hic omnes qui sapientiæ filij censeri volunt, moneri, vt & disciplinam patris cœlestis libēter audiant, & interim tamē non negligant nec dimittant legem, præcepta ac constitutiones Ecclesiæ, quæ eos Deo per euangelium & baptismum generauit.

Fili mi, si te lactauerint peccatores, ne acquiescas eis. Si dixerint, Veni nobiscum, insidiemur sanguini, abscondamus tendiculas contra insontem frustra, deglutiamus eum sicut infernus viuentem, & integrum quasi descendentem in lacum. Omnem pretiosam substantiam reperiemus, implebimus nostras domos spolijs. Sortē mitte nobiscum, marsupium vnum sit omnium nostrum. Fili mi, ne ambules cum eis, probibe pedem tuum à semitis eorum. Pedes enim illorum ad malum currunt, & festinant vt effundant sanguinem.

Conuenienti ordine postquam monuit parentes audiendos, subijcit cauendos seductores, à quibus iuuenili maximè ætati, vtpote rerum inexpertę, & quę ad mala ex sese maximè prona est, summum est periculum. Solent enim ab his in quibus domi bene sunt instituti iuuenes, praui illi consiliarij & seductores foris eos abducere, contrarium his quæ parentes instillauerunt suggerendo. Præmunit ergo suum filium Sapiens dicens: Fili mi si te peccatores lactauerint, hoc est, blandis verbis atque promissis allexerint ad se, ne acquiescas eis, consentiendo eis. Et vt efficacius deterreret à cōsensu illorum, proponit exemplum de latronibus & sicarijs, qui publicas obsident vias, predantur, & strangulāt homines innocentes, quales maximè solent alios allicere ad sui cōsortium, quo fortiores sint & facilius efficiant quod moliuntur, Hoc inquā exemplum eorū qui pessima suadent & suggerunt proponit, vt ostendat quam impia audeant homines impij suggerere, quodq; ad hæc tam impia tandem reuoluerentur qui impijs aurem præbere cœperint desertis parentū monitis. Ex paruis enim ad hæc maxima perueniri solet. Ostēdit item in oratione pessimorum istorū hominū qualibus & quam efficacibus rationibus

tionibus vti soleant, vt imperitos iuuenes facilius pelliceant ad malum. Primum enim significant id ad quod inuitant fore secretum, nam pudore & verecundia cohibētur iuuenes à flagitijs. Insidiemur, inquiunt sanguini, hoc est, vitæ hominum, abscondamus tendiculas, hoc est, insidias & laqueos, contra insontem, hoc est, eum qui nos non læsit, et proinde sibi à nobis non cauebit, abscōdamus inquam frustrà, hoc est, pręter eius meritum, aut impune. Deinde significant id ad quod inuitāt fore facilè, nam difficultas multos deterret à vitijs. Deglutiamus, inquiunt eum sicut infernus viuentem, et integrum quasi descendētem in lacum. Quibus verbis inuitant ad perdendum homines simplices et rectos (qui facilè decipiuntur) subito et penitus, ita vt eorum nihil supersit aut appareat. Videri autem potest esse allusio ad historiam de Dathan et Abyron, qui viui cum omnibus suis rebus absorpti sunt in lacum inferni subito, et summa cum facilitate. Ad quam historiam allusit Psalmista dicens: Descendant in infernum viuentes. Aut cum dicitur: Deglutiamus eum sicut infernus viuentem, non significat infernum absorbere homines quamdiu sunt in vita, sed quod absorbeat per mortem eos qui vixerūt. Itaque sensus erit: Totum eum sicuti est, subito per inflictā mortem absorbeamus, hoc est, de vita tollamus sicut infernus, hoc est, mors et sepulchrum (nam et hoc significat dictio Hebręa) absorbet subito et minimo negotio de terra totum hominem viuentem. Et hominem integrum, hoc est, rectum deglutiamus, quasi qui descendat in lacum mortis et sepulchri. Tertia persuadendi ratio est ex lucro quod multum lactare solet iuuenes, vnde subiungunt. Omnem pretiosam substantiam reperiemus, implebimus domos nostras spolijs, quæ scilicet auferemus nullo resistente, sublatis illis quorum erant illa bona. Quasi dicant: Modico negotio et via compendiosa diuitias nobis comparabimus, ad quas alij vix magnis perueniunt laboribus. His præmissis rationibus ad inducendum constructis, concludunt: Sortem mitte nobiscum, hoc est, committe te nobiscum fortunę, experiamur communem fortunæ aleam, vt et vnum sit omnium nostrum marsupium, hoc est, commune sit lucrū, quod diripiendo consequemur. Quibus verbis et quartam ad persuadendum rationem inducunt, dum qui veluti duces futuri sunt, et in flagitijs huiusmodi assuefacti, ita vt suo iure primas simul et maiores partes vendicare possent in præda, æqualitatem in omnibus permittunt, et prędę communionem. Efficacior erit tota hęc oratio, quæ quatuor cōplectitur partes et rationes, si omnia verba vertantur per futurum indicatiui, vt habēt Hebræa, quamuis sæpe etiam futurum indicatiui vertendum sit per imperatiuum. Insidiabimur sanguini, abscondemus, deglutiemus. Et rursum, sortem mittes nobiscū, marsupium omniū nostrū vnum erit, hoc est, omnia erunt cōmunia, finemq; te ex cōmuni sortem mittere nobiscum, vt sorte tuam accipias partem. Porrò sub hoc exemplo latronum in syluis degentium, etiam parabolicè

Nume. 16.
Psal. 54.

intelligendi sunt notati, et hi qui in ciuitatibus Rempublicam et miseros ciues expilant iniquis rationibus, vt vsuris et iniustis negotiationibus per monopolia aliaque iniqua media, qui quo sint fortiores in suam societatem multos pertrahere student, eisdem aut similibus rationibus cum his quæ in prædicta continentur oratione. Ostendunt enim sua studia secreta esse et vulgo incognita, per ea subito et paruo negotio perueniri posse ad immensas diuitias, lucrumque commune fore omnibus socijs. Quibus sanè rationibus multos abduci videmus ad illicita commercia cum magna reipublicæ iactura. In hos etiam simili exemplo bene competit illud
Psal.9. Psalmi: Sedet in insidijs cum diuitibus in occultis, etc. Quod enim etiam hoc latrocinij genus et quoduis consortium eorum, qui inter se propter suum commodum in aliorum pernitiem conspirant, sub hoc apertorum latronum exemplo notare voluerit, patet ex generali conclusione quam postea subinfert, Sic semitæ omnis auari, etc. Potest autem nostra littera per accommodationem specialem, attribui Iudæis in Christum conspirantibus ad perdendum eum per insidias, quemadmodum hunc locum
Beda. tractat Beda, quia nostra litera habet singularem numerũ, Deglutiamus eum sicut infernus viuentem et integrum. Nullus autem verè et per-
August. fectè integer præter Christum. Meminit huius intelligẽtiæ et D. August. lib. 17. de ciuitate Dei cap. 20. Verum hæc accommodatio locum non habet in Hebræis, quæ habent pluraliter, Deglutiamus eos viuentes, et integros sicut descendentes in lacum. Singularem tamen numerum habẽt 70. quos noster hic secutus est, sicut et in multis alijs. Proposita impiorũ suasibili suggestione, subijcit suum contrarium consilium, dicens: Fili mi, ne ambules cum eis, prohibe pedem tuum à semitis eorum, hoc est, noli habere commercium cum eis, nec sequaris eorum viuẽdi institutum, sed retrahe te, tuumque affectum à moribus & studijs eorum. Via enim in scripturis mores & actionem significat. Addit rationem: Pedes enim illorum ad malum currunt & festinant vt effundant sanguinem, hoc est, ipsi ardenter desiderant malum perpetrare, idq; summum, nempe effundere sanguinem, vitamq; hominis tollere. quasi dicat: Non tam debes aduertere fructum diuitiarum & spoliorum, quem tibi proponunt, vt alliciant, quàm malum illud insigne ad quod te prouocant, à quo & ipsa na-
Cap.54. tura abhorret. Mutuatus est hũc versum vltimum Esaias ex isto loco, &
Cap 3. ex vtroque D. Paulus ad Romanos, vbi habemus: Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem. Quod & nos legimus in Dauide, Psal. 13.

Frustrà autem iacitur rete ante oculos pennatorum. Ipsi quoque contra sanguinem suum insidiantur, & moliuntur fraudes cõtra animas suas. Sic semitæ omnis auari, animas possidentium rapiunt.

Varijs modis sententiæ istæ tres apud Hebræos intelliguntur, quæ varietas potissimum ab eo pendet, quod pro sanguinem suum & animas

animas suas verti etiam potest, sanguinē illorum, & animas illorum. Dubium enim est an intelligi debeant relatiua reciproca, an non reciproca, quia Hebræi carent hac distinctione. Itaq; iuxta nostram versionem, quę hac in parte secuta est 70. versionem, quæ etiam habet relatiua reciproca, his versibus Sapiens indicat rationes, ob quas meritò filius quem monet non debeat cum prauis illis suggestoribus ambulare, & consortium inire. Et prima quidem ratio est talis. Sicut frustrà, hoc est, inaniter proijcitur & expanditur rete in oculis pennatorum, hoc est, auium, quia videntes rete expandi & parari, volatu illud effugiunt, iuxta illud: Quæ nimis apparent retia, vitat auis. Ita & tu iam à me præmonitus, & intelligens ad quod malum suis suasionibus spe lucri te volunt pertrahere, meritò illorum rete quod tibi parant, effugere debes. Secunda ratio sequenti versu indicatur. Ipsi quoque contra sanguinem suum insidiantur. quasi dicat: Accedit his quod te merito ab eis etiam retrahere deberet, quod cum sanguini aliorum insidiantur & contra alios fraudes moliuntur, idipsum in proprium ipsorum caput recidet, iuxta illud: Incidet in foueam quam fecit, Conuertetur dolor eius in caput eius, & in verticē ipsius iniquitas eius descendet, hoc est, malum quod alijs parauerunt, extremam ipsismet pernitiem adferet. Deinde subiungit sententiā generalem, omnibus auaris idem significans euenire quod impijs illis sicarijs & homicidis, qui ob temporale cōmodum aliorum vitæ insidiantur. Sic, inquit, semitæ omnis auari, hoc est, rationes & modi agendi omnis auari, qui per fas & nefas, cumque multorū iniuria diuitias sibi congregat, rapiunt animas possidentium, ipsorummet scilicet auarorum qui possident diuitias, vel ipsam auaritiā, imò possidentur ab ea, quia semitæ illæ auari demergunt animas auarorum in interitum & perditionem sæpe temporalem, & semper æternam, iuxta illud Pauli: Qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationem & in laqueum diaboli, & desideria multa inutilia & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionē. Radix enim omnium malorum est cupiditas. Iuxta huius nostræ lectionis intellectum, prima sentētia secundū mysticū intellectum significat sapientibus & electis nō facilè posse nocere retia quæ illis impij tendūt, quoniam enim oculos habent quibus malum quod eis paratur aduertunt, & pennas habent quibus ad cœlestia subuehuntur sæpè desiderio & cogitatione, facilè videntes periculum, cauent & effugiunt. Potest autem illa sentētia: Ipsi quoq; contra sanguinem suum insidiantur, etc. etiam sic accipi, vt significet impios sibi mutuo insidiari, nec inter se sibi fidos esse, sed alterum alteri exitium machinari, sicque omnis auari morem esse, vt pro parandis diuitijs, ne vitæ quidē aliorū parcat. Vt hinc intelligamus illorū concordiam & initam conspirationem non esse stabilem & securā, sed malum ipsum esse destructiuum sui & aliorum, iustitiā autem solam esse certū & tutū vinculū societatis humanę. Si verò intelligantur pronomina non reciproca,

Ouidius.

Psal 7.

1. Tim. 6.

his versibus Sapiens pergit ostendere impietatẽ illorum impiorũ consiliariorum, quam cœperat ostendere, dicens: Pedes eorum in malum currunt, etc. Quod prosequendo subijcit: Frustrà autem, & vt habẽt Hebrea, Frustra enim. Et erit sensus frustrà, hoc est, innocenter & sine auiũ culpa expanditur rete coram auibus ad capiendum eas. Ita & ipsi insidiantur sanguini ipsorum, nempe innocentiũ, cum nihil tale illi meruerint. Nec illi tantum sic faciunt, sed ad eum modum etiam se habent semitæ omnis auari. Nam auari instar aucupum rapere studẽt animas posśidentiũ, aliorum scilicet diuitum, hoc est, inhiant eorũ diuitijs eósque spoliare & nudare desiderant. Sed huic intelligentię obstare videtur, quod dicitur rete poni in oculis pennatorũ, hoc enim non est insidiantium. Proinde altera, quæ nostræ lectionis est, videtur præferenda intelligentia. Tertia tamen sententia iuxta Hebręorũ lectionem, posteriori sententiæ magis fauere videtur. Nam sic est ad verbum, Sic semitę omnis inhiantis lucro, animã tollit eorum, qui habẽt illud: Auarus scilicet inhians lucro, tollit animam eorum qui habent lucrum & substantiã. Nisi sic intelligas ipsum lucrum & auaritia cui auarus inhiat, tollit animam dominorum suorũ, & eorum qui illud lucrum & auaritiam sectantur, hoc est, pernitiem eis adfert & interitum auaritia ipsorum. Atq; hunc puto probabiliorẽ intellectũ esse.

Sapientia foris prædicat, in plateis dat vocem suam, In capite turbarum clamitat, in foribus portarum vrbis profert verba sua, dicens: Vsquequo paruuli diligitis infantiam, & stulti ea quæ sibi sunt noxia cupient, & imprudentes odibunt scientiam! Conuertimini ad correptionem meam, en proferam vobis spiritum meum, & ostendam vobis verba mea.

POstquam introduxit illicibilẽ illũ pesśimorum hominũ sermonem, monuitque ne illum audirent & sequerentur, vt plus ponderis habeat eius monitio, ipsam nunc sapientiam introducit loquentem per prosopopęiam: & in confusionem humanę stultitiæ & ignorantiæ, ostendit sapientiã omnibus esse obuiã, nõ latere in tenebris, nec in desertis aut longinquis esse locis, quasi ad eam non pateret aditus, aut quisquam suæ insipientię, prætexere posset difficultatem assequendi eam. Dicit ergo sapientiam ipsam non latere in domo, sed foris, hoc est, in vicis prædicare, hoc est palam & magna voce clamare, atque etiam in latioribus plateis dare vocem suam, clamitare item in capite turbarum, hoc est, in frequentioribus turbis, atque in foribus portarum vrbis proferre verba sua, hoc est palam & omnibus in locis atque apud omnes. Hoc enim illa congerie vult significare, quãuis & rectè intellexerimus per turbas, vulgus illum significasse, per portas, magistratum & iudices qui in portis iudicia exercere solebant, vbi concursus fuit hominum exeuntium & introeuntium. Hęc autem sapientia cui tribuit vocem apud omnes inclamantem,

rectè intelligitur, aut ipsa sapientia in genere accepta tanquam persona aliqua subsistens, de quo plura in cap. 8. Aut ipsa diuina increata sapiẽtia, quę varijs modis sese prędicat apud homines, eósque admonet sui officij, ob quam forte causam Hebręis dicitur pluraliter, Sapientię foris clamát, quòd varijs modis inclamet Dei sapientia in hominibus. Clamat enim per legem scriptam in cordibus hominum, demonstrans per eam quid fugiendum, quid sectandum, clamat apud Iudæos maximè per legem & prophetas, clamat nunc per euangelij prędicationem, semperque clamauit atque clamabit vbique, tum per internam inspirationem corda hominum commouentem, tum per piorum hominum & doctrinã & vitæ exempla, quibus ad virtutẽ homines excitantur. Vbiq; & semper magna fuit vitiorum reprehensio, & ad virtutes prouocatio, sed maximè in populo Dei. Nec potest nisi sapientię diuinę asscribi, si quid à philosophis sapienter dictum est pro vitiorum extirpatione & virtutis commendatione. Clamat ergo Sapientia his modis, dicens: Vsquequo paruuli diligitis infantiam & stulti ea, etc. Efficax sanè & apta est hæc sapientiæ oratio. In qua primo quidem sapientia, deplorans hominum cæcitatem, blandè eos inuitat ad se. Deinde inuitatos & venire recusantes valde deterret, grauia illis interminans & prędicens, fœlicitatem postremum summã & perfectam obedientibus sibi pollicetur. Quod ergo attinet ad primã partem dicit, vsquequo paruuli diligitis infantiam, &c. Gradatio hic est in tribus partibus. Primũ enim est quod alijs est minus, diligere infantiam, hoc est, ignorantiam vel imperitiam, quod paruulorum est, hoc est, imperitorum, qui nondum declarant se rectum rationis habere iudicium, sed tanquam paruuli imperitiam amant, & infantilia sectantur. Secundũ maius est nempe cupere sibi noxia, & tertium omnium maximum, videlicet odire sapientiam. Quæ tamen tria aut coincidunt, aut sese sequuntur. Ex eo enim quod quis amat imperitiam, fit vt cupiat ea quæ sibi sunt noxia, & ex isto fit, vt odiat etiam tandem sapientiam & bonas monitiones. Hac interrogatione sapientia significat se deplorare quasi ex materno affectu hominum stultitiam, eandemque stultitiam pulchrè notat. Quid enim stultius imò insanius quam amare imperitiam, cupęre quę sibi sũnt noxia, odire sapiẽtiã? Similis locus est in Psal: Filij hominũ vsq;quo graui corde? vt quid diligitis vanitatem, & quæritis mendacium? Itaque cum duplici hoc nomine iam auditorem commouerit, blandè mox eũdem ad se inuitat. Conuertimini, inquit, ad correptionem meam, quod si facere volueritis, ecce proferam vobis spiritum meum, hoc est, totum me vobis aperiam, non impartiar vobis tantum partem paruam sapientiæ meæ, sed copiosissimè in vobis sapientiã meam effundam. Est enim hoc loco Hebræis verbum effundam, metaphora tracta à fontibus viuis qui perpetuò fluunt, ad significandum abundantiam gratiæ, & sapiẽtiæ perpetuam deriuationem. Aut potest esse sensus, Afflabo vos abundè spiritu meo. Sunt autem

Psal. 4.

autem qui illam partem, En proferam vobis spiritum meum, referunt ad sequentia, vt sit sensus: Aduertite quę vobis sum dictura parum suauia, En aperiam vobis quod mente conceptum teneo. Iuxta quē intellectum conueniēter etiam quod præcedit: Conuertimini ad correptionem meā, refertur ad sequentia, vt correptio de qua loquitur sit quod sequitur, ad quod audiendum monet vt conuertantur paruuli. Cęterum quę hic Sapientiæ diuinę in genere tanquam fonti omnis sapientiæ tribuuntur, per specialem accommodationem rectè tribuuntur sapientiæ Dei patris incarnatæ, hoc est Christo, quem Paulus Dei vocat sapientiam. Hęc enim sapientia humanitatem induta, in vniuerso mundo per euangelij prædicationem inuitat peccatores ad resipiscentiam, promittēns eis se effusurum spiritum suum sanctū, & omnia quæ audiuit à patre nota facturum. Et omnino verisimile est ideo Spiritum sanctū in Hebræo hic vsum esse verbis futuri temporis. Habent enim Hebræa Sapientia, clamabit foris, dabit vocem suam, loquetur verba sua, vt Christum secretiori intellectu prophetando signaret, qui illa quandoq; erat facturus corporaliter & re ipsa. Cum enim scripturæ omnes in Christum respiciant, non mirum videri debet, si quis etiam ex intentione spiritus esse dixerit, vt ex scripturę quæ primò & propriè de illo non videntur dictæ, ei tamen secretiori intelligentia accommodentur, cui sæpè eximia & perfecta ratione conueniunt.

1. Cor 1,

Quia vocaui & renuistis, extendi manum meam, & non fuit qui aspiceret. Despexistis omne consilium meum, & increpationes meas neglexistis: Ego quoque in interitu vestro ridebo, et subsannabo cum vobis id quod timebatis aduenerit, Cum irruerit repētina calamitas, et interitus quasi tempestas ingruerit, quando venerit super vos tribulatio et angustia. Tunc inuocabunt me, et non exaudiam, mane consurgent et non inuenient me, eo quod exosam habuerint disciplinam, et timorem domini non susceperint, nec acquieuerint consilio meo, et detraxerint vniuersæ correptioni meæ. Comedent igitur fructus viæ suæ, suisq; consilijs saturabuntur.

SEcunda hæc est orationis pars. Non enim coniunctio, quia, ad præcedentia pertinet, sed ad sequentia, & perficitur ibi oratio: Ego quoq; in interitu vestro: & est sensus, Quia vocaui & renuistis, &c. ideo vicissim ego quoque in interitu vestro ridebo: Est enim יַעַן Iaan. Propterea, quod, vel eo quod. Itaque in hac parte sapientia prædicatura mala euentura his qui stultitiā suam moniti nō corrigunt, inprimis quatuor membris, & suum exponit beneficium, & illi opponit stultorum ingratitudinem, vtrunque pulchrè exaggerans, quo vtrumq; magis appareat, & sequentem vindictam iustiorem esse constaret. Vocaui, inquit, vos vt ad me con-

me conuerteremini & tenuistis venire, extendi manum meam ad vos, vt scilicet illam vobis præberem, meoque auxilio ad me pertraheremini, hoc est, parata fui vos iuuare. Aut extendi manũ meam vt indicarem vobis viam rectam, hoc est, demonstraui vobis quid faciendum quid fugiendum, & non fuit qui vel aspicere dignaretur ad extensionem manus meæ. Quinetiam despexistis omne consilium meũ quo bene vobis consului, & increpationes meas neglexistis. Nec malè Caietanus annotauit quadruplex diuinæ gratiæ beneficium his quatuor mẽbris insinuatum. In vocatione, beneficiũ excitandi. In extensione manus, oblationẽ auxilij. In consilio, instructionem ad eligendum bona. In increpatione, monitionem ad fugiendum mala. Necesse est enim nos & diuinitus excitari & adiuuari, & instrui de bono sequendo, ac malo fugiendo. Ob contẽptum ergo & neglectum omniũ horum, subijcit: Ego quoq; in interitu vestro ridebo, hoc est, Sicut vos me, meaque beneficia, ipso facto declarastis ridere, ita & ego vicissim ridebo in interitu vestro, & subsannabo, cum vobis id quod timebatis aduenerit. Repetitio est prioris partis alijs verbis, ad auxesim faciens pro more Hebræorum. Per id enim quod timuisse eos dicit intelligit eorum interitum, hoc est, calamitatem, mortem, amissionem vitæ & delectabiliũ huius vitæ. Hæc enim sunt quæ homines mundani maximè timent, idque tum propter amorem rerum terrenarum, tum quod malè sibi conscij male etiam sibi metuant. Non timẽt autem quod maximè timere deberent, Deum scilicet. Pro illo enim quod noster bene vertit id quod timebatis, Hebræis est timor vester, quod dicitur ad distinctionem eius, quod est timor sapientum. Id autem est Deus ipse, quẽ Iacob, vocat timorem patris sui Isaac: Risuram autem se dicit sapientia, non quod verè sapientia quenquam rideat, aut subsannet, sed quod ipso facto ita se gerat ac si rideret, dum in interitu impiorum non solum eos negligit, nec tantum nulla mouetur erga eos misericordia, etiã dum inuocatur, sed etiam iusto suo iudicio omnibus declarat eos esse ridiculos, & subsannatione dignos, vt qui salutem propriam contempserint, sibiq; malorum suorum authores fuerint. Sic & in Psal. dicitur: Qui habitat in cœlis irridebit eos, & dominus subsannabit eos. Pulchrè autẽ in sequentibus exaggerat malum interitus eorum, de quo iam locutus est, vt magis deterreat. Dicit enim calamitatem quam timuerunt stulti saltem in genere, subito & repentè obuenturam, ac instar tempestatis, non solum subito, sed & cum magna vi cui resisti non poterit, totum hominem correpturam & occupaturam, ita vt sit futura & tribulatio exterius & angustia interius. Augetur autem adhuc magis hęc calamitas per id quod sequitur: Tunc inuocabunt me, cupientes scilicet vt tunc ad eos extẽdam manum meam, meoque consilio eis adsum, sed sicut me vocantem audire noluerunt, ita & ego eos tunc non exaudiam. Nec simpliciter ac frigidè me inuocabunt, sed mane consurgent ad quærendũ me, aut inuocandum me,

Genes 31.

Psal. 2.

dum me,& sicut cum ad eos extenderem manum meam ipsi aspicere ad me noluerunt,nec inueniri voluerunt,ita tunc non inueniet me, hoc est, non assequentur à me quod desiderant. Et rursum reperit causam perditionis & neglectus eorū,quo magis ostenderet eos & iuste perire & iustè negligi. Propter quod rursum etiam quatuor membris eorum peccatum exaggerat. Eo quod,inquit,exosam habuerunt disciplinam, hoc est, eruditionem ac sapientiam: & timoré domini non susceperunt,&c. Ac tandem concludit: Comedent ergo fructus viæ suæ, suisque consilijs saturabuntur. Quo metaphoricè significatur eos recepturos mercedem quam meruerunt vita & actionibus suis. Est enim metaphora accepta ab agricolis,qui comedunt fructus,quos suis laboribus pepererunt. Cui simile
Galat. 6. est illud Pauli: Quę seminauerit homo hęc & metet. Comedere ergo fructus vię suæ,est percipere id quod vita promeruit. Saturari suis consilijs, hoc est consilijs,quæ spretis consilijs sapientię,ipsi elegerūt & secuti sunt, est abundè & vsque ad nauseam & fastidium,dare pœnas dignas illis consilijs. Videri autem potest allusio esse in hac sententia ad pręcedentem stultorum vitam,vt sit sensus hic. Quandoquidem elegerunt comedere fructus viæ suæ,hoc est,delectati sunt in sua viuendi ratione,nec voluerunt comedere fructus sapientię,sed vsque ad saturitatem sectati sunt sua consilia,atque in eis voluptatem perceperunt, comedent sanè deinceps fructus viæ suæ,quanquam iam longè aliter, Vt quasi ironicè hoc inferatur ex eo quod stulti facere elegerunt. In hac ergo tota orationis parte, quæ prosequitur dignam impiorū vltionem, eleganter illam depingit & exaggerat. Significat enim illam in se maximā fore,vt quæ sit futura eorum interitus. Deinde subito & cum ineuitabili vi obuēturam, prætereà neminem fore qui eorum vices doleat aut succurrere velit infœlicibus. Ad hæc,quod omnino est intollerabile,ipsos etiam in sua calamitate fore ridiculos alijs & subsannationi expositos. Nec caret sua vi quod in principio sapientia ipsosmet stultos alloquitur, sed mox mutato sermonis tenore,de ipsis in tertia loquitur persona,dicens: Tunc inuocabunt me,etc. quasi non dignata eos diutius alloqui, cum iam pœnitendi tempus transierit,sed ad alios conuersa iudicij sui æquitatem illis exponat. Cæterum quod Sapientia hic impœnitentibus sic comminatur,frequenter quidem etiam in hac vita illis euenit. Nam & hic post longam expectationē Dei ad pœnitentiam eos inuitantis,cum impleta est mensura peccatorum ipsorum,magna sæpè eos præter expectationem inuoluit calamitas, in qua ad Deum clamantes non tamen exaudiuntur, quoniam non datur eis vt clament ex vero corde,aut quia fixa Dei sententia, calamitas ista est im-
Psal. 17. missa,vt auferri non possit. Vnde de quibusdam Psalmista dicit: Clamauerūt,nec erat qui saluos faceret,ad dominū,nec exaudiuit eos. Et apud
Hiere. 14. Hieremiam dicit dominus de Iudæis: Cum ieiunauerint non exaudiam preces eorū, & si obtulerint holocaustomata & victimas,non suscipiam ea,quo-

ea,quoniam gladio & fame & peste ego consumam eos. Et de Antiocho scribitur:Orabat autem hic scelestus dominũ, à quo non esset misericordiam consecuturus. Sic & de Esau dicit Paulus,quod non inuenerit pœnitentiæ locum,quanquam cum lachrymis inquisisset eam. In Iudaica autem gente singulariter & excellenter videmus impletum esse quod hic Sapientia prædicit & comminatur. Quoniã enim ea gens sapientiam Dei in carne ad se venientem, audire & recipere noluit, quæ blandè ad pœnitentiam inuitabat,flens etiam super illorum cæcitate & dicens: O si cognouisses & tu,Et quoties volui congregare filios tuos, sicut gallina congregat pullos suos sub alas,& noluisti:ideò quemadmodum eis Christus Dei sapientia prædixit, grauissima eos cœpit calamitas in oculis omnium hominum,quibus vbique inuisi sunt & ridiculi. In qua etsi Deum inuocent quotidie,non tamen exaudiuntur, & Christum quærentes ac veram sapientiam,non inueniunt, iuxta illud quod eis dixit Dominus: Quæretis me & non inuenietis,& vbi ego sum, vos non potestis venire. Et iterum:Quæretis me, & in peccato vestro moriemini. Vniuersaliter autem & perfectè hæc sapientiæ prędicatio impletur in impœnitentibus in futura vita,in qua ineuitabilis eos corripiet miseria,quę nec Deum nec angelos ad misericordiam commouebit, in qua quicquid petiuerint impetrare non poterunt,quemadmodum patet in diuite epulone, qui nec sibi refrigerium, nec fratribus suis sapientiam & eruditionem impetrare orando potuit.

1.Mach.9. Hebr.12. Luc.19. Ioan 7. Ioan.8. Luc.16.

Auersio paruulorum interficiet eos,& fœlicitas stultorum perdet eos. Qui autem me audierit,absque terrore requiescet,et abundantia perfruetur,timore malorum sublato.

COncludit Sapientia suam orationem duabus his sententijs,quarum altera ad impios pertinens,docet impios sibi suorum malorum esse causas, declarans proinde sententiam præcedentem: Comedent fructus viæ suæ etc.altera piorum fœlicitatem describit. Quod autem ad priorem attinet sententiam,sciendum quod pro auersio, etiam verti potest quies,quod magis conueniret ei quod in secundo membro dicitur prosperitas stultorum,vt vtrobique significetur quietem,otium & terrenam fœlicitatem causam esse perditionis eorum, iuxta illud Ezechielis: Hæc fuit iniquitas Sodomæ,superbia, saturitas panis, & abundantia, & otium ipsius.Potest etiam teste Pagnino, in secũdo membro pro prosperitas verti error, quemadmodum vertit Thargum, quod bene conuenit ei quod in primo membro dicitur: Auersio paruulorum,vt vtrobiq; significetur errorem & sapientiæ contemptum causam esse perditionis eorum,quod maximè proposito conuenit.Et est simile illi Baruch: Quoniam non habuerunt sapientiam, perierunt propter suam insipientiam. Et illi Esaiæ; Proptereà abductus est populus meus, quia non habuit

Cap.16. Baruch 3. Esa 5.

ſcientiam. Noſter autem interpres cum potuiſſet correſpondentes ſibi duarum dictionum ſignificationes vertiſſe, vertit non correſpondentes, ſecutus nimirum communiores dictionum ſignificationes. Et habet hæc verſio conuenientem etiam intelligentiam. Significat enim duo eſſe ob quæ homines pereunt, videlicet auerſionem eorum à ſapientia, & fœlicitatem terrenam quam ſectantur, & quia donati abutuntur. Quæ duo in omni peccato quodammodo inueniuntur, quia in omni peccato eſt auerſio ab incommutabili bono, & conuerſio inordinata ad bonum cõmutabile, quo peccator abutitur. Quibus duobus ſuperius etiam attribuit Sapientia correſpondentes pœnas. Quoniã enim à ſapientia auerſi ſunt peccatores dixit, quod quærent eam poſtea, & non inuenient. Quoniam verò fœlicitatem terrenam auide ſectantur, eaq; à Deo donati hic abutuntur, dixit, quod veniet eis interitus quaſi tẽpeſtas, tribulatio & anguſtia. Quod autem dicit interficiet & perdet eos, de morte & perditione æterna maximè eſt intelligendum, quanquam etiam de morte & perditione temporali intelligi debeat, maximè quia hæc primo dicta ſunt Iudæis ſub lege exiſtentibus, quæ temporalia mala & bona cõminatur tranſgreſſoribus, & promittit obſeruatoribus. Sicut & quod ſequitur de fœlicitate, quiete & ſecuritate obediẽtium ſapientię, maximè & perfectiſsimè completur in regno cælorum, vbi perfecta eſt ſecuritas & quies, & abeſt omnis mali metus, adeſt verò omnium rerum abundantia. Et tamen etiam
Deut. 31. in Deuter. promittitur: Habitabit Iſraël confidenter. Et in Leuitico pro-
Leuit. 26. mittitur ſeruantibus legem quod abſq; pauore habitarent in terra promiſsionis, & comederent panem ſuum in ſaturitate, perfruentes rerum omnium abundantia. Quod ſpiritualiter ſaltem, in hac etiam vita iuſti aſſequuntur, quandoquidem de Dei gratia & protectione bene confidentes, non multum concutiuntur timore vel præſentium malorum vel futurorum in altera vita, & abundantia perfruuntur, quia omnia ſe in Deo habere ſibi perſuadent, & cum ſint tanquam nihil habẽtes, omnia tamen
2. Cor 6. ſe poſsidere putant, cum Paulo dicentes: Tanquam nihil habentes, & omnia poſsidentes. Ita enim promiſsiones bonorum, & comminationes malorum, mirabili Dei ſapientia, & hoc libro & in Pſalmis & in Prophetarum libris diſpoſitæ ſunt, vt & de temporalibus bonis ac malis intellectę ſeruiant his qui ſub lege fuerunt Iudæis, quibus hæc primo ſunt ſcripta, & de ſpiritualibus bonis vel malis, aut æternis ſupplicijs vel præmijs intellectæ, ſeruiant his qui ſub euangelio ſunt, & in omnibus ſiue bonis ſiue malis generalius impleantur, tum in hac, tum in futura vita. Quæ ſanè regula ſemper præ oculis habenda eſt ijs qui rectè huiuſmodi ſcripturas intelligere & explicare voluerint.

CAPVT

CAPVT SECVNDVM.

Fili mi, si susceperis sermones meos, & mandata mea absconderis penes te: vt audiat sapientiam auris tua, inclina cor tuum ad cognoscendam prudentiam.

POST seriam illam sapientiæ orationem à Sapiente congruè in principio introductam, recit Sapiens prosequendo suum sermonem, ad erudiendum suum filium, hoc est quéuis sapientiæ studiosum & maximé imperitos iuuenes. Quáuis enim quidam velint etiam totum hoc caput adhuc esse verba sapientię, magis tamen apparet ex sequentibus capitibus, ipsum sapientem hic loqui, qui auditores graui sapiétiæ oratione perterrefactos iam docet, & quomodo sapientia posit acquiri, & quis acquisitę sapientię sit fructus futurus. Hęc enim duo hoc cap. conuenienti ordine traduntur. Et primum quidem docet ad comparandam sapientiam requiri, vt quis serio eam percipere desideret, cor suum ad hoc inclinans, & ex corde aures suas accommodans ad audiendum sapientiam. Est autem sententia prima hoc modo ordinanda & intelligenda. Fili mi si susceperis, hoc est, si statuisti, aut si volueris suscipere ea quę dicturus sum, & mandata mea recondere apud te, ac veluti pro thesauro quodam habere, inprimis et ante omnia requiritur, vt inclines cor tuum ad cognoscédam prudentiam, adhoc vt attente et cum fructu auris tua audiat sapientiam. Verba enim illa, susceperis et absconderis, futuri sunt temporis non præteriti, vt patet ex Hebręis, ex quibus etiam patet, quod pars illa, vt audiat sapientiam auris tua, ad sequentem partem magis sit referenda quam ad præcedentia. Significatur ergo necesse esse sapiétiæ studioso, vt cor suum abstractum ab amore rerum terrenarum (ad quas ex natura sua corrupta semper inclinatur et propendet) inclinet atque totum addicat prudentię cognoscendę, serio hoc ipsum et ex animo desiderans, sic vt non dedignetur auribus suis sapientiam ex alijs percipere, sed aures suas accommodet attente sapientum dictis percipiendis. Nisi enim cordis ad sapientiam propensitas et desiderium præcesserit, frustra aure corporali sapientia ex ore auditur sapientum. Inclinabis ergo cor tuum prudentiæ, sic vt audiat auris tua sapientiam, vel inclinabis cor tuum prudentiæ ad hoc, vt cum fructu et attentè auris tua audiat sapiétiam. Serium enim desiderium requiri ad comparandam sapientiam docet in sequentibus, subijciens.

Si enim sapientiam inuocaueris, & inclinaueris cor tuum prudentiæ, Si quæsieris eam quasi pecuniam, et sicut thesauros effoderis illam, Tunc intelliges timorem domini & scientiam Dei inuenies.

SIgnificat prioribus duobus membris, sapientiam non tantum corde desiderandam, sed et precibus à Deo implorandam. Hoc est enim inuocare sapientiam, precibus eam petere, et pro ea ad Deum in oratione clamare, hoc est, ardenter rogare. Quod et in secundo membro dicitur iuxta Hebręa et Gręca quę habent, et dederis intelligentię vocem
Iaco.1. tuam. Cui conuenit illud Iacobi: Si quis indiget sapientia, postulet à Deo, qui dat omnibus affluenter. Alijs duobus membris significat, etiam opere et studio magno ambiendam sapientiam. Non enim sic precibus est fidendum, vt nostra cesset industria et studium, vnde dicit: Si quęsieris eam quasi pecuniam, hoc est, tanto studio et labore quanto solent homines diuitias quęrere, et sicut thesauros effoderis eam, hoc est, diligenter scrutatus eam fueris, sicut auidissimè scrutari solent et effodere qui pecunias vel thesauros alicubi absconditos norunt. Pro effoderis enim 70. verterũt vt et alij, scrutatus fueris, quod et dictio Hebræa תַּחְפְּשֶׂנָּה magis significat, vnde effodere apud nos pro diligenter scrutari accipiendum est. Significatur tamen hac comparatione non solum pretium et dignitas sapientiæ, sed etiam quod eadem velut thesaurus quidam absconditus, sit diligenti studio et inuestiganda et eruenda, veluti è tenebris in quibus latet quoad nos, propter tenebras ignorantię quibus offusi sumus. Cui con-
Matth.13. uenit illud euangelicum: Simile est regnum cælorum thesauro abscondito in agro. Precibus et studio atque labore sapientiam parandam, etiam
Eccli.39. in Ecclesiastico docetur multis, vbi sic legimus: Sapientiam omnium antiquorum exquiret sapiens et in Prophetis vacabit. Narrationem virorum nominatorum conseruabit, et in versutias parabolarũ introibit. Occulta prouerbiorum exquiret, & in absconditis parabolarum conseruabitur. In medio magnatorum ministrabit, & in conspectu præsidis apparebit. In terram alienigenarum gentium pertransiet, bona enim & mala in hominibus (sic enim legendum est, non autem in omnibus) tentabit. Cor suum tradet ad vigilandum diluculo ad dominum qui fecit illum, & in conspectu altissimi deprecabitur. Aperiet os suum in oratione, & pro delictis suis deprecabitur. Hæc ibi: quanquam eo loco magis tradatur ratio parandæ sapientiæ exactę pro his qui alios sunt docturi, hic verò ratio comparandæ sapientiæ quæ ad bene viuendum omnibus est necessaria, quæ serio cordis desiderio precibus, & studio etiam est obtinenda, vnde subditur, tunc intelliges timorem domini, & sciẽtiam Dei inuenies, scientiam Dei & timorem coniungens, quia vt supra dictum est, Timor Dei principium est scientię, imò ipsa sapientia. Non est autem istud sic intelligendũ quasi prius non habeatur Dei timor, aut aliquid sapientiæ diuinæ. Nam ex

Nam ex Dei timore & ſapientia procedit, vt quis pro ſapientia precetur, eamque ardenti deſiderio quærat. Sed dicit tunc timorem Dei intelligendum,& ſcientiam Dei inueniēdam, quia tunc in homine firmabitur, perficietur eique placere & dulceſcere incipiet, dabiturque quo adhuc indigebat,iuxta illud euangelicum:Omni habēti dabitur, vnde ſequitur. Matth.13

Quia dominus dat ſapientiam,& ex ore eius prudētia & ſciētia.

REddit rationem, quare non noſtro tantum ſtudio,ſed precibus obtinenda ſit ſapientia,quia dominus inquit eſt, qui dat veram illam, de qua ſcilicet loquitur,ſapientiá, afflans eam & inſpirás mentibus hominum, ad quam hominum ſtudia præparare quidem & diſponere poſſunt,ſed eam nequaquam per ſe largiri poſſunt. Vnde in Eccleſiaſtico poſt verba ſuperius citata dicitur:Si enim dominus magnus voluerit,ſpiritu intelligentiæ replebit eum. Et Sapientiæ 9. dicitur: Senſum autem tuum quis ſciet, niſi tu dederis ſapientiam, & miſeris Spiritum ſanctum tuum de altiſsimis. Vnde Sapiēs introducitur eodem loco ſic orans: Mitte illam de cœlis ſanctis tuis:& à ſede magnitudinis tuæ, vt mecum ſit & mecum laboret,vt ſciam quid acceptum ſit apud te. Quod ſequitur: Et ex ore eius prudentia & ſcientia, ſignificat ſapientiam prouenire ex diuina reuelatione,quæ in ſcripturis & Prophetarum prædicatione hominibus innotuit, & interna inſpiratione & afflatu ſpiritus in mente fit vniuſcuiuſque. Niſi enim ſic Deus nobis loquatur per ſcripturas, ſanctorum prędicationes,& ſimul internum afflatum quo nos trahat & perſuadeat,nequaquam verè ſapientes effici poſſumus,iuxta illud: Erunt omnes docibiles Dei,omnis qui audiuit & didicit à patre, venit ad me. Proinde docet hæc ſententia,non in Ethnicorum libris ſapientiam quærendam,ſed in ſcripturis quę Deus ore proprio locutus eſt,Sed nec in illis inueniri, niſi per illa Deus nobis interius loquatur, & proinde precibus à Deo ambiendam & impetrandam.

Eccli 39. Ioan. 6.

Cuſtodiet rectorum ſalutem,& proteget gradiētes ſimpliciter: ſeruans ſemitas iuſtitiæ,& vias ſanctorum cuſtodiens.

PRo cuſtodiet rectorum ſalutem Hebręis eſt, Abſcondet rectis ſalutem vel ſapientiam. Vnde 70. habent θησαυρίσει τοῖς κατορθοῦσι σωτηρίαν,hoc eſt, theſaurizabit rectis ſalutem. Quod enim dicitur abſcondet rectis,non ſignificat ipſum occultaturum, ſed quod velut theſaurum in illorum bonum reponet & recondet,quemadmodum in Pſal. dicitur:Quam magna multitudo dulcedinis tuæ domine, quam abſcondiſti timētibus te,hoc eſt,pro eis tuto repoſuiſti, vt ſit eis parata cū opus erit. Idem & noſtra litera ſignificat,cum dicitur: Cuſtodiet rectorum ſalutem. Quod enim in alicuius bonum apud nos repoſitum habemus,diligentiſsimè cuſtodimus. Itaque ſenſus eſt: Cuſtodiet apud ſe ac diligenter aſſeruabit ſalutem rectorum,deprompturus eam illis ſuo tempore & Pſal. 30.

quando-

quandocunque opus erit. Est autem hoc loco Hebręis pro dictione salutem dictio הוּשִׁיָּה Thuschia, quam & 70. verterunt salutem. Cæterum Hebræi magis vertunt sapientiam. Quod proposito magis cõuenit. Prosequitur enim quod dixit dominus, dat sapientiam. Recondet, inquit vel custodiet eam illis, reuelaturus scilicet eam illis in quouis obuio casu, vt errare non posint. Ad sensum non ita multum refert. Nam salus rectorum quam Deus recondit & custodit pro rectis, est etiam ipsa sapientia, per quam hic pręseruantur ab omnibus vitijs & malis. Pagninus dictionem Hebraicam quoniam deriuatur à verbo quod esse significat, vertit essentiam, & exponit reseruabit rectis essentiam, supple suam in cuius visione nostra consistit fœlicitas. Iuxta quam versionem optime conuenit nomen salutis, quod noster vertit secutus 70. Proposito optimè quadrat hic sensus, Dominus quærentibus & petentibus ex animo dat, vel vt habent Hebræa, dabit sapientiam, & custodiet apud se, in tuto scilicet loco, rectorum salutem, quam eis per sapientiam dandam, semper cum necesse erit, proferet, & per sapientiam proteget eos qui conuersantur simpliciter, hoc est, integrè & non ficte, nec maleuolæ, seruans in eis semitas iustitiæ, & vias sanctorum custodiens, ab errore scilicet, seductione & peccato, iuxta illud Psalmi: Redimet dominus animas sanctorum suorum, & non delinquent omnes qui sperant in eo. Itaque non tantum significat dominum daturum sapientiam, sed etiam quem fructum per eam sit effecturus in his in quibus eam dederit, quem fructum postea latius prosequitur.

Psal. 33.

Tunc intelliges iustitiam & iudicium & æquitatem, & omnem semitam bonam. Si intrauerit sapientia cor tuum, & scientia animæ tuæ placuerit. Consilium custodiet te & prudentia seruabit te.

ADuerbium tunc referri potest ad præcedentia, vt sit sensus, Cum perfeceris ea quæ dicta sunt de inuocatione & inuestigatione sapientiæ. Vel cum dederit Deus sapientiam, tunc intelliges iustitiam, etc. Aut potest referri ad sequentia, vt sit sensus: Tunc intelliges iustitiam & iudicium, si intrauerit sapientia cor tuum, hoc est, cum illa tibi cordi fuerit, & illa tibi placere cœperit, vt iam sit repetitio sub alijs verbis eorum quę prius dicta sunt, Si quæsieris eam, tunc intelliges timorem domini & scientiam Dei inuenies. Et ostenditur hac repetitione qua in re sapientia, de qua loquitur, sit sita, nempe in intelligendo iustitiam, iudicium & æquitatem, hoc est, omnem semitam bonam. Nam hoc per tria illa vult significare vt superius est dictum, quæ proinde non est necesse accurate distinguere. Pergit autem fructum sapientiæ fusius explicare, subiungens: Consilium, quod scilicet sapientia tibi vbiq; suggeret, custodiet te, & prudentia seruabit te. Quod in sequentibus declarat, vbi ad hęc verba referri debet ter coniunctio, vt, Seruabit te vt eruaris à via mala &

ab ho-

ab homine qui peruersa loquitur. Rursum vt eruaris à muliere extranea. Et postremum, vt ambules in via bona. Siquidem non satis est declinare à malo, sed oportet deinde etiam bonum facere, vt est Psal. 33. & 36.

Vt eruaris à via mala, & ab homine qui peruersa loquitur, Qui relinquunt iter rectum, & ambulant per vias tenebrosas, qui lætantur cum malè fecerint, & exultant in rebus pessimis, Quorũ viæ peruersa sunt, & infames gressus eorum.

MEminit duarum viarum, viæ malę quę est mala vita, ac impia viuendi ratio, & viæ bonæ, quæ est recta vita & cõuersatio. Et primum quidem dicit sapientiam custodire hominem vt eruatur à via mala. In quam quoniam adolescentes (quibus potissimum loquitur) facillimè pertrahuntur per impiorum quorundam suasiones & impios sermones, primum subiungit, & ab homine qui peruersa loquitur, impia scilicet docẽdo, aut suadẽdo. Cõtra tales enim prę munit sapiẽtia diuina eũ in quo est. Et vt à talibus magis auocet sapientię studiosum, insigniter eos traducit in sequentibus dicens iam mutato numero, pro more Hebræis familiari. Qui relinquunt iter rectum, vbi subaudiendum: Ab ijs inquam hominibus, Qui relinquunt iter rectum, & eo itinere relicto, ambulãt per vias tenebrosas, hoc est, viuunt vitam plenam ignorantia & erroribus, quos necesse est propterea aliquando grauiter offendere & labi. Nec satis habent mala quæq; committere, insuper & lætantur cum malè fecerint, & exultant in rebus pessimis, siue à se, siue ab alio perpetratis, quę natura ipsa & ratio abominatur & abhorret. Cumq; in tenebris agentes in magnis sint periculis, tamen per errorem & cæcitatem non agnoscẽtes suum periculum, lætantur etiam in malis suis. Itaque versus ille non tantum exaggerat eorum malitiam, sed etiam eorum cæcitatem. Sequitur: Quorum vię & actiones non solum in se peruersæ sunt, sed planè infames, ita vt ob eas pessimè audiant apud eos qui sapiunt. quasi dicat, quis horum velit esse sectator? quomodo non omni studio annitendum est, vt per sapientiã ab horum seductione & eorum via homo sit præmunitus? Quoniam verò præter seductionem quæ in genere fieri potest ab impijs, periculum est peculiare, maximè iuuentuti, à mulieribus, contra quod item munit sapientia, rectè secundo loco subijcit.

Vt eruaris à muliere aliena, & ab extranea quæ mollit sermones suos. Quæ relinquit ducem pubertatis suæ, & pacti Dei sui oblita est.

ALienam vocat & extraneam, quę ipsius non est, sed alterius mariti vxor. Nam de adultera potissimum loquitur, vt patet ex sequenti sententia. Mollire sermones est blãdis mollibúsque sermonibus, vti ad decipiendum. Nam huiusmodi sermones efficaces admodum sunt in mente iuuenum alioqui per se satis ad libidinem prona. Huiusmodi

mulierem similiter præclarè traducit & notat, vt ab ea magis abstrahat. Quæ, inquit, relinquit ducem pubertatis suæ, hoc est, primum maritum quem in iuuentute sibi accepit in ducem, quem à sua pubertate semper sequeretur. Et pacti Dei sui oblita est, hoc est, fœderis nuptialis, quo non tantum suo marito, sed etiam Deo suo astricta est, & quod fœdus nuptiale à Deo est institutum. Aut potius per pactum Dei intelligit Dei legem vetantem adulteria. quasi dicat: Quam fidem ab ea expectabis quantumuis tibi blande loquatur, quæ & marito suo, & ipsi Deo suo infida est, neutri seruans quod promisit? Generalius tamen homini aliena & extranea est omnis quæ eius vxor non est, etiam si nullius sit. Quę dum blandis sermonibus ad peccatum pellicit, relinquit ducem pubertatis suæ, Deum scilicet quem in iuuenta sequendum susceperat, qui de seipso dicit apud Hiere.3. Hiere. Ergo saltem amodo voca me, Pater meus, dux virginitatis meæ tu es, vel pubertatis meæ. Nam est eadem dictio quæ hoc loco, significans propriè iuuentutem. Ab huiusmodi mulieribus quantum immineat periculi, exemplo Sampsonis et Salomonis licet intelligere, quarum blanditijs ille corporis oculis, hic mentis captus fuit. Quantum verò contra talium valeat blanditias sapientia, exemplum docet Ioseph Patriarchæ, de Sapien.10 quo dicitur in libro Sapientię: Hęc venditum iustum non dereliquit, sed à peccatoribus liberauit eum.

Inclinata est enim ad mortem domus eius, et ad inferos semitæ ipsius. Omnes qui ingrediuntur ad eam, non reuertentur, nec apprehendent semitas vitæ.

Coniunctio enim reddit causam quare sapientia custodit hominem, vt eruatur à muliere huiusmodi aliena. Meritò, inquit, hoc dico sapientiam effecturam, et merito id summopere optandum est, Quia domus illius tendit ad mortem, ita vt si quis victus illius illecebris, declinet ad domum illius, ad mortem sit deducendus. Vnde posteà cap. 7. dicitur, vię inferi domus illius. Et semitę ipsius, hoc est, vię quę ducunt ad domum eius vel ad ipsam. Aut potius semitę ipsius, hoc est, actiones ipsius et genus vitę ipsius deducit homines ad inferos, vel vt habent Hebręa ad mortuos. Quod dicit tum quia per adulterium et fornicationes homo semper efficitur obnoxius morti ęternę in quam tádem pertrahitur, tum quia per adulterium iuxta legem Mosaicam reus fit etiam mortis corporalis, quam per zelum mariti euadere non poterit, vt dicitur cap. 6. Item quia fornicationes & adulteria multarum sæpè cædium sunt causa, vt dicitur cap. 7. Multos enim vulneratos deiecit, & fortissimi quique interfecti sunt ab ea. Quia autem domum eius & semitas eius dixit esse mortiferas, persistens in eo, subijcit: Omnes qui ingrediuntur ad eam, hoc est, qui illam mulierem accedunt eique congrediútur (phrasi enim Hebraica ingredi ad mulierem est cum ea rem habere) non reuertentur. Vbi alludit ad

dit ad hoc quod mortui non reuertuntur ad vitam. Significat ergo eos qui ad eam ingrediuntur statim mori, quia morti fiunt obnoxij & iuxta animam moriuntur, iuxta illud: Quacunque die comederis ex eo, morte morieris. Ideoque sicut mortui sunt, sic non reuertuntur, quia non reuertuntur viui, non reuertuntur liberi à mortis vinculo, sicut prius erant, ita vt non possint ambulare vias vitæ, viam virtutis, nisi singulari Dei gratia veluti à mortuis resuscitentur, & à mortis debitæ vinculo relaxentur, quod raro fiebat sub lege, sub qua marito semper manebat ius exigendi ab adultero mortem corporalem. Venerabilis Beda, quo difficultatem euadat, relatiuum, eam, cũ dicitur qui ingrediũtur ad eam, refert ad mortem, vt significetur eos qui in mortem æternam semel sunt traditi, ab ea nõ redituros in vitam. Aut si relatiuum, eam, referatur ad mulierem, intelligit non reuertentur per se, & quantum attinet ad naturã iniqua voluntate deprauatam. Potest & sic intelligi quod dicitur non reuertentur, quod impliciti meretricijs vel adulterinis amoribus, difficulter ab eis resiliant, & quod vt in plurimum non facilè resipiscant, siue quod dulcedine voluptatis inescati nolint, siue quod non possint sese, etiam cum volunt, extricare ab earum consortio. Quadrat istud conuenientissimè in mysticum sensum. Nam cum in scripturis propheticis frequẽter sub nomine fornicationis & adulterij significetur idololatria, sub qua & hæresis comprehenditur, per quam nouum sibi homo Deum fingit quem colat, rectè etiam in hoc libro quoties de muliere aliena cauenda Sapiens monet, mysticè per eam intelligitur, siue idololatria, siue hæresis, quæ deserto Deo suo patrio, quem in baptismo tanquam ducem suæ integritatis & spõsum suscepit, per dulces sermones & benedictiones seducit corda innocẽtum, hoc est, simplicium, vt ait Paulus. Huius domum, hoc est, sectam & congregationem qui accedit, mortem statim incidit, à qua difficulter est reditus ad vias vitæ, quia paucos hæreticorum pœnitentiam agere videmus, vnde eos deuitandos Paulus monet quod subuersi sint, & proprio iudicio condemnati. Iuxta hanc mysticam intelligentiam, notandum quod à duplici malorum consortio hic cauendum monemur, nempe & eorum qui ad impiam trahunt vitam, & eorum qui ad impiam doctrinam.

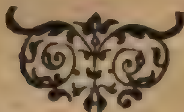
Ge: c. 2.
Roma. 16.
Titum 3.

Vt ambules in via bona, & calles iustorum custodias.

POstquam dixit sapientiam seruaturum hominem vt eruatur à via mala in quam siue improborum hominum suggestiones, siue impudicarum mulierum illecebræ inducere possent, subiungit: Vt ambules in via bona, hoc est, prudentia custodiet te, vt eruaris à via mala, & à muliere aliena, ad hoc vt ambules in via bona. Quia non potest quis ambulare in via bona, nisi prius eruatur à via mala, nec satis est erui à mala via, nisi sequatur via bona, & eadem quis via incedere pergat, qua iusti qui vel præcesserunt, vel adhuc sunt.

Qui enim recti sunt habitabunt in terra, & simplices permanebunt in ea. Impij verò de terra perdentur, & qui iniquè agunt, auferentur ex ea.

DVabus his sententijs concludit hoc caput, in quo & quomodo paranda sit sapientia, & quem fructum illa sit operatura, ostendit: nempe quod liberabit hominem à via mala, & inducet in viam iustitiæ. Docet ergo iam his sentẽtijs duabus, merito propter illos sapientiæ fructus ambiendam & quærendam sapientiam. Et cohærent hæ sententiæ in hunc modum superioribus: Prudentia seruabit te, vt eruaris à via mala & ambules in via bona, quod merito tibi est optandum & faciendum, vel quod ideo sapientia faciet, Quia qui recti sunt, habitabunt in terra. In quibus sententijs, loquitur Sapiens ad litteram iuxta morem legis Mosaicæ sub qua vixit. Ea enim lex promittit lõgam habitationem in terra iustis, impijs verò interminatur exterminationem de terra. Sic
Deuter. 11 enim dicitur præter alia loca in Deuterono: Custodiatis vniuersa mandata quæ ego præcipio vobis hodie, vt possitis introire & possidere terram, multoque in ea viuatis tempore. Itaque sicut ex terra sua exterminati sunt Cananæi, ita & Iudæi ob peccata migrasse è terra sua captiuos, sacra testatur historia. Et è terra per mortem impios se ante tẽpus vbiq; minatur dominus sublaturum, iustis verò longam in terra vitam promittit. Quæ vt ad litteram intelligenda sunt, maximè pro Iudæis adhuc carnalibus, de terra ista corporali & vita corporali, quia iustis plerunq; longa & quieta vita hic contingit, impijs verò immatura mors: Ita pro his qui æterna magis bona spectant, intelligenda sunt magis de terra viuentium, in qua iusti in æternum permanebunt, reiectis ab ea impijs. Est tamen etiam in quodam sensu mystico verum, iustos omnes hic habitare in terra, impios verò omnes perdi & auferri de terra. Nam illi hic viuunt quieta conscientia, malorum metu non admodum conturbati, quod verè est habitare in terra. Impij verò vt multa inquietudine hic agitantur, ita vi hinc auferuntur, cum contra voluntatem suam mundum relinquere cogantur: & de terra perdũtur, quando ex ea auferuntur, quia nihil eorum remanet eis saluum. Iusti autem cum hinc auferuntur, non perduntur, sed in fœliciorem transferuntur statum, nec amittunt terram, cuius cum omnium domino manent & ipsi possessores.

CAPVT

CAPVT TERTIVM.

F Ili mi, ne obliuiscaris legis meæ, & præcepta mea cor tuum custodiat. Longitudinem enim dierum & annos vitæ & pacem apponent tibi.

Ostquam superiori cap. ostendit modum acquirendæ sapientiæ, quodq; per eam & à malo homo præseruetur, & ad bonum inducatur, incipit nunc præcepta tradere in quorum cognitione & obseruatione sapiẽtia consistit, frequenter ad pręceptorum diligentem obseruationem adhortans, frequenter item inculcans & repetens præmia & commoda prouentura obseruatoribus, & omnino præceptorum ac bonorum parentum officium imitans, qui sæpius suis filijs & discipulis eadem alijs & alijs verbis repetunt, vt aliquando eorum mentibus quod volunt persuadeant & imprimant. Priusquam ergo singularia præcepta tradat, pręmittit: Fili mi, ne obliuiscaris meæ legis, et præcepta mea cor tuũ custodiat. Verba sunt Salomonis, vt ex sequentibus patebit. Legem suam & præcepta vocat doctrinam quam traditurus est. Eam vult cor custodire, vt scilicet de eis seruandis et opere adimplendis semper cor cogitet. Idem est enim ne obliuiscaris, et cor tuum custodiat. Vt autem maiore studio præcepta eius suscipiantur apponit præmia, promittens ea quæ maximè homines desiderant, longam scilicet vitam, eamq́ue tranquillam et fœlicem. Longitudinem, inquit, dierum, et annos vitæ, et pacem apponent tibi. Per lõgitudinem dierũ et annos vitæ significãs ad litteram, longam vitam, per pacem, non solum tranquillitatem, potissimum mentis, intelligens, sed et prosperitatem ac fœlicitatem, quæ Hebræis nomine pacis significatur. Non ergo tantum longitudinem vitæ, sed et pacem promittit, sine qua longa vita misera est. Iuxta mysticum sensum promittitur vita æterna quæ finem dierum nescit, & pax illa Dei quæ exuperat omnem sensum, quæ per obseruationem mãdatorum Dei hic incipit in conscientia, & consummatur in vita futura: De hac vita ac pace rectè dicitur quod apponitur homini, quia superadditur vitæ præsenti.

Misericordia & veritas non deserant te, circunda eas gutturi tuo, & describe in tabulis cordis tui, & inuenies gratiam & disciplinam bonam coram Deo & hominibus.

PRæcepta legis diuinæ paucis complexus est, cum dicit, Misericordia & veritas non deserant te, quia in duobus illis, misericordia & veritate, omnis virtus comprehenditur. Quę duo sæpè in scripturis coniunguntur, & Deo atque hominibus tribuuntur, vt infrà annotauimus cap. 14. & 20. Per misericordiam enim impenduntur ex benignitate proximo officia gratuita, per veritatem hoc est, iustitiam & æquitatem impendũtur Deo & hominibus officia debita. Has ergo virtutes quas Psalmista semper Deo adesse significat, dicens: Misericordia & veritas præcedent faciem tuam, vult etiam suum filium Sapiẽs nunquam deserere, hoc est, vult vt curet eas semper sibi adesse, vnde subdit: Circũda eas gutturi tuo, hoc est, firmiter & vndique tibi adsint, semperque tibi sint præ oculis, velut quod circundatur collo & à collo dependet, vndique hominem cingit, semperque ob oculos versatur. Describe non in tabulis cæreis vel lapideis, in qualibus lex Moysi fuit scripta, sed in tabulis cordis tui, hoc est, imprime eas sic in corde tuo, vt eas ibi semper legas, semperq; de eis opere præstandis cogites. Quod si feceris inuenies, hoc est, assequeris per has duas virtutes, gratiam & disciplinam bonam coram Deo & hominibus, hoc est, gratiosus eris & bonæ intelligentiæ, tum apud Deum, tum apud homines. Notandum autem Hebræa verti etiam posse misericordia & veritas non deserent te, vt ad Deum referantur hæ virtutes, & significetur, Dei misericordiam & veritatem non deserturas eum qui præcepta legis custodierit, vt verba hæc adhuc pertineant ad promissionem quæ fit custodientibus legem. Iam in sequentibus vertendum esset: Circunda ea scilicet præcepta, de quibus prius dictum est, & erit sensus: Itaq; circunda ea gutturi tuo, &c. De tabulis cordis facit mentionem etiam Paulus alludens ad locum Hierem. sed ibi Deus dicitur scribere, hic verò homini hoc præcipitur, significaturque idem quod in Deutero. vbi dicitur: Ponite hæc verba mea in cordibus & in animis vestris, & suspendite ea pro signo in manibus, & inter oculos vestros collocate.

Psal. 88. 2. Cor. 3. Hiere. 31. Deuter. 11.

Habe fiduciam in Domino ex toto corde tuo, & ne innitaris prudentiæ tuæ.

INcipit nunc particularia legis diuinæ præcepta explicare, in quibus misericordia & veritas consistunt. Et primum quidem tradit præcepta Deum concernentia, quibus docetur quomodo se homo habeat ad Deum, postea traditurus præcepta ad proximum pertinentia. Et ad Deum quidem pertinentia præcepta quinque proponit, in quibus ferè comprehenditur summa omnis pietatis Deo debitæ, idq; ordine cõgruo. Quorum primum est, Habe fiduciam in domino ex toto corde tuo, etc. Quo monet vt in rebus agendis & conquirendis his quæ sunt nobis necessaria, non sic nitamur nostræ prudentię, quasi per eam possimus quod volumus, vel quod necessarium est pręstare & parare, sed vt agnoscẽtes

& no-

& nostram infirmitatem & incertitudinem prouidentię nostrę, quę varijs sępè modis impeditur & sępè errat, fiduciam nostram collocemus in Deum, illum scilicet pro auxilio & salutari negotiorum nostrorum directione orantes, & post orationem de illo confidentes, non frigidè & cum hęsitatione, sed ex toto corde, hoc est, plena & firma fiducia, qua scilicet nostra, tota mentis deuotione illi committamus, de eius prouidentia & directione bene securi. Non vetat ergo vti in rebus agendis prudentia propria. Nam sic fidere Deo, vt prudentia à Deo data quis vti nollet fatuum esset & tentare Deum. Sed vetat niti suę prudentię, quod est sic illi fidere, quasi illa sufficiat ad directionem actuum nostrorum & prouisionem rerum necessariarum. Quod manifestè contrarium est fiducię quam habere debemus de prouidentia diuina, quam fiduciam hic peculiariter exigit, quemadmodum et Petrus dicẽs: Omnem solicitudinem vestram 1. Petr. 5.
proijcientes in eum, quoniam ipsi cura est de vobis. Porrò Hiere. 7. dicitur: Maledictus homo qui confidit in homine, et ponit carnem brachium Hiere. 7.
suum, et à domino recedit cor eius. Contra: Benedictus vir qui confidit in domino, et erit dominus fiducia eius. Fiducia autẽ hęc qua munimur contra pręsumptionem humanę prudentię, non tantum valet pro directione nostrorum actuum, sed et pro firmitate fidei diuinarum promissionum. Per hanc enim fiduciam factum est vt Abraham in repromissione Dei non hęsitauerit diffidentia, nec cõsiderauerit corpus suum emor- Roma 4.
tuum, vt est apud Paulum.

In omnibus vijs tuis cogita illum, & ipse diriget gressus tuos.

PRo cogita Hebręis est scito vel agnosce. Secundum istud est pręceptum ad fidem pertinens, per quam Deum agnoscimus et cogitamus. Quo pręcepto et ostenditur quomodo fieri posit quod primo dictũ est pręcepto, nempe vt fiduciam habeamus in domino, et ex eodem consequitur, quod sequitur pręceptum de timendo Deum, ita vt rectè sit in medio positum. Agnoscimus enim vel cogitamus Deum in vijs nostris cum cogitamus nos sine illo nihil posse, et proinde ab illo nos pendere debere, illum rogandum illique fidendum: Cogitamus item illum omnium esse dominũ, et proinde in omnibus nostris actionibus illi esse seruiendum, eum timendum, omnésque nostras actiones ad eum esse referendas. Sic ergo agnoscere et cogitare Deum in vijs nostris, quod fides in nobis operatur, facit nos et fidere Deo et timere eum. Vnde et Tobias in- Tobiæ 4.
ter prima sua pręcepta quę filio suo tradidit, similiter docuit: Omnibus, inquit, diebus vitæ tuæ in mente habeto Deum, & caue ne aliquãdo peccato cõsentias, & prætermittas præcepta Domini Dei tui. Et in fine suorum præceptorum: Pete, inquit, ab eo vt vias tuas dirigat, & omnia consilia tua in eo permaneant. Itaque & hic subijcitur, & ipse diriget, hoc est, bene disponet, & prosperos faciet gressus tuos, hoc est, actus tuos & instituta, si scilicet illum cogitans tua illi commiseris. Sic Propheta: Reuela, Psal 36.

Psal. 54. inquit, domino viam tuam, & spera in eo, & ipse faciet. Et alibi: Iacta cogitatum tuum in domino, & ipse te enutriet, & non dabit in ęternum fluctuationem iusto.

Ne sis sapiens apud temetipsum, time Deum & recede à malo.

TErtium istud præceptum est ex superiori consequens, vt dictum est, & ad timorem Dei pertinens, per quem receditur à malo. Cui similiter sicut fiduciæ, repugnat & obstat si quis sit sapiens apud semetipsum, aut vt est Hebræis in oculis suis, hoc est, proprio suo iudicio, ita vt sibi in sua placeat sapientia. Per hoc enim fit vt quis nimis sit securus in actionibus suis, existimans se bene agere cum tamen peccet. Item vt excusationes quærat in peccatis, ac defendat quæ mala sunt. Tribus ergo his præceptis, tres virtutes exigit, fiduciam, fidem & timorem Dei, per quas, secundum mentem & interiorem hominē, perfectè quis Deo subijcitur, & humiliatur sub potenti manu Dei. Cui subiectioni & humiliationi nihil magis contrariatur, quam si quis sibi placeat & sapientem satis se esse persuadeat, vt mirum non sit quod propriæ prudētiæ fiduciam, opponat hic Sapiens & fiduciæ in Deum & timori Dei, de quo timore benè subijcit præceptum post præceptum spei in Deum habendæ, ne quis per spem in Deum nimis sit securus. Dilectionis autē Dei hic non fieri mentionem, cum illa sit tertia virtus quæ cum fide & spe hominem sub Deo interius perficit, mirum esse non debet cum præceptum dilectionis Dei proprium sit euangelio, pro quo vetus testamentum ferè tradit præceptum timoris Dei, ad quem etiam pertinet Dei dilectio. Siquidem nomine timoris Dei, vt suprà dictum est, reuerentia Dei designatur. Cum ergo in his virtutibus hominis perfectio erga Deum consistat, rectè subiungitur.

(1. Petr. 5.)

Sanitas quippe erit vmbilico tuo, & irrigatio oßium tuorum.

REferri potest hæc promisio, vel ad timorem, vel ad omnia tria simul prædicta, vt sit sensus: Si sic timueris Deum, vel sic hæc dicta feceris, tunc erit sanitas vmbilico tuo, etc. Sanitatem tribuit vmbilico, & irrigationem osibus, significare per hæc volens, bonam hominis cōstitutionem, quia illa tunc est, cum vmbilicus, lumbi & media pars hominis suam habet sanitatem, & ossa medullarum pinguedine plena sunt & irrigata. Fortitudo enim hominis pēdet à sanitate vmbilici & firmitate lumborum, iuxta illud quod dicitur de Behemoth apud Iob: Fortitudo eius in lumbis eius, & virtus in vmbilico ventris eius. Et irrigatione osiū per medullarū pinguedinē significatur in Iob bona hominis valetudo: Viscera, inquit, eius plena sunt adipe, & medullis ossa illius irrigantur. Contra per ariditatem osium mala valetudo designatur apud eundem: Cutis, inquit, mea, denigrata est super me, & ossa mea aruerunt præ caumate. Et Psalmista: Ossa mea sicut cremium aruerunt. Est enim medulla osium fomentum & firmamentū. Metaphoricè ergo hac sententia significa-

(Iob. 40. — Iob. 21. — Iob 30. — Psal. 101.)

significatur eum qui prædicta fecerit, bona fore cõstitutione potissimum secundum animam & mentem, omnésque eius animæ vires firmas fore & sanas, vt quæ Dei gratia & sanabuntur & firmabuntur, ac adipe & pinguedine cœlestiũ charismatũ irrigatę recreabuntur, iuxta illud: Sicut adipe & pinguedine repleatur anima mea. 70. sensum exprimentes habẽt: Tunc sanitas erit corpori tuo & curatio ossibus tuis. Quod si distinctè quis explicare volet quid per vmbilicũ, quid per ossa significetur, quamuis id non sit necesse, poterit per vmbilicum intelligere partem appetitiuá animæ, quę viget in lumbis, & vmbilico: per ossa intellectiuæ partis virtutes, quibus sustentatur tota hominis actio. Quidam non malè sic explicant: Per timorem Dei est vmbilico sanitas, quia per illam refrenantur prauæ cupiditates & libido quæ in vmbilico & circa illum viget, & est irrigatio ossium, quia per illum omnia corporis membra, omnésque animę vires, redduntur aptæ & agiles ad virtutum opera. Similis tropus quod attinet ad irrigationem ossium est Ecclesiastici 16. Gratia mulieris sedulæ delectabit virum suum, & ossa illius impinguabit. Et Prouerbiorum 15. Fama bona impinguat ossa. Psal. 62.

Honora dominum de tua substantia, & de primitijs omnium frugum tuarum da pauperibus. Et implebũtur horrea tua saturitate, & vino torcularia tua redundabunt.

QVartum hic traditur præceptũ superioribus congruè subiunctum. Nam cum superioribus tradatur, quomodo Deus interno sit cultu colendus, hic iam docetur, quomodo deinde etiam externo cultu sit honorandus, per oblationes scilicet, iuxta legem Deo pro sacerdotibus faciendas. Nam de illis ipsum loqui, cum dicit: Honora dominum de tua substantia, patet ex eo quod sequitur, & de primitijs omnium frugum tuarum. Nam quod apud nos additur, da pauperibus, nec Hebręa habẽt, nec Gręca. Non enim primitię omnium frugum pauperibus vel debebantur vel dari poterant, sed iuxta legem debebantur Sacerdotibus & Leuitis. Qui tamen pauperum nomine intelligi rectè possunt, quod inter Israëlitas non haberent partem sicut reliquę tribus, sed ex donis & oblationibus populi sustentarentur, vt est Deutero. 18. Dicit ergo, honora dominum de tua substantia, hoc est, opibus tibi concessis, offerendo scilicet ei decimas, primitias & reliquas iuxta legẽ debitas oblationes. His enim oblationibus honoratur dominus, tum quod hęc dentur Deo in signum suprẹmi dominij, & in gratiarum actionem pro acceptis beneficijs, tum quod dentur in subsidium ministrorum cultus diuini, quos qui alit tanquam ministros Dei, Deum honorat, cuius cultum hac ratione promouet, vnde & Ecclesiastici 7. pręcepto timoris Dei coniungitur similiter pręceptum honorandi hoc modo Deum. In tota, inquit, anima tua time dominum, & sacerdotes illius sanctifica. In omni virtute tua dilige eum Eccli 7.

F qui to

bit, & multiplicabit semen vestrũ, & augebit incremẽta frugum iustitiæ vestrę. Cęterũ iuxta sublimiorẽ huius loci tractationẽ & allegoriam, monemur hoc præcepto, non solum ex caducis & exterioribus opibus, sed & ex talentis animæ cęlitus collatis & quibuslibet Dei donis, dominum honorandum, dispensando scilicet illa non ad nostram, sed ad illius gloriam, eiq; ea dona accepta ferendo, non nobis. Quod si fecerimus, sentiemus diuina in nobis dona multiplicari, iuxta Parabolam qua ei qui vna mna decem mnas acquisiuit, data est mna eius qui eam absconderat, quoniam, inquit dominus, omni habenti dabitur & abundabit. Aduertenda autem hic immensa Dei benignitas, quod cum nihil ei offerre posimus, nisi quod de manu eius accepimus, honorari tamen se reputet cũ ex suis bonis etiam quod ei debemus offerimus, idemque adhuc remuneret, idq; abũdè quasi omnino nostrum esset quod offerimus, ipse verò hinc commodum aliquod referret, qui omnino bonorum nostrorum non eget. Luc. 19

Disciplinam domini ne abijcias, nec deficias cum ab eo argueris. Quem enim diligit Dominus, corripit: & quasi pater in filio complacet sibi.

QVintum præceptum, quo post superiores virtutes cõmodè & necessariò monet, etiam patienter ferenda quæ à Deo mala immittuntur, significans nõ sufficere, vt quis piè Deo & mente & exteriore cultu seruiat, vtq; pro perceptis à Deo bonis gratias agat per oblationes & eleemosynas, sed oportere vt & mala quæ ab eo plerunque immittuntur etiam iustis, patienti pioq; animo tolerentur, sic vt ob ea neq; contra Deum murmuret, neque à spe & seruitio illius deficiat. Plerique enim qui post virtutes & seruitutem Dei mala incidunt, scandalum patiuntur, vt existiment iniquè secum agi, & frustrà se Deo seruijsse, ita vt hinc virtutem Deique seruitutem deserere incipiant. Itaque contra hæc filium suum præmunire volens, rectè post prædicta subijcit: Disciplinam domini ne abijcias. Disciplinam domini dicit eius correptionem, quæ potest intelligi, & ea quæ verbo fit asperiore, quo vitia hominum arguuntur, & ea quæ fit flagellis ac malis à Deo immisis. De correptione per verba loquitur dominus in Apocal. cum alludens ad hęc verba, vt est verisimile, dicit: Ego quos amo, arguo & castigo. Nam præcedit dura verborum increpatio. De correptione per flagella ac mala à Deo immissa, intelligit post 70. D. Paulus, qui ad Hebræos totũ hunc locum citat iuxta translationem 70. ad verbum. Vbi sic legimus: Fili mi, noli negligere disciplinam domini, neque fatigeris, dum ab eo argueris: Quem enim diligit Deus castigat, flagellat autem omnem filium quem recipit. Pro qua vltima parte, iuxta Hebraicam veritatem habemus, & quasi pater in filio complacet sibi. De tali correptione etiam est sermo in simili loco, qui est apud Iob: Beatus homo qui corripitur à domino, increpationem ergo Apoc. 3. Hebr. 12. Iob 5.

domini ne reprobes. Quia ipse vulnerat & medetur, percutit & manus eius sanabunt. Vbi Hebræa pro eo quod ibi legimus, increpationem domini ne reprobes, eodem modo habent quo hoc loco, vbi legimus: Disciplinā domini ne abijcias, Nisi quod pro nomine domini ibi sit Saddai, hic verò nomen tetragammaton, ita vt verisimile sit ad illum locum Salomonem hic respexisse, sicut & Dauid ex Iob quædam desumpsit. Cæterum disciplinam domini abijcere, est contemnere eam & impatienti eam ferre animo. Deficere ad correptionem eius, est illo castigante pusillanimem fieri, & animo remissum siue ad ferendum mala, siue ad perseuerandum in bono, & sperandum in illo. Vnde Græcis est μηδ' ἐκλύου, hoc est, neque dissoluaris, aut enerueris. Subijcit autem rationem valde ad ferendum aduersitates plausibilem. Quem enim diligit dominus, corripit, & quasi pater in filio complacet sibi scilicet in illo. Quasi dicat: Correptio eius & castigatio in his qui timent eum non procedit ex ira, quemadmodum correptio eius in impijs, quam deprecatur Dauid dicēs:
Psal. 6. Domine ne in furore tuo arguas me, sed procedit ex dilectione, prædestinationis scilicet, hoc est, ea qua ad æternam vitam electos suos prouehit, quam beneplacitum diuinum Paulus sępè nominat, quod beneplacitum significatur in 2. membro, cum dicitur: Complacet sibi in illo. Est enim in eo qui corripitur à domino, aliquid quod displicet, id scilicet propter quod eum castigat, & quod emēdatum cupit. Et tamen dicitur dominus complacere sibi in illo, quia illum suo beneplacito elegit ad vitam æternam, ad quam sua eum castigatione promouet. Quod autem pro eo quod nos iuxta Hebraicam veritatem habemus, quasi pater in filio, 70. quos Paulus est secutus, habent: Flagellat autem omnem filium, hinc factū est quod dictionem כְּאָב Ceab, quæ nunc legitur in Hebræo quasi composita ex Caph similitudinis & Ab quod est pater, ipsi legerint tanquam vnam dictionem à radice כָּאַב Caab quod significat dolere, & in Piel vel Hiphil significat facere dolorem, quod est vulnerare vel flagellare, Vnde in Hiphil illud verbum ponitur illo loco Iob, huic simili qui suprà est citatus, pro eo quod nos habemus, vulnerat. Porrò cum hic dicatur castigari à domino omnis qui diligitur ab eo, satis insinuatur omnē etiam iustum cum castigatur, agnoscere debere se peccatis esse obnoxium, atq; ab eo se in suum bonum castigari, vt iam rectè etiam alia hic insinuetur ratio cur disciplinam domini abijcere non debeamus, sed patienter suscipere, nimirum quia eam commeruimus, quam perferentes & admonemur delictorum nostrorū vt ea corrigamus, & purgemur vt postea grauius puniri nō debeamus. Dum iudicamur enim, inquit Paulus, à domi-
1. Cor. 11. no corripimur, vt non cum hoc mūdo damnemur. Et vt dicitur 2. Ma-
2. Mach. 6. chab. multo tempore non sinere peccatoribus ex sententia agere, sed statim vltiones adhibere, magni beneficij est indiciū. Vnde Aug. in Psal. 98.
August. Illi Deus irascitur, quem peccantem non flagellat. Nam cui verè propitius est,

tius est, non solum donat peccata, ne noceant ad futurum seculum, sed etiam castigat ne semper peccare delectet. Dubium autem hic non paruum est an semper mala quæ iustis à Deo immittuntur, in vltionem peccatorum eis immittantur. Id enim ita esse videri potest ex hoc loco cum immissa mala, castigatio dicuntur & correptio, maximè cum D. Paulus hunc locum citet ad confirmandos eos qui etiam ob Christi nomen afflictiones patiebãtur, vt hinc videri posit etiam tales afflictiones ob peccata immitti. Et tamen multæ aliæ scripturæ de tribulationibus iustorum loquuntur, non quatenus castigatoriæ, aut punitiuę peccatorum, sed quatenus per eas probantur, & præparantur ad promerendam magnã victorię in cœlis coronam. Certè quanquam verisimilius sit iustos quandoque pati quædam non in punitionem peccatorum suorum, sed in probationem & augmentum coronæ, potisimum cum grauia quædam eis inferuntur, vt sunt martyrum supplicia, Iob & Tobię afflictiones, conuenit tamen iustos peccatis suis ex humilitate, potisimum in communibus afflictionibus, deputare quod patiuntur, & pro castigatione paterna suscipere, quæ non tantum adhibetur quia peccatum est, sed etiam ne peccetur. Siquidem bonus pater non tantum coërcet filium & cohibet quem nouit natura ad malum esse propensum, quia quid mali commisit, sed etiam ne in peccatum prolabatur. Ita & Paulus ad Hebręos significat castigationem à Deo prouenientem non immitti propter commissa peccata, sed ne committantur. Nondum, inquit, vsque ad sanguinem restitistis aduersus peccatum repugnantes. Itaque ex nomine castigationis iustorum non omnino necessario concluditur eos ob peccata sua puniri & pati. Nam etiam ideo dicit sibi Paulus datum angelum Satanæ qui eum colaphizaret, ne magnitudo reuelationum extolleret ipsum. Et castigo, inquit corpus meum, ne fortè cum alijs prędicauero, ipse reprobus efficiar. Quod enim nõ omnia mala iustis immissa eorum peccatis sint deputanda, patet apertè satis ex D. Chrysostomo explicante illud: Non remittetur neque in hoc seculo, neque in futuro: Nisi, inquit, pœnitentiam egeritis, nec in præsenti vita, nec in futura punitionẽ effugietis. Vniuersorum enim hominum alij & hic & ibi supplicia dabunt, alij in præsenti solummodo vita, alij in futura tantum, alij nec in præsenti, nec in futura. Et hic & ibi, vt hi de quibus nunc agitur. Nam & hic ipsos vltus est, quoniam intollerabilia pasi sunt à Romanis, ibi autẽ acerbisima eos manẽt tormenta, vt Gomorrhæorum ac Sodomorum ciues, alijque complures. Ibi verò solummodo, vt diues ille qui nec guttæ vnius aquæ dominus est. Hic autem tantum, vt qui apud Corinthios fornicabatur. Neque hic verò, neque ibi sicut Apostoli, Prophetæ. Sic beatus ille Iob, cæterique huiusmodi. Non enim ad punitionem aliquas pasiones hic susceperunt, sed vt clarius in pasione vicisse cognoscerentur. Et Augustinus libro 2. de peccatorum meritis & remisione capite 12. Quantus quidem inquit Iob

Hebr. 12.
2. Cor. 12.
1. Cor. 9.
Chrysost. homil. 42. in Mat. 12.
August.

non ſolùm argento, ſed & auro præferendam, aſſerit dicens: Et auro puriſsimo, hoc eſt, optimo, eius fructus, ſubaudi melior eſt, hoc eſt, maiorem fructum adfert homini quam aurum etiam optimum, puriſsimũ & precioſiſsimum. Vbi circa lectionem notandum, pleroſque legere, negotiatione argenti & auri primi & puriſsimi fructus eius, & punctum faciunt poſt auri, vt adiectiua primi & puriſsimi conſtruantur cum fructus, & ſint pluralis numeri. Verum rectior eſt lectio quæ in correctioribus inuenitur libris conſentiens cum Hebræis, quæ habet, Et auro primo fructus eius. Quare ſi altera lectio placet, tamẽ adiectiua primi & puriſsimi, non cum ſubſtantiuo fructus eſſent ordinanda, ſed cum ſubſtantiuo auri, vt ſit hæc diſtinctio, & hic ſenſus: Melior eſt acquiſitio eius negotiatione argenti, & negotiatione auri primi & puriſsimi melior eſt fructus eius. Nec tantum argento & auro præferendam docet, ſed generaliter omnibus quantumuis precioſis, quantumuis deſideratis. Precioſior eſt, inquit, cunctis opibus, vel vt habent Hebræa, vnionibus & gemmis, quæ ſcilicet etiam argento & auro ſunt precioſiores, & omnia quæ deſiderantur ab hominibus, humana ſcilicet & terrena, huic non valent cõparari, tantum abeſt vt ęquari poſsint vel ſuperare. Hæc vera eſſe oſtẽdit in ſequentibus, ſapientiam docens ea homini præſtare quæ non poſsint omnia illa præbere, & in vna ſapientia, vel per vnam ſapientiam acquiri quæcunq; deſideranda ſunt homini. Sequitur enim:

Lõgitudo dierũ in dextera eius, et in ſiniſtra eius diuitiæ et gloria. Viæ eius viæ pulchra, & omnes ſemitæ eius pacificæ. Lignum vitæ eſt his qui apprehenderint eam, & qui tenuerint eam beati.

OStendit his verſibus ſapientiam omnia adferre bona, deinde verò oſtendit eandem auferre omnia mala. Quod ad primum attinet: Longitudo, inquit, dierum in dextera eius, etc. Quod dupliciter accipi poteſt, vel de dextera & ſiniſtra manu eius, vt ſit ſenſus, ipſum dextera manu tenere & præbere longitudinem dierum, ſiniſtra verò diuitias & gloriam. Vel de dextero & ſiniſtro eius latere, vt ſignificetur longitudinem dierum aſsiſtere ipſi ſapientiæ à dextris, diuitias & gloriam à ſiniſtris, ipſamq; his comitatam aſſeclis, mediam incedere. Vtrouis modo intelligatur ſenſus eodem recidit, & eſt proſopopœa, qua inducitur ſapientia vel hæc dona quaſi ſuis manibus tenere, oſtentare & præbere ſuis, vel his comitatam præbere & adferre ea illis qui ipſam inuenerint. Longitudinem dierum dexteræ tribuit, diuitias & gloriam ſiniſtræ, eo quod antè omnia & præcipuè expetitur ab hominibus longitudo vitæ, poſt eá verò ſecundo loco diuitiæ & honor. Hęc autem bona ſapientiam conferre intelligendum eſt temporaliter iuxta promiſsiones veteris legis, quæ ſuis ſectatoribus & longam vitam & fœlicem promittit, vt prius dictum eſt. Et rurſum, iuxta Euangelicæ legis promiſsiones intelligendum eſt conferre ſpi-

ferre ſpiritualiter,atque perfectiori & ſublimiori ratione quam in veteri lege. Confert enim vitam æternam quæ hic in ſpiritu incipit, & in futura perficitur vita. Confert & veras diuitias veramq; gloriam,quia animam replet multis gratiarum chariſmatibus & filios Dei efficit,reges ac ſacerdotes facit. Et in futura vita omnis boni abundantiam, & æternam gloriam confert. Atque hunc putamus ſimplicem & genuinum eſſe huius loci ſenſum, non præiudicantes interim aliorum piæ intelligentiæ, qua ſcilicet longitudinem dierum, dexterę intelligunt attribui, ſiniſtrę diuitias & gloriam,quod inprimis optanda ſit vita ęterna, ac ſecũdo loco bona temporalia, aut quod in futura vita quaſi in dextera Dei conſtitutis ſapientia det ęternam vitam,in hac vero vita,quaſi in ſiniſtra & inferiori det temporalia. Magis enim intelligendum eſt ſapientiam omnia hęc in vtraq; cõferre vita,temporaliter ſcilicet & ſpiritualiter, vt vtriq; conueniant populo. Hęc autem ſententia bene oſtendit quod oſtendendum erat,nempe ſapientiam precioſiorem eſſe omnibus opibus, & omnibus deſiderabilibus. Nam cum opes non poſſint ſapientiam dare, ipſa tamen dat opes & reliqua bona quæ etiam opes dare nequeunt. Neq; enim opes vitam prolongare poſſunt poſſeſſori, imò ne febriculam quidem ſanare, vt inquit ille, Non eris aceruus & auri, Ægroto domino deduxit corpore febres. Cum autem pręter longitudinem vitę,diuitias & gloriam, homines expetant voluptatem,etiam hanc oſtendit verſu ſequenti ſapientiam hominibus adferre. Vię,inquit,eius,vię pulchrę. Vias eius dicit ipſius ſapientię pręcepta, in quibus homini eſt ambulandum, aut ipſas hominis actiones,iuxta ſapientię pręcepta. Hę vię pulchrę ſunt,quia carentes omni erroris et vitiorum macula,ſuoque decore mire exhilarantes hominis mentem. Vnde Hebręa habent,vię iucundę. Et omnes ſemitę eius pacificę,quia miram adferunt pacem et tranquillitatem mentis, et quantum in ſe eſt efficiũt,vt in pace cum omnibus viuatur,atque ęternam tandem afferunt pacem. Ecce voluptatem et iucunditatem quam adfert ſapientia. Quam magis adhuc extollit dum in ſequenti eam vocat lignum vitę, alludens ad lignum illud vitæ,hoc eſt,arborem illam vitalem quæ fuit in paradiſo. Quo iam ſignificat ipſam ſapientiam reddere nobis quodammodo paradyſum & fœlicitatem, in qua primum homo conditus fuit, quam per peccatum amiſimus,quia ipſa, inquit, eſt lignum vitæ his qui apprehenderint eam,quia ſcilicet eis confert immortalitaté, ſuauem denique & omni voluptate plenam vitam, & proinde qui tenuerint eam, vere ſunt beati, vt quibus reſtituta eſt beatitudo à qua peccando excidit humanum genus. Ligno enim vitæ comparat ſapientiam non ſolũ propter immortalitatem quam adfert,ſed & propter voluptaté, quam arbor ſuis ſolet fructibus præbere, vnde poſteà capite 15. Linguam placabilem vocat lignum vitæ. D. Auguſtinus, in ligno vitæ myſtica ſignificatione demonſtratum dicit,quod per ſapientiam,cuius figuram geſtabat conferretur ani-

Auguſt.

retur ani-

retur animæ rationali, vt alimento eius viuificata nequaquam in labem, mortemq; nequitiæ verteretur. Meritò enim, inquit, de illa dicitur: Lignum vitæ est amplectentibus eam. Sicut hæc arbor in corporali, sic illa in spiritali paradiso, ista exterioris, illa interioris hominis sensibus præbens vigorem sine vlla in deterius commutatione vitalem. Hæc ille lib. 2. de peccatorum meritis capite 21.

Dominus sapientia fundauit terram, stabiliuit cœlos prudentia; Sapientia illius eruperunt abyssi, & nubes rore concrescunt.

MAgnas sapientiæ laudes exposuit, adijcit maiores, quo magis in illius amorem accenderet. Extollitque iam eam non à bonis quę nobis confert, sed à magnitudine operum quæ per eam Deus fecit, significans interim per hæc ipsam sapiẽtiam, de qua loquitur non esse humanitus inuentam, sed ipso mundo esse antiquiorem, Nec dubitãdum quin quæ pollicitus est, præstare possit sapientia cum hæc magna & admiranda præstiterit opera. Qua in re non debet videri impertinenter locutus hic noster Sapiens, cum prius locutus de sapientia quæ est in hominibus, & in eis operatur longitudinem vitæ & alia pleraque bona, iam transiliat ad sapientiam illam diuinam, per quam cœli & terra omniaq; quæ in eis sunt, facta sunt. Nam secundum analogiam vna est & eadem sapientia, diuina per quam Deus omnia creauit, & humana, qua Deum homines rectè cognoscunt & piè colunt, quia hæc est illius quędam participatio, defluens ab illa iuxta hominis capacitatem. Vnde in Sapientia dicitur esse vapor virtutis Dei & emanatio quædam claritatis omnipotentis Dei syncera. Et in Ecclesiast. dicitur Deus sapientiam suam effudisse super omnia opera sua, & super omnem carnem secundum datũ suum, & præbuisse illam diligentibus se. Vnde intelligendum relinquit scriptura, quoties de sapiẽtia hominum tam magnificè loquitur, non se loqui de ea quæ humano studio reperta est ex naturali tantum rationis lumine, qualis est sapientia & sciẽtia philosophorum, plena multis erroribus, quæ verè humana dici potest, quamuis etiam multa vera contineat: sed de ea quæ non nisi singulari Dei dono homini contingere potest, qua scilicet vt dictum est & rectè Deus cognoscitur, & piè colitur, quę verè diuina est sapientia, & secundum analogiam, eadem cum sapientia Dei, sicut secundum analogiam eadem est Dei essentia & nostra. Celebraturus ergo sapientiam ab operibus, quę per eam Deus prudenter & mirabiliter operatus est, quatuor potissimum opera commemorat. Primum quod per sapientiam dominus fundauerit terram, hoc est, quod eam veluti fundamentum totius sui opificij inferius firmam, immobilem, ac semper duraturam constituit, in qua omnia viuerent animalia, & circa quam omnia voluerentur elementa. Quod certè mirabile est & summę sapiẽtię opus, eoque maius quod fundamentum hoc nullo nitatur sustentaculo, sola

Sapien. 7. Eccli. 1.

Dei manu ipsum sustinente & firmante. Secundum est quod prudentia sua Deus miro modo stabilitit cœlos, non sic vt instar terræ immobiliter persisterét, sed vt in cótinuo motu, perenni quadam virtute, semper consisterent, neque lasßitudinem, neque loci mutationem, neque diminutionem aut dissolutionem patientes. Et hæc quidem ad duo illa corpora totius orbis præcipua pertinent, quorum alterum supremum, alterum infimum est, in quibus & reliqua comprehenduntur quæ in eis sunt. In sequenti versu commemorat duo alia Dei opera, ad aquæ elementum pertinentia, quorum alterum inferius est & in terris, alterum superius & in cœlis. Sapientia inquit, illius eruperunt abyßi, & nubes rore concrescunt. Per eruptionem abyssorum quáuis aliqui intelligunt quod factum

Genes.7. est in diluuio, quando vt dicitur in Gene. rupti sunt omnes fontes abyßi magnæ: Rectius tamen intelligitur eruptio fontium & fluminũ, quæ ex terræ visceribus ad irrigationem terræ non sine magno miraculo erum-

Deuter.8 punt & in lucem prodeunt, iuxta illud quod dicitur in Deutero: In cuius campis & montibus erumpũt fluuiorum abyßi. Et cap.8. postea dicit Sapientia, Necdum fontes aquarum eruperant, significans per se factum esse vt fontes aquarum, qui abyssus sunt terrę in qua latent, eruperint è terra. Quartum sapientiæ opus dicit, quod nubes rore concrescunt, hoc est, ex rore & vapore roscido concrescunt in pluuiam, vel concrescunt in rorem, hoc est, pluuiam tenuiorem ad irrigationem terræ. Pro quo Hebręa clarius habent, Et nubes stillabunt rorem, & 70. νεφη ἐρρύη δρόσω, hoc est, nubes fluxerunt rore. Porrò quę hactenus aliquot versibus in commendationem sapientię dicta sunt in genere, vt patet ex his quę in primo capite sunt annotata, singulari ratione competunt in Christũ tanquam Dei patris sapientiam, qui perfectio est humanę sapientię, imò sine cuius aliquali participatione, nulla vnquam fuit vera sapientia. Beatus est enim is qui Christum Dei patris sapientiam inuenit, thesaurum scilicet illum absconditum in agro huius mundi, quem inuenire non omnibus datum est, quem inuenisse multo melius est homini, quam acquisiuisse aurum & argentum, aut quęuis alia preciosa huius mũdi. Hic enim imprimis & ante omnia largitur vitam ęternam. Largitur tamen idem & diuitias ac gloriam etiam in hoc mũdo, iuxta quod pollicitus est, eum qui

Marc.10. omnia propter se reliquerit, centuplum accepturum in pręsenti seculo & & in futuro vitam ęternam. Eius vię, vię pulchrę sunt, quia & mandata eius nitidiora sunt ac iucundiora pręceptis Mosaicis, in quibus multum est vmbrarum, multum asperitatis. Et omnes eius actiones atque exempla quę in hoc mundo reliquit, omni carent reprehensione, longeq; excedunt puritatem cuiusuis hominis. Omnes semitę eius & quęcunque gessit, ad hoc tendebant vt pacem hominibus conciliaret cum Deo. Lignum vitę ipse est fidelibus quibus per lignum crucis reddit immortalitatem in ligno amissam. Ipse est per quem cœlos terramq; fundauit Deus

Pater,

Pater,quia,Omnia per ipsum facta sunt,& sine ipso factum est nihil. Per Ioan.1.
ipsum abyssi sapientię & gratię Dei,quę prius mundo incognitę fuerunt,
eruperunt largiter in mundum, & spiritales nubes, hoc est, prędicatores
cœlestem pluuiam cordibus hominum instillant,vt ea irrigent ad proferendum bonos fructus.

Fili mi,ne effluant hæc ab oculis tuis,custodi legem atq; consilium. Et erit vita animæ tuæ,& gratia faucibus tuis. Tunc ambulabis fiducialiter in via tua,& pes tuus non impinget. Si dormieris non timebis:quiesces & suauis erit somnus tuus. Ne paueas repentino terrore,& irruentes tibi ruinas impiorum. Dominus enim erit in latere tuo,& custodiet pedem tuum ne capiaris.

POst commemorata dona & potentiam sapientię, prouocat rursum ad sapientiam amplexandam & retinendam,subiungens iterum, & bona per ipsum obtinenda, & vlterius mala omnia per ipsam effugienda. Fili mi,inquit,ne effluant hęc quę dixi siue de sapientię pręceptis, siue de eius donis & potentia,ab oculis mentis tuę,hoc est, versentur hęc semper in cogitatione tua, custodi legem atque consilium quod tibi lex & sapiẽtia suggerit. Quod si feceris,erit animę tuę vita,hoc est,verè viuet & valebit anima tua per sapientiam,sana erit & incolumis per eam,& insuper erit faucibus tuis,vel vt habent Hebræa,gutturi tuo vel collo, gratia,hoc est,sicut collum ornatur torque aurea, aut fauces venustate a- qua grata,ita per sapientiam consequeris apud homines,& Deũ gratia 1, ita vt per eam clarus sis & gratus futurus. Hic notandum circa priorem partem,quod cum anima ipsa ex sua natura sit vita,per quam corpus viuit,tamẽ per sapientiam & legis diuinæ obseruationem promittitur animæ vita. Illo enim significatur animam sine sapientia mortuam esse, aut non distare intellectũ à pecudibus,quãquam in vitæ nomine plus etiam significetur iuxta Hebraicam phrasim, nimirum vigor & sanitas. Nam sine sapientia verè languida est & torpida ac male sana mens hominis. Circa posteriorem partem notãdum quod per gratiam gutturis vel faucium, potest etiam intelligi gratia verbi & doctrinæ, quæ per guttur & fauces transfunditur ad homines,vt significetur per sapientiam non tantum obtingere homini,vt ipse in se viuat,sed vt etiam posśit gratam hominibus proferre doctrinam in eorum vtilitatem. Prior tamen expositio simplicior est,& similibus aliquot locis huius libri conuenientior. Subijcit deinde quomodo Sapiẽtia etiam adferat securitatem ab omnibus malis omni tempore. Tunc,inquit,ambulabis fiducialiter,hoc est, cum bona fiducia sine timore anxio,in via tua,quocunque scilicet ieris, & pes tuus non impinget,hoc est,nullum senties obstaculum vel malum quod tibi noceat. Quare si somno te dederis non excutiet tibi somnum, sed quiesces idq; cum suauitate quadam. His autem duobus, quorum alterum ad

motum diurnum, ſub quo omnis humana actio comprehenditur, alterum ad quietem nocturnã, ſub qua omnes quies compreheditur, ſpectat: ſignificatur hominem ſapientem ſemper fore ſecurum, & interdiu, & per noctem: & in agendo quiduis, & in quieſcendo. Quæ ſecuritas in eo naſcitur, partim ex pace & tranquillitate bonæ conſcientiæ, partim ex fiducia protectionis diuinæ, eiuſdemque protectionis efficaci cuſtodia. Impij verò quibus non eſt pax, ſed ſunt quaſi mare ferues, quod quieſcere non
Eſa.57. poteſt, vt eſt in Eſaia, & interdiu & per noctem multiplici metu, & varijs deſiderijs exagitantur. Et deſtituti ſingulari Dei cuſtodia, & per diem in ſuis actionibus frequenter impingunt, & per noctem varias patiuntur hoſtium illuſiones. Iuxta altiorem intellectũ ſub ambulatione & ſomno, intelligi poteſt duplex vitæ genus, vita ſcilicet actiua & contemplatiua, aut vita ipſa præſens & mors, vt ſignificetur per ſapientiam hominem ſecure hic viuere, & in via huius peregrinationis cum bona fiducia procedere in actionibus ſuis, ſine offendiculo alicuius peccati grauioris. Et ſecure excipere ſomnum mortis in qua quieſcit ſub certa expectatione futuræ reſurrectionis, ita vt mors alijs terribilis ei ſit ſuauis, tum propter hanc expectationẽ, tum quod finem imponat omnibus laboribus. Quod ſequitur, Ne paueas repentino terrore, etc. magis conueniebat vertere, Non pauebis, vt cum præcedentibus verſibus eſſet conuenientia. Pergit enim oſtendere vnde hæc ſecuritas, & per diem & per noctem. Quia, inquit, non timebis à terrore qui ex inopinato aliquo caſu, ſubito ſolet obuenire. Eodem recidet noſtra lectio ſic intellecta. Tu quiſquis es ſapientia donatus (nam illi loquitur, vt patet ex præcedentibus) non eſt quod paueas terrore ſubito oborto inter homines, nec eſt quod timeas potentias impiorum, vel vt melius habent aliqui libri, ruinas impiorum irruentes tibi, hoc eſt, cum impij te conantur opprimere & obruere et deijcere,
Pſal.26. ſiue homines ſint, ſiue dæmones, iuxta illud Pſalmiſtæ: Si conſiſtant aduerſum me caſtra, non timebit cor meum. Cauſam autem huius ſecuritatis non in ipſomet conſtituit homine, ſed in Deo. Nam qui temerariè à ſe ſuſcepta audacia impauidus viuit, non bene ſecurus eſt, cum ſępè ſe falli et ſuperari ſentiat. Hic verò nihil tale eſt metuendum, Dominus enim, inquit, in latere tuo erit, hoc eſt, aderit tibi ad cuſtodiendum et defendendum te, quemadmodum in latere alicui ſolent adeſſe inter ambulãdum
Pſal.15. quidam ad cuſtodiam, qui et laterones dici ſolebant. Sic et Dauid: A dextris, inquit, eſt mihi dominus, ne commouear. Et cuſtodiet pedem tuum ne capiaris, hoc eſt, ita te cuſtodiet in omnibus vijs tuis, vt etiamſi multæ tibi ponantur inſidiæ, quas tu præuidere et cauere non poſsis, non tamen capiaris ab eis, eis non inuoluaris. Quod Deus ſuis pręſtat et corporaliter, præſeruando eos quatenus eis expedit à malis temporalibus, quæ eis inferre moliuntur impij homines, et ſpiritualiter, præſeruando eos à malis animæ ſpiritualibus, peccatis ſcilicet in quæ eos impellere varijs artibus nituntur

nituntur impij dæmones. Magna certè hæc merito pijs cōsolatio esse debet, quod eorum custos et protector, non tantum angelus quispiam, sed ipsemet Deus esse dicitur, non à longè eos aspiciens, sed ad latus ipsorum præsens, de cuius potentia dubitandum non est quin omnium vires superet, qui circa eos quos custodit semper vigilat, iuxta illud: Ecce nō dormitabit neque dormiet, qui custodit Israël. Vnde huius consideratione rectè subijcit Dauid: Propter hoc lætatum est cor meum. Psal. 120. Psal. 15.

Noli prohibere benefacere eum qui potest, si vales, & ipse benefac. Ne dicas amico tuo, vade & reuertere, & cras dabo tibi, cum statim possis dare.

POst insignem sapientiæ commendationem et vtilitatis quæ ex ea prouenit demonstrationem, redit ad particularia sapiētiæ præcepta, subiungens iam quędam pręcepta quę erga proximos hominem rectè disponunt, sicut suprà posuit quædam ad Deum pertinētia. Et commemorat etiam hic quinque peculiariter præcepta, eaque omnia negatiua & prohibitiua. Quorum primum & secundum monēt benefaciēdum esse cito, tertium & quartum, monent cauendum ab insigni maleficio. Quintum monet cauendum ab æmulatione malorum, sic vt à benefaciendo transeatur ad malefaciendum. Quod ad primum attinet, sciēdum Hebræa sic potius vertenda, vt sit etiam ipsum purè negatiuum præceptum sicut reliqua quæ sequuntur, Ne prohibeas bonum ab eo qui dominus eius est, cum est in fortitudine manus tuę vt facias. Et intelligitur per dominum boni, is cui res illa debetur, vt significetur rem alienam nō esse diu retinendam, sed restituendam suo domino, si fieri potest. Aut non detinendam eleemosynam quæ egenti debetur tanquam domino illius, quasi non nostra, sed pauperum sint bona quæ illis largiri debemus. Posteriorem hunc sensum secuti sunt 70. qui habent: Non abstineas à benefaciendo indigenti, cum potest manus tua auxiliari. Interpres noster intellexit dominum boni illum qui habet in manu sua vt benefaciat, hoc est, qui potest benefacere. Et est sensus præcepti manifestus. Noli, inquit, siue facto, siue verbo & dehortatione tua impedire à benefaciendo eum qui potest benefacere, noli ei eripere voluntatem aut voti sui impletionem qui habet benefaciēdi facultatem. Quin contra potius si vales etiam ipse benefac, alteriúsque beneficentiam imitare, aut tuo exemplo extimula. Contra faciunt pleriq;, qui quo de sua auaritia minus sentiant conscientiam remordentem, & multos habeant sui similes, beneficentiā quæ in pauperes fieri deberet aut in templa & religionis profectū, extenuāt, prætexentes varia quibus à benefaciendo animos potentium alienant. Simile accidit & in alijs virtutum beneficijs, quæ quidam calumniantur & in malam rapiunt partem, detrahentes bonis operibus, & sic ad ea facienda reddentes alios frigidiores. Postquam hoc primo præcepto mo-

nuit beneficium non esse prohibendum aut negandum, sequenti præcepto monet beneficium non esse differendum cum præstari potest. Nam qui differt, perdit gratiam & coram hominibus & coram Deo. Qui enim cito dat, bis dat, vt habet commune prouerbium. Et vt Paulus ait: Hilarem datorem diligit Deus. Qui verò differt cum potest benefacere, declarat se non lubenter benefacere, sed coactum. Pulchrè Seneca lib. 2. de beneficijs: Beneficium, inquit, morosè datum, simile est pani lapidoso, quē esurienti accipere necesse est, esse acerbum.

2. Corint. 9.

Ne moliaris amico tuo malum, cum ille in te habeat fiduciam. Non cōtendas aduersus hominē frustrà, cū ipse tibi nihil mali fecerit.

DIssimilia cæteris hæc præcepta videntur. Nam cum distinctè prohibeat non moliendum malum amico & ei qui habet fiduciam, videtur concedere malum inimico aut ei qui non habet fiduciam moliri posse. Et dum vetat contentionem cum homine qui nihil mali fecit, videtur concedere eam cum eo qui malum fecit. Notādum ergo non ad hæc significandum, præcepta ista sic esse tradita, sed ad prohibendum, insignia in proximum maleficia, quæ scilicet manifestam habent malitiam. Proinde aduertenda horum duorum præceptorum cum duobus superioribus conuenientia. Sicut enim ibi prohibetur beneficij negatio, cum manifestè adest benefaciendi ratio, nempe potestas, ita hic prohibetur maleficij illatio, cum manifestè nulla est malefaciendi ratio, sed contra potius benefaciendi, nempe innocentia & fiducia. Et est quasi dicat: Quāquam omnino nemini moliri malum conueniat, nec cum quoquā contendere, maximè tamen cauendum est, ne amico, qui in te confidit, occultè moliaris malum, eumque sua de te frustreris opinione, similiter ne cum aliquo contendas frustrà, hoc est, sine causa ab alio tibi data, qui scilicet tibi nihil fecit mali. Tradit enim hic quatuor præcepta, quibus prohibet ea quæ sunt directè & apertè contra charitatem proximi, & duo quidem sunt contra eam per negationem boni manifestè debiti, duo verò contra eam per illationem mali, manifestè indebiti. Itaq; impertinenter hic quæritur an liceat contendere cum eo qui malum intulit, quasi id Sapiens hic concedere voluerit. Nam posteà cap. 24. ne cum pessimis etiam nos vult contendere. Et 29. Vir, inquit, sapiens, si cum stulto contenderit, siue irascatur, siue rideat, non inueniet requiem, significans non esse ei cum stulto contendendum. Cum priori sententia conuenit illud Ecclesiastici: Noli fieri pro amico inimicus proximo, improperium enim & contumeliam malus hæreditabit. Et cap. 7. Noli arare mēdaciū aduersus fratrem tuum, neque in amicum similiter facias.

Eccli 6.

Ne æmuleris hominem iniustum, nec imiteris vias eius.

QVintum istud est præceptum, superioribus dissimile, sed quod eis benè subiectum est. Postquam enim monuit malum non inferre his qui

his qui illud non merentur, rectè monet, vt ne ex malorum prosperitate conspecta quis æmulatione & zelo contra eos inciterur, & tandem pertrahatur, vt relicta virtute eos imitetur, eorumque studia amplexetur. Sicut enim aliorum innocētia abuti non debemus ad inferēdum eis malum, ita impiorum fœlicitate excitari non debemus ad imitādum eorum malum. Quod & posteà cap. 23. & 24. aliquoties Sapiēs inculcat, eò quòd magnum sæpè pijs scandalum esse soleat, conspecta ab eis impiorum fœlicitas, vt illis locis est annotatum.

Quia abominatio domini omnis illusor, & cum simplicibus sermocinatio eius.

SVbijcit quatuor sententias, quibus ostendit meritò non imitandos impios quantumuis videantur hic fœlices, eò quod longè sit diuersa impiorum & piorum conditio apud Deum. Quod vt pulchra varietate melius ostendat, quadruplicem facit oppositionem, illusorum scilicet, vel vt est Hebræis peruersorum, & simplicium, hoc est, rectorum ac integrorum, impiorum & iustorum, derisorum & mansuetorum, sapientum & stultorum. Primo ergo dicit: Omnis illusor, hoc est, dolosus & qui pro nihilo ducit alijs illudere (sic enim conuenit cum eo quod habēt Hebræa peruersus) est abominatio domini, hoc est, abominatur eum dominus, non dignatur eum sua familiaritate, consuetudine & gratia, sed cum simplicibus, rectis & integris est sermocinatio eius, hoc est, cum eis, familiariter loquitur, eis tanquam amicis suis secreta sua cōmunicat. Est enim Hebræis, cum rectis secretum eius, quemadmodum & in Psal. vbi nos legimus: Firmamentum est dominus timentibus eum, Hebræa habent: Secretum domini timentibus eum. Humano enim more de Deo loquitur, Psal. 24. & quēadmodum nos aliquorum abominamur conuersationem, alios sic gratos habemus, vt ad domesticam & familiarem nostram conuersationem admittamus, eis nostri cordis secreta committentes: ita & Deum dicit abominari peruersos, cum rectis autem esse sermocinationem vel secretum eius. Vos, inquit Christus, dixi amicos, quia omnia quæ audiui à Ioan 15. Patre meo, nota feci vobis. Inter secreta quæ interna inspiratione sua suis dominus reuelat, est & illud, quod non idcirco gratus Deo sit homo iniustus & fœlix, quòd prosperitate gaudeat terrena, nec statim puniatur, imò tanto magis sit execrabilis Deo & infœlix, quanto fœlicior mundo apparet. Hoc enim secretum, ingressus in sanctuarium Dei Psalmista di- Psal. 72. dicit, cum inquireret, cur Deus sineret hic peccatores fœlicitate frui. Propter dolos, inquit, posuisti eis, deiecisti eos cum alienarentur. D. Gregorius tertia parte pastoral. curæ, admonitione 12. sic tractat, hanc partem Gregor. posteriorem. Cum simplicibus sermocinari dicitur, quia de supernis mysterijs illorum mentes radio suæ visitationis illuminat, quos nulla vmbra duplicitatis obscurat.

Aegestas

Aegestas à Domino in domo impij, habitacula autem iustorum benedicentur.

SEcunda sententia, alteram iam differentiam inter impios & iustos demonstrans, & iustis præter Dei familiaritatem superiori sententia promissam, etiam eius benedictionem, nec eis tãtum, sed toti eorum domui & familiæ promittens, hoc est, omnium bonorum abundantiam, Contra in domo & familia impij asserens prouenturam Dei maledictionem, vt est Hebræis, pro quo noster bene vertit ægestatem. Nam cum benedictio Dei sit eius beneficẽtia, & bonorum collatio, maledictio eius est ægestas & inopia rerum. Est autem apposite hæc sententia dicta cõtra fœlicitatem impiorum. Significat enim eam fœlicitatem, non esse Dei benedictionem, qualis est iustorum benedictio, neque stabilem futuram, sed breui collapsuram, eique ægestatem successuram. Contrà verò Dei benedictionem in iustorum familia fore diuturnam & firmam. Quod multò verius & perfectius completur in spiritualibus bonis & in futura vita. Nam spiritualium bonorum magna est penuria in familia & in domo conscientiæ ipsius impij, quamdiu in hac est vita. Et post eam omnium rerum laborat inopia, quia tunc nihil inuenient omnes viri diuitiarum in
Psal. 75. manibus suis; vt est in Psal. Iusti verò & hic ex Dei benedictione spiritualibus abundant charismatum donis, & post hanc vitam, ęternam consequuntur fœlicitatem.

Ipse deludet illusores, & mansuetis dabit gratiam.

TErtia sententia, quæ & ipsa ad hoc valet, vt ne quis ex impiorum fœlicitate temporali conspecta offendi possit. Opponit autem illusores mansuetis. Vbi illusores non dicũtur sicut in prima sententia, qui illudunt alijs & imponunt. Est enim hic Hebræis alia dictio significans propriè derisores, qui scilicet per animi sui superbiam bene monentes rident, aliósque præ se contemnunt, fœlicitate rerum terrenarum elati neminem verentes, quós & eadem ratione illusores rectè dixerimus à deridendo. Qui rectè mansuetis opponuntur & humilibus spiritu, qui ad
Esa. 66. sermones Dei mox contremiscunt & deprimuntur, iuxta illud Esaiæ: Ad quem respiciam, nisi ad pauperculum & contritum spiritu, & tremẽtem sermones meos? Deludit autem illusores, hoc est, vt est Hebræis, deridebit derisores, quia illorum fœlicitatem per quam hic superbiunt vanam esse declarabit & ridiculam, subito eam illis eripiendo, per quam etiam mirabili eius iudicio miserè illis imponitur, dum ea freti, non vident fu-
Psal 72. turam calamitatem, iuxta illud: Propter dolos posuisti eis. Et velut somnium surgentium domine in ciuitate tua imaginem ipsorum ad nihilum rediges. Cæterum mansuetis qui per animi mansuetudinẽ & verba Dei reuerenter suscipiunt, & impiorum fœlicitatem atque iniurias patienter perferunt, dat Deus suam gratiam, augens semper in eis sua dona, quæ

animis

animis eorum maiorem voluptatem adferunt, quam impijs ipsorum fœlicitas terrena. Porrò 70. hunc versum verterunt in hunc modum: Dominus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. Nec malè: Nam vt patet ex dictis ipsi illusores eidem sunt & superbi, mansueti autem eidem
sunt qui humiles. Vnde & Iacobus & Petrus hanc sententiam iuxta 70. Iacob 4
versionem ex hoc loco citauerunt. 1.Petr 5

Gloriam sapientes possidebunt, stultorum exaltatio, ignominia.

QVarta sententia, in qua sapientes stultis opponuntur, & bene post gratiam, de qua in præcedenti versu, gloria eis tribuitur. Nam gratiam quæ est potissimum præsentis vitæ, sequitur gloria maximè in futura vita, iuxta illud Psalmi: Gratiam & gloriam dabit dominus. Gloriam ergo & apud homines & apud Deum sapientes velut hæreditario iure obtinebunt firmam & immortalem. Hoc enim significat verbum possidebunt. At exaltatio stultorum, qua scilicet hic ad tempus exaltantur & in honore sunt, & qui sese per animi superbiam efferunt, erit tandem ignominia, hoc est, conuertetur in ignominiam, adferet eis sempiternam ignominiam nonnunquam & temporalem, imò sæpè ideò tolluntur in altum, vt lapsu grauiore ruant. Legendum enim esse exaltatio, vt habent libri correctiores, & non exultatio vt plerique legunt, & Hebræa docent & Græca. Et hęc ergo sententia valet ad contemptũ fœlicitatis impiorum, ne per eam quis commoueatur ad zelum aut eorum imitationem. Nam vt dicitur in Psalmo, qui ex instiruto totus in eo versatur, vt doceat non conturbari in impiorum prosperitate, Adhuc pusil- Psalm.36.
lum & non erit peccator, & quæres locum eius & non inuenies. Et tanquam fœnum velociter arescent, & quemadmodum olera herbarum cito decident. Hebræa hunc magis habent sensum: Stulti leuant ignominiam, hoc est, Stulti pro sua portione tollunt, auferunt & leuabunt ignominiam. Quod pulchrè opponitur priori parti, Gloriam sapientes possidebunt. Ita & nostra litera accipi potest, vt sit sensus exaltatio stultorum, hoc est, id quod stulti pro sua parte eleuabunt & tollent, erit ignominia. Quem sensum & Græca habere videntur, que habent οἱ δ' ἀσεβεῖς ὕψωσαν ἀτιμίαν, hoc est, impij verò exaltabunt ignominiam. Quanquam & sic possit intelligi. Stulti exaltant id quod est ignominiosum, hoc est, illud magni faciunt.

CAPVT QVARTVM.

AVdite filij disciplinā patris, attendite vt sciatis intelligētiam. Donum bonum tribuam vobis, legem meam ne derelinquatis.

POST tradita quædam sapientiæ & diuinæ legis præcepta, rursum ad ea amplexanda auditores inuitat, frequenter id faciens vt iuuentutem & mentes hominum ad vitium valde pronas, saltem ad amorem & desiderium sapientiæ prouocet, quod primus gradus sapientiæ sit, velle esse pium & sapiētem, quemadmodum hoc capite insinuatur. Cum autem hactenus & postea dicat singulari numero: Fili mi, nunc pluraliter dicit, Audite filij, significans se non vni tātum locutum esse vel deinceps loquî, sed in vno omnibus qui sapientiæ studiosi esse volent. Atque vel hic patet quæ vel superius vel postea ad filium dicuntur non esse sapiētiæ verba, sed ipsius Salomonis, cum mox subiungat is qui loquitur. Nam & ego filius fui patris mei, etc. Vnde sicut omnes quibus loquitur, filios suos vocat, ita & se patrem vocat, cum dicit: Audite filij disciplinam patris, hoc est meam, qui paterno affectu pro vobis solicitus vestram salutem desidero, & sapientiæ vos filios facere cupio. Disciplinam autem hic accipe pro eruditione, quæ aliquando pro castigatione ponitur pro exigentia materiæ. Loquitur enim de eruditione quam hactenus tradidit, & quæ posteà ab eo tradetur. Nam quanquam nos habeamus, Donum bonum tribuam vobis, Hebræa habent per præteritum. Doctrinam enim bonam dedi vobis. Sed secutus est noster 70. qui habent, δῶρον γὰρ ἀγαθὸν δωροῦμαι ὑμῖν, hoc est, donum enim bonum donabo vobis. Donum ergo bonum doctrina est tradita et tradenda, quæ tanquam bonum et singulare donum merito non est derelinquenda.

Nam & ego filius fui patris mei, tenellus & vnigenitus corā matre mea. Et docebat me atque dicebat, Suscipiat verba mea cor tuum, custodi præcepta mea & viues. Posside sapientiam, posside prudentiam, ne obliuiscaris, neque declines à verbis oris mei. Ne dimittas eam, & custodiet te. Dilige eam & conseruabit te.

DVo hic agit, Nam et factum suum quo tam diligenter ad audiendum ac amplexandum sapientiam alios tanquam suos filios inuitat, comprobat facto Dauidis magnæ apud pios authoritatis viro, qui ip-

qui ipsum tam sedulo à iuuentute ad sapientię studium et amorem hortatus est: et suo exemplo prouocat alios, quemadmodum ipse patris sui monitis obtemperauit sapientię studendo, itidem et ipsi faciant, idq; à tenera ętate. Ideo enim tenellũ se vocat, vt insinuet se à teneris annis et cum adhuc puer esset à patre ad sapientiam formatum, à quo et puer in regem fuit constitutus. Vnde de eo etiam dicit Dauid: Salomonẽ filium meum vnum elegit dominus adhuc puerum et tenellum. Vnigenitum autem coram matre sua dici hoc loco intelligendum est, non quod vnicus fuerit filius matris suæ Bersabeæ, quemadmodum quidam hoc loco falso asserere conati sunt. Nam 1. Paral. 3. apertè dicitur: In Hierusalem nati sunt ei filij Simmaa, & Sobab, & Nathan, & Salomon, quatuor de Bethsua filia Ammiel. Nam quod Liranus putat tres illos Salomoni coniunctos, fuisse filios naturales Vriæ, non Dauidis: Nimis apertè contrariatur ei quod dicitur, Nati sunt ei filij, quod de eisdem etiam dicitur 2. Reg. 5. Vnigenitus ergo dicitur coram matre, quod tanquam vnigenitus à matre tenerè & vnicè diligeretur. Nec est Hebræis vnigenitus, sed vnicus, nec dicit vnicus matri meæ, sed vnicus coram matre mea, vel vt habent Hebræa in facie matris meæ, hoc est, quod mater eum sic haberet & diligeret, ac si vnicus fuisset. Proinde 70. id sentientés tantum vertérunt ἀγαπώμενος ἐν προσώπῳ μητρός, hoc est, dilectus in facie matris. Itaque hic quidam frustrà laborant, volentes locum hunc Christo appropriare, vt is hic adhuc loquatur qui fuit vnigenitus matri suæ Mariæ. Hanc enim expositionem Lira tribuit cuidam fratri Raymundo & nostro seculo eam secutus est Galatinus, qui de hoc loco prolixè disputat, lib. 2. cap. 5. Tenellum autem se vocat & sic vnicè dilectum à matre; vt insinuaret, nec ob ætatis teneritudinem, nec ob maternam dilectionem, qua in delitijs habebatur à matre, patrem ab admonitione & adhortatione ad sapientiam abstinuisse, quemadmodum stulti quidam parentes faciunt, nimium ætati & dilectioni naturali indulgẽtes. Docebat, inquit, me & dicebat, nempe pater meus. Nam ad matrem hoc non esse referendum patet ex Hebræis, vbi verba hæc sunt masculina. Bis autem legimus in scripturis, Dauidem monuisse filium suum, & hortatum ad obseruationem mãdatorum Dei, semel 1. Paral. 28. quãdo præsentibus omnibus principibus Israël, post sermonem ad eos habitum conuersus ad filium suum, dixit: Tu autẽ Salomon fili mi, scito Deũ patris mei, & serui ei corde perfecto & animo voluntario. Omnia enim corda scrutatur dominus, & vniuersas mentium cogitationes intelligit. Si quæsieris eum inuenies: si autem dereliqueris eum proijciet te in æternũ. Rursum iam moriturus, quãdo vt est 3. Reg. 2. dixit ei: Ecce ego ingredior viam vniuersæ terræ: cõfortare & esto vir. Et obserua vt custodias mandata domini Dei tui, vt ambules in vijs eius, etc. Non quod his tantum vicibus illum monuerit, sed & alijs sæpè prius. Atque hoc est quod hic dicitur, docebat me atq; dicebat: Suscipiat

1. Para. 29.

Galatinus

verba mea cor tuum,hoc eſt, non tantum auris tua, ſed & cor: nec tantum ſuſcipe,ſed etiam cuſtodi pręcepta mea,quæ ſcilicet ex lege domini tibi tradidi,& viues per ea.Significat ergo his verbis ſicut & ſequentibus patrem diligenter ei inculcaſſe ſtudium ſapientiæ,quemadmodum & ipſe hoc libro facit,ſæpius hoc repetens, quòd iuuentuti idipſum valde ſit neceſſarium,cui ex corruptione naturę,ſapientia tetrica videtur & aſpera.Hortatur autem pater Dauid non tantum ad ſuſcipiendam ſapiētiam, ſed etiam ad eam firmiter retinendam,cum dicit,poſside ſapientiam,poſſide intelligentiam,hoc eſt,tanquam tuam poſſeſsionem & tuum verum bonum habe & firmiter retine, ne obliuiſcaris, ne declines a verbis oris mei,ne dimittas eam,& dilige eam.Omnia enim hęc ad perſeuerāter retinendum ſapientiam monent,quanquam pro poſside etiam verti poſsit. Eme, vt ſit ſenſus,Compara tibi ſapientiam tanquam rem precioſam,vel diſpendio aliarum rerum. Quomodo & noſtra littera accipi poteſt, vt ſit ſenſus,Cura vt poſsideas & obtineas ſapientiam,quemadmodum quis laborat diligenter vt poſsideat rem ſibi charam. Vertendum autem potius eſſe,eme & proinde apud nos verbum poſside ſic exponēdum,vt ſit ſenſus,Cura vt habeas, patet tum ex ſimili ſententia quę eſt poſteà cap.23. Veritatem eme & noli vendere. Sapientiam & doctrinam & intelligentiam,vbi pro eme eſt idem verbum quod hoc loco, tum ex ſequenti hic ſententia.Principium ſapientię,poſside ſapientiam.Nam magis emere & comparare ſibi ſapientiam eſt principium ſapiētię quam adeptam ſapientiam iam poſsidere. Videri autem poteſt hic iam rurſum incipere verba Salomonis,cumque iam voluiſſe explicare, cur pater inculcando dixerit:Poſside ſapientiam, poſside prudentiam, nempe quod hoc ipſum ſit principium ſapientię.Quanquā adhuc deinceps poſsit intelligi eſſe continuatio verborum Dauidis, quę vbi finem habeant ſatis ſtatui non poteſt.Dubitari tamen hic poteſt,quomodo nūc dicat: Principium ſapientię eſſe poſsidere vel ſtudere ſibi comparare ſapientiam, cum prius dixerit:Initium ſapientię timor domini.Ad quod facilis eſſet ſolutio,ſi ea ſententia intelligeretur,quomodo eam quidam accipiunt.Intelligitur enim communiter,inquit Lyranus,quod poſſeſsio ſapientię in via, eſt principium ſapientię obtinendę in patria.Sed nec ipſe eam expoſitionem probat,monens Hebręa magis habere,eme ſapientiam. Caietanus ergo reſpondet vtrumque verum eſſe,& quod principium ſapientię ſit timor domini,& quod eius principium ſit emere ſapientiā,ſed diuerſis modis,nam timor domini principium eſt ad vitandum peccata.Emere autem ſapientiam eſt principium ad acquiſitionem ſapientię. Verum cum timor domini etiam faciat vt quis ſerio ſibi emat & comparare ſtudeat ſapiētiam, ſimplicius dicetur vtrumq; quidē rectè dici principium, quamuis vnum altero prius.Nam inter principia rei, vnum ſępè altero eſt prius principium.Poſſet & ſic intelligi illa ſententia. Id quod ſapientia imprimis requirit

quirit aut inter prima sua pręcepta, est illud, eme & obtinere stude sapiētiam. In sequenti sententia rectius iam vertit interpres illud verbū, quod iā aliquoties vertit posside. In omni possessione tua acquire prudentiam. Nam pro acquirere idem est verbum quod prius vertit posside, proinde vel hinc satis reliquit intelligendum, quomodo intelligendum sit quod vertit posside, positum scilicet illud pro acquirere, quemadmodum & Genes. 4. cum nato Cain qui ab verbo huius loci nomē habet, dicit Eua: Possedi hominem per dominum, hoc est, acquisiui. Potest autem hęc posterior sententia duobus modis intelligi: Primùm vt sit sensus, Inter reliquas tuas possessiones cura imprimis & præcipuè, vt etiam habeas prudentiam, sine qua reliquę possessiones prodesse non poterunt, nec benè administrari & possideri. Secundo vt significetur prudentiam omninò comparandam esse etiamsi propter eam impendendę essent aut perdendę omnes reliquę possessiones, vt prępositio, in, accipiatur pro per, & hoc significetur quod per parabolam euāgelicam quę assimulat regnum cœlorum negotiatori, qui inuenta vna preciosa margarita abijt & venditis omnibus quę habuit, emit eam. Quo autem minus pigeat in acquirenda sapientia magnos, vel labores, vel sumptus impendere, dum varijs verbis ad eam hortatur, varia item bona semper promittit per sapientiam consequenda: Nam vt prius, vitam & custodiam promisit, ita nunc gloriam. Arripe, inquit, eam, vel vt habent Hebræa, Exalta eam, & vicissim exaltabit te. Glorificaberis ab ea, hoc est, honore per eā afficieris cum eā fueris amplexatus, hoc est, cum eam intimè dilexeris, atque in ea voluptatem conceperis, Nec simplicem gloriam hinc secuturam asserit, sed summam, qualis est regia, quod significat cum subijcit: Dabit capiti tuo augmenta gratiarum. Pro quo primo capite noster vertit, vt addatur gratia capiti tuo. Nam idem est hoc loco Hebræis quod illo loco, vt sit: Dabit capiti tuo additionem gratiæ. Quæ autem sit hæc gratia vel additio gratiæ, sequens particula declarat, & corona inclita proteget te. Coronam ergo capitis ornamentum, vocat augmentum gratiarum dandum capiti, quia per illud caput alioqui gratiosum magis adhuc ornatur & decoratur. Metaphoricè autem significatur per sapientiam homines fieri gratos admodum & honoratos alijs, veluti si corona regali essent insigniti. Item per eandē frequenter perueniri ad summos honores. Prætereà per eādem homines verè reges fieri ac vitiorum dominos, cōsecuturos proinde tandem immortalem gloriæ coronam apud Deum. Quod autem dicitur corona inclita te proteget, significat eum per coronam & honorem adeptum muniendum contra omnes obtrectatores & hostes. Dictio tamen Hebraica, significat etiam tradet, atque hic esset simplicior sensus, Coronam inclitam tradet tibi. Et hactenus quidem putant ferè omnes verba esse Dauidis ad filium suum Salomonem. In quo sacra scriptura satis declarat quàm verè completæ sint Dauidis promissiones. Nam quo-

Matth. 13.

niam præ omnibus alijs bonis sapientiam elegit Salomon, magnam in toto orbe propter sapientiam suam honorem & famam consecutus est, ab exteris etiam regnis multum honoratus, & quamdiu sapientiam secutus est, insigniter per eam protectus contra omnes inimicos.

Audi fili & suscipe verba mea, vt multiplicentur tibi anni vitæ. Viam sapientiæ monstrabo tibi, & ducā te per semitas æquitatis, quas cum ingressus fueris, nō arctabuntur gressus tui, & currens non habebis offendiculum. Tene disciplinā, ne dimittas eam, custodi illam, quia ipsa est vita tua.

POst narratam patris sui Dauidis monitionem, putatur hic Salomon exemplo patris sui prouocatus redire ad inculcandum studium sapientiæ, quod frequenter facit, tum vt demōstraret rem quæ hic agitur esse rem magni momēti & valde seriam, tum quod sciret difficilè esse persuadere iuuentuti imò omnibus penè hominibus, vt relicta vitiorum via, virtutis & sapientiæ viam amplecterentur, nō solum quia natura hominum ad vitium magis est procliuis, sed etiā quia in hac vita tam multæ sunt illecebrę vitiorum, tam pauci virtutis amatores, tam multa malorum hominum exempla vbique obuia. Omnino enim difficilè videtur fragilitati humanæ arctā virtutis viam cum paucis comitibus incedere, tot incitamentis & illecebris carnis alio trahentibus, tot exemplis malorum vbique propositis. Hæ ergo iustæ sunt causæ cur tam sæpè inculcet & studium sapientiæ & eiusdem præmia. Iterum ergo dicit: Audi fili mi, nec tantum audi, sed & suscipe atque intra te admitte verba mea, vt multiplicentur tibi anni vitæ, vt hic diu viuas, & posteà in ęternum. Monstrabo enim tibi viam sapientiæ, nec tantum eam monstrabo, sed & ducam te per semitas æquitatis, semitas scilicet quæ ipso nomine deberent meritò attrahere hominem. Ducam, inquit, te dirigendo, scilicet per mea monita & præcepta quomodo in eis perseueranter incedere debeas, ita vt etiam dux tibi per illa sim futurus in via sapientiæ. Parum refert quòd Hebræa habeant præterita, Docui te, direxi te, sicut & quidam Latini codices habent, Monstraui & duxi. Nam nō solum voluit significare se hoc fecisse, sed etiam se hoc vlterius facturum. Græci habent verba præsentis temporis διδάσκω, ἐμβιβάζω doceo, incedere facio. Quo autem hæ semitæ æquitatis, etsi per se & ex nomine suo satis commendatæ, magis suscipiatur, subijcit: Quas cum ingressus fueris nō arctabūtur gressus tui, etc. Circa quod tamen dubium occurrit, quomodo dicat in via iustitiæ non
Matth. 7. arctari gressus hominis cum dominus eam viam vocet arctam & angustam, adeò vt ob id pauci sint qui intrent per eam. Deinde quomodo non arctatur gressus eius qui ingreditur eam, cum necesse sit homini volenti viam virtutis ingredi, affectus suos, qui pedes hominis sunt spirituales, cohibere in multis, coarctare & reprimere. Ad quod cōmuniter post Bedam di-

dam dicitur, vias virtutis in principio quidem arctas esse, difficiles & asperas his qui eas incipiunt incedere, at posteà per consuetudinem, latas fieri, faciles & iucũdas exercitatis per eas. Atque ob id hic dici; Quas cum ingressus fueris, quasi significare voluerit, & si illæ tibi videbuntur arctæ cum eas ingredi cœperis, nõ erunt tamẽ tibi tales cũ aliquãdiu eas ingressus fueris. Verum non est Hebræis, cum ingressus fueris, sed tantum cum incedes. Nec Sapiens hic loquitur de ea arctitudine quam sæpè pati coguntur, qui viam virtutis incedere eligunt, dum suos affectus coguntur mortificare, sed sicut cum sequitur, & currẽs non habebis offendiculũ, vel vt est Hebræis, non impinges, per offendiculum vel impactionem significat nocumentum & læsionem, ita cum dicit, nõ arctabuntur gressus tui, significare voluit nullum inde malum, nullum nocumentum, quod verè noxium sit, ipsum percepturum. Vult enim innuere differentiam inter viam virtutis & viam iniquitatis, quam mox apertius explicat, quod qui in hac via incedunt in multa mala, in multas labũtur angustias, sæpè impingunt & offendunt, in illa autem ambulantes nihil patiuntur quod verè eis noceat, quodque non sit eis ad eorum salutem accommodum & vtile. Non arctabuntur ergo gressus tui, hoc est, non senties sic viuendo aliquid quod tibi sit malum, quod pedem tuum, hoc est, te sic ambulãtem lædat. Duo autem genera studẽtium virtuti insinuat, quosdam enim esse qui gradiuntur in via virtutis, alios in ea etiam currere, qui scilicet in virtute perficienda valde sint strenui, alacres & feruidi. Quãdoquidem currentibus facilè soleat accidere, vt alicubi impingant in aliquid quod per cursus celeritatem videre non potuerũt (quod maximè vsu venit his qui currunt viam iniquitatis) de semitis æquitatis dicit currens in eis non habebit offendiculum, hoc est, nõ incides in aliquid noxium. Cum ergo tam vtilis sit via sapientiæ, quam se promittit mõstraturum, & in ea deducturum, bene subijcit: Tene disciplinam, hoc est, eruditionem meam quam partim tradidi, partim traditurus sum, & sic tene vt non dimittas eam, sed eam semper custodias, quia illa est vita tua, hoc est, vitam tibi adferet si à te seruetur.

Ne delecteris in semitis impiorum, nec tibi placeat malorũ via. Fuge ab ea, ne trãseas per eam, declina & desere eam. Non enim dormiunt nisi cum malefecerint, & nõ rapitur somnus ab eis nisi supplantauerint. Comedunt panem iniquitatis, & vinum iniquitatis bibunt.

QVoniam sermonem intulit de vijs sapientię & æquitatis, illas commendans, mox subiungit de vijs impiorum, eas insigniter traducens & ab eis auocãs. Et primum quidem monet ne approbemus viam impiorum, hoc est, rationem viuendi eorum, nec voluptatem in ea capiamus, quantumuis multis placeat, & plausibilis primo intuitu videatur. Deinde vt præterea eam tanquam rem detestabilem fugiamus, ne

contin-

contingat per eam transire, atque ab ea planè declinemus, eamq; deseramus. Aut vt si aliquando placuit, & eam aliquando ingressi fuerimus, vt maturè ab ea fugiamus, declinemus & deseramus. Et subijcit rationem quæ meritò commouere debet, vt non solum nō approbemus malorum viam, sed & eandem abominemur & fugiamus. Non enim, inquit, dormiunt nisi cum malefecerint, etc. Quo significat vehemēs & ardens malefaciendi studium in impijs, tātum scilicet vt à primo diluculo statim cogitent de facinore aliquo perpetrādo, nec se quieti dare possint, priusquam illud opere compleuerint, sicut qui rem quampiam vehementer habet cordi non prius bene dormire potest, quam quod desiderat perficiat, quo perfecto iam voti compos suauiter quiescit. Ita & impij ante concepti facinoris perpetrationem dormire nequeunt, post eam iam desiderio suo potiti dormiunt suauiter, nec de perpetrato dolent scelere. Itaque significatur & quantum eis insit malefaciendi desiderium, & quantum gaudium de impleta sua mala voluntate, sicut prius dixit: Lætantur cum malefecerint, & exultant in rebus pessimis. Experientia istud docet in perditis hominibus, prædonibus, furibus & sicarijs, de quibus locutus est ca. 1. & de quibus ex versu sequenti etiam videtur hic loqui. Illi enim cum se totos dediderunt impietati, à summo mane nihil nisi nocere alicui cogitant, nec diem illum se probè transegisse existimant, nisi insigne quippiam commiserint. Ita similiter & auari fere quiescere non possunt, nisi cum alicuius damno lucrum sibi fecerint. Et qui libidini sunt addicti, inquieti sunt donec conceptam expleant libidinem. Notandum autem ferè legi in nostris codicibus & non rapitur somnus ab eis. Verū dum & Hebræa & Græca consulimus, & ipsum denique sensum, verisimile est interpretem nō addidisse negationem. Quis enim rapit somnum vt de istis dicatur, non rapitur somnus ab eis? Certè ob orationis, quod prima facie videtur incōmodum, verisimile est quosdam legere. Et non capitur somnus ab eis. Nam hoc magis conuenire cum eo quod præcedit, Et non dormiunt. Verum Hebræa dictio omnino significat rapitur, vt verisimile sit hoc verbum vertisse nostrum interpretem. Sed habent Hebræa affirmatiuè, Et rapitur somnus ab eis, similiter & Græca ἀφῄρηται ὁ ὕπνος ἀπ' αὐτῶν, id est, aufertur somnus ab eis. Quo eleganter significat desiderium malefaciendi abripere eis somnum, vt intelligas eius vehementiam, quod homini violenter eripiat, id quod ei naturale est. Itaque apud nos videtur esse vera lectio. Et rapitur somnus ab eis nisi supplantauerint, scilicet aliquem, hoc est, nisi prodiderint & deiecerint. Et subijcit causam tanti desiderij. Comedunt panem iniquitatis, Hebræa enim & Græca habent, Comedunt enim, cum cōiunctione causali. Panem & vinum iniquitatis vocat panem et vinum iniquitate, rapina scilicet et iniustitia partum. Hinc ergo tantum illis malefaciendi desiderium, quod vesci nolint ex iustis laboribus suis, sed eligant ex iniustè partis viuere, reputantes aquas furtiuas dulcio-

dulciores esse, et panem absconditum suauiorem. Potest hæc sententia et aliter intelligi, vt sit generalior, et sit sensus, Comedunt panem iniquitatis, hoc est, ipsam iniquitatem comedũt et bibunt tanquam panem et potum suum, ea delectantur, reficiuntur et saturantur veluti pane ac vino. Hic illorum potus est et cibus, sicut contra Christus de se dicit: Meus cibus est vt faciam voluntatem patris mei qui in cœlis est. Et Psalmista: Cibabis nos pane lachrymarum, hoc est, lachrymis pro pane, sicut alibi dicit: Fuerunt mihi lachrymæ meæ panes die ac nocte. Proposuit ergo pessimos sapiens præ oculis, vt à via impietatis magis auocaret, quæ ad tãtam impietatem homines perducit tandem. Ioan 4. Psal. 79. Psal. 41.

Iustorum autem semita quasi lux splendens, procedit & crescit vsque ad perfectũ diem. Via impiorũ tenebrosa, nesciũt vbi corruant.

Differentem longè ostendit semitam iustorum à via impiorum, vt ad alteram alliciat eius pulchritudine, ab altera deterreat ipsius deformitate et periculo. Est autem hæc oppositio viarum elegantior et efficacior in Hebræo. Nam non est Hebræis via impiorum tenebrosa, sed via impiorum sicut caligo, vt sicut semita impiorum comparatur luci fulgenti, ita via impiorũ caligini obscuranti; quanquam sensum benè reddidit interpres. Nec necesse est ex Hebræo vertere, procedit et crescit; quæ verba apud nos referri debent ad semitam iustorum, sed magis verti potest, procedens & crescens, per participia referenda ad lucem splendentem. Comparat enim Sapiens semitam iustorum, hoc est, eorum vitam & conuersationem luci mane splendenti, quæ deinde procedente tempore crescit semper magis ac magis donec perueniatur ad dié perfectum, hoc est, ad meridiem, quando iam lux est in summo, nec amplius crescit. Per quod significare vult iustorum semitam, & à principio lucem habere, alijsque prælucere per bona vitæ exempla, & processu temporis semper fieri lucidiorem, dum proceditur de virtute in virtuté, ita vt semper magis ac magis errorum & vitiorum caligo in iusto dispellatur, semperque clarius & melius scandala in hac vita occurrentia, ac mala imminentia & agnoscantur, & euitentur, donec tandem perueniatur ad diem illum perfectum, in quo lux est in summo nec amplius crescit, quod est in futura vita, vbi iam Sol est iustis quasi in meridie, ipsique velut Sol perfectè fulgent, iuxta illud: Tunc iusti fulgebũt sicut Sol in regno patris eorum, qui & hic per virtutum exempla hominibus prælucent, iuxta illud: Vos estis lux mundi. Et, Lucetis sicut luminaria in mundo, in medio nationis prauæ & peruersæ. Itaque non solum luci, cui iustorum semita comparatur, sed & ipsi semitæ iustorum rectè tribuitur, quod procedat & crescat vsq; ad perfectam diem. Contra via impiorum est tenebrosa, aut velut tenebræ ipsæ & caligo, quia plena erroribus & ignorantia, per quam nec satis agnoscunt peccata in quæ labuntur, nec mala in quæ vel hic vel postea Matth. 13 Matth. 5. Philip. 2.

ruunt. Vnde subijcit: Nesciunt vbi corruant. Sępius enim & grauius peccant & impingunt quam putant, & grauiora eos mala, tum hic, tum posteà manent quàm præuidēt. Nesciunt ergo & vbi, & quo corruant, hoc est, in quo & in quid. Vbi enim aduerbium hic etiam quo includit. Similia de duabus his vijs habet & Euangelium. Nam apud Ioannem dicit
Ioan. 11. dominus: Si quis ambulauerit in die nō offendit, quia lucem huius mundi, videt: si autem ambulauerit in nocte, offendit quia lux non est in eo.
Ioan. 12. Et, Qui ambulat in tenebris, nescit quo vadat. Et, Qui diligit fratrē suum,
1. Ioan. 2. in lumine manet, & scādalum in eo non est. Qui autem odit fratrē suum, in tenebris est, et in tenebris ambulat, et nescit quo eat, quia tenebræ excæcauerunt oculos eius. Sed hoc est differētiæ inter has scripturas et præsentem locum, quod hic ipsa semita iustorum comparatur luci et significatur esse lux quædam, in illis verò scripturis dicuntur iusti ambulare in luce, quę lux est Christus ipse, eiusque doctrina et vitæ exempla, iuxta il-
Ioan. 8. lud: Ego sum lux mundi, qui sequitur me, nō ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitæ. Iustorum enim semita et est lux, et est in luce à qua illuminatur, et suum lumen recipit.

Fili mi ausculta sermones meos, & ad eloquia mea inclina aurem tuam. Ne recedant ab oculis tuis, custodi ea in medio cordis tui. Vita enim sunt inuenientibus ea, et vniuersæ carni sanitas.

POst singularia quædam sapientiæ monita, antequam alia peculiaria subiungat sapientiæ præcepta, rursum pro more ad auscultandū excitat velut somnolentos, instar concionatorum, qui thema propositum vt inculcent, frequenter repetendo suggerūt: Fili mi, inquit, ausculta sermones meos, et iam dictos et adhuc dicendos, et ad eloquia tua inclina aurem tuam. Ne satis sit audiuisse ea, sed cura vt ne recedāt ab oculis tuis, sed semper ob oculos mentis tuæ, versentur, ita vt in eis mediteris die ac nocte, atque per hunc modum custodi ea in medio cordis tui. Vita enim sunt inuenientibus ea, hoc est, vitam afferunt his qui illa sunt assecuti, non tantum auribus, sed etiam corde, nec tantum vitam afferūt animæ, sed et sunt sanitas vniuersæ carni hominis, hoc est, sanitatē etiam toti afferunt corpori, idq; duplici nomine, tum quia temperātiam docent non tantum in cibo et potu ac libidine seruandam, sed etiam in omnibus animi affectionibus, vt tristitia et dolore, ex qua temperantia pendet corporis sanitas, tum quia iuxta promissiones veteris legis sanitas etiam corporalis datur à Deo, seruātibus mandata ipsius. Quanquam et sic simpliciter accipi potest quod dicitur vniuersæ carni sanitas, vt sit sensus, totum hominem sanum faciunt, et optimè se habentem, potissimum secundum mentem, iuxta quod superius dixit: Sanitas quippe erit vmbilico tuo. Dictio enim Hebræa מַרְפֵּא Marpe propriè significat medelam, curationem et medicinam, vt videri possit significari quod Dei mandata

sunt ve-

sunt veluti medicina quædam totum corpus sanans et præseruans.

Omni custodia custodi cor tuum, quia ex ipso vita procedit.

QVatuor aut quinque præcepta particularia, subiungit concernentia quatuor corporis partes, cor, os, oculos et pedes: vnde subindicat, quomodo per sapientiæ præcepta toti corpori, totiq; homini sanitas esse poterit. Et primo quidem præcipit, inprimis et antè omnia, cor custodiri, idque omni custodia, hoc est, diligenti et exacta custodia. Omni enim positum est pro summa, sicut Ecclesiastici 25. Omnis plaga tristitia cordis. In hoc autem præcepto metaphoricè sub similitudine cordis corporalis insinuare vult, quid sit faciendum circa cor spirituale, quod est mens hominis. Vult enim significare, quod quemadmodum in corpore hominis, cordis maxima cura est habenda, et quemadmodum illud ipsa natura diligēter custodit, vtpote ex quo maximè hominis vita pendet, et ex quo vita ad alias corporis partes promanat (nam iuxta physicos cor primo animatur, estque vitæ primaria sedes, vt apud Plinium patet, qui sic habet: Cor animalibus cæteris in medio pectore est, homini tantum infrà leuam papillam, turbinato mucrone in priora eminens. Piscibus solis ad os spectat. Hoc primum nascentibus formari in vtero tradūt, deinde cerebrum, sicut tardissimè oculos. Sed hos primum mori, cor nouissimè. Huic præcipuus calor. Palpitat certè, et quasi alterum mouetur animal, intra præmolli firmoq; opertum membranæ inuolucro, munitum costarum et pectoris muro, vt pariat præcipuam vitæ causam et originem. Prima domicilia intra se animo et sanguini prębet, sinuoso specu, et in magnis animalibus triplici, in nullo non gemino. Ibi mens habitat, etc.) ita prima et præcipua cura est habenda mentis, ne scilicet vel erroribus vel prauis affectionibus vitietur, diabolo, mundo, et carne, illud varijs modis oppugnante, quia ex ipsa mentis bona constitutione, pendet omnium aliarum virium animæ, omniumq; actionū humanarum rectitudo, adeò vt nisi mens sit recta & sana, actiones externæ etiam quæ bonæ videtur, prauæ sint, quia, vt inquit dominus: Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit. Vnde benè quoque dicitur in Deuteronomio: Custodi temetipsum, & animam tuam sollicitè. Et Dominus dicit: De corde exeunt cogitationes malæ.

[Margin: Plinius li. 11 natur. histo. c. 37 — Matth. 6. — Deuter. 4 — Matth. 15]

Remoue à te os prauum, et detrahentia labia sint procul à te.

SEcundum præceptum cōcernēs os hominis, quod quamuis intelligi etiam possit, quemadmodum indicat Beda, de ore alterius, vt sit sensus: Remoue à te eos qui prauo ore loquuntur, & qui detrahunt labijs sint procul à te, iuxta illud Psalmistæ: Detrahentem secreto proximo suo hunc persequebar, tamen potius intelligi debet de ore proprio, vt significetur studioso sapientiæ cauendum ne os habeat prauum, hoc est, quod praua loquatur, aut detrahentia labia ne habeat. Prima enim cordis ra-

[Margin: Psal 100.]

dis ratio habenda, vt rectæ sint cogitationes & affectiones, secundo verò habenda est ratio oris & verborum, in quibus facillimè homo labitur. Cumque difficilè sit cauere ne quis in verbis peccet (si quis enim, inquit

Iacob 3. Iacobus in verbo non offendit hic perfectus est vir) monet saltem cauendum ne quis peruersa loquatur & detractoria, quæ scilicet alios lædant & sint noxia, qualia longè abesse debere à sapientibus docet, dum dicit: Remoue à te & longè sint à te, significans ab illis valde abstinendum esse.

Eccle. 10. Quam noxium enim sit detrahere indicat Ecclesiastes: Si mordeat serpens in silentio, nihil eo minus habet qui occultè detrahit. Quod vitium

1. Petr. 2. cum sit valde commune, peculiariter monet Petrus, vt deponamus detractiones. Habent autem Hebræa ad verbum sic: Aufer à te contortionem oris, & peruersitatem labiorum elonga à te. In quibus verbis videri etiam posset Sapiens metaphoricè designare quid in ore sit obseruádum, loquendo sub similitudine deformitatis, quam aliqui exhibent contorquendo os suum & labia, vt sit sensus: Quemadmodum cura hominibus est ne cum foris prodeunt, os habeant & labia contorta; sed ea debitè & ritè componunt, ita inter loquendum cauendum est ne praua & indecentia dicantur, nam id perinde esset ac contorto ore incedere. Et Græca habent σκολιὸν στόμα, hoc est, os obliquum & tortuosum.

Oculi tui recta videant, et palpebræ tuæ præcedant gressus tuos.

TErtium præceptum oculos concernens, quod Hebræa sic habent: Oculi tui in directum (vel in id quod è regione est) respiciát & palpebræ tuæ rectæ sint (vel incedant) ante te. Instar enim corporeorum oculorum, monet habendos oculos cordis. Quemadmodum enim oportet incedentem non passim vagari oculis, sed recta intueri in id ad quod tendit, ita monet Sapiens oculos mētis intentos esse in id quod propositum est vt sectemur, id semper prę oculis habendum, atque ad illud semper nitendum, omnésque nostras actiones eo dirigendas, quæ ab hoc sunt aliena, non esse magnopere consideranda nec curanda, iuxta quod Paulus dicit: Ad ea quæ sunt priora meipsum extendens, ad destinatum

Philip 3. persequor, ad brauium supernæ vocationis Dei. Itaque quo hunc genuinum sensum nostra habeat lectio, dictio recta, cum dicitur, recta videant, non est accipienda vt sit nomen quasi sit sensus, oculi tui videant, quæ recta sunt iusta & bona, sed aduerbialiter, quomodo dicitur recta aspicere, pro in directū videre, & obliquū aspicere, pro obliquè videre, & recta incedere, pro rectā incedere viā. Sicq; recta videre, idē est cum eo quod in secūdo mēbro dicitur, Palpebræ præcedant gressus tuos. Palpebras enim gressus pręcedere nō est aliud quàm oculos mentis, qui per palpebras etiā synecdochicè significātur, intendere in illud quo eundū est, & in id quod agendum est intētos habere oculos. Quāquā subtiliori sensu etiā per hoc intelligi potest significari opus, quod agēdum est, sedula cogitatione præueniendum esse, & meditando præuidendum an sit secundum Deum.

Aut vt

Aut, vt etiam vult Beda, consilia aliqua bona præuidenda & præcogitanda, priusquam quod agendum est auspicemur. Qui duo sensus in sensu illo primo & genuino satis includuntur, vel ex eo consequuntur. Si enim oculi sic præcedere debeant gressus hominis, vt non in latera respiciant, nunc huc, nunc illuc, hoc est, ad nulla quæ eius instituto sunt aliena, sed semper videat homo in directum quo tendat, debet & ante omnia præuidere, quod ei est faciendum, quemadmodum & præuidere item consilia ac media, quibus ad optatum finem perueniatur.

Dirige semitas pedibus tuis, & omnes viæ tuæ stabilientur.

QVartum præceptum pedes concernens, quod ex Hebræo etiam sic verti potest, Pondera semitam pedis tui. Quibus verbis sub similitudine itinerantis, qui diligenter examinat viam qua sit eundum, monet vt quis statera sapientiæ ponderet, hoc est, expendat mores & actus suos, vt reiectis malis, bonos eligat. Aut potius significat, vt quis veluti in bilance expendat quod agendum est, num ad amussim cum ipsa æquitate ac legis rectitudine conueniat, an potius affectus, vel in vnam partem, vel in alteram à lege declinet. A quo diuersum non est quod habet nostra litera, Dirige semitas pedibus tuis, hoc est, fac pedibus tuis rectas semitas, fac vt rectè incedas, aut vt affectus tui rectá ambulét viam. Nam per pedes sæpè affectus significantur, quibus huc & illuc trahimur. Hos ergo affectus si quis direxerit, hoc est, recta incedere fecerit, omnes viæ eius, hoc est, actiones eius omnes stabiles erunt & firmæ, hoc est, non erunt vagæ, in vitiorum varietate errátes, sed firmæ in bono & æquitate, nec velut inutiles & malæ reijcientur, sed coram Deo suam obtinebunt firmitatem. Conuenit hoc præceptum ei quod præcursor domini clamat in deserto: Dirigite viã domini, rectas facite semitas Dei nostri. Augustinus loco de quo infrà legit iuxta 70. Rectos cursus fac pedibus tuis & vias tuas dirige. Ioan. 1. Luc. 3.

Ne declines ad dexteram, neq; ad sinistram, auerte pedẽ tuũ à malo.

DVbium occurrit circa hanc sententiam, propterea quod sequatur, vias enim quæ à dextris sunt nouit dominus, peruersæ verò sunt, quæ à sinistris sunt. Si enim vias quę à dextris sunt, nouit dominus, hoc est, approbat, quomodo hic prohibet declinare ad dexteram? D. Augustinus hunc locum tractans quæstione 48. super Deuteron. & rursum prolixius epistola 2. ad Valentinum, quæ est in numero epistolarum 47. intelligit non prohiberi hic ne quis ambulet viam dexteram, sed ne quis in ea declinet. In dicta enim epistola proponit sibi quæstionem dicens: Cur dixit, Ne declines in dexteram neque in sinistram, cum potius dicere debuisse videatur: Tene dexteram & ne declines in sinistrã, si bonæ sunt viæ quæ à dextris sunt? Cur putamus, nisi quia ita viæ sunt bonæ quæ à dextris sunt, vt in dexteram tamen declinare non sit bonum. De- August.

clinare quippe ille est intelligendus in dexteram,qui bona ipsa opera quæ ad vias dexteras pertinent,sibi vult assignare non Deo. Et post pauca. Sed rursus illi qui putant bonam vitam esse deserendam, quando audiunt sic Dei gratiam prædicari, vt credatur & intelligatur voluntates hominum ipsas ex malis bonas facere,ipsas etiã quas fecerit custodire, & propte ea dicunt:Faciamus mala vt veniant bona,in sinistram declinant. Hæc il e. Simile habet lib.2.de peccatorum meritis & remissione cap.35.In dexteram,inquit,declinare,est seipsum decipere dicendo se esse sine peccato.In sinistram autem,per nescio quam peruersam atque prauam securitatem, se tanquam impunè dare peccatis. Verum sciendum est Hebræa non habere duas illas quæ sequuntur in fine capitis sentẽtias. Est autem in scripturis frequens hæc loquendi phrasis, qua vetatur declinare ad dexteram vel ad sinistram, & significatur ea phrasi incedendum esse recta & regia via,atque ab ea non deflectendum,nec in vnam, nec in alteram partem.

Deuter.5. Sic in Deuterono.dicitur: Facite ea quæ præcepit dominus Deus vobis, non declinabitis,neque ad dexteram, neque ad sinistram, sed per viam

Duete.17. quã præcepit vobis dominus Deus vester ambulabitis. Et posteà:Sequeris sententiam eorum, Non declinabis ad dexteram neque ad sinistram.

Esa.30. Et in Esaia:Hæc est via,ambulate in ea, & non declinetis neque ad dex-

D.Hiero. teram,neque ad sinistram. Quem locum enarrans D.Hieronymus dicit: In vtraque parte quicquid supra modum est, in vitio est. Et de dextris partibus dicitur:Ne sis iustus multum. De sinistris autem quod in hœdorum & pereuntium parte ponuntur,nulla dubitatio est. Itaq; nihil aliud hoc loquendi modo significatur quàm à recto non discedendum,neq; per excessum,neque per defectum,neque in prosperis,neque in aduersis. Aut neque studio amicorum,neque odio inimicorum. Est enim virtus in medio inter excessum & defectum,quorum vtrumque vitandum est. Declinatur in dexterã quando peccatur vno modo,declinatur in sinistram, quando contrario modo peccatur. Aut declinatur in dexteram quando per excessum peccatur,in sinistram quando per defectum. Declinatur in dexteram quãdo quis in prosperis insolescit, aut sibi iustitiam vel sapientiam immodicè vẽdicat. Declinatur in sinistram, cum quis aduersis frangitur,aut nimia pusillanimitate deijcitur: Phrasim explicat secunda sententiæ pars: Auerte pedem tuum à malo, hoc est, enim non declinare ad dexteram vel sinistram,ab omni malo auertere pedem suum, hoc est,affectus,aut potius actiones. Itaque hęc sententia explicat id quod superioribus duabus sententijs est insinuatum. Nam oculos recta intueri,& dirigere semitas,vel vt habent Hebræa ponderare semitã,non est aliud quam non declinare ad dexteram neque ad sinistram.

Vias enim quæ à dextris sunt,nouit dominus, peruersæ verò sunt, quæ à sinistris sunt. Ipse autem rectos faciet cursus tuos, itinera autem tua in pace producet.

Hos duos

HOs duos versus etsi non habeant Hebræa, quemadmodum & Lira annotat, habent tamen Græca, ex quorum antiqua translatione, qua vtitur D. Augustinus, relicti sunt in hac nostra translatione. Ex Græcis autem constat legendum esse. Ipse autem, non ipse enim, quorum vtrunque in Latinis inuenitur codicibus. Sed & Augustinus legit, Ipse autem. Facilè autem D. Augustinus hunc versum, Vias enim quæ à dextris sunt, coniungit cum sententia superiore, quia iuxta 70. legit: Auerte autem pedem tuum à via mala. Et exponit viam malam, viam sinistram. Itaque intelligit non prohiberi ne quis eat in via dextera, sed tantum nè in eam declinet quis, prohiberi verò ne quis incedat in via sinistra. Ad quod probandum bene sequitur: Vias enim quæ à dextris, etc. Verum cum hæc tractatio sit coactior, aliter dicendum quod hęc sententia non sit contraria superiori sentẽtiæ. Nam quod hic dicitur de dexteris & sinistris, impertinens est ad dexteram & sinistram, de quibus in superiori sentẽtia. Ibi enim de dextera & sinistra hominis est sermo. Est enim sensus: Ne declines ad dexteram tuam, neque ad sinistram tuam. Hic verò sermo est de dextris & sinistris Dei. Sicut enim statuet dominus iustos à dextris, impios verò à sinistris, ita & viæ virtutis sunt illi à dextris, viæ autem impietatis à sinistris. Aut viæ à dextris dicuntur, quæ sunt de numero rerum dextrarum, viæ à sinistris quæ sunt de numero rerum sinistrarum, hoc est, viæ dextræ & sinistræ. Græcis enim est ex dextris & ex sinistris. Dextrum autem & sinistrum nonnunquam ponuntur pro eo quod probandum est & quod reprobandum est, quomodo in Ecclesiaste dicitur: Cor sapientis in dextera illius, & cor stulti in sinistra illius, hoc est, cor sapientis dexterum est, cor stulti sinistrum, reprobum & malum. Eccl. 10. Docet ergo pedem auertendum à malo, quia vias quæ merẽtur dici dexteræ, eas tanquam rectas nouit dominus, hoc est, approbat, quomodo & Psal. 1. dicitur: Nouit dominus viam iustorũ. Paulo aliter D. Augustinus dicto loco. Psalm. 1. At quæ ex sinistris sunt, hoc est, quæ sinistræ sunt, huiusmodi sunt peruersæ & tortuosæ, proinde illas non nouit dominus, nec dignatur eas aspicere. Ne autem vel desperet quis, & timeat ne quod præceptum est, præstare non posit de dirigendis semitis, vel se suis viribus id posse præsumat, rectè subijcit: Ipse autem rectos faciet cursus tuos, vt quisque intelligat, cuius gratia id posit quod præceptum est, & proinde eius gratiam implorandam esse. Et itinera tua in pace producet, hoc est, sic diriget actiones tuas, vt nihil sit quod pacem mentis interturbet, nihil quod tuum bonum remoretur & impediat. Itaque, vt benè annotauit D. Augustinus, sic hic statuitur liberum arbitrium hominis, cum dicitur: Dirige semitas pedibus tuis, vt gratiæ simul necessitas insinuetur, cum dicitur: Ipse autem rectos faciet cursus tuos. Vnde & Psalmista precatur: Dirige in conspectu tuo viam meam. Psalm. 5.

CAPVT

CAPVT QVINTVM.

Filli mi, attende ad sapientiam meam, & prudentiæ meæ inclina aurem tuam: vt custodias cogitationes, & disciplinam labia tua conseruent.

Ostquam superiori capite dehortatus est à sectanda via impiorum & sceleratorum hominum, hoc capite suum filiũ peculiariter dehortatur Sapiens à consortio impudicarum mulierum, à quibus iuuentuti magnũ est periculum, ideoque prolixè hanc admonitionem prosequitur, rursum in principio inuitans ad auscultandum, idque ad custodiam cogitationum imprimis, & deinde locutionis, & verborum. Prima enim cura esse debet, vt quis custodiat cogitationes suas à malo, ne scilicet quid mali concipiat aut proponat, neq; eas pollui sinat per inspectionem aut auditum rerum vanarum. Deinde verò etiam curandum est, vt labia conseruent disciplinam, & vt habent Hebræa, scientiam, hoc est, vt labia non loquantur aliter quam scientia requirit, sed scitè loquantur, & iuxta quod sapientia docet: Labia enim hominis probè etiam munita esse necesse est, contra labia, quæ impia suggerunt, de quibus mox subditur.

Ne intenderis fallaciæ mulieris. Fauus enim distillans labia meretricis, & nitidius oleo guttur eius, nouissima autẽ illius amara quasi absynthium, et lingua eius acuta quasi gladius biceps. Pedes eius descẽdunt ad mortem, et ad inferos gressus eius penetrant. Per semitam vitæ non ambulat, vagi sunt gressus eius et inuestigabiles.

PRima illa pars, ne intenderis fallaciæ mulieris, in Hebræis non est, quemadmodum & Liranus annotat, qui & in libris correctis eam asserit non inueniri. Est autem ex Græcis assumpta. Quoniam enim sequebatur, fauus enim distillans, cum nihil præcesserit cuius ratio dari videtur, ideo aliquid supplendum videbatur interpretibus Septuaginta. Non habent tamen fallaciæ mulieris, sed μὴ πρόσεχε φαύλῃ γυναικί, hoc est, ne attende improbæ mulieri. Cum ergo dicitur in nostra litera, Ne intenderis fallaciæ mulieris, sensus est, Ne auscultes nec attendas ad fallacia mulieris verba. Nam, inquit, labia meretricis, sunt quasi fauus distillans, hoc est, fluens. Diffundunt enim instar faui dulcia verba, quæ prima facie grata sunt & iucunda. Et guttur eius nitidius est oleo, hoc est, excellit oleum

oleum in mollitie, lenitate, & lubricitate. Hebręis enim est leuius vel magis lubricum oleo. Nam oleum non commendatur nitore, sed lenitate. Significatur ergo verba eius quæ per guttur proloquitur instar olei mollia esse & lenia, atque hac ratione grata esse. At sequens sentẽtia, non tantum initia, sed etiam exitus monet considerare, qui longè diuersi sunt ab eo quod primo apparet. Nouissima autem, inquit illius, hoc est, ea quæ posteà & tandem affert, sunt amara quasi absynthium, quod in amaritudine valde excedens melli rectè opponitur. Et lingua eius acuta est quasi gladius vtraque parte scindens, qui rectè opponitur oleo placido, molli & lubrico, quod nullo modo lædit, sed lenit & mitigat. Si enim quis sequatur verba meretricis, eaque velut mel & oleum sumat auidè, posteà & magnam sentiet amaritudinem, vermem scilicet conscientię, quouis absynthio acerbiorem, & grauem denique læsionem incurret, mortem scilicet animæ, eiúsque cruentam dilacerationem, & post hanc vitam æternæ mortis amaritudinem. Notandum autem illas dictiones lingua eius, vt non sunt in Hebræis aut Græcis, ita nec apud Bedam, nec apud Liranum, proinde sunt omittendæ, vt in quibusdam manu scriptis exemplaribus omissas inueni. Itaque adiectiuum acuta est plurale, sicut adiectiuum amara. Quod dixit, clarius sequenti versu exprimit. Pedes eius descendunt in mortem, atque ad eam actiones eius tendunt, & proinde qui cum ea ambulari eligunt, simul etiam cum ea in mortem descẽdent. Per semitam enim quæ ducit ad vitã non ambulat, quæ est via recta sibi semperconstans. Quam quia non curat ambulare, adeò vagi sunt & instabiles gressus & actus eius, nunc huc, nunc illuc tendentes, vt peruestigari nequeant. Instabiles enim sunt libidinis æstus, vt qui ad diuersa impellũt, nec vnquam satiantur, semper aliud & aliud desiderantes, vnde posteà meretricis instabilitas eleganter exprimitur cum dicitur, non valens in domo consistere pedibus suis, nunc foris, nunc in plateis, nunc iuxta angulos insidians. Cæterum quæ ad literam hic peculiariter dicta sunt de impudica muliere, extensiue accommodari possunt ad carnem, quæ instar meretricis à vera sua sponsa, nempe sapientia, hominẽ abstrahit, Quæ iucunda suggerit & dulcia, sed talia tamen, vt si ea sequamur, & amaritudinem conscientiæ, & læsionem animæ & mortem denique æternam sint allatura. Si enim, inquit Paulus, secundum carnem vixeritis, moriemini. Iuxta mysticũ itẽ sensum, quemadmodum suprà capite 2. est indicatum, meretrix hæc idololatria est & hæresis, quæ ferè dulcia proponit & grata hominibus, quibus eos ad se pelliciat. Sed quæ tandem exitium adferunt. Huius gressus admodum sunt instabiles, quia hæresis sibi non constat, sed in varios scinditur errores, sibi etiam ex diametro contrarios, vt nostri seculi miseria nimis apertè docet.

In cap. 7

Rom. 8.

Nunc ergo fili mi audi me, & ne recedas à verbis oris mei, longè

fac ab ea viam tuam, et ne appropinques foribus domus eius, Ne des alienis honorem tuum, et annos tuos crudeli. Ne fortè impleātur extranei viribus tuis, et labores tui sint in domo aliena, et gemas in nouissimis, quando consumpseris carnes tuas et corpus tuum, et dicas: Cur detestatus sum disciplinam et increpationibus nō acquieuit cor meum, nec audiui vocem docentium me, et magistris non inclinaui aurem meam.

DEmonstrato malo & periculo quod ab impudica imminet muliere, quæ eo magis noxia est, quod dulcedine & blanditiæ decipiat, & in grauem inducat calamitatē, oportunè subinfert adhortationem ad auscultandum sibi, & recipiendum consilium contra huiusmodi malum ne posit nocere. Quod consilium est, Longè fac ab ea viam tuam. Oportunissimum enim consilium, ne quis capiatur blanditijs mulierum est, quam alienissimum esse ab earum cōsortio & colloquijs illas nequaquam adire, sed longè vitare, non confidere sibi, quod etiamsi talium aspectu fruatur & colloquijs non facilè decipi posit. Vnde in Eccles. dicitur: Ne respicias mulierem multiuolam, ne fortè incidas in laqueos illius, auerte faciem tuam à muliere compta, & ne circunspicias speciem alienam, propter speciem mulieris multi perierunt, & ex hac concupiscentia quasi ignis exardescit. Cum aliena muliere non sedeas omnino, nec accumbas cum ea super cubitum, & non alterceris cum illa in vino, ne fortè declinet cor tuum in illam, & sanguine tuo labaris in perditionē. Hoc autem consilium elongandi se à tali muliere, quo magis suscipiatur, subijcit: Ne des alienis honorem tuum. Non enim hæc sententia à superiori diuisa est, vt eam quidam accipiunt intelligentes præceptiuè dici, ne des alienis honorem tuum, sed cum superiori iungitur, vt (des) sit subiunctiui modi, & sit sensus, ne appropinques foribus domus eius, ne fortè des alienis honorem tuum. Hunc enim esse sensum manifestè patet ex Hebræis, quæ habent, ne fortè des, sicut postea, ne fortè impleātur extranei. Significat ergo euenturum ex consortio huiusmodi mulieris, vt vniuersa bona sua homo non solum perdat sibi, sed & tradat extraneis, quibus non debentur, imò quod peius est, etiam crudelibus, qui nō solum nulla afficiuntur beneuolentia, sed crudeliter saluti eius nocēt, bonis eius inhiant, & erga iam miserum factum nulla mouentur commiseratione, quales sunt fornicariæ mulieres, earum lenones & complices. Inter bona autem ista quæ sic pereunt & alijs traduntur, primum memorat honorem hominis, hoc est, vel bonam eius famam & nomen, quod vt est in Prouerb. melius est quam diuitiæ multæ: vel dignitatem quam habet homo ex eo quod creatus est ad imaginem Dei, aut alias aliquas dotes consecutus. Hunc enim honorem commaculat adhærendo meretrici, eique cui adhæret tradit, cum in eius gratiam illum amittit. Et fit in eo quod dicit

[Margin: Eccli 9. — Prouer. 22.]

dicit Psalmista: Homo cum in honore esset, non intellexit, comparatus Psal. 48.
est iumentis insipientibus,& similis factus est illis. Secundum bonum dicit annos, hoc est, vitam tuam & tempus vitæ tuæ. Traduntur enim anni hominis crudeli, cum vitam suam & tempus impendit homo meretricibus, vitam suam & tempus cum illis inutiliter transigendo, vitamq; suam immodica libidine abbreuiãdo. Tertium bonum dicit vires hominis, quæ immoderato Veneris vsu exhauriuntur multum & debilitantur, quibus extranei implentur cum per eas impudicarum mulierum satisfit desiderio, quas conseruare oportuisset in procreationem prolium legitimarum ex legitimo & moderato vxoris vsu. Quartum bonum, labores hominis, hoc est, ea quę homo suis cõparauit laboribus, facultates scilicet & opes, quamquã & has intelligere licet per vires hominis, de quibus tertio loco, nam per facultates suas fortis est homo & munitus, iuxta illud Prouerb. Substantia diuitis, vrbs fortitudinis eius. His consimile est quod est Prou. 10.
in Eccles. vbi similis est dehortatio à mulierum consortio, ne des forni- Eccli. 9.
carijs animam tuã in vllo, ne perdas te & hæreditatem tuam. Non solum autem tam multiplicis boni amissionem, & traditionem in manus alienorum ac hostium secuturam significat, sed & grauissimum dolorem, quem ex prædictis necesse est postremis temporibus consequi, quem duplici nomine significat fore magnum, nempe & quia serio tandem homo sentiet se vires suas, ac valetudinem læsisse, consumptis scilicet per immodicam libidinem & intemperãtiam carne & corpore, et quia memor erit bonorum consiliorum per quæ mala illa omnia euadere potuisset. Hoc enim magis dolebit, quod etiã præmonitus acquiescere noluerit, quodq; non ignorantiæ suæ aut aliorum prauitati deputare lapsum suum valeat. Itaque tunc seipsum arguet, et sero sapiet, qui prius aliorum sapientiæ et correptioni auscultare noluit. Et hoc est quod dicit: Et gemas in nouissimis tuis. Quod autem sequitur in verbis serò pœnitentis, Penè fui in omni malo in medio Ecclesiæ et synagogæ, dupliciter accipi potest, Primum vt sit sensus propemodum incidi in omne vitiorum genus, cum conuersarer in cœtu impiorum et carnalium hominum, vt per Ecclesiam et synagogam intelligatur cœtus malorum. Neque enim vocabula illa hic accipiuntur vt distinguuntur aliquando, sed significant ex sua natura cœtum, qui Ecclesia dicitur quasi conuocatio, et synagoga quasi congregatio. Hoc enim ea nomina significant, et nonnunquam pro malorũ cœtu
accipiuntur, vt ibi: Odiui Ecclesiam malignantium: et, Exarsit ignis in sy- Psal. 25.
nagoga eorum. Itaque secundum hunc sensum verba hæc sunt pœniten- Psal. 105.
tis et sero agnoscẽtis vitia in quæ prolapsus est, exemplis et societate corruptæ multitudinis. Aliter sensus est: Penè omnia mala, hoc est, calamitates omnes me obruerũt, propemodũ infœlicissimus factus sum omnium hominum. Idque in conspectu totius multitudinis, hoc enim aggrauat infœlicitatem hominis, quod ea conspicua sit multitudini, et pauperem

debilem et inglorium reſpublica videat,quem prius viderat diuitem, ſanum et boni nominis ac famæ. Cæterum literali ſenſu habito, facilè eſt iuxta myſticum ſenſum totum hunc locum accommodare,ſiue ad carnis ſuggeſtiones,ſiue ad idololatriæ aut hæreſis deprauationes, monemur enim ab his quam longiſsimè velut à peſtibus quibuſdam declinare, ne animæ bona,dotes ſcilicet,vitam ſpiritus, et vires benè agendi, diabolo crudeliſsimo noſtro hoſti tradamus,eique obſequendo pereamus,et cum filio prodigo paternam ſubſtantiam diſsipemus viuendo luxuriosè, aut bona quę in Eccleſia conſecuti ſumus hęreticis cędamus illis adhęrendo, et poſteà ſiue in hac vita, ſiue in futura deploremus noſtrã, tũ miſeriam, Gregorius tum inſipientiam. D.Gregor.in tertia parte curæ paſtoralis admonit.13. pulchrè ꝓſequitur ſenſũ myſticũ,quo hic loc⁹ ad diabolũ accõmodatur.

Bibe aquam de ciſterna tua,& fluenta putei tui. Deriuentur fontes tui foras,& in plateis aquas tuas diuide,habeto eas ſolus,nec ſint alieni participes tui.

LOcus hic dupliciter intelligitur. ſunt enim qui cõtra id quod cauendum docuit,ne quis facultates ſuas traderet alienis, intelligunt ſapientem hic monere, vt quiſque ſuis bonis ipſemet fruatur, ſic tamen vt ea etiam pauperibus communicet,reſeruando ſemper ſibi dominium,ita vt eorum alienos non faciat dominos. Per primam enim ſententiam,Bibe aquam de ciſterna tua,etc.intelligunt ſignificari metaphoricè bonis proprijs vtendum,aliena non appetenda,ſed ex ſuis quod neceſsitati ſatis eſt ſumendum eſſe.Per ſecundam deriuentur fontes tui foras,etc.intelligunt ſignificari ex proprijs bonis, vnde quis ſibi neceſſaria ſumit,communicandum eſſe pauperibus & egenis, qui in plateis vagantur,ne ſibi ſoli bibendam eſſe putet aquam de puteo ſuo,nec ſint facultates eius ſicut aquæ ſtagnales,ſed fiant ſicut fontes profundẽtes aquas ſuas in plateas.Per tertiam ſententiã,habeto eas ſolus,volunt ſignificari non eſſe communicandas & ſpargendas facultates, vt earum dominium deueniat in manus illorum alienorum & crudeliũ, de quibus prius dictum fuit,ſed retinendum earum dominium apud ſe,vt ſemper ex illis refici & reficere pauperes liceat. Hunc ſenſum ſecuti 70. videntur,qui habent, ἔστω σοὶ μόνῳ ὑπάρχοντα: ſint tibi ſoli facultates. Alij verò melius,vt ex ſequentibus patebit, intelligunt hic poſt dehortationem à conſortio impudicæ mulieris remedium dari contra vagam illam inhoneſtã & damnoſam libidinem adhortando ad legitimum propriæ cõiugis vſum,quem honeſtiſsimis verbis & iucundis metaphoris circunſcribit,indicans longè maiorem eſſe voluptatem, eamque honeſtate coniunctam in eius vſu. Itaque quod dicit, bibe aquam de ciſterna tua & fluenta putei tui, etc. Hunc habet ſenſum libidinis ſitim extingue, non abuſu alienæ, ſed vſu propriæ vxoris,quemadmodum omnino conuenit, vt quis puteum habens

bens ex eo bibat,non ex alieno.Quod autem ſequitur,deriuentur fontes tui foras,docet & quid coniugalibus amplexibus quæri debeat, & quis ex eis fructus ſequatur. Cum enim ex vaga libidine, nec quæratur prolis bonum,nec inde ſequatur, legitimum coniugij vſum ad hoc fieri debere docet,& hunc eius eſſe fructum,vt hinc natæ proles in plateis conſpiciantur ciuitatis,ex quibus et ciuitati ornamentum et parentibus voluptas accedat.Quoniam autem et ex cõcubinis et meretricibus et adulteris contingit proles ſuſcipere, ad differentiam harum et earum quæ ex legitimo coniugio procreâtur,dicit:Habeto eas ſolus,nec ſint alieni participes tui,hoc eſt,tales ſtude habere proles,quas velut aquas tuas in plateis diuidas,de quibus certus ſis et ſecurus quod non ſint ſpuriæ,ſed quod tu ſolus in eas ius habes et nõ alij,quod expectare potes ex legitimo cõnubio,non ex vaga aut adulterina libidine, ex qua procreatæ proles, incertum ſæpè habent patrẽ.Hæc expoſitio cõmodè ſe habet. Iuxtà quam legitima vxor ciſternæ recreâti ſitimq; ſedanti, et proles fontibus, comparantur.Nec eſt quod quiſquã hunc ſenſum indignũ tanto viro ipſaq; ſapientia reputet,et ob id hoc ſenſu reiecto alium ſublimiorem tanquam propriũ & primũ requirat. Quãquã enim euangelio doctrina perfectior conueniat,qua continentia cõſulitur,& bonum dicitur homini, mulierẽ non tangere,veteri tamẽ teſtamento,in quo ſterilitas in maledictionem deputatur,optimè conuenit hæc adhortatio ad coniugij debitum vſum. Deinde quã ſit coniugij remediũ,iuuenibus maximè,quos hic potiſsimũ inſtituit Sapiẽs,vt in plurimum & neceſſarium & conſulendũ docet ipſa experientia,& ſubindicat Paulus qui in remedium indebitæ libidinis,dicit:Honorabile cõnubium & thorus immaculatus,fornicatores enim & adulteros iudicabit Deus.Et,Propter fornicationem vnuſquiſq; vxorem ſuam habeat & vnaquæq; virum ſuum.Sicut autem ex his Pauli verbis concludi non poteſt matrimoniũ omnibus eſſe præceptũ, ita nec ex hoc Sapiẽtis loco, Nam ſicut Paulus cõiugatis loquitur,& quod dicit, nõ ſecundũ imperiũ,ſed ſecundum indulgentiam dicit,ita & Sapiens hic coniugatos alloquitur,vt patet cum dicit de ciſterna tua,& lætare cum muliere adoleſcentiæ tuæ,& conſiliũ dat quo liber eſſe poſsit homo à ſcortationibus,vt omittamus quod veteri populo loquitur ad literam cui ſterilitas opprobriũ erat.Sic tamen mirabili ſpiritus, ſancti prudentia hęc doctrina eſt temperata,vt & imperfectis conueniat iuxta literalem ſenſum, & iuxta ſublimiorẽ ſenſum etiã his quadret qui ad perfectionem conantur euangelicam: Myſticè enim bibimus aquam de noſtro puteo, quando ex doctrina eccleſiaſtica ſalutarem haurimus animæ noſtræ potum & bibere detrectamus de carnalibus illecebris & lacunis hæreticorum. Ipſa enim Dei ſapientia, quam vt in amicam nobis aſſumamus poſtea monet,puteus noſter eſt,ex quo in Eccleſia Dei,potum,ſitim noſtram ſedantem,petere debemus,ne contra nos dicatur illud Hierem.dereliquerunt

1.Corin.7 Heb.13. 1.Corin.7

runt fontem aquæ viuæ, & foderunt ſibi ciſternas diſsipatas, quæ continere non valent aquas. Ex hoc puteo recreati operam dare debemus, vt noſtra doctrina & exemplo quamplurimos in ornamentum Eccleſiæ filios ſapientiæ procreemus, ita hos inſtituentes, vt in illis nec caro, nec hæreſis, nec diabolus dominium habeat, ſed vt proprij & genuini noſtri & ſapientiæ filij deprehendantur, hæc enim myſtica tractatio correſpondet ſenſui literali. Beda paulò aliter intelligit tunc fontes noſtros deriuari foras, & nos diuidere aquas noſtras in plateas, cum perceptam in Eccleſia doctrinam alijs prædicamus & cōmunicamus, iuxta illud Sapien.
Sapien 7. quam ſine fictione didici & ſine inuidia communico, & honeſtatem illius non abſcondo. Has aquas nos habemus ſoli cum doctrinam noſtram à conſortio mundanæ & hæreticæ doctrinæ liberam & immunem ſeruamus, aut cum in eius diffuſione aut prædicatione gloriam humanam minimè ambimus. Per huiuſmodi enim ambitionem etiam alieni, hoc eſt, dæmones participes fiunt operis noſtri, in quod ius aliquod acquirunt.
D. Aug. D. Auguſtinus lib. 2. contra Creſcon. cap. 14. ſecutus Septuaginta legit, Fons aquæ ſit tibi proprius, & nemo alienus cōmunicet tibi, intelligitq; per fontem Spiritum ſanctum. Ad hunc, inquit, fontē nullus extraneus, quia nullus niſi vita æterna dignus, accedit. Hic eſt proprius Eccleſiæ Chriſti, cui tanto ante prophetatū eſt, Fons aquæ tuæ ſit tibi proprius & nemo alienus communicet tibi.

Sit vena tua benedicta, et lætare cum muliere adoleſcentiæ tuæ, Cerua chariſsima et gratiſsimus hinnulus, vbera eius inebriēt te omni tempore, in amore eius delectare iugiter.

QVi priorem in ſuperioribus verſibus ſequuntur ſenſum, conſequenter per venam intelligunt facultates, quas velut fontes volūt deriuari foras ad alios. Eritq; ſenſus, fac vt vena & fons tuus (nam vena pro fonte ponitur, vt & poſteà aliquoties) benedicatur tum à pau-
2. Cor. 9. peribus, tum à Deo, qui iuxta Paulum multiplicat incrementa frugum iuſtitiæ his qui liberales ſunt in pauperes. Verum quia ſequitur, & lætare cum muliere, poſterior ſenſus probabilior eſt, iuxta quem per venam aut fontem intelligitur propria vxor, quę marito proles velut aquas profundit: & eſt ſenſus, fac vt vxor tua fœcunda eſſe poſsit, & benedictionibus vteri fœlix; quod fiet ſi eius amore & legitimo vſu contentus, vires corporis non exhaurias vaga & aliena libidine, & per amorem Dei vitia declines. Sic enim in vxore implebitur illud Dauidicum vxor tua ſicut vi-
Pſal. 127. tis abundans in lateribus domus tuæ, filij tui ſicut nouellæ oliuarum in circuitu menſæ tuæ, Ecce ſic benedicetur homo, qui timet Dominum. Hortatur ergo lætandum cum vxore adoleſcentiæ, hoc eſt, cum ea quæ in adoleſcentia & ipſo ætatis feruore in vxorem aſſumptā eſt, ſub nomine lætitiæ ad moderatum coniugij vſum inuitans, tanquam remediū fornicationis

nicationis vitandæ,& mediuḿ prolium legitimè procreandarum. Indicans in hoc vsu veram solidamque esse lætitiam, præ ea quæ in vaga & adulterina est libidine, quę multū habet fellis admixtum & coniunctum. Vnde & subiungit, Cerua charissima & gratissimus hinnulus, hoc est, sit ea vxor tibi, velut charissima cerua et hinnulus gratissimus. Est enim hoc animantis genus hominibus in delitijs, amabile et lepidum. Vnde et in Canticis dicit sponsa: Similis est dilectus meus capreæ, hinnuloq; ceruorum. Significat ergo vxorem huiusmodi amabilē esse debere et in delitijs instar ceruæ et hinnuli. Quamque subtilius dici posset ceruæ vxorem comparari quod proditum sit memoriæ in ceruino genere maris et fœminæ non fieri congressum vnquam palàm, sed esse secretum loco obscuro. Aut quod sicut ceruinum genus serpentibus est exitio, vt scribit Plinius lib.27. cap.9. ita et vxor scortis aduersetur, serpentibus omnino exitialibus. Est et alia ceruorum conditio huic loco optimè congruens, videlicet quod (quemadmodum habet Plinius lib.8. cap. 32.) cum maria tranant gregatim nantes porrecto ordine capita imponūt præcedentium clunibus, vicibus ad terga redeuntes, ad quod respiciens D. Augustinus in lib.83. quæst. q.71. Sicut, inquit, de ceruis nonnulli talium cognitionum studiosi scripserunt cum fretum ad insulam transeunt, pascuarum gratia, sic se ordinant, vt onera capitum suorum quæ gestant in cornibus super inuicem portent, ita vt posterior semper anteriorem ceruice proiecta, caput collocet, & quia necesse est vnum esse qui cæteros præcedens, non ante se habeat cui caput inclinet, vicibus id agere dicuntur, vt lassatus sui capitis onere ille qui præcedit post omnes redeat, & ei succedat cuius ferebat caput cum ipse præiret, ita inuicem onera sua portantes fretū transeunt, donec veniant ad terrę stabilitatem. Istam fortasse naturam ceruorum intenderat Salomon, dum ait: Ceruus amicitiæ & pullus gratiarum tuarum colloquātur tecum. Nihil enim sic probat amicū, quēadmodum oneris amici portatio, etc. Ita & hic indicabitur in cōiugio alterū alterius vicissim onera ferre debere. Sequitur: Vbera eius inebrient te omni tempore. Vbi notandum est quod pro vbera, dictio Hebraica magis significat amores, sed eam noster etiam alibi vertit vbera, vt Cāticorum primo, vbi legimus: Meliora sunt vbera tua vino, & memores vberum tuorum super vinum. Sponsa enim ibi sponso suo tribuit vbera, cui magis conuenit tribuere amores. Et omnino conuenit vbera ibi metaphoricè accipi pro amore, qui instar vberum dulcissimus est & dulcedinem sponsæ præbet, ita & hic rectè intellexerimus per vbera, ipsos amores coniugum, magis quam vbera, ipsos recreantes, vt sit sensus: Amor ipsius instar vberum lac diffundentium dulcissimus, ita te inebriet omni tempore, hoc est, abūdè tuo desiderio satisfaciat & faciet, vt extra eam nō requiras vnquā cum aliena voluptatem. Quod expressius dicitur in particula sequenti & in amore eius delectare iugiter, Quanquam possit etiam secundum metaphoram

Cantic.1. Plinius. August.

taphoram intelligi non quærenda aliena vbera,sed propriæ vxoris vbera semper parata pro sedanda siti libidinis,sufficere debere omni tempore, imò sic satiare debere vt alia nunquam desiderentur , non quod semper velit vxoris amplexibus vacandum,sed quod eis velit ita maritum contentum esse debere , vt alienos non requirat . Obseruandum autem hic quam euangelice Sapiens vnius tantum vxoris meminit quá vnicè vult amari nec vnquam dimitti,vt intelligamus etiam in veteri Testamento Digamiam à sapientia non admodum probatam , nec vxoris repudium.

Mysticus sensus. Iuxta mysticum sensum,Vena nostra & fons , ipsa est cœlestis sapientia, fons signatus,puteus aquarum viuentium.De qua quisque pius & maximè euangelicus cum Sapiēte dicere debet,quod est in Sapien. Hanc amaui & exquisiui eam à iuuentute mea & quæsiui in sponsam mihi assumere,& amator factus sum formæ illius . Hæc nostra vena dum ex ea filios sapientiæ docendo generamus,fit magis magisque benedicta,quia in nobis fit abundantior et fertilior ex diuina benedictione,iuxta illud : Omni habenti dabitur et abundabit . Hæc nostra sponsa veluti cerua charissima esse debet,quæ serpentinam conterit doctrinam . Monemur ergo in huius nostræ sponsæ amore iugiter inhærere,lætari in ea , eiúsque vberibus inebriari quæ rectè intelliguntur testamenti vtriusque scripturæ et dogmata,vt huius amore detenti liberi simus et tuti ab inordinato , siue carnis,siue hæresum amore omnino enim nobis faciendū quod est in Sapiē. Proposui ergo hanc addducere mihi ad conuiuendum,sciens quoniá mecum communicabit de bonis, et erit allocutio cogitationis et tædij mei, non enim habet amaritudinem conuersatio illius,nec tædium conuictus illius,sed lætitiam & gaudium.

Sapien. 8. Matth. 13. Sapien. 8.

Quare seduceris fili mi ab aliena et fouêris in sinu alterius. Respicit dominus vias hominis,et omnes gressus eius considerat . Iniquitates suæ capiunt impium,et funibus peccatorum suorum constringitur. Ipse morietur quia non habuit disciplinam, et in multitudine stultitiæ suæ decipietur.

FActa collatione vitæ inter extraneam mulierem & legitimá vxorem,& vtriusque commodis ac incommodis ob oculos propositis infert,cum ita se res habeat , & tam latum sit discrimen inter insanas mulieris alienæ libidines & honestissimæ coniugis amorem,quare mi fili seduci te patieris ab aliena,& foueri eliges in sinu alterius . Cæterum ne fortè quæ dicta sunt non satis auditorem moueant , more suo in fine sententijs quibusdam grauibus concludendo,amplius studet commouere. Et primum quidem proponit Deum omnes hominis actiones respicere & considerare,vt huius cōsideratione timeat coram eo peccare,nec putet latere se posse,etiamsi in tenebris inhonestam suam expleat libidinem.Oculus enim adulteri obseruat caliginem,dicens : Non me videbit

oculus.

oculus,contra quod dicit dominus in Iere. Si occultabitur vir in abscon- Iere.23.
ditis,& ego non videbo eum. Secundo ne quis putet se aliqua ratione debitam sceleribus suis posse effugere pœnam subiungit, Iniquitates suæ capiunt vel capient impium & funibus peccatorum suorum constringitur vel constringetur, nam vtrunque tempus legitur in nostris codicibus & Græca quidem habent præsens tempus, Hebræa vero futurum. Dicuntur autem ipsa peccata velut funibus capere & captiuum tenere, & constringere impium,quia per ea sic deuinctus tenetur coram domino ad certum supplicium, vt illud euadere nullo modo manentibus suis peccatis valeat, ita vt infligendum supplicium non nisi suis peccatis imputare posit, quæ ipsum coram Deo accusant, & obnoxium supplicio detinent. Significat ergo hæc sententia domino, qui omnes hominum actus attendit,postquam videt quempiam impiè agentem, non esse opus, vt vel ipsemet illi manus iniiciat, vel per satellites suos id fieri curet, ne fortè quis in tanta malefactorum turba id putet non esse credibile. Statim enim vbi quis peccat, sicut eius peccatum à domino est animaduersum, ita illud eundem coram domino colligatum detinet, vt effugere nulla valeat ratione,nisi dirupto diuina gratia vinculo peccati, vt dicere
posit cum Dauide: Dirupisti vincula mea, tibi sacrificabo hostiam lau- Psal.115
dis.Constringūt autem & capiunt impium peccata & alia ratione, nēpe quia per ea à benefaciēdo impij impediūtur & captiui teneantur à diabolo ad ipsius voluntatem. Sed prior ratio proposito magis conuenit. Tertia sententia hoc superaddit secundæ, quod quem captum esse dixit, mortem excepturum denunciet, vt non ad paruum aliquod supplicium captus esse putetur, videlicet ad amisionem fortunarum aut alicuius membri mutilationem,sed ad summum, animæ videlicet corporisque interitum æternum. Ipse,inquit, morietur, quia non voluit suscipere disciplinam & eruditionem,quam illi sapientia suggesit, & perquam iniquitates suas declinare potuisset,& per multitudinem stultitiæ suæ decipietur. Stultitia enim sua persuasit sibi,aut dominum non videre quæ agit mala, aut eius iram non fore talem,qualis prædicata est.Proinde per eam persuasionem & multiplicem stultitiæ operationem deceptum se posteà deprehendet. Similiter dicitur Baruch 3.
viam disciplinæ non inuenerunt, ideò perierunt, Baruc.3.
& quia non habuerunt sapientiam, perierunt propter insipientiā.Et in Iob:Si
non audierint,transibunt per Iob.36.
gladium & consumentur in stultitia.

CAPVT SEXTVM.

Fili mi, si spopondisti pro amico tuo, defixisti apud extraneũ manum tuam, illaqueatus es verbis oris tui, & captus proprijs sermonibus, fac ergo quod dico fili mi, & temetipsum libera, quia incidisti in manum proximi tui. Discurre, festina, suscita amicum tuum, ne dederis somnũ oculis tuis, nec dormitent palpebræ tuæ, eruere quasi damula de manu, & quasi auis de manu aucupis.

Vbiungit hoc capite etiam alia sapientiæ præcepta & documenta, de cauenda fideiussione, pigritia, & malitia, demum rediẽs ad dehortandum à consortio alienæ mulieris. Et benè quidem postquam superiori capite indicauit, quomodo per scortationes res familiaris periclitetur, pereatq́; , & in aliorum veniat potestatem, iam indicat quomodo idem eueniat frequenter per leues fideiussiones, ad quas rerum imperiti, iuuenes maximè, sæpè nimis sunt faciles se suamque familiam magno periculo & litibus exponẽtes, & ad paupertatem redigentes. Proinde rectè indicat non facilè fideiubendum esse pro amico, quemadmodum posteà cap. 23. apertè docet dicens: Noli esse cum his qui defigunt manus, & qui vades se efferunt pro debitis. Et nunc apertè docet, si fortè vsuueniat vt fideiussio facta sit, non debere eum qui fideiussit securum esse, sed summam curam adhibendam, omniaque tentanda vt à fideiussionis vinculo liberetur. Potest autem quod ad literam attinet coniunctio, Si, ad omnia quatuor sequentia verba referri in hunc modum, si spopondisti, si defixisti, si illaqueatus es & captus proprijs sermonibus, fac ergo quod dico. Vel tantum referri ad duo priora verba in hunc sensum, quem puto conuenientiorem, Si spopondisti pro amico tuo, Si defixisti apud extraneum aliquem manum tuam (per quod aliud non significatur quam fideiussio quæ fit defigendo manum in manum creditoris), Si hoc inquam fecisti, scito quod illaqueatus es, et captus proprijs sermonibus, quia iam quasi vinculo quodam constrictus es apud creditorem. Proinde ne te laqueus iste inuoluat, nec sit perniciosus tibi tuisque, fac quod dico tibi, & operam da vt libereris ab eo, quia incidisti ex tua sponsione in manum proximi tui, hoc est, in potestatem creditoris tui, qui iam ius habet à te exigẽdi debitum. Discurre, festina, hoc est, neque tardus sis neque negligens, sed & subito et diligenter da operam, suscita amicum tuum admonendo, pre-

cando, excita eum pro quo ſpopondiſti, vt ſatisfaciendo ſuo debito te à vinculo tuo liberum faciat, ne dederis ſomnum oculis tuis, hoc eſt, ne ſis hac in parte ſomnolentus, ſed vigil & diligẽs, eruere quaſi damula de manu, hoc eſt, quemadmodum damula ſe celeri fuga ſubtrahit è manu eam capere conantis, & auis volatu ſe liberat ab inſidijs aucupis, ita & tu tua diligentia cura quamprimum liberari de manu creditoris, ne in te manum ſuam conijcere poſsit, & ad ſoluẽdum cogere. Aut quemadmodum iam capta damula toto niſu ſe conatur eripere è manu venantis, & auis continuo conatu laborat laqueos quibus implicata eſt effugere & auolare, ita & tu qui illaqueatus es proprij oris verbis, labora aſsiduè vt à laqueo tuo libereris. Hic eſt totius huius loci literalis ſenſus, cui ſimilia pleraque ad fideiuſsionis dehortationem pertinentia, poſteà ſequuntur. Quę non debent aut indigna videri diuina ſapientia quæ hic traditur, aut contraria charitati, iuxta quam ſicut aliquando tenemur mutuum dare fratri, ita nonnunquam fideiubere pro eo. Non enim in totum prohibetur ſpondere pro alio, ſed tantum oſtenditur periculum ſponſionum, vt ne ad eas quis ſit facilis. Et quibus locis ſponſiones vidẽtur prohiberi, leues tantum illæ ſponſiones & non neceſſariæ prohibentur. Cauendas autem ſponſiones ſummopere etiam prophana philoſophia diligenter docuit: nam authore Diogene Laertio inter Chylonis Lacedæmonij ſententias erat hæc, ſponſioni nõ deeſt iactura. Et inter Apollinis tria præcipua oracula, erat tertium, ſponde, noxa præſto eſt. Quibus ſimilia etiam noſtrum ſapientem tam diligenter inculcare indignum nõ eſſe facilè intelliget, qui aduertit eum multa hic tradere quæ ad vitam hanc temporalem cõmodè tranſigendum, ſunt neceſſaria, Idq́ue quo expeditius vacemus ſapientiæ, Deo ſeruiamus, & quæ ex officio noſtro ſecũdum Deum nobis competunt, præſtemus. Quemadmodum etiam hoc eſt eius pręceptum, quod eo tendit vt liberiores ſimus ad ſeruiendum Deo, & noſipſos, noſtramq́; familiam contra Dei præceptum non redigamus ad inopiam. Eſt tamen in hac doctrina etiam ſublimior ſenſus myſticus, iuxta quem monentur hi qui officium regendi alios ſuſceperunt, quandoquidem pro alijs ſpoponderunt, ſeq́ue obligauerunt, vt omnem dent operam, vt non ſit eis noxia, qua ſe obligauerunt pro alijs ſponſio. Id autem fiet, ſi curẽt ſua diligentia & indefeſſo ſtudio, vt hi pro quibus obligati ſunt, ſuum faciãt officium, ac ſatisfaciant communi omnium creditori domino, monẽdo eos & ſuſcitando ad eorum officia, Sic qui in baptiſmo pro alio ſpopondit, ſuſcitare eum debet & admonere, vt quod pro eo promiſſum eſt, præſtet & adimpleat: Sic enim liber erit de manu creditoris.

Myſticus ſenſus.

Vade ad formicam ô piger & conſidera vias eius, et diſce ſapientiam. Quæ cum non habeat ducem nec præceptorem, nec principem, parat æſtate cibum ſibi et congregat in meſſe quod comedat. Vſquequo

piger dormies? quando consurges è somno tuo? Paululum dormies, paululum dormitabis, paululum conseres manus vt dormias, et veniet tibi quasi viator egestas, & pauperies sicut vir armatus. Si verò impiger fueris, veniet vt fons messis tua, & egestas longè fugiet à te.

POstquam monuit diligentiam adhibendam facta fideiussione, congruè digreditur ad dehortãdum pigritiam. Ad quod formicæ exemplum conuenientissimũ spectandũ & inuitandum proponit, quemadmodum & posteà cap. 30. quod & Horatius carmine celebrat, dicens: *Paruula nam exemplo est magni formica laboris, Ore trahit quodcunq; potest atque addit aceruo.* Cuius operationes admirandas prolixè prosequitur Plinius cap. 30. lib. 11. nat. hist. sic scribens: Formicæ vt apes communicant labores, sed apes vtiles faciunt cibos, hæ condunt, & si quis cõparet onera corporibus earum, fateatur multa portione vires esse maiores, gerũt ea morsu, maiora auersæ postremis pedibus moliuntur humeris obnixæ. Et ijs reipublicæ ratio, memoria, cura. Semina arrosa condunt, ne rursus in fruges exeant è terra, maiora ad introitum diuidunt, madefacta imbre proferunt atque siccant. Operantur & nocte plena luna, eædem interlunio cessant. Iam in opere qui labor, quæ sedulitas. Hæc ille. Itaque cum varia sint in formicis spectanda, laborem potissimum earum & sedulitatẽ proponit considerandam, itemque quomodo labore tempestiuo sibi prospiciant in tempus, quod ad laborandum & colligendum cibum est intempestiuum. Deinde quod hoc faciant etiam cum non habeant ducem, qui præeundo id doceat suo exemplo, nec præceptorem, vel vt est Hebræis, exactorem, qui scilicet id præcipiat, aut pensum operis reddere cogat, nec principem qui castiget aut puniat inertem. Quod de formicis dicit, siue ad differentiam quorundam animalium, quæ ducem sui itineris habẽt, vt oues & grues, aut principem aliquem vt apes, aut exactores vt boues & equi qui ab hominibus ad labores adiguntur: Aut dicit ad differentiá hominum, qui & habent quosdam ad laborandum suo exemplo prouocantes, & habent præceptores & exactores, qui id suis monitis exigant, & principem, qui inertiam hominum aliquando sit puniturus. Itaque in confusionem desidum hominum, & ad excitãdum eorum ignauiam, tam parui animalculi diligentiam & prouidentiam, & solo naturali instinctu prodeuntem, proponit considerandam & imitandam, significans quam sit indignum hominem ad laborem natum, et ratione præditum, qui & aliorum exemplis et monitis sapientum, et Dei metu ab otio absterreri deberet, non hoc facere, non ita sibi prospicere, sicut faciunt huiusmodi animalcula. Ab ipsis saltem discendam, vel tandem et diligentiam et prouidentiam, quibus ob id Deus naturæ author talem dedit naturam, sicut et alijs animalibus alias dedit quasdam agendi proprietates, vt ex ijs homo doceretur, et ad imitationem prouocaretur. Hoc formicarum exemplo pro-

Horatius.

Plinius.

plo propoſito, exclamat ad magis excitandum pigros. Vſquequo piger dormies, quando cōſurges è ſomno tuo? ſubijciens damnum quod ineuitabiliter pigritia ſua incurrent, cum dicit: Paululum dormies, etc. (cuius expoſitionē vide poſtea in cap. 24. vbi hæc repetũtur) ſubijciens et alium fructum diligentiæ, cum dicit: Si verò impiger fueris, veniet vt fons meſſis tua, hoc eſt, colliges ex laboribus tuis copioſam meſſem, et abundantem inſtar fontis fructum, et egeſtas longè fugiet à te. Qui verſus etſi non ſit in Hebræo, eſt tamen apud 70. ex quorum verſione in noſtris codicibus relictus eſt. Cæterum vt ſecundum literalem ſenſum totus hic locus docet oportuno tempore, in iuuentute ſcilicet et cum vires ſunt integrę, item cum temporis ratio permittit, vt cum æſtas eſt et tempus conueniens, laborandum eſſe corporaliter, otiumque vitandum quo habeantur, ſiue in ſenectute, ſiue in hyeme, quæ victui ſunt neceſſaria, ita ſecundum ſublimiorem ſenſum myſticum, docet in præſenti vita, quæ tempus eſt laboribus deputatum, virtutibus inſiſtendum eſſe, vt habeamus in futuro ſeculo (quãdo velut in hyeme et nocte nemo poterit operari) vnde in æternum reficiamur, nec fame pereamus, ſed veniat tũc meſsis noſtra, ſicut fons indeficienter fluens, quando implebitur illud: Veniẽtes autem venient cum exultatione, portantes manipulos ſuos. Fructus enim vitæ æternæ rectè fonti comparatur, propter eius æternitatem, quæ non competit fructibus terrenis, quæ potius ciſternæ ſunt ſimiles, quæ aliquando exhauritur et ſiccatur. Notãdum autem quod quemadmodum patet ex Auguſt. lib. contra Adimantum Manich. cap. 24. Manichæi vetus teſtamentum vbique carpentes et reijcientes hunc locum, reprehendebant tanquam contrarium euangelicæ doctrinæ Chriſti, qua præcipit ne ſimus ſolliciti in craſtinum, et ne theſaurizemus in terra. Contra quos affirmat Auguſt. perperam eos hunc locum intellexiſſe, confugitque ad ſenſum ſpiritualem, intelligens hic ſignificari, quod quemadmodum formica minutulum animal æſtate colligit, vnde in hyeme paſcatur. Sic vnuſquiſque Chriſtianus in rerum tranquillitate, quam ſignificat æſtas, colligere debet verbum Dei vt in tribulationibus et aduerſitate, quæ hyemis nomine ſignificatur, habeat vnde ſpiritualiter viuat. Quam myſticam tractationem et accommodationem, pulchrè etiam D. Auguſt. proſequitur in Pſal. 66. Ad quam expoſitionem myſticam non ideò confugit Auguſt. quaſi ſignificare velit ſapientem ſecundum literalem ſenſum, non etiam laborem corporalem exegiſſe pro parandis corpori neceſſarijs, ſed ad ſignificandum Chriſtianum huiuſmodi literali ſenſu non debere eſſe contẽtum, ſed vltra eum & magis, ſpiritualem ſenſum eſſe requirendũ. Nec literalis ille ſenſus contrarius eſt Chriſti doctrinæ, ſicut nec Pauli doctrina, cum dicit: Si quis non vult operari, nec manducet. Et: Denuntiamus huiuſmodi vt cum ſilentio operantes, ſuum panẽ manducent. Non enim prohibere voluit Chriſtus laborem & prouidentiam ad paranda neceſſaria, ſed

Myſticus ſenſus. Pſal. 125. Auguſti. 2. Theſ. 3

ria,sed anxiam sollicitudinem & immodicum congregandarum opum desiderium. Quæ hic nequaquam docere voluit Sapiēs, sed tantum pigritiam dedocere, sicut & multis alijs sequentibus sententijs. Additur apud Græcos præter exemplum formicarum etiam apum exemplum in hunc modum. Aut vade ad apem & disce quam sit operosa, quamq; seriā operationem exerceat, cuius labores & reges, & idiotæ ad sanitatē assumunt, desiderabilisque est omnibus & illustris, & quidem cum sit viribus infirma, tamen quia sapientiam honorat euecta est (vel promouet). Pudeat, inquit Seneca lib.1.de clemētia, ab exiguis animalibus nō trahere mores.

Homo apostata, vir inutilis graditur ore peruerso: annuit oculis, terit pede, digito loquitur: prauo corde machinatur malū, & omni tempore iurgia seminat.

POst ea quæ contra pigritiam sunt dicta, transgreditur ad describendam quorundam insignem malitiam non sine conuenienti ordine. Ferè enim qui piger est & otiosus in alia maiora vitia prolabitur,
1.Ti 1.5 præsertim obtrectationes, quod Paulus notat in otiosis viduis iunioribus, quæ circumeunt domos, non solùm otiosæ, sed & verbosè & curiosè lo-
Eccli.33 quentes quæ non oportet. Et in Eccles. dicitur: Multam malitiam docuit otiositas. Frequēter autem Sapiens hic suum filium munire studet, vt vitet consortium & improborum, ac insigniter malorum hominum, & illectamenta impudicarum mulierum. Itaque vt improborū rursum consortium fugere doceat, eorum mores hic pulchrè depingit Deo maximè odibiles, subiecturus mox rursum de impudicis mulieribus. Dicit ergo homo apostata vir inutilis. Pro apostata Hebræis est dictio Belial, quam hoc loco & Iob 24. vbi legimus, qui dicit regi apostata, noster interpres vertit apostatam, alijs locis reliquit ferè nomen Hebraicum, addens Iud.19. eius interpretationem, id est, inquit, absq; iugo, ita enim interpretari potest à בְּלִי Beli, quod est sine & ol עוֹל quod est iugum, cum alij interpretentur sine honore à בְּלִי Beli sine & verbo עָלָה ala, quod est ascēdere, vel sine vtilitate ab יָעַל iaal, quod est prodesse. Significat autem ipsam impietatem aut insigniter impiū. Impietatem significat cum dicuntur aliqui filij Belial, hoc est, filij impietatis, quod phrasi Hebraica significat homines insigniter improbos. Pro impio ponitur apud Naum:
Naum. 1. Non adijciet vltrà vt pertrāseat in te Belial. Pro impietate, aut potius pro
2.Corin.6 impio dæmone ponitur apud Paulum: Quæ conuentio Christi ad Belial. Hic ergo apostatam non oportet intelligere eum qui deficit à fide, quem iam recepto vsu apostatam vocamus per antonomasiam, sed eum qui Deum deseruit, & à Deo recessit cor eius, hoc est, qui iā timore Dei omnino vacuus est, non per infirmitatem, sed per malitiam peccans, quo-
Eccli 10 modo & apostatare accipitur apud Eccles. Initium superbiæ hominis
Eccli 19 apostatare à Deo, quoniā ab eo qui fecit eum, recessit cor eius. Et: Vinum

& mu-

& mulieres apostatare faciunt cor sapiētis. Est enim apostata dictio Græca, significās desertorem. Homo ergo apostata, hoc est, qui omnino Deum dereliquit, nec cura aliqua seruiendi Deo tenetur, est vir inutilis, & sibi & alijs, quo per cōtrarium amplius significatur quod sibi & alijs sit noxius. Potest & sic intelligi appositiuè, homo apostata qui idem est vir inutilis, graditur ore peruerso, etc. Describit hominis impij conditiones, ostendēs quomodo omnibus suis membris in alterius pernitiem abutatur. Graditur, inquit, hoc est, incedit & conuersatur cum alijs ore peruerso, loquens scilicet benignè & amicè, sed interim mala cogitans & moliens. Annuit oculis, & terit pede, digito loquitur. His tribus quæ vno versu cōiunguntur, in Hebræo significari omnino videtur. Impium qui verbis amicitiam simulat, alijs corporis partibus contrarium significare suis complicibus in pernitiem alicuius, quem decipere & perdere studet. Quanquam enim videri posit per annuere oculis (quod quoties occurrit in scripturis malum aliquid designat) significari, vt multi intelligunt, fraudulenter cum aliquo agere, nutuque oculorum amicitiam simulare, quia amici amicis annuunt oculis: magis tamē ex adiunctis hoc loco apparet hac oratione significari, oculorum nutu cōplicibus suis signum dare, quo ad pernitiem alicuius incitentur. Hoc enim magis competit huic loco & illi, qui est Ecclesiastici 27. Annuens oculo, fabricat iniqũa. Proinde iuxta hunc sensum magis conueniret vertere, innuere oculo quam annuere. Pro terit pede, Hebræis est, loquitur pede, hoc est, pedibus suis dat signum aliquod complicibus suis, quo intelligant quid sit faciendum, quemadmodum & digito. Vnde sequitur: Digito loquitur, & vt Hebræa, digitis docet, demonstrando scilicet suis quid faciendum, aut inimicitiam quam verbis benignis tegit in corde latentem. Et mirum quid secutus interpres verterit, terit pede, cum & Septuaginta habeant σημαίνει δὲ ποδί, hoc est, signum dat pede. Hoc ergo & in nostra lectione est intelligendum, nempe quod terat terram pede ad insinuandum aliquid, quomodo & digito loquitur. Significatur ergo hominem improbum, dum ad decipiendum benignè loquitur alicui, alijs sui corporis partibus, oculis, videlicet pede & manu, suis complicibus inimicitiam in corde latentem insinuare, illumque quem laudat irridere, ac signum perdendi illum exhibere. Huic sensui benè conuenit quod dicitur in Psal. Oderūt me gratis & annuunt Psal. 34.
oculis, quoniam mihi quidem pacificè loquebantur, & in iracundia terræ loquentes dolos cogitabant. Vnde & hic sequitur, prauo corde machinatur malum, quasi dicat: Hinc est quod ore amicitiam simulat, alijs partibus corporis inimicitiam & odium insinuans, quia prauo suo corde machinatur malum, cogitans apud se quomodo illud tectè & fraudulenter inferat. Cæterum omnibus quæ de impio sunt dicta peius est quod subiungitur, & ex prædictis sequitur, nempe quod omni tempore iurgia seminat inter homines. Cum enim omnibus blandè loquatur in faciem, & post ter-

post tergum malè loquatur, eisq; detrahat quos coram laudat, & in controuersijs vtrique parti coram assentiatur, absens contradicat & vituperet, multas sæpè inter amicos contentiones & inimicitias excitat, vtrique parti mala & falsa in susurrando. Atque hoc est præcipuum malum ad quod præcedentia referuntur. Notandum enim Hebræa vnum tantum habere verbum & reliqua omnia efferre per participia in hunc modum: Homo Belial vir iniquus, incedés ore peruerso, annuens aut innués oculis suis, loquens pedibus suis, docens digitis suis, peruersitatibus cordis sui cogitans malum, omni tempore, contentiones mittet, hoc est, seminabit & sparget inter fratres & amicos. Si autem quis annuere oculis accipere velit pro fraudulẽter nutu oculorum amicitiam simulare, quod verbum annuendi magis significat, etiã reliqua duo de pede & digito sunt eodem referẽda, vt significetur impium, & ore per verba, & reliquis corporis partibus, oculis scilicet pedibus et manibus per signa quædam et gestus, annuendo scilicet et gesticulãdo, amicitiam simulare, cæterũ corde aliud agere, machinari scilicet malum, vnde fit vt iurgia inter homines seminet, dum vbique mala suggerit, eiusque suggestionibus & obtrectationibus facilè per amicitiæ simulationem creditur. Hoc hominũ genus quoniam admodum est pernitiosum, ideò de tali subditur: Huic ex tẽplo veniet perditio sua, et subito conteretur, nec habebit vltra medicinam, hoc est, non poterit curari, sed æterna perditione inuoluetur, à qua nulla ratione liberari poterit. Competit quod de apostata dictum est, eximiè & perfectè hæreticis et scismaticis, qui quo decipiant, ore et toto corporis habitu benignitatem simulant et charitatem, cum corde aliud non meditentur quàm multos ab Ecclesia alienare, et ad se trahere. Itaque fit vt nihil aliud quam iurgia seminent in Christiana republica, homines summè pestiferi, vt qui charitatem, virtutum omnium reginam, tollant et vnitatem scindant.

Sex sunt quæ odit Dominus, & septimum detestatur anima eius. Oculos sublimes, linguam mendacem, manus effundentes innoxium sanguinẽ: cor machinans cogitationes pessimas, pedes veloces ad currendum in malum: proferentem mendacia. Testem fallacem, & eum qui seminat inter fratres discordias.

OCcasione impij hominis, quem descripsit membris corporis sui abutentem & seminantem iurgia, commemorat quędã vitia enormia, quæ ferè certis corporis partibus committũtur, & à Deo singulariter odiuntur, quorum postremum tanquam non minimum, sed reliquis, aut peius aut æquiparandum eis ponit, seminare inter fratres discordias, vt ostendat quam graue sit illud quod in apostata reprehendit. Quod autem non velit significare seminare discordias, peius esse omnino omnibus quę enumerat, patet: quia inter alia enumerat manus effundentes

dentes innoxium sanguinem, quod non potest minus esse quam seminare discordias. Proinde sanè intelligendum est quod nos habemus, & septimū detestatur anima eius. Non enim hoc intelligendum est, quasi sex illa odiat, septimum verò non solum odiat, sed etiam præ alijs abominetur. Nam Hebræis non est nomen numeri ordinalis septimum, sed numeri cardinalis, septem sunt abominationes animę eius. Itaque sensus est, sex sunt quæ odit dominus, imò septem sunt quæ abominatur. Et proinde nostræ lectionis sensus esse debet, si velimus habere sensum genuinum, sex sunt quæ odit dominus, imò & septimum simul cum illis detestatur anima eius, de quo locutionis modo plura in cap. 30. vbi similes loci occurrunt. Similis locus est de sex & septem Iob 5. cap. vbi nos legimus in sex tribulationibus liberabit te, & in septima non tanget te malum. Nam & ibi pro septima est Hebræis numeri cardinalis nomen septem, & significatur quod in sex imò in septem tribulationibus dominus liberat, nec sinit suos tangi à malo, iuxta illud: Septies cadet iustus & resurget. In istis autem septem quæ hoc loco ponuntur, Inprimis est obseruandum quod quartum locum cordi tribuit, ita vt medium locum habeat inter septem, vtrinque tribus sceleribus collocatis, nempe quod omnium vitiorū initium & origo sit à corde, tanquam à fonte, sicut & in medio hominis situm est, tanquam fons vitæ ad omnes partes manantis. Obseruandum secundo, quod in istis septem priora quinque vitia referuntur, tanquam vitia particularium partium hominis, incipiendo ab oculis qui in suprema hominis parte collocantur, & deinde procedendo secūdum ordinē quem habent partes in corpore humano vsque ad pedes. Duo verò reliqua vitia referuntur tanquam personarum vitia, non autem partium hominis. Et videri potest quinque illa vitia quæ partibus corporis tribuit considerasse, tanquam per quæ à partibus suis vitietur & lædatur totus homo, duo verò reliqua, quæ personarum sunt, tanquam per quæ lædatur communitas & respublica, cuius personæ illæ sunt partes. Multū enim communitatem lædunt testis fallax qui iudicium corrūpit, iudicemq; inique iudicare facit cum suppressione innocentum, & qui seminat discordias inter eos quos maximè conueniebat esse concordes. Inter septem ergo hæc primo ponit oculos sublimes, per quos arrogātiam innuit quæ oculorum elatione maximè declaratur, quam & imprimis vbique scriptura Deum odisse significat, eamque initium esse omnis peccati testatur. Secundum ponit linguam mendacem, vel, vt est Hebræis, linguam mendacij, hoc est, mentientem & fallētem. Mendacium enim Deo maximè aduersatur, qui est ipsa veritas, & linguā homini ad hoc dedit, vt quod corde concipit, ore exprimat, & alijs manifestum faciat. Proinde Dei dono grauiter abutuntur, qui ad contrarium eo vtuntur: nimirum vt celent quod corde voluunt. Tertium locum habent, manus quas ad iuuandum alios & tuendum innocentes habemus, quibus si vsqueadeò quis abuta-

Iob. 5.

Eccli. 10.

tur, vt non solum damnum inferat, sed & homicidium perpetret, & innocentis sanguinem effundat, grauissimum crimen committit diuino prosequendum odio. Quartum est cor machinás cogitationes pessimas. Non
Prouer. 20 dicit cor cogitans mala & habens cogitationes pessimas. Nam quis potest dicere mundum est cor meum? sed illius cor execratur dominus, qui ex industria & data opera malum comminiscitur, & consilia apud se disquirit perpetrandi mali. Quintum locum pedes sortiuntur, qui festinant ad malum, iuxta illud quod supra dixit: Pedes eorum ad malum currunt. In quo vitio per velocitatem ad currendum significatur summum desiderium & conatus perficiendi mali. Labi enim in malum carnis fragilitate, ac mundi blanditijs trahi & violentia quadam impelli, humanæ infœlicitatis est, & hominis sub peccato venundati status & conditio. Summa verò alacritate malum conari & optare, Deo est execrabile & odiosum. In his autem quinque vitijs, quinque partium corporis, sic philosophari licet, vt omnia facilè vitia & ordo eorum in illis deprehendatur. Initium enim omnis peccati ferè est superbia per oculos sublimes significata, ex ea fit, vt cor hominis incipiat machinari cogitationes pessimas, quærens nempe consilia ad vindicandum se, aliósque deprimendum aut acquirendum cum aliorum iniuria, per quæ excellens fiat. Post consilia meditata, sequitur conatus & desiderium perficiendi malum conceptum, quod per pedes significatur veloces ad currendum in malum. Post conatum sequitur mali perfectio, quæ fit vel manu alios lædente, vel lingua mentiente. Cæterum cum multæ sint mendacij species, duas speciatim in hoc malorum catalogo adnumerat Sapiens, quod sint maximè pestiferæ, nempe testem fallacem proferentem mendacia, per quem scilicet iudicium peruertitur, à quo reipublicæ salus dependet, per quem innocentes opprimuntur, etiam vsque ad mortem aliquando, ita vt nõ minus noceat quàm qui manu alium occidit. Quid enim interest manu an lingua sanguinem innocentem quis fundat? Deinde eum qui suis obtrectationibus, malis consilijs, aut alijs rationibus seminat discordias inter fratres, & eos omnes qui inter se tanquam fratres viuunt aut viuere debent, quos concordes esse maximè conuenit. Id enim vitium summè Deo displicet, sicut è contrà charitas & amor mutuus maximè placet.
Eccli. 25 Vnde in Ecclesiastico dicitur: In tribus placitũ est spiritui meo, quæ sunt probata Deo & hominibus. Concordia fratrum & amor proximorum, & vir & mulier benè sibi consentientes. Hoc vitium eximiè reperitur in seditiosis hominibus, qui inter ciues seditiones excitant. Item in hæreticis & schismaticis, qui pacẽ Ecclesiæ violant, graues discordias seminantes inter Christianos, qui tanquam fratres vnum inuocant patrem. Quos proinde Deum grauius detestari, quam quosuis homicidas mirum non est, vt qui membra vnius corporis à se diuidant, & multorum animas simul & corpora sua diuisione interimant. Itaque contra testem fallacem,

& semi-

& ſeminantem diſcordias, multæ in ſequentibus proferuntur ſententiæ nimirum propter talium nocumentum. Quod autem de Deo dicitur deteſtatur anima eius ἀνθρωποπαθῶς dictum eſt, nõ quod animam habeat, ſed ad ſignificandum quod vehemẽter deteſtetur, quemadmodum quod nos ex animo & tota mentis intentione deteſtamur, quomodo & in Eſa. dicitur: Calẽdas veſtras & neomenias veſtras odiuit anima mea, hoc eſt, ego vehementer odio. Eſa.1.

Obſerua fili mi præcepta patris tui, & ne dimittas legẽ matris tuæ, liga eam in corde tuo iugiter, & circunda gutturi tuo, cum ambulaueris gradiantur tecum. Cum dormieris cuſtodiant te, & euigilãs loquere cum eis, Quia mandatum lucerna eſt, & lex lux, & quia vitæ increpatio diſciplinæ.

NON ignarus Sapiens, quanta mala iuuentuti immineant à mulieribus impudicis, nunquam ſatis ſe putat ea de re filium admonuiſſe, proinde rurſus redit ad exhortationem ſeruandæ diligenter legis Dei, eam rurſus commendans, vt per eam à magnis criminibus, & ſpeciatim à muliere impudica muniti eſſe poſsint legis obſeruatores. Cumque iam frequenter legem Dei ac ſapientiæ præcepta, Sapiens ſuam legem ſuaque præcepta appellauerit, ſeque tanquam patrem audiri voluerit, nunc Dei legem & præcepta, parentum legem ac præcepta appellat, eóſque audiẽdos vult, quemadmodum & cap. primo. Nimirum quod ab illis iuuentus ab ineunte ætate ſit in pietate inſtituenda, & legem Dei ex illorum ore pueri ab incunabulis diſcere debeant, quemadmodum & lex vbique præcipit. Non enim cum dicit, conſerua præcepta patris tui, de præceptis quæ patri propria ſunt, quæque ſua authoritate filio imponit, præcipiẽdó vt hoc aut illud in re domeſtica faciat, potiſsimum loquitur, ſed de præceptis & lege Dei, ipſo ſcilicet Decalogo, inſinuans tacitè parentes hunc debere ex officio docere filios ſuos, & acceptum per manus tradere ſuis poſteris. De lege enim Dei ipſum potiſsimum loqui patet ex ſubiecta commendatione. Quia mandatum lucerna eſt, etc. Cum ergo cap. primo dixiſſet: Audi fili mi diſciplinam patris tui: Nunc monet conſeruare præcepta Dei à patre audita, & ne propter imbecillitatẽ ſexus paruifaciat filius, quod ab ore matris audiuit (nam ſolent inſolentiores filij cum adoleuerint parui facere matris monita) ſubijcit: Ne dimittas legem matris tuæ. Et quemadmodum cap. 3. dixit: Circunda eas gutturi tuo, & deſcribe in tabulis cordis tui, ita nunc dicit, Liga ea in corde tuo iugiter, & circunda gutturi tuo, ſignificans non negligenter illa eſſe ſeruanda, ſed firmiter cordi imprimenda, ac velut illigãda funiculis timoris Dei, eaque ſemper præ oculis habenda, quemadmodum quod collo appenſum geſtamus. Et benè dicit, Circunda gutturi tuo, ſignificans tacitè ea habenda pro inſigni & precioſo monili & torque, quę collo hominum

circundata pendere solet, semper versans in oculis. Metaphoram in hoc versu latentem explicat, cum subijcit, Cum ambulaueris gradiantur tecũ, hoc est, sic ea semper præ oculis habe, vt in omnibus tuis diurnis operibus tibi adsint, tecum operentur, & te dirigant. Cum adueniente nocte, quieti te dederis, fac vt custodiant te, hoc est, sic ea habeas in mente dormiturus, vt per ea dormias securus ab omni dæmonum infestatione, qui etiam dormientibus insidiantur. Et vbi expergefactus fueris, statim loquere cum eis, hoc est, expende apud te quomodo tua conscientia cum eis conueniat, quidve tibi iuxta legem Dei interdiu faciendum sit. Conuenit hic locus cum eo quod est in Deuter. Erunt, inquit Moyses, verba quæ ego præcipio tibi hodie in corde tuo, & narrabis ea filijs tuis, et meditaberis sedens in domo tua, et ambulans in itinere, dormiens atq; consurgens, et ligabis ea quasi signum in manu tua, eruntque et mouebuntur inter oculos tuos, scribésque ea in limine et ostijs domus tuæ. Et rursum: Ponite hæc verba in cordibus et in animis vestris, et suspendite ea pro signo in manibus et inter oculos vestros collocate. Docete filios vestros vt illa meditentur, quãdo sederis in domo tua et ambulaueris in via, et accubueris, atque surrexeris. Notandum autem Hebræa hoc loco ambigua esse, et vel sic verti posse, cum ambulaueris duces tecum (ea scilicet) cum dormieris custodies apud te, vel sic, cum ambulaueris, ducet te (lex scilicet) cum dormieris, custodiet te. Noster verò interpres sic prudenter vertit, vt vterque sensus in sua versione comprehendatur, quemadmodum ex explicatione superius posita, patet. Et subijcitur causa cur tam diligens ratio habenda sit semper legis Dei: Quia, inquit, mandatum est lucerna, et quod idem est alijs repetitũ verbis, lex est lux, iuxta illud: Præceptum domini lucidũ, illuminans oculos. Et: Lucerna pedibus meis verbum tuum, et lumen semitis meis. Lex enim Dei ignorantiæ pellens tenebras, demonstrat quid faciendum sit, sicut lux demõstrat qua sit eundum. Nec tantum lux est, sed et est via vitæ, quia per eius obseruationem peruenitur tãquam per viam ad vitam. Sæpè enim in scripturis Dei mandata vocantur viæ Dei, ita et hic increpatio disciplinæ et eruditionis, hoc est, increpatio erudiens et redarguens hominum corruptos mores, per quam intelligit ipsam Dei legem nos increpantem, aut humanam redargutionem iuxta Dei legem. Benè autem dicit increpatio disciplinæ, quia est et increpatio indisciplinata morosa, et inutilis.

Deut. 6.

Deut. 11.

Psal. 18.

Psal. 118.

Vt custodiant te à muliere mala, à blanda lingua extranea, nõ concupiscat pulchritudinẽ eius cor tuum, ne capiaris nutibus illius. Precium scorti vix est vnius panis, mulier autem viri preciosam animam capit.

Illud vt custodiant te, referendum est ad superiora, hoc modo: Gradiantur tecum et loquere cum eis, vt custodiant te peculiariter ab impudicis

pudicis mulieribus. Nam quod proximè præcedit, quia mandatum lucerna est, etc. per parenthesim interpositum est. Mulierem malam, et vt in Hebræis est, mulierem malitiæ, intelligit eam quæ ad malũ trahit blanditie linguæ suæ. Et quia non solum per linguæ blanditiem, sed et per faciei pulchritudinem et oculorum illecebras pellicere solent, bené monet. Non cõcupiscat pulchritudinem eius cor tuum, et ne capiaris nutibus illius, vel vt habent Hebræa, in palpebris eius. Est autem concupiscere pulchritudinem alicuius, propter pulchritudinem eius concupiscere ipsam, illiúsque pulchritudine velle frui, quæ concupiscentia & in se peccatum est contra legem Dei, & ad peccatum operis trahit. Quod sequitur, precium enim scorti vix est vnius panis, sic ad verbum habent Hebræa, quia propter mulierem fornicariam vsque ad frustum panis. Quod à plerisq; sic intelligitur, quia propter mulierem meretricem recidet vel deueniet homo vsque ad frustum panis, hoc est, mendicus efficietur. Iam quod sequitur auget adhuc malũ quod adfert meretrix & adultera. Mulier autẽ talis etiam capit & diripit preciosam animam viri, quam scilicet morti æternæ obnoxiam facit, aut iuxta distinctionem Hebræorum, mulier viri, hoc est, mulier maritata capit diripitq; preciosam animam adulteri sui, quia illam exponit perdendam à suo marito, vt hæc sit differentia inter meretricem & adulteram, quod illa hominem depauperet, hæc verò animam & vitam adulteri diripiendam faciat à suo marito. Noster Interpres Hebręa sic intellexit, quia propter mulierẽ meretricem nõ est dandum nisi vsque ad frustum panis, Quomodo & 70. intellexerunt, qui verterũt τιμὴ γὰρ πόρνης ὅση καὶ ἑνὸς ἄρτου. i. precium enim scorti quantũ et vnius panis. Et est conueniens admodum sensus. Iuxta quem hac parte significatur quam vilis res sit scortum, & sequenti parte quam preciosam rem perdat. Itaque sensus est, precium enim scorti vix est tantum quantũ est precium vnius panis, hoc est, res est vilissima, & tamen cum sit vilissima, talis mulier diripit preciosam animam viri, quam & æternæ morti obnoxiam facit, & diabolo tradit abreptam à suo creatore. Proinde rei indignitatem pulchrè sic ob oculos ponit, insinuatque quam absurdum sit vt pro breui voluptate & nullius precij atque momenti, quis suam animam vendat, vitamque nullo precio æquandam, omnibúsque bonis præferendam perdat. Pulchrè certè in vno pane philosophatur hic Beda: Sicut enim, inquit, vnus panis diurnam solum effugat esuriem, & nihilominus postmodum esurit qui comesto pane satur abscesserat, sic qui intrat ad scortum ad horã quidem euaporat libidinem, sed post paululum ardentior redit. Hæc ille. Itaque duplici ratione scorta vitanda indicat, & quod breuis sit voluptas ac parui precij, & quod rem preciosissimam nobis eripiat. Proinde Diuus Augustinus hæc edisserens libro de honest. mulier. cap. 3. O, inquit, quanta iniquitas, quanta peruersitas, vt animam, quam Christus suo sacro sanguine redemit, luxuriosus quisq; D. Aug.

propter vnius momenti delectationem libidinis diabolo pessimo inimico suo vendat ac tradat. Verè nimium miseranda & plangenda conditio est, vbi cito præterit quod delectat & permanet sine fine quod cruciat. Sub momento enim libidinis impetus transit, & permanet sine fine infœlicis animæ opprobrium.

Nunquid potest homo abscondere ignem in sinu suo, vt vestimenta illius non ardeant? Aut ambulare super prunas & non comburentur plantæ eius? Sic qui ingreditur ad mulierem proximi sui non erit mundus cum tetigerit eam.

DE adulterio, quod inter fornicationes est grauissimum, peculiariter deinceps loquitur, ostendens primum apertis similitudinibus quam sit res noxia, Deinde & collatione facta eius cum furto, eius ostendens grauitatem & pernitiem. Primum ergo ne quis putet adulterium sicut secretum petit ita posse latere, & sic vel culpa vel pœna posse carere sicq; hac ratione ad illud perpetrandum fiat audacior, nunquid (inquit) potest homo abscondere, etc. Vbi notandum quod pro illo non erit mundus Hebræis est, non erit innocens, quod non solum significat non esse sine peccato, sed pro phrasi Hebraica significat sæpe non esse impunitũ, vt annotatur postea c. 11. quorũ vtrunque significat etiam q. 70. verterũt ὀυκ ἀθωωθήσεται nam ἀθῶος dicitur & insons, & indemnis & impunitus. magis autem videtur Sapiens significare voluisse eum qui ingreditur ad mulierem proximi sui non fore impunitum, sed grauiter puniendum à marito adulteræ qui nulla ratione se placari permittet vt postea declarat, aut saltem à Deo cuius oculos nulla ratione effugere poterit, qui mariti læsi causam defendet, vtpote quo læso ipse grauiter læsus est. Hic enim intellectus magis quadrat similitudinibus allatis, quibus significatur non macula adferri vestimento & pedibus, sed nocumentum & læsio. Itaque sensus erit, Quẽadmodum fieri non potest vt ignem quis abscondat & foueat in sinu suo, & vestimenta illius non ardeant, aut vt ambulet nudis plantis super prunas ardẽtes, & plantæ illius non comburantur, ita fieri non potest vt qui ingreditur ad vxorem proximi sui eamque tangit, hoc est, qui cum ea adulteratur, punitionem, læsionem & vltionem euadat. Ingredi enim ad mulierem eamque tangere phrasi scripturæ vbique obuia, congressus & concubitus cum ea honestè & verecundè significatur, Noster interpres magis ad culpæ maculam quam ad criminis pœnam respexisse videtur cum vertit non erit mundus, potest tamẽ etiam hoc accipi in prædicto sensu quomodo infrà aliquoties accipitur non erit innocens, pro non erit impunitus & liber ab vltione debita crimini. Bene autem congressus cum muliere comparatur igni vestimenta & pedes vrenti, quia libido talis ignis quidam est grauiter & animum & corpus accendens, quo & pedes hominis, hoc est, af-

fectus

fectus eius adusti ita læduntur, vt postea per viam virtutum ac pudicitiæ non valeant incedere, & vestimenta eius comburuntur, hoc est corpus eius grauiter commaculatur & pristinæ eius vitæ integritas ignis contactu corrupta male olet, infamia tanquam malo odore late se spargenti. Potest autem generalius hic locus accipi, vt ingredi ad vxorem proximi eamque tangere intelligatur non solum is, qui grauissimum adulterij crimen cum ea committit, sed & qui cum vxore proximi sui libenter versatur, ædes alienas frequentans quasi de sua pudicitia securus, Quod prohibetur Ecclesiast. 9. Cum aliena muliere non sedeas omnino, nec accũbas cum ea super cubitum. Eccli. 9. Iuxta quem intellectum bene conuenit nostra lectio non erit mundus. Talis enim non carebit macula, quia etiamsi nõ peccet corpore, maculam in animo incurret per varias cogitationes & concupiscentias, maculam item famæ & nominis sui, & maculam offensionis plurimorum. Iuxta mysticum & sublimiorem sensum monet hic locus, quam periculosum sit consortium habere cum hæreticis, Mysticus sensus. eorumque libros legere, quod est ingredi ad adulteram eamque tangere. Vix enim fieri potest vt non dicam omnino impossibile, vt illa conuersatione & contagio non aliquid mali inuratur menti hominis, vt si quis animo castus esse volet, seque seruare, ne corrumpantur sensus sui & excidant à simplicitate fidei, sitque immunis ab omni peruersæ doctrinæ libidine, tutissimum fuerit nec corporis, nec animæ pedibus ad synagogam sathanæ hæreticorum turbam, accedere.

Non grandis est culpa cum quis furatus fuerit: furatur enim vt esurientem impleat animam. Deprehensus quoque reddet septuplum, & omnem substantiam domus suæ tradet. Qui autem adulter est propter cordis inopiam perdet animam suam. Turpitudinem & ignominiam congregat sibi, & opprobrium illius nõ delebitur. Quia zelus & furor viri non parcet in die vindictæ, nec acquiescet cuiusquam precibus, nec suscipiet pro redemptione dona plurima.

QVo magis deterreat ab adulterio comparat illud cum furto quod adulterio proximum est in Decalogo, & cum illo conuenit in eo quod vtrunque crimen quærit secretum & tenebras, vtroque res aliena inuaditur. Adeò autem in quibusdam iudicia animorum sunt deprauata, vt furtum quasi grauissimum omnium crimen abominentur, & præ illo adulterium quasi rem ludicram & iocosam habeant. Proinde ex lege Dei & ipsa rerum æquitate ostendit longè adulterium sceleratius esse & pernitiosius homini quam sit furtum, quod varijs modis ostendit. Primum quòd aliter & aliter se habeat occasio mali vtriusque. Ex occasione enim mali pendet magna pars & veniæ & supplitij. Qui enim furatur plerunque id facit ex inopia rerum ad vitam necessariarum, sicq; furando esurientem implet animam & bonum aliquid facit, proinde merito ta-

rito talis venia dignus eſt, nec vllam meretur magnopere vel confuſionem vel vltionem, apud eos qui æqui ſunt iudices. Quis enim vſqueadeò crudelis erit, vt malit hominem fame perire, aut magna diu fame cruciari, quam tantillum de rebus ſuis diſtrahi quantũ ventriculus vnus aut alter capere poſsit? Vnde Hebræa pro eo quod nos habemus, non grandis eſt culpa habent, non contemnent, ſcilicet homines, furem, non hoc eſt magno vitio vertent. Qui verò adulterat, id facit nõ ex inopia rerum neceſſariarum, ſed propter inopiam cordis, hoc eſt, ſapientiæ, quam ſua culpa non habet nec habere vult, qua prauam illam concupiſcentiam facilè potuiſſet vitare aut ſuperare, vnde ex ea inopia adulterando non implet animam ſuam, non quippiam benefacit, ſed inſigne malum, quia perdidit animam ſuam. Et in genere furtum ferè eſſe ſignificat de rebus quæ ſpectant ad vitæ ſuſtentationem, adulterium verò in re quæ non ad vitæ ſuſtentationem, ſed tantum ad ſatisfaciẽdum ſtulto cordis deſiderio pertinet. Deinde differentiam in eo oſtendit, quod fur deprehenſus in aliquo inſigni furto, & re non neceſſaria ad vitam ipſius, poteſt læſæ parti ſic ſatisfacere rebus temporalibus, vt ab omni corporis ſupplicio & ignominia ſit liber, reſtituendo videlicet ei vel ſeptulum, vel omnem facultatem domus ſuæ, ſi læſus fortè moroſus fuerit, & contentus eſſe nolit reſtitutione dupla, quadrupla & quintula, quam lex præſcribit. At deprehenſus in adulterio nullius interceſsione, nullaque redemptione ſatisfacere poterit læſo, quin iuſto furore & zelo iuxta legis præſcriptum ſit ſupremum ſupplicium exacturus & illaturus, cum perpetua adulteri ignominia. Nec mirum cum illata iniuria nulla re temporali poſsit compenſari. Ex his facilè poteſt intelligi totus iſte locus. Patet itẽ q̃, cũ dicitur de fure, deprehenſus reddet ſeptuplum, non loquatur de reſtitutione quæ à lege præſcripta eſt. Ea enim vt eſt in Exod. ſtatuit, vt ſi quis furatus fuerit ouem aut bouem & vendiderit, reſtituat quinque boues pro vno, & quatuor oues pro vna, duplum verò tantum ſi inuentum fuerit furtum apud furem. Dicitur ergo hic quod reddet ſeptuplum, ad ſignificandum quod abundè ipſo læſo ſatisfaciet, etiam vltra præſcriptum legis, & ſi neceſſe ſit etiam omnibus ſuis facultatibus traditis. Septupliũ enim, vt ſæpè in ſcripturis, pro pleno & abundanti ponitur, ſic dicitur Eccleſ. 7. Non ſemines malum in ſulcis iniuſtitiæ, & non metes ea in ſeptuplum. Et rurſum: Eſt qui multa redimat modico precio, & reſtituẽs ea in ſeptuplum, vbi etiam de fure videtur loqui qui multa ſæpè comparat paruo, nam Græcè eſt: Eſt qui emit multa paruo. Comparat idem Sapiens, bilinguem cum fure, ſignificans illum hoc eſſe peiorem. Super furem, inquit, eſt confuſio, & denotatio peſsima ſuper bilinguem. Porrò ſub ſeuera exactione vindictæ à marito implacabiliter & iuſtè inferẽdæ, tacitè etiam ſignificat adulteriũ, ſeuerè ſaltem à Deo vindicandum fore, ſi fortè cõſcientiam mariti vt fit, effugiat, cum Deus morte illud puniendum ſtatuerit, & per adulterium grauiter

Exod. 22. Eccli. 7. Eccli. 20. Eccli. 5.

grauiter læſa ſit inſtitutio coniugalis fœderis à Deo facta. Non poterat illud aliquibus hoſtijs veteris legis expiari, quæ ad illius expiationem nullæ erant præſcriptæ. Morte plectendum erat, aut alio graui ſupplicji genere à Deo vel hic vel poſtea in die vindictæ inferendi, vt patuit in adulterio Dauidis. Iuxta myſticum ſenſum ſignificatur idololatriæ vel hæreſis crimen multo grauius eſſe quouis alio crimine quod in rerum temporalium abuſu conſiſtit. Quemadmodum enim iſtud quadam ratione furto ſimile eſt, ita illud peculiari ratione adulterio in ſcripturis aſsimilatur. Per illud fides violatur, & Eccleſiæ Chriſti ſponſæ caſtimonia commaculatur & corrumpitur. Ideoque & difficilius remittitur, vt quod frequenter eſt peccatum in Spiritum ſanctum. Non eſt autem contrarium doctrinæ Salomonis, quod quandoque euenire videmus, vt maritus muneribus aut precibus ſe ſinat placari. Loquitur enim de animo mariti, ſecundum ea quæ cōmuniter & ex ſua natura conueniunt ei, & ſecundum legem veterem conuenire deberent.

Myſticus ſenſus.

CAPVT SEPTIMVM.

Fili mi, cuſtodi ſermones meos, & præcepta mea reconde tibi.

POſt multas ſalutares monitiones & præcepta, inter quæ & præcipuè & nouiſsimè dehortatus eſt à ſcortationibus, ſubiecturus inſigne exemplum illecebroſę mulieris, pro more ſuo rurſum ad cuſtodiam & attentionem ſermonum ſuorum hortatur: Fili mi, inquit, ſermones meos quos iam ſępius audiſti, cuſtodi, & pręcepta mea reconde tibi, velut precioſiſsimum ſcilicet theſaurum. Hoc enim ſignificat verbum recondere, vt ſcilicet quemadmodum homines huius ſeculi in futurum tempus multum annonæ ſibi recondere ſolent, magnáſque opes in omnem euentum reponere, quas & diligenter ſeruāt ne quis eas eripiat, ita & ſapientiæ pręcepta pro theſauro habeantur, in ſecreto cordis reponantur ac ſeruētur ſumma cura. Quod ſequitur, Fili honora dominū & valebis, præter eū verò ne timueris alienū, ſicut propoſito nō conuenit, ita non habent Hebræa, Græca tamē habent. ſignificat autem inter omnia ſapientię pręcepta imprimis & ante omnia hoc ſeruandum vt honoremus dominū, timendo ſcilicet eum & ſollicite cauēdo ne illum offendamus. Hic enim eſt præcipuus honor qui ei tanquam domino debetur. Quem qui exhibent va-

bent valebunt, hoc est, fortes erunt contra omnia mala & hostes, domino scilicet eos protegente quem honorant, ita vt nemo illis nocere valeat. Græcè enim est ἰσχύσεις, hoc est, potens & fortis eris, vt ne quis putet sensum esse, valebis animo & corpore, hoc est, bona eris valetudine. Et quoniam domino protegente fortis erit qui ipsum honorat, monetur vt præter eum non timeat alienum, vel vt habent Græci ἄλλον, hoc est, aliũ, ne quis putet tantum diabolum significatum, quem quidam intelligunt significari per alienum, quoniam ipse omnino alienus est à Deo, ne videatur hic prohiberi omnis timor hominum, cum Paulus præcipiat timorem deferre his quibus debetur. Cui (inquit) timorem, timorem. Prohibetur autem hic tantum, ne præter Deum quenquam alium timeamus tali timore quali illum timemus, sic scilicet vt in illius gratiã faciamus quod voluntati diuinæ contrarium sit, quasi malè nobis metuentes nisi illi obtemperauerimus, & non posit nos defendere dominus quem honoramus. Simile est illud Euangelicum: Nolite timere eos qui occidunt corpus, sed potius timete eum qui potest & animã & corpus mittere in gehennam. Et illud: Timorem eorum ne timeatis neq; paueatis, dominum exercituum, ipsum sanctificate, ipse pauor vester & ipse terror vester. Hac sententia à 70. inserta reditur ad id quod priori sententia cœptum est.

Rom 13.
Mat. 10
Esa. 8.

Serua mandata mea & viues, & legem meam vt pupillam oculi tui, liga ea in digitis tuis, & scribe illa in tabulis cordis tui.

QVod legem seruari præcipit vt pupillam oculi, significat eam non neglectim esse seruandam, sed tanquam rem charissimam & necessariam summa cum diligentia seruandam, quomodo et Propheta orat: Custodi me domine vt pupillam oculi. Ex omnibus enim membris corporis nullam tuemur maiori cura (quam & natura sollicitè muniuit) palpebris, cilijs et supercilijs, cui etiã si quid periculi immineat, in illius defensioné nullius membri recusamus iacturam. Ita et pro conseruanda lege nullum vel rerum temporalium vel corporis dispendium detrectare debemus. Potest et ideò lex rectè dici comparari pupillæ oculi, quod sicut suprà dictum est, lumen vniuersæ vitæ nostræ præbeat, sine qua in tenebris versantur vniuersi sapiẽtes, & apud seculum docti. Quod dicit liga ea, nẽpe mãdata, in digitis tuis, Idẽ est cum eo quod Deut. 6. dicitur ligabis ea, quasi signum in manu tua. Quo metaphoricè significatur ea semper ob oculos mentis habenda, quemadmodum in oculis corporalibus ea maximè sunt quæ manibus digitisque sunt alligata. Nullum enim membrum corporis habemus nudum, quod ita semper oculis obijcitur atque manus & digiti. Vnde ad indicandum hic esse metaphoram & ne corporaliter Pharizaico more putaretur præcipi, vt digitis alligarẽtur descripta Dei mãdata, subijcit scribe illa nõ in tabulis corporalibus, sed in tabulis cordis tui, hoc est, vt prius aliquoties est habitum, firmiter ea cordi

Psal. 16
Deut 6.

cordi imprime, vt in eo semper illa legere & reuoluere posis. Alludit autem siue ad tabulas lapideas in quibus lex Moysi postquá viua voce fuit tradita, descripta fuit pro conseruatione eius, siue ad tabulas communes in quibus olim scribebatur, & quæ dicta fuerant conseruabantur: significans proinde audita menti imprimenda atque in ea retinenda. Et benè dicit tabulas cordis, est enim intellectus humanus, vt inquit philosophus, statim ab infantia, tanquam tabula rasa, in qua nihil depictum est. In hac ergo præcipit Dei præcepta describi & imprimi. Potest autem subtilius intelligi quod dicit, Liga ea in digitis tuis, nempe vt significetur aut quod opere & studiosa actione sint implenda, quodque in omni operatione debeant apparere, aut quod in præsenti memoria & in numerato nō minus quam digiti sint habenda, aut quod ea chara & preciosa ducere debeamus, veluti annulos preciosos digitis insertos semperque ob oculos versantes.

Dic sapientiæ soror mea es, & prudentiam voca amicā tuā, vt custodiat te à muliere extranea, et ab aliena quæ verba sua dulcia facit.

HIs verbis magis adhuc & efficacius ad sapientiæ trahit amorem, dum mira verborum dulcedine per prosopopœiam significat fieri posse, vt quis sapientiam habeat sibi sororem, & prudentiam velut amicam & cognatam, vt habent Hebræa, sicque ad has amplexandas inuitans animos iuuenum, quos ex natura iuuat frui fœminarū colloquijs & pulchritudine. quasi dicat: Si quia iuuenis es fœminarū delectaris colloquio & specie, omnium pulcherrima est sapiētia, omnium maximè affabilis est prudentia, has ergo assume tibi pro charissimis, has sororum loco habe, cum ijs colloquere et conuersare, nō dedignabuntur se tuo consortio, non aderunt vt dominæ, sed vt sorores, eodem tecum patre progenitæ. Id enim si feceris custodiet te sapientia, sua dulcedine, sua prudentia suaque protectione à muliere extranea, & ab aliena, quæ quo decipiat verba sua dulcia facit, ita vt ab ea non nisi sapientia comitatus tutus esse posis. Obseruandum autem non dici fac sapientiam sororem tuam, sed dic sapientiæ soror mea es, quasi dicat: In sororem quidem tibi est data, tibi connaturalis, sed tuum est eam pro sorore agnoscere & assumere. Sapientiæ 8. sapientiam delegisse se dicit Sapiens in sponsam, hic verò in sororem haberi vult. Nam in spiritualibus eadem est & spōsa & soror, sponsa ad generandum ex ea spiritualem generationem, soror vt suo comitatu consilia bona suggerat. Sap. 8.

De fenestra enim domus meæ per cancellos prospexi, et video paruulos, considero vecordem iuuenem qui transit per plateas, iuxta angulum: et prope viam domus illius graditur in obscuro aduesperascente die, in noctis tenebris et caligine. Et ecce occurrit illi mulier ornatu

natu meretricio præparata ad decipiendas animas, garrula, et vaga, quietis impatiens nec valens in domo consistere pedibus suis, nunc foris, nunc in plateis, nunc iuxta angulos insidians. Apprehensumq; deosculatur iuuenem & procaci vultu blanditur, dicens: Victimas pro salute deuoui, hodie reddidi vota mea, idcirco egressa sum in occursum tuum, desiderans te videre & reperi. Intexui funibus lectulum meum, straui tapetibus pictis ex Aegypto, asperfi cubile meũ myrrha & aloë & cynamomo. Veni inebriemur vberibus, & fruamur cupitis amplexibus donec illucescat dies, non est enim vir in domo sua, abijt via longissima, sacculum pecuniæ secum tulit, in die plenæ lunæ reuersurus est in domum suam. Irretiuit eum multis sermonibus & blãditijs labiorũ protraxit illum. Statim eã sequitur quasi bos ductus ad victimam, & quasi agnus lasciuiens & ignorans quod ad vincula stultus trahatur, donec transfigat sagitta iecur eius, velut si auis festinet ad laqueũ & nescit quod de periculo animæ illius agitur. Nunc ergo fili mi, audi me, & attende verbis oris mei, ne abstrahatur in vijs illius mens tua, neque decipiaris semitis eius, multos enim vulneratos deiecit, et fortissimi quiq; interfecti sunt ab ea. Viæ inferi domus eius, penetrantes interiora mortis.

QVandoquidem exempla multum mouere solent, exemplo ostendit quomodo impudicæ mulieres, dulcibus verbis sæpè decipiant, & quam difficilè sit sine sapiẽtia earum insidias euitare. Est autem propositum hoc exemplum siue reuera gestum, siue quod verosimilius est docendi gratia confictum. Nam quod dicit, prospexi per cancellos & vidi, non est necesse ad corporis oculos transferre, vt ob id cogamur intelligere rem sic vt narratur gestam. Mente enim considerauit, quid vtrinque fieri solet, & à mulierum impudentia, & à parum constantibus animis iuuenum: & quod mente vidit quasi corporaliter vidisset docendi gratia commemorat, & veluti in proscęnium producit. Graphicè autem in hoc exemplo depingit atque ob oculos ponit, primum occasiones primas perducentes in fornicationis et adulterij periculum, deinde impudicæ mulieris ingenium & mores, quibusque tum factis tum verbis, & eis mira arte ac fraude dispositis tãdem ad scelus pertrahat. Postremũ ostendens quam imprudenter & cum quanto malo ei assensus præbeatur. Dicit ergo, de fenestra domus meæ prospexi, sed per cancellos, ita vt ipse alios videns & obseruans quid in plateis gereretur, non viderer tamen ab alijs qui foris erãt. Et ecce video paruulos, hoc est, insipiẽtes qui facilè decipiuntur & paruuli sunt sensu, & inter eos temere in plateis vagantes considero iuuenem quendam vecordem, & insipientem, qui vacuus à la-

boribus

boribus & otiosus transit per plateas, idq; iuxta angulum, & prope viam domus ipsius impudicæ mulieris, quæ domus in angulo plateæ sita fuit, loco scilicet insidijs accõmodo. Hoc ergo loco gradiebatur tẽpore obscuro, aduesperascẽte iã die in noctis tenebris & caligine. Hac ergo narratione cõmodè indicat occasiones in periculũ adducẽtes, videlicet otiũ quod cũ alijs vagando sectabatur, locũ & tẽpus, nẽpe quod ambularet circa domum impudicæ mulieris, idque vespertino & nocturno tempore. His enim modis redditur quis tentationi obnoxius, dum nullis honestis laboribus vacans, sed stultorum rationem sequens, locorum & temporum circunstantias, quæ sunt occasiones peccandi, sectatur. Has itaque occasiones obseruans mulier, non expectauit vt ipsamet inuitaretur, sed vltro occurrit habitu nõ matronam decenti, sed meretricio, præparata omnibus modis, habitu scilicet, vultu, gestu & verbis politis ad decipiendas animas, nec solum habitu, sed per omnia alia etiam meretricem referens garrula scilicet vaga & quietis impatiens non valens in domo consistere pedibus suis, sicut tamẽ matronã decebat, cumq; pudicæ mulieris sit raro in publicũ prodere, hæc contra visa est foris, nunc ante ædes, nunc etiam longius in plateas progressa, nunc iuxta angulos platearum ad insidias alicui struendum, atque ad se pelliciendum. Pulchra certè impudicæ mulieris descriptio, ab habitu, à garrulitate, ab instabilitate & vagatione & studio decipiendi. Nunc describit quomodo hæc oblata oportunitate iuuenem sit agggressa, & primum quibus factis, deinde quibus verbis, insinuans quibus gradibus ad crimen perueniatur. Apprehensum, inquit osculatur iuuenem, & procaci vultu blanditur, hoc est, vltra omnem pudorem fœmineum prior iuuenem amplectitur, osculatur, & impudenti petulantique vultu adblanditur in sui amorem pertrahens tribus, amplexu scilicẽt, osculo & vultus impudentia ac blanditie. Factis efficacibus adduntur verba efficaciora in quibus mira arte & religionis studiũ & summum amorem simulat, & ad dulcia grataqua naturæ inuitat, & maximam securitatem promittit. Cum enim dicit victimas pro salute deuoui, hoc est, aliquanto prius deuoueram, hodie reddidi vota mea, significat & religionis studium, & lautum cõuiuium se domi habere paratum, ex oblatis victimis pacificis quæ pro salute offerri solent, ex quibus qui obtulit multas secum carnes domum deferebat edendas. Amorem simulat cum dicit, Idcirco egressa sum in occursum tuum desiderans te videre, vt te facerem mei gaudij & votorum participem, quasi dicat: nulla leuitate egressa sum, sed tua causa veni, nolens aliquem ad te mittere, sed ipsa egressa vt te inuenirem & reperi. Nec tantum ad epulas amoris & religionis simulatione inuitat, sed & ad libidinẽ apertè prouocare audet, etiam hic magnum amorem simulans tanquam quæ eius causa & lectũ elegantissimè ac mollissimè parauerit, & domum atque cubiculum omnis generis aromatibus asperserit, ipsa etiam elegantia, mollitie & odo-

rum suauitate pertrahés efficaciter ad id, ad quod natura ipsa per se procliuis est, Veni, inquit, inebriemur vberibus, hoc est, amoribus instar vberum dulciter reficientibus, addens & securitatem dicendo, non est enim vir in domo sua, abijt via lõgißima, neque breui est reuersurus quia sacculum pecuniæ secum tulit, in sumptus videlicet viæ non paruam pecuniam secum ferens. nec reuersurus nisi statuto die, nempe in plenilunio. Hunc enim diem noster expreßit cum Hebræa tantum habeant die statuto. A tam efficaci ergo tam procacis mulieris operatione & oratione, non mirum est quod talis iuuenis otiosus, vagabũdus & sapientia nequaquam munitus, superatus sit. Proinde sequitur quod est fabulæ huius finis. Irretiuit eum multis sermonibus, hoc est, multitudine & blanditie verborum pertraxit eum, vel protraxit eum. Itaque quoniam sapientiam secum comitem non habuit, nec memor fuit præceptorũ Dei, quæ olim à parentibus audiuerat, nihil verbis mulieris contradixit, non obiecit timorem Dei, non cogitauit de secuturo damno & corporis & animæ, sed statim eam secutus est quasi bos, aut agnus lasciuiens, & præ petulantia exiliens, qui non nouerunt quando ad præsepe, & quando ad macellum ducuntur, sed quando putant se duci ad præsepe, ducuntur ad victimam. Ita enim & ille cum se putat ad conuiuium lautum, & mollitiem lecti atque voluptatem ire, reuera ducitur ad mortem, siue temporalem mœchis secundum legem infligendam, siue æternam à Deo inferendam, & præ stultitia sua qua brutis est comparatus, nescit quod trahatur ad vincula, quæ incidet per adulterium. Iniquitates enim suæ capiũt impium & funibus peccatorum suorum constringitur, vt suprà dictũ est. Quod sequitur, donec transfigat sagitta iecur eius, vel est referendum ad id, sequitur eam tanquã bos, vt sit sensus, sequitur eam donec tandem sagitta trãsfigat iecur eius, hoc est, donec per perpetrationẽ adulterij mortiferũ vulnus accipiat in anima velut sagitta iecori infixa, vel etiam ad illud, nescit quod trahatur ad vincula, vt sit sensus, ignorat ad quid mali trahatur, donec perpetrato scelere sentiat animum conscientiæ remorsu aut timore vltionis promeritæ, siue à marito, siue à Deo infligendæ, lancinari & transuerberari. Subditur & tertia similitudo prioribus consimilis. Sic inquit sequitur quasi bos, aut sic nescit quod ad vincula trahatur, velut si auis festinet ad laqeum, cum se putat volare ad escam quam quærit, ignorans quod agitur de periculo vitæ illius. Et hactenus exẽpli propositio & narratio, in quo cum præ oculis posuerit apertè, et quã efficaces sint mulieris huiusmodi illecebræ, et quam noxiæ, rectè concludendo et quorsum hæc dicta sint demõstrando, dicit: Nunc ergo fili mi, audi me et attende verbis oris mei, ne scilicet tale quid aliquando et tibi contingat, ne abstrahatur in vijs illius mens tua, vt scilicet mens tua relicta via veritatis inclinetur ad ambulandum in vijs quæ ducunt ad domum eius quod fuit huic iuueni principiũ mali, aut ne mens tua abstrahatur à recto

per

per vias illius,hoc est, vias quæ ducunt ad illam,et quibus consortium initur cum illa,et caue ne decipiaris semitis illius. Nã huiusmodi mulieres et multis et fortissimis vulnerum atque malorum multorum, imò et mortis siue temporalis,siue æternæ causæ factæ sunt plerunque. Domus enim ilarum sunt viæ inferi,penetrantes etiam interiora mortis cubicula,hoc est, domus illarum perducunt hominem per impietates quæ ibi committuntur ad mortem,sæpè etiam temporalem,semper verò ęternã, imò ad profundam grauemque damnationem mortis æternæ.Hactenus ad literam Salomon vehementer laborans in principio sui libri, vt filium adhuc innocentem ad amorem castitatis pertrahat, haud ignarus quanta mala ex luxu et libidine huic ætati et omni ætati proueniant. Cæterum in hoc eodem exemplo secundum sensum mysticum quatenus hæc mulier in genere vel carnis gerit figuram,vel hæresis,demonstratur,quomodo tum caro,tum hæreticorum doctrina,suis illecebris mentem et rationem, virilem hominis partem, ad mala et errores pellicit homines,oblectationibus scilicet ac benigno aggressu velut quibusdã osculis & amplexibus demulcendo,& suasionis suauitate ad cõsensum pertrahendo,amorem prætexendo & religionem, omnemq; voluptatem cum securitatis promissione proponendo.Hæc enim omnia & in carne ad peccatum alliciente,& in hæresi ad errores trahente facilè est inuenire,vt qui iuuenili sunt animo,& necdum satis in bono aut in credẽdis confirmati facilè capiantur,nisi occasiones vitent,& aures eis claudãt,ac congressus fugiant, alioqui per illas deducendi ad inferni damnationem. Quadrant tum in carnem tum maximè in hæreticorũ doctrinã & mores quæ de moribus huius mulieris dicuntur,nempe quod meretricio incedat habitu,præparata ad decipiendas animas,garrula,vaga,quietis impatiens, semperq; & vbiq; insidians,quæ adeò aperta sunt vt ostendere non sit necessarium.

Mysticus sensus.

CAPVT OCTAVVM.

NVnquid non sapientia clamitat,& prudentia dat vocem suam In summis excelsisque verticibus super viam, In medijs semitis, stans iuxta portas ciuitatis in ipsis foribus loquitur dicens.

QVoniam iam introduxerat Salomon mulierem procacem inuitantem ad se iuuenes sermone blando,& petulanti,è regione eius conuenienter iam introducit sapientiam velut alteram mulierem iuuitãtem homines ad se sermone qui merito efficatior esse deberet, cum ex personę inuitãtis probitate,integritate,& excellentia, tum ex fructu quem adfert sequentibus se. Ostenditque hac ratione neminem causare posse se ideo petulantem illã

mulierem secutum, quod sapientiam se inuitantem nunquam audisset. Nunquid non inquit etiam sapientia clamitat, & prudentia dat vocem suam? hoc est an quisquam hoc negare poterit, an non hoc tam est manifestum vt inficiari nemo valeat, non enim in angulo aliquo orbis terræ loquitur, nec tenebras quærit & latibula, quemadmodum superior illa mulier, sed in summis excelsisque verticibus, etc. Tria loca designare videtur. primum summos montium vertices, sed qui sunt iuxta viam per quam transeunt homines, quo significatur eam ex alto inclamare ad trāseuntes per viam. Secundo eam dicit stare in medijs semitis, pro quo 70. habent ἀνὰ μέσον τρίβων id est in medio semitarum; diuersarum scilicet concurrentium vbi ex diuersis vijs homines conueniunt. Tertio iuxta portas ciuitatis, in ipsis scilicet foribus portarum & ciuitatis, nam & hic egredientium & ingrediētium est multitudo, vbi & iudicia ob id exerceri solitum fuit. Itaque significatur sapientiam non latere, nec eius vocem incognitam esse sed veluti ex alto & in locis frequentioribus cū in agris, tum in vrbibus, declamare, omnibus merito cognitam esse debere, omnes eius vocē audire, neminem esse qui excusare se possit quasi non audierit. Sunt autem qui omnia quæ hic sapientiæ tribuuntur, de Christo intelligenda existiment etiam secundum sensum hystoricum & literalem. Sed quo omnia quæ his capitibus dicuntur, de sapientia conformiter intelligantur, rectius intelligimus sapientem hic loqui de sapientia Dei increata quæ toti competit trinitati, & varijs modis homines ad se inuitat vt dictum est in cap. 1. vbi similis est locus. Aut potius de sapientia in genere, vt & Deo competit, & per Dei donum hominibus, vt dictum est in cap. 3. Per prosopopœiam enim de sapientia sic in genere comprehensa loquitur, ei tribuens nunc ea quæ in hominibus operatur, nunc ea quæ cum Deo & ipsa diuinitate operatur, quasi persona aliqua esset & res à Deo & hominibus distincta, cum sit in Deo ipsa eius essentia, & in hominibus accidens ex diuina sapientia profluens & communicatum, & proinde vna & eadem in Deo & hominibus, sed per analogiam. Sapientiæ ergo sic consideratæ & per intellectum apprehensæ, docendi & excitandi gratia sequentem tribuit orationem, quod dum facit non mentitur fingendo, nec fallit, quod non est pro eo quod est asserendo, Deus enim in quo est hæc sapientia, item & homines qui eam participant, partim reipsa & factis, partim verbis, sapientiæ nomine hæc vbique inclamant, de sapientia hæc quæ sequuntur prædicando & ad eam amplexandum inuitando.

O viri ad vos clamito, & vox mea ad filios hominum. Intelligite paruuli astutiam, & insipientes animaduertite. Audite quoniam de rebus magnis locutura sum & aperientur labia mea, vt recta prædicent, veritatem meditabitur guttur meum & labia mea detestabuntur im-

tur impium. Iusti sunt omnes sermones mei non est in eis prauum quid, neque peruersum, recti sunt intelligentibus, & aequi inuenientibus scientiam. Accipite disciplinam meam & non pecuniam, doctrinam magis quam aurum eligite. Melior est enim sapientia cunctis pretiosissimis & omne desiderabile, ei non potest comparari.

ORatio hæc sapientiæ elegans & efficax duas præcipuas complectitur partes, Primum enim excitat & ad auscultandum inuitat, idq; duplici potissimũ ratione, videlicet & per insigne doctrinę suę encomiũ, & per insignẽ suæ doctrinę cõmendationẽ. Secũdo hac narratione prolixa cõpleta suadet sibi obediẽdũ, promittẽs obediẽtibus sibi vitam & beatitudinẽ, nõ obediẽtibus exitiũ & mortẽ interminãs. Ad auscultandũ ergo excitatura, primũ nominat personas quibus loquitur, viri (inquit) ad vos clamito, quod alijs verbis repetit, & vox mea ad filios hominum, Idẽ enim intelligit per viros & filios hominũ significãs vniuersum genus humanum ita vt & mulieres comprehendantur, mos enim scripturę est præsertim in hoc libro & in psalmis, idem diuersis verbis repetere. Sequenti versu speciatim paruulos & insipientes appellat, siue quod ad eos peculiariter hic sermo dirigatur qui sapientia sunt destituti vt sapere incipiãt, siue quod omnes homines ex se sint paruuli & insipiẽtes. Paruulos autẽ & insipiẽtes eosdẽ dicit nã vt iã aliquoties dictũ est paruuli hic sem dicũtur qui paruuli sunt sensu qui & insipiẽtes dicũtur, nisi q, dictio insipiẽtes vel stulti aliquid pl⁹ mali significat, paruuli enim dicũtur ob ignorantiam, stulti vero quod rebus sapientiæ contrarijs sunt dediti. Personis ad quos sermo dirigitur compellatis dicendorum à se encomium prosequitur commendans ea à magnitudine, à veritate & equitate eaque perfecta, Audite inquit me quoniam non de rebus leuibus ac parui momenti sum locutura, sed de rebus magnis, insignibus & nobilibus vt habent Hebræa. Et ne putemus eam locuturam de mirabilibus naturæ & operibus quibusdam quæ stuporem quendam adferant & admirationem sed nullam in vita vtilitatem, aut de perplexis quibusdam quæstionibus, ostendit quæ sint hæc magna. Aperientur inquit labia mea vt recta prædicent, hoc est ea quæ pertinent ad rectitudinem veritatis & vitæ. Veritatem tum fidei, tum vitæ, meditabitur hoc est cũ meditatione loquetur guttur meũ, & labia mea detestabũtur id quod impium est hoc est impietatẽ. Nam iuxta Hebræa, dictio, impium, substantiuè accipi debet pro impietate, Et quoniam etiam in prophanis literis philosophorũ & hæreticorum quædam veritas inuenitur, & detestatio impietatis, rectè subiungitur, Iusti sunt omnes sermones mei, non est in eis prauum quid neq; peruersum, Eloquia enim domini eloquia casta, vt in Psal. 11. & 17. Id autem dici nõ potest de philosophorum & hęreticorum sermonibus, in quibus multa falsa et praua sunt admixta veris et bonis. Quoniam au-

tem sapientiæ sermones non omnibus tales videntur, ideo subijcit recti sunt intelligentibus, et æqui his qui quærendo inueniunt tandem scientiam, significans non sermonum vitio fieri vt in eis multa quibusdã non placeant, sed vitio intellectus malo iudicio præoccupati et eos non intelligentis nec studentis intelligere, vt qui non ex animo quærat inuenire
Psal.24. scientiam. Sic et Dauid dicit vniuersæ viæ domini misericordia et veritas requirétibus testamétũ eius & testimonia eius. Hac ergo cõmẽdatiõe premissa rectè subinfert, accipite disciplinã, hoc est eruditionẽ et correptionẽ meã (vtrunq; enim dictio Hebræa significat,) et nõ pecuniã. Quod quomodo sit intelligendum indicat sequens pars, doctrinam magis quam aurũ eligite. Nõ ergo omnino prohibet pecuniam accipere aut quęrere sed sapientiã indicat pecuniæ præferendã esse, vt sit sensus accipite disciplinam meam magis quam pecuniam, quemadmodum et in Ozea dicitur,
Ozeæ 6. misericordiam volui et non sacrificium, quod sequens pars explanat, et scientiam Dei plus quam holocausta. Cum enim maior pars hominum ante omnia diuitijs colligendis det operam, ita vt dicant, quærẽda pecunia primum est, virtus post nummos, monet e contrario sapientia vt præ diuitijs doctrina ipsius eligatur, rationemque subijcit quæ et supra posita est cap.3. melior est enim sapientia cunctis preciosissimis.

Ego sapientia habito in consilio, & eruditis intersum cogitationibus. Timor domini odit malum, arrogantiam & superbiam & viam prauam & os bilingue detestor. Meum est consilium & æquitas, mea est prudentia, mea est fortitudo per me reges regnant & legum conditores iusta decernunt. Per me principes imperant & potentes decernunt iustitiam.

POst commendationem doctrinę suę subijcit prolixam sui commendationem, primum quidem insinuando quid in hominibus efficiat, & deinde quomodo cum Deo fuerit & operata sit. Primum ergo de se dicit, ego sapientia habito in consilio, hoc est, vbi sana rectaque consilia ineuntur & quæruntur, ibi ego sum pręsens semper, inde ego non decedo vnquam, sed huiusmodi consilia excito, promoueo & adiuuo, quæ bona sunt & salutaria suggerendo: & cogitationibus eruditis, quibus prudenter aliquid gerendum cogitatur, intersum, sic vt suggeram quid maximè
Sap. 1 faciendum sit. Quo significat se non interesse cogitationibus ineruditis, stultis & impijs, iuxta illud Sapien: Spiritus enim sanctus disciplinæ effugiet fictum, & auferet se à cogitationibus quæ sunt sine intellectu, & corripietur à superueniente iniquitate. Quod & sequens sententia hic significat, Timor domini, qui est principium sapientiæ, imo ipsa sapientia, odit omne malum, & ideo arrogantiam, & superbiam, & viam prauam, & os bilingue ego detestor, tantum abest vt huiusmodi cogitationibus ac factis intersim. Primum ponit arrogantiam & superbiam, quia hæc est initium omnis

omnis peccati,& consistit maximè in cogitationibus. Deinde addit viam prauam quæ consistit in actionibus. Tertio quod in verbis consistit os bilingue, hoc est, quod aliud loquitur quam cor cogitet, & quod apud diuersos diuersa loquitur. Subijcit quo declarat se habitare in consilio: Meū inquit est consilium, hoc est, à me procedit omne consilium, sed illud cui æquitas coniuncta est, à me est omnis prudentia & intelligentia recta, sed & fortitudo mea est, quia & per me peruenitur ad principatus atque sublimes honores & per consilia mea fortiter & strenuè multa geruntur. Per me enim reges regnant, quia & per me ad regnum legitimè perueniunt, & per me illud rectè gubernant. Per me legum conditores iustas leges populis præscribunt, per me principes imperant, & potentes decernunt iustitiam, tum in legibus condendis, tum in sententijs ferēdis. Hæc enim omnia sine sapientia recté fieri non possunt, quæ in imperando plus habet momenti quam vires & diuitiæ. Melior est enim sapientia quam vires, & vir prudens quam fortis. Sap. 6.

Ego diligentes me diligo,& qui mane vigilauerint ad me, inueniēt me. Mecum sunt diuitiæ & gloria, opes superbæ & iustitia. Melior est fructus meus auro & lapide precioso & genimina mea argento electo. In vijs iustitiæ ambulabo, in medio semitarum iudicij, vt ditem diligentes me,& thesauros eorum repleam.

OStendit in superioribus sapientia se multa præstare hominibus & priuatim singulis, & publicè rebus publicis ac regnis. Itaque quoniam quærere quis posset, quibus modis hæc tam omnibus necessaria & vtilis sapientia comparari posit, & metuere, ne quam est vtilis, tam difficulter posit obtineri, ostendit his subiectis verbis, se vt est summè necessaria, ita omnibus obuiam esse & facilè parabilem, non regijs opibus comparari, aut viribus belli, sed solo amore quo nihil est homini conuenientius. Ego, inquit, diligentes me, diligo, quod non sic est accipiendum quasi nostra dilectio sapientiam omnino præcedat & promereatur. (Nam vt sapientiam quis diligat, ipsa efficit in nobis sapientia) sed quod amatores suos, hoc est, studium & affectionē bonam erga se ostendentes, magis magísque diligat, hoc est, magis magísque se eis impertiatur, eísque adsit dirigendo et tuendo eos. Vnde et subditur: Et qui mane vigilauerint ad me, et vt habent Hebræa, quæsierint me, significans ante omnia cum quis surgit ipsam quærendam, iuxta illud: Primum quærite Matth. 6 regnum Dei et iustitiam eius. Quod facientibus, sicut dominus promittit omnia temporalia, quæ inprimis gentes quærūt, addēda, dicēs, et hęc omnia adijcientur vobis: ita et sapientia hic satis idem significat, cum subdit: Mecum sunt diuitiæ et gloria, etc. quasi dicat, qui me inuenerit, etiam ea quæ alij maximè quærunt, mecum consequetur. Mecum enim sunt et diuitiæ et gloria. Hæc enim etiam temporaliter sæpè per sapientiam obti-

nentur, et semper spirituales diuitiæ quæ veræ sunt diuitiæ, et gloria vera coram Deo, sapientiam sequuntur. Bene autem dicit, opes superbæ, hoc est, excelsæ et eminentes et iustitia. Nam et diuites huius mundi sapientia carentes habent etiam opes magnas, sed quæ sunt mammona iniquitatis, vt quas frequenter vel acquirunt vel coseruant iniuste. At sapientię amatores opes habent cum iustitia. Habent autem quidam codices, opes supernæ, et iustitia quod spiritualibus diuitijs magis conuenit, quæ sunt maximè iustitia. Sed Lyra et Beda legunt superbæ, monentque superbiam hic non accipi in malum, sed vt sępè etiam in prophanis literis pro excelsis et
Isa. 60. eminentibus, quomodo et Esa. 60. dicitur: Ponam te in superbiam seculorum. Et magis conuenit Hebraicæ dictioni superbæ quã supernæ, quãuis neutrum propriè significet, sed opes multas et antiquas, hoc est, durabiles et firmas. Cæterùm ne quis opes terrenas putaret in sapientiæ adeptione potissimum esse spectandas, aut de ijs potissimum, quod dixit de opibus, esse intelligendum, rectè subijcit: Melior est fructus meus auro et lapide precioso. Est enim præcipuus sapiẽtiæ fructus iustitia, quę tandem perducit ad regnum, et gloriam opésq; cœlestes. Et quoniam ad opes ferè perueniunt homines auari per media iniusta, in eo quod sequitur, docet sapientia se non huiusmodi via promissas diuitias suis amatoribus comparaturam, sed per iustitiam et æquitatem, vt, inquit, ditem diligẽtes me. Ambulabo (et vt habent quidam libri) ambulo (Hebræa enim futurum habent Græca præsens, sed ad sensum parum refert) in vijs iustitiæ, et in medio semitarum iudicij, hoc est, non propterea à iustitia deflectam, nec cuiquam quod suum est eripiam, sed iustè id faciam, in iustitia id agã, non declinans neque fauore ad dexteram, neque odio ad sinistram. Ideo enim dixit in medio semitarum iudicij, significans se seruaturam mediũ, quod habent semitæ iudicij, nec ad alteram partem declinaturam. Potest et aliter intelligi quod dicitur, in vijs iustitiæ ambulabo, etc. vt se dicat ambulaturam, quia ambulare in eis faciet, quemadmodum exponit Liranus, nam et verbum Hebraicum אֲהַלֵּךְ cum sit coniugationis Pihel significat etiam facere ambulare. Itaque sensus erit, faciam et facio meos ambulare in vijs iustitiæ, vt pro merito iustitiæ ipsorum ditare eos possim et replere eorum thesauros. Id quanquam etiam de temporalibus diuitijs debeat intelligi, maximè iuxta promissiones veteris legis, tamen principaliter adimpletur in diuitijs spiritualibus, quæ hic ex parte, posteà verò
Matth. 6. plenè propter iustitiam conferuntur sapientiæ studiosis. Quibus significandis multum conuenit quod habent Hebręa, vt hęreditare faciam diligentes me id quod est. Nam quanquam per id quod est rectè intellexerimus cũ nostro interprete significari opes in genere, sicut et 70. verterũt ὕπαρξιν, id est, substãtiã, speciatim tamẽ significatur id quod verè et solũ est per se, ipsaq; essentia, Dei scilicet, quę sola diuites facit, in cuius fruitione sola est fœlicitas, et omnium rerum copia sine fastidio.

Dominus

Dominus possedit me in initio viarum suarum, antequam quicquam faceret à principio. Ab æterno ordinata sum, & ex antiquis, antequam terra fieret. Nondum erãt abyssi & ego iam cõcepta eram, necdum fontes aquarum eruperant. Necdum montes graui mole constiterant, ante colles ego parturiebar: adhuc terram non fecerat, & flumina & cardines orbis terræ.

POstquam se commendauit sapientia ab his quæ operatur in hominibus, & eis præstat, deinceps prolixa narratione se commendat, ab his quæ eá plane diuinam esse ostendunt, quęque cum Deo est operata. Meminisse autem oportet quod supra dictum est, sapientiam in genere per intellectum comprehensam hic introduci loquenté, quomodo poëtæ quandoque iustitiam aut aliam quamuis virtutem loquentem faciũt docendi gratia, quomodò & ecclest. 24. Sapientia inducitur loquens, seque prolixe commendans oratione multum simili huic loco, ita vt sapiens ille hunc locum omnino imitatus videatur, Qui & alibi de eadem in genere loquitur tãquam persona aliqua esset & mulier cum dicit: Qui cõtinens est iustitiæ apprehendet illam & obuiabit ei quasi mater honorificata, & quasi mulier à virginitate suscipiet eum. Itaque quoniam antiquitas res commendare solet, & dignitatem auget, res præterea cum laude olim gestæ commendant eum qui pręclare egit, opera denique affabrè facta celebritatem conferunt opificij, seipsam nunc laudat sapientia, & ab æternitate sua, & ab operibus admirandis quæ cum Deo perfecit propter homines. Quod ergo ad prius attinet dicit dominus possedit me in initio viarum suarum, bene vertit interpres reddendo pessedit potius quam acquisiuit, vt quidam vertunt cum vtrumque significet verbum Hebraicum קָנָה Cana, non enim propriè dominus sapientiam acquisiuit quam semper habuit ab ęterno, sed possedisse eam melius dicitur, quia eam apud se habuit cum inciperet mundum creare, hoc enim est quod dicit, in initio viarum suarum, hoc est, operationum suarum quibus mundum fabricatus est. Septuaginta tamen verterunt κύριος ἔκτισέ με, hoc est, dominus creauit vel formauit me, quomodo habet et Chaldæus paraphrastes, circa quam versionem 70. sic scribit D. Hierony. in epist. ad Cyprianum To:3. Nullum autem debet verbum creationis mouere, cum in Hebræo non sit creatio, quæ dicitur ברא Bara, sed possesio, ita enim scriptum est הוָה קָנָנִי רֵאשִׁית דַּרְכּוֹ Adonaj, Cananj, Rescith, Darco, quod in lingua nostra exponitur, Dominus possedit me initio viarum suarum. Inter possesionem autem & creationem multa diuersitas est. Possesio significat quod semper filius in patre, & pater in filio fuerit. Creatio autem eius qui prius non erat conditionis exordium. Hæc ille. Cum ergo hic dicitur secundum 70. sapientia creata est, intelligẽdum est quomodo & illud Eccles. Ab initio & ante secula creata sum. Et Eccle. 1.

Eccli. 15.
D. Hiero.
Eccli. 24.

Prior omnium creata est sapiētia. Et rursum eodem cap. Ipse creauit eam in Spiritu sancto, & quod posteà hic dicitur, concepta eram & parturiebar, pro quo alij vertunt, formata eram & genita. Mos enim scripturæ est cum vocibus humanis, & qui ab hominibus intelligi possint, res sublimes & cœlestes, omnemque humanum intellectum excedētes, explicare conatur, frequenter etiam rebus diuinis tribuere voces quasdam imperfectionem continentes, quam tum abstrahere oportet, & id tantum intelligere, quod rei propositæ conuenit. Itaque cum creata dicitur sapientia & formata, id tantum intelligendum, quod fuerit & substiterit, non quod propriè creata sit vel formata, quasi aliquando non fuerit. Alioqui aliquando fuisset Deus sine sapientia, & sine sapientia sapientiam creasset. Et cum dicat, Dominus possedit me & creauit me antequam quicquam faceret, manifestè significatur ipsam nunquam propriè creatam, sed ab æterno fuisse. Si enim antequam quicquam faceret Deus, fuit sapientia, non est ergo facta sapientia. Ipsa ergo verba & hoc loco & apud Eccles. manifestè conuincunt impropriè dici sapientiam creatam vel formatam: Nam & Eccles. 24. dicitur primogenita ante omnem creaturam ipsa sapientia. Sensus ergo huius loci, siue possedit legas, siue creauit est, Dominus habuit me in initio suarū operationum, imò antequam quicquam faceret. Pro, in initio, Hebræa etiam verti possunt initium, quomodo & 70. verterunt, vt sit sensus, habuit me tāquam initium operationum suarum, per quod scilicet, & cum quo omnia fecit. Sed prior sensus sequentibus magis conuenit. Sequitur enim ab æterno ordinata sum, etc. Pro ordinata sum, plerique vertunt principatum habui & dominata sum: quia hoc loco ponitur verbum quod in Psal. Ego cōstitutus sum rex ab eo, etc. Sed Septuaginta verterunt ἐθεμελίωσέ με, hoc est, fundauit me. Et Chaldæus habet, ante mundum sum composita. Itaq; sensus est, ab æterno sum constituta, hoc est, fui apud Deū & in Deo. Nihil enim hic aliud multis verbis significatur, quam sapientiam fuisse ante omnia creata. Ex eo autem quod sapientia ante omnia fuit, sicut sequitur æternam fuisse, ita sequitur ipsam fuisse Deum ipsum. Si enim fuit, & apud Deum fuit, cum extra Deum nihil fuerit ante omnem creaturam, & in Deo nullum sit accidēs quod non sit ipse Deus, sequitur sapientiam, de qua loquitur fuisse ipsum Deum. Verum non sic de ea loquitur Sapiēs, sed quasi per se apud Deum subsistens & cum eo operata, quemadmodum & accidentia Deo tribuimus, sapientiam, iustitiam, & cætera id genus. Sic de sapientia in genere tanquam cum Deo operante & cum hominibus, loquitur Sapiēs in libro Sapien. Tecum, inquit, sapientia, quæ nouit opera tua, quæ & adfuit tunc cum orbem terrarum faceres. Mitte illam de cœlis sanctis tuis, vt mecum sit & mecum laboret, etc. Hæc sapientia quatenus est in Deo & apud Deū est ipse Deus, quatenus est in hominibus & cum hominibus est participatio quædam diuinæ sapientiæ, sed tanquam vna eademque sapientia consideratur

Psal. 2.

Sapi. 9

ſideratur & comprehenditur atque hic loqui introducitur. Nec tantum de ſe dicit, quod poſſeſſa ſit & ordinata à Deo ante omnes creaturas, ſed etiam concepta eram & parturiebar, pro quibus duobus verbis Hebræis vtrobique idem eſt verbũ, quod & verti poteſt formata vel genita, quomodo ſi vertatur, iá ſenſus patet ex præcedentibus, nempe quod formata aut genita dicitur, quomodo creata. Cæterum noſter interpres vertendo concepta eram & parturiebar plus quid ſignificare voluiſſe videtur, nempe quod Deus ſapientiam apud ſe exiſtentem ante omnes creaturas, diſpoſuerit ab æterno in lucem ædere & proferre, per opera videlicet à ſe mirabiliter efficienda. Tunc enim ſapientia in mente diuina latens & quaſi concepta, veluti genita eſt, cum per opera in ſapiẽtia facta, eſt manifeſtata. Vnde de ſe dicit Eccleſ.24. Ego ex ore altiſsimi prodiui, cum ſcilicet verbo Dei omnia facta ſunt quæ Dei declarant ſapientiam. Hinc & dicitur Eccleſiaſtici primo: Ipſe creauit illam in Spiritu ſancto, & vidit, & dinumerauit, & menſus eſt, & effudit illam ſuper omnia opera ſua. Cum autem ſatis fuiſſet dixiſſe in genere, antequam quicquam faceret, ego fui. Varias tamen mundi partes enumerat, incipiendo ab infimis elementis, & ſenſim ad ſuperiora & cœleſtia corpora aſcendens, quod non ſolum elegantiæ & explicationis gratia facit, ſed etiam vt principaliores mundi partes, diligentius obſeruemus, & licet earum perpetuitatem & ſtabilitatem videamus, ob quam philoſophi mundum iudicauerunt fuiſſe æternum, credamus tamen eas aliquando cœpiſſe eſſe, nec temerè ſic eas eſſe conſtitutas, ſed quemadmodum earum ordo, ſtabilitas & magnitudo ſatis teſtantur, per ſapientiam omnia præcedentem. Enumerat ergo quæ infima ſunt elementa, terram, abyſſos, hoc eſt, profunditatem & immenſitatem aquarum maris, fontes, montes, colles, flumina & cardines orbis terræ. Ita enim vertit noſter interpres quod in Hebręo obſcurè ſic habetur, & plateas, & principiũ (vel caput) puluerum terræ. Cardines orbis terræ legimus, & in Cãtico Annæ, Domini ſunt car- 1.Reg.2
dines orbis terræ, & poſuit ſuper eos orbem. Et intelliguntur communiter cardinales, hoc eſt, principales orbis terræ partes, Oriens ſcilicet Occidens, Auſter, & Septentrio, quibus quaſi columnis ſuſtinetur & conſiſtit mundus. Quãquam quidam intelligant polos mundi circa quos cœlum vertitur.

Quando præparabat cœlos aderam, quãdo certa lege & gyro vallabat abyſſos, Quando æthera firmabat ſurſum, & librabrat fontes aquarum, Quando circũdabat mari terminum ſuum, & legem ponebat aquis ne tranſirent fines ſuos, quando appendebat fundamenta terræ. Cum eo eram circa componens & delectabar per ſingulos dies: ludens coram eo omni tẽpore: & ludens in orbe terrarum & delitiæ meæ eſſe cum filijs hominum.

Ad ſu-

AD superiores mundi partes iam ascendit,et rursum ab eis ad inferiora descendit,cumque prius se dixerit fuisse ante eas quam commemorauit mundi partes, nunc se dicit in his quæ narrat constituendis adfuisse et cooperatam,vt intelligamus eius non tantum æternitatem,sed et efficaciam, Quando inquit præparabat vel constituebat cælos aderã,simul scilicet cooperãs, quãdo certa lege et gyro vallabat abyssos vbi per abyssos quidã rursus vt superius cũ dicitur nondũ erãt abyssi, intelligunt profunditates aquarum et ipsa maria,quæ ita conclusit in certum locum et quasi vallo cohibuit, vt egredi non posint. Verum cum id postea dicatur & iam ad superiora asscendat,per abyssos potius hic intelligenda est vastitas illa et immensitas illa spatij profundissimi,quod est inter cęlum et terram,de quo dicitur Gen.1.et tenebræ erant super faciẽ abyssi.Hanc abyssum gyro,hoc est,circulo corporum cælestium,certaq; lege quæ mutari non potest circumuallauit, et quasi vallo conclusit. Hebræa enim habent cum statueret et describeret circulum super faciem abyssi. Magnifice autem et expresse pergit opera Dei commemorare,vt ea commemoratione ob oculos clarius proposita, magis sese commendaret,et melius intelligeretur talia opera sine sapientia non potuisse fieri, aut sic constitui. Sequitur ergo quando æthera firmabat sursum. Vbi per æthera intelligendum elementum ignis aut etiam superior aëris regio, hæc enim sursum firmiter sunt constituta,hoc est firma et stabili dispositione.Hebræa dictio magis significat nubes vnde 70. verterunt τὰ ἄνω νέφη hoc est supernas nebulas. Quare quod sequitur et librabat fontes aquarum.Non de fontibus qui in terra sunt accipiendũ est,sed magis de fontibus cælestibus, qui scilicet de nubibus aquas profundunt in terras. Quod ergo dicitur, librabat fontes aquarum, significat Deum quasi in libra suspendisse sursum fontes aquarum, hoc est nubes ipsas,ita vt eas diuiserit ab aquis quæ in terris sunt,et in pondere atq; mensura eas dif-
Iob.26. fundat super terram.Vnde Iob 26.dicitur,qui ligat aquas in nubibus suis, vt non erumpant pariter deorsum. Harum ergo cęlestium aquarum occasione redit ad inferiores aquas, Quando, inquit, circundabat mari terminum suum,& legem ponebat aquis ne transirent fines suos,dicens vi-
Iob 38. delicet vt est apud Iob.Vsque huc venies & non procedes amplius, &
Psal 103. hic confringes tumentes fluctus tuos.Et in Psal. Terminum posuisti quẽ non transgredientur,neque cõuertentur operire terrã.Et subijcit, Quando appendebat fundamenta terræ.Pro quo Hebręa clarius habẽt, Quando statuit fundamenta terræ. Sunt autem fundamenta terræ, ipsa terræ stabilitas, in qua veluti in fundamento quodam constituta est firmiter, Deo eam sustinente sua omnipotẽte manu,iuxta illud Psal.Qui fundasti
Ibidem. terram super stabilitatem suam. Appendere ergo vertit interpres,quem-
Esa.40. admodum & in Esa.Quis appendit tribus digitis molem terræ.Et in Iob:
Iob. 26. Qui appendit terram super nihilum, significare volens Deum ipsam terram sua

ram sua manu continere & quasi ponderare. Et hactenus quidem semper pendet sententia, ita vt semper repeti debeat verbum prius positum aderam. Nam quod sequitur, Cum eo eram cunct a componẽs, apud Hebræos separatum est à superioribus, & coniungitur cum sequẽtibus. Notandum autem plerosque ex Hebræo vertere, eram iuxta eum alumnus & veluti nutritius, quo rectè intelligitur significari sapientiam adfuisse Deo velut alumnum non Dei, sed creaturarum quæ per sapientiam gubernantur. Est enim hic Hebræis dictio אָמוֹן Amon, quæ etiam alumnum significat, vt Esa. 49. Erunt reges nutritij tui. Quidam vertit fidelis, quia amon fidelitatem significat. Noster Septuaginta secutus vertit, componens: quia eadem dictio artificẽ nonnunquã significat, vt Cant. 7. vbi nos legimus, quæ fabricata sunt manu artificis. Habent enim 70. ἁρμόζουσα ἐγὼ ἤμην, adaptans ego eram. Quod sequitur, & delectabar per singulos dies ludens cum eo omni tempore, hoc significat quòd à sapientia in operibus à Deo creatis voluptatem conceperit, iuxta illud: Vidit Deus cuncta quæ fecerat, & erant valde bona. Et in Psal. Lętabitur dominus in operibus suis. Quibus significatur Deum & sapientiam eius non tantum creasse vniuersa, sed eadem diligere, & in illis complacentiã habuisse semper, eademque gubernare & conseruare, quemadmodum artifex complacet sibi & gaudet in opere suo, atq; ob id illud tuetur, custoditq;. Diligis enim, dicitur in Sapien. Omnia quæ sunt, & nihil odisti eorum quę fecisti. Ludere ergo hic positum est pro gaudere, quemadmodum & Beda annotauit. Cum autem sapientia se dicat in omnibus creatis gaudere, speciatim tamẽ se gaudere dicit in hominibus: Delitiæ meæ, inquit, esse cum filijs hominum, vel vt habent Hebræa, sine infinitiuo esse, Delitiæ meæ cum filijs hominum. Quo significat se in eis singularem habere complacentiam, vt propter quos omnia alia sint creata, quique Dei gerunt imaginem. Item quod se eis cupiat insinuare, seque in illos transfundere & communicare. Vnde apud Eccles. dicit sapientia se in omnibus populis quæsijsse sibi requiem, iussam autem à domino vt in Iacob habitaret, & in electis Dei mitteret radices, & in Israël suam acciperet hæreditatem. His autem vltimis verbis valide mouere studet sapiẽtia homines ad se capessendum, vt cui volupe sit se tantam ac talem hominibus impertiri, ac illis sua bona communicare. Et hactenus quidem totam orationẽ sic exposuimus, vt sapientiæ consideratæ in genere tribuatur absque applicatione ad certã in diuinitate personã, quẽadmodũ plerīq;, imò omnes veteres hunc locum explanant Christo eum tribuentes, non quod hunc intellectum reijciendum aut excludendum putemus, sed quod iuxta modum loquendi scripturæ, illum putemus esse historicum & literalem, sub quo sensu nobis cum Iudæis communi, non dubitamus altius quid à Spiritu sancto significatum his verbis, quod pręter Christianos quibus Christus aperuit sensum vt intelligerent scripturas nulli intelligere posśint.

Gen. 1.
Psal. 103.
Sapi. 11.
Eccli. 24.
Mysticus sensus.

Psal. 32. Sicut enim cum dicitur in Psalmis: Verbo domini cœli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorũ, secũdum simplicẽ & literalẽ sensum nobis cum Iudæis communem significatur, cœlos Dei iussu & voluntate subsistere & creatos esse; sed quia ex Euangelio didicimus filium Dei esse verbum per quod omnia facta sunt, ideo sensu altiore eis Psalmi verbis intelligimus Christiani, significari per filium suum cũ Spiritu sancto, qui ab ipso procedit patrem creasse omnia: ita similiter quæ hic de sapientia dicuntur in genere, soli nos Christiani, sub sensu historico nobis cum Iudæis communi, intelligimus ad Christum altiori sensu, perfectius, verius,
1. Corin. 1 & excellentius pertinere; Quia de eo dixit Paulus quod Dei sit virtus & sapientia, nec tantum Dei sapientia, sed & nostra, Qui factus est nobis, inquit, sapientia & iustitia. Ad hunc modum nobis hunc locum tractantibus, præterquam quod & solidior & iucundior erit sensus noster mysticus, etiam certius licebit Arrianorum argumẽta refellere; qui ex hoc loco & similibus apud Ecclesiast. ostendere nitebantur, filium Dei aliquando cœpisse & creaturam esse, quia dicitur: Dominus possedit & creauit me, & ab initio & ante secula creata sum, & prior omnium creata est sapientia. Intelligunt quidem plerique illud, Dominus creauit me, vt annotat hoc loco Beda, dictum de incarnatione domini, nõ de eius æterna generatione, & ideo non esse dictũ pater creauit me, sed dominus. Sic enim
Augustin. accipit hunc locum D. August. lib. 1. de Trinit. cap. 12. Secũdum formam, inquit, Dei dictum est ante omnes colles genuit me, hoc est, ante omnes altitudines creaturarum, secundum formam autem serui dictum est, Dominus creauit me in principio viarum suarum, quia secundum formam Dei dixit, Ego sum veritas, secundum formam serui, ego sum via. Quia
Ioan. 14 enim ipse est primogenitus à mortuis, iter fecit Ecclesiæ suæ ad regnum, ad vitam æternam cui caput est, ad immortalitatẽ etiam corporis, & ideò creatus est in principio viarum Dei in opera eius. Similem sensum pro-
Hilarius. lixè prosequitur D. Hilarius lib. 12. de Trinit. à quo & August. sua mutua-
Ambros. tus videtur, legitq; Hilarius: Initium, vel in initium viarum Dei. D. Ambros. lib. 1. contra Arrianos cap. 2. aliter hunc locum tractat, vt sapientia Dei quæ Christus est dicatur creata in opera Dei, quòd ad opera Dei perficienda adhibita sit, & quæ latebat producta sit. Verum hi sensus nõ conueniũt similibus illis locis Ecclesiast. Ab initio & ante secula creata sum, & prior omnium creata est sapiẽtia, & quod hic dicitur, ante colles concepta eram & parturiebar, quæ de incarnatione facta post longa tempora intelligi nõ possunt, vnde illis locis multum gloriabantur Arriani, Sed quam futiliter, patet ex superiori expositione. Cum enim hęc non primo de Christo sint dicta, sed de sapientia in genere, nec ex his locis secũdum primum sensum concludere liceat sapientiam aliquando cœpisse esse, & fuisse quando non erat, sed etiam secundum Iudæos intelligẽda hæc sint, vt sapientiam fateamur fuisse æternam: nec etiam cum Christo hæc accommo-

commodantur, eius arguunt originem aliquando cœpisse, sed æternitatem eius comprobant, eiúsque quam ex patre habet ab æterno originem & progressum. Sicut enim de sapiētia in genere dicitur, quod creata fuerit, formata & cōcepta ante omnia, quia ante omnia fuit subsistēs in Deo et apud patrem, ita multò magis de appropriata Dei patris sapientia, quę filius Dei est, quia et illa ante omnia fuit apud patrem in personali distinctione subsistens, atque ab illo emanans. Vnde ei verè competit quod pro concepta eram & parturiebar, quidam vertunt ex Hebræo esse genitam, quia ab æterno fuit filius qui est sapientia patris genitus ab eo, ratione cuius generationis æternæ, etiam quidam rectè intelligunt, sapientiā hanc dici creatam à Deo, vt videlicet creationis nomē abusiue positum sit pro generatione. Sic enim Liranus exponit in Eccles. sic et Hilarius lib. de synod. contra Arrian. vbi etiam hic locus tractatur. Huic appropriatæ Dei patris sapientiæ conuenit quod in Hebræo hic rursum, quemadmodum in primo cap. dicitur in principio per verba futuri temporis, nonne sapientia clamabit, & intelligentia dabit vocem suam. Tectè enim hic significatum est, sapientiam Dei patris indutam humanitate aliquando verè & corporaliter clamaturam per euangelij prædicationem, quam non in occulto edidit, sed sicut ipsa dicit: Ego palam locutus sum mundo, & in occulto locutus sum nihil. Ex excelsis enim montibus ad turbas verba fecit, atque in publicis ciuitatum locis, in plateis, in templo, & synagogis, vbi omnes Iudæi conuenire solebant, inuitans omnes ad se recipiendum, & audiendum. Cuius doctrina meritò recipienda est, tum quod maiora & perfectiora contineat quam lex Mosaica, plura etiam & meliora dona ac commoda præstet suis obseruatoribus, consilium scilicet quo expeditè ad fœlicitatem perueniatur, fortitudinem qua vitijs omnibus quis dominetur & verè regnet, diuitias spirituales & gloriam æternam, tum quod ab eo profecta sit qui ab æterno fuit apud patrem, per quem facta sunt & secula, quique adeò desiderauit esse cum filijs hominum, vt propter eos homo factus sit, cum eis diu conuersatus, & nihil non faciens, quo se, omniaq; sua bona illis communicaret, cum quibus etiamnum assiduè in hac miseria manet mirabiliter vsque ad consummationem seculi, sicut promisit dicens: Ecce ego vobiscum sum vsque ad consummationem seculi. Matth 24.
Quis ergo & talem, & talis doctrinam non meritò auidè & lubenter suscipiet? Meritò ergo subditur:

Nunc ergo filij audite me beati qui custodiunt vias meas, audite disciplinā et estote sapiētes et nolite abijcere eā. Beat⁹ homo qui audit me, & qui vigilat ad fores meas quotidie, & obseruat ad postes ostij mei. Qui me inuenerit, inueniet vitam, et hauriet salutem à domino. Qui autem in me peccauerit, lædet animam suam. Omnes qui me oderunt, diligunt mortem.

HÆC est secunda principalis pars totius huius orationis, in qua post suæ doctrinæ, suique insignem commendationem ad obediendum sibi inuitat, idque non rigide sed blanda compellatione, filios appellans quos prius paruulos & insipientes dixit ac beatitudinem pollicens custodientibus vias suas, hoc est præcepta ipsius & ea in quibus incedendum esse demonstrat. At vt insinuaret non frigide se audiendam aut inquirendam, sed sibi præcipuam et primam dandam operam, præ alijs omnibus rebus quibus homines suum studium impendere solent, beatus, inquit, qui audit me, et vigilat ad fores meas quotidie et obseruat ad postes ostij mei, hoc est, qui sicut discipulus, aut is qui consilio vel ope alicuius indiget, summo mane adit ædes præceptoris eiúsque à quo consilium et auxilium expectat, persistens ibi quousque aperiantur fores, et intromittatur et ad eum exeat is quem quærit, ita etiã summo mane me requirit, ante omnia desiderans à me edoceri & instrui quid maximè faciendum, non prius desistens quam me ad se egredientem receperit, aut in adyta & secreta sapientiæ intromissus didicerit quod desiderat. Allegoria enim est in eo quod dicitur, vigilat ad fores meas, etc. quemadmodum

Matth. 7. & in illo Euangelico: Qui quærit, inuenit, & pulsanti aperietur. Alluditur enim ad eum qui alterius domum diluculo accedit, doctrinæ aut consilij

Eccli. 6 gratia, iuxta illud Eccles. Si videris sensatum, euigila ad eum, & gradus ostiorum illius exterat pes tuus. Itaque non est curiose inquirẽdum quæ sint fores sapientiæ, & postes ostij eius, cum totus sermo sit Tropicus, quo significatur sapientiam summo mane quærendam. Simili tropo Sapien. 6.

Sapi. 6. significatur sapientiam desideratam à nobis summo mane adfuturam nostrismet ædibus: Facilè, inquit, videtur ab his qui diligunt eam, & inuenietur ab his qui quærunt eam. Præoccupat qui se concupiscunt, vt illis se prior ostendat: Qui de luce vigilauerit, ad eam nõ laborabit. Assidentem enim illam foribus suis inueniet, hoc est, mox paratã sibi inueniet vt adsit ei dux & comes in omnibus actionibus suis, veluti præ foribus expectãs donec egrediatur, et se itineris sociam adiungat. Aut cum quis egredi volet ad sapientiam quærendam ipsamet ei statim aderit, seque offeret. Nihil tamen vetat quin per fores et postes ostij sapiẽtiæ, intelligamus etiam fores domus Dei, in qua ex ore doctorum sapientia maximè est percipienda, vt intelligamus diluculo surgẽdum, et templa locaq; sacra adeunda, vbi diuinis inspirationibus, et sacris concionibus instruamur, quomodo

1 Reg. 2. legimus de mulieribus, quæ obseruabant ad ostium tabernaculi testimonij. Iuxta Bedam fores et postes ostij sapientiæ, sunt scripturæ sacræ, et doctores sacri, qui sua doctrina aditum præbent ad percipiendam sapientiam, et tanquam postes alios sustentant. Ad has fores ergo euigilandum est, iuxta illud quod ex Eccles. citatum est, non ad conuenticula hæreticorum et impiorum. Et subijcit sapiẽtia causam, cur talem dicat beatum, qui se auidè quærit: Qui, inquit, me inuenerit, inueniet vitam, et gratiæ in præsenti,

præſenti,et gloriæ in futuro,nec vitam tantum inueniet, ſed etiam hauriet,hoc eſt,percipiet in vtraq; vita ſalutem à Domino.Contra,qui in me peccauerit,me ſpernens et audire contemnens et negligens, non me lædet,nihil mihi incommodabit,ſed lædet animã ſuam, quam infinitis bonis priuat et æternæ morti obnoxiam facit.Sic in Pſal: Qui diligit iniqui- Pſal.10.
tatem, odit animam ſuam. Imò omnes qui me oderunt, me odiendo declarant ſe diligere mortem,quod vel auditu horribile eſt,nam contra naturam eſt diligere mortem.Proinde ſignificatur quam ſint oſores ſapientiæ non ſolum miſeri,ſed etiam planè excordes.Odiunt autem ſapiẽtiam quotquot eam admittere recuſant iuxta illud: Omnis qui malè agit,odit lucem.Diligunt mortem qui his cupidè inhærent, quæ mortem adferũt, Ioan.3.
iuxta illud Sapien: Impij manibus et verbis accerſierunt illam, et æſtimantes illam amicam defluxerunt,et ſponſiones poſuerunt ad illam. Sapi.1.

CAPVT NONVM.

Sapientia ædificauit ſibi domum,excidit columnas ſeptem,immolauit victimas ſuas,miſcuit vinum,& propoſuit mẽſam ſuam,miſit ancillas ſuas,vt vocarent ad arcem & ad mœnia ciuitatis. Si quis eſt paruulus,veniat ad me.Et inſipientibus locuta eſt. Venite comedite panem meum,& bibite vinum quod miſcui vobis.Relinquite infantiam,& viuite,& ambulate per vias prudentiæ.

IN hoc capite pergit Sapiens comparare ſapientiam cum muliere illa impudica, cuius iam ſæpiùs meminit,& quemadmodum ſuperiori capite ſapientiam introduxit,inuitantem ad ſuam doctrinam, contra blandam illam mulieris illecebroſæ inuitationem,de qua in cap.7.ita nũc eandem introducit inuitantem ad conuiuium à ſe præparatum, atq; è regione illius inuitationis mulierem impudicam inuitantem viciſsim ad ſuum conuiuium.Ipſa hac comparatione ſatis innuens, per mulierem hanc non tantum dehortari ſe velle auditores à libidine & venere, ſed exempli cauſa hâc à ſe introduci & ſub eius exemplo in vniuerſum velle dehortari à carnis ſuggeſtionibus & praua doctrina quæ ſapiẽtiæ eſt contraria.Quo autem quod in principio huius capitis dicitur:Sapientiã ædificaſſe ſibi domum,in proprio & literali ſenſu, ſub quo ſublimior ſenſus myſticus latet,proſequendo explicationem ſuperius incœptam, rectè in-

 telligatur,

telligatur, obseruãdus est similis huic locus, qui est, vt iam dictum est Ecclesiast. 24. vbi postquã sapientia similiter dixisset se authore omnia creata, subijcit, & in his omnibus, (vel vt habẽt Græca, cum his omnibus) requiem quæsiui, & in hæreditate eius (vel vt habent Græca) cuius morabor. Tunc præcepit & dixit mihi creator omnium & qui creauit me requieuit in tabernaculo meo. Pro quo Græca habent κατέπαυσε σκηνήν μου, hoc est, fixit tabernaculum meum, & dixit mihi : In Iacob inhabita, & in Israël hæreditare, etc. Quo loco obscurè quidem in nostra versione, sed significantius apud Græcos sapientia insinuat se omnibus iam creatis, quanquam in omnia haberet dominium, quæsijsse sibi requiem aliquam & habitationem, eamque Dei iussu se accepisse in populo Israëlitico, qui ei datus sit in domum & habitationem suam, in qua familiariter sit conuersata, per legem à populo datam se illi insinuãs, iuxta illud Psal.
Psal. 147. Qui annunciat verbum suum Iacob, iustitias & iudicia sua Israël. Non fecit taliter omni nationi, et iudicia sua non manifestauit eis. Ita et hic postquam superiori capite Sapientia se omnia cum Deo creasse asseruisset, sed cum filijs hominum delitias habere, iam prosequendo cœptã prosopopœiam introducit eam deinde Sapiens domum aliquam ædificasse sibi, per quam ex comparatione huius loci cum illo loco Ecclesiast. omnino verisimile est, ipsum iuxta sensum literalẽ intellexisse synagogam et populum Israëliticum, in quo se Deus frequenter habitaturum promittit apud Prophetas et Moysen. Et quoniam pro domo magnificè extruenda opus est columnis quibus domus innitatur et sustentetur, inducit eam excidisse columnas septem, hoc est, varias et multas, iuxta scripturæ phrasim, qua septem sæpissimè ponitur pro multis. Per columnas intelligens eos qui in illo populo fuerunt præcipui, doctores scilicet et rectores eius, per quos in Dei cultu populus ille continebatur, quemadmo-
Gal. 1. dum Paulus de Petro, Iacobo, et Ioanne dicit, quod videbantur columnæ esse, et in scriptura aliquando maiores populi dicuntur anguli populi, vt 1. Reg. 14. applicate huc vniuersos angulos populi. De his colũnis qui-
1. Reg. 14. Psal. 74. dam intelligunt etiam illud Psal. Ego confirmaui columnas eius. Domo ædificata, facit sapientiam tanquam conuiuium solenne instruentem ad quod inuitauerit omnes: Immolauit, inquit, victimas suas, pro quo simpliciter Hebræa habent, Mactauit mactationem suam, vt non sit necesse intelligere de hostijs, miscuit vinum et proposuit mẽsam suam. Per quam mensam cibo potuque, eoque optimo instructam, significare vide-
Psal. 68 tur ad literam, doctrinam legis et prophetarum. De qua et Psal. dicit: Fiat
Psal. 22. mensa eorum coram ipsis in laqueum. Et: Parasti in cõspectu meo mensam aduersus eos qui tribulãt me. Vnde et Eccles. 24. cum etiã ibi dixisset Sapientia: Transite ad me omnes qui concupiscitis me, et à generationibus (vel vt est Græcè ἀπὸ γεννημάτων, id est, à fructibus meis) adimplemini. Et: Qui edunt me, adhuc esurient, et qui bibunt me adhuc sitient.
Subijci-

subijcitur: Hæc omnia liber vitæ et testamentum altissimi,et agnitio veritatis. Quibus significatur scripturam sacram mensam esse qua sapientia suos pascit et reficit. Suppeditat hæc mensa non tantum panem vitæ hominis necessarium,sed et carnes atque delitias animæ prudenti,et delitias sacras,quemadmodum victimæ erant sacræ, necnon et vinum, quod lætificat cor hominis et inebriat, quia non tantum extinguit sitim rerum terrenarum,et prauæ concupiscentiæ,sed et in Deo gaudere facit, atq; in eius amorem accendit. Ad magnificentiam autem facit quod non per se sapientia introducitur inuitare ad mensam suam, sed in eam rem dicatur misisse ancillas. Per quas significat prophetas, de quibus dicitur in Hiere. Misi ad vos omnes seruos meos prophetas per diem consurgens diluculo,& mittens. Hanc misionem Christus apud Lucam tribuit sapientiæ Dei,propterea,inquit,& sapiētia Dei dixit: Mittam ad illos Prophetas & Apostolos,nescio an alludens ad hunc locum. Ancillarum autem nomine,isti hic designantur, quoniam ita exemplo & parabolæ conueniebat, vt sapientia quæ sub mulieris persona hic proponitur,adderentur puellæ tanquam pedissequæ & ancillæ. Deinde ad significandum quod ad hoc munus non sunt delecti qui viribus rem agerent tanquam viri bellicosi, sed secundum mundum infimi homines & inermes, qui mansuetudine potius inuitarent,quam vi cogerent: Septuaginta verterunt seruos suos, quomodo & Cyprianus & Augustinus legunt, vt qui secuti sint versionem 70. tunc receptam. Missæ autem dicuntur ancillę,vt vocarent ad arcem & ad mœnia ciuitatis, vel vt habent Hebræa ad summitates excelsorum ciuitatis,ad significandum quod à terrenis ad sublimia & cælestia vocet sapientia. Quanquam melius Hebræa verti posśint non per præpositionem, ad, sed per super, vt significetur ancillas missas vt super excelsa ciuitatis loca vocarent & inclamarent, hoc est, ex alto, quo ab hominibus audiri posśint,quemadmodum superiori capite dicitur sapientia clamare in altis excelsisque verticibus,ad significādum, quod est Esa.45. non in abscondito locutus sum,in loco terræ tenebroso. Qui sensus etiam in nostra est lectione,si præpositio,ad,referatur ad verbū misit, vt sit sensus. Misit ancillas suas ad arcem & ad mœnia ciuitatis, vt inde vocarent & inuitarent nomine sapientiæ, dicentes: Si quis est paruulus veniat ad me. Hunc sensum habent & 70. apud quos est, conuocans cum excelsa prædicatione. Rursus hic paruulus cui mox coniunguntur insipientes & stulti,nec ætatis nomen est,nec in bonum accipitur pro humilibus,sed vt sæpè superius pro imperito & rerum ignaro. Dicit ergo sapientia per ancillas suas insipientibus & paruulis: Venite,comedite panem meum, hoc est,cibum meum,nam & carnium post meminit. Sed nomine panis Hebraicè omnis cibus comprehēditur, Et bibite vinum quod miscui vobis, hoc est,quod temperaui & vobis paraui. Non enim dilutum vinum significare volui:,sed vinum iam paratum,& iuxta quod cōuenit pro captu biben-

Hiere.7.
Luc.11.
Esa 45.

bibentium attemperatum. Allegoricè autem hęc dici, et sub panis ac vini nomine, sapientiæ doctrinam significari indicatur versu sequenti: Relinquite infantiam et viuite, et ambulate per vias prudentiæ, vbi per infantiam intelligenda vita carnalis et erroneum iudicium, quo bona ac voluptates huius mundi homines præeligũt bonis æternis, quomodo pueri res ludicras et vanas serijs præferunt. Hæc ergo infantia primum est deserenda, ac tum adeunda sapientiæ domus, vt in ea quis reficiatur ac refectus viuat, sicque ambulare possit per vias prudentiæ. Non dissimilis est

Eccli.51 inuitatio Eccles.51. Appropiate ad me indocti, et congregate vos in domum disciplinæ. Quid adhuc retardatis? et quid dicitis in his? animæ ve-

Isa.55. stræ sitiunt vehementer. Et in Esa. Omnes sitiẽtes venite ad aquas, et qui non habetis argentũ properate, emite et comedite. Venite et emite absq; argento et absque vlla commutatione vinum et lac. Quare appẽditis argentum non in panibus, et laborem vestrum nõ in saturitate? Audite audientes me et comedite bonum, et delectabitur in crassitudine anima vestra, etc. Quanquam hæc authoritas magis pertinet ad sensum mysticum iam subijciendum, in quem longè perfectius et excellentius quæ hic di-

Sensus mysticus cuntur competunt. Sicut enim certum est synagogam et Iudaicum populum typum fuisse Ecclesiæ et Christiani populi, ita dubium non est quin per domum à sapientia ædificatam mysticè intelligi debeat ecclesia,

1.Tim.3. quæ iuxta D. Paulum est domus Dei viui columna et firmamentum veritatis. Hãc domum sibi ædificauit is, cui eximia et singulari ratione nomen sapientiæ attribuitur filius Dei, qui de se dicit, super hãc petram ædi-

Matt.16 ficabo Ecclesiam meam. Excidit etiam pro fortitudine domus septẽ columnas, hoc est, in perfecta eam constituit firmitate, ita vt diceret, Portæ inferi non præualebunt aduersus eam. Fecit autem id, aptãdo sic Apostolos et apostolicos viros, vt per eos tanquam columnas quasdam ædificium domus eius sustineri possit. Sic Hieremiam dominus dicit se dedisse in columnam ferream, et in Apocal. dicitur: Qui vicerit, ponam eum co-

Iere.1. Apoc.3. lumnam in templo Dei mei. Sic D. Gregor. in cap.26. Iob, cum dicitur:

Gregorius Columnæ cœli contremiscent, intelligit significari Apostolos, vbi et totum hunc locum tractat, indicans per columnas etiam particulares Ecclesias hic posse intelligi. Benè autem columnæ septem excisæ dicuntur, tum propter numeri septenarij perfectionem, qui sæpè ponitur, vt dictum est pro multis, tum quia columnæ ecclesiasticæ Ecclesiam sustinẽt per septiformem Spiritus S. gratiam, ac septem Sacramenta à Christo Ecclesiæ relicta. Huic mystico sensui bene conuenit, quod iuxta Hebraicam veritatem non habetur pluraliter, immolauit victimas suas, sed immolauit & mactauit victimam suam, vt intelligamus peculiariter insinuari vnam illam hostiam, quam in cruce dominus ipse mactauit & immolauit, quam & in cibum, imò in panem sub panis specie nobis edendam tradidit. Non enim fit hic mentio alicuius cibi, nisi ipsius victimæ, & tamen dicitur

dicitur posteà, Venite comedite panem meum. Pluraliter vertit Interpres
victimas suas, secutus Septuaginta qui habent τὰ ἑαυτῆς θύματα, id est, suas
victimas. Quod bene conuenit cum eo quod est Matth. 22. in parabola Matth 22.
euangelica: Tauri mei & altilia mea occisa sunt, & omnia parata. Quo significatur
conuiuij magnificentia, quodque in eo sit ferculorum abundantia
sufficiens ad saturandos quamplurimos. Miscuit & vinum sapientia
hæc nostra in suo conuiuio, quia & preciosum suum sanguinem sub vini
specie, & doctrinam suam Euangelicam mirè inebriãtem homines etiam
vsque ad mortis contemptum, suis proposuit, attemperás eam hominum
captui. In cuius sanè vini comparatione aqua verè fuit quicquid litera legis
frigida suis propinauit. D. Cyprianus hunc totum locum citans de Cyprian⁹.
Christo epist. 3. lib. 2. intelligit hic præmonstrari typum dominici sacrificij,
immolatæ scilicet hostiæ panis & vini, & vinum mixtum, calicem domini
vino & aqua mixtum, prophetica voce denunciari. Atque ad paratam
hanc à se mensam doctrinæ suæ & sacramenti corporis & sanguinis
sui, emisit qui vocarent cæcos & claudos, pauperes & debiles, iuxta parabolam
euangelicam, quæ est apud Luc huic loco non dissimilem, Qua dicitur: Luc. 14.
Homo quidam fecit cœnam magnam, et vocauit multos, et misit
seruum suũ hora cœnæ dicere, inuitatis vt venirent, quia iam parata sunt
omnia. In alia autem parabola, quę est Matth. 22. dicitur seruos suos multos
misisse, et posteà alios plures prioribus. Vocant hi serui ad arcem, quia
ad superna, vel super arcem, quia ex alto, iuxta illud Esa. Super montem Isa. 40.
excelsum ascende tu quæ euangelizas Sion, exalta in fortitudine tua quę
euangelizas Hierusalẽ. Et cap. 52. Quam pulchri super montes pedes an- Isa. 52.
nunciantis et prædicantis pacem. Vocant autem ad sapientiæ domum,
nam ibi conuiuium ab ea est instructum, nec extra eius domum de cibo
eius salutariter sumitur. Quẽadmodũ enim doctrina veritatis in veteri
testamento petenda erat in populo Israëlitico, vnde dicitur Ecclesiast. 51.
vt supra dictum est: Congregate vos in domum disciplinæ, ita Christi doctrina
& sacramenta non alibi sunt accipienda nec quærenda, nisi in vera
ipsius Ecclesia, quæ hac nota agnoscitur, quòd à Christo ædificari cœpta,
deinceps ita perseuerat nixa suis columnis, vt portę inferi nunquam prę-
ualuerint aduersus eam. Monent autem qui missi erant à sapientia relinquere
infantiam, hoc est, præter id quod dictum est, literalem legis intel-
ligẽtiam & obseruationem, sub qua, inquit Paulus, Cum essemus paruuli, Gal. 4.
tanquam sub elementis mundi eramus seruientes. Quanquam enim Hebræa
non habeant infantiam, sensus tamen eodem redit, nam vel vertendum
est, desinite esse imperiti, vel relinquite imperitos. Noster secutus est
70. qui habent ἀπολείπετε ἀφροσύνην, derelinquite insipiẽtiam. Sunt qui
per domum à sapientia ædificatam intelligunt corpus quod sibi ex virgine
filius Dei fabricauit. Vide August. 17. de ciuit. Dei cap. 20. & in quęst. Augustin.
veteris & noui Testa. quæst. 51. quibus locis per domum sapientiæ indicat,
Q & cor-

& corpus Christi & Ecclesiam posse intelligi. Item sunt qui intelligunt animam cuiuslibet iusti, iuxta illud: Sedes sapientiæ anima iusti. Quas intelligentias, vt non reijcimus vtpote pias, ita superiorem tractationem genuinam esse putamus.

Qui erudit derisorem, ipse iniuriam sibi facit, & qui arguit impium, ipse maculam sibi generat, noli arguere derisorem ne oderit te, argue sapientem & diliget te. Da sapienti occasionem & addetur ei sapientia, doce iustum & festinabit accipere.

INdicare videtur his sententijs sapientia, quare tantum vocet paruulos & insipientes, significans esse quosdam qui sapientiæ non sunt capaces, quique ad sapientiæ conuiuium non sunt aduocandi, hi scilicet qui planè impij sunt, ita vt benè monentes non ferant, sed eos irrideant, & ob id
Matth. 7 maiori odio prosequantur. De quibus & dominus dicit his quos ad prædicandum misit: Nolite sanctum dare canibus, neque mittatis margaritas vestras ante porcos, ne fortè conculcent eas pedibus suis, & conuersi dirumpant vos. Dicit ergo, qui erudire studet derisorem veritatis, nō solum nihil in illo proficiet, sed ipse sibi iniuriam facit, quia ignominiā sibi à derisore conciliat. Et qui arguit impium, ipse maculam sibi generat, tum quia ex detractione impij malè audiet apud multos, & lædetur in fama nominis sui, tum quia ex importuna admonitione nonnihil sit reprehensibilis. Itaque noli arguere derisorem, ne oderit te, sicque & in illo peccatum augeas, & te sine fructu periculo exponas. Quibus verbis nō vult omnem redargutionem impiorum prohibere, ea enim nōnunquam ad aliorum exemplum facienda est, potissimum ab his quibus ex officio
1. Tim. 5 competit impietates cohibere. Vnde D. Paulus vult coram omnibus ar-
2. Tim. 4. gui peccantes, vt & cæteri timorem habeant, iubetque arguere oportunè & importunè. Sed eam vult prohibere quæ sit priuata, & per quam nullum expectatur in alijs commodum, sed exacerbatio impiorum. Frustrà enim niti, inquit quidam, & nihil aliud quam odium quærere extremæ dementiæ est. Cum autem videretur iam dicēdum esse, argue potius paruulos & insipientes, qui scilicet necdum in profundum peccatorum deuenerunt, dicit potiùs, argue sapientem, & diliget te, tum vt per contrarium effectum in sapiente ostendat malitiam impij. Hic enim corripientem odit, ille eo magis diligit: tum vt sic insinuet paruulis & non omnino malis correptionem sapientię recipiēdam esse ab eis, tum vt etiam sapientes ad conuiuium sapientiæ pertinere, eoque egere significet, quamuis prius paruuli tātum nominatim expressi sint & insipientes. Nullus enim ferè adeò sapiens est qui non aliquando delinquat, & non alterius monitione egeat vel doctrina. Vnde & subiicit: Da sapiēti occasionem discendi, & addetur ei sapientia, doce iustum & festinabit accipere, iustum scilicet coniūgens sapienti, sicut prius impium derisori sapientiæ, & significās ex doctri-

ex doctrina ſapienti & iuſto propoſita, duplex rediturum commodum, alterum in docēte, quia diliget te, alterum in diſcipulo, quia addetur ei ſapiētia, ſicut ex doctrina impijs propoſita duplex naſcitur malum, odium præceptoris & maior eius qui docetur peruerſitas. Sic & ſuprà dixit, audiens ſapiens ſapientior erit. Supra c. 1.

Principium ſapientiæ timor Domini & ſcientia ſanctorum prudentia.

INdicatur hic quomodo fieri poſsit, vt etiam paruuli & inſipientes capaces fiant cum ſapientibus ipſius ſapientiæ, itemque de quali ſapientia hic ſit ſermo. Itaque repetitur quod in principio dictum eſt, Initium ſapientiæ timor domini. Eſtq; hoc loco non dictio illo loco poſita ראשית Reſcith, quæ ambiguā habet, vt ibi dictū eſt ſignificationem, ſed תְּחִלַּת Thechillath, quæ nihil ſignificat quā initiū, nec eſt hic Græcis ἐυσέβεια, id eſt, pietas, ſed φόβος timor. Significatur ergo de ea ſapientia hic eſſe ſermonem quæ incipit in nobis eſſe & creſcere ex cōcepto Dei timore, ſicq; paruulos & inſipientes poſſe ad ſapientiam peruenire, ſi Dei timorē concipiant, quem quoniam omnino abiecerunt impij & deriſores, ob id ſapientiam non poſſe percipere. Ad indicandam expreſsius differētiam inter hanc ſapientiam & eam à qua iuxta mundum quidam dicuntur ſapientes, ſubditur, & ſcientia ſanctorum prudentia, hoc eſt, ſcientia & cognitio rerum ſanctarum, quales ſcilicet ſcriptura docet, & ſcientia quam habent ſancti homines, illa ſola eſt vera prudentia vel intelligentia. Poteſt enim ſanctorum exponi, vt vel ad res, vel ad homines referatur, & poteſt in Hebræo repeti in ſecundo membro, principiū, vt ſic vertatur & ſcientia ſanctorum eſt principium prudentiæ.

Per me enim multiplicabuntur dies tui, & addentur tibi anni vitæ. Si ſapiens fueris, tibimetipſi eris, Si autem illuſor ſolus portabis malum.

HIC patet hactenus fuiſſe verba ſapientiæ ab eo loco venite commedite panem meum, & adferuntur duobus his verſibus duæ rationes, quæ merito mouere deberent ad amplexandum ſapientiā. Quarum prior demonſtrat vtilitatem quæ homini ex ſapientia prouenit, longitudo ſcilicet vitæ de qua ſuperius ſæpe dictum eſt, quæ rectè reſpondet conuiuio ad quod inuitauit, quia propter vitam cibus & potus quæritur. Altera oſtēdit nullū incōmodū vel cōmodū acceſſurū ſapiētię, ſiue eam recipiamus, ſiue non, ne quis putet eam ſui cauſa homines ad ſe inuitare, Si inquit ſapiens fueris non mihi ſed tibi & ad tuum bonum eris. Si autem illuſor, non ego ſed tu ſolus ſine me hinc ſenties malum. Sic & Iob 22. dicitur. Quid prodeſt Deo ſi iuſtus fueris, aut quid ei conferres ſi immaculata fuerit vita tua, & cap. 35. Si peccaueris quid ei nocebis, &

bis,& si multiplicatæ fuerint iniquitates tuæ quid faciès cõtra eum? Porrò si iustè egeris quid donabis ei aut quid de manu tua accipiet? Homini qui similis tui est, nocebit impietas tua, & filium hominis adiuuabit iustitia tua. Vnde patet quomodo intelligendum sit quod hic dicitur, tibi metipsi eris sapiens, & solus portabis malum, videlicet vt Deus excludatur non homo.

Mulier stulta & clamosa, plenaq́ illecebris, & nihil omnino sciens, sedet in foribus domus suæ, super sellam in excelso vrbis loco: vt vocaret transeuntes per viam & pergentes itinere suo. Quis est paruulus, declinet ad me. Et vecordi locuta est: Aquæ furtiuæ dulciores sunt, & panis absconditus suauior. Et ignorauit quod ibi sunt gigantes & in profundis inferni conuiuæ eius. Qui enim applicabitur illi, descendet ad inferos. Nam qui abscesserit ab ea saluabitur.

SIcut supra è regione mulieris impudicę inuitantis ad se opposuit sapientiam tanquam alteram mulierem ad se inuitantem, ita vicissim nunc è regione sapientiæ ad se suumque conuiuium vocantis, opponit alteram mulierem sapientiæ contrariam etiam ad se suumq; conuiuium vocantem et sapientiæ institutum in multis imitantem. Est autem hæc mulier iuxta pleraque quæ in præcedentibus sunt habita ad literam mulier libidinosa quam pulchrè suis depingit epithetis, vocans eam stultam, vt ostendat sapientiæ contrariam, item clamosam vel (vt habent Hebræa, quod eodem recidit) tumultuosam et turbulentam. Nõ
Isa 42. enim clamat vt sapientia, cum moderamine et modestia, non sicut ille de quo dictum est, non erit tristis neque turbulentus, sed immodestè et tumultuosè, in seipsa varijs perturbata passionibus, aliosque similiter perturbans. Deinde plenam dicit illecebris ad decipiendum scilicet inconstantes, Item nihil omnino scientem, hoc est omnino vera prudentia destitutam, nec vllam rationem salutis suę habentem. De hac dicit non sicut dixit de sapientia quod ędificauerit domum suam, & sicut postea dicitur cap. 14. sapiens mulier ędificat domum suam, sed quod sedeat in foribus domus suæ super sellam, vt significetur otium eius, desidia & negligentia rerum eius, desiderium verò captandi alios. Vnde sequitur vt vocaret transeuntes, Ad imitationem autem sapientiæ ei tribuit excelsum vrbis locum, sicut illa iussit ancillas suas super excelsa vrbis loca vocare, ad significandũ illã non pudere suæ impudicitię, & quam plurimos ad se pelli
Iere. 2 cere velle. Sic Iere. 2. ca. dicitur. In omni colle sublimi, & sub omni ligno frondoso tu prosternebaris meretrix. Cum autem sapientiæ tribuerit ancillas vocantes, huic nullas tribuit, sed ipsam per se vocantem facit, insinuans illam verè esse dominam quæ iure multos habeat sibi subseruientes, hanc verò omnino seruilem esse, nec iure habere in quos dominetur, quibusque præcipiat. Vocat transeuntes per viam & pergentes in itinere suo

nere ſuo vt intelligas eius impudentiam, per quam non tantum admittit ad ſe vltro venientes, ſed & tranſeuntes per viam ſuam & aliud agentes ad ſe inuitat, vt relicto ſuo itinere ad ſe deflectant. Vnde annotauit Beda ſapientiam dixiſſe: Si quis eſt paruulus veniat ad me, hanc verò declinet ad me, quia illa ad rectum actionis iter, quos errare cernit accerſit, hæc verò rectè pergentes ab itinere ſuo deuiare docet, et ad ſe diuertere. Verum hæc annotatio non habet locum in Hebræo, nam ibi vtrobique eſt declinet. Sed quoniam ibi non præceſsit de itinere è quo ſapientia vocet, hic verò præcedit de itinere, è quo vocat mulier, rectè ibi noſter vertit veniat ad me, hic verò declinet ad me. Vocat autẽ et hæc ad imitationem ſapientiæ (quam vbique malitia quantum poteſt imitari ſtudet) paruulos & inſipientes, quia ſicut illa valde malos, deriſores ſcilcet & impios non putat vocandos, ita nec hæc valde ſapientes, aut in iuſtitia benè firmatos, ſed potiſsimum homines imperitos, inconſtantes & ſtultos. Inuitat & ipſa ad conuiuium, ſed quod res ipſa longe diuerſum eſſe demonſtrat à ſapientiæ conuiuio. Illa enim ad vinum vocat, hæc ad aquas, quia frigidum ſanè eſt quicquid mundus aut caro exhibet. Illa menſam ſuam bene inſtructam palam proponit, hæc ſuam menſam occultam eſſe inſinuat. Illa ad ſuum panem vocat, dicens: Venite comedite panem meum, hæc ad aquas furtiuas, dicẽs aquæ furtiuę dulciores ſunt & panis abſconditus, hoc eſt, qui in abſcondito editur, quia ſcilicet furtiuus, ſuauior eſt. Videtur autem ab hac muliere deſumpta hæc ſententia ex vulgatis prouerbijs, vt vulgatum prouerbium ſuo accommodarit propoſito. Et ſic eſſe vt prouerbium ſignificat, res ipſa docet. Cæterum ratio cur furto ablata ferè ſint ſuauiora eſt, quia ſicut talia maiori cõcupiſcentia fuerũt deſiderata, ita maiori voluptate percipiuntur. Ferè enim propria vileſcunt & magis aliena deſiderantur, & iam obtenta auidius ſumuntur tanquam rara, & quæ non ſemper in promptu ſunt. Hoc ergo vulgari prouerbio ſignificare vult congreſſum cum non ſua maiorem adferre animo voluptatem, magis inſtar cibi & potus reficere quam cum propria vxore, vt quæ habetur in promptu. Et bene congreſſus cum nõ ſua aquis comparatur furtiuis & pani abſcondito, quia contra Dei legem & coniugale fœdus vſurpatur, & cum ſit indebitus ſibi, tãquam ſuus vendicatur à fornicatore & à mœcho, atque ob id caliginem quærit & latibula, quemadmodum quæ ex furto comeduntur. Cæterum ſicut ſuprà Sapiens ex ſapientiæ conuiuio ſignificauit vitam expectandam, & longitudinem vitæ, ita quo à conuiuio huius mulieris deterreat inuitatos, mortem ſignificat ex illo ſecuturam, vt intelligatur cibus potúſque eius eſſe lætalis. Et ignorat inquit paruulus quiſque & inſipiens (nam ad mulierem non poſſe referri Hebræa docent, cum ſit verbum maſculinum.) Quod ibi ſint gigantes, etc. quaſi dicat: Hinc eſt quod decipiantur, & à muliere hac eis imponatur. Pro gigantes dictio Hebraica ſignificat etiam mortuos, vnde

capite secundo eandem vertit noster interpres inferos. Ad inferos, inquit, semitæ eius. Hic secutus 70. qui habent γηγενεῖς vertit gigantes, quemadmodum & posteà cap. 21. versu. 16. In cœtu gigantium commorabitur. Vbi sicut per gigantes rectè intelligũtur dæmones, ita & hic, vt sit sensus, Ignorauit quod in ea domo dominium obtineant dęmones qui instar gigantum sunt potentissimi, seque Deo tanquam gigantes terrigeni opposuerunt, cum quibus inter mortuos deputandi sunt quotquot eis adhærent, & conuiuę eius, hoc est, quotquot ad huius mulieris conuiuium vocati accedunt, tandē erunt in profundis inferni, imò & quando iam cum muliere illa conuiuantur iam sunt in profundis inferni, quia æternę damnationi & grauissimæ obnoxij. Vnde sequitur, Qui enim applicabitur illi, descendet ad inferos, nam qui abscesserit ab ea, saluabitur. Quanquam hic versus non sit in Hebræo, sed nec in Græcis, in quibus tamen alij aliquot versus adduntur. Multa quoque Latina scripta hunc versum non habent. Et hæc quidem pro sensu literali. Cæterùm cum tam studiosè mulier hæc sit à sapiente hic opposita sapientiæ, nemini dubium quin per eam aliud quiddam etiam significatum sit, quam mulier ad libidinem aut Venerem prouocans, adeo vt plerique etiā Hebræi literalem sensum esse velint de stultitia aut carnis concupiscentia. Et Caietanus ipse qui literalem tantum sequitur sensum, de carnis delectatione hæc intelligit. Alij verò de hæresi aut superstitiosa aliqua doctrina, qualis est de futuris per Astrologiam diuinatio. De qua intelligit Liranus, At vt non dubitamus sub muliere hac libidinosa amplius quid significari quam litera insinuat, ita ad literam non dubitamus sapientem de ea hic loqui, sicut frequenter superius. Sub ea verò mysticè hic significari, rectè dixerimus insipientiam, aut prauam doctrinam, quæ scilicet contraria suggerit sapientiæ. Sic enim vno nomine habetur quod directè est sapientiæ contrarium, & quod omnia comprehendit, quæ alij per partes prosequuntur, carnis scilicet & mundi concupiscentiam, idololatriam, superstitionem, hęresim, & si quid his est simile, quæ singula suggerunt sapientiæ contraria. Praua ergo doctrina atque suggestio siue à carne ac mundo procedat, ad voluptates illicitas inuitans, siue ab idololatris, hisque proximis superstitiosis hominibus, siue ab hæreticis prodeat, ad malam fidem erroresque inducens, rectè comparatur mulieri stultæ, clamosæ & plenæ illecebris, quia caret vera prudentia, etsi non careat frequenter multis verbis & suasionibus. Turbulenta est & inquieta, varios in mundo excitās tumultus, multis rationibus ad se pellicere studens stultos & imperitos. Atque ob id sedet in foribus domus suæ super sellam in excelso vrbis loco. Nam quod ad carnem attinet, otium ipsa quærit & docet, adeoque palam agit in hominibus, vt nemo sit qui non eius prauas suggestiones sentiat. Et quod ad reliqua pertinet, magistri & benè docentis authoritatem sibi vendicant in populo. Ideoque ijs rectè tribuuntur, sedere super sellam in excelso vrbis loco,

Mysticus sensus.

bis loco,

bis loco,quodque in suam domum,hoc est, sectam & cõgregationem attrahere alios studet. Inuitat hæc mulier ad aquas furtiuas, & panem absconditum prætexẽs quod hęc sint dulciora,quia quicquid,id est,ad quod caro sollicitat,furto iustitiæ surripitur, quicquid falsitatis idololatria, superstitio vel hæresis suggerit,furto diuinæ surripitur veritati. Ideoq; hæc omnia ferè secretum petunt & tenebras. Omnis enim qui malè agit vel docet,odit lucem & non venit ad lucem, vt non arguantur opera eius. Et quia hæc ferè secretum petunt,& quia prohibita sunt, ideo in secreto auidius & cum maiori voluptate sumuntur. Quod vt in carnalibus vitijs manifestum est, ita pulchrè demonstrat verum esse in doctrina superstitiosa & hæretica, D. August. tractat. 97. in Ioannem hunc locum tractãs, sed secundum 70. versionẽ. Cauete,inquit,timendo & orando ne irruatis in illud ænigma Saluatoris, vbi mulier insipiens & audax inops panis effecta conuocat prætereuntes. Hęc mulier vanitas est impiorum,cum sint insipientissimi aliquid se scire opinãtium, sicut de illa muliere dictum est, inops panis efficitur. Quæ cum sit inops panis promittit panes,id est,cum sit ignara veritatis promittit scientiam veritatis. Occultos tamen panes promittit,quos tamen dicit libenter attingi, & aquæ furtiuę dulcedinem, vt ea scilicet lubentius & dulcius audiantur & agantur,quę palam in Ecclesia dici crediq́ue prohibentur. Ipsa quippe occultatione cõdiunt quodãmodo nefarij doctores sua venena curiosis, vt ideò se existimẽt discere aliquid magnum,quia merentur habere secretum,& suauius hauriant insipientiam quam putant scientiam, cuius prohibitam quodammodo furantur audientiam. Hinc & nefarios suos ritus suis hominibus sua curiositate deceptis & decipiendis magicarum artium doctrina commendat. Hęc ille,quæ & prolixè prosequitur,non tantum in doctrina superstitiosa,sed & hæretica. Cuius explanatio quo melius intelligatur notandum Septuaginta, quorum versionem tunc receptam Augustinus sequitur sic habere,mulier insipiẽs & iactabunda, inops obsonij(Aug. legit panis)efficitur,quæ non nouit pudorẽ,sedit in foribus domus suę,super sedẽ manifestè in plateis,aduocãs transeuntes viã,rectè gradientes in vijs suis. Qui est vestrum insipientissimus declinet ad me, & insipientibus pręcipio dicens,panes absconditos libenter attingite,& aquam furtiuã dulcẽ bibite.

Ioan. 3.

Augustin.

De hæreticorum doctrina simiiliter D. Gregorius hunc locum exponit lib. 33. moral. cap. 26. Rursum inquit,per panem hæreticorum doctrina designatur,sicut per Salomonem mulier hæreticæ ecclesię typum gestans & stultos conuocans dicit,panes occultos libenter edite vel sicut in nostra translatione scriptum est aquæ furtiuæ, ect. Sunt enim nonnullæ hæreses quæ apertè metuunt prædicare quod sentiunt,& apud infirmorum mentes verba sua tanto magis condiunt quanto quasi amplius reuerenter abscondũt. Vnde non immerito dicitur panes occultos libenter edite. miseris enim cordibus occulta hæreticorum verba eo magis sa-

Gregorius

gis sa-

gis sapiunt, quo cum reliquis communiter non habentur. Cætera quę ad mystici sensus tractationem pertinent ex sensu literali facile colligere licet. Proinde hic finis esto primæ partis huius libri, quæ proęmij vice pręmissa videtur sequentibus, quæ à nouo incipiunt titulo. Cum autem caput hoc breue sit in Hebræis & apud nos, prolixius est in Græcis quæ quasdam sententias habent, antè illud mulier stulta & clamosa, nam post illam sententiam, si sapiens fueris, ect. sic habent ad verbum. Filius eruditus sapiens erit, stulto autem vtetur famulo. Qui innititur super mendatia hic pascit ventos idem autem sectatur aues volantes. Dereliquit enim vias suę vineę, et à semitis sui prędij aberrauit. Transit autem per desertum aridum et terram constitutam in siti et congregat manibus sterilitatem. Primam harum sententiarum citat D. Augustinus frequenter, vt lib. 5. contra Iulia. cap. 10. In fine autem capitis hęc adduntur.

Augusti.

Verum resili, nec moreris in loco ipsius, & non conuertas oculum tuum ad illam. Sic enim transibis velut alienam aquam, & transgredieris fluuium alienū. Ab aqua aliena abstine, & à fonte alieno ne bibas, vt multo viuas tēpore & apponantur tibi anni vitę. quam postremam sententiam citat B. August. tract. 6. in epistolam Ioannis.

PARA-

PARABOLÆ SALOMONIS.
CAPVT DECIMVM.

Epetitur hic titulus in principio libri positus: nempe: parabolæ Salomonis: quia nouum hic incipit scribendi genus, cumq; ea quæ præmissa sunt, veluti communes sint adhortationes et præfatio quædam, hic iam breues sententiæ & γνώμαι sine certa connexione contexuntur, à quibus hic liber suum nomen habet. Itaque repetitus hic titulus indicat propriè ea quę sequũtur dici parabolas. Additur in multis libris filij Dauid regis Ierusalem: verum hæc non habent nec Hebræa nec Græca. Cæterùm hæ sententiæ ferè sunt bimembres, ex contrarijs contextæ, ita vt singulæ partes apud hebræos, propemodum iambi speciem præ se ferant, & elegantia multa sit cum in oppositione tum in breuitate, quod cũ non ita exprimi possit, vertendo hebræa in græcam vel latinã linguam, fit vt gratia magna harum sententiarum quã habent in originali sua lingua apud nos aut pereat, aut imminuatur. Quod annotandum vel ob id erat, ne quis miretur quasdam apud nos sententias tanquam parui ponderis. Est autem multa in his oppositio inter sapientem & stultum, impium & iustum, pigrum & fortem, diuitem & pauperem, odium & charitatem, & id genus similia. Sic ergo incipit.

1 *Filius sapiens lætificat patrem: filius vero stultus mæstitia est matris suæ.*

ET benè quidem ab hac incipit sententia post præmissa in superiori parte, eo quod in illa prosecutus sit laudes sapientiæ inuitans ad eius amorem. Item vt sicut in superiori parte cœpit ab obedientia parentibus præstanda à filijs, ita & hic doceret primum iuuentutem debere parentum monitis obsequi. Cæterùm, vt ex superioribus satis patet sapiens hoc in libro dicitur, is qui verè sapiens est, nempe qui in timore Dei ambulat, iuxta præscripta & parentum monita viuens, nequaquam sequens carnis desideria, sed spiritui diuino obtemperans, cœlestia terrenis præferens, non quæ videntur præ oculis habens, sed quæ videntur à longè prospectans. Is enim solus verè sapit, sibique rectè consulit. Talis ergo lętitia afficit patrem si modo verè pater sit, ita vt filij amet quęratq; salutem: vt contra filius stultus, Deũ non metuens, quę carnis sunt quę-

rens cœlestia negligens merore afficit matrem salutis filij cupidam. Hoc enim phrasi hebraica significat illud, molestia est matri suæ. Est autem generalis hęc sententia vt & sequentes, proinde non est necesse eam aut alias in omnibus esse veras, sed satis est vt in plurimum sic esse vt per eas enunciatur, nec pro absoluta veritate oportet eas certis personis aut rebus attribuere, quemadmodum quidam hanc sententiam peculiariter de patre cœlesti intelligunt & matre spirituali Ecclesia. Continetur enim & hic intellectus in hac sententia, sed vt in genere species, aut sub litera sensus mysticus. Quod autem lętitia patri, meror matri tribuitur, non requirit singularem causam. Sicut enim in patre consequenter & mater intelligitur, ita & in matre pater. Nihil enim aliud significare voluit quam filium sapientem exhilarare parentes, stultum verò eosdem contristare, at varietas nominum facit ad carminis elegantiam. Sic & in Ecclesiastico dicitur: Benedictio patris firmat domos filiorum, maledictio autem matris eradicat fundamenta. Quáquam in his obseruare liceat, bonum patri tribui tanquam digniori, malum matri tanquam inferiori. Dici etiam potest hoc ordine verborum vsum sapientem quod ad naturam rerum respiceret, iuxta quá probitas filij potius patri cedit ad honoré, vt qui rectè filiũ educauit, qué proinde necesse est maiori affici lętitia, improbitas verò matris indulgentię solet imputari, quæ & torpescentem domi cogitur assiduè videre, & grauius dolere solet pro ingenio mulieri. Monet autem hæc sententia, sapientiam vel parentum causa amplexandam, reiecta stultitia. Cæterum filij sapientia lætitiam adfert parentibus, tum quod ament eius salutem & honorem, tum quod in ipsorum cedat honorem, tum etiam quod inde familiæ suæ putant fore bene prospectum. Lætificat autem sapientia & per sese & per bona quæ adfert secum.

Eccli. 3

2 *Nil proderũt thesauri impietatis: iustitia verò liberabit à morte.*

IAm diximus sententias has sine certa connexione inter se hærere, proinde superfluum fuerit causam ordinis & cohærentiæ inquirere, non minus quam eam reddere in versibus Catonis aut Mimis publianis. Thesauros impietatis vocat diuitias impiè congestas aut conseruatas, vt quæ malis artibus, insidijs, fraude ac nimia cura ac desiderio parantur, aut partę iniquè detinentur nec erogantur vt opus est. Has nihil prodesse dicit, quanquam aliter mundus iudicet, & ad hoc eas quęrat vt inde multum fructum percipiat, delitias scilicet, honorem, ac denique à multis malis liberationem. Nam per has effugit nonnunquam impius iustam iudicis condemnationem, medicorum opera à morbis curatur, & omnino impletur in eo illud Psalmi: In labore hominum non sunt & cum hominibus non flagellabuntur. Sed apud Deum nihil proderunt huiusmodi diuitiæ, qui cum hic volet hominem vlcisci & punire, nihil illius morabitur diuitias, & cum post hanc vitam rationem gestorum exiget, non mouebitur diuitijs impij, vt à recto desciscat, quia vt habet Propheta: Nõ

Psal. 71.

Psal. 48.

dabit

dabit impius Deo placationem suam, & pretium redemptionis animæ suæ. Adeoque non proderunt apud Deum thesauri impietatis, vt multum sint obfuturi homini, qui pro eis aut hic aut saltem posteà sit pœnas daturus. Quid enim prodest homini si vniuersum mundum lucretur, animæ verò suæ detrimentum patiatur? At contra, iustitia liberabit à morte, quia etsi nonnunquam apud homines ob iustitiam iusti occidantur, apud Deum tamen iustitia hominis frequenter efficit, vt communem aliquam euadat vltionem diuinam, aut humanam persecutionem, vt patuit in Daniele & tribus pueris, semper autem efficit vt à perpetua morte (quæ sola vera mors est) liberetur homo pro qua euadenda nihil proderunt thesauri impij. In hac autem parte satis insinuatur thesauros iustè partos & distributos prodesse, iuxta illud: Dispersit dedit pauperibus, iustitia eius manet in seculum seculi. Cæterum vt prior sententia adhortatoria est ad sapientiam vt per quam parentes exhilarantur, ita hęc ad iustitiam, vt qua certius quis assequitur, quod impij per diuitias suas assequi conantur. Eodem tendit & quod sequitur:

Matth. 16.

Psal. 11[illegible]

3 *Non affliget Dominus fame animam iusti: & insidias impiorum subuertet.*

CVm nonnunquam iusti famem patiantur, imò & fame moriantur, quid est quod dicit: Non affliget Dominus fame animam iusti? Beda quidem exponendo habet. Et si quandoque iustum impij fame affligunt, vel etiam necant, non lædent animam eius, quam dominus in vita futura, suæ gloria visionis consolatur. Proinde indicat signanter dictum, Dominus non affliget, & non affliget animam, quanquam scilicet impij corpus iusti fame affligant. At hic sensus etsi sit verissimus, & spirituali scripturarum intelligentiæ conueniens, non tamen totam sententiæ vim complectitur, qua verisimile est sapientem idem enunciare voluisse quod Dauid, cum dicit: Non vidi iustum derelictum, nec semẽ eius quærens panem. Et: Non est inopia timentibus eum. Inquirentes dominum non deficient omni bono. Itaque eò quod dicitur: Non affliget dominus, non tãtum significatur dominum id per sese non facturum, sed quòd nec fieri id permittet. Vnde vertunt aliqui: Non sinet dominus esurire, quanquam Hebræa propriè habent, Non faciet dominus esurire, vt bene verterit noster interpres, Et animam iusti, positum est simpliciter pro ipso iusto. Nec obstat quod contrarium huic sententiæ accidere videamus. Pertinet enim hæc promissio secundum literam potissimum ad vetus testamentum quo terrena promittebantur. Deinde vt supra diximus sententiæ hæ sunt sententiæ indefinitæ, quæ quod in plurimum fit pronunciant. Iam rarò id fieri Deus permittit, vt iustus graui fame laboret, sed vt in plurimum alijs fame laborantibus, ei Deus prospicit, quemadmodum & in nouo Testamento se facturũ promisit. Quod si famem corporalem

Psal. 36.
Psal. 33.

ferre ipsi patiantur, egestatem corporalem supplet diuitijs spiritualibus, & saturatione cœlestium donorum, ita vt famem patiens, verè pinguescat in animo, & egestas ei veræ sint diuitiæ. Cæterum cum secunda sententię pars parum videatur per oppositionem respondere priori parti, sciendum quod pro (insidias) est Hebræis dictio הַוַּת hauath, quam D. Hieronymus ferè vertit vt hic, insidias. Septuaginta alibi ferè vanitatem, vnde hic ferè vertunt alij prauitatē impiorū subuertet. Deriuatur autem ea dictio à verbo הָוָה haua, quod esse significat, quod secuti Septuaginta verteruut ζωὴν, id est, vitam, quanquam videri possint illi legisse per fortem aspirationem חַוַּת chauath, quod est à verbo חָיָה chaia, quod viuere significat. Sic autem pulchra erit oppositio inter duo huius sententiæ membra. Non sinet dominus virum bonum famere, vitam autem impiorum subuertet. Quidam dictionem הַוַּת hauath putant hic idem significare quod nomen הוֹן hon ab eadem radice deriuatum, significans opes & substantiam, vt sit, Opes impiorum sustollet, quēadmodum quidam vertit: Nam & sic erit membrorū iucunda oppositio: Non sinet Deus iustos egere: Diuitias verò impiorum tollet ab eis, & disperget ac euanescere faciet. qui sensus concordat cum illo Psalmistæ: Diuites eguerunt & esurierunt, inquirentes autem dominum non deficient omni bono. Ad hunc
Psal. 33.
sensum & nostra lectio & aliorum versiones accedent si sic intelligamus, Iustos non deseret dominus nec famere sinet, at insidias impiorum quibus iustos opprimere studuerunt, & iniustè sibi diuitias pepererunt, omnemque illorum prauitatem tollet, quia impios illos subito tollet è terra, omnique sua possesione exuet, & potestatem nocendi sustollet. Potest tamen nostra lectio commodè sic accipi, vt secunda pars non significet oppositionem cum priori, sed vt tota sentētia duo beneficia indicet à domino conferenda, scilicet & quod iustum ipse fame non affliget, & quod impiorū insidias quibus iustum opprimere moliuntur, irritas faciet, iuxta
Iob. 5.
illud Iob: Dominus dissipat cogitationes impiorum, ne possint implere manus eorum quod cœperant. Indicare hunc sensum videtur Interpres, dum non vertit in secundo membro aduersatiuam partem, sed coniunctiuam, &c.

Egestatem operata est manus remissa: manus autem fortium diuitias parat.

FRequenter Sapiens repetit in hoc libro præceptum de labore. Nam cū otij amor & voluptatū penitus hæreat in natura, sæpè nos admonet, vt diligentiam excitet in nobis. Pigrum hic opponit forti, hoc est, sedulo & solicito: Nam hic verè fortis dici potest, & hoc propriè significat dictio Hebraica, quæ hic & alias in hoc libro ponitur חָרוּץ Charuts, quam Hieronymus hic semper vertit fortem & robustum, alij diligentem

gentem, sedulum & solicitum. Deriuatur enim à verbo חָרַץ Charatſ, quod mouere significat. Diligens autem & sedulus assiduè se mouet, vt contra piger quietem quęrit & otium. Sciendum tamen pro remissa, Hebræis esse רְמִיָּה Remiia, quæ dictio in hoc libro aliquoties occurrit, sicut & superior. Hanc autem Hebræi magis exponunt per dolosam aut fraudulentam, quia deriuatur à verbo רָמָה Rama, quod fraudare significat: vnde & מִרְמָה Mirma, dolus. Cumque secundum hanc dictionis significationem non videatur apta inter sententiæ partes oppositio, quia non aptè fraudulentus sedulò opponitur, explanāt hanc partem Hebræi in hunc modum: Manus fraudulenta facit egestatem, quia ob pigritiam opus erit, vt assuescat fraudibus, vt ditetur & viuat, at illius fraudes ex pigritia natæ non prosperabuntur, sed ad egestatem perducent. Ipsa tamen oppositio huius dictionis cum ea quæ diligentem & sedulum significat, magis ostendit hanc dictionem, etsi in quibusdam scripturæ locis significet fraudulentum et dolosum, hic significare remissum et ignauum, quod magis patet ex similibus sententijs quæ in sequentibus eandem habent dictionem, vt cap. 12. Manus fortium dominabitur, quæ autē remissa est, tributis seruiet, et cap. 19. Pigredo immittit soporem, et anima dissoluta esuriet, vbi pro remissa et dissoluta, eadē, quæ hoc loco, est dictio, nec bene in illis locis conuenit nomen fraudulenti aut dolosi: Proinde et alij quidam secuti sunt in his locis nostrū interpretem. Et bene dictio רְמִיָּה Remiia: ignauum significat et remissum, quia radix רָמָה Rama, etiam proijcere significat. Iacet autē ignauus et remissus. Dicit ergo remissam, hoc est, ociosam manum operari et parere egestatem, manus autem sedulorum parere diuitias. Qua sententia vt ciuiliter à pigritia dehortatur, & ad sedulitatem excitat, ita secuudum spiritualem intelligentiam monet ne negligentes simus in bonis operibus, ne in futuro egestatem patiamur, sed vt potius seduli in bonis actibus diuitias æternas cōparemus. Sic enim pleręque huius libri sententiæ sunt generaliter accipiendæ, vt et ad vitam hanc temporalem rectè componendam sint accommodæ, et sub exemplo eius, vitæ seruiant spirituali.

5 *Qui nititur mendacijs, hic pascit ventos, idem autem ipse sequitur aues volantes.*

HAnc sententiam Hebræa non habent, nec eam exponit Beda, habent tamen Græca, quanquam non hoc loco, sed capite superiori, vt dictum est. Et citat priorem eius partem D. August. lib. 3. cont. Cresco. cap. 9. vbi legit: Qui fidit in falsis, hic pascit ventos. Et exponit, hoc est, fit esca spiritibus malis. Si, inquit, maledictus est qui spem suā ponit in homine, quanto magis qui spem suam ponit in falsitate opinionis humanæ, vt in illud aliud incidat quod scriptum est: Qui fidit in falsis, hic Augusti.

pascit ventos,hoc est,fit esca spiritibus malis. Vnde patet eum pascere hic sic accepisse quomodo dicimus cibum nos pascere,quia nutrimentũ præbet. At magis videtur hic positum in ea significatione,qua dicimus pastorem pascere oues quas sequitur et dirigit. Est enim Græcis ποιμανεῖ. Cui et conuenit quod in secunda parte dicitur,Idem autem ipse sequitur aues volantes. Itaque qui nititur mendacijs dicitur pascere ventos, tum quia operam suam perdit,nec assequitur id quod per mendacia assequi laborabat,tum quia talis nihil stabile sequitur, sed rem inconstantem, quæ proinde illum fallet instar fugacium vẽtorum & auium. Non enim mendaciũ & falsitas sibiipsi cõstat, sed subinde variatur, & instar venti & auium
Ephe.4. in vno non consistit. Vnde & Paulus hæreticorum doctrinam vẽto comparat,dum dicit,vt iam non simus paruuli, & circumferamur omni vẽto doctrinæ in nequitia hominum. Veritas autem sibiipsi semper constat. Vnde de ea dicitur: Verbum autem domini manet in æternum. Itaque
Isa. 40. qui illi nititur,solido nititur fundamento,nec inanem rem sequitur. Similia adagia huic sententiæ sunt quæ refert Erasmus in Chilia: Reti venaris ventos. Et: Ventos colis.

6 *Qui congregat in messe,filius sapiens est, qui autem stertit æstãte,filius confusionis est.*

HEbræa ad verbum sic habent: Congregans in æstate filius Sapiens: Dormitans in messe,filius confusionis. Quæ dupliciter accipi possunt,aut vt participia illa congregans & dormitans posita sint pro verbis præsentis temporis,quemadmodum frequenter fit apud Hebræos qui carent verbis præsentis temporis,vt sit sensus: Filius Sapiens congregat in æstate;filius autem cõfusionis dormitat in messe, quemadmodum plerique vertunt. Aut participia illa accipi possunt, vt sint supposita verbi,est,subintelligẽdi,quod deinde regat postea nominatiuos, filius sapiẽs, & filius confusionis, vt sit is sensus quem noster reddit interpres. Nec multum refert vtro modo accipiatur,cum eodem recidat sensus. Docet autem hæc sententia obseruandum esse tempus & occasionem in rebus agendis,vt suum quisque pro tempore faciat officium,nec occasionẽ sibi sinat elabi,ita vt quæratur victus dum vires sunt integrę, studeat iuuẽtus dum ætas patitur & præceptores habet optimos, ac quisque salutis animæ suæ rationem & curam habeat, dum hic in hoc gratiæ tempore li-
Esa.55. cet,iuxta illud: Quærite dominũ dum inueniri potest,inuocate eum dum
Ioan.12. prope est. Et: Ambulate dum lucem habetis, vt non vos tenebræ comprehendant. Non enim hac alijsque sententijs spectandum quid verba tantum ad literam significent, sed quemadmodum in adagijs & prouerbijs,ad quid sententiæ illæ sint accommodandę,& quomodo ad varia applicari per similitudinem commodè possint. Porrò vt filius sapiens Hebraica phrasi positum est pro,homo sapiens, ita filius confusionis pro homo dig-

mo dignus confusione, & qui in confusionem incidet propter inopiam aut hic, aut in futura vita.

7 *Benedictio super caput iusti: os autem impiorum operit iniquitas.*

QVidam libri habent: benedictio domini, quomodo & græca habent, quomodo & Bedam legisse suus commentarius indicat. At hebræa non habent: domini: nec latini codices emendatiores. Hebræa primam partem si habent ad verbun: Benedictiones capiti iusti: quod dupliciter accipi potest, aut vt significetur benedictiones competere capiti iusti hoc est iusto, quia iusto proprium & genuinũ est ore suo omnibus benedicere & bene precari, sicuti cum dicitur in psalmis: domini est salus. vel vt habent hebræa: domino est salus, significatur domino competere vt salutem præstet. hunc sensum secutus est Caietanus: Aut vt significetur capiti iusti omnes benedicere, Deumq; ipsum suis beneficijs illud ornare, quem sensum noster secutus est interpres, dum vertit: Benedictio super caput insti. Capiti autem tribuitur benedictio tanquam potiori hominis parti, & tanquam à quo vicissim in iusto procedit benedictio: Aut potius ad significandum quod de cœlo veniat ac palam super hominem. Secunda autem sententiæ pars dupliciter ex hebræis verti potest. Aut sic: Os impiorum operit vel operiet iniquitatem quomodo hic nonnulli vetunt, & mox postea eandem partem noster vertit interpres: Aut eo modo quo hic nos legimus: Os impiorum operit iniquitas. Ambiguum enim est in hebræo vtrum nomen sit accusatiui vtrũ nominatiui casus, eo quod hebræi casibus careant. Prior huius membri acceptio, quadrat rectè prioris membri primæ acceptioni, vt sicut iusti est bene dicere, ita os impiorum dicatur operire, hoc est includere in se & tegere iniquitatem, quam semper meditantur in aliorum effundere perniciem impij, vt hoc hic dicat Sapiens quod psalmista, dicens: Cuius maledictione os plenum est, & amaritudine & dolo, sub lingua eius labor & dolor. Posterior huius secundi membri acceptio, quadrat rectè posteriori prioris membri intelligentiæ vt sicut capiti iusti competit benedici, ita cõtra dicatur iniquitas operire os impiorum, quia iniquitas quam impij ore suo contra pios protulerunt, aut quam opere commiserunt, graui eos vltione inuoluet, eorumque ora dehonestabit & teget, sic vt in suam defensionem illud aperire non possint, nec in aliorum perniciem. Itaque in hoc est oppositio quod sicut caput iusti benedictionibus ornatur, ita os impiorum propriæ iniquitatis vltione confunditur & dehonestatur, inxta illud psalmi: Omnis iniquitas opilabit os suum. Patet ergo nostru m interpretem rectè vertisse, cum in nostra versione secunda pars priori conueniat, Alius autem quidam vertat: Benedictiones sunt super caput iusti, & os impiorum operit injuriam. In qua versione secundæ partis acceptio non conuenit priori parti.

Psal. 3.

Psal. 9.

Psal. 106

Memoria

8 *Memoria iusti cum laudibus, & nomen impiorum putrescet.*

PRo cum laudibus Hebræis est: In benedictione, vel ad benedictioné. Hoc est, Memoria iusti fiet cum benedictione, commendatione & laude eius, at nomen impiorum paulatim deficiet veluti res putrescens, aut veluti res putrida fœtebit, sordescet, ingrataque erit eorum memoria. Veritas huius sententiæ agnoscitur apud bonos, qui iustos & viuentes, & defunctos laudibus efferunt, bene dicentes eis & bene precantes: Nomen autem impiorum ob actus eorum detestantur, ita vt dicant, Nec memor ero nominum eorum per labia mea. Vnde Psalmista de iusto dicit: Ad nihilum deductus est in conspectu eius malignus, timentes autem dominum, glorificat. Concordat hæc sententia cum superiori, ostenditque superiorem rectè ab interprete versam.

Psal. 15.
Psal 14.

9 *Sapiens corde præcepta suscipiet, stultus cæditur labijs.*

ABlatiuum (corde) coniungendũ non cum verbo suscipiet, sed cum dictione, sapiés, paret ex Hebræis, quia sapiens ponitur in regimine. Sensus ergo est, is qui verè sapit, admittit pręcepta, lubenter patitur se doceri & moneri: at stultus cæditur labijs docétis, quia molestum est ei audire docentem. Secundum hunc enim intellectum pulchra est inter membra sententiæ oppositio. Quanquam intelligi etiam posſit de labijs stulti, hoc modo: Stultus cæditur labijs suis, hoc est, propter labia sua punietur, quibus scilicet obmurmurat docenti & contradicenti, omnibúsque obloquitur multa temerè profundens. Sciendum tamen Hebręa habere, stultus labijs cæditur, vel vt alij vertunt, impinget, ita vt nomen correspondens dictioni, labijs, ponatur in medio, sicut mox eandem partem vertit noster interpres. Itaq; dubium est an dictio, labijs, cõiungenda sit cum nomine, stultus, an cum verbo sequéti. Verbo cõiungit noster interpres. At alij ferè coniungunt nominatiuo, stultus, vt sicut nominatiuo sapiens iungebatur ablatiuus, corde, ita nunc ablatiuus labijs iungatur nominatiuo, stultus, & sit oppositio inter sapientem corde, & stultum labijs. Est autem stultus labijs qui temerè loquitur, qui præceps est in lingua, & vult docere antequam didicerit. Secundum hanc lectionem sensus erit, Sapiens corde non temerè verba faciet, non subitò ad docendum prosiliet, quoniam potiùs alios gaudebit audire, & ab eis præcepta vitæ suscipere: At qui stultus est labijs suis, temerè prorumpens ad quæuis dicendum, ad docendum alios subito se tradens, pœnas dabit suæ temeritatis, sibiquę sua lingua offendiculum pariet & ruinam. In hunc sensum potest & nostra accipi lectio, vt ad id spectet hæc sententia quod dicit Iacobus: Sit autem omnis homo velox ad audiendum, tardus autem ad loquendum.

Iacob. 1.

10 *Qui ambulat simpliciter, ambulat confidenter: qui autem deprauat vias suas, manifestus erit.*

Pro sim-

PRo, simpliciter, Hebræis est בְּתֹּם Battom, hoc est, in integritate & perfectè. Ambulat ergo simpliciter qui innocenter viuit & dolo caret, nequaquam fucatus ad decipiendum. Is autem ambulat, hoc est, viuit & conuersatur confidenter, hoc est, secure, tuto & cum bona spe, quia innocentia tutum hominem facit à malis, quæ iustitia tum diuina, tum humana infert peccatoribus. Tutum item facit à timore verecundię & reprehensionis, quia non metuit deprehendi in falsitate & tecta fictione & versutia. Confidentem etiam facit de diuina protectione contra Psal.26
improborum iniurias, ita vt dicat, Dominus protector vitæ meæ à quo trepidabo? Maximè cum sciat etiamsi incidant quædam mala, nihil hæc illius salutem impedire posse, sed potius promouere, iuxta illud Petri: Et 1.Pet. 4
quis est qui vobis noceat, si boni æmulatores fueritis? Sed & si quid patimini propter iustitiam, beati. Et si cor nostrum non reprehenderit, nos fiduciam habemus ad Deum: Contra, semper præsumit seua perturbata 1.Ioan.3
conscientia. Et de impio dicitur apud Iob: Sonitus terroris semper in auribus eius, et cum pax sit, ille insidias suspicatur. Non credit quod reuerti Sapi 17 Iob.15
possit de tenebris, circunspectans vndique gladium. Ambulanti simpliciter opponitur, Qui deprauat vias suas, hoc est, qui prauas sectatur vias & actiones, quique in suis actibus subdole se gerit, fictione vtens ad fallendum. De hoc dicitur quod manifestus erit, vel vt habent Hebræa et Greca cognoscetur et deprehendetur, quo significatur quod talis non ambulat confidenter, quia etiamsi ad tempus prauitas animi ipsius propter fictionem lateat, tandem tamen deprehendetur & agnoscetur quis sit, & quanquam ad tempus Deus dissimulare videatur, & ob id sine omni timore perpetret mala, tandem tamen aliquando inquisitionem operum eius faciet, eaque toti orbi denudabit. Sunt qui (quoniam illud manifestus erit, aut cognoscetur, nō videatur includere aliquid oppositum illi quod in priori dicitur membro: ambulat confidenter) vertendum putant verbum Hebraicum per contereretur vel frangetur. Nam & hoc putatur aliquādo verbum hic positum significare. Verum ex prius posito commentario, patet optimè hic habere locum quod noster vertit interpres, quæ propria est verbi significatio.

11 *Qui annuit oculo, dabit dolorem, & stultus labijs verberabitur.*

DOcet hæc sententia sicut & posterior pars superioris, impietatem etiamsi ad tempus & lateat, & toleretur, non forè impunitam, ne quidem eam, quæ ore committitur. Annuere oculo aliquoties in scripturis occurit, & semper in malam partem, vtpote cōditio malorum, vt Psal.34. Prouerb.6. Item hoc loco, & Ecclesiastici 27. Et sunt qui in quibusdam his locis annuere oculo positum putant, vt sit signum gaudij, quo inimici sese mutuò in malis alterius concitant ad gaudendum & ridendum. Verum ex Ecclesiastici loco magis patet scripturam, hanc phra-

S sim vsur-

ſim vſurpare pro fraudulẽter cum aliquo agere & pacem ſimulare. Nam hoc fit nutibus oculorum. Dicitur enim ibi: Annuens oculo fabricat iniqua, In conſpectu oculorum tuorum conculcabit os ſuum, & ſuper ſermones tuos admirabitur. Nouiſsimè autem peruertet os ſuum, & in verbis tuis dabit ſcandalum, etc. Vbi ex deſcriptione conditionum annuentis oculo, ſatis patet annuere oculo, nihil aliud eſſe quam hypocritã agere, amicitiamq; ſimulare. Vnde & in Pſalmo prædicto poſtquam dictum eſſet, & annuunt oculis, veluti ſignificandi cauſa ſubijcitur: Quoniam mihi quidẽ pacifice loquebantur, & in iracundia terræ loquentes, dolos cogitabant. Et Prouerb. 6. de annuente oculis dicitur: Quod graditur ore peruerſo, & prauo corde machinatur malum. Et hoc loco pręcedit de deprauante vias ſuas, qui opponitur, ambulanti ſimpliciter, cui item opponitur fictus quiſque amicus & ſimulator. Bene ergo ſubijcitur: Qui annuit oculo, hoc eſt, qui oculorum nutibus amicitiam falsò ſimulat, dabit dolorem. Quod plerique intelligũt vt concordet cum illo, quod mox ex Eccleſiaſtico citatum eſt: Annuens oculo fabricat iniqua, hoc eſt, vt dicitur Prouerb. 6. Machinatur malum, alijs ſcilicet inferre, vt & hic ſit ſenſus: Dabit alijs dolorem, negotium alijs adferet & moleſtiam. At vt hoc primum iſtius ſententiæ membrum correſpondeat ſecundo, magis videtur intelligendum de dolore quem ſibi adfert tandem ſimulator, qui tandem ſuæ ſimulationis detectæ dabit pœnas, aut fruſtratum lugebit conatum ſuum. Sequitur enim: Et ſtultus labijs verberabitur. Vbi ſicut prius ſtultus labijs opponebatur ſapienti corde, ita nunc componitur & comparatur cum annuente oculis. Atque hic iam primus verſus eſt in quo apertè non virtus vitio opponitur, ſed vitium vitio componitur, quod in hoc libro & alias ſæpè fit. Significatur ergo nec fictum in oculorum nutibus, nec ſtultum in loquendo quæuis temere dignas pœnas euaſurum. Poteſt tamen annuere oculo, iuxta ea quæ dicta ſunt in cap. 6. etiam accipi, pro eo quod eſt ſigno oculorum alios excitare in alicuius perniciem & irriſionẽ. Nam & talis, dabit iuſtas pœnas, iuxta quod ibi dicitur: Huic ex templo veniet perditio eius.

Pſal. 34

12 *Vena vitæ os iuſti: os autem impiorum operit iniquitatem.*

VEna vitæ dictum eſt pro fons vitæ, quomodo vertit interpres rectius in Pſal. 35. Quoniam apud te eſt fons vitæ, vt ne quis putet alluſum ad venas corporis, ſed ad venas terrę. Dicitur autem rectè os iuſti vena & fons vitæ, quia ex ipſo procedunt verba vitæ, vtpote per quæ homini bene conſulitur & docetur hic bene viuere, vt & hic coram Deo viuat per gratiam, ac tandem vitam conſequatur æternã. At contra os impiorum in ſe operit & concludit iniquitatem, ita vt ſit velut fons iniquitatis quã ſuo tempore in aliorum profundit perniciem & mortem. De linguæ oriſq; tum virtute, tum vitijs crebra Salomoni mentio, quod à lingua ſapientis multum boni, ab inſipientis multum mali proueniat.

Odium

13 *Odium suscitat rixas, & vniuersa delicta operit charitas.*

INndicat hæc sententia vnde tot rixæ & contentiones sint inter homines. Vt autem verissima est inter odium & charitatem oppositio, ita pulcherrimè Sapiens distinxit illorũ duorum variam & diuersissimam operationem, odium hac ratione nobis vituperans, & charitatem commendans. Odium, inquit, vt ex rixis & contentionibus plerunque nascitur, ita inter eos inter quos est, nouas subinde exuscitat rixas & contentiones, vel ex minima etiam frequẽter re, & ex parua admodum vel nulla causa, dum quoduis quantumuis exiguum peccatum magni facit & grauiter exaggerat, ac vndique occasionem captat cõtendendi & rixandi, quiduis in malam rapiendo partem. At cõtra charitas & dilectio, non parua tantum, sed vniuersa delicta operit, quia efficit, vt quis delicta alterius etiam magna non multum attendat ad exaggerandum ea aut vindicandum, sed vt potius ea extenuet, obliuiscatur & è memoria deleat ac condonet, proinde contra quam facit odium, sopit rixas, quæ ex commissis delictis oriri possent. Est ergo operire delicta, condonare, sicut in Psalmo dicitur: Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata. D. Petrus ex hoc loco charitatis desumpsit commendationem, sic scribens: Ante omnia mutuam in vobismetipsis charitatem cõtinuam habentes, quia charitas operit multitudinem peccatorum. Quod non ex Septuaginta versione quæ hic longè aliter habet, sed ex Hebraica veritate desumptum est. Porrò odium non tantum suscitat in habente odium rixas, secundum modum superius indicatum, sed & in his cõtra quos est odium, dũ armarulentia odientis & iniuria ad lites prouocantur. Ita charitas non tantum delet peccata in animo diligentis, sed & in animo peccantis, qui charitatis alienæ exhibitione vincitur ad redamandum, iuxta illud: Si esurierit inimicus tuus, etc. At priorem intellectum magis voluit Sapiẽs indicare. Potest & de proprijs delictis ei⁹ qui diligit intelligi quod dicitur: charitas operire omnia delicta, vt sit sensus: Odium fratris facit vt Deus cõtendat cum odiente: at charitas coram Deo operit omnia delicta diligentis, iuxta illud Iacobi: Qui conuerti fecerit peccatorem, operiet multitudinem peccatorum.

Psal. 31. 1. Pet. 4. Prouer. 25. Iac. 5.

14 *In labijs sapientis inuenitur sapientia, & virga in dorso eius qui indiget corde.*

DIssimilitudinem inter sapientem & indigentem corde, vel vt habent Hebræa deficientem corde, hoc est, insipientem, indicat hanc, quod per sapientiam fit vt in labijs sapientis inueniatur sapientia, qui sapienter eum loqui multa facit, quod ad ipsius sapiẽtis facit decorem & gloriam. At per insipientiam fit vt in dorso stulti inueniatur virga, hoc est, vt propter multa quæ insipienter & agit & dicit, grauiter ipsum castigari & puniri contingat cum multo ipsius dedecore. Significat ergo sa-

pientiam suum possessorem apud homines decorare, insipientiam dedecorare: & quod sicut in labijs sapientis inuenitur decus eius, ita in dorso stulti dedecus eius. Græcus alium ex Hebræis colligit sensum, fortè quia partes huius sententiæ non videbantur inter se aliquam habere oppositionem aptam. Habet enim sic: ὃς ἐκ χειλέων προφέρει σοφίαν, ῥάβδῳ τύπτει ἄνδρα ἀκάρδιον, qui ex labijs profert sapientiam, virga percutit virum vecordem. Itaque sensus Hebraicæ lectionis & nostræ versionis esset: In labijs quidem sapientis verè inuenitur sapientia. At hæc ipsa sapientia est veluti virga in dorso insipientis, sicut suprà dictum est: Stultus cæditur labijs, quia, quantumuis salubrem ac sapiëtem admonitionem, stultus non secus execratur quam virgam, nec minus ea affligitur & cruciatur quam virga. Rodolphus sic intelligit: Si quis quærat sapientiam, inueniet eam in labijs sapientis, verum quoniam insipiens eam ibi nõ quærit, ideo tandem inuenietur in dorso eius virga, & dabit vexatio intellectum ei qui verbo instrui noluit.

15 *Sapientes abscondunt scientiam, os autem stulti confusioni proximum est.*

REctè postquam dictum est in labijs sapientis inueniri sapientiam subiungitur sapientes abscondere scientiam, ne putetur sapientis esse quouis tempore sapientiam labijs ostendere, sed intelligatur & in silentio sitam esse prudentiam. Cęterùm varijs modis declarari potest, quomodo sapientes abscondũt scientiam, nimirum quia suam scientiam non curant foris ostentare more stultorum, sed potius per modestiã eam tegunt. Deinde quia non quouis tempore & loco sapientiam suam depromunt, sed cum oportunum est & locus postulat, & cum adsunt qui percipiendæ sapientiæ sunt idonei, ne spargant margaritas ante porcos, spiritualibus spiritualia comparantes, & sapientiam cum Paulo loquentes inter perfectos. At quod hic sapiens potissimum significare voluit

1.Cor.2 istud est: Sapientes abscondere frequenter id quod sciunt, & omnino quædam siue ad se siue ad alios pertinentia subticere, quia non expedit illa vulgare, vtpote ex quorum publicatione detrimentum aliquod sequi posset. Is enim sensus conuenit sequenti parti: Os autem stulti confusioni, vel (vt habent hebræa & græca) contritioni proximum est. Quo significatur stultum & imprudentem hominem ore suo temere indicare & effutire quod scit, & ob id confusionem, contritionem & malum accersere sibi & alijs: Vnde dicitur: homo sapiens tacebit vsque ad

Eccli. 20. tempus, lascinus autem & imprudens non seruabit tempus. Itaque non loquitur hæc sententia de scientia artis aut sapientia, sed de simplici scientia, hoc est, cognitione aliquarum rerum. Et significatur rectè hæc partium oppositio: Sapiëtes abscondentes quod norunt, cauent cõfusionem & mala multa, stulti temerè nimis effundendo quod sciunt, confusionem

cito & malum adducunt. In membris enim harum ſententiarum ſæpè ex vtraque parte ſupplendum eſt, quod ex altera intelligendum relinquitur, vt cum hic in priori membro tantum dicatur de ſapientibus quod abſcondant ſapientiam, ex poſteriori datur intelligendum quod aſcondendo, contritionem præcauent, & cum in poſteriori tantum dicatur quod os ſtulti vicinum ſit confuſioni, ex priori datur intelligi id prouenire ex temeraria eorum quæ ſciuntur euulgatione. Conuenit prouerbium cum illo: Nil tacuiſſe nocet, nocuit tamen eſſe locutum.

16 *Subſtantia diuitis vrbs fortitudinis eius, pauor pauperum egeſtas eorum.*

INdicat hæc ſententia quantum differat diues à paupere, quid diuitiæ diuitibus addát, quid inopia pauperibus, valetque ad hoc, vt ne quis diuitias contemnat, ſed iuſta ratione eas ſibi paret, & otium fugiat paupertatis cauſam. Sicut enim protegit ſapientia ſic protegit & pecunia. Eccles 7.
Subſtantia, inquit diuitis, hoc eſt, opes & diuitiæ eius, ſunt veluti vrbs fortitudinis ſuæ, quia fidit in eis ceu in vrbe munita, ita vt ea fiducia audacior ſit ad quæuis, minúſque alios metuat, nec multum formidet pleraq; huius vitæ mala: At egeſtas pauperum eſt pauor eorum, hoc eſt, cauſa eſt, vt metuát aliorum potentiam, & malum inopiæ, metuant etiam ſeſe proferre & virtutes ſuas oſtendere. Pro (pauor) verti etiam ex Hebræo poteſt, contritio vel confractio, quomodo & Septuaginta verterunt, vt ſignificetur paupertatem debilitare & frangere pauperes, quia ſcilicet efficit vt non poſsint reſiſtere aliorum violentiæ, & quia frágit animos pauperum. Et redit ſenſus ferè eodem. Porrò vt hac ſententia intelligi datur ad literam differentia inter diuitias & paupertatem, ita ſecundum ſpiritualem intelligentiam monet ſpirituales virtutum diuitias comparare, vt per eas tanquam vrbe quadam munita tutus ſit quis & ſecurus contra iram diuinam, cauere item ab inopia ſpirituali & bonorum operum egeſtate, ne venturam Dei iram nimis timere cogatur.

17 *Opus iuſti ad vitam, fructus autem impij ad peccatum.*

SVbaudiendum in vtroque membro verbum, eſt, & eſt ſenſus. Iuſtus operatur & laborat, nō vt habeat vnde luxurietur & deſiderijs prauis ſatisfaciat, ſed vt viuat, at fructus, vel vt habent Hebræa, prouentus qui impio prouenit ex laboribus ipſius, aut etiam citra eius operam, vſurpatur ab eo ad peccatum. Hoc eſt ergo differétiæ inter iuſtum & impium, quod iuſtus quærit opus, impius fructus & prouentus operum, ſiue ſuorum, ſiue alienorum. Iuſtus quærit ex opere ſuo vitam, impius vtitur ſuis bonis ad peccatum. Itaque non eſt hæc ſententia propriè intelligenda de opere iuſti meritorio, aut de vita æterna, quanquam ſecundum ſpiritualem intelligentiam poſsit etiam ſic intelligi. Opus omne iuſti tendit ad vitam æternam conſequendam: At fructus qui ab impio proueniunt,

hoc est,opera eorum,ad peccatum tẽdunt,ac proinde & ad mortem æternam. Vnde Græcus habet ἔργα δικαίων ζωὴν ποιεῖ, καρποὶ ἀσεβῶν ἁμαρτίαι.i.opera iustorum vitam generant,fructus impiorum peccata.

18 *Via vitæ custodienti disciplinam, qui autem increpationes relinquit,errat.*

HEbræis non est via vitæ, sed quod planius est via ad vitam. Dicit ergo custodiẽti disciplinã,hoc est,castigationẽ & eruditionẽ cõpetit via ad vitã,quia is ambulat ad vitã æternã.At cõtra qui increpationes abijcit,errat ac proinde est extra viã quæ ducit ad vitã æternã,gradiẽs ad mortem.Sciendũ autem priorẽ partem apud Hebręos habere aliquid difficultatis,quia participium non habet adiunctam literam ל Lamed,quæ nota esset datiui casus,ita vt ad verbum sic habeatur:Via ad vitam custodiens disciplinam,inde nata est varietas versionum. Quidam enim vertit:Semitam ad vitam custodit castigatio, sicut & Græca habẽt: Alij,via ad vitam est custodire castigationem. At cum omnino videatur custodiens disciplinam opponi ei qui in secunda parte dicitur,relinquere increpationes,rectius cum nostro interprete subintelligitur in participio litera ל Lamed,aut אֹרַח Orah positum est pro אֹרֵחַ Oreah,vt nõ sit via ad vitam,sed ambulat ad vitam custodiens disciplinam, quomodo videtur accepisse quidam,qui vertit, Ad vitam tendit, qui disciplinam custodit.Prouerbium docet hominem lubenter se subijcere disciplinę maiorũ, & correptioni verbi Dei.

19 *Abscondunt odium labia mendacia, qui profert contumeliam, insipiens est.*

AD hunc vel similem modum omnes ferè vertunt, cum nec sensus rectè constet,nec Hebræa sic habeant.Non est enim verbum pluralis numeri,sed singularis numeri,abscondens vel operiens, vt ad hunc modum vertendum videatur. Abscondens odium labijs mendacibus & proferens diffamiam, ipse stultus,hoc est, vterque horum est stultus.Itaque duo linguæ vitia inter sese contraria hic describuntur, quorum alterum est tegere odium verbis falsis,& sermonibus amicitiam simulantibus ad decipiendum, alterum est ex odio proferre alicuius infamiam & contumeliam.Ambo hæc quantumuis sint diuersa & contraria; insipientis sunt & stulti,quia imprudenter fiunt & impiè.Nostra litera vt ad hunc sensum accedat,sic est accipienda.Labia mendacia nõnunquam malignè abscondunt latens in corde odiũ, & tamen simul cũ eo qui hoc agit etiam est insipiens,qui odium non abscõdit,sed ex odio alterius profert infamiam.Potest tamen & sic accipi nostra litera.Frequenter accidit vt quis labijs mendacibus, quibus scilicet amicitiam simulat, abscondat odium & malè facit;at qui statim ex impotentis animi odio,profert contumeliam

tumeliam in alium, præ illo insipiens est, quòd odium suum dissimulare nesciat, cum ille in specie sapientiam præ se ferat eo quòd odium celet. Itaque conuenit hæc sentẽtia cum illa quæ infrà est cap. 12. Fatuus statim indicat iram suam, qui autem dissimulat iniuriam callidus est. Græca habent: Abscondunt odium labia iusta.

20 *In multiloquio non deerit peccatum, qui autem moderatur labia sua prudentissimus est.*

TRactat August. lib. 1. contra Crescon. cap. 1. hanc sententiam arguens illum quod contra eloquentiam citaret: Ex multa eloquẽtia non effugies peccatum, cum dictum non sit ex multa eloquentia, sed ex multiloquio. Multiloquium autem, inquit est, superflua locutio, vitium scilicet, loquendi amore contractum. Adeò autem multiloquium vitandum, vt & in oratione Christus illud abesse voluerit. De quo & Ecclesiastici 20. dicitur: Qui multis vtitur verbis lædet animam suam. Hebræa non habent prudentissimus, sed tantum prudens, & habet se tota sententia sic: In multitudine verborum non deerit peccatum, & qui cohibet vel prohibet labia sua prudens est. Bene autem dixit nõ defuturum peccatum in multiloquio vel multitudine verborum, quia præter alia peccata, quæ loquendo committuntur in multitudine verborum difficilè vitatur mendacium, difficilius verba vanitatis & ociosa. Multa item indiscretè dicuntur & incircunspectè, vnde multi offenduntur aut turbantur, proinde qui cohibet labia sua à multiloquio, & labijs suis modum imponit hic prudenter agit, quia multa vitat peccata, multorumque offensiones. Quin et prudentissimus rectè dicitur, quia vt habet Iacobus: Si quis in verbo non offendit, hic perfectus est vir.

August. Eccli. 20. Iacob. 3.

21 *Argentum electum lingua iusti, cor autem impiorum pro nihilo.*

QVod nos habemus pro nihilo, hebraicè est quasi modicum: Et est sensus. Lingua iusti est velut argentum electum, hoc est res est preciosa, at non solum lingua, sed & cor impiorum quasi modicũ est & pro nihilo, quia parum boni habet, ac proinde parui pretij est, aut nullius. Modicũ enim pro nihilo reputatur. Et quidem simpliciter sic accipi potest quod dicitur lingua iusti argentum electum, At subtiliori intelligentia etiam significatur sermonem iusti velut argentum electum ignique purgatum, purum esse atque igni diuino examinatum, & ob id splendere pulchrè, ac gratum esse.

22 *Labia iusti erudiunt plurimos qui autem indocti sunt in cordis egestate morientur.*

HEbræa sic habent ad verbum: Labia iusti pascent multos, & stulti in defectu cordis morientur. Benè quidem sensum prioris partis reddidit noster interpres, quia labia iusti non pascunt multos nisi erudien-

erudiendo eos,sed perit apud nos gratia oppositionis inter pascere & mori. Sensus ergo est. Labia iusti pascunt multos, quia pabulo doctrinæ animas hominum nutriunt & viuere faciunt: At contra stulti non solum alios pascere nequeunt bonis sermonibus, sed ipsimet propter inopiam cordis & sapientiæ morientur morte animæ, hic & in futuro. Ita Caietanus. Potest tamen et sic intelligi, vt non significetur differentia inter effectus et conditiones iustorum et stultorum, sed tantum describatur efficacia eloquiorum iusti, quæ tamen non perueniat ad stultos, vt sit sensus: Labia iusti pascunt quidem multos, at stulti quoniam à iusto pasci recusant propter defectũ sapiētię morietur. Atq; hunc sensum secutus videtur noster interpres, et sic rectè constat nostra versio. Est enim sensus: Labia iusti erudiunt multos, at qui ab eis se doceri nõ patiuntur, sed indocti manent, morientur per cordis egestatem.

23 *Benedictio domini diuites facit, nec sociabitur ei afflictio.*

IN priori membro hebræis est pronomen nequaquam ociosum. Benedictio domini ipsa ditat. Pronomen enim hoc opponitur fortunæ et nostræ diligentiæ. Secunda pars ad verbum sic habet: Et non apponet dominus, scilicet, molestiam vel dolorem cum ea. Vnde patet apud nos non legendum eis sed ei, vt habent codices emendatiores. Est ergo sensus benedictio domini hoc est diuinus fauor & Dei beneficentia ipsa sola vere locupletat, & sic locupletat vt suæ beneficentiæ non adijciat aut societ molestiã aut afflictionẽ animi, nimirũ quia citra hominis anxiam solicitudinem & animi cruciatum, diuitias pijs largitur, eisque sine animi molestia frui donat. Quod ipsum sapiens dicit, ad differentiam diuitiarum quas impij posſident non ex benedictione diuina, sed per auaritiam & iniustitiam. Eas enim non parant sine magno animi cruciatu, & corporis multiplici molestia, nec posſident nisi cum multa animi afflictione, vix partis vti audentes. Quamquam autem hæc sententia etiã locum habeat in corporalibus piorum hominum diuitijs, tamen maxime vera est de diuitiis spiritualibus, quæ in sapientia & virtutibus consistunt. Hæ enim & solæ sunt veræ diuitiæ, & tamen diuina beneficentia parari posſunt, nec aliquam secum adferunt molestiam, sed plurimam voluptatem. Vnde de sapientia dicitur. Omne aurum in comparatione illius arena est exigua, & tanquam lutũ æstimabitur argentum in conspectu illius. Et rursum. Non habet amaritudinem conuersatio illius, nec tædium conuictus illius sed lætitiam & gaudium.

Sapi. 7. Sap 7.

24 *Quasi per risum stultus operatur scelus, sapientia autem est viro prudentia.*

PRimã partẽ clarius habent hebræa in hunc modum: Quasi risus est stulto operari scelus hoc est, putat esse rem ridiculam & iucũdam, nõ magni facit peccare, sed parui pendet, imo lætatur operando scelus et ridet.

& ridet. Secunda autem pars quamquam aliter verti poſsit, poteſt tamen ex hebræo etiam verti vt nos legimus, niſi quod pro prudentia magis conueniat intelligentia. Et erit conuenienter hic ſenſus. Cum ſtultitia hoc efficiat in ſtulto vt quaſi ridendo operetur ſcelus, ſapientia contra eſt homini prudentia vel intelligentia, hoc eſt adfert ei prudentiam & intelligentiam qua ſcilicet cognoſcat quam ſit res grauis & execrabilis operari ſcelus. Vnde græca habent, ſapientia autem parit viro prudentiam. Quamuis & ſic poſsit intelligi vt nomen prudentia præconſtruatur & ſit ſenſus. Prudentia autem eſt viro ſapientia, hoc eſt prudenter animaduertere & intelligere quam ſeria res ſit operari ſcelus, & ad quod malum perducat hominem, eſt viro magna ſapientia. Poteſt ex hebræo etiã verti: Sapientia eſt viro intelligentiæ.

25 *Quod timet impius, veniet ſuper eum: deſiderium ſuum iuſtis dabitur.*

BEne hic verſus ſubiectus eſt ſuperiori: Cum enim ibi dictũ ſit ſtultum iocando & gaudendo operari malum, hic ſignificatur impios non eſſe liberos à timore eoque non vano. Quanquam enim ante ſceleris perpetrationem aut in ipſa perpetratione peccatum res videatur leuicula, amœna & riſu digna, tamẽ perpetrato ſcelere frequenter conſcientiæ ſtimulis agitantur, ſibiq́ue male conſcij ſupplicium metuunt, quod niſi mutent animum in melius, certo aliquando aut hic aut ſaltem poſtea veniet ſuper eos. Timent enim ob peccata ſua infortunia huius vitæ, at hæc plerumq; pro merito ſuo iuſte incurrunt, timent gehennam poſt hanc vitam quamquam non ſatis, eamque iuſto Dei pati cogentur iudicio. Nec in his tantum ſententiç huius veritas declarari poteſt quæ propter peccata ſua timent impij ventura ſupplicia, ſed & in alijs pleriſq; rebus. Timent enim patrato ſcelere, ne in palam veniat, et confundantur apud homines, ideoq́ue et varia comminiſcuntur et agunt quo male admiſſa tegant, verum iuſto Dei iudicio fit ſæpè, vt quam vitare conantur, confuſio veniat ſuper eos, quemadmodum Dauid adulterij ignominiam timens, homicidio voluit tegere crimen, quod tamen Deus in oculis ſolis exponi curauit. Rurſus timent frequenter ne ea eueniant quę ſunt eorum deſiderijs et concupiſcentijs contraria, euentúſque talium varijs rationibus conantur precauere, verum fruſtrà frequenter, Deo ſcilicet eorum conatus reddente irritos, et ea, quæ noluerunt, inducente ſuper eos. Ita mortem, famem, aliaque mala quæ timent, frequenter effugere nequeunt. Ita Herodes dum nece infantum regnum ſuum conſtabilire ſtuduit, et Meſsię regnum euertere, regnũ in ſua poſteritate amiſit. Ita Scribæ et Phariſæi, qui timebant ne venirent Romani et tollerent eorum locum et gentem, quod innocentis morte putabant ſeſe euaſuros, inciderũt in Romanorum manus, gente et loco perditis. Bene autem ex oppoſito

T de iuſtis

de iustis dicitur: Desiderium suum iustis dabitur. Impijs enim tribuit timorem malorum, iustis desiderium bonorum. Et sicut illorum timorem dicit non esse vanum, ita nec horum desiderium. Per quæ duo etiam amplius quidquam apertè dicit significare voluit, nempe et iustos liberos fore ab his quæ timent impij, et, Desiderium suum impios non consecuturos: Iustis autem dicit dari illorum desiderium, hoc est, quod ipsi desiderant, quia quatenus iusti sunt nihil petunt absolutè nisi quod est salutare. Illud autem et hic consequuntur, et post hanc vitam cum vnicè desidera-
Psal. 144. ratam percipient beatitudinem. Voluntatem enim timentium se faciet dominus, et deprecationem eorum exaudiet, et saluos faciet eos.

26 *Quasi tempestas transiens non erit impius: iustus autem quasi fundamentum sempiternum.*

REctè sic vt nos legimus verti possunt Hebræa, vt comparetur impius tempestati transeunti, quia etsi ad tẽpus instar tempestatis, terribilis sit hominibus, non diu tamen subsistit, sed ritu procellæ prætereuntis, subitò è vita tollitur, quæ quantumuis videatur longa hic esse, tamen ad æternitatẽ sequentẽ, in qua æternã morietur mortẽ, breuis est. Iustus autem fundamento sempiterno, hoc est, diu durante comparatur, quia aut iuxta promissiones veteris Testamenti diu in hac vita persistit, aut etiamsi hic non diu viuere detur, non tamen viuere desinit, vt qui per mortem corporalem, veram æternamque adipiscatur vitam. Possunt tamen Hebræa et aliter et rectius verti in hunc modum. Cum pertransit tempestas non manet impius: At iustus fundamentum est seculi, vt significetur impium subito ruere cum ingruit tribulatio vel tentatio, Iustum autem firmum manere, vtpote solidatum supra firmã petram. Sic Græcus interpres, qui habet παρά πορευμένης καταιγίδος ἀφανίζεται ἀσεβής, δίκαιος δὲ ἐκκλίνας σώζεται εἰς τὸν αἰῶνα, id est, prætereunte procella tollitur è medio impius. Iustus autem declinans, seruatur in seculum.

27 *Sicut acetum dentibus, & fumus oculis: sic piger his qui miserunt illum.*

MOnet hæc sententia despicerè diligenter quibus quis negotia sua gerenda & curanda committat. Sicut, inquit, acetum est dentibus noxium, quos ob acredinem stupefacit, inidoneósque reddit ad bene masticandum, & sicut fumus est noxius oculis quos hebetat & pungit: Sic piger his qui miserunt illum est noxius & molestus, quia dum causam eorum sibi commissam malè curat per suam pigritiam, nocumentum simul & dolorem eis adfert, facitque vt causam suam bene disponere nequeant.

28 *Timor domini apponet dies, & anni impiorum breuiabuntur.*

Pleræque

PLeræque ſunt in veteri Teſtamento ſcripturæ huiuſmodi, quæ iuſtis longitudinem vitæ promittunt, cōtra impijs breuitatem. Quæ quanquam ad literam maximè veteri fœderi terrenas promiſsiones continenti congruant, tamen & à nouo Teſtamento non abhorrent, quod promiſsionem habet vitæ, quæ nunc eſt & futuræ. Timor ergo domini apponit dies, hoc eſt, longitudinem adfert vitæ, quia propter timorē domini, frequenter hic Deus longam pijs concedit vitam, cum contra iuſto ſuo iudicio impios ante tempus ſubito tollat è mundo. Rurſus timor domini apponit dies, & contra anni impiorum breuiantur, quia timor domini quietam affert conſcientiam, ſobriè facit viuere & iuſtè, ac proinde ab immatura morte per intemperantiam aut humanam iuſtitiam inferenda præſeruat: Cum contra impij per intemperantiam ſeſe ante ſtatutum perimant tempus, ac propter iniuſtitiam ſæpè per iuſtitiam tollantur è medio. Poſtremum timor domini apponit dies, impietas autē breuiat annos: quia timor domini dies æternos apponit vitæ præſenti, impietas autem efficit, vt breues ſint anni hominis, quia non viuit niſi in hac vita poſt eam moriturus in æternum, nec poſt ſe aliquam apud homines honeſtam relicturus famam. 1.Tim.4

29 *Expectatio iuſtorum lætitia, ſpes autem impiorum peribit.*

QVid eſt expectatio iuſtorum lætitia? An non & impiorum ſpes, & expectatio eſt lætitia? Nemo enim ſperat aut expectat niſi lætitiam & bonum: Videtur ergo prior pars ſic accipienda. Expectatio iuſtorum fit tandem lætitia, quia quod expectant et hic et maximè in futuro conſequuntur, eoque quod expectauerunt adepto lætantur: At ſpes impiorum fruſtrabitur, ac proinde mœrorē propter fruſtrationē adferet.

30 *Fortitudo ſimplicis, via domini, & pauor his qui operātur malum.*

SImplex hic rurſum dicitur, ſicut ſuprà ſimpliciter pro integro recto et perfecto, magiſque quadraſſet datiuus (ſimplici) vt habent Hebræa, ſicut eſt datiuus in ſecunda parte. Senſus ergo eſt, Via domini, hoc eſt, lex domini eſt homini recto & integro fortitudo, quia per eam à ſe ſeruatam forti eſt animo & confidenti. At eadem via domini eſt pauor operarijs iniquitatis, quia propter eam à ſe neglectā, ſibi malè metuunt, & redarguente eos ſemper cōſcientia ipſorum ad cuiuſuis occurſum palleſcunt. Pro, pauor, aliqui vertunt, cōtritio, nam Hebraica dictio vtrunq; ſignificat. Dicitur autem via domini contritio impiorum, quia propter illam contemptam conterentur, & quia lex ipſa impios condemnabit. Poteſt & ſic accipi ſecunda pars, non vt repetatur via domini, ſed ſimpliciter tantum ſignificetur his qui operantur malum aduenire pauorem, ex ipſa ſcilicet operatione mali: ſicut ex operatione boni ſimplici accedit fortitudo. Idem pulchrè habet & Cicero pro Milone: Magna, inquit vis eſt conſcientiæ in vtramque partem, vt neque timeant qui nihil commiſerint &

rint & pœnam ſemper ante oculos verſari putent, qui peccarint. Cæterum quod hic dicitur de via domini, poteſt etiam intelligi de modo & ratione qua Deus agit cum hominibus. Nam & hæc via eius iuſtis animum addit & robur, & impijs pauorem adfert & metum. In ſcripturis enim & lex domini via eius dicitur, quá ſcilicet nos vult ambulare, vt cum di-
Pſal.24 cit Propheta: Vias tuas domine demonſtra mihi, & ſemitas tuas edoce me. Et ratio item modúſque agendi quo Deus agit cum hominibus, vt
Iſa.55. cum dicitur in Eſa. Nō enim cogitationes meæ cogitationes veſtræ, neq; viæ meæ viæ veſtræ, dicit dominus.

31 *Iuſtus in æternum non commouebitur: impij autem non habitabūt ſuper terram.*

Pſal.14 SImilia his frequenter habet & Dauid: Qui facit, inquit, hæc, non mo-
Pſal.124 uebitur in æternum. Et: Qui confidunt in domino ſicut mons Sion,
Pſal.36. non mouebitur in æternum. Et: Iuſti autem hæreditabunt terram, & inhabitabunt in ſeculum ſeculi ſuper eam. Iuſtus ergo non mouebitur in æternum, quia & hic diuina eum protegente gratia nullo caſu deijcietur, aut lapſus mox erigetur, & in futuro æternam in cœlis obtinebit firmitatem. Impij verò terram quam diligunt, quamque habitare deſiderant, non habitabunt, quia ex illa tolluntur contra ipſorum deſiderium, & in ea exiſtentes, non ſecure nec quieto animo eá poſsident, ſed cū Cain vagi & profugi ſunt in terra, corpore aut ſaltē animo ſemper irrequieti.

32 *Os iuſti parturiet ſapientiam, & lingua prauorum peribit.*

PRo parturiet, hebraica dictio propriè ſignificat germinabit & fructificabit, & eſt ſenſus. Os iuſti non eſt ſterile, ſed veluti fertilis arbor bonum profert fructum, ſapientiá ſcilicet, quia ſapientia profert eloquia, & ſapientiam animis auditorum ingenerat. At lingua prauorū propter ſterilitatem ſuam tanquam arbor inutilis & infructuoſa peribit: aut vt habent Hebręa excindetur & eradicabitur. Alluditur enim in hac parabola ad arborem frugiferam & infructuoſam, quarum alteri prius conuenit verbum, alteri poſterius.

33 *Labia iuſti conſiderant placita, & os impiorum peruerſa.*

PRo, conſiderant, Hebræis eſt, cognoſcunt. Et pro placita eſt רצון Ratſon dictio, cui reſpondet ferè apud Græcos εὐδοκία, hoc eſt, beneplacitum. Senſus ergo eſt: Labia iuſti ſciunt proferre quæ beneplacita ſunt Deo & hominibus, eaque conſiderant, hoc eſt, in illis occupantur & ad ea proferendum ſeſe parāt: Contra os impiorum ſcit & conſiderat peruerſa. Ea enim conſiderare quis dicitur, quæ diligenter obſer-
Pſal.36. uat & quæ ſemper præ oculis habet ad perficiendum: Sic in Pſalmis dicitur: Os iuſti meditabitur ſapientiam. Græcus pulchrè expreſsit ſenſum Hebraicæ locutionis dum vertit χείλη ἀνδρῶν δικαίων ἀποστάζει χάριτας, id eſt, labia iuſtorum virorum diſtillant gratias.

CAPVT VNDECIMVM.

1 *Statera dolosa abominatio est apud dominum, & pondus æquum voluntas eius.*

Alluditur in hac sententia ad illud, Non habebis in sacculo diuersa pondera maius & minus, nec erit in domo tua modius maior & minor. Pondus habebis iustum & verum, & modius æqualis & verus erit tibi: vt longo viuas tempore super terram, Abominatur enim dominus Deus tuus eum qui facit hæc, Deut. 25. Sic Leuit. 19. Rursum autem hic pro (voluntas) Hebræis est ea dictio, de qua in versu superiori, quæ significat beneplacitũ. Sensus ergo est: Dominus abominatur stateram fraudulentam, et gratum habet, amatque pondus æquum. Qua sententia vt ad literam monemur æquitatis in mensurando et ponderando: Ita secundum spiritualem intelligentiã monemur iustum de nobisipsis omnibusq; proferre iudicium. Vnde rectè Beda. Statera dolosa non tantum in mensuratione pecuniæ, sed in iudiciaria discretione tenetur. Qui enim aliter causam pauperis, aliter potentis, aliter sodalis, aliter audit ignoti, statera vtique librat iniqua. Sed et is qui sua bene gesta meliora quam proximorum, suaque errata iudicat leuiora, trutina ponderat dolosa, etc. Bene autem peculiariter dicit Deum abominari, hoc est, ei valde displicere stateram dolosam, quia per eam fraus committitur sub specie iustitiæ et æquitatis, peccaturque in multitudinem, et præsertim in pauperes qui minutim res necessarias comparant, nec fraudem facilè percipiunt. Vnde et in Michæa: Nunquid, inquit dominus, iustificabo stateram impiam, et sacculi pondera dolosa. In quibus diuites eius, etc. Miche 6

2 *Vbi erit superbia, ibi erit & contumelia: ibi autem est humilitas ibi & sapientia.*

HEbræa ad verbum sic habent. Venit superbia & venit ignominia: et cum humilibus sapientia. Itaque clarius sensum noster reddit interpres, significaturque vtrobique, superbiæ comitem esse ignominiam, humilitatis autem sapientiam. Idq; vel ob id quia superbus excæcatus sua superbia alios ferè contumelia & ignominia afficit, omnes præ se contemnens: Humilis autem sapienter apud se agnoscit quam ex sese nihil sit, ac proinde neminem præ se facilè despicit. Vel quia per su-

perbiam quis despicitur à Deo, & ignominia ab hominibus afficitur, cũ
Eccli. 10 superbia maxime sit execrabilis Deo et hominibus. Odibilis enim corã Deo et hominibus est superbia vt est in Ecclesi. 10. Et quia homo superbus facile committit, vnde ignominiam et contumeliam patiatur. Punit enim deus superbos aut errore in consilijs capiendis aut infelicitate euentuum. Humiles autem à Deo sapientia donantur, atque per eam prudenter se gerunt, sapientiæ nomen apud homines obtinentes et proinde gloriam. Humilibus enim dat gratiam. Vnde dominus: Abscondisti,
Matth. 11. inquit, hæc à sapientibus et prudentibus et reuelasti ea paruulis hoc est humilibus.

3 *Simplicitas iustorum diriget eos, & supplantatio peruersorum vastabit eos.*

NON malè reddidit interpres sensum, tamen si hebræa ad verbum transferantur nostra lectio melius intelligitur. Habent ergo sic: Integritas (vel perfectio) rectorum deducet eos, et peruersitas præuaricantium vastabit eos. Simplicitas ergo hic ponitur pro syncerítate et integritate, sicut supra et infrà frequenter simplex pro perfecto, sincero et integro. Sensus ergo est. Integritas iustorum ipsa diriget, id est, deducet eos, ita vt in suis conatibus prosperum habeát successum, et impiorum molimina inoffensi pertranseant. At contra impiorum peruersitas, qua alios supplantare conati sunt, ipsosmet vastabit, quia incident in foueam quam alijs fecerunt, eorumque malignitas recidet in caput eorum, quia dum alios perdere conantur impij, sibi frequenter perniciem conciliant, aut eandem aut aliam, cuius conatus eorum causa est.

4 *Non proderunt diuitiæ in die vltionis, iustitia autem liberabit à morte.*

SImilis sententia habita est capite superiori in principio, sed ibi dicitur de thesauris impietatis, hic in genere de diuitijs, et vt ibi quid additur quod hic omittitur: Ita contra hic additur, quod ibi omittitur. Verum ex vtroque loco supplendum quod in altero deest, quanquam etiam in genere de diuitijs verum sit, quod non proderũt in die vltionis. Docet autem hæc sententia, iustitiæ potius studẽdum quam diuitijs, vnde
Eccli. 5. Ecclesiasticus: Noli, inquit, anxius esse in diuitijs iniustis, non enim proderunt in die obductionis et vindictæ.

5 *Iustitia simplicis diriget viam eius, & in impietate sua corruet impius.*

IDem significat hæc sententia alijs verbis quod sententia tertia huius capitis. Non ergo significatur prima parte iustitiam simplicis, id est, perfecti rectam facere viam eius, Cui enim dubium est iustitiam facere vitam

re vitam

re vitam hominis rectã? Sed nec significatur iustitiam hominis recti esse directricem operum & vitæ eius, quia & impij iniustitia sic dirigit viam eius, sed significatur ipsam deducere hominē, sic vt eum custodiat ac fortunet. Ei enim opponitur quod sequitur, & impius corruet per impietatem suam, corruet, inquam, in malum, aut cadet frustratus suis bonis.

6 *Iustitia rectorum liberabit eos, & in insidijs suis capietur iniqui.*

Similis est hæc parabola cum superioribus. Sed in superiori sententia iustitia ad bonum promouere dicebatur, hic verò à malo liberare.

7 *Mortuo homine impio nulla erit vltra spes, & expectatio solicitorum peribit.*

Hebræis non est mortuo homine impio, sed in morte hominis impij, vel moriente homine impio, sed parum refert. Porrò Hebraica dictio, quam noster vertit (solicitorum) variè admodum à diuersis transfertur. Alij enim diuitum vertūt, alij diuitiarum: alij iniquorum quorum versionem verisimiliorem puto. Nam adiectiuum hic positum deriuatur à substantiuo און Auen, quod iniquitatem significat. Sensus ergo erit: Cum moritur aut cum mortuus est homo impius, nulla est ei vltra spes, &, hoc est, quia expectatio iniquorum per mortem peribit. Videtur enim secundum mēbrum declaratio esse prioris. Qui verò vertunt diuitum vel diuitiarum, intelligunt diuites comparari cum impijs quoad spem, vt sicuti moriente homine impio omnis eius spes cum eo intercidit, ita & expectatio diuitum per mortem pereat, qui sensus & nostræ lectioni conuenit. Nam in ea per solicitos intelligi conuenit in malam partem eos qui pro rebus istis terrenis conquirendis & conseruandis anxie sunt solliciti. Quod autem nulla dicatur spes impio post mortem, non ob id tantum dictum est quia impij tunc amplius non sperant: nam & sancti etiam tunc non sperant amplius, vtpote assecuti quod volebant: Spes enim quæ videtur non est spes. nam quod videt quis quid sperat? inquit Paulus: Sed hoc vult hic significare parabola per mortem impio intercipi & auferri irreparabiliter, quod sperare & desiderare solitus fuit, diuitias scilicet gloriam & omnem vitę huius fœlicitatem, vt hoc significetur quod per Prophetam: Dormierunt somnum suum & nihil inuenerunt omnes viri diuitiarum in manibus suis. Et: non descendet cum eo gloria eius. Et alibi: Sūnt reliquiæ homini pacifico. Iniusti autem dispe ribunt, simul reliquiæ impiorum disperibunt, quia post mortem nihil est ei reliquum. Secundum spiritualem intelligētiam significare etiam hic rectè intelligitur, impio post mortem nullam esse spem veniæ, quia in inferno nulla est redemptio.

Rom. 8. Psal. 78. Psal. 48. Psal. 36.

8 *Iustus de angustia liberatus est, & tradetur impius pro eo.*

Ita &

ITa & Hebræa planè habent, nisi quod pro tradetur, illis est venit, vt sit, Venit impius pro eo vel in locum eius. Non venit autem, nisi Deo illum tradente qui & iustum liberauit. Exemplum huius singulare est in Mardochæo & Aman, in Saul & Dauide, in Daniele & his quorum accusatione Daniel à Dario in lacum missus fuerat. Significat ergo hæc sententia Dei iudicium, quo frequenter fit, vt iusto liberato impius succedat in locum eius. Potest & generalius intelligi, vt significetur iustum et si ad tempus ferat tribulationes in hoc mundo, liberandum aliquando, & maximè post hanc vitam: Impium verò etsi gaudeat ad tempus in hoc mundo, suo tempore successurum in sortem malam iustorum, quádo illis gaudentibus ipse lugebit, potissimum post hanc vitam.

9 *Simulator ore decipit amicum suum, iusti autem liberabuntur scientia.*

ABlatiuus (ore) coniungi debet non cum nominatiuo (simulator) sed cum verbo, decipit, vt patet ex Hebręis, apud quos non est decipit, sed corrumpit vel perdit. Et est sensus: Fallax adulator & hypocrita qui amicitiam simulat, perdit & decipit ore amicum suum vel proximum suum, hoc est, perdere studet & decipere, & quantum in se est perdit eos cum quibus est ei negotium: (Proximus enim Hebraica phrasi dicitur quiuis homo) At iusti per suam scientiam liberabuntur à laqueis simulatorum, vt ab eis non perdantur & decipiantur. Veritas huius sententiæ patet in hæreticis maximis simulatoribus, à quorum deceptionibus liberantur iusti sua scripturarum scientia. Docet autem hęc sententia beneficium iustitiæ, vt cui Dei dono semper adsit scientia necessaria ad proficiendum. Aut significat iustis non opus tátum esse probitate & virtute, sed etiam scientia scripturarum & cognitione multarum rerum, ne illis imponatur à simulatoribus. Vnde Petrus monet virtuti addendam scientiam. Opponitur autem ablatiuus (scientia) ablatiuo (ore) vt sit sensus: Ille quidem ore & verbis concinne aptatis decipere tentat: Isti verò scientia liberantur, qua illorum simulationem & fraudem quantumuis tectam deprehendunt.

10 *In bonis iustorum exultabit ciuitas, & in perditione impiorũ erit laudatio.*

QVamuis prior pars accipi etiam possit de bonis quæ iusti faciunt, tamen propter secundum membrum potius intelligi debet de bonis quæ eis obueniunt, vt sit sensus: Cum benè est iustis & cum prosperi sunt eorum successus, cum bona eis obtingunt siue temporalia siue cœlestia, tota ciuitas exultabit: Et similiter è contrario cum perierint impij erit in ciuitate laudatio Dei, communisque lætitia & cantus. Non enim dictio Hebraica significat laudationem, sed cantum lætitię & exultationem.

tationem. Veritatem habet hæc ſententia maximè in ciuitate bene inſti-
tuta, & proinde maximè competit in Eccleſiam quæ & de profectu iu
ſtorum lætatur, & de impiorum punitione, iuxta illud Pſal. 57. Lætabitur
iuſtus cum viderit vindictam, manus ſuas lauabit in ſanguine peccatoris.

11 *Benedictione iuſtorum exaltabitur ciuitas, & ore impiorum ſub-
uertetur.*

SIcut ſuperiori ſententia ciuitatis affectus erga iuſtos et impios de-
ſignatur, ita nunc quid ciuitas ab vtriſque commodi vel incommo-
di reportet. Ciuitas, inquit, exaltabitur benedictione, hoc eſt, bene-
dictis, bonis ſcilicet conſilijs & bonis imprecationibus iuſtorum quæ im-
partiuntur ciuitati: At contra ore impiorum ſubuertetur, quia verbis &
conſilijs, iniquis, dolis & ſeditionibus quas excitant impij, euertunt ciui-
tates & regna. Sunt qui benedictionem iuſtorum accipiũt paſsiuè vt ſig-
nificetur ciuitatem exaltandam, cum in ea iuſti à Deo benedicuntur, hoc
eſt, multiplicantur, & diuina dona multa percipiunt, quia hęc in commu-
nitatis redundant vtilitatem. At priorem ſenſum magis requirit pars
ſequens.

12 *Qui deſpicit amicum ſuum, indigens corde eſt, vir autem prudẽs
tacebit.*

DOcet hæc ſententia prudentis eſſe diſsimulare aliorum vitia. Prio-
rem partem magis cõueniebat ſic vertere: Deſpicit amicum ſuum
vel potius proximum ſuum, indigens corde: Sic enim melius cor-
reſpondet ſecundo membro. Et eſt ſenſus: Vir inſipiens indiguſque cor-
dis, hoc eſt, ſapientiæ, is corde ſuo deſpicit proximum ſuum, hoc eſt, alios
cum in eis putat ſe aliquam obſeruare imperfectionem, atque ob id con-
temptim de eis loquitur: At vir prudens, etiamſi agnoſcat quoſdam alte-
rius defectus & imperfectiones, tacebit tamen eas, ſciens quod in qua
menſura menſi fuerimus, remetietur nobis, & quod non ſit ſine vitio. Matth. 7.
Simile eſt quod ſequitur.

13 *Qui ambulat fraudulenter reuelat arcana: qui autem fidelis eſt,
celat amici commiſſum.*

DOcet quid fidelitati debeatur & quod ſit verſuti opus, ſimulq; in-
dicat non temere cuiquam reuelanda ſecreta. Qui, inquit, ambulat
fraudulenter, hoc eſt, qui cum amico fictè conuerſatur, ſub amici
ſpecie callidè explorans alterius animum, is reuelat, id eſt, reuelare ſolet
arcana ſibi detecta: At cõtra qui fidelis eſt, is tegit rem ſibi ab amico com-
miſſam, hoc eſt, concreditam. Pro quo Hebræa habent: Et qui fidelis eſt
animo celat rem, vel verbum. At noſter interpres quo clarior eſſet ſen-
tentia, rectè pro (rem vel verbum) vertit amici commiſſum, id eſt, con-

creditum secretum ; quanquam possit commissum hic etiam accipi pro admissum & perpetratum aliquod delictum. Porrò Hebræa habent de fideli animo, ad distinctionem eius qui verbis fidelitatem præ se fert, qualis est is qui ambulat fraudulenter. Conuenit huic sententiæ, illud Poëtæ: Eximia est virtus præstare silentia rebus. At contra grauis est culpa, tacenda loqui.

14 *Vbi non est gubernator, populus corruet, salus autem vbi multa consilia.*

HEbraicè sic est ad verbum, Vbi nō sunt gubernacula. Est enim hic ea apud Hebræos dictio quæ suprà cap. 1. cum dicitur, intelligens gubernacula possidebit. At quoniam vbi non sunt gubernacula, ibi non est gubernator, non malè interpres vertit, Vbi non est gubernator. Alij dictionem hanc magis putant significare consilia, vnde vertunt: Vbi non sunt consilia, quod magis videtur sequenti competere mēbro, quod ad verbum sic habet apud Hebræos: Et salus in multo consultore, vel in multitudine consultoris, pro consultorum. Vbi autem multi sunt consultores, ibi & multa sunt consilia, proinde eodem redit sensus. Docet autem hæc sententia, populo optandum & curandum omnibus modis, vt bonos & sapientes habeat, tum gubernatores, tum consultores, eisque à populo obedientiam præstandam, vtpote à quibus populi salus & fœlicitas pendeat, magis quàm à multitudine & viribus populi: sicut contra necesse est sequi eius perniciem, si desint boni principes & consiliarij, non minus quàm nauem necesse est perire, vbi non est bonus gubernator. Vnde Ecclesiastes 10. dicitur: Væ tibi terra cuius rex puer est.

15 *Affligetur malo qui fidem facit pro extraneo, qui autem cauet laqueos, securus erit.*

FRequenter in hoc libro Sapiens indicat periculosam esse fideiussionem, atque ab ea auocat, non in totū eam prohibere volens, cum sit nōnunquam opus charitatis & misericordiæ, sed per periculi demonstrationem pręmonitos nos volens ne passim & temerè ea fiat à nobis. Fideiussionem autem duobus verbis significat, primum per verbum עָרַב Arab, quod significat fideiubere secundo per verbū תָּקַע Thacah, quod propriè significat figere & plaudere, & quia fideiussiones fiunt per hoc, quod fideiussor figit manum suam in manum alterius, tāgendo eam & percutiendo, ideo accipitur pro fideiubere. Primum verbum primo loco ponitur secundum in secundo membro. Vnde ad verbum habetur: Qui autem odit defixores, hoc est, qui odit stipulantes, ita vt eos imitari nolit, pro quo noster interpres sensum potius quàm verba secutus, vertit: Qui autem cauet laqueos, hoc est, fideiussiones, quibus homo seipsum illaqueat & obligatum facit. Vnde suprà cap. 6. dicitur: Fili mi si spoponderis pro

deris pro amico tuo,defixisti apud extraneum manum tuam,illaqueatus es verbis oris tui,& captus proprijs sermonibus.Sensus ergo est: Affligetur malo,hoc est,molestiam patietur, aut damnum etiam (vt experientia frequenter docet)qui fidem facit pro extraneo,hoc est,pro altero. Ita enim hic ponitur(Extraneus) vt significetur quiuis alius, ne quis putet prohiberi fideiussionem tantum pro extero & nō pro amico,cum cap.6. & alibi etiam pro amico prohibeatur fieri.Qui autem cauet obligationes proprij oris,erit securus à multis periculis & malis. Hac autem alijsque similibus sententijs vt dissuadentur temerariæ fideiussiones pro debitis temporarijs:Ita multò magis secundum spiritualem & veriorem intelligentiam monemur,non facilè per susceptionem alicuius regiminis, nos pro alijs obligare.Quicunque enim principatum suscipiunt & episcopatum aut pastorale onus,pro alijs spondent, pro quibus vigilare debent, Heb.13. tanquam rationem reddituri pro animabus eorum.

16 *Mulier gratiosa inueniet gloriam, & robusti habebunt diuitias.*

IN vtroque membro idem est verbum,in cuius repetitione consistit vis & elegantia huius versus: Ad verbum ergo sic habetur: Mulier gratiæ apprehendet gloriam,& fortes apprehendent diuitias. Est autem mulier gratiæ,mulier gratæ venustatis & probitatis,vnde noster vertit,Mulier gratiosa,alij mulier venusta, significaturque quod quemadmodum mulier sua pulchritudine & gratia, morumq; probitate obtinet gloriam apud homines,ita viri sua fortitudine consequi debent diuitias, vt intelligamus,quod quemadmodum gloria viri est mulier venusta, ita familiæ opes pendent ex fortitudine & sedulitate viri. Docet ergo in mulieribus maximè requiri formam & morum gratiā,in viris industriā & laborem.

17 *Benefacit animæ suæ vir misericors,qui autem crudelis est, etiam propinquos abijcit.*

PRo(propinquos)Hebræis est,carnem suam.Sed frequenter in scripturis propinqui hominis dicuntur caro eius. Nam Genes. 37. de Ioseph dicit Iudas: Frater noster & caro nostra est. Et vniuersæ tribus Israël dixerūt ad Dauid:Ecce nos os tuum & caro tua sumus.Et Esa.58. 2.Reg.5 vbi nos habemus,Et carnem tuam ne despexeris: Septuaginta verterūt: Et domesticos seminis tui ne despexeris. Hoc ergo secutus noster interpres vertit,Etiam propinquos abijcit. Et est sensus: Vir verè misericors benè facit imprimis animæ suæ,hoc est,sibiipsi,pars enim pro toto synecdochice ponitur.Qui autem crudelis est,non tantum exterorum curam, sed & proximorum abijcit. Conuenientior tamen sensus est si carnem propriam significatam intelligamus, quia sic iucundior erit & efficacior oppositio.Habent autem Hebræa secūdam partem sic:Et turbat carnem suam,crudelis.Quomodo & Septuaginta habent,apud quos est,& perdit

corpus suum immisericors. Et est sensus: Vir benignus benefacit imprimis animæ suæ, hoc est, sibiipsi. At vir crudelis non solum alijs molestus est, sed etiam carni suæ, hoc est sibiipsi. Vtrobique enim pars pro toto ponitur, sed ad elegantiam facit varietas. Dicitur autem vir pius animæ suæ vel sibi benefacere, quia sibi indulget debitum ac commodum rerum sibi necessariarum vsum. Deinde quia ab his quæ noxia sunt vitæ & quieti suæ serio abstinet, tristitia scilicet inordinata, intemperantia & id genus alijs. Contra crudelis turbat carnem suam & seipsum, quia carnem suam affligit, subtrahendo ei per auaritiam necessaria, varijsque curis & cupiditatibus sese macerando & conturbando, ac intemperantia & indebita tristitia sese lædendo. Efficacior esset sentētia si hoc modo vertatur, quomodo item verti potest. Qui benefacit animæ suæ, vir est misericors, & qui turbat carnem suam crudelis est. Declarat hunc versum illud Eccle-
Eccli. 30. siastici: Tristitiam non des animæ tuæ, & affligas temetipsum in consilio tuo. Iucunditas cordis hæc est, vita hominis, & thesaurus sine defectione sanctitatis, & exultatio viri est longæuitas. Miserere animæ tuæ placens Deo & contine, & congrega cor tuum, & tristitiam lōge expelle à te, etc.
Eccls. 11. Et Sapiens Ecclesiastes demonstrat quomodo quis sibi debeat benefacere & non turbare seipsum. Lætare, inquit iuuenis in adolescentia tua, & in bono sit cor tuum. Et post pauca. Aufer iram à corde tuo, & amoue malitiam à carne tua. Et cap. 4. vanitatem describit eius, qui cum vnus sit nec fratrem habet, nec filium, tamen laborare non cessat, nec recogitat, dicens: Cui laboro, & fraudo animam meam bonis? Et hæc quidem quod attinet ad literalem sensum. Secundum spiritualem autem intelligentiam significatur hic viri pij & benigni esse, vt benefaciat animæ suæ, ita vt de salute sua æterna sit solicitus, eamq; bonis operibus promoueat. In quem
Augusti. sensum D. August. illud Ecclesiastici: Miserere animæ tuæ placens Deo, vsurpat in Enchiridio ad Laurentium cap. 76. & alibi contra eos qui satis ad salutem putabant eleemosynam egentibus dare, etiamsi dantes in sceleribus perseuerarent. Sciendum insuper pro pleniori huius sententiæ explicatione quosdam pro benefacit, hic vertere, retribuit, Nam hoc dictio Hebraica propriè significat. Vnde hunc intelligūt sensum: Vir benignus qui alijs miseretur, retribuit sibiipsi, quia beneficentia hominis non tantum illis vtilis est in quos fit, sed & ei qui benefacit: Contra vir crudelis & inclemens, non tantum alijs molestus est, sed etiam sibiipsi malefacit ac semetipsum turbat. At prior intelligentia simplicior videtur & alijs scripturis citatis conuenientior. Nec nouum est in scripturis verbum retribuendi accipere simpliciter pro tribuere & benefacere: vt cum dici-
Psal 118. tur: Retribue seruo tuo viuifica me. Significat autem hoc verbum גמל Gamal hic positum, etiam ablactare. Vnde sunt etiam qui vertunt: Ablactat animam suam vir pius, hoc est, abducit eam à consuetudine praua & malis desiderijs. Qui sensus etiam in primo includitur.

18 *Impius facit opus instabile, seminanti autem iustitiam merces fidelis.*

HEbræa habent ad verbum. Impius facit opus falsitatis, & seminanti iustitiam merces veritatis. Est ergo oppositio non tantum inter impietatem facientem, & seminantem iustitiam, sed & inter genitiuos falsitatis & veritatis Dicitur autem Hebraica phrasi merces veritatis, merces stabilis, certa & qua iustus non frustrabitur: quia verum Hebræis dicitur stabile solidum & certum, vnde bene vertit interpres, merces fidelis, hoc est, firma & nequaquam fallax. Ex qua secunda parte patet quid in primo mēbro vocet opus falsitatis, nimirū opus fallax, quod expectantem fallet expectato fructu. Quod rectè apud nos dicitur opus instabile, vtpote quod non subsistet, quod euanescet sine bono aliquo fructu. Non ergo dicitur facere opus instabile, quia à stabilitate virtutis recedit & suis passionibus agitatur. Dicitur ergo, impius quamuis multum laboret, tamen facit opus fallax, quod non perdurabit, nec fructum adferet. At qui seminat iustitiam non frustrà seminabit, & laborabit, sed merces eius certa est & solida. Hoc ergo hic dicitur quod Paulus alijs verbis Gal. 5.
ad Galatas: Qui seminat in carne, de carne & metet corruptionem: qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet vitam æternam. Et: Euntes ibant & flebant mittentes semina sua. Venientes autē venient cum exul- Psal. 12
tatione, portantes manipulos suos.

19 *Clementia præparat vitam, & sectatio malorum mortem.*

HEbræa sic habent. Similiter iustitia ad vitam, et sectator malorum ad mortem, hoc est, sicut iustitia perducit aut tendit ad vitam, ita qui sectatur malum tendit ad mortem, æternam scilicet. Ex qua collatione, nostra lectio alioqui plana melius intelligitur. Sensus enim est: Clementia (species ponitur pro genere) hoc est, iustitia præparat homini vitam, et sectatio malorum, hoc est, assidua in malis perseuerantia, præparat homini mortem. Stipendia enim peccati mors, gratia autem Dei Rom. 6.
vita æterna. Hæc ergo sententia rectè subiungitur superiori, quia eam declarat.

20 *Abominabile domino cor prauum, & voluntas eius in his qui simpliciter ambulant.*

HEbræa eundē habent sensum. Abominatio domino peruersi corde, & beneplacitum eius integri via. hoc est dominus abominabitur peruersos corde: Et contra eidem placent hi qui in sua conuersatione sunt synceri. Voluntas ergo hic rursum accipitur pro beneplacito. Est enim hebræis hic rursum ea dictio quæ in primo huius capitis versu.

21 *Manus in manu non erit innocens malus, semen autem iustorum saluabitur.*

INnocētem esse in scripturis aliquoties ex hebraica phrasi ponitur pro impunitum esse, vt cum dicitur. Quis enim extendet manum in Christum domini & innocens erit? Sic non esse innocentem hic & alibi ponitur pro non esse impunitum, vt & cum in Exod. dicitur: Non habebit insontem dominus eum qui assumpserit nomen domini Dei sui frustra, hoc est nō habebit eum impunitum. Vnde & hic quidam recte vertunt, non erit impunitus malus. Cæterùm illud manus in manu: ad verbum hebræis est: Manus ad manum. vnde eandem hanc partem cap. 16. huius libri interpres vertit: etiamsi manus ad manum fuerit, non erit innocens. Hac autem phrasi quidam putant significari, mox mox: repente & statim: vt significetur mox adfutura impij vltio. Nam & italica phrasi teste Pagnino dicitur, ad mano ad mano, pro statim, nec dissimile est quod latini dicunt ad manum esse quod adest. Alij hac phrasi intelligunt significari conspirationem quæ coadunatione manuum fieri solet. Vt sit sensus: Etiamsi inter sese conspirarint impij non erunt tamen impuniti: & iusti eorum conspirationem & punitionem euadent. Qui sensus etiam optime conuenit nostræ literæ. Et bene quadrat vt semen iustorum opponatur conspirationi impiorum, congregatio scilicet congregationi. D. Gregor. lib. 25. moral. cap. 3. mysticè hunc locum sic exponit. Manus manui iungi solet, quando quiescit in ocio, & nullus eam vsus laborum exercet. Manus ergo in manu non erit innocens malus: At si diceret: Et cum manus cessat ab iniquo opere, malus tamen non erit innocens per cogitationem: Secutus est Gregorium Beda in commentarijs. Græca habent. Qui manui manus inijcit iniustè, non impunitus erit.

(Margin: 1. Reg 26. — Exod. 20 — Gregorius)

22 *Circulus aureus in naribus suis, mulier pulchra & fatua.*

IN hac sententia sicut & in multis similibus subintelligenda est particula similitudinis, sicut, quę ex proprietate linguę sæpè omittitur, vt sit sensus: Sicut est circulus, Vel sicut se habet circulus aureus in naribus suis, ita est, vel ita se habet mulier pulchra et fatua. Qua comparatione nō assimilatur ipsa quidem mulier pulchra circulo aureo, sed eius pulchritudo. Ipsa verò mulier talis magis assimulatur sui. Vnde Septuaginta clarius verterunt hanc sententiam, Habent enim: Sicut inauris aurea in naribus suis, sic mulieri vecordi pulchritudo. Consistit autē similitudo potissimum in eo, quod sicut aureus circulus non conuenit in naribus suis, nec suem ornat: ita nec pulchritudo, quæ per se res est præclara, non conuenit mulieri stultæ, sed malè ibi videtur à natura collocata, Sicut posteà dicitur. Nō decēt stultū verba cōposita.. Et: Nō decēt stultū delitiæ. Sicut enim

(Margin: Cap. 17. — Cap. 19)

enim sus circulo aureo naribus infixo nō nouit bene vti:ita nec mulier stulta sua pulchritudine. Deinde quia sicut sus circulo aureo nō cohibetur à suffodiēda terra, sed nihilominus se cœno immergit, circulūq; fœdat Ita et mulier vecors, cū pulchritudine sua gloriā sibi cōparare deberet, nō ea tamen retrahitur à voluptatum illecebris, sed voluptatum cœno se immergit, sicque pulchritudinem sua insipientia fœdat & obscurat. Ex qua explicatione patet quàm rectè mulier fatua suibus comparetur, nempe ob immunditiam, ad quam abutuntur sæpè mulieres sua pulchritudine. Mysticè per mulierem pulchram & fatuā intelligitur anima Christiana, quæ pulchra quidem est per fidem & baptismum, per quæ tanquam annulo aureo Christo est desponsata, sed tamen fatua est per vitæ insipientiam. Hæc bene comparatur sui circulum aureum habēti in naribus, quia in illam competit illud Prouerbij: Sus lota in volutabro luti. Cumque fidei pulchritudine retrahi deberet ab omni actione inhonesta, eam cōtra omni vitæ impuritate conspurcat & commaculat.

Mysticus sensus.

2. Pet. 2

23 *Desiderium iustorum omne bonum est, præstolatio impiorum furor.*

NOster interpres in priori parte videtur secutus Septuaginta, qui habēt, ἐπιθυμία δικαίων πᾶσα ἀγαθή, Hebraica habent: Desiderium iustorum duntaxat bonum est, & dictio, bonum, non est adiectiuum substantiui, desiderium, quia cum apud Hebræos dictio, quæ desiderium significat, sit generis fœminini, dictio quę bonum significat est generis masculini. Vnde quidam vertit: Iustorum cupiditas est duntaxat bonum. Non ergo significatur desiderium iustorum in se bonum esse, sed quod iusti aliud non desiderent quàm bonum, vt desiderium sit positum pro re desiderata. Vnde & nostra litera sic est intelligenda: Omne desiderium iustorum, hoc est quicquid desiderant iusti est bonum. Aut bonum est omne desiderium illorum, hoc est, nihil aliud quam bonum desiderant. Quod subtiliori intelligentia eximiè verum est, si de eo bono intelligatur quod verè solum est bonum, nempe Deus quem solum iusti quatenus tales desiderāt. Vnde Lyra intelligit, desiderium iustorum est omne bonum, hoc est Deus, in quo est eminenter omne bonum. At quid est quod sequitur: Præstolatio vel expectatio impiorum furor? An sunt qui furorē desiderant & expectāt? Sensus ergo est. Id quod impijs expectandum venit, hoc est quod solū eis obueniet, est furor, hoc est, indignatio & vltio diuina. Illud enim dicitur homini expectādum quod homini certo obtinget. Vnde & Paulus: Volūtariè peccātib⁹ nobis iā nō relinquitur pro peccatis hostia, terribilis autē quędā expectatio iudicij & ignis æmulatio. Heb. 10

24 *Alij diuidunt propria & ditiores fiunt: alij rapiunt non sua & semper in egestate sunt.*

Ad ver-

impartitione alios reficit. Et conuenienter quidem vterque sensus in generali hac sententia comprehenditur, vt & ad oris & ad operis beneficia pertineat. Habent autem Septuaginta in priori membro. Benedicta omnis anima simplex. Quam sententiam citat aliquoties Chrysostomus, vt homil. 26. in Matth. & alijs aliquot locis. Chrysost.

26 *Qui abscondit frumẽta maledicetur in populis: Benedictio autem super caput vendentium.*

SVperioribus duabus sententijs insinuauit præmium eorum qui sua copiosè spargunt & distribuunt, inuitans hac ratione ad liberalẽ suorum bonorum, siue temporalium, siue spiritualium communicationem. Quoniam autem sunt qui ab hac liberalitate adeò sunt alieni, vt nec vendere quidem annonam, qua abundant, velint iusto pretio, tempore oportuno, in egentium vtilitatem, sed sub spe maioris lucri eam reseruant cum magno Reipub. malo, ex multorum damno suum quærentes lucrum, rectè subiungitur hæc sententia, qua similiter inuitantur ad lubenter per venditionem ea quibus abundant communicandum egentibus. Qui, inquit, abscondit frumentum, ex auaritia scilicet illud nolens vænum exponere, maledicetur in populis. Quod de maledictione diuina intelligi posset nisi Hebræa haberẽt: Maledicet ei populus, vnde sensus apud nos esse debet, maledicetur à populis. Malè enim tales audiunt à populo, eisque pauperes malè imprecantur, quorum imprecationes non sunt contemnendæ. Audit enim iustas eorum querelas frequẽter Deus: Nam vt est in Ecclesiastico: Maledicentes tibi in amaritudine animæ exaudietur deprecatio illius. Itaque maledictionem populi sequitur maledictio Dei, qua fit vt agri talium sint parum fertiles, aut vt malè pereant auare conseruata, aut aliam aliquam vltionẽ incidant. Contra benedictio & Dei & populi super caput vendentium, quia & populus capiti eius, hoc est, ipsi fausta precatur, & Deus amplioribus donat. Cæterum frumẽti nomine res omnes victui & vsibus hominum necessarias significat. Ex secunda huius sententiæ parte licet intelligere iam id quod suprà cap. superiori habitum est: Benedictio super caput iusti. Similis est hæc sentẽtia cum duabus superioribus, docens frumenta non recondenda, sed publicanda in commune bonum ne maledicentia populi, & bonum nomen in populo amittatur, & diuina contra hominem vltio excitetur, sed contra potius bona populi imprecatione, & gloria homini apud plebem paretur & diuina benedictio obtineatur. Iuxta mysticum sensum ad doctrinam & cibum animorum referenda est hæc sententia. Nam qui abscondit talentum, neque ex eo quod habet pascit egentes in Ecclesia oues Christi, maledictus est. Vnde Grego. 3. parte admonit. 26. Frumenta abscondere, est prædicationis sanctæ apud se verba retinere. In populis autem talis

Eccli 4.

Mysticus sensus.

Gregorius.

X quisque

quiſque maledicitur, quia in ſolius culpa ſilentij, pro multorum quos corrigere poterat pœna damnatur.

27 *Bene conſurgit diluculo qui quærit bona, qui autem inueſtigator malorum eſt, opprimetur ab eis.*

HEbræa aliter habent ſic. Qui mane quærit bonum, quærit beneplacitum, qui autem ſectatur malum veniet ei. Cuius ſententiæ prior pars quamuis ſic accipi poſsit, vt ſignificetur eum qui mane ſurgit ad bonum faciendum, quærere quod Deo beneplacitum ſit & gratum, tamen quo magis reſpondeat per oppoſitionem ſequenti parti, potius videtur accipienda de beneplacito ipſi operāti, vt ſit ſenſus: Qui mane ſurgit ad bonum ſectandum, is ſectatur id quod tandem ei erit beneplacitum & gratum, vnde ſcilicet ei poſteà bene ſit, & hic voluptatem in animo percipiat: At qui ſectator mali eſt, id eſt, qui aſsiduè perſiſtit in malo, malum quod hic ſectatus eſt veniet ei. A qua ſentētia non eſt multum aliena noſtra lectio. Senſus enim eſt: Qui quærit bona, id eſt, qui quęrit inſiſtere bonis operibus, is bene diluculo conſurgit, quia in ſuum bonum conſurgit. Huic non dicetur: Vanum eſt vobis ante lucem ſurgere. At contra, Qui inueſtigator malorum, id eſt, ſectator malarum rerū eſt, cupiens cognoſcere rationes malè agendi & perficiendi, is tandem ab ipſis quæ ſectatus eſt, malis opprimetur, quia ei cauſa erunt vltionis diuinæ.

Pſal. 126

28 *Qui confidit in diuitijs ſuis corruet: iuſti autem quaſi virens folium germinabunt.*

SIc & Hebræa habent, niſi quod non additur virens, quod interpres adiecit, quia & impij folio in ſcripturis cōparantur, ſed folio cadenti, vt Eſa. 64. Cecidimus quaſi folium vniuerſi. Iuſti autē folio virenti, vt Hiere. 17. Et erit folium eius viride. Et Pſal. 1. Et folium eius non defluet. Senſus eſt ergo, quod confidens in diuitijs ſuis, quoniam innititur rebus caducis, corruet, nequeuntibus diuitijs eius ipſum ſeruare, imò ad perniciem ipſum impellentibus: At contra iuſti in Deo confidentes & animi virtute, quaſi viride & recēs folium arbori firmiter adhærens germinabunt, vel florebunt & creſcent proficiendo de virtute in virtutem, iuxta illud Pſalmiſtæ: Iuſtus vt palma florebit, ſicut cedrus quæ in libano eſt multiplicabitur. Quibus ſignificatur iuſtos gratum ſemper ſeruare virorem & vigorem, continuo creſcere & augeri.

Pſal. 91

29 *Qui conturbat domum ſuam poſsidebit ventos, & qui ſtultus eſt ſeruiet ſapienti.*

SVperior ſententia eſt contra diuitijs confidentes, hæc contra diſsipātes eas. Ædificare domum ponitur poſteà ca. 14. pro domum omnibus neceſſarijs bene inſtruere, cum dicitur ſapiens mulier ædificauit do-

uit domum suam, insipiens extructam quoque manibus destruet. Sic & cap.24. Sapientia ædificabitur domus, & prudentia roborabitur. In doctrina replebuntur collaria, etc. Itaque hic conturbare domum suam dicitur, qui bona sua dilapidat, familiam suam per hoc multa afficiens molestia. Is possidebit ventos, vel vt est Hebræis, hæreditabit ventum, quia decocto patrimonio, nihil habebit, atque ob id sua stultitia cogetur fieri seruus prudentioris se: Hoc enim significatur per secundam sententiæ partem, quæ proinde sic est accipiẽda. Et qui sic stultus est, hoc est, sic desipit vt suam domum turbet. Quidam intelligit hanc sententiam dictam contra morosos & præfractos patresfamilias, qui sua morositate & duritia conturbantes domum suam non proficiunt ea ratione, sed maiores commotiones excitant, quas posteà componere non est facilè, quod significari intelligit, per possidere ventos. Vnde monet Sapiens: Noli esse sicut leo in domo tua, euertens domesticos tuos & opprimens subiectos tibi. D. Gregor. super illo: Stultus seruiet sapienti, lib. 20. moral. cap. 21. Quomodo, inquit, definitione diuinæ sapientię sapiẽti stultus seruiet, dum plerunque hunc iure temporalis dominij comprimat? Sed sciendum est, quia contra sapientis vitam, dum stultus præeminens terrorem potestatis exercet, dũ hunc laboribus fatigat, contumelijs lacerat, profecto hunc ab omni vitiorum rubigine vrendo purgat. Stultus ergo sapienti etiam dominando seruit, quem ad meliorem statum premendo prouehit.

Eccli. 4

Gregorius

30 *Fructus iusti lignum vitæ, & qui suscipit animas sapiens est.*

VAria in hoc libro ligno vitæ comparantur per allusionem ad lignum vitæ de quo est in principio Genes. Nam cap.3. sapientia dicitur lignum vitæ his qui apprehenderint eam. cap.13. Desiderium veniens dicitur lignũ vitæ. Rursus cap.15. Lingua placabilis dicitur lignum vitæ. Hic autem fructus iusti ligno vitæ etiam comparatur, non solum quia fructus iusti suauis est & gratus, sicut desiderium veniens dicitur lignum vitæ, sed etiam quia immortalitatem confert, & iusto qui fructum illum profert, & omnibus qui fructum iusti gustant, sumẽtes ab eo doctrinam spiritus, & bonorum operum imitationem. Hic enim significari fructum iusti etiam alijs prodesse, patet ex secunda parte, quæ in Hebræo sic est. Et capit animas sapiens, hoc est, sapiens non sibi tantum prodest, sed & alijs, quia capit animas hominum, hoc est, docendo lucratur eas & ad se trahit, è perditione eas venatur, iuxta illud Petro dictum: Ex hoc iam eris homines capiens. Quẽ sensum vt & nostra habeat lectio, sic intellige. Et solus sapiens est qui ad se sua doctrina suscipiat è perditionis via animas hominum. Sic enim declaratur fructum iusti, qui idem & sapiens est, similem esse ligno vitæ, cuius fructus gratus erat & salutaris.

Luc. 5

31 *Si iustus in terra recipit, quanto magis impius & peccator.*

CAPVT DVODECIMVM.

1 *QVi diligit disciplinam, diligit scientiam: qui autem odit increpationes insipiens est.*

Isciplina hic vt & alijs plerisque locis pro castigatione, correctione & correptione ponitur. Hanc qui diligit, & lubenter admittit, is declarat se diligere sciẽtiam, hoc est, notitiam certam agendorum, vtpote ad quam homo peruenire non possit nisi frequenti morum correptione facta à sapientioribus, & his qui exercitatos habent sensus ad discretionem boni & mali. Contra ergo qui talium increpationes odit, is verè insipiens est, vt qui non agnoscit nec amplecti velit viam, per quam ad scientiam agendorum et sapientiam perduci posset. Ostendit ergo hæc sententia discrimen inter amatorem scientiæ et stultum ex effectu dilectionis et odij increpationem, monetque castigationem diligendam. Et quidem potest hæc sentẽtia accommodari ad quoduis sciẽtiæ genus. Nam in nulla scientia proficit, qui in ea à præceptoribus corripi se non patitur, vt iuuenes qui magistrorum castigationes non ferunt, neque manum ferulæ subdunt, declarant se literas non amare, nec in eis discendis facilè proficient. Itidem de alijs scientijs. At Sapiens potissimum hic agit de scientia, quæ est diuinarum rerum cognitio, eorumque quæ homini vt beatus sit agenda sunt, quam ij demum amant qui ab alijs se moneri patiuntur et reprehendi, dicentes cum Dauide; Corripiet me iustus in misericordia et increpabit me, oleum autem peccatoris non impinguet caput meum. Psal. 140 Nec tamen tantum de castigatione vel increpatione quæ ab homine fit hæc sententia est accipienda, sed et de ea quæ à Deo proficiscitur per immissas tribulationes et aduersitates, per quas homo eruditur & in multis instruitur, iuxta illud Esaiæ: Sola vexatio intellectum dabit auditui. Isai. 28. Per flagella enim diuinitus immissa perducitur homo in cognitionem suorum defectuum, vanitatis huius seculi, atque iustitiæ diuinæ, et omnino in multis fit prudentior. Itaque qui huiusmodi diuinam disciplinam diligit atque lubenter amplectitur, is declarat se verè etiam diligere scientiam qua saluus esse possit. Qui verò huiusmodi increpationes odit, Deoque flagellanti obmurmurat, is sanè insipiens est, dum non agnoscit id in ipsius accidere vtilitatem, nec per id ad sapientiam perducitur, quod vt prudentior fieret à Deo ei immissum fuit. Notandum autem

in priori membro non dici: Qui diligit disciplinam sapiens est, quomodo vt diceretur secundum membrum postulare videtur, sed diligit, inquit, scientiam. Et si enim necdum sit sapiens semper qui diligit disciplinam, tamen hoc ipso declarat se diligere scientiam et cupidum esse sapientiæ. Ita et si non is solum sit insipiens qui odit increpationes, sed et is qui eas amat, nec tamen iuxta eas se statim corrigit, tamen peculiariter de eo qui odit increpationes dicitur, quod sit insipiens, quia scilicet planè et desperatè insipiens est. Et de eius resipiscentia parum spei reliquum est, vt qui abijcia: medium ad sapientiam hominem promouens.

2 *Qui bonus est hauriet gratiam à domino, qui autem confidit in cogitationibus suis, impiè aget.*

HEbræa sic ad verbum. Bonus educet beneplacitum à domino, virum autem cogitationum (vel abominationum) cōdemnabit, dominus scilicet. Aut: Vir cogitationum impiè aget. In prima enim parte rursus ponitur רָצוֹן Ratson, quod suprà vertit placitum vel voluntatem. Et intelligunt quidam de beneplacito iusti, vt sit sensus: Bonus sua bonitate suisque precibus, facilè obtinebit à domino quod sibi fuerit beneplacitū, hoc est, quod vult & desiderat, quia vt habet Propheta: Voluntatem timentium se faciet dominus, & deprecationem eorum exaudiet. At magis conuenit intelligere de voluntate & beneplacito diuino, vt sit sensus: Bonus impetrabit à domino beneplacitum ipsius vel fauorem eius, hoc est, consequetur eius beneuolētiam & fauorem. Nam quod hic habetur: Educet beneplacitum à domino, & alibi in hoc libro inuenitur, vt cap 8. vbi Sapiētia dicit: Qui me inuenerit, inueniet vitam, & hauriet salutem à domino. Et cap. 18. vbi nos legimus, Qui inuenit mulierem bonam, inuenit bonum, & hauriet iucunditatem à domino, Hebræis semper est quod loco noster vertit interpres, Hauriet gratiam à domino, & ad verbum sonat, educet beneplacitum à domino. At illis duobus locis maximè quadrat ea phrasi intelligere significatum, tales consecutos, aut consecuturos fauorem domini, quemadmodum omnes ferè intelligunt. Huic intelligentiæ optimè etiam conuenit quod sequitur: Virum autem cogitationum vel abominationū (Hebræa enim dictio significat & abominationes & cogitationes, sed ferè malas) hoc est, virum malas habentem cogitationes, aut abominationes facientem, etsi ad tempus florere videatur, tamen suo tempore eum dominus condēnabit. Contraria enim sunt Deum fauere aut bene velle iusto, & eundem cōdemnare impium. Non ergo malè vertit, noster interpres, Hauriet gratiam à domino. Nam haurire vel obtinere gratiam à domino non est aliud quàm consequi eius fauorem. Quod autem vertit in secunda parte: Impiè aget, cum alij ferè vertant condemnabit, verum quidem est verbum יַרְשִׁיעַ Rasiah hic positum in coniugatione Hiphil, in qua propriè significat quempiam impium decla-

Psal. 144 (margin note beside "beneplacitū, hoc est...")

declarare & condemnare, sed tamen teste Pagnino ponitur in eadẽ coniugatione nonnunquam etiam pro impiè agere, vt Danielis 9. vbi nos habemus: Et impiè egimus. Et cap. 12. vbi habemus, impie agent impij, nisi quod propter coniugationem significatur non simpliciter impiè agere, sed valde impiè agere. Hanc ergo hoc loco D. Hierony. secutus est verbi acceptionem, vel ob id quod alioquin verbum non habeat suppositum. Et videtur D. Hierony. hunc intellexisse sensum valde conuenientem, quem & Beda indicat: Qui bonis est, is studebit obtinere, & ideo etiã obtinebit à domino gratiam talem vt per eam semper in virtute magis atq; magis proficiat, iuxta illud: Qui iustus est, iustificetur adhuc. Qui autem confidit in cogitationibus suis, nec putat sibi ambiẽdum Dei fauorem & gratiam, sed putat se quod concipit & machinatur, in corde suo, præstare posse, is magis semper magisque impiè aget. Dei enim gratia destitutus in impietate sua perdurat, semperque proficit, iuxta illud: Qui in sordibus est, sordescat adhuc. Quanquam autem plerique libri habeant per pręsens tempus: impiè agit: magis tamen conuenit tempus futurum & sensui & originalibus. Nam & Hebræa & Græca habent tempus futurum. Apoc. 22

3 *Non roborabitur homo ex impietate, & radix iustorum non commouebitur.*

PRior pars sic habet hebraice ad verbum. Non firmabitur homo in impietate. Quod dupliciter accipi potest, aut vt significetur hominem non futurum fixum & diuturnum in sua impietate, nec in ea diu perseueraturum, vtpote quem simul cum impietate sua Deus sit sublaturus è medio, Aut vt sit sensus, hominem per impietatem non stabiliendum, vt prepositio, in, accipiatur quemadmodum sæpe pro per. Secundam acceptionem secutus est noster interpres dum vertit: non roborabitur homo ex impietate. In qua versione verbum (roborabitur) non est accipiendum de robore fortitudinis & potentiæ, sed vt concordet cũ originali, accipiendum est significare robur diuturnitatis, vt sit sensus. Homo ex impietate. i. per impietatem nõ sic roborabitur, vt in æternum & diu possit subsistere, quantumuis conetur suis cogitationibus & iniquis consilijs sese & posteritatem suã stabilire; Et sic sap. 4. dicitur: Adulterinæ plantationes non dabunt radices altas. Vtrique sensui bene conuenit opposita secunda pars. Et radix iustorum non cõmouebitur, quod simpliciter accipi potest vt significetur quod ipsi iusti tanquã radix quædam bene firma non commouebuntur, neque ob vllas impiorum afflictiones, aut eorum falsam doctrinam, neque per vltionem aliquam diuinam mundo superuenientem, neque per mortem deniq; ipsam, per quã transplantati stabiliores fient, vtpote vitam consecuti æternã. Aut subtiliori intelligentia per radicem iustorum intelligi potest cum Caietano ipsa illorum iustitia per quam iusti efficiuntur, vt sicut superiori membro Sap. 4.

significa-

significatum est impietatem tanquam radicem impiorum non stabilire eos: ita hic significetur iustitiam tanquam radicem iustorum eos stabilire & efficere vt perpetuo subsistant. Sunt qui per radicem iustorum intelligunt ipsorum posteritatem, vt significetur illam non defecturam.
Psal. 51. Nam & sic radicem vsurpat scriptura: vt cum dicitur in psal. de impio: Euellet te de tabernaculo tuo, & radicem tuam de terra viuentium. Prima tamen expositio simplicior est, & more loquendi scripturæ conformior. Sic enim hic radix iustis tribuitur sicut in Iob dicitur. Vidi stultum
Iob. 5. firma radice, hoc est tanquam firmá habentem radicem, & bene radicatum in terra. Et sicut Iere. dicitur de iusto: Et erit folium eius viride, hoc
Iere. 7. est erit semper virens sicut folium viride.

4. *Mulier diligens corona est viro suo, & putredo in ossibus eius quæ confusione res dignas gerit.*

BEne vertit interpres hebræa quæ sic habent: Mulier fortis corona est viri sui & quasi putredo in ossibus eius, cōfundens vel pudenda. Pro mulier diligens hebræis est אֵשֶׁת חַיִל eadem scilicet oratio, quam posteà vltimo cap. vertit mulierem fortem. Sonat autem ad ver-
Ruth 3. bum, Mulier fortitudinis. Vnde Ruth dicitur, Mulier virtutis, vbi eadem oratio ponitur. Significatur ergo per mulieré fortitudinis, id est, fortem, mulier sedula & diligens, quæ vitans ocium & carnis illecebras ab omni turpitudinis infamia liberam se seruat, familiam egregiè tuetur & moderatur, necessaria ei prouidens, liberos liberaliter educans, & breuiter talis qualem posteà describit sapiens mulierem fortem. Non ergo diligens mulier hic dicitur quæ amat maritum suum, vt quidam exponit inepte, sed quæ in opere diligens est & sedula. Talis mulier est marito suo veluti corona, hoc est, summo honore & lætitia virum afficit. Contra mulier confusibilis quæque ita se gerit vt eius maritum pudeat, vel ob infamiam turpitudinis, vel ob ignauiam in rebus domesticis curandis, est tanquam putredo in ossibus eius, quia summo & continuo cruciatu virum tabefacit. Porrò quod dicitur, Putredo in ossibus, videtur simpliciter intelligendum vt per ossa, membra corporis accipiantur, quemadmodum sæpè vsurpat scriptura, vt cum cap. 15. posteà dicitur: Fama bona impinguat os-
Psal 6. sa. Et cap. 14. Putredo ossium inuidia. Et cum Dauid dicit: Conturbata
Psal. 50. sunt ossa mea. Et exultabunt ossa humiliata. Neq; enim ossa propriè impinguantur aut conturbantur, sed mēbra ipsa in quibus sunt ossa. Sic nec putredo propriè est in ossibus, sed in carne. Vnde hic vertit quidam. Pudenda est quasi quoddam pus in eius membris. Quanquam rectè intelligatur potius hic posuisse Sapientem ossa quam carnem ad exaggerationem mali: nimirum ad significandum mulierem talem afficere virum & torquere malo, non quod carnem exterius exedat & sanguiné, sed quod interius affligat, & veluti ipsa ossa corrodat, vt tinea lignum. Cui malo

aut nul-

aut nullum, aut cum summa difficultate remedium adhibetur. Aptissimè ergo hac metaphora domesticum malum, quod maritus ab ignaua patitur muliere, expressum est. Quam sententiam si mysticè velimus intelligere, per mulierem fortem hic sicut & vltimo cap. ecclesiam intelligemus, quæ dum vsque ad mortem resistit corruptoribus religionis, & pro suis filijs sedulo solicita est, corona est sui sponsi Christi. Sicut contra synagoga Iudæorum, quasi putredo fuit in ossibus eius, dum eum varia ignominia & pœna affecit. Ex data interpretatione potest pronomen eius pertinere ad virum, non autem ad mulierem, quomodo tamen intelligit non solum Liranus, sed etiam Beda, sed repugnante lingua originali.

5 *Cogitationes iustorum iudicia, & consilia impiorum fraudulenta.*

Videri posset ex secunda parte prior pars simpliciter esse accipienda, vt sit sensus cogitationes iustorum sunt iustæ, quemadmodum consilia impiorum sunt iniusta, vtpote fraudulenta. Et variè à nostris prior pars explicatur. Verum vt solidũ huius versus assequamur sensum, oportet obseruare elegantiam quæ est in lingua originali. Sunt enim hic in vnoquoque membro tres tantum dictiones, syllabarum numero, cum ijsdem ferè punctis sibi correspondentes. Ad verbum sic est. Cogitationes iustorum, iudicium: consilia impiorum, dolus. Hoc est, iustorum cogitationes omnes in hoc sunt vt iustitiam seruent: At contra improbi illuc omnia sua consilia conferunt, vt per dolos & fraudes circumueniãt alios. Ad hunc sensum & nostra litera reducenda, vt sit sensus: Cogitationes iustorum sunt iudicia, hoc est, iusti cogitant de iudicijs, id est, iustitijs seruandis: At consilia impiorum quæ scilicet agitant in corde suo (nam de illis accipiendum prior pars ostendit) sunt fraudulenta, hoc est, res fraudulentæ, quia scilicet cogitant & secum consultant de rebus per quas decipere possint. Itaque non tam significatur quales sint cogitationes vel iustorum vel impiorum, quam in quibus rebus cõsistant, vt cogitationes iustorum sint ea quæ iusti cogitant. Sic se intellexisse ostendit Gregorius qui hunc locum tractans lib. 19. moral. cap. 18. sic habet: Iusti iudicia secum quotidie introrsus agunt, quid Deo, quid proximo debeant solerter aspiciunt, atq; ad agendum bona se vehementer accendunt, & de perpetratis malis districtè redarguunt. Vnde bene quoque per Salomonem dicitur: Cogitationes iustorum, etc. Pressè hæc sententia consideranda est, quæ pulchrè verissimum discrimen aperit inter iustum & iniquum, quorum ille studium impendit & solicitus est, non de priuato tantum commodo, sed ne quis iniuriã patiatur, & vt vnusquisque quod suum est possideat. Iste tantum abest vt cuique prodesse velit, vt illuc omne suum studium referat quo dolos inueniat, quibus circumueniat quos viribus & & violentia superare non potest. Gregorius

6 *Verba impiorum insidiantur sanguini, os iustorum liberabit eos.*

SVperiori sententia ostensum est discrimen inter cogitationes iustorum & iniquorum, hic ostenditur discrimen inter eorũ verba, quoad eadem illa circa quæ sunt eorum cogitationes. Dicit ergo non solum cogitationes & consilia impiorum sunt fraudare, sed iuxta cogitationes eorum, etiam verba impiorum sunt insidiari sanguini. Sic enim ad verbum habẽt Hebræa: Verba impiorum insidiari sanguini, hoc est, verba eorum consistunt in tractando de insidijs contra sanguinem alicuius peragendis. Hoc loquuntur, hoc docẽt, quomodo insidiari quis possit alteri. Aut sic disponunt & concinnant sua verba, vt insidias per ea sanguini alterius parent, simulantes pacem vt magis decipiant; Aut falsa contra aliquem testimonia proferentes. Secũdum hũc posteriorem sensum noster interpres & alij vertunt: Verba impiorum insidiantur sanguini. Porrò insidiari sanguini est insidias struere, ad effusionem sanguinis, hoc est, ad necem alterius, sub quo tanquam sub maximo comprehenditur etiam quicquid impij meditantur ad oppreſsionem & iniuriam alterius. Cum autem talia sint impiorum verba, contra, os iustorum liberabit eos, hoc est, ipsosmet aut quosuis alios, quorũ sanguini impij insidiantur ore. Quia iusti ore suo præmonent incautos, ne verbis impiorum decipiantur, seséque & alios coram iudice tuentur & innocentes ostendunt contra improborum insidias. Patet huius sentẽtiæ veritas in historia quæ de Susanna est, cuius sanguini insidiabantur iniqui presbyteri, sed os iusti Danielis liberauit eam.

Verte impios & non erunt, domus autem iustorum permanebit.

7 IMperatiuus (verte) qui & in Hebræo est, ad Deum referendus videtur, vt sit sensus: O Deus verte impios & non erunt. Quæ precatio potest prophetico more accipi, vt sit prædictio futuri, quemadmodum cũ dicit Dauid: Effunde super eos irã tuã. Itaq; sensus erit: Vertet, hoc est,
Psal. 67 subuertet Deus aliquando impios ita vt non sint. Sicut Dauid dicit: De-
Psal. 103 ficient peccatores à terra & iniqui ita vt nõ sunt. Aut sic accipiẽdum est, Verte impios, etc. vt sit sensus. Si volueris aut cœperis subuertere impios iam non erunt amplius, nimirum quia & hic omnem suam gloriam & potestatem amittent, ita vt & memoria eorum apud homines aboleatur, & post hanc vitam, quia miseri erunt, verius non erunt quàm erũt. Vnde
Psal. 48. Dauid de impio: Cum interierit, inquit, non sumet omnia, neque descendet cum eo gloria eius. Contra verò, domus iustorum permanebit. Vel, vt habent Hebræa, stabit: quia eorum familia & posteritas, siue carnis siue spiritus, in lõgam aut perpetuam seriem propagabitur. Veritas huius sententiæ excellenter patet in tam diuersis idolo latriæ religionibus, in tam multis tyrannis & iustorum persecutoribus, in tam varijs hæreticorum conciliabulis, quæ omnia pœnitus de terra sublata sunt, cum familia Abrahæ & Dauidis adhuc, saltem secundum spiritũ, perduret, omniumq;

iustorum

iustorum vna eademque domus, ecclesia scilicet, semper persistat contra omnes insultus inuicta. Septuaginta illud, (Verte impios) non ad Deum, sed ad homines retulerunt, vt sit sensus: Etiamsi quis vertat impios, vel etiamsi impij sese vertant, & locum mutent, non tamen effugere poterũt Dei manum. Habẽt enim οὗ ἐὰν στραφῇ ὁ ἀσεβὴς, ἀφανίζεται, id est, quocunq; vertatur impius, deletur vel de medio tollitur. D. Gregor. hom. 32. super Euang. mystice hanc partem intelligit, vt sit sensus: Domine conuerte impios ab impietate, & iam non erunt quod fuerant, impij scilicet. Conuersi, inquit, impij non erunt, non quia non erunt omnino in essentia, sed non erunt in impietatis culpa. Meminit huius intelligentiæ & Beda in commentarijs. Gregorius

8 *Doctrina sua noscetur vir, qui autem vanus est & excors patebit contemptui.*

BEda intelligit hic significari ex doctrina hominis declarari ipsum esse virum, hoc est, virtute præditum, si scilicet doctrinam bonã factis exequatur. Sunt qui intelligunt significari ex doctrina quam quis profitetur agnosci cuius quis sit professionis, Theologus scilicet an Medicus, Catholicus an hæreticus, & sic de alijs. Verum hi sensus non conueniunt secundæ parti, nec originali linguæ. Habent enim Hebræa sic: Propter os prudentiæ suæ laudabitur vir, & peruersus corde erit in contemptum. Et est sensus. Vir laudabitur propter os, quo suam in corde latentem profert prudentiam docendo alios & bene consulendo. At cõtra qui peruersus est corde, ita vt ex eo non nisi peruersa loquatur (ex abundãtia enim cordis os loquitur) is despicietur, à probis scilicet. Conueniet cum hoc sensu nostra litera si sic intelligatur. Vir per doctrinam suam noscetur, hoc est, celebris erit, & in omnium ore. At contra qui vanus est & excors ita vt docere nequeat, sed tãtum futilia proferat, is à probis omnibus contemnetur. Noscetur enim per futurum legendum est, potius quàm noscitur. Interpres noster in eo quod vertit vanus & excors, secutus est 70. qui habent νωθροκάρδιος, id est, vecors & ignauo corde. Docet hæc sententia per sapientiam parari apud homines gloriam & nomen, sed eam sapientiam, quæ non occultatur, at docendo alios declaratur. Contra per peruersitatem aut vanitatem ore declaratam parari contemptum. Itaque vt ad docẽdum sapientes inuitat, ita loquacitatem impiorum aut vecordium cohibet.

9 *Melior est pauper & sufficiens sibi, quã gloriosus & indigẽs pane.*

HAC sententia iuxta nostram lectionem significari simpliciter videtur hominem sortis infimæ, qui tamen suæ cõditioni habet sufficientia præferendum esse ei qui magni est nominis & conditionis, sed indiget necessarijs. At ex Hebræis patet amplius quid significari.

Habent enim ſic: Melior eſt vilis, & ſeruus illi (vel ſeruus ſibi) quam glorioſus (vel iactans ſe) & egens pane. Vtroque enim modo verti poteſt ex Hebræo, aut ſeruus illi, hoc eſt: Melior eſt vilis cui eſt ſeruus, hoc eſt, qui ſua induſtria ſibi ſeruum comparat cui imperet: Aut ſeruus ſibi, hoc eſt, Melior eſt vilis & ignobilis apud mundum, qui ſibi ipſe eſt ſeruus, hoc eſt, ſuis laboribus nõ detractat neceſſaria ſuppeditare ſibi. Quem ſenſum (vt eſt veriſimilior) ſecuti ſunt 70. qui habent, κρείσσων ἀνὴρ ἐν ἀτιμίᾳ δουλεύων ἑαυτῷ, ἢ τιμὴν ἑαυτῷ περιτιθεὶς, καὶ προσδεόμενος ἄρτου, id eſt, melior eſt vir in ignobilitate ſeruiens ſibi, quam qui honorem ſibi vendicat & indiget pane. Hunc ſenſum & noſter ſecutus eſt dum vertit & ſufficiẽs ſibi. Is enim ſibi ſufficit qui ope aliena non indiget, ſed ſuis ſibi laboribus neceſſaria parat. Senſus ergo eſt: Melior, hoc eſt, præſtantior & maiore dignus laude, eſt homo pauperis conditionis, qui non magnifit à mundo, & ſeipſum floccipẽdit, qui ſibi ipſi inſeruit, pauca quibus indiget ſuis manibus ſuaq́ue induſtria conquirens, quam glorioſus qui apud homines nobilis habetur aut ſeſe iactat (nam hoc propriè Hebræa dictio ſignificat) & indigens pane, hoc eſt, neceſſarijs. Simile habet Eccleſiaſticus: Melior eſt, inquit, qui operatur & abundat in omnibus, quam qui gloriatur & eget pane. Notat hæc ſententia ſtultitiam multorum noſtri etiam ſeculi, qui nobilitate generis & ſtemmatibus ſibi placentes malunt apparere honorabiles & indigere pane, quam deijcere ſeipſos ad exercitium aliquod & ſeruire ſibiipſi, vt habeant commodè victui neceſſaria. Quibus etiam peiores ſunt qui cum nullam ex origine nobilitatem habeant, tamen delectati gloria mundi & otio, malunt in magna inopia vt nobiles ſeſe gerere, quam honeſtis laboribus inopiã effugere. Itaq; indicat etiam ſententia paupertatem eſſe vtilem, vt quæ efficiat vt homo paucis egeat, & laborare non detrectet, cum gloria & iactantia & multos egere faciat, & à labore reuocet. Secundum myſticum ſenſum quem Beda proſequitur, docet hæc ſentẽtia, meliorem eſſe idiotam in myſterijs ſcripturæ non eruditum, qui ſecundum acceptam cognitionem ſatisfaciat ſibi, operãdo bona iuxta ſui ſtatus exigentiam, quam qui clarus eruditione ſcripturarum, vel etiam ob doctoris nomen & officium magnus apud homines, indiget pane dilectionis.

Eccli.10

Myſticus ſenſus.

10 *Nouit iuſtus iumentorum ſuorum animas, viſcera autẽ impiorum crudelia.*

COmparat hæc ſententia iuſtorum in miſericordia affectus cum affectibus impiorum. Iuſtus, inquit, non tantum hominum ſibi commiſſorum curam habet & rationem, ſed & iumentorum ſuorum animas nouit, hoc eſt, attendit ſua iumenta, eorumq́ue habet rationem, ſolicitus ne plus æquo in laborando exigatur ab eis, & ne quid eis deſit, multo magis ea præſtans erga homines ſibi ſubditos, filios, ſeruos & mercenarios.

cenarios. Contra, Viſcera impiorum quę naturaliter ad miſerandum ſunt prona, adeò vt apud Hebræos à miſeratione nomen acceperunt (dicuntur enim רַחֲמֵי Rachame quod ſignificat miſericordias) ſunt crudelia, vt nullius hominis nedum beſtiarum miſeria commoueantur, pluſque à ſibi ſubditis tum hominibus, tum animalibus exigant quàm pręſtare poſſint, nec tamen viciſsim quæ neceſſaria ſunt liberaliter ſubminiſtrent eis, in ſe tantum indulgentes. Reſpexiſſe autem videri poteſt Sapiens in hac ſententia ad legem. Non alligabis os boui triturãti. In qua lege cum Paulus præter literalem ſenſum indicet eſſe allegoriam, etiam hoc adagium non ſimpliciter accipiendum videtur, ſed intelligendum allegoricè iuſtos reddere mercedem laborantibus, iniuſtos non reddere. Sunt qui vertunt ſecundam partem: Miſericordiæ impiorum crudeles. At variè laborant, vt oſtendant quomodo miſericordiæ ſint crudeles, proinde præſtat noſtram ſequi verſionem, quę cõmodum habet ſenſum. Nec enim nouum, apud Hebræos dictionem hic poſitam, quamuis propriè ſignificet miſericordias, accipi pro viſceribus. vt Geneſ. 43. cum dicitur: Cõmota quippe erant viſcera ſuper eo. Vnde & 70. hic habent τὰ δὲ σπλάγχνα τῶν ἀσεβῶν ἀνελεήμονα, id eſt, viſcera autem impiorum immiſericordia. Docet hæc ſententia ſecundum myſticum ſenſum, iuſtos debere compati & miſereri hebetudini & fragilitati proximorum ſibi commiſſorum, boniqùe paſtoris eſſe ouium ſuarum habere rationem; impios autem eſſe qui non ſolum non compatiuntur ſubditis, ſed iuxta hoc quod dominus ait: Percutiũt ſeruos & ancillas, & alligant onera grauia & importabilia. Debemus, inquit Paulus, firmiores imbecillitates infirmorũ ſuſtinere, etc. Sunt & qui (quoniam in Hebræo habetur ſingulariter. Nouit iuſtus animam iumenti ſui) per animam iumenti ſui, myſticè intelligunt animam ſenſitiuam, cuius neceſsitati à bonis ſuccurrendum eſt, iuxta illud quod ſupra dictũ eſt: Benefacit animæ ſuæ vir miſericors. Iam quod ſequitur, Viſcera impiorum crudelia, ſignificat, aut quod impij nimia licẽtia laxantes frena appetitui, & ſibi indulgendo, in ſeipſos crudeles ſint, quia animæ ſuæ nocent, aut quod crudelitãtem in ſe committant, ſibi denegãdo commodum rerum neceſſariarum vſum.

Deut 25
1. Cor. 9.
Myſticus ſenſus.
Mat. 24. 23
Rom. 15

Qui operatur terram ſuam ſatiabitur panibus, qui autem ſectatur ocium ſtultiſſimus eſt.

PArum refert quod hebræa in ſecundo membro habent: Qui ſectatur vacuos deficit corde. Sectari enim vacuos, hoc eſt ignauos & & otioſos eſt imitari in eis otium, quod eſt ſectari et perſequi otium. Et deficere corde nihil eſt aliud quam ſtultum eſſe. Commendat ergo hæc ſententia, vt aliæ pleræque huius libri, ſeduſitatem laborantium & otium deſidum damnat. Peculiariter autem meminit operantium, hoc eſt colentium terram ſuam, quia inter omnes artes merito agricultura

tum necessitatis tum innocentiæ nomine primum locum obtinet, sub qua tamen tanquam precipua operatione, & reliquæ artes quibus victus paratur comprehenduntur. Vnde in secundo membro non omnes stultitiæ condemnat qui terram non colunt, sed qui sectantur otium, neque scilicet agriculturæ dediti, neque vllam aliam honestam excercentes artem. Cum autem in secundo membro videbatur dicendum ob rationē oppositionis. Qui sectatur otium indigebit panibus. dixit deficit corde, vel stultus est, significans eum qui operatur, quia ex labore satiatur, sapientem esse, eum qui otiatur, quia indigebit, stulte & imprudenter agere. Capite 28. vbi eadem penè sententia repetitur iucundior est oppositio: dicitur enim: Qui operatur terram suam satiabitur panibus: Qui autem sectatur otium satiabitur egestate. Cæterū nomine panis necessaria vitæ intelliguntur, iuxta illud euangelicum Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. Mystice is operatur terram suam qui arcana cordis sui per iugem legis meditationem & orationum studium excercet, qui corpus suum abstinentiæ vomere proscindit, rigidoq; continentiæ sarculo fodit, qualis scripturarum pane, & cœlestis sapientię pabulo mira cum dulcedine satiabitur in pręsenti vita, saturādus postea plenius cœlestibus dapibus. Cōtra qui pro salute animæ suæ laborare nūc detractat, vere corā Deo stultus est, tametsi vel diuina vel mundana sapientia gloriosus videatur apud homines, vt qui sibi non prospiciat de his quibus mens & hic & postea dulciter reficiatur & saturetur.

Mysticus sensus.

14 *Qui suauis est in vini demorationibus, in suis munitionibus relinquit contumeliam,*

HVnc versum nec hebræa habent nec vetera exemplaria latina pleraque. Habent tamen eum græca, ex quibus patet quam perperam hic versus apud latinos legatur in plerisque libris. Nā etiam in operibus D. Hieronymi à Frobenio impressis sic legitur hic versus. Qui suauis est viuit in moderationibus, & in suis monitionibus relinquit contumeliam. Quod sic intelligit Liranus: Qui suauis est per mansuetudinem, in magna viuit moderatione verborum & factorum, ideoque monendo alios cessat vti verbis contumeliosis. At græca habent, ὃς ἐςὶν ἡδὺς ἐν οἴνων διατριβαῖς, ἐν τοῖς ἑαυτοῦ ὀχυρώμασι καταλείψει ἀτιμίαν hoc est, Qui suauis est in vini demorationibus, in suis munitionibus relinquet contumeliam, vt & apud nos habent codices emendatiores, Itaq; vitio scriptoris, viuit in, scriptum est pro in vini, Et: Moderationibus, pro, demorationibus, immersis scilicet prioribus syllabis, Sensus est: Qui delectatur immorari potationi vini, in suis habitaculis suaque familia relinquet contumeliam, vel potius ignominiam, quia malum post se nomen relinques, patrimonioque decocto ignobilem suis paupertatem relinquet.

Deside-

13 *Desiderium impij monumentum est pessimorum, radix autem iustorum proficiet.*

PRo monumentum Hebræis est מְצוּד Metzud quod rete, vel venationem magis significat, à verbo צוּד Tzud quod venari significat. Itaque sic habent Hebræa. Desiderat impius venationem malorum, radix autem iustorum dabit. Hoc est, impius desiderat cum malis venari, quia eum ipsis per fas & nefas aliorum inhiat bonis. Illa enim malorum est venatio, illud eorum studium. Vnde dicunt cap. 1. Veni nobiscum, insidiemur sanguini, abscondamus tendiculas cōtra insontem frustra. Omnem pretiosam substantiam reperiemus, etc. At cōtra iustus tanquam radix fructifera dabit, hoc est, non modo non quærit aliena rapere, quin & sua largietur, iuxta illud Dauidis: Mutuabitur peccator & non soluet, iustus autem miseretur & retribuet, vel vt habent Hebræa, & dat, idem scilicet verbum quod hoc loco, vt ne quis miretur absolutè hic verbum dabit positum sine accusatiuo. Verisimile omnino est D. Hierony. simul cum 70. vnico puncto mutato legisse nōn מְצוּד metzud, sed מְצוֹד metzod, quod à radice מָצַד matzad deriuatum significat arcem, munitionem & munimentum, vnde nihil dubito quin vera lectio hoc loco sit non monimentum, sed munimentum. Sic enim hanc dictionem aliquoties vertit D. Hieronymus vt Esá 33. Munimenta saxorū sublimitas eius. Et 70. in hac sententia habent rursum quod est apud eos in versu præcedenti ὀχύρωμα, id est, munitionem, quanquam apud eos ea dictio ponatur in parte 2. huius sententiæ. Habent enim ἐπιθυμίαι ἀσεβῶν κακαὶ, αἱ δὲ ῥίζαι τῶν δικαίων ἐν ὀχυρώμασι, id est, desideria impiorum mala, radices autem iustorum in munitionibus. Et munimentum habēt hoc loco quędam Biblia impressa, nominatim Eucharij impressa anno 30. Est ergo veræ D. Hierony. versionis hic sensus: Impius desiderat munimentum malorum, hoc est, vt mali possint tuti esse & fortes, iustis præualentes, vtque eorum consortio muniti sint & ab eis protegantur. At frustrabuntur suo desiderio, sola radix iustorum dabit assiduè, hoc est (vt vertit Hierony.) semper proficiet, semper pullulabit, non morietur; ita vt ex ea nullum procedat germen. Hoc est, Iusti tanquam radix bene firmata & fertilis assiduè proficient, crescent, & roborabuntur; nulla malorum fortitudine deiecti. Beda (cuius commentarij declarāt ipsum legisse monumentum, adeò deprauatio illa inualuit) duobus modis exponit illud: Desiderium impij monumētum malorum, vel vt significetur impium desiderare imitari memoriam & exempla præcedentium malorum, ac de illorum actibus loqui: Vel quia desiderium impij eò tendit, quamuis eo nesciente, vt cum prioribus iniustis, æternæ mortis carcere claudatur; vt scilicet monumentum pro sepulchro accipiatur impiorum; quod est infernus.

Psal. 36.

Propter

24 *Propter peccata labiorum ruina proximat malo, effugiet autem iustus de angustia.*

HEbræa in primo membro habent. In peccato labiorum laqueus malus. Vel: In peccato labiorum laqueus (vel ruina) malo. Vtroq; enim modo verti possunt. Et si quidē priori modo vertatur, sensus est: Per labia scelerata quidam laqueum malum vel ruinam (vtrunq; enim Hebræa dictio מוקש mocesch significat) alijs parant, cupientes eos decipere & perdere. Sed iustus euadet de angustia ipsis ab impijs intentata. Si posteriori modo, sensus est: Per peccatū, vel propter peccatum, quo quis labijs suis aliū studet decipere & perdere, ipsi malo erit laqueus & ruina quam alteri parauit, hoc est, Malus illaqueabitur suo reti, quod subdola & falsa sua lingua contra iustos expādit, & iusto Dei iudicio ruet in foueam quam fecit. Nam impij multa falsa comminiscuntur, & veluti rete multis filis contextum est, sic multis verbis mendacia & calumnias connectunt, quibus & hic frequenter suæ fiunt perditionis authores, & semper apud Deum æterno supplicio & damnatione tenentur illaqueati. Cæterum iustus angustiam sibi paratam euadit, quia & hic frequenter diuina ipsum protegente gratia ab impiorum molestia liberatur, detecta eius innocentia, & saltem exiens de hoc corpore ab omni angustia & tribulatione egreditur. Secundam intelligentiam secutus est D. Hieronymus subaudiendo verbum proximat, nam aliquod verbum commodum subaudiendum erat, sicuti & 70. qui habent δι' ἁμαρτίαν χειλέων ἐμπίπτει εἰς παγίδας ἁμαρτωλός, id est, propter peccatum labiorum incidit in laqueos peccator. Sententiæ huius veritas est declarata in historia Susannæ, cuius accusatores proprijs sermonibus illaqueati & præcipitati sunt, ipsa euadente illorum calumniam & paratam angustiam.

25 *De fructu oris sui vnusquisque replebitur bonis, & iuxta opera manuum suarum retribuetur ei.*

QVamuis secundam partem quidam aliter vertant secūdū verba, sensus tamen probè à nostro interprete est redditus. Est enim in Hebræo sic: De fructu oris sui vnusquisque satiabitur bono, & retributio manuum hominis reddet ei. Hoc est, ipsa exhibitio bonorū operum reddet homini quod meretur. Quod clarius vertit D. Hieronymus: Et iuxta opera manuum suarum retribuetur ei. Porrò vt superior sententia ostendit malum fallacemq; sermonem impiorū, non nocere iustis contra quos profertur, nocere autem impijs à quibus profertur: Ita cōtra hæc sententia indicat iustorum & sermones & facta, non tantum alijs prodesse, sed & ipsismet. De fructu oris sui, inquit, replebitur bonis, hoc est, ex fructuosis vtilibúsque sermonibus non tantum illi pascuntur qui docentur, quibusque benè consulitur, sed & ipsemet qui loquitur sapiens

inde

inde pascitur, imò satiabitur bono, non solum quia ipsa verba docentis etiam ipsius pascunt affectum, sed & quia ingens à Deo præmium sui laboris reportabit, qui & hic in ipso spiritualia charismata augebit, & posteà satietatem vitæ æternæ ei largietur copiosius quàm alijs, iuxta illud Danielis: Qui ad iustitiam erudiunt multos quasi stellæ in perpetuas æternitates. Sic & qui bene facit alteri, nō tantum alteri facit, sed & sibi, ad quem maxima pars vtilitatis redit. Hoc ipsum enim opus quod alteri benefacit, retribuet ei, hoc est, dabit ei mercedē, quia pro illo accipiet præmium iustitiæ, vitam æternam. Vehemens est ergo hæc sententia ad excitādum sapientes & iustos, ad docendum & operandum, ne putent fructum suorum laborum tantum transire ad alios, aut perire suos labores, si qui docentur non pareant, aut ingrati sint quibus bene fit. Potest & alio fine accipi dicta hæc sententia, vt scilicet significetur vnumquenque suis debere fidere laboribus, nō autem tantum alienis meritis. Quasi dicat: Si bonam à Deo expectas remunerationem nō satis tibi esse debet alios audire docentes, & videre bene operantes, eorumque niti meritis. Vnusquisque enim iuxta ea quæ ipse siue ore, siue opere præstitit, mercedem accipiet. Dani 12.

16 *Via stulti recta in oculis eius, qui autem sapiens est audit consilia.*

VT superior sententia ad docendum extimulat sapientes, ita hæc ad audiendum, significans stultitiæ argumentum esse sibi placere, nec ab alio moneri velle. Contra prudentiæ indicium esse, aliorum libenter audire cōsilia. Via, inquit, stulti recta est in oculis eius, hoc est, stulto videtur iusta & bona esse vitæ suæ institutio, et ratio ac consilium rerum à se gerendarum, atque ob id non patitur se reprehendi, audire aliorum doctrinam et consilium recusat, tanquam satis sapiens et bene consultus: At contra, Qui sapiens est audit aliorum consilia, sua consilia suspecta habet, agnoscens quenque in sua causa ferè cæcum esse. Rursus agnoscit aliorum consilijs audiendis sapientem sapientiorem fieri, iuxta id quod superius scriptum est, Audiens sapiens sapientior erit.

17 *Fatuus statim indicat iram suam: qui autem dissimulat iniuriam callidus est.*

PRo statim, Hebręis est ביום Baiom, hoc est, in die quod positum est pro in ipso die. Vnde Septuaginta verterunt αὐθημερόν, id est, ipso die, quod nihil aliud est quam statim: Vnde sic nō Hieronymus tantum, sed & alij verterunt post eum ex Hebræo. Cæterum hebręa duobus modis verti possunt, potissimum quod ad priorem attinet partem. Primum sic: Fatuus statim cognoscetur per iram suam. Et erit sensus: Facilè cognoscitur stultus cum irascitur, quia tunc omnia effundit, per quæ stultitia eius declaratur. Item quia ira eius leui causa excitata declarat ipsum facilè ad iram prouocari, quod stultitiæ argumentū est. Secundo sic: Fatui

ſtatim agnoſcetur ira. Quod ſecutus D. Hierony. planius vertit, Fatuus ſtatim indicat iram ſuam, hoc eſt, ſicut ſtultus facilè iraſcitur, ita etiam ſtatim conceptam iram animique commotionem foris prodit & manifeſtat, indignis clamoribus, comminationibus, blaſphemijs, alijſque varijs modis. Non nouit iræ ſuæ moderari & dominari, ſtatim & ad leuem occaſionem eo proſilit quo ipſum ira impellit. Hanc poſteriorē huius partis verſionem & acceptionem magis requirit ſequens membrum, quod hebræis ſic eſt: Et tegit ignominiā callidus. Vel: Et qui tegit ignominiam callidus eſt. Quæ pars dupliciter item accipi poteſt: Aut vt ſignificetur callidum tegere ſuam ignominioſam & pudēdam iræ paſsionem in animo excitatam, vt ne ſi foris erumpat, inde pudore apud homines afficiatur, contra quàm facit ſtultus qui mox paſsionem iræ foris declarat: Sic enim videntur Septuaginta intellexiſſe, qui habent κρύπτει δὲ τὴν ἑαυτοῦ ἀτιμίαν ἀνὴρ πανοῦργος, id eſt, occultat autem ſuum dedecus vir aſtutus. Quemadmodum & Beda hanc 70. lectionem exponit. Aut vt ſignificetur callidum tegere ignominiam ſibi ab alio illatam, atque ipſum eādem non proſequi ad vindicandum clamoribus & minis, ſed diſsimulare eam tacendo, quaſi nihil ſit paſſus. Quem ſenſum quoniam hic intellexit D. Hieronymus ideò vertit: Qui autem diſsimulat iniuriam callidus eſt. Et quidem callidi ſecundum mundum & planè verſuti eſt, diſsimulare iniuriam ad tempus, vt per diſsimulationem minus ſibi cauentem inimicum oportuno tempore commodius lædat & vindicet, vti fecerunt Ioab & Abſalon. At qui ſecundum ſpiritum & coram Deo callidus eſt (de quali Sapiens loquitur) id eſt, qui ſibi prudenter proſpicit, diſsimulat iniuriam, vt ne ſtultum in maledicendo & malefaciendo imitatus ſtultitiæ etiam notam cum eo incurrat, ſeſeque multis malis per iram inuoluat, vtque diſsimulando iniuriam ſeſe vincat, vereque fortis inueniatur, ex aliena malitia tolerata gloriam reportās. Demum vt alterius iniuriam diſsimulando, mereatur apud deum etiam ad ſua conniueri delicta. Vnde monet
Iacob. 1 Iacobus, vt ſit homo tardus ad iram. Hac ergo ſententia iam altera diſcretio diuerſarum conditionum ſtulti & ſapientis indicatur. Superiori enim ſententia dicebatur ſtultum, quia ſibi placet, conſilia reſpuere, Sapientem, quia ſibi diſplicet, admittere conſilia: hic ſtultum iniuriam perſequendo, ſtatim iram ſuam oſtendere: Sapientem diſsimulare iniuriam, & diſsimulando iram ſuam tegere. Sic Saul diſsimulauit iniuriam, vt eſt 1. Reg. 10. Sic & Dauid cum ei Semæi malediceret, vt eſt 2. Reg. cap. 16. Dimitte, inquit, eum, vt maledicat iuxta præceptum domini, ſi fortè reſpiciat dominus afflictionem & reddat mihi bonū pro maledictione hac die hodierna.

18 *Qui quod nouit loquitur, index iuſtitiæ eſt, qui autem mentitur teſtis eſt fraudulentus.*

Hebræa

HEbræa ſic:Qui veritatem loquitur indicat iuſtitiam,& teſtis mendax dolum,ſupple indicabit vel annunciabit. Cum ergo verbum in prima parte poſitum apertè ſignificet indicare vel annunciare, (vnde & 70.habent ἀναγγελεῖ,id eſt,annunciabit)veriſimile eſt apud nos non legendum iudex iuſtitiæ,ſed index iuſtitiæ eſt , quomodo & poſteà deprehēdi habere quoſdam antiquos codices & Dionyſium ipſum.Rurſum in ſecundo membropatet non eſſe diſtinctionem faciendam ante: teſtis: vt teſtis coniungatur cum: fraudulentus, ſed poſt, vt coniungatur cum,Qui mentitur,hoc modo: Qui autem mentitur teſtis,eſt fraudulentus,ſicut & 70.habent ὁ δὲ μάρτυς τῶν ἀδίκων δόλιος, id eſt, teſtis autem iniquorum eſt frauduleutus.Litera noſtra ſic correcta & diſtincta,planè conuenit cum originali lingua. Nam quod nos legimus, Qui quod nouit loquitur:Non eſt diuerſum ab eo,quod hebræis eſt, qui veritatem loquitur.Is enim qui loquitur quod nouit,veritatem vtique loquitur: & contra,veritatem nemo ex animo loquitur,& bene loquitur, niſi res de qua loquitur ei nota ſit. Senſus ergo eſt: Qui loquitur id quod ei notum eſt, quod ſcilicet oculis vidit,aut alias certo percepit,is indicat iuſtitiam,quia is in iudicium productus, oſtendit ſuo teſtimonio iudici quid iuſtum ſit & æquum.Et alibi item omnibus occaſio eſt, vt iuſtè de re pronuncient & iudicent.Contra teſtis qui mentitur,quique aliter ſiue in iudicio , ſiue alibi teſtificatur de re quam ei cognitum eſt, is annunciat iudici & alijs fraudem,quia id ſuggerit vnde homines decipientur & fraudabuntur illi, contra quos teſtificatur,vnde eſt fraudulentus . Continet ergo hoc prouerbium veritatis laudem, mendacijq́; vituperium, indicans veritatem, iuſtitiam promouere, mendacium,fraudes & dolos. Poſſunt hæc vt generaliter ſunt dicta,etiam ad intelligentiam ſcripturarum rerumque ſacrarum referri,vt ſit ſenſus. Qui veritatem ſcripturarum & fidei profitetur,nec aliud loquitur quam quod bene nouit, beneque didicit, is proferet & indicabit iuſtam ſcripturarum interpretationem, æquamque fidei regulam: Sed qui profeſſor eſt mendaciorum & errorum, docere pergēs quod non didicit,is imperitis dolos ſtruit,& à iuſto æquoque de rebus ſacris iudicio auertet.

19 *Eſt qui promittit,& quaſi gladio pungitur conſcientiæ,lingua autem ſapientum ſanitas eſt,*

HEbraicè ſic:Eſt qui effutit quaſi confoſsiones gladij ſed lingua ſapiētum ſanitas eſt,vel ſalubris eſt,Pro (promittit)hebræis eſt verbum בוטה Bote,quod etiam Pagnino teſte ſignificat & pronunciare & promittere,ſed temerè & inconſideratè.Pro pronunciare & proloqui temerè ponitur in Pſal. vbi nos legimus. Et diſtinxit in labijs ſuis, Pſal.105
pro quo alij vertunt:Et inconſideratè loquutus eſt labijs ſuis. Secundum hanc ſignificationē etiam hic ferè vertunt:Eſt qui effutit aut profert ver-

Psal 56 ba, quasi confossiones gladij. Et est sensus: Suut qui incõsiderate & temerè pleraque effutiunt, per quæ veluti gladio aliorum corpora & animos transfodiunt, iuxta illud: Lingua eorum gladius acutus. Vt qui temerè aliorum famam denigrãt, vnde illi in corpore aut in animo grauiter cruciantur. Rursum qui coram paruulis ea proferunt, per quæ conscientia eorum scandalizatur & vulneratur. Et omnino qui falsa doctrina animas læthali veneno inficiunt & necant. Contra lingua sapientum planè salubris est, imò sanitas est, quia non solum non loquitur quod noceat aut lædat, sed ea tantum loquitur, quæ sanitatem adferũt & vitam animæ, vulnera falso famæ innocentium inflicta curat, cõtraque venena præcordijs hominum per falsam doctrinam infusa antidotum fœlicissimè porrigit. Hunc sensum etiam Septuaginta secuti sunt, qui habent εἰσὶν οἳ λέγοντες τιτρώσκουσιν ὡς μάχαιρα, γλῶσσαι δὲ σοφῶν ἰῶνται, id est, sunt qui dicendo vulnerant tanquam gladius, linguæ autem sapientum sanant. D. Hieronymus alteram verbi בּוֹטֶה Bote significationem secutus vertit.
Leuit. 5 Est qui promittit, Pro promittere enim temerè videtur accipi in Leuitico vbi nos legimus: Anima quæ iurauerit & protulerit labijs suis, vt malè quid faceret vel bene, etc. Ibi enim pro protulerit, idem est verbum quod hoc loco. Porrò pro genitiuo (conscientiæ) legendum magis videtur ex Beda, conscientia in ablatiuo casu. Sic enim habet in commentarijs. Vbi tentatio terrens siue blandiens impedimentum præstiterit, deserunt quidem cœpta, sed tamen conscientia promissi quasi gladio punguntur. Aut illud, Quasi gladio conscientiæ positum est pro conscientia quasi gladio, sicut Psal. 5. Vt scuto bonæ voluntatis tuę, positũ est pro, bona voluntate tua vt scuto. Quanquam magis putem nomen, conscientiæ, non fuisse versum à D. Hieronymo, sed fuisse ab aliquo additũ, vt cui apud hebræos nihil respondeat. Est ergo sensus nostræ lectionis. Est qui temerè aliquid promittit, & postquam promisit, pœnitentia ductus, conscientia promissionis pungitur quasi gladio. Aut cõscientia, id est, animus eius (vt sit nominatiui casus) pungitur dolore quasi gladio. Contra, quod sapientes loquuntur, nec alijs nec sibi dolorem adfert, sed sanitatem & lætitiam, dolorique mentis medetur.

20 *Labium veritatis firmum erit imperpetuum: qui autem testis est repentinus, concinnat linguam mendacij.*

APtior est membrorum apud Hebræos oppositio. Habent enim ad verbum sic. Labium veritatis firmum erit imperpetuum, & vsque ad momentum lingua mendacij. Dicitur autem phrasi hebraica Labium veritatis labium verax, lingua mendacij lingua mendax. Et illud quidem permansurum, hæc momentanea dicitur ratione veritatis & mendacij quæ labijs & lingua efferuntur. Veritas enim stabilis est ac firma, & quanquam frequenter ea supprimatur ad tempus, tandem tamen euincit

euincit & obtinet. quemadmodum patet in veritate scripturæ & catholicæ fidei. Contra falsitas & si ad tempus obtineat, mox tamen detegitur detecta euanescit & longe propulsatur. Patet istud in particularibus mẽdacijs, maximè in hæreticorum erroribus & sectis. Cæterùm sicut 70. in priori membro quod est hebræis לָעַד Laad, id est, imperpetuum, mutatis tantum pũctis legerunt לְעֵד Laed, quod est in testem, & ob id vertunt χειλη ἀληθινὰ κατορθοῖ μαρτυρίαν, id est, labia vera rectum faciũt, vel dirigunt testimonium: ita D. Hieronymus in secundo membro mutatis punctis eiusdem dictionis pro וְעַד אַרְגִּיעָה Vead argia, id est, vsque ad momentum, legit וְעֵד אַרְגִּיעָה Veed argia, & ob id vertit testis repentinus, subintelligens verbum concinnat, ad sententiæ perfectionem necessarium, secutus hac in parte 70. qui habent μάρτυς δὲ ταχὺς γλῶσσαν ἔχει ἄδικον, id est, Testis autem velox linguam habet iniustam. Cum autem in Hebraica veritate iucũdissima sit oppositio, in Græca item versione membra pulchrè inter se opponantur, in nostra lectione non ita aperte apparet membrorum oppositio, quæ tamen vtcunque haberi potest, si sic sententia explanetur. Labium veritatis firmum erit semper, ita vt constanter idem afferat, & non pro diuersitate temporum & personarum varietur: At qui est testis repentinus, hoc est qui repente prosilit ad testificandum de re aliqua, quique de re pronunciat inconsiderate ac temere, hic concinnat linguam mendacij, hoc est aptat, disponit & ornat sermonem mendacem: Cogitur enim varijs modis quod temere locutus est defendere, nunc hæc, nunc illa afferens nec firmiter vni adhærés. Vulgaris sententia est mendacem oportere memorem esse: haud dubiè ex eo nata, quod mendacia inter se non cohærent. Ita fit vt qui mentiuntur, constare sibi vix vnquam possint. Et deprehenduntur hoc pacto architecti mendaciorum, quia pugnantia inter se narrant. Patet istud in sectarum doctoribus, qui cum temere quod non bene didicerũt effutire ausi sunt, in omnem se vertunt modum, vt quod semel incõsiderate protulerunt tueantur, cum eadem semper sibique constans sit catholica doctrina.

21 *Dolus in corde cogitantium mala, qui autem pacis ineunt consilia sequitur eos gaudium.*

HEbræa sic: Dolus in corde fabricatorum mali, & consultoribus pacis gaudium. Fabricatores malorum hoc est (vt bene vertit D. Hierony.) cogitantes mala, & alijs mala machinantes, malorũq; inuentores, opponuntur consiliarijs pacis, quia illi malum quærunt: isti pacem, hoc est quoduis bonum quo alijs bene sit. Illis tribuitur dolus: Istis gaudium. Quæ antithesis iucũdior est in lingua originali ob vocum affinitatem maximè si puncta vocalia attendamus. Est enim מִרְמָה & שִׂמְחָה Mirmah & Simchah. Sicut autem illis tribuitur dolus in corde:

ita gaudium quod istis tribuitur, videtur eorum cordi tribuendum, vt sit sensus. Dolus est in corde cogitantium mala, & consultoribus pacis est gaudium, scilicet in corde. Hoc autem dupliciter accipi potest, Aut quia consultores pacis, dum pacem alunt & fouent concordiam, rectè consulendo, magnam ex hoc conscientiæ tranquillitatem & mentis lætitiam habent. Quem sensum D. Hieronymus secutus videtur, dum vertit: Sequitur eos gaudium. Aut quia consultores pacis in corde voluant gaudium, quia scilicet cogitant ea suggerere quæ gaudium afferant alijs, sicut in corde cogitantium mala est dolus, quia de dolo inferendo alijs in eorum pernitem et dolorem cogitant. Sic enim membrorum iucunda erit antithesis. Quæ etiam erit iuxta priorem intelligétiam, si intelligatur Sapiens loqui de dolo quo ipsi machinantes mala, cum alios parant decipere, seipsos decipiunt, iuxta illud quod sæpè scriptura monet: Impiorum consilia recidere in authores. Vnde et ab Hesiodo scriptum est: Malum consilium consultori pessimum.

22 *Non contristabit iustum quicquid ei acciderit, impij autem replebuntur malo.*

PRior pars varie transfertur à diuersis, quod prouenit ex ambiguitate duarum vocũ quę sunt apud Hebræos אָנָה & אָוֶן Ana & Auen. Nam verbum אָנָה Ana in prima coniugatione significat tristari & lugere, & proinde in secunda actiua, significat contristare, quod secutus videri potest D. Hierony. quasi verbũ hoc hic legerit in Piel. In qua coniugatione significat etiam facio occurrere aut euenire, & proinde in passiua Pual significat occurrere aut euenire & dolere. In qua cum hic legatur apud hebræos, hinc est quod ferè omnes vertunt. Non accidet iusto: vel non erit dolor iusto. Nomen אָוֶן Auen, significat nunc doloré vel luctum, nunc iniquitatem. Hinc est quod quidam vertunt: Non accidet iusto dolor, vel incommodum. Alij: non accidet iusto iniquitas: Aut non erit dolor iusto vlla iniquitas. Quomocunq; auté vertatur sensus ferè eodem redit. Significatur enim Dei protectione & gratia fieri in iusto, vt nihil ei obueniat quod ipsum lædat, eique malum sit, & causam magni doloris præbeat, eo quod diligentibus Deũ omnia cooperantur in bonum.
Rom. 8. Qui sicut Dei protectione tuti sunt ab iniquitate, quam impij in iustos exercére parant, ita eiusdem gratia proteguntur, vt in nulla horrenda incidant crimina, ob quæ vel in præsenti vita sustineant pœnam, vel stimulis conscientiæ & tristitia mordeantur, ita vt verum sit quod iustum non contristabit iniquitas, nec aliena, nec propria. Probabilior versio est. Non accidet iusto aliquod malum, vt sit generalior hæc pars, & cõueniat cum
Psal. 90 eo quod est in Psal. Non accedet ad te malum. Vbi pro accedet idem ponitur verbum & eadem forma qua hic. D. Hieronymus quod est in hebræo, Non accidet iusto aliquod malum, vel triste, inuertit, vertens pro

eo: Non contriſtabit iuſtum quicquid ei acciderit. Forte quod aduerteret illud quod eſt in hebræo, ſi verba tantum ſpectemus non eſſe ſimpliciter verum, cum multæ ſunt tribulationes iuſtorum ſecundum prophetam, Pſal. 33.
Ac proinde illud quod habent hebræa ſic intelligendum, vt ſignificetur iuſto nihil obuenturum quod ei ſit malum, aut deiecto animo faciat, quod planius & verius fecit vertendo, Nō contriſtabit iuſtum quicquid accidei erit. Iuſtus enim quicquid ei acciderit mali ſiue diuinitus immiſſum ſiue ab homine intentatum, æquo fert animo, ſciens per patientiam omnia ſibi in bonum ceſſura. Contra impij replebuntur, vel, vt habent hebræa, repleti ſunt malo. Quod non tam de malo culpæ accipiendum eſt (quanquam & de illo verum ſit) ſed vt hæc pars opponatur magis priori, accipiendum potius eſt dictum de malo pœnæ & miſeriæ, quo impij pleni ſunt, non ſolum quia pleraque eis mala à diuina iuſtitia infligun tur, ſed etiam quia & diuinas vltiones & diuina beneficia omnia ſibi per impatientiam & abuſum vertunt in ſuum malum: multis item curis, deſiderijs & animi crutiatu ſeſe torquentes.

23 *Abominatio eſt domino labia mendacia, qui autem fideliter agunt, placent ei.*

PRo, qui fideliter agunt: hebræis eſt, qui faciunt veritatem. Itaque veritas opponitur in hac ſententia ſuo contrario ſcilicet mendacio, vt & alias. Cæterum quærere quis poſſet cur labijs mendacibus opponat facientes veritatem, & non potius loquentes veritaté. Proinde ſciendum quod facere veritatem dupliciter hic accipi poteſt: Aut pro opere ipſo perficere quod verum eſt, quodque veritas requirit. Et erit ſenſus: Abominatur dominus non tantum opera iniqua, ſed et labia mendacia: Contra qui non tantum veritatem loquuntur, ſed eandem etiam opere complent, placent ei. Vt intelligamus ad hoc vt Deo diſpliceamus ſatis eſſe ſi lingua mentiamur: vt autem placeamus, non ſatis eſſe vt lingua ſimus veraces, niſi veritatem opere adimpleamus. Aut facere veritatem, poteſt accipi hic dictum, ſicut in Pſal. facere ſuperbiam, cum dicitur: Veritatem requiret dominus, & retribuet abundáter faciétibus ſuperbiam, Pſal. 31.
vt ſicut ſuperbiam facere eſt ſuperbe agere, ſuperbe ſe gerere: Ita facere veritatem ſit veraciter agere, aut vt Hieronymus vertit fideliter agere. Fideliter autem agunt qui bona fide agunt, neminem fallere, nec verbo, nec facto ſtudentes, quique quod verbo pollicentur, opere præſtant. His opponuntur labia mendacia, quæ fallere ſtudent, nec præſtant quod pollicentur. Secutus videtur Hieronymus 70. qui habent ὁ ποιῶν πίστιν, id eſt, qui facit fidem vel qui agit fideliter.

24 *Homo verſutus celat ſcientiam, & cor inſipientium prouocat ſtultitiam.*

Verſu-

VErsutus cum ferè in malam vsurpetur partem, hic in bonum ponitur pro astuto, prudente & circunspecto, quia opponitur insipienti. Sic & Sapientiæ 8. versutia in bonum ponitur, cum de sapientia dicitur: Scit versutias sermonum, & dissolutiones argumentorum, etc. Idem ergo in prima parte huius sententię dicitur, quod superius in decimo quarto versu cap. 10. cum dicitur: Sapientes abscondunt scientiam, sed ibi quidem ex opposito significatur os stulti mox quod nouit effundere. Hic verò ex opposito dicitur: Et cor insipientium prouocat stultitiam. Vbi pro prouocat hebraica dictio simpliciter significat, clamat, aut prædicat, ita vt sensus sit: Mens insipientium stultitiam suam non celat, vt Sapiens scientiam suam, sed eam ineptis sermonibus omnibus inuulgat & notam facit. Proinde duobus modis reprehendit stultos, cum sapientes prudenter suam celant scientiam, isti nec stultitiam celant, sed mox manifestam faciunt. Quod ergo nos legimus: Cor insipiĕtium prouocat stultitiam, sic est accipiendum, vt significetur cor insipientum latentem in se stultitiam non cohibere, sed prouocare ad exerendum & manifestandum se stulto sermone. Itaque hoc versu silentium commendatur, vt per quod & scientia & stultitia prudenter tegitur, procacitas loquendi damnatur tanquam stulto propria, & per quam sapientia & insipientia imprudenter detegitur.

Sapi 8.

25 *Manus fortium dominabitur: quæ autem remissa est tributis seruiet.*

RVrsum fortium manum componit cum manu remissa, quĕadmodum fecit capitis 10. versu quarto. Vbi & Hebræis eædem quæ hic sunt dictiones, sed ibi fortitudine, hoc est, diligentia & sedulitate (quæ fortitudo animi est) diuitias, pigritia, egestatem, hic fortitudine simili, imperium; pigritia, seruitutem parari astruit. Quæ, inquit, remissa est tributis seruiet, hoc est, tributis subdita erit, & vt est in hebræo erit sub tributo. Hæc & frequenter in rebus temporarijs vsu venire videmus, & in animi virtutibus ac bonis maximè veritatem habent. Qui enim sedulam operam impendunt in rebus diuinis, & vitijs dominantur, diabolo mundoque superiores, & alijs hominibus maiori virtutum gratia principantur, regnaturi posteà in æternum cum Christo. Contra qui ad bona opera ignaui sunt, carni ac diabolo seruire cogentur miseram seruitutem; pessimoque illi exactori tributa vitiorum quotidie exoluĕt, et si non dominium eius dum viuunt pœnitendo euaserint, post mortem traditi eidem, in carcerem ab eo pœnarum mittentur æternarum, iuxta quod dominus in parabola euangelica testatur.

Matth. 5

Mæror in corde viri humiliabit illũ, et sermone bono lætificabitur.

Hebræa

HEbræa ad verbum ſic habent, Mœror vel pauor aut ſolicitudo in corde viri humiliabit illud,& ſermo bonus lætificabit illud. Pronomina enim cum ſint apud Hebræos generis fœminini, referēda ſunt non ad virum,ſed ad cor quod illis eſt fœmininum. Senſus tamen idem eſt,& indicatur vis & mœroris & ſermonis boni, qualis proficiſcitur ab ore ſapientis. Hic enim mœrorem, animum etiam viri fortis deijciētem,pellit,animumq́ue cruciatum & afflictum exhilarat. Quod quam verum ſit quotidiana experientia teſtatur,non ſolum in amicorum conſolatorijs verbis,blandoq́ue ſermone qui vulgarem mœrorem ex rebus temporarijs cōceptum ſuperat,ſed multo magis in ſaluberrimo Dei verbo,quod & vulgarem illum mœrorē efficacius pellit, & triſtitiæ illi quæ ſecundum Deum eſt,pœnitentiámque in ſalutem ſtabilem operatur, ita medetur vt non abſorbeatur abundantiori triſtitia peccator pœnitens, ſed exhilaretur cor eius per fiduciam remiſsionis peccatorum,quam Dei verbum ſuggerit.

7 *Qui negligit damnum propter amicum,iuſtus eſt,iter autem impiorum decipiet eos.*

PRiorem partem Hebræa longè aliter habent ſic: Excellēs eſt iuſtus à proximo ſuo,id eſt,magis quam proximus ſuus. Quo ſignificatur iuſtū alios excellere, fœlicioreq́; eſſe proximis ſuis. Ipſa enim iuſtitia per ſeſe iuſtum alijs excellentiorem facit,& per eam ferè apud homines excellentior habetur,per eam item frequēter fit vt & diuitijs temporalibus magis abundet præ alijs, ſemper autem vt pluribus animi bonis & mentis quiete perfruatur. Contra iter vel via impiorum,hoc eſt,illorum vitæ inſtitutum decipiet eos,vt cum maximè ſtudeant excellere, non tamen veram aſſequantur excellentiam,ſed potius inanes fiāt egenī & abiecti. Commendat ergo hæc ſententia iuſtitiam,vt in qua vera conſiſtit præcellētia,per quam maximè verus paretur honos & opes,proinde illi indicat ante omnia incumbendū D. Hieronymus dictionē hebraicam יָתַר Iather videtur accepiſſe, vt ſignificet relinquere. Nam & hoc verbum יָתַר Iathar ſignificat,ſubintelligens damnum. Et eſt ſenſus: Qui relinquit vel negligit damnum, hoc eſt, qui damni illati aut perferendi rationem non habet propter commodum amici,iuſtus eſt. Contra verò inſtitutum impiorum, qui ſemper etiam cum incommodo proximi proprium quærunt commodum,decipiet eos, ita vt diſpendium ſint facturi cum lucrum quærant. Docet ergo hęc ſententia ad iuſtitiam pertinere,vt pro alterius neceſsitate proprium lucrū negligatur, & dum id fit,maximum homo ſibi faciat lucrum,vt qui iuſtitiam ſibi comparet. Contra iniquorum ſtudium maximum adferre eis damnum. Cum autē de eo qui ob purum hominem amicum,patitur damnum aliquod temporale,rectè dicatur quod iuſtus ſit,& iuſtitiæ laude dignus,multo magis iuſtus dicen-

dus & iustitiæ corona dignus, qui propter Deum amicum, aut vendens quæ possidet, pauperibus tribuit, aut rapinam bonorum suorum cum gaudio suscipit, aut certè in passione occidendam carnem suam tradit. Sic Beda.

27 *Non inueniet fraudulentus lucrum, & substantia hominis erit auri pretium.*

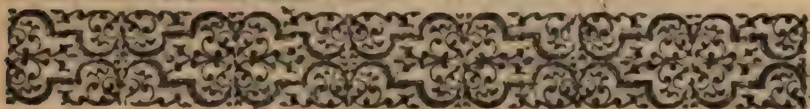
HEbræa sic habent: Non aduret fraudulentus (vel ignauia) venationem suam, & substantia hominis pretiosa seduli, hoc est, hominis seduli substantia erit pretiosa. Sciendum enim etiam in hoc versu opponi inter se duas illas dictiones, de quibus dictum est in capitis decimi versu quarto, & huius capitis versu vigesimoquinto, quarum vna significat fraudulentum vel remissum, altera solicitum (vel sedulũ) & vt vertit ibi Hieronymus fortem. Cum autem vnam alias vertere soleat remissum, hic vertit fraudulentum, secutus Septuaginta, qui habent δόλιος, id est, dolosus. Alteram dictionem nempe חָרוּץ Charuts, vertit aurum. Nã & hoc ea dictio significat. Quod autem pro nõ aduret venationem, vertit, non inueniet lucrum, secutus est etiam ex parte 70. qui habent οὐκ ἐπιτεύξεται δόλιος θήρας, id est, non assequetur dolosus venationem. Sensumque maluit reddere D. Hieronymus quam verbum reddendo, obscurum relinquere locum. Significant hebræa sub parabola venationis, diuitias fraude non acquirendas, aut acquisitas perituras, contra, quæ sedulitate & diligentia conquiruntur stabiles fore & magnas. Non aduret, inquit, fraudulentus venationem suam, hoc est, cum fraudulenti & dolosi homines inhient rei alienæ instar venatorum & aucupum, tamẽ non assequentur quod venantur, aut si assequantur post multos perpessos labores, non percipient commodũ ex eo, sed fiet eis sicut venatori qui frustratur venatione sua, ita vt eã non assequatur, aut si capiat, tamen antequam eam assare possit & comedendo vtilitatem ex ea capere, amittit eam, canibus eam prius lacerantibus. Non ergo aliud significatur quã quod vertit D. Hieronymus: Non inueniet fraudulentus lucrum, nisi quod gratia parabolæ perit, qua insinuatur pulchrè, & quantos labores fraudulenti subeant instar venatorum, qui & ipsi omnia fraudibus agunt, & quam sæpè eorum conatus frustrentur: nempe quia (vt habet prouerbium) malè parta male dilabuntur. Quidam ex recentioribus, vt alias cum Hieronymo vertit remissum & pigrum, ita & hic vertit. Non aduret ignauia ferinam suam, hoc est, ignauus nõ assabit ferinam, quia nihil capiet. Contra, hominis seduli & diligentis qui scilicet honesta ratione victum quærit neminem decipere quærens, substantia erit pretiosa, quia magna & stabilis. In quem sensum & nostra litera est accipienda subaudiendo in genitiuo hominis, iusti aut seduli. Nam is verè solus est homo. Sensus ergo est. Et substãtia hominis iusti erit pretium auri, hoc est, aurum pretiosum,

hoc est,

hoc est, homo iustus possidebit sua diligentia & sedulitate opes plurimas.

29 *In semita iustitiæ, vita: iter autem deuium ducit ad mortem.*

SEcundam partem sic habent Hebræa ad verbum: Et via semitæ non mors. Et intelligitur significari, q, via semitæ prædictæ est sine morte. Legitur enim modo in codicibus Hebræorum אַל מָוֶת Al maueth, quod significat non mors vel sine morte, cum D. Hier. & Septuaginta puncto tantum vno mutato legerunt אֶל מָוֶת Ael maueth, quod est ad mortem. Et adhuc hodie in aliquot exemplaribus notatur duplex lectio. Posteriorem D. Hieronymus secutus, tanquam probabiliorem etiam recentior quidam prælegit, qui vertit, Via autem deuia ducit ad mortem. Nisi enim sic legatur, nulla erit partium oppositio, sed repetitio eius quod priori membro satis est significatum. Porrò pro via semitæ (quæ noua & obscura est locutio) Hieronymus vertit, Iter deuium, aut via deuia, tanquam via quæ à semita recta deflectit. Commendatur ergo hoc versu iustitia, quod in eius semita, hoc est, actione consistit vita, quia per eam & hic spiritu viuit coram Deo iustus, & per eam peruenit ad vitam æternam. Damnatur via impiorum, quòd ea mortem animi adferat in præsenti tempore, nonnunquam & corporis, & postea vtriusque mortem æternam.

CAPVT DECIMVMTERTIVM.

1 *FIlius sapiens, doctrina patris: qui autem illusor est non audit, cum arguitur.*

PRo nominatiuo doctrina, potest etiam ex Hebræo verti & conueniétius, accusatiuus, Doctrinam, vt ex secunda parte subaudiatur in primo membro verbum, audit, hoc modo: Filius sapiés doctrinam patris vel reprehensionem & castigationem patris, subaudi, audit, & derisor non audit increpationem, subaudi patris. Quo significatur filij sapientis, qui sibi bene vult, esse lubenter admittere doctrinam & castigationem parentum, derisoris verò esse increpationem parétum non sustinere. Potest item ex Hebræo pro, audit, verti præteritum, audiuit, nam præteritum habent Hebræa. Et erit tunc sensus paulò alius à superiore, hic scilicet: Filius qui effectus est sapiens, hinc talis factus est quia audiuit patris

doctrinam,qui autem deridet veritatem rectè monentium talis effectus est,quia in iuuenili ætate aut ipse noluit obedire maioribus rectè monentibus,aut socordia & vitio parentum non audiuit ab eis increpationes. Secundum quam intelligentiá sententia hęc monet,& iuuenes vt auscultent parentibus si probi euaderę volent,& parentes ne negligāt suos corripere,eisque nimis indulgeant. In hunc sensum & nostra lectio quæ& ipsa pro ambiguitate sermonis Hebraici,bene cum Hebræo conuenit,accipi debet,vt illud:Filius sapiens,doctrina patris, significet doctrinam patris efficere filium sapientem, nec aliunde filium facilè posse esse sapientem,quam ex doctrina patris eiusque castigatione,Nam vtrunque dictio Hebraica significat. Proinde cum iam subditur in nostra lectione.Qui autem illusor est nō audit cum arguitur, significatur talem nunquā posse fieri sapientem,vt qui reijciat per quod sapientia paratur.

2 *De fructu oris homo satiabitur bonis,anima præuaricatorū iniqua.*

RVrsum hic pro nominatiuo,iniqua,in secundo membro potest, & quidem melius,verti accusatiuus substantiuus iniquitatem, vt ex priori membro repetatur verbum comedet, sicut in priori versu verbum in primo membro,subaudiendum erat ex secundo. Sic ergo habebunt hebræa.De fructu oris quisque comedet bonum, anima autem præuaricatorum iniquitatem,vel iniuriam,scilicet comedet.In superiori capite primum huius sententiæ membrum etiam habitum est in versu 15. nisi quod ibi in Hebræo ponitur verbum,satiari,hic verbum, comedere, quæ varietas parum aut nihil facit ad sensum, vt non malè hic interpres verterit satiabitur.Sed ibi quidem illud dictum est, ob comparationem fructus linguæ cum fructu manus.Hic verò ob comparationem fructus linguæ in iusto & in impio,significaturque iustum ob ea quæ bene & vtiliter ore suo profert, bona percepturum, animam verò peccatorum qui legem Dei transgrediuntur, sicut iniqua loquitur & noxia, malis etiam saturandam,hoc est,mala percepturam, & iniquitatis noxijque sermonis pœnas daturam.Secundum nostram lectionem quæ habet,anima autem præuaricatorum iniqua,intelligendum est significari animam impiorum cum sit iniqua,& proinde fructum bonum non proferat, non comesturam bonum nec bonis satiandam.

3 *Qui custodit os suum custodit animam suam, qui autem inconsideratus est ad loquendum sentiet mala.*

SVperior sententia fructus linguæ ostendit, quos anima percipit ex sermone vtili vel noxio, hæc verò eiusdem fructus quos percipit anima ex moderato vel immoderato eius vsu aperit. Qui, inquit, custodit os suum, ita vt tardus sit & circunspectus ad loquēdum, non loquens nisi cum loquendum est & quæ loquenda sunt,is non tantum os suum

suum custodit, nec paruo fungitur officio, sed custodit animā suam, tum quia eam à multis peccatis quæ lingua cōtrahuntur facilè immunem facit, tum quòd eam seseque ipsum à multis incommodis & malis præseruat, in quæ sæpè homo immoderato vsu linguæ incidit, vtpote ab odio & insectatione hominum qui alterius dicacitate irritantur, à turbulētis animæ passionibus quæ odium hominum sequuntur, à sera pœnitentia quæ subito animam ob linguæ lapsus percutit. Contra qui dilatat temereque aperit labia sua, vt habent hebræa, hoc est, vt pulchrè expressit D. Hieronymus, qui inconsideratus est ad loquendum contritio vel fractio erit ei, vt habent hebræa, hoc est, talis conteretur, mala perferet, & vt bene Hieronymus vertit, sentiet mala. Nam in seipso ferre cogetur animi cruciatum ac conturbationem, & multis incommodis apud homines & Deum subiacebit. Nā, vt ait Plinius, Sæpè vox temere emissa, redit per iugulum.

4 *Vult & non vult piger, anima autem operantium impinguabitur.*

PRimam partem sic habent hebræa ad verbum, Desiderat & non anima eius piger, quod sic ferè intelligitur. Piger desiderat & non habet anima eius quod desiderat, vel, & nihil est animæ eius, quod benè conuenit ei quod sequitur, Anima autem operantium, vel vt habent hebræa, sedulorum impinguabitur. Ostēdit ergo hic versus, vt et alij pleriq; in hoc similes, otium et pigritiam inopiæ, sedulitatem et industriam copię matres esse, pigritiam, esuriem, diligentiam parare satietatem. D. Hieronymus illud et non anima eius sic intellexisse videtur desiderat piger, et rursum id ipsum non placet animæ eius, hoc est, non vult rursum, aut & non, subaudi, desiderat anima eius, vt verbum repetatur. Vult enim piger bonum, at cum attendit laborem pro illo assequendo subeundum, non vult rursum illud, quia non vult media ad illud obtinendum necessaria. Id vt in tēporali pigritia vsuuenire videmus, ita multo magis veritatem habet in spirituali pigritia, qua ad bona opera patranda et certamina spiritualia subeunda nimis multi sunt tardi. Volunt enim plerique regnare cum domino, sed nolunt pati cum eo, desiderant prȩmia cum promittūtur, sed nolunt certamina cum iubentur, de quibus Iacobus ait: Vir duplex animo inconstans est in omnibus vijs suis. Cæterum anima eorum qui iussa operantur domini, et hic dulcedine supernorum charismatum impinguabitur, iuxta illud Psalmi: Sicut adipe et pinguedine repleatur anima mea, et post labores huius vitæ cœlestium bonorum pinguedine satiabitur. Bene enim conuenit sensui mystico quod dictum nō sit, et operantes impinguabuntur, sed anima operantium impinguabitur. Potest autem illud quod nos legimus, vult et nō vult piger etiam alium habere sensum, hunc scilicet, Piger hæc vult alia nō vult, nec aliud agit quam desiderat, hæc eligēdo, illa reprobando, diem totum consumit in desiderijs, præterea non est quod agat. At quia vanum istud est, nec desiderando saturari

Iacob. 1.
Psal. 62.

turari poteſt quis,ideò ſubditur,anima operantium impinguabitur. Quo ſignificatur nihil prodeſſe vanis optionibus animum paſcere et ventris inediam pati,ſatius eſſe operi admouere manum,ſicque eſuriẽtem ſatiare ventrem.Senſum hunc videntur ſecuti Septuaginta ἐν ἐπιθυμίαις ἐστὶ πᾶς ἀεργὸς,hoc eſt,In deſiderijs eſt omnis ocioſus, Aut ocioſus totus eſt in deſiderijs.

5 *Verbum mendax iuſtus deteſtabitur, impius autem confundit & confundetur.*

SEcundam partem hebræa, ſi proprie verba accipiantur,ſic habent. Et impius putidum & pudendum facit,ſubaudi ſe.Itaque ſignificatur impium mendacijs quæ amat contra ingenium iuſti, ſeſe dedecorare apud homines,qui mendacem vel in primis abominantur tanquã cum quo nihil agi poſsit bona fide. Sic & noſtra litera intelligi poteſt. Impius mendaciis ſuis confundit ſe,hoc eſt pudore ſe afficit quantum in ſe eſt,& pudore ab alijs afficietur,reiectus ab omnibus. Aut,Impius mẽdaciis & alios pudore afficit,& deprehenſus pudore afficietur. Iuſtus ergo mendacia deteſtatur,ideoque ſolicite cauet ne quem mendacio oneret ſeſeque dehoneſtet,impius vero alios pudore afficit & hoc faciens viciſsim ipſe pudore afficietur.

6 *Iuſtitia cuſtodit innocentis viam, impietas autẽ peccatorem ſupplantat.*

POſterior pars in hæbreo ſic habet ad verbum :Impietas ſupplantat peccatum.Prior vero pars dupliciter verti poteſt. Aut ſic Iuſtitia cuſtodit perfectum via,hoc eſt eum qui in via & conuerſatione ſua perfectus eſt & immaculatus,& tũc in ſecũda parte recte intelligitur peccatum poſitum pro peccatore, abſtractum ſcilicet pro concreto vt vertit Hieronymus. Aut ſic iuſtitia cuſtodit perfectionẽ viæ aut integritatem viæ,quod non eſt diuerſum ab eo quod noſter vertit, Iuſtitia cuſtodit innocentis viam,hoc eſt eius inſtitutum,ſtudium & viuendi rationem. Et eodem redit ſiue dicatur iuſtitia cuſtodire innocentem ſiue eius viam. Hanc autem iuſtitia cuſtodit varijs modis, ſicut variè illa oppugnatur. Nam & contra illecebras huius mundi,iuſtitia quam quis ſectatur & amplexatus eſt cuſtodit eius viam , ſic vt eum perſeuerare faciat ne ab illis ſuperetur. Et contra calumniatores quoque eum tuetur atque defendit, ne ab eis vitæ eius inſtitutum poſsit opprimi. Neq; enim innocenti opus eſt externa aliqua cuſtodia aut alijs munitionibus , ſed ipſamet iuſtitia quam amat quamque ſectatur,ipſum cuſtodit à malo & malorum impetitione. Ita contra, ipſamet impietas peccatorem ſupplantat, tum quod eum ita ſibi illigatum detineat vt in varia ipſum vitia propellat propemodum inuitum,tum quod ipſa illi perditionis eſt cauſa,vt eam nõ Deo vel alteri imputare debeat.

Eſt quaſi

7 *Est quasi diues cum nihil habeat, & est quasi pauper cum in multis diuitijs sit.*

HEbrææ propriè acceptis dictionibus sic habent ad verbum: Est qui se diuitem facit & non aliquid, est qui se pauperem facit & substátia multa. Quod varie accipitur. Quidam enim hunc sensum intelligunt. Sunt qui subito euadant diuites cum prius nihil haberent, & contra sunt qui repente ad inopiam dilabuntur, cum prius multam haberent substantiam, vt hæc sententia ostendat inconstantiam diuitiarum, quæ animaduersa ab illarum studio auocare potest. Aliter etiam intelligitur vt significetur quosdam laborare multum pro parãdis opibus, semper tamen manere in egestate, contra alios negligere opes nec eas magnopere ambire, & nihilominus ditescere. Secundum quam intelligentiam etiam auocat hæc sententia à diuitiarum studio, vt quod frequenter frustretur suo conatu. Verum cum participia in hac sentẽtia posita (sunt enim de coniugatione hithpael) significent proprie diuitem vel pauperẽ se facere, conuenientior est eorum intelligentia qui hic accipiunt significari quosdam esse qui se diuites simulant, ob mundi scilicet honorẽ, cum interim reuera sint pauperes, nihilque domi habeant. Rursum alios esse qui se pauperes simulent, cum multas habeant opes. Vnde 70. habent, Sunt qui seipsos diuites faciunt nihil habentes, & sunt qui humiliant seipsos in multis diuitijs. Quem sensum pulchrè satis indicat nostra litera significaturque ipsa vanitas ingenij humani circa diuitias. Potest hebraica lectio & nostra item litera alium habere sensum magis mysticum & subtiliorẽ, hunc scilicet. Sunt qui se diuites reputent imo qui verè diuites sunt, cum nihil habeant, vt qui sua paupertate contẽti viuunt, animo virtutibusque diuites, & rursum sunt qui pauperibus sunt similes, tametsi magnas opes habent, vt qui suis vti non audent, nec eis cõtenti sunt semper plura desiderantes, iuxta illud, Auaro tam deest quod habet, quam quod non habet. Secundum quam intelligentiam ostenditur diuitias magis in animo hominis consistere quam in externis facultatibus. Beda inuerso modo declarat hanc sententiam, mystice eam prosequens, vt is fit quasi diues cum nihil habeat qui terrenas habet diuitias sine virtutibus, qualis fuit purpuratus diues euangelicus de qualibus dicitur in psal. Dormierunt somnum suum, & nihil inuenerunt omnes viri diuitiarum Psal. 75. in manibus suis. Is contra fit quasi pauper dum sit in multis diuitijs, qui terrenis eget rebus virtutibus plenus, qualis fuit Lazarus. Tanta est scripturæ fertilitas, vt tam varijs modis tractari possit vna sententia.

8 *Redemptio animæ viri diuitiæ suæ: qui autem pauper est increpationem non sustinet.*

SVperior sententia ostendit vanitatem & varietatem ingenij humani ostentatione diuitiarum, hæc ostendit fructum & diuitiarum & pauper-

paupertatis,ita vt hic videri posit indicari causa eius quod superior indicauit sententia, nempe quare aliqui videri querant diuites, alij pauperes. Opes enim hoc adferunt commodi suo possessori quod ipsum redimunt frequenter à captiuitate,à morte,ab intentatis calumnijs & iniurijs,à quibus se diuites nummis frequenter redimunt aut tuentur. Vnde in Ecclesiaste dicitur:Sicut enim protegit sapientia, sic protegit pecunia. At pauperis conditio par est imò superior. Nam vt nō habet diuitias,quibus sua delicta aut damna illata redimat aut iniurias propulset , ita non est obnoxius iudicum & impiorum violentiæ cum nihil habeat quod emungi posit,iuxta illud Poëtæ : Sic reus ille ferè est de quo victoria lucro, Esse potest,inopis vindice facta carent. Atque hoc est quod hic dicitur iuxta hebræum,Pauper nō audit increpationem,aut quod vertit Hieronymus secutus ex parte 70.qui habent verbum ὑφίσταται, Pauper non sustinet increpationem.Sensus est enim,quod pauper non ita fert aliorum increpationes,comminationes & castigationes, sicut diues qui mox grauiter peccasse iudicatur. Vnde Theodoretus orat.7.de prouident. Pauper,inquit,non metuit strepitum fori,nec preconis vocem reformidat, nec iudicis toruo vultu & oculis ignē spirantibus terretur.Sunt qui aliter hanc secundam partem intelligūt,vt sit scilicet contraria primo membro, nec significetur paupertatis commoditas , sed incommoditas, in hunc modum.Diuitem grauiter delinquentem & correptum facilè redimunt suæ diuitiæ,at pauper si quid peccauit non audit correptionem, quia mox citra correptionem punitur & vindicatur,nec sustinet increpationem, hoc est,ei resistere non potest,nec sine graui suo incommodo ferre . Nota est sententia illa quæ Soloni tribuitur.Similes esse leges telis aranearū , quas muscæ validiores perrumpunt,imbecilliores tātum irretitæ euadere nequeunt. Huc pertinet & illud,Dat veniam coruis,vexat censura columbas.Et illud:Qui non habet in ære, luat in corpore . Cæterum vt diuitiæ temporales frequenter apud homines temporaliter redimunt hominem à multis incommodis,& animam item à morte nonnunquam, ita multo magis illæ redimunt apud Deum,dum per eleemosynarum largitionem erogantur, iuxta consilium Danielis : Peccata tua eleemosynis redime. Proinde & de hac spirituali redemptione animæ locus hic rectè intelligitur,imò de illa maximè verū est q̃ hic dicitur, quādoquidem diuitiæ sic erogatę verè animam viri liberant,non autem tantum corpus.Beda hanc sententiam intelligit mysticè de diuitijs spiritualibus,hoc est,multitudine bonorum operum,quæ qui congregauerit redimet per ea animam suam à ventura ira,qui verò huiusmodi eget diuitijs , increpationem districti iudicis sustinere non valebit. Duas has sententias integro sermone doctè explicat iuxta versionem 70.D.August.vt licet videre ser.212.de tēpore.

[Margin notes: Eccle 7. ; Dani. 4]

9 *Lux iustorum lætificat,lucerna autem impiorum extinguetur.*

Omnes

OMnes quidem vertunt verbum transitiuum, lætificat, aut exhilarat, hebræis tamen est verbum intransitiuum, lætabitur aut læta erit, quod melius opponitur ei quod sequitur, Lucerna impiorum extinguetur, intransitiuum scilicet intransitiuo, & alioqui lucernam impiorum extingui sonat mœrorẽ, cui bene opponitur quod lux iustorum dicitur lætari ad significandum quod ipsa non extinguitur, sed semper permaneat. Vnde Septuaginta verterunt φῶς δικαίοις διαπαντός, id est, lux iustis semper. Cæterum quoniam lætitia luci non conuenit, nisi quatenus per eam homines exhilarantur, nõ malè sensum secuti omnes vertunt, lux iustorum lætificat aut exhilarat, quod tamen vt opponatur secundo membro, intelligendum de lætitia solida, perpetua & perseueranti. Nam & lucerna impiorum ad tempus lætificat, non autem perpetuo aut diuturno tempore, quia cito extinguetur. Est autem lux iustorum, eorũ claritas & excellẽtia, doctrina scilicet eorum ac conuersatio sancta, de quali luce dominus in Euangelio: Vox estis lux mundi. Et: Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt videant operà vestra bona, & glorificent patrem vestrum qui in cœlis est. Hæc ergo lux lætificat, & iustos qui eam habent; & alios qui eam in ipsis contemplantur, eamque ab illis participant. Lætificat autem solide quia sine metu extinctionis, & sine cõscientiæ remorsu, duratura in perpetuum. Porrò lucerna impiorum est eorum temporalis fœlicitas quã fulgent ad tempus in hoc mundo. Item eorum hypocritica, tum doctrina, tum vita, qua item plerique ad tempus in hoc mundo clari habentur, vt patet in hæreticis. At omnis hæc impiorum lucerna extinguitur, quia per mortem euanescit, & cum interierit impius non sumet omnia neque descendet cum eo gloria eius. Sed & ante mortem plerunque instabilis fortunæ mutatione, terrena fœlicitas eorũ tollitur, & veritatis fulgore hypocrisis falsitásque hæreticorum mox detegitur, quemadmodum patuit de omnibus hæresibus quæ breui fuerũt semper extinctæ, veritatis luce semper perseuerante. Idem dicitur in Iob: Nónne lux impij extinguetur, nec splendebit flamma ignis eius. Lux obtenebrescet in tabernaculo eius, & lucerna quæ super eum est extinguetur. Et capite 21. Quoties lucerna impiorum extinguetur, & superueniet eis inundatio. Benè autem notandum quod iustis lucem, impijs lucernam tribuit. Lucerna enim accenditur ad tempus lumen præbitura, & non nisi nocti seruit, ad exortum verò lucis mox obfuscanda & extinguenda. Ita & impiorum prædictus fulgor in tenebroso hoc mundo videtur splendere, at omnis hic splẽdor euanescit extremo adueniente die, aut exoriente veritatis fulgore. Iustorum autem splendor velut lux solis, est lux vera, quæ nulla alia luce superatur, nec vnquam desinit ac sola solidè exhilarat animos hominum.

Matth. 5. Matth. 6. Psal 48. Iob 18.

10 *Inter superbos semper iurgia sunt; qui autem agunt omnia cum cõsilio reguntur sapientia.*

HEbræa ad verbum habent, Tantum aut verè in ſuperbia dabit contentionem, & cum conſultis ſapientia. Et eſt ſenſus, Id tantum in ſuperbia eſt quod dabit contentionem, hoc eſt, ſuperbia nihil niſi contentiones dat. Aut verè per ſuperbiam quis dabit contētionem. Cum his autem qui conſilium ineunt cum ſapientibus, erit ſapiētia. Conferendus eſt hic verſus maximè in hebræo cum verſu 2. capitis vndecimi. Et ibi enim in primo membro ſuperbię malum inſinuatur, nempe quod adferat ſecum ignominiam & contumeliam. In ſecundo dicitur, Et cum humilibus ſapientia. Ita & hic in primo membro ſuperbia dicitur fons contentionis & iurgiorum, in ſecundo, & cum conſultis ſapientia. Significat ergo eos qui animi ſui ſuperbiam ſequuntur, ita vt alios audire nolint, multa imprudenter acturos, auctoreſque fore ſibi & alijs contentionum & iurgiorum, quia & ipſi leui de cauſa lites ſuſcipient dum nulli cedere volent, & vt contra eos litem moueant alijs cauſa erunt qui eorum iniuriam ferre nolent. Contra verò eos qui per animi humilitatem conſilium ab alijs requirunt, ſibique rectè conſuli patiuntur, ſapienter ſe geſturos ac per ſapientiam multa litium & iurgiorum incommoda vitaturos. Quod autem dicitur in noſtra litera, Inter ſuperbos ſemper ſunt iurgia, varijs modis declarari poteſt eſſe verum. Primum quia ſuperbi nō ferunt ſibi parem aut ſuperiorem, proinde cum ſinguli velint præcellere, alióſque deprimere, facilè contra ſeſe non ſolum ad contentiones & lites
Eccli.17 prouocantur, ſed etiam ad pugnas & cædes, juxta illud Eccleſiaſtici: Diffuſio ſanguinis in rixa ſuperborum, quemadmodum patuit apud Romanos in Pompeio & Cæſare. Secundo quia ſuperbi, & facilè iritātur quod facilè ſe grauiter lædi exiſtiment, & facilè iritant ſua procacitate, quòd alios præ ſe contemnant. At Sapiens non tam ſignificare voluit quid fieri ſoleat inter ſuperbos, quam quid ſuperbis ſingulis per ſuperbiam accidere ſoleat, ea de cauſa, quòd ſuæ ſententiæ nimis fidentes, aut pertinaciter nimis quod ſemel conceperunt perſequentes, aliorum vel nō requirant, vel non audiant conſilia, quemadmodum patet ex oppoſita parte. Cui vt reſpondeat prior ſententiæ pars intelligendum eſt, eo reſpectu hic iurgia tribui ſuperbis, quod ſibi nimium cōfidant, nec aliorum velint ſequi conſilia, per quæ aut à litibus poſſent præmuniri, aut ab exortis ſtatim liberari. Vnde benè dicitur, ſemper ſunt iurgia, hoc eſt, iurgia diuturna & perpetua, quia non ſinunt ſe bonis cōſilijs ad pacem adduci, quemadmodum faciunt humiles qui omnia agunt cum cōſilio prudēter, vnde & diriguntur à ſapientia, & per eam fœliciter & tranquille degunt.

11 *Subſtantia feſtinata minuetur, quæ autē paulatim colligitur manu, multiplicabitur.*

HEbræa ad verbum habent, Subſtantia ex vanitate minuetur, & qui colligit per manum, augebit, ſubaudi, ſubſtantiam ſuam. Significatur ergo diuitias quæ ſunt ex vanitate, hoc eſt, quæ vijs illicitis

& artibus parum honestis,& per fraudem atque iniuriam sunt acquisitæ, raro duraturas,quia vt habet Prouerbium, Male parta male dilabuntur, & sæpè à prodigis filijs dilapidantur. Cæterum eius qui iusto labore manuum parat sibi diuitias,non tantum stabiles fore opes, sed easdem diuino fauore multiplicandas. D.Hieronymus pro substãtia ex vanitate collecta vertit substantia festinata secutus Septuaginta, qui habent ὑπάρξις ἐπισπουδαζομένη,id est,substantia festinata vel festinato acquisita, quia ferè opes subito acquisitæ illicitis medijs sunt paratæ. Et in secunda parte adiecit,paulatim,vt sit oppositio inter membra,& ad significandũ, quòd manu ac labore iusto non posint opes colligi nisi paulatim. Docet autem hæc sententia debere cuique curæ esse non tam quãtum acquirat, quam quibus modis & artibus sibi paret diuitias. Nec habet hæc sententia tantum locum in diuitijs temporalibus,sed & in spiritualibus. Qui enim sibi opes doctrinæ aut virtutum colligunt ex vanitate hæresum aut hypocrisis,statim se doctos ac iustos esse præsumentes, cito opum suarum decrementum patientur. Item qui subito indiscreto feruore perfectionem virtutis sibi vendicant,frequenter experientia teste,quod subito amplexi sunt,subito derelinquunt. At virtus & scientia quæ paulatim per humilitem colligitur,iustis debitisque exercitijs & laboribus, illa & stabilis erit, & asiduè multiplicabitur.

12 *Spes quæ differtur affligit animam, lignum vitæ desiderium veniens.*

SPes differri & desiderium venire dicitur,ratione rei speratæ, & desideratæ. Sæpè enim in scripturis,spes accipitur pro re sperata,vt cum dicitur: Spes quæ videtur non est spes. Itaque sensus est,cum res quę speratur,differtur,hocipsum cruciat mentem, res desiderata adueniens, Rom. 8. perinde est ac lignum vitæ,quia exhilarat mentem ac iucundam facit. In Hebræo iucundior est oppositio, quia non est affligit animam, sed, spes protracta infirmat cor, vel infirmitas est cordis. Infirmitati enim cordis pulchrè opponitur lignum vitæ,cuius est viuificare cor,& sanare eius infirmitatem. Significatur ergò spem protractam languidũm facere cor, animumque hominis,ita vt impediatur à plerisque suis functionibus ne lubeat viuere,contra ex rerum quæ desiderantur præsentia,animum viuificari,confortari & exhilarari,non minus quam si ex arbore vitæ in paradiso fructum quis caperet. Narrando Sapiens vult insinuare vanis promißionibus neminem detinendum,sed statim quod promissum est opere præstandum,ne pro beneficio maleficium præstetur. Vnde Septuaginta verterunt, Κρείσσων ἐναρχόμενος βοηθῶν καρδίᾳ τοῦ ἐπαγγελλομένου καὶ εἰς ἐλπίδα ἄγοντος, id est, Melior est qui incipit succurrere cordi, quã qui promisit,& in spem remisit. Notum est prouerbium, Qui cito dat,bis dat, Et,Beneficium inopi bis dat,qui dat celeriter. Aut insinuat nõ mox deij-

ciendum animum, si quod desideratur, nō statim præstetur, quia quo quis diutius quidpiam desiderauit & expectauit, eo iucundior erit rei desideratæ, cum iam percepta erit, fruitio. Ad quemfinem hæc sententia si accipiatur dicta, eximiè conuenit iustorum expectationi, qui ob dilationem suæ spei hic interim corde affliguntur, clamantes cum Paulo: Infœlix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius. Et alibi: Nosipsi primitias spiritus habentes, intra nos gemimus, adoptionem filiorum Dei expectantes redemptionem corporis nostri. At cum fruetur dulcedine domus Dei, quod diu desiderauerunt, verè eis erit arbor vitæ, quia immortalitatem ex eo assequentur.

Rom. 7. Rom. 8.

13 *Qui detrahit alicui rei, ipse se in futurũ obligat, qui autem timet præceptum in pace versabitur.*

VErsum hunc ferè sic vertunt ex Hebræo, Qui contemnit verbum perditio erit ei, qui autem timet præceptum, remunerabitur. Et est iuxta hanc versionem aperta & apta inter sententiæ partes oppositio. Sensus enim est: Qui verbum Dei aut legis contemnit, ita vt seruare illud non sit ei cordi, is peribit & detrimentum sui contemptus aut neglectus aliquando sentiet. Contra, qui preceptum Dei timet, ita vt adimplere illud solicitus sit, is & in hoc seculo & in futuro sui timoris bonam accipiet mercedem. Quod autem ab hac versione tantopere diuersa videatur nostra versio, accidit id ex ambiguitate trium vocum Hebraicarum. Nam דָּבָר Dauar, quod propriè verbum significat, nōnunquā rem quampiam significat. Et verbum חָבַל Habal, quod corrumpere significat, etiam significat oppignorare. Verbum etiam שָׁלַם Schalam, quod remunerare significat & in passiuo, remunerari, significat item pacificare & pacificari. Vnde Schalom pax. Itaque sensus nostræ literæ est. Qui de re quapiam malè loquitur, siue bona sit, siue mala, is se in futurum obligat, quia si malè loquitur de re bona, obnoxium se facit pœnæ & condemnationis, si autem de re mala, magis se obligat ad eius mali vitationem, ne quod in alio culpauit, posteà ob in ipso merito reprehendatur, iuxta illud: Qui prædicas non furandum, furaris, etc. Ita ferè Beda exponit. At simplicius fuerit & magis conueniens posteriori parti, vt intelligatur solum de detractione rei bonæ, cui propriè dicitur detrahi. Qui enim ei detrahit, ipse se in futurum obligat ad pœnam, repræhensionem aut defensionem, qua obligatione se inijcit in magnām perplexitatē ac animi perturbationem. Contra qui timet præceptum diuinum quo & detractio prohibetur, & quid cuiq; faciendum sit decernitur, is & hic in pace conscientiæ animique tranquillitate versabitur, & cum hominibus quoque pacem habebit, & in futuro seculo pacem aget æternam & inconcussam. Qui enim alienæ vitæ curiosi sunt scrutatores & detractores, pacem mentis habere non possunt, at qui opus suum iuxta Apostoli præceptum

Rom. 2 Galat 6

ceptum probat & ad domini præcepta expendit, hic in semetipso habet gloriam & pacem.

14 *Filio doloso nihil erit boni, seruo autem sapienti prosperi erũt actus & dirigetur via eius.*

HIC versus non est in Hebræo, nec in veteribus plerisque exemplaribus Latinis: Est tamẽ in Græcis hoc loco: Sunt autem pleriq; libri qui pro hoc versu, qui rursum in quibusdam libris repetitur in sequenti capite, alium habent versum qui & ipse non est in Hebræo, est tamen apud Græcos hoc quidem capite; sed paulò ante hunc locum, habent enim sic: Animæ dolosæ errant in peccatis, iusti autem misericordes sunt & miserentur. Est autem vtriusque sententiæ apertus satis sensus. Altera enim filium dolosum opponit seruo sapienti, indicatque doloso nihil prodesse quod filius sit, sapienti nihil obesse quod seruus sit, sed illi per dolum nihil boni futurum, huic per sapientiam prospera omnia futura. Altera animam dolosam, hoc est, hominem dolosum opponit iustis, & de illis quidem dicitur quod in suis peccatis errant, vel vt habent Græca πλανῶνται. id est, seducuntur, nimirum quia excidunt à sua spe, cumque suis dolis diuitias quærant, eas tamen frequenter non assequuntur. Iusti autem ita diuinitus ditantur, vt non tantum sint affectu misericordes, sed & facto misericordiam exhibeant.

15 *Lex sapientis fons vitæ, vt declinet à ruina mortis.*

LEx sapientis, hoc est, disciplina, institutio & præcepta sapientis sunt fons vitæ, quia ex illis vita profluit ad eos qui sapienti obtemperant, ita vt homo per huiusmodi legẽ declinare posit à ruina mortis, hoc est, euadere lapsum in mortem. Sapienti enim optemperans, facilè declinat ab incommodis multis & periculis huius vitæ, quibus stulti frequenter per imprudentiam capti ante diem pereunt, & omnino euadit lapsum in mortem æternam. Cæterum quanquam generaliter sententia hæc de quocunque sapiente eiusque doctrina accipi posit, peculiariter tamen locum habet in eo qui verè solus sapiens est, Christo scilicet eiusq; lege euangelica, quę vera vena est aquarum viuarum, quas qui hauriunt, non sitiunt in æternum, neque rerum mundanarum desiderijs illaqueati in mortem æternam præcipitabuntur. Ex superiori explanatione patet coniunctionem (vt) hic accipi, vt aliàs sæpè in scripturis, consecutiuè potius quam causaliter. Et verbum (declinare) videtur hic à D. Hieronymo actiuè positum pro deflectere aut abducere, vt sit sensus: Lex quam tradit sapiens est auditoribus velut fons vitæ, ita vt deflectat eos, aut valens ad hoc vt abducat eos à ruina in mortem. Nisi quis malit legem sapiẽtis intelligere legem quam ipse sapiens sequitur & amplectitur, quæ est illi fons vitæ valens ei ad hoc, vt per eam declinet à ruina in mortem. Sed

hæc explicatio non habet locum in simili sententia, quæ est capite sequenti, vbi idem dicitur de timore domini, quod hic de lege sapientis.

16 *Doctrina bona dabit gratiam, in itinere contemptorum vorago.*

HEbrea sic: Intelligentia bona dabit gratiam, & via præuaricantium durum, hoc est, Si quis bona intelligentia, bonoque ingenio sit præditus, is sibi facilè conciliabit sua intelligentia gratiam apud homines. Bona enim intelligentia facit vt homo in omnibus prudenter se gerat, seque omnibus accommodet. At via perfidorum, hoc est, mores eorum sunt duri, præferoces & truces, ita vt flecti nequeant, neque velint alijs se accommodare, ac proinde sua truculentia & peruicacia omnibus sunt inuisi. Et hic quidem simplex est originalis literæ sensus. Cæterùm nostræ literæ hic conuenienter erit sensus. Bona doctrina dabit gratiam, non tantum docenti, sed & discipulo qui eam suscipit. Vterque enim per eam inueniet gratiam apud Deum & homines. Contra, in itinere eorum qui contemnunt veritatem, bonamq; doctrinam, est vorago, quia & ipsi contemptores & qui eos qui sectantur, suis moribus absorbebuntur à morte. Secutus est D. Hieronimus in hac secunda parte 70. qui habent, viæ contemnentium in perditione, habent tamen 70. in priori parte, intelligentia bona dabit gratiam. Cui & nostra litera conueniet si passiue accipiatur doctrina bona, à qua scilicet quis bene doctus dicitur, vt significetur eum qui bene doceri patitur consecuturum gratiam. Cui rectè in secunda parte opponuntur contemptores qui doceri nolunt. Quæ secunda pars habebit etiam sensum linguæ originalis, si intelligatur viæ contemnentium tribui voraginem, quia in ea inuenitur inhumanitas & asperitas morum, alios deuorans & horrore concutiens. Est enim hic pro (vorago)

Psal. 73. Hebreis dictio Ethan, quam D. Hieronymus in Psal. secutus Septuaginta reliquit non versam. Tu siccasti fluuios Ethan, pro quo ex Hebræo vertit flumina fortia, hoc est, vortiginosa & rapacia. Et Deutero. 21. vbi nos habemus, Ducent eam ad vallem asperam atque saxosam, pro asperam, est Hebræis dictio Æthan. Itaque sensus erit bonam institutionem dare hominibus gratiam, hoc est, efficere vt sint gratiosi, quia facit clementes & humanos, viam autem contemnentium bonam institutionem efficere homines inhumanos, asperos & intractabiles, & ob id inuisos.

17 *Astutus omnia agit cum consilio, qui autem fatuus est aperit stultitiam.*

VErti potest vel omnia astutus agit, vel omnis astutus agit, Et pro, cum consilio, Hebraicè est, in scientia, hoc est, prudenter & scitè omnia agit, quod aliud nō est quam cum consilio, hoc est, cum deliberatione. Dicit ergo, Quisque astutus, hoc est, circunspectus ac prudens agit omnia sua consulte, sicque aperit suam sapientiam & tegit suam, si

quæ in

quæ in eo est, stultitiam. Contra qui fatuus est aperit, vel vt habent Græca & Hebræa expandit, hoc est, prodit suam stulticiam, temere scilicet agendo quæ facit. Docet hæc sententia nihil temerè agendum, magnumq; vel sapientiæ vel insipientiæ argumentum accipiendum in hominibus rebus quas moliuntur. Cum enim dicitur, Astutus omnia agit cum consilio, non tam significatur quid ille faciat, quam id quod facere debeat & vnde agnosci posit.

18 *Nuncius impij cadet in malum, legatus autem fidelis sanitas.*

MAgis vertenda sunt hebræa, nuncius impius, & est clarior oppositio inter nuncium impium & fidelem. Vterque tamen sensus bene se habet. Nam & nuncius impius, qui scilicet aut non fideliter exequitur ea ob quæ mittitur aut impia annunciat, ob suam impietatem cadet ipse in malum, quod aut mittenti aut eis ad quos mittitur molitur: Et nuncius impij, qui scilicet impio alicui ad malum aliquod obsequitur, & ob id dolis & mendacijs vtitur ad decipiendum, cadet in malum quod alijs dolose parat, sibique & mittenti dedecus adferet, frustratus honore qui legatis bonis accidere solet. Contra legatus fidelis, qui bona fide domini sui legationem obit, & vera nunciaturus venit ipse est sanitas, hoc est, salutaris & mittenti, & sibiipsi & his ad quos mittitur. Talis enim vtrinque læsos animos & offensos calumnijs falsisque rumoribus, reuocat ad concordiam, & omnia vt se habent referendo, ambiguitatem & errores animo pellit, mittenti vtilitatem, sibi honorem, his ad quos mittitur lętitiam adferendo. Hæc in genere dicta rectissime quadrant in magistros errorum, nuncios impij dęmonis, bonosque ac fidos verbi diuini prædicatores, qui sunt sanitas orbis terræ.

19 *Egestas & ignominia ei qui deserit disciplinam, qui autem acquiescit arguenti, glorificabitur.*

MVltis in hoc libro sententijs ostendit Sapiens quam necessaria & vtilis sit correctio & castigatio, cum eam tamen ægre homines admittant. Et quidem superius versu primo capitis. 12. indicauit sapientis esse admittere castigationem, insipientis eam reijcere, hic vere fructus aperit vel contemptæ vel acceptatę redargutionis & castigationis. Loquitur autem iuxta id quod sępissime vsu venire solet, admonitionem iuuenibus inprimis, & tamen in genere omni ætati commendás ostendensque, & quanta mala soleant comitari illos qui non obtemperát castigationibus maiorum (sunt enim paupertas & ignominia, duo mala quæ maximè refugiunt homines, ad quæ fere deueniunt qui suorum parentum & præceptorum correctionem non ferunt): Et quantū bonum assequantur qui lubenter admittunt maiorum castigationem ꝗ honores scilicet, supremum bonorum apud mortales gradum, qui simul includit

& diui-

& diuitiarum copiá, sine qua honor raro mortalibus contingit. Cæterùm vt hanc sententiam verificari vide mus frequenter de egestate, ignominia & honore temporalibus, ita multo magis vera est de his spiritualibus secundum sensum mysticum, Qui enim correptionem & disciplinam verbi diuini deserit incidet in inopiam & ignominiam æternam. Contra qui verbo Dei quod arguit nostras prauas concupiscentias acquiescit, honorem in cælis assequetur æternum. D. Augustinus secutus 70. citat priorem partem huius sententiæ quæstione 34. in quæstionibus vtriusque testamenti. Paupertatem & ignobilitatem aufert disciplina.

Augustin.

20 *Desiderium si compleatur delectat animam, detestantur stulti eos qui fugiunt mala.*

HEbræa habent desiderium factum oblectat animam & abominatio stultorum est recedere à malo aut abominatio stultorū est recedés à malo, quorum postremum secutus est noster intepres, nec est multum diuersum à priori. Siquidem quia stulti detestantur recedere à malo, ideo detestantur recedentes à malo. Quomodocunq; tamen vertatur obscurum est, quomodo prior pars conueniat sequenti. Nulla enim inter sententiæ partes videtur esse apta cohærentia aut consequentiæ, aut oppositionis. Sensus ergo commodus hic potest accipi. Res desiderata si habeatur delectat animam, ac ob id fit vt stulti qui bonis præsentibus quę desiderant gaudent, nolint recedere ab illis, detestenturq; & recessionem à malo & recedentes à malo. Dicunt enim, præstat frui præsentibus desideratis quam spe futurorum cruciari; ac desideratis carendo recedere à malo. Sciendum tamen Hebræa teste Pagnino in prima parte verti posse etiam, desiderium fractum oblectat animam, quia verbum נִהְיָה Nihia, significat non solum fieri, sed etiam rumpi & confringi, sicque sensus erit per oppositionem partium, Sapiens gaudet cum desiderium eius malum abrumpitur et cohibetur, et quamuis amarum sit homini in principio carere desideratis, tamen posteà cum sapiens redit ad cor, magnam animo percipit voluptatem ob impeditam et fractam prauam ipsius concupiscentiam, at contra stulti detestantur recedere à malo; nolunt desiderium suum frangi et impediri.

21 *Qui cum sapientibus graditur, sapiēs erit: amicus stultorum similis efficietur.*

APerta est intelligentia secundum nostram lectionem, qua dum significatur talem quemque effici quales sunt, cum quibus familiariter conuersatur, monemur certo iudicio nobis deligere sapientum consortium, stultorum declinare, hoc est enim ire cum sapientibus, conuersari cum illis, eorumque consortio delectari. Hebræa in secunda parte habent, Amicus vel pastor stultorum, hoc est, qui stultos fouet, contere-

tur. In

tur. In quibus verbis etsi non videatur esse tam apposita oppositio cum priori membro, quam est in nostra lectione, est tamen in Hebræo iucundissima vocum allusio, in qua sententiæ elegantia consistit. Nam pro nomine, Amicus & verbo Conteretur est רֹעֶה יֵרוֹעַ Roe Ieroa, vbi talis est allusio qualis si dicas, socius stultorum sociabitur. Nec tamen in allusione vocum est significationis similitudo. Est autē sensus, Amicus stultorum conteretur cum eis, quia eorum discet opera per quæ malè peribit, sicut amicus sapientum, sapientiam cum eis acquirēdo fœliciter aget. D. Hieronymus quia nō potuit allusionem vocum transferre, maluit ob oppositionem significandam trāsferre, similis efficietur, & significabitur idem quod in Hebræo, si intelligatur, similis efficietur tū in stultitia, tum in pœna stultos comitante. Monet sententia non temerè cum omnibus contrahendam familiaritatem, sed deligendos optimos, quorum consuetudine reddamur meliores. Sic & Paulus docet, conuersatione improborum & impiorum lædi mores & animos bonorum, cum recitat versiculum, Corrumpūt mores bonos colloquia praua. Nec mores tantum corrumpi intelligēdum est, sed, quod multo est deterius, infici etiam mentes prauis opinionibus per commercia impiorum tanquam quadam contagione. Proinde accommoda est hæc sententia ad dehortandum fideles à consortio hæreticorum & lectione librorum, quos mūdo illi obtrudunt. Simile huic sententiæ est illud Euripidis in Phœnissis. Si quis malorum gaudeat commercio. Rogare qualis ipse sit nil est opus. Nam quisque similis est sodalitij sui. 1. Cor. 15

22 *Peccatores persequetur malum, & iustis retribuentur bona.*

DOcet hæc sententia nec peccatores impunè peccaturos quamuis aliquandiu supplicium effugiant, nec iustos sua frustrandos mercede, etsi aliquandiu varijs malis præmantur. Nec hoc tātum docet, sed quod ad priorem saltem attinet partem, docet insuper ipsum malum, quod faciunt peccatores, persequi ipsos, nec permissurum malum culpæ quin aliquando suis afferat malum pœnæ, vt intelligamus malorum pœnam ex ipso malo culpę quodammodo nasci. Cuius simile intelligi etiam fortè potest significari in secunda parte apud Hebræos, qui ad verbum habent, Et iustis retribuet bonum. In quibus verbis etsi plerique subintelligant nomen Deus, vt significetur Deum retribuere iustis bonum, tamen nihil vetat quin pro correspondentia huius partis cum priore, intelligatur ipsum bonum quod iusti agunt retribuere eis quod merentur, & mercedem iustorum ex his quæ agunt consequi. Non est tamen dissimulādum quod dicitur in priori parte, peccatores persequetur malum, posse accipi non de malo quod committunt peccatores, sed de malo quod merentur, vt significetur malum pœnæ & iustæ vltionis semper eos prosequi, nec destiturum quin eos inuoluat. Huic enim intelligentiæ magis

conuenit quod sequitur, Iustis retribuētur bona, vel iustis Deus retribuet bonum. Perstringit hæc sententia plerosque, qui se impunè putant peccare. Sunt enim qui ob suam potētiam, etiam si grauiter peccent se à nemine quicquam passuros opinentur, sunt qui quoniam occultè horrenda committunt facinora, ad lucem ea non putent ventura, sunt qui omnino peccatis non arbitrentur pœnam debitam. Omnes hos redarguit sapiens, ostendens peccatores suo tēpore puniendos, iustos remunerandos. Consentit priori parti illud Platonis lib. 5. de legibus τιμωρία ἀδικίας ἀκόλουθος, hoc est, Pœna iniustitiæ comes.

23 *Bonus relinquet hæredes filios & nepotes, & custoditur iusto substantia peccatoris.*

DOcet hæc sententia virtutem non tantum iusto profuturam, quod habuit superior sententia, sed & posteris eius, ipsamque & proprias iusti opes stabiles ei præstare, & alienas eidem attribuere. Bonus, inquit, non tantum ipse quæ habet possidebit, & ipsis fruetur, sed & filios suos imò & nepotes relinquet bonorum suorum hęredes. Quin & eidem à Deo custodiuntur & reconduntur opes peccatoris, vt quas hic iniustè acquisiuit, aut quibus impiè abutitur, iustus possideat, iusteque expendat. Sententia hæc vt pleræque similes, de terrenis facultatibus intellecta, veteri legi maximè competit, quæ terrenas habet promissiones. Iuxta quas illo tempore opes Ægyptiorum & Cananæorum impiorū Israëlitis tradidit Deus possidendas, & eisdem sæpè promisit stabilem eorum possessionem quamdiu iustitiæ seruirent. Citat posteriorem huius sentētiæ partem. D. Augustinus epistola 50. iuxta versionem Septuaginta quæ habet: Thesaurizabuntur autem iustis diuitiæ impiorum, contra Donatistas agens qui querebantur bona sibi eripi à Catholicis, citans simul & illud Sapientiæ 10. Ideò iusti tulerunt spolia impiorum. De spiritualibus autem bonis intellecta, generalior est, magisque conuenit nouæ legi. Nam qui bonus est, animi bona, virtutésque tum merito, tum exemplo suo transfundere solet in posteros, & peccatore sua quæ habet dona ob abusum & negligentiam, perdente, iustus eadem à Deo accipit, iuxta illud Euangelicum: Auferte ab eo mnam, & date ei qui decē mnas habet. Omni enim habenti dabitur. Cæterum eximiè & peculiari modo sentētia hæc locum habet, iuxta Bedæ interpretationē in eo, qui solus verè bonus est, Christo. Hic enim ascendens in cœlum reliquit hæredes suæ doctrinæ, Apostolos & successores eorum, ad cuius fidem conuersa est multitudo gentium, Christo per prophetas olim promissionibus attributa, cum esset substantia & possessio diaboli. Item singulariter locum habet in populo gentili collato ad Iudaicum. Custodita est enim substantia peccatoris iusto, quando ablatum est regnum Dei à Iudæis, & datum genti facienti fructus eius, quæ spiritu Christi iustificata, accepta dona posteritati non desinit

Augustin.

Luc. 19

finit communicare vſque in conſummationem ſeculi.

24 *Multi cibi in noualibus patrum, & alijs congregantur abſque iudicio.*

HEbræa ad verbum habent. Multus cibus nouale principum, vel, pauperum, & eſt conſumptus (vel collectus) abſque iudicio. In priori enim membro dictio באשים Raſchim, & principes ſignificat (quod ſecutus noſter interpres vertit patrum) & pauperes. Et in ſecundo membro participium נִסְפָּה Niſpe, & conſumptum ſignificat & collectum, quorum poſterius noſter ſecutus eſt interpres, quem omnino veriſimile eſt non vertiſſe datiuum alijs, quamuis Beda ſic legat, ſed nominatiuum alij, quemadmodũ quidam habent libri antiquiſsimi. Nam ſic ſolet verbum, eſt, vertere per alij, vt cap. 11. Alij diuidunt propria, & ditiores fiunt, vbi Hebræa habent, Eſt qui diſpergat, etc. Certè Gloſſa ordinaria habet in margine, aliàs alij. Eſt ergo ſenſus vnius lectionis, Noualia pauperum quæ prius inculta erant, multo ipſorum labore multaque diligentia adeò fertilia fiunt, vt copioſum illis cibum proferant. Contra ſunt pleriſque parati cibi qui tamen cõſumuntur et pereunt, quòd iudicio careant qui eas habent, neſcientes partis bene vti. Itaque iuxta hunc ſenſum indicatur, quid boni efficiat ſedulitas et diligentia, vt per quam pauperes etiam ex incultis locis, multum eliciunt cibum, quid contra mali pariat oſcitantia et inſcitia, vt quæ parta diſpergat. Iuxta noſtram lectionem quæ etiam benè conuenit cum Hebræis, ſi legamus alij, nõ alijs, Senſus eſt: Multos cibos parãt ſibi filij ex noualibus patrum ſuorum, hoc eſt, ſi inſiſtant laboribus patrum et eorum diligentiam æmulentur, quia cibi ſic quæſiti diuina benedictione multiplicantur. At ſunt alij cibi, id eſt, aliqui cibi ſunt qui à pleriſque congregantur iniuſtè, non cum debito iudicio, quia ſcilicet nõ diſcernunt et quomodo debitè cibi parandi ſint, iuxta habentes, ſiue per fas, ſiue per nefas, ſiue honeſtè, ſiue inhoneſtè congregent, et quomodo iniuſtè parta mox dilabentur. Docet ergo hæc ſententia iuxta hunc intellectum, quoſdam ſibi colligere prudẽter et honeſtè, alios imprudenter et inhoneſtè. Illud enim, abſque iudicio, poteſt accipi, vel pro eo quod eſt, iniuſtè, quia iudiciũ ſæpè ponitur pro iuſtitia, vel pro eo quod eſt imprudenter et ſine debita diſquiſitione. Iſtud autem nõ tantum iuxta literalem ſenſum locum habet in bonis et cibis corporalibus, ſed etiam in ſpiritualibus, iuxta ſpiritualem ſenſum. Multos enim cibos animæ parare ſibi ſalubriter quis poteſt, ex his quæ patres nobis ſuo labore culta reliquerunt, ex eorum ſcilicet libris, ſacrarum literarum explanationibus, ac ad virtutes exhortationibus, atque qui ex his ſibi cibos colligit pio ſtudio et humili labore, congregat ſibi prudenter et cum iudicio. At ſunt cibi qui à quibuſdam, ſiue ex his noualibus, ſiue ex alijs malè cultis agris congregantur indiſcrete et imprudenter, vt hæreſes et errores,

quos ex scripturis patribúsque malè intellectis, aut ex hæresiarcharum libris sibi pleriq; colligunt. Quod si quis legere velit, alijs, sensus erit iuxta Bedam: Sunt qui cum multos cibos habeant ex patrum suorum nouallibus, hoc est, cum victus eis abundet ex iure paternæ hæreditatis, tamen absque iudicio, stultè et imprudenter ab eis diuitiæ alijs congregantur, quasi dicat, Tam fatui sunt plerique, vt quod ab alijs ipsis est relictum, non vtantur sibi, sed alijs stultè congregent. Ita et iuxta sensum spiritualem: Multi cibi alimoniæ cœlestis sunt in dictis & exemplis sanctorũ patrum, at absque ratione facit, qui his legendis, meditãdis & exponendis instans, non suæ saluti per hoc, sed aliorum potius seruit, qui ab ipso siue viua voce siue scriptis erudiuntur.

25 *Qui parcit virgæ, odit filium suum, qui autem diligit illum, instanter erudit.*

VT multis huius libri sententijs docet Sapiens iuuenes parentum & maiorum monita & castigationes patienter admittere, ita hac docet, bonorum parentum esse, filios suos tempestiuè castigare & erudire. Non enim verum prolium amorem in nimia indulgẽtia & conniuentia cõsistere, vt vulgus existimat, sed cõtra potius in assidua & matura earum castigatione. Qui, inquit, parcit virgæ, hoc est, qui aut in totũ abstinet à castigatione, aut in ea parcus est & rarus, verè odit filium suum, non quidem affectu, sed facto, quia ipsa castigationis omissio est contra bonum & salutem filij. Qui autem verè diligit illum, ita vt illius quærat salutem, instanter, hoc est, assiduè & sedulo erudit eum, non tantum verbis, sed & verberibus, quæ tantum adhibet ad eius eruditionem, vt vexatio det intellectum. Hebræa magis sonant, maturat ei correctionem vel mane quærit ei castigationem, vt significetur mane, hoc est, ante omnia id esse patri cordi vt delinquentem filium castiget, ipsúmque matutino tempore filium castigare, non ex ira scilicet & passione, sed animo sedato. Et Græca quæ secutus hic est noster interpres verti potius debebant: Instanter vel assiduè castigat. Nam παιδεύει, non tantum erudire, sed & castigare significat, quę significatio hic potius conuenit, vt sit huius membri cum priori membro aptior oppositio. Notandum autem quod virgæ dicat non esse parcendum, significans nõ verbis tantum filium castigandum, vt plurimi volunt, sed etiam verberibus. Nec Græca habẽt ῥάβδον vt posteà capite 23. quod virgam propriè significat, sed τῆς βακτηρίας, hoc est baculo, quomodo & citat D. Augustinus epistola quinquagesima contra Donatistas agens, conquerentes quod seuerè castigarentur à principibus catholicis. Augusti.

26 *Iustus comedit & replet animam suam, venter autem impiorum insaturabilis.*

Pro in-

PRo insaturabilis, Hebraicè est deficiet aut egebit, vt simpliciter accipi posit, quod cum iusto diuinitus prouideatur, vt vsq; ad satietatem sui desiderij comedat, nec quicquam ei desit necessariorũ, iuxta illud, Hæc omnia adijcientur vobis: impius frequenter esurire cogatur, non habens quo famelicum ventrem satiet. Verum sublimiorem sensum in his verbis intellexit interpres, defectum & egestatem, quæ hic impio tribuitur, non tam referens ad inopiam & necessariorum destitutionem, quam ad inexplebilem habendi cupiditatem, per quam impijs nihil vnquam satis est, nec tam habent quod habent quam quod non habent, quomodo & Hebræi plerique hunc versum accipiunt. Itaque vertit insaturabilis, significaturque quod iustus quidem comedit ad satietatem suæ animæ, hoc est, sui naturalis desiderij, quia etiamsi pauca sint quæadsint, his ipsis facilè est contentus, at venter impiorũ semper eget, nec vnquam saturari potest, quia eorum desiderio nunquam satisfit. Hæc enim sententia etsi veritatem etiam habeat ad literam in cibo & potu, nam impijs nullus cibus satis est, ita vt semper quærantur fercula plura vsque ad nauseam, tamen prouerbialiter significatur quod est generalius, iustos contentos esse præsentibus Dei donis, atq; ex eis voluptatem percipere cum gratiarum actione: Impiorum verò desiderio & appetitui (hic enim ventris nomine significatur) nunquam satisfieri. Semper enim fastiditur præsens conditio, quæ quantumuis sit splendida quæritur vberior. Nec finis vllus est, nec modus quærendi honores. Experientia certè gentilibus etiam ostendit, cupiditatem illam auaræ mentis infinitam esse, ideò multæ graues sententiæ ea de re extãt, qualis est, Crescit amor nummi quantum ipsa pecunia crescit. Item: Crescentem sequitur cura pecuniam, maiorumq; fames. Et Salustius de coniuratione Catilinæ: Auaritia semper infinita est, neque copia, neq; inopia minuitur. Iuxta sensum spiritualem, iustus ex scripturis pascitur ad satietatem vsque animæ suæ, ita vt inde bene viuat & valeat, at impij ex eis saturari nequeunt, qui cum ex eis errorũ suorum patrocinia quærant, nunquam inueniunt in quo solidè subsistãt & quiescãt, sed ab errore in errorem prolabuntur, semper discentes, & nunquam ad veritatis cognitionem peruenientes, vt habet Apostolus.

Matth. 6.

2.Tim. 3

1 CAPVT DECIMVMQVARTVM.

Sapiens mulier ædificauit domum suã, insipiens extructam quoq; manibus destruet.

Varijs sententijs hoc libro ostenditur quantum sapientia viris prosit, insipientia obsit, hac verò quam etiam in mulieribus sapientia sit vtilis, insipientia autem noxia insinuatur, tribuiturq; sapientiæ mulieris, domus ædificatio, insipientiæ euersio domus, quòd mulieris munus sit domus curam gerere. Significatur autẽ Hebraica phrasi per ædificationem domus, familiæ omniumque domesticarum rerum debita procuratio, dispositio ac promotio, sicut contra per destructionem domus significatur eiusdem familiæ & rerum ad eam pertinentium desolatio atque perditio. Itaque sensus est vxor sapiens sua diligentia prudenti administratione, & gubernatione, familiam suam etiam exiguam & nullius inprimis pretij, egregiè instruit, amplificat & auget, prospiciens domui de omnibus necessarijs, recteque educans suos filios ac domesticos. Contra insipiens etiam ab alio bene instructam, non tantum perire sinet, sed suis ipsa manibus per suam insipientiam destruet ac perdet, domesticas opes dilapidando, ac domesticos quosque suis sermonibus, factis & exemplis euertendo. Simonides laudat vxorem quæ similis est apiculæ, casta, frugalis, intenta operi, non vagabunda, fouens sobolem. Mystice hæc sententia impleta est in ecclesia gentiũ & synagoga Iudęorum.

2 *Ambulans recto itinere, & timens dominum, despicitur ab eo qui infami graditur via.*

AD verbum hebræa habent. Ambulans in rectitudine sua timens dominũ, & peruersus vijs suis despiciens eum. Vbi si pronomen eũ referatur ad ambulantem in rectitudine & timentem dominum, quemadmodum intellexit noster interpres, is erit sensus quem habet nostra lectio, per se alioqui manifesta, & quotidiana experientia comprobata, consentiens cum illo Saluatoris. Si de mundo fuissetis, mundus vtique quod suum erat diligeret, quia vero de mundo nõ estis, sed ego elegi vos de mũdo, propterea odit vos mundus. Et cum illo Iob. Deridetur iusti simplicitas. Quod si pronomen eum referatur ad dominum, vt alij melius intelligunt, sensus erit. Ambulat in rectitudine sua timens dominum & per-

Ioan. 15

Iob. 12.

& peruersus est in vijs suis despiciens dominũ, vt significetur timorẽ domini causam esse rectę conuersationis, & contemptum ac neglectum domini causam peruersæ vitæ. Potest & sic verti, vt participia secundo loco posita per verba reddantur. Ambulans in rectitudine sua timet dominũ & peruersus in vijs suis despicit eum, vt significetur vitam ipsam testari internum Dei vel timorem vel despectum, Iuxta illud, probatio dilectionis, exhibitio est operis.

3

In ore stulti virga superbiæ, labia autem sapientum custodiunt eos.

INtelligunt quidam ideo virgam superbiæ esse in ore stulti, quia suo ore alios verberant, superbe se contra alios erigentes, comminantes, maledicentes & infamia aspergentes. Verum quoniam in eo quod sequitur significatur os sapientis ipsi prodesse sapienti, magis videtur priori membro econtra insinuari, os stulti ipsi nocere stulto, vt iuxta aliorum intelligentiam, causaliter dictum sit. In ore stulti virga superbiæ, quia videlicet stulti superbo sermone suo efficiunt, & merentur vt vapulent, & quia in verbis stulti est propter quod pœnas frequenter dat suæ superbiæ. Illi enim bene respondet quod sequitur, Labia aũt sapientũ custodiunt eos. Itaque significatur stultum suis sermonibus malum sibi accersere, sapientes vero custodire se à malo verbis & lingua, iuxta illud. Ex verbis tuis condemnaberis & ex verbis tuis iustificaberis. Quod si priorem sensum quis sequi malit intelliget in secunda parte significari sapientes sermone sapientiæ sese tueri contra linguam stultorum ne ab illa quid damni ferant. Matth. 12.

4 *Vbi non sunt boues, præsepe vacuum est, vbi autem plurimæ segetes, ibi manifesta est fortitudo bouis.*

HEbræa in secunda parte ad verbum habent, & multitudo prouentuum in fortitudine bouis, hoc est, prouenit viribus bouis vel boum. Id pluribus verbis noster expresit secutus græca quæ habent, οὗ δὲ πολλὰ γεννήματα, φανερὰ βοὸς ἰσχύς, id est, vbi autẽ plurimi fructus, manifesta est fortitudo bouis. In priori membro dictionem quam plerique vertunt præsepe (nam & hoc propriè significat) quidam Hebræorum volunt hic significare horreum vel granarium, quemadmodum ea significat, Hiere. 50. vbi pro eo quod nos legimus, Aperite vt exeant qui conculcent eam, omnes ex Hebræo iam vertunt, Aperite granaria (vel penora) eius. Et hæc sanè significatio magis videtur huic loco conuenire, vt sicut secũdo membro significatur, fortitudinem boum afferre plurimam annonam & horrei plenitudinem, ita priori significetur carentiam boum causam esse cur horreum sit vacuum. Cum vertitur præsepe, intelligendum est, Vbi non sunt boues, ibi non esse vnde pecora alantur, & ex consequenti, nec vnde homines. Insinuat autem hæc parabola inprimis ad literram

teram, agricolis dandam esse operam, vt sibi de bobus ijsq; validis prospiciant, per quos terram rectè excolere posśint, si ex ea copiosum fructum referre velint. Deinde sub hoc exemplo significatur omnibus laborandum esse qui manducare & ditescere velint, otiumq; sectantibus, egestatem obuenturam. Item reipublicæ prospiciendum de bonis prudẽtibúsq; moderatoribus, qui si desint, respublica omnibus sit bonis destituenda, si adsint, multum illi bonorum sint allaturi sua prudentia atque indefessa vigilantia. Cum autem iuxta Paulum per boues in scripturis Ecclesiæ doctores & prædicatores significentur, mystico sensu hic designatur, horreum & præsepe dominicum quod est Ecclesia, vacuum esse salutari doctrina vbi non sunt idonei doctores & pastores, qui instar boum indefesso labore populi corda aratro verbi proscindãt. Vbi autem illi fuerint, ibi copiosam virtutum & bonorum operum messem prouenire, vnde & ipsi, & simul cum eis populus, cœlestem capiant alimoniam, quemadmodum ex labore boum, boues simul cum omnibus domesticis aluntur.

1.Cor.6.

5 *Testis fidelis non mentietur, profert autem mendacium dolosus testis.*

SEntentia hæc nimis simplex esse videtur, quam vt inter prouerbiales & altioris sensus referatur. Quis enim dubitat testẽ fidelem, hoc est veracem non mentiri, dolosum verò & mendacem (vt habent Hebræa) testem proferre mendacium? Aut quid id dicere, ponderis habet aut nouitatis? Proinde sic accipienda videtur, vt quasi notis quibusdam designet & describat testem fidelem & dolosum, vt sit sensus: Si quis scire volet, quis verax, quis mendax, aut dolosus sit testis, sciat eum pro veraci habendum, qui non mentitur, illum pro doloso & mendaci qui profert mendacium. Quem sensum magis habebit sententia, si secunda pars vertatur, quemadmodũ ex Hebræo magis deberet verti. Qui profert mendacium testis est mendax. Nam יָפִיחַ Iaphiah, magis est nomen adiectiuum, quam verbum, vt patet ex sexto capite huius libri, vbi eadem pars ponitur cum nos habemus, proferentem mendacia testem fallacem. Sunt qui intelligunt significari eum qui vult haberi testis fidelis, ab omni mendacio alienum esse debere, & vt in rebus magni momenti fidem testificando faciat, ab omni falsitate labia sua seruare debere. Nam qui ex proposito & animi conceptu profert mendacium (talis enim propriè profert mendacium) is declarat se testem dolosum, & facit quod proprium est dolosi.

6 *Quærit derisor sapientiam & non inuenit: doctrina prudentium facilis.*

SVperius de se dixit Sapientia capite 8. Qui mane vigilauerint ad me, inuenient me. Et de ea dicitur Sapientiæ 6. Clara est & quæ nunquam

quam marcescit sapientia, & facilè videtur ab his qui diligunt eam,& inuenitur ab his qui quærunt illam. Præoccupat qui se concupiscunt, vt illis se prior ostendat, etc. Quomodo ergo hic dicitur quosdam quærere sapientiam & non inuenire? Sed hoc dicitur de derisoribus sapientiæ, de quibus & sapientia capite primo huius libri. Inuocabunt, inquit, me, & non exaudiam, mane consurgent & non inuenient me, eo quod exosam habuerint disciplinam, & timorem domini nō susceperint, nec acquieuerint consilio meo, & detraxerint vniuersæ correptioni meæ. Itaque qui longo tempore non tantum per infirmitatem, non acquieuit sapientum salutaribus monitis, sed etiam inueterata malitia obstitit veritati & sapientiæ, eamque derisit, iusto Dei iudicio incidens in tribulationes & angustias, atque ob id quærens sapiens consilium quo euadat vrgentia mala, frequenter non inuenit sapientiam sibi assistentem & bene cōsulentem, sed suis consilijs sinitur semper in peiora prolabi. Rursum qui veritatis doctrinam irrident, vt faciunt hæretici & Iudæi, quātumuis summis studijs sapientiam veram quærant, non tamen inueniunt, tum quia malè quærunt & extra Ecclesiam vbi non est, tum quia traditi in reprobum sensum, stulti facti sunt, & quasi cæci palpantes in meridie. Item qui à iuuentute se totos nugis vanisque rebus addixerunt, sapientiæ recusantes morem gerere, ferè cum ad adultam prouecti ætatem sese sapientiæ tradere volunt, eamque percipere desiderant, deprehenduntur difficulter, eam percipere posse, & ægrè in ea proficere. Contra doctrina prudentium facilis pro quo Hebraicè est, Scientia prudenti (vel intelligenti) est facilis, hoc est, homo prudens, qui prudentiam semper dilexit, & intelligentiæ se à iuuentute semper accommodauit, is facilè percipiet sciētias quasque & quicquid sapiēter dicitur. Proinde apud nos, illud, doctrina prudentum, non actiuè est accipiendum, pro doctrina quam docent prudētes, sed passiuè pro doctrina & eruditione quam ab alijs prudentes percipiunt, vt significetur eos facilè doceri, quomodo & Beda intellexit. Septuaginta non legerūt בִּקֵּשׁ Biccesch, id est, quærit vel quærunt, sed mutato pūcto imperatiuum בַּקֵּשׁ Baccesch, id est, quære, vnde verterunt: Quęres sapientiam apud malos & non inuenies, prudentia autem apud prudentes facilis est. Quo monemur ne quæramus sapientiam ab illusoribus & contemptoribus veritatis, apud quos non potest inueniri, sed à prudentibus qui bene viuunt & bene credunt, & facilè inueniemus.

7 *Vade contra virum stultum, & nescito labia prudentiæ.*

QVidam libri habent, & nescit vel nesciet, quomodo & Beda legit & exponit. Alij habent quidem nescito, at pro prudentiæ habent imprudentiæ. Quoniam enim impium videbatur, præcipere vt quis nesciat labia prudentiæ, quidam legunt, nescit labia prudētię, vt verbum, nescit, ad virum stultum referatur, & sit sensus, quemadmodum

Beda interpretatur. Si apertè contra hominis stultitiam disputando incedas, ille nescit intelligere quæ prudenter dicis. Alij legunt, Nescito labia imprudentię, vt moneamur non addiscere imprudenter loqui ex consortio stultorum. At ex Hebræis patet veram lectionem esse, quam habent antiqui codices plerique, Nescito labia prudentiæ. Habent enim Hebræa verbum secundæ personæ. Est autem sensus nostræ lectionis. Si iueris contra virum stultum, hoc est, si eidem te disputando opposueris, nescies labia prudentiæ, hoc est, non deprehendes in illo labia prudentiæ, nec ab illo disces doctè prudenterque loqui. Imperatiui ergo hic non præceptiuè ponuntur, sed quemadmodum alibi aliquoties, significant quid vno posito secuturum sit, vt capite 12. Verte impios & non erunt. Plerique Hebræos secuti vocem quam noster interpres reddit, contra, exponũt, procul & è longinquo, quomodo & in Psalmo: Amici mei & proximi mei aduersum me steterunt, hoc est, è regione mei & longe à me. Additur enim litera Men dictioni Neged his locis, sicut & Genes. 21. vbi nos habemus. Sedit è regione procul. Itaq; addito relatiuo quod frequẽter subintelligitur in sancta lingua, sic intelligunt & vertunt Hebræa: Vade è regione viri stulti, & in quo non cognouisti labia scientiæ, hoc est, vade procul à viro stulto & ne accesseris ad eum, & procul ab omni homine in quo nouisti non esse labia prudentiæ. Aut sic: Vade è regione viri stulti, &, pro, quia nescies labia prudẽtię, nisi scilicet elõgaueris te ab eo. Iuxta hos sensus quales exigit lingua Hebræa, nostra lectio sic accipi debet, vt ire contra stultum non sit se illi disputãdo opponere, sed potius se illi non coniungere, & ab illo se elongare, quomodo accipitur illud: Aduersum me steterunt. Iam quod sequitur, Et nescito, sic accipiendum est vt significetur silendum esse & permittendum, vt à stulto iudicetur sapiens non habere labia prudentiæ, quia cum illo non cõgreditur nec disputat. Nam ideo putant aliqui stulto se debere opponere. Beda ex commentario videtur legisse, labia prudentiæ sapientia, adijciens scilicet adiectiuum sapientia ex sententia sequẽti, vt ea incipiat à Callidi est intelligere, etc. aut ex antiqua versione 70. quæ habet: Omnia contraria sunt viro stulto, arma prudentiæ, labia sapientia.

Psal 37

8 *Sapientia callidi est intelligere viam suam & imprudentia stultorum errans.*

Docet hęc sententia in quo sapientia callidi consistat verè, & in quo maximè imprudentia stultorum. Illa enim, inquit, nõ in peritia & cognitione multarum rerum consistit, non in astuta diuitiarum ac honorum acquisitione, in quibus vulgus sapientiam & calliditatem consistere putat, sed in eo sita est, vt quis intelligat viam suam, hoc est, conuersationem suam & mores attendat, quomodo cum honestate & lege Dei conueniant, cogitetque quomodo prudenter viam suam instituat.

Qui enim

Qui enim hoc facit,hic verè ſapiens eſt & callidus,vt qui ſibi bene & hic & in futurum proſpicit.Contra in eo maximè imprudentia ſtulti aduertitur,quod aſsiduè erret de vno vitio in alterum, nihil fixum retinens, quodque miſere ſeducitur eligens malum, fugiens bonum, non attēdens in quem tandem finem, quáſque miſerias error hic hominem perducet. Hebræis non eſt participium errans, ſed nomen ſignificans fraudem vel dolum, vnde ſecūda pars vertitur,ſtultitia ſtultorum eſt dolus,vel ſtultitia ſtultorum eſt intelligere dolum, vt ex priori membro repetatur verbum intelligere,ſicque iucundior & grauior erit partium antitheſis. Sapientia vere callidi eſt non cognoſcere fraudes & dolos quibus diuitias comparet aut proximum ſuum callide opprimat, ſed cognoſcere viam ſuam,ac proinde quanquam ſtulti in eo maxime ſe callidos putent quod artes & rationes inueniant quibus alijs imponant, tamen vere ſtultitia eorum maxima illa eſt quòd fraudes eas intelligant,quòd eas animo aſsiduè verſant,neſcientes ſibi per has ſe perniciem adferre, iuxta illud: Lacum aperuit & effodit eum,& incidet in foueam quam fecit. Conuenit Pſal. 7. hæc ſententia quod ad priorem partem attinet, cum ea Græcorum ſententia tantopere apud eos celebrata γνῶθι σεαυτόν, id eſt, noſſe teipſum, de qua prolixe Eraſmus in Chiliadibus.

9 *Stultus illudet peccatum & inter iuſtos morabitur gratia.*

PRior pars huius ſententiæ intelligi poſſet de peccato ſtulti, vt ſit ſenſus,ſtultus ridebit peccatum ſuum. Lætatur enim cum male fecerit, & quemadmodum ſuprà dixit Sapiens:Quaſi per riſum ſtultus operatur ſcelus. Verum ob ſequentem oppoſitam partem potius conuenit accipere de peccato alieno,vt ſit ſenſus:Stultus peccatum alterius irridebit,hoc eſt,ſi quid viderit alium delinquentem, mox quaſi ipſe ab omni ſit vitio immunis,ridebit,& cum riſu euulgabit delictū proximi ſui, atq; illud omnibus loquitur, inque peiorem partem interpretatur. (Nam & hoc ſignificare poſſunt Hebræa, quæ plerique vertunt, Stultus loquitur vel interpretabitur delictū,quia verbum Hebraicum et deridere et loqui vel interpretari ſignificat) Contra, inter iuſtos gratia ſcilicet erit, vel vt noſter interpres de ſuo adiecit, morabitur, hoc eſt, iuſti ſua erga ſe beneuolentia et fauore,errata quæ incidunt tegent ac benigne interpretabuntur.Eſt enim & hic pro, gratia, dictio ברצון Ratſon, de qua aliquoties ſupra, quæ beneuolentiam proprie & bonum erga aliquem affectum deſignat.

10 *Cor quod nouit amaritudinem animæ ſuæ,in gaudio eius non miſcebitur extraneus.*

HEbræa ad verbum ſic habent,Cor cognoſcens amaritudinem animæ ſuæ,& in gaudio eius non miſcebitur extraneus. Vbi propter

coniunctionem(&)plerique participium,cognoſcens,pro verbo poſitum accipiunt,quemadmodum apud Hebræos frequẽter fit,vt ſit ſenſus: Cor cognoſcit amaritudinem animæ ſuæ,etc. Quo ſignificatur ſolam cuiuſq; mentem,animi noſſe dolorem aut lætitiam.Nullus enim ſatis verbis aut factis teſtari poteſt latentem in animo mœrorem vel gaudiũ , neq; quantumuis id teſtetur alij illa percipere poſſunt,ita vt ipſe ea in animo ſentit. Interpres verò coniunctionem,&,velut ſuperfluam quod ad ſenſum attinet, accepit , quemadmodum frequenter ſuperflua eſt apud Hebræos. Iuxta quam ſentẽtię acceptionem,bene vertit eam & ſenſus commodus hic eſſe poteſt,quem etiam alij ex Hebræo reddunt.Cor quod angitur & ſibi conſcium eſt ſecreti mœroris,non capietur facilè ſolatijs quæ extrinſecus adhibentur. Verus enim animi dolor qui cor penetrat & peruadit, non facilè tollitur externis blandimentis,atque hoc eſt quod dicitur,extraneus vel extraneum quid non miſcebitur in gaudio eius, quia ſcilicet non adferet ei gaudium,nec temperabit gaudio cordis mœrorem. Aliter ſententia hæc intelligitur.Cor iuſti quod iam ſolum nouit amaritudinem animæ ſuæ,quam hic nunc in animo perfert ob admiſſa peccata,ob faſtidium huius vitæ & patriæ cœleſtis deſiderium,idipſum etiam ſuum gaudium quod poſteà ſequitur,ſolidè poſsidebit,nemo id illi minuet , extraneus qui hic cum eo noluit mœroris eſſe particeps,non miſcebitur etiam tunc in gaudio eius,ſed & ab illo erit extraneus.Ita ferè Beda.Item Gregorius libro 6,Moralium cap.8. Simplicior tamen & magis genuinus eſt prior ſenſus,quem & noſtra litera optimè recipere poteſt in hũc modum. Cor quod ſolum nouit exactè amaritudinem ſui animi , ſolum etiam ſui gaudij exactè erit cõſcium. In gaudio eius non miſcebitur ſic extraneus, vt illud exactè quantum & quale ſit percipiat.

11 *Domus impiorum delebitur , tabernacula iuſtorum germinabunt.*

BEne annotauit venerabilis Beda impijs domum, iuſtis tribui tabernacula. Domus enim quęritur ad fixam ſtabilemque manſionem, tabernaculi verò in peregrinatione & itinere vſus eſt. Igitur impijs domus tribuitur, quoniam in terra ſuam deligunt habitationem ſemper in ea manere deſiderantes,in qua proinde ſplẽdidas ædes & robuſtas quæ durent quam diutiſsimè ædificant , idq; frequenter ex opibus male partis. Tabernaculum vero vel tentorium iuſtis tribuitur , quoniam velut peregrini hic degunt & aduenę,ſcientes ſe non habere manẽtem ciuitatem ſed futuram inquirentes,proinde nec in terris ędificare gaudẽt,mortales res parum curantes, quemadmodum in patriarchis eximiè patuit, qui domibus carentes , in caſibus habitare elegerunt tanquam peregrini Heb.11. & hoſpites ſuper terram, vt habet Paulus. Domus ergo impiorum delebitur(inquit Beda) quia habitationem vitæ præſentis in qua ſemper manere deſiderant , perdent in morte,& hoc quod non præuident exilium

perpetuæ

perpetuæ damnationis subibunt. Tabernacula verò iustorum germinabunt, quia presens eorum conuersatio, in qua incolæ sunt apud Deum & peregrini, crescentibus semper sine cessatione meritis, ad fructum vsque suauissimum patriæ cælestis pertingit. Rursum domus impiorum delebitur, quia eorum familia cũ omni eorum substantia quantumuis splendida & fixa interibit, ita vt deleatur nomen eorum de terra, & quod coaceruauerunt ad iustos transeat, Tabernacula verò iustorum germinabunt, florebunt aut vernabunt, quia in se suaque posteritate ex humilibus initijs, clariores semper reddentur. Metaphorice enim sub nominibus domus & tabernaculi, rectè intelligimus, vt & alibi, familiam cum ijs quæ ad eam pertinent, Mystice, domus impiorum Iudæorum est synagoga quæ deleta est iuxta verba Euãgelij: Relinquetur vobis domus vestra deserta. Tabernaculum iustorum Apostolorũ est ecclesia, de qua in Apocalypsi: Ecce tabernaculum Dei cum hominibus, quod germinabit sicut lilium & florebit in æternum ante dominum. Matth. 24. Apoca. 21

12 *Est via quæ videtur homini iusta, nouissima autem eius deducunt ad mortem.*

SEnsum probe satis reddidit interpres, cum ad verbum Hebræa habeant, Est via recta ante virum, & nouissimũ eius viæ mortis. Non habent ergo hebræa, iusta, sed recta, quod magis conuenit viæ, sicut & noster vertit in eadem sententia repetita postea capite 16. Significat autem sententia esse mores quosdam & genus quoddam vitæ quod hominibus probatur tãquam iustum, & quod ad vitam recta perducat, cuius tamen nouissimum deducit ad mortem. Quod etsi quodammodo de omnibus peccatoribus intelligi posit, quia omnes penè suum institutum & viuendi modum pro sua affectione rectum & iustum iudicãt. (Vnde & superius capite 12. dicitur: Via stulti recta in oculis eius:) tamen quia vita scelerata vix cuiquam iudicio rationis iusta videtur & recta, potius est hæc sententia applicanda eis qui singulari quodã tenentur errore, siue fidei, siue morum. Nam & Iudæorum & hereticorũ via, videtur eis recta, & inter Christianos plerique quosdam mores probant tanquam bonos, qui tamen si in eis perseuerauerint, tãdem per eos ad mortem perducentur æternam. Potest & applicari his qui fœlicitatem constituunt in bonis huius seculi, maxime si legatur, recta, Nam qui fœliciter & prospere agit in hac vita, quique bona huius seculi, prospero cursu sectatur, putat se tenere viam quæ recta ad fœlicitatem perducat, quam ex temporali tantum metitur prosperitate, cum ea via perducat ad æternam miseriam, quemadmodum in diuite euangelico demonstratum est. Docet autẽ hæc sententia non nitendum esse ptoprio iudicio, suspectaque habere propria aut vulgaria iudicia, doctos & sapientes audiendos, qui & quid sentiendũ & quid agendum sine errore doceant. Cæterum mirari quis poterit, cur

dictum sit, nouissima eius deducunt ad mortem, vel nouissimum eius vię mortis, vt habent Hebræa, & nō potius, nouissimum eius est mors. Nam alioqui tota via deducit ad mortem. At ideò dictum est nouissimum, quia ex fine & perseuerantia in malo sequitur mors. Et potius dixit nouissimū viæ deducere ad mortē, vel esse vias mortis, quā esse ipsam mortem,
Rom. 6 (quāuis sic dicere potuisset cū Paulo, qui ad Ro. habet: Finis illorū mors est) vt ostenderet viā ipsam quę recta videtur, viā esse mortis quod tamen non intelligitur nisi in fine. Nouissimū enim alicuius vel finis dupliciter dicitur. Aut quod vltima est eius pars, aut quod post ipsum sequitur.

13 *Risus dolore miscebitur, & extrema gaudij luctus occupabit.*

HEbræa ad verbum habēt, Etiam in risu dolebit cor, & extremum, gaudij dolor. Bene reddidit interpres, nisi quod omissa ab eo coniunctio, etiam, non caret sua emphasi. Significat enim duplex risus malum, videlicet primum, quòd (vt experiētia docet) gaudium mundanum secum fere aliquam habeat amaritudinem coniunctam, tū quod nemo facilè sit, qui non cum gaudet aliquam habeat ex alia parte tristitiæ causam, tum quod si nihil aliud, in gaudio huius mundi metus quidam sit mixtus, ne mox desinat, ne prodatur, etc. Secundum, quod vt sine dolore sit risus, tamen extremum gaudij huius seculi est dolor, & lætitia in mœrorem conuertitur. Testatur id experientia in particularibus, & in generali docet scriptura eos qui ducunt in bonis dies suos, in puncto ad inferna
Iob 21. descęndere, vt est apud Iob: Monet hæc sententia non sectari gaudia huius seculi, de quibus hic est sermo, vt quæ nec sint sincera, nec solida.
Ioan. 16 Nam de gaudio spiritus dicit dominus: Gaudium vestrum nemo tollet à vobis.

14 *Vijs suis replebitur stultus, & super eum erit vir bonus.*

PRo stultus, Hebræis est, auersus corde, vel auersum cor. At nihil significatur aliud quàm quod nomine stulti aut impij hoc libro sæpe significatur. Cæterum secunda pars non satis cōuenit cum Hebræis, quæ dupliciter verti possunt iuxta ambiguitatē dictionis מֵעָלָיו Mealaf, quæ potest significare, vel à folijs suis, vel à iuxta eum. Itaque aliqui vertunt, Et à folijs suis vir bonus, scilicet replebitur vel saturabitur, vt repetatur verbum prioris membri, & significetur, & stultum ex vijs suis, hoc est, moribus suis, & virum bonum ex suis folijs, hoc est, suis quæ profert virentibus operibus saturandum, hoc est, pro suis cuique meritis pręmia reddenda, & quæ seminauerit homo, hæc & messurum. Iuxta quem sensum & litera nostra accipi potest hoc modo: Stultus replebitur, vel vt habent Hebræa, saturabitur vijs suis, hoc est, vsque ad miseram satietatem recipiet quod promeruit, at vir bonus erit super eum, hoc est, magis ipse recipiet quod promeruit, quia iustitiæ corona excedet iniustitiæ vindictā.

Alij

Alij vertunt,Et à iuxta eum erit vir bonus,hoc eſt,vir bonus recedet ab eo,ne ſcilicet communi inuoluatur ſupplicio. Et ſecundum has quidem interpretationes ſaturari vijs ſuis, accipitur pro recipere præmium conuerſationi correſpondens,qualis phraſis frequens eſt in ſcripturis,vt & in hoc libro capite 13.verſu 2.& capite 12.verſu 15.Iuxta quã phraſim etiam dicit Pſalmiſta:Labores manuum tuarum manducabis. Et: Ignis & ſulphur,& ſpiritus procellarum pars calicis eorum.Poſſet tamẽ hæc ſententia etiam intelligi, de ſaturitate qua ſe impij hic replent, fruendo delitijs huius vitæ ex diuitijs comparatis, vt ſit ſenſus: Stultus qui non proſpicit æterna,hic ſaturabitur ex vijs ſuis, & his quæ ſectatur, explendo ex eis animum ſuum,recipiens bona in vita ſua, at vir bonus recedet ab eo, ſpe meliorum bonorum terrena contemnẽs, aut erit ſuper eum,quia ex ſuis vijs melius quam ſtultus,& hic & poſtea ſatiabitur. Pſal. 127 Pſal. 10

15 *Innocens credit omni verbo,aſtutus conſiderat greſſus ſuos.*

INnocentis nomen non ponitur hic in laudem, ſicut nec aſtutus in vituperium,ſed ſicut aſtutus hic & alibi ponitur pro prudenti & circunſpecto,ita innocens pro ſimplici & imperito,quemadmodum & capite 22. verſu 3.Nam hoc propriè ſignificat dictio hebraica פֶּתִי Pethi,pro quo 70.verterunt ἄκακος,quod ſecutus noſter interpres vertit innocens, cum פֶּתִי non ſolum innocẽtem ſignificet, ſed & minimè verſutum aut callidum.Imperitus ergo homo ſimplexque,ac rerum inexpertus nimis facile credit verbo cuiuis,ideoque inſtabilis eſt,& in fide ſua & in actione ſua,àt vir prudens qui iam ſemel firmiter perſuaſus eſt quid verum, quid bonum ſit,non attendit quid hic aut ille dicat,ſed perpendit greſſus ſuos, tota mentis intentione conſiderat quomodo ſe gerat conformiter ad legem Dei, aut vt habent hebræa,intelligit greſſus ſuos, hoc eſt prudenter moderatur ſuas actiones, nouitque quomodo eæ conueniant cum lege Dei,illudque cognoſcens,nullius verbis ſinit ſe ab inſtituto abſtrahi, nec credit adulatoribus ipſum laudantibus, nec turbatur ſi qui eius facta calumnientur. Dum autem Sapiens narrat quid ſoleat fieri,admonet ſuum filium quid facere debeat, videlicet non omnibus temere fidem habere, iuxta illud Ioannis. Nolite omni ſpiritui credere,& illud Pauli,nõ ſimus paruuli & circunferamur omni vento doctrinæ. Nam vt habet ſapiens Eccleſiaſtic. Qui cito credit leuis eſt corde. D. Ambroſius lib. 3. de officijs cap.10. citat priorem partem in meliorem partem accomodans eam Ioſue quòd cito crediderit Gabaonitis quia fidelis exiſtens, fidem eſſe in omnibus arbitrabatur. Citatur 22. q. 4. capit.Innocens. Poſt hunc verſum ſequitur in quibuſdam libris verſus capite ſuperiori etiam habitus, cum neutrobique ſit in hebræis, filio doloſo nihil erit boni,etc. 1. Ioan. 4. Epheſ. 4 Eccl. 19 Ambroſi.

16 *Sapiens timet & declinat à malo,ſtultus tranſilit & confidit.*

Pro tran-

PRO transilit legendum puto transit vel transiuit. Dictio enim hebraica hic posita significare videtur transire, nullo autem modo transilire, Vnde & Pagninus in suo thesauro, circa hanc dictionem: D. Hieronymi versionem citans habet, transiuit, nimirum quia sic in suis legit codicibus. Et verbum transijt, vertit, D. Hieronymus in simili sententia postea capite 22. versu 3. & cap. 27. Hæc ergo indicatur differentia inter sapientem & stultum, quòd ille intelligens siue ex scripturis siue ex prædicantium ore, mala quæ manẽt peccatores, corripitur timore, timoreque concepto declinat à faciendo malo, stultus verò hæc nihilipendens aut etiam irridens, transit ad conceptum flagitium perpetrandum aut progreditur in sua stultitia ac peccatis, & bene confidit securusq; est, nihil sibi metuens mali. Docet sententia Sapientis timorem esse vtilem, iuxta illud. Beatus homo qui semper est pauidus, nimiam verò quorundam securitatem esse noxiam. Alij ex hebræo pro transit, vertunt irascitur. Nam id dictio hebraica cum ponitur in quarta coniugatione vt hic, in alijs locis semper significat, cum in prima coniugatione significet trãsire: Secundum quam versionem significatur stultum cum admonetur non solum non timere, sed etiam irasci contra eos qui benè monent, eisque contemptis securum esse. Septuaginta pro מִתְעַבֵּר Mithabber, literis duabus inuersis videntur legisse מִתְעָרֵב Mithareb, eam scilicet dictionem, quæ est superius. In gaudio eius non miscebitur extraneus, vnde verterũt ὁ δ᾽ ἄφρων ἑαυτῷ πεποιθὼς μίγνυται ἀνόμῳ, id est, at stultus sibi confisus miscetur iniquo.

Prouer. 28

17 *Impatiens operabitur stultitiam, & vir versutus odiosus est.*

PRo impatiẽs Hebræis est קְצַר אַפַּיִם Cetser Appaijm, hoc est, breuis irarum, quo significatur homo velox ad irascendum & qui cito irascitur, qui ob id Græcis dicitur ὀξύθυμος, id est, hoc est, homo velocis iræ, sicut Hebræis homo tardus dicitur אֶרֶךְ אַפַּיִם Ærech appaijm hoc est, lõgus irarũ vel tardus ad irã, qui Græcis dicitur μακρόθυμος, hoc est, lõganimis. Pro vir versutus hic est rursum eadẽ oratio quæ suprà c. 12. versu 2. vbi nos habemus, qui autem confidit in cogitationibus suis. Significat autem virũ cogitationũ. Et cũ hoc ambiguũ sit aliqui in bonã partem accipiunt pro viro prudẽte, qui apud se tacitus multa cogitat, sicut et vir versutus, supra in bonum accipitur. Vnde quidam vertit: Qui autem cum consilijs omnia agit, à stulto odio habetur. At vt patet ex superiori loco capitis 12. magis accipiendum est in malam partem pro homine qui apud se suis cogitationibus machinatur alicui malum, iram quidem dissimulans, sed oportunitatem lædendi & se vindicandi captans; vnde benè vertit noster, vir versutus. Itaque duo hic contraria vitia comparantur inter se, ostenditurque vtrum sit grauius, vitium ne iracundi qui subito leui de causa ad irã concitatur, an vitium versuti qui iram quidem dissimulat

mulat exterius, sed internis cogitationibus tacitus apud se de vindicta agit. De illo dicitur quod operabitur stultitiam, nimirum quia is, dum rationis moderamine caret, multa stultè & effutit & facit, vnde se ridiculum facit omnibus. De isto quod odiosus est, nimirum quia nō vt ille peccat ex infirmitate & passione, sed ex concepta malitia & tecta hypocrisi. Iste ergo significatur altero peior, vt qui non solum risum, sed & odium mereatur. Monet autem prouerbium nihil agendum, neque per iram, neque per dolum malum.

18 *Possidebunt paruuli stultitiam, & expectabunt astuti scientiam.*

DIctio Hebraica quam noster vertit possidebunt, significat propriè hæreditauerunt, & quam nunc, paruuli, vertit, ea est quam suprà vertit innocens, quæ semper opponitur astuto. Quam autē noster vertit expectabunt, ambigua est, & nunc significat expectare, nunc coronare ac in modum coronæ circundare & circumponere, vnde secunda pars etiam sic verti potest. Astuti circumponent sibi scientiam, vel coronabunt se scientia. Nostræ ergo lectionis sensus est: Paruuli sensibus ac iudicio, hoc est, simplices, imperiti & fatui veluti hæreditatem possidebūt stultitiam, quia hanc amant eique adhærent veluti hæreditario bono ac propriæ possessioni, ex qua nihil nisi dedecus reportare possunt. At contra, astuti, hoc est, prudentes nihil aliud semper expectāt atque ex animo desiderant quam scientiam, scientes eam verum esse hominis bonum ac propriam possessionem in qua eius fœlicitas & decus consistit. Aut circundabunt & coronabunt se scientia, hoc est, ea se ornabunt, eaque se totos induent, cupiētes eam in omnibus & dictis & factis suis elucere. Qui enim veram sapientiam non assecuti, tantum vanis huius mundi bonis delectantur, vt vere paruuli sunt sensu, ita nihil aliud quam stultitiā possident, à qua ægre diuelluntur, qui verò vera imbuti sunt sapientia, toto desiderio ad scientiam cognitionemque Dei ac cœlestium rerum feruntur, eáque velut corona ornantur & circundātur, ita vt ab eis auferri nequeat. Significatur ergo hæreditariam portionem esse fatuis, stultitiā, prudentibus scientiam.

19 *Iacebunt mali ante bonos, & impij ante portas iustorum.*

VErbū hebraicū quod noster vertit, iacebūt, significat propriè incuruabūt aut incuruabūtur, humiliabūt se aut humiliabūtur. Itaq; significat hęc sentētia, iusta Dei dispositione ita frequēter fieri, vt impij siue propter paupertatem, siue ob consilij inopiā cogantur sese deijcere & humiliare coram iustis, eorumque domos demissis capitibus adire, vt stipem aut consilium ab eis accipiant, quos ob iustitiam & diuitijs & sapientia Deus donauit. Item frequenter fieri, vt impij qui in impietate sua iustos contempserunt posteà, siue vexatione dante intellectum, siue

iustorum dignitate insigniter elucescente, cogantur mutata sententia eos reuereri, ante eos procidere, ac portas ędésque eorum humiliter frequentare. Iuxta illud: Non vis aut numerus, tandem bona causa triumphat. Quod si non semper hic fiat, tamen in futura vita magis fiet, vt patuit in diuite epulone Lazari opem tam humiliter implorante, & in his quæ

Sapien. 5. impij dicunt in Sapientiæ libro, vbi inter cætera sic aiunt: Hi sunt quos aliquando habuimus in derisum & in similitudinem improperij. Ecce quomodo cõputati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors illorum est. Venerabilis Beda quod hic dicitur ante bonos, & ante portas iustorũ, non ad vicinitatem loci, sed ad visionem refert bonorum, vt significetur bonos malorum tormenta semper visuros, vt maiores ereptori suo gratias sine fine referant, videntes coram se impios agere in æterna damnatione,

Isa. 66. iuxta illud Esaiæ: Egredientur & videbunt cadauera virorum qui præuaricati sunt in me.

20 *Etiam proximo suo pauper odiosus erit, amici verò diuitum multi.*

SEntentia clara est, cuius quotidiana experientia veritatem demonstrat. Significat autem quã graue sit paupertatis onus, & quã amœna opulentia in hac vita, simul & taxat hominum ingratitudinem qui perituras opes magis honorant quam naturam communem. Indicat & vulgaris amicitiæ instabilitatem vt quam commodi spes parat, incommodi metus dissipat, iuxta illud Poëtæ: Vulgus amicitias vtilitate probat. Et: Si fueris fœlix, multos numerabis amicos, Tempora si fuerint nubila, solus eris. Et Cicero lib. 4. ad Herennium. Vt hirundines æstiuo tempore præsto sunt, frigore pulsæ recedunt: ita falsi amici sereno vitæ tempore præsto sunt, simul atque fortunæ hyemem viderint, deuolant omnes. Potest & intelligi eo fine dicta hæc sententia vt indicet sedulitate & diligentia vitandam paupertatem, parandásque opes. Similis sententia est capite 19. versu 4. & rursum versu 6. & 7. Dicit ergo pauperẽ odiosum esse non solum extraneis & ignotis, sed etiam proximo suo, hoc est, amico, proximo & cognato, ita vt eum propinqui fugiant & qui prius amici erant & socij deserant. Cæterum ne hoc vulgi iudicium & morẽ sequamur, commode subijcitur.

21 *Qui despicit proximum suum peccat: qui autem miseretur pauperis, beatus erit.*

QVi, inquit, despicit, ob paupertatem scilicet, proximum suum, hoc est, amicum aut socium & quemuis item sibi, ob naturæ communionem propinquum, etiamsi mundo non videatur peccare, nec aliud faciat quam quod fit vulgo, vt superiori dictum est versiculo, peccat tamen coram Deo, daturus aliquando sui peccati pœnas. Contra qui miseretur pauperis, beatus erit apud Deũ, qui vicissim miserebitur eius,

& mise-

& misericordiam pauperi exhibitam,& hic & posteà abundè recompensabit. Quod autem sequitur: Qui credit in domino, misericordiam diligit, vt dissimile est alijs huius libri sententijs, ita nec est in Hebræo, nec in veteribus plerisque exemplaribus, sed nec in Græcis, vt mirũ sit vnde huc sit asscriptum.

22 *Errant qui operantur malum, misericordia & veritas præparant bona.*

HEbræa aliter habent in hunc modum. Nónne errabunt fabricantes malum? & misericordia et veritas fabricantibus bonum. In vtroq; enim membro pro diuersis verbis, quæ apud nos sunt operantur et præparát, idem est participium, quod inter alia eius propria significata, etiam significat fabricare vel arare, quod eius significatum transfertur in scripturis à labore corporali ad operationem spiritualem, vt dicatur quis fabricare vel arare malum et impietatem. Vnde Oseæ 10. dicitur: Arastis impietatem, iniquitatem messuistis. Est autem fabricare vel arare malum, ipsa mentis cogitatione moliri et machinari malum. Vnde capite 12. Hanc orationem interpres vertit per cogitare malum. Dolus, inquit, in corde cogitantium mala. Aut est etiam ipso opere studiose malum exercere, vt cum in Psalmo dicitur: Supra dorsum meum fabricauerunt peccatores, aut arauerunt arantes. Itaque interpres hoc secutus vertit in primo membro, operantur malum, in secundo, præparant bona, explanatius id esse iudicans quam si vertisset, qui fabricant malum, et fabricant bona. Quod autem affirmatiuè vertit primum membrum, cum Hebræis sit interrogatio, ideò fecit, quia interrogatio illa affirmationis vehementis habet vim, nec aliud significat, quàm si diceretur: Certe errát vel errabunt. Id tantum in nostro interprete, quod ad sensum attinet, diuersum est ab eo quod Hebræa habent et alij vertunt, quod in nostra lectione misericordia et veritas tribuuntur homini iusto, in Hebræa et aliorum versione, tribuuntur Deo tanquam ea exhibéte iustis. Sensus ergo lectionis Hebrææ, quæ sanè conuenientior est, hic est, Sanè hi qui moliuntur malum alteri, ac studiose illud inferunt, non ex infirmitate peccantes, sed ex animo, tales errabunt quia frustrabuntur suo conatu, contra suam expectationem incidentes ipsi in malum, quod alijs parant. Contra his qui bonum facere student, continget à Deo misericordia et veritas, hoc est iustitia, quia Deus se illis pium et æquum exhibebit, pium in condonando et æquum in remunerando, iuxta illud Psalmi: Et veritas mea et misericordia mea cum ipso. Nec longe diuersus erit sensus nostræ lectionis, si ea sic accipiatur. Qui operantur malum, sectantur fallacia, et ea per quæ se deceptos inuenient frustrati sua spe, qui verò misericordiá et veritatem proximis suis præstant, per hæc præparant sibi bona à Deo ipsis obuentura. Non enim quod dicitur: Errant qui operantur malum, intelligendum

Psal. 128. Psal. 88

videtur de errore, ex quo omnis impietas in peccatoribus nascitur, in quē tamen sensum locus hic à multis accipitur, quasi idem hic dicatur quod habet Philosophus cum asserit omnem malum ignorare. Nam sic hæc pars nullam habet oppositionem cum parte sequenti, sicut tamen habet si accipiatur de frustratione suæ intentionis & expectationis. Errant ergo mali quia frustrantur sua expectatione, imò contra quam expectauerunt in multa incidunt mala. Notandum autem duo hæc in scripturis sæpe cōiungi, misericordiam & veritatem, hoc est, fidelitatem aut iustitiam,
Psal 85 siue hæc Deo siue hominibus tribuantur. Vnde est in Psalmis: Misericor-
Psal. 88 dia & veritas obuiauerunt sibi. Et: Misericordia & veritas præcedent faciem tuam. Et: Veritas mea & misericordia mea cum ipso. Item, Miseri-
Psal. 100 cordiam & iudicium cantabo tibi domine. Et Micheæ 6. Indicabo tibi ô
Micheæ. 6 homo quid sit bonum, & quid dominus requirat à te, vtique facere iudicium & diligere misericordiam. Neque enim misericordia perfecta virtus est sine iustitia, neque iustitia sine misericordia. Misericors est Deus in promittendo, iustus in præstando, misericors in condonando mala, iustus in remunerando bona. Misericors est homo, miseris gratuito subueniendo, iustus, reddendo vnicuique quod suum est.

23 *In omni opere erit abundantia: vbi autem verba sunt plurima, ibi frequenter egestas.*

Plerique libri habent. In omni opere bono, sed dictio, bono, abundat: vt patet ex Hebræis & emēdatioribus Latinis. Addita est aūt ab aliquo ad excludendū opus malū, quod alioqui videretur sentētia non esse vniuersaliter vera. Non est autem sermo de opere morali, virtuoso scilicet aut vitioso, sed de opere laboris. Dictio enim Hebraica propriè significat laborem & solicitudinem, vnde & Septuaginta verterunt ἐν παντὶ μεριμνῶντι ἔνεστι περίσσον, id est, in omni solicito est abundantia. Significatur ergo labore ac diligentia opes parari non garrulitate, quæ ad egestatem & defectum frequenter perducit, quod garruli otio ferè tempus trāsigi sinant. Dicit autem in omni opere & labore, hoc est, per quemuis laborem aut cuiuscunque generis opus, proueniet homini abundantia, vel vt etiam Hebræa dictio verti potest, vtilitas, quia per varia operationis genera diuitiæ parantur, per agriculturam, per negotiationem, per artificia, etc. Honestus ergo labor commendatur vt alijs multis huius libri sententijs, ita & hoc versiculo, garrulitas ociosa condemnatur. Cæterum quod ad literam intelligitur, de laboribus corporis & corporali cō-
Matth. 25. moditate, mysticè de operatione virtutum accipi debet. Nam qui iuxta parabolam Euangelij, acceptis quinque talentis operatus fuerit in eis, lucrabitur & alia quinque, omniq́ue habenti dabitur & abundabit. Qui autem verbis tantum delectantur, & de virtute tantum loquuntur, non ex animo, sed ore tenus aut Deum tantum inuocāt verborum multitudine,

steriles interim in bonis operibus, ad frugem non peruenient, defectum virtutum & gratiæ Dei patientur, & tandem egestatem sempiternã. Non enim, inquit dominus, omnis qui dicit mihi domine, domine, intrabit in regnum cœlorum, sed qui facit volũtatem patris mei qui in cœlis est. Habent quidem Hebræa in secunda parte, Et verbum labiorum tantum ad defectum, vel sanè ad defectum, scilicet perducit. At id noster eleganter planius vertit. Vbi autem verba sunt plurima, ibi frequenter egestas. Matth. 7

24 *Corona sapientum diuitiæ eorum, fatuitas stultorum imprudentia.*

PRo fatuitas, & imprudentia, Hebræis eadem est dictio, ita vt Hebræa habeant, stultitia stultorum, stultitia, hoc est, nihil aliud est quam stultitia. Proinde impertinens est Bedæ & aliorum post eum interpretatio, quæ habet: Stultorum fatuitas maxima hæc est, quia improuidi æternorum, de præsentibus tantum commodis gaudent. Imprudentia enim quasi improuidentia dicitur, inquit Beda. Sensus enim est, diuitiæ sapientum sunt corona eorum, quia scilicet sapientia in eis efficit, vt bene diuitijs vtantur, & bono vsu magnum diuitiæ ornamentum eis adferant, vt qui bene vtãtur, quibus vulgus ferè abutitur. Item quia diuitiæ magnam sapientibus addunt apud vulgum authoritatem, ita vt per eas admirabiles sint & suspiciendi veluti corona insigniti, cum alioqui sapientia in homine paupere sit vulgo contemptibilis & nullius authoritatis. Vnde in Ecclesiaste dicitur: Vtilior est sapientia cum diuitijs & magis prodest videntibus solem. Et vt refert Cicero in Catone, Lysander ad Cyrum iuniorem dixit: Rectè te beatum ferunt, quoniã virtuti tuæ fortuna iuncta est. At stultitia stultorum nihil aliud est quam stultitia aut imprudentia. quasi dicat: Alia est ratio stultorum qui nullis opibus aut externis bonis ornari possunt. Vt enim (iuxta adagium, de quo Erasmus in Chiliadibus) simia semper simia est, etiãsi aurea gestet insignia, sic stultitia in stultis nullo modo, saltẽ diu, tegi potest aut honestari, ne per diuitias quidem, quæ si adsint, magis eorum prodent stultitiam & insigniorem facient, propter illarum abusum. Itaque stultitia illorum est semper & vbiq; stultitia, quia efficit vt omnia ab eis stultè gerantur, vtque & stulte paupertate, & stulte diuitijs vtantur. Secundum subtiliorem sensum per diuitias sapiẽtum intelliguntur eorum virtutes & prudẽtia, quæ eorum sunt propriè diuitiæ, cum aliàs habeant cum stultis communes, nec eas pro diuitijs reputent, imò & plerunque non habeant, nec habere velint. Hę autem eorum propriæ diuitiæ verè eos exornant & veluti corona insigniunt, reges eos efficiendo coram Deo & regum magistros. At stultitia stultorum quæ eorum est, vt suprà dicitur, possessio, nihil aliud quàm stultitia, nihil aliud quàm stultos eos facit & ignominia afficit. Eccl. 7

25 *Liberat animas testis fidelis, & profert mendacia versipellis.*

 In se-

IN secunda huius sententiæ parte, aliquid ex priori membro est addendum, sicut & in priori aliquid subticetur ex posteriori intelligendum, vt frequenter fit in parabolicis istis sententijs. Istud enim est quod Sapiens significare voluit. Testis fidelis, fideli veracique suo testimonio, liberat animas, at contra versipellis vel vt est hebræis, dolosus, scilicet testis, profert mendacia, proferendoque mendacia opprimit & occidit animas. Cum enim dicitur proferre mendacia, nomine mendacij nõ tantum significantur quæ falsa sunt, sed quæ decipiunt, fallunt & fallendo afficiunt alium damno. Ita enim de mendacio sæpe loquitur scriptura. Sic mendacia profert versipellis, etiam cum vera loquitur per quæ decipere molitur. Et habet hæc sententia veritatem ad literam, in testimonio vulgari, quo de facto aliquo quispiam testatur, siue apud iudicem siue apud quoscunque homines in publico vel in priuato. Qui enim fideliter de factis dictisque alicuius testatur, & rem vt se habet indicat, frequenter liberat animas hoc est homines qui iniustè opprimuntur. Liberat autem ab imminente morte, ab intentata calumnia & iniuria, ab infamia & quauis iniusta oppresione, à quibus dum vnum aliquem liberat, non vnam tantum animam liberat, sed multorum, vt totius familiæ eius & amicorum eius, qui cum illo ignominia aspergerentur, vt bene dictum sit liberat animas, testis fidelis. Cõtra qui falsum perhibet de re testimonium, animas opprimit, quas vel hæreditate & facultatibus, vel vita, vel honesta denique fama priuat. Habet præterea secundum spiritualiorem intelligentiã hæc sententia veritatem in testimonio doctorum & prædicatorum ex quo maius vel commodum prouenit vel incommodum. Qui fidelis est veritatis diuinæ testis & annunciator, fideliter testimonia ex sacris eloquijs proferens, & ecclesiasticam veritatem astruens, liberat animas auditorum ab erroribus ac morte ipsa spirituali. Qui verò subdolo ingenio scripturas nouit versute ad omnia quæ vult torquere, falsum ex scripturis profert intellectum, erroremq; suum spargit in populum, quales sunt omnes hæretici, misere animas hominum occidit & interimit. Ostendit hæc sententia, quam ingens bonum ex testimonio veritatis sequi soleat, & rursum quam grãde malum ex testimonio falso, vt hinc intelligamus nihil esse laudabilius quam veritatem defendere, et contra, nihil odibilius quam sit falsus testis. Intelligamus item diligenter dispiciendum quos in testimonium nobis eligamus aut asciscamus.

26 *In timore domini erit fiducia fortitudinis & filijs eius erit spes.*

FIducia fortitudinis dupliciter exponi potest. Primum actiue vt sit sensus: Fiducia quam habet fortitudo, hoc est fortitudo hominis vel homo ipse non debet habere fiduciam in seipso, & si vera est fortitudo non confidit in seipsa, sed in timore domini sperãs se præualere posse per Deũ, quoniã scilicet timet illum eiusq; offensam cauet. Quod secutus qui-

tus quidá vertit,In domini metu tuta est potétia. Pro fiducia enim verti etiam potest ex hebræo,securitas, Secundo accipi potest passiue,pro fiducia quæ habetur de fortitudine vel fiducia habédæ fortitudinis,vt sit sensus. Per timorem domini erit homini fiducia fortitudinis obtinendę hoc est,confidet homo se fortem fore. Per timoré enim domini confidit homo se Deum habere propitium , & proinde per illum se fortem fore ad quæuis agenda,beneque munitum contra omnes inimicos suos & omnia mala iuxta illud psalmistæ. Fortitudinem meam ad te custodiam. Psal. 58
Atque huic intelligentiæ magis conuenit quod sequitur.Et filijs eius erit spes. Vbi relatiuum,eius, (quod Beda refert ad timorem domini,vt sit sensus,filijs timoris domini,secundum quem sensum idem significabitur vtraque parte) magis debet referri ad id quod recte significatur in parte præcedente, nempe ad timentem dominum. Significatur ergo non tantum timenti dominum bene esse,qui per timorem domini bonam habet fiduciam fortitudinis,sed & filijs eius,ptopter patris merita , bonam esse spem apud Deum,quod ab eo protegentur & beneficijs afficientur,quémadmodum patuit in filijs Abrahæ,Isaac & Iacob, in posteritate item Dauidis,quibus Deus propter patriarchas & Dauidé benefecit.Discant hinc hæretici Christianos bene confidere de Dei gratia propter sanctorum patrum præcedentium merita, ac virtutem non tantum pertingere ad eum qui facit,sed & ad posteros eius.Sic ergo relatiuũ,eius,hic refertur ad adiectiuum substantiui,timor,sicut apud Ioannem refertur ad substátiuum adiectiui, cum dicitur:Diabolus est mendax, & pater eius, nempe mendacij. Ioan.8.

27 *Timor domini fons vitæ,vt declinet à ruina mortis.*

ALtera hic subijcitur timoris domini commendatio , quod scilicet non tantum sit in nobis fons fortitudinis,sed & vitæ, idemque ijsdem verbis hic tribuitur timori domini , quod suprà legi sapientis in capite 13. versu 15. quanquam vtrobique rectius verteretur secunda pars,ad declinandum à laqueis mortis. Benè autem idem iam timori domini tribuitur,quod suprà legi , quia lex non adfert vitam nisi per timorem domini ex lege conceptũ,qui sicut rectè frequenter dicitur in scripturis,initium sapiétiæ,ita & iam rectè dicitur fons & origo vitæ,qua euaduntur laquei mortis.

28 *In multitudine populi dignitas regis, & in paucitate plebis ignominia principis.*

IN Hebræo secunda pars habet , & cum non fuerit populus contritio vel terror est principis,hoc est,ex defectu populi princeps formidat & frangitur animo & imperio.Sensus tamen eodem redit . Docere enim vult Sapiens , gloriam regum non in magnis opibus aut castellis & propugnacu-

pugnaculis consistere, sed in multitudine subditorum, qui lubenter illorum pareant imperio, in illis opes, in illis vires regni constituendas, per illos regnum benè stabiliendum & muniendũ. Et cõtra illorum defectum & diminutionem, ignominiam ei & formidinem allaturam, quantumuis alioqui habeat quod in hac vita splendidum ac magnificum, & ad tutelam imperij firmum videatur. Proinde subindicat regibus & principibus præcipuam operam dandam, vt comitate, clementia, & iustitia tales se exhibeant, vt & sui lubẽter eis pareant, nec ab eius regno improbitate commoti discedant, & exteri quoque fama nominis exciti ad regnũ eorum commigrent. Pulchrè idem docet colloquium Neronis & Senecæ in Octauia, vbi inter cætera sic habetur. N. Ferrum tuetur principem. S. Melius fides. N. Decet timeri Cæsarem. S. at plus diligi. N. Metuant necesse est. S. Quicquid exprimitur graue est. N. Iussísque nostris pareant. S. Iusta impera. Secundum sensum spiritualem monet hæc sentẽtia, eis qui Dei Christique gloriam ex animo quærunt, maximè laborandum in hoc vt quamplurimos illi lucrifaciant, & ad obedientiam eius adducant.

29 *Qui patiens est multa gubernatur sapientia, qui autem impatiens est exaltat stultitiam.*

MAgna patientiæ commendatio, per quam fit, vt sapiens quis esse cognoscatur, sicut cõtra impatientia hominis stultitiam eius declarat. Vnde in Ecclesiaste dicitur: Ne sis velox ad irascendum,
Eccle. 7. quoniam ira in sinu stulti requiescit, hoc est, stulto propria est, quemadmodum & supra hoc capite dictum est: Impatiens operabitur stultitiam. Qui ergo patiens est, vel vt habent Hebræa, qui tardus est ad iram, is declarat se multa gubernari sapiẽtia, per quam scilicet suis passionibus prudenter tẽperat. Aut, vt habent Hebræa, multus est intelligentia, vel multæ est prudentiæ, quod idem est cum nostra lectione, quanquam posset etiam intelligi, eum qui tardus est ad irã facilè percipere & consequi multam prudentiam & intelligentiam. Nam quemadmodum impedit ira animum ne possit cernere verum, ita per mansuetudinem et animi quie-
Iacob. 1 tem, mens magis est sapientiæ capax, vnde monet Iacobus, In mansuetudine suscipite insitum verbum. Qui autem impatiens est, aut vt habent Hebræa, qui breuis est spiritu, hoc est, qui cito commouetur animo, velociterque ad iram impellitur, exaltat stultitiam suam, hoc est, eam perspicuam et manifestam facit, quæ alioqui occulta et incognita esse poterat. Quod enim in altum tollitur, omnibus conspicuum fit. Aut exaltat stultitiam suam, hoc est, magnam ostendit stultitiam, sicut contra qui patiens est, multam ostendit prudentiam. Non est enim Hebræis stultitiam suam, sed tantum stultitiam. Iuxta hunc sensum verterunt Septuaginta μακρόθυμος ἀνὴρ πολὺς ἐν φρονήσει, ὁ δὲ ὀλιγόψυχος ἰσχυρῶς ἄφρων, hoc est, longanimis vir multus est in prudẽtia, at pusillanimis est fortiter insipiẽs.

Sicut

Sicut enim non eſt ſimplicis prudentiæ iram cohibere, ſed eximiæ, ita inſignis eſt ſtultitiæ facilè iraſci. Ira enim furor breuis eſt, inquit Poëta.

30 *Vita carnium ſanitas cordis, putredo oſsium, inuidia.*

SIcut præcedens ſententia auocat ab ira, ita hæc à cognato iræ vitio, inuidia. Sanitas, inquit, cordis, hoc eſt, mentis ab omnibus paſsionum morbis liberæ conueniens ſtatus & bona diſpoſitio, non tantum animæ prodeſt, cui multum prodeſt ad contemplationem veritatis, ſed & corpori, quia eſt vita carnium, hoc eſt, corporis, efficit enim vt corpus ſit vegetum, viuax & ſanum. Contra inuidia non animæ tantum nocet, ſed eſt & putredo oſsium, ac tabes omnium etiam internorum & ſolidium membrorum corporis. Cui conſonat illud Poëtæ: Inuidus alterius macreſcit rebus opimis. Cum autem nō tantum inuidia ſanitati cordis contraria ſit, ſed & reliquarum paſsionum intemperies, illam tamē ſolam ſanitati cordis opponit Sapiens, quod ea præcipua ſit, quæ animi tranquillum & conueniētem ſtatum perturbet, eaque diu & animo ſimul & corpori maximè noceat: Pulchrè mali huius excellentiam proſequitur. D. Gregorius libro quinto moralium capite vltimo, vbi locum hunc etiam tractans, ſicut & in tertia parte paſtoralis curæ admonitione vndecima, ſubtiliori intelligentia, carnes & oſſa, ſanitatemque cordis myſticè exponit, ſic vtrobique ſcribens, quemadmodum ex eo Beda eſt mutuatus in commentarijs. Inuidia cum mentem tabefecerit, cuncta quæ inuenerit bene geſta conſumit. Vnde bene per Salomonem dicitur: Vita carnium ſanitas cordis, putredo oſsium inuidia. Quid enim per vitam carnis niſi infirma quædam ac tenera, & quid per oſſa, niſi fortia facta ſignantur? Et plerunque contingit vt quidam cum vera cordis innocentia in nonnullis ſuis actibus infirmi videantur, quidam verò iam quædam ante humanos oculos robuſta exerceant, ſed tamen erga aliorum bona, intus inuidiæ peſtilentia latenter tabeſcant. Benè ergo dicitur. Vita carnium ſanitas cordis, quia ſi mentis innocētia cuſtoditur, etiam ſi quę foris infirma ſunt, quandoque roborantur. Et rectè ſubditur. Putredo oſsium inuidia, quia per liuoris vitium, ante Dei oculos pereunt etiam fortia acta virtutum. Hæc ille, intelligens per cordis ſanitatem, innocētiam mentis, animumq; nullis grauibus peccatis pollutum. Secundum quam intelligētiam etiam aliter hæc ſpiritualis ſanitas cordis, eſt vita carniū, quia ſicuti peccata quæ morbi ſunt animæ, Dei iudicio ſæpe ſunt cauſa morborum corporalium, ita & animę ſanitas meretur & obtinet à Deo corporis ſanitatem. Verum hic ſenſus eſt alienus ab intentione ſapientis. Illud annotandum, in priori membro fieri mentionem carnium, quæ infirmiores ſunt hominis partes, in ſecundo, oſsium, quæ ſunt partes ſolidiores, vt intelligamus ſanitatem mentis etiam infirmioribus & tenerioribus partibus corporis vitam vigoremque conferre, inuidiam verò etiam robuſtiſsimas corporis partes

Gregorius

inficere & corrumpere. Simile obſeruat Diuus Gregorius ſecundum ſpiritualem ſenſum quem proſequitur.

31 *Qui calumniatur egentem, exprobat factori eius: honorat autem eum qui miſeretur pauperis.*

PRo calumniatur, dictio Hebraica non tantũ ſignificat, falſis aliquem criminibus impetere, quod propriè Latinis eſt calumniari, ſed generaliter ſignificat opprimere aliquem, ac quauis iniuria ſiue verbis, ſiue factis illata quempiam afficere. Atque in ea ſignificatione & hoc loco & frequẽter poſtea in hoc libro ſicut & in alijs ſcripturis vſus eſt verbo calumniandi noſter interpres, vt cum dicitur capite 28. Vir pauper calumnians pauperes, etc. Et hominem qui calumniatur animæ ſanguinem, etc. Et capite 22. Qui calumniatur pauperem vt augeat diuitias ſuas, etc. Sic in Pſalmis, Non calumnientur me ſuperbi. Et ne tradas me calumniantibus me. Sicut autem verbum calumniatur, hic non propriè accipitur, ita nec verbum, exprobrat, Propriè enim exprobrare eſt improperare quidpiam, quæ ſignificatio nec Hebraicæ dictioni, nec ſenſui conuenit. Non enim ſignificatur calumniatorem pauperis, quidpiam improperare Deo. Sed ſignificat dictio Hebrça, probro afficere & dedecore, quæ ſignificatio ſenſui optimè congruit. Itaque & hoc loco & ſimili, qui eſt capite 17. cum dicitur: Qui deſpicit pauperem, exprobrat factori eius, compoſitum exprobro pro ſuo ſimplici probro, quod eſt probris afficere & parum in vſu eſt, poſitum eſt. Et eſt ſenſus: Qui iniuria afficit egẽtem, probro afficit factorem eius. Quod intelligi poſſet ob id dictum, quia qui hoc facit ſic ſe habet quaſi Deum cui cura eſt pauperis non timeret, aut quaſi Deo non ſit cura tuendi pauperis, cum ſit ei cura omnium quæ fecit, & de eo ſit ſcriptum: Tibi derelictus eſt pauper, orphano tu eris adiutor. Sed ideo magis hoc dicit, quia qui peccat in creaturam, peccat in creatorem eius, eumque dedecore afficit, quod eius creaturam & opus contemnit, ad quod ſignificandum dicit, factorem eius. Neq; verò Deum tantum dicit factorem pauperis ratione naturæ, ſed etiam ratione conditionis & paupertatis, iuxta illud: Paupertas & honeſtas à Deo ſunt. Et: Diues & pauper obuiauerunt ſibi, vtriuſque operator eſt dominus. Itaq; qui iniuria afficit pauperem, dehoneſtat etiam Deum tanquam authorem paupertatis eius, quia ab ea conditione accipit opprimendi occaſionem, quæ conditio à Deo iuſto & occulto eius iudicio profecta eſt, declaratque ſe non agnoſcere Dei mirabile iudicium, quo in hoc mũdo, etiam præter peculiare meritum hominum quibuſdam paupertatem immittit, alijs diuitias largitur. Contra, qui miſeretur pauperis honorat Deum, non ſolum quia vices Dei agit ſubueniendo pauperibus, quorum cura peculiariter Deo relicta eſt, ſed multo magis quia beneficium creaturæ impenſum cædit in honorem creatoris, quem ille ſe magnifacere declarat, qui

Pſal. 118

Pſal. 9.

Eccli. 10

Prouer. 22

rat,qui eius operi benefacit & ſuccurrit, in quibus ope indiget. Rurſum quia talis declarat ſe reuereri Dei iudicium,quo pauperes diuitibus commiſcet,vt hi ab iſtis iuuentur. Efficaciſsima eſt hęc ſententia,ſiue ad coërcendam vim potentium, ſiue ad excitandos piorum animos ad beneficentiam pauperum. Nam honore diuino nihil antiquius habere debemus,contra, Deum opprobrio afficere, vel dictu horrendum eſt. Aliter magis euangelicè. Qui opprimit egentem, probro afficit factorem eius, honorat autem qui miſeretur pauperis, quia Deus ſibi factum imputat, quod pauperibus,ſiue bene, ſiue male impenditur, iuxta quod ipſe dicit in Euangelio:Quod vni ex minimis meis feciſtis,mihi feciſtis.Sic & poſteà dicit Sapiens:Fœneratur domino qui miſeretur pauperis. Matth.25.

32 *In malitia ſua repelletur impius,ſperat autem iuſtus in morte ſua.*

PRO repelletur dictio hebraica magis ſignificat,impelletur aut propelletur,ſecundum quam ſignificatioñe conuenientiſsimè ſignificabitur impium per ſuam malitiam impellendum, ita vt nunquam ſit ſecurus aut ſtabilis,ſed animo ſemper ſit intranquillo, exagitante illum conſcientiæ remorſu, & ad quæuis vitia rapiatur, impellente eum paſsionum ipſius ac malarum ſuggeſtionum flatu, ac diuinæ iuſtitiæ diſpoſitione ex vno infortunio impellatur in aliud. Hoc enim eſt quod Pſalmus primus comparat impium pulueri,quem proijcit ventus à facie terræ. Et alio loco: Fiant, inquit, ſicut puluis ante faciem venti, & angelus domini coarctãs eos, vel vt habent Hebræa,impellẽs eos. Ideo & Eſaias: Impios dicit eſſe quaſi mare feruens quod quieſcere non poteſt, nec eſſe impijs pacem. Huic ſenſui bene conuenit quod opponitur, ſperat autem iuſtus in morte ſua,hoc eſt, Cum impius per ſuam malitiam ſemper impellatur vt nunquam vſquam ſit ſecurus, contra iuſtus etiam in morte ſua,cum maximè metuere ſoleant homines,bene confidit & ſecurus eſt. Poteſt noſtra litera & ſic intelligi. Impius ob malitiam ſuam repelletur à ſpe cuiuſcunqué boni poſt hanc vitam,aut à conſpectu domini,abijciendus mox in æternam damnationem. Iuſtus autem vel maximè in morte ſua ſperat,quam ſcit eſſe finem omnium quas hic patitur miſeriarum,& poſt quam ſe vitam æternam conſecuturum confidit. Pſal. 34. Iſa.57.

33 *In corde prudentis requieſcit ſapientia, & indoctos quoſque erudiet.*

QVidam libri non habent quoſque,ſed quoque,nec vtro modo verterit interpres,ex Hebræo colligi ſatis poteſt, nec ad ſenſum multum facit. Hebræa habent, & in medio ſtultorum cognoſcetur, ſcilicet ſapientia. Quo noſter interpres intellexit ſignificatum,ſapientiam requieſcentem in corde prudentis, cognoſcendam tamen inter ſtultos,

per eruditionem & doctrinam prudentis, cuius est thesaurum, quem habet non abscondere, sed indoctis & imprudentibus communicare, eosdemque suam sapientiam docere, vnde bene vertit, & indoctos quosque vel indoctos quoque erudiet ipsa scilicet sapientia. Septuaginta aliter legerunt quam iam habet Hebræa, videlicet cum negatione, vnde verterunt ἐν δὲ καρδίᾳ ἀφρόνων οὐ διαγινώσκεται, id est, in corde autem stultorum non cognoscetur. Quos secutus quidam vertit, in insanorum pectoribus ignoratur. Alij, inter quos Pagninus, in Hebræo significari intelligunt sapientiam sic requiescere in corde prudentis, vt non temerè neque iactanter sese prodat, sed oportuno tantum tempore. Contra verò à stultis, si quod sapientiæ verbum habent, illud statim cum iactantia profundi & ostentari, nec habere apud eos locum sicut apud sapientes, illud quod suprà dicitur, sapientes abscondunt scientiam.

34 *Iustitia eleuat gentem, miseros autem facit populos peccatum.*

SEntentia clara est secundum nostram lectionem, docens iustitiam si in gente aliqua vigeat, extollere illam & celebrem magnamq; reddere. Contra peccatum causam esse vt populi alicuius regni varijs afficiantur miserijs & calamitatibus, vt ne fortuito hæc accidere putemus, sed ex iusta Dei mundum gubernantis distributione, discantque principes præcipuam sibi curam habendam, vt iustitia in regno obtineat, si bene velint suo regno. Veritas huius patet ex scripturis in gente Iudaica, quæ quamdiu iustitiam coluit, floruit & præualuit hostibus suis, peccato pasśim præualente multis obnoxia miserijs facta est. Cæterum Hebræa secundam partem sic habent ad verbum, Pietas (vel misericordia) populorum peccatum. Est enim hic nomen חֶסֶד Hesed, quod proprie significat misericordiam, beneficentiam ac pietatem. Itaque intelligit quidam pietatem populorum dici peccatum, quia omnis beneficentia
Rom. 14 infidelium, vt ipse vult, peccatum est, iuxta illud Pauli: Omne quod non est ex fide, peccatum est. At præterquam quod hæc sententia simpliciter asserta parum probabilis est, quia possunt infideles quædam agere sine peccato, vt docet D. Thomas in secunda secundæ quæstione 10. articu. 4. non conuenit satis hæc intelligentia priori parti, vt cui nec opponitur, nec commune quid cum ea habet, sicut nec aliorum expositio, qui per pietatem populorum significari intelligunt culturam idolorum, quæ manifeste peccatum est. Ideo alij peccatum hic accipiunt, vt frequenter in lege
2. Cor. 5 Mosaica, & apud Paulum, cum dicit Christum factum pro nobis peccatũ, pro hostia pro peccato, vt sit sensus: Misericordia & benignitas quam populi exercent sunt coram Deo veluti sacrificium pro peccato, iuxta il-
Heb. 13. lud Pauli. Beneficentiæ & communionis nolite obliuisci, talibus enim hostijs promeretur Deus. Itaque quidam vertit. Populorumque benignitas est piaculum, hoc est, peccata expiat. Alij dictionem חֶסֶד Hesed,

accipiunt iuxta aliam eius significationem quam habet Leuitici 20. vbi D. Hieronymus vertit, rem nefariam, alij probrum vertunt, vnde & posteà capite 25, ab hoc deriuatum est verbum quod D. Hieronymus vertit, insultare, alij probris afficere. Itaque vertunt hic, Et opprobrium gentium est peccatum, hoc est, Sicut iustitia gentis extollit eam & claram facit, ita contra, peccatum est opprobrium populorum, ignominiaque eos afficit. Atque hoc secutus videri potest diuus Hieronymus vertens, Miseros autem facit populos peccatum, nisi potius pro Daleth litera legit literam Resch ei valde similem, hoc est, חֶסֶר Heser (quod defectum & penuriam significat) pro Hesed. חֶסֶד. Nam Heser legisse etiam videntur Septuaginta qui habent ἐλαττονοῦσι δὲ φυλὰς ἁμαρτίαι, hoc est, diminuunt autem nationes peccata.

35 *Acceptus est regi minister intelligens: iracundiam eius inutilis sustinebit.*

AD verbum Hebræa habent: Beneplacitum Regis erga seruum intelligentem, & indignatio eius erga pudendum. Vnde patet sensum bene reddidisse nostrum interpretem. Monet sententia sapientiæ operam dandam, vt quæ regibus homines commendet, & sine qua iram regis experturus est qui in eius ministerium & seruitutem assumptus fuerit. Mystico sensu monet, vt vero regi Christo, prudentia nos commendemus, vt nobis ab eo dicatur: Quia super pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam, & non cum inutili seruo proijciamur in tenebras exteriores. Matth. 25.

CAPVT DECIMVMQVINTVM.

1 *RESponsio mollis frangit iram, sermo durus suscitat furorem.*

INsignis sententia artem docens qua indomita alioqui fera cicuretur & mansuescat. Si quis inquit irato suauiter & benigne respondeat, comiter & honorifice eum compellans & placidis vtens verbis, huiusmodi mollis responsio frangit accensam aut commotam iram. Exemplum habemus de Abigail. (1.Reg. 25.) Contra sermo durus, hoc est acerbus etiam iacentem & sopitam iram sic suscitat vt furor fiat. Mollis enim responsio minuit iræ materiam, & contra sermo durus auget, cuius exemplum habemus in Roboam. (3.Reg. 12) Ira enim nascitur ex superbia alterius, aut iniuria vera vel reputata. Habēt quidem hebrea non frangit iram, sed reducit iram aut retrahit, sed hoc non est aliud quam frangere iram. Habent item non sermo durus, sed sermo doloris aut tristitiæ hoc est sermo dolorem inferēs, & vt habent Græca λύπηρος, hoc est molestus & tristis, at hoc item non est aliud quam sermo durus, quem noster interpres pulchrè opposuit responsioni molli. Obseruanda est apta metaphora, qua indicatur iram instar flammæ excitatam ascendere, si quis verbis durioribus & asperis veluti follibus sufflet. Nam pro suscitat, Hebræis est, ascēdere facit. Porrò quod hæc sententia ad literam indicat de conditione iræ humanæ, idem mystico sensu intelligendum de ira diuina. Nam & hanc frangit responsio mollis, hoc est, humilis confessio redarguenti nos reddita, vt patet in Dauide, qui Prophetæ redarguenti respondens: Peccaui, (2.Reg. 12.) mox audire meruit, Dominus quoque transtulit peccatum tuum. Contra sermo durus eorum qui arguenti resistunt, maiorem iram districti iudicis prouocat, vt patet in Saule qui Samueli se corripiēti duriter respondens, (1.Reg 15) Imo audiui vocem domini, etc. audiuit se abiectum à regno Israël.

2 *Lingua sapientum ornat scientiam, os fatuorum ebullit stultitiam.*

ALteram linguæ commendationem & vituperationem hæc sententia continet, quam vt intelligamus recte versam ab interprete, sciendum Hebræa pro ornat scientiam, habere ad verbum benefacit scientiæ aut pulchram facit scientiam. Benefacere autem scientiæ, aut eam pulchram facere, non est aliud quam eam decorare & ornare, proinde

proinde melius noster verrit, quam alij qui habent, Pulchrè vtitur scientia. Ornat autem scientiam lingua sapientum, quia eam debito & tempore & loco & modo proloquitur, quibus rebus fit vt pulchra auditoribus scientia appareat, grataque eis sit, cum alioqui obscura sit, & ab indoctis, stultisque hominibus capi non possit. Quod enim ad tempus attinet postea dicitur capite 25. Mala aurea in lectis argenteis, qui loquitur verbum in tempore suo. Contra verò vt dicitur in Ecclesiastico: Ex ore fatui reprobabitur parabola, non enim dicit eam in tempore suo. Modus autem Eccli. 10 dicendi, quantum faciat ad scientiæ decorem, quotidiana docet experientia. Cum autem lingua sapientum sic ornet scientiam: contra, os fatuorum ebullit, vel vt habent Hebræa, eructat aut scaturire facit, stultitiam, hoc est, è plenitudine stulti cordis abunde & assiduè nihil aliud profundit quam stultitiam, ita vt etiamsi quid sapiens loquatur, tamē hoc ipsum stultitia fiat, quia non debito tempore & modo profertur. Duo ergo notantur & vituperantur in ore stultorum, nempe & loquacitas, quam indocti & fatui ferè affectant, omnibus quod in animo habent ingerere studentes, nec se continere valentes, sed semper instar scaturiginis profluentes: & stultitia, quam sua loquacitate assiduè & copiose ostentant. Agnoscere istud licet peculiariter in hæreticis nostri temporis, qui indefesso labore nunquam desinunt, tum scribendo, tum prædicando, omnium auribus & oculis suam ingerere impietatem & errorem, nihil aliud ferè semper & vbique quam sua inculcantes.

3 *In omni loco oculi domini, contemplantur bonos & malos.*

Nihil est quod omnibus magis persuasum esse conueniat, quam vt vt habet Paulus, Omnia nuda & aperta esse oculis Dei, hoc est, Heb. 4. diuinæ cognitioni, nec aliquem esse locum quantumuis secretum aut remotum quo non penetrent & clarè omnes & omnia prospiciant oculi domini. Id enim cognoscere multum valet, & ad consolationem bonorum, & ad terrorem malorum, ne vel illi se à Deo negligi putēt, vel hi impune se peccare existiment. Est autem & hæc sententia in Hebræo bimembris, quamuis apud nos id non ita videatur. Non enim est in Hebræo verbum, cōtemplātur, sed participiū, hoc modo, In omni loco oculi domini, subaudi verbum sunt, Deinde sequitur, contemplantes malos & bonos: ita vt priori membro significetur oculos Dei ad omnia pertingere loca, secundo, eosdem ad omnes pertingere personas hominum. Quod etiam in nostra litera significabitur, si post oculi domini fiat punctulus, & subaudiatur participium: oculi domini existentes in omni loco. Conuenit cum illo Psal. Oculi eius in pauperem respiciunt, palpebræ eius inter- Psal. 10. rogant filios hominum. Dominus interrogat iustum & impium.

4 *Lingua placabilis lignum vitæ: quæ autem immoderata est, conterit spiritum.*

HEbræa habent, Sana lingua vel ſanitas linguæ eſt lignum vitæ, & peruerſitas in ea, contritio in ſpiritu, hoc eſt, in qua autem lingua eſt peruerſitas ea adfert ſpiritui contritionem & vt noſter habet, conterit ſpiritum, D. Hieronymus vertit, lingua placabilis, ſiue volens explicare quam intelligeret linguam ſanam, placidam ſcilicet & pacificam quæ dolores curat, iram mitigat, ac diſsidia tollit, ſiue quia dictionẽ מַרְפֵּא Marpe, non à verbo רָפָא Rapha per alpha in fine, ſed à רָפָה per he in fine deduxit, quomodo eandem dictionem plerique accipiunt ſuperiori capite, vbi pro eo quod nos habemus vita carnium ſanitas cordis, quidam hebræos ſecuti vertunt, vita carnium, lenitas cordis vel cor lene. Significat enim ea dictio ſic deducta lenitatem & lenem quod non eſt diuerſum à placido & placabili. Si ergo intelligatur ſana lingua, generaliter ſignificatur linguam ſapientũ quæ capite 12. dicebatur ſanitas vel ſana, eſſe veluti arborem vitæ quæ erat in medio paradiſi largiens immortalitatem, quia cum ſit in ſeipſa ſana nec obnoxia ſit morbis linguæ quæ ſunt loquacitas, falſitas, prauitas & id genus alia, ac proinde nõ niſi ſalubria proferat, vitam, vigoremque auditorum mentibus ingenerat. Contra peruerſa lingua, ſpiritum auditorum conterit, quia eum conturbat, dolorem aut triſtitiam, aut iram ei immittens, aut quia ſuæ doctrinæ peruerſitate eius bonum ſtatum euertit. Si verò peculiariter intelligatur lingua placida, placabilis, lenis & pacifica, quæ ſpecies eſt linguæ ſanæ, & hæc eſt quaſi lignum vitæ animos hominũ recreans, vegetans, & à mortiferis iræ, doloris aliorumque malorum paſsionibus liberans. Quæ verò immoderata eſt in dicendo, hoc eſt feruentior quam decet, modum in increpando non ſeruans, ſed vel in vehemẽtia & clamoribus vel in multitudine verborum excedens, conterit animum hominis, quem puſillanimem reddit aut exacerbatum atque commotum, euertens ac frangens eius bonam conſtitutionem. Idem ergo penè aut ſimile hæc ſententia ſecundum noſtram lectionem habet & docet quod prima huius capitis.

5 *Stultus irridet diſciplinam patris ſui, qui autem cuſtodit increpationes, aſtutior fiet.*

FRequenter hoc libro Sapiens varijs ſententijs, ad increpationes benignè ſuſcipiendas inuitat, nec mirũ, cum ſciret nihil magis noxium eſſe hominibus quam quod rectè monentes parentes, & predicatores audire nolint, eorumque increpationes ferre recuſent. Quod ne imitemur, ſapiens ſtulti eſſe dicit irridere, aut vt habent Hebræa execrari diſciplinam, hoc eſt, caſtigationem patris ſui, eum verò qui cuſtodit & obſeruat increpationes paternas, ita vt eas habeat præ oculis, & iuxta eas ſe corrigat, fieri aſtutiorem, hoc eſt, prudentiorem quam prius erat, quia per eas mala in quæ aliquando incidit, futuro cauebit tempore. Non habent quidem Hebræa aſtutior fiet per comparatiuum, ſed tantum aſtutus erit, nec ta-

nec tamē malè noster comparatiuum vertit secutus Septuaginta, qui habent πανουργότερος, id est, callidior, quia cū dicitur erit astutus, nihil aliud significatur, quam quod contra recidiuum prudentior fiet.

6 *In abundanti iustitia virtus maxima est, cogitationes autem impiorum eradicabuntur.*

HVnc versum nec Hebræa habent, nec pleraque vetera exemplaria Latina, habent tamen Græca, quanquam diuerso modo, quod ad secuudam attinet partem. Sic enim est Græcè ἐν πλεοναζούσῃ δικαιοσύνῃ ἰσχὺς πολλή, οἱ δὲ ἀσεβεῖς ὁλόρριζοι ἐκ γῆς ὀλοῦνται. i. in abundanti iustitia fortitudo magna est, impij autem radicitus è terra peribunt. Vnde patet virtutem hic non accipi vt opponatur vitio, sed pro fortitudine, significaturq; hominem per copiosam suam iustitiam magnam habere fortitudinem: quoque iustior fuerit eo plus habere roboris & firmitatis contra vitia & hostes virtutis, contra iram diuinam à qua non commouebitur. Contra verò impij qui se putant in terra firmiter radicatos, penitus & radicitus è terra perdentur, dum post mortem nihil habebunt reliqui in quo subsistant & fœlices sint. Ita & cogitationes eorum eradicabuntur, quia quicquid adimplere cogitauerunt, siue ad propriam voluptatem, siue ad innocentum oppressionem, non diu subsistet, sed impedietur, omni eis adempta facultate perficiendi.

7 *Domus iusti plurima fortitudo, & in fructibus impij conturbatio.*

NOn dissimilis est hæc sententia superiori versui, ita vt videri possit versus ille fuisse alicuius Græci hanc sententiam sic vertentis. Est autem breuitatis causa parabolicè dictum, Domus iusti plurima fortitudo, pro domus iusti plurimam habet fortitudinem, quanquam hebræa etiam verti possint, Domui iusti, vel in domo iusti, multa est fortitudo. Pro fortitudine quidam vertere maluit, diuitias, eo quod in secūda parte fiat mentio fructuum & prouentuum impij. Nam dictio hebraica & fortitudinem significat & opes, sed ideo Pagnino teste, diuitias quoque significat cum propriè significet fortitudinem, quod diuitiæ sint fortitudo hominis. Vnde suprà capite 10. & infrà capite 18. dicitur: Substantia diuitis, vrbs fortitudinis eius. Proinde nihil vetabit & apud nos fortitudinem pro diuitijs accipere, nisi malimus fortitudinem domus iusti, opponi conturbationi quæ est in domo & fructibus impij. Sensus ergo est: In domo, familia, & bonis iusti est multa fortitudo, iustitia scilicet iusti & diuina gratia, domum eius protegente ac roborante contra omnia mala. At contra, in fructibus & prouentibus impij non est fortitudo, nulla firmitas, sed turbatio & commotio ob multa infortunia quæ ex diuina vltione incidunt, ac fœlicitatem impij conturbant & euertunt. Item in domo iusti multa est animorum fortitudo, ita vt inconcussa mente fortique

animo vtantur concessis à Deo facultatibus, ac gnauiter omnes pro eis conseruandis & augendis insudent, at in prouentibus impij est conturbatio, quia domestici eius discordibus animis vtuntur eis, vnoquoque ad suum explendum desiderium eos rapiente, & hæredes, prouentuum & diuitiarum, quas impij relinquunt, causa, inter se frequenter turbantur & litigant. Mysticè domus iusti, hoc est, eius conscientia multam habet for-
Matth. 7. titudinem. Similis est enim iuxta verbum domini, viro sapienti qui ædificauit domum suam super petram, & descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti & irruerunt in domum illam, & nõ cecidit, quia fundata erat super petram. At in fructibus impij, hoc est, operibus eius est conturbatio, magna scilicet instabilitas, ac conscientiæ inquietudo. Quod si quis pro fortitudine malit legere aut intelligere diuitias, sciat iusto pro more veteris legis diuitias tribui, quæ si iuxta mysticum sensum spiritualiter intelligãtur, virtutes ac charismata diuina, sic plurimæ inueniuntur in domo, hoc est, conscientia iusti aut Ecclesia Christiana, quæ domus Christi est, vt dicat Paulus Corinthijs, In omnibus diuites facti estis in illo
1. Cor. 1. ita vt nihil vobis desit in vlla gratia.

8 *Labia sapientum dissseminabunt scientiam: cor stultorum dissimile erit.*

RVrsum labia sapientum commendantur, sed nunc ab eo quod dissseminant, aut vt est hebræis spargunt scientiam, quam sapientes in corde reconditam habent. Sapientum enim est hanc non apud se seruare, sed anniti vt ad quamplurimos perueniat. Itaque illis proprium est suis labijs spargere in vulgus, in animos hominum & per vniuersum orbem, scientiam, tanquam qui id soli possunt ex corde sapiente prçstare, & tanquam qui id soli amore sapientiæ volunt. Vnde sequitur: Cor stultorum disimile erit, pro quo Hebræa habent, Cor stultorum non sic, hoc est, non vt sapientes disseminabit sciẽtiam, proinde id quod nos habemus, disimile erit, hũc habet sensum, Non idem quod labia sapientum præstabit, vt quod idem nec valebit nec studebit præstare labijs, sed tantum vt suprà dictum est, eructabit stultitiam. Insigniter huius sententiæ prior pars impleta est in Apostolis, quorum euangelica prædicatio exiuit in omnem terram, & in fines orbis terræ verba eorum. Sunt qui ex Hebrço vertunt, Cor stultorum non est rectum aut firmum. Nam & hoc significat dictio כֵּן Cen, si accipiatur vt sit nomen, quod secuti Septuaginta verterunt καρδίαι δὲ ἀφρόνων οὐκ ἀσφαλεῖς, id est, corda autem stultorum non sunt firma. Sed non conuenit priori membro hæc versio, sicut
Gregorius nec intelligentia nostræ lectionis, quam indicat D. Gregorius parte tertia curæ pastoralis capite 19. vbi secundam huius sententiæ partem citãs, sic eam exponit: Cor quippe sapientum sibimetipsis semper est simile, quia dum rectis persuasionibus acquiescit, constanter se in bono opere erigit.

erigit. Cor verò stultorum dissimile est, quia dum mutabilitate se varium exhibet, nunquam idem quod fuerat manet. Ex Gregorio, hunc commentarium & Beda citat, sed vt est hæc expositio pia, ita vt ex superioribus patet, aliena est à proposito sapientis.

9 *Victimæ impiorum abominabiles domino: vota iustorum placabilia.*

HEbræa ad verbum habent: Sacrificium impiorum abominatio domini, oratio iustorum beneplacitũ eius. Bene interpres vt sensum non verba redderet, substātiua, abominatio, & beneplacitum, vertit per adiectiua, abominabiles & placabilia, hoc est, beneplacita & grata, sed ex originali patet vota iustorum hic non dici promissiones eorum, sed desideria & orationes eorum, quæ etiam Latinis dicuntur vota. Docet autem sententia non fidendum in externis sacrificijs Iudæorum more, sed in iustitia & virtute, per quam solam fieri possit vt externus Dei cultus ei placeat, cum contra per iniustitiam externa non solum non placeant, sed etiam ei sint abominabilia, vt & ipse dominus testatur Esa. 1. Non quod ea in se sint abominabilia, sed abominatur ea vt ab impijs procedunt. Abominabile enim est Deo, impium agere coram ipso personam iusti. Nam iustorum est sacrificare Deo. Ad hæc significāda scriptura Geneseos dicit capite 4. Deum respexisse ad Abel & ad munera eius, ad Cain autem & ad munera eius non respexisse. Prius siquidem personæ nominantur quam eorum munera, vt intelligamus ratione personarum placuisse vel displicuisse Deo munera, non econtra. Bene autem notandum in hac sententia, impijs tribui victimas, iustis verò orationes, quod impij sine interiori debito affectu externis ferè fidant rebus, quas & cum pijs communes habere possunt, iusti verò in oratione magis fiduciam habeant, quæ & ipsis est peculiaris & propria, vtpote quæ est eleuatio mentis in Deum. Eadem distributione Sapiens indicat, Deum non delectari pompa quæ in sacrificijs solebat fieri in veteri lege, sed pro eis magis requirere à iustis, puras mētis orationes, quæ spiritualia sunt sacrificia, quod non parum facit ad pauperum consolationem, qui etsi externis sacrificijs eleemosynarum non possint Deo sacrificare, tamen pijs precibus illum placare possunt, eique sacrificare.

10 *Abominatio est domino via impij, qui sequitur iustitiam, diligitur ab eo.*

ALtera iam sententia docet Sapiens, quid Deo gratum, quid ingratum sit, atque hac rectè intelligimus veluti rationem reddi superioris sententiæ. Ideo enim victimæ impiorum sunt abominatio domino, quia illi via impiorum est abominatio, hoc est, abominabilis. Ideò vota iustorum sunt ei grata, quia qui iustitiam sequitur, diligitur ab

 eo. No-

eo. Notandum autem in hac sententia quod dicit, qui sequitur iustitiam, vel vt habent Hebræa efficacius, qui persequitur aut sectatur iustitiam, vt intelligamus non segniter iustitiæ insistẽdum, sed gnauiter ad eam obtinendam laborandum, vt à qua per carnis illecebras, ita semper retrahamur, vt facilè è manibus elabatur, nisi velut fugientem toto conatu insequamur. Sic & Dauid dicit: Inquire pacem & persequere eam. Dicitur item qui sectatur iustitiã, ne putemus necesse esse ad hoc vt quis placeat Deo, perfectam obtinuisse iustitiam, & iam eo peruenisse vt perfectus sit, sed satis esse vt assidue iustitiæ obtinendæ incumbat, nũquam autẽ quenquam sibi persuadere debere, se in hac vita comprehendisse, at semper conandum vt ad meliora proficiat. Vim Hebraicæ lectionis expresserunt Septuaginta, qui habent διώκοντας δικαιοσύνην ἀγαπᾷ, id est, persequẽtes vel sectantes iustitiam diligit.

Psal. 33.

11 *Doctrina mala deserentium viam, qui increpationes odit, morietur.*

Habent quidam libri viam vitæ, sed genitiuus vitæ non est in Hebræo nec etiam in emendatioribus Latinis, & tollit sententiæ decorem. Sic enim dicuntur aliqui deserere viam, quomodo vulgari sermone dicimus aliquos esse extra viam, quanquam sint in aliqua via, quia sunt extra viam in qua deberent esse. Exponunt autem nostri primam partem ferè sic, doctrina eorum qui deserunt viam rectam, est mala, quia ferè sic docent sicut viuunt, & vt malè viuunt, ita & male docent. Aut doctrina etiam bona deserentium viam est mala illis, quia talium doctrina condemnabit eos, tanquam non per ignorantiam peccantes. At hi sensus vt parum conueniunt sequenti parti, ita sunt & alieni à sensu sapientis, quem vt assequamur, sciendum pro genitiuo, deserẽtium, esse datiuum deserenti quomodo & in Glosa ordinaria dicitur alias haberi, & pro doctrina, dictionem Hebraicam magis significare correptionem, castigationem & disciplinam, sicut eandem mox noster interpres in versu quinto huius capitis accipit. Sic ergo habent Hebræa, Correptio vel castigatio mala deserenti viam. Quod sic ferè intelligitur, vt subaudiatur verbum erit, & sit sensus: Is qui deserit viam virtutis malè mulctabitur, non impunè peccabit, sed manet eum mala castigatio, siue à iustitia humana, siue à diuina. Cui sensui conuenit quod sequitur exaggerẽdo priorem partem: Qui odit increpationes morietur, siue quia ante tempus vitam hanc temporalem amittet, aut per vltionem diuinam aut per authoritatem iustitiæ publicæ, siue quia post hãc vitam, in æternã incidet mortem. Possunt item Hebræa & imperatiuè intelligi, hoc modo: Castigatio mala sit deserenti viã & qui odit correptionẽ moriatur, vt significetur eum qui à recto, voluntate sua praua discedit, grauiter corripiendum & castigãdum esse, quam correptionem aut castigationem si oderit & contempse-

tempserit, morti ipsum ob sua scelera tradendum, & auferēdum impium de terra. Potest demum & prior pars sic accipi, correptionem quæ adhibetur, ei qui deserit viam malam videri, vt qui eam contemnat, rideat & aspernetur tanquam grauem & austeram. Secundum quem sensum & nostra lectio accipi potest, hoc modo: Doctrina deserentium viam, hoc est passiuè, doctrina qua docentur hi qui à recto deuiant, mala est in oculis eorum, hoc est, displicet eis, at scire talibus conuenit, quod qui odit increpationes, morietur, siue ante tempus corporaliter, siue post hác vitam æternaliter. Hic sensus etiam erit si legatur, deserenti, quomodo habent libri recens impressi in operibus Bedæ, quamuis commentarius videatur sequi alteram lectionem. Nam sensus erit, Doctrina sapientis videtur esse mala ei qui deserit viam & vltro eligit errare.

12 *Infernus & perditio coram domino, quanto magis corda filiorum hominum.*

DIxerat superius oculos domini in omni esse loco, contemplarique bonos & malos, at ne quis sibi persuadeat exteriora tantum Deo vbique esse conspicua, hac sententia docet etiam corda animosque ei patere. Vtitur autem argumento ad id persuadendū efficaci. Pro quo intelligendo sciendum quod per infernum (pro quo dictio hebraica propriè significat sepulchrum) & perditionem, quæ duo in scripturis sæpe coniunguntur, significatur status mortuorum, & non solum damnatorum, vt nos fere ex his vocibus auditis concipimus, sed in genere status defunctorum. Vnde in psalmis dicitur. Nunquid narrabit aliquis in sepulchro misericordiam tuam & veritatem tuam in perditione, hoc est, Psal. 87. num aliquis inter mortuos existens te celebrabit. Et hoc libro rursum capite 27. coniunguntur Infernus & perditio nunquam implentur, pro quibus duobus capite 30. inter quatuor insaturabilia, tantum ponitur nomen inferni, vnde intelligere licet, idem altero quod duobus simul coniunctis significari. Est autem status mortuorū inter omnia maximè abditus ab oculis & cognitione hominum, cum ex eo ad mortales non sit reditus, & in abditissimis profundissimisque sit locis, nec quicquam de eo nouerunt homines, nisi quantum fide percipiunt. Itaque ad commendádum diuinam notitiam, & apud Iob idem quod hic dicitur. Nudus, inquit, est infernus coram illo, & nullum est operimentum perditioni. Iob. 26
Quibus significatur statum mortuorum, etsi nulli mortalium cognitum & abditissimum, Deo tamen esse manifestum, qui nouit qualis is sit, quo loco sint mortui & qua conditione, coram quo & viuunt suo tempore ab eo resuscitandi, qui penitus coram hominibus nihil esse videtur. Nec mirum statū mortuorum nomine sepulchri, inferni & perditionis, significari in veteri testamento, cum tunc omnes ad inferna profundaq; descenderent, ac quasi pœnitus perire viderentur ante predicationem

regni cælestis & eius apertionē. Argumentatur ergo sapiens ab eo quod deo ea sint manifesta quę sunt profundissima, abditissima, & à cognitione hominum semotissima, hoc est, ex cognitione mortuorum, qui omnino ne esse quidem videntur, multo magis ipsum cognoscere corda, hoc est, cogitationes & affectus hominum adhuc viuentium, quantumuis ea hominibus sint inscrutabilia & profunda. Nā & hæc vnusquisq; de se nouit, & alijs verbo indicare nouit. Qui ergo nouit quod est profundissimum, multo magis nouit & hoc, quod licet est profundum, minus tamen est
Iere. 17 profundum. Vnde Ieremiæ 17. dicitur. Prauum est cor hominis & inscrutabile quis cognoscet illud? Ego dominus scrutans cor & probans renes. Et Psal. 43. Ipse nouit abscondita cordis. Qui nouit etiam mortuos & ea quæ omnino hominibus nō sunt, nouit multo magis ea quæ sunt quantumuis occulta. Qui per infernum & perditionem, impiorum damnationem & damnationis eorum locum intelligunt, cum Lyrano sic hūc locum explicant. Cum infernus & perditio remotissima sint à Deo, vtpote sub terra existentia, à cælesti mansione maximè elongata, nec commune quid habentia cum his quæ in domo Dei sunt, & tamen Deo sint manifesta, multo magis patent ei corda hominum quæ media sunt & in via sunt. At quoniam nihil noui est dicere damnationem impiorum Deo esse cognitam vt quam omnibus eam credentibus certū est ab ipso proficisci, parum efficax esset huiusmodi collectio, ad probādum quod tanquam dubium erat concludendum, corda filiorum hominum ei patere.

13 *Non amat pestilens eum qui se corripit, nec ad sapiētes graditur.*

Dictionem hebraicam לֵץ Letz in multis huius libri locis interpres vertit derisor, aut illusor, quæ propria eius dictionis est significatio, hoc verò loco & alijs aliquot vt capite 19. & 22. vertit pestilens, secutus in ea parte 70. qui eam dictionem vertunt aliquoties pestilentem, vt præter alia loca psalmo primo. Et in cathedra pestilentiæ non sedit. Nam in hoc loco 70. habent ἀπαίδευτος, id est, indoctus, quémadmodum & noster capite 22. vbi nos legimus, Superbus & arrogans vocatur indoctus. Derisor autem est & illusor, qui non tantum peccat, sed aut aperte ridet verbis quæ sunt religionis & futuræ vitæ, aut ita se gerit vt ea pro ludo habere testetur, nec sapientum doctrina commoueatur. Et tales sanè recte pestilentes dicuntur vt qui communitati valde sunt noxij, suis irrisorijs verbis & conuersatione scandalosa. De huiusmodi ergo dicit sapiens quod non ament corripientem nec accedant sapientes, quod videri potest dicere, siue vt sapientes sese cōsolentur, dum à talibus se vident destitui nec amari, sed potius odiri, siue vt à talibus docendis & corripiendis abstineant, ne sanctum iuxta domini consiliū dent canibus,
Matth. 7. nec spargant margaritas ante porcos. Vnde & supra capite 9. dixit: Qui erudit

erudit derisorem, ipse iniuriam sibi facit, & qui arguit impium sibi maculam generat: Noli arguere derisorem ne oderit te.

14 *Cor gaudens exhilarat faciem, in mœrore animi deijcitur spiritus.*

PRo exhilarat faciem, Hebraicè est, bonam facit faciem, aut benè disponit vultum, at id nihil est aliud quam hilarem efficere faciem aut exhilarare faciem. Pro genitiuo animi, Hebræis est cordis, quomodo hic plerique vertendum volunt & nō animi, quamuis pro mente & animo cor sæpè accipiatur, quia alioqui animus & spiritus idem sunt, cum Sapiens dicens: In mœrore cordis deijcitur, vel vt alij vertunt, frangitur spiritus, per cor & spiritum diuersa significare videatur. Intelligūt autem sententiam hanc plerique Hebræos secuti de corde corporali, quod cum gaudet, bene disponit vultum eumque hilarem reddit, quia spiritus suos vitales per gaudium dilatando, diffundit abundè ad faciem, in qua magis quam in alijs partibus agnoscitur dispositio cordis, quamuis & aliæ partes ex cordis gaudio bonam dispositionem recipiant. Cum autem sequitur, In mœrore cordis deijcitur vel frāgitur spiritus, quoniā incōueniens est intelligere affectionem spiritus, hoc est, mentis, sequi dispositionē cordis corporalis, cum contra dispositio cordis sequatur dispositionem mentis, per spiritum, non mentem ipsam accipiunt, sed vel spiritum vitalem qui frangitur, languescit & retrahitur ab exterioribus ad cor cum dolore afficitur aut metu aut quauis passione tristi, vnde sequitur in facie pallor. Aut intelligunt ipsum anhelitum quem cor mœstum grauiter trahit. At nulla videtur necessitas ad has expositiones confugiendi. Nam in huiusmodi locutionibus & toto ferè hoc libro, per cor intelligit sapiēs, mentem & animum, spiritualem scilicet hominis partem, vt cum mox præcedit, quanto magis corda filiorum hominum. Et cum sequitur: Cor sapiens quærit doctrinam. Et supra: Vita carnium sanitas cordis. Et cap. 17. Animus hilaris ætatem floridam facit, vbi etiam est Hebræis, cor lætum & gaudēs. Bene autem ibi vertisse interpretem patet ex eo quod per oppositionem obijcitur: Spiritus tristis exiccat ossa, vbi pro spiritus tristis, idem est Hebræis quod hic pro deijcitur spiritus. Intelligatur ergo cor gaudens animus gaudens & læta mens. Hæc exhilarat faciem, totumque corpus perfundit, quia affectiones mentis redundant in corpus, & in facie vbi omnes vigent sensus, maximè agnoscuntur & operantur. Contra per mœrorem animi, ipsemet spiritus deijcitur, frāgitur & languidus fit, ita scilicet vt ad officia sua parū sit idoneus, nec vacare bene possit studijs, contemplationi, cæterisque mentis operationibus. Ex quo ex prima parte opposita intelligendum relinquitur, spiritu fracto per mœrorem, etiam corpus faciemque hominis indisponi & turbari. Septuaginta incommoda quæ videntur in hac sententia vitare volentes, verterunt

pugnaculis consistere, sed in multitudine subditorum, qui lubenter illorum pareant imperio, in illis opes, in illis vires regni constituendas, per illos regnum benè stabiliendum & muniendū. Et cōtra illorum defectum & diminutionem, ignominiam ei & formidinem allaturam, quantumuis alioqui habeat quod in hac vita splendidum ac magnificum, & ad tutelam imperij firmum videatur. Proinde subindicat regibus & principibus præcipuam operam dandam, vt comitate, clementia, & iustitia tales se exhibeant, vt & sui lubēter eis pareant, nec ab eius regno improbitate commoti discedant, & exteri quoque fama nominis exciti ad regnū eorum commigrent. Pulchrè idem docet colloquium Neronis & Senecæ in Octauia, vbi inter cætera sic habetur. N. Ferrum tuetur principem. S. Melius fides. N. Decet timeri Cæsarem. S. at plus diligi. N. Metuant necesse est. S. Quicquid exprimitur graue est. N. Iustisque nostris pareant. S. Iusta impera. Secundum sensum spiritualem monet hæc sentētia, eis qui Dei Christique gloriam ex animo quærunt, maximè laborandum in hoc vt quamplurimos illi lucrifaciant, & ad obedientiam eius adducant.

29 *Qui patiens est multa gubernatur sapientia, qui autem impatiens est exaltat stultitiam.*

MAgna patientiæ commendatio, per quam fit, vt sapiens quis esse cognoscatur, sicut cōtra impatientia hominis stultitiam eius declarat. Vnde in Ecclesiaste dicitur: Ne sis velox ad irascendum, (Eccles. 7.) quoniam ira in sinu stulti requiescit, hoc est, stulto propria est, quemadmodum & supra hoc capite dictum est: Impatiens operabitur stultitiam. Qui ergo patiens est, vel vt habent Hebræa, qui tardus est ad iram, is declarat se multa gubernari sapiētia, per quam scilicet suis passionibus prudenter tēperat. Aut, vt habent Hebræa, multus est intelligentia, vel multæ est prudentiæ, quod idem est cum nostra lectione, quanquam posset etiam intelligi, eum qui tardus est ad irā facilè percipere & consequi multam prudentiam & intelligentiam. Nam quemadmodum impedit ira animum ne possit cernere verum, ita per mansuetudinem et animi quietem, mens magis est sapientiæ capax, vnde monet Iacobus, In mansue- (Iacob. 1) tudine suscipite insitum verbum. Qui autem impatiens est, aut vt habent Hebræa, qui breuis est spiritu, hoc est, qui cito commouetur animo, velociterque ad iram impellitur, exaltat stultitiam suam, hoc est, eam perspicuam et manifestam facit, quæ alioqui occulta et incognita esse poterat. Quod enim in altum tollitur, omnibus conspicuum fit. Aut exaltat stultitiam suam, hoc est, magnam ostendit stultitiam, sicut contra qui patiens est, multam ostendit prudentiam. Non est enim Hebræis stultitiam suam, sed tantum stultitiam. Iuxta hunc sensum verterunt Septuaginta μακρόθυμος ἀνὴρ πολὺς ἐν φρονήσει, ὁ δὲ ὀλιγόψυχος ἰσχυρῶς ἄφρων, hoc est, longanimis vir multus est in prudētia, at pusillanimis est fortiter insipiēs.

Sicut

Sicut enim non eſt ſimplicis prudentiæ iram cohibere, ſed eximiæ, ita inſignis eſt ſtultitiæ facilè iraſci. Ira enim furor breuis eſt, inquit Poëta.

30 *Vita carnium ſanitas cordis, putredo oſsium, inuidia.*

SIcut præcedens ſententia auocat ab ira, ita hæc à cognato iræ vitio, inuidia. Sanitas, inquit, cordis, hoc eſt, mentis ab omnibus paſsionum morbis liberæ conueniens ſtatus & bona diſpoſitio, non tantum animæ prodeſt, cui multum prodeſt ad contemplationem veritatis, ſed & corpori, quia eſt vita carnium, hoc eſt, corporis, efficit enim vt corpus ſit vegetum, viuax & ſanum. Contra inuidia non animæ tantum nocet, ſed eſt & putredo oſsium, ac tabes omnium etiam internorum & ſolidium membrorum corporis. Cui conſonat illud Poëtæ: Inuidus alterius macreſcit rebus opimis. Cum autem nō tantum inuidia ſanitati cordis contraria ſit, ſed & reliquarum paſsionum intemperies, illam tamē ſolam ſanitati cordis opponit Sapiens, quod ea præcipua ſit, quæ animi tranquillum & conueniētem ſtatum perturbet, eaque diu & animo ſimul & corpori maximè noceat: Pulchrè mali huius excellentiam proſequitur. D. Gregorius libro quinto moralium capite vltimo, vbi locum hunc etiam tractans, ſicut & in tertia parte paſtoralis curæ admonitione vndecima, ſubtiliori intelligentia, carnes & oſſa, ſanitatemque cordis myſticè exponit, ſic vtrobique ſcribens, quemadmodum ex eo Beda eſt mutuatus in commentarijs. Inuidia cum mentem tabefecerit, cuncta quæ inuenerit bene geſta conſumit. Vnde bene per Salomonem dicitur: Vita carnium ſanitas cordis, putredo oſsium inuidia. Quid enim per vitam carnis niſi infirma quædam ac tenera, & quid per oſſa, niſi fortia facta ſignantur? Et plerunque contingit vt quidam cum vera cordis innocentia in nonnullis ſuis actibus infirmi videantur, quidam verò iam quædam ante humanos oculos robuſta exerceant, ſed tamen erga aliorum bona, intus inuidiæ peſtilentia latenter tabeſcant. Benè ergo dicitur. Vita carnium ſanitas cordis, quia ſi mentis innocētia cuſtoditur, etiam ſi quę foris infirma ſunt, quandoque roborantur. Et rectè ſubditur. Putredo oſsium inuidia, quià per liuoris vitium, ante Dei oculos pereunt etiam fortia acta virtutum. Hæc ille, intelligens per cordis ſanitatem, innocētiam mentis, animumq; nullis grauibus peccatis pollutum. Secundum quam intelligētiam etiam aliter hæc ſpiritualis ſanitas cordis, eſt vita carniū, quia ſicuti peccata quæ morbi ſunt animæ, Dei iudicio ſæpe ſunt cauſa morborum corporalium, ita & animę ſanitas meretur & obtinet à Deo corporis ſanitatem. Verum hic ſenſus eſt alienus ab intentione ſapientis. Illud annotandum, in priori membro fieri mentionem carnium, quæ infirmiores ſunt hominis partes, in ſecundo, oſsium, quæ ſunt partes ſolidiores, vt intelligamus ſanitatem mentis etiam infirmioribus & tenerioribus partibus corporis vitam vigoremque conferre, inuidiam verò etiam robuſtiſsimas corporis partes

Gregorius

inficere & corrumpere. Simile obseruat Diuus Gregorius secundum spiritualem sensum quem prosequitur.

31 *Qui calumniatur egentem, exprobat factori eius: honorat autem eum qui miseretur pauperis.*

PRo calumniatur, dictio Hebraica non tantũ significat, falsis aliquem criminibus impetere, quod propriè Latinis est calumniari, sed generaliter significat opprimere aliquem, ac quauis iniuria siue verbis, siue factis illata quempiam afficere. Atque in ea significatione & hoc loco & frequẽter postea in hoc libro sicut & in alijs scripturis vsus est verbo calumniandi noster interpres, vt cum dicitur capite 28. Vir pauper calumnians pauperes, etc. Et hominem qui calumniatur animæ sanguinem, etc. Et capite 22. Qui calumniatur pauperem vt augeat diuitias

Psal. 118 suas, etc. Sic in Psalmis, Non calumnientur me superbi. Et ne tradas me calumniantibus me. Sicut autem verbum calumniatur, hic non propriè accipitur, ita nec verbum, exprobrat, Propriè enim exprobrare est improperare quidpiam, quæ significatio nec Hebraicæ dictioni, nec sensui conuenit. Non enim significatur calumniatorem pauperis, quidpiam improperare Deo. Sed significat dictio Hebręa, probro afficere & dedecore, quæ significatio sensui optimè congruit. Itaque & hoc loco & simili, qui est capite 17. cum dicitur: Qui despicit pauperem, exprobrat factori eius, compositum exprobro pro suo simplici probro, quod est probris afficere & parum in vsu est, positum est. Et est sensus: Qui iniuria afficit egẽtem, probro afficit factorem eius. Quod intelligi posset ob id dictum, quia qui hoc facit sic se habet quasi Deum cui cura est pauperis non timeret, aut quasi Deo non sit cura tuendi pauperis, cum sit ei cura omnium quæ fecit, & de eo sit scriptum: Tibi derelictus est pauper, orphano tu eris adiu-

Psal. 9. tor. Sed ideo magis hoc dicit, quia qui peccat in creaturam, peccat in creatorem eius, eumque dedecore afficit, quod eius creaturam & opus contemnit, ad quod significandum dicit, factorem eius. Neq; verò Deum tantum dicit factorem pauperis ratione naturæ, sed etiam ratione condi-

Eccli. 10 tionis & paupertatis, iuxta illud: Paupertas & honestas à Deo sunt. Et:

Prouer. 22 Diues & pauper obuiauerunt sibi, vtriusque operator est dominus. Itaq; qui iniuria afficit pauperem, dehonestat etiam Deum tanquam authorem paupertatis eius, quia ab ea conditione accipit opprimendi occasionem, quæ conditio à Deo iusto & occulto eius iudicio profecta est, declaratque se non agnoscere Dei mirabile iudicium, quo in hoc mũdo, etiam præter peculiare meritum hominum quibusdam paupertatem immittit, alijs diuitias largitur. Contra, qui miseretur pauperis honorat Deum, non solum quia vices Dei agit subueniendo pauperibus, quorum cura peculiariter Deo relicta est, sed multo magis quia beneficium creaturæ impensum cædit in honorem creatoris, quem ille se magnifacere declarat, qui

rat,qui eius operi benefacit & ſuccurrit, in quibus ope indiget. Rurſum quia talis declarat ſe reuereri Dei iudicium,quo pauperes diuitibus commiſcet,vt hi ab iſtis iuuentur.Efficaciſsima eſt hęc ſententia,ſiue ad coërcendam vim potentium, ſiue ad excitandos piorum animos ad beneficentiam pauperum. Nam honore diuino nihil antiquius habere debemus,contra, Deum opprobrio afficere, vel dictu horrendum eſt. Aliter magis euangelicè. Qui opprimit egentem, probro afficit factorem eius, honorat autem qui miſeretur pauperis, quia Deus ſibi factum imputat, quod pauperibus,ſiue bene, ſiue male impenditur, iuxta quod ipſe dicit in Euangelio:Quod vni ex minimis meis feciſtis,mihi feciſtis.Sic & poſteà dicit Sapiens:Fœneratur domino qui miſeretur pauperis. Matth.25.

32 *In malitia ſua repelletur impius,ſperat autem iuſtus in morte ſua.*

PRO repelletur dictio hebraica magis ſignificat,impelletur aut propelletur,ſecundum quam ſignificationē conuenientiſsimè ſignificabitur impium per ſuam malitiam impellendum, ita vt nunquam ſit ſecurus aut ſtabilis,ſed animo ſemper ſit intranquillo, exagitante illum conſcientiæ remorſu, & ad quæuis vitia rapiatur, impellente eum paſsionum ipſius ac malarum ſuggeſtionum flatu, ac diuinæ iuſtitiæ diſpoſitione ex vno infortunio impellatur in aliud.Hoc enim eſt quod Pſalmus primus comparat impium pulueri,quem proijcit ventus à facie terræ.Et alio loco: Fiant, inquit, ſicut puluis ante faciem venti, & angelus domini coarctās eos, vel vt habent Hebræa,impellēs eos.Ideo & Eſaias: Impios dicit eſſe quaſi mare feruens quod quieſcere non poteſt, nec eſſe impijs pacem.Huic ſenſui bene conuenit quod opponitur, ſperat autem iuſtus in morte ſua,hoc eſt, Cum impius per ſuam malitiam ſemper impellatur vt nunquam vſquam ſit ſecurus, contra iuſtus etiam in morte ſua,cum maximè metuere ſoleant homines,bene confidit & ſecurus eſt. Poteſt noſtra litera & ſic intelligi.Impius ob malitiam ſuam repelletur à ſpe cuiuſcunquē boni poſt hanc vitam,aut à conſpectu domini,abijciendus mox in æternam damnationem. Iuſtus autem vel maximè in morte ſua ſperat,quam ſcit eſſe finem omnium quas hic patitur miſeriarum,& poſt quam ſe vitam æternam conſecuturum confidit. Pſal. 34. Iſa.57.

33 *In corde prudentis requieſcit ſapientia, & indoctos quoſque erudiet.*

QVidam libri non habent quoſque,ſed quoque,nec vtro modo verterit interpres,ex Hebræo colligi ſatis poteſt, nec ad ſenſum multum facit. Hebræa habent, & in medio ſtultorum cognoſcetur, ſcilicet ſapientia.Quo noſter interpres intellexit ſignificatum,ſapientiam requieſcentem in corde prudentis, cognoſcendam tamen inter ſtultos, per eru-

per eruditionem & doctrinam prudentis, cuius est thesaurum, quem habet non abscondere, sed indoctis & imprudentibus communicare, eosdemque suam sapientiam docere, vnde bene vertit, & indoctos quosque vel indoctos quoque erudiet ipsa scilicet sapientia. Septuaginta aliter legerunt quam iam habēt Hebræa, videlicet cum negatione, vnde verterunt ἐν δὲ καρδίᾳ ἀφρόνων οὐ διαγινώσκεται, id est, in corde autem stultorum non cognoscetur. Quos secutus quidam vertit, in insanorum pectoribus ignoratur. Alij, inter quos Pagninus, in Hebræo significari intelligunt sapientiam sic requiescere in corde prudentis, vt non temerè neque iactanter sese prodat, sed oportuno tantum tempore. Contra verò à stultis, si quod sapientiæ verbum habent, illud statim cum iactantia profundi & ostentari, nec habere apud eos locum sicut apud sapientes, illud quod suprà dicitur, sapientes abscondunt scientiam.

34 *Iustitia eleuat gentem, miseros autem facit populos peccatum.*

SEntentia clara est secundum nostram lectionem, docens iustitiam si in gente aliqua vigeat, extollere illam & celebrem magnamq; reddere. Contra peccatum causam esse vt populi alicuius regni varijs afficiantur miserijs & calamitatibus, vt ne fortuito hæc accidere putemus, sed ex iusta Dei mundum gubernantis distributione, discantque principes præcipuam sibi curam habendam, vt iustitia in regno obtineat, si bene velint suo regno. Veritas huius patet ex scripturis in gente Iudaica, quæ quamdiu iustitiam coluit, floruit & præualuit hostibus suis, peccato passim præualente multis obnoxia miserijs facta est. Cæterum Hebræa secundam partem sic habent ad verbum, Pietas (vel misericordia) populorum peccatum. Est enim hic nomen חֶסֶד Hesed, quod proprie significat misericordiam, beneficentiam ac pietatem. Itaque intelligit quidam pietatem populorum dici peccatum, quia omnis beneficentia infidelium, vt ipse vult, peccatum est, iuxta illud Pauli: Omne quod non est ex fide, peccatum est. At præterquam quod hæc sententia simpliciter asserta parum probabilis est, quia possunt infideles quædam agere sine peccato, vt docet D. Thomas in secunda secundæ quæstione 10. articu. 4. non conuenit satis hæc intelligentia priori parti, vt cui nec opponitur, nec commune quid cum ea habet, sicut nec aliorum expositio, qui per pietatem populorum significari intelligunt culturam idolorum, quæ manifeste peccatum est. Ideo alij peccatum hic accipiunt, vt frequenter in lege Mosaica, & apud Paulum, cum dicit Christum factum pro nobis peccatū, pro hostia pro peccato, vt sit sensus: Misericordia & benignitas quam populi exercent sunt coram Deo veluti sacrificium pro peccato, iuxta illud Pauli. Beneficentiæ & communionis nolite obliuisci, talibus enim hostijs promeretur Deus. Itaque quidam vertit. Populorumque benignitas est piaculum, hoc est, peccata expiat. Alij dictionem חֶסֶד Hesed, accipiunt

Rom. 14

2. Cor. 5

Heb. 13.

accipiunt iuxta aliam eius significationem quam habet Leuitici 20. vbi D. Hieronymus vertit, rem nefariam, alij probrum vertunt, vnde & postea capite 25, ab hoc deriuatum est verbum quod D. Hieronymus vertit, insultare, alii probris afficere. Itaque vertunt hic, Et opprobrium gentium est peccatum, hoc est, Sicut iustitia gentis extollit eam & claram facit, ita contra, peccatum est opprobrium populorum, ignominiaque eos afficit. Atque hoc secutus videri potest diuus Hieronymus vertens, Miseros autem facit populos peccatum, nisi potius pro Daleth litera legit literam Resch ei valde similem, hoc est, חָסֵר Heser (quod defectum & penuriam significat) pro Hesed, חֶסֶד. Nam Heser legisse etiam videntur Septuaginta qui habent ἐλαττονοῦσι δὲ φυλὰς ἁμαρτίαι, hoc est, diminuunt autem nationes peccata.

35 *Acceptus est regi minister intelligens: iracundiam eius inutilis sustinebit.*

AD verbum Hebræa habent: Beneplacitum Regis erga seruum intelligentem, & indignatio eius erga pudendum. Vnde patet sensum bene reddidisse nostrum interpretem. Monet sententia sapientiæ operam dandam, vt quæ regibus homines commendet, & sine qua iram regis experturus est qui in eius ministerium & seruitutem assumptus fuerit. Mystico sensu monet, vt vero regi Christo, prudentia nos commendemus, vt nobis ab eo dicatur: Quia super pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam, & non cum inutili seruo proijciamur in tenebras exteriores. Matth. 25.

CAPVT DECIMVMQVINTVM.

1 *REsponsio mollis frangit iram, sermo durus suscitat furorem.*

INsignis sententia artem docens qua indomita alioqui fera cicuretur & mã suescat. Si quis inquit irato suauiter & benigne respondeat, comiter & honorifice eum compellans & placidis vtens verbis, huiusmodi mollis responsio frangit accensam aut commotam iram. Exemplum habemus de Abigail. Contra sermo durus, hoc est acerbus etiam iacentem & sopitam iram sic suscitat vt furor fiat. Mollis enim responsio minuit iræ materiam, & contra sermo durus auget, cuius exemplum habemus in Roboam. Ira enim nascitur ex superbia alterius, aut iniuria vera vel reputata. Habẽt quidem hebręa non frangit iram, sed reducit iram aut retrahit, sed hoc non est aliud quam frangere iram. Habent item non sermo durus, sed sermo doloris aut tristitiæ hoc est sermo dolorem inferẽs, & vt habent Græca λύπηρος, hoc est molestus & tristis, at hoc item non est aliud quam sermo durus, quem noster interpres pulchrè opposuit responsioni molli. Obseruanda est apta metaphora, qua indicatur iram instar flammæ excitatam ascendere, si quis verbis durioribus & asperis veluti follibus sufflet. Nam pro suscitat, Hebræis est, ascẽdere facit. Porrò quod hæc sententia ad literam indicat de conditione iræ humanæ, idem mystico sensu intelligendum de ira diuina. Nam & hanc frangit responsio mollis, hoc est, humilis confessio redarguenti nos reddita, vt patet in Dauide, qui Prophetæ redarguenti respondens: Peccaui, mox audire meruit, Dominus quoque transtulit peccatum tuum. Contra sermo durus eorum qui arguenti resistunt, maiorem iram districti iudicis prouocat, vt patet in Saule qui Samueli se corripiẽti duriter respondens, Imo audiui vocem domini, etc. audiuit se abiectum à regno Israël.

1.Reg. 25. 3.Reg. 12. 2.Reg. 12. 1.Reg 15

2 *Lingua sapientum ornat scientiam, os fatuorum ebullit stultitiam.*

ALteram linguæ commendationem & vituperationem hæc sententia continet, quam vt intelligamus rectè versam ab interprete, sciendum Hebræa pro ornat scientiam, habere ad verbum benefacit scientiæ aut pulchram facit scientiam. Benefacere autem scientiæ, aut eam pulchram facere, non est aliud quam eam decorare & ornare, proinde

proinde melius noster verrit, quam alij qui habent, Pulchrè vtitur scientia. Ornat autem scientiam lingua sapientum, quia eam debito & tempore & loco & modo proloquitur, quibus rebus fit vt pulchra auditoribus scientia appareat, grataque eis sit, cum alioqui obscura sit, & ab indoctis, stultisque hominibus capi non posit. Quod enim ad tempus attinet postea dicitur capite 25. Mala aurea in lectis argenteis, qui loquitur verbum in tempore suo. Contra verò vt dicitur in Ecclesiastico: Ex ore fatui reprobabitur parabola, non enim dicit eam in tempore suo. Modus autem Eccli. 10
dicendi, quantum faciat ad scientiæ decorem, quotidiana docet experientia. Cum autem lingua sapientum sic ornet scientiam: contra, os fatuorum ebulliit, vel vt habent Hebræa, eructat aut scaturire facit, stultitiam, hoc est, è plenitudine stulti cordis abunde & assiduè nihil aliud profundit quam stultitiam, ita vt etiamsi quid sapiens loquatur, tamé hoc ipsum stultitia fiat, quia non debito tempore & modo profertur. Duo ergo notantur & vituperantur in ore stultorum, nempe & loquacitas, quam indocti & fatui ferè affectant, omnibus quod in animo habent ingerere studentes, nec se continere valentes, sed semper instar scaturiginis profluentes: & stultitia, quam sua loquacitate assiduè & copiosè ostentant. Agnoscere istud licet peculiariter in hæreticis nostri temporis, qui indefesso labore nunquam desinunt, tum scribendo, tum prædicando, omnium auribus & oculis suam ingerere impietatem & errorem, nihil aliud ferè semper & vbique quam sua inculcantes.

3 *In omni loco oculi domini, contemplantur bonos & malos.*

NIhil est quod omnibus magis persuasum esse conueniat, quam vt vt habet Paulus, Omnia nuda & aperta esse oculis Dei, hoc est, Heb. 4.
diuinæ cognitioni, nec aliquem esse locum quantumuis secretum aut remotum quo non penetrent & clarè omnes & omnia prospiciant oculi domini. Id enim cognoscere multum valet, & ad consolationem bonorum, & ad terrorem malorum, ne vel illi se à Deo negligi putét, vel hi impune se peccare existiment. Est autem & hæc sententia in Hebræo bimembris, quamuis apud nos id non ita videatur. Non enim est in Hebræo verbum, cõtemplãtur, sed participiũ, hoc modo, In omni loco oculi domini, subaudi verbum sunt, Deinde sequitur, contemplantes malos & bonos: ita vt priori membro significetur oculos Dei ad omnia pertingere loca, secundo, eosdem ad omnes pertingere personas hominum. Quod etiam in nostra litera significabitur, si post oculi domini fiat punctulus, & subaudiatur participium: oculi domini existentes in omni loco. Conuenit cum illo Psal. Oculi eius in pauperem respiciunt, palpebræ eius interrogant filios hominum. Dominus interrogat iustum & impium. Psal. 10.

4 *Lingua placabilis lignum vitæ: quæ autem immoderata est, conterit spiritum.*

HEbræa habent, Sana lingua vel ſanitas linguæ eſt lignum vitæ, & peruerſitas in ea, contritio in ſpiritu, hoc eſt, in qua autem lingua eſt peruerſitas ea adfert ſpiritui contritionem & vt noſter habet, conterit ſpiritum, D. Hieronymus vertit, lingua placabilis, ſiue volens explicare quam intelligeret linguam ſanam, placidam ſcilicet & pacificam quæ dolores curat, iram mitigat, ac diſsidia tollit, ſiue quia dictionē מַרְפֵּא Marpe, non à verbo רָפָא Rapha per alpha in fine, ſed à רָפָה per he in fine deduxit, quomodo eandem dictionem plerique accipiunt ſuperiori capite, vbi pro eo quod nos habemus vita carnium ſanitas cordis, quidam hebræos ſecuti vertunt, vita carnium, lenitas cordis vel cor lene. Significat enim ea dictio ſic deducta lenitatem & lenem quod non eſt diuerſum à placido & placabili. Si ergo intelligatur ſana lingua, generaliter ſignificatur linguam ſapientũ quæ capite 12. dicebatur ſanitas vel ſana, eſſe veluti arborem vitæ quæ erat in medio paradiſi largiens immortalitatem, quia cum ſit in ſeipſa ſana nec obnoxia ſit morbis linguæ quæ ſunt loquacitas, falſitas, prauitas & id genus alia, ac proinde nõ niſi ſalubria proferat, vitam, vigoremque auditorum mentibus ingenerat. Contra peruerſa lingua, ſpiritum auditorum conterit, quia eum conturbat, dolorem aut triſtitiam, aut iram ei immittens, aut quia ſuæ doctrinæ peruerſitate eius bonum ſtatum euertit. Si verò peculiariter intelligatur lingua placida, placabilis, lenis & pacifica, quæ ſpecies eſt linguæ ſanæ, & hæc eſt quaſi lignum vitæ animos hominũ recreans, vegetans, & à mortiferis iræ, doloris aliorumque malorum paſsionibus liberans. Quæ verò immoderata eſt in dicendo, hoc eſt feruentior quam decet, modum in increpando non ſeruans, ſed vel in vehemẽtia & clamoribus vel in multitudine verborum excedens, conterit animum hominis, quem puſillanimem reddit aut exacerbatum atque commotum, euertens ac frangens eius bonam conſtitutionem. Idem ergo penè aut ſimile hæc ſententia ſecundum noſtram lectionem habet & docet quod prima huius capitis.

5 *Stultus irridet diſciplinam patris ſui, qui autem cuſtodit increpationes, aſtutior fiet.*

FRequenter hoc libro Sapiens varijs ſententijs, ad increpationes benignè ſuſcipiendas inuitat, nec mirũ, cum ſciret nihil magis noxium eſſe hominibus quam quod rectè monentes parentes, & predicatores audire nolint, eorumque increpationes ferre recuſent. Quod ne imitemur, ſapiens ſtulti eſſe dicit irridere, aut vt habent Hebræa execrari diſciplinam, hoc eſt, caſtigationem patris ſui, eum verò qui cuſtodit & obſeruat increpationes paternas, ita vt eas habeat præ oculis, & iuxta eas ſe corrigat, fieri aſtutiorem, hoc eſt, prudentiorem quam prius erat, quia per eas mala in quæ aliquando incidit, futuro cauebit tempore. Non habent quidem Hebræa aſtutior fiet per comparatiuum, ſed tantum aſtutus erit, nec ta-

nec tamē malè noster comparatiuum vertit secutus Septuaginta, qui habent πανουργότερος, id est, callidior, quia cū dicitur erit astutus, nihil aliud significatur, quam quod contra recidiuum prudentior fiet.

6 *In abundanti iustitia virtus maxima est, cogitationes autem impiorum eradicabuntur.*

HVnc versum nec Hebræa habent, nec pleraque vetera exemplaria Latina, habent tamen Græca, quanquam diuerso modo, quod ad secundam attinet partem. Sic enim est Græcè ἐν πλεοναζούσῃ δικαιοσύνῃ ἰσχὺς πολλή, οἱ δὲ ἀσεβεῖς ὁλόρριζοι ἐκ γῆς ὀλοῦνται .i. in abundanti iustitia fortitudo magna est, impij autem radicitus è terra peribunt. Vnde patet virtutem hic non accipi vt opponatur vitio, sed pro fortitudine, significaturq; hominem per copiosam suam iustitiam magnam habere fortitudinem, quoque iustior fuerit eo plus habere roboris & firmitatis contra vitia & hostes virtutis, contra iram diuinam à qua non commouebitur. Contra verò impij qui se putant in terra firmiter radicatos, penitus & radicitus è terra perdentur, dum post mortem nihil habebunt reliqui in quo subsistant & fœlices sint. Ita & cogitationes eorum eradicabuntur, quia quicquid adimplere cogitauerunt, siue ad propriam voluptatem, siue ad innocentum oppressionem, non diu subsistet, sed impedietur, omni eis adempta facultate perficiendi.

7 *Domus iusti plurima fortitudo, & in fructibus impij conturbatio.*

NOn dissimilis est hæc sententia superiori versui, ita vt videri possit versus ille fuisse alicuius Græci hanc sententiam sic vertentis. Est autem breuitatis causa parabolicè dictum, Domus iusti plurima fortitudo, pro domus iusti plurimam habet fortitudinem, quanquam hebræa etiam verti possint, Domui iusti, vel in domo iusti, multa est fortitudo. Pro fortitudine quidam vertere maluit, diuitias, eo quod in secūda parte fiat mentio fructuum & prouentuum impij. Nam dictio hebraica & fortitudinem significat & opes, sed ideo Pagnino teste, diuitias quoque significat cum propriè significet fortitudinem, quod diuitiæ sint fortitudo hominis. Vnde suprà capite 10. & infrà capite 18. dicitur: Substantia diuitis, vrbs fortitudinis eius. Proinde nihil vetabit & apud nos fortitudinem pro diuitijs accipere, nisi malimus fortitudinem domus iusti, opponi conturbationi quæ est in domo & fructibus impij. Sensus ergo est: In domo, familia, & bonis iusti est multa fortitudo, iustitia scilicet iusti & diuina gratia, domum eius protegente ac roborante contra omnia mala. At contra, in fructibus & prouentibus impij non est fortitudo, nulla firmitas, sed turbatio & commotio ob multa infortunia quæ ex diuina vltione incidunt, ac fœlicitatem impij conturbant & euertunt. Item in domo iusti multa est animorum fortitudo, ita vt inconcussa mente fortique

animo vtantur conceſsis à Deo facultatibus, ac gnauiter omnes pro eis conſeruandis & augendis inſudent, at in prouentibus impij eſt conturbatio, quia domeſtici eius diſcordibus animis vtuntur eis, vnoquoque ad ſuum explendum deſiderium eos rapiente, & hæredes, prouentuum & diuitiarum, quas impij relinquunt, cauſa, inter ſe frequenter turbantur & litigant. Myſticè domus iuſti, hoc eſt, eius conſcientia multam habet for-
Matth. 7. titudinem. Similis eſt enim iuxta verbum domini, viro ſapienti qui ædificauit domum ſuam ſuper petram, & deſcendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti & irruerunt in domum illam, & nō cecidit, quia fundata erat ſuper petram. At in fructibus impij, hoc eſt, operibus eius eſt conturbatio, magna ſcilicet inſtabilitas, ac conſcientiæ inquietudo. Quod ſi quis pro fortitudine malit legere aut intelligere diuitias, ſciat iuſto pro more veteris legis diuitias tribui, quæ ſi iuxta myſticum ſenſum ſpiritualiter intelligātur, virtutes ac chariſmata diuina, ſic plurimæ inueniuntur in domo, hoc eſt, conſcientia iuſti aut Eccleſia Chriſtiana, quæ domus Chriſti eſt, vt dicat Paulus Corinthijs, In omnibus diuites facti eſtis in illo
1. Cor. 1. ita vt nihil vobis deſit in vlla gratia.

8 *Labia ſapientum diſſeminabunt ſcientiam: cor ſtultorum diſsimile erit.*

RVrſum labia ſapientum commendantur, ſed nunc ab eo quod diſſeminant, aut vt eſt hebræis ſpargunt ſcientiam, quam ſapientes in corde reconditam habent. Sapientum enim eſt hanc non apud ſe ſeruare, ſed anniti vt ad quamplurimos perueniat. Itaque illis proprium eſt ſuis labijs ſpargere in vulgus, in animos hominum & per vniuerſum orbem, ſcientiam, tanquam qui id ſoli poſſunt ex corde ſapiente pręſtare, & tanquam qui id ſoli amore ſapientiæ volunt. Vnde ſequitur: Cor ſtultorum diſsimile erit, pro quo Hebræa habent, Cor ſtultorum non ſic, hoc eſt, non vt ſapientes diſſeminabit ſcīētiam, proinde id quod nos habemus, diſsimile erit, hūc habet ſenſum, Non idem quod labia ſapientum præſtabit, vt quod idem nec valebit nec ſtudebit præſtare labijs, ſed tantum vt ſuprà dictum eſt, eructabit ſtultitiam. Inſigniter huius ſententiæ prior pars impleta eſt in Apoſtolis, quorum euangelica prædicatio exiuit in omnem terram, & in fines orbis terræ verba eorum. Sunt qui ex Hebręo vertunt, Cor ſtultorum non eſt rectum aut firmum. Nam & hoc ſignificat dictio כֵּן Cen, ſi accipiatur vt ſit nomen, quod ſecuti Septuaginta verterunt καρδίαι δὲ ἀφρώνων οὐκ ἀσφαλεῖς, id eſt, corda autem ſtultorum non ſunt firma. Sed non conuenit priori membro hæc verſio, ſicut
Gregorius nec intelligentia noſtræ lectionis, quam indicat D. Gregorius parte tertia curæ paſtoralis capite 19. vbi ſecundam huius ſententiæ partem citās, ſic eam exponit: Cor quippe ſapientum ſibimetipſis ſemper eſt ſimile, quia dum rectis perſuaſionibus acquieſcit, conſtanter ſe in bono opere erigit.

erigit. Cor verò ſtultorum diſsimile eſt, quia dum mutabilitate ſe varium exhibet, nunquam idem quod fuerat manet. Ex Gregorio, hunc commentarium & Beda citat, ſed vt eſt hæc expoſitio pia, ita vt ex ſuperioribus patet, aliena eſt à propoſito ſapientis.

9 *Victimæ impiorum abominabiles domino: vota iuſtorum placabilia.*

HEbræa ad verbum habent: Sacrificium impiorum abominatio domini, oratio iuſtorum beneplacitũ eius. Bene interpres vt ſenſum non verba redderet, ſubſtãtiua, abominatio, & beneplacitum, vertit per adiectiua, abominabiles & placabilia, hoc eſt, beneplacita & grata, ſed ex originali patet vota iuſtorum hic non dici promiſsiones eorum, ſed deſideria & orationes eorum, quæ etiam Latinis dicuntur vota. Docet autem ſententia non fidendum in externis ſacrificijs Iudæorum more, ſed in iuſtitia & virtute, per quam ſolam fieri poſsit vt externus Dei cultus ei placeat, cum contra per iniuſtitiam externa non ſolum non placeant, ſed etiam ei ſint abominabilia, vt & ipſe dominus teſtatur Eſa.1. Non quod ea in ſe ſint abominabilia, ſed abominatur ea vt ab impijs procedunt. Abominabile enim eſt Deo, impium agere coram ipſo perſonam iuſti. Nam iuſtorum eſt ſacrificare Deo. Ad hæc ſignificãda ſcriptura Geneſeos dicit capite 4. Deum reſpexiſſe ad Abel & ad munera eius, ad Cain autem & ad munera eius non reſpexiſſe. Prius ſiquidem perſonæ nominantur quam eorum munera, vt intelligamus ratione perſonarum placuiſſe vel diſplicuiſſe Deo munera, non econtra. Bene autem notandum in hac ſententia, impijs tribui victimas, iuſtis verò orationes, quod impij ſine interiori debito affectu externis ferè fidant rebus, quas & cum pijs communes habere poſſunt, iuſti verò in oratione magis fiduciam habeant, quæ & ipſis eſt peculiaris & propria, vtpote quæ eſt eleuatio mentis in Deum. Eadem diſtributione Sapiens indicat, Deum non delectari pompa quæ in ſacrificijs ſolebat fieri in veteri lege, ſed pro eis magis requirere à iuſtis, puras mẽtis orationes, quæ ſpiritualia ſunt ſacrificia, quod non parum facit ad pauperum conſolationem, qui etſi externis ſacrificijs eleemoſynarum non poſsint Deo ſacrificare, tamen pijs precibus illum placare poſſunt, eique ſacrificare.

10 *Abominatio eſt domino via impij, qui ſequitur iuſtitiam, diligitur ab eo.*

ALtera iam ſententia docet Sapiens, quid Deo gratum, quid ingratum ſit, atque hac rectè intelligimus veluti rationem reddi ſuperioris ſententiæ. Ideo enim victimæ impiorum ſunt abominatio domino, quia illi via impiorum eſt abominatio, hoc eſt, abominabilis. Ideò vota iuſtorum ſunt ei grata, quia qui iuſtitiam ſequitur, diligitur ab

 eo. No-

eo. Notandum autem in hac sententia quod dicit, qui sequitur iustitiam, vel vt habent Hebræa efficacius, qui persequitur aut sectatur iustitiam, vt intelligamus non segniter iustitiæ insistẽdum, sed gnauiter ad eam obtinendam laborandum, vt à qua per carnis illecebras, ita semper retrahamur, vt facilè è manibus elabatur, nisi velut fugientem toto conatu insequamur. Sic & Dauid dicit: Inquire pacem & persequere eam. Dicitur
Psal. 33. item qui sectatur iustitiã, ne putemus necesse esse ad hoc vt quis placeat Deo, perfectam obtinuisse iustitiam, & iam eo peruenisse vt perfectus sit, sed satis esse vt asidue iustitiæ obtinendæ incumbat, nũquam auté quenquam sibi persuadere debere, se in hac vita comprehendisse, at semper conandum vt ad meliora proficiat. Vim Hebraicæ lectionis expresserunt Septuaginta, qui habent διώκοντας δικαιοσύνην ἀγαπᾷ, id est, persequẽtes vel sectantes iustitiam diligit.

11 *Doctrina mala deserentium viam, qui increpationes odit, morietur.*

HAbent quidam libri viam vitæ, sed genitiuus vitæ non est in Hebræo nec etiam in emendatioribus Latinis, & tollit sententiæ decorem. Sic enim dicuntur aliqui deserere viam, quomodo vulgari sermone dicimus aliquos esse extra viam, quanquam sint in aliqua via, quia sunt extra viam in qua deberent esse. Exponunt autem nostri primam partem ferè sic, doctrina eorum qui deserunt viam rectam, est mala, quia ferè sic docent sicut viuunt, & vt malè viuunt, ita & male docent. Aut doctrina etiam bona deserentium viam est mala illis, quia talium doctrina condemnabit eos, tanquam non per ignorantiam peccantes. At hi sensus vt parum conueniunt sequenti parti, ita sunt & alieni à sensu sapientis, quem vt assequamur, sciendum pro genitiuo, deserẽtium, esse datiuum deserenti quomodo & in Glosa ordinaria dicitur alias haberi, & pro doctrina, dictionem Hebraicam magis significare correptionem, castigationem & disciplinam, sicut eandem mox noster interpres in versu quinto huius capitis accipit. Sic ergo habent Hebræa, Correptio vel castigatio mala deserenti viam. Quod sic ferè intelligitur, vt subaudiatur verbum erit, & sit sensus: Is qui deserit viam virtutis malè mulctabitur, non impunè peccabit, sed manet eum mala castigatio, siue à iustitia humana, siue à diuina. Cui sensui conuenit quod sequitur exaggerẽdo priorem partem: Qui odit increpationes morietur, siue quia ante tempus vitam hanc temporalem amittet, aut per vltionem diuinam aut per authoritatem iustitiæ publicæ, siue quia post hãc vitam, in æternã incidet mortem. Possunt item Hebræa & imperatiuè intelligi, hoc modo: Castigatio mala sit deserenti viã & qui odit correptioné moriatur, vt significetur eum qui à recto, voluntate sua praua discedit, grauiter corripiendum & castigãdum esse, quam correptionem aut castigationem si oderit & contempse-

tempserit, morti ipsum ob sua scelera tradendum, & auferédum impium de terra. Potest demum & prior pars sic accipi, correptionem quæ adhibetur, ei qui deserit viam malam videri, vt qui eam contemnat, rideat & aspernetur tanquam grauem & austeram. Secundum quem sensum & nostra lectio accipi potest, hoc modo: Doctrina deserentium viam, hoc est passiuè, doctrina qua docentur hi qui à recto deuiant, mala est in oculis eorum, hoc est, displicet eis, at scire talibus conuenit, quod qui odit increpationes, morietur, siue ante tempus corporaliter, siue post hác vitam æternaliter. Hic sensus etiam erit si legatur, deserenti, quomodo habent libri recens impressi in operibus Bedæ, quamuis commentarius videatur sequi alteram lectionem. Nam sensus erit, Doctrina sapientis videtur esse mala ei qui deserit viam & vltro eligit errare.

12 *Infernus & perditio coram domino, quanto magis corda filiorum hominum.*

DIxerat superius oculos domini in omni esse loco, contemplarique bonos & malos, at ne quis sibi persuadeat exteriora tantum Deo vbique esse conspicua, hac sententia docet etiam corda animosque ei patere. Vtitur autem argumento ad id persuadendũ efficaci. Pro quo intelligendo sciendum quod per infernum (pro quo dictio hebraica propriè significat sepulchrum) & perditionem, quæ duo in scripturis sæpe coniunguntur, significatur status mortuorum, & non solum damnatorum, vt nos fere ex his vocibus auditis concipimus, sed in genere status defunctorum. Vnde in psalmis dicitur. Nunquid narrabit aliquis in sepulchro misericordiam tuam & veritatem tuam in perditione, hoc est, Psal. 87.
num aliquis inter mortuos existens te celebrabit. Et hoc libro rursum capite 27. coniunguntur Infernus & perditio nunquam implentur, pro quibus duobus capite 30. inter quatuor insaturabilia, tantum ponitur nomen inferni, vnde intelligere licet, idem altero quod duobus simul coniunctis significari. Est autem status mortuorũ inter omnia maximè abditus ab oculis & cognitione hominum, cum ex eo ad mortales non sit reditus, & in abditissimis profundissimisque sit locis, nec quicquam de eo nouerunt homines, nisi quantum fide percipiunt. Itaque ad commendãdum diuinam notitiam, & apud Iob idem quod hic dicitur. Nudus, inquit, est infernus coram illo, & nullum est operimentum perditioni. Iob. 26
Quibus significatur statum mortuorum, etsi nulli mortalium cognitum & abditissimum, Deo tamen esse manifestum, qui nouit qualis is sit, quo loco sint mortui & qua conditione, coram quo & viuunt suo tempore ab eo resuscitandi, qui penitus coram hominibus nihil esse videtur. Nec mirum statũ mortuorum nomine sepulchri, inferni & perditionis, significari in veteri testamento, cum tunc omnes ad inferna profundaq; descenderent, ac quasi pœnitus perire viderentur ante predicationem

erudit derisorem, ipse iniuriam sibi facit, & qui arguit impium sibi maculam generat: Noli arguere derisorem ne oderit te.

14 *Cor gaudens exhilarat faciem, in mœrore animi deycitur spiritus.*

PRo exhilarat faciem, Hebraicè est, bonam facit faciem, aut benè disponit vultum, at id nihil est aliud quam hilarem efficere faciem aut exhilarare faciem. Pro genitiuo animi, Hebræis est cordis, quomodo hic plerique vertendum volunt & nō animi, quamuis pro mente & animo cor sæpè accipiatur, quia alioqui animus & spiritus idem sunt, cum Sapiens dicens: In mœrore cordis deijcitur, vel vt alij vertunt, frangitur spiritus, per cor & spiritum diuersa significare videatur. Intelligūt autem sententiam hanc plerique Hebræos secuti de corde corporali, quod cum gaudet, bene disponit vultum eumque hilarem reddit, quia spiritus suos vitales per gaudium dilatando, diffundit abundè ad faciem, in qua magis quam in alijs partibus agnoscitur dispositio cordis, quamuis & aliæ partes ex cordis gaudio bonam dispositionem recipiant. Cum autem sequitur, In mœrore cordis deijcitur vel frāgitur spiritus, quoniā incōueniens est intelligere affectionem spiritus, hoc est, mentis, sequi dispositionē cordis corporalis, cum contra dispositio cordis sequatur dispositionem mentis, per spiritum, non mentem ipsam accipiunt, sed vel spiritum vitalem qui frangitur, languescit & retrahitur ab exterioribus ad cor cum dolore afficitur aut metu aut quauis passione tristi, vnde sequitur in facie pallor. Aut intelligunt ipsum anhelitum quem cor mœstum grauiter trahit. At nulla videtur necessitas ad has expositiones confugiendi. Nam in huiusmodi locutionibus & toto ferè hoc libro, per cor intelligit sapiēs, mentem & animum, spiritualem scilicet hominis partem, vt cum mox præcedit, quanto magis corda filiorum hominum. Et cum sequitur: Cor sapiens quærit doctrinam. Et supra: Vita carnium sanitas cordis. Et cap. 17. Animus hilaris ætatem floridam facit, vbi etiam est Hebræis, cor lætum & gaudēs. Bene autem ibi vertisse interpretem patet ex eo quod per oppositionem obijcitur: Spiritus tristis exiccat ossa, vbi pro spiritus tristis, idem est Hebræis quod hic pro deijcitur spiritus. Intelligatur ergo cor gaudens animus gaudens & læta mens. Hæc exhilarat faciem, totumque corpus perfundit, quia affectiones mentis redundant in corpus, & in facie vbi omnes vigent sensus, maximè agnoscuntur & operantur. Contra per mœrorem animi, ipsemet spiritus deijcitur, frāgitur & languidus fit, ita scilicet vt ad officia sua parū sit idoneus, nec vacare bene possit studijs, contemplationi, cæterisque mentis operationibus. Ex quo ex prima parte opposita intelligendum relinquitur, spiritu fracto per mœrorem, etiam corpus faciemque hominis indisponi & turbari. Septuaginta incommoda quæ videntur in hac sententia vitare volentes, verterunt

χαρδίας

καρδίας εὐφραινομένης προσώπον θάλλει ἐν δὲ λύπαις οὔσης σκυθρωπάζει, hoc est, cum cor gaudet, facies floret, cum autem est in mœroribus, tristis est, aut tetrica est. Docemur hac sententia mœrorem à corde pellere, vt qui & spiritui & corpori sit noxius, operamque dandam vt spiritus tranquillus sit & gaudeat, vt ad pietatis opera, omniaque humana officia apti simus, expediti & alacres. Vnde & Paulus toties hortatur ad gaudiũ mentis, quod verè & solidè haberi non potest nisi ex simplici fide in
Eccli. 30 Christum & conscientia inconquinata. Et Sapiens in Ecclesiastico: Tristitiam, inquit, longè expelle à te, multos enim occidit tristitia, & non est vtilitas in ea.

15 *Cor sapiens quæret doctrinam, & os stultorum pascetur imperitia.*

SEcundam partem vertit quidam, os insanorum, stultitiam alit. Nam & sic Hebræa verti possunt, & significabitur os insanorum fouere stultitiam, iugiter proferendo quæ stulta sunt, eaq; laudando & promouendo, sicut contra cor sapiens doctrinæ percipiendæ & promouendę est addictum. Alij ferè cum nostro interprete vertunt, pascetur imperitia vel stultitia. Et intelligunt os stultorum pasci stultitia, quia delectatur loqui stulta, & quia stulti, verba stultitiæ semper habent in ore, quasi huiusmodi sermonibus viuerent & pascerentur. Potest & aliter intelligi ideo dictum esse os stultorũ pasci imperititia, quia stulti ore aperto & inhiante delectantur audire verba stulta, quibus quasi pasci videntur, ac veluti per os ad cor ipsorum quasi in vẽtrem demittere. Sic enim pulchrè hæc pars opponitur præcedenti. Cor sapiens quæret doctrinam. Sicut enim mens sapientis quærit doctrinam & intelligentiam, cupiens in ea proficere, ac velut cibum suum continue illam percipere, atque ob id sapientes adit quos ore hiante & intento vultu audiẽdo, sapientiã intra se recipit quam desiderat: ita contra stulti ore inhiante ad ludicras & vanas narrationes, auidè eas corde percipiunt, quemadmodum patet in multis nostris Christianis qui cum sacris concionibus non delectentur, confluunt certatim ad fabulas quæ exhibentur in spectaculis, intento ore eas audientes. Secundum hunc sensum intelligere licet non inepte cordi sapientis opponi os stultorum. Significatur enim per os stultorum etiam eorum cor pasci stultitia. Hunc sensũm habet & altera Hebræorum lectio. Siquidẽ duplex hic illis est lectio פִּי Pi, hoc est, os, vel פְּנֵי Pene, hoc est, vultus stultorum pascetur imperitia.

16 *Omnes dies pauperis, mali: secura mens quasi iuge conuiuium.*

PRo secura mens, Hebræis est bonum cor. Bonum autem cor dicitur Hebraica phrasi cor lætum & iucundum, vnde Esther 1. vbi nos habemus, cum rex esset hilarior, Hebræis est, Cum bonum esset cor regis. Caietanus tamen bonum cor intelligit, cor virtute præditum. Cum

autem

autem lætum esse cor non posit quod curis torquetur & securum non est,cumque virtus mentem tranquillam faciat & securam,non malè interpres pro bono corde vtrouis modo intelligatur,vertit secura mẽs. Intelligunt autem quidam secunda huius sententiæ parte indicari quæ res medeatur pauperibus contra dies malos,vt sit hic sensus:Omnes quidem dies hominis inopis sunt miseri,tota pauperum vita calamitosa est, quia præterquam quod paupertas multa secum adfert incommoda,ipsa per se semper adhærens perpetuam adfert molestiam & miseriam, at si pauper sit lætus mente,aut virtute sit præditus, lætitia illa cordis aut tranquillitas conscientiæ quam virtus adfert secum, paupertatis molestiam discutiet,suauiusque talis viuet,suæ mentis cõsolatione assiduè refectus,quam diues qui in suis diuitijs,multis torquetur curis & solicitudinibus. Simplicius tamen fuerit accipere sententiam hãc,vt per eam significetur oppositio inter afflictionem & lætitiam, in hunc sensum: Paupertas & afflictio efficit vt omnes hominis dies sint mali, adfertq; iugem miseriam, ita vt nihil sit in hac vita quod ipsum delectet quamdiu affligitur, nec cibus illi sapit,nec cantus illi dulcis est. At contra, lætitia mentis, eiúsque tranquillitas quasi iuge est conuiuium, discutiẽs ac superans si quid triste incidat. Non enim hic nomine pauperis, tantum egeni significantur, sed dictio Hebraica propriè quemuis afflictum significat, qui & apud nos in in scripturis frequenter pauper dicitur, vt ibi: Tibi derelictus est pauper. Psal.9
Afflicto autem & pauperi tribuere cor lætum, scripturis parum conuenit. Quem enim afflictum dicunt, eum & mœrentem corde significant. Secura ergò mens generaliter est mens libera à cura & anxio metu,quadis semper est læta. Nam quæ læta non est,aliqua anxia cura tenetur captiua,vt mens afflicti quæ solicita est quomodo malum effugiat quo præmitur. Significat ergo operam dandam vt pulso mœrore & afflictione mentis,animo læto viuat homo. At subtiliori intelligentia, secura mens est quæ malæ conscientiæ stimulis non pungitur, ita vt non sibi ob conscientiæ remorsum malè vel hic, vel posteà metuat,sed dicere posit cum Paulo: Gloria nostra hæc est testimonium conscientiæ nostræ. Hæc men- 2.Cor.1
tis securitas non potest verè esse sine virtute & bonitate, vt rectè talis mens dicatur bona,vt habent Hebræa. Hæc mẽtis securitas,solidũ verũq; gaudium menti sola dare potest,vt rectè etiam dicatur mens læta, vt alij Hebræa intelligunt. Hæc quasi iuge est conuiuium,quia continue hominem reficit & consolatur in omnibus quæ accidunt, efficitque vt nihil eum contristet,nihilque metuat. Quod pulchrè ex parte prosequitur D. Gregorius libro 2. Moralium cap.19. Nihil,inquit,simplici corde fœlicius quia quo innocentiam erga alios exhibet,nihil est quod pati ab alijs formidet. Habet enim quasi arcem quandam fortitudinis simplicitatẽ suam. Nec suspectus est pati quod se fecisse non meminit. Vnde benè per Salomonem dicitur: In timore domini fiducia fortitudinis. Qui rursum ait, Gregorius

Secura mens quasi iuge conuiuium. Quasi enim continuatio refectionis est ipsa tranquillitas securitatis. At contra, mens praua semper est in laboribus, quia aut molitur mala quę inferat, aut metuit ne hæc sibi ab alijs inferantur. Et quicquid contra proximos excogitat, hoc contra se excogitari à proximis formidat. Fit vndique suspecta, vndique trepida, etc.

17 *Melius est parum cum timore domini, quam thesauri magni & insatiabiles.*

Psal. 36. CONuenit hæc sententia cum eo quod habet Psalmista: Melius est modicum iusto, super diuitias peccatorum multas. Bene auté hæc superiori subiungitur, vt cuius veritas ex superiori consequitur & melius intelligitur. Ideo enim melius est parum habere cum timore domini quam possidere magnos thesauros, qui nec satiantur, sed semper accumulantur & augentur, nec satiant mentem possidétis, sed in eo potius accendunt habendi desiderium, iuxta illud Poëtæ: Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit: quia inter omnia bona excellit mens læta, bona & secura, quæ maximè esse solet in his qui parum habent cum timore domini. Timor enim ille efficit, vt Deo non obmurmurét, sed præsentibus contenti sint, & modica possessio, causa illis est vt minus timeát, minus turbentur & minus torqueantur, cum cõtra diuitiæ peccatoribus multam eis inquietudinem, curam & metum afferunt. Melius est ergo parum cum timore domini, etc. tum quia ad præsentem vitam quieto, tranquilloque animo transigendam vtilius est, tum quia ad æternam vitam obtinendam expedientius est. Cæterum pro, & insatiabiles, Hebræis est, & tumultus vel turbatio in eis, hoc est, thesauri vel diuitiæ quæ cum tumultu vel turbatione animi vel congregantur, vel possidentur, vt sunt diuitiæ non iustorum, sed peccatorum, qui nesciunt illud Dauidis: Diui-
Psal. 61. tiæ si affluant, nolite cor apponere. Pro eo, noster vertit, insatiabiles. Nam insatiabilitas hic significata, arguit & includit animi tumultum & turbationem. Potest autem dictio, insatiabiles, accipi vel passiuè vel actiuè, vt supra est indicatum, hoc est, thesauri qui vel non satiantur, vel nõ satiant, quo secundo modo magis postulant Hebræa vt accipiatur.

18 *Melius est vocari ad olera cum charitate: quàm ad vitulum saginatum cum odio.*

SImilis est hæc sententia superiori. Nã vt ibi tenuitas opũ cũ timore Dei præfertur diuitijs cum insatiabilitate & turbatione, ita hic tenuitas mensæ cum charitate præfertur lautis preciosisque epulis cum odio. Et quanquam non malè vertit interpres, tamen Hebræis sensus est generalior. Habent enim, Melius est conuiuium oleris vbi est charitas, quam bos saginatus (vel cõuiuium bouis saginati) in quo est odium. Itaq; non fit mentio vocationis ad conuiuium, ac proinde non tantum docet senten-

ſententia hoſpites, quale conuiuium præferre debeant in domo aliena, vt noſtra lectio ſignificat, ſed & quoſuis docet quale conuiuium in propria domo optare debeant, maioremque operam quibuſuis patribus familiarum dandam, vt cum charitate cibum cum ſuis edāt, quam vt lautam inſtruant menſam. Plus enim voluptatis adfert dilectio in conuiuijs, quam lautitiæ ciborum ſine illa. Dilectio & amor tenuitatem recōpēſat, odium & rixæ menſales, delitias precioſorum etiam ciborum inſipidas reddunt, vt experientia docet. Itaque ſimilis eſt hæc ſententia ei quæ ſequitur capite 17. Melior eſt buccella ſicca cum gaudio quam domus plena victimis cum iurgio. Beda legit non vocari, ſed vocare, vt patet etiam ex eius commentario. Quæ lectio magis conuenit & cum Hebræo & cum Septuaginta, qui habēt: Melius eſt hoſpitalitas olerum ad amicitiam & gratiam, quam appoſitio vitulorum cum inimicitia.

19 *Vir iracundus prouocat rixas, qui patiens eſt, mitigat ſuſcitatas.*

CONcordat planè in ſenſu cum Hebræis hæc parabola, & veritatem eius experientia docet. Conuenit autem cum prima huius capitis ſententia. Ideo enim vir iracundus prouocat rixas, quia ſermo durus ſuſcitat furorem. Qui patiens eſt mitigat ſuſcitatas, quia reſponſio mollis & ſilentium frangunt iram. Primam huius ſententiæ partem & poſteà habet Sapiens capite 26. & 29. & Sapiens in Eccleſiaſtico: Homo, inquit, iracundus incendit litem & vir peccator turbabit amicos. Docet autem hæc ſententia, non tantum abſtinere ab ira quæ tantorum eſt cauſa malorum, ſed etiam à conſortio iracundorũ, à quo poſteà capite 22. apertè auocat ſapiens. Eccli. 28

20 *Iter pigrorum quaſi ſepes ſpinarũ, via iuſtorum abſque offendiculo.*

PRo abſque offendiculo, Hebraicè eſt, complanata eſt vel trita eſt aut ſtrata eſt, quo aliud non ſignificatur, quam viam iuſtorum expeditam eſſe nec habere impedimentum aut offendiculum in quod impingant. Senſus autem eſt: Iter virtutis quod pigris hominibus ambulandum incumbit, videtur eis eſſe quaſi ſepes ex ſpinis contexta, hoc eſt, iudicant eam viam non tantum difficilem eſſe, ſed impoſsibilem, quemadmodum impoſsibile eſt ſpinoſam pertranſire ſepem, aut viam virtutum aſperrimam reputant, in qua veluti inter ſpinas incedere videntur. At contra via quam iuſti ambulant virtutem amantes, eſt eis abſque offendiculo, in ea magnam facilitatem inueniũt, nihil in ea ipſos offendit, atq; à recto deterret, ſed veluti viam bene tritam & complanatam fœliciter & expeditè perambulant. Quem ſenſum & D. Gregorius pulchre proſequitur libro Moralium 30. capite 23. Multos, inquit, ſępe videmus vitam quidem ſanctæ conuerſationis appetere, ſed ne hanc aſſequi valeant, modo irruentes caſus, modo futura aduerſa formidare. Qui incerta mala dum quaſi cauti proſpiciunt, in peccatorum ſuorum vinculis incauti retinen- Gregorius

tur. Multa enim ante oculos ponunt, quæ si eis in conuersatione eueniat, subsistere se non posse formidant. De quibus bene Salomon ait: Iter pigrorum quasi sepes spinarum. Nam cum viam Dei appetunt, eos velut spinæ obstantium sepium, sic formidinum suarum oppositæ suspiciones pungunt. Quod quia electos impedire non solet, bene illic secutus adiungit, Via iustorum absque offendiculo. Iusti quippe in conuersatione sua quodlibet eis aduersitatis obuiauerit, non impingunt: quia temporalis aduersitatis obstacula, æternæ spei & internæ contemplationis saltu transiliunt. Hæc ille, ex quo suum commentarium hoc loco sumpsit Beda, vt & alias sæpè.

Filius sapiens lætificat patrem, & stultus homo despicit matrem
21 *suam.*

IDem habet prima sententia capitis 10. nisi quod ibi in secunda parte dicitur, stultum tristitiã esse matris suæ, hic, ipsum despicere illam. Despicere autem stultus matrem dicitur, siue quia non curat eam, prout desiderat, gaudio afficere, sicut filius sapiens studet parẽtes exhilarare siue quia eius monitiones spernit, nec eis vult obtemperare, sicut contra filius sapiens parentibus morigeratur, ac per hoc eos lætificat.

22 *Stultitia gaudium stulto: & vir prudens dirigit gressus suos.*

STultus, inquit, gaudet rebus stultis & vanis videndis, audiendis et agendis, gaudet item in his quæ stulte egit. At contra, vir prudens id habet cordi vt gressus suos rectos faciat, ac recte ambulet id illi volupe est, ad id omnem animi applicat intentionem. Demonstrat ergo hęc sententia diuersa stulti et prudentis studia.

23 *Dissipantur cogitationes vbi non est consilium, vbi verò sunt plures consiliarij confirmantur.*

HEbræa ad verbum sic verti possunt, Dissipa cogitationes quando non est consilium, et in multitudine consiliariorum stabis. Vt sit hæc sententia monitoria, docens tunc homini cogitationes non sequendas, quando non solido aliquo prudentum consilio subnixæ sunt, tunc verò perficiendas, cum accesserint consultores plurimi. Possunt tamen Hebræa & aliter verti, quia verbum הָפֵר Hapher, potest non tantum esse imperatiui modi, sed & infinitiui, positi pro nomine, vt sic vertatur, Irritare cogitationes, hoc est, irritatio vel dissipatio cogitationũ, subaudi erit, quando non est consilium, & in multitudine consultorum stabit, subaudi, cogitatio. Atque hoc secutus est noster interpres, ac post eum quidam alij. Secũdum hanc versionem est assertoria sententia, docens irritos fore conatus & studia eorum qui in agendis non adhibent debitum consilium, vt ne quis sibi nimium fidat. Contra ratos fore conatus & cogitatio-

gitationes eorum qui multis vtuntur prudentibus consultoribus. Eodem ergo spectat hæc sententia quo illa capitis 11. Vbi non est gubernator, populus corruet, salus autem vbi multa consilia.

24 *Lætatur homo in sententia oris sui: & sermo oportunus est optimus.*

HEbrææ ad verbum habent: Gaudium est viro in responsione oris sui, & verbum in tempore suo quam bonum. Itaque pro responsione interpres vertit sententiam, nec male, quia sententiam suam respondet qui de re aliqua requiritur. Pro quam bonum, vertit optimus, quia per illud quam bonum, nihil aliud significatur hebraica phrasi quam sermonem in tempore suo prolatum, hoc est oportunum valde esse bonum. Nam superlatiuis carent hebræi, quem hoc modo nonnunquam circumloquuntur vt cum dicitur. Ecce quam bonum & quam iucundum habitare fratres in vnum. Dicit ergo hominem lętari in responsione & sententia oris sui, quam profert ab aliquo de re quapiam interrogatus, quando scilicet ea docta est, et ab alijs approbatur, aut quádo consiliũ eius bene succedit, vt intelligamus fructum prudentis consilij & cõgruæ responsionis, esse gaudium quod redit ad respondétem, tum ob honorem quem inde consequitur, tum ob vtilitatem quæ ad alios peruenit. Quod amplius insinuans subdit, & sermo oportunus atque suo tempore prolatus valde est bonus, vt qui & gaudium adferat dicenti, & vtilitatem audienti. Continet ergo hæc parabola commendationem appositę responsionis & sermonis oportuni.

Psal. 132.

25 *Semita vitæ super eruditum, vt declinet de inferno nouissimo.*

AD verbum sic habent Hebræa. Semita vitæ ipsi intelligenti est ad supera, vt declinet ab inferno deorsum vel ab inferno imo. Et est sensus, Semita vitæ perducit ipsum intelligentem vel prudentem sursum vel ad superna, vt declinet ab inferno qui in imo & deorsum est. Perducit autem semita vitæ sursum, siue quia mentem hominum à terrenis auocat ad cœlestia, siue quia ad cælestem gloriam tandem hominem euehit liberans eum à damnatione & æterna impiorum morte. Atque hic quidem patet nomine inferni (quanquam dictio hebraica significet propriè sepulchrum) significari in scripturis non semper statum mortuorum in genere, sed aliquando statum damnatorum ad ęternam mortem, à quo sola semita vitæ hominem prudentem eximit. Nec putandum est ideo hic significari statum damnationis quia vt nos legimus, additur nouissimo. Hebræa enim nec habent superlatiuum nouissimo, nec comparatiuum inferiori vt quidam vertunt, quomodo & legitur Psalmo. 85. sed tantum habent & hic, & in psalmo iam dicto, inferno imo, aut qui deorsum est, ita vt nulla significetur comparatio, inferni vnius ad infernum

alterum quorum vnus sit superior alter inferior, quanquam rectè doceat Augustinus in psalmum prædictum scribens, quendam infernum dici superiorem alium inferiorem. Simpliciter enim additum est imo vel deorsum quia præcedit sursum vel superne. Mirari autem hic quis possit quomodo sapiens iter virtutis (nam hoc est semita vitæ) dicat prudétem sursum ducere, cum eo tempore necdum iustis liceret à morte cœlos ascendere. Et fortasis hæc est causa quare quidam sententiam hanc nimis Iudaicè & carnaliter putét sic posse accipi, vt significetur viam virtutum prudentem perducere sursum, hoc est ad dignitates & honores inter homines, eumque liberare ab inferno, quia ad longæuam vitam hominem perducit, & vt serius in sepulchrum descendat efficit. Sed & in Ecclesiaste Sapiés dicit spiritum hominis ascendere sursum. Dicit enim. Quis nouit si spiritus filiorum Adam ascendat sursum, & si spiritus iumentorum descendat deorsum, significans spiritus humanos ascendere sursum, quáuis id ignorarent impij, Et capite vltimo. Et reuertatur puluis in terram suam, & spiritus redeat ad Deum qui dedit illum. Ergo & in veteri testamento spiritus iustorum sursum ascendere dicitur, nimirum propter spem qua per Christum liberatorem expectauerunt se aliquando consecuturos regnum cæleste. Atque hic est vnus insignis locus, in quo manifestius quam in alijs plerisque veteris testamenti libris insinuatur aut cælestis gloria iustorū, aut infernalis pœna impiorum. Nostram lectionem Beda sic exponit vt significetur erudito & prudenti desuper semitam vitæ aperiri & ostendi. Eruditum, inquit, dicit non solum scientia, sed & operatione perfectum. Huic etenim iure semita vitæ desuper aperta est, huic cœli ianua patet. Itaq; intelligit vitæ semitam esse super eruditum, quia superius ei via ad vitam parata est. Quem sensum & Hebræa habere possunt, nec est alienus à sensu superiore, cum quo si nostram lectionem omnino velimus conuenire, subaudiendum erit aliquid in hunc modum. Semita vitæ eruditum euehit aut ducit super, hoc est desuper, vt declinet de inferno qui est nouissimus, hoc est, in imo deorsum situs.

(Margin: August. — Eccle. 3.)

26 *Domum superborum demolietur dominus, & firmos faciat terminos viduæ.*

COmmendat hæc sententia vt & aliæ pleræque similes iustitiam diuinam, ad terrorem superborum & potentium, ad consolationem verò humilium, quos nomine viduæ insinuat, ex omnibus humilibus viduæ nomen potissimum exprimens, quòd viduæ maximè sint desolatæ & derelictæ in hominibus, potentum iniuriæ maximè expositæ, quarum proinde peculiariter iudex & vindex dicitur in scripturis Deus. Superborum ergo, inquit, qui scilicet in suis viribus confidentes tutos se & bene radicatos putauerunt, aliosque miseros oppresserunt, occupantes agros eorum, domum, hoc est, familiam & quæ ad eam pertinent, demolietur,

lietur, vel vt habent hebræa extirpabit dominus. Et contra firmos faciet fines, hoc est possessiones & agros viduæ, defendens scilicet eos cōtra violentorum potentiam ne occupare possint quemadmodum conātur, aut vsurpatos agros in suos fines restituens. Exercet hæc nonnunquam ad literam Deus contra superbos & pro humilibus viduis, vt habemus insigne exemplum, in Holoferne superbo & Iudith vidua, & quod occulto suo iudicio minus aliquando facere hic videtur, sinens viduas opprimi, in futura vita plenius exequetur, quando nullam habebunt superbi domum in qua glorientur & quiescant, & viduarum termini erūt ita firmi, vt ab omni sint impetitione impiorum liberæ futuræ & securæ. Mysticè quemadmodum Beda doctè commentatur, Domus superborum conuenticula sunt hæreticorum, cæterorumque Ecclesiæ persecutorū, quam domū demolietur dominus, & firmos facit in orbem vniuersum terminos eiusdem Ecclesiæ, sponsæ scilicet suæ, sed eius iam visibili præsentia destitutæ, vt ideò rectè etiam viduæ comparari possit.

27 *Abominatio domini cogitationes malæ, & purus sermo pulcherrimus firmabitur ab eo.*

TRes vltimæ dictiones, firmabitur ab eo, nec habent Hebræa, nec Græca, nec quidam antiqui scripti codices Latini, quanquam Beda se legisse per commentarium declaret. Itaque tantum legendū est, & purus sermo pulcherrimus. Pro quo Hebræa dupliciter verti possunt. Primū sic, & mundi sermones decoris, vel pulchritudinis: Et hæc quoq; verba dupliciter accipi possunt. Aut sic vt dictio sermones, bis intelligatur in hunc modum. Et mundi sermones vel munda verba, sunt sermones, vel verba decoris, vel iucunditatis, hoc est, verba iucūda, vel pulchra, hoc est, pura verba & munda ab omni falsitate & malitia, sunt iucunda aut pulchra coram Deo. Atque in hunc sensum noster accepisse videtur, dum vertit & purus sermo pulcherrimus. Quomodo & ex neotericis quidam post nostrum accepit. Vertit enim, eique iucunda sunt pura verba. Aut potest hæc prior versio accipi in hunc sensum. Et sermones decoris, hoc est, sermones decori, honesti ac pulchri, sunt mundi coram Deo, hoc est, grati & acceptabiles, vt mundum, opponatur abominationi, sicut secundum legem mundus cibus distinguitur contra immundum qui & abominatio dicitur. Atque hic sensus videtur mihi conuenientior, quem & nostra litera habebit si sic construatur & ordinetur, sermo pulcherrimus, est purus coram Deo. Alij sic vertunt, & mundorum verba decoris vel iucunditatis, vt sit sensus, mundorum verba, sunt verba decoris vel iucunditatis, hoc est, verba pulchra vel iucunda, quod secuti Septuaginta habent ἁγνῶν δ' ῥήσεις σεμναί, hoc est, castorum autē verba grauia sunt aut veneranda. Quæ versio per genitiuum videri potest magis conuenire priori parti, quæ non habet in hebræo, cogitationes malæ sed per genitiuum

nitiuum, cogitationes mali, scilicet hominis, vt mundi opponantur malo. Cæterum cum in priori membro de cogitationibus malis dicatur, in secundo dicitur de verbis, quia ex cogitationibus verba procedũt.
Matth 12. Ex abundantia enim cordis os loquitur. Itaque & in priori membro significatur cum cogitationibus impiorum displicere Deo etiam eorum verba: & in secundo significatur, cum verbis placere eidem & iustorum cogitationes.

28 *Conturbat domum suam qui sectatur auaritiam: qui autem odit munera viuet.*

DVobus modis potest intelligi quod dicitur auarum conturbare domum suam, nempe aut quia multas excitat in familia sua contentiones & turbationes arguendo suos, & quòd nõ satis lucri faciant, & quòd nimium consumant in victu & vestitu, aut quia sua auaritia & iniustitia meretur vt domus eius, hoc est, familia & possessio eius à Deo aut ab hominibus turbetur, vexetur ac molestetur. Siquidem ferè fit vt auare & iniuste parta, multorum malorum in familia & fortunæ bonis sint causa & occasio. Huic posteriori intelligentiæ magis conuenit quod sequitur, Qui autem odit munera, viuet. Quod de eis muneribus intelligendum est, quæ dantur aut accipiuntur ad peruertendum iudicium, quemadmodum fit ab auaris & iniustis iudicibus. Qui enim munera talia recusat accipere, viuet, hoc est, prospere pacateque aget, liber à vindicta diuina, ac insectatione humana, quæ frequenter exurgit contra auaros, qui alienas res iniuste comparauerunt, & ob auaritiam iudicium peruerterunt. Bene autem generalis hæc sententia aptari potest singulariter ad pastores & concionatores, qui si auaritiæ student, suas subuertunt ecclesias, et contra si non temporalis lucri causa gregem Christi pascunt, semitam vitæ sequuntur, viuentque et apud Deum semper in cœlis, et apud homines immortali fama in terris.

29 *Per misericordiam & fidem purgantur peccata, per timorem autem domini declinat omnis à malo.*

HÆC sententia non est hoc loco in hebræo, nec in antiquis latinis codicibus. Est tamen hoc loco apud Græcos, & similis est apud hebræos & in nostris libris capite sequenti versu 70. proinde ibi exponetur.

30 *Mens iusti meditabitur obedientiam: os impiorum redundat malis.*

PRO obedientiam, quidam libri habent sapientiam. Et dubitari potest vtro modo noster verterit. Nam Hebræa dictio ענה Ana, significat præter alia & respondere & humiliari. Priori significato conuenit

uenit accusatiuus sapientiam. Vertunt enim fere, mens vel cor iusti meditabitur ad respondendum, hoc est, non statim iustus interrogatus respondebit quicquid in buccam venerit, sed ne quid præcipiti responso dicat quod vel impium sit & contra Deum, vel in cuiusdam præiudicium & læsionem, meditabitur apud se quid respondendum sit. Cui conuenit quod ex opposito subiungitur: Os impiorum redundat malis, vel vt habent hebræa eructat mala, hoc est, os impiorum statim prorumpit ad effundendum ea, quibus cor est plenum, nec tacere potest nec bene loqui nouit, sed velut flumen plenum nũquam desinit scaturire mala ex abundantia cordis profundens assidue. Itaque laudatur merito Demosthenes cui cum obiectum esset, quòd elaborata pronunciaret, respondit, se non modo scripta, sed etiam sculpta dicturum esse si posset. Et addidit hanc vocem memoria dignam. Ego improbum ciuem duco, qui sine meditatione audet Reipub. consiliũ dare. Huic sensui conuenit vna lectio, Mens iusti meditabitur sapientiam, hoc est, cogitabit quomodo prudenter respondeat interrogantibus. Altera lectio conuenit secundo verbi significato quod est humiliari, atque hoc significatum magis secutum nostrum interpretem, vt verterit obedientiam potius quàm sapientiam, videri potest ex eo, quod capite 10. Ecclesiastis, idem verbum verterit obedire, vbi nos habemus: Pecuniæ obediunt omnia. Secundum hanc lectionem sensus erit cor iusti cum ab aliquo monetur, meditabitur obedire, humiliabit se ad obediendum se præparabit: at contra os impiorum redundat malis, ita vt bene monentibus resistat & obmurmuret.

30 *Longe est dominus ab impijs & orationes iustorum exaudiet.*

LOngè dicitur dominus esse ab impijs, cum tamen Paulus dicat, Actuum 17. Non longè illum esse ab vnoquoque nostrum, quod in ipso viuamus, moueamur et simus: quia non adest eis paratus per gratiam suam ad auxiliandum eis et exaudiendũ eorũ preces, sed perinde se habet quoad auxiliandum eis et exaudiendum eorum preces quasi ab eis elongatus non videret eorum calamitates, nec audiret eorum preces. Vnde per contrarium de iustis subditur, & orationes iustorum exaudiet, exhibens se illis quasi propinquum & præsentem. Sic & Psalmista: Prope est, inquit, dominus omnibus inuocantibus eum, omnibus inuocantibus eum in veritate. Voluntatem timentium se faciet, & orationes eorum exaudiet, & saluos faciet eos. Potest autẽ & alijs considerationibus rectè dici dominus longè esse ab impijs, nempe & quia longissimè est à cordibus eorum, quæ illum non considerant nec attendunt, & quia dissimilitudo magna est, inter Deum & impios, sicut ob similitudinem & conformitatem voluntatis iustorum cum voluntate Dei, dicuntur iusti appropinquare Deo, & Deus illis. Sed ad id quod primo posuimus respexisse hic sapientem, patet ex subiuncta opposita parte. Psal. 144.

31 *Lux oculorum lætificat animam, fama bona impinguat ossa.*

FAma bona accipitur hic aliquibus pro bono nomine & opinione bona quæ habetur de aliquo, sic enim accepisse videtur Lyranus, adducens pro declaratione huius, Fama bona impinguat ossa, illud vulgare, Virtus enim laudata crescit. Verum iuxta alios melius accipitur pro rumore & nuncio bono, quod apud homines de re quapiam spargitur. Est enim Hebræis ad verbũ, Auditio bona vel auditus bonus. Comparat siquidem parabola auditum visui, significaturq; ad literá, ea quę per hos duos sensus percipiuntur magnum habere momentum ad lætificandum mentem, & proinde etiam ad vegetandum beneque afficiendum corpus, cuius bona habitudo vel mala sequitur animi dispositionem. Dicit ergo, Lux oculorum, hoc est lux corporea quæ oculis percipitur, lætificat cor, quemadmodũ patet cum post noctis tenebras mœrorem metumq́ue incutiẽtes, sol oritur, aut cum post nubilam auram, cœlum serenum emicat lucente sole. Aut aliter potius sic, Lux oculorum, hoc est, ea quæ oculos illuminant, quæ scilicet oculis grata sunt & iucunda, non solum oculos lætitia afficiunt, sed & mẽtem hominis per oculos. Ita quoq; & fama bona, hoc est, sparsum de re quapiam nuncium bonum, quod auditu percipere iuuat, impinguat ossa, hoc est, membra hominis bene afficit. Quod autem luci oculorum, lætitiam animæ, auditui autem grato, ossium impinguationem tribuit, non sic accipiendum est, quasi illi illud, hoc huic sit proprium, sed vt bona corporis dispositio bonam mentis sequitur affectionem, ita vtrunque vtrique intelligendum est competere, quanquam elegantiæ, quæ in varietate est causa, vnum vni & alterum alteri tribuatur, ita vt significetur gratum tum aspectum tum auditum, & mentem, & corpus hominis bene afficere, nisi dicamus ossium, hoc est, membrorum impinguationem, ideo potius bono nuncio & rumori attribui, quod maior & diuturnior lætitia, queque corpus magis peruadat, nascatur frequenter ex bonis nuncijs, vnde magnus ad hominem redit sæpe fructus, quàm ex aspectu rerum pulchrarum & gratarum, quæ transitoriam ferè adferunt lætitiam. Docet autem hęc parabola duos hos sensus multum valere ad animi corporisq́ue dispositionem, & proinde multum referre quid videamus & quid audiamus. At cum parum hæc doctrina si nihil aliud vlterius spectemus diuino spiritui cõueniat, mysticus etiam huius sententiæ sensus est requirendus, ob quem magis videri potest quod litera habet, dictum esse, videlicet vt quæ dicuntur de efficacia rerum corporalium quæ visu & auditu percipiuntur, per similitudinem intelligantur significare efficaciam rerum spiritualium, quæ interiori visu & auditu percipiũtur. Quemadmodum enim corporea oculorum corporalium lux animá exhilarat, ita multo magis lux mentis, lux euangelica & lux veritatis diuinæ. Item sicut læta corporaliter audire corporis vires auget, ita lætum euangelij nũcium per vniuersum orbem sparsum au-

Mysticus sensus.

ſum auditu cordis percipere, vires animæ impinguat & augmentat.

32 *Auris quæ audit increpationes vitæ, in medio ſapientum commorabitur.*

INcrepationes vel correptiones vitæ Hebraica phraſi vocat increpationes vitales, hoc eſt, ſalutares & viuificatrices, quæ & doceant hic rectè viuere & ad æternam vitam perducant. Huiuſmodi increpationes qui lubenter audit, dicitur commoraturus in medio ſapientum, hoc eſt inter ſapientes, ſiue quia inter illos gaudebit adeſſe, quærens illorum conſortium, à quibus poſſet moneri & corripi, ſiue quia dignus efficietur qui & ipſe inter ſapientes honoretur, ſapientiſque nomen & locum obtineat. Sic enim Beda intellexit, ſcribens in hunc modum: Diſcipulus qui increpationibus docentium obedienter annuit, plerumque proficiendo ad cathedram vſque doctoris aſcendit, etc.

33 *Qui abijcit diſciplinam, deſpicit animam ſuam, qui autem acquieſcit increpationibus, poſſeſſor eſt cordis.*

FRequentibus ſententijs, vt & ſupra indicatum eſt, ſapiens indicat correptionem, admonitionem & caſtigationem omnibus & præcipuè iunioribus amandam & amplexandam. Nihil enim magis, nihil vtilius, iuuenibus, & his qui per ſe non ſatis ſapiunt, eſt inculcandum, nec quicquam eis magis errorum, vitiorũ & malorum inde prouenientium cauſa eſt, quam quod correptionibus & ſalutaribus monitis nõ obtemperant. Qui ergo, inquit, abijcit & acceptare contemnit diſciplinam, hoc eſt, correptionem & morum ſuorum caſtigationem, is non tantum bonis monitionibus, beneque monentibus iniuriam facit, eos cõtemnendo, ſed & propriam animam deſpicit & iniuria afficit, vt cuius prudẽtiam & ſalutem non curat, ſed negligit et corrumpit. Contra qui acquieſcit increpationibus eiſque obtemperat, poſſeſſor eſt cordis, hoc eſt, mentem habet, ſapiens eſt & cordatus. Sicut enim hebraica phraſi dicitur deficere vel indigere corde qui parum ſapit, quem & Latinè vecordẽ vel excordem dicimus, & amentem quaſi ſine corde et mente, ita poſſeſſor cordis dicitur, qui prudens eſt et ſapit, quem et nos cordatum dicimus mentemque habere. Duabus prædictis ſententijs congruit quod habet Heſiodus de tribus hominum generibus. Omnia per ſeſe qui præuidet, optimus ille eſt. Proximus ille tamen, qui paret recta monenti, Sed qui non ſapit ipſe, nec audit recta monentem, Inuida ei mentem miſero natura negauit.

34 *Timor domini diſciplina ſapientiæ: & gloriam præcedit humilitas.*

SEcundam huius ſententiæ partem iterum habet Sapiens poſteà capite 18. verſu 13. vbi nos habemus, Antequam conteratur, exaltatur cor hominis, & antequam glorificetur, humiliatur. Nam & ibi in ſe-

cunda parte Hebræa eisdem quibus hic verbis habent ad verbum, & antè gloriam humilitas. Vnde ex oppositione prioris partis patet per humilitatem hic non significari afflictionem, quæ & ipsa sæpè in scripturis vocatur humilitas, sed virtuté humilitatis, quam Latine aliqui propriè vocant modestiam. Nam & hanc virtutem propriè dictio Hebræa his locis posita, scilicet עֲנָוָה Anaua, significat. Itaque significatur per suiipsius deiectionem & submisionem parari gloriam apud Deum & homines, iuxta illud Christi: Omnis qui se humiliat exaltabitur. Id cum per secundam hanc partem significetur, verisimile est & priorem partem hunc habere sensum: Timor domini, disciplina (vel vt alij vertunt eruditio) sapientiæ, hoc est, timor domini est salutaris quædam castigatio atq; coërcio quam sapientia consequitur, quæque efficit vt quis fiat sapiens. Hic enim sensus conuenit secundæ parti magis quam expositio eorum qui interpretantur. Timor domini est disciplina vel eruditio sapientię, quia scilicet sapientia inprimis & maximè docet timorem domini. Priorem sensum magis confirmat versus quartus capitis 22. sequentis, quem nos sic legimus: Finis modestiæ timor domini, diuitiæ & gloria & vita, cum ex Hebræo alij, & rectius, vertant, Præmium modestiæ & timoris domini, etc. vt modestiæ (pro quo Hebræis rursum est eadem dictio quæ hic vertitur humilitas) & timori domini tribuantur eadem. Itaque sicut ibi duabus illis cognatis virtutibus, gloria tribuitur tanquam earum effectus, ita & hic humilitas animi, gloriam homini adferre dicitur, & similiter timor domini, qui coërcendo animum hominis, eumq; depriméd0, adfert sapientiam, efficitq; vt sapientis nomen inter homines habeat, & sapientis officium obire possit.

Luc. 10.

CAPVT

CAPVT DECIMVMSEXTVM.

1 *Hominis est animam praeparare, & domini gubernare linguam.*

Ebraea ad verbum habent, hominis sunt dispositiones cordis, & à domino est respōsio linguae. Atque sic ferè citat hanc sententiam D. August. lib. 2. cōtra duas epist. Pelag. cap. 8. Habet enim sic: Hominis est praeparare cor, & à domino respōsio linguę. Quo loco significat quosdam Pelagianorum ex hac sententia suum stabilire conatos errorem, quo asserebant ad hominē pertinere, bonum inchoare, sine adiutorio gratiae Dei, sine hoc tamen adiutorio non posse bonum perficere, quia hic dicitur hominis esse praeparare cor, quod est inchoare bonum. In qua sententia & Theophilactus videtur fuisse, qui proinde in quibusdam locis cautè est legendus. Contra hanc sententiam eruditè disputat D. August. ostendens hunc locum, sic vt illi intelligunt, non posse accipi, quia contrariaretur illi dicto Saluatoris: Sine me nihil potestis facere. & illi Paulino: Non sumus sufficientes cogitare aliquid ex nobis quasi ex nobis, sed sufficientia nostra ex Deo est. Itaque hunc locum sic intelligit, vt priori quidem parte significetur quod hominis est, sed cum Dei adiutorio, posteriori vero, quòd solius Dei est sine hominis cooperatione, intelligens secundam hanc partem nō de lingua humana, sed diuina, vt sit sensus: Hominis quidem est praeparare cor suum vt audiat quid in ipso locuturus sit dominus, sed expectata ab homine responsio linguae diuinae, pendet à solo domino, Ideo, inquit, scriptum est, Hominis est praeparare cor, & à domino responsio linguae, quia homo praeparat cor, non tamen sine adiutorio gratiae Dei qui tangit cor, homo praeparat cor, in responsione autem linguae, id est, in eo quod praeparato cordi lingua diuina respōdet, nihil operis habet homo, sed totum est à domino Deo. Nam sicut dictum est, hominis est praeparare cor, & à domino responsio linguae, ita etiam dictū est: Aperi os tuum, & adimplebo illud. Haec ille. Verum coacta videtur haec interpretatio, cum de lingua hominis omnino videatur loqui Sapiens, sicut de hominis corde. Proinde se hic quidam multum in sententiae huius explicatione torquēt, cum simpliciter Sapiens significare velit, hominem quidem apud se posse cogitare & frequenter disponere quid sit locuturus & responsurus, at citra Dei auxilium, quod disposuit non bene elocuturum, nec quod concepit ad effectum perducere posse, non quod cor disponere

August.

Ioan. 15.

2. Cor. 3

 & para-

& parare poßit ad loquendum sine Dei gratia, sed quod etiam hoc ipsum quod cum Dei gratia loqui disposuit, eloqui bene non valeat, sine noua & singulari Dei gratia, quæ linguam moderetur & gubernet: vt intelligamus doctam vtilemque orationem non tribuẽdam soli meditationi præcedenti, nec sufficere ad bene salubriterque loquendum, vt quis apud se diligenter cogitet quid loquendum sit, sed post omnem nostram industriam, pendendum nobis ab adiutorio Dei, qui non tantum memoriæ suggerere debet quod præcogitatum est, sed etiam dicentis linguam moderari, vt bene vtiliter & cum gratia auditorum dicantur, quæ concepta sunt. Itaque doctè D. Hiero, pro illo. A domino est responsio linguæ, vertit, & domini est gubernare linguam. Nec illud tamen prætereundum, quod apud Hebræos non est genitiuus, hominis, sed potius datiuus, vt sit, homini sunt præparationes cordis, quod nihil aliud significat quàm hominem apud se, in corde disponere & cogitare, quid scilicet sit locuturus. Similis sentẽtia sequitur in hoc capite. Cor hominis disponit viam suam, sed domini est dirigere gressus eius. Quibus sententijs conuenit illud vulgare, homo proponit, sed Deus disponit.

2 *Omnes viæ hominis patent oculis eius, spirituum ponderator est dominus.*

PLerique libri habent pluralem genitiuum, hominum, non hominis. Iuxta quam lectionem relatiuum, eius, à Beda & Lyrano refertur ad dominum, de quo in præcedenti versu fit mentio, vt significetur omnium hominum quasuis actiones Deo esse cognitas, nec actiones tantum illum cognoscere, sed & intima quæque eius perpendere, cogitationes scilicet & intentiones animorum. At cum singulæ sententiæ seorsim sint accipiendæ, nec inter se hæreãt, magis relatiuum (eius) ad hominem referendum quàm ad Deum vt legatur singulariter, hominis, quemadmodum Hebræa hèbent & plerique Latini codices, Non est aũt Hebręis verbum, patent, sed, Omnes viæ viri mundæ sunt in oculis eius, vt significetur esse plerosque, quibus omnes suæ actiones mundæ videntur, eosdem tamen ne nimis sibi placeant scire debere, dominum non tantum externa attendere, sed etiam expendere animos hominum, discernens videlicet quo animo quid fiat & qua intentione, vt illum fallere non possimus, sicut homines, apud quos nos nostrásque actiones nonnunquam probamus tanquam bonas, cum apud Deum cordium scrutatorem malę deprehendantur. Sententiam hanc clarius posteà eisdem penè verbis extulit Sapiens cap. 21. versu 2. vbi nos bene iuxta Hebræa legimus: Omnis via viri recta sibi videtur, appẽdit autem corda dominus. Nam & ibi pro appendit, eadem est dictio quæ hic pro ponderator, & pro, sibi videtur, etiam est, in oculis eius. Vnde patet male hic vertere quosdã ex Hebræo, Omnes viæ viri mundi in oculis eius, vt mundicies ad virum nõ ad vias

refera-

referatur, & relatiuum, eius, referat dominum. Nostra lectio cum sensu iam tradito conueniet, si quemadmodum sæpè in scripturis ea quæ non probantur alicui dicuntur ab illo non videri, non agnosci, ita patere accipiatur pro probari & pulchrum clarumque videri. Alioqui sequendus sensus ex Beda indicatus.

3 *Reuela domino opera tua, & dirigentur cogitationes tuæ.*

PRO reuela domino, magis ex hebræo vertendum est. Volue ad dominum. Voluimus autem ad dominum nostra opera, & cum domino acceptum ferimus, si quid à nobis rectè fiat, & cum ad honorem eius omnia nostra opera referimus, & cum ea quæ nobis incumbunt facienda, illi commendamus & committimus, orantes vt ipse ea dirigat atque ad salutarem effectum perducat. Tertium horum consulit Sapiens, dum hic dicit. Volue ad dominum opera tua. Illi enim conuenit quod sequitur, & dirigentur, vel, vt alij vertunt, stabilientur cogitationes tuæ, hoc est, Deo prosperante quæ cogitasti fœliciter procedent, & adimplebuntur. Idem ergo hic monet quod Tobias dicēs. Pete ab eo vt vias tuas dirigat & omnia consilia tua in ipso permaneant. Et quod Dauid. Reuela domino viam tuam & spera in eo & ipse faciet. Vbi etiam pro Reuela domino, idem est quod hoc loco. Volue ad dominum. Sed vt ibi 70. verterunt reuela domino, ita et hic noster interpres eos secutus vertit, quasi imperatiuus גֹּל gol, hic et ibi positus sit à verbo גָּלָה gala, quod discooperire & reuelare significat, cum sit potius à verbo גָּלַל galal, quod voluere significat. Sensus tamen nostræ versionis eodem redit. Monemur enim domino reuelare opera nostra, non vt manifestemus ei quasi ea ignoraret sed vt in precibus nostris ea illi proponamus, auxilium eius & fauorem implorantes. Vnde Beda: domino (inquit) opera nostra reuelamus quando eum quem nihil latere, nouimus in cunctis quæ agimus in memoriam reducimus, atq; illius in omnibus flagitamus auxiliū. Sic & Paulus, Nihil inquit (inquit) soliciti sitis, sed in omni oratione & obsecratione petitiones vestræ innotescant apud Deum.

Tob. 4. Psal. 36 Phil. 4.

4 *Vniuersa propter semetipsum operatus est dominus, impium quoq; ad diem malum.*

DVpliciter intelligi potest, Dominus omnia operatus propter seipsum, aut scilicet quia ex sola sua bona voluntate omnia fecit, nullius prouocatus meritis, vt (propter) causam efficientem vel impellētem denotet, sicut cum dicitur in scripturis, Deus benefacere Israëli propter Abraham aut propter Dauid. Aut quia omnia fecit propter gloriam suam & propter seipsum tanquam vltimum omnium finē ad quem omnia referuntur. Atque hic posterior sensus magis conuenit ei quod sequitur, Impium quoque ad diem malum. Quoniam enim inter omnia

quæ ad

quæ ad gloriam ſuam Deus fecit, impius quatenus talis eſt, videri poterat non comprehendi, eo quòd impius quatenus talis, ſit cōtra Dei gloriam, nec ad Deum ſe referat, ſed ab eo auertatur aliud pro ſuo ſibi fine deligēs, ideò ſubijcit: Impium quoque ad diem malum, ſupple operatus eſt dominus propter ſemetipſum. Non dicit Deum operatum eſſe impium hominem, quia homo ſeipſum facit impium, non Deus qui auctor mali non eſt: ſed dicit quod Deus eum qui ſe impium facit, operatus eſt ad diē malum, hoc eſt, quod illum ordinauit ad diem malum, diem vltionis, idque propter ſeipſum, & ad oſtenſionem gloriæ ſuæ, iuſtitiæ ſcilicet ſuæ in impijs, & bonitatis ſuæ, in electis, vt docet Paulus ad Roma. vbi ex Exodo

Rom. 9

citat exemplum de Pharaone, quod hunc locum planè elucidat. De illo enim dictum eſt, Idcircò autem poſui te, vt oſtendam in te fortitudinem meam, & narretur nomen meum in omni terra. Subtilius autem intelligetur Deum operari & facere hominem impium propter ſeipſum, ſi ex profunda Theologia intelligatur Deum non tantum impij impietatem ordinare ad ſuum bonum, ſed etiam vt ſcriptura ſæpiùs teſtatur, indurare ipſum impium, iuxta illud: Ego indurabo cor Pharaonis, etc. tradendo ſcilicet impium in reprobum ſenſum.

5 *Abominatio domini eſt omnis arrogans, etiamſi manus ad manum fuerit, non erit innocens.*

QVanquam Hebræa tantum habeant, manus ad manum, tamē cum huiuſmodi phraſi ſecundum probabiliorem interpretationem ſignificetur conſpiratio malorum inter ſe, vt dictum eſt in cap. 11. vbi ſimilis eſt oratio, bene vertit interpres, etiam ſi manus ad manum fuerit, & eſt ſenſus: Omnis arrogans & ſuperbus abominabilis eſt domino, nec tantum eſt abaminabilis, ſed etiam ſi multos ſecum habeat conſpirantes, non erit tamen impunitus, non euadet punitionem. Beda iuxta ſenſum quem cap. 11. reddidit ex D. Gregorio intelligit arrogantem non fore, coram Deo innocentem, etiamſi manibus nihil operetur, ſed manus manui coniuncta ſit in ocio.

6 *Initium viæ bonæ facere iuſtitiam, accepta eſt autē apud Deum, magis quàm immolare hoſtias.*

NON habent hunc verſum Hebræa nec codices quidam Latini vetuſtiores, habent tamē Græca, ex quibus iuxta antiquā tranſlationem nunc legitur in pleriſque libris. Habent autem Græca ſic, ἀρχὴ ὁδοῦ ἀγαθῆς τὸ ποιεῖν τὰ δίκαια, δεκτὰ δὲ παρὰ θεῷ μᾶλλον ἢ θύειν θυσίας, id eſt, principium viæ bonæ eſt facere quæ iuſta ſunt, accepta autem apud Deum magis quàm immolare hoſtias. Quanquam pro principium etiā verti poſſet, & fortè melius præcipuum, principatus, ſumma, vt ſignificetur viam bonam penitus conſiſtere in faciendo quę iuſta ſunt.

Nam fa-

Nam facere iustitiam non tantum est initium viæ bonæ, sed etiam eius consummatio, Cæterum adiectiuum (accepta) apud nos referri potest, vel ad iustitiam vel ad viam bonam, sicut & apud Græcos ambiguum est vtrum referendum sit ad iusta, vel ad viam bonam.

Misericordia & veritate redimitur iniquitas, & in timore domini declinatur à malo.

DOcet hic versus per quid contractum peccatum expietur, & per quid peccatum ne contrahatur, vitetur. Per misericordiam, inquit, & veritatem, hoc est, æquitatem, vel iustitiam (quæ duo sæpè in scripturis cōiuncta, vt suprà est indicatum circa caput 14. obseruationem omnium mandatorum Dei includunt, iuxta illud Psalmi: Vniuersæ viæ domini misericordia & veritas) redimitur, vel (vt habent Hebræa) expiatur admissum peccatum, magis scilicet quàm hostijs & sacrificijs. Et per timorem domini declinatur à malo ne committatur. Quod & de timore seruili & de filiali æquè verum est, de quo vtroque etiam dicitur similiter Ecclesiastici primo: Timor domini expellit peccatum. Timor enim seruilis declinare facit peccatum consideratione pœnæ, filialis verò consideratione offensæ eius, qui amatur. Nam vt habet poëta: Oderunt peccare mali formidine pœnæ. Oderunt peccare boni virtutis amore. Cæterum pro veritate Græcus vertit πίστιν, vnde ex Græco in cap. superiori legitur hic versus, Per misericordiam & fidem purgantur peccata sed intelligitur per fidem, fidelitas quæ à veracitate non differt. Psal. 24

8 *Cum placuerint domino viæ hominis, inimicos quoque eius conuertet ad pacem.*

DOcet hęc sententia ex diuina beneuolētia erga iustos fieri frequenter vt qui ad tempus inimici fuerant, cum eis redeant in gratiam & ex inimicis amici fiant, Deo sic in gratiam suorum conuertente hostium corda quæ habet in manu sua. Patet istud in Dauide, cui Saul aliquoties recōciliatus est, Deo cor illius ob merita Dauidis commouente. In Tobia item, qui quoniam memor fuit domini in toto corde suo, dedit illi gratiam Deus in conspectu Salmanasar regis, vt est Tobiæ 1. Patet idem in Assuero, coram quo Hesther & Mardochæus & per eos populus Iudaicus inuenit gratiam. In Ioseph item, Daniele & tribus pueris. Item in Alexandro Magno & Iaddo sacerdote, cuius historiam videre est apud Iosephum lib. 11. de capti. Iudaica cap. vlt. Sed omnium maximè in populo Christiano, cuius inimicos Reges & Principes post multas persecutiones Deus tandem pacificauit cum eo, ita vt non tantum à persecutione cessauerint, sed etiam iugo fidei sese submiserint. Mysticè autem & generalius cū cœperit homo vitā rectā amplecti, Deoq; sic placere cœperit, inimicos eius spirituales, hoc est, vires sensitiuas spiritui rebelles, Deus

ad pacem conuertet atque cum ratione in amicitiam iunget, carnisq; desideria rationi subiugabit, ita vt non tam apertè & violenter oppugnare spiritum valeant.

9 *Melius est parum cum iustitia, quàm multi fructus cum iniquitate.*

SEntentia clara est, similis ei quæ habita est cap. superiori: Melius est parum cum timore domini quàm thesauri magni & insatiabiles, & illi Psalmistæ dicto: Melius est modicum iusto super diuitias peccatorum multas. Non est tamen Hebræis cum iniquitate, sed sine iudicio. Psal. 36. Iudicium autem pro æquitate sæpè ponitur, vnde benè vertit noster, secutus Septuaginta qui habent μετὰ ἀδικίας, id est, cũ iniquitate. Fructus autem hic intelligi debẽt prouentus frugum terrę, sub quibus tamen omnes diuitiæ comprehenduntur. Beda etiam mysticum huius sẽtẽtiæ sensum indicat, vt significetur esse melius benè & iustè paucas habere virtutes, quàm multas cum superbia & hypocrisi. Potest, inquit, & sic accipi, quia melius sit in simplici conuersatione Deo deuotè seruire, quàm multis abundantem virtutibus (verbi gratia eleemosynis, orationibus, ieiunijs, doctrina, castitate) proximorum facta despicere, & de sua quasi singulari sublimitate gloriari.

10 *Cor hominis disponit viã suã, sed Domini est dirigere gressus eius.*

SImilis est hæc sententia primæ parabolæ huius capitis, vt ibi dictum est, significaturque hominem quidem apud se cogitare & disponere, quod ipsi agendum est, at huiusmodi cogitationem non sufficere, vt quod dispositum est, perficiatur, sed à singulari Dei gratia pendere, vt ad effectum illud perducatur, vt intelligamus non tantum nos indigere gratia & misericordia Dei præueniẽte qua cor disponit viã suã, sed etiam gratia ac misericordia subsequente, qua cogitata opere perficiuntur, iuxta illud Pauli: Deus est qui operatur in vobis velle & perficere pro bona voluntate. Phil. 2. Potest tamen & ex Hebræo alius esse sensus. Sic enim est ad verbum, Cor hominis cogitabit viam suam, & dominus diriget (vel firmabit) gressum eius. Quo intelligi potest significatum tum demum dominum directurum opera hominis, suoque fauore prosperaturum, cum homo apud se solicitè, & cogitatione ipsum cor peruadẽte cogitauerit viam suam, cum non temerè quid aggressus fuerit, sed benè præmeditatus, Deo sua negocia commendans, sine qua commendatione nihil prudenter disponitur. In hunc sensum accipit Caietanus.

11 *Diuinatio in labijs regis, in iudicio non errabit os eius.*

REgum erat olim non tantum leges & edicta populis præscribere, sed etiam iudicijs ferendis præsidere, vt patet de Dauide & Salomone. Itaq;

ne. Itaq; cum Reges Dei in terris vicem gerāt, ac dij ſint quidā terreſtres, (vnde illis dicitur: Ego dixi dij eſtis & filij excelſi omnes) in labijs eorum diuinationem eſſe dicit, hoc eſt, velut oracula deorum, quæ diuinationes dicuntur, quia quæ pro officio aut præſcribunt leges promulgando, aut in controuerſijs decernunt ſententiam proferendo velut à Deo profecta ſunt reputanda, qui per eos officio ſuo fungentes loquitur, ac iuſtitiam veritatemque tuetur, proinde in iudicando non facilè errabit os Regis, Deo nimirum cuius vices agit, ſententiam eius moderante. Indicat hæc ſententia quōmodo ſingulariter Deus adſit regibus officio ſuo fungentibus, nempe quaſi prophetis ſuis & internuncijs, ac proinde & reges monet vt ſumma moderatione ac grauitate in iudicando vtantur: & ſubditos vt decretis eorum non ſecus quàm oraculis diuinis obtemperēt, candide ea interpretantes & benignè amplexantes. Veritas huius ſententiæ declarata eſt egregiè in Salomone, cum in iudicio pronunciauit quæ eſſet vera viui infantis mater, cuius iudicium omnis Iſraël andiens, timuit regem, intelligens Dei ſapientiam fuiſſe in eo ad faciendum iudicium, vt eſt 3. Regum 3. Sic & Caiphas licet impius, tamen quia pontifex, oraculum protulit quòd expedit vnum hominē mori pro populo, vt non tota gens pereat, Et de ſacerdotibus ſimile quid cum eo quod hic dicitur de Regibus, habet Malachias: Labia, inquit, ſacerdotis cuſtodient ſcientiam, & legem requirent ex ore eius, quia angelus domini exercituum eſt. Ex prædictis patet diuinationē, cū alias in malā partē accipiatur pro prædictionibus falſorum prophetarum, qui diuini dicuntur, quia ſe Deo plenos & à Deo afflatos mentiuntur, hic accipi in bonam partem pro oraculo diuino. Quod ſi de Rege regum Chriſto domino ſententiam hanc accipiamus, abſolute vera erit, quia verè diuina oracula, nec aliud quid, labijs ſuis protulit ipſe, nec vnquam in iudicio errauit os eius, qui peccatum non fecit, nec inuētus eſt dolus in ore eius. At hæc eſt allegorica parabolæ tractatio, nō literalis, quanquā Beda hāc parabolam de ſolo Chriſto dictam putet eo quod ſolus ipſe in iudicio non poſsit errare, cui idē author oſtendit, quomodo diuinatio propriè dicta, hoc eſt, falſorum prophetarū prædictio, tribuatur & competat potius quàm dæmonibus. Sunt qui pro diuinatione vertunt prophetiam, intelligentes per prophetiam, cognitionem & explanationem ſacræ ſcripturæ, vt ſignificetur cum cognitio ſacræ ſcripturæ fuerit in Regibus facultatemq; habuerint eam explanandi, non facilè in iudicio eos erraturos. Similem ſenſum habet Lyranus niſi quod ridicule diuinationem exponit diuinam lectionem, quæ eſſe debeat in Regibus iuxta præceptum Deuteron. 17. quo præcipitur vt poſtquam Rex ſederit in ſolio regni ſui deſcribat ſibi Deuteronomiū legis, legatq; illud omnibus diebus vitæ ſuæ.

Pſal. 81

Ioan. 11

Mala. 2.

Pondus & ſtatera iudicia domini ſunt, & opera eius omnes lapides ſacculi.

QVidam libri habent lapides seculi, quomodo & Beda legit, & interpretatur lapides seculi, iustos & fide fortes quos ab initio seculi Deus elegit vt essent lapides viui domus suæ spiritualis. Lapides, inquit, seculi iustos & fide fortes appellat, quales esse desiderabat Apostolus Petrus quibus admonens dicit: Et vos tanquam lapides viui superædificamini in domos spirituales. Nullus ergo ab initio seculi sua virtute electus est, & cœlesti ædificio aptus, sed eius potius opere, qui omnia in pondere, numero & mensura constituens, vnicuique sicut voluit mensuram fidei et gratiarum distribuit. Hæc ille. Sed vt etiam Lyranus admonuit, corrupta est hæc lectio, et legendum, vt ex Hebræo patet, lapides sacculi, quo significatur ponderum genera, quæ lapidibus antiquitus distingui solebant, vt nunc metallicis partibus, atque in sacculis reponebantur, vnde Deutero. 25. dicitur: Non habebis in sacculo tuo diuersa pondera. Intelligit tamen Lyranus secutus Bedam hac sententia significari, iudicia domini, quibus scilicet mundum regit, & præcepta quæ hominibus facienda decernit, esse pondus & stateram, id est, iusta & æquitatis lance disposita, & omnia opera eius esse velut lapides sacculi, quia omnia sunt debite in pondere & mensura disposita, iuxta illud: Omnia in pondere, numero & mensura disposuisti. Itaque secundum hanc intelligentiam iudicia domini & opera eius præconstrui debent tanquam supposita verbi sunt. At ex Hebræis patet longè alium esse sensum & simpliciorem, nempe pondus & stateram atque bilances esse iudicia domini, quia hæc Deus seruari præcepit, & omnem distinctionem lapidum sacculi, non tribuendam institutioni & adinuentioni humanæ, sed esse tales lapides opera Dei, id est, à Deo instituta & præcepta qui iustitiam erga proximũ hac ratione seruari voluit. Vnde supra dixit cap. 11. Statera dolosa abominatio est apud dominum & pondus æquum voluntas eius. Hebræa ad verbum habent, Pondus & statera iudicij (hoc est, statera iusta) sunt domini & opus eius omnes lapides sacculi.

1. Petri. 2

Sapi. 11

13 *Abominabiles regi qui agunt impiè, quoniam iustitia firmatur solium.*

QVatuor sequentibus versibus quæ ad reges pertinent describuntur, et duobus quidem prioribus, quæ illis displiceant, quæ placeãt, duobus verò posterioribus quantum illorum ira, quantum contra fauor valeat indicatur. Habent autem Hebræa huius sententiæ primam partem paulò aliter, nempe, Abominatio Regum est facere impietatem, proinde non significatur Reges detestari facientes impietatem, sed ipsam abominari operationem iniquitatis, ita vt nec ipsi eam admittere velint, nec in alijs approbent. Quod tamen idem et nostra lectio indicat. Nam qui agunt impiè nõ sunt abominabiles regibus nisi propter operationem impietatis, quam si in alijs detestentur, ipsi quoque ab ea facienda abhorrebunt.

rebunt. Significat autem hæc sententia non quid semper reges faciant, sed quid pro officio regali facere debeant, nimirum vt plus cæteris impietatem detestetur, qui iustitiæ sunt ministri constituti in terris. Aut significat quid boni Reges & hi qui verè Reges dici merentur, faciat. Nam qui iniustè opprimunt subditos, aut iniustitiam in suis fouent, tyranni potius sunt quā Reges, Vt enim rectè dixit D. Aug. li. 4. de ciui. Dei cap. 4. Remota iustitia quid sunt regna, nisi magna latrocinia? Indicat suo exemplo Propheta Regius Psal. 100, quomodo Reges abominari debeant impietatem & facientes eam. Cæterum Sapiens caussam adijcit ob quam Reges abominari debeant impietatem, quoniam, inquit, per iustitiam firmatur solium, id est, regalis dignitas & authoritas, magis scilicet quàm viribus, minis & terroribus, quibus licet ad tempus subditi violenter cohibeantur, tamen vt nullum violentum est perpetuum, ita tandem iniqua grauamina & principum impietatem non ferentes, ad rebellionem concitabuntur, cum contra iustitia exculta à Regibus & apud Deum meretur, & apud homines impetrat, vt regnum principibus stabiliatur.

14 *Voluntas Regum Labia iusta: qui recta loquitur diligetur.*

DIxit quid Regibus displiceat, nunc quid eis placeat, labia scilicet iusta, iuxta illud Dauidis. Qui loquitur iniqua non dixerit in conspectu oculorum meorum. Specialiter vero labia iusta regibus placere asserit, quod ea sint illis admodum necessaria vt rectè iudicent, & vt populus bene instituatur. Est autem hic rursus pro voluntas, hebræis ea dictio quæ beneplacitum significat, ita vt sensus sit, Regibus placere labia iusta. Cæterum pro diligetur, plerique libri habent dirigetur, quomodo & Beda legit & Lyranus exponentes eum qui recta loquitur dirigẽdum à Deo in finem debitum atque in vitam æternam. At ex hebræis patet hanc lectionem corruptam esse & legendum, vt habent libri emẽdatiores, diligetur, vt significetur, à regibus diligendum qui recta loquitur. Psal. 100

15 *Indignatio Regis nuncij mortis: & vir sapiens placabit eam.*

BEda intelligit priori parte significari Regem Christũ indignari nuncijs mortis, hoc est, angelis sathanæ sub quibus comprehenduntur et omnes qui verba nũciant proximis vnde à morte rapiãtur æterna, quibus tamen quoniam iter pœnitentiæ non præcluditur, ideo subditum vult, & vir sapiens placabit eum. Nam eum legit, non eam. Potest enim (inquit) resipiscendo dominum placare, quem contigit stulte loquendo offendisse. At hic sensus, etsi pius, alienus tamen est ab intentione sapientis, qui vt supra duabus sententijs locutus est in genere de regibus ita & in duabus sequentibus. Et vt ibi indicauit quid illis displiceat quid contra placeat, ita iam deinceps congruo ordine indicat quid valeat

illorum vel ira vel beneuoléria ne quis parui faciat illis vel displicere vel placere. Sensus ergo est indignatio vel furor (Nam hoc magis significat hebraica dictio) Regis est velut nuncij mortis, quia, vt illi, terrorem magnum incutit, instantemque mortem aut grauem aliquam vltionem portendit vt Hester 7, patet in ira Assueri regis aduersus Aman. Sic & postea capite 19. alia parabola simili indicatur quam sit hominibus regum ac principium ira metuenda & cauenda cum dicitur. Sicut fremitus Leonis ita & regis ira, vbi & subditur quod cum sequenti consentit parabola. Et sicut ros super herbam ita & hilaritas eius. Quamuis tamen grauis sit & periculosa ira regis, sapientia tamen vinci potest & placari vnde subditur. Et vir sapiens placabit eam. Nam eam legendum patet ex hebræis. Placat autem iram Regis vir sapiens, quia sapienti suo eloquio aut prudenti aliqua adiuuentione iram regis contra se vel alios cõceptam auertit & sedat, vt patet de Ioab, qui per prudẽtem mulierem Thecuitam sedauit iram Dauid contra Absolon.

2. Reg. 14.

16 *In hilaritate vultus Regis vita : & clementia eius quasi imber serotinus.*

SIcut, inquit, in indignatione regis, mors, ita contra in hilaritate vultus eius est vita. Est autem Hebræis pro in hilaritate vultus, in luce vultus, at per lucẽ vultus Hebræa phrasi significatur hilaritas vultus alicui exhibita, sicuti Latinis facies hilaris, dicitur serena facies, & tristis, nubila, obscura. Non secus enim quàm lux, hilaritas vultus, lætitia afficit hominem cui exhibetur. Itaque in hilari exhibitione vultus Regis consistit vita, quia quos blande Rex intuetur, magnam inde lætitiá, quæ vita quædam & vigor animi est, percipiunt ex intellecto eius erga se fauore, intelliguntque se vita donari etiamsi prius mortem sibi ab illo inferendam metuebant. Et clementia eius, siue vt est Hebræis, bene placitum aut fauor eius alicui scilicet exhibitus, est quasi imber serotinus, aut vt est hebræis, quasi nubes pluuiæ serotinæ. Vt enim imber talis diu expectatus, gratus admodum & vtilis est terræ & hominibus, qui ex eo multa beneficia reportant, ita clementia & beneuolentia Regia, omnem pellit ex animo mœrorem, consolationem & gaudium menti infundit, & multorum beneficiorum est causa. Exemplum huius insigne in Assuero erga Hester reginam. Cæterum quod in genere his sententijs dictum est de Regibus, excellenter competit in ipsum, qui omnium regum excellẽtissimus Rex est. Ira enim Christi domini quam in nouissimo die exhibebit suo in malos aspectu, mortem æterná illos manere denũciabit, quam hic interim qui sapiunt redimere & placare studẽt. Hilaritas autem vultus eius quam iustis exhibebit, vitam eis afferet, grataq; erit velut pluuia serotina: cuius clementia & benignitas etiam in primo suo aduentu facta est iustis velut imber serotinus, vt qui suo aduentu mundum sterilem &

aridum

aridum irrigauerit & fœcundauerit tanquam ros & pluuia, è cœlo descendens, iuxta illud Esaiæ: Rorate cœli desuper, & nubes pluant iustum. Esa.45.
Et benè pluuiæ serotinæ confertur Christus, vt qui in vltima mundi ætate venerit in mundum, venturus secundo in nouissimo die.

17 *Posside sapientiam quia auro melior est & acquire prudentiam, quia preciosior est argento.*

HEbræa potius vertenda sunt per infinitiuos, possidere sapientiam quàm bonum est ab auro, hoc est, longè excellentius est auro, & possidere prudentiam eligibilius est argento. Bene postquā dixit sapientia placari posse furorem regis, iam subiungit hanc sententiam qua sapientiæ possessionem præfert diuitijs, quià per sapientiam sæpè fit quod diuitijs effici non potest. Nam hac placatur sæpè efficacius regū ira quàm diuitijs, bonisq; externis. Item possessio sapientiæ auro & argento præfertur, & quia animum verè diuitem facit, & quia auferri non potest, & quia vitam beatam, & hic, & post hanc vitam suo confert possessori. Vnde Ecclesiastes 7. dicitur: Hoc plus habet eruditio & sapientia quàm diuitię, quod vitam tribuunt suo possessori, & supra cap. 8. dicitur: Melior est sapientia cunctis preciosissimis, & omne desiderabile ei non potest comparari.

18 *Semita iustorum declinat mala, custos animæ suæ seruat viam suam.*

PRior pars potest ex Hebræo etiam verti per infinitiuum, vt sit, Semita iustorum est declinare á malo. Nam verbum est ambiguum. Noster secutus est Septuaginta, qui habent τρίβοι ζωῆς ἐκκλίνουσιν ἀπὸ κακῶν, id est, semitæ vitæ declinát à malis. Secunda pars verti potest etiam, Custodit animam suam qui seruat viam suam. Itaque huius lectionis sensus erit. Iter iustorum & eorum institutum est declinare mala, quia hoc est iustitiæ vna pars & prima. Qui sic solicitè obseruat viam suam, is custodit animam suam eique bene prospicit. Nostrę lectionis quę eodem penè recidit, sensus est: Semita iustorum, id est, vita quam sectantur, declinat mala, qui solicitus est ad custodiendam animam suam, ne peccato coinquinetur & pereat, is obseruat viam suam, diligenter semper ad eam attendens, ne fortè à iustitia deuiet, studetque asiduè suas actiones seruare immunes ab omni malo, Legendū enim est viam suam, non vitam suam vt multi libri habent.

19 *Contritionem præcedit superbia, & ante ruinam exaltabitur spiritus.*

COrrespondet hæc sententia quo ad vtramque suam partem ei quod per contrarium dictum est in fine præcedentis capitis. Gloriam præcedit hu-

cedit humilitas, quæ duo simul repetuntur ferè eisdẽ apud Hebræos verbis cap. 18. vbi nos legimus: Antequam cõteratur exaltatur cor hominis: & antequam glorificetur, humiliatur. Docet hæc sententia superbiam, vt in primo homine, ita in omnibus causam esse ruinæ & contritionis, id est, perditionis & calamitatis atque fracturæ. Nam hoc propriè est contritio, Nemine enim Deus punit ante peccatum, neque peccat aliquis nisi ex superbia quadam, nempe quod coram Deo humiliari nolit, Nunquam enim contemptim & mortaliter transgredimur Dei præcepta, nisi pluris facientes nostram vel voluntatem vel voluptatem, quam Dei imperium.
Eccli. 10 Vnde bene dicitur in Ecclesiastico: Initium omnis peccati est superbia. Quæstio tamen hic moueri posset circa hanc parabolam, eo quod etiam iustis plerisque miserias & calamitates & ruinam accidere certum sit ex scripturis & experientia, citra illorum peccatum. Exemplum est in Iob & Tobia, qui citra superbiam præcedentem contriti sunt & afflicti, & è statu suarum diuitiarum & valetudinis exciderunt. At sciendum morem scripturæ non esse, vt quæ iustis accidunt ad illorum probationem, calamitates & tribulationes, vocet contritionem illorum & ruinam, sed his nominibus designantur tantum mala quæ à Deo inferuntur hominibus in pœnam præcedentis peccati, & quæ vt mala inferuntur.

20 *Melius est humiliari cum mitibus, quam diuidere spolia cum superbis.*

PRæcedenti sententiæ hæc bene subiungitur, vt quæ ex ea consequatur. Quoniam enim superbia tandem contritionem affert, & altitudo ruinam, ideo melius est humiliari ac demittere seipsum cum mansuetis hominibus quam cum superbis diuidere spolia quæ ab humilibus impiè & superbè abstulerunt, & exultando inter sese diuidunt. Humiliari ergo hic non accipitur pro affligi vt frequenter, sed pro dimittere animum seseque deijcere. Nam Hebræis est, humiliare spiritum. Et bene humiles spiritu hic coniunguntur mitibus, non solum quia hæ virtutes cognatæ sunt, & mansuetudo sine humilitate esse non possit, vt ob id dixerit
Matth. 11. dominus: Discite à me quia mitis sum & humilis corde: sed etiam quia hic fit oppositio humilium cum superbis spolia diuidentibus, qui scilicet iniquè quæ aliorum sunt auferunt, sicut mansueti patiẽter sua sibi auferri & iniuriam inferri ferunt. Sunt tamen qui pro mitibus malunt vertere abiectis. At cum vtrunq; Hebrę a dictio significet, nostra versio aptior est.

Eruditus in verbo reperiet bona, & qui sperat in domino beatus est.

HEbræis pro (in verbo) est magis super verbo, vel de verbo. Accipitur autem hebraica phrasi, verbum sæpe pro quacunque re ac negotio quouis. Itaque sensus est. Qui non temere rem quápiam aggre-

aggreditur, sed de re quam tractare instituit, eruditus est & intelligens, cognoscens scilicet & quale sit hoc negotiũ,& quæ ad illud peragendum sint necessaria, hic reperiet bona, fœlicemque sortietur effectum. Quod autem sequitur. Et qui sperat in domino beatus est, adiectum est aut ad indicandum melius esse in domino suam collocare fiduciam, quam in propria prudentia, aut ad indicandum non satis esse negocium quoduis cum prudẽtia aggredi & administrare, sed præter hoc necesse esse vt quis omnem suam in domino reponat fiduciam: ita vt sententia significet duo necessaria ad fœliciter quid aggrediendum & peragendum. Conuenit secunda pars cum illo Psalm. Beatus vir cuius deus, Iacob adiutor eius, Psal. 145.
spes eius in domino Deo qui fecit cælum & terram.

22 *Qui sapiens est corde, appellabitur prudens: & qui dulcis est eloquio maiora percipiet.*

SEcundam partem hebræa sic habent ad verbum. Et dulcedo labiorum addet doctrinam. Itaque significatur eum qui corde est sapiens consequi celebre apud homines nomẽ ita vt dicatur homo prudens & intelligens. Quod si autem sapientiæ accedat eloquentia qua suauiter & eleganter quæ sapientiæ sunt eloquatur, ipsum tum magis alios docere posse, alijsque quæ sentit persuadere. Noster interpres dum vertit, maiora reperiet, vel vt multi libri melius habent maiora percipiet videtur dictionem לקח Lecach, quam alij doctrinam vertũt, accepisse vt significet acceptionem. Deriuatur enim à verbo quod accipere significat, vt sit sensus: Dulcedo labiorum addet acceptionem, hoc est, maiora percipiet. Cuius sensum pulchrè exprimit Beda, sic scribens: Qui sapiẽtiam catholicæ fidei quam didicit illibatam in corde suo custodit, merito prudentis nomen accipit. At qui eandem etiam doctè prædicare & contra hæreticos defendere nouit, maiora laboris amplioris præmia percipiet. Hæc ille. Simpliciter ergo accipi potest nostram literam significare, sapientem corde hoc consequi laudis, vt dicatur prudens, eum verò qui non tantum sapiens est, sed & eloquens, maiorem consequi laudem, vt non tantum ipse prudens dicatur, sed afferendo alijs doctrinam, dicatur etiam magister prudentũ. Alius tamẽ mox infrà indicabitur huius parabolæ sensus.

23 *Fons vitæ eruditio possidentis, doctrina stultorum fatuitas.*

OBscuritatem in hoc versu facit quod dicitur, eruditio possidentis. Beda sentiens etiam obscuritatem putat subaudiẽdum, ipsam eruditionẽ, in participio, possidentis, vt sit plena sententia, Fons vitæ eruditio possidentis ipsam suam eruditionem. Quam subauditionẽ etiam ex Hebræo patet faciendam. Intelligit autem Beda significari eruditionem cuiusquam tum esse alijs fontem vitæ, cum ipsemet eam possidet eruditionem, hoc est, amorem verbi quo alios erudit, fixum in corde pos-

ſidet atque opere ipſe exercet quæ prædicat. Sic & conſequenter quod ſubditur, doctrina ſtultorum fatuitas, intelligit ſignificare quod etſi qua bona vſu eruditionis didicerunt, eadem tamen quæ dicũt bona, ipſi fatuo corde contẽnunt. Lyranus eruditioné poſsidentis intelligit eruditionem eius, qui erudire alios poteſt, per ſapientiam & eloquentiam ſuam. Alij ex Hebræo vertunt, Fons vitæ eruditio, vel intelligentia, poſsidẽtibus eam, vel habentibus eam, vt ſignificetur intelligentiam eſſe fontem vitæ his qui habent eam. Et omnino crediderim noſtrum interpreté vertiſſe non poſsidentis, ſed poſsidentibus, cum & Hebræa pluralem habeant numerum & Græca habeant τοῖς κεκτημένοις, id eſt, poſsidentibus. Itaque ſenſus verus eſt. Eruditio, hoc eſt, ſapientia & intelligentia (Nam ex Hebræa dictione patet eruditionem hic non poſſe accipi pro doctrina & inſtitutione aliorum) eſt ipſi qui habẽt eam fons vitæ, quia velut ſcaturigo ſemper profluens, nec vnquam deficiens, ſubminiſtrat eis aſsiduè, vnde & ipſi in anima viuant & alij per eorum doctrinam. At contra doctrina ſtultorum qua & ſeipſos & alios de agendis rebus aut credendis docent, nihil aliud eſt, quam fatuitas, hoc eſt, ſtulta ſunt quæcunque quatenus ſtulti & ex ſuo corde docent. Ex abundantia enim cordis os loquitur. Cæterum dum legitur eruditio poſsidentis, ſimpliciter accipi poteſt ſignificari eruditionem & ſapientiam eius qui talentum ſibi creditum non occultat, ſed eo vtitur tanquam poſsidens & habens, eſſe fontem vitæ, vt ex qua ad alios vita profluit per doctrinam, cum alioqui eruditio eius qui non vtitur ea & eſt tanquam non haberet eam, ſit veluti aqua ſtagnalis & lacus. Eſſe enim quoſdã qui etſi habeant, ſint tamen velut non habentes & non poſsidentes, oſtendit illud Saluatoris: Omni habẽti dabitur, ab eo autem
Matth. 13. qui non habet, & quod habet, auferetur ab eo.

24 *Cor ſapientis erudiet os eius, & labijs eius addet gratiam.*

PRoſequitur Sapiens hac & ſequenti parabola laudes cordis eruditi, quemadmodum cœpit duabus præcedentibus, ſignificatque hac parabola, cor ſapientis ſuggerere ori, & quid dicendum ſit & quomodo, efficereque vt prudenter, eloquenter, & cum gratia auditorum quid dicatur: Cor, inquit, ſapientis erudiet os eius, hoc eſt, faciet os eius erudite & prudenter loqui. Et labijs eius addet gratiam, quia efficiet vt labia ipſius gratum & acceptum proferant ſermonem, aut quia frequenter docendo alios, efficit, vt labia ſapientis maiorem in docendo gratiã habeant. Docendo enim & ſcientia in ſapiente creſcit & eloquentia, quia qui talento ſibi credito bene vtitur, talentum ſibi & alij multiplicat. Eſt autem Hebræis pro eo quod noſter iam vertit, addet gratiam, rurſum quod ſuprà fuit in verſu 22. addet doctrinam, pro quo ibi vertit maiora percipiet. Et intelligitur hic illud, addet doctrinam, dupliciter. Nam intelligi poteſt ſignificari & quod ſapientis cor, indies maiorem docendo ſcientiam acquirat,

acquirat, & quod in animis audientium, doctrinam maiorem quotidie ingerat. Iuxta quam duplicem intelligentiam, etiam supra indicauimus dupliciter accipi posse nostram lectionem. Cęterum cum hic versus confertur cum versu 22. præcedenti, cū quo est valde similis in verbis. (Nam vtrobique fit mentio de corde sapiente & de labijs doctrinam addentibus) satis apparet paulò alium illius versus esse sensum, quàm mox dedimus, nempe hunc, Qui sapiens est corde, is quoniam per sapiētiam in animo reconditam, erudite & prudenter loquitur ore suo (quoniam vt hic dicitur cor sapientis erudiet os eius) ideo appellabitur prudens, idemque dulcis existēs per sapiētiam, in eloquio, addet et in alijs et in seipso doctrinam, doctior quotidie et eloquentior euadet, alijsque semper magis ac magis sapientiam ingeret. Itaque vnicam clausulam continet versiculus, docens sapientem prudentis nomen obtinere, quoniam eloquentia sua scientiam auget docendo.

25 *Fauus mellis composita verba, dulcedo animæ & sanitas ossium.*

SVperiori versu ostendit vnde prudens et docta oratio, proficiscatur, nempe ex corde sapientis tanquam fonte vitæ, nunc ostendit eius fructum, comparans illam eleganter fauo mellis quod et dulce est gustui hominis, et salutare corpori. Composita, inquit, verba, id est, verba sapienti corde prudenter eleganterque disposita (pro quo Hebręis est verba amœna) sunt veluti fauus mellis, quia vt mel et dulce est et salubre, ita prudens elegansque oratio est dulcedo animæ et sanitas ossium, hoc est, dulcis animæ et salubris corpori. Mentem enim mira afficit dulcedine, ac corpus quoque eiusque vires recreat et reparat. Ossa enim frequēter hic in parabolis et aliæ scripturæ locis, phrasi Hebraica, pro mēbris et corpore ipso ponuntur. Quadrat istud perfectè in verba illa diuinæ legis, de quibus dicitur, Dulciora super mel et fauum. Et in Canticis: Fauus distillans labia tua. Cæterum plerique libri habent sine cōiunctione, et dulcedo animæ sanitas ossium. Sic enim legit et Beda et Lyra, vt subaudiatur verbū, est, quod etiā quidā libri habent, vt sit sensus, dulcedo animæ est sanitas ossium, Et quidem Beda intelligit nominatiuum dulcedo, à parte anteriori. Habet enim sic: Multi per eloquentiam possunt amantibus et fauentibus suauiter pronunciare bona, quæ ipsi non amant, ea autem solum verba ad sanitatem ossium tuorum, hoc est, ad virtutum tuarum spiritalia incrementa proficiunt, quæ ex interna animæ tuæ dulcedine procedunt. Intelligit ergo quod dulcedo animo afferat sanitatem ossium. Lyra verò contra intelligit nominatiuum sanitas à parte anteriori, vt sit ordo, Sanitas ossium est dulcedo animæ, hoc est, inquit, bona dispositio et robur corporis aut spiritale robur virium animæ affert dulcedinem animæ, quia illa delectatur in sanitate corporis sui et virium suarum. At ex Hebræis patet veram lectionem esse, quam supra sumus prosecuti,

Psal. 118
Cantic. 4.

fecuti,Dulcedo animæ et fanitas ofsium, vt duo hæc ad verba compofita referantur,quomodo et libri emendatiores habent.

26 *Est via quæ videtur homini recta, & nouifsima eius ducunt ad mortem.*

EXplicata eft hæc fententia fuperius in capite 14. quæ ob id videri poteft repetita, quod eandem conueniat mentibus hominum inculcatam effe,eo quòd philautiæ vitio et cæcitate, longè maxima hominum pars decipiatur.

27 *Anima laborantis laborat fibi quia compulit eum os fuum.*

DVplex huius prouerbij poteft effe fenfus,iuxta duplicem acceptionem verbi laborare, quod in fcripturis & operari fignificat & affligi,ficut labor fæpe pro afflictione & moleftia ponitur,quam duplicem fignificationem etiam hebraica dictio habet hic pofita. Iuxta pofteriorem acceptionem fignficatur animam hominis afflicti, hoc eft,hominem afflictum fua culpa affligi,quia os fuum, eum ad huiufmodi miferiam compulit,& caufa illi fuit miferiarum:pro quo hebręa habēt quia incuruauit fe ad ipfum os eius,hoc eft,os eius perduxit eum ad hoc: quia mors & vita in manibus linguæ eft. Iuxta priorem acceptionem fignificatur necefsitas laboris corporalis, propter necefsitatem cibi quem os exigit,iuxta illud Ecclefiaft.Omnis labor hominis in ore eius eft.Itaque fenfus eft. Is qui laborat operando manibus fibi laborem illum impendit,quia os fuum compulit eum ad laborem,petendo fcilicet ab eo cibum corpori neceffarium,quod fignificatur per hoc quod hebræa habent, incuruauit fe ad illum os eius, quafi fcilicet fupplex petens cibum ad vitam fuftentandam neceffarium. Docet hæc fententia in hoc fenfu,qui potior eft, laborem humanum ori feruire, & ventri,ac proinde illum rationabilem effe,vt qui illum refugit,dignus etiam fit qui non manducet iuxta illud Pauli. Qui non laborat,non manducet. Significatur etiā quam parum homini fufficiat,& quam fuperfluo labore fe quidam vexēt, cum paucis natura fit contenta,quod fimili fententia indicatur Ecclefiaftis 6. cum fubijcitur. Sed anima eius non implebitur. Beda hunc verfum ad literam de primo parente exponit,quem vt in fudore vultus fui vefceretur pane fuo,compulit os fuum, quando cum ferpente locutus eft,& ore fuo vetitum cibum guftauit. Iuxta fpiritualem intelligentiam intelligit fignificari doctorem compelli ore fuo vt laboret, nimirum quia neceffe habet agere bona quæ dicit. Quod ex Grego.mutuatus eft qui homil.18. fuper Ezech. fic habet.Cum ipfa fua verba doctores ad memoriam reducunt,erubefcuut non feruare quod dicunt. Vnde per Salomonem quoque dicitur. Anima laborantis laborat fibi quia compulit eum os fuum.

Eccles.6

2.Thef.3

Gregorius

Os enim

Os enim noſtrum nos compellit ad laborem, quando per hoc quod diximus à vitijs refrenamur.

28 *Vir impius fodit malum, & in labijs eius ignis ardeſcit.*

VT ſuperius aliquot ſententijs indicauit fructus labiorum iuſti & ſapientis, ita nunc tribus parabolis proſequitur, incommoda quæ ab impiorum labijs proueniunt. Pro impius vel (vt multi libri habent) inſipiens, hæbræis eſt dictio Belial de qua ſupra dictum eſt, capite 6 Qua dictione omnes intelligunt ſignificari impietatem & hominem impium, qui non obiter quaſi ex ignorantia aut infirmitate peccat, ſed ſtudio & induſtria. Proinde rectius hic legitur vir impius, quomodo habent Beda & Lyra, quam, vir inſipiens quæ lectio ex 70. eſt mutuata. Nam hi habent ἀνὴρ ἄφρων vir inſipiens. Porrò fodere malum dupliciter accipi poteſt, aut vt ſignificet indefeſſum corporis laborem, quem pro perpetrando malo inſtar fodientium in terra ſubeunt impij, iuxta id quod dicitur in Hieremia, vt inique agerent, laborauerunt. Aut vt ſignificet crebras & non intermiſſas impiorum cogitationes, quibus quaſi fodiendo inquirunt malum & modum mala perpetrandi, vt fodere malum, ſit de malo perpetrando ſumma cum diligentia cogitare. Quidam vertunt, Vir impius effodit malum, intelligẽtes impium ex profundo cordis ſui eruere & producere malum, ſicut cor ſapientis erudite facit loqui os eius: Iuxta quem modum & Beda de hæreticis ſpecialiter hanc partem intelligit, qui, inquit, pulcherrimos ac florentiſsimos diuinorum eloquiorum campos noxio linguæ ſuæ vomere rumpit, vt de internis eorum ſinibus, ſenſus impios, qui ibi non inſunt, eruat. Quod ſequitur. Et in labijs eius ignis ardeſcit, Hebræa clarius ſic habent: Et ſuper labia eius quaſi ignis ardens, hoc eſt, habet in labijs ſuis quaſi ardentem ignem, nimirum quia labijs ſuis profert verba, quibus quaſi ignis ardens & comburens miſerè torquet alios & perdit, nocumenta illis quouis modo inferẽdo, aut quaſi ignis ardens excitat diſcordias & lites inter homines, quod hæreticorum proprium eſt. Et Iacobus linguam impiorum ignem vocat. Lingua, inquit, ignis eſt, vniuerſitas iniquitatis, & inflámat rotam natiuitatis noſtrę, inflammata à gehenna.

Iere. 9. Iacob. 3.

29 *Homo peruerſus ſuſcitat lites, & verboſus ſeparat principes.*

AVt hæc ſententia ſuperiorem exponit, ſi per ignem labiorum ſemen diſcordiarum intelligatur, aut aliud linguæ malũ inſinuatur, nempe quod inimicitiarum ſit cauſa, quod bene tribuitur homini peruerſo, qui ſcilicet omnia peruertit atque in malam partem rapit, aliterque rem atque verba refert quam ſe habent. Item verboſo, aut, vt habent Hebræa, ſuſurroni & delatori, quales plerunque ſunt homines loquaces & multiloqui, omnium auribus quæuis inſuſurrantes multaque

referentes,quæ pro seruanda concordia erant reticenda. Tales ergo peruersi homines & verbosi vel susurrones suscitant plerunque inter homines contentionem & discordias,nec inter priuatos tantum,sed & inter principes quos ab inuicem separant, suis delationibus eorum amicitiam dirimendo in magnum regionum dispendium. Quadrat & hæc sententia singulariter in hæreticos,qui peruerse interpretando scripturas,& suis susurris ac verbositate instillãdo peruersa dogmata,pacem Ecclesiæ scindunt,discordias suscitant,bellorum & inimicitiarum inter principes sunt authores,quod nostra tempestate nimis experientia docuit. Pro principes dictio Hebræa etiam maritum significat, vt intelligi possit verbosos & susurrones etiam maritum à charissima separare vxore,cum totius familiæ dispendio.

30 *Vir iniquus lactat amicum suum, & ducit eum per viam non bonam.*

TErtium linguæ malum insinuatur, nimirum quod impiorum lingua,sua blandiloquentia, ac speciosis promissis lactet, hoc est, suadendo decipiat etiam amicos & proximos, dum aut in proprium commodũ impius alteri suadet,quod ipsi inutile erit & noxium,aut dum ad suas iniquitates aut errores alterum pertrahit, ita vt ambulet viam quam aliquando suo malo sentiet non esse bonam. De talibus dicit Paulus:Per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentum.

Rom.16

31 *Qui attonitis oculis cogitat praua, mordens labia sua, perficiet malum.*

DVpliciter hæc sententia intelligi potest iuxta duplicem lectionem. Nam si legatur præsens,perficit,vt legit Beda,sensus est,Nõ is tantum perficit malum coram Deo,qui opere perpetrat,sed & qui attonitis oculis,hoc est,fixo animo cogitat praua,item qui ex indignatione mordet labia.Si autem legatur perficiet,tum significatur malum aliquod metuendum ab eo qui cogitat intento animo praua,item ab eo qui mordet labia sua præ ira & vindictæ cupiditate. Indicat enim hæc parabola conditiones quasdam & signa exteriora hominis, qui alteri machinatur malum,vt ex his illum obseruãtes, nobis ab illo caueamus.Potest autem hic versus,aut sub clausula intelligi,quemadmodum nostra lectio requirere videtur,& ipsa Hebræa,quæ habent ad verbum,Claudens oculos ad cogitandum peruersa, mouens, vel agitans, labia sua perfecit malum:ita vt vnum tantum sit principale verbum, significeturque hominem qui malum perficere conatur,primum quidem claudere oculos suos, aut attonitis fixisque stare oculis ad cogitandum peruersa,deinde mordere vel agitare labia sua,quasi paratum ad perficiẽdum quod cogitauit. Aut potest accipi iuxta multorum versionem,vt sit etiam sententia bimembris,

duobus

duobus constans principalibus verbis,significansq; duas in diuersis conditiones machinantium malum. Vertunt enim plerique, Qui obstinatos habet oculos(vel qui claudit oculos) facit hoc ad cogitandum praua, & qui agitat labia sua,perficiet malum.Quomodo & nostra litera accipi poterit,si subaudiatur verbum est, hoc modo, Qui attonitis est oculis cogitat praua,etc.Prior ergo conditio cogitantium malum, est habere oculos attonitos,hoc est,quasi stupefactos fixe rem aliquam sic intuentes,vt tamen præsentia non percipiant. Sic enim se habent, quorum cor valde intentum est alicui cogitationi,vt cum impius intento animo malum aliquod excogitat: quàuis posit esse & conditio eius,qui circa bonum aliquod intẽtus est animo.Sic dicitur & apud Iob:Quid te eleuat cor tuum, Iob.15. & quasi magna cogitans attonitos habes oculos? Alij vertunt claudere oculos, quod licet diuersum sit, & propemodum contrarium superiori conditioni, tamen eodem recidit. Quemadmodum enim qui animo est circa aliquid valde intentus,frequenter attonitis oculis res præsentes inspectat,ita qui aliquid serio vult agitare corde,claudere solet oculos, ne externis distrahatur rebus. Noster secutus est Septuaginta, qui habent στηρίζων ὀφθαλμούς,id est,firmans oculos. Nostrum secutus est quidam ex recentioribus,habet enim,Qui obstinatos habet oculos.Secunda conditio est mordere labia sua.Ex imaginatione enim perficiendi malũ quod cogitat,aut ex indignatione, mouentur dentes ad huiusmodi actũ quasi gestientes nocere ei cui male volunt.Hebræa propriè habent,innuens labijs suis. Est enim hic verbũ quod oculis sępè tribuitur,pro quo quidam bene vertit, Agitans labia sua,quod nõ multum est diuersum ab eo quod noster habet,Mordens labia sua,secutus etiam hic Septuaginta,qui habẽt ἐπιδάκνων τοῖς χείλεσιν,id est,mordens labia. Nam qui irati mordent labia sua,nunc hæc, nunc illa mordent, secumque loqui videntur, labia sua mouentes & quasi malũ minitantes.Beda mysticè intelligit impium attonitis oculis cogitare praua,qui in cogitando ea nõ videt quę se in futurum retributio malorum operum sequatur, quasi attonitos & obstupefactos oculos cordis habens.

31 *Corona dignitatis senectus,quæ in vijs iustitiæ reperietur.*

SEnectutem commendat non quamuis, sed quæ reperitur iustitiæ vias obseruare,hanc dicit esse coronam dignitatis, vel, vt habẽt Hebræa, gloriæ, hoc est, ornamentum gloriosum, honestum & decorum, quia talis senectus commendat conspicuumque facit mire ipsum hominem apud omnes mortales, ornamentum item est totius communitatis,ornat quoque ipsam iustitiam quæ in senibus constantior esse solet,& maior,magisque ab omnibus obseruatur. Sciendum tamen pro, senectus,dictionem Hebraicam שֵׂיבָה Seba,magis significare,ipsam in senibus caniciem crinium, vt sit sensus, Caniciem capitis in senibus esse in

eis ve-

eis velut gloriosam coronam,quæ capiti imponi solet. Nec est apud Hebræos relatiuum,quæ, sed tantum corona gloriæ senectus vel caniciei in via iustitiæ reperietur,vt intelligi posſit senectuti vel caniciei duo tribui, & quod ornamento sit homini,& quod reperitur in via iustitię,quod iam duobus modis accipi potest. Aut vt significetur per iustitiam perueniri ad extremam senectutem, cum mali homines ferè ante diem suum moriantur,iuxta illud Psalmi: Viri sanguinum & dolosi non dimidiabunt dies suos,hoc est,Non peruenient ad dimidium dierum suorum.Cui sensui conuenit quod Septuaginta habent στέφανος καυχήσεως γῆρας,ἐν δὲ ὁδοῖς δικαιοσύνης εὑρίσκεται,hoc est,corona gloriæ senectus,in vijs autē iustitiæ inuenitur. Quod etiam sic intelligi potest vt significetur in via iustitiæ constitutam esse senectutem,iuxta illud, Cani sunt sensus hominis,& ætas senectutis vita immaculata. Aut ideo dicitur in via iustitiæ reperiri senectutem vel canitiem,quod qualemcunque vitam agant iuuenes,aut adultæ ætatis homines, tamen iam cani solent iustitiæ vacare & pœnitere si quid iniquè gesserint. Nec obest,quod nō semper sic sit. Quod enim ferè solet fieri,non quod semper fit his parabolis proponit Sapiens. Nostra tamen litera etiam probè se habet. Nam frequens est apud Hebræos,vt relatiuum subticeatur & subintelligendū sit,vnde post nostrum interpretem plerique hic addunt.

Psal. 54

Sapi. 4.

33 *Melior est patiens viro forti, & qui dominatur animo expugnatore verbum.*

NON dicitur hic patiens melior à bonitate virtutis. Quis enim dubitet patientem sic esse meliorem viro forti, cum patiētia virtus sit animi,fortitudo autem corporis, nō sit virtus animi, à qua sola quis dicitur bonus. Sed melior ponitur pro præstantior. Est autem pro patiens hic rursum,vt supra aliquoties,tardus ad iram, vel longus ad iram. Proinde obseruandum quam pulchre patiēs viro forti conferatur & præponatur. Ex omnibus enim virtutibus corporis fortitudo maximam habet laudem apud homines. Nulli enim magis celebrantur,quam in bello præclari duces, qui hostes vicerunt, vrbes & prouincias subiugarunt: & tamen iudicio sapientis præstantior est qui vnicam ex concupiscentijs suis, nempe iram vincit & impetum spiritus sui ratione moderatur,quam qui vrbes aut prouincias superat. Præstantior(inquam)non solum quia magis laudandus, sed etiam quia reuera fortior illo, iuxta illud Poetæ,Fortior est qui se,quā qui fortiſsima vincit Oppida,nec virtus altius ire potest. Et idem, Ardua res,vicisse alios,victoria maior,Est animi fluctus composuisse sui. Et alius,Latius regnes auidum domando spiritum, quam si Libyam remotis Gadibus iungas,& vterque Pœnus seruiat vni. Et quidem hæc animi fortitudo ostenditur in quarumlibet pasſionum repreſsione, Vnde in secundo membro generaliter dicitur qui

Mantuan.

dominatur animo suo vel vt habent hebræa, spiritui suo peculiariter verò & eximiè probatur in repressione iræ, vnde de ea in primo membro singulariter fit mentio, de qua etiam peculiariter intelligendum videtur secundum membrum, vt per animum intelligatur impetus ille quo quis ad iram impellitur, à quo dicitur animositas. Vnde græcis est κρατῶν ὀργῆς, hoc est, qui dominatur iræ, Omnium enim passionum, ira est vehementissima & superatu difficillima, à qua fortissimi quique secundum corpus frequenter alijs citius superantur. Ciuitates plurimas subiugauit, totam penè Asiam vicit & Aphricam Alexander ille Magnus, & tamen iræ & furoris beluam in se suffocare non potuit, sed iracundia victus charissimos amicos Parmenonem, Philotum, Clitum & Calisthenem trucidauit, vt alij taceantur vrbiũ domitores, qui suos non potuerunt domare affectus. Pulchrè in hunc versum scripsit D. Gregorius qui homil. 35. in Euang. sic habet: Quanto culmine virtus patientiæ polleat, Salomon indicat, dicens: Melior est patiẽs viro forti & qui dominatur animo suo expugnatore vrbium. Minor est ergo victoria, vrbes expugnare, quia extra sunt quæ vincuntur. Maius est autem quod per patientiam vincitur, quia ipse à se animus superatur, & semetipsum sibimetipsi subijcit, quãdo eum patientia in humilitate tolerantiæ sternit. Eadem habet in 3. parte curæ Pastoralis, à quo suum commentarium Beda est mutuatus, vt & aliàs. Gregorius

34 *Sortes mittuntur in sinum, sed à domino temperantur.*

AD verbum Hebræis est, In sinum proijcitur sors, & à domino omne iudicium eius. Eo autem quod dicitur à domino esse omne iudicium eius, significatur dominum sortem cuiq; occulta sua æquitate attribuere & disponere, vnde bene noster vertit, à domino temperantur. Docet hic versus nihil in humanis rebus geri sine nutu & dispensatione diuina, vt ne sortes quidem quæ cœcæ fortunæ tribui solẽt ab hominibus, & sine ratione putantur cadere, aliter eueniãt quàm pro moderatione diuina. Vnde Psal: In manibus tuis sortes meæ. Apparet autẽ morem fuisse vt sortes in sinum alicuius colligerentur, vnde posteà cuiq; sua educeretur, quemadmodum apud nos colligũtur in ollam aut vas quodlibet. Quomodo autem licitum sit sortibus vti, videre licet apud D. Thomam in secunda secundæ quęst. 65. art. 8. Beda & hic mysticam huius sententiæ tractationem non incommodam affert, sic scribẽs, Sicut sortes palam in sinum mittuntur, at clausæ in sinu cõtinentur, diuini autem est iudicij, cuius sors elata, palmam teneat: sic hominum facta in præsenti quidem vita latent, sed cuius sint meriti patescet in futuro, prolato videlicet tunc & manifestato iudicio singulorum, quasi de sinu examinis diuini. Potest & aliter quod dicitur de sortibus in sinum mittẽdis intelligi, iuxta illud Saluatoris: Mensuram bonam dabunt in sinum vestrum, vt significetur vnicuique suam tribui conditionem, quam ferre debeat, sed eãdem Psal. 30 Luc. 6.

 non for-

non fortuito obuenire, verum ex diuinæ iustitiæ temperamento. Ita accepisse videntur Septuaginta qui habent, In sinum superueniunt omnia iniustis, à domino autem omnia iusta.

CAPVT DECIMVMSEPTIMVM.

1 *Melior est buccella sicca cum gaudio, quàm domus plena victimis cum iurgio.*

Victimas opponit Sapiens buccellæ siccæ, id est, pani sine obsonio, tãquam lautiores & pinguiores dapes obsoniorum. Solent enim & apud Iudæos & apud infideles mactatis primo in honorem Dei victimis, quæ ex pinguioribus fiebant animalibus, posteà simul lautè & iucundè epulari ex eisdem. Vnde suprà cap. 7. mulier lubrica adolescentulum ad conuiuium inuitans introducitur, dicens: Victimas pro salute deuoui, hodie reddidi vota mea. Cęterũ pro gaudio, Hebræis est שִׂמְחָה Salua, quod pacem significat & tranquillitatem, vnde verisimile est nostrum Salue dimanasse, Septuaginta vtrunque coniunxerunt. Habent enim μεθ' ἡδονῆς ἐν εἰρήνῃ, id est, cum gaudio in pace. Potest autem quod hic dicitur de gaudio vel pace, aut intelligi de gaudio quod inter se conuiuantes concordes habent, & erit hæc sententia similis ei quæ habetur cap. 15. Melius est vocari ad olera cum charitate quàm ad vitulũ saginatum cum odio. Aut potest accipi de gaudio & pace mentis quæ benè sibi conscia est, cui opponitur mens quæ secum ob remorsum assiduè iurgatur & contendit, & erit hæc sententia tum similis ei quæ præcedit prædicto loco, Melius est parum cum timore domini quàm thesauri magni & insatiabiles. Melius est enim cum gaudio mentis sibi bene consciæ, vel pane sicco vesci, quàm habere domum plenam lautissimis cibis, sed ob quos malè partos, mẽs inquieta est, & turbatur intra se. Potest & mysticè accipi, vt cum Beda intelligatur significari melius esse parua bona cũ charitate facere sine scientia prædicandi (vt hoc sit siccam esse buccellam) quàm magnis effulgere virtutibus, cum admixtione discordiæ. Item melius esse sapientiam in sacris literis reconditã habere sine seculari eloquẽtia & sapientia, quàm hanc, quæ mundi iudicio delicatior iudicatur, habere cum iurgio & litibus, quæ varietate scientiarum inflatos sequi solent.

2 *Seruus sapiens dominabitur filijs stultis, & inter fratres hæreditatem diuidet.*

COmmendat & hic versus sapientiam, vt per quam fiat, vt etiam is qui seruilis est conditionis, & ob id subijci ex sua debet conditione, dominetur stultis filijs familias, veris alioqui dominis suis. Dominetur, inquam, siue quia pater illum in seruili manentem conditione filijs præficit, volens illos serui sapientis parere iussionibus & magisterio, tutelamque illorum seruo prudenti committens, siue quia propter suam sapientiam, libertatem adipiscitur & cum libertate etiam dominium in eos quibus aliquando seruiuit, iuxta illud Ecclesiastici: Seruo sensato liberi seruient, quemadmodum patuit in Ioseph patriarcha, & multis quotidie, qui ex humili conditione prouehuntur, vt præsint ingenuis & liberis. Et alioqui reuera, semper seruus sapiens dominus est filiorum stultorum, quia ipsa per se sapientia dominium ei affert in illos, vt per quam eos præcellit, eorumque affectus & mores moderatur. Iam quod dicitur: Et inter fratres hęreditatem diuidet, bifariam etiam accipi potest, nempe, quia totius familiæ à patre moderator relictus, patris quodammodo fungens munere, filijs hæreditatem diuidet, aut quia ex patris voluntate tanquam vnus è numero filiorum hæreditatis partem cum filijs accipiet. Itaque significat hæc parabola sapientiam præstare ingenuitati & libertati, vt quæ adferat dominium, libertatem & hæreditatem. Mystice iuxta Bedam seruus sapiens dominatur filijs stultis, cum quilibet peccator delictis olim subditus, post conuersionem vitæ sapiens effectus, atque flagrantissimo amore Dei feruens filijs stultis, hoc est, quibuslibet fidelibus à charitate tepescentibus, actu vel prædicatione sua eis prælatus dominatur, atque inter fratres, perfectos scilicet sanctos, supernæ patriæ hæreditatem diuidet. Iuxta quam mysticam tractationem, allegoricè seruus sapiens, populus gentilis est qui Christi iugo collum submisit: Hic dominatur filijs stultis, Iudæis scilicet incredulis qui se veros Dei & Abrahę filios iactant, dicentes Domino: Nos filij Abrahæ sumus, & nemini seruiuimus vnquam. Inter fratres hæreditatem diuidet, quia inter Prophetas & Apostolos partem accipit, & hæreditatem Iudæis tãquam filijs debitam.

[Margin: Eccli. 10; Mysticus sensus.; Ioan. 8]

3 *Sicut igne probatur argentum & aurum camino, ita corda probat dominus.*

HEbræa ad verbum habent aurifex (vel conflatorium, argento & fornax auro, & probat corda dominus. Et est sensus argentum habet aurificem aut conflatorium, id est, vas id quo argentũ funditur & purificatur (Nam vtrunque potest significare dictio hebræa) & aurum habet fornacem in quo probari possit, at cor solum habet dominum qui illud probare possit. Noster interpres rectè particulas similitu-

dinis suppleuit clariusque sententiam vertit secutus 70. qui sic verterunt ὥσπερ δοκιμάζεται ἐν καμίνῳ ἄργυρος, id est, sicut probatur in camino argentum. Sapientiæ 3. & alijs plerisque locis iustorum probatio comparatur probationi argenti & auri & per fornacem. Tanquam aurum (inquit) in fornace probauit electos dominus, & in Ecclesiast. In igne, inquit
Eccli. 2 probatur aurum & argentum, homines verò receptabiles in camino humiliationis. Hic vero in genere probatio cordium quorumuis hominum comparatur probationi argenti & auri. Sed illis quidem locis electorum probatio tali designatur comparatione, quoniam sicut aurum & argentū per ignem purgatur et probatum ostenditur, ita per ignem tribulationis, iusti et purgantur et probati ostenduntur. Patientia enim probationem
Rom. 5 operatur inquit Paulus. Hic verò cordium quorumuis probatio sub tali comparatione tribuitur Deo: et Deus quidem igni probanti comparatur, corda verò hominū auro et argento quæ probantur, vt significetur quod sicut aurum et argentum suam habent probationis rationem, ita et corda hominum suum habent probatorem et examinatorē, et quēadmodū illa diligenter ob sui precium ab hominibus per ignem probantur, ita & Deus qui ignis quidam est corda hominum, veluti res quas maximè curat & magni facit, sui iudicij examine quasi igne efficacissimo expendit, ita vt clarè discernat cordium intentiones & dispositiones, atque dijudicet quę alicuius vel nullius sint precij, & rursum quę maioris vel minoris sint pretij. Dicitur aūt & aliter in scripturis Deus nōnunquā corda quæuis & quosuis homines instar cōflatoris & aurificis probare, nimirū quia tribulationibus & prædicatorū suorū vocibus & sermonibus conatur eos ab impuritatibus ipsorū purgare, ostenditque qui reprobi sint & qui
Iere. 6. probati inuenti. Vnde in Hieremia dicitur: Defecit sufflatoriū, in igne cōsumptū est plūbū, frustrà conflauit conflator, malitiæ eorū nō sunt consumptæ. Argentum reprobum vocate eos, quia Dominus proiecit illos.

4 *Malus obedit linguæ iniquæ, & fallax obtemperat labijs mendacibus.*

HEbræa pro verbis obedit & obtemperat, habent auscultat & audit. Quæ si simpliciter accipiantur, significatur hac sentētia, vnumquemque his rebus capi quæ cum ingenio eius conueniunt, ita vt malus lubenter auscultet linguæ prauæ & qui fallere cupit lubenter intendat his quæ fallacia labia proferunt. Noster interpres verba illa accepit pro obedire & obtemperare, quomodo & apud nos frequenter auscultare & audire accipiuntur. Itaque significatur prauam linguā & fallacem facilè persuadere ijs qui ingenio & animo sunt malo & fallaci.

5 *Qui despicit pauperem, exprobrat factori eius: & qui in ruina lætatur alterius, non erit impunitus.*

Prior

PRior huius sententiæ pars exposita est in versu 30. cap. 14. Secunda pars manifesta est, significans eum qui alterius miseriæ non miseretur, sed contra potius ob eam gaudet, puniendum aliquando à Deo, ita vt & ipse ruinam sentiat, qui de alterius ruina lætatur. Exemplum est in Semei insultante regi Dauid cum fugeret filium Absalom.

6 *Corona senum filij filiorum, & gloria filiorum patres eorum.*

DOcet hæc parabola & filios parentibus, & parentes filijs esse ornamento & decori. Senum enim corona, hoc est ornamentum, est, quod non tantum filios, sed & filios filiorum habeant, per quos securiores fiunt de posteritate, per quã immortales quodãmodo sunt futuri, qui iam mortẽ vicinam agnoscunt, de qua immortalitate posteritatis nonnihil dubitant senes cum filios absque liberis vident. Vnde in veteri Testamento pro magna benedictione promittitur, videre filios filiorum, vt in Psal. Videas filios filiorum tuorum, pacem super Israel. Vicissim Psal 127. patres sunt gloria & decus filiorum, quia eorum virtus & nobilitas ornat filios & honore apud homines afficit. Proinde monet recte sententia, quod quemadmodum senes amant impense suos nepotes, vt quos intelligunt sibi esse ornamento, ita vicissim filij colant ac venerentur suos parentes, vt à quibus eorum gloria & decus pendeat. Dicitur enim in Ecclesiastico: Gloria hominis ex honore patris sui. Quod de carnalibus pa- Eccli 3. rẽtibus & filijs dicitur, idem & de spiritalibus dicendũ. Senum enim, hoc est, patrum veteris testamenti ornamentum est, quod ipsorum sint filij, non tantum Apostoli, sed & filij horum, quos illi per fidem genuerunt Christo: & vicissim gloria atque honor filiorum noui testamenti est, quod Patriarchæ et Prophetæ veteris testamenti sint patres eorum. Sciendum autem dictionem, gloria, posse hic accipi, aut vt significet decorem vel honorem, aut vt significet gloriationem, sitque sensus filios gloriari in suis patribus. Priorem enim significationem magis habet dictio Hebraica, posteriorem dictio Græca καύχημα, quæ valet idem quod gloriatio. Post hanc sententiam sequitur apud Græcos sententia quæ aliquoties apud Augustinum & alios occurrit. Fidelis totus mundus diuitiarum est, Infidelis autem neque obolus, Vide August. lib. 5. Confess. Augusti. capite 4. & epistola 54.

7 *Non decent stultum verba composita, nec Principem labium mentiens.*

PRO verba composita & labium mentiens, Hebræa habent, labium excellentiæ vel authoritatis, & labium mendacij vel falsitatis. Itaq; labium excellentię opponitur labio mendacij, cum pulchra vocũ allusione, quæ non potest hic sicut & in multis huius libri sententijs in versione exprimi, quãuis vt aliqua sit apud nos similis vocum hica llusio dici

posſit, labiũ authoritatis & labiũ falſitatis. Pro labio excellẽtię noſter vertit verba cõpoſita, quia per labiũ excellẽtiæ ſignificatur oratio præſtabilis & grauis, vt quæ tractat de rebus grauibus ad ſalutem Reipub. ſpectantibus. At hanc oportet non impræmeditatam eſſe aut inconcinnam, ſed aptis beneq́ue ordinatis verbis ac ſententijs conſtare. Itaque ſignificatur, quod ſicut res grauis non decet varios, ita nec vanitas graues, quodq́ue ſtultos aut imperitos minime decet huiuſmodi oratio quæ magnos tantum decet viros & doctos, qui ſua dignitate & authoritate orationi, huiuſmodi pondus addere poſsint: ita & Principes viros minimè deceat mẽdacium, vt quorum verbis propter authoritatem omnes facilè adhibent fidem, qui proinde quàm plurimis facilè poſſent imponere. Quomodo ergo ſtultus adimit authoritatẽ orationi quæ ei debetur, ita princeps dat authoritatem quæ falſitati non debetur. Diſcere licet ex hac ſententia quales debeant eſſe prædicatores verbi diuini, nempe nequaquam ſtulti, hoc eſt, imperiti & mundana ſectantes, ſed planè principes viriq́ue graues & authoritate, tum doctrinæ, tum officij præditi. Item tales ab omni mendacio & falſitate debere eſſe alieniſsimos, maximè dum pro officio ſuo concionantur ad populum. At iamdudum leuiſsimis & indoctiſsimis hominibus ferè munus prædicandi commiſſum fuit, qui & ipſi multis vanis & falſis ſæpè ſermones ſuos ſuffarcire ſoliti ſunt.

8 *Gemma gratiſsima expectatio praſtolantis: quocunque ſe vertit, prudenter intelligit.*

HEbræa longè aliter ſic habent: Lapis gratiæ, id eſt, lapis precioſus, eſt munus in oculis dominorum ſuorum, ad quẽ ſe verterit, proſperabitur. Quo ſignificatur munus alicui collatũ, eſſe apud eum in precio velut gemmam aliquã gratam, & proinde munera proſperum effectum conſecutura apud eum cui conferuntur, atque ab eo quæ deſiderantur, impetraturã. Itaque ſignificatur muneribus homines delectari, ac munera ferè omnes placare, iuxta illud: Munera crede mihi placant, hominéſque deóſque. Verbum שָׂכַל Sacal, quod iam vertimus, proſperabitur, ſignificat etiam, & propriè, intelligere, eamq́ue ſignificationem ſecutus eſt noſter interpres. Quidam in ſua verſione contrarium huius ſecundæ ſignificationis ſenſum amplexus eſt, exiſtimans in hoc verbo literam שׂ Sin poſitam, vt aliquando fit, pro Samech ס ſcilicet pro. סָכַל Iuxta quam acceptionem verbum hoc ſignificabit infatuare, & erit ſenſus, Munus, eo quod ſit velut gemma grata in oculis eorũ qui illud conſequuntur, excæcaturum & infatuaturum eos, iuxta illud Deutero: Munera excæcant oculos ſapientum, & mutãt verba iuſtorum. Mirum quid

Deut. 16

ſecutus ſit noſter interpres, cum vertit expectatio præſtolantis, cum illud nec cum Græcis conueniat, niſi quod videri poſsit legiſſe literam Reſch pro Daleth שׁכר Sachar, ſcilicet pro שׁכד Sachad. Nam illud ſignificat

mane

mane quærere. Est autem sensus nostræ literæ iste; Res expectata à præstolante magnifit ab illo, estque in oculis eius velut gemma gratissima, itaque quocunque se talis expectans vertit, & quicquid aggreditur aut quocunque diuertit, prudẽter se gerere studet quo re desideratissima non fraudetur, sed eam aliquando assequatur. Beda hanc sententiam generalem peculiariter applicat ad id, quod omnium maximè est desiderãdum, fœlicitatem scilicet æternã quæ margaritæ preciosæ cõparatur, Math. 13. ob quam comparandam homo prudens vadit & vendit vniuersa quæ habet.

9 *Qui celat delictum, quærit amicitias: qui altero sermone repetit, separat fœderatos.*

COmmendat hæc sententia silentium delictorum proximi, ac eorũdem delationem condemnat. Quod autem dicitur in prima parte. Qui celat delictum quærit amicitias vel vt aliqui legunt, amicitiã, primum quidem accipi potest de amicitia quam sibi comparat qui alterius delictum tegit. Nam per hoc efficitur quis multis gratus. Secundo etiam potest accipi de amicitia quam inter alios fouet, qui proximi errata celat. Nam qui proximi delicta tegit, non sibi tantum hac ratione multorum amicitiam parat, sed & inter alios bene sibi consentientes amicitiã fouet, & dissidentes sæpe conciliat, dum quod quis in aliũ vel verbo vel facto peccauit, tegere & excusare studet. Vnde per contrarium subditur Qui altero sermone repetit, separat fœderatos. Vbi quod dicitur altero sermone, aut significat sermonem qui aliter rem narrat quam prius narrata est, quo scilicet res deprauatur & maligne refertur, aut simpliciter sermonem nouum. qui alter sit ab eo quo res quæpiam prius audita est referri, vt sit sensus. Qui quod semel audiuit, idipsum altero nouoque sermone repetit. Hebræa tantum habent. Qui iterat rem vel verbum, aut qui mutat verbum. Quod sequitur separat fœderatos noster interpres ca. superiori vertit separat principes. Solent autem principes pactis fœderibus amicitiam inter se seruare quam in magnum Reipub: dispendium, falsi prauique delatores sæpe rumpunt.

10 *Plus proficit correctio apud prudentem, quam centum plagæ apud stultum.*

HEbræa ad verbum habent. Terret vel frangit increpatio intelligẽtem magis quam percutere stultum centies. Itaque apud nos dictio correctio actiue accipi debet pro correptione & increpatione qua quis verbis alium corrigere studet, quæ etiamsi sit vnica tantum, tamen in cordato plus proficiet quam multa verbera in stulto, quemadmodum experientia testatur. Proinde discrimen indicat hæc sententia inter cordatum & stultum, ac argumentum prudentiæ ostendit.

Semper

11 *Semper iurgia quærit malus, angelus autem crudelis mittetur contra eum.*

HEbræa & sic verti possunt. Profecto vel tantum rebellis quærit malum, & ad hunc modum. Profecto vel tantum rebellionem quærit malus, quorum postremũ secutus est noster interpres vertẽs. Sẽper iurgia quærit malus, hoc est, qui maligno & peruerso est animo, semper contentionibus deditus est, pacem non amat, iurgia contra se & inter alios excitat. Sunt enim qui quædam ideo tantum defendunt non quod vera esse videantur, sed quia eis est voluptati ab alijs dissentire. Id quod cum in omnibus malis, tum in hæreticis maxime apparet. Ideoq; contra talem mittetur angelus crudelis, quia aut ab homine iudice mittetur contra eum nuncius mortis, hoc est, morte plectetur ob excitatas seditiones in Repub. aut à Deo angelus malus contra eum mittetur, qui eum sine misericordia ad æternum secum rapiat supplicium, aut etiam in præsenti vita varijs affligat malis, quemadmodum afflicti sunt ab angelis malis Ægyptij, semper iurgantes & obsistentes Moysi & Aaron, iuxta illud Psal: Misit in eos iram indignationis suæ, indignationem & iram & tribulationem, immisiones per angelos malos.

Psal. 77.

12 *Expedit magis vrsa occurrere raptis fœtibus, quàm fatuo confidẽti sibi in stultitia sua.*

AD verbum Hebræa aut sic sunt vertenda: Occurrere vrsum orbatum in virum & non stultum in stultitia sua, & sic aliquid erit subintelligendum in hunc modum, Optabile aut tolerabile est vrsum occurrere homini, non autem stultum occurrere alicui in sua stultitia, hoc est, illud tolerabilius, optabilius & minus formidandũ est quàm istud, quia ab hoc plus imminet mali qui cum sua stultitia aliquem inuadit & impetit, vt qui non tantum vitæ corporali nocere solet, sed & famæ vel animæ. Aut sic per imperatiuum verti possunt, Occurre vrso orbato in viro, & non stulto in stultitia sua. Qua locutione, phrasi Hebraica significatur potius illud faciendum quàm istud. Quod secutus noster interpres vertit, Expedit magis vrsæ, etc. Addidit autem de suo duas illas dictiones confidenti sibi. Significat autem hæc sententia hyperbolica comparatione valde cauendum ne quis cõtendat cum stultis, eorumque stultitiæ obsistere conetur disputando & arguendo, maximè si in sua stultitia & errore sibi placeat & confidat. Est enim vrsus animal alioqui ferocissimum & homini inimicissimum, at huius ferocitatem conduplicat perdidisse catulos, vnde vel tunc maximè formidabile est. Itaque & huiusmodi comparatione significatur à Chusi quàm sit formidandus Dauid cum suo exercitu. Tu, inquit, nosti patrem tuum & viros qui cum eo sunt esse fortissimos et amaro animo, veluti si vrsa raptis catulis in saltu sæuiat.

2. Reg 17.

Nihilo-

Nihilominus tamē humano ingenio & industria sæpè superatur hoc animal, Cæterum stultum in sua confidentem stultitia nulla neque arte, neq; viribus possimus domare, quēadmodum hac tempestate patet in nostris hæreticis, qui disputationibus non tantum non sanantur, sed irritantur magis ac ferociores fiunt, sæuientes in eos qui ipsis bene volunt & ad saniorem mentem eos reducere conantur. Venerabilis Beda mysticè per vrsam furorem gentilitatis intelligit, vt significetur facilius esse doctoribus sanctis furori gentilitatis occurrere rapiendo fœtus eius, atque à bestiali eius sæuitia ad fidei pietatem conuertendo quàm hæreticum quemlibet confidentem sibi in sui perfidia dogmatis, ad fidem rectam reuocare vel catholicum praua agentem, ad bonæ operationis statum reducere.

13 *Qui reddit mala pro bonis, non recedet malum de domo eius.*

INdicat hæc sententia quàm magnum sit malum, ingratitudo illa pessima, qua quidam malum rependunt pro bono, quales sunt præter alios stulti confidentes in stultitia sua (de quibus in sententia superiori) dum ab aliquo bene monentur et corripiuntur. Qui, inquit, reddit malum pro bono, hic vt non simpliciter peccat (bis enim peccat) ita non semel tantum punietur, sed non recedet malum pœnæ de domo et familia eius, quemadmodum pulchrè explicatur ad longum Psalm. 108. Dicit autem, Non recedet malum, siue quod sic frequenter fiat, siue quia omnes tales hoc merentur, quemadmodum pleræque huius sententiæ sunt intelligendæ.

14 *Qui dimittit aquam caput est iurgiorum, & antequam patiatur contumeliam, iudicium deserit.*

CLaram & iucundam Hebræa habent sententiam in hunc modum, Aperit aquas principium contentionis, & antequam misceatur lis, desere, scilicet litem, hoc est, Principium iurgiorum est sicut cum quis aquas cohibitas aperit, exitumque eis præbet. Nam sicut cum aquis exitus aperitur magnæ inundationis causa præstatur quam posteà non facilè est cohibere aut reuocare, ita cum contentioni & iurgio principium datur, nascitur ex eo frequenter impetuosus furor omnia turbans quem componere non ita sit facilè, & sicut vel minima apertura in principio aquis data, violentia aquarum mox fit maxima, ita cum principium litis minimum sit & parui fiat, frequenter instar impetuose currentis aquæ, in rabiem & multa mala procedit. Proinde monet Sapiens vt antequam lis misceatur & contentio ex vtraque parte incalescat, lis deseratur, quemadmodum consultum est angustum aquarum foramen mox obturare priusquam violētia aquarum dilatetur. Non rectè ergo Lyranus (vt non dicam ridicule) nostram literam explicuit, sic scribēs: Qui dimittit aquā, bibens vinum, nimis fortè, caput est iurgiorum, quia lites oriuntur ex

ebrietate. Dimittere enim aquam non est hic positum pro deserere eam & abstinere ab ea, sed pro eo quod est aquam nō cohibere, sed eam laxare in fluxum, quemadmodum bene intellexit D. Gregorius hunc locum tractans lib. 7. Moral. cap. 24. vnde & Beda suum hoc loco, vt & aliàs sæpè commētarium mutuatus est, Aquam, inquit, dimittere, est linguam in fluxum eloquij relaxare. Quo contra in bonam partem dicitur, Aqua profunda verba ex ore viri. Qui ergo dimittit aquam, caput est iurgiorum, quia qui linguam non refrenat, concordiam dissipat. Vnde è diuerso scriptum est: Qui imponit stulto silentium, iras mitigat. Hæc ille. Habebit nostra litera sensum Hebraicæ lectionis, si subaudiatur similitudinis particula, quæ frequenter in his sententijs est subintelligenda, in hunc modum, Sicut qui dimittit aquam, ita est caput iurgiorum. Et quod sequitur, hunc habet sensum, Et is qui caput est & author iurgiorum, antequam patiatur cōtumeliam aut iniuriam quæ huiusmodi authores dissidiorum sequi solet, deserit iudicium, hoc est, id quod iustum est. Significatur ergo ideo talem incidere in contumeliam, quia ipse prior deseruit æquitatem. Aut si nomine iudicij significetur causa forensis, quæ tractatur coram iudice, (dictio enim Hebraica litem significat) sensus esse potest. Quoniam author litis similis est laxanti aquam, ideò si rectè & consultè vult agere antequam grauem aliquam incidat ignominiā, deserit cœptam à se causam coram Iudice, iuxta illud: Esto consentiens aduersario tuo, etc.

[Margin: Gregorius; Prouer. 18; Prouer. 26; Matth. 5.]

15 *Qui iustificat impium, & qui condemnat iustum abominabilis est vterque apud Deum.*

DVpliciter contingit iustificare impium & condemnare iustum, aut in quotidiano sermone dum quis impium, iustum dicit & tāquam iustum laudat, iuxta illud Psalmistæ: Laudatur peccator in desiderijs animæ suæ, & iniquus benedicitur. Et contra, Iustus pro impio habetur & calumnia afficitur propter iustititiam, iuxta illud Saluatoris: Beati estis cum maledixerint vobis homines, & eiecerint nomen vestrum tanquam malum propter filium hominis. Aut in iudicio, dum authoritate iudicis impius lata sententia absoluitur, & iustus condemnatur, iuxta illud Esaiæ: Qui iustificatis impium pro muneribus, & iustitiam iusti aufertis ab eo. Vtrunque malum vtrobique æquè est & similiter Deo abominabile, quia per vtrunque similiter fit iniuria iustitiæ, & iniustitiæ fomentum præbetur.

[Margin: Psal. 9.; Matth 5; Esa. 5]

16 *Quid prodest stulto habere diuitias, cum sapientiam emere non possit.*

SIgnificat hæc sententia iuxta hanc nostram lectionem stulto diuitias non esse vtiles satis, sed potius inutiles. Diuitiæ enim expetuntur potissimum ad subleuandum hominis inopiam, stulto autem,

hoc est,

hoc eſt,homini non ſanæ mentis maximè opus eſt ſapientia. At hanc talis diuitijs comparare non poteſt,ſiue quia diuitiæ, non ſunt per ſe preciũ ſapientiæ,ſiue quod ſtultus ſuo vitio eis vti neſciat ad ſapientiam comparandam,quemadmodum eis ſapiens vti nouit ad ſapientiam conquirendam. Itaque ſequitur ſtulto diuitias non prodeſſe, ad id quo indiget obtinendum,imò potius inutiles eſſe & noxias, vt qui ob ſapientiæ carentiam eis non ſolum non poſsit bene vti, ſed malè neceſſariò vtatur, ad luxum ſcilicet & voluptates illi noxias, amiſſurus vt in plurimum diuitias per abuſum,& in extremam peruenturus paupertatem. Simpliciter ſignificat ſententia ſine ſapientia diuitias prodeſſe non poſſe, atque illam diuitijs propriè non parari, & proinde ſapientiam longè diuitijs præferendam eſſe, quãtumuis eas mundus magnifaciat,tum quod illa ſine diuitijs prodeſſe poſsit,tum quod facilè diuitias homini comparet: Hebræa paulò diuerſam habent ſententiam in hũc modum. Ad quid eſt precium in manu ſtulti ad comparandam ſapientiam,cum nõ habeat cor? Quo ſignificatur quanquam diuitiæ multum prodeſſe poſsint homini cordato ad ſapientiam obtinendam, fruſtra tamen huiuſmodi ſapientiæ precium eſſe in manu & poteſtate ſtulti ob cordis inopiam,& proinde nõ tam pecunia quàm animi præſtantia parari ſapientiam. Quod ad literam dicitur de diuitijs temporalibus,Beda applicat ad diuitias ſpirituales, intelligens ſcripturam ſacram,quam habere Iudæis & hæreticis non prodeſt, cum ea vti rectè non poſsint ad veram comparandam ſapientiam. Idem & in malos catholicos dici poteſt quibus non proſunt diuitiæ veræ fidei.

Qui altam facit domum ſuam,quærit ruinam: & qui euitat diſcere,incidet in malum.
17

HVnc verſum Hebræa non habent, habent tamen Græca, & mox ſequitur quod cum priori coincidit mẽbro,cum dicitur:Qui exaltat oſtium,quærit ruinam. Significat autem prius membrum ſuperbiam ſequi deiectionem,eumq́ue qui ſe exaltat,humiliandum,quemadmodum qui nimis altè ædificat, domum ſuam ruinæ & vi ventorum magis obnoxiam facit.Secũdum membrum ſimiliter ſignificat eum qui præ ſuperbia recuſat doceri,in varia mala caſurum, vnde per ſapientiam eripi potuiſſet,ſuæq́ue ſuperbiæ dignas pœnas daturum.

18 *Omni tempore diligit qui amicus eſt, & frater in anguſtijs comprobatur.*

BReuiter et clarè Sapiens præſcribit veri amici conditiones, vt eum à ficto et temporario amico per hũc modum dignoſcamus.Is,inquit, qui amicus eſt,verus ſcilicet et non fictus,omni tempore diligit,hoc eſt,non ſolum in tempore proſpero, ſed et in tempore aduerſo. Et in anguſtijs,tum demum comprobatur quis ſit homini frater,id eſt,verus ami-

cus & fratris germani loco. Habent quidem Hebræa: Et frater in aduersitate nascetur. At fratrem in aduersitate nasci, non est aliud quàm eum qui in aduersitate persistit in amicitia, hoc ipso fieri homini fratrē et dignum qui frater vocetur. Quod non est aliud ab eo quod noster vertit, Et
Eccli. 6 frater in angustijs comprobatur. Ecclesiastici 6. simili nota docetur discrimen veri et ficti amici, cum dicitur: Si possides amicum, in tētatione posside eum & ne facilè credas ei teipsum. Est enim amicus secundum tempus suum, & non permanebit in die tribulationis. Amicus si permanserit fixus, erit tibi quasi coæqualis, etc. Et Seneca: Amicos secundę res optimę parant, aduersæ certissimè probant. Et alius, Scilicet vt fuluum spectatur in ignibus aurum, Tempore sic duro est inspicienda fides.

19 *Stultus homo plaudet manibus cum spoponderit pro amico suo.*

SEcundum hanc nostram literam significatur stultitiæ signum esse, si quis sponsione à se pro alio facta gaudeat, manibúsque præ gaudio plaudat, quasi re bene gesta, gaudens quod hoc officio sibi amicum promeruerit. Declarat enim hac ratione se non intelligere, quali periculo se exposuerit, quàm multi fideiussionibus in varias lites & molestias inciderint, atq; ad inopiam & miseriam peruenerint, propter quæ potius deberet qui fideiubet, iuxta Sapientis consilium supra cap. 6. solicitus esse vt à periculis imminentibus liberetur. Fili, inquit, mi, si spospond eris pro amico tuo, fac quod dico, & temetipsum libera, discurre, festina, etc. Hebræa ab alijs sic vertuntur. Vir stultus figit manum, spondens spōsionem pro proximo suo, vel apud proximum suum. Qua sententia significatur stultitiæ esse facilè figere manum, hoc est, stipulari & fideiubere pro alio, ob pericula scilicet ipsum manentia. D. Hieron. secutus Septuaginta figere manum intelligit, complodere manus præ gaudio. Habent enim 70. ἐπικροτεῖ καὶ ἐπιχαίρει. Discant ex hac sententia quàm stulti sint qui cum gaudio officium regendi alios suscipiunt, pro quibus Deo sunt reddituri rationem.

20 *Qui meditatur discordias, diligit rixas, & qui exaltat ostium, quærit ruinam.*

OStium legendum est, non os suum, vt quidam libri habent, Nam Hebræa & emendatiores Latini codices ostium habent, quamuis per ostium hic quidam intelligant os & labia hominis, vt quę sunt ostium corporis humani. Itaque coincidet secūdum hunc sensum vtraq; lectio in idem, significabiturque eum qui superbè loquitur, deijciendum & humiliandum. Priorem partem Hebræa aliter habent & elegātius sic, Qui diligit rebellionē (vel peccatū) diligit litē. Dictio enim פֶּשַׁע Pesag & singulariter rebellionem & generaliter quamuis præuaricationem ac peccatum significat, cum omne peccatum sit rebellio quædam. Priorem significa-

significationem noster secutus videtur, & est sensus: Qui diligit rebellionem, atque ideo apud se meditatur discordias introducere, hic declarat ipso facto se diligere rixas, rem minimè diligibilem. Nam ex rebellione ac discordia animorum, rixæ cõsequuntur. Aut qui per animi superbiam sic est affectus vt semper contrarium sentiat, & defendere velit contrarium alterius sententiæ, declarat se amare rixas, quæ hinc semper consequuntur, & multa afferunt mala. Similiter & quoduis peccatum ac præuaricatio rixam generat, vt etiam verum sit, Qui diligit peccatum, diligit litem, & qui eadem superbia, qua rebellionem amat ac meditatur discordias, ostium, hoc est, domum suam exaltat (pars enim pro toto ponitur) alijs se præferens, nec quibus debet subijci volẽs, talis ipso facto quærit ruinam & casum, quia omnis qui se exaltat humiliabitur, & domus in altum ædificata, ruinæ magis est obnoxia. Condemnat ergo hæc sententia superbiæ malum, vt quod sit rixarum & ruinæ ac contritionis causa.

21 *Qui peruersi cordis est, non inueniet bonũ: & qui vertit linguam, incidet in malum.*

CONdemnat hæc sententia & eum qui peruersum habet cor & eum qui inuersam aut peruersam habet linguam, hoc est, & eũ qui praui est cordis, omnia maligne apud se interpretans, praua corde alijs machinans, ac peruersitatem cordis tegens atque dissimulãs. Et eum qui sic vertit linguam suam vt aliud loquatur quàm cogitet, ad decipiendum simplices, vt aliud in præsentia dicat adulãdo, aliud in absentia, aut vt praua loquatur & erronea. Vtrunque vult significare Sapiens & cariturum bono & casurum in malum, quamuis elegantiæ causa de peruerso corde solum dicat, quod non inueniet bonum: de peruersa lingua, quod incidet in malum: Non enim Deus tantum puniet peruersitatem operum, sed & cordis & linguę. Caietanus intelligit de priore dictum, Non inueniet bonum, de posteriore, incidet in malum, ad significandum quod iste peior sit illo, quanto peius est incidere in malum, quàm carere bono.

22 *Natus est stultus in ignominiam suam, sed nec pater in fatuo lætabitur.*

HOc est, Natum esse cedit stulto in ignominiã, sed & generasse stultum cedit patri in mœrorem. Hebręa habẽt, Qui generat stultum, ad mœrorem sibi, & non lætabitur pater stulti. Quo significatur quod cum parentes ex generatione sua expectent gaudium, gaudeantq; homines se habere proles, tamen contra euenit in stultorum parentibus, qui generando stultos, mœrorem sibi generant, ita vt præstitisset nõ procreare nec habere liberos, quàm habere improbos, quos pater sine tristitia non potest intueri, & vnde propter illorum improbitatem in varios mœrores & mala frequenter incidit. Noster interpres pro participio actiuo

legisse videtur participium passiuum, punctis scilicet vocalibus mutatis, significaturq́; hominem improbum sua stultitia efficere, vt cum alioqui natus sit ad bonum suum atque ad viuendum, natus sit ad proprium dedecus, iuxta illud Saluatoris: Bonum erat ei si natus non fuisset homo ille. (Matth. 26.) Itaque significatur quod eius vitio ad natiuitatem eius sequatur ipsius ignominia. Male ergo legitur in plerisque libris, In ignominia sua. Simili sensu 1. Mach. 2. dicitur. Vt quid natus sum videre cōtritionē populi mei.

23 *Animus gaudens ætatem floridam facit, spiritus tristis exiccat ossa.*

SImilis est hæc sententia illi quæ superius habetur in cap. 15. versu 14. vt ibi dictum est, Cæterum pro ætatem floridam facit, alij ferè vertunt, bene facit medicina, vt subaudiatur particula similitudinis, vt, & sit sensus: Animus lætus bene disponit corpus sicut medicina. Est enim lætitia mentis optima corporis medicina. Aut verti potest, bonam facit medicinam, hoc est, efficacem eam reddit. Nam ægroto medicina parum prodest, nisi animo sit læto & expedito. Dictio enim Hebraica גֵּהָה Geha hic posita propriè significat medicinam & sanationem. Videri tamen hic potest posita potius pro sanitate & valetudine, vnde vertit quidam, bene disponit valetudinē, & alius, bonā reddit habitudinē, Iuxta quod bene & noster vertit ætatē floridā facit, sicut & 70. pulchrè habent, Καρδία εὐφραινομένη εὐεκτεῖν ποιεῖ. i. cor lætū bene habere, aut bene dispositum esse facit. Cōtra spiritus tristis exiccat ossa, hoc est, membra corporis quæ ossibus cōstāt. Sic enim sępè Hebræi vsurpāt nomen ossis, vt suprà est annotatum. Caietanus intelligit ossa exiccari, cum exiccantur medullę quę ossibus continentur. Simile est Ecclesiastici 30. Iucunditas cordis hæc est vita hominis, & exultatio viri est longæuitas. Et Hippocrates φροντὶς χαλεπὴ νόσος, hoc est, cura grauis est morbus. Et Lucretius: Et dolor & morbus læti fabricator vterque. Mysticè hanc sententiam sic pulchrè explicat Beda: Qui interna spiritus consolatione lætatur, etiā bonæ actionis flore decoratur & fructus præmiorum præstolatur cœlestium. Qui verò tristitia seculi quæ mortem operatur, angitur, pinguedinem diuinæ charitatis in robore virtutum quas exercere videtur, habere nullatenus valet; sed quasi exiccatis ossibus marcescit, quia in bonis artibus quos facit, gratiam dilectionis amisit.

24 *Munera de sinu impius accipit, vt peruertat semitas iudicij.*

DVpliciter accipi potest quod dicitur impius accipere munera de sinu. Aut enim intelligi potest de accipiente munus à dante illud, vt de iudice vel aduocato, aut teste impio, accipiente munus ab aliquo qui ei dat illud ad corrumpendum ipsum. Et tunc accipere de sinu, est accipere secreto & latenter, ita vt ipse accipiēdi modus, magis arguat

impie-

impietatem quam accipiens munus cupit tegere. Aut intelligi potest de accipiente munus è sinu suo ad dandum illud alicui quem cupit in iudicio peruertere. Vt vt est significatur non quodlibet delictum esse, sed impietatem esse siue accipere ab aliquo, siue dare alicui munus ad corrũpendum iustitiam. Vtrunque simul videri potest sapiens ambiguo sermone in originali litera significasse. Nam dictio (sinu) ponitur apud hæbræos in regimine genitiui, vt videatur vertẽdum munus de sinu impij. Et tamen verbum, accipit, desiderat nominatiuum, impius. Itaque significatur & impium esse qui accipit munus, & eum à quo accipitur. Quod si impius est qui pro munere peruertit vias iudicij, hoc est, leges iustitiæ, vbi de caducis agitur rebus, quanto magis qui foro conscientiæ præsidẽs Episcopus aut sacerdos cum iactura animarum pecunias accipit, vt peruertat iudicium?

25 *In facie prudentis lucet sapientia, oculi stultorum in finibus terræ.*

PRior huius parabolæ pars dupliciter accipi potest. Fere enim sic accipitur vt significetur sapientiam prudentis relucere, seseque quantuis in corde abdita sit, ostentare & declarare in vultu ipsius, vt quod hic dicitur, coincidat cum illo Eccls. Sapientia hominis lucet in vultu eius. Iuxta quem sensum, quæ sequitur pars significat oculos stultorum vagos esse & instabiles, vt qui vel ad fines terræ respiciant, nunc huc, nũc illuc deflexi, ac proinde sua instabilitate, hominis stultitiam coarguentes, sicut contra vultus sapientis, grauitate & maturitate, hominis sapientiam testatur. Hunc sensum & græca significant quæ habent πρόσωπον συνετὸν ἀνδρὸς σοφοῦ, id est viri sapientis facies est intelligens. Aliter tamen etiam accipi potest vt sit sensus. Sapientiam semper esse in oculis prudentis, ipsique eam videri claram & eximiam, præ omnibus alijs ipsum ad eã semper intendere & respicere vt secundum eam vitam suam instituat, ac de omnibus rebus rectè iudicet. Hic enim sensus magis videtur conuenire hebraicè veritati, quæ non habet in facie, nec habet verbum, lucet, sed tantum. Cum facie prudentis sapientia, scilicet est, hoc est, coram prudente est sapientia. Iuxta quẽ sensum quod sequitur ex opposito, Oculi stultorum in finibus terræ, significat oculos stultorum terrena tantum respicere, quibus adeo non saturantur vt præsentibus nequaquam contenti, etiam aliena quæ procul sunt, desiderent, vel orbis dominium ambientes. Eccls. 8.

26 *Ira patris filius stultus, & dolor matris quæ genuit eum.*

SImilis est hæc sententia alijs plerisque huius libri, significans stultum filium, parentibus malas reddere vices, pro beneficijs acceptis ab eis, vt qui in patre excitet iram & indignationem ad vindictam ipsum commouentem, in matre dolorem & amaritudinem animi. Itaque causaliter

taliter accipiendum est quod dicit, filium stultum esse iram patris vel dolorem matris. Pulchrè autem iram patri tanquam viro magis conuenientem dolorem matri tanquam mulieri magis accommodum tribuit.

27 *Non est bonum damnum inferre iusto, nec percutere principem quia recte iudicat.*

SIgnificat hæc sententia duo mala plerosque contra iustitiam admittere dum & primum, iusto iniuste nocent, damnum ei in bonis aut corpore inferentes, & deinde principibus iudicibus, qui cōtra eos in defensionem iusti sententiam protulerunt molesti sunt, lingua eos aut etiam manu insectantes & percutientes. Vtrumq; dicit non esse bonum, plus tamen significare volens quam dicit, nimirum vtrumq; esse valde malum & impium, nec apud deum ac homines graui cariturum vltione.

28 *Qui moderatur sermones suos, doctus & prudens est: & preciosi spiritus vir eruditus.*

PRior huius sententiæ pars satis est manifesta, docens illinc probari posse hominis doctrinam & prudentiam quia moderari nouit suos sermones, ita vt nec plus nec minus quā deceat loquatur, nec quouis tempore aut loco quod nouit effutiat, sed vt habent hebræa, cōtineat apud se eloquia sua, tacenda reticens & tempori oportuno quæ dicenda sunt, seruans, eaque debito cum moderamine proferens. Cæterum secunda pars quæ significare videtur, virum eruditum habere preciosum spiritum, vel vt alij vertunt, nobilem animum, non bene conuenire videtur priori parti. Nam ea requirit vt ostendatur quis sit vir eruditus, non quid sit. Itaque vertendum erat. Et qui est preciosi spiritus vel qui preciosus est spiritu, est vir eruditus. In quem sensum & nostra litera facilè accipi potest, si sic ordinetur, Et homo vel vir preciosi spiritus, est vir eruditus. Vt autem intelligatur quem dicat preciosi spiritus vel potius preciosum spiritu, obseruandæ quædam apud hunc sapientem sententiæ, vnde huius intellectus pendet. Dicit enim cap. 29. Totum spiritum suum profert stultus, sapiens differt & reseruat in posterum. Quo significatur stultum temere profundere quicquid habet in animo suo, contra, sapientem pleraq; apud se retinere secreta, suo tempore proferenda. Et cap. 25. vrbi patenti comparatur vir qui non potest in loquendo cohibere spiritum suum, id est, reticere quod habet in animo. Itaque preciosum spiritu vel hominem preciosi spiritus dicit, qui nouit spiritum suum retinere & cohibere, ita vt non temere quod habet in animo & quod sentit profundat, quique non facilè, sed ęgrè & cum deliberatione matura spiritum suum ostēdat, quem nos nostro idiomate dicimus carum in verbis suis, hoc est parcum, phrasi non dissimili ab ea locutione quæ est 1. Reg. 3. Sermo domini erat preciosus in diebus illis, id est, rarus & parcus. Hūc sensum priori parti bene cō-

uenien-

uenientem habent & Septuaginta qui verterũt μακρόθυμος δὲ ἀνὴρ φρόνιμος, id eſt, longanimis autem eſt vir prudens. Habet & quidam recentior qui vertit. Et animi frigidi, homo prudens eſt, exponens animum frigidum, animum remiſſum et non temerarium in loquendo. Vt autẽ verterit animum frigidum, in cauſa eſt quod vocem Hebræam וְקַר Vecar legerit, & interpretatus ſit vt ſcribitur, quod ſic videretur eſſe ſenſus priori parti conuenientior. Sic enim dictio Hebræa valet idem quod, Et frigidus, cum alij legant aliter quàm ſcribatur, nempe יְקַר Iecar, quod precioſum ſignificat, quæ ſignificatio bene loco etiam conuenit, & cum illius verſione coincidit ſi phraſis ſcripturæ bene intelligitur.

29 *Stultus quoque ſi tacuerit ſapiens reputabitur: & ſi compreſſerit labia ſua, intelligens.*

ADeò taciturnitas & ſilentium arguit hominis doctrinam & prudentiam, iuxta ſententiam ſuperiorem, vt etiam ſtulti & indocti, ſi tacere nouerint, ſapientes reputentur & intelligentes ab his qui non nouerunt eos, imò & ab his qui nouerunt, qui ſaltem in ea parte & pro eo tempore prudenter eos agere fatentur.

CAPVT DECIMVMOCTAVVM.

1 *OCcaſiones quærit qui vult recedere ab amico, omni tẽpore erit exprobrabilis.*

HEbræa longè ſecus habent, quanquam & ipſa variè à diuerſis ob ſẽtẽtiæ obſcuritatem (quam breuitas & dictionum ambiguitas parit) trãsferantur & exponantur. Ex varijs autem verſionibus & expoſitionibus hęc videtur cõuenientior pleriſque conſideratis, Pro deſiderio quęrit eſſe ſeparatus (aut quærit ſeparationem) qui in omni re litibus ſe immiſcet. Quo ſignificatur eum qui quæuis cauillatur & in omnibus rebus lites excitat et contentiones, oſtendere ſe cupide quærere, vt ſit ab omnium amicitia ſeparatus, nec magnifacere cuiuſquam beneuolentiam. Noſtra verſio imitata eſt Septuaginta qui ſic legunt προφάσεις ζητεῖ ἀνὴρ βουλόμενος χωρίζεσθαι φίλων, ἐν παντὶ δὲ καιρῷ ἐπονείδιστος

& cum humilibus ſapientia. Ex qua collatione facilius verus huius loci ſenſus percipi poterit, cum à diuerſis variè explicetur. Sicut enim ibi ſignificatur ſuperbiam comitari cõtemptum & deſpectionem aut ignominiam: Humilitatem verò ſequi ſapientiam, nimirum quia ſuperbus præ ſe facilè alios contemnit & ignominia afficit, ita & hic ſignificatur impietatis comitem eſſe contemptum, quia impius alios præ ſe contemnit, vilipenditque & iura & homines, ita vt nullo vel timore vel pudore à malo retrahatur, nulliſque bene conſulentium rationibus moueatur. Similiter in ſecunda parte cum dicitur: Cum ignominia eſt opprobrium, ſignificatur eos qui in ſeipſis ſunt ignominioſi & probroſa committunt, opprobrium alijs adferre, quos contumelijs impudenter afficiunt, aut quos propter ſocietatem & amicitiam probro & dedecore aſpergunt. Noſter interpres ſecutus eſt Septuaginta, qui in priori membro quædam de ſuo addiderunt. Habent enim ὅταν ἔλθῃ ἀσεβὴς εἰς βάθος κακῶν καταφρονεῖ, ἐπέρχεται δὲ αὐτῷ ἀτιμία καὶ ὄνειδος, hoc eſt, Cũ venerit impius in profundum malorum, contemnit, ſed ſequitur ipſum ignominia & contemptus, & eſt ſenſus, Impium cum iam aſſueuerit malis contemnere conſcientiæ ſuæ remorſus, bonaque omnia conſilia ac monita. Itaq; ſibi peccandi frena relaxat, ſed vt ipſe omnes cõtemnit, ita viciſsim ignominiam & opprobriũ & in hoc ſeculo & magis in futuro ſuſtinebit apud Deum & homines.

4 *Aqua profunda verba ex ore viri, & torrens redundans fons ſapientiæ.*

LOquitur in prima parte non de quouis viro, ſed de ſapiente, Cæterum quidam intelligunt hac ſententia ſignificari duplicia eſſe verba ſapientum, & quædam quidem profundæ aquæ eſſe ſimilia, vt quæ non poſſunt à quouis intelligi, quædam verò torrenti vel flumini redundanti & fluenti, vt quæ ſic facilè fluunt ad omnes, vt quiuis illa poſsit haurire & intelligere. Vnde Beda: Quia, inquit, doctorum verba fidelium quædam myſtica latent & occulta, quæ ſolertiore comprehendantur induſtria, quædam verò aperta & cunctis audientibus facilia ad intelligendum profluunt, rectè hæc & aquam profundam & torrentem dicit redundantem. Verum ſimplicius fuerit intelligere verba ſapientis comparari & aquis profundis & flumini redundanti, eo quòd nunquã deficiant, nec vnquam exhauriantur, ſed ex imo cordis prolata, ſubinde noua & noua, pari moderatione & intelligentia ſuppeditentur hominibus, atque ad eos profluant ex abundantia & profunditate cordis, ad inſtar fluminis ſcaturientis & indeſinenter profluentis. Itaque aquæ profundæ comparatur, tum quia nunquam deficiant, tum quia non in ore (vt quidam ait) ſed in pectore ſint nata. Nec philoſophandum cur potius torrens dictum ſit quàm flumen, cum Hebræa dictio vtrunque ſignificet. Bene autem, vt

habet Beda, verba sapientum aquæ comparantur, quia & lauant mentes audientium & irrigant, ne vel peccatorum sorde deformes remaneãt, vel doctrinæ inopia cœlestis tabescant & quasi nociua ariditate deficiant.

5 *Accipere personam impij non est bonum, vt declines à veritate iudicij.*

HEbræis, pro vt declines à veritate iudicij, est ad subuertẽdũ iustum in iudicio, vt significetur quanquam semper malũ sit accipere personam impij, nec vlla in re id fieri conueniat, maximè malum esse & omnino minimè conuenire vt in iudicio id fiat ad opprimendũ iustum hominem, & causam eius qui iustitiæ studet, subuertendam. Cum enim dicit (non est bonum) plus vult significare quàm dicit, nempe id omnino nõ conuenire & rem esse pessimam. Septuaginta verterunt in neutro genere ἐκκλινεῖν τὸ δίκαιον ἐν κρίσει, hoc est, declinare quod iustum est in iudicio, quod secutus noster vertit, vt declines à veritate, hoc est, æquitate iudicij, & redit sensus eodem. Nam declinando à veritate iudicij opprimitur in iudicio is qui iustam fouet causam. Cæterum accipere personam phrasis est scripturæ ex Hebræis & Græcis deriuata. Hebræa enim habent שְׂאֵת פְּנֵי Scheeth pene, quod ad verbum sonat suscipere vultum vel faciem, quãquam verti etiam potest, & melius eleuare vultum, hoc est, honorare faciem cuiusquam. Sic enim quodammodo exponitur
Leui.19. hæc locutio Leuitici 19. vbi legimus, Non consideres personam pauperis, nec honores vultum potentis. Pro quo in prima parte Hebręa habent, sicut hoc loco, Non accipies vultum. Septuaginta ferè verterunt θαυμάσαι πρόσωπον, vel λῆψειν πρόσωπον, hoc est, admirari vel suscipere vultum vel personam. Nam dictio פְּנֵי vtrumque significat. Hinc est quod apud
Psal. 81 nos vertitur aliquando sumere faciem, vt in Psal: Facies peccatorum sumitis: aliquando accipere personam. Vt vt est, hac locutione significatur, quod Latinius dicitur habere rationẽ & respectum alicuius, vt quia quis talem aut talem sese præfert, & talem personam gerit, ideo quis ei afficiatur, quod in iudicio & his quæ ad iustitiam quam vocant distributiuam pertinent, fieri nefas est.

6 *Labia stulti miscent se rixis, & os eius iurgia prouocat.*

HEbræa ad verbum habent, Labia stulti venient in lite & os eius ad percussiones vacabit. Venire autem in lite noster interpres intellexit, liti se immiscere. Vnde vertit, miscent se rixis, quanquã simpliciter accipi potest venire in lite, pro venire cum lite & litem secum adferre, vt cum secunda parte magis conueniat. In qua noster pro percussiones vertit iurgia, nimirum intelligens sapientem loqui de percussionibus quæ verbis peraguntur & lingua, quas digladiationes vocamus, quanquam generalius accipi potest os stulti non tãtum prouocare iurgia
inter

inter alios & contra se, sed & percusiones manuum & pugnas. Frequenter enim per ea quæ temere effundit, non tantum rixas excitat, sed & pugnas aliorum inter se, & contra se, colaphos nonnunquam referens & vulnera, proinde bene subinfertur.

7 *Os stulti contritio eius, & labia ipsius ruina animæ eius.*

QVoniam enim iurgia prouocat & digladiationes, suo sibi ore perniciem & contritionem adfert, suamque animam perdit, aut illaqueat. Nam pro, ruina, Hebræis est, laqueus. Frequenter enim suis sermonibus perit stultus, eisq; in mala sic illaqueatur vt effugere nō possit. Non solum autē os stulti ideo dicitur contritio eius, ruina & laqueus, quia adfert ei contritionē & perditionē, sed etiā quia suis ipse sermonibus sese confundit, dum contraria sibi loquitur, & suis capitur verbis.

8 *Verba bilinguis quasi simplicia, & ipsa perueniunt vsque ad interiora ventris.*

REpetitur hęc sententia infrà cap. 26. vbi nos habemus, Verba susurronis quasi simplicia, et ipsa perueniunt ad intima cordis. Hebræis enim eædem sunt omnino dictiones, quāuis hic verterit interpres bilinguis, ibi susurronis: ibi intima cordis, hic interiora vētris. Vnde apud Græcos hæc sententia hic omittitur, et tantum illo capite in sequentibus ponitur. Porrò pro dictione, simplicia, Hebræis est dictio ambiguæ significationis, vtpote quæ in Biblijs tantum hoc loco habetur, et posteà in eadem sententia repetita. Est autem radix dictionis vtroque loco positæ להם Laham, quam Hebræi plerique, teste Pagnino putant significare, blandiri, lenire, quod secuti Septuaginta verterunt λόγοι κερκώπων μαλακοί, hoc est, verba adulantium mollia sunt. Nec ab hoc sensu multum diuersum est, quod noster vertit simplicia. Est ergo hic sensus, Verba eorum qui coram bene blandeque homini loquuntur, at post tergum susurrando hominis famam lædunt, sunt quidem in speciē simplicia, quia nullus eis dolus inesse videtur, quantum ad ea quæ coram loquuntur, sunt enim blanda et mollia, at eadem perueniunt vsque ad interiora ventris, hoc est, non secus atq; acutus gladius in interiora hominis depressus, graue homini vulnus inferunt, grauemque dolorem, suntque valde nociua et mortifera, perinde atque viscerum vulnera. Cum enim quis simplicibus, blandisque illis verbis, quæ coram loquuntur, credens, posteà deceptum se deprehendit, grauiter in animo suo torquetur, magisque, quam si ab aperto hoste suo malum aliquod accepisset. Aut si hanc sententiā quis malit accipere de verbis calumniantibus, quibus susurrones homini detrahunt, sensus erit, Verba calumniatoris aut susurronis (vt habet secūdus locus) sæpè sunt blanda ac sine omni malo videntur esse, quia quod criminantur, causantur se dicere inuitos, ac ipsa æquitate aut veritate coactos,

nec prima facie apparet illorum verba noxia esse, at frequenter non minus nocent quàm vulnera in intimis hominis inflicta, grauemque mentibus hominum mœrorem atque læsionem inferunt, quæ non facilè curari possit, vnde in plerisq; scripturæ locis taliũ lingua gladio acuto comparatur aut sagittis acutis. Alij dictionem Hebræam vertũt percussiones, vel percussores, vt לחם Laham, per Metathesim literarum positum sit pro הלם Halam, quod est percutere et vulnerare. Itaque in priore parte simpliciter verba calumniatorum comparantur percussionibus aut vulneribus, in secunda verò parte exaggerando dicitur ea non quibuslibet percussionibus aut vulneribus esse similia, sed quæ descendunt in intima, hoc est, quæ mortifera sunt ac incurabilia maximeque noxia. Quidã vertit, Calumniatoris verba sunt quasi seipsum ferietis, nimirum quia dictio hic posita est participium in coniugatione reciprocę significationis Hithpaal, intelligitque calumniatorem quasi seipsum ferire, quia ita criminatur, vt inuitus & vero coactus facere videatur.

9 *Pigrum deijcit timor, animæ autem effeminatorum esurient.*

NON est hic versus apud hebræos nec in quibusdã veteribus exemplaribus. Est tamen in græcis vnde hic asscriptus est. Significat autem timorem laboris subeundi deterrere ab opere, & animo deijcere pigrum, ideoque fieri vt talis effeminatus, minimeque virili animo, penuriam pati cogatur, quemadmodũm hoc libro plerę que similes sententiæ docent.

10 *Qui mollis est & dissolutus in opere suo, frater est sua opera dissipantis.*

QVÆdam verba de suo adiecit interpres explicãdi gratia. Nam hebræa simpliciter habent. Etiã remissus in opere suo frater est dissipantis, hoc est, decoctoris. Quo significatur eum qui in negocio suo, & opere quod ei incumbit cessator est, ita vt non studeat suum negocium promouere, similem esse ei qui iam parta dissipat. Nam vt hic perdit iam parta, ita ille perdit siue quæ cœpit; siue quæ nancisci poterat, quæque in manu eius erant, aut sicut hic aperta profusione sua perdit ita ille negligentia. Verum id est, non tantũ in temporalibus rebus, sed multo magis in spiritualibus. Vnde Gregorius hunc locum citans sic scribit in tertia parte pastoralis curæ, admonitione 35. Si inchoata bona fortis operantis manus ad perfectionem non subleuat, ipsa operandi remissio contra hoc quod operatum est pugnat. Hinc est enim quod per Salomonem dicitur. Qui mollis & dissolutus in opere suo fuerit, frater est sua opera dissipantis. Quia videlicet, qui cepta bona districte non exequitur, dissolutione negligentiæ manum destruentis imitatur. Ex quo loco suũ commentarium mutuatus est Venerabilis Beda, vt & alias. Monet ergo hic ver-

Gregorius

hic versus idem fere quod vulgaris versiculus. Non minor est virtus, quam quærere, parta tueri, docetque quod non tantũ profusio, sed etiam negligentia Patrifamilias reddit rem familiarem deteriorem. Sic & magistratuum negligentia non minus nocet Reipub: quam vlli hostes. Et ecclesiam Episcoporum iniuria & inscitia non minus pene afflixit, quam seuitia tyrannorum qui eam armis opprimere conati sunt.

11 *Turris fortissima nomen domini, ad ipsam currit iustus & exaltabitur.*

NOmen domini scripturæ more est eius potentia & quicquid de eo celebriter prædicatur ac dicitur. Huiusmodi nomen rectè assimilatur turri fortissimæ, aut vt habent hebræa turri fortitudinis, quia instar turris confugientes ad se protegit & securos facit. Vnde sequitur, Ad ipsam currit iustus, hoc est, quemadmodum homines solent quo tuti sint ab inimicis confugere ad turrim fortem, ita iustus qui fiduciam suam non collocat in rebus terrenis nec in hominibus potissimum, currit ad nomen domini, inuocando illud contra suos hostes suasque necessitates, nec frustra id facit quia exaltabitur in eo nomine, hoc est, quasi in turri alta sublatus à suis hostibus & eleuatus, protegetur. Hoc enim hic significatur per exaltabitur, nempe quod veluti in excelso loco, quo ad ipsum hostes accidere non poterunt, constituetur. Vnde alij vertunt. Et protegetur. Cæterùm quod in genere dicitur de nomine domini, peculiariter accommodari potest ad nomen illud, quod solum datum est hominibus, vt in illo, salui esse possint.

12 *Substantia diuitis vrbs robboris eius, & quasi murus validus circundans eum.*

PR O circundans eum hebraicè est, In imaginatione eius. Dixerat superiori sententia quæ sit fortitudo iusti, qua re vera ille fortis est & tutus: subijcit nunc quæ sit diuitis fortitudo, sed quæ tantùm sit fortitudo eius, opinione & imaginatione, hoc est, non in rei veritate, sed hominum æstimatione, quæ ipsos frequenter fallit. Plerunque enim diuitijs suis non sunt tuti homines, sed insidijs aliorum magis obnoxij. Vnde Ecclesiastes queritur se vidisse pessimam sub Sole afflictionem, diuitias conseruatas in malum domini sui. Habetur prior pars huius sententiæ, & suprà cap. 10. sed hic iam alia repetitur ratione.

13 *Antequam conteratur exaltatur cor hominis, & antequam glorificetur, humiliatur.*

AD verbum Hebræa habent, Ante contritionem exaltabitur cor viri, & ante gloriam humilitas. Prior pars ferè eodem modo habetur in cap. 16. vbi nos legimus, Contritionem præcedit superbia.

Nam

Nam Hebræa ibi habent, Ante contritionem superbia. Secunda pars eodem omnino modo habetur in fine capitis 15. vbi nos legimus, Et gloriā præcedit humilitas. Hic ergo quod duobus illis locis diuisim dictum est,
Luc. 18 coniunctim dicitur, planè coincidens cum illo Saluatoris: Omnis qui se exaltat, humiliabitur, & qui se humiliat, exaltabitur. Nec mirum videri debet quod hic aliquoties occurrant aliquot versiculi sæpius repetiti, non solum in sensu, sed etiam in verbis eisdem. Id enim factum est quod sint sententiæ quædam insigniores, quas menti hominum penitius infigere conueniat, quæque varijs locis & institutis inseruiant, quemadmodum & suam illam sententiam iam positam aliquoties apud Lucam repetiuisse Saluator inuenitur, vt cap. 14. & cap. 18. & rursum ad aliud propositum Math. 23. Cæterum in nostra huius sententiæ lectione, conueniens fuerit verbis, cōteratur et glorificetur, dare pro supposito nominatiuum, homo, vt sit hic sensus: Antequam conteratur homo, exaltatur cor eius, et antequam glorificetur homo, humiliatur cor eius. Potest autem videri hæc sententia studio subiecta esse duabus superioribus, vt hac significaretur merito iustum exaltandum, eo quod humiliter ad nomen domini inuocandum confugit, diuites verò deijciendos & conterendos quia in diuitijs suis superbè gloriantes eleuantur.

14 *Qui prius respondet quam audiat, stultum se esse demonstrat, & confusione plenum.*

HEbræa habent, stultitiā est ei et ignominia, hoc est, ea res cedit ei in ignominiam et stultitiam, proinde non male sensum reddidit noster interpres. Porrò secundum simplicem intellectum, is respondet priusquam audiat, qui ante finem sermonis, alterius loquentis aut interrogantis, necdum intelligens quid is velit, respondet. Quod vt vitemus monet Sapiens: Priusquam, inquit, audias, ne respondeas verbum, et
Eccli. 11. in medio sermonum, ne adijcias loqui. Secundum subtiliorem intelligentiam is respondet priusquam audiat, qui contendentium facta prius iudicat, quā vtriusq; partis causam plene cognouerit. Rursum qui priusquam auditor fuit doctorū & discipulus, doctorem se exhibet, qui ad omnium quæsita respondere posit, quales semper fuerunt plerique hæretici. Omnes isti stultitiæ notam incurrunt, stultitiamque suam, quam tacendo tegere poterant, respondendo produnt, illi quia sæpè respondent quæ proposito non conueniunt, hi quia sapientiam quam non habent, se habere profitentur, aut malè de rebus iudicant.

15 *Spiritus viri sustētat imbecillitatem suam, spiritum verò ad irascendum facilem quis poterit sustinere?*

HEbræa sic melius verti possunt, Spiritus viri sustentat infirmitatem eius, at spiritum contritum quis tolerabit, aut leuabit? Et est sensus: Mens

Mens hominis si sit sana, leuat morbum corporis eius, efficitque sua bona affectione vt melius habeat corpus ægrum. Nam, vt supra dictum est, Animus gaudens benefacit vt medicina. At contra si spiritus æger sit, maleque affectus, & vel dolore vel inuidia, aut alia quauis mala paßione fractus & contritus, non facilè leuari aut curari poterit. Non enim ita vicißim leuari poterit à corpore, vt morbus corporis à spiritu. Difficileque erit huiusmodi spiritum tolerare, cum non facilè habeat vnde alleuiari poßit, sed & sibiipsi & corpori molestus erit, imo & omnibus hominibus, quibus cum ipso negocium erit. Proinde docet hæc sententia morbos spiritus grauiores esse morbis corporis, ideoque inprimis curandam animi sanitatem, quam tribuit sapientia. In nostra ergo lectione reciprocũ relatiuum, suam, accipi debet positum pro relatiuo eius, vt referatur ad virum, non ad spiritum. Et in secunda parte quod in Hebræo generaliter dictum est de quauis infirmitate spiritus, noster interpres singulariter accommodauit infirmitati iracundiæ, quæ vna est ex præcipuis animi morbis, minimè omnium curabilis & maximè molesta, tum illi qui ea malè affectus est, tum alijs. Mysticè autem spiritus viri sustẽtat imbecillitatem eius, quia fortitudo mentis efficit vt infirmitas carnis in tentationibus nõ cedat, sed aduersitatum & vitiorum insultus fortiter superet. Conuenit cum eo quod in priori parte dicitur illud Plauti: Bonus animus in re mala, dimidium est mali. Item in Rudente, Animus æquus optimum est ærumnæ condimentum.

16 *Cor prudentis poßidebit scientiam, & auris sapientum quærit doctrinam.*

INdicat hæc sententia à quibus & qua ratione comparari poßit scientia, nempe à prudẽtibus per meditationem & auditionem sedulam legis diuinæ. Cor, inquit, prudentis, per aßiduam meditationem in lege Dei, & desiderium perfectioris scientiæ comparabit scientiã, eamq; pro sua vera possessione ac præcipuo bono obtinebit, & quoniam prudentes norunt, non sola meditatione parari scientiam, sed opus esse, vt quis alios de sapientia differentes lubenter audiat, ideo et studebit auditu quærere aliorum doctrinam et scientiam. Audiens enim sapiens sapientior erit, vt supra dictum est.

17 *Donum hominis dilatat viam eius, & ante principes spatium facit ei.*

HEbræa ad verbum habent, donum hominis latitudinem facit ei & ante magnates ducet eum. Significatur autem vis liberalitatis & munerum, quia per liberalitatem & munera facilè aperitur homini via, quæ alijs clausa est & angusta, adeo vt illa etiam ad conspectum Principum aditum faciant homini, & ad eorum fauorem & gratiam deducant.

ducant. Dona enim & è clausis carceribus hominem liberant, & è quauis angustia hominem explicant, & quo alijs penetrare nō licet, liberum præbent accessum. Huc pertinet & illud poetæ. Ipse licet venias musis comitatus Homere; Si nihil attuleris, ibis Homere foras. Vt autem hæc sententia in vulgaribus & mundanis muneribus vera cognoscitur, ita multo magis in spiritualibus quibus Deum nobis demeremur, eleemosynis scilicet, Nam, vt habet Tobias, Eleemosyna ab omni peccato & à

Tob. 4. morte liberat, & non patietur animam ire in tenebras. Fiducia magna erit coram summo Deo eleemosyna omnibus facientibus eam.

18 *Iustus prior est accusator sui, Venit amicus eius, & inuestigauit eum.*

SIC habent Hebræa; Iustus primus in lite sua, venit proximus eius & inuestigauit eum. Et prior quidē pars dupliciter intelligitur. Primum vt hic sit ordo, Qui primus est in lite sua, hic est iustus, hoc est, Qui primus loquitur in lite & controuersia quam habet cum alio, is ius sibi vendicat & iustus esse videtur, sed expectandum est, quousque veniat proximus eius qui est in causa ipsius aduersarius, ex cuius inquisitione constabit tandem qualis ille fuerit. Itaque docet hæc sententia non temere de quoquam iudicandum, nisi vtraq; parte audita, iuxta illud: Audi alteram partem. Dictio enim illa quam noster vertit amicus, significat etiam generaliter proximum, id est, quemuis hominem. Secundo intelligitur vt hic sit ordo, qui iustus est, hic primus est in causa vel lite sua, hoc est, Iustus statim in principio litis causam suam simpliciter & confidenter iudicibus aperit, ostendens suam innocentiam, nihilque se velle nisi quod iustum & æquum est, adeò vt cum venerit proximus eius qui cum eo litigat, secure sustineat se ab eo scrutari. Prior sensus ideo videtur verior, quod ad dictionem, Primus, in Hebræis addatur litera ה he, quæ habet vim articuli Græcanici, ὁ, Posteriori sensui magis accedit nostra lectio, quæ tamen magis conuenit cum Græcis quā cum Hebræis. Nam Græca habent δίκαιος ἑαυτοῦ κατήγορος ἐν πρωτολογίᾳ. Et est sensus, iustum si quid per infirmitatem peccauit, (Non est enim iustus qui nō peccat) non defendere suum peccatum, nec expectare alterius increpationē, sed ante alios priorem esse in accusando, increpando & condemnando seipsum, ideoque etiam patienter ferre vt amicus ipsius veniat & inuestiget eum, vt si quid inueniat correptione dignum, idipsum admoneat. Iusti enim

Psal 140 vox est, Corripiet me iustus in misericordia & increpabit me, oleum autem peccatoris non impinguet caput meū. Aut est sensus, Iustus antequā alios accuset & increpet prius seipsum accusat, Sic enim Beda intelligit. Omnis inquit, qui vere iustus est, vbi peccantium errata conspicit, primum ad seipsum oculum considerationis inflectit, dumque suam fragilitatem solicitus accusauerit, sic demum ad corripiendos alios linguam

benignus

benignus exerit. Sic & Ambrosius intelligit libro 1. offic: cap. 25. Iuxta quam intelligẽtiam, secunda pars accipi debet vt significetur tum demũ, vbi se iustus accusauerit, venientem ad se amicum inuestigaturum eiusque opera redarguturum, si quæ in eo digna correptione inueniat. At in secunda parte monendum est, perperam quosdam legere. Venit inimicus, cum dictio hebręa nullo modo significet inimicum, bene autem amicum, quomodo & Beda legit, & Codices Latini emendatiores. Græcus tamen habet αντίδικος, hoc est, aduersarius causæ. Citat priorem hãc partem Chrysostomus super Genesim de Lamech seipsum accusante, vbi nos legimus, Iustus suiipsius accusator est, in principio sermonis. Quomodo & D. Hieronymus citat eum super Esaiã explicat illud quod habent Septuaginta cap. 43. Dic tu prior iniquitates tuas, vt iustificeris. Ambros. Chrysost. Hierony.

19 *Contradictiones comprimit sors, & inter potentes quoque dijudicat.*

BEneficium sortis hęc sententia insinuat, vt per quam lites & contentiones frequenter commodè dirimantur, significans ad illam confugiendum potius quàm longis & molestis contentionibus agatur, potissimum quando non facilè alia via contentionibus finis imponi potest, aut quando res est inter potentes qui diuitijs suis aut fortitudini confisi, cedere sibi mutuo nolunt, sed in longum protrahere contentionem cum magno periculo volent. Vnde in secunda parte dicitur: Et inter potentes quoque dijudicat, hoc est, litem dirimit & discindit, vnicuiq; quo contentus esse debeat attribuens.

20 *Frater qui adiuuatur à fratre quasi ciuitas firma, & iudicia quasi vectes vrbium.*

LOngè diuersum sensum habent Hebræa, quæ sic habent, Frater offensus superat fortem vrbem, & contentiones sunt veluti repagulum palatij. Quo significatur fratrem offensum à fratre fortius resistere & durius se gerere quam fortis ciuitas. Atque eiusmodi contentiones quæ scilicet sunt inter fratres & amicos ægre superari & componi posse. Quo enim actior fuit coniunctio, eo vehementius est, ea dirempta, inter aliquos dissidium. Noster interpres in priori parte secutus est Septuaginta, qui habent ἀδελφός ὑπὸ ἀδελφοῦ βοηθούμενος, ὡς πόλις ὀχυρά, hoc est, frater à fratre adiutus, quasi ciuitas munita. Et est sensus: Concordiam fratrum validam esse & inexpugnabilem, eorumque iudicia & decreta quæ concordibus tuentur animis non facilè superari posse. Cõprobat hanc sententiam factum cuiusdam Scythæ, nomine Sciluri qui 80. habens liberos masculos, cum esset moriturus fasciculum iaculorum singulis porrexit, iussitque rumpere. Id cum singuli recusassent, eo quod videretur impossibile, ipse singula iacula exemit, atque ita facilè omnia con-

fregit, filios admonens, his verbis: Si concordes eritis, validi inuictiq; manebitis: cõtra si disidijs & seditione distrahemini, imbecilles eritis & expugnatu faciles. Videmus id locum habere in rebus prophanis. At maximè in Ecclesia Christi, in qua concordia Christianorum qui fratres inter se sunt omnes, inexpugnabiles eos facit, & inuictam efficit Ecclesię ciuitatem. Vnde pulchrè Beda hanc sententiam mysticè sic explicat, Cum populus vterque Iudæorum scilicet & gentium fraterna sibi in Christo charitate consentit, vnam iam catholicæ Ecclesiæ ciuitatem construit, & sicut vectes vrbium portas muniunt, ita dogmata vtriusque testamenti Ecclesias per orbem quæ vnam catholicam faciunt ab infidelium incursione defendunt. Potest etiam quod dicitur de iudicijs intelligi, de æquitate iudiciorum & sententiarum, quæ firmum efficit statum Reipub. vt significetur ciuitatem stabiliri ciuium concordia & æquitate iudiciorum. Verum cum dictio hebraica significet contentiones & lites, magis videtur hoc loco accipienda dictio (iudicia) quomodo apud Paulum, cum dicit: Iam quidem omnino delictum est in vobis, quod iudicia habetis inter vos, hoc est, contensiones & lites forenses. Iuxta quam acceptionem sicut priori huius sententiæ parte significatur concordiam fratrum fortem esse & insuperabilem, ita posteriori significatur eorum etiam contentiones non facilè superari posse. Quorum enim cõiunctio ex natura firmior est, eorum & disidia vehementiora plerunque esse solent. Proinde rectè indicatur & concordiam inter fratres studiose esse retinendam, & si incidat aliqua inter eos controuersia, cauendum à forensibus cõtentionibus, quæ graue odium solent inter fratres excitare, sorte potius, vt habet superior sententia, controuersiam esse dirimendam.

21 *De fructu oris viri replebitur venter eius, & genimina labiorum eius saturabunt eum.*

SImilis sententia superius habita est, & cap. 12. versu 15. et cap. 13. versu 2. Significatur autem vnicuique bene vel male futurum, prout bene vel male loquitur. Metaphora enim saturitatis et repletionis à corpore transfertur ad animam, quæ tanquam fructus linguæ percipere dicitur, quod linguæ merito percipit, quemadmodum corpus recipit fructus arboris. In qua Metaphora adhuc persistitur in simili subiuncta sententia.

22 *Mors & vita in manibus linguæ, qui diligunt eam, comedent fructus eius.*

DVpliciter accipi potest quod dicitur mors et vita esse in manibus, vel, vt habent hebræa, et quædam exemplaria Latina, in manu linguæ. Nam aut ad loquentem referri potest mors et vita, vt significetur linguam præbere loquenti, siue mortem, siue vitam, prout scilicet vel male vel bene locutus fuerit, & coincidat quod hic dicitur cum superiori sen-

riori sententia,& cum illo Saluatoris: Ex verbis tuis iustificaberis, & ex verbis tuis condemnaberis. Aut referri potest ad audientes qui à lingua bona vitam,à mala mortem animæ percipiunt. Ab ecclesiastico enim & Catholico edocti vitam,ab hæretico aut mundana docenti mortem percipiunt auditores.Sic & quod sequitur,Qui diligunt eam,comedent fructus eius,vel de loquentibus,vel de audientibus accipi potest. Nam & qui amant bene vel male loqui,recipiunt qualia loquendo merentur. Et qui amant audire loquentem,percipiunt fructus siue bonos, siue malos, quales qui loquitur,profert.Quod si mors & vita non ad loquentem referatur,potest generalius dictum accipi,Mors & vita est in manu,hoc est, in potestate linguæ,quia lingua & mortem & vitam alijs adferre potest, non tantū docendo,sed & suadendo,& testificando,& criminando,alijsq; similibus modis.Docet ergo hæc sententia linguam plurimum vtilitatis adferre mortalibus,& eádem rursum plurimam adferre perniciē,tametsi membrum corporis sit perquam exiguum, quemadmodum & Iacobus Apostolus docet prolixius cap. 3. Consonat his quod de Bia sapiente refertur à Plutarcho in libello de audiendo, rursum in alio de loquacitate. Is enim Amasidi Ægyptiorum Tyranno iubenti, vt sibi quod esset in victimæ,quam ad illum miserat,carnibus, & optimum, & pessimum mitteret,linguam resectam misit,innuens huius vsum esse præcipuum, siue prodesse cupias,siue nocere. Matth. 12.

23 *Qui inuenit mulierem bonam, inuenit bonum, & hauriet iucunditatem à domino.*

TAntum est hebræis, Inuenit mulierem (vel potius vxorem)inuenit bonum, nec additur bonam, quod tamen omnes pene subintelligunt interpretes,queadmodum & noster addidit secutus græca, At hac dictione addita nihil singulare dicitur, hac sententia. Quis enim nescit eum qui inuenit mulierem bonam,inuenisse bonum,hoc est, rem bonam? Proinde videri potest hæc esse sententia. Qui inuenit vxorem,hoc ipso inuenit rem bonam,quatenus scilicet vxor est,quamuis ex alio nomine posset inuenisse rem malá, vt sit allusio ad id quod est Gen. 2. Non est bonum hominem esse solum, Faciamus ei adiutorium simile sibi. Sed huic intelligentiæ parum conuenit secunda pars. Itaque sic accipi possent Hebræa, quæ habent. Inuenit vxorem, inuenit bonum & hausit beneuolentiam à domino vel fauorem domini, hoc est, Inuenit quis vxorem,si inuenit bonum,certe scire debet quod obtinuit fauorem domini,cuius gratia bonum illud consecutus est, cum sit res rara. Aut qui inuenit vxorem qualem scilicet quæsiuit,nempe probam & prudentem,is certe inuenit non vulgare quid, sed rem eximiam & bonam,quáque non sine singulari Dei fauore consecutus est. Nam vt dicitur capite sequenti. Domus & diuitiæ dantur à parentibus,à domino autem pro-

priè vxor prudens. Sic & nostra lectio accipienda est. Qui inuenit mulierẽ bonã, inuenit aliquid singulariter & excellenter bonũ. Solent enim homines frequenter errare electione vxorum, vel opes, vel formam, vel aliud quippiam sectantes, potius quam pijs precibus contendentes à domino probam vxorem obtinere. Sic etiam dicitur in Ecclesiastico. Pars bona mulier bona, in parte bona timentium Deum dabitur viro pro factis suis. Quod & hic significatur in secunda parte quæ habet apud nos. Et hauriet iucunditatem. Nam pro hauriet potius vertendum erat præteritum hausit vel obtinuit, & pro, iucunditatem, hebræis est, hic rursum רצון Ratson, quod significat potius fauorem vel beneplacitum & beneuolentiam, vt annotatum est in simili locutione, in versu 2. cap. 12. Cæterum obiter annotandum hic est, verbum inuenit in priori parte bis positum semper esse præteriti temporis, vt patet ex Hebræis & Græcis.

Eccli. 16

24 *Qui expellit mulierem bonam, expellit bonum, qui autem tenet adulteram, stultus est & insipiens.*

NON est hæc sententia in Hebræo, est tamen apud Græcos, quos frequenter noster sequitur. Non est tamen Græcis bonam, sed τὰ ἄγαθα, hoc est, bona, multa scilicet. Quod autem in secunda parte dicitur de retinente adulteram, accipiendum est potissimum de ea quę in adulterio persistit nec pœnitet. Talẽ enim retinere stultitiæ est, tum quod periculum sit ne quis alienas proles pro suis educare cogatur, tum quod stultum sit alieno se maculare peccato, quod fit retinendo adulteram non pœnitentem, quia fouetur eius crimen. Notandum autem Græcis nõ esse insipiens, sed ἀσεβὴς, hoc est impius, quomodo etiam citat hunc locum D. Hieronymus scribens in Matth. cap. 19. Sola, inquit, fornicatio est quæ vxoris vincat affectum, imo cum illa vnam carnem in aliam diuiserit, & se fornicatione separauerit à marito, non debet teneri, ne virum quoque sub maledicto faciat, dicente scriptura: Qui tenet adulteram, stultus & impius est. Vnde patet pro insipiens legendum esse impius. Alluditur etiã ad hunc locum, in secunda expositione in Matth. cap. 19. quæ extat in operibus D. Chrysostomi, vbi sic legimus: Sicut autem crudelis est & iniquus qui castã dimittit, sic fatuus est & iniustus, qui retinet meretricem. Nam patronus turpitudinis eius est, qui crimen celat vxoris. Ex quorum Patrum authoritatibus, simul & præsentis loci scriptura, videtur omnino sine peccato nõ posse retineri adulteram. Et quidem admitti satis potest, ita fuisse in veteri testamento. Vnde & Ioseph ob fornicationis suspitionem cum esset iustus & nollet sponsam traducere, voluit occultè dimittere eam. At verò in nouo Testamento retineri posse adulterã pœnitentẽ, pulchrè docet D. Aug. 2. li. ad Pollentium cap. 6. dicẽs. Quod autem tibi durum videtur, vt post adulterium reconcilietur coniugi coniunx, si fides adsit, nõ erit durum. Cur enim adhuc deputamus adulteros,

Hierony.

Augusti.

quos vel baptismate ablutos, vel pœnitentia credimus esse sanatos? Hæc crimina in veteri Dei lege nullis sacrificijs mundabantur, quæ noui testamenti in sanguine Christi sine dubitatione mundantur, & ideo tunc omnimodè prohibitum est ab alio contaminatam viro recipere vxorem, quamuis Dauid Saulis filiam, quam pater eiusdem mulieris ab eo separatam dederat alteri, tanquam noui testamenti præfigurator sine cunctatione receperit. Nunc autem postquam Christus ait adulteræ, Nec ego te condemnabo, vade & deinceps noli peccare, quis non intelligat debere ignoscere maritum, quod videt ignouisse dominum amborum, nec iam se debere adulteram dicere, cuius pœnitentis crimen diuina credit miseratione deletum. Hæc ille.

Cum obsecrationibus loquitur pauper, & diues effabitur rigide.

NOtatur hac sententia superbia & auaritia diuitum, qui diuitijs suis elati, pauperibus etiam cum suppliciter & humiliter eis loquuntur, dure tamen respondent, cumque obsecrationibus & precibus ab eis pauperes aliquid obtinere conantur, tantum abest vt aliquid impartiantur, vt ne benignis quidem verbis dignentur illos alloqui, sed duris ac minacibus verbis à conspectu suo nonnunquam abigant, quemadmodum experientia testatur. Indicat sententia diuitias generare superbiam & iniuriam, iuxta illud, πλοῦτος ὕβριν τίκτει, id est, Diuitiæ contumeliam pariunt.

Vir amicabilis ad societatem magis amicus erit quàm frater.

COmmendat hæc sententia amicitiæ bonum, præferens illud vinculo etiam arctissimæ consanguinitatis, Vir, inquit, qui ad societatem & beneuolentiam seruandam amicabilis est & benignus, frequenter maiorem amicitiam exhibebit opere & facto, quã frater, quemadmodum experientia in multis testatur. Hebræa paulò aliter & obscurè sic habent, Vir amicorum ad amandum, & est diligens adhærens magis quàm frater. Pro quo quidam sic vertit, Necessarius necessitudini idoneus est, & hæret (vel perseuerat in amicitia) interdum magis amicus quam frater.

CAPVT DECIMVMNONVM.

1 *MElior est pauper qui ambulat in simplicitate sua quàm torquens labia sua & insipiens.*

PLerique libri habent in secunda parte, quam diues torquens labia sua, quéadmodum & Bedam legisse constat ex eius commentario. At dictionem diues vt non habent Hebræa, ita nec codices multi Latini emendatiores, vt verisimile sit eam dictionem à quodam additam, vt esset maior oppositio secundæ partis cum prima, in qua fit mentio pauperis. Verum intentio sapientis non fuit comparare pauperem cum diuite, sed pauperem simpliciter, hoc est integre, conuersantem cum eo qui per stultitiam labia sua torquet, hoc est, qui peruersis vtitur sermonibus, praua loquens, à veritate & à recto contorquens labia sua, & ad decipiédum linguam suam componens, aliudque ore proferens quam animo cogitet. Itaque pauperi opponitur stultus & ambulanti in simplicitate opponitur torquens labia sua, quia hoc non est simpliciter ambulare, hoc est, integre & innocenter se gerere, sed noxium esse & velle decipere. Et significatur paupertatem, quæ magnum reputatur apud homines malũ, meliorem esse & eligibiliorem stultitia, vt quæ non prohibeat simpliciter & innocenter se gerere, cum hæc efficiat hominem peruersi sermonis & noxij. Non enim Hebræa habent torquens labia sua & insipiens, quasi posset esse aliquis torquens labia sua qui non sit insipiens. Sed torquens labia sua & ipse insipiens, hoc est quia talis est insipiens. Sensui prædicto bene conuenit ea lectio quæ etiam in multis nostris libris inuenitur, quæ habet, quàm torquens labia insipiens, sine pronomine, sua, & coniunctione, &, hæc tamen duo habent Hebræa. Mysticè hic versus rectè accommodatur ineudito bene viuenti, qui præfertur praua docenti magistro.

2 *Vbi non est scientia animæ non est bonum, & qui festinus est pedibus, offendet.*

ET apud nos & apud hebræos dictio animæ iungi potest cum præcedentibus, vt sit genitiuus, vel cum sequentibus vt sit datiuus. Caietano magis visum est, vt iungatur præcedentibus, & sit sensus. Non est bonum cum quis caret scientia suæ animæ, hoc est, cum quis seipsum

ipsum ignorat suumque animum. Talis enim in plerisque est festinus pedibus, hoc est, temere pleraque agit & præcipitanter, & videri posset vel ob id dictio animæ iungenda cum scientia, quia alioquin non est generaliter verum, quod nullum ibi sit bonum animę vbi non est scientia. Vnde & Liranus sic ordinat & intelligit. Vbi non est scientia animæ, hoc est, de salute animæ, ibi non est bonum, quia omnia cessant ibi esse bona quæ alioqui videntur bona. Alij tamen ferè sequentibus iungunt, vt significetur non bene esse animæ nec solidum aliquid ac perfectum ei adesse bonum, si ei desit scientia ac prudentia, qua sciat omnia cum iudicio agere, aut ignoret quæ scire homo debet. Scientiæ enim simpliciter bene opponitur, pedum festinantia, hoc est temeritas in agendo & imprudentia. Habent autem ad verbum hebræa & græca sic: Etiam sine scientia anima non est bona, hoc est, anima non est pulchra non est bene instituta. Sic enim conuenit cum nostra lectione. Quidam propter augentis particulam, etiam, alium reddit sensum, animam hic accipiens positam pro vita vt alias sæpe ponit noster. Vertit ergo, Ne vita quidem sine scientia suauis est. In secunda parte, per festinum pedibus allegoricè significatur is, qui temere aliquid aggreditur carens scilicet scientia, per quam cum pręmisso examine & iudicio rem aggrederetur, quique affectiones suas subito sequitur festinans ad implendum eas. Nam per pedes significantur sæpe hominis affectiones quibus ad aliquid, instar pedum, homo fertur. Vnde vt magis persisteretur in metaphora interpres noster rectè subiunxit verbum offendet, quum hebræa habeant & festinus pedibus peccat. Sensus ergo est, Sicut qui corporaliter festinat pedibus, frequenter impingit, errat & labitur, ita necesse est eum, qui quia caret sciẽtia, festinus est in actionibus suis, sequens potius affectiones suas quàm iudicium rationis, frequenter impingere in via virtutum, hoc est, peccare. Refert Suetonius de Augusto cap. 25. dicere illum solitum: Nihil minus duci perfecto conuenire quàm festinationem ac temeritatem, crebroque illum iactasse, σπεῦδε βραδέως, festina lente. Et sat cito, si sat bene. Venerabilis Beda secundam partem accipit non vt festinantia opponatur scientiæ, et vt secunda pars declaret priorem, sed vt significetur cauendum esse ne quis festinet ad plus sapiẽdum quàm oportet. Habet enim sic: Animæ quidem humanæ scientia vitæ cœlestis est necessaria, quia nimirum sine hac beata in perpetuum esse non potest, attamen qui effrenatis sensibus mentis plus appetit sapere quàm decet, plerunque offensionem hæreticæ temeritatis incurrit. Quod in primis humani generis parentibus mysticè signatum est, qui dum appetitu scientiæ maioris, vetitum contingere properabant, à statu beatitudinis in qua conditi sunt deuiantes in pœnam miseriæ & mortalitatis inciderunt.

3 *Stultitia hominis supplantat gressus eius, & contra dominum feruet animo suo.*

DVpliciter accipi poteſt quod dicitur ſtultitiam hominis ſupplantare, aut vt eſt Hebræis peruertere greſſus vel viam eius. Aut quia ſtultitia hominis cauſa eſt vt peruerſa ſit vita eius, & actiones eius prauæ ſint. Aut quia ſtultitia hominis in cauſa eſt vt inſtituta & conatus hominis fruſtrentur ſuo fine, nec perueniát ad deſideratú effectum. Priori modo ſenſus eſt: Stultitia hominis efficit vt homo peruerſe agat, & tamé plerunque homo non ſibi nec ſuæ ſtultitiæ imputat ſuam peruerſitatem, ſed contra dominum feruet animo ſuo, hoc eſt, iraſcitur, vt habét Hebręa, cor eius, fortunam ſuam aut fatum accuſans, quodq; ſub infœlici ſydere natus ſit, ſiue quod peccandi occaſionem dederit, qui vel fragilem fecerit hominem, vel ad tentationem eius hoſtem admiſerit, vel denique importabilia homini onera impoſuerit, aut ſimile aliquid more ſtultorum cauſans, quemadmodum primi noſtri parétes ambo in creatorem quod peccauerant retorquebant, Adam quidem quod mulierem per quam periret, à domino ſociam accepiſſet, Eua verò quod dominus ſerpentem qui ſe deciperet, in paradiſo conſtituiſſet. Iuxta poſteriorem modum ſenſus eſt. Quòd inſtitutum hominis & actio non proſperetur, ſed ſubuertatur & corruat fruſtrata ſuo fine, id efficit imprudentia hominis, & tamé tanta eſt hominum veſania, vt id Deo imputent, blaſphemátes eum quod non direxerit et fortunauerit eorum conatus, quum potius id ſuæ ſtultitiæ aſſcribere deberent, quæ non merebatur dirigi et adiuuari diuino fauore.
Auguſtin. Atque hunc poſtremum ſenſum puto eſſe conuenientiorem. D. Auguſtinus Græca ſecutus legit epiſtola 105. Inſipientia viri violat vias eius, Deú autem cauſatur in corde ſuo. Itidem lib. de gratia et lib. arbitr. cap. 2. et 21. Stultitia autem hominis inſigniter in eo notatur, quod contra dominum faciat hominem indignari, cui ſcilicet nihil incommodare poteſt, et cuius manum effugere non poteſt.

4 *Diuitiæ addunt amicos plurimos, à paupere & hi quos habuit, ſeparantur.*

QVid fieri ſoleat, non quid fieri debeat, hac ſentétia Sapiens indicat. Notans hominum ingenium quo per auaritiam ſequútur ferè diuitum fauorem pauperibus deſertis, de quo & poëtæ frequenter conqueruntur, vt ſuperius eſt notatum in cap. 14. circa verſum 20. Poteſt tamen in commendationem diuitiarum, & paupertatis ſuggillationem ſubtiliori intelligentia accipi, idque dupliciter. Primum ſic: Diuitię liberaliter erogatæ addunt amicos plurimos, iuxta illud Saluatoris: Facite vobis amicos de mámona iniquitatis. At ab eo qui pauper eſt animo, tenuis ſcilicet in benefaciendo propter auaritiam, etiam quos habuit amicos ſeparantur, exoſi ſcilicet eius auaritiam, Aut vt habent Hebræa, Pauper ab amico ſeparatur, quod in paupere per auaritiam optime locú habet, qui non ſolum ſeparatur ab amico quia ab illo relinquitur, ſed quia ipſemet illum

Luc. 16

illum prior relinquit, metuens ne quid cogatur impendere amico, quia pluris facit pecuniam quàm amicum. Secundo de diuitijs spiritualibus & paupertate spirituali accipi potest hæc sententia, quemadmodum Beda eam explicat, sic scribens: Diuitiæ regni cœlestis quæ per sanctos doctores fidelibus tribuendo prædicantur, multos amicos & eisdem prædicatoribus, & earum largitori domino asciscunt. A philosophis autem cæterisque gentium magistris, quia nihil certæ beatitudinis in futurum norũt promittere, & hi quos habuere, separantur, videlicet conuersi ad fidem, spemque dominicæ passionis certissimam.

5 *Testis falsus non erit impunitus, & qui mendacia loquitur, non effugiet.*

CVM ex falso testimonio ac mendacijs multa accidant mala, varijs Sapiens sententijs in hoc libro ab illis auocat vitijs, & potissimum hac sententia quæ mox repetitur, qua denunciat non tantum puniendum qui opere proximo nocet, sed & qui in iudicio falsis testimonijs, aut etiam extra iudicium quibusuis mendacijs proximum grauat. Non erit, inquit, impunitus & non effugiet supplicium scilicet, quia etsi apud homines effugiat, (apud quos tamen huiusmodi etiam sæpe deprehensus pœnas luere cogitur, vt patet in senibus qui contra Susannam falsum protulerunt testimonium) non effugient tamẽ supplicium diuinum. Vnde Propheta de Deo dicit: Perdes omnes qui loquuntur mendacium. Psalm. 5

6 *Multi colunt personam potentis, & amici sunt dona tribuentis. Fratres omnes pauperis oderunt eum, insuper & amici procul recesserunt ab eo.*

DVabus his sententijs idem pronunciatur quod superiori sententia quarta. Proinde quemadmodum illa dupliciter accipi potest, nempe vel ad insinuandum hominum ingenium vel ad commendationem liberalitatis & detestationem paupertatis animi: Ita & istæ duæ sententiæ similiter accipi possunt. Eo enim ingenio sunt ferè homines, vt honorent & suspiciant personas potentum ac magnatum, & amici sint eorum qui liberaliter donant. Contra etiam fratres ac cõsanguinei quiq; pauperis, odiunt eum, necnon & illi qui amici eius esse solebant (cum soleant amici firmius adhærere quàm fratres) procul recesserunt ab eo verecundantes de eius præsentia, ac metuẽtes ne quid inopi aut amico impendere cogantur. Et secundum mysticam intelligentiam multi honorant personam potentis, etc. quemadmodum patet in Christo, quẽ multi colere cœperunt, eiusque vultum deprecari ac gratiam fauoremque ambire. (Nam pro colere personá Hebræis est deprecari vultum) postquam ascendendo in altum potens factus est & liberalis, dona sui spiritus diuersa variè distribuens, iuxta illud: Ascendẽs in altum, captiuam duxit capti- Ephes. 4

uitatem, dedit dona hominibus. Contra, etiam fratres & amici Iudaici populi, postquam pauper factus est in scripturarum intelligentia & donis Dei, odire cœperunt eum & relinquere, quia Apostolis & Iudæis oriundi ab eis alienati sunt. Potest etiam simpliciter his sententijs accipi sapientem voluisse suum filium impellere ad sedulitatem & diligentiam, vt qua diuitiæ tum corporales, tum spirituales comparari possunt, quarum liberali dispensatione amicitia & honor apud homines obtinetur. Deterrere autem à pigritia & somnolentia, vt quæ mater sit paupertatis, quæ hominem omnibus odiosum faciat. Notandum autem in secunda sentẽtia pro eo quòd nos habemus, Insuper &, Hebræa magis vertẽda esse per, Quanto magis. Cum enim in priori membro etiam fratres pauperis dicantur eum odire, non satis conuenienter quasi per exaggerationem subijcitur etiam amicos procul recedere ab eo, sed potius subijciendum erat, minus mirandum esse quod & amici ab eo recederent. Nisi intelligamus quemadmodum supra est indicatum, amicos fratribus præponi, quia vt supradictum est. Vir amicabilis ad societatem magis amicus erit quàm frater.

8 *Qui tantum verba sectatur, nihil habebit, qui autem possessor est mentis, diligit animam suam, & custos prudentiæ inueniet bona.*

PArs ista, qui tantum verba sectatur nihil habebit, finis est superioris sententiæ, significaturque secundum aliquos (nam alij varie accipiunt) amicos recedere à paupere, qui dum sectatur verba promissionum sibi ab amicis factarum, hoc est, dum reposcit promissa inuenit illa non subsistere, nihilque sua sectatione consequitur. Noster interpres hanc partem iunxit cum sequentibus opponens sectatorem verborum possessori mentis & custodi prudentię. Sensus ergo est: Qui siue docendo, siue audiendo alios, tantum sectatur verba, hoc est, ornatum verborum tantum spectat, solum curans vt bene & eleganter dicat non vt bona & vtilia proferat aut audiat, Aut qui id tantum agit, vt dicat aut audiat, non autem vt ea quæ dicit aut audit etiam faciat, is nullum solidum fructum inde consequetur. Non enim auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabũtur. Et, qui fecerit & docuerit sic homines, magnus vocabitur in regno cœlorum. Qui verò possessor est mentis, vel vt est Hebræis, cordis, hoc est, qui cordatus est nec contentus est verbis, sed intra se possidet sapientiam, eamque animo retinet, meditando iugiter in lege Dei, is verè diligit animam suam, hoc est, seipsum, quia sibi bene prospicit & benefacit, & qui prudentiam non tantum audit, sed etiam custodit in animo suo & operibus, is inueniet bona & in præsenti & in futuro seculo. Beati enim qui audiunt verbum Dei, & custodiunt illud.

Rom. 2

Matth. 5

9 *Falsus testis nõ erit impunitus, & qui loquitur mendaciũ peribit.*

REpetitio est sententiæ superius semel positæ, nisi quod hic exponitur quod ibi dicitur, non effugiet cum dicitur peribit.

10 *Non decent stultum delitiæ, nec seruum dominari principibus.*

DVO indecora hic versus complectitur, quę & posteà cap. 30. inter quatuor numerantur per quæ mouetur terra & quæ sunt intolerabilia. Per seruum, inquit, cum regnauerit, per stultum cum fuerit saturatus cibo. Hæc duo ergo hic dicuntur esse indecora & absurda, tum quod non conueniant nec æqua sint in seipsis. Non enim debentur stulto & imprudenti delitiæ & oblectationes, sed potius flagella & castigationes, Prudentibus verò debētur potius ad recreationem animorum postquam in serijs & vtilibus negotijs sint delassati: Ita iniquum est vt qui seruilis est conditionis dominetur principibus, quum contra principum sit dominari seruis. Tum quia hæc duo sint dispendiosa & noxia. Nec enim stultus delitijs rectè vti nouit, sed illis cōtra abutitur, insolescēdo, suamq; stultitiam augendo. Nec is qui seruus prius fuit & seruilis est conditionis, vt in plurimum bene imperio vtetur, cum ad illud euectus fuerit. Nam ferè nimia insolescit arrogantia, eaque intolerabilis fit, maximè principibus viris & animi ingenui. Et hæc quidem ad literam. Cæterum secundum subtiliorem intelligentiam rectè intellexerimus significari, stulto, hoc est, peccatori qui vera caret sapientia nō competere veras animi delitias, quas ex scripturis & contemplatione diuinarum rerum atque animi tranquillitate iusti percipiunt. De quibus dicit Psalmista: Delectabuntur in multitudine pacis. Et ei qui adhuc peccatis seruit & affectibus improbis, non conuenire vt in regimine Ecclesię præferatur iustis vitiorum dominatoribus. Item talem non posse dominari principibus, hoc est, rationi & intellectui præcipuisque animæ viribus. Valet eadem sententia ad docendum carni non esse nimis indulgendum, iuxta illud Pauli: Carnis curam ne feceritis in desiderijs. Neque enim conuenit vt stulta caro delitietur, aut vt illa quæ rationi parere debet, imperet viribus intellectualibus. Notandum autem apud Hebræos hæc duo non similiter indecora significari. Habent enim ad verbum sic: Non decent stultum delitiæ, quanto magis seruum dominari principibus, scilicet non decet. Itaque ex comparatione cuius indecori significetur alterum minus decere.

Psalm. 37.

Rom 13

11 *Doctrina viri per patientiam noscitur, & gloria eius est iniqua prætergredi.*

DOctrina viri dupliciter accipi potest. Aut pro docendi actione qua alios quis docet, aut pro ipsa sapientia à qua homo dicitur doctus. Secundum priorem acceptionem sensus esset, ex patientia hominis cognosci posse qualis sit eius quam tradit doctrina. Vnde Beda hunc sensum. Primum indicans, Doctrina inquit ecclesiastica per patientiam doctorum quam sit perfecta mōstratur, quia dum magis afflictionibus ac morti corpus subdere quam à docendi officio cessare voluerunt, ostendebant vtique quantum esset salutaris quam tanta instantia defensare cu-

rarunt. Sic Lira, Veritas inquit Apostolicæ doctrinæ ex eo apparuit quod non recusauerint mori pro ipsa. Secundum posteriorem acceptionem, significatur ex patientia hominis deprehendi quod doctus sit & prudens. Nã prudentis & intelligẽtis est aliorũ infirmitates patienter ferre & iræ suæ moderari, aut si quid vindicandum sit tardum esse ad vindictam. Secundam hanc intelligentiam etiã subnexuit Beda ex D. Gregorio eam mutuatus, qui sic habet homilia 35. in Euangelia. Scriptum est doctrina viri per patientiam noscitur. Tanto ergo quisque minus ostenditur doctus quanto conuincitur minus patiens. Atque hoc posteriori modo accipienda est sententia si hebræa spectemus, quæ ad verbum habent, Intelligentia hominis protrahere (vel differre) facit iram eius. Qui enim intelligens est & prudens tardus est ad iram & vindictam, tum quod perpendat & se plæraq; admittere quæ a deo seuerius punienda sunt si pergat in proximum seuerus esse, tum quod aduertat indecorum esse passionibus suis obsequi statimque ad vltionem & iram prosilire. Deinde iram impedire animum ne possit cernere verum, atque ex acceleratione vltionis plerunque committi quæ posteà displiceant. Ira enim viri Dei iustitiam non operatur. Huic sensui conuenit quod sequitur, Et gloria eius est iniqua prætergredi, pro quo Hebræa habent. Gloria eius transire præuaricationem, hoc est, gloria & honor hominis est alienam transgressionem & peccatum non valde attendere, sed dissimulare eique facilè ignoscere. Beda accipit iniqua prętergredi, pro eo quod est ab iniquis actionibus sese præseruare, vt de proprijs iniquitatibus accipiatur, non de alienis. Sic enim habet: Quia nimirum perfecti doctoris est sic aliorum improbitatem patienter ferre, vt suam quoque fragilitatem nouerit ab iniqua actione obseruare. At prior sensus originali magis conuenit.

Gregorius

Iacob. 1.

12 *Sicut fremitus leonis, ita & regis ira, & sicut ros super herbam, ita & hilaritas eius.*

Vide Augustinum epistola 68. vbi sic citat, Nihil interest inter minas regis & iram leonis. Indicat hæc sententia quo studio subditi teneantur prosequi regem suum & principem, cauendum scilicet eis summopere ne eum offendant. Sicut enim rugitus leonis maximum terrorem incutit cæteris animantibus inter quæ & ipse veluti rex est, ita vt dixerit propheta Amos: Leo rugiet quis non timebit? Ita & regis ira vel indignatio merito formidabilis esse omnibus debet, vt quæ non facilè placari possit, & in cuius manu sit mox grauem inferre vindictam, iuxta illud: Sæuum prælustri fulmen ab arce venit. Contra sicut ros super herbam decidens gratus est & suauis, herbamque virescere facit, quæ alioqui è terra nõ exurgeret, nec solis sustineret ardores, ita hilaritas vultus regij eiusque beneuolentia vel fauor (sic enim habent Hebræa) subditos mire reficit & exhilarat, facitque vt bono sint contra malos & aduersa quæq; animo.

Amos 1.

animo. Cæterum iuxta sublimiorem sensum hac sententia intelligere debemus, quàm terribilis sit illius regis ira, qui solus est rex regũ & dominus dominantium, qui licet aliquando vt agnus immolatus est. Non aperiens os suum, tamen suo tempore rugiet terribiliter vt leo, cum dicturus est: Discedite à me maledicti in ignem æternum. Et: Ligatis manibus & pedibus mittite eum in tenebras exteriores. Eiusdem erga bonos fauor & hilaritas vultus eius, quam eis exhibebit in nouissimo die, tãquam ros herbam irrigans, iustos post præsentis vitæ calamitates recreabit ac virere faciet in domo Dei in æternum. Matth. 25.

13 *Dolor patris filius stultus: & tecta iugiter perstillantia, litigiosa mulier.*

HEbrea nõ habent de tectis perstillantibus, sed simpliciter sic. Calamitas patri suo est filius stultus, & stillicidium continuum rixæ mulieris vel vxoris. Indicat ergo hæc sententia duo incommoda quæ in familia, patrifamilias accidunt. Nam ex filio stulto & improbo dolor & calamitas patri accedit vt sæpius supra dictum est. Et rixæ vxoris assiduæ molestiam intolerabilem & continuè nouam afferunt, non aliter quam assidua pluuiæ distillatio. Interpres non cuiuis stillicidio rixas mulieris intellexit comparari sed domestico, quod scilicet fit tectis iugiter perstillantibus. Et quidem concinnior sic est comparatio. Quemadmodum enim incommoda est habitatio domus si tecta perstillent iugiter Ita rixosa mulier efficit viro incommodam habitationem, & causa est, vt inuitus domi sit, & aliam quærat cum maximo familiæ dispendio societatem. Itaque subindicat sententia patres sollicitos esse debere vt filij eorum bene instituantur, & magna cum prudentia vxores deligendas cum quibus commode habitent & viuant. Cæterum quum id non humana prudentia potissimum, sed peculiari Dei beneficio homini contingat, subiungitur in sequẽti sententia à domino dari vxorem prudentem, vt quisque intelligat eam ob rem dominum potissimum rogandum. Venerabilis Beda subtiliter hunc versum tractat secundum spiritualem intelligentiam. Nam cum priorem partem exposuisset de dolore patris cælestis, qui dolet quod homines quos ad se laudãdum creauit, hosti potius maligno quam sibi seruire consideret: secundam partem sic prosequitur de hæreticis. Sicut tecta perstillantia pluuiam quidem de certo suscipiũt, nec tamen hanc ad vtilitatem aliquam dispertiunt, sed ad molestiam potius inhabitantium deriuant: Ita nimirum hæreticorum ecclesia, cælestium dona verborum non ad salutem animarum, sed ad suæ vsum nequitiæ male interpretando & contra catholicos litigando conuertit. Tecta enim perstillantia mundas quidem pluuiæ guttas accipiunt, sed sub tectis in domo sordidas reddunt. Et hæreticus limpidissima cælestis oraculi verba, auditu corporis haurit: At vbi hęc corde polluto attigerit, audito-

auditoribus suis sorde mixta ministrat. Hæc ille.

14 *Domus & diuitiæ dantur à parentibus, à domino autem propriè uxor prudens.*

APud Hebræos non additur propriè, sed explicandi gratia ab interprete, aut alio quoquam additum est, quòd alioqui etiam domus & diuitiæ dentur à Deo vtpote omnium largitore. Nec est Hebræis dantur à parentibus, sed domus & diuitiæ hæreditas patrum. Proinde significatur illa obuenire filijs à parentibus iure hæreditario, vt quasi fortunæ donum sit omnibus commune tam malis & indignis quàm bonis & dignis, vtque parentibus ea debeant filij accepta ferre, qui ea filijs acquisierint, conseruauerint & relinquerint, à quibus ea immediate accipiunt, à Deo autem etiam, sed per parentes. At vt vxor filijs contingat prudẽs, id singulari Dei beneficio tribuendum est, vt quod non ita sit commune omnibus, sed proprium his quos Deus singulariter dilexerit, quodq; non potest parentum cura & prouidentia filijs donari, sed Dei beneficio, qui solus dat prudentiam mulieri, & prudentia donatam, viro deputat. Significat ergo filijs merito curandum, vt Deo digna conuersatione & pijs precibus huiusmodi donum à Deo consequantur, in re tam graui, vnde fœlicitas hominis multum pendeat, quam à parentibus non possint tuto expectare, à quibus tamen & vitam & reliqua vitæ commoda accipiunt. Vnde in Ecclesiastico dicitur: Pars bona mulier bona, in parte bona timentium Deum dabitur viro pro factis bonis. Eccli. 26

15 *Pigredo immittit soporem, & anima dissoluta esuriet.*

QVæ mala à pigritia & ocio homini proueniant frequentibus sententijs in hoc libro Sapiens prosequitur, vt ad sedulitatem & diligentiam hominem ad laborem natum prouocaret. Duo autem mala pigritiæ hac sententia ostẽdit. Primum quod hominem reddat dormitabũdum & somno deditum, ac proinde à mortuo parum dissimilem efficiat, auferens ei, quod in homine præcipuum est rationis vsum & industriam. Secundum ex priori cõsequens, quòd per rerum omnium inopiam, famem adferat, malum certè in vita grauissimum. Ponitur autem synecdochice anima dissoluta pro homine dissoluto, hoc est ignauo, qui ab omni operatione solutus est & remissus, quique pigritudine ac somno dissolutus est. Pro anima dissoluta plerique vertunt, anima dolosa, de quo supra dictum est circa versum quartum capitis decimi. Vt autem hęc sententia per quotidianam experientiam vera inuenitur de sopore & esurie corporalibus ad quæ pigredo corporalis hominem perducit, ita etiam locum habet secundum spiritualem intelligentiam in sapientiæ studio & virtutis exercitatione. In qua qui segniores sunt ad grauissimum in peccatis somnum perueniunt, & nullis quamlibet magnis prophetarum aut

Apostolorum aut cuiuscunque concionatoris vocibus posśint excitari ad bene operandum torpore nimirum eos eneruante. Qui & ipsi grauiorem verbi Dei inediam patientur, et post hanc vitam omnibus bonis vacui fortiter esurient, cum sancti saturabuntur & inebriabuntur ab vbertate domus Dei. D. Gregorius ex quo suum commentarium hoc rursum loco Beda desumpsit, mysticam huius sententiæ intelligentiam pulchrè prosecutus est in tertia parte curæ Pastoralis, admonitione 16. sic scribēs: Pigris intimandum est, quod sæpè dum oportune agere quæ possumus, nolumus, paulò pòst cum volumus nō valemus. Ipsa quidem mentis desidia dum congruo feruore non accenditur, à bonorum desiderio, funditus conualescente furtim torpore mactatur. Vnde apertè per Salomonem dicitur: Pigredo immittit soporem. Piger enim rectè sentiēdo quasi vigilat, quamuis nihil operando torpescat. Sed pigredo soporem immittere dicitur, quia paulisper etiam rectè sentiendi vigilātia amittitur, dum à bene operandi studio cessatur. Vbi rectè subiungitur, Et anima dissoluta esuriet. Nam mens quia se ad superiora stringendo nō dirigit, neglectam se inferius per desideria expandit. Et dum studiorum sublimium vigore non constringitur, cupiditatis infimæ fame sauciatur, vt quo se per disciplinam ligare dissimulat, eo se esuriens per voluptatum desideria spargat. Hinc ab eodem sapiente rursus dicitur, In desiderijs est omnis ociosus. Hæc ille. Gregorius

16 *Qui custodit mandatum, custodit animam suam, qui autem negligit viam suam, mortificabitur.*

Ostendit hæc sententia fructum seruatæ vel neglectæ legis, ne quis putet rem paruam esse legem seruare vel negligere. Qui, inquit, custodit mandatum, non tantum mādatum honorat, sed illud custodiendo, custodit animam suam quam à morte præseruat, & hîc diuturnam vitam, posteà verò æternam viuere facit. Qui autē negligit viam suam, vel vt alij melius habent, vias suas (sic enim habēt Hebræa) hoc est, qui non curat vitam suam & actiones instituere iuxta legem, is mortificabitur, vel potius morietur, plerunque quidem temporali morte à principibus vel Dei vltione ante tempus inflicta, semper autem æterna morte. Stipēdium enim peccati mors. Et: Si vis, inquit Dominus, ad vitam ingredi serua mandata. Rom. 6 Matth. 19.

17 *Fœneratur domino, qui miseretur pauperis, & vicissitudinē suam reddet ei.*

Fœnerari dupliciter dicitur, Aut simpliciter pro mutuum dare, vt cum cap. 22. posteà dicitur: Qui mutuum accipit, seruus est fœnerantis. Et Ecclesiastici 29. Qui facit misericordiam, fœneratur proximo suo, etc. Aut pro mutuum dare ad vsuram, vt cum dicitur Deu-

teronom.23.Non fœnerabis fratri tuo, ſed alieno. Atque hæc eſt propria verbi huius apud Latinos ſignificatio. Vtrunque ſignificatum huic loco conuenire poteſt, quia non ſimpliciter domino mutuat is qui miſeretur pauperis,recepturus tantundem,ſed multo plura. Verum in priori ſignificatu hic accipiendum patet ex dictione Hebraica, quæ ſimpliciter mutuare ſignificat. Itaque ſignificatur eum qui quid ex miſericordia donat pauperi,quanquam donet pauperi,tamen hoc ipſum quod illi dat veluti mutuo dat domino,qui ſuo tempore & hic & in futura vita reddet ei viciſsitudinem eius,hoc eſt,mercedem quam viciſsim meretur. Vnde rectè

Baſilius. Baſilius citans hunc verſum concione ſecunda in Pſal.14. Quum,inquit, pauperi dare voles propter Dominum, idem & donum eſt & mutuum. Donum quidem, quia non ſperas receptionem : mutuum verò,propter domini magnificentiam,qui pro ipſo perſoluit, qui paucis per pauperem acceptis,magna pro ipſis reddet. Qui enim pauperis miſeretur, Deo ad vſuram reddit. Hæc ille.

18 *Erudi filium tuum, ne deſperes : ad interfectionem autem eius ne ponas animam tuam.*

HEbræa habent, Erudi vel caſtiga filium tuum cum eſt ſpes. Quo monet Sapiens filium inſipientem aut peccãtem tempeſtiuè erudiendum & caſtigandum priuſquam in profundum peccatorum venerit,& ætate nimis prouectus ſit,quando nulla diſciplina aut correptio profutura ſit,ſed potius obfutura. Secundum noſtram lectionem monetur pater,vt etiamſi ſtatim nõ ſuccedat eruditio vel caſtigatio filij,non tamen propterea velut deſperans filij correctionem deſiſtat à monendo eum, ſpe emendationis ſecuturæ tandem. Græca habent παίδευε ὕον σοῦ, οὕτως γὰρ ἔσαι εὔελπις, hoc eſt, caſtiga filium tuum. Sic enim erit bona ſpes. Quo ſignificatur per caſtigationem filij bonam eſſe de eo ſpem,quòd ad bonam perueniet frugem. Quem ſenſum & Hebræa habere poſſunt,quæ etiam verti poſſunt, Caſtiga filium tuum, quoniam eſt ſpes,vt ſcilicet per caſtigationem bonus euadat. In quem ſenſum etiam noſtra lectio accipi poteſt,ſi illud, ne deſperes cum præcedenti cohæreat,finemque atque euentum deſignet in hunc modum. Erudi filium tuum,ne fortè omiſſa illius eruditione aut caſtigatione aliquando deſperare de eo cogaris. Secundum quem ſenſum omittenda eſt coniunctio copulatiua,&,quæ in pleriſque libris inuenitur, Erudi filium tuum,& ne deſperes. In quibuſdam tamen non eſt,&. Secunda parte huius ſententiæ monentur parentes ne deſperantes facilè de correctione filij,adijciãt animum ad interficiendum eum,aut ad mortem eius quoquo modo procurandum. Aut ſignificatur moderandam à patre caſtigationem filij,cauendumq; ne illa ea crudelitate exerceatur,vt ſub manu eius moriatur,quẽadmodum domini in ſeruos animaduertere ſolent vſque ad mortem,aut

insignem aliquam læsionem. Possunt & Hebræa sic verti, Ad clamorem eius ne leues animam tuam. Quo significatur patrem non debere aduertere animum ad clamorem filij cum castigatur ab eo, ita vt ob id à debita castigatione desistat. Hebræa enim dictio הֲמִיתוֹ Hamitho, vel potest esse à verbo הָמָה Hama, quod sonare & tumultum edere significat, vel potest esse à verbo מוּת meth, quod mori significat.

19 *Qui impatiens est, sustinebit damnum, & cum rapuerit, aliud apponet.*

HEbræa habent, Magnus ira portat pœnam vel detrimentum, quod si liberaueris & adhuc addes. Quam sententiam Hebræorum quidam, quos & Caietanus secutus est, cōnectunt cum superiori versiculo, vbi in castigatione filij à crudelitate pater cohibetur, videlicet vt caueat ab interfectione. Qui enim talem in filium exercet crudelitatem, magnus est ira & impatiens, qui supplicium dabit suæ impietatis pœnamq; portabit, cum ipsum posteà pœnitebit acrioris castigationis factæ ex impatientia & magnitudine iræ. Vt ergo iræ intemperantia minuatur, subiungitur. Quod si liberaueris filium & eripias à seuiore castigatione, adhuc addes vt castiges eum, aliaque vice denuo castigare eum poteris. Et in nostra litera versum hunc cum superiori cohærere, ostēdit coniunctio enim, quæ in multis libris reperitur. Itaque sensus est, Ne inducas animum ad interfectionem filij, quia qui impatiens est in corrigendo filio, reportabit inde damnum, quandoquidem huiusmodi immodica castigatione & filium suum amittet ac perdet, & se tum iustitiæ humanæ, tum diuinæ vltioni obnoxium reddet. Sunt tamen qui hunc versum separatim accipiunt, vt non cohæreat cum superiori, sed in genere dicatur contra eos qui passionibus iræ sunt obnoxij, significeturque eum qui vehemens est & magnus in ira frequenter incidere in pericula, & suæ temeritatis & impatientiæ pœnas dare incurrendo damnum aliquod, ex quo si liberari eum contingat, tamen alia vice repetendo furorem adijciet sibi adhuc damnum. Sic & nostra litera accipi poterit vt sit separata & generalis sententia. Nam vt cōiunctio, enim, non est apud Hebræos nec Græcos, ita nec in plerisque codicibus Latinis nominatim apud Bedam, qui etsi imprimis hanc sententiam referat ad supériorem, tamen postea aliam addit intelligentiam, quæ cum superiori sententia nihil habet commune. Itaque sensus nostræ literæ Hebræis conformis hic esse poterit. Qui impatiens est, frequenter ex impatientia sua damnum reportabit in nomine aut facultatibus, aut corpore suo. Et cum rapuerit, hoc est, sustulerit illud damnum, aliud rursum damnum apponet sibique asciscet, cum per consuetudinem radicata ira rursum per impatientiam efferbuerit. Hoc est, impatiens & in ira intemperans varia incidet damna & mala, atq; ex euasione vnius mali non facilè corrigitur, sed mox in aliud incidit. Beda

ſic hunc verſum tractat, Patet, inquit, literę ſenſus, quia qui per impatiẽtiã inopiæ, furto ſeruit aut rapinis, dãnum ſuæ animæ facit, & cum rem proximi tollit, etſi non homini, pro hoc certè æterno iudici rationem reddere habet. Vnde alia æditio ita hunc verſum tranſtulit, Male cogitans homo multo damno affligetur, & ſi pernicioſus fuerit, animam ſuam apponet: quia nimirum cum pecuniam violentus abſtulerit pro hac animam ſuam inuitus dabit. Hæc ille. Cæterum alia illa æditio de qua loquitur, ipſa eſt ſecundum verſionem Græcorum, apud quos tamen pro male cogitans homo, eſt κακόφρων ἀνήρ, quod potius eſt malæ mentis vir, hoc eſt, inſanus vir qualis eſt impatiens & ira feruens, frenetico ſimilis. Mirũ cur quidam pro, magnus ira, verterit tardus ad bilẽ, cum ſic dicatur Hebræis, Magnus ira, ſicut eis dicitur, Magnus miſericordia, pro eo quod eſt multum miſericors, vt nos legimus Pſal. 144.

20 *Audi conſilium & ſuſcipe diſciplinam, vt ſis ſapiens in nouiſſimis tuis.*

AD filios atque iuniores hęc monitio ſpectare videtur, vt poſtquam inſtruxit patres quo pacto filios monere & caſtigare debeant, viciſsim & iuuenes doceat obtemperare parentibus, eorumq; diſciplinam, hoc eſt, eruditionem vel caſtigationem. (Nam vtrunque accipi poteſt) lubenter admittere, quo tandem in ſenectute & ipſi ad ſapiẽtiam perueniant, hoc eſt, vt in iuuentute ea capeſſant & recipiant, per quæ ſenectus & honoretur & bene ſe habeat. Nam ſapientia maximè ſenes decet. Et alioqui in fine hominis maximè requiritur ſapientia cum à fine bono ſalus tota hominis eiuſque bonum pendeat.

21 *Multæ cogitationes in corde viri, volũtas autem domini in æternum permanebit.*

PRO voluntas, Hebræis eſt conſilium, ita vt hîc idem dicatur, quod in Pſal. Conſilium domini in æternum manet, cogitationes cordis eius in generatione & generationẽ. Non eſt tamen hoc loco in plæriſque libris dictio in æternum, ſicut nec in originalibus. Docet ergo hęc ſententia varias eſſe in corde hominis cogitationes variaq; conſilia quibus intra ſe homo angitur & diſtinetur, ſtudens ſibi proſpicere aut quippiam perficere etiam ſæpe contra Dei voluntatem, At fruſtra ſe homines varijs huiuſmodi cogitationibus cruciare, quum ſolum conſilium ac decretum Dei ſtabile futurum ſit & fixum, nec cõſilijs hominum poſsit impediri, ac proinde ſe eius voluntati per omnia ſubmittere debeãt, omnem ſuam ſolicitudinem proijcientes in eum, cui cura eſt de nobis, & cuius voluntati nemo reſiſtere poteſt. Aut ſignificatur multas eſſe & ſubinde variari hominis cogitationes, quia frequenter in irritum cadunt humana conſilia, ita vt ob id alia quærenda ſint. At contra, Dei conſilium nulla ratione

Pſal. 33.

1. Petri 5

ratione mutari posse, sed semper stabile persistere, vt significetur differentia inter consilium Dei & hominum.

22 *Homo indigens misericors est, & melior est pauper quàm vir mendax.*

HEbrææ priorem partem longè aliter habent. Sic enim est ad verbum, Desiderium hominis beneficentia eius. Et potest hic conueniens esse sensus. Desiderant homines vt possint esse benefici & liberales in egenos, prætexunt id suo desiderio & auaritiæ, asserentes se desiderare diuitias ob beneficentiam & misericordiam egenis exhibendam. At melior est vir pauper qui sua sorte contentus viuit, quam is qui mendaciter suo ad conquirendas diuitias desiderio, prætexit opera beneficentiæ. Vel sic: Omnes quidem homines ex natura desiderant esse benefici, præstat tamen pauperem esse & beneficum esse non posse, quàm mendaciter de beneficentia gloriari, & suam quam quis non exercuit beneficentiam prædicare. Noster interpres desiderium per translationem videtur accepisse pro indigẽtia, quemadmodam verbum desiderare Latinis eleganter pro deficere ponitur, vt cum dicuntur in prælio aliquot milia desiderata. Vbi enim indigentia est, ibi est desiderium. Significat ergo nostra litera, hominem indigentem, vt in plurimum magis esse misericordem quam sint diuites, vt qui per experientiam nouit quàm grauis sit miseria & indigentia, ideoque virum pauperem præstare diuiti mendaci, qui ne benefaciat mentitur se non habere quod tribuat. Ille enim quanquam non possit, cupit benefacere, hic verò quum possit, non vult. Aut significatur indigentiam hoc boni conferre homini vt misericors sit erga alios miseros, atque inter duo mala nempe paupertatem & mendacium minus malum esse paupertatem, quãquam illam valde fugiant homines, & pro extremo malo ducant. Iuxta priorem intelligentiam significatur paupertatem duo bona conferre homini, nempe voluntatem benefaciendi, & præseruationem à peccato mendacij. Vere enim potest dicere se non posse benefacere. Beda hanc sententiam mystica intelligentia transfert ad indigentiam & paupertatem mentis. Indigentem, inquit, dicit humilem, qui se perpetuis bonis egere sine cessatione recolit: Talis namque vt misericordiam consequatur à domino, nunquam proximo misereri recusat. De quo & subsequenter annectit. Et melior est pauper quàm vir mendax. Melior est namque humilis corde qui nihil fidit suis operibus, quàm qui se prę excellentia virtutum viri nomine dignum ducens fallitur nescius, dum superbiendo perdit bona quæ gessit. Cæterum quod ad lectionem attinet, sunt qui in hoc versu legunt, Melior est pauper iustus quàm vir mendax. At dictionem iustus, vt non habent Hebræa, ita nec nostri codices emendatiores. Est autem ea dictio in qui-

busdam addita ex aliqua editione, quæ iuxta Græcos sic habebat, Melior est pauper iustus quàm diues mendax.

23 *Timor domini ad vitam, & in plenitudine commorabitur absque visitatione pessimi.*

HEbræa habent, Timor domini ad vitã, & saturus pernoctabit, non visitabitur à malo. Itaque quod nos habemus, in plenitudine accipi debet de plenitudine omnium bonorum quæ satietatem adfert. Et superlatiuus pessimi, pro positiuo mali accipiẽdus est. Est autẽ vtraq; pars imperfecta, perficienda in hunc modum. Timor domini perducit ad vitam, & in plenitudine, vel saturatus, commorabitur is qui timet dominum. Tria autem bona hic timori diuino tribuuntur recto ordine, quæ perfectè hominem fœlicem reddunt. Primum est vita quæ inprimis ab homine desideratur, vt sine qua alia bona esse non possint. Secundum est plenitudo & satietas omnium bonorum. Et tertium securitas ab omni malo. Hæc enim duo viuenti desiderantur vt beate viuat. Nam viuere, sed in inopia, miserum est. Et rursum in saturitate & diuitijs viuere, sed cum metu, quemadmodum sæpè contingit diuitibus, qui quo plus habẽt bonorum, plus timent malorum, miserum quoque est. Adimpletur ergo hæc sententia perfectè quidem post hanc vitam, quia timor domini perducit ad vitam æternam, quæ sola verè perfecta vita est. In qua & est saturitas & securitas perfectissima. Satiabor, inquit Propheta, cum apparuerit gloria tua. Et tamen etiam in hac vita suo modo impletur, sicut & pleræque similes scripturæ temporalem fœlicitatem timentibus Deum promittentes, non solum in veteri testamẽto, sed & in nouo. Pietas enim ad omnia vtilis est, promissionem habens vitæ, quæ nunc est & futuræ. Timor enim domini perducit etiam hic ad vitam, quia efficit vt homo in anima coram Deo viuat, & vt in corpore liber sit à multis morbis quos vitia pleraque etiam cum morte afferunt. Item vt liber sit homo ab vltione siue principum, siue Dei, per quam ante tempus plerique ob transgressionem legum è vita tolluntur. Confert item & satietatem & securitatem timor domini, iuxta illud: Inquirentes dominũ non deficient omni bono. Et: Non accedet ad te malum, & flagellum non appropinquabit tabernaculo tuo. Plerunque enim Dei beneficio metuentes eum, prætérquam quod longitudine dierum donantur, in rerũ hic viuunt abundantia & tranquillitate, Dei protectione à multis malis liberi quæ impij ferre coguntur. Et alioqui qui timet amatque dominum, paucis contentus viuit, terrena non admodum concupiscit, satur dum habet necessaria, ita vt cum Paulo dicat: Habeo autem omnia & abũdo. Sed & cum omnium bonorum authorem secum habeat, cuius rei famem sustinere possit? Sic etsi quid pati eum contingat, siue pro iustitia, siue pro conditione huius mortalitatis, tamen nouit quod diligentibus Deum, omnia cooperantur in bo-

Psal. 16
1. Timo. 4
Psal. 33.
Psal. 90.
Phil. 4

num,his qui secundum propositum vocati sunt sancti. Itaque securus degit & mali expers, quia malum illi non est quod patitur.

24 *Abscondit piger manum sub ascella, nec ad os suum applicat eam.*

PRO ascella vel axilla (vtrunq; enim dicitur) hebraica dictio צַלַּחַת Tsallahath propriè significat lebetem vel ollam. Quæ dictionis significatio propria, præsenti loco etiam bene conuenit. Sic enim vehementi hyperbole exaggerabitur hominis pigri torpor & desidia, vt qui manum suam posuerit & abdiderit intra ollam vt escam inde accipiat, & tamen tædeat eum educere illam cum cibo ad os. Plerisque tamen hebræis placet dictioné hanc hic positã esse Metaphoricè pro sinu, quod quemadmodum aliquid absconditur in olla, ita & in sinu. Quam translationem etiam secutus D. Hieronymus, vertit ascellam. Est autem in hac sententia hyperbolica locutio ad insinuandum quorundam hominũ admirandam pigritiam. Nam vix inuenias qui ne ad os quidem manum suam velint admouere præ pigritia. Cum ergo dicitur pigrum abscondere manum suam sub ascella vel in sinu, ob frigus scilicet declinandum & otij amorem, nec ad suum os reducere eam siue vt cibum capiat siue vt caput curet, significatur quorundam tantam esse pigritiam, vt & quæ facillima sunt factu & necessaria corpori vel animo, detrectent & recusent. Certè sunt infiniti qui malint famem pati, quam vlli honesto studio aut labori vacare. Et sunt quibus molestum est vel cibum capere, vel faciem lauare aut caput pectinare & vel tantillo tempore caloris quem in sinu quærunt, aut otij suauitate carere. Septuaginta alium secuti sunt sensum, quem etiam hebræa admittunt. Habent enim, Qui abscondit in sinum suum manus suas iniuste, neque ori applicabit eas, hoc est, qui operari recusat, non habebit quod ori porrigat, hoc est, quod edat. Beda quoniam ad literam sententia hæc parum vera videtur, ad mysticam confugit intelligentiam valde conuenientem quam ex D. Gregorio rursum mutuatus est, intelligés post eum hic redargui eorum negligentiam, qui quod ore profitentur manu & opere nolunt complere. Sic enim habet D. Gregorius lib. moral. 22. cap. 10. explicans similem sententiam quæ est postea cap. 26. Pigro labor est manum suam ad os porrigere, quia desidiosus quisque prædicator nec hoc vult operari quod dicit. Manum quippe ad os porrigere est voci suæ opere concordare. Hæc ille. Repetitur enim hæc sententia postea cap. 26. vbi sic legimus. Abscondit manus sub ascella sua & laborat si ad os suum eas conuerterit

Gregorius

25 *Pestilente flagellato stultus sapientior erit; si autem corripueris sapientem, intelliget sapientiam.*

HEbræa ad verbum habent. Derisorem percute, & imperitus fiet callidus, & corripe intelligentem, et intelliget scientiã. Verum Imperatiui

peratiui sæpe in hoc libro ponũtur non præceptiue, sed vt vno posito intelligatur quid secuturum sit,& exponendi sint per, Si, vt supra annotatum est circa versum 7.cap.14. Proinde non malè vertit interpres. Pestilente flagellato,&,si corripueris, sicut similem sententiam mox legimus versam cap.21. Mulctato pestilente sapientior erit paruulus, vbi Hebræa habent, Cum affligitur derisor, imperitus fiet sapiens. Quanquam etiam præceptiuè in hac sententia imperatiui posśint accipi, vt significetur derisorem non admonendum esse & arguendum, vt de quo non sit spes, sed in exemplum aliorum flagellandum & mulctandum. Sapientem autem si qua in re peccet non affligendum statim, sed corripiendum & monendum vt qui verbis proficere posśit, iuxta illud quod est superius ca.9. Noli arguere derisorem, ne oderit te, Argue sapientem & diliget te & addetur ei sapiẽtia. Porrò pro derisore vertit aliquoties noster interpres pestilentem secutus Septuaginta, vt & in Psalmo primo: In cathedra pestilentiæ non sedit. Hi enim qui eo impietatis profecerunt, vt veritatem & veritatis doctores, ac monitores æqui derideant, homines verè sunt pestilentiśsimi & communitati noxij. Significatur ergo hac sententia quod quãquam ex afflictione derisori & planè iam impio homini inflicta, nulla ad ipsum redeat vtilitas, non tamen ab ea cessandum, vt eius exemplo is qui adhuc non est impius, sed stultus hoc est imperitus & insipiens (hoc enim propriè significat dictio Hebraica, quàm noster nunc stultum, nunc paruulum vertit) fiat sapientior, alienoque periculo & malo cautus. At si quis sapientem in aliqua re corripuerit, hoc ipsum proderit ipsi sapienti, qui monitus aduertet ad id in quo prius fuit negligens & imprudens. Nemo enim etiam sapiens alioqui, vbique & omni hora sapit.

Qui affligit patrem & fugit matrem, ignominosus erit & infelix.

CRedo interpretem vertisse non fugit sed fugat, quum non tantum hebræa dictio fugare significet, sed & Græca. Est enim ἀπωθούμενος, hoc est, impellens vel expellens. Et alioqui fugare cõuenit cum affligere patrem, vel vt est Hebræis vastare aut spoliare patrem. Et est sensus, Is qui impia sua vita patrem affligit eumque suis bonis exuit, siue per violentiam, siue per decoctionem bonorum, & matri causa est vt fugere cogatur ac domum suam siue patriam relinquere, vel quia non potest ferre insolẽtiam filij, vel quia per ipsum ad paupertatem redacta, diutius in domo ac patria manere non potest, talis planè est ignominiosus, omniq; vituperio dignus & opprobrio. Dignus item qui & hic & in futuro infœlix sit, quia infœlices reddit suos parẽtes. Quod si quis legere velit, fugit, vt constanter habent nostri codices, affligere patrem intelligetur qui ipsum contristat nolendo ei obedire, & fugere matrem qui ab ea separatur & discedit, nolens eius monitis obtemperare. Hebręa etiam aliter verti possunt, vt sit sententia maioris ponderis hoc modo. Vastat pa-
trem

trem & fugat matrē, filius pudendus & probrosus, hoc est, qui pudendam vitam viuit, parentes sæpe spoliat & bonis & domo, aut tantum peccat, atque qui parentes ad inopiam & exilium adigit.

27 *Non cesses audire fili doctrinam, nec ignores sermones scientiæ.*

HEbræa non habent has negationes, non & nec, sed ad verbum sic, Cessa fili mi audire doctrinam vt erres à verbis scientiæ. Quod ferè sic intelligitur ab omnibus, vt moneat Sapiens filium suũ cessare ab huiusmodi doctrina, quæ inducit ad errandum à verbis prudentibus & sermonibus veræ sapiētię. Qualis est disciplina & philosophorum, quæ à fide est aliena, & hæreticorum, quæ à catholica veritate homines abducere conatur, & hominum mundanorum qui quæ carnis sunt sapiũt & alios sapere docent. Huiusmodi doctrinam etiam audire prohibemur. Imminet enim sæpè periculum erroris, si vel tantum aures ei accommodemus. Verisimile est interpretem nostrum sententiam hanc legisse per interrogationem in hunc modum, Cessabis ne fili mi audire doctrinam vt erres à sermonibus scientiæ. Aut ironice dictum accepit, Cessa fili mi audire doctrinam, vt quod sequitur demonstret quid hinc mali secuturum sit, scilicet quod errabit à verbis scientiæ, ac proinde ex consequenti significetur si errare nolit non cessandum ab audienda sapientum doctrina. Iuxta hos modos bene vertit interpres per negationem. Non cesses audire fili doctrinam, nec ignores sermonem scientiæ, quamuis crediderim potius scriptum fuisse nec ignores. Sic enim significabitur quid mali secuturum sit si quis cessat audire doctrinam sapientum, quod hic significandum erat.

28 *Testis iniquus deridet iudicium, & os impiorum deuorat iniquitatem.*

VArias hoc libro contra testes iniquos, vel, vt hoc loco est Hebræis, testes Belial, profert sententias Sapiens, quòd ab his multum accedat mali Reipublicæ, vt per quos subuertatur iustitia præcipuum Reipublicæ bonum. Porrò quod dicitur testis iniquus deridere iudicium variè exponi potest. Nam iudicium simpliciter accipi potest pro ęquitate & eo quod iustũ est ac æquum. Sic enim testis iniquus deridet iudicium, quia non est illi æquitas cordi, flocci facit eam & contemnit. Nec curat seruare illud quod iustè decretũ est à domino, Non falsum testimonium dices. Quia contra quàm æquum est non veretur audacter quod falsum est & noxium proloqui. Potest & accipi de iudicio iustitiæ ciuilis. Illud enim etiam se deridere & contemnere ostendit, dum illud quantum in se est subuertit, dumque illud non sicut deberet metuit & veretur. Potest postremò idque simul cum præcedentibus intelligentijs accipi de iudicio diuino, per quod testis falsus nõ erit impunitus, vt suprà dictum est. Nam

& illud deridere videntur, cum suo facto se illud non vereri quasi futurum non sit, declarant: Sic quod sequitur & os impiorum deuorat iniquitatem, variè accipi potest. Primum vt os impiorum intelligatur deuorare iniquitatem, quia auidè impij iniquitatem desiderant, atque veluti cibo pasci ac refici ardenter quærunt. Sic enim intelligunt Beda & Lyra. Et notat Lyranus bene dictum esse deuorat, quia non masticant nec bene expendunt iniquitatis malum, quod si facerent, sentirent eius amaritudinem impij. Aliter exponit quidam, pro eo quod est scelerate sustinet mentiri, vt deuorare iniquitatem ore, sit iniquitatem & mendacium sine pudore & remorsu effutire, & quasi rem nihili non æstimare nec curare, quomodo & Dominus in Euangelio dicit quosdam camelum glutire. Sunt qui duo huius sententiæ verba, deridet & deuorat, aliter vertũt, pro ambiguitate dictionum Hebraicarum. Nam pro priori verbo vertunt, interpretatur vt significetur, testem iniquum interpretari iudicium, quia illud in alteram & malam partem sæpè inclinat. Et pro altero verbo vertunt abscondit, vt significetur os impiorum abscondere intra se iniquitatem, eamque tegere, dum veritatem tegit, aut dum meditatam iniquitatem apud se seruat suo tempore effundẽdam, iuxta illud: Sub lingua eius labor & dolor.

Psal. 9.

29 *Parata sunt derisoribus iudicia & mallei percutientes stultorum corporibus.*

BEne postquam dictum est testis iniquus deridet iudicium, subiungitur generalis sententia. Parata sunt derisoribus iudicia, vt quod ille deridet, intelligatur aliquãdo experturus. Iam quidem plerique veritatem irrident, & quasi nunquam quod merentur sint perpessuri absq; timore vllo perpetrant malum, quia non profertur cito contra illos sententia. Verum quanquam patienter agat Dominus, expectans hominum pœnitentiam, aut vt impleta mensura peccatorum suo tempore tanto iustius vindicet, parata sunt iam apud Deũ iudicia ipsis derisoribus, quos ferè videt vsque in finem perseueraturos in malo, eo quod peccẽt in Spiritum sanctum. Et vt sciamus qualia eis iudicia sint parata subiungitur. Et mallei percutientes stultorum corporibus. Pro quo Hebræa tantum habent, Et percussiones dorso stultorum. Non enim additur de malleis, quod tamen non malè addidit interpres, quia dictio Hebraica non simpliciter percussiones significat, sed graues percussiones & contusiones quales fiunt malleo, qui & ab eadem dictione Hebræis ob id suum habet nomen. Itaque significatur corpora stultorum aut potius dorsa eorum, (Nã dorsa flagellari, percuti, & contundi solent) grauiter cõtundenda fore, quemadmodum dum fustibus quis cæditur, aut quemadmodum incus malleo contunditur, iuxta illud: Supra dorsum meum fabricauerunt peccatores, hoc est, significatur dira supplicia & grauia parata his qui sapere nunc no-

Psal. 113

nunc nolunt, quæ frequenter illis in hoc ſeculo & humano & diuino iudicio, acerbius autem irrogabuntur in futuro, quando veluti ferrum candens in fornace gehennæ ſine fine verberabuntur & contundentur. Sacro huic oraculo conuenit oraculũ datum Pauſanię duci Laconico, Pœna luenda tibi eſt, affert iniuria clades. Et oraculum datũ Piſiſtrato ὀυδ᾽ ἐις ἀνθρώπων ἀδικῶν τίσιν ὀυκ ἀποτίσει, hoc eſt, Nemo hominũ delinquens pœnam non perſoluet.

CAPVT VIGESIMVM.

1 *Luxurioſa res vinum & tumultuoſa ebrietas, quicunque his delectatur, non erit ſapiens.*

PRO luxurioſa res Hebræis eſt dictio לֵץ Letz, quam in ſuperioribus verſibus noſter vertit nũc peſtilentem, nũc deriſorem, vt in proximo verſu, Parata ſunt deriſoribus iudicia. Pro ebrietas illis eſt שֵׁכָר Sechar, quam noſter nunc ſiceram vertit, nunc ebrietatem, quum propriè ſignificet omnem potum qui inebriare poteſt. Itaq; Hebræa quidam ſic vertunt, Deriſorem vinum, & tumultuoſum ſicera, vt ſubaudiatur verbum, facit. Alij vinum eſt deriſor, hoc eſt, ſcurrile & ſicera eſt tumultuoſa, nẽpe quia tales efficit homines. Et re vera ſic eſt. Experimur enim vinum ſi immodice bibatur, (Nam ſic de eo hic loquitur, vt patet ex ſecunda ſententiæ parte) efficere, vt ebrij alios rideant, iura omnia ſacra & prophana contemnant, neminem verentes. Item vt contentiones & rixas excitent ac clamorum tumultus, iuxta illud Eccleſiaſtici: Vinum multum potatum iritationem & iram & ruinas multas facit. Noſter interpres ſecutus eſt, vt ſæpè aliàs tranſlationem Græcorum, qui habent ἀκόλαςον ὀινος, quemadmodum & in ſuperiori verſu pro deriſoribus habent ἀκολάςοις. Itaque vertit luxurioſa res vt concordet cum illo Pauli: Nolite inebriari vino in quo eſt luxuria. Cæterum quemadmodum illo loco nomẽ luxuria, non accipitur tantum pro inordinata venere ac libidine, quod tamen plerique ea dictione ſignificari propriè putant, quum propriè ſignificet omnem ſuperfluitatem & abundantiam in veſtitu, potu, alijſq; ſimilibus rebus. Ita nec hoc loco dictio luxurioſa, tantum ad veneream rem eſt trahenda, quanquam verum ſit vinum immodicum vehementer ad vene-

Eccli. 31

Epheſ. 5.

rem homines impellere. Vt enim apud Paulum dictio ἀσωτία, omne genus lasciuiæ & intemperantiæ ac prodigalitatis significat, ita & ἀκόλαστος Græcis dicitur prodigus, lasciuus, libidinosus ac intemperãs. Dicitur enim quasi impunitus & incoercitus qui sibi tẽperare nõ potest. Vnde D. Ambrosius legit, Prodigum est vinum & contumeliosa ebrietas, 2. lib. Offic. cap. 21. Itaque vinum luxuriosa res dicitur, quod ad luxum, prodigalitatem, libidinem, ac omnem lasciuiam & petulantiam homines prouocet. Duo ergo mala, vino vel ebrietati tribuit, quorum vnum ad immodicas voluptates, Alterum ad turbas & iras pertinet, vnum ad cõcupiscibilem, alterum ad irascibilem vim. In eo autem quod sequitur, quicunq; his delectatur, non erit sapiens. Pro verbo delectatur, plerique vertunt errat, vt sit, qui in hoc, nempe vino vel sicera errat, non erit sapiens. Nam id propriè dictio Hebraica significat, De errantibus in vino vel sicera, hoc est, per vinum & siceram fit mentio Esaiæ 28. vbi nos legimus: Hi quoq; præ vino nescierunt, & præ ebrietate errauerunt. Sacerdos & Propheta nescierunt præ ebrietate, absorpti sunt à vino, errauerunt in ebrietate, etc. Quo loco idem est verbum & similis locutio qualis est hîc & patet ex illo loco, quod errare in vino sit errare per vinum. Idem tamen verbũ aliquãdo dicitur significare delectari, vt Prouer. 5. vbi nos legimus: In amore eius delectare iugiter. Quare seduceris fili mi ab aliena. Hic enim pro pro delectare, & seduceris idem est verbum quod & hic ponitur, & vertunt penè omnes ibi delectari. Qui enim in re quapiam delectatur, in ea totus animo errat, hoc est, occupatur & hæret. Hanc ergo significationem hic noster interpres secutus est. Et rectius vt apparet, quia nihil singulare est dicere, eum qui per vinum errat nõ fore sapientem. Si enim errat non est sapiens, Singulare autem est dicere, illum qui delectatur vino nõ fore sapientem. Et sequitur istud ex præcedenti, quoniam enim vinum excitat passiones concupiscibilis & irascibilis, ideò qui illo immoratur & delectatur non potest fieri sapiens, quia sapientia animum requirit sedatum & corpus temperatum. Vnde in Oseę dicitur: Fornicatio vinum & ebrietas auferunt cor. Quod si verbum errandi placet, sensus erit: Qui permittit se decipi suauitate vini, ita vt eo delectatus sese ingurgitet frequenter, non efficietur sapiens.

Ambros. | Esa. 28. | Oseæ 4.

2 *Sicut rugitus leonis, ita & terror regis, qui prouocat eum, peccat in animam suam.*

PRior pars superiori capite est habita, vbi legimus: Sicut fremitus leonis, ita & regis ira. Secunda pars manifesta est, quia qui prouocat regem ad iram per inobedientiam, peccat nõ tãtum in regem, sed & in animã suã & in seipsum, quia seipsum periculo exponit mortis & vltionis animãq; suã grauiter lædit, quã peccato grauissimo cõtaminat & vulnerat. Ita enim dupliciter exponi potest illud, peccat in animam suam.

Honor

3 *Honor est hominis qui ſeparat ſe à contentionibus, omnes autem ſtulti miſcentur contumelijs.*

DOcet hæc ſententia pacem & concordiam ſectandam, liteſque fugiendas, quod ſic facientes non tantum ſuæ vtilitati bene cõſulant, cum ſe à multis moleſtijs & malis liberát, ſed etiam honori, quem apud homines conſequuntur & Deũ, quia per hoc declarát ſe eſſe ſapientes, & apud Deum merentur ob pacis ſtudium exaltari. Contra qui lites amát & cõtentiones ſtultos ſe eſſe declarát, quòd tam multis ſe moleſtijs ſubijciant & incommodis, ac proinde non tantum ſibi incommodum accerſunt, ſed et ignominiam. Non habent autem Hebræa, omnes auté ſtulti miſcentur contumelijs, ſed tantum omnis ſtultus miſcetur vel miſcet ſe, ſcilicet litibus. Proinde quòd nos legimus, Miſcentur contumelijs, intelligendum quod miſcent ſe contumelijs irrogatis ad defendendum vel refellendum eas, quod fit litigando et contendendo. Aut contumelijs accipitur pro litibus, quæ contumelijs ferè peraguntur.

4 *Propter frigus piger arare noluit, mendicabit ergo æſtate, & non dabitur illi.*

DIctio Hebraica quam noſter frigus vertit, propriè hyemem ſignificat, et quam vertit æſtatem, propriè ſignificat meſſem, ſed idem ſignificatur. Nam piger ob hyemem non detrectat arare niſi propter frigus hyemis. Hyemi autem conuenit aratio, æſtati meſſis. Significatur ergo pigrum nolle oportuno tempore cum alijs ſedulis arare propter temporis frigus, atque ob id cum alij ſuo tempore fructus colligent cum voluptate, ob egeſtatem mendicaturum, nec accepturum, quòd nemo erga ipſum ſit miſericordia commouendus, iuxta illud Pauli: Qui non vult laborare, nõ manducet. Iuxta myſticam intelligentiam ſignificatur 2. Theſ. 4. eum qui nunc cauſans vitæ huius et virtutis aſperitatem et moleſtias, ob deſidiam in Dei ſeruitio laborare neglexerit, et terram corporis ſui, exercitio virtutum velut aratro proſcindere, venturo die regni, cum alij venientes venient cum exultatione, portantes manipulos ſuos, ipſum egenum mendicaturum et non dabitur ei, quia quæcunque ſeminauerit homo hæc et metet, quando vnuſquiſque recipiet ſecundum ſuum laborem. Galat. 4 Bene autem præſens vita hyemi, regnum autem Dei æſtati cõparatur, quia vita hæc plena eſt mœroris, aſperitatis & tenebrarum. In regno Dei diſcuſſa huius vitæ caligine & frigore, dies æterna ſolis perpetuo fulgore & calore clareſcet. Vnde dicitur in Canticis: Iam hyems tranſijt & Cant. 2 receſsit, flores apparuerunt in terra noſtra.

5 *Sicut aqua profunda, ſic conſilium in corde viri, ſed homo ſapiens exhauriet illud.*

5 AD verbum Hebræa habent. Aqua profunda, consilium in corde viri,& vir intelligentiæ hauriet illud. Intelligunt autem quidam aquæ profundæ comparari consilium cordis viri sapientis. (Nam de eo solo istud dictum putant de quo supra dictum est cap.18. Aqua profunda verba ex ore viri)ob eius abundantiam & copiam per quam nunquam exhauriri potest. Sicut enim aqua profundi putei etiã multis haurientibus non absumitur,ita non minuitur sapientia & consilium sapientis,quamuis multi eius fiant participes.Huic autem intelligentiæ non satis conuenit secunda pars, quæ significat non cuiusuis esse,sed tantũ prudentis haurire consilium ex corde viri ob eius profunditatem, quodque non cuiuis expositum sit, sed lateat quemadmodum aqua profunda difficultate quadam hauriri debet.Vnde & noster interpres rectè addidit secutus 70. particulam aduersatiuam, sed: cum tantum sit in hebræo coniunctio &. Itaque intelligenda videtur hæc sententia de cogitationibus et consilijs quibus quid agere sapiens aliquis decreuit. Huiusmodi enim consilia et animi decreta is qui verè virilem habet animum non instar fœminarum cuiuis facilè prodit,sed abscõdita seruat in penetralibus cordis sui veluti aquam profundam, ita vt non facile ea quiuis expiscari et intelligere posſit. Attamen vir prudens et intelligentia multa præditus ex profundo cordis alieni eruere nouit, et veluti profundam aquam exhaurire latens in corde consilium. Vti enim nouit varijs rationibus, vt penetret quod erat occultum consilium in corde viri.Adhibet enim multas circumlocutiones & sermones à remotis, aperit quædam sua aliaque pleraque facit,quibus quod occultum erat,percipiat. Potest etiam accipi de consilio viri sapientis,quod is docendo multis dare potest,vt significetur consilium sapientiæ quod est in corde viri ad instruendum alios & consulendum,non posse facilè capi à quibusuis ob eius profunditatem,sed tantum à prudentibus,qui illud ex ore ipsius profluens,haurire.percipere & intelligere possunt.Vnde Paulus se tantum inter perfectos sapientiam loqui,& spiritualibus spiritualia cõparare profitetur. Singulariter autem hæc sententia locum habet in singulari nostro viro Christo,cuius incomprehensibilia sunt iudicia & imperuestigabiles viæ secundum quas omnia agere decreuit,ita vt paucis datum sit quædam cognoscere ex multis. Cuius item doctrinæ consilia non cuiuis sunt peruia, sed tantum quibus datum est diuino munere.Non enim omnes,inquit,capiunt verbum hoc Et Animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei.

1.Cor.2

Matth.19.

1.Cor.2.

6 *Multi homines misericordes vocantur,virum autem fidelem quis inueniet.*

PRior pars pro ambiguitate linguæ hebraicæ variæ verti potest: Sed potisſimum his duobus modis, Altero sic. Multi sunt qui prædicãt & laudant eum qui in ipsos est beneficus, laudibusq; attollunt eius libera-

liberalitatem & gratiam, verum quis inueniet ex multis illis virum fidelem, qui scilicet fideliter rependat beneficium & par pari reddat, quemadmodum fidelitas & æquitas exposcit. Quasi dicat, Quum multi sint qui se fatentur ab alio beneficium accepisse, pauci sunt qui gratias referant, & in referendo sint fideles & æqui. Aliter sic verti potest & melius multi homines prædicabunt vnusquisque beneficentiam suam. Et est sensus iuxta Pagninum & alios. Multi sunt qui prædicant ipsi & in ore semper habent suam quam in alios exercuerunt beneficentiam, at pauci sunt qui in ea parte fideles sint et veraces. Pauci enim sunt, qui benignitatem de qua gloriantur opere exhibēt: pauci qui quam exhibent, fideliter exhibent propter Deum solum et non propter mundi gloriam. Hoc est, multi sunt nomine pij, non autem ipsa re et sine fictione. Iuxta quem sensum et nostra litera est accipienda, vt significetur multos homines appellari misericordes & habere laudem misericordiæ in alios præstitæ, quod quisque talis habere velit, verum paucos esse inter eos qui verè sint fideles in misericordia exhibenda, siue quia non sunt ipso opere adeo misericordes vt dicuntur, siue quia non fideli veracique animo sint misericordes, propter Deum scilicet solum. Ita ferè & Beda. Atque hic posterior sensus conuenit cum illa sententia quæ est superiori cap. iuxta hebrǽū versu 24. Desideriū hominis beneficētia eius, & melior est pauper quàm vir mendax. Coniungit enim scriptura vt supra annotatum est, frequēter hæc duo, misericordiā & veritatem siue fidelitatem. Itaque in his duabus sententijs ostenditur plerosque sibi vnum arrogare, nempe misericordiam siue beneficentiam, quum alterum desit, nempe veracitas & fidelitas. Alias versiones & explicationes earum consulto omittimus ob vitandam confusionem.

7 *Iustus qui ambulat in simplicitate sua, beatos post se filios derelinquit.*

SImplicitas hic rursum vt & aliàs sæpe ponitur pro integritate & sinceritate, quæ duplicitati & fictioni contraria est. Itaque significatur iustum propterea quòd sincere & integrè coram Deo conuersatur, habere post se filios beatos & fœlices, hoc est, iustum non tantum ipsum virtutis suæ fructum capere, & per virtutem suam fœlicem esse, sed & ad posteros fructum virtutis eius extendi. Primum enim magna fœlicitatis pars est habuisse parentes iustos & integros, eoque nomine filij apud homines laudantur & beati prædicantur. Deinde parentum exemplo filij ferè rectè instituuntur, & eorundem merito sæpe multa temporali fœlicitate à Deo donantur, iuxta illud Psalmistæ: Beatus vir qui timet dominum, in mandatis eius volet nimis. Potens in terra erit semen eius, generatio rectorum benedicetur. Gloria et diuitiæ in domo eius, etc. Cæterum sententia hæc sicut et similes scripturæ sic ad literam intellecta, magis per- Psal. 111.

gis per-

gis pertinet ad promiſsiones veteris teſtamenti, quamuis & nouum teſtamentum huiuſmodi non careat promiſsis. Sed nec ſemper in omnibus iuſtis vera conſiſtit, quum plerique ſint qui vel filios poſt ſe non habeant, vel habeant infœlices. Proinde ſecundum myſticam intelligentiam accepta de filijs ſpiritualibus, qui ſcilicet iuſti imitantur ſimplicitatem & perfectionem, & verior erit, & nouo teſtamẽto conuenientior. Quicunq; enim iuſtè conuerſatur, non poteſt non ſuo exemplo quoſdam ad virtutis ſuæ imitationem prouocare, qui dum ipſum imitantur, cum ipſo ſimul eiuſdem fiunt beatitudinis participes, quæ in hac quidem vita incipit per collatam eis Dei gratiam, In futuro autem conſummabitur per gloriæ cœleſtis poſſeſsionem.

8 *Rex qui ſedet in ſolio iudicij, diſſipat omne malum intuitu ſuo.*

PRO intuitu ſuo, Hebræis eſt ad verbum in oculis ſuis. Quod dupliciter accipi poteſt. Primum vt ſignificetur regem diſsipare malum quod in oculis eius manifeſtatur, aut ſic diſsipare malum vt coram ipſo non conſiſtat nec inueniatur. Quod ſecuti ſunt Septuaginta, habent enim, Cum rex iuſtus ſederit ſuper thronum, non obuiat in oculis eius omne malum. Auguſtinus legit, Cum rex iuſtus ſederit in throno non aduerſabitur ante eũ omne malum. Vide libri de correp. & grat. cap. 13. Aliter in oculis accipi poteſt, pro per oculos & per reſpectum eius, quod ſecutus noſter vertit intuitu ſuo. Et eſt ſenſus, Rex qui non ociatur, ſed ipſemet pro ſuo officio ſedet in ſolio iudicij iudicia exercens, & quod iuſtum eſt iudicans, talis in ſuo regno facilè diſsipat & diſpergit omne malum, per hoc quod diligenter obſeruat & aſpicit quid à quouis agatur, & ſeuere animaduertat in delinquentes. Sicut enim dici ſolet, quod oculus heri paſcit equum, ita & oculus regis fugat & diſpergit omne malũ, imò & omnium malum. Nam vtrumque Hebræa ſignificare poſſunt, Aut diſpergit omne malum & omniũ malum ſuo intuitu, quia vultu ſuo teſtatur ſe indignari malo, ſicque fit vt à malo ceſſent homines metuentes indignationem vultus eius. Docet ergo hæc ſententia quantum valeant iudicia cum æquitate & autoritate tractata, quantumque valeat autoritas regia ſi ſuo non deſit officio. Cæterum vt hæc generalis ſententia ad omnes pertinet reges et autoritate præditos, ita peculiariter ad regẽ regum & dominum dominantium cui pater omne dedit iudicium. Is enim cum venerit ad iudicandum & ſederit in ſede maieſtatis ſuæ, nõ habebit opus vinculis aut ſatellitibus ad coërcẽdos, ſed ſolo ſuo intuitu diſsipabit omnes impios cum impietatibus ſuis, ita vt non ferentes indignationem vultus eius diſcedere cogantur ab eo in ignem æternum. Ad Chriſtum enim D. Auguſtinus loco prædicto hanc ſententiam refert, Qui & modo ſedẽs in dextera patris ſui veluti in throno ſuo, ſuo intuitu omne malum huius ſeculi cernit, etiam quod nullis hominum aſpectibus patet, cumque ei

Auguſtin.

placet

placet oculis suæ gratiæ cor hominis illustrare atque aspicere, mox è corde hominis dissipat omne malum. Nam & hoc secundo modo sententia hæc prouerbialis Christo accommodari potest, vt indicat Beda, iuxta illud: Conuersus dominus respexit Petrum & mox fleuit amare. Potest & ad quemuis prouerbiali ritu deflecti hæc sententia, si in cuiusuis animo veluti Rempublicam constituas, in qua mens & ratio veluti regina, cæteris potentijs præsidet, quæ si in iudicio vigilanter sedeat, decernens inter bonum & malum, iuxta verbum domini, atque voluntaria pœnitentia castiget rebelles animi motus, facilè hoc suo intuitu & circũspectione dissipabit cuncta mala, & à maioribus peccatis tranquillum reddet cum Dei adiutorio regnum animæ. Luc. 22.

9 *Quis potest dicere, mundum est cor meum, purus sum à peccato?*

QVæri hic potest quomodo Sapiẽs negare hic videatur quemquam se posse mundo corde asserere aut purum à peccato, quum Dominus in Euangelio dicat: Beati mundo corde, indicans quosdam tales esse. Quam quæstionem declinat Caietanus confugiens ad veritatem Hebraicam, Quæ habet secundum eum. Quis dicet, Mundaui cor meum, purgaui à peccato meo? Secundum quam lectionem intelligit hic significari neminem sibi arrogare verè posse, quod mũdauerit cor suum & purgauerit illud à peccato suo, quia illud opus est proprium misericordiæ diuinæ, quæ sola Spiritu sancto mundat cor hominis à peccato. Hominis enim est peccare, At solius Dei à peccato purgare, iuxta illud Oseæ: Perditio tua Israël, tãtummodo in me auxilium tuum. Communiter tamen etiam ab Hebræis intelligitur hic significari quod habet nostra litera, Neminem posse gloriari de munditia cordis & puritate à peccato. Itaq; Beda quo nodũ propositũ soluat, doctè scribit: Notandũ quod non ait, Quis potest mundum habere cor & purus esse à peccato, sed quis potest dicere, inquit, mundum est cor meum & purus sum à peccato, quia sunt qui diuina largiẽte gratia, possunt iuxta humanum modum & cordis & operis munditiam habere. Vnde est illud Dominicum: Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt. Nec tamen seipsum quisquam mundum corde & immunem esse à peccato, absque temeritate pronunciat. Stulta est namque propriæ laudis iactantia, temerarium de sua quemque innocentia vel iustitia gloriari. Hæc ille. Ex quibus patet neminem ideo dicere posse, mũdum est cor meum, tum quod temerarium sit de seipso gloriari, & de eo gloriari quod ex se quis non habet, sed diuinitus accepit. Si enim, inquit Paulus, accepisti quid gloriaris quasi nõ acceperis, tum quòd nemo perfectam hic habeat munditiam cordis, quæ scilicet omne peccatum excludat etiam veniale, quia vt habet Salomon in oratione sua, Non est homo qui non peccet. Et Ecclesiastes: Non est homo iustus in terra qui faciat bonum, & non peccet. Et Ioannes in sua Catholica 1. Si dixerimus quia

Matth. 5. Oseæ 13. 1. Cor. 4. 3. Reg. 8. Eccls 7.

mus quia

1.Ioan.1 mus quia peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, & veritas in nobis non est. Rursus, Nec de puritate à peccato mortali quis gloriari potest: Psal. 18. Ecclī. 5. quia, Delicta quis intelligit, inquit Propheta. Et de propitiato peccato vult Sapiens nos nō esse sine metu, quia nescit homo vtrū amore an odio dignus sit, sed omnia in futurum seruantur incerta, vt habet Ecclesiastes. Eccls.9. 1.Cor.4 Vnde & Paulus: Nihil, inquit, mihi conscius sum, sed non in hoc iustificatus sum: propemodum dicens: Spero me mundum habere cor, sed de eo gloriari non audeo. Et Iob: Si simplex fuero, hoc ipsum ignorabit anima Iob. 9. mea. Vnde nec ociosum est pronomen, meo, quod est in Hebræo, Purus sum à peccato meo, quia nemo etiá de admisso peccato se purgatum gloriari debet, propter vitæ huius incertitudinem. Augusti. D. Augustinus secutus translationem 70. quæ tum recepta erat, sic legit hunc locum, & loco prędicto, & lib. de sancta virginitate cap. 48. Quis gloriabitur se castum habere cor, aut quis gloriabitur se mundum esse à peccato. Et exponit neminem de hoc gloriari posse, quod in hac vita quæ tentatio est, nemo ab omnibus peccatis sit immunis, ita vt omnibus quotidie orandum sit, Dimitte nobis debita nostra. Docet ergo hæc sententia omnes sese humiliare debere atque fateri sese egere gratia Dei, & in proximum delinquentem clementes esse debere.

10 *Pondus & pondus, mensura & mensura, vtrumque est abominabile apud dominum.*

Pondus & pondus, mēsura & mensura, Hebraica phrasi significat varia pondera, variásque mensuras, quibus quidam vtuntur negociatores, maiore pondere comparantes & mensura maiore, minore verò pondere & mensura vendentes, Aut iusto pondere ac mensura vendentes callidioribus, iniquo verò pondere aut mensura simplicioribus, quibus facilè est imponere. Quæ res manifesta est iniustitia, eoque maior quàm furtum, quòd occulta fraude committatur, idque in his rebus per quas iustitia seruari debuit, quodque latéter in plurimos fiat contra publicam vtilitatem, dum multorum iactura & populi dispendio, vnius priuati lucrum & compendium quæritur. Proinde rectè vtrumque dicitur abominabile apud dominum, & alluditur ad id quod dicitur Deutero.25. Iuxta mysticam intelligentiam diuersis ponderibus diuersisque mensuris vtitur, qui iniquis iudicijs de rebus iudicat, vt si quis reprehendat in vno quod in alio bene factū laudat, vel in se permittit quod in alio nolit tolerare. Gregorius Quē sensum prosequitur D. Gregorius explicás hunc vers. homil.4. super Ezech. Scimus, inquit, quia in negociatorum duplici pondere, aliud maius, aliud minus est. Nam aliud pondus habent ad quod pensant sibi, & aliud pondus ad quod pensant proximo. Ad dandum pondera leuiora, ad accipiēdum verò grauia, præparant. Omnis itaq; homo qui aliter pensat ea quæ sunt proximi, & aliter ea quæ sua sunt, pōdus & pōdus habet, etc.

Ex stu-

11 *Ex studijs intelligitur puer, si munda & recta sint opera eius.*

VErba nostræ literæ nihil singulare significare videntur. Quid enim singulare est dicere, posse agnosci ex studijs pueri, an opera eius sint munda & recta, quum id commune sit omnibus. Ex studijs enim & actionibus cuiusque, agnoscimus an opera eius sint recta, necne. Sciendum itaque Hebræa tantum habere: Etiam in studijs suis agnoscitur puer, si mundum & si rectum opus eius, vt subintelligi possit verbum futuri temporis, erit vel futurum sit, & significetur quemadmodum plerique etiam Hebræorum intelligunt, teste Pagnino, ex his ad quæ puer in sua pueritia inclinatur, & in quibus deditus est, probari posse ad quã viam cum adoleuerit sit declinaturus, vtrum ad bonam an ad malã. Sequuntur enim (vt in plurimum) homines in iuuẽtute aut senectute sua viã quam in pueritia tenuerunt, iuxta illud quod est inferius: Adolescẽs iuxta viam suam, etiam cum senuerit non recedet ab ea. Itaque vt hic sensus habeatur in nostra litera, verbum sint accipiẽdum erit pro erint, aut subaudiendum futura. Sic enim & Lyranus intelligit. Habet enim, Nam si sit bonæ indolis, ex hoc coniecturatur, quod futurus sit virtuosus in ætate adulta. Docet hęc sententia propensiones & studia puerorũ diligenter obseruanda, nec vt ferè fit, eorum actiones habendas pro ioco et voluptate, sed ex eis conijciendum de futura eorum vita, ac proinde serio conandum vt puer à pueritia bonis assuescat, et in suis prauis propensionibus refrenetur. Vide morem Atheniensium, quem refert Nazianzenus epistola 127. inter opera Basilij. Feruntur Lacedæmonij occidisse regij sanguinis puerum, quia solitus esset captas auiculas singulari voluptate necare. Nam ea ex re coniecturam fecerũt de ingenij sæuitia. Sunt ex Hebręis qui verbum illud, quod noster vertit, intelligitur, in cõtraria accipiunt significatione pro ignotum esse et occultari. (Nam vtrunque dictio Hebraica significat) vt sensus sit interdum inueniri pueros, qui in studijs suis occultantur, ita vt ex his quæ agunt nõ possis agnoscere quales futuri sint, cum sæpe non respondeant vltima primis. Sed prior sensus vt à pluribu[illegible]cipitur, ita est verisimilior. Cui concordat illud Ouidij: Ingenium cœleste suis velocius annis, Surgit, et ingratæ fert male damna moræ.

Prouer. 22

Nazianzenus.

12 *Aurem audientem, & oculum videntem, dominus fecit vtrunq;.*

QVod hæc vtraque dominum fecisse asserit hac sententia, intelligitur à quibusdam ideo dictum, vt intelligamus dominũ, qui et auditus et visus author est, et audire et videre omnia, iuxta illud Psalmistæ: Qui plantauit aurem non audiet, et qui finxit oculum non considerat? Contra eos qui dixerũt, Non videbit dominus nec intelliget Deus Iacob. Vt sciamus omnia aperta esse oculis eius nec latere posse eum qui loquitur iniqua, quoniam auris zeli audit omnia et tumultus murmurationum non abscondetur. Alij intelligunt significatum dominum et au-

Psal. 93.

Sapi. 1.

rem fecisse ad audiendum et oculum ad videndum, vt ad hæc officia his sensibus (quibus duobus sapientia maxime paratur) studeamus rectè vti, et aurem quidem accommodemus ad audiendum quæ salutis sunt, iuxta illud Saluatoris: Qui habet aures audiendi audiat, oculos autem ad contemplandum opera conditoris, ex quibus sempiterna eius virtus et diuinitas conspicitur. Rectè etiam intelligitur significari dominum non tantum esse autorem virium et potentiarum animæ, sed etiam recti vsus illarum, vt quod quis auribus rectè audiat & oculis rectè videat. Venerabilis Beba doctè hanc sententiam secundum mysticum sensum tractauit, sic scribens: Aurem audientem dicit auditorem verbi obedientem. Oculum videntem, doctorem eruditum. Nemo ergo cum se scientia scripturarum institutum & ad docēdum verbum Dei viderit idoneum, despiciat simplicitatem fratris, qui & si minus doctus ad prædicandum, nō tamen minus est promptus ad discendum, vel ad implendum bona quæ didicit: Sed recolat quia qui sibi maiorem scientiæ gratiam dedit, ipse fratri quæ habet spiritualia dona tribuit: nec sibi propter se solummodo, sed etiam propter fratris commoda tribuit bona quæ voluit, dans vnicuiq; gratiam secundum mensuram donationis suæ. Hæc ille.

13 *Noli diligere somnum, ne te egestas opprimat, aperi oculos tuos, & saturare panibus.*

RVrsum à somnolentia & pigritia dehortatur, & ad vigilantiam atq; sedulitatem hortatur, quemadmodum plerisque alijs similibus sententijs, Notandum autem hic non prohiberi somnum, sed dilectionem somni. Nec enim dicitur ne dormias, sed ne diligas somnum. Dormire enim necessitatis est naturalis, diligere autem somnum, voluntatis est, & huiusmodi dilectionis affectus longiorem efficit somnum quàm opus sit, & propterea ad paupertatem perducit plerosque. Cum autem in secunda parte somno opponatur, aperire oculos, positum est hoc pro vigilare, quia vigilia fit apertis oculis sicut somnus clausis. Sicut autē nomine somni parabolice omnis desidia & ociositas comprehēditur, (Nam ociosus et deses à dormiente parum differt) ita nomine vigiliæ insinuatur sedulitas et diligentia in rebus agendis, per quam necessariorum copia, (quæ per saturitatem panum significatur) paratur facilè. Porrò quemadmodum in hac sententia ad literam à corporali somnolentia auocamur vt egestatem corporalem vitemus, ita multo magis secundum mysticum sensum monemur nequaquam diligere somnū peccati et inertiæ, de quo

Rom. 13 Paulus ait: Hora est iam nos de somno surgere: ne egestas in futuro illa grauissima, vbi nec stillam aquę vnam sitiens inuenit diues epulo, nos occupet et opprimat inopinato. Contra potius aperiendos oculos cordis ad vigilias sanctas, vt saturitatem gaudiorum cœlestium bene viuendo conquiramus, imò et hic in anima saturemur pane cœlesti scripturarum, &

rum,& illo qui de cœlo descendit, & dat vitam mundo.

14 *Malum est, malum est dicit omnis emptor, & cum recesserit tunc gloriabitur.*

ITa esse re vera experientia docet, Empturi enim quidpiam solent dicere malum esse, malum esse quod cupiunt, hoc est, multum subinde reprehendere illud, nunc hoc, nunc illud causantes quo minoris emãt. At cum recesserunt à vendente, impetrata merce quam quærebant, gloriantur se eam impetrasse, gaudent se tam vili emisse, laudantque quod prius vituperauerunt. Nam pro gloriabitur, etiam verti potest, laudabit. Cæterum videndum quo fine istud à Sapiente dictum sit. Nam ipsa per se sententia, non est alioqui Sapientis sententia nec Prouerbialis. Itaque videri potest istud dictum ad insinuãdum hominis ingenium, quo ferè aliena vituperamus, nostra laudamus in eis nobis placentes & gloriantes. Aut ad superiorem referendum est sententiam, vt scilicet exemplo mercatorum hortetur ad vigilantiã & in laboribus ac virtutibus diligentiam, ne propter laborum ac virtutum asperitatem segnes reddamur, sed potius consideremus fructum & finem laborum. Sicut enim mercatores primum quidem rem quam desiderant vituperant, deinde vbi comparauerint, gloriantur & laudant, sic inprimis quidẽ asperũ videtur & durum laboribus insistere, quibus necessaria parãtur, at vbi alijs esurientibus, contingit saturari panibus, tum demũ laudãtur labores, tũ gloriãtur homines se laborasse, & laboribus necessaria cõparasse. Ita & qui virtutibus ac sapientiæ insistit, inprimis quidem multa mala sentiũt & difficilia, At posteà in senectute sibi gratulantur, quod sapientiam & virtutem suis laboribus parauerint, & cum de hoc seculo recesserint, in quo mala pleraque ferenda sunt, tum gloriabuntur, apertè conspicientes, quia non sunt condignæ passiones huius seculi ad futuram gloriam quæ reuelabitur in nobis. Rom 8

15 *Est aurum & multitudo gemmarum, vas autem preciosum labia scientiæ.*

DVplex est huius sententiæ apud nos lectio. Nam quidam libri habent. Et vas preciosum, Alij vas autẽ preciosum. Si legatur & vas preciosum, vt ad verbum habent hebræa, intelligi potest ipsa labia scientiæ comparari non tantum vasi precioso, sed & auro ac gemmis, vt sit sensus. Ipsa labia scientiæ sunt velut aurum & gemmæ & vas preciosum, hoc est, illa sunt homini loco omnis supellectilis preciosi. Ornãt enim hominem & verè diuitem efficiunt hominem nõ minus quam illa, imo multo magis. Hunc intellectum & lectionem hanc secutus est Beda vt patet ex commentarijs. Si legatur vas autem preciosum, quomodo & hebræa verti possunt, sensus erit. Est aurũ & multitudo gẽmarum, & sunt hæc apud homines in magno precio, & pro supellectile preciosa &

præcipua reputantur, At vas verè preciosum est labia scientiæ. Vt non auro & gemmis hæc comparentur sed præferantur, iuxta illud quod supra dixit. Melior est sapientia cunctis preciosissimis & omne desiderabile non valet ei comparari. Qui sensus potest etiam esse in nostra litera, etsi legatur & vas præciosum, vt ante, Et vas, sit distinctio efficiens sententiam bimembrem. Dicuntur autem labia scientiæ phrasi hebræa, labia perita, per quæ significatur eloquentia cum sapientia coniuncta. Hæc enim inter omnia vasa et omnem suppellectilem merito preciosius vas censeri debet. Et vas quidem dici potest quod contineat ornetque sapientiam rem preciosissimam quamquam simplicius hebraica phrasi dicatur vas quasi hominis suppellex et diuitiarũ pars. Omnis enim suppellex hebræis vas dicitur.

Sup. cap. 8

16 *Tolle vestimentum eius qui fideiussor extitit alieni, & pro extraneis aufer pignus ab eo.*

PRO eo quod noster vertit qui fideiussor extitit alieni, hebræa etiam verti possunt, cum fideiussit alienus, tamen ex secunda particula videtur prior versio conuenientior. Varijs sententijs sapiens hoc libro filium suum dehortatur à fideiussionibus propter periculum. Itaque hac sententia durum se exhibet contra eum qui suis monitis non obtemperans, fideiubet pro alijs maximè si pro extraneis et alienis id faciat, à quibus ei plus est periculi. Significatque dignum illum esse et mereri, vt etiam vestimentum eius, loco pignoris ab ipso tollatur pro debito, et ipse à creditore appelletur potius quam extranei, qui aliquando longius quærendi essent: simulque prudentiam quandam humanam docet creditores, vt sibi bene prospiciant in fideiussionibus, potissimum quando cum ignotis et extraneis illis res est, ita vt etiam vestimentum fideiussoris non vereantur tollere potiùs quàm fallantur. Plerique enim ad fideiubendum faciles sunt, ad soluendum difficiles. Iuxta sublimiorem sensum significatur eos qui suscepto in alios regimine, pro eis spoponderunt, se suaque omnia pro illis obligasse, eaq; ab eis seuere repetenda, si non studeant suo satisfacere debito.

17 *Suauis est homini panis mendacij, & postea implebitur os eius calculo.*

IN dictione calculo pro qua aliquì vertunt lapillo, numerus singularis positus est pro plurali, calculis, hoc est, lapillis munitioribus, qui si pani misceantur, dentes vehemẽter lædunt, Vnde Threno. 3. vbi nos habemus. Fregit ad numerum dentes meos, cibauit me cinere, pro ad numerum hebræis est dictio hoc loco posita, vt sit fregit lapillo, hoc est, lapillis dentes meos. Alij hoc loco pro calculo vertunt arena, vt arena opponatur farinæ, vnde panis conficitur sicut calculi opponuntur frustulis panis. Est

nis. Est autem panis mendacij panis mendacio atque iniquitate acquisitus. Quo nomine quodcũque lucrum significatur fraudibus & mala arte partum. Itaq; significat hæc prouerbialis sententia, huiusmodi lucrum imprimis homini suaue videri & amænum, vt quod non magnis acquiratur laboribus, postea tamen non minus insuaue esse quam si quis pro pane, lapillos aut arenam masticare cogeretur, dum scilicet remordente conscientia, quod iniquè partum est concoquere non potest, aut dum ob iniquitatem, diuinam aut humanam vltionem ferre cogitur. Potest hæc sententia non solum ad furtum aut rapinam, sed ad quodcumque peccatum accommodari, quod rectè dicitur panis mendacij, eo quòd veluti panis videatur ad tempus animum hominis pascere, cum re vera non pascat. Omne enim peccatum hanc habet naturam & conditionem vt primo dulcedine quadam sensus mulceat & delectet animum, at postea dẽtes comedentium lædat, siue per remorsum conscientiæ, siue per pœnam peccato debitam. Potest præterea & hæreticis singulariter aptari hæc sententia, quibus suauis est panis mendacij, hoc est, falsa doctrina, quam pro vero pane euangelico gaudent populo ministrare, at postea sentire cogũtur non esse vere panem quod porrigunt, dum suam doctrinam defendere non possunt, sed eam euomere & abijcere adiguntur. Caietanus per calculum siue lapillum intelligit hic significari ratiocinia quæ fieri solebãt calculis, ad quod videri potest respexisse nostrũ interpretem, dũ in Threnis vertit: Fregit ad numerum dentes meos. Itaque intelligit hic describi illud hominum genus, qui cum delectẽtur lucrum facere per fraudes, tamen postea plenis buccis loquuntur de iustis ponderibus & iustis ratiocinijs, hoc est, qui cum iniustitiam exerceant, iustitiam prædicant. Sed prior interpretatio simplicior est consentiens cum illo, quod est superius, Aquæ furtiuæ dulciores sunt, & panis absconditus suauior. Sup. cap. 9 Venerabilis Beda dictionem calculo, accipit pro carbone ignito, quomodo accipitur Esa. 6. cum dicitur angelus de altari sumpsisse forcipe calculum, quo prophetæ labia mundata sunt. Itaque intelligit significari hominem per hæc puniri, per quæ peccat, & qui in lingua magis peccauit, in ea magis arsurũ, quemadmodum patuit in diuite epulone.

18 *Cogitationes consilijs roborantur, & gubernaculis tractanda sunt bella.*

HEbræa ad verbum habent, Cogitationes consilio firma (vel dispone) & consilijs gere bellum. Sensus eodem redit, Per gubernacula enim in hoc libro sæpe consilia sunt accipienda, quibus gubernamur in nostris actionibus. Docet ergo hæc sententia ea quæ facere cogitamus non temere aggredienda esse, sed cum consilio agenda esse quod à nobisipsis aut peritioribus petendum sit, iuxta illud Salustij: Priusquam incipias consulto opus est. Sic enim quæ cogitamus roborantur, hoc est,

muniun-

muniuntur, aut ad effectum deducuntur cum alias infirma sint atque suo effectu frustrentur. Potissimum autem id seruandum est in rebus maioris momenti, cuiusmodi est bellum, in quo sæpè plus recta prudētiæ consilia valent quàm vires corporales. Vnde peculiariter dicitur: Gubernaculis tractanda sunt bella, nempe quod plerique hæc viribus potissimū aut solum tractanda putēt. Cæterum vt hæc in rebus temporalibus præstanda sunt, ita multo magis in spiritualibus. Cum enim quid facere cogitamus pro gloria Dei atq; salute animarum nostrarum, & peculiariter cum nos ad bellum paramus cōtra spirituales nostros hostes, nempe principes & potestates tenebrarum harum, non tenui cogitatione, sed sagaci consilio vti oportet: & apud nos rem presse expendere, ac legem Dei consulere, vel viros sapientes, qui exercitatos habent sensus ad discretionē boni & mali, iuxta parabolam Euangelicam: Quis ex vobis volens ædificare
Luc. 14 turrim nō prius sedens computat sumptus, etc. Aut quis rex iturus committere bellum aduersus alium regem, etc.

19 *Ei qui reuelat mysteria & ambulat fraudulenter, & dilatat labia sua ne commiscearis.*

POssunt Hebræa verti, vt duo sint huius sententiæ membra, sicut ferè in alijs sententijs, hoc modo: Qui reuelat secretum, ambulat versutus, & dilatanti labia sua, vel blandienti, vel seducenti labijs suis ne commiscearis. Nam dictio מפתה Pote hic posita significat duo, blandiri scilicet aut blandiendo decipere, & dilatare. Itaque sensus erit, Qui eius est ingenij & peruersitatis vt reuelet arcana ei concredita, is astute ac fraudulenter cum homine conuersari solet, astute scilicet explorans eius animum & consilia, astute item suam peruersitatem & animum tegens & simulans. Proinde cum eo qui dilatat labia sua, ita vt multa profundat verba ad decipiendum & expiscandum animi tui cogitata, ne commiscearis nec commercium habeas. Sunt tamen & ex Hebræis, qui iuxta versionem nostram vnicam clausulam efficiant, nēpe vt nihil commercij habeamus, neque cum eo qui reuelat secretum, neq; cum eo qui ambulat fraudulenter, neque cum eo qui dilatat labia sua, aut labijs seducit. Et possunt hæc tria accipi, vt in vnum eundemq; competant, qui hic à Sapiente varijs depingatur coloribus. Qui enim reuelat arcana, is cōuersari solet versute, ac tanquam explorator aliquis callidus: atque quo callide arcana quæ reuelet exquirat, dilatat labia sua, blandè ad fallendum loquitur, multa profundens verba, quibus amicitiam simulet & dolositatem suam tegat. Talem monet vt vitemus, idque commode postquam sententia superiore monuisset consilio cuncta gerēda, vt ostendat tutum non esse cum quouis secreta communicare, quamuis necessa-
Eccli. 27. rium sit ad res bene gerendas alieno sæpè vti consilio. Significat ergo cauendum à fictis & infidis amicis. Hinc dicitur in Ecclesiastico: Qui denu

Qui ma-

dat arcana amici fidem perdit,& non inueniet amicum ad animũ suum.

20] *Qui maledicit patri suo, & matri extinguetur lumen eius in medijs tenebris.*

LVmen, vel vt habent Hebræa, lucernam hominis extingui in medijs tenebris, intelligunt aliqui simpliciter, esse vita & luce huius vitæ priuari, vt idem significetur hic parabolicè, quod apertè dicitur Leuitici 20. Qui maledixerit patri suo aut matri, morte moriatur. Et Caietanus sub Metaphora lucernæ quæ extinguitur in medijs tenebris, hoc est, tunc quando præcipuè opus est lucerna, intelligit significari breuitatem vitæ, quæ opponitur longæuitati promissæ in lege honoranti parentes, vt significetur maledicentem moriturum tunc, quando maximè viuendum erat, nempe in iuuentute. Verum notandum hic non dici simpliciter lucernam vel lumen extinguendum, sed lumen vel lucernā eius, vt de luce solis accipi non posit. Itaque sic locus iste est accipiēdus, quomodo supra dixit Sapiēs: Lucerna impiorũ extinguetur. Et Iob: Nonne lux impij extinguetur, nec splendebit flamma ignis eius? Lucerna enim, vel lux hominis dicitur in scripturis sæpè, illius excellentia, gloria, et quod Latinè dicimus claritas. Dicitur & filius sæpè in scripturis lucerna patris, quod per filium adhuc pater quodāmodo viuat, & clarus sit apud homines, vt cum dicitur ad Ieroboam. Filio eius (nempe Salomonis) dabo tribum vnam, vt remaneat lucerna Dauid seruo meo cunctis diebus. Et de Abiam dicitur: Propter Dauid, dedit ei dominus Deus suus lucernam in Hierusalem, vt suscitaret filium eius post eum. Itaque qui maledicit patri suo & matri, cum deberet illis esse lucerna, & illos illustres facere, contra quantum in se est eorum nomē obscurat & claritatem eorum tollit. Proinde merito lucerna & lumen eius extinguetur, hoc est, eius excellentia & claritas, quam ad tempus habet apud homines, atque temporalis eius fœlicitas, qua fulget in hoc mundo peribit & tolletur ab eo, idque in medijs tenebris, aut, vt habent Hebræa in obscuritate noctis, hoc est, quando grauissimæ tenebræ eum obruent. Id autem fit, tum in morte quæ omnē claritatem & fœlicitatem impiorum tollit, tum in tempore etiam temporalis vltionis diuinæ, quæ frequenter per tenebras significatur. Contra de iusto dicitur: Orietur in tenebris lux tua, & tenebræ tuæ erunt sicut meridies. Et rursum: Quis ex vobis timēs dominum, qui ambulat in tenebris & non est lumen ei? Adueniente enim die mortis & vltionis diuinæ, non vincitur ab eis tenebris virtus & claritas iustorum, sed magis elucescit & tenebras superat, at contra impiorum claritas ab illis tenebris superatur & opprimitur. Potest quod hic dicitur de lumine aut lucerna impij intelligi etiam de lumine spirituali, gratiæ scilicet & cognitionis diuinæ, quod lumen in impijs eorum merito extinguitur, ita vt in tenebis huius vitæ non videant

Sup. ca. 13.
Iob. 18.
3. Reg. 11.
3. Reg. 15
Esai. 58
Esai. 50

quod ipsis expediat, eo quod destituantur gratia Dei.

21 *Hæreditas ad quam festinatur in principio, in nouissimo benedictione carebit.*

NOtat Caietanus non de quibusuis bonis hanc sententiam loqui, sed peculiariter de bonis hæreditarijs, vt hæreditas ad quam festinatur (vel vt habent Hebræa, hæreditas festinata) sit hæreditas ante tempus expetita aut habita, vt si legitimus hæres ante mortem patris aut patrui cui succedit, festinet ad habendam hæreditatẽ. Verum Hebraica phrasi hæreditatis nomine, quæuis possessio & substantia possessa significatur. Itaque idem hac sententia designatur quod superius, cum di-
Sup.ca.13. citur. Substantia festinata minuetur. Nam cum hîc dicitur hæreditatem imprimis festinatam posteà carituram benedictione, diuina scilicet, significatur eam non perseueraturam, nec vlterius multiplicandam, sed minuendam. Potest & sic accipi, quéadmodum explicat Beda, secutus Gregorium in tertia parte curæ Pastoralis, admo.20. Qui in hac vita per auaritiæ nequitiam multiplicari appetunt, in futuro ab æterno patrimonio exhæredes fiunt. Secundum autem mysticum & spiritualẽ sensum, rectè intelligimus significari eos qui gradum regiminis ante tempus festinátes accipiunt, quique bona ecclesiastica & iura etiam iuuenes festinant occupare, tandem Dei benedictione destitutos, experturos quid sit pastoris officium obire, ac in die nouissimo mercede benedictionis, quæ debetur rectoribus, cărituros.

22 *Ne dicas, Reddam malum, expecta dominum & liberabit te.*

SImilis est hæc sententia illi doctrinæ Pauli, Nulli malum pro malo
Rom. 12 reddentes. Et: Non vosmetipsos defendentes charissimi, sed date locum iræ. Scriptum est enim: Mihi vindictam, & ego retribuam, dicit Dominus. Hic tamen amplius quid significatur, Nam non solum prohibetur, ne quis malum pro malo reddat, sed vt ne apud se hoc statuat, nec secum deliberet de reddendo malum pro malo. Cum enim dicit, Ne dicas, Sensus est, ne penes te cogites nec statuas iniuriam rependere. Deinde non docet expectandum à domino, vt is reddat malum pro malo & vindicetur qui malum intulit, sed potius vt dominus eripiat à malo quod quis patitur, & salutem per illum consequatur. Non enim dicit, expecta dominum & vindicabit te, sed & liberabit te, vel vt habent Hebręa & saluabit te, docens nos cum iniuriam patimur, magis solicitos esse debere de propria salute, quàm de alterius damno atque vindicta, contra quam natura hominum ferè habet, quæ per iniuriam iritata non tam cogitat de propria salute & liberatione à malo, quàm de alterius damno, & reddendo malum pro malo, qua re proprium malum non amouetur, sed augetur frequenter. Quod si quis autem causam suam Deo commendet, ab eo opem &

opem & salutem expectans, non tantum salutem se videbit consequi, sed & aduersarium suum vindicari, non quomodo ipse iratus desiderabat, sed sicut diuinæ æquitati & clemētiæ videbitur oportunum, quę sic solet vindicare malos, vt liberentur & saluentur boni, & sic saluare bonos, vt ea liberatione vindicētur mali. Exemplū manifestum est in Dauide & Saule. Consentit cum isto illud Leuit: Non quęres vltioné, nec memor eis, etc. Leuit. 19.

23 *Abominatio est apud Dominum pondus & pondus: statera dolosa non est bona.*

Similis est hæc sententia ei quæ supra habita est versu 10. Frequenter enim dicendum fuit à Sapiente, quod ad communem vitam summe est necessarium, ad quam imprimis est necessaria in commercijs iustitia, quæ à ponderantibus dupliciter violatur, nempe & per diuersitatem ponderum, & per bilancis ac stateræ dolositatem, quam dicit non esse bonam, significans Hebraica phrasi rem esse valde malam & noxiam. Iuxta sensum mysticū, præter id quod superius ex Gregorio dictum est, intelligitur secundum Bedam eos diuersa pondera & stateram dolosam habere in corde suo, qui cum peccauerint, veniam petunt à domino & nihilominus peccanti in se homini ac pœnitenti, quod peccauit dimittere nolunt, suas iniurias grauiores, quàm domini æstimantes.

24 *A Domino diriguntur gressus viri. Quis autem hominum intelligere potest viam suam?*

IN priori parte, Hebræa non habent verbum diriguntur, sed tantum, A Domino gressus viri, vt intelligatur sunt vel pendent. Secunda pars ad verbum sic habet, Et homo quomodo intelliget viam suam? Sensus tamen eodem redit. Cæterum hæc secunda pars ad priorem dupliciter referri potest. Nam aut potest accipi, vt significet causam prioris partis, & sit sensus: Quādoquidem nullus est hominum qui intelligere possit viam suam, hoc est, quid ei potissimum sit agendum, & quis sit actionum ipsius futurus finis & euentus, necesse est fateamur & agnoscamus à Domino gressus viri pendere, hoc est, eius prouidentiæ & dispositioni tribuendas hominis actiones, vt ab eo petamus quid maximè sit eligendum, eiusque directioni nostras actiones committamus ad salutarem finem per ipsum deducendas. In hunc modum accepisse Bedam patet, cum explicans secundam partem habet, In hoc, inquit, manifestè claret, quia quicquid boni habet quisque, à seipso non habet, sed per gratiam Dei, quòd nec per sui libertatem arbitrij qualis futurus sit, qualiter aut quandiu victurus sit, intelligere poterit. Aut potest accipi, vt secunda pars ex priori consequatur, & sit sensus, A domino pendent & diriguntur gressus viri, eius prouidentia & gratia fit vt quis incedat, hoc est, vt aliquid operetur, & quod operatur ad effectum perueniat. Et ideo nemo potest intelligere viā suam

 & actio-

& actionum suarum euentum. Quod enim à Dei pendet directione non potest ab homine percipi et penetrari. Ita ferè Caietanus. Secundũ vtrāq; explicationem, commendatur nobis Dei prouidentia et cura peculiaris, circa studia affectus et opera hominis in hac vita, vt hoc intelligẽtes propriæ prudentiæ non innitamur nimium, sed à Deo in omnibus pendeamus, eius directioni nos committentes, iuxta illud Tobiæ: Pete à domino vt vias tuas dirigat, et omnia consilia tua in ipso permaneāt. Beda autem quod in genere dictum est de greßibus et actibus hominis, speciatim intelligit de actibus virtutis, vt hic gratia eius commendetur, sine qua nihil recte aut bene facere poßumus. Habet enim in explicatione prioris partis: Quicunque hominum, rectum iter incedunt, non fit hoc libertate humani arbitrij, sed gubernatione illius, cui dicit Esaias: Omnia opera nostra operatus es in nobis.

Tob. 4.

Esai. 26

25 *Ruina est homini deuorare sanctos, & post vota retractare.*

HVius versus varia est apud nos lectio, varia itẽ apud Hebræos intelligentia. Apud nos enim quidam legũt, deuotare, atque videri prima facie potest hęc lectio verior, quòd in secundo membro de votis fiat mentio. Certè deuotare videtur legisse Beda, et accepisse verbum deuotare pro deuouere. Nam in cõmentario suo subijcit, Quomodo quadraginta viri in Actibus Apostolorum deuouerunt se non manducaturos neque bibituros donec occiderent Paulum. Et Pagani sæpè, vt legimus, dijs suis Christianorum deuouêre sanguinem. Hæc ille. Itaq; secundum eum sensus est: Ruina est homini promittere se sanctos persecuturum, aut suis dijs se eos immolaturum, et iuxta vota emissa, eos deinde tractare. Subijcit enim: Vt sua vota compleant, sanctos prosequuntur. Lyra qui et ipse legit deuotare alium, reddit sensum. Intelligit enim, deuotare sanctos, positum pro votum facere sanctis, vt significetur illum ruere in peccatum, qui quum fecerit sanctis votum, retractat et reuocat non implendo illud: Alij legunt nõ deuotare, sed deuorare, atque hoc potius modo interpretẽ vertisse plane apparet, quòd hebræa dictio propriè significet deuorare aut deglutire, quemadmodum omnes ex hebręo vertunt, quanquam in versus explicatione nõn omnes conueniant, vt sunt hebræa ambigua. Ad verbum enim hebræa sic habent ferè. Laqueus est homini deglutire sanctum (vel sanctificationem) et post vota quærere. Non enim hebræis est sanctos, sed significat hebræa dictio sanctitatẽ, rem sacram ac Deo dicatam. Vnde et Pagninus dicit quosdam codices Latinos habere, deuorare sancta. Itaque sic quidam hebræa intelligunt. Detrimentum est homini deuorare rem Deo consecratam aut debitam, et postea quærere vota, quibus Deus placetur, vt significetur sacrilegorum et scelératorum, (Nam omnes scelerati rem sacram, virtutem scilicet deuorant) vota irrita esse et ingrata Deo. Iuxta quam intelligentiam et nostra

Actor. 23.

lectio rectè accipi potest si legamus in primo membro deuorare,& in secundo dictionem vota iungamus non cum præpositione post, sed cum verbo retractare,quemadmodũ iam plerique emendatiores distinguunt codices. Sensus ergo erit, Grauiter ruit ac delinquit homo,estque sibi causa vt in grauem cadat damnationem si deuoret sancta, aut si quærat perdere sanctos viros, & postea retractet, hoc est, requirat vota, quasi vota eorum Deo placere possint, quorum manus sanguine plenæ sunt. Caietanus & alij quidam hunc Hebrææ lectionis reddunt sensum. Laqueus est homini deuorare rem sacram, vt primogenita & reliqua debita sacerdotibus ex lege, aut Deo oblata: et etiam est laqueus homini post vota emissa inquirere, num votum obliget, aut inquirere modũ quo quis possit minime obligari,& non reddere quod vouit, Vt significetur hoc vnico versu duplex sacrilegij genus. Quod idem & in nostra lectione intelligi poterit, si in secundo membro dictio, vota, cum præpositione post iungatur, vt sit sensus, Ruina est homini deuorare sanctos, vel sancta iuxta sensus prædictos, et etiam est ruina homini post vota facta, retractare ea vota, hoc est, reuocare ea, aut retractare ac requirere modum quo à votis quis liberetur. Vnde in Eccle. dicitur: Si quid vouisti Deo ne moreris reddere. Displicet enim ei infidelis et stulta promissio, sed quodcũq; voueris redde: multoq; melius est nõ vouere, quã post votũ promissa nõ reddere. Eccles.5
Beda meminit et antiquæ lectionis, quę scilicet sequitur 70. versionẽ, quã sic refert: Muscipula est viro citato aliquid de suis cõsecrare: posteà autem quàm votũ fecit, pœnitentiã agit. Græci enim sic habẽt παγὶς ἀνδρὶ ταχύ τι τῶν ἰδίων ἁγιάσαι, μετὰ γὰρ τὸ εὔξασθαι μετανοεῖν γίνεται, hoc est, muscipula vel laqueus est viro celeriter aliquid suorũ sanctificare. Nam post votum cõtingit pœnitere. Quo docemur nõ cito ac sine pręuia deliberatione matura vouendũ esse. Nã eiusmodi vota, sicut experientia docet, plerunq; pœnitentia sequitur, sicq; illaqueatur homo proprijs oris sui verbis. Cęterũ quo minus miremur hãc 70. versionẽ, quę videtur tã opere diuersa ab Hebręis, sciendũ quod, quẽadmodũ indicauit Pagninus, verbum יָלַע Ialag, quod propriè significat deuorare aut deglutire, etiã apud Hebræos doctores significat loqui. Vnde eodẽ teste sic verti etiam potest hic locus, Laqueus est homini cũ locutus fuerit sanctificationem, hoc est, cũ vouerit aliquid,& dixerit, hoc erit sanctificatio vel sanctificatum. Ex Græcorũ ergo partim lectione videri etiã potest factũ vt quidã legãt deuotare pro deuorare, quanq̃ vti superius dictũ est, verisimilius sit interpretã nostrũ secutũ propriã Hebręæ dictionis significationem vertisse deuorare, non solũ ob causas dictas, sed etiã quod deuotare dictio sit parũ vsitata, quodq; coacte accipiendũ semper sit, quod dicitur deuotare sanctos. Vnde factũ est vt quod semel deprauatũ fuit quidã magis deprauarent, legentes pro deuotare, denotare, et intelligẽtes denotare sanctos, vicijs et contumelijs eos aspergere. Et hæc quidẽ hactenus pro versus huius vera

lectione, distinctione et intelligentia, citra cuiusquam præiudicium.

26 *Dissipat impios Rex sapiens, & incuruat super eos fornicem.*

PRO incuruat super eos fornicem hebræis est, reducet vel afferet super eos rotam, quomodo & Græca habent in quibus est ἐπιβαλεῖ αὐτοῖς τροχὸν, hoc est, immittet illis rotam. Secundū quam hebręorum & græcorum lectionem significatur nomine rotæ, pœna quæ à Rege deuoluetur ad impios. Et est metaphora desumpta, vel à trituratione frumenti quæ rotis & equis fieri solet, vt patet Esaiæ 28. cum dicitur. Nō enim in serris triturabitur gith, nec rota plaustri super cyminū circuibit. Panis autem comminuetur, verum non in perpetuum triturans triturabit illum neque vexabit eum rota plaustri, neque vngulis suis comminuet eum. Vbi etiam metaphoricè significatur afflictio piorum, quodq; in eos alij magis alij minus affliguntur. Aut est hoc loco metaphora desumpta à facto Dauidis, de quo legimus quòd Ammonitis deuictis, populum adducens serrauit & circumegit super eos ferrata carpenta. Potest & nomine τροχός hoc loco intelligi certum tormenti instrumētum quo ad quæstiones vti solent. Nam & hoc dictio τροχός significat, vnde τροχίζειν est tormentis exquirere. Hinc quidam vertit, equuleum. Vtut est significat hic versus regem, si sapiens sit, impios non solum non tolerare & fouere, sed & dissipare ac dispergere, separando eos ab inuicē nec permittendo eorum conuenticula, ne congregati machinentur malum aliquod reipublicæ, & eosdem grauibus supplicijs conterere atque punire quemadmodum merentur. Noster interpres dum fornicem vertit videtur quod dicitur de rota, intellexisse de rotis currus triumphalis, atque ob id vertisse fornicem qui in triumphis erigi solet. Vnde de Saule dicitur quòd erexisset sibi fornicem triumphalem. Itaque in nostra lectione per incuruationem fornicis super impios significatur, secundum Bedam & Lyranum victoria quam de impijs cum gloria rex sapiens reportat. Sic autem dissipare impios, punire, & de eis triumphare, Regi tribuitur, sed sapienti, quia & ad regem hoc ex officio spectat, qui tamen sine sapientia non poterit id præstare, & potentiam simul & sapientiam hoc opus requirit. Cæterum quod in genere de Rege sapiente dictum est, eximie in nostrum regem Christum quadrat, qui pro sua potentia ac sapientia, & nūc impiorum conatus dissipat, vindictam de illis sumens, & in fine mundi, plenè omnem impiorum destruet malitiam, magnam cum electis suis eiusdem triumphi gloriam perpetuo celebraturus. Alioqui & in terrenis principibus plerisque egregie impletum videmus, vt in Dauide alijsque pijs regibus veteris populi. Sic & Constantinus sustulit quinque tyrannos Diocletianum, Maximianū, Maxentium, Maximinum, & Licinium. Et Theodosius interfecit Maximinū, Arbogastum & Eugeniū.

Esa. 28.

2. Reg. 12.

τροχίζειν

1. Reg. 15.

27 *Lucerna domini spiraculum hominis, quæ inuestigat omnia secreta ventris.*

Spiracu-

SPiraculum hominis hic positum est pro spiritu & anima hominis sicut Genes.2.inspirauit in faciem eius spiraculum vitæ. Variè autem hæc sententia à diuersis accipitur, vt est in se, iuxta naturam parabolarum, ob earum breuitatem obscura. Quidam enim intelligunt hic significari animam hominis esse in homine veluti lucernam à Deo accensam & illuminatam per naturale lumen ei inditum & impressum, ac veluti lampadem esse reliquis animæ potentijs, lumen eis administrans & cognitionem, per quod lumen ei inditum anima inuestigat omnia secreta ventris, hoc est scrutatur omnia quæ in homine latent, qui scilicet sint eius affectus, quæ studia & cogitationes. Quis enim scit hominum quæ sint hominis, nisi spiritus hominis qui est in ipso, vt habet Paulus: Secundum quem intellectũ in ordine præponi debet spiraculum hominis, hoc modo, Spiraculum hominis est lucerna domini. Itaque iuxta hũc sensum nobilitas animę hominis significatur, qua à reliquis animantibus rationis expertibus homo differt. Aliter hoc versu intelligitur commendari lux gratiæ diuinæ, ac lumen supernaturale, quod communicatum animæ hominis, omnia intima animi inuestigat plenius quàm naturale mentis lumen, quod per se non sufficit ad perscrutandum intima quęque hominis, sed superadditum lumen gratiæ facit hominem seipsum quãtum necesse est cognoscere. Vtrunque sensum indicat Caietanus posteriorem præferens, quem & Beda ex Gregorio reddit. Tractans enim Gregorius hunc versum in tertia parte curæ Pastoralis cap.13.sic habet: Quia venter mens dicitur, ea sententia docetur, qua scriptum est, Lucerna domini spiraculum hominis, quæ inuestigat omnia secreta ventris. Ac si diceret: Diuini afflatus illuminatio cum in mentem hominis venerit, eam sibimetipsi illuminans ostendit, quæ ante Spiritus sancti aduentum cogitationes prauas & portare poterat & pensare nesciebat. Idem eandem sententiam tractans in 15.cap. Iob.cap.28. Sciendum, inquit, quod in sacro eloquio, ventris vel vteri nomine mẽs soleat intelligi. Hinc est enim quod per Salomonem, dicitur lucerna domini spiraculũ hominis, quæ inuestigat omnia secreta ventris. Lux enim gratiæ, quæ desuper venit, spiraculum homini præstat ad vitam. Quæ videlicet lux omnia secreta ventris inuestigare dicitur, quia occulta mentis penetrat, vt ea quæ de seipsa latebãt animam, ante eius oculos flenda reducat. Hæc ille. Verum secundum hunc sensum non satis video quomodo ea oratio lucerna domini spiraculum vel spiritus hominis, accipi possit. Nam quo sensu lux gratiæ diuinæ dicitur spiritus vel anima hominis? Nisi intelligamus ipsam animam hominis vocari lucernam domini, non semper nec omnem, sed cum est per aduẽtum spiritus sancti desuper illuminata. Tunc enim est velut lucerna à Deo accensa, quæ rim atur quæq; mentis abdita. Nam hunc sensum indicare videtur Gregorius in priori sua explanatione cum dicit lux gratiæ spiraculum homini præstat ad vitam. Similis est intelligentia quorũdam qui

1.Cor.2

Gregorius

dam qui per lucernam vel lucē domini intelligūt Dei fauorem recreantem ac verè viuificantem. Vnde vertunt, Exhilarari à Deo vita est hominis & penetrat totum corpus. Sunt qui longè aliter hunc versum accipiunt intelligētes hîc significari spiritū hominis, qui nemini patet, Deum nequaquam latere, sed ei esse conspicuum velut lucem, vt qui omnia secreta hominis rimatur, iuxta illud Hieremiæ: Prauum est cor hominis &
Iere.17 inscrutabile, quis cognoscet illud? Ego Dominus scrutans cor & probans renes. Hunc sensum conuenientissimum nostra litera habere posset, si pro quæ, esset relatiuum qui, vt ad dominum referatur, quemadmodum habent Græca, in quibus est φῶς κυρίου πνοὴ ἀνθρώπων ὃς ἐρευνᾷ ταμιεῖα κοιλίας, hoc est, lumen domini, anima hominum, qui scrutatur penetralia ventris. Quidam in sua versione hunc indicat sensum. Habet enim, Domino perspicuus est hominis spiritus, omnia intima viscera perscrutanti. Itaque Hebræa vertenda esse.... Lux domino spiritus hominis perscrutanti omnia penetralia ventris.

28 *Misericordia & veritas custodiunt regem, & roboratur clementia thronus eius.*

FRequenter in scripturis copulantur duæ istæ voces, misericordia & veritas, vt & suprà est annotatum, quarum altera quid gratuitum designat, altera quid debitum. Hæ autem duæ virtutes vt in omnibus coniunctæ esse debent, quod vna sine altera sit imperfecta, Ita maximè in rege vt per misericordiam clemētem se præbeat & beneficum, per veritatem & iustitiam, non negligat punire improbos & honorare probos. Si enim solam vsurpet misericordiā, ac per eam ita erga miseros commoueatur vt scelera impunita relinquat, peribit ipsius Respublica, & sceleribus crescentibus, regno aliquando excidet. Contra si stultitiæ zelo seuere vitia cuncta digna vltione prosequatur, cum summum ius summa sit iniuria, etiam sic inuisus, in regno non diu persistet. Iungēdæ ergo sunt hæ virtutes, vt pro exigentia temporis, personarum ac causarum, nūc misericordiam exhibeat, nunc iustitiam, & in misericordia, iustitiæ etiam rationem habeat, atque in iustitia misericordię. Cæterum quanquam ambę hæ virtutes ad conseruandū regē in solio suo sint necessariæ, potissimum tamē ad id valet & necessaria est misericordia & clemētia. Nā Hebręis in secūda parte eadē est dictio, quę in prima, quāuis noster Interpres in secūda parte verterit clemētiam, in prima misericordiā. Superexaltat enim
Iacob.2. inquit Iacobus, misericordia iudicium. Ea imprimis necessaria est pro defensione miserorum, oppressorum subleuatione, & vindictæ mitigatione aut condonatione, cum res & tempus poscit. Ea item maximè sibi deuincit rex animos subditorum suorum, ac proinde clementia maximè roborat regnum suum. Nam eius robur in subditorum beneuolentia maximè consistit. Itaque hic obseruandum, quemadmodum hoc Sapientis pro-

uerbium,

uerbium,ficut & reliqua ferè, mundanæ ſapientiæ ſit contrarium. Qui enim illa ſunt præditi,longè alia regibus conſilia ſuggerunt, muniendas ſcilicet vrbes,firmandas præſidijs militum,exigēda tributa,augēda vectigalia,ſubditorum extenuandas opes,ad plebis animos extinguendos, ne quando de principe mutando aut rebellando cogitent, quēadmodum iuniores conſulebant regi Roboam. Contra, Salomon per has virtutes 3.Reg 12.
duas,ac potiſsimum per miſericordiam ac clemētiam reges magna ſecuritate regnare prędicat.Quod & Ethnici aliquot principes ſatis intellexerunt.Siquidem de Seuero Imperatore refertur quod cum Mámea mater, vxorque Memmia obijcerent quod nimia ciuilitate redderet poteſtatem molliorem,reſpondit,ſed ſecuriorem atque diuturniorem. Sic & de Anthioco rege Macedonum referunt hiſtoriæ, quod quum omnes admirarētur,ipſum,qui in initio regni durior fuiſſet,iam ſenem factum clementer ac placide regnū gubernare,reſponderit prius opus fuiſſe regno, nunc gloria & beneuolētia. Sentiens regnum armis & auſteritate quidem frequenter parari,ſed non niſi ciuium beneuolentia tuto retineri. Et Salúſtius de bello Iugurthino,Non exercitus, neque theſauri, præſidia regni ſunt,verum amici,quos neque armis cogere,neque auro parare queas,officio ac fide parantur.Et Cicero lib.2.officior. Malus,inquit, cuſtos diuturnitatis metus,contraque beneuolētia fidelis eſt vel ad perpetuitatem. Etenim qui ſe metui volent, à quibus metuuntur, eoſdem metuant ipſi neceſſe eſt.

29 *Exultatio iuuenum,fortitudo eorum: & dignitas ſenum,canicies.*

INſinuat hæc ſententia & iuuenes & ſenes habere ſeorſum vnde glorientur & honorentur,& quanquam in vtriſque aliquid aliorum deſit, habere tamē & hos & illos propria ſua dona.Iuuenes enim etſi careāt rerum vſu ac ſapientia,quæ eſt penes ſenes,& honore quæ ob ſapientiam ſenibus defertur,habere tamen fortitudinem ac vires corporis quæ ſenibus deeſt,& Reipublicę etiam neceſſaria eſt,in qua proinde ſibi placere & exultare poſsint.Senes item etſi iam deſtituti ſunt corporis robore,habere pro ſuo ornamento caniciem,ob quam in Republica ſunt venerabiles & honorati,tum ob vſum rerum & ſapientiam,quam experientia collegerunt,tum ob Dei donum quo per tam multa vitæ huius diſcrimina ad ætatem decrepitam peruenerunt, & quaſi Reipublicæ patres facti ſunt. Vnde in Leuitico præcipitur:Coram cano conſurge,& honora perſonam Leuit.19.
ſenis.Vtrique ergo ſuæ habent dona, eaque talia per quæ vtrique,& ſibi mutuo & Reipublicæ ſint vtiles & neceſſarij. Reipublicæ enim neceſſaria eſt & fortitudo iuuenum,& ſapientia ac reuerentia ſenum. Et quemadmodum iuuenes egent conſilio ac ſapientia ſenū,ne quid temere agant viribus corporis, quibus pollent, ita ſenibus vires non ſufficiunt, ſed iuniorum opera coguntur vti,vt iam illis facilè coeat amicitia, & harmoniam quandam in Republica conſeruent.

30 *Liuor vulneris absterget mala, & plagæ in secretioribus ventris.*

PRO absterget mala, etiã verti potest ex Hebræo, absterget malum, hominem scilicet, sed sensus eodem redit. Significatur enim malos siue mala emendari & purgari plagis iuxta illud Esaiæ: Sola vexatio dabit intellectum. Et quidem per liuorem vulneris, hoc est, vibices vulnerum & plagarum significantur flagella ac punitiones leuiores, per plagas autem in secretioribus ventris, scilicet inflictas, significantur punitiones grauiores quasi quæ viscera penetrent, & non tantũ in exteriori cute consistant, quanquam graui dolore hominem afficiant. D. Gregorius in tertia parte curæ Pastoralis admonit. 13. hunc locum tractans sic duo ista distinguit, vt per liuorem vulneris designetur exterius affligens malum, per plagas in secretioribus ventris, dolor internus qui sequitur ex exteriore afflictione, vt significetur tum demum externam afflictionem purgare hominem cum sequitur in animo dolor compunctionis ac cõtritionis. Sic enim inter cætera prædicto loco habet, Liuor vulneris absterget mala & plagæ in secretioribus veneris, quia dum exterius percutimur, ad peccatorum nostrorum memoriam taciti afflictique reuocamur, atque ante oculos nostros cuncta quæ à nobis sunt malè gesta reducimus, & per hoc quod foris patimur, magis intus quod fecimus dolemus. Vnde fit vt inter aperta vulnera corporis, amplius nos abluat plaga secreta ventris, quia sanat nequitias praui operis, occultum vulnus doloris. Hæc ille. Ex quo hoc loco vt aliàs suum commentarium sumpsit, Venerabilis Beda. Patet hinc D. Gregorium legisse non futurum absterget, sed pręsens verbum abstergit.

Esa. 28.

Gregorius

CAPVT VIGESIMVMPRIMVM.

1 *SIcut diuisiones aquarum, ita cor regis in manu domini, quocunque voluerit inclinabit illud.*

HEbræa habẽt simpliciter, Riui aquarum cor regis in manu domini. Itaque de suo explicandi causa interpres addidit particulas comparationis, sicut & ita. Patet autem quod dicitur apud nos de diuisionibus aquarum, non posse rectè accipi de ea aquarum diuisione qua diuisit dominus in principio aquas quę sunt super firmamentũ, quemadmodũ quidam intelligũt. Nam, vt diximus, Hebraica dictio, Riuos significat,

quita.

qui tamen à diuiſione hoc nomen habent, quod à ſuo flumine in varias partes diuidantur, vt non malè noſter verterit diuiſiones. Dupliciter autem intelligi poteſt cor regis comparari riuis aquarum. Primum ad ſignificandum quod ſicut riui aquarum cum impetu feruntur, nec facilè eorum curſus ab homine reprimi poteſt, ita & cor regis violenta quædam res eſt, nec facilè ab homine reprimi poteſt, ſed vni Deo eſt moderabile, qui illud inclinat quocunque voluerit. Ita Septuaginta qui habent ὥσπερ ὁρμὴ ὕδατος, οὕτως καρδία βασιλέως ἐν χειρὶ θεοῦ, hoc eſt, quemadmodum impetus aquæ ſic cor regis in manu domini. Sic Auguſt. lib. de gratia & lib. arbitrio cap. 21. Pro riuis enim aquarum, vertunt hic impetus aquæ, quemadmodum & Pſal. 45. vbi Hebræa habent: Fluminis riui lætificant ciuitatem Dei, vbi Septuaginta habent τοῦ ποτα μοῦ ὁρμήματα εὐφραίνουσι, hoc eſt, Fluminis impetus lætificant. Nam pluraliter legendum eſſe patet tum ex Græcis, tum ex Auguſtino. Aliter riuis, ſeu vt nos habemus diuiſionibus aquarum intelligitur comparari cor regis, quod ſicut riui aquarum ſiue humana opera, ſiue ex ſua natura in diuerſas partes feruntur & diuidũtur, ita cor regis per manum domini eiuſque potentiam ac prouidentiam huc illucque fertur pro illius libito, nimirum quia cum fauet dominus inſpirat ſana principibus conſilia, atque ad ea implẽda impellit, cum ſuccẽſet, ſinit eos in reprobum abire ſenſum, atque ad ea inclinat quæ in malum & vltionem ſubditorum faciant. Patuit iſtud in Saule prius electo & poſtea reprobato. Item in Dauide, qui quanquam eſſet ſecundum cor domini, tamen cum addidit furor domini iraſci contra Iſraël, commouit Dauid ad numerationem populi perniciosum Iſraëli, vt eſt 2. Regum vltimo. Secundum hanc intelligentiam, quæ verior videtur ex ſubiuncta poſteriori ſententiæ parte, in nominatiuo diuiſiones tantum eſt ſubaudiendum verbum ſunt, nec repetendum eſt in manu domini, vt ſit ſenſus. Sicut ſunt aut ſe habent diuiſiones aquarum, ita ſe habet cor regis in manu domini. Cęterum cum omnium hominum corda ſint in manu domini, peculiariter de corde regis id dicitur, quod hoc maximè ſit liberum & alienæ poteſtati minus ſubiectum, quòdque ab eius directione & inclinatione ſalus aut perditio totius pendeat Reipublicæ, vt inſinuet prudentiæ aut ſanctitati regis non eſſe tribuendam ſalutem populi potiſſimum, ſed Deo, qui etiam bonos & ſapientes principes errare ſinit exigentibus ita populi peccatis. Docet etiam principibus cum metu conuerſandum, & populo Deum orandum pro principum directione ſalutari reipublicæ, ſicut monet Paulus 1. Tim. 2. Venerabilis Beda illud, in manu domini, refert etiã ad diuiſiões aquarũ vt ſit ſenſus. Diuiſiões aquarũ ſunt in manu domini, ita & cor regis. Per diuiſiões aquarũ in myſtico ſẽſu intelligẽs diuiſiões gratiarũ, quæ tãquam riuuli diuerſi ex immẽſo flumine bonitatis diuinæ deriuãtur variè in homines, & per regẽ intelligẽs vnũquẽq; ſanctũ & electũ, qui per Chriſtũ factus eſt rex vt vitijs imperet.

 Itaque

Itaque intelligit quod ficut dominus multifidis aquarũ diuifionibus, terrarum fines late implet, ita corda fidelium in varia pro fuo libito inclinat. Aut ficut diuifiones gratiarum iuxta fuam voluntatem variè hominibus impertitur, ita & corda fanctorum quibufcunque voluerit digna donationibus reddit, vt hic huius doni, alter alterius fit doni capax.

2 *Omnis via viri recta fibi videtur, appendit autem corda dominus.*

SVperius in cap. 16. verfu 2. hæc fententia eft pene eifdem habita verbis apud hebræos, vt ibi dictũ eft. vbi & huius fenfus fatis eft indicatus. Quæri autem poteft quomodo verum fit quod in priori parte dicitur, Omnis via viri recta fibi videtur, quum pleriq; fint qui fe fciãt male agere. Verum prouerbiorum more intelligendum eft hic fignificari, non quid femper fine omni exceptione fiat, fed quid vt in plurimũ. Ita enim natura fere comparatum eft, vt quiq; fuas actiones & inftituta probent, atque aliorum factis præferant. Et alioqui nemo eft qui etiam dum fe male agere nouit, non aliqua ratione quod facit, rectum fibique commodum exiftimet. Nam vt habet D. Dionyfius. Nemo refpiciens ad malum operatur. Ideoque & hic rectè dicitur quod omnis via viri recta fibi videtur. Quamquam hoc potifsimum dictum fit de his qui fibi placent in fuis actionibus aut vitæ genere, vt φιλαυτίας vitium comunifsimum hic notetur, de quo Plato lib. 5. de legibus fic inquit. Omniũ malorum fumma nobifcum nafcitur cui omnes veniam dant, nec eius leuationem defiderant, quod videlicet vnufquifque fibi amicus eft, & fuis opinionibus delectatur.

3 *Facere iuftitam & iudiciũ magis placet domino quam victimæ.*

QVidam libri pro iuftitiam habent mifericordiã vt hic rurfum duæ illæ virtutes coniungantur, quæ fæpe coniunguntur in fcripturis, quæ & Micheæ 6. fimul præferuntur facrificijs. Nam poft interrogationem. Quid dignum offeram domino. Nunquid dabo primogenitum meum pro fcelere meo? aut nunquid placari poteft dominus in milibus arietum? Refpondet Propheta: Indicabo tibi ô homo quid fit bonum, & quid dominus requirat à te. Vtique facere iudicium & facere mifericordiam. At ex Hebræis & Græcis patet legendum iuftitiam & iudicium, cui & plerique Latini codices confentiunt, vt hic de iuftitia & iudicio feorfum dicatur quod in Ofea dicitur de mifericordia: Mifericordiã, inquit, volui & nõ facrificium. Bene autem monet fcriptura virtutes has apud Deum externis præferri facrificijs, quia contrarium videri poffet & videtur plerifque, vt patet in Pharifæis, eo quòd facrificia Deum refpicere videantur, virtutes autem illæ homines. Quòd autem præferantur non eft folum eo quod Deus magis delectetur internis bonis quàm externis, quia non tantum præfertur mifericordia vel iuftitia facrificijs, fed etiam

Ofeæ 6

facere misericordiam & facere iustitiam, quæ sunt etiam opera externa. Ideo ergo præferuntur, quòd quum nulla re indigeat Deus, malit seruiri sibi per actiones huiusmodi quæ hominibus magis prosint, quam per eas quæ ex sese sunt inutiles. Non enim Deum tantum colimus per externam sacrificiorum exhibitionem, sed & per beneficentiæ & iustitiæ in proximos præstationē, quæ si Dei intuitu fiat, iam & ipsa sacrificiū quoddam est Deo gratißimum. Talibus enim hostijs, inquit Paulus, promeretur Deus. Heb. 13. Quod si non fiat Dei intuitu, sed solo naturæ impulsu aut alia ratione iam sanè magis placerēt Deo victimæ & sacrificia ipsi debite oblata, quàm facere misericordiam & iudicium. Proinde in his sententijs intelligendum est vnum alteri præferri, quum cætera sint paria.

4 *Exaltatio oculorum & dilatatio cordis, lucerna impiorum peccatum.*

MAlè quidam legunt, Exaltatio oculorū est dilatatio cordis, quum ex Hebræis constet non, est, sed, &, legendum quomodò & correctiores libri habent. Porrò per exaltationem oculorum superbiam designari manifestum est, vt & Prouerb. 6. per oculos sublimes. Superborum enim est oculos attollere & ad altiora sese erigere, et velut ex alto alios præ se despicere. Per dilatationem autem cordis quid designetur, non ita est manifestum, quum in scripturis nonnunquam in bonam partem ponatur, vt cum dicitur Deus dedisse Salomoni prudētiam & latitudinem cordis quasi arenam quæ est in littore maris, quo significatur Salomonem donatum prudentia summa & tanta ingenij vbertate, vt ad omnia comprehendenda animus se posset extendere. 3. Reg. 4 Et aliàs in bonam partem positum, latitudinem amoris & charitatis inexplebilem affectum significat, vt cum dicitur, Viam mandatorum tuorum cucurri cum dilatasti cor meum. Psal. 118. Et Paulus: Os nostrum patet ad vos ô Corinthij, cor nostrum dilatatum est. 2. Cor. 6 In malam autem partem positum aliqui desideria & concupiscentias rerum terrenarum significare putant. Vnde Psal. 100. interpres noster vertit, Superbo oculo & insatiabili corde. Nam & ibi duo illa coniunguntur quæ hoc loco, & ad verbum ibi est Hebræis, excelsus oculis & latus corde. Alij quia latitudo cordis & hoc loco & in Psalmis coniungitur cum altitudine oculorum, per hæc duo arrogantiam designari intelligunt, quæ sita est in eleuatione oculorum & cordis dilatatione, qua arrogans omnia sibi præsumit, omnia se posse putat, nullius coarctatus timore neque constrictus. Vnde Septuaginta hic verterunt θρασυκάρδιος hoc est, audax, aut audaci corde. Iam quod sequitur, Lucerna impiorum peccatum, sic potest prædictis aptè coniungi, vt lucerna impiorum appositiue adhæreat illis, Et sit sensus, Exaltatio oculorum & dilatatio cordis, quæ sunt lucerna impiorum

ſunt peccatum, grande ſcilicet & malum. Vocat autem arrogantiam lucernam impiorum, quod in ea ſuam conſtituant gloriam, excellẽtiam & fœlicitatem, eo ſe fœliciores exiſtimantes quo ſunt arrogantiores & apud mundum magis in precio. Vide quæ ſupra dicta ſunt de lucerna peccatorum in cap. 13. verſu 9. et cap. ſuperiori verſu 20. Prætereo hic multorum alias interpretationes et verſiones. Nam ſunt qui pro lucerna vertunt, Aratio, quod dictio נִר Ner, vel Nir, hic poſita, vtrunque ſignificet.

5 *Cogitationes robuſti ſemper in abundantia: omnis autem piger in egeſtate eſt.*

SImilis eſt hæc ſententia plæriſque alijs huius libri quibus ſedulitas commendatur, pigritia inſimulatur vt cum cap. 10. verſu 4. dicitur Egeſtatem operata eſt manus remiſſa, manus autẽ fortium diuitias parat. Nam pro robuſto hic eadem hebræis eſt dictio, quam ibi interpres vertit fortium, cum, vt ibi dictum eſt propriè ſedulum & diligentem ſignificet. Sed is ſolus verè robuſtus & fortis dicendus eſt, qui ſedulus eſt & diligens, quod opere ſe talem demonſtret, quodq́ue præter robur corporis, animi etiam habeat fortitudinem, qua deſtitutus eſt piger. Robuſti autem cogitationes in abundantia eſſe dicuntur, non quod abundantiam ſemper cogitet, ſed quod ad abũdantiam omnium rerum hominem perducant. Sic enim opponitur illi quod ſequitur, omnis autem piger in egeſtate eſt. Et hebræis eſt ad abundantiam & ad egeſtatem. Sciendum autem non eſſe nomen pigri apud hebræos ſed dictionem אץ Ats, hoc eſt, feſtinans. Feſtinantem autem hic quidam accipiunt pro temerario & præcipite in ſuis operibus, vt ſignificetur diſcrepātia inter ſedulum ac diligentem & præcipitem in rebus agendis quòd ſedulus ſolicite meditando & conſiderando, quæ agenda ſunt, peruenit ad rerum abundantiam & diuitias, qui autem præceps eſt & temerarius in agendo peruenit ad egeſtatem, dum non tantum non lucratur, ſed ſua temeritas etiam quod habet amittit, vt quotidiana docet experientia & in temporalibus rebus & in ſpiritualibus. Verum dum alias huius ſapientis ſententias conſideramus potius crediderim eum loqui non de temerario, ſed de feſtinante ad diuitias comparandas quacumque ratione ſiue iure ſiue iniuria, vt ſignificetur ſtrenuos & diligentes, qui non iniuſtis rationibus, ſed ſua diligentia labore atque induſtria, neceſſaria aut diuitias ſibi parare ſtudent, conſequi pedetentim diuitias, eaſque ſtabiles, eos verò qui feſtinant ditari & ob id non labori atque probatæ induſtriæ fidunt, ſed ad iniuſta confugiunt media, frequenter ad inopiam redire, iuxta id quod poſtea cap. 28. dicitur. Vir qui feſtinat ditari & alijs inuidet, ignorat qnod egeſtas ſuperueniet ei. Vbi etiam dicitur: Qui feſtinat ditari non erit innocens. Sic et ſuperiori capite dictum eſt. Hæreditas ad quam feſtinatur in principio, in nouiſsimo benedictione carebit. Noſter interpres ſecutus eſt Septuaginta verſio-

versionem, quæ habet πᾶς μὴ ἐπισπουδάζων, hoc est, omnis non festinans, hoc est piger, quanquam videri posset apud Græcos superesse negatiua particula non, vt Septuaginta verterint, idem quod habent Hebræa.

6 *Qui congregat thesauros lingua mendacij, vanus & excors est, & impingetur ad laqueos mortis.*

HEbrææ elegantius habent ad verbum. Operatio thesaurorum in lingua mendacij, vanitas impulsa quærentium mortem, hoc est, parare sibi thesauros & diuitias per mendacia quemadmodum faciunt falsi aduocati, & testes, Item negociatores plerique, res est plane vana & quasi stipula quæ à vento impellitur & dispergitur, vanitas inquam est eorum, qui cum putant se quærere thesauros & magnum quid, re vera mortem sibi quærunt. Bona enim fraude acquisita & mendacijs, plerunque euanescunt & pereunt, suisque dominis mortem adferunt sæpè temporalem, semper autem æternam. Duo ergo mala bonorum mendacijs acquisitorum significantur, primum quod vana sint & instabilia, secundo quod mortem adferant. Idem & nostra litera significat, in qua noster interpres Septuaginta secutus est. Habent enim sic ὁ ἐνεργῶν θησαυρίσματα γλώσσῃ ψευδεῖ, μάταια διώκει ἐπὶ παγίδας θανάτου, hoc est, Qui operatur thesauros per linguam mendacem, vana persequitur ad laqueos mortis. Videtur 70, & D. Hieronymus, pro eo quod legitur in Hebræis מְבַקְשֵׁי Mebaccesche, quod significat quærentes legisse מוֹקְשֵׁי Mochesche, quod significat laqueos Vau scilicet pro Beth. Iuxta spiritualem sensum, congregat sibi thesauros lingua mendacij, hæreticus, qui sibi maiorem in modum placet quod multos post se trahat discipulos, quod magni sit apud multos nominis, quique diues sibi præ alijs in scientia & scripturis videtur, qui non tantum vanus deprehēditur, cum errores eius tanquam palea euentilantur & dispergũtur, sed & mortis æternæ laqueis irretitur & capitur.

7 *Rapinæ impiorum detrahent eos, quia noluerunt facere iudicium.*

QVidam vertunt rapina impiorum habitabit cum eis quomodo & 70. habent, & significatur rapinam & violentiam impiorum adhęsuram eis, iuxta illud. Opera eorum sequuntur eos, ita vt condignam eis sit allatura vindictam. Alij vertunt rapina impiorum terrebit eos, nimirum quia conscientia mordente, metuent semper quod meruerunt. Est enim hebraicum verbum ambiguum & multæ significationis. Iuxta nostram lectionem significatur rapinas impiorum detracturas eos è gloria ac statu in quo hic viuunt, in dignum eis supplicium siue temporale siue æternum, idque quia noluerunt alijs facere quod iustum est. Itaque quoniam alijs non per infirmitatem sed per voluntatem fuerunt iniurij, rapinæ & iniuriæ eorum detectæ adducent eos in exitium, et quia Apoc. 14

alios

alios detraxerunt à suis bonis, vicissim & ipsi detrahẽtur. Vbi nota quod vindictam impioru m Sapiens non tam Deo tribuit quam ipsorum rapinæ vel iniuriæ, quia non tam Deus punire dicendus est, cui proprium est parcere & misereri, quàm peccata hominum, quæ punitionem merentur & extorquent.

8 *Peruersa via viri aliena est, qui autem mundus est rectum op us eius.*

APud Hebręos additur ad dictionem quæ aliena interpretatur coniunctio, Vnde nascitur varia versio, dum quidam eam dictionem referunt ad virum: Alij ad viam, noster interpres coniunct ionem pro etiam, accepisse videtur, vt sit sensus: Peruersa via viri etiam aliena est, atq; sic omitti potuit. Porrò quod dicitur peruersa via viri aliena, quidam intelligunt alienam dici à Deo, Imò in multis libris additur à Deo, sed vt etiẽ annotauit Lyranus, id nõ est de cõtextu, sed ex cõmẽtario alicuius margini asscriptum, deinde est in textu asscriptum. Alij intelligunt viam peruersam alienam dici, quia est aliena ab hominis natura, secũdum eius primæuam institutionem. Iuste enim viuere coram domino, inquit Beda, proprium est humanæ conditionis. At qui peruerse viuit, alienam profecto à natura humana viam incedit. Peruersa ergo actio, aliena est & contra naturam. Qui autem mundus est in opere suo, hic rectè quod per naturam originaliter sumpsit, exequitur. Sic ille. Pulchrior & cõuenientior esset membrorum oppositio si verteretur. Peruersi via viri aliena est. Sic enim opponitur, Et mundi viri, rectum est opus, hoc est, minimè alienum ab æquitate & natura.

Melius est sedere in angulo domatis, quam cum muliere litigiosa
9 *& in domo communi.*

PR O domatis Hebręis est גג gag, quod tectum significat, atque hoc etiam significat propriè dictio doma, quæ Gręca potius est quàm Latina, ne quis putet hic significare domum, quanquam & hoc etiam significet, vt cum nos legimus in Psalm. 101. Factus sum sicut nictorax in domicilio. Nam ibi pro domicilio Græcis est δώματος. De hac dictione Hierony. D. Hieronymus in epistola ad Suniam & Fretelam super illud eiusdem Psal. Factus sum sicut passer solitarius in tecto, vbi Græcis est ἐπὶ δώματος. Δῶμα, inquit, in Orientalibus prouincijs ipsum dicitur quod apud Latinos tectum. In Palestina enim & Ægypto vbi vel scripti sunt diuini libri, vel interpretati sunt, non habent in tectis culmina, sed domata, quæ Romæ vel solaria, vel mœniana vocant, id est, plana tecta, quæ transuersis trabibus sustentantur. Vnde cum in Actis Apostolorum legimus Pe-
Actor. 10. trum ascendisse in superiora vt oraret, Græcè est, ἐπὶ τὸ δῶμα, hoc est, super tectum. Et cum in Euangelio legimus, Quod in aure auditis, prædicabitur

dicabitur in tectis, Græcè est ἐπὶ δώματα, hoc est, super tecta. Videri autem hic posset genitiuus domatis positus pro domo, quia dicitur angulo domatis, vt significetur locus arctus. At Hebræa dictio Pinnath propriè est pinnaculum, & Græcis est γωνίας ὑπαίθρου, hoc est, angulo, qui sub dio est. Dicit ergo Sapiens: Melius est sedere in angulo, aut super pinnaculum tecti, loco scilicet neglecto & incommodo, & qui sub dio est obnoxio iniurijs cœli & aëris, quàm sedere aut habitare cũ muliere vel vxore rixosa, etiamsi id detur in domo cõmuni, hoc est, in domo ampla & quæ multis sit communis socijs. Frequenter Sapiens ostendit quantum malum sit vxor rixosa præferens ei malo, incommoda quæ magna æstimantur, innuens cautè deligendam vxorem & malam non ducẽdam, etiamsi cum ea quis habitaturus sit pulchras ædes & latos fundos. Vnde & cap. 19. suprà dixit: Tecta iugiter perstillantia litigiosa mulier. Et hoc capite postea: Melius est habitare in terra deserta quàm cum muliere rixosa et iracunda. Iuxta sensum mysticũ per angulum domatis, iuxta Bedam, rectè intelligimus vitam religiosam et solitariam quæ ab omni actione terrena remota, et à turbatione vitę præsentis quieta, cœlestia petit. Per mulierem litigiosam, perturbati huius seculi actionem, quæ amatoribus suis incessantes tentationes mouet iurgia atque scandala seminat, immittit lites, amicitias dissipat eosque varijs cupiditatibus inflammat, nec in semetipsis quiescere facit, nec in fraterna dilectione connexos esse permittit. Similiter mulier litigiosa est Ecclesia malignantium et hæreticorum, quæ contẽtionum et rixarum nullum facit, neque modum, neque finem, cum qua eisdem habitare mansionibus et in eisdem ciuitatibus ac regionibus, quàm durum sit et molestum homini catholico, temporis huius calamitas per experientiam docet. Certè eorum consortium fugiendum iuxta Pauli monitionem etiam hic docemur ac eligendum, vt cum Propheta Tit. 3. efficiamur sicut passer solitarius in tecto.

10 *Anima impij desiderat malum, non miserebitur proximo suo.*

HÆC est differentia inter impium et simplicem peccatorem, quod hic malum quidem ex infirmitate committit, sed non ex animo desiderat, necdum ei penitus addictus est, vt in eo glorietur, illudq; laudet. At verò impius illi penitus afficitur, ex corde illud semper desiderat, totus in hoc vt alijs noceat, ideoq; etiamsi videat miseriam proximi vel amici sui, (nam pro proximo etiam amicus verti potest) nulla misericordia erga eum mouebitur, cum alterius miseriam desideret & in ea gaudeat. Item nulla misericordia quæ proximo aut amico debetur, auocabitur ab inferendo ei malo, quod anima eius desiderat. Itaque prior huius sententiæ pars causam quodammodo indicat posterioris, quam pulchrè reddit interpres, quum ad verbum Hebræis sit, Non erit gratus, vel non inueniet gratiam in oculis ipsius proximus, vel amicus eius.

11 *Mulctato pestilente sapientior erit paruulus, et si sectetur sapientem, sumet scientiam.*

CApite decimonono idem habetur quod ad primam attinet partem, vt dictum est in versu 27. eius capitis. Quod autem ad secũdam partem attinet, ibi quidem dicitur qua ratione sapiens sapientior fieri posſit, vt versus hic duo media indicet, quibus ad sapiẽtiam insipiens perueniat, nimirum per vltionem hominũ impiorum, qui in Republica sunt pestilentisſimi, & per auscultationem doctrinæ sapientum, ac obseruationem imitationemque conuersationis ipsorum. Nec malè vertit interpres si sectetur sapientem, quanquam pro sectetur sit verbum הַשְׂכִּל Haschkel, quod propriè significat intelligere aut facere intelligere. Noster enim interpres videtur in hoc sensu Hebræa accepisse, quomodo rectè accipi posſunt. Si intellectum suum accommodauerit, aut si prudenter aduerterit ad sapientem: quod nihil aliud est quàm si sectetur sapientem. Quidam verbum illud accipiũt hic in altero suo significatu, quo significat prospere agere, intelliguntque aliter hic significari duobus modis paruulum fieri sapientem, nempe, & dum malos videt puniri, & dũ sapientes videt prospere agere. Alij sicut in cap. 19. superius, intelligunt in secũda parte etiam hic significari qua ratione sapiens fiat sapientior. Proinde vertunt, Et si quis intelligentiam dederit sapienti, accipiet scientiam. Sicut ibi dicitur: Si corrripueris sapientem, intelliget scientiam, vt idem vtrobique dicatur in vtraque sententiæ parte.

12 *Excogitat iustus de domo impij, vt detrahat impios à malo.*

A Malo fere habent libri, & sic est sensus satis obuius commendatur enim charitas iusti, qui perpendens domum & familiam impij plenam impietatibus, & ob id ei male metuens, solicitè & prudenter apud se de ea excogitat, quomodo impios qui sunt in ea domo detrahat, & auertat à malo culpæ quod commiserũt, & à malo pœnæ quod eis metuit obuenturum. In quem sensum quidam sic Hebræa, quæ sunt valde ambigua, vertũt, Intelligere facit, vel instruit iustus domum impij, reflectit impios à malo. Nam pro excogitat, hic rursus est Hebræis ea dictio, de qua superiori versu dictum est. Verum pro à malo, Hebræa magis requirunt vt vertatur in malum propter literam Lamed. Atque sic etiam quidam Latini nostri libri habent, & verisimile est eam lectionem à sciolis quibusdam mutatam, quod secundum eam videretur esse absurdus sensus, cum absurdum sit dicere iustum hoc excogitare vt detrahat impios in malum. Sed secundum hanc lectionem verbum detrahat, nõ referetur ad iustum, sed ad domũ impij, vt sit hic sensus. Iustus apud se prudenter excogitat & perpẽdit de domo impij, vt, pro, quomodo, ea domus suo exẽplo & vitijs detrahat impios in malũ, hoc est, expendit apud se quomodo ea domus; & impios qui in ea sunt vltioni diuinæ

propter

propter sua peccata obnoxios faciat, & alios etiam suo prauo exemplo peruertat, ac in varia trahat peccata. Qui sensus optimè cõuenit Hebraicę veritati, quæ sic verti potest, Intelligit iustus de domo impij, quòd subuertat impios in malũ. Alioqui laboratur in versione huius versus, dum qui verbum subuertere ad iustum referunt, conantur explicare quomodo iustus subuertat impios in malum. Alij verbum subuertere ad dominum referunt, subintelligendo dominum, vt significetur iustum intelligere de domo impij, quòd Deus tandem subuertat impios in malum ipsorum.

13 *Qui obturat aurem suam ad clamorem pauperis, & ipse clamabit, & non exaudietur.*

MAnifesta est hæc sententia consentiẽs cum illa euangelica, Eadem mensura qua mensi fueritis, remetietur vobis. Patet vtriusq; veritas in diuite epulone, qui quoniá surdus fuit ad clamorem Lazari, non est etiam posteà exauditus cum clamaret pro gutta aquæ, qua refrigeraretur lingua ipsius in flamma gehennæ. Porrò obturare aurem suam metaphoricè positum est, pro nolle audire, & se gerere quasi nõ audiat alicuius clamorem, imò declarare sibi alterius clamorem esse molestum. Et bene non dicit ad precem, sed ad clamorem, vt quorundam inclementiam designet, qui non solum precibus egenorum non excitãtur, sed nec clamoribus superantur ad audiendum. Proinde iustè talibus duplex malum euenturum, subiungitur: Primũ quia etiam talis clamabit, quo significatur ipsum in grauem aliquam calamitatem casurum, quæ ipsum clamare præ angustia compellet. Secundum, quia etiam cum clamabit & summis precibus contendet impetrare liberationem & subsidium, non exaudietur, iuxta illud Psalmi, Clamauerunt nec erat qui saluos faceret, ad dominum nec exaudiuit eos.

Luc. 6.

Psal. 17.

14 *Munus absconditum extinguit iras, et donum in sinu indignationem maximam.*

MVnus absconditum & donum in sinu est munus in abscondito & occulte datum. Et significat Sapiens hac sententia iuxta simplicem intelligentiam, quantum valeat liberalitas si prudenter exhibeatur, quòd per munera occulte data sedentur sæpè iræ etiam maximæ, & quæ multis verbis ac personarum authoritate extingui non possunt. Aut significat quorundam auaritiam qua plerunque ob munera secreto data se sinunt corrumpi, vt quam deberent vindictam inferre, non inferant. Iuxta mysticam intelligentiam, commendatur hac sẽtẽtia virtus eleemosynæ, quæ si fiat iuxta præscriptum euangelij, nempe: Nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua, hoc est, si fiat in occulto, non ad ostentationem, non ad vanam gloriam, sed corá eo qui videt in absconso, iram extinguet iudicis, sedabitque & mutabit sententiam illam plenam iræ &

Matth. 6

Matth.25. furoris in illam clementissimam, Venite benedicti patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi. Et omnino verisimile est hunc sensum propriè intentum, idque sub similitudine simplicis intelligentiæ, vt ex his quæ inter homines fiunt, intelligamus quid liberalitas valeat apud Deum, sicque commendetur misericordia in pauperes, sicut & superiori versiculo.

15 *Gaudium iusto est facere iudicium, & pauor operantibus iniquitatem.*

DVpliciter hæc sententia accipi potest: Primum vt seorsum significetur quid iusto sit gaudium, & quid operantibus iniquitatem sit pauor. Et iusto quidem gaudium esse facere iudicium, hoc est, iustitiam & æquitatem, tum quia cum gaudio facit quod bonũ est & æquum, tum quod ex operatione iustitiæ gaudium concipit cõscientia iusti. Contra operantibus iniquitatem esse pauorem, ex eo scilicet quod operantur iniquitatem, quia ex eo sibi metuunt vltionem, siue temporalẽ, siue æternam. Sic Beda & alij. Secundo accipi potest & melius, vt vnum & idem significetur & iusto esse gaudium, & operantibus iniquitatem esse pauorem, nempe facere iudicium. Facere enim iudicium iustis est gaudium, malis autem pauor, vel contritio. (Nam & sic Hebræa verti possunt) quia & iusti gaudent cum quod æquum est ac bonum eis aggrediendum est, & mali cum tale quid eis incumbit, cum metu animoque languido illud aggrediuntur, atque à bene operando sibi metuunt tanquam re ipsis difficili & insolita. Rursum iusti cum alios vidẽt facientes, quod iustum est gaudent, mali verò pauent, animoque franguntur. Hi enim sibi male metuunt à iustitia, illi verò gaudẽt per iustitiam ius suum
Rom.13 vnicuiq; tribui. Vnde Paulus iustitiæ ministrum, dicit in bonum esse bonis, in malum malis. Similis est hæc sententia ei quæ est cap.10. Fortitudo simplicis via domini, & pauor his qui operantur malum. Vbi secũda pars eodem modo habetur hoc loco.

16 *Vir qui errauerit à via doctrinæ, in cœtu gigantum commorabitur.*

HEbraica dictio, quam noster secutus Septuaginta vertit gigantum, præter hanc significationem etiam significat mortuos. Vnde alij vertunt in cõgregatione mortuorum requiescet. Nam requiescet propriè est Hebræis. Per congregationem autem mortuorum, significatur status damnatorum, qui verè mortui sunt, vtpote qui sunt in morte secunda, quæ vera mors est, destituti spe fœlicis & beatæ resurrectionis. Est autem via doctrinæ, vel vt est Hebræis via intelligentiæ, lex diuina, quæ rationi & intelligentiæ quadrat, & hominẽ vere docet ac intelligere facit. Significat ergo eum qui ab hac via errauerit, hoc est, qui ea deserta

viam

viam carnis & huius seculi ambulauerit, priuandum vera vita ad quam via doctrinæ hominem perducit, ac proinde partem habiturum in cõsortio mortuorum. Idem significatur & in nostra lectione. Nam iuxta Bedam, per gigantes dæmones sunt intelligẽdi, de quibus iuxta Gregorium dicitur Iob 26. Ecce gigantes genuit sub aquis, & qui habitant cum eis. Itaque significatur eos qui via quæ ducit ad vitam deserta hic maluerunt sequi impulsus ac consilia dæmonum, qui velut superbi gigantes, se Deo opposuerunt ac æquare voluerunt, socios futuros dãnationis eorum cum eis dicetur: Ite maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis eius. Aut eos qui hic Deo obedire noluerũt, partem habituros cum gigantibus illis, ob quorum scelera mundus in initio perijt diluuio. Consistit autem versus huius elegantia in oppositione erroris & quietis, nẽpe quia qui errauit à recta via, post longos errores tandem quiescet, sed infœliciter, & vt meruit, & in cœtu mortuorum atque gigantum. Matth. 25.

17 *Qui diligit epulas, in egestate erit, qui amat vinum & pinguia, non ditabitur.*

AD verbum Hebræa habent, Vir egestatis diligens lætitiam, diligẽs vinum & oleum non ditabit. Quod dupliciter accipi potest. Aut vt vna sit clausula totius sententiæ, & sit sensus: Vir egestatis, hoc est, qui pauper est, si diligat lætitiam, diligatque vinum & pinguia, non efficietur diues. Non enim hac ratione fiet pauper diues, sed laboribus vtilibus et parcimonia. In hunc sensum vertit quidam ex recentioribus. Aut accipi potest aliter, vt duæ sint clausulæ, sicut omnium fere huius libri sententiarum. Et sit sensus, Is qui diligit lætitiam erit vir egestatis, hoc est, vir egenus et pauper: Et qui diligit vinum et pinguia, non ditabitur. Sic accepit noster interpres, et rectius, tum quòd ferè semper sententiæ sint bimembres in hoc libro, tum quod nihil sit singulare, dicere pauperem sectando lætitiam et epulas non fore diuitem. Pro lætitiam, noster vertit epulas, quod de huiusmodi lætitia videatur ex secũdo membro loqui Sapiens, quæ est in epulis & compotationibus, quamuis posit generaliter accipi de omni lætitia huius seculi, vana scilicet, & quæ in temporis consistit iactura. Pro oleum, vt alij vertunt, noster vertit, pinguia (quia & omnem pinguedinem dictio Hebræa significat) quòd de pinguioribus & lautioribus cibis videretur Sapiens loqui, quia adiungit de vino. Potest tamen de oleo accipi, quod in Palestina adhibebatur in delitijs & conuiuijs pro vnctionibus corporum. Vnde est illud: Oleo caput meum non vnxisti. Cæterum quemadmodum iuxta simplicem intelligentiam, diuitiæ terrenæ excluduntur ab eo qui voluptatibus indulget, ita secundum subtiliorem intelligentiam multo magis excluduntur cœlestes, quæ sub specie terrenarum significantur. Qui enim cũ diuite epulone amat epulari quotidie splendide, non solum non erit apud Deum diues, quomodo Luc. 7.

1.Tim 6 Paulus monet nos diuites fieri in operibus bonis, sed in summa postea erit egestate, quando nihil inuenient omnes viri diuitiarum in manibus Psal.75 suis. Aduerte tamen sapientem non detestari bibentes vinum & comedentes pinguia, sed amantes, hoc est, affectus suos his apponentes & affigentes. Qui enim hæc auidè semper sectantur, & temporalibus, vt in plurimum, & æternis excident diuitijs.

18 *Pro iusto datur impius, & pro recto iniquus.*

PArum refert quòd in quibusdam libris legitur, dabitur in alijs datur. Quod autem dicitur impium dari vel dandum pro iusto, quomodo sit intelligendum, videndum est. Beda intelligit impium dari pro iusto & iniquum pro recto, quia impius aut iniquus punitur pro malo iustis illato, aut pro eo quòd iustorum & rectorum exempla quæ vidit, nō est imitatus. Itaque videtur in verbo datur aliquid subintellexisse nempe datur in supplicium aut pœnā. Aut potius legisse videtur nō datur, sed dānatur. Nā cū verbo datur, nihil tale addat, declaraturus quod dixit, subijcit. Dānatur Herodes nō tātum pro innocētibus, quos impiè neci tradidit, sed & augmentū (sic enim potius legēdū puto quā argumentū) dānationis accipit: quia fidē magorū sequi ad quærēdū dominū noluit, cū esset Matt.12 Iudæus & Prophetarum dicta cognosceret. Hinc enim dominus ait Regina Austri surget in iudicio cum generatione ista & condemnabit eam. Non quia ipsa sua virtute & potentia condemnabit, sed quia in eius comparatione condemnabuntur, qui deuotionem eius scientes cum multo facilius possent, sapientiæ curam dissimulabant habere: Hæc ille. Quorsum autem de damnatione Herodis & augmento damnationis eius, item quomodo Regina Austri condēnabit Iudæos, subijcit ad declarationem huius sententiæ si non legit, Pro iusto damnatur impius? Cæterum vt verus huius sententiæ sensus habeatur sciendum est hebræa ad verbum habere sic, redemptio iusto impius, vel propitiatio aut expiatio iusto est impius, & pro rectis præuaricator, hoc est, peccator. Idem autem vtriusque partis sensus est, ideoque sicut ipsemet Sapiens priorem partem exposuit, subiungendo, & pro rectis peccator vel iniquus, ita non male noster interpres priorem partem etiam vertit, Pro iusto datur impius, si modò rectè intelligatur iuxta exigentiam hebrææ lectionis. Dicitur autem impius esse redemptio ipsi iusto, quia cum malum aliquod impendet iusto frequenter, fit vt illud iustus euadat, & impius illud pro eo patiatur. Ita enim & in humanis iudiciis sæpè fit, vt innocens ab alio accusatus euadat liber, & accusator improbus loco illius puniatur, incidens in foueam quam alteri parauit. Ita diuino frequenter euenit iudicio, vt cum ipsi Mardochæo Amam factus est redemptio eius, suspensus in patibulo quod illi parauerat. In hunc sensum & nostra litera accipienSup.ca.11. da est, vt hæc sententia conueniat cum illa quæ est superius. Iustus de angustia

gustia liberatus est & tradetur impius pro eo. Quod si profundius quis verum huius loci sensum eruere volet, intelliget impium non simpliciter dici redemptionem quasi liberationem iusti, hoc est, non tantum significari quod à malo iustis intentato iusti liberabuntur, & in locum illorum impij punientur, sed quod impij velut preciũ sunt & propitiatio aut expiatio iustorum. Hoc enim propriè significat dictio hebręa כֹּפֶר Copher. Itaq; significare vult sapiens quod cum ex ęquitate diuinæ iustitiæ magnum aliquod malum imminet vel irruit super prouinciam aliquam aut vrbem, quod etiam iustis debeatur (cum non sit iustus super terram qui non peccet sępius) tunc iustus supplicio malorum redimetur, & expiabitur quodammodo. Erunt enim impij precium & redemptio, quibus punitis cessabit ira Dei. Exemplum huius insigne est, 2. Reg. 21. Vbi legimus famem illam factam in diebus Dauid ob crudelitatem à Saule exercitam in Gabaonitas, expiatam & redemptá morte prolium Saulis septem. Vbi inter cætera dicit Dauid Gabaonitis. Quid faciam vobis & quod erit vestri piaculum. Vbi pro quod erit vestri piaculum hebræis est verbum vnde dictio hic posita deriuata est. Sensum hunc secuti 70. qui habent hoc loco περικάθαρμα δικαίου ἄνομος, hoc est, purgamentum vel expiatio iusti est impius. Sic enim hic dicitur impius purgamentum iusti, sicut Paulus Apostolus dicit factos tanquam purgamenta huius mundi, 1. Cor. 4. nimirum quod per eorum cædes mundus iudicaretur purgari & expiari. Ita enim credebant idololatræ Apostolos persequentes, quasi illis cæsis & interfectis deorum ipsorum ira placaretur. Vtitur autem Paulus eo loci eadẽ dictione qua hic Septuaginta ὡς περικαθάρματα, inquit, τοῦ κοσμοῦ. Qui locus Pauli cum hoc collatus longe fit clarior quàm à plerisque explicetur.

19 *Melius est habitare in terra deserta, quàm cum muliere rixosa & iracunda.*

SImilis sententia superius est habita hoc capite, sed hęc mulieris rixosæ magis exaggerat malitiam, quando non solum incommoda quæuis habitatio cum hominibus præfertur commodæ habitationi cum tali muliere, sed etiam habitatio cum bestijs & ferijs quæ incolunt loca deserta, quemadmodum apertius dicit Ecclesiasticus: Commorari, inquit, Eccli. 25 leoni & draconi placebit, quam habitare cum muliere nequam.

20 *Thesaurus desiderabilis, & oleum in habitaculo iusti, & imprudẽs homo dissipabit illud.*

QVod supra vertit interpres pinguia, modo vertit oleum, cũ & hic bene cõueniret verti pinguia, vt per thesaurum desiderabilem accipiantur diuitiæ quæ oculis sunt gratæ, per pinguia diuitiæ, quæ palato placent. In his enim duobus diuitiæ humanæ consistunt. Si tamen

oleum accipere placeat, per illud ad literam vnguenta sunt intelligenda, quæ inter preciosa apud Palestinos habebantur ad vnctiones corporum honorificas & delicatas. Thesauri verò nomine proprie significantur diuitiæ auri & argenti. Itaque his duobus omnis generis diuitiæ, siue quæ oculis desiderantur, siue quæ corpori reficiendo conueniunt, designātur. Et significatur iustum vel sapientem, (Nam sapientem habent Hebræa, cui opponitur homo imprudens) parare sibi sua sapientia vel iustitia, atq; dono Dei obtinere diuitias, stultum verò hæredem decoquere eas, vt fre-

Eccle. 2. quenter experientia docet. Vnde inter cæteras vanitates Ecclesiastes refert, quod cum alius laboret in sapiētia & doctrina & solicitudine homini ocioso quæsita dimittat. Et hoc, inquit vanitas est & magnum malum. Atque ad hāc vanitatem insinuandā, verisimile est hanc sententiam à Sapiente hic prolatam, vt ostēderet sapientis & iusti diuitias præcipuas non eas esse quæ videntur & æstimātur hominum diuitiæ, sed iustitiam ipsam & sapientiam, quam nemo tollere & dispergere potest. Quidam olei speciatim mentionem intelligunt hic factam, ad insinuandum nocturnas vigilias iusti aut lucubrationes sapientis & labores, ad oleum & lucernam factos: Relatiuum illud refertur ad oleum, & ex consequenti similiter referendum est ad thesaurum, vnde melius vertisset, ea, ne quis putet ad habitaculum referendum, quomodo refert Beda in secundo sensu mystico, quem hic reddit, sic scribens: Potest sanè hic versus & de quolibet martyrum accipi, in cuius habitaculo, id est, corpore anima sancta, Dei videlicet thesaurus, seruetur, abundat & vnctio gratię spiritualis. At persecutor imprudens huiusmodi habitaculum disrumpere potest, thesaurum verò qui in habitaculo tenebatur & oleum nequaquam tangere potest, etc. Alter sensus mysticus qui conuenientior est, sic ab eodem redditur. Claritas bonorum operum Deo semper amabilis & pinguedo dilectionis in sanctorum Ecclesia refulget. Verum reprobi non tantum virtutes non assequi, sed & persequi, & quantum valent in bonis obruere festinant. Hæc ille, secundum quem posteriorem sensum relatiuum illud & ad oleum & thesaurum refertur nō ad habitaculum, quemadmodum in altero sensu.

21 *Qui sequitur iustitiam & misericordiam, inueniet vitam, iustitiam, & misericordiam.*

PRO sequitur, dictio Hebræa, significat insequitur, vel sectatur. Cui pulchrè respondet verbum inueniet, quod Hebraica phrasi pro consequi ponitur, vt ibi, Inuenisti gratiam apud Deum. Significatur ergo eum qui sectatur iustitiam & misericordiam, consecuturum vitam, etc. Per iustitiam & misericordiam, quæ frequenter hic & alibi cōiunguntur, vt suprà dictum est, omnes virtutes comprehenduntur, Nam per eas, aut debitum, aut gratuitum officium impendimus. Et alioqui quęlibet virtus & iustitia est & misericordia. Iustitia quatenus quod iustum est & ęquum præstat,

præſtat, miſericordia vel pietas. (Nam hoc propriè dictio Hebræa ſignificat) quatenus ex benigno fit affectu. Itaque qui hęc inſequitur vel ſectatur, hoc eſt, qui ſummo ſtudio hæc præſtare ſtudet, perinde ac ſi ea perſequeretur, vel cōſequeretur talis cōſequetur imprimis vitā, potiſsimū animę, hic p gratiā, poſteà per gloriā. Itē vitā corporis, quę Dei beneficio frequenter iuſtis hic diuturna & fœlix contingit, & quæ in veteri lege iuſtis ſingulariter promittitur. Conſequitur item iuſtitiam, quam ſcilicet ſectatus eſt, ne fruſtrà eam ſectari quis putetur, ſed præter vitam etiā iuſtitiam adipiſcatur, per quam verè iuſte viuat, & iuſtus habeatur apud Deum & homines. Per quam etiam deinde conſequitur gloriam, & hic apud homines temporalem, & poſteà apud Deum æternam. Vita enim vera non eſt ſine iuſtitia, & iuſtitiam ſemper comitatur gloria. Itaque his tribus ſignificatur quod dicere ſolemus bene beateque viuere. Alij quod in ſecūdo membro dicitur de iuſtitia conſequenda accipiunt de iuſtitia qua Deus retribuet iuſto ſecundum meritum eius, vt quod ſequitur, declaret quam iuſtitiam cum vita iuſtus conſequetur & inueniet, nempe gloriam, quam vltra vitam Deus iuſto reddet ſecundum meritum eius.

22 *Ciuitatem fortium aſcendit ſapiens, deſtruxítque robur fiduciæ eius.*

CVM in multis alijs rebus, varijs ſententijs ſapiētiam multum poſſe affirmet Sapiens, hic etiam in re bellica ſapientiam indicat multum valere, ſignificans etiam plus in ea re valere quàm fortitudinem, quæ tamen ibi maximè quæritur & ſpectatur. Nam Sapiens aliquis vnus, ſua ſapientia aſcendit ciuitatem fortium plurimorum, quaſi dicat, Multos robuſtos & validos ſuperabit vel vnus ſapiens. Et quod copioſus exercitus facere non poteſt, aliquando faciet ſapiēs, nempe aſcendet ciuitatem fortium, hoc eſt, expugnabit & vi capiet eam quam multi fortes inhabitant & tuentur. Nec tantum aſcendet eam, ſed & deſtruet: aut vt habent Hebræa deſcendere faciet, hoc eſt, detrahet robur omne in quo ciuitas confidebat. Hoc eſt ergo quod ſignificare vult Sapiens, quod apertè dicitur in Sapientia: Melior eſt ſapientia quàm vires & vir prudēs quam fortis, vt autem iſtud in bello & expugnatione vrbium vſu uenit nonnunquam ad literam, ita iuxta myſticum ſenſum in Chriſto hæc ſententia perfectiſsime impleta eſt. Qui Dei patris ſapientia exiſtens ciuitatem fortium ingreſſus eſt, quando per aſſumptionem humanæ naturæ in mundum hunc natus eſt, qui quondam malignorum ſpirituum tyrannidi ſtulte ſubactus ſeruiebat, quorum omne robur per ſe & prædicatores ſuos ſubuertit, vniuerſa arma eius diripiens, in quibus confidebat & ſpolia eius diſtribuens. Sed & quotidie, vt Bedæ verbis vtar, ciuitatem fortium aſcendit ſapiens, & deſtruit robur fiduciæ eius, cum aliquis fidelis doctor argumenta philoſophorum vel hęreticorum, vel etiam contuma-

Sapi. 6.

Matth. 12.

ces carnalium fratrum contradictiones, quibus scelera sua defendere & alleuiare nituntur, castigationis disciplina redarguit, & euiscerás annullat.

23 *Qui custodit os suum, & linguam suam, custodit ab angustijs animam suam.*

A Quantis angustijs homo custodiat animá suam, hoc est vitá suam aut seipsum, si custodiat os suum & linguam suam ab indebito & temerario sermone, quotidiana docet experientia, quæ ostendit in quanta mala incidant, qui non ponunt custodiam ori suo, vt sunt qui secreta aut tacenda effutiunt, qui in alterius iniuriá rem aliter narrát quam se res habet, qui in quemuis non verentur esse contumeliosi, qui etiá sua non nôrunt reticere. Hi enim in varias se conijciunt angustias, dum multos sibi parant inimicos à quibus sibi malè metuunt dum varia coguntur excogitare media ad defendendum quæ temere dicta sunt, etc.

24 *Superbus & arrogans vocatur indoctus, qui in ira operatur superbiam.*

PRO indoctus, Hebræis est לֵץ Letz, quæ dictio propriè significat illusorem aut derisorem, quomodo & Diuus Hieronymus aliquando vertit, quam tamen secutus Septuaginta aliquando vertit pestilentiam, quomodo & hic habent Septuaginta. Itaque Hebræis est, Superbus & arrogans, derisor est nomen eius. Quo significatur eum qui superbus est, cum honorem quærat & famam maximè, famam tamen & celebritatem nominis non assecuturum, imò ignominiosis noméclaturis appellandum, dignumque imprimis qui vocetur derisor, vt qui alios præ se cõtemnat & irrideat, ac salutares aliorum monitiones cum derisione reijciat, ex ira animi fastuosi superbe se contra omnes gerens. Superbiá enim non tantum sequitur irrisio & contemptus aliorum, sed & ira ac excandescentia contra eos qui non satisfaciunt desiderijs, aut qui contrariantur voluntati superborum. Mirum quid secutus sit D. Hieronymus quum hoc loco verterit cõtra suum morem indoctus. Bene tamen, hæc nomenclatura in superbum & arrogantem quadrat, qui cum præ superbia alijs se doctiorem & prudentiorem putat, per opera sua meretur vocari indoctus & imprudens, quod multa operetur superbè per iram. Superbia enim & ira superbiam sequens, efficiunt vt quis pleraque imprudenter & stulte agat. Conuenit cum illo quod est cap. 19. Doctrina viri per patientiam noscitur.

25 *Desideria occidunt pigrum, noluerunt enim manus eius quicquam operari.*

CLarius priorem partem habent Hebræa hoc modo. Desiderium pigri interficiet eum. Dupliciter autem id potest intelligi. Aut quia

piger

piger semper & multa desiderans, nec quicquam operari volens suis desiderijs semper torquetur, ita vt mori videatur, iuxta loquendi modū quo enecatos nos dicimus cum magno aliquo malo torquemur. Piger enim per pigritiam, & varijs detinetur desiderijs, quia in desiderijs est omnis ociosus, & non fit vnquam votorum suorum compos. Vnde duplici hoc nomine torquetur desiderijs. Aut dicit desideria occidere quia in suis desiderijs moritur, non assecutus quod desiderauit, vt desideria eum occidere dicantur, quia eum ad mortem vsque perducunt, aut concomitantur. Istud vt in corporaliter pigris accidere videmus, Ita similiter in spiritualiter pigris, qui cum salutem desiderent, & tamen labores bonorum operum subire detractent, desiderando, & nihil prætereà agendo incidunt in mortē animæ, & tandem etiam mortem æternam.

26 *Tota die concupiscit & desiderat, qui autem iustus est, tribuit & non cessabit.*

ADhuc sermo est de pigro, Nam est prosecutio sententiæ superioris, eiusque explanatio. Itaque de pigro dicitur, quod totum tempus suum consumit desiderijs, in his solum occupatus, ac proinde nec sibi nec alijs vtilis. Aut dicit eum semper concupiscere, quia semper aliena desiderat, tantum abest, vt sua tribuat. Contra quod de iusto, qui labore manuum scit paranda esse quibus opus est, dicitur quod non solum sibi sufficit, sed & alijs vtilis est, tribuens scilicet sine cessatione, ex his quæ iuste parauit & possidet, nec inutilibus & vanis desiderijs tempus suum consumēs, sed laboribus si opus est proprijs manibus, vt habeat vnde tribuat necessitatem patienti, nec auare retinēs quod possidet, sed illud alijs incessanter communicans, nec aliena desiderans, sed sua incessanter impartiens. Ex qua explanatione satis patet cur iustū pigro opponat, quanquam ex hac oppositione videri possit, cum dicit desiderium pigri occidere eum intelligi illud potius debere de desiderijs rerum alienarū, quas ob pigritiam pigri assidue concupiscunt, & per concupiscētiam frequenter rapiunt, malētes ex alienis quàm suis viuere laboribus, Vnde & mortem sibi non tantum animæ, sed & corporis frequenter per iustitiæ supplicium asciscunt. Ephes. 4

27 *Hostiæ impiorum abominabiles, quia efferuntur ex scelere.*

DVplex hic est lectio. Nam plerique libri habent, quæ offeruntur. Quidam tamen habent, quia offeruntur. Quomodo D. Hieronymum vertisse verisimile est, quod apud Hebræos nullum sit relatiuum, sed dictio כִּי Ci, quæ frequenter causalis est significans quia. Vnde & Septuaginta, quos sæpe sequitur D. Hieronymus, habent θυσίαι ἀσεβῶν βδέλυγμα κυρίῳ καὶ γὰρ παρανόμως προσφέρουσιν αὐτὰς, id est, Oblationes impiorum abominatio sunt domino. Etenim inique offerūt eas.

Itaque iuxta hanc lectionem redditur causa cur hostiæ impiorum Deo displiceant,nimirum quia offeruntur plerunque ex malè partis, vt ex rapina aut alia quapiam iniustitia,aut quia ex scelerato animo & mala mēte offeruntur , nempe vt in sua improbitate prosperum habeant successum,aut ex hypocrisi,vt cum alijs sancti & religiosi habeantur . Hebræa tamē potius sic sunt vertenda,Sacrificium impiorum abominatio,quanto magis si in scelere obtulerint illud.Quo significatur omnē quidem impiorum oblationem Deo displicere , propter inhærentem animo impietatem,sed multo magis si offerāt per scelus, vt ex rapina aut praua aliqua cogitatione,quod tunc oblatio impij dupliciter sit cōtaminata,impietate hominis præcedente & concurrente . Cui sensui magis consentit altera lectio magis apud nos recepta,quæ sic est accipienda , vt non tantum illæ impiorum hostiæ abominabiles significentur quæ offeruntur ex scelere, sed quòd illæ potissimum,vt subintelligas aliquid hoc modo: Hostiæ impiorum abominabiles,maximè quę offeruntur ex scelere.Idem clarius & fortius dicitur in Ecclesiastico : Dona iniquorum non probat altissimus nec respicit oblationem iniquorum,nec in multitudine sacrificiorum eorum propitiabitur peccatis . Qui offert sacrificium ex substantia pauperum,quasi qui victimat filium in conspectu patris sui.Docet hæc sententia Deum non tam respicere externa quam interna , & sacrificia illi per se non esse grata,sed ratione personarum offerentium , ac proinde illum non sic muneribus posse corrumpi , vt solent aliquando terreni iudices. Itaque in eos quadrat,qui cum sint scelere aliquo obnoxij,cuius pœnitudine non ducuntur,nihilominus putant per alia pietatis opera,iram Dei posse placari,hanc impiam & scelestam cogitationem de Deo concipientes,quasi peccandi licentiam alicui concederet ob quædam ipsius munera,quemadmodum faciunt nonnunquam terreni iudices.Conuenit cum hoc illud,quod est Esaiæ : Incensum abominatio est mihi , etc. Et valet contra eos qui cum perseuerent in peccatis,putant se Deum placare eleemosynis,contra quos scripsit D. Augustinus librum de fide & operibus.

Eccli.34

Ca.1.

28 *Testis mendax peribit,vir obediens loquetur victoriam.*

SEcundam partęm,sic habent Hebræa : Vir audiens in finem loquetur.Quam partem sic intelligunt,Vir audiens , hoc est, qui admittet loquentem,in finem vel semper loquetur: hoc est, is vicissim audietur & locum habebit semper loquēdi. Alij rectius sic,Vir qui testatur quæ audiuit ac certo nouit , nec ex suo fingit cerebro , sicut testis mendax , is semper loquetur,non imponetur ei silentium sicut mendaci testi, nec afficietur pudore,nec morte,aut aliqua alia pœna,sicut testis mendax, contra quem etiā prophana lege sancitur Lex talionis. Dignus enim est qui suo testimonio pereat qui per illud alios perdere voluit . Diuina autem lege testis mendax æternam incidet mortem & perditionem. Secundum hunc

hunc sensum pulchra est oppositio membrorum huius sententiæ. Noster interpres secutus Septuaginta qui habent ἀνὴρ ὑπήκοος, vertit obediens, quia audire frequenter pro obedire accipitur, & victoriam vertit, quia dictio נֵצַח Netsah ambigua est, aliquando significans victoriam aliquando æternitatem. Diuus Gregorius hanc partem citans libro trigesimoquinto Morali. cap. 12. in commendationem obedientiæ sic explicat, Vir quippe obediens victorias loquitur, quia dum alienæ voci humiliter subdimur, nosmetipsos in corde superamus. Venerabilis Beda vt membrorum oppositionem aliquam indicet sic tractat hũc versum. Qui se Deo seruire testatur, nec factis dicta exequitur, peribit: qui autem fideliter vt promittit, iussis subditur diuinis, huius loquela ad victoriam perueniet: quia dum per obedientiam suam vincere satagit, per iustitiam iudicis postmodum victoriæ palmam percipit. Hæc ille docte, simul & pie. Simpliciter significat nostra lectio ad literam, Testem mendacem & omnem qui in perniciem alterius mentitur, quia contra legem agit, male periturum, ita vt siue hic siue alibi dignas persoluat pœnas, at omnẽ qui legi diuinæ obedit, & ob id mendacia sicut & omnia alia vitia declinat, confidenter locuturum quomodo omnia supplicia vicerit, omnésque inimicos suos superauerit, atque pulchram de omnibus victoriã reportauerit, cum testis mendax tacere cogetur pudore affectus & digne punitus. Aut simpliciter, significatur eum qui contra aliquẽ falsum profert testimonium, periturum, illum verò qui innocenter viuit obediendo legi diuinæ liberandum à malo quod falso testimonio ei parabatur, & gloriose triumphaturum de illo. Potest & ad falsos ac veros doctores hæc sententia accommodari, qui ad populum quasi testes se diuinæ veritatis præbẽt. Qui enim non quod audiuerunt atque ab Ecclesia didicerũt, sed sua somnia & dogmata reprobata, pro verbo Dei loquuntur & prædicant, meritam incident perditionem, eorumque testimonium cum eis aliquãdo peribit, nec stabile erit, sed euanescet, quemadmodum in omnibus patuit hæresibus. Qui verò quod ab Ecclesia per auditum percepit, loquitur, quiq; in omnibus, quæ agit & loquitur, diuinæ legi & traditioni Ecclesiasticæ obedit, is etsi aliquandiu persecutionem patiatur ab aduersarijs veritatis & virtutis, tamen triumphabit tandem ac victoriam suam audenter proloqui poterit. Super omnia enim vincit virtus & veritas, quæ hæresibus, instar ceræ liquescentis, euanescentibus semper perdurat ac triumphat.

Gregorius

29 *Vir impius procaciter obfirmat vultum suum, qui autem rectus est corrigit viam suam.*

PVlchræ sensum reddidit interpres, cum hæbræis ad verbum sit: Roborat vel fortificat impius vultum vel faciem suam. Et significatur impium etiamsi reprehendatur vel moueatur, siue interius siue exterius, nullo moueri pudore, qui in faciem suam habet sedem, sed vt solent, quos

solent, quos perfricuisse frontẽ dicimus, pertinaciter persistere in sua malitia, eamque impudenter tueri vel excusare, & sine rubore fortiter resistere & insultare bene monentibus, vt patuit in Pharaone. Contrà, eum qui rectitudini & æquitati studet, cum de re quapiam monetur (quia nõ est iustus quisquã qui faciat bonum & non peccet) mox corrigere vias suas, & emendare quod in actionibus ipsius reprehensioni obnoxium est
Iere. 3. Conuenit cum prima parte illud Ieremiæ. Frons meretricis facta est tibi, noluisti erubescere. Et Ezechielis. Domus Israel attrita fronte est, &
Ezechi. 3. duro corde.

30 *Non est sapientia, non est prudentia, non est consilium contra dominum.*

MVlti quidem sapientia sua, aut prudentia consultant, & cogitant perficere quædam contra domini voluntatem, sed sapiens significare voluit non esse aliquam sapientiam aut prudentiam humanam vel angelicam, quæ quicquam valere possit contra dominum eiusque voluntatem aut quæ quod ille voluit facere, ac disposuit fieri, im-
Hester. 13. pedire possit iuxta illud Hester: Non est qui tuæ possit resistere voluntati. Proinde indicat vnumquemque quantumuis sapientem merito debere ab illo vno pendere illi fidere non sibi, nec quicquam illi tentandum quod diuinæ voluntati nouerit esse contrarium, quæ adeo non potest impediri humana vel dęmoniaca prudentia vt magis per eam promoueatur & perficiatur, dum quid contra eam homo vel dæmon tentat, vt patet in fratribus Ioseph, in Pharaone, in Herode & redemptione generis humani, quam diabolus omnibus modis impedire studuit.

31 *Equus paratur ad diem belli, dominus autem salutem tribuit.*

VT superiori sententia significatur nullam sapientiam valere contra dominum, ita hac nullam potentiam aliquid valere sine domi-
Psal. 32. no, cui tribuenda est omnis salus atque victoria, iuxta illud Psalmistæ. Fallax equus ad salutem, in abundantia autem virtutis suæ non saluabitur. Est autem secunda pars huius sententiæ, Hemistichiũ desumptum ex psalmo 3. vbi nos legimus domini est salus, quum vtrobique sit ad verbum. Domino salus, scilicet competit aut tribuenda est. Cæterum vt ad literam istud verum est de salute corporali, quæ in bellis diuina magis quàm equorum virtute obtinetur, quamuis non male homo equis ad victoriam consequendam vtatur in bello, vt faciat quod in se est: Ita multo magis locũ habet in bello spirituali quod nobis est cõtra vitia. Nã etsi contra illud nos parare & armare debeamus, tamen nobis fidere non debemus, sed diuinæ gratiæ à qua est omnis victoria. Vnde hanc senten-
Gregorius tiam tractans mysticè, D. Gregorius lib. 3. Moral. cap. 18. Equi inquit nomine, præparatio rectè intentionis accipitur sicut scriptum est. Equus paratur

paratur in diem belli, ſed dominus ſalutem tribuit, quia contra tentationem quidem ſeſe animus præparat, ſed niſi adiuuetur deſuper, ſalubriter non decertat.

CAPVT VIGESIMVMSECVNDVM.

1 *MElius eſt nomen bonum quam diuitiæ multæ, ſuper argentum enim & aurum gratia bona.*

Vpereſt coniunctio enim quę etiam in pleriſq; latinis non inuenitur codicibus, vt nec apud Bedam. Et eſt apud hebræos ad vebum ſic. Eligibile eſt nomen à diuitijs multis, ab argento & ab auro gratia bona. Non eſt enim in priori mē bro dictio bonum, ſed tantū nomen, quod pro phraſi hebręa accipitur frequenter pro fama celebri & honeſta, ſicut & in ſimili ſententia quæ eſt Eccleſiaſtes 7. Vbi nos legimus. Melius eſt nomen bonum quam vnguenta precioſa, hebræis non eſt bonum, ſed tantum nomen. Additur tamen & à 70. & à D. Hieronymo explicandi gratia dictio bonum, quia eſt & nomē malum. Ex hebræis etiam patet quòd in ſecundo membro dictio bona non ſic debet coniungi immediate cum ſubſtantiuo gratia ſicut in priori apud nos bonum coniungitur cum dictione nomen, quaſi dictio bona addita ſit ad diſtinctionem gratiæ malę, cum omnis vera gratia tantū bona ſit: ſed dictio bona referenda eſt ad illud, ſuper argentum & aurum. Sicut tum in priore membro hebręis dicitur nomen eligibile à diuitijs, pro eo quòd latinè dicimus eligibilius diuitijs multis (Nam hoc modo hebræi circumloquuntur comparatiuum quo carent:) Ita in ſecundo membro dicitur gratia eſſe bona ab argento & auro, hoc eſt, melior argento & auro. In noſtra ergo lectione ſic litera eſt ordinanda. Gratia, hoc eſt, gratioſitas, qua quis gratus eſt Deo aut hominibus, eſt bona ſuper argentum et aurum, hoc eſt, melior argento et auro. Sic enim accipitur hic gratia quomodo in illis ſcripturis quibus quis dicitur inueniſſe gratiam apud Deum aut homines. Significatur ergo famam bonā præferendam diuitijs, & ita vixiſſe ac ſe geſsiſſe, vt quis gratus ſit & bene audiat, præponendum eſſe auro & argento. Qua ſententia monemur potius ſtudendum eſſe parandæ gratię ac nomini bono, quàm diuitijs conquirendis: contra quam ferè faciunt homines. Et rectè quidem nomen bonum ac gratioſitas diuitijs præfertur, tum quod in ſe illa ſint

Eccle. 7

illa sint meliora, quia ad bonum honestum pertinent, diuitiæ verò ad bonum vtile, cui præfertur bonum honestum, & proinde hominem per se magis commendant, vt quæ ex virtute & rectè gestis parantur, tũ quod homini etiam plus adferant frequenter commoditatis & vtilitatis. Nam præterquam quod diuitias nonnunquam adferant, quæ per se nomẽ bonum & gratiam non pariunt homini, frequenter prosunt homini plus quam opes, ad promerendum scilicet quippiam à principibus, aut ad inueniendum adiutorium contra inimicos, vt patuit in Tobia, qui fugiens Sennacherib cum filio & vxore nudus latuit, quia multi diligebant eum. Accedit his quod diuitiæ quæuis sint corruptibiles & multis pereant modis, nec morientem sequuntur, fama verò nominis & gratia non facilè perit, & etiam post mortẽ maius desiderium hominis accendit. Bonum autem quo diuturnius eo melius. Vnde bene Cato ille monuit: Omnia si perdas famam seruire memẽto. Et Plautus in Mostellaria: Ego si bonam famam seruasso, sat ero diues. Cæterum si in republica aliqua nomen & gratiam obtinuisse apud homines, præclarius est et melius quam multas consecutum esse opes, multo magis diuitijs est præferẽdum, quòd apud Deum et sanctos bonum nomen et gratiam quis consecutus est, ad quæ consequenda apud Deum sententia hæc nos exemplo eorum quæ in republica contingunt, inuitat. Alioqui enim bonum apud homines nomen et gratia aliquando homini noxia sunt et nequaquam eligibilia valde. Hinc enim Paulus ille, qui apud valde multos male audiuit viuẽs: Si adhuc, inquit hominibus placerem, Christi seruus non essem.

Tob. 1.

Galat. 1

2 *Diues & pauper obuiauerunt sibi, vtriusque operator est Dominus.*

DVpliciter accipitur hic à diuersis verbum obuiauerunt metaphorice. Quidam enim metaphora desumpta ab amicis qui sibi occurrentes obuijs sese mutuo vlnis complectuntur, intelligunt significari pauperem et diuitem sibi mutuo subsidiũ ferre, et sic quodammodo sibi mutuo ocurrere & vnum alterum quærere, quia nec pauper sine diuite, nec diues sine paupere viuere potest, sed alter alterius opera eget. Iã quod sequitur vtriusque operator est dominus, significat vtrumque à domino accepisse conditionem qua contentus esse debeat, ac dominum vtrunque propter alterum ordinasse, vt & diues pauperi, & pauper diuiti subueniret & opitularetur, & sic inter eos, etsi conditione diuersos, pax & charitas consisteret. Itaque simili tropo hic dictum est, Diues & pauper obuiauerunt sibi, quo in Psal. dicitur: Misericordia & veritas obuiârunt sibi. Et quo in Ecclesiastico dicitur, quod sapientia obuiabit timenti Deum quasi mater honorificata. Alij metaphora sumpta à bellantibus, sibi inimico aut contrario animo occurrentibus, intelligunt hic significari cõtrarietatem, quæ est inter diuitem & pauperem, vnde vertunt,

Psal. 84

Eccli. 15

Diues

Diues & pauper contrarij sunt, habitu scilicet & conditione, & frequenter etiam animo cum ille insolescat animo, iste humilietur ac demissè se gerat. Simpliciter tamen & sine tropo rectius accipitur de corporali obuiatione, vt sit sensus: Frequẽter & passim contingit vt diues & pauper, homines planè diuersæ conditionis sibi occurrant, at ne quis ex occursu huiusmodi personarum in habitu exteriori differentium, alium propter diuitias honoret, alium propter paupertatem contemnat, néve aut pauper obuium diuitẽ considerans mœrore deijciatur, aut diues contra pauperem superbe erigatur, cogitandum est quod vtriusque operator, aut (vt potius vertendum fuerat) formator sit dominus, hoc est, quod quantum ad creationem attinet, pares sint, creati ambo ab eodem, & æquè ad imaginem & similitudinem Dei, quæ proinde Dei imago in vtroque ęquè est veneranda. Cogitandum item, vt suprà dictum est, & paupertatem & diuitias non casu, sed Dei voluntate vtrique obuenisse, atque ob mutuum subleuamen vtrunque à Deo ordinatum, ac ob id neutrum alteri despiciendum. Similis sententia est infrà cap. 29. ex cuius cum hac sententia comparatione vtriusque loci verus intellectus magis elucescet.

3 *Callidus vidit malum & abscondit: innocens pertrãsiit et afflictus est damno.*

Sicuti callidus & hoc loco & alibì hoc libro in bonam accipi debet partem, ita dictio innocens in malam partem accipi debet, pro imperito simplici & inexperto, sicut & cap. 14. cum dicitur: Innocens credit omni verbo, vbi Hebræis eadem dictio est quæ hoc loco, sicut in secundo membro pro astutus eadem dictio est, quam hic vertit callidus, & hoc libro frequenter occurrit in bonam partem, pro sapiente, prudente & circũspecto, qui mala præuidere & præcauere solet antequam eueniant. Significatur ergo eum qui per sapientiam & experientiam rerum callidus est, & videre malum futurum, & vt illud vitet abscondere sese. Contra verò, eum qui inexpertus est simplex & imprudens, confidenter & sine timore trãsire & pergere in eo quod cœpit, & proinde eum frequenter affligi aliquo dãno ac malo, quod sua prudentia astutus aufugit. Pergunt enim tales nonnunquã aut ad loca vbi malis incauti inuoluuntur, aut ad quædam munia ac opera perficienda per quæ malis implicantur. Similis est hæc sententia illi quæ est capite 14. versu 16. Sapiens timet & declinat à malo, stultus transit & confidit. Itaque his sententijs indicat Sapiens, fructus sapientiæ & insipientiæ, vt sic ad sapientiam inuitet, & à stultitia auocet, vt autem in temporalibus rebus quod hic Sapiens dicit vsuuenire videmus, ita multò magis in spiritualibus rebus illud obseruãdum est. Qui enim verè secundum Deum prudens est, per fidem & scripturarum cognitionem videt mala aliquando peccatoribus obuentura, ideoque abscondit se à peccatoribus, inter quos versari recusat, abscondit

se elongando se ab his rebus per quas mala illa posset incidere, abscondit se latitando sub vmbra alarum Dei, Stultus verò & imprudēs transit cōfidenter, in suis desiderijs progrediens & illecebris mundanis, inde affligetur aliquando, siue hic, siue in futuro, malo quod præuidere & cauere noluit. Venerabilis Beda callidum accipiens in malam partem pro versuto ac versipelli, innocentem verò in bonam partem, pro recto & fraudis nescio, sic hunc locum tractat. Multi ex principibus credidere in dominum, sed propter Pharisæos non confitebantur, vt de synagoga non eijcerentur: Etenim erant callidi, videbant malum persecutionis quod imminebat et absconderunt fidem pietatis quam parumper conceperāt. Innocentes verò Apostoli pertransierunt itinere recto professionis quo cœperunt, et afflicti sunt, verbere, vinculis, carcere, et ipsa etiam morte mulctati. Vtrorumque autem exemplum vsque nunc in certamine fidei et in communibus, multi sequuntur actibus. Sic ille. Qui et meminit antiquę versionis iuxta Septuaginta, quæ tamen in nostris codicibus impressis mendose citatur. Nam sic habent nostri libri nequam puniri valde ipse disciplinam accipit, insipientes autem prætereuntes, damno afflicti sunt. Desunt enim duo verba, vt ex Græcis patet. Callidus vidēs nequam puniri, etc.

4 *Finis modestiæ timor domini, diuitiæ & gloria, & vita.*

PRO modestię, dictio Hebraica propriè significat eam virtutem, quæ vulgò humilitas dicitur, quomodo eam dictionem aliquoties noster vertit, vt versu vltimo cap. 15. huius libri. Ea autem virtus Latinis dicitur modestia, per quam scilicet quis modestè de se sentit ac submissę se gerit. Proinde bene vertit hic interpres, nec accipitur hic vt Beda exponit pro constantia bonorum operum, aut pro qualibet virtute, quæ in moderatione actionum ac passionum cōsistit, vt exponit Lyra. Pro fine, dictio Hebraica, significat vel mercedem, vel propter, Vnde alij vertunt merces humilitatis vel modestiæ, vel propter humilitatem. Significat tamen eadē dictio etiā calcaneum & proinde etiā finē, & eodem recidit siue dicatur, merces modestiæ, siue finis. Iam sequitur quod timor domini, plerique (vt est ambigua lingua Hebręa) vertunt etiam in genitiuo: Merces vel finis modestiæ & timoris domini, vt subaudiatur coniunctio, & tria illa quæ in secundo membro ponuntur, significentur esse merces ac finis modestiæ & timoris domini. Quibus duabus virtutibus in versu vltimo capitis 15. etiam gloria tribuitur. Sunt enim connexæ duæ illæ virtutes ac sese confirmantes. Nam humilitas adfert timorem domini, & timor humilitatem. His ergo tria illa tribuuntur, quæ maximè desiderant homines. Imprimis enim diuitias exoptant, ac deinde cū diuitijs gloriam, tum vt his duobus per longitudinem vitę diu frui liceat. Tribuuntur hæc tria superius sapientię, cuius initium est ac summa timor domini. Dicitur enim

enim ca.3.Longitudo dierum in dextera eius, & in sinistra illius diuitiæ & gloria. Vbi longitudo dierum ac vita diuturna præponitur tanquã primum & præcipuum bonum, vnde & dexteræ tribuitur: Diuitiæ & gloria subsequuntur,& sinistræ tribuuntur, tanquam bona vitæ accessoria. Et capite 10.Longitudo dierum timori Dei tribuitur. Timor, inquit, domini apponit dies. Et cap.19. Timor domini ad vitam esse dicitur. Tria autem illa humilitas & timor domini adfert homini plerunque etiam in hac vita, semper autem copiosius & perfectius in futura vita. Hunc sensum vt & nostra litera habeat sic accipienda est, vt significetur modestia perducere hominem ad firmiter & sanctè timendum Deum,& per hunc timorem adferre etiam homini diuitias, gloriam & vitam.

5 *Arma & gladij in via peruersi, custos autem animæ suæ longè recedet ab eis.*

PRO arma & gladij, Hebræis est, spinæ & laquei, quomodo & Septuaginta vertunt τρίβολοι καὶ παγίδες, hoc est, tribuli & laquei. Sed ad sensum parum refert. Dupliciter autem quod hic dicitur intelligi potest, vt Beda indicauit. Nam in via peruersi, hoc est, in eius viuendi ratione, sunt arma & gladij, spinæ & laquei, siue quia peruersus alijs verbo & facto nocere studet,& veluti armis & gladijs impetere ac veluti spinis pungere ac laqueis fraudis ac doli inuoluere, siue quia ipsemet sua peruersa vita sibi mala conciliat, ac veluti gladijs confoditur, spinisque conscientiæ remordentis pungitur, ac laqueis diaboli implicatur, à quo captiuus detinetur ad ipsius volũtatem. Consentit cum illo, Contritio & infœlicitas in vijs illorum. Sic & dupliciter accipi potest, quod sequitur: Custos autem animæ suæ longè recedet ab eis. Nam qui sollicitè animam suam seruare studet, mentem manumque suam ab omni læsione proximi refrenat, et ne conscientia sua hic veluti gladijs et spinis quibusdam, lædatur, aut ne aliquando gladio vltionis diuinæ feriatur, tota mentis intentione præcauet. Vnde Irenæus lib.3.cap.3.refert de Ioanne, quòd cum in Epheso iens lauari vidisset intus Cerinthum, exilierit de balneo non lotus, dicens quòd timeret ne balneum concidat cum intus esset Cerinthus inimicus veritatis.

Psal. 13

Ireneus.

6 *Prouerbium est adolescens iuxta viam suam, etiam cum senuerit non recedet ab ea.*

HEbræis est, Imbue vel erudi puerum iuxta viam suam, nec est vlla prouerbij mentio, sed monentur parentes in iuuentute rectè instituere suos pueros, vt idipsum vsque in senium in eis perduret. Est autem nostra lectio, in locutione obscurior & imperfecta. Sic enim Latinius dicendum erat, Iuxta quam viam adolescens se gesserit, etiam cum senuerit, etc. Id autem dicitur esse prouerbiũ, quia vulgo sic dicitur. Non

quod sic semper sit, sed quòd vt plurimum, iuxta illud Poëtæ: Quo semel est imbuta recens seruabit odorem Testa diu. Item, quod noua testa bibit, inueterata sapit. Vnde & dicitur Thre. 3. Bonum est viro cum portauerit iugum ab adolescentia sua. Et Aristoteles Ethic. 2. cap. 1. Non parum, inquit, refert, sed caput rei est, hominē hoc aut illo modo assuefieri. Nam alioqui & studio humano & gratia Dei frequenter mores iuuētutis mutantur. Videtur interpres noster dictionem adolescens hic posuisse, vt sit participium, & sit sensus: Is qui adolescit in sua viuēdi ratione, hoc est, qui ab adolescentia sua aliquam viuendi rationem amplectitur.

7 *Diues pauperibus imperat, & qui accipit mutuum seruus est mutuantis.*

SEntentia clara est, Significans in mundo ita fieri ferè, vt per diuitias homines sibi imperium & honorem sibi vendicēt, ac pauperum dominentur, eósq; sibi per beneficia collata deuinctos & addictos quasi seruos & subiectos habeant. Proinde socordiam hominum hoc prouerbio excitat, vt sua industria studeant sibi potius diuitias parare, quam vt per inopiam cogātur alijs esse astricti, eisque seruorum instar morem gerere, sibique voluntariam accersere seruitutem, vt faciunt qui mutuum accipiunt.

8 *Qui seminat iniquitatem metet mala, & virga iræ suæ consummabitur.*

Galat. 6. Matth. 7. PRior huius sententiæ pars satis conuenit cum illo Pauli, Quæ seminauerit homo, hæc & metet, & illo Saluatoris: In qua mēsura mensi fueritis, remetietur vobis. His enim omnibus significatur talia quēq; recepturum, qualia alijs ipse intulerit. Cui cōsonat quod sequitur. Et virga iræ suæ consummabitur, hoc est, cōsumetur. Quo significatur impium perditum iri, malaque passurum ob id quòd ira sæuitiaque sua tanquam virga quadam alios oppresserit atq; afflixerit. Aut quòd virga potestatis suæ non pro iustitia, sed pro ira sua abusus sit in subiectos. Ita enim dupliciter exponi potest illud, virga iræ suæ. Vtut est significatur impium ea virga qua alios percussit conterendum. Docet autem experiētia verum esse quod hic dicitur. Qui enim iniustè in alios sæuiunt sua sæuitia ac potestatis abusu sibi interitū asciscūt, & hic frequēter & semper in futuro.

Qui pronus est ad misericordiā benedicetur: de panibus enim suis
9 *dedit pauperibus.*

DIxit de impio, nunc è contra dicit de pio. Cæterum pro eo quod nos habemus, qui pronus est ad misericordiam, Hebræis est, Bonus oculus vel bonus oculo. Sed sicut Hebræis oculus malus dicitur oculus inuidus, eo quod torqueatur alterius fœlicitate, ita bonus oculus dicitur

dicitur liberalis & misericors, eò quod commoueatur alterius infœlicitate & miseria, Vnde benè vertit noster, qui pronus est ad misericordiam, sicut capite sequenti vertit: Ne comedas cum homine inuido, cum Hebræis sic, nec comedas panem mali oculo, vel mali oculi, hoc est, hominis inuidi. Benedicetur autem pronus ad misericordiam, & in præsenti vita, tum ab hominibus qui tali bene precantur, tum à Deo qui ei suam gratiam copiose impartiet, & in spiritualibus ac temporalibus & multo magis in futura vita, quando audiet illud: Venite benedicti patris mei. Esuriui enim, etc. Sic Deus benefecit viduæ Sareptanæ quæ Eliæ panē suum communicauit, Et Sunamitidi hospitæ Elizæi. Respexisse videtur ad hūc locum Paulus, cum de eleemosyna verba facit, ac inter cætera dicit. Qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet. Vbi & subiungit: Hilarem enim datorem diligit Deus, Quod perspicuum est ipsum ex hoc loco sumpsisse secundū lectionem Septuaginta, qui hoc loco habent, ἄνδρα ἱλαρὸν καὶ δότην ἀγαπᾷ ὁ θεός, hoc est, virum hilarem & datorem diligit Deus. 2.Cor.9.

10 *Victoriam & honorem acquirit qui dat munera, animam autē aufert accipientium.*

VErsum hunc Hebræa non habent, nec vera pleraque exemplaria, habent tamen Græca in quibus sic est, νίκην καὶ τιμὴν περιποιεῖται ὁ δῶρα δούς, τὴν μὲν τοι ψυχὴν ἀφαιρεῖται τῶν κεκτημένων, id est, victoriam & honorem acquirit dans munera, attamen animam aufert possidentium. Quo significatur eum qui dat munera sibi quidem, vt in plurimum prodesse, vt qui per ea immeritum aliquando acquirit honorem, & victoriam de aduersarijs suis, accipientibus verò frequenter multum nocere, quod dando eis munera animam auferat eorum, hoc est, animę vitam & salutem, vt quos cogat indigno honorem deferre, & contra æquitatem pro se sententiam contra suos proferre aduersarios.

11 *Ejice derisorem & exibit cum eo iurgium, cessabúntque causæ & contumeliæ.*

QVod suprà aliquoties vertit pestilentem, secutus Septuaginta, hic vertit derisorem, cum et hic Græcis sit λοιμόν, hoc est, pestem vel pestilentem, secutus scilicet iam veriorem dictionis Hebrææ significationem. Quos autem derisores Sapiens dicat, supra indicatum est cap. 19. nempe qui bene monentes subsannāt veritatem non ferētes. Item qui temere aliorum dicta factaque rident, in peiorem omnia rapientes partem, suísque sannis alios ad iram contentionésque prouocantes. Tales autem iurgiorum ac litium tum in familijs, tum in Repub. esse autores manifestum est, proinde monet rectè Sapiens, vt tales eijciantur, tum è familijs, tum è Repub. quo illis eiectis etiam lites et causæ forenses cessent, ac

contumeliæ. Idem seruandum in Ecclesia Christi, in qua præcipui derisores et pestilentissimi homines sunt hæretici, qui omnes præ se contemnunt, et rident Ecclesiasticam simplicitatem in fide, cæremonijs et obseruationibus. Vnde vt nostri seculi malitia demonstrat, pleræque contentiones et contumeliæ oriuntur ex omni parte. Eijciẽdi ergo tales sunt ab ijs qui potestatẽ habent, quo pax Ecclesiastica constare possit inter Christianos, quemadmodũ Sara eijci voluit, irrisorẽ Ismahel cum ancilla matre eius. Itaque Beda super hoc versu. Eijce, inquit, hæreticum, quem corrigere non potes de Ecclesia, & cum libertatem prædicandi abstuleris, catholicæ paci auxilium præstabis.

Gen. 21.

12 *Qui diligit cordis munditiam propter gratiam labiorum suorum, habebit amicum regem.*

NON est apud Hebræos præpositio propter, vnde ferè alij interpretes gratiam labiorum referunt ad verbum diligit, vertentes, Qui diligit cordis munditiam & gratiam labiorum suorum, etc. vt significentur duo necessaria ad obtinendam regis amicitiã, nempe cordis munditia, hoc est, sinceritas & integritas animi ab omni fuco ac prauitate aliena, & sermonis elegantia. His enim duobus simul iunctis fit, vt quis regibus magnatibus placeat, maxime si qui reges dicũtur verè reges sint. Potest tamen gratia labiorum iuxta Hebræa etiam separari à verbo diligit, quemadmodum & per distinctiũculam separatur, & verti per ablatiuum, qui diligit cordis munditiam, gratia labiorum suorum, hoc est, per vel propter gratiam labiorum suorum, etc. Atque id secutus videtur noster interpres. Itaq; sensus erit eum qui amat integritatem animi, atq; à fuco & impietate liber est, si accedat etiam dicendi gratia, regi ac magnatibus placiturum. Aut significatur talem non posse nõ habere gratiam labiorum apud reges, hoc est, talium, vt in plurimum verba sermonésque grata esse, quòd sincero animo dicãtur, cum impiorum & fucatorũ etiam blandiloquentia elegans & compta sapientibus ingrata sit & odiosa, vtpote per quam malum machinẽtur. Vnde de Dario scribitur, quòd cum malum punicum in manu teneret, dixerit se non optare maiorem thesaurum vllum, quàm vt tot haberet Zopyros, quot essent grana pomi illius, significans regibus nihil gratius esse debere fidis amicis. Cæterũ Rex de quo loquitur Sapiens præcipuè, accipiendus est Rex ille regum & dominus dominantium, qui solus scrutari potest munditiam cordis humani, eamque imprimis requirit. Quam qui amat, eius doctrina sermo, & preces non possunt non placere regi nostro longè magis quàm quæuis impiorum orationes ac prædicationes, Cum non sit speciosa laus in ore peccatoris.

13 *Oculi domini custodiunt scientiam & supplantãtur verba iniqui.*

Pro custo-

PRO custodiunt quidam vertunt obseruant. Nam & hoc dictio hebræa significat, & conuenire potius videtur oculis. Oculorum enim est obseruare & considerare, non conseruare, quamquam oculis domini rectè tribuatur etiam rerum conseruatio, si oculos domini intelligamus eius prouidentiam, qua omnia prospiciens omnia disponit suauiter. Nam verbum conseruandi magis conuenit verbo quod in sequenti membro opponitur, supplantatur, hoc est, subuertitur. Cæterùm cum scientia opponatur verbis iniqui, satis apparet sapientem loqui de scientia, quam ore boni proferunt. Et potest simpliciter accipi de cognitione rei de qua aliqui loquuntur & testificantur, vt significetur prouidentiam domini conseruare & tueri testimoniũ veritatis, illud scilicet quo id quod sciunt homines loquuntur & testantur, cõtra verò, illum subuertere iniquorum verba, quæ in aliorum perniciem contra veritatem cogitauerunt, aliud dicentes quam sciunt esse verum. Aut si sciẽtia accipiatur pro prudentia & multarum rerum cognitione, à qua quis doctus dicitur & alios rectè docere potest, distinguit hoc prouerbium inter bonos & malos doctores, significans illorum doctrinam per Dei prouidentiam conseruari in posterorum vtilitatem, horum vero euanescere, perire & obscurari, vt patet de catholicæ ecclesiæ doctrina & hæreticorũ figmentis.

14 *Dicit Piger, Leo est foris, in medio platearum occidendus sum.*

HOC versu pulchrè depingit pigrorum conditionem, nẽpe quod cum ad opus vocantur prętexunt suæ pigritiæ maxima pericula, causantes se ideo ab operando aut aggrediendo quiduis cessare, quod metuant ipsi negotio subesse arduum aliquod & ineuitabile periculum, quasi si vocatus ad egrediendum domum causetur se ideo egredi nolle quod putet foris esse Leonem à quo in medio platearum sit occidendus. Vno enim hoc Leonis periculo significare voluit pigritiam proponere pigro pericula multa atque efficere vt piger pericula vel nulla vel parua magnifaciat, & sic ociosus maneat. Quod cum sæpe accidat et videre liceat in rebus temporalibus, multo magis in spiritualibus, à quorum studio plerique cessant metu periculorum quæ prætexunt, grauiter periculosa ducentes quæ alijs grauia non sunt, et trepidantes timore vbi non erat timor. Somnum rumpere, ieiunia ferre, castitatem seruare et id genus alia propter Christum subire, quæ virtutis amatoribus leuia sunt, Pigro mala videntur extrema et intolleranda. Proinde pulchrè hũc locum mystice tractat Beda, sic scribẽs. Dicit sæpe in animo suo is qui ad agenda bona opera piger est, ad confitendam fidem quam corde tenet timidus: non audeo fidem quam noui foras proferre ne me persecutor impius quia fidelem nouit perimat. Timeo ad exercendas virtutum actiones, in publicum progredi, ne forte me vel antiqui hostis aduersitas grauior tentet, vel etiam homo quilibet peruersus cum suorum turba, derideat, con-

deat, conuitijs confundat, iniurijs afficiat, aut ſicut multos iuſtorum, qui ab eius vita diſcordant, tormentis conſumat, Leo, inquit in medio platearum occidendus ſum. Quod eſt apertè dicere, et verba et opera virtutum vbi oſtendi foris cœperint ſtatim perſecutio vel hominum vel ſpirituum conmitatur inuidorum, nec valeo in tentationibus reſiſtere, ſed in pijs boni propoſiti vincor inceptis. Hæc ille. Quidam paucis ſic explicat hunc verſum in literali ſenſu. Domi ſe piger continet præ pigritia, perinde ac ſi in vrbe leones graſſarentur, vt quod hic dicitur piger dicere, ſit ipſum hoc facto demonſtrare, ac perinde ſe gerere ac ſi hoc diceret.

15 *Fouea profunda os alienæ, cui iratus eſt dominus incidet in eam.*

ALienam vocat quæ vxor ipſius non eſt, quem in ſui amorem vult pertrahere. Huius os foueæ profundæ comparat, quoniam ſuorum verborum blanditijs & illecebris virum alienum ad caſum pertrahit, eumque tam grauem, vt reſurgere aut nullatenus, aut vix, poſſit. Primum enim in amorẽ ſui ipſum incidere facit, & in fornicationes & adulteria labi, in quæ pertractus egre euadere poteſt, quẽadmodum in foueam profundã quis prolapſus ęgrè liberatur. Videmus enim viros alienæ mulieris amore captos difficulter ſe ab eo extricare poſſe. Deinde per amorem hunc illicitum & inhoneſtum pertrahit ſæpe viros in flagitia, vt homicidia, & rapinas, atque in mala pleraque & pericula ex quibus non facilè inuenire licet exitum, ſed in quibus frequenter demerguntur & abſorbentur. Quod vt hic temporaliter non fiat, certè longè grauius expectandum eſt, poſt hanc vitam, quando per adulteria aliaque ſecuta flagitia demergentur in profundum abyſsi infernalis, vnde nũquam patebit
Prouerb. 5. exitus. Sic ſuperius dixit, pedes eius deſcendunt in mortem, & ad inferos
Cap. 7. greſſus eius penetrant. Et, vix inferi domus eius, penetrantes interiora mortis. Cæterum vt intelligamus ſingularis eſſe gratiæ diuinæ ab hac fouea præſeruari, & cõtra peculiaris cuiuſdam eſſe vindictæ diuinæ in illam incidere. Cui iratus eſt dominus, inquit, incidet in illã. Quo ſignificat neminem facilè in hanc præcipitari foueam, niſi qui alijs fuerit prius contaminatus vitijs, merueritque deſeri à Deo, vt iam iuxta Theologos peccatum poſterius pœna ſit peccati præcedentis, & peccatum peccatum trahat, vt anſa anſam. Primum enim iuſto Dei vindicantis iudicio fit, vt quis incidat in colloquium & familiaritatem mulierum impudicarũ. Deinde vt earum conuictu & colloquio capiatur, & in prædicta mala præcipitetur. Poteſt autem quod de ore dicitur extraneæ & ad oſcula referri, atq; ad geſtus & ſigna vultus allicientis, per quæ & viri ſæpe irretiuntur. Sed ad verba potius reſpexiſſe ſapientem patet ex ſimilibus locis ſuperius habitis. Dicit enim capite 5. Fauus diſtillans labia meretricis, & nitidius oleo guttur eius. Et ca. 7. irretiuit eum multis ſermonibus, & blanditiis labiorum protraxit eum. Sicut autem locis illis ſuperius per meretricem &

aliena m

alienam mysticè intelligitur hæreticorum secta,& congregatio quæ aliena à Deo,à vera Christi sponsa homines studet abducere,& ad se trahere, ita & hoc loco. Itaque per os alienum doctrina sectariorum intelligenda,de quibus Paulus testatur, quod per dulces sermones & benedictiones seducunt corda innocentum. Horum doctrinam qui sequuntur, incidunt in foueam profundam, vnde emergere non facilè valent. Rarò enim ex animo resipiscunt,qui hæreticorum erroribus imbuti et inuoluti sunt. In horum incidere manus et errores singularis est vindictæ Dei, qui ob præcedentia quædam demerita et superbiam potissimum, qua plus quidam sapere volunt quam oportet sapere, traduntur à Deo in reprobum sensum,ita vt dicentes se esse sapientes,stulti fiant. Rom.16

16 *Stultitia colligata est in corde pueri, & virga disciplinæ fugabit eam.*

PRior pars significat pueris firmiter adhærere stultitiam, hoc est, vanitatem,eorumque cor aliud non cogitare quā quæ vana sunt,inutilia et mala,nec posse stultitiam hanc facilè sanis monitionibus ab eis auelli,ita vt quasi vinculis quibusdam videatur eorum cordi alligata. Ex corruptione enim naturæ innata est eis ad vitia et vanitates procliuitas, et propter defectum experientiæ,et humorum in eis dominātium abundantiam,nondum quæ sana sunt et vtilia sapiunt. Verum ne ob hoc veluti desperati deserantur,indicat secunda pars qua ratione stultitia hæc ab eis posit abigi, quod scilicet si sola monitio & eruditio ad eā abigendam non sufficiat, vt solet sufficere in viris,virga disciplinæ fugabit eam, significans vt inplurimum opus esse illis castigatione & coërcione, quia sola vexatio dabit intellellectum. Notandum autem quod dicat virga disciplinæ significans moderatam castigationem pueris adhibendam, non virgam iræ et sæuitiæ,hoc est,castigandos eos,non tam ad puniendum quàm ad emendandum. Virga iræ impijs debetur,qui scientes peccāt, virga disciplinæ pueris,qui ex ignorantia peccant & inscitia. Hæc virga non fugat stultitiam ab impijs,cum in profundum peccatorum venerint, fugat à pueris qui timore pœnæ ad virtutes sunt formandi. Quātum enim hominum cura valeat ad corruptæ naturæ mutationem, & correctionem ostendit D.Basilius hom.5.in Hexame.ex cura agricolarum qua fructus feri & syluestres emolliuntur, & ad vtilitatem humanam transmutantur.

17 *Qui calumniatur egentem vt augeat diuitias, suas dabit ipse ditiori & egebit.*

POtest hæc sentētia & aliter verti ex Hebræo,hoc scilicet modo: Qui opprimit pauperem vt multa sibi acquirat,qui dat diuiti,certè ad defectum scilicet veniet vterque, vt significentur duo hominum ge-

nera quæ ad inopiá perueniunt frequéter, cum studiosè eam fugere conantur, nempe & hi qui pauperem fraudant, vt augeant sibi opes, & qui diuitibus dant munera, vt per eorum amicitiam maiora accipiát. Vtrosq; enim frequenter ad egestatem perduci videmus, hos quidem quia cum dando se attenuant, spe sua quam habent in diuitibus sæpè frustrantur, illos verò quia male parta ferè male dilabuntur. Secundum nostram versionem, quæ & ipsa bene constat cum Hebræis, sensus est eos qui violenter opprimunt pauperes vt ditescant, frequenter cogi vt & ipsi diuitibus multa dent, sicque ad inopiam perueniant. Aut dum coguntur diuitibus dare, vt illorum conniuentia aut patrocinio licentius rapiant & opprimant tenues: aut vicissim diuites potentiores iustè aut iniustè ab eis malè parta rapiunt, quemadmodum videmus principes spoliare vsurarios & raptores. Munit nos hæc sententia, vt ne cum videamus malis artibus quosdam ditescere, offendamur statim, sed exitum expectemus, certoq; nobis persuadeamus non fore illis diuitias stabiles, sed auferéda aliquádo quæ iniquè sunt ablata, & per eadem puniendos per quæ peccauerunt, vt est Sapien. 11. Cæterum verbum calumniatur hic accipi pro iniuria afficere non tantum verbo, sed etiam facto supra est indicatú in cap. 14. circa versum 31. Inter iniuriam inferentes pauperi non tantum censendi sunt, qui vi aperta ab ijs bona ipsorum auferunt, sed & qui eos debita fraudant eleemosyna, quemadmodum plerique faciunt vt augeant sibi diuitias, à debitis cessantes eleemosynę operibus. Mysticè iuxta Bedam calumnitur pauperem vt augeat diuitias suas, qui detrahit virtutibus fratris pauperis spiritu, vt per hanc vituperationem ipse diuitias quas desiderat augeat, id est, gloriam laudis humanæ maiorem quasi sanctior accipiat. Talis ergo calumniator quicquid bonæ actionis habere videbatur, amittit, & à fructu virtutum, vacuus in fine manebit.

18 *Inclina aurem tuam, & audi verba sapientum, appone autem cor ad doctrinam meam.*

19 *Quæ pulchra erit tibi cum seruaueris eam in ventre tuo, & redundabit in labijs tuis.*

BEnè annotauit Beda nouum locutionis genus hic assumpsisse Salomonem, quòd deserto illo scribendi modo quo cœpit à ca. 10. cui pro titulo præmittitur parabolæ Salomonis, nunc redeat ad priorem loquendi modum, ita vt specialiter ad eum quem instruit verbum faciat, sicut in principio libri fecit, nec iam singulis versibus sententiam absoluat, cum quæ à capite 10. hactenus dixit, non quasi ad alium quem docebat dixerit, sed velut solus secum ratiocinádo, breuibus versibus, idque bimébribus fere sententiam suam absoluens. Itaque Rodolphus Baynus hic auspicatus est tertium suorum commentariorum librum. Quoniam ergo filium suum instructurus Sapiens, singularia quædam ei traditurus, est

præcepta

præcepta & dogmata, quibusdam sententijs ipsum excitat, ad auscultandum doctrinæ eius & sapientum, dicens: Inclina auré tuam & audi verba sapientum. Et quoniam non sufficit audire, sed oportet animam etiam illis apponere: Appone, inquit, cor ad doctrinam meam, quæ scilicet consona est verbis sapientum, & per quam tibi trado verba & sententias sapientum. Quoniam autem ab audiendo doctrinam sapientiæ auocantur frequenter iuuenes, eo quod eis insuauis videatur & aspera, subijcit quæ pulchra erit tibi cum seruaueris eam in ventre tuo, hoc est: Quanquam doctrina mea in initio parum tibi arridebit & grata erit, tamen cum cœperis eam recondere in intimo cordis tui, eamque ruminaueris & sæpius versaueris, eius tandem virtutem percipies, eamque suauissimam & pulcherrimam esse deprehendes. Quod sequitur, & redundabit in labijs tuis, potest coniungi cum verbo seruaueris, vt repetatur coniunctio, cum, & sit sensus, cum seruaueris eam in ventre tuo, & cum deinde redundauerit in labijs tuis, ad docendum alios, vt significetur tum demum pulcherrimam & iucundissimam doctrinã sapientiæ videri alicui, cum quis non solum eam in corde suo, assidua meditatione reuoluerit, sed ex plenitudine cordis alijs etiam eandem effuderit & tradiderit. Aut potest coniungi cum pulchra erit, vt sit promissionis verbum pro seruantibus doctrinam in corde, & sit sensus: Si seruaueris eam in ventre tuo, nõ solum erit tibi pulchra & amœna, sed & in aliorum profectum & vtilitaté redundabit in labijs tuis. Pro illo quæ pulchra erit tibi etiam verti potest. Quoniam iucundus eris tu cum seruaueris, etc. vt significetur eum qui recondit in animo suo verba sapientum, & simul ea labijs suis alijs aptè profert, multis gratum & vtilem futurum.

Vt sit in domino fiducia tua, vnde & ostendam eam tibi hodie.

20 APud nos illud, vt sit in domino fiducia tua, coniungendum videtur cum præcedentibus, & maximè referendum esse ad illud, Inclina aurem tuam & appone cor ad doctrinam meam, Vt hic iam intelligatur significari finis audiendæ doctrinæ sapientum, népe vt per eam auditam & obseruatam, in domino quis fidere secure possit, in quo confidere rectè non potest, qui doctrinam sapientiæ audire vel obseruare recusat. Et bene istud subiunxit, ne quoniam dixit, pulchram & gratá fore doctrinam sapientiæ seruanti eam in corde, quis eo fine potissimum illi audiendæ intendat, vt voluptatem in animo suo et honorem apud homines ex ea consequatur, sed potius, vt sicut dictum est, in domino secure fidere possit, et confidenter expectare ab eo, et hic eius fauorem & auxilium in omnibus, et post hanc vitam præmia æterna. Potest tamen et ad versum immediatè præcedentem referri in hunc sensum. Pulchra erit tibi cum seruaueris eam, ita vt sit in domino fiducia tua, propter scilicet obseruationem eius, atque ex hac fiducia quam adfert sapientia, pulchra

& iucunda tibi erit. Itaque, inquit, vt per sapientiam fiduciam in domino consequaris, Et ostendam tibi hodie, hoc est, nō satis erit mihi te aliquando instituisse, sed etiam hodie tibi ostendam disciplinam sapientiæ, hoc est, perseuerabo te docere. Melius tamen alij libri habent, ostendi tibi eam hodie, quia præteritum habent Hebræa, quæ etiam sic verti possunt vt sit plena, & per se subsistens sententia. Habent enim ad verbum sic, vt sit in domino fiducia tua, ostendi tibi hodie etiam tu. Vbi illud, etiam tu imperfectam plerique putant orationem supplendam hoc vel simili modo, Etiam tu amplectere, vel etiam tu nosti aut meministi. Vel etiā tu ostendas alijs sicut ego tibi. Sed obseruanda sunt similia loca si quæ occurrunt in scripturis. Simile enim videtur quod est in capite sequenti, vbi Hebræa habent. Fili mi, si sapiens fuerit cor tuum gaudebit cor meum, etiam ego, pro quo nos habemus, gaudebit tecum cor meum.

21 *Ecce descripsi eam tibi tripliciter, in cogitationibus & scientia.*
22 *Vt ostenderem firmitatem & eloquia veritatis, respondere ex his, illis qui miserunt te.*

QVod dicit Sapiens se sapiētiam descripsisse tripliciter quidā dictum putant, propter tres libros ab ipso descriptos, Prouerbia, Ecclesiasten, & Canticum Canticorum. Beda tripliciter descripsisse intelligit, quia & cogitare, & loqui, & opere sapientiam exercere toto hoc libro docuit. Alij ad Deum hæc referentes, vt eius sit vox, hac triplici sapientiæ descriptione, existimant significari tres partes veteris Testamenti, legem scilicet Prophetas & hagiographa. Nam in has tres diuiditur vetus Testamentum apud Iudæos teste D. Hieronymo. Simplicius fuerit tripliciter accipere positum pro multipliciter ac varijs modis & diligenter vel frequenter, & non semel nec iterum, sed sæpius inculcādo. Quidam vertunt Hebræa descripsi tibi perfecta, magnifica. Nam dictio Salis, vnde est hic dictio שָׁלִשִׁים Salischim, significat principē & ducem, vt quod hic dicitur, simile sit illi quod est supra cap. 8. vbi pro eo quod nos habemus, De rebus magnis locutura sum, Hebræa habent principalia, vel insignia loquar, dictione נְגִידִים Negidim, desumpta à Negid נָגִיד quæ principem significat. Cæterum non satis est sapienti dicere se multipliciter descripsisse sapientiam, sed addit in cogitationibus (vel vt habent Hebræa) in consilijs, & scientia significās se nō temere descripsisse, sed magna cum deliberatione ac præmeditatione & ex multa rerum cognitione & scientia, vt & hac ratione ad percipiēdam sapientiam à se traditam, auditorem inuitaret. Addidit & finem ac fructum suæ descriptionis duplicem, vt, inquit, ostenderem tibi quæ firma sunt ac certa, & eloquia vera, vtque his cognitis respondeas ex his rectè ac debitè illis qui miserunt te, hoc est, illis qui negotium aliquod tibi mandauerunt & commiserunt. Primum enim hoc præstat sapientiæ doctrina, vt quæ veritatis sunt ipsi cognoscamus, ac

mus, ac deinde vt alijs ea respondere possimus. Quoniam autem non satis apte dici videtur aliquem respondere his qui miserunt eum, aut vt habet Hebræa, referre verba veritatis, quidam vertunt ex Hebræo, his qui mittunt ad te. Ad hoc enim percipitur sapientia, vt quis respondere posit aptè his qui mittunt ad ipsum, ad audiendum ab illo recta consilia et veritatem. Verum hæc versio non benè conuenit proprietati linguæ Hebraicæ, quæ magis exigit vt vertatur sicut nos habemus his qui miserunt te. At is datiuus potest accipi vt sit communis datiuus exponendus hoc modo, vt respondeas veritatem, pro his et ad honorem ac vtilitatem eorum qui miserunt te, hoc est, qui negotium aliquod tibi peragendū commiserunt, siue is sit Deus, siue princeps aut Ecclesia, aut priuati aliqui. Ad hoc enim quis sapientiæ dat operam, vt non solum ipse veritatem cognoscat, sed et eorum nomine qui ei negotia aliqua committūt, posit alijs verba sapientiæ respondere et referre, nempe vt in Ecclesia rectè docere posint Christi nomine, cuius legatione funguntur prædicatores, vt in Repub. rectè ius dicere posint nomine principis, cuius vice funguntur, senatores, et sic in reliquis.

23 *Non facias violentiam pauperi, quia pauper est, neque conteras egenum in porta.*

24 *Quia iudicabit dominus causam eius, & configet eos qui confixerunt animam eius.*

Postquam ad audiendam sapientiæ doctrinam superioribus quinque sententijs filium suum sapiēs inuitauit, subijcit nūc pleraq; insignia sapientiæ præcepta & maxime prohibitiua malorum, quorum primum est vel maxime obseruandum, quòd contra illud passim à plerisq; fiat. Non facias, inquit, violentiam pauperi. Quamuis enim omnis violentia sit prohibita, peculiariter tamen violentiam & iniuriam quæ pauperi irrogatur prohibet, tum quod de ea magis sit periculum, & facilius atque frequentius admittatur, tum quod illa crudelior sit & magis inhumana, atque ob id magis diuina vltione vindicanda vt passim scriptura indicat. Ob paupertatem enim homines magis iniuriæ diuitum obnoxij sunt, & maximè inhumanum est eum, qui viribus est imbecillior & egenus, violentia & iniuria premere, cum eo nomine magis ei opem præstare deberemus. Illud quia pauper est, dupliciter accipi potest. Aut vt significet causam quæ quosdam impellit ad inferendam violentiam, & sit sensus. Ne ea causa alicui inferas vim quia pauper est, et ob id iniuriæ expositus, nec valens iniuriam repellere, cum ea causa te mouere deberet ad auxiliandum et defendendum. Aut vt significet causam quæ à vi inferenda reuocare debet, & sit sensus, Non facias iniuriam pauperi. Est enim pauper, & ob id misericordia potius dignus, cuius afflictioni, si afflictionē addas, plane te crudelem declaras, illumq; ad summā miseriam ac despe-

rationem adigis. Cum autem ab omni iniuria pauperum sit abstinendum, maximè ab ea quæ illis infertur in iudicio. Vnde subijcit: Neque conteras egenum in porta, vbi porta ponitur pro curia & loco iudicij, quòd antiquitus apud Iudæos in portis ciuitatum ius diceretur, vt patet in libro
Deut. 16 Ruth, & Deuter. vbi dicitur iudices & magistros constitues in omnibus portis tuis. Maximæ autē iniustitiæ est, eo loco abuti ad conterendū pauperem, quo pauperes et innocentes deberēt ab iniuria & oppreßione defendi. Et tamen frequenter id fit à diuitibus & potentioribus, qui iniustis criminationibus, corruptis testibus & nonnunquam iudicibus, impensarum item magnitudine ac litium protractione in iudicio grauant pauperes. Cæterum potest hac sententia intelligi prohiberi non tantum violentia pauperibus innocentibus illata, sed etiam quę illis nonnihil promeritis inferri iustè posse videretur, videlicet ne ob mutuum, aut debitum, vel dictum aliquod ac factum durius tractētur, siue extra iudicium, siue in iu-
Cap. 22. dicio. Vnde in Exo. est scriptū, Si pecuniam mutuā dederis, populo meo paupeṛi qui habitat tecum, nō vrgebis eum quasi exactor, nec vsuris opprimes. Vt autem à violentia pauperum efficacius deterreat, subdit: Quia iudicabit dominus causam eius, hoc est, et si causam suam ipse pauper defendere in iudicio non poßit, & alij eū defendere recusarint, iudex quoq; ipse aut muneribus corruptus, aut timore potētiæ diuitum superatus non iudicauerit causam pauperis pro æquitatis exigentia, ipse dominus in se causam illam suscipiet, eamque iudicabit qui iustus est iudex, nec muneribus nec timore cuiusquam capi potest, cui peculiariter derelictus est pauper, quique iudex peculiariter dicitur, pupillorum, viduarum & egenorum. Iudicabit autem non sententiam tantum ore pronunciando, sed reipsa vindicando iniuriam pauperibus illatam, vnde sequitur, & configet eos, qui confixerunt animam eius. Vbi notādū est quod pro verbo configere, ponitur apud Hebræos קָבַע Cabag, quod in Biblijs hoc tantum loco est & Malach. 3. vbi etiam diuus Hieronymus vertit configere & af-
Mala. 3. figere. Si affiget homo Deum quia vos configitis me. Omnes autem volunt hoc verbum significare rapere aut spoliare, quomodo & D. Hieronymus testatur Symmachum, Aquilam, & Theodotionem vertisse. Habent enim μὴ ἀποστερήσει, num fraudat aut spoliat, vnde hic quidam vertūt: Et spoliabit anima, hoc est vita, spoliantes eos. Et est sensus optimus, quo significatur Deum ablaturum vitam, siue temporalem quam abbreuiabit, siue vitam gratiæ & gloriæ æternæ ab his qui pauperibus auferunt facultates, quod auferēdo facultates vitā quoq; videātur auferre, cū eos ad famē extremāq; inopiā ac desperationē adigūt. Iuxta quē sensū & nostra litera commodè sic accipietur: Dominus transfiget spiculis æternæ mortis & damnationis illos, qui sagittis inhumanitatis suæ corda pauperum confixerunt, vt par pari referat, et qua mensura mēsi fuerint, remetiatur eis. D. Hieronymus in Malachiam testatur verbum Hebraicū hic
& ibi

& ibi positum lingua Syrorum et Chaldæorũ significare affigere, atq; se eam significationem secutum, quod faceret ad mysterium dominicæ passionis, in qua homines affixerunt et confixerunt Deum. Vnde et Beda hunc locum peculiariter ad Christum in cruce confixum vult pertinere. Melius, inquit, hic locus de illo intelligitur, qui cũ diues esset, pauper pro nobis factus est, et non solum pauper vt nos ditaret, sed et vt nos redimeret, crucifigi dignatus est. Prohibet ergo sapientia suos auditores, domino in carne prædicãti violẽtiã mortẽq; inferre, quia nimirũ certus restat interitus eis qui in authorem vitæ manum mittere nõ timuerũt. Hæc ille.

25 *Noli esse amicus homini iracundo, neq; ambules cum viro furioso.*
26 *Ne forte discas semitas eius & sumas scandalum animæ tuæ.*

VArijs modis consultum est non inire amicitiam et familiaritatem cum iracundis et furiosis. Primũ quia cum talibus non potest consistere amicitia, vt qui leuissimis causis offendantur. Deinde quia cum talibus conuersari non caret periculo. Vnde in Ecclesiastico dicitur; Cum iracundo non facias rixam, et cum audace non eas in desertũ, quoniam quasi nihil est ante illum sanguis, et vbi nõ est adiutorium elidet te. At hic Sapiens dehortatur à consortio et amicitia iracundi, ob periculum imitationis, tum quòd in iracundo sit frequens irascendi exemplum, tum quod iracundus non solum suo exemplo pertrahat ad imitationem, sed et exhibitione occasionis, vt qui facilè offensus, et frequenter iniustè aut non satis iustè, occasionem frequentem præbeat irascendi ei qui cum ipso degit, tum quod hoc vitio contracto planè ineptus quis redditur ad amicitiam cum alijs ineundam et res magnas gerendas, vt omittam vitium illud semel contractum non facilè tolli posse, et cum alia quidem vitia tempore curentur, istud semper magis crescere & inualescere. Vnde bene dicit, Ne forte discas semitas eius, & sumas scandalum animę tuę, hoc est, animæ tuæ, atque tu ipse hinc occasionem habeas frequenter impingendi, cadendi atque peccandi. Pro quo Hebræa habent, & sumas laqueum animæ tuæ. Illaqueatur enim anima peccandi consuetudine & malarum affectionum põdere, ita vt se his explicare cum vult nequeat, quemadmodũ aues laqueis captę euadere nõ valent. Superius enim annotatũ est nostrum interpretem vertere scandalum vel ruinam, pro quo alij vertunt laqueum. Cæterum ex subiuncta ratione patet non omnibus semper declinandam societatem iracundorum. Generaliter enim viri perfecti peruersos fugere non debent, sed cum illis nonnunquã cõuersari, vt ad rectitudinem illos pertrahant, à quorum peruersitate & vitijs non facilè vincuntur. Vnde ad infirmiores hoc pręceptum potissimnm pertinet, quibus à conspectis exemplis plus est periculi, vt & Beda annotauit. Eccli. 8

27 *Noli esse cum his qui defigunt manus suas, & qui vades se offerũt pro debitis.*

Si enim

28 *Si enim non habes vnde restituas quid causa est vt tollat operimentum de cubili tuo?*

CVM vetat ne simus cum his qui desigunt manus suas. Vult vt ne simus inter eos, et de numero eorum qui desigunt manus suas, hoc est, qui stipulantur et fideiubent pro alijs. Hoc enim vocat sæpius desigere manus, vt patet cap. 6. Non vetat autem istud quasi semper malum, sed tanquam periculosum; Ac quam sit periculosum experiētia quotidiana docet, et sapiens ipse cum hoc loco tum alijs locis satis ostendit. Indicat enim fideiussori omnino cogitandum esse de soluendo debito, adeo vt etiam si nō possit sine suo magno incommodo soluere (hoc enim est quod dicit. Si enim non habes vnde restituas) expectare debeat vt creditor tollat operimentum cubilis, vel vt habent hebræa lectum qui est sub ipso, hoc est, vel vt maxime necessaria re debitū persoluatur, vel pro eo suppellex necessaria pignoretur et extremam miseriam spōsor patiatur. Illud, quid causæ est sic debet accipi, cur eo te loco statuis, cur hoc efficis? et in verbo tollat subintelligendum est creditor. Quidam libri habet. Vnde restituat, vt hæc verba referantur ad debitorem, pro quo quis spondet. Nam et Beda sic legit, et interpretatur, verbum tollat etiam referens ad debitorem, quem intelligit tollere vestimentum quia eius nomine tollitur. At legendū. Si enim nō habes vnde restituas, per verba secundæ personæ sicut habent codices emendatiores, patet ex hebræis. Ceterum non prohibetur hac sententia omnis fideiussio, sed ne quis ad fideiubendum sit facilis, ac ne temere faciat, propter imminens periculum quod vt timendum est in fideiussionibus temporalibus, ita multo magis in spiritualibus: proinde secundum sublimiorem intelligentiam monemur, ne faciles simus ad suscipiendum munus alios regendi, in quo spondemus ac nos obstringimus pro alijs, reddituri Deo pro eis rationem. Si enim non possumus sponsioni satisfacere, ornatus virtutum si quis nobis sit in quo quiescimus, fouemur ac vitia nostra teguntur, auferetur à nobis, nudique egentes ac squalidi, coram Deo deprehendemur.

29 *Ne transgrediaris terminos antiquos quos posuerunt patres tui.*

PRO transgrediaris hebręis est trāsferas, idem scilicet verbum quod est Deutero. 19. Vbi nos legimus non assumes & transferes terminos proximi tui quos fixerunt priores in possessione tua. Idem ergo quod illo loco, hic sapiens ad literam docet, quod & repetit capite sequenti, videlicet ne quis ex auaritia limites suæ possessionis & hæreditatis ad dilatandum transferat ad alium locum quam ab antiquo constitutum sit, ne proximo suo noceat, sed contentus sit sua sorte & hæreditate quæ à patribus obuenit. Vnde quod nos habemus, ne transgrediaris terminos intelligendum est transferendo. Sub hoc autem literali sensu parabolicè

rabolicè intelligendum est, sapientem simul significare voluisse cauendum, ne quis vel fidei dogmata ab antiquis determinata vel rectæ vitæ præscripta à patribus laudabiliter constituta pro concordia & ordine ac politia inter homines conseruanda, violare ac immutare noua doctrina ac impio contemptu præsumat. Quod vtinam hoc nostro seculo obseruatum fuisset, non incidissemus in tantum malorum quantum patimur.

30 *Vidisti virum velocem in opere suo coram regibus stabit nec erit ante ignobiles.*

COmmendat hæc sentētia diligentiam ac strennuitatem in rebus gerendis, impleturque & apud homines per diligentiam in rebus temporalibus, & apud Deum per diligentiam in rebus diuinis. Qui enim sunt strenui & diligentes in negotijs suis temporalibus, digni sunt qui stent coram regibus ipsisque inseruiant, talésque ferè principes prudentes requirunt, atque in honore habent, nec tales decet barbaris & ignobilibus famulari. Qui etiam diuinis legibus gnauiter obsecuti sunt, & summa cum diligentia munus sibi concreditum obierunt, in die iudicij coram summo & æquissimo rege ac sanctis Apostolis eius qui cum ipso orbem iudicabunt, stabunt & ad dexteram collocabūtur, nec constituentur cum ignobilibus damnatis ad sinistram iudicis.

CAPVT VIGESIMVMTERTIVM.

1 *QVando sederis vt comedas cum principe, diligēter attende quæ posita sunt ante faciem tuam.*

2 *Et statue cultrum in gutture tuo, si tamen habes in potestate animam tuam.*

3 *Ne desideres de cibis eius in quo est panis mendacij.*

HIS tribus versibus docet Sapiens filium suum quid sit ei faciendum in conuiuijs potentum. Dupliciter autem potissimum hic locus intelligitur. Sunt enim qui primis duabus sententijs intelligunt sapientem monere, vt inuitati ad principum conuiuium circunspecti sint in loquendo ac respondēdo principibus, ne quid temere dicendo incidant in ignominiam, aut in periculum aliquod ac perniciem. Itaque quod dicitur diligenter attende quæ posita sunt ante faciem tuam, sic intellgūt,

Diligenter considera quæ tibi à principe proponuntur, quæ à te quæruntur, vt eis non temerè respondeas, sed prudenter & circunspectè. Quod sequitur, & statue cultrum in gutture tuo, sic accipiunt veluti cultro gutturi infixo, cohibe te à verborum petulantia, & imprudẽtia, ita vt & paucus sis in loquendo, & prudens. Et quia id præstari non potest, nisi quis sibiipsi imperare posśit, & se continere, subijcitur si tamen habes in potestate animam tuam. Alij melius intelligunt hic significari cauendum in conuiuijs principum maximè ab intemperantia & crapula, quod in eis ob ciborum lautitias, & copiam omnium rerum maximè sit periculum intemperantiæ, quodque in eis per intemperantiam non solum in dedecus summum, sed & in perniciẽ homo incidere posset, si scilicet vel dicto vel facto aliquid committat principe indignum, ob quod grauiter sit puniendus. Quod ergo dicitur diligenter attende quæ posita sunt ante faciem tuam significat, habendam rationem eorum quæ in mensa sunt proposita, ac naturam esculentorum & vini purisśimi considerandam, videndum scilicet quam multa & quam delicata sint apposita, vt ne delitijs ac multitudine appositorum quis seductus exorbitet, à rectitudine & probitate vitæ, sicq; & in dedecus & in periculum aliquod incidat. Ad quod magis persuadendum subditur. Et statue cultrum in gutture tuo, quo parabolicè significatur cohibendum appetitum, & veluti cultro gutturi immisso refrenandam immodicam appetentiam rerum appositarũ, nec cultro abutendum ad quæuis edulia discindenda & manducanda, sed potius gutturi infigendum. Ad hæc significanda ista dici, ostendit tertia sententia quæ sequitur, Ne desideres, immodicè scilicet & intemperanter de cibis eius in quo est panis mendacij. Pro quo Hebræa habent, & ipse est panis mendacij, vel, hoc est enim panis mendacij, vel cibus mendacij, vel mendax & fallax. Redditur enim causa quare eius cibi, vel vt habẽt Hebræa delitiæ eius, magnopere desiderari non debeant, nempe quia cibus ille fallax est, & facilè imponit gulosis vt plus sumant quam honori & saluti conueniat, cum dedecore & salutis periculo sese grauantes. Proinde apud nos illud, in quo, debet accipi pro in cuius cibis, hoc est, cuius cibi sunt panis mẽdacij, hoc est, cibi fallaces hominem ad intemperantiã pertrahentes. Non enim in homine est panis mẽdacij. Pro illo, si habes in potestate animam tuam. Hebræa habent בַּעַל נֶפֶשׁ Baal nephes, quod dupliciter accipi potest. Aut vt significet, dominus animę hoc desiderij, quod secutus est interpres noster, Aut vt significet eũ qui habet desideria eisq; tenetur, & obnoxius est quomodo cap. superiori, ꝓ homine iracũdo, Hebræa habent בַּעַל אַף Baal Aph, hoc est, vir qui iræ est obnoxius atque ab ira tenetur. Itaque vertunt plerique, si tibi est appetentia, aut si concupiscentiæ es deditus, vt sit sensus si appetitu immoderato feraris ad cibum & potum in conuiuijs principum splendidioribus, cohibe illum vel cultro gutturi immisso. Sunt qui secundum hanc partis istius acceptionem ver-

nem vertunt non, Et pone, Sed & pones cultrum in gutture tuo, & intelligunt significari illum exponere se graui periculo, & veluti cultrum gutturi suo infigere qui deditus est concupiscentiæ, & dum auide cibum potumque ingurgitat, non tam cibum in gutture accipere quàm cultrum qui illud strangulet & suffocet propter morbos scilicet, qui ex crapula oriuntur. Aut etiam quia per ebrietatem aliquando principibus quędam detegantur in conuiuijs quæ perniciem deinde conuiuis adferant, vnde principum mensam quidam intelligunt hic dici panem mendacij, quod ea principes aliquando abutantur ad expiscandum ex conuiuis quædam eosque fallendum. Et hęc quidem quod attinet ad literalem sensum dicta sint. Quibus est simile quod est in Ecclesiastico: Super mensam magnam sedisti ne aperias super illam faucem tuam prior. Non dicas multa sunt quæ super illam sunt, vt scilicet te ob epulorum copiam ingurgites. Iuxta sensum mysticum sedet cum principe comesturus panem, qui ad mēsam dominicam, varijs scripturarum epulis & sacramentorum dapibus, præsertim pane corporis dominici & poculo sanguinis Iesu Christi accedit. Ad quam mensam quicunque accedit, iterum atque iterum expendere debet quid ei appositum fuerit, vt ne indignè tractet quæ sunt apposita, nec plus sumat quam conuenit. Sunt enim, vt experientia docet, plerique è vulgo maximè, qui de scripturis vberiorem sibi vendicant intelligentiam, & plus nosse desiderant quam eis vel conuenit vel expedit, nō seruantes illud Pauli: Dico vobis non plus sapere quàm oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem, & vnicuique sicut Deus diuisit mensuram fidei. His ergo dicitur vt sibi imperent ac appetitum immodicum cohibeant, quod significatur, cum dicitur, Statue cultrum in gutture tuo. Quod Beda subtilius accipit, vt significetur quāta cum discretione diuina sint tractanda eloquia, Guttur namque, inquit, pro loquela posuit, quia vox in gutture est: cultrum pro discretione quia cibo cum reficimur cultro secante præparamus. Et sedens vt comedat, cultrum in gutture suo statuit, quando is qui diuina sedulus meditatur eloquia, discreta ex ore verba depromit. Hæc ille. Similiter sunt qui mensæ corporis domini indigne se ingerunt, non diiudicantes corpus domini, quibus ne perniciem sibi asciscāt & iudicium sibi manducent, præcipitur vt seipsos probent ac cibum propositum discernant, & potius abstineant quàm indignè manducent. Iam quæ sequitur tertia sentētia seorsim accipi debet, vt postquam dictum est quomodo sacra mensa tractanda sit, moneatur cauenda doctrina hæreticorum, qui cum videantur opiparum ac delicatum parare conuiuium, ex scripturarum epulis multa loquentes, mendacij & erroris doctrinam apponunt. Non ergo, inquit, concupiscas quicquam ex cibis eorum, quālibet opipare verborum lenocinijs conditis, cum inter eos sit panis mendacij, hoc est, doctrina quam non agnoscit Ecclesia columna veritatis, doctrina scilicet falsa, quæque dulcedine sua fallere auditores suos cōsueuit. In-

Eccli. 31.

Rom. 12.

uit. Interpretes 70. hũc locũ multo aliter verterũt; Habẽt enim sic, Si sederis cœnare ad mẽsam potẽtis, cõsiderãs intellige quę apponũtur tibi, & sic mitte manũ tuã sciẽs quia te talia oportet pręparare, etc. Quibus verbis ad literã docemur, nõ sectãdas mẽsas magnatũ quòd vicissim similibus sumptibus sint excipiẽdi, cũ magno rei familiaris detrimẽto & inopię periculo. Vnde in Ecclesi. Sapiẽs docet: Põdus super se tollit, qui honestiori se cõ-

Eccli 30. municat. Et ditiori te ne socius fueris. Et post pauca: Cõfundet te in cibis suis, donec te exinaniat bis & ter, & in nouissimo deridebit te, etc. Rectè ergo cecinit Horat. Dulcis inexpertis cultura potẽtis amici. Expertus me-

Amb. li. 1. offic. ca. 31 tui: D. Ambros. hũc ex Prouerbijs locũ secũdũ trãslationẽ 70. adducit in cõmẽdationẽ referẽdæ gratię & beneficij accepti. D. August. hãc versionẽ

August. 70. secutus mysticè eã tractat super Ioã. trac. 47. & trac. 84. vbi edisserẽdo locũ illũ, Maiorẽ hac dilectionẽ nemo habet etc. sic habet: Quæ mensa est potẽtis, nisi vnde sumitur corpus & sanguis eius, qui animã suã posuit pro nobis? Et quid est ad eã sedere nisi humiliter accedere? Et qd est cõsiderare & intelligere quę apponũtur tibi; nisi digne tãtã gratiã cogitare? Et qd est sic mittere manũ sciẽs qa talia te oportet pparare, nisi quod iã dixi, quia p nobis Christ⁹ aĩam suã posuit, sic & nos debem⁹ aĩas p fratrib⁹ ponere? etc.

4 *Noli laborare vt diteris, sed prudẽtiæ tuæ pone modum.*

HAC sentẽtia & sequẽti dehortatur ab immodico diuitiarũ appetitu. Itaq; dicit, Noli laborare vt diteris, vbi notandũ quod laborem nõ prohibeat omnẽ, sed eũ qui fiat intẽtione diuitiarũ cõparãda-

2. Thes. 3. rũ. Laborãdũ enĩ est ob necessaria & cõmoda vitæ, iuxta illud Pauli: Qui nõ vult operari, nõ mãducet. Quanq̃ quod hic dicitur, Noli laborare, non de labore corporali potissimũ sit accipiẽdũ, sed de industria, diligẽtia ac solicitudine, vt sit sensus, Noli anxius & sollicitus esse, vt diuitias cõsequaris ne labora ditescere. Secundã partẽ sententiæ Hebræa ad verbũ sic habẽt: Ab intelligentia tua desine vel cessa. Et est sensus, Cessa ab hac tua intelligentia, ac prudẽtia diuitias cõparãdi. Proinde quod noster vertit, sed prudentię tuę pone modũ etiã accipiendũ de prudẽtia & industria qua vtun-

Luc. 17. tur homines in conquirendis opibus. De qua & Saluator: Filij huius seculi, inquit, prudentiores filijs lucis in generatione sua sunt.

5 *Ne erigas oculos tuos ad opes, quas non potes habere, quia facient sibi pennas sicut aquilæ, & volabunt in cœlum.*

HEbræa ad verbũ habẽt. Nũ volare facies oculos tuos in illud & nõ erit, quia faciẽdo faciet sibi alas vt aquila & volabit in cœlũ. In hebręo ergo nõ satis cõstat de qua re loquatur, tamẽ quoniã superiori versiculo de diuitijs locutus est sapiens, & hic versus veluti causa superioris subiectus videtur, etiã hũc omnes de diuitijs intelligunt interpretes, vt cũ dicitur, in illud, sit sensus nẽpe vt ditescas. Et vt sentẽtiæ intelligẽtiã & vim assequamur, intelligẽdũ est. Volãdi verbũ & oculis auari & ipsis diuitijs tribui, de quibus loquitur tanq̃ de rebus animatis per prosopopœiã. Et

oculos

oculos quidē suos faciūt volare ad opes, qui insatiabili habēdi desiderio flagrāt, nihil aliud respiciētes, omnē cogitationē dirigentes eo vt diuitias habeāt, quicquid vidēt cōcupiscētes assequi. Quib⁹ frequēter cōtingit, quod his qui solo visu velint aues capere, & visu tātū aues volātes psequūntur. Sicut enim illæ lōgius volādo elabūtur quā quis possit etiā oculis assequi, ita & opes veluti assumptis alis aquilinis frequēter fugiūt eos qui illas sectātur, potissimū qui solo desiderio eas sectātur, interim ignaui nec vllam honestā artē exercētes per quā ditescere queant. Sicut enim arte opus est vt aues capiātur, ita & in acquirēdis opibus multū valet industria, quanq̃ & hæ temere plerisq; videantur accedere, atq; ab alijs vel de industria & sua spōte recedere, quantūuis ad eas obtinēdas laborēt. Ex his patet interpretē nostrū bene sensum reddidisse, cum vertit, Ne erigas oculos tuos ad opes quas nō potes habere, Facere enī volare oculos ad opes, nō est aliud quā erigere oculos suos ad eas. Cū ergo variç sint causę p quas in scripturis homines auocantur ab auaritia & cōcupiscētia oculorū, Sapiens hic eā causam adfert quòd frequēter fugiūt diuitiæ ab eis qui eas summè desiderant, auiū instar, & diuinitus cōtingūt his qui eas nō admodū sectantur, vt vanus sit labor eorū qui anxiè eas cōcupiscūt. Docet ergo quēq; sua sorte cōtentū esse debere, nec cōcupiscētiā quæ in oculis est ad opes quas Deus nō cōcedit, excitandā, quia sicut dicit Propheta, Nisi Dn̄s ædificauerit domū, frustrà laborauerūt qui ædificant eā. Vanū est vobis ante lucē surgere, scilicet nisi Deus aspiret & faueat. Ad elucidationē huius loci facit, quod est Eccli 11. vbi etiā à diuitiarū studio dehortatur Sapiens, dicens: Si enim secutus fueris nō apprehēdes, & nō effugies si præcucurreris, significās diuitias nō cōtingere sectantibus eas, & cōtingere nō sectātibus, sed fugiētibus, quod in sequētibus declarat subijciēs: Est homo laborans & festinans & dolēs impius & tāto magis nō abūdabit. Ex prædictis patet quod dicitur, Facient sibi pennas, nō referendū ad oculos, vt quidā interpretantur, sed ad opes. Secundū mysticū sensum Beda his duobus versibus intelligit, prohiberi immodicū scientię desideriū quo hodie pleriq; tenētur, vt cum dicitur, noli laborare vt diteris significetur prohiberi ne diuitias sciētię vltra mensurā nostræ capacitatis quæramus. Et similiter secundo versu intelligatur, ne erigamus mentē nostram ad perscrutāda diuinitatis arcana, quæ penetrare nō possumus, cum hæc cœlestibus solum ciuibus pateant, iuxta illud: Altiora te ne quæsieris, & fortiora te ne scrutatus fueris.

Psal. 126. Eccli 11. Eccli 3.

6 *Ne comedas cum homine inuido, & ne desideres cibos eius.*

7 *Quoniam in similitudinem arioli & coniectoris æstimat quod ignorat, Comede & bibe dicet tibi, & mens eius non est tecum.*

8 *Cibos quos comederis euomes, & perdes pulchros sermones tuos.*

PRO homine inuido, Hebræis est malus oculo, vel malus oculus, sed vt dictum est cap. superiori, bonus oculo Hebræis dicitur homo liberalis, malus oculo homo paruus & inuidus, quomodo & in Euange-

Matth. 18. lio dicitur: An oculus tuus nequam est, hoc est, inuidus, ſeque crucians alterius fœlicitate. Vnde non malè vertit interpres, cū homine inuido. Quæ tamen verſio anſam dedit quibuſdam hunc locū male intelligendi. Nam ſunt qui intelligunt ſapientem hic monere, ne quis comedat cum homine inuido, hoc eſt, cum eo qui fœlicitati alterius inuidet, etſi amicitiam vultu & conuiuio ſimulet, quod periculum ſit ne in conuiuio tali ab inuido homine lædatur cibo intoxicato, aut potu obruatur in dedecus & perniciem ſuam. At hæc ſententia eſt aliena à mente ſapientis, qui potius vult declinanda conuiuia auarorum & parcorum, qui quamuis verbis ſimulent ſe ſuis conuiuis fauere appoſitum cibum ac potum, animo tamen cruciantur cum vident illos edentes & bibentes. Huiuſmodi quoque dicuntur eſſe mali oculi, aut habere malum oculum, quod torqueantur videntes alios ex ſuis bonis refici, & ideo inuidi etiā dici poſſunt, quod non faueant cōuiuis ſuis refectionem & gaudium. De huiuſmodi etiā dicitur
Eccli. 31. in Eccleſiaſt. Poſtquam enim etiam ibi Sapiens docuit quomodo quis ſe gerere debeat in menſis magnatum, quod & hic dictum eſt, ſubijcitur: quomodo apud inuidos, ſordidos & parcos ſe in conuiuijs eorum gerere debeat, dicens: Memēto quoniam malus oculus, nequam. Nequius oculo quid creatum eſt? Ideo ab omni facie lachrymabitur. Cum viderit ne extendas manum tuam prior, & inuidia contaminatus erubeſcas. Qua vltima parte, ſignificatur in menſa parci non extendendam manum, eò quò ille reſpicit, vt apertius eſt in Græcis, ne in inuidiam parci quis incidat. De huiuſmodi ergo ſordidis hominibus intelligendus eſt hic loqui Salomon, cum dicit: Ne comedas cum homine inuido, & ne deſideres cibos eius. Quod autem ſequitur, quoniam in ſimilitudinem arioli & coniectoris æſtimat quod ignorat, & per ſe obſcurum eſt, & non videtur facilè quomodo cū Hebræis aut Græcis aliquid habeat ſimile. Sed & Hebræa hoc loco valde ſunt obſcura. Ponitur enim hic verbum שָׁעַר Schaar, quod variè accipitur à diuerſis. Sunt enim qui menſurare interpretātur, quia nomen Schear menſuram ſignificat, vt ſignificetur hic ſordidum apud ſe præſcribere menſuram exiguam, quam ſi quis bibendo aut edendo excedit, ęgre fert etiamſi dicat, ede & bibe. Aut quod menſuret ac numeret quod editur ac bibitur. Alij ſordes animi ipſius auari putant ſignificari. Plures tamen interpretantur ęſtimare & cogitare, vnde ad verbum hebræa habent. Quoniam ſicut ęſtimauit (vel coniectauit) in animo ſuo ſic eſt. Quod interpres noſter ſic videtur intellexiſſe, quaſi ſignificatum ſit auarum ſibi perſuadere omnino ita eſſe, ſicut ipſe in animo ſuo, æſtimat et cogitat, vnde explicandi gratia de ſuo quædam adijciēs, vertit: Quoniam in ſimilitudinem cōiectoris et arioli æſtimat quod ignorat. Quemadmodum enim illi frequenter ſibi perſuadent quod non eſſet quod ignorant: ita et auarus. Putat enim alios eiuſdem eſſe ingenij, cuius eſt ipſe, cum ex ſe alios metiatur, vt quemadmodum ipſe non ex animo fauet conuiuis

menſam,

mensam,etiamsi verbis contrarium,simulet.Ita etiam cõuiuas putet,non ex animo loqui iucunda et amica verba quæ cum eo proferũt.Vnde subditur,Comede et bibe dicet tibi,et mens eius non est tecum, hoc est,animo tibi nõ fauet quod offert. Et sequitur cibos quos comederas euomes et perdes pulchros sermones tuos,hoc est,insuaues tibi erunt apud sordidũ epulę,ac vbi illius sordes aduerteris displicebit tibi illius mẽsa,adeò vt velis te euomere posse cibos comestos.Et peribit tibi omnis sermonis et confabulationis elegantia quæ solet in conuiuijs adhiberi,quæ non commouet auarum ad animi iucunditatem. Nihil proderit tibi quicquid pulchrum in conuiuio apud eum locutus es, vel laudando eius dapes,vel agendo ei gratias,aut denique quicquid pro more in mensa locutus es. De inuido et parco quædam dicuntur Ecclesiastici 14.quæ faciũt ad pręsentem locum,Qui sibi nequam est,cui alij bonus erit? Et non iucundabitur in bonis suis.Qui sibi inuidet nihil est illo nequius, et hæc est redditio malitiæ illius,et si bene fecerit non volens facit, et in nouissimo manifestat malitiam suam. Et post pauca, Et in tristitia erit super mensam suam.Cęterum quod noster vertit cibos quos comederis euomes,et perdes,etc.quidam vertunt ex Hebræo per imperatiuos,Euome et perde,et putãt esse verba inuidi et sordidi hominis,ita cogitãtis in corde suo,quod non respondet eius exterioribus verbis, Vtinam euomeres quæ de cibis meis voras,sicut perdidisti suauia tua verba quæ locutus es,quia cor meũ non aduertit ad ea. Alij putant esse verba Sapientis iubentis hyperbolico sermone euomere quod è mensa sordidi comestum est, hoc est, pœnitere quod comederit. Iuxta mysticum sensum qui literali iã dicto sensui conueniat,rectè per inuidum istum et parcum diabolum intellexerimus nostræ saluti inuidentem,qui etsi fauere nobis videatur,dum ad mundi voluptates nos inuitat,animo tamen est à nostra fœlicitate alieno, proinde monemur non desiderare ex cibis eius, hoc est, ex voluptatibus huius mundi,ad quas pertrahit,quod si fecerimus, euomendum aliquando erit quod sumpsimus,siue nunc per pęnitentiã,siue posteà per pœnam,quando tantum dabit quisque pœnarum quantum se delitijs intemperatè immerserit.Beda de hæreticis intelligit qui doctrinam suam aliis impertiũt, et ad eam inuitant,non quod eis bene velint,sed quod humanam laudem quærant.Horum doctrina qui delectatus fuerit,et ipse cogetur euomere quod ab eis sumpsit,et perdet pulchra verba confessionis fidei catholicæ, aut sermones quibus eis prædicantibus fauit,applaudendo eis. Ecci.14

9 *In auribus insipientum ne loquaris,quia despicient doctrinam eloquij tui.*

HOC est quod Dominus in Euangelio parabolicè iucundius dicit, Nolite sanctum dare canibus, neque mittatis margaritas vestras ante porcos,ne fortè conculcent eas pedibus suis, et conuersi dirumpant Matth. 7.

lorũ, talẽ ſcilicet qui eorum agros tueatur, vindicet ac redimat è manibus vẽdicátiũ illos iniuſtè. Nõ ergo hic domin⁹ dicitur propinquus pupillorũ, Pſal. 33.
quia prope illis adeſt, iuxta illud: Iuxta eſt Dominus his qui tribulato ſunt corde, ſed quomodo conſanguineus alicuius ac frater dicitur illius propinquus. Quoniam ergo mundus iudicat pupillos carere, vt patre, ita defenſore & vindice, atque ob id etiam eos per ſe ad defenſionem infirmos audacter inuadit, ſapiẽtia vt ab iniuria hac deterreat, Propinquus, inquit, eorum ac redemptor & vindex fortis eſt, nec derelinquet eos, ſed ipſe iudicabit cauſam illorum. In myſtico ſenſu rectè intelligitur hic locus de paruulis illis, de quibus Dominus in Euangelio: Abſcondiſti hæc à ſapientibus & reuelaſti ea paruulis. Et de quibus Paulus: Malitia paruuli eſtote. Matth. 11. 1. Cor. 14.
Item de pupillis qui non vocant ſibi, iuxta Chriſti præceptum patrem in terris, nec ſectantur conſolationem huius mundi, deſerti ab eo. Quorum terminos & agros qui ingrediuntur & inuadunt, à domino illorum vindice iudicabuntur. Sunt autem eorum termini atque hæreditas, Eccleſia, ſcriptura, & Eccleſiaſtica ſacramenta, quæ impiè hæretici inuadunt aliena ſibi vendicantes.

12 *Ingrediatur ad doctrinam cor tuũ & aures tuæ ad verba ſcientiæ.*

HEbræa non habent ingrediatur, ſed adduc, hoc eſt, adhibe doctrinæ cor tuum, hoc eſt, mentem tuam, quanquam eodem redit ſenſus. Si enim adducitur & adhibetur cor doctrinæ & eruditioni, ingreditur vtique & accedit cor ad eam, quod non eſt aliud quam cor ſuſcipere doctrinam, ac verba ſcientiæ quærenda & ſectanda ex animo. Item quod quiſque regimen habeat & dominium cordis ſui, quodq́ue expectare non debeat vt ad doctrinam ſuſcipiẽdam cogatur, ſed vt vltro eam amplectatur & quærat. Repetit hanc monitionem frequenter Sapiẽs poſt quædam Sapientiæ præcepta, vt intelligamus, ea aliter præſtari non poſſe, niſi quis & cor & aures accommodauerit.

13 *Noli ſubtrahere à puero diſciplinam, ſi enim percuſſeris eum virga, non morietur.*

14 *Tu virga percuties eum, & animam eius de inferno liberabis.*

POſtquam ſuperiori ſententia monuit iuniores vt ſuſcipiant auribus & corde doctrinam ſapientiæ, nunc monet præceptores & parentes ſui officij, ſciens rariſsimos eſſe iuniores qui ſeſe vltro ſapientiæ addicunt, quoniam vt dixit capite ſuperiori ſtultitia colligata eſt in corde pueri. Noli, inquit, ſubtrahere à puero diſciplinam, hoc eſt, noli ſic diligere filium vt eum caſtigari, aut caſtigare nolis. Si enim percuſſeris eum virga, non morietur. Quod dupliciter accipi poteſt. Aut vt ſignificetur puerum non ideo moriturũ, aut grauia quædam paſſurum ſi caſtigatus fuerit moderate, nempe virga flexili, quę pueris conuenit, nec facilè corpori nocere

18 *ta die. Quia habebis spem in nouissimo & praestolatio tua non auferetur.*

VErbum æmulari, significat nonnunquam imitari, vt cum dicit Paulus, bonum æmulamini in bono semper. Vnde iuxta hanc significationem quidam intelligunt priorem versum, vt sit sensus, cor tuum non imitetur peccatores. Verum non puto verbum Hebraicum קָנָא Cana correspondens verbo æmulari, facilè in hac significatione reperiri, vt significet imitari, sed potius inuidere, aut vt generalius dicatur odio, inuidia, vel magno amore alteri affici, aut in illum cōcitari & commoueri. Vnde sensus huius loci est: Ne inuideas peccatoribus suam fœlicitatem, nec contra eos concitetur cor tuum, ita vt vel ob eorum prosperitatem contra Deum murmures, vel ad imitandum eos viamque veritatis deserendum commouearis, sed contra etiam si videas eorum temporalem fœlicitatem, tu tamen tota die, hoc est, semper & assiduè persiste in timore domini. Hæc monitio valde necessaria est iustis, maximè infirmis, vt quibus prosperitas stultorum semper magno fuit scandalo, ita vt in eorum persona dicat Propheta: Mei autem pene moti sunt pedes, pacem peccatorum videns. Ideoque hanc monitionem prolixè prosequitur idem Propheta dicens: Noli æmulari in malignantibus, neque zelaueris facientes iniquitatē. Et noli æmulari in eo qui prosperatur in via sua, in homine faciente iniustitias. Desine ab ira & derelinque furorem, Noli æmulari vt maligneris, etc. Subiūgitur autem hic & causa, quæ in eo Psalmo prolixè tractatur, Quia habebis spem in nouissimo. Pro quo Hebræa habent ad verbum, Quia verè est nouissimum. Vocatur autem nouissimum Hebraica phrasi merces operis, & id quod tandem homo cōsequitur fructus & cōmodi, vnde cum Psalmo prædicto nos legimus, Custodi innocentiam & vide iniquitatem, quoniam sunt reliquiæ homini pacifico. Iniusti autem disperibunt simul, reliquiç impiorum peribunt, vtrobiq; pro reliquiæ est dictio hoc loco posita significans nouissimum אַחֲרִית Acharith, & significatur hominē iustum habiturum post hanc vitam aliquid reliqui & mercedis, iniusto nihil reliquum fore, nihil superfuturum bonorum. Ita & hic dicitur, Reuera tibi persistenti in timore domini est nouissimum quoddam, hoc est, spes quædam certa mercedis tibi in futurum repositæ, aut merces ipsa tibi in nouissimo danda. Vnde non malè sensum reddidit noster interpres, Quia habebis spem in nouissimo, hoc est, per perseuerantiá in timore Dei erit & crescet in te spes in illud quod tandem assequeris. Aut habebis in nouissimo, hoc est, tandē in exitu tuo id quod modo speras, vt spes pro re sperata accipiatur. Aut cum iam tibi erit discedendum, habebis bonam spem, decedes cum spe bona, & id quod es præstolatus non auferetur à te, non frustraberis tua expectatione, sicut frustrabuntur impij.

Galat. 4.

Psal 72.

Psal. 36.

19 *Audi fili mi, & esto sapiens & dirige in via animum tuum.*

NOua mandata superioribus appositurus rursum ad audiendum sapientiam inuitat. Est autem in hac sententia rectus ordo obseruatus. Primum enim est vt quis audiat recta & salutaria monita. Secundum vt per audita fiat sapiens, ac postremum vt sapientiam sequatur opus. Vnde tertio dicit, Dirige in via animum tuum, vel, Cor tuum, hoc est, fac vt rectè incedat. Fac vt in conuersatione tua rectè ambules.

20 *Noli esse in conuiuijs potatorum, nec in comessationibus eorum qui carnes ad vescendum conferunt.*

21 *Quia vacantes potibus & dantes symbola consumentur, & vestietur pannis dormitatio.*

SAlubris admodum monitio, & iuuenibus potissimum necessaria, qui ex ipsa eorum natura, maximè ad luxum & otium proni sunt, seseq; mutuo ad ebrietatem & comessationes inuitare solét, magnum sibi ad percipiendam sapientiam per hoc obstaculum præbentes, ac dedecus simul & inopiam conciliantes. Est autem hæc monitio longè & breuior & elegantior apud Hebræos, qui habent ad verbum, Ne sis inter potatores vini, inter helluones carnis, Quia potator & helluo depauperabitur, & laceris vestiet sopor. Eadem ergo est dictio quam interpres in priori versu vertit, qui carnes ad vescendum conferunt, & in posteriori dátes symbola. Proinde per dantes symbola non significat eos qui in cõuiuijs exoluunt quod quisque debet, pro proportione expensarũ, sed quos in priori versu dixit conferre carnes ad vescendum. Symbolum enim dictio Græca collatio dicitur, vnde dare symbola hic dicit qui simul ad vnum conuiuium carnes conferunt, qui scilicet non contenti sunt simplici apparatu, sed ad copiam conuiualem instruendam singuli suam portionem adferunt, vt varijs epulis inexplebilem suam gulá nutriant. Tales dicit consumendos, paupertate scilicet & inopia, quæ luxum consequi solet. Et quoniam curam ventris, & ebrietatem & crapulam sequitur otium ac somnus multus, paupertaté etiam hinc tribuit, subdens: Et vestietur pannis dormitatio, hoc est, homo qui dormitationi, quæ crapulam sequitur, deditus est, vestietur pannis, laceris scilicet ac vilibus. Sic enim hic pannis vestiri positum est, sicut Latinè dicimus hominem pannosum. D. Gregor. lib. 14. Moral. cap. 25. locum hunc mysticè accommodat ad detractores, exponens enim illud Iob. Et carnibus meis saturamini, sic habet: Sciendum quoque est quod hi qui alienæ vitæ detractione pascuntur, alienis proculdubio carnibus saturátur. Vnde per Salomonem dicitur: Noli esse in conuiuijs potatorum, neque comedas cũ eis qui carnes ad vescendum conferunt. Carnes quippe ad vescendum cõferre est in collocutione derogationis vicissim proximorum vitia dicere, de quorum illic pœna mox

Gregorius

subdi-

ſubditur. Quia vacantes potibus & dãtes ſymbola cõſumentur, & veſtietur pannis dormitatio. Potibus vacant qui de opprobrio alienæ vitæ ſe inebriant. Symbolum verò dare eſt ſicut vnuſquiſque ſolet pro parte ſua cibos ad veſcendum, ita in confabulatione detractionis verba conferre. Sed vacantes potibus, & dantes ſymbolum conſumentur, quia ſcriptum eſt, omnis detractor eradicabitur. Veſtietur autẽ pannis dormitatio, quia deſpectũ & inopem ab omnibus bonis operibus mors ſua inuenit quem hic ad alienæ vitæ exquirenda crimina, detractionis ſuæ languor præoccupauit. Hæc ille, quæ & Beda hinc mutuatus eſt in ſuis commentarijs.

22 *Audi patrem tuum qui genuit te, & ne contemnas cum ſenuerit mater tua.*

QVoniam à conſortio ebrioſorũm facile ſeparabuntur iuuenes ſi parentes ſuos audire velint, quibus filiorum ebrietas & luxus maxime diſplicere ſolet, bene ſubijcit. Audi patrem tuum & quo id magis perſuaderet, addit qui genuit te, vt eius beneficij conſideratione filius intelligat ſibi patrem audiendum, vt à quo habet quod ſit, quique non poteſt non ipſi bene velle. Et quoniam iuuenes matrum ſalutaria monita contemnere ſolent maxime cum ſenuerint, quaſi per ſexum & ætatem non ſapiant, nec videant quæ ſunt commoda, ſubijcit. Et cum ſenuerit mater, tua ne contemnas, eam ſcilicet te admonentem. Tantum enim abeſt vt ob ſexũ et ætatem eius monita negligere debeas, vt ea potius tum quia mater, tum quia ſenex ſit audienda. Iuxta myſticum ſenſum monet hæc ſentẽtia vt audiamus & obediamus patri cœleſti, qui nos & creauit & ſuo ſpiritu regenerauit, nec interim contemnamus matrem noſtram eccleſiam etiam cum ſenuerit, & iam progreſſu temporis exciderit ab ea pulcritudine virtutum, quam habuit in initio, quaſi in ſua iuuentute, primitiua eccleſia.

23 *Veritatem eme & noli vendere ſapientiam & doctrinam & intelligentiam.*

SIC ordinanda eſt hæc ſententia vt poſt verbum vendere ſit diſtinctio, deinde accuſatiui ſequentes, appoſitiue iungantur cum dictione veritatem, vt per eos explicetur quam dicat veritatem. Sunt qui hac ſententia ſignificari putant conducendum præceptorem à quo veritatem diſcas nec parcendum vllis ſumptibus vt ſapientia comparetur, at ſapientiam gratis impartiendam alijs, iuxta illud euangelicum, gratis accepiſtis, gratis date. Verum hæc explicatio parum ſibi conſtat. Nam quomodo ſapientiã emere licet ita et vendere, & quomodo non licet eã vendere, ita nec emere. Simpliciter ergo accipi poſſet in hoc ſenſu. Eme veritatem, hoc eſt, eam tibi compara et acquire, acquiſitam autem noli vendere, hoc eſt, alienare à te et abijcere. Quẽ ſenſum ſecuti ſunt Septuaginta, Matth. 10.

qui habent ἀλήθειαν κτῆσαι καὶ μὴ ἀπώσῃ, hoc est, veritaté acquire vel posside, et ne repudies vel abijcias. Rectè tamen plus videri potest Sapiés significasse, nempe nihil nobis charius habendū quam veritatem, eamq; vel omnium aliarum rerum dispendio comparandam, studijsque, labore, indefessis vigiliis et orationibus quærendam, omnia potius danda, vt ad

Matth, 13. eam perueniatur, iuxta parabolam Euangelicam, qua simile dicitur regnum cœlorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas, qui inuenta vna preciosa dedit omnia sua et comparauit eam. Omnes sciétias, omnes opes contempsit præ illa. Nam quæ emimus pluris facimus, quæ verò vendimus, vilius æstimamus, cupientes aliquid consequi quod nobis sit melius et commodius. Itaque vetat vendere eam, hoc est, ne quid ea carius habeamus, ne ob lucrum quodcunque eam alienemus. Nam, vt suprà dixit, Melior est sapientia cunctis pretiosissimis, et omne desiderabile ei non potest comparari. Et Sapientiæ 7. Prępo sui, inquit, sapientiam, regnis et sedibus, et diuitias nihil esse duxi in cōparatione illius, nec comparaui illi lapidem preciosum, quoniam omne aurum in comparatione illius arena est exigua, etc. Similia habentur Iob 28. Sciendū tamen emere nonnunquam accipi simpliciter pro cōparare et obtinere, vt cum di-

Esai. 55. citur in Esa. Omnes sitientes venite ad aquas, et qui non habetis argentum properate, emite et comedite. Venite, emite absque argento, et absq; vlla commutatione, vinum et lac.

24 *Exultat gaudio pater iusti, & qui sapiētem genuit, lætabitur in eo.*
25 *Gaudeat pater tuus & mater tua, & exultet qui genuit te.*

DVO dicit in filio patrem afficere gaudio, iustitiam scilicet et sapientiam filij, quanquam ex multis locis obseruare liceat apud Salomonem parum vel nihil esse discriminis inter iustum et sapientem, sicut nec inter stultum et impium, vt tantum ornatus gratia et varietatis verborum, quem in priore parte sententiæ vocat iustum, eundem mox sapientem vocat. Merito autem pater de filio iusto et sapiente gaudet, tum quod ob naturalem amorem ipsius ad filium, illius bonum suum ducat, tum quod filij virtus et sapientia in cōmodum simul et honorem patris cedat. Liberatur enim pater à multis malis animique cruciatu, et simul honorem apud homines, et mercedem apud Deum consequitur, si filium habeat frugi et probum. Pręmissa hac sententia de gaudio patris ex probitate filij, subiungit appositè monitionem ad filium, vt sit causa gaudij in parentibus, dando scilicet operam, vt sit iustus & sapiens, quo sic vterque parens in ipso lætari posit.

26 *Præbe fili mi cor tuum mihi, & oculi tui vias meas custodiant.*
27 *Fouea enim profunda est meretrix, & puteus angustus aliena.*
28 *Insidiatur in via q̄si latro, & quos incautos inuenerit interficiet.*

Sicut

SIcut superius à crapula iuuentutem auocaturus sapiens, ita nunc & à libidine ac impudicitia, & rursum à crapula, præmittit monitionem qua ad audiendum inuitat, quod hęc vitia iuuenum animis pœnitus inhæreant, & ab eis sit ipsis maximum periculum. Petit ergo sibi cor dari filij, hoc est vt animum suum accommodet ad audiendum & acceptandum quæ dicturus est, quod idem alijs verbis significat cum subiungit. Et oculi tui vias meas custodiant, hoc est, oculi mentis tuæ semper obseruent vias quas tibi demonstro, præcepta scilicet mea & rationes viuendi secundum quas viuere debeas, quemadmodum oculi corporales alicuius proficiscentis obseruant diligenter viam demonstratam per quam est ei ambulandum, ne à recta via aberret. Subdit autem causam cur studiose moneat vt oculi vias eius custodiant; nempe propter pericula & insidias quæ iuuenibus imminent in via huius vitæ. Fouea enim profunda est meretrix. Meretricem & alienam, hoc est, quæ non est vxor, comparat & profundæ foueæ & angusto puteo, Vtraque similitudine significans eum qui irretitus est consortio, & amori impudicæ mulieris, & in graue periculum tum corporis tum animæ incidisse, & ex eo non facile extricari posse, quemadmodum lapsus in profundam foueam non facile ascendere aut emergere potest. Tenaciter enim inhæret libidinis vis, efficaciterque detinent viri animum blandimenta scorti, ac præterea in pleraque mala libido hominem præcipitat, è quibus se egrè homo recipit, vt dictum est capite superiori circa illud simile huic, Fouea profunda os alienæ. Addit & aliud meretricis malũ ob quod merito oculi nostri vias sapientiæ semper obseruare debeant, nempe quia ab ea in via huius vitæ insidię parantur. Insidiatur inquit in via quasi latro. Quẽadmodũ enim latro sui cõmodi causa insidias tendit ambulantibus in via, in quas incauti maxime incidunt, quos nõ tantũ bonis spoliat tẽporalibus, sed & vita nõnũquã ita & meretrices & impudicæ mulieres, tectis artibus seducere & ad se ob suũ cõmodũ ttahere studẽt homines in via vitæ huius ambulãtes, dũ vbiq; se ingerũt & penetrãt, & varijs lenocinijs pelliciũt instabiles, & potissimũ incautos quos & temporalibus priuant bonis & vita ipsa, animæ potissimum, & nonnumquam etiam corporis, cum certum sit mulierum impudicarum causa multa committi homicidia. Cæterum pro eo quod nos habemus & quos incautos inuenerit interficiet, hebræa habent, & præuaricatores in hominibus addet. Quo significatur quemadmodum latro suos solet habere comites, ita scortum homines preuaricarores sibi solet adiungere per quos potentius sit ad decipiendum & pręualendum. Aut significatur meretricem in hominibus augere numerum pręuaricatorum, quia per eam multi excidunt à virtute ad vitia & flagitia. Mysticus sensus iuxta quem per scortum hæretici intelliguntur satis intelligi potest ex his quæ dicta sunt capite superiori circa illud. Fouea profunda os alienæ.

Cui væ? cuius patri væ? Cui rixæ? Cui foueæ? Cui sine causa vulnera? cui suffusio oculorum?

Nonne his qui commorantur in vino, & student calicibus epotandis.

POstquam libidinis mala commemorauit, vt & à crapula quæ in libidinem frequenter trahit deterreret, varia eius mala præter egestatis malum, quod suprà indicauit, nunc adiungit, filium omnibus modis retrahens ab ijs vitijs, quibus iuuentus est maximè obnoxia. Siquidem nunc monet eum vt amore parentum hoc faciat, quo illi gaudeát de probitate filij, nûc indicat vitiorum turpitudinem, & mala quæ inde sequuntur, vt si non virtutis amore saltem timore pœnæ & criminum turpitudine declinet ab eis. Indicantur in priori versu quinque ebrietatis mala. Primum quod ve adferat ebriosis atque eorum parentibus, hoc est, dolorem animi simul & corporis, gemitus & angustiæ ob morbos cruciatus, & confusionem quæ incurruntur ex ebrietate. Notâdum autem D. Hieronymum dum vertit, cuius patri væ paùlò aliter legisse quam habent modo, Hebræa, atq; vnicam dictionê in duas resoluisse. Cum enim Hebręa habeant אֲבוֹי Auoi, quæ dictio vox est dolentium, idem valens quod væ. D. Hieronymus legit אב אוי ab oi, quod sonat patri væ. Secûdum malum est, quòd adfert rixas & contentiones, inter bibendum scilicet & post potum item, vt experientia docet. Tertium malum est fouea, quod scilicet ebriosis frequenter contingit cadere in foueam, quia nô possunt per ebrietatem rectè incedere, ac mala imminentia præcauere. Hebræa habent dictionem שִׂיחַ Siach, in qua si litera, schin in dextro cornu punctum habeat, vt proferatur Schiach, foueam significat, atque hoc modo legit D. Hieronymus, si verò in sinistro cornu ita vt dicatur Siach, quomodo hodie omnes legunt, significatur gemitus vel sermocinatio, vt verbositas & loquacitas ebriorum designetur. Quartum malum est vulnera sine causa, tum quia ebrij cadendo frequenter læduntur, tum quia rixando cum alijs sæpè etiam in pugna vulnerantur. Hæc vulnera dicuntur vulnera sine causa, quia sine aliqua vtilitate suscipiuntur, non scilicet in defensione patriæ, in bello ob bonum publicum, siue quia ob rem nihili temerè nonnunquam inferûtur. Illa quæ cadendo incidût ebrij, etiam sunt vulnera sine causa, quia non inferuntur ferro aut alia re quæ solet lędere. Pro sine causa Hebræum etiam verti potest impune, vt significetur impotentia ebrij non valentis se defendere. Quintum est suffusio oculorum, pro quo malè quidam legunt, suffosio oculorum. Prior lectio magis accedit Hebræis, quæ habent, rubor oculorum. Significatur ebrietatem adferre oculis caliginem, eósque suffundi multis humoribus visum obtenebrantibus. Possunt hæc mala etiam mysticè accipi, quia per ebrietatem incurrit homo væ æternum, damnationem scilicet æternam, incidit in.

:dit in foueam multorum vitiorum, vulneratur ſecundum animam, hebetudinem & cæcitatem mentis, ac viſus interioris contrahit. Non aſſcribit autem hæc mala ſtatim ebrioſis, ſed quæſtione propoſita inquirit, vbi & in quo hæc mala reperiuntur, vt auditorem horum malorum congerie ad conſiderandum excitaret, atque ſic efficacius ab ebrietate auocaret, cum, quæ mala eſſe nemo poſſet inficiari, nuſquam magis quam in ebrioſis inueniri poſſe vel experientia teſte oſtéderet. Vnde ſubdit, Nónne his qui commorantur in vino, hoc eſt, qui moras in eo trahũt diu multumque bibentes, & vini & temporis ſimul facientes iacturam.

31 *Ne intuearis vinum quando flaueſcit, cum ſplenduerit in vitro color eius.*

Ingreditur blande, ſed in nouiſſimo mordebit vt coluber, & ſicut
32 *regulus venena diffundet.*

PRO ne intuearis vinum 70. habent μὴ μεθύσκεσε οἴνῳ, id eſt, ne inebriemini vino, quod hemiſtichium etiá eſt apud Paulum ad Epheſios 5. eiſdem verbis hinc mutuatũ. Noſtra lectio cum Hebræa conſentit, niſi quod pro flaueſcit, eſt rubeſcit, & pro color eius eſt oculus eius. Sed hæc parum faciunt ad ſenſum. Sunt enim vina in quibus placeat rubedo, ſunt in quibus flauedo. Monet ergo, vt ne tum pulchritudine vini, tum gratia ſaporis, quam ſignificat dicens, ingreditur blandè, nos ſeduci ſinamus, vt in ebrietatem pertrahamur. Sic enim prohibet, ne intueamur vinum, non quod intueri ſit malum, ſed quod via ſit & medium ad ebrietatem deducés. Notandum autem quod cum dicitur de vino, ingreditur blandè, verbum, ingreditur, non accipitur pro intrat, vt ſignificetur bibi cum amœnitate, ſed pro incedit & vadit, quemadmodum patet ex Hebræis, quæ habent, vadit vel incedit rectè, hoc eſt, placet videnti & guſtáti & bene ſe habet imprimis. Sic Cáti. 7. vbi nos legimus, Sicut vinũ optimũ dilecto meo ad potádũ, pro, dignũ dilecto meo ad potá dũ Hebræa habent ſicut hic, vadés dilecto meo rectè, hoc eſt, gratũ illi ac bene ſe habés. Cęterũ ne gratia vini imponat oculis ac guſtui, commonefacit nos exitus eius amariſsimi, comparans vini efficaciam ſerpentibus mordentibus, & venena ſua per totum corpus diffundentibus. Quo ſignificat vinum immodicè ſumptum tandem grauiter afficere hominem ac doloribus implere, ac totum corpus malis implere humoribus veluti veneno, ita vt & mortem tádem adferat. Aut ſignificat vinum immodice ſumptum hominem penitus turbare, dum & rationis integritatem euertit & corporis cótemperaturam, atque ſibi planè diſsimilem reddit, imò ad inſaniam transfert, non minus quod ſi quis à colubro aut regulo fuerit morſus. Porrò quod ſpeciatim hic de vino dicitur, generaliter etiam obſeruandum eſt in reliquis omnium ſenſuum illecebris, quæ & ipſę veluti vinum quoddá ſunt, euertentes rectum rationis vſum, in his qui immodicè eas admittũt, pun-

Epheſ. 5.

gentes in nouißimo illos graui conſcientiæ dolore. Itaque ſub ſpeciali hac monitione de non intuendo vino, generaliter rectè intellexerimus initia voluptatum quarumlibet quę blanda ſunt, ſed amarum habēt exitum, diligenter cauenda, & externos omnes cohibendos ſenſus, per quos voluptates ingrediuntur ſuauiter ad animam, ne ſi eas admiſerimus, poſteà aculeos ipſarum mortiferos ſentiamus.

33 *Oculi tui videbunt extraneas, & cor tuum loquetur peruerſa.*
24 *Et eris ſicut dormiens in medio mari, & quaſi ſopitus gubernator amiſſo clauo.*

QVidam codices habent extraneos, ſed malè, quidam habent extranea, alij extraneas, atque vtraque hæc lectio cōſentire poteſt cum Hebræis, quæ vtroq; modo verti poſſunt, & ſiquidem legatur extranea, ſignificat hæc ſententia per ebrietatem nec oculos, nec cor, hoc eſt nec ſenſus exteriores, nec interiores ſuo rectè fungi poſſe officio. Oculos enim ebriorum videre extranea, hoc eſt, alia quā re vera ſunt, cor autem eorum loqui apud ſe, hoc eſt, cogitare peruerſa, veritati & æquitati contraria. Si verò legatur extraneas, quomodo magis veriſimile eſt Hieronymū vertiſſe, quomodo & Beda legit, ſignificatur ebrios impudice oculos ſuos conuertere ad extraneas mulieres, videntes eas lubrice, & cum viderint eas, cor eorum loqui apud ſe peruerſa, cum earum conſortium peruersè & contra legem Dei deſiderant, & cogitant quibus modis deſiderium ſuum perficere poſsint. Pergit pulchra comparatione ebrietatis malum & periculum oſtendere. Et eris, inquit, dormiens in medio mari. Sicut enim qui dormit in profundo maris, agitatur varijs fluctibus ſurſum & deorſum, idque inſcius & ignorans, atque ſæpè in periculo eſt ſubmerſionis, ita qui potu multo ebrius huc illucque titubando incedit, potu agitatus, animo item ad varia cogitanda & deſiderāda impellitur, cum interim id in ſe nō ſatis animaduertat, nec careat periculo ne fortè ab humorum multitudine ſit ſuffocandus. Magis autem malum ebrietatis auget, cum ſubijcit, Et ſicut ſopitus gubernator amiſſo clauo. Sicut enim gubernator nauis, ſopore preſſus, & per hoc clauo ſuis manibus amiſſo, non poteſt nauem dirigere, vnde fit vt non ſibi tantum periculum immineat, ſed naui toti, & omnibus qui in ea ſunt, ita & is qui vino ſepultus eſt, nauem ſuam, corpus ſimul & mentem non poteſt in curſu huius vitæ rectè gubernare. Quia enim iam clauum amiſit, hoc eſt, rationis, quæ cunctas potentias animæ dirigit, vſum ſibi eripi paſſus eſt, in ſummo omnium rerum ſuarum degit periculo, nec quicquam valent reliqui nautæ, hoc eſt, reliquæ potentiæ. Secundam hanc partem aliter ex Hebræo fere vertūt. Et ſicut dormiēs in vertice mali nauis. Eſt enim hic dictio חִבֵּל Hibbel, quam volunt ſignificare malum nauis, ſicut ſatis etiam apparet, quia additur in capite, vel vertice. At quoniam verbum חָבַל Habal, ſignificat

etiam

etiam gubernare nauem, D. Hieronymus intellexit hanc dictionem hic significare gubernatorem, nec aliud significatur si fiat comparatio cum dormiente in vertice mali nauis. Is enim cum summo & suo & aliorum periculo dormit, cum ad hoc constitutus sit vt aduentum piratarum significet, aut portum & terram à longè speculetur. Potest tamen Hebræa lectio simpliciter accipi, vt significet ebrium non posse satis quietè dormire, quemadmodum qui dormire volunt in medio aut in summitate mali, vt sit sensus: Et si dormire voles, eris sicut dormiens in mari, agitatus scilicet vehementer & inquietus.

35 *Et dices verberauerunt me, sed nõ dolui; traxerunt me & ego non sensi: quando euigilabo & rursum vina reperiam?*

VErba illa & dices, interpres de suo addidit, quia verba sequẽtia non dicuntur à sapiente nisi in persona ebrij. Apparet autem ex hoc versu comparationem præcedentẽ pertinere ad ebrium dormientem, quia sequitur, quando euigilabo. Et ebrij, dormientes maximè, non sentiunt quando verberantur & trahuntur, quanquam & in vigilantes hæc competunt ebrios, qui etiam non videntur sentire iniurias quæ illis inferuntur, & sobrij facti eorum non recordantur, & euigilare dicuntur, cum digesto vino quo erant obruti, & dormiẽtibus similes, sibi per sobrietatem sunt redditi. Itaq; cum multis modis ebriosorum miseriam ostendisset, hoc iam versu dupliciter, magis adhuc miserrimam eorum conditionem subindicat. Primum quod sensu careant, suaque mala minimè omnino sentiant, ita vt iniurijs opprobrijs, ac verberibus etiam acceptis, dicere possint, & nonnunquam etiam verè dicant sobrij facti, verberauerunt me, sed non dolui. Secundo, quod omniũ est absurdissimum, quod cum sentire debeant, & nonnunquam satis aduertant, se omnium esse miserrimos, obnoxios tot malis, & aliorũ iniurijs, tamen pocula semper repetere desiderant, & ad se à priore ebrietate reuersi, rursum animũ apponunt ad potationes. Quod significat cum inducit eos, dicẽtes: Quando euigilabo & rursum vina reperiam? Caietanus intelligit his omnibus verbis quæ in persona ebrij dicuntur, ebrium gloriari se per ebrietatem factum impassibilem, atque ob id velle perseuerare in potationibus, per quas consequatur, quòd mala non sentiat. Cæterum quẽadmodum iuxta mysticum sensum, quod suprà dictum est de non contemplando vino, generaliter ad alias etiam sensuum illecebras, quæ vini instar mẽtem hominis obruunt, accommodari potest, ita & diuus Gregorius, & hũc versum & præcedentem generaliter accommodat, ad quosuis peccatores delitijs huius mundi obrutos, nec sua mala sentientes. Id quoniam non inepte fecit, visum est hic asscribere. Sic enim habet in tertia parte Pastoralis curæ admonitione 33. Vnde & Beda hic suum commentarium est mutuatus. Admonendi, inquit, sunt qui repentina concupiscentia superantur, vt Gregorius

ſuis cõtra legem Dei, contra quá quod fit ſtabile eſſe non poteſt, nec inultum diu manebit.

3 *Sapientia ædificabitur domus, & prudentia roborabitur.*
4 *In doctrina replebuntur cellaria, vniuerſa ſubſtantia precioſa & pulcherrima.*

SVperiori ſententia dehortatus eſt Sapiens à mala ratione parandæ fœlicitatis quam ſectantur impij. Hic iam indicat verum conſequendæ fœlicitatis modum, qui ſcilicet conſiſtit in ſapientia per quam fœlicitas & bene & ſtabiliter acquiritur. Eſt autem hic in commendenda ſapientia pulchra gradatio. Primum enim ei tribuitur ędificare domum, ſecundo eandem roborare & firmare, & tertio eius cellaria implere omni ſubſtantia, tum precioſa, tum pulchra, vt hinc intelligamus ſapientia rem familiarem & primum bene inſtitui, & deinde inſtitutam confirmari, ac poſtremum perfici omni plenitudine & abundantia. Per ædificationem domus non ſimpliciter intelligẽda eſt materialis tantũ ædificatio domus, ſed queadmodũ dictũ eſt circa primũ verſum cap. 14. tropo Hebraico ſignificatur rei familiaris rectæ inſtitutio, quæ vt rectè fit per ſapientiam, ita per eãdẽ & ciuitas rectè inſtituitur, roboratur, & perficitur omni ornatu & abundantia. Myſticè per ſapiẽtiam ædificatur domus, roboratur & repletur omnimoda ſupellectile cum per intelligentiam diuinæ legis quis cor ſuum conſtruit, in habitaculũ Dei, idemq; aſsiduè in virtute roborat, omnibúſq; chariſmatibus ac donis ſpiritus replet ac perficit. Illud obiter in litera annotandũ in ſecũdo verſu dictionẽ vniuerſa nõ cõiungẽdã cum cellaria, ſed cum ſequenti dictione ſubſtantia, vt patet ex Hebræis.

5 *Vir ſapiens fortis eſt & vir doctus, robuſtus & validus.*
6 *Quia cum diſpoſitione initur bellum, & erit ſalus vbi multa conſilia.*

PErgit magis adhuc ſapientiæ encomium proſequi oſtendens eam nõ tantum domi atque in priuatis rebus, in pacifica reipub. adminiſtratione præclare ſe habere, ſed & foris, atque in bello gerendo. Ob id ergo virum ſapientem fortem eſſe prædicat, quod etiamſi viribus corporis ſit nonnunquam infirmior, tamen per ſapientiam plura & fortia aliis pręſtat, & potiſsimũ in bello vbi ad ſuperandũ hoſtes plus valet ſapientia ducẽ, quã militũ fortitudo & multitudo. Vt experiẽtia ſępe docuit. Vnde ſubditur. Quia cum diſpoſitione, hoc eſt, prudenti ordinatione, initur, hoc eſt iniri debet bellum, Et erit ſalus in bello, hoc eſt, victoria non tam vbi robur fuerit & multitudo militum, quam vbi ſunt multa ducum ſapientum conſilia. Quod de bello corporali dicitur idem & de prælio ſpirituali dicendum, quod ſcilicet nobis gerendum eſt contra hoſtes ſalutis noſtræ viſibiles & inuiſibiles. Nam & illud non noſtris agendum eſt viribus,

sed sapientia & consilijs quæ suggerit spiritus. Cæterùm potest vir sapiēs & ideo intelligi dici fortis vir, quod sit magno fortique animo ita vt non facilè cedat aduersis, quodq; suis passiōibus fortiter imperet, iuxta illud. Fortior est qui se quam qui fortissima vincit, Oppida. At alio hic spectasse sapientem nempe ad opera fortitudinis quæ vir sapiens extra se præstat, patet ex subiuncta ratione.

7 *Excelsa stulto sapientia, in porta non aperiet os suum.*

REuera etiam sapientum iudicio sapientia est excelsa, vt quæ cœlestis sit & veluti ex alto despiciens diuitias & voluptates mundi. Vnde supra cap. 8. dixit, sapientia clamitat in summis excelsisque verticibus. Sed stulto dicitur peculiariter excelsa, vel quod totus sit terrenus, & curis & voluptatibus carnalibus grauatus ad eam pertingere nō potest, vel quod reputet sibi inaccessibilem tanquam valde eleuatā supra se atq; ob id nō studeat eā assequi, sed pertęsus laboris persistat in sua stultitia. Et quia sic ei sapientia est excelsa, ideo ob defectum sapientiæ non aperiet os suum in porta, hoc est, in locis publicis et in loco iudicij, quod in portis exerceri solitum fuit. Vult ergo significare tales non peruenturos ad eum honoris gradum, vt in iudicio cum sapientibus sedeant, & de rebus magnis decernant, aut si eo peruenerint rubore suffundendos, vt qui non habeant quod dicant, rogati suam sententiam. Potest etiam intelligi stultum in iudicio non aperire os suum ad seipsum defendēdum cum tanquam reus ibi sistitur, quemadmodum contra dicitur de sapiēte, Non

Psal.116 confundetur cum loquetur inimicis suis in porta. Sic secūdum mysticum sensum stultus non aperiet os suum in tremendo Dei iudicio in quo non poterit vnum respondere pro mille. Et quia obmutescet cum eo qui intrauit ad nuptias sine veste nuptiali, proijcietur foras in tenebras exteriores.

8 *Qui cogitat mala facere, stultus vocabitur.*

PRO stultus, Hebræis est בַּעַל מְזִמּוֹת Baal Mezimmoth, hoc est, vir cogitationum, vel is qui habet cogitationes. Accipitur autem dictio Mezimmoth, quanquam ambigua sit, & frequēter etiam bonas cogitationes significat, frequentius pro malis cogitationibus, imò pro scelere & abominatione, vt Leui. 18. & 19. dictio zimma, vnde Baal mezimmoth significat virum scelerum, hoc est, hominem sceleratum & flagitiosum, vt bene quidam vertit hoc loco, & cap. 12. versu 2. vbi nos habemus, qui autem confidit in cogitationibus suis. Nam & ibi est hæc oratio Baal mezimmoth. Significare ergo vult Sapiens venia quidem dignum esse eum qui ex infirmitate & ignorantia labitur & peccat. At eum qui studet mala facere & cogitationes suas in hoc insumit, ita vt sit ex his de qui-

Psal.35. bus dicit Propheta: Iniquitatem meditatus est in cubili suo: quique nouas

semper

ſemper malefaciendi & nocendi rationes excogitat, infamiam magnam, cõſecuturum apud homines. Id enim ſignificatur cum dicitur ipſum vocandum ſceleratum, vel vt noſter vertit, ſtultum. Quáquam meritò ſtultus vocandus ſit talis, quod ſalutis ſuæ nullam habeat rationem, nec timore iudicij diuini à malo propoſito, ac cogitatione malefaciendi auocetur, aut quia vanitas cogitationum eius aliquando tandem innoteſcet.

9 *Cogitatio ſtulti peccatum eſt, et abominatio hominum detractor.*

HEbræa ad verbum habent, Cogitatio ſtultitiæ peccatum & abominatio homini deriſor. Pergit Sapiẽs auocare à ſtultitia, primum quidem dicens quod omnis cogitatio, quam ſtultitia homini ſuggerit, hoc eſt, omnis cogitatio ſtulti quatenus eſt ſtultus eſt mala & peccatum, atque ad peccatum tendit, quod nõ manebit impunitum. Secundo ſubiungens eum qui non tantum malè cogitat, ſed etiam irridet bene monentes & conſulentes, hominibus eſſe abominabilem, vt de quo nulla ſit ſpes. Idem rectè dicitur & de detractore, qui quum de omnibus malè loquatur, nuſquã bene audit, ſed merito omnibus eſt ingratus, quanquam ſingulariter illud intelligi poteſt de detractore, qui detrahit bene monentibus & docentibus ipſum. Sic enim idem erit detractor & irriſor. Significat ergo ſtultitiam fugiendam, vt cuius omnis cogitatio ſit mala, quæ ſi eo progrediatur, vt etiam ore irrideat bene conſulentes ac alijs detrahat, abominabilem faciet omnibus hominibus.

10 *Si deſperaueris lapſus in die anguſtiæ, imminuetur fortitudo tua.*

HEbraicè paulo aliter & iucundius. Eſt enim alluſio inter duas voces quam ſic reddere licet. Si defeceris in die anguſtiæ, anguſta fortitudo tua. Talis enim eſt alluſio inter voces hebręas qualis eſt apud nos inter anguſtiæ & anguſta. Poteſt autem hebraice lectionis duplex eſſe ſenſus. Prior hic, Si cum aduerſum quid acciderat animo defeceris per impatientiam, id ex eo prouenit quod fortitudo animi tui ſit anguſta, & exigua. Quaſi dicat id non tam imputandum eſt aduerſitati occurrenti, quam animi tui vitio. Alter iſte, Si in die anguſtiæ fractus fueris animo per deſperationem, fortitudo animi tui fiet magis anguſta, hoc eſt, per eam deſperationem magis fiet infirmus ad euadendum incidentem anguſtiam. Vt hac ſententia monere velit vt cum præmunt anguſtiæ animum non deſpondeamus, ſed animi magnitudine aduerſa ſuperare contendamus. Iuxta illud Poetæ, Tu ne cede malis ſed contra audentior ito. Atque hunc ſenſum ſecutus eſt noſter interpres dum vertit imminuetur fortitudo tua. Sunt libri qui pro lapſus habent laſſus, quam lectionem tanquam originali magis conuenientem & ſenſui, præferendam puto. Valet autem hæc ſententia ad erigendum animum non tantum cum aduerſitatum externarum procellæ ingruunt, ſed etiam cum conſcien-

corporalem,sed generaliter etiam de his qui quauis miseria enecantur, vt morbo vel fame. Item & de his qui de morte spirituali periclitantur, vt quos videmus vel suis vitijs vel aliorum prauis exemplis, vel hæreticorum doctrina erronea, abduci ad mortem æternam, vt intelligamus omnes hic moneri, vt vel sana admonitione vel bonis exemplis, vel precibus ad Deum fusis vel quacunque demum alia ratione conentur periclitantibus adesse. Qui enim conuerti fecerit peccatorem ab errore viæ suæ, seruabit animam eius à morte. Iacob.5

13 *Comede fili mi mel, quia bonū est, & fauum dulcissimū gutturi tuo.*

14 *Sic & doctrina sapientiæ animæ tuæ: quam cum inueneris habebis in nouissimis spem, & spes tua non peribit.*

PRiori versu ad mellis esum mutat, non quod hoc magnopere curaret, sed vt ex esu mellis per exemplum inuitaret ad percipiendam sapientiam indicaretque hoc esse sapientiam animæ, quod est mel gutturi. Eam scilicet non esse vt plerique existimát, asperam & inamœnam, sed reuera summam adferre animæ voluptatem, ac proinde sicuti rectè quis mel auidè sumit, ob voluptatem momentaneam, ita merito doctrinam sapientiæ à sapientibus discendo percipiendam, quæ nō gutturi corporalem & transitoriam adfert voluptatem, sed animæ spiritualem & ob id solidiorem. Ad quod quo magis prouocaret, ostendit deinde sapiētiam non tantum præsentem voluptatem adferre animæ, sed etiam vtilitatem futuram, cū subijcit, quam cum inueneris habebis spem, etc. Indicans simul sapientiam labore parádam esse & arduam esse rem, inuentuque difficilem, cum dicit, cum inueneris. Porrò pro eo quod noster hic rursum vertit, habebis in nouissimo spem, Hebræis est erit nouissimum, de quo dictum est suprà cap. præcedenti versu 18. Beda doctrinam sapiētiæ melli & fauo cōparari hic intelligit, quia sicut mel cibis, ita illa cęteris doctrinis dulcedinem prȩstat, vt scilicet doctrina sapiētiæ hic distinguatur a cęteris disciplinis, cum simpliciter doctrina sapientiæ, potius pro ipsa sapientia quæ docetur à sapientibus, sit accipienda.

15 *Ne insidieris & quaras impietatem in domo iusti, neque vastes requiem eius.*

16 *Septies enim cadet iustus & resurget impij autem corruent in malum*

PRior versus. Sic fere ab alijs vertitur ex hebræo, vt sermo dirigatur ad impium. Ne insidieris ô impie domui iusti, iuxta quam lectionem significat sapiens frustra impios insidiari iusto, ad perdendum eum & quietem eius vastandam eo quod ex omnibus periculis facile Dei gratia subleuetur, & etiamsi sæpe cadat in aliqua mala, tamen inde mox emergat & erigatur, liberatus è manu impij: cum contra impij sic corruant vt

tam in malo impiorum sunt gauisi, quam vel in gloria Dei, quæ in impiorum punitione declaratur, vel in sua ac piorum liberatione, quæ impiorũ sequitur punitionẽ. Atq; his duob⁹ modis iusti gaudere possunt, cũ viderint impios puniri, affligi & perdi, nemo autẽ potest gaudere de eorum casu & ruina tanquam eis noxia, ac tanquam quibus ex odio & propter nocumentum ab eis sibi illatum, malè velit. Ideoque ad significandum hic prohiberi priuatum hunc odij affectum, non dicit Sapiens, Ne gaudeas cum ceciderit impius, inimicus Dei, sed inimicus tuus. Et ne exultet, inquit, cor tuum in ruina eius, non vetans gaudere in bono quod ruinam eius sequitur, sed in ipsa ruina, hoc est, aduersitate quauis & pernicie. Cæterum maior videtur difficultas in subiuncta ratione, ne fortè videat dominus, & auferat ab eo iram suam. Non est enim pium ideo abstinere à gaudio in malo inimici, ne Deus auferat ab eo iram suam, sed id contra charitatem proximi est, per quam desiderare quis debet vt Deus auferat iram suá etiam ab inimico. Ad quod respondet Caietanus sapientem dirigere hunc sermonem ad imperfectos, quos vt inducat ad continendum sese à gaudio de malo inimici, proponit eis periculum proprij mali, vt si non amore virtutis, saltem timore mali proprij & amore proprij boni abstineât à tali peccato. Significat enim eis huiusmodi lætitiam videri à Deo ac displicere ei, vtpote quæ sit peccatum, quodq; forte Deus ob hoc peccatum desinet punire inimicum tuum cum duplici tuo malo, nempe cum confusione tua, quia cessante ira diuina confunderis de lætitia tua, & cum reparatione virium inimici, qui cessante ira Dei, rursum in te insurget. Intelligit ergo Caietanus reuocationem iræ diuinæ ab inimico proponi imperfectis, non quatenus est bona inimico, sed quatenus consecutiue mala est gaudẽti de malo inimici. Facilior erit solutio si pars illa intelligatur sic, Et auferat iram suam ab eo in te. Nam pro auferat, Hebræis est reuerti vel redire faciat, ad te scilicet. Ita autem sæpe accidit, vt qui in malo inimici sui gauisus est, ipse idem malum, aut simile patiatur altero liberato. Vnde precatur Propheta: Memor esto domine filiorũ Psal.136.
Edom in die Hierusalem.

19 *Ne contendas cum pessimis, nec æmuleris impios.*

20 *Quoniam non habent futurorum spem mali, & lucerna impiorum extinguetur.*

QVod hic in priori versu noster vertit, Ne contendas cum pessimis, Psalm.36. vertit, Noli æmulari in malignantibus. Nam vtrobiq; idem est apud Hebræos, sicut & Hemistichio sequenti, Nec æmuleris impios, idem est vtrobique verbum quod ibi noster vertit, neq; zelaueris, ita vt versus hic mutuatus sit ex illo Psalmo, quem proinde D. Hieronymus etiam sic vertit in Psalmis ex Hebræo, sicut hic vertit. Significat autem prius verbum vtrobique potius indignari, irasci & excandescere,

primis,& deinde principum edicta seruanda esse,quẽadmodum & dominus hæc duo simul docuit,dicens:Reddite ergo quæ sunt Cęsaris Cæsari, & quæ sunt Dei,Deo.Et Petrus:Deum timete,regem honorificate. Cæterum in eo quod sequitur. Et cum detractoribus ne commiscearis, pro detractoribus,Hebræis est participium שׁוֹנִים Schonim à verbo שָׁנָה Schana,quod iterare significat & mutare,deductum à שֵׁנִי Schani,quod significat secundum.Vnde quidam vertunt cum iterantibus,scilicet iniquitates,alij cum tumultuãtibus,alij cum inconstantibus. Alij simplicius & rectius cum mutantibus, vt subaudiatur decreta ac præcepta Dei ac regis,aut cum his qui diuersum faciunt,hoc est,qui non timẽt dominum & regem,vt hic participium שׁוֹנִים Schonim sit positũ,sicut Esther 3. vbi cum nos legimus,nouis vtens legibus,Hebræis est, Et leges eorum שֹׁנוֹת Schonoth,hoc est,aliæ vel diuersæ sunt ab omni proposito. Aut sicut idem verbum positũ est Iob 29.vbi pro eo quod nos legimus, Verbis meis nihil addere audebant Hebræa habent & post verba mea nõ iterabant,vel mutabant. Itaque in nostra litera per detractores intelligere oportet eos,qui Dei regisque mandatis detrahunt,malè de ijs loquentes ac vilipendentes,& ad contemptum eorum alios inducentes, à quorum consortio monet Sapiens vt abstineamus,subijciens rationem.Quoniam repente consurget perditio eorum, vbi relatiuum eorum non est referendum ad detractores,sed ad Deum & regẽ,vt patet ex subiuncta parte.Et ruinam vtriusque scilicet Dei & Regis,hoc est,punitionẽ ab vtroq; illorum prouenturam. Monet ergo timẽdum & Deum & regem atque abstinendum ab his qui aliud faciunt,& illis detrahunt,quoniam ab illis duobus perditio prouenit,idque subito & inexpectato, ita vt non facilè posset quis præsentire & cognoscere ruinam ab vtroque illorum imminentem. Maior enim est & celerior eius punitio quam fere homines putant.

Matth.22.
1.Pet.2.

23 *Hæc quoque sapientibus, Cognoscere personam in iudicio non est bonum.*

VErba illa hæc quoque sapientibus non sunt referenda, ad superiora,vt quidam volunt,sed vt patet ex Hebræis ad sequentia, nam vno versu apud eos leguntur,cum sequẽtibus.Et significatur hæc etiam quæ sequuntur post alia multa iam dicta, à sapiente dici sapientibus.Nam insipientibus nihil profuerit dicere. Aut hæc quoque sapientibus asscribi & attribui,hoc est, sapientum esse dicta & à sapientibus profecta esse,vt iam finis sit parabolarum Salomonis, et iam quædam subiuncta sint aliorum sapientum dicta. Inter hæc primum est cognoscere personam in iudicio,hoc est,attendere personam in danda sentẽtia & in ea re habere rationem personarum,non est bonum,hoc est, res est valde mala & noxia. Minus enim dicit quam significat, sicut & supra cap.20.

 Statera

Statera dolosa, non est bona. Et capite sequenti, Qui mel multum comedit, non est ei bonum. Et suprà 18. similiter dicitur, Accipere personam impij non est bonum.

25 *Qui dicunt impio iustus es, maledicent eis populi, & detestabuntur eos tribus.*

26 *Qui arguunt eum laudabuntur, & super ipsos veniet benedictio.*

AD iudices hæc potissimum pertinent, sicuti & quod præcedit de cognitione personarum in iudicio. Qui enim sic in iudicio attendunt non tam causæ merita, quam personæ qualitatem vt dicant siue verbo siue facto, ad impium, Iustus es, hoc est, vt eum iustificét cum iniquam tamen habeat causam, tales non tantum subiacebunt maledictioni diuinæ, sed & populi & tribus variæ eis malè precabuntur, eosq; execrabuntur vt qui sint pestilentissimi & reipub. maximè noxij, cum qui sunt iustitiæ ministri & defensores, eádem ipsimet peruertant. Vnde Esaiæ 5. Væ inquit, qui iustificatis impium pro muneribus, & iustitiam iusti aufertis ab eo. Contra qui pro officio suo arguunt impium vt meretur; siue verbo siue facto eius impietatem coercentes, & iniustitiá, consequentur apud homines bonum nomen, & benedictio non tantum diuina sed etiam hominum veniet super eos, hoc est, eis bene precabuntur & optabunt homines, vt qui & bene & vtiliter suo fungantur officio. Potest & generaliter ad priuatorum adulationes & correptiones totus hic locus referri: Nam vt pessime audiunt merito qui laudant impium in impietate sua, fomentum illi præbentes impietatis suæ, ita magna laude digni sunt qui impios redarguunt & corripiunt, & quanquam non laudentur ab his, quos arguunt, plerique tamen in populis eos collaudabunt, et eis bene precabuntur, certissime vero à domino laudabuntur, à quo et benedictionem, multaque bona consequentur.

Esai. 5.

27 *Labia deosculabitur, qui recta verba respondet.*

AVT subintelligenda est hic particula similitudinis, vt sit. Qui recta verba respondet veluti deosculabitur labia aliorum, hoc est, labijs suis tam facit gratum hominibus quam si illis osculetur eorum labia. Aut sine huiusmodi subaudatione, sic accipienda est hæc sententia, Qui recta verba respondet osculabitur labia aliorum, hoc est, admittetur ab alijs ad osculum, non tantum manus sed etiam oris, quod amoris maximum est argumentum. Quo rursum aliud non significatur parabolicè quam quod omnibus erit gratus, quodque amabitur. Recta autem verba respondet imprimis iudex qui sine consideratione personarum pronunciat quod æquum est, Deinde & omnis qui rogatus sane & sapienter respondet. Talis enim velut osculum porrigit interroganti, veritatis cupido, quia ei consolationem adfert non paruam, & vicissim ad

osculum

osculum eius facile admittetur, tanquam gratus ei & reuerendus. Osculum enim facile impenditur ei qui gratus est, quemque veneramur, cum sit amoris & reuerentiæ signum.

28 *Præpara foris opus tuum, & diligenter exerce agrum tuum, & postea ædifices domum tuam.*

PRudentiam quandam domesticam docet hoc prouerbium & ordinem in rebus domesticis seruandum, nempe prius curanda esse quę sunt ad victum necessaria, quæ potissimum ex agricultura petenda sunt, ac deinde cogitandum de ædificandis ædibus. Aut prius ex agricultura, alioue iusto labore opes colligendas, vt deinde suppetant sumptus ad ædificandum ędes necessarias, ne iuxta Euangelij parabolam dicatur, Luc. 14 hic homo cœpit ædificare & non potuit consummare. Aut si per ædificare domum vt sæpe alias, phrasi hebraica significetur hic instituere familiam, docet hoc prouerbio sapiens prius curanda esse quæ ad alendam familiam sunt necessaria, ac postea cogitandum de ducenda vxore, ac familia instituenda, contra quam plærique hodie faciunt qui coniugio se implicant, priusquam didicerunt rationem parandorum necessariorum. Quod autem dicit, Præpara foris opus tuum, id explicat, cum subiungit, & diligenter exerce agrum tuum. Id enim non est distinctum à precedenti sed explicatio precedentis, vt patet ex hebræis quæ habent & dispone illud, scilicet opus, in agro tuo. Agriculturæ autem singulariter meminit, sub ea omnem iustum comprehendens laboré, quod ea & simplicissima & iustissima, & maximè necessaria ratio sit parandi necessaria & opes. Potest & sic accipi, vt significet quęlibet suo tempore esse facienda, & quoniam opera rusticana suo tempore fieri debét (est enim certum tempus seminandi, est & metendi) tempus hoc non esse ob alia negocia prætermittendum, sed illis operibus suo tempore peractis, tum demum etiam alia negotia quæ quouis tempore fieri possunt, quale est ædificare domum, peragenda. Vtut est, prouerbium hoc, vno proposito exemplo docet ordinem in rebus & negotijs omnibus seruandum esse, & imprimis ea curanda quæ sunt magis necessaria. Iuxta tropologiam docemur prius vacandum esse vitæ actiuæ, atq; in operatione virtutum erga alios, & in excolendo agro corporis nostri gnauiter insistendum, quam quietem vitæ contemplatiuæ, quæ per domum significatur in qua quiescitur, quis sibi expectare debeat. Item prius viuendum bene quam securá quis sibi conscientiam parare posit, in qua tanquam domo quiescat. Aut in agro huius mundi laboriosam pœnitentię & virtutis vitam subeundam, vt sic ædificare & parare nobis domum possimus in cœlis, in qua perpetuo maneamus. Pauló aliter Beda ex Gregorio lib. 10. Moraliũ cap. 16. & lib. 13. cap. 28.

Ne sis

28 *Ne sis testis frustrà contra proximum tuum, nec lactes quęquam labijs tuis.*

29 *Ne dicas, quomodo fecit mihi, sic faciam ei, reddam vnicuique iuxta opus suum.*

DVobus his versibus tria linguæ & oris peccata vetat Sapiens. Primo ne quis sit frustrà testis contra proximum suum. Frustrà cõtra aliquem testis est, qui contra eum testimonium perhibet præter causæ eius meritum, hoc est, qui iniustè et falsò cõtra eum testatur. Vnde sunt qui vertunt, ne sis testis iniurius in alterum. Atque hoc quidẽ apertæ est iniustitiæ. Quod autem sequitur tectioris est malitiæ. Nec lactes quenquam labijs tuis, hoc est, neminem verbis tuis blandis seducas et fallas promittendo ei amicitiam quam corde non geris, aut laudando eum quo magis decipias. Et quoniam ad hæc aliaque in proximum mala frequenter homines impelluntur cupiditate vindictæ ob acceptam prius ab altero iniuriam, subijcit tertio, ne dicas, quomodo fecit mihi sic faciam ei, vetans ne quis glorietur, se imitaturum alterius malitiam, ac significans non illam habendam præ oculis, sed legem Dei, vt non quid alij mereantur à nobis, sed quid lex Dei requirat à nobis, spectemus et faciamus semper.

30 *Per agrũ hominis pigri trãsiui & per vineam viri stulti. Et ecce totum repleuerant vrticæ, operuerant superficiem eius spinæ & maceria lapidum destructa erat.*

31 *Quod cum vidissem posui in corde meo & exemplo didici disciplinam, vsquequo piger dormies? vsquequo de somno consurges?*

32 *Parum, inquam, dormies & modicum dormitabis, pauxillum manus conseres vt quiescas.*

33 *Et veniet tibi quasi cursor egestas tua, & mendicitas quasi vir armatus.*

CVM frequenter hoc libro à pigritia & otio sit dehortatus, nunc idem prolixius agit, idque dupliciter. Primo quia ob oculos ponit quod per experientiam didicit, bona scilicet pigri per ipsius negligentiam & socordiam pessum iri, vt qui viderit illius agrum repletum vrticis, quod ab eo relinqueretur incultus, vel illi neglexerit semen bonum immittere, vel post iniectum semen à zizanijs repurgare. Viderit etiam vineam eius omnium incursui & direptioni fuisse expositam, destructa scilicet maceria lapidum ad custodiam vineæ prius congesta, ita vt quæ fructus adferre poterant bonos, nihil nisi malos protulerint aut nullos. Secundo quia ex his quæ vidit prudenter apud se collegit & pigris prædicit imminentem eis egestatem, Cum vidissem, inquit, posui in

corde

corde meo,& illius exẽplo didici disciplinam, hanc scilicet quæ sequitur. Vbi sciendum versum illum, Vsquequo piger dormies, huc translatum esse ab aliquo ex cap.6.huius libri,vbi ante duos versus, qui & ibi & hic sequuntur,præmittitur.Nam Hebræa hic non habent,nec pleraq; exemplaria Latina vetera.Et interpretem hic non addidisse satis ex eo patet, quod verbum ; inquam addiderit in sequenti sententia, Parum inquam dormies, cũ illud potius addere debuisset in hoc versu & dicere,Vsquequo inquam piger dormies.Cæterum versus qui sequuntur, duplicẽ habent intelligentiam.Quidam enim intelligunt hic Sapiẽtem docere quid facere quis debeat,vt egestatem effugiat,videlicet quod parum ei sit dormiendum,hoc est,quod pauco somno & quiete parua debeat esse cõtentus.Id enim si fecerit,etiamsi egestas & inopia aliqua accedat non adhærebit tamen ei,sed veluti cursor,& vir armatus,qui festinat procedere ad aciem belli,cito pertransiet,eamque sua diligentia facilè superabit. Alij rectius intelligunt hic indicare sapientem, per quid fiat vt quis egestatem incidat quam effugere ac superare non valeat, nempe per hoc quod quis nunc parum somno indulget,& rursum modicum ac iterum modicum.Modicum scilicet ibi,et modicum ibi,sicque multis vicibus dormitando parum,dormiat multum,tamen si parum se dormire dicat,hoc est, vbiq; et semper ociosus sit,et moras nectat, varias sui ocij causas prætexens.Nam somno dormitatione, et cõplexu manuũ,pigrorum ocium designat. Hac ergo cessatione & ocio fit, vt & de improuiso egestas adueniat,quemadmodum cursor aliquis subito & inexpectato adest,& eadem tanquam vir armatus opprimat sic hominem,vt eam non possit effugere,sed ab ea penitus consumatur. Fames enim,inquit Hesiodus, est indiuiduus comes hominis ignaui. Iuxta spiritualem sensum qui agrum cordis sui negligit excolere,deprehenditur à sapientibus nõ tantum vacuus virtutibus & fructu bonorum operum, sed repletus malis fructibus & dæmonum incursibus expositus, quòd sit destitutus per suam negligentiam Dei gratia & protectione tanquam destructa vineæ maceria.Ideoque tandem post hanc vitam inexpectato & ineuitabiliter opprimet eum grauissima omnis boni inopia,quando cum diuite epulone nec desideratam aquæ guttam obtinere poterit. Vide autẽ ex hoc loco quomodo sapientis sit,aliorum facta & fines animaduertere, atque ex aliorum insipientia, sapientiam sibi comparare. Vidi,inquit, & posui in corde meo, & ex exẽplo didici disciplinam. Rectè enim Cato senior stultos dixit multum sapientibus prodesse, quòd ab ijs cautiores ac meliores fierent, prudentes verò nihil conferre stultis, qui illorum rectè facta non animaduerterent.

HÆ QVOQVE PARABOLÆ SALOMONIS, QVAS TRANSTVLERVNT VIRI Ezechiæ Regis Iuda.

CAPVT VIGESIMVMQVINTVM.

Ertum est hæc non esse verba Salomonis, sed addita ab aliquo in diebus Ezechiæ Regis, videlicet à Sobna, qui in diebus illis scriba fuisse
4.Reg.18. dicitur, aut ab alio quopiam. Esse tamen quæ sequuntur ipsius Salomonis, nec alium eorũ esse authorem, patet, quia dicitur, Hæ quoque parabolæ Salomonis, quo significatur etiam eas quæ sequuntur esse Salomonis, sicut quæ præcedunt parabolæ. Quod autem sequitur, Quas transtulerunt, nullo modo videtur accipiendum, de translatione ex vna lingua in aliã, quia sicut has parabolas Hebraicè vel dixit, vel scripsit Salomon, ita eas viri isti Hebraicè transtulerunt. Sed omnium penè sententia accipiendum est de translatione ex diuersis cedulis, & membranis in quibus sparsim inuentæ, sunt in hunc vnum locum collectæ, & superioribus additæ. Vnde apparet, aut librum Parabolarum à Salomone descriptum in diebus Ezechiæ fuisse mutilum, & ex fragmentis collectis fuisse per viros istos Ezechiæ suæ restitutum integritati, aut parabolas istas, quæ sequuntur ab ipso Salomone non fuisse scriptas, sed ex ore eius fuisse exceptas ab assistentibus ei ministris, quæ deinde ad Ezechiæ Regis vsque tempora dispersæ sint habitæ à pluribus, & à viris istis collectæ in vnum, in huius libri corpus sunt, insertæ, vt annotat Venerabilis Beda. Ad quẽ modum etiam quidam, ex hoc loco argumentum sumentes, putant, quæ hactenus præcesserunt, parabolas, non fuisse ab ipso conscriptas Salomone, atque ab eo in eum, quem legimus, redactas ordinem, sed à varijs auditoribus exceptas, posteà à studioso aliquo in vnum sub certo redactas
3.Reg. 4 ordine. Non enim hic Prouerbiorum liber continet omnes Salomonis parabolas, quas vsque ad tria milia eum locutum scribitur, cum nec mille habeamus in hoc toto libro, vt hinc constet eum vel non scripsisse, quę locutus est, sed ex ore eius diuersos diuersa excepisse, quorum quædam in hunc librum sunt collecta, vel si quædam scripserit, hæc postrema saltem ab eo nõ fuisse scripta, sed ab alijs excepta, & in diebus Ezechiæ Regis fuisse addita scriptis ab ipso, aut si etiam ab eo fuerunt scripta, tunc demum fuisse restituta, & addita libro eius iam lacero, & mutilo per hominum ne-

num negligentiam. Vnde patet quam frustra laborent quidam ostendere certam harum omnium sententiarum inter se cohærentiam, cum sine tali obseruatione ordinis, digestæ sint & coniunctæ. Sunt tamen qui totum hunc prouerbiorum librum volentes defendere scriptum esse à Salomone, ita vt eum habemus, per hoc quod hic dicitur de trāslatione intelligunt viros istos Ezechiæ has sequentes parabolas vertisse ex lingua Hebraica in aliam aliquam linguam, in gratiam aliquarum gentium cupientium eas in suam transferri linguam. Ita enim dicendum existimat Dionysius Carthusianus, si quis defendere velit hoc opus à Salomone esse descriptum. Sciendum tamen, quod dictio Hebraica, pro qua nos habemus, transtulerunt, verti etiam potest, roborauerunt, aut fortificauerunt, quemadmodum & Liranus annotauit, vt simpliciter significetur parabolas istas, à viris sapientibus, qui fuerunt sub Ezechia, robur & authoritatem accepisse, vt pro veris Salomonis parabolis haberentur, cum prius sparsæ haberentur in diuersis cedulis apud diuersos. Septuaginta verterunt ἐγράψαντο, hoc est, scripserunt, quomodo & Chaldæus paraphrastes vertit. Porrò, quod hæc translatio vel scriptio facta dicitur à viris Ezechiæ, omnino videtur intelligendum, ipsius regis iussu, & cura factum, qui sicut collapsam ante se religionem studiosissime restituere curauit, quemadmodum de eo prolixe scribitur 2. Paralip. 29. 30. & 31. capitibus, ita etiam studium legis, & scripturarū promouere laborauit. Vnde de eo dicitur cap. 31. quod præceperit populo, vt darent partes Sacerdotibus, & Leuitis, vt possent vacare legi domini, vel vt habent Hebræa, vt fortificarent se, hoc est, fortiter se gererent in lege domini. Vnde pro eo quod nos habemus, viri Ezechiæ, Septuaginta verterunt φίλοι ἐζεκίου, hoc est, amici Ezechiæ. Et omnino videtur viros Ezechiæ dici famulos eius, sicut viri Dauid, vel Salomonis, famuli eius dicuntur.

1 *GLoria Dei est celare verbum, & gloria Regum inuestigare sermonem.*

VAriè admodum singularis hæc sententia à diuersis explicatur. Consistit autem varietas hæc potissimum in duobus. Plerique enim priori parte significari intelligunt, quid homines facere conueniat, pro gloria & honore Dei, & qua re homines Deum gloria afficiant, nempe si celent eius verba & mysteria quædam, non facilè omnibus propalanda, ne sanctum detur canibus, nec margaritæ proijciantur porcis. Qui enim secretiora diuinarū rerum mysteria occultant rudibus, & indignis, gloria Deum afficiunt, cuius res se magnifacere declarant, dum studiosè curāt, ne quæ in Dei rebus sunt honoranda, ab indignis rideantur, contemnantur, & dedecorentur. Iuxta hanc intelligentiam docent ex hac sententia Rabini exordia Genesis, &

Ezechielis celanda esse infidelibus, & rudioribus. Iuxta hunc sensum, in sequenti parte non est intelligendum significari, quid reges cōueniat pro sua gloria facere, quemadmodum quidā prædictum sensum amplexi faciunt, qui in sequenti parte intelligunt significari gloriam regum in eo sitam esse, si ipsi studiose inquirant sermonē sapientiæ, quo quæ Dei sunt, & quæ ad regni gubernationem maximè faciūt, plenius cognoscāt. Nam duæ huius sententiæ partes, per comparationem, & similitudinem accipiendæ sunt in hūc modum. Sicut gloria Dei est celare verbum, ita contra, gloria regum est inuestigare sermonem. Proinde si prædictus prioris partis sensus placeat, posterior consequenter sic erit pars intelligenda, vt significetur id cedere terrenis regibus, in gloriam, & honorem ipsorum, si ipsorum dicta factaque diligenter exquirantur, ac inuestigētur, & perscrutata inueniātur recta. Nam verbum & sermo, Hebraica phrasi, pro quauis re hic accipitur. Verum magis apparet in secunda parte significari, quid faciendo reges sibi gloriam, & honorem comparent, & proinde & in priori parte intelligendum significari, qua re Deus gloriam suā promoueat vel ostendat. Itaque Caietanus intelligit hic significari disparitatem inter Deum & reges consistere in hoc, quòd ad honorem Dei pertineat abscondere rationes iudiciorum, & factorum suorum, quia per hoc patet ipsum non habere superiorem, aut parem cui rationem reddere cogatur, sed dominium eius & iustitiam tantum pendere à sola eius voluntate, & non ab homine aliquo aut quauis creatura. Sic autem facere non pertinet, ad honorem regum & quorumuis iudicum humanorum, sed ad illorum spectat ignominiam, si nō sint parati declarare rationes suorum iudiciorum, & factorum, nempe quare sic, vel sic iudicent aut faciāt. Facit autem ad illorum gloriam, si quærant aut inuestigent, siue sacrorum verborum, siue quarumuis rerum notitiam, ac veritatem, quod Deo tribuere non faceret ad illius honorem, cum inquirere propriè sit nesciētis, Deus autem omnia sciat ab æterno. Significatur ergo id quod Deo est gloriosum, non vicissim etiam esse regibus, & cōtra. Simplicius fuerit intelligere hoc pertinere ad Dei gloriam, quod nihil debeat inquirere cum omnia sciat, & quod cum omnia sciat, non tamen omnia se mox scire declaret, sed cuncta quæ aguntur modo, & dicuntur apud homines celet ac dissimulet suo tempore omnia reuelaturus, cum omnia adducet in iudicium. Hoc enim mirificè commendat eius patiētiam, & lenitatem, quod qui omnia nouit, tāto tamē tēpore omnia tegat ac patiēter ferat. Ne autem hoc exemplum in Deo imitari velint reges, qui in eius locū hic sunt constituti, ex opposito subijcitur, ad gloriam regum pertinere, inuestigare sermonem, hoc est, diligenter inquirere de statu regni sui, deque his quæ à subditis in regno ipsorum aguntur, vt quæ sunt corrigenda ac punienda corrigant, ac puniant. Neque enim ignominiosum sibi ducere debent, inquirere de rebus, quamuis hoc sit nescientium, nec instar Dei

se gerere

ſe gerere debent, quaſi omnia ſcientes: nec quæ nouerunt corrigenda, inſtar Dei debent celare, ſed detegere ac punire. Senſus ergo eſt, Sicut ad gloriam Dei facit, quod non debeat inquirere de aliqua re, ſed quod cum omnia ſciat, celet tamen ea: ita ad gloriam regum è contrario facit, quod cum fateri debeant ſe pleraque vt homines neſcire, diligenter ſcrutentur res ſcitu neceſſarias, vt inueſtigatas detegant. Venerabilis Beda myſticè ſententiam hanc Chriſto accommodat, & Apoſtolis omnibúſq; eius diſcipulis, ac fidelibus tanquam regibus ſub ipſo conſtitutis, intelligens gloriam Dei, in carne apparentis, in eo demõſtratam, quod verbum, hoc eſt, diuinitatem ſuam celauerit, infirmitatem humanitatis ſuę magis quàm diuinitatis ſuæ maieſtatem mortalium oculis exhibens, & ſe potius operum miraculis, ac myſticis locutionibus, quam apertis locutionibus verbum Dei ac filium Dei inſinuans. Fidelium autem diſcipulorum eius gloriam eſſe, diligenter inueſtigare ſermonem eius, atque in eo intelligere etiam tectam eius diuinitatẽ. Ex præmiſsis intelligere ſatis licet, quomodo huic ſententiæ non contrarietur, quod quaſi contrarium in ſpecie dicitur Tobiæ 12. Sacramentum regis abſcõdere bonum eſt, opera autem Dei reuelare ac confiteri honorificum eſt. Nam ſecundum poſteriorem ſententiæ huius tractationem, qua celare verbum, Deo, & inueſtigare ſermonem, regibus tribuitur, apertè nulla eſt contrarietas. Secundum priorem verò tractationem, qua abſconſio, & inueſtigatio hominibus tribuitur, etiam non eſt cõtrarietas. Nam per id quod eſt apud Tobiam tantum ſignificatur bonum eſſe, vt quis abſcondat ſecreta regum, quę illi euulgari nolunt. Cui non contrariatur, quod ad eorum pertinet gloriam, ſi eorum facta inquirantur, vt laudentur. Item honorificum eſſe, ſi quis opera Dei reuelet, ſed non omnia apud quoſuis, & omni in loco, ſed apud fideles, & pios maximè, & apud vnumquẽque pro eius captu & affectione. Tob. 12

2 *Cælum ſurſum & terra deorſum & cor regum inſcrutabile.*

HEbræa ſignificantius ſic verti poſſunt, Cœlorum altitudini, & terræ profunditati, & cordi regum non eſt perſcrutatio vel inquiſitio. Itaque tria ſignificantur inſcrutabilia, cœlum quãtum attinet ad eius altitudinem, & terra quantum attinet ad eius profunditatem, & cor regum. Et ſunt per comparationem hæc intelligenda hoc modo: Sicut altitudo cœli, & profunditas terræ, ita & cor regum eſt inſcrutabile. Altitudinem autem cœli, & profunditatem terræ inſcrutabilia dicit, ſicut & Eccleſiaſtici 1. Altitudinem cœli & latitudinem terræ, et profundum abyſsi quis dimenſus eſt? Nam quanquam ſint, qui ſe aſſecutos rationibus naturalibus putant, quanta ſit cœli à terris altitudo, et terræ profunditas: difficile tamen eſt hæc perſcrutari nec ſatis firmis aſtruitur rationibus, quod de illis affirmatur. Deinde quod dicitur in Hebræo, horũ trium nõ eſſe inquiſitionẽ, accipi poteſt vt ſignificetur illa nõ eſſe inquirẽda anxiè,

vt inscrutabile apud nos accipiatur non pro eo,quod perscrutari et inuestigari non possit,sed pro eo quod non debeat inquiri,et inuestigari,quia, vt habet Augustinus,noxiæ cuiusdã,et vanæ est curiositatis potius quàm alicuius solidæ vtilitatis,velle scrutari cœli altitudinem , aut terræ profunditatem.Significatur ergo aut non debere quenquam cor regum,eorumque consilia ac cogitationes anxiè perquirere,quod hoc sæpe noxiũ sit & vanum:aut non posse quẽquam facilè cor regum perscrutari, quia si verè regium habeant animum(de veris enim loquitur regibus,& quales veros reges esse oporteat,indicare vult) tam sublimia habebunt consilia,& tam profundæ sapientiæ, eademque adeò secreta in cordis sui penetralibus,vt non facilè, ea possit assequi homo. Bene enim cœlo,eiúsq; altitudini,& terrę eiúsque profunditati cor regum comparat,vt ostendat quam sublimia atque profunda eorum consilia sint, aut esse debeant. Proinde generalior & verior erit hæc sententia , si de regibus spiritualibus accipiatur,quales fuerũt Apostoli,& sunt omnes verè sapientes,quorum sublimem profundámque de rebus diuinis intelligẽtiam,in ipsorum cordibus reconditam difficilè est assequi,& plenè cognoscere.Spiritualis enim iudicat omnia, & ipse à nemine iudicatur. Cæterùm quòd dicitur cœlum sursum,& terra deorsum esse inscrutabilia , potest ad literam intelligi, non de illius altitudine , & huius profunditate, sed de his, quæ in cœlo sursum sunt , & de his quæ in terra sunt deorsum . Sicut enim illa sunt inscrutabilia,quæ in cœlo sunt,& quæ in terra , ita & quæ latent in corde regum & sapientũ.Possunt enim etiam Hebræa & melius sic verti,Cœlo superius,& terræ inferius,& cordi regũ non est inquisitio.Quod magis concordat cum nostra versione.Sunt qui intelligunt,ideo dici cor regum inscrutabile,quia cognosci non potest , quam mira ratione Deus illorum corda moderetur,siue in bonum, siue in malum Reipub. Quod cum eo conuenit,quod est superius,Cor regis in manu domini.

Augusti.

1.Cor.2.

3 *Aufer rubiginem de argento, & egredietur vas purissimum.*
4 *Aufer impietatem de vultu Regis ,& firmabitur iustitia thronus eius.*

SVnt hi duo versus per comparationem coniungendi , vt sit sensus, Sicut cum aufertur rubigo de argento, egreditur vas purum : ita si auferatur impietas è regno firmabitur per iustitiam thronus Regis. Cæterum non est hebræis rubigo, sed סִיגִים Sigim, quod scoriam significat . In nostra lectione videtur esse comparatio argentei alicuius vasis,quod rubiginem situ contraxit,à qua vas illud purgatur si in ignem mittatur,vnde deinde egrediatur purissimum,cum potius iuxta hebręam lectionem sit comparatio argẽti adhuc informis,& à scoria sua necdum per ignem purgati quæ si per ignem depurata , & segregata fuerit, poterit argentarius conflator ex argento vas producere , & dare com-

modum

modũ & gratũ, vnde hebræa habẽt, Et egredietur cõflatori vas. Egredietur inquit, nõ ex igne, sed ex manu cõflatoris vel ex argẽto. Et sane pulchra est hęc similitudo, scripturisq; familiaris, qua impij, scorię cõparãtur. Sicut enim scoria argẽto cõmista, eius decorem tollit: ita impij in aliqua communitate iustis permisti, eorum pulchritudinem nonnihil obscurãt, & vitiant. Et sicut scoria ab argento igne est separanda, & excoquenda: ita igne tribulationis ac vindicta iustitiæ impij sunt à iustis separandi, vt quietam vitam agere pij possint. Et sicut argentum quidem in igne tãtum purgatur, nec consumitur, scoria autem consumitur: ita etiamsi tribulatio bonos simul ac malos inuoluat, malos, quidem perdit, bonos vero nitidiores facit ac clariores. Tanquã enim aurum in fornace, probauit electos dominus. Vnde hac metaphora vtitur dominus Esa. 1. Argentũ tuum versum est in scoriam, Et postea. Conuertam manum meam ad te & exquoquam ad purum, scoriam tuam, & auferam omne stannum tuum, significans à se impios puniendos, & separãdos à pijs. Vnde sequitur: Post hæc vocaberis, ciuitas iusti, vrbs fidelis. Et in Ezechiele. Versa est mihi (inquit dominus) domus Israel in scoriam, omnes isti æs, et stannum et ferrum et plumbum, in medio fornacis, scoria argenti facti sunt. Propterea hæc dicit dominus: eo quod versi estis omnes in scoriam, propterea ecce ego congregabo vos in medio Hierusalem congregatione argenti, & æris, et stanni, et ferri, et plumbi, in medio fornacis vt succendam in ea ignem ad conflandũ, etc. Significat ergo Sapiens, id faciendum regi in regno, quod facit conflator in argento, vt quẽadmodum ille contractam rubiginem, aut scoriam argento permistam tollit igne, ac excoquendo perdit, vt habeat argentum nitidum et purum: ita et rex è conspectu suo tollere debeat impios, iustitiæ suæ seueritate eos puniendo, et perdendo, et à iustis separando. Sic enim futurum, vt thronus eius, et regnum stabiliatur, per iustitiam quam contra impios exercet, et quam iusti et omnes subditi lubentius et tutius deinceps seruabunt, per quam et tutius regnabit deinde. Sicut enim scoria impedimento est aurifabro, vt non possit edere vasa argentea, pura & nitida: ita impij regi sunt obstaculo, quo minus possit & gloriosè & securè regnare. Pro, impietatẽ, enim vt nos legimus in secundo versu, Hebræa habent, impium. Nam noster legit רֶשַׁע Rescha, quod impietatem sonat, vt opponatur iustitiæ in secunda parte positæ, cum sub alijs pũctis legatur רָשָׁע Rascha, quod impium significat, quomodo & Septuaginta verterunt, qui habẽt ἀσεβεῖς, id est, impios. Verum vtraque lectio in idem redit, Impietas enim tollitur, cum tolluntur impij. Proinde non est hic locus illi alteræ intelligentiæ, quam hoc loco reddit Beda, vt intelligatur de impietate ipsius regis, quæ in eius vultu relucear, & significetur ipsum regem de vultu suo debere remouere impietatem nimiæ seueritatis, & inclementiæ, & exhibẽdum ab eo vultum hilaritatis & gratiæ plenum, ne per arrogantiam rigidior

Sapi. 3.
Esai. 1.
Ezechi. 22.

gidior effectus, in musſitationem incitat plebis, ſicque periclitetur ſoliditas regni eius. Hic enim ſenſus etſi pius ſit, propoſito tamẽ ſapientis non conuenit. Vtinam autem qui pręſunt rationem diligentem haberent doctrinæ huius ſapientis, & non contra potius ſinerent reges, nõ ſolum impios pleroſque eſſe in regno ſuo, quos tollere deberent pro quiete iuſtorum, ſed eoſdem etiam primas tenere, & rerum potiri, quorum conſilio pleraque nimis agunt. Vnde etiã duplici nomine fit vt periclitentur, dum & metuendum eis ſit ab impijs qui dominantur, & ſubditos oppreſſos, minus habeant fideles, ac dicto minus voluntariè audientes.

5 *Ne glorioſus appareas coram rege, & in loco magnorum ne ſteteris.*

6 *Melius eſt enim vt dicatur tibi, Aſcende huc, quam vt humilieris coram principe.*

DOctrina hæc valde ſimilis eſt, parabolæ euãgelicæ, quam dixit dominus in conuiuio ad inuitatos, intendens quomodo primos accubitus eligerent: Cum inuitatus fueris ad nuptias, vade & recumbe in nouiſsimo loco. Et eadem ratio ibi datur quæ hic, ſed in hoc eſt differentia, quod ibi agatur de locis conuiuarum, hic verò de locis coram rege. Reuocat ergo ab ambitione, & faſtuoſa oſtẽtatione ſuiipſius, maximè apud principes & reges, apud quos periculoſior eſt ſui oſtentatio. Et monet ne quis ſe temere ingerat, vt apud magnates eximium aliquem locum obtineat, ſeipſum glorioſum exhibendo apud eos, oſtẽtatione diuitiarum, aut ſapientiæ, aut alia quapiam re, ambitioſè ſe eis commendando. Fieri enim ſæpè ſolet, vt talis, non ſolum non aſſequatur, quẽ ambit honoris gradum, quod indignus reperiatur, vel ob ipſam vanã oſtentationem etiam hominibus ingratam, ſed et à principe rideatur, ac humilietur ignominia aliqua affectus, ſicque ex conuerſatione cum magnatibus, nihil niſi dedecus reportet, idque ſummum. Dedecus enim ſummum eſt apud magnates pudore affici, et ex ſpe magna temerè ac ſtultè tentata, turpiter excidere. Contra verò ſi quis ſe gerat ſubmiſsè, etiamſi dona quędam habeat, talis plerunque eo magis ad honores euehitur, quo minus eos ambit, quòd præter dona quæ latere non poſſunt, ſed facilè à ſapientibus regibus animaduertuntur, ipſa etiam modeſtia, hominibus etiam magnis, gratiſsima, talem commendet. Omnis enim qui ſe humiliat, exaltabitur: et omnis qui ſe exaltat, humiliabitur. Quod ſi coram rege terreno, cum magna animi deiectione verſandum eſt, et ab omni ambitione alienos eſſe oportet, qui gratiam eius inire volunt, quanto magis apud regum regem, et cœleſtem principem (qui cum ſit excelſus, humilia reſpicit, et alta à longe cognoſcit) oportet nos meminiſſe conditionis noſtræ, et fragilitatis nec eximium ſanctitatis, aut ſapientiæ locum, nobis apud illum vendicare, nec in Eccleſia ipſius, eminẽtem aliquem honoris

Luc. 14

a

Luc. 18. & 14.

Pſal. 112.

noris gradum ambire, ne cogamur aut hic, aut posteà coram Deo, angelis & iustis hominibus pudefieri, dum vel non assequimur desideratum in Ecclesia honorem, vel assecuti deprehendimur inferiores esse munere suscepto, vt alijs cedendum sit dignioribus. Potest & aliter accipi, quod monet, ne quis gloriosus appareat coram rege, videlicet ne quis ostentatione diuitiarum studeat imitari gloriam principum. Ita enim ferè fit, vt quis obnoxius fiat inuidiæ principum, qui ferre æquales non possunt, & ob id tales deprimere student, gloriaque exutos in ordinem redigere, quemadmodum sæpè videmus accidere nimijs ostẽtatoribus diuitiarum & gloriæ.

7 *Quæ viderũt oculi tui, ne proferas in iurgio cito, ne postea emendare non possis, cum dehonestaueris amicum tuum.*

VErba illa, Quæ viderunt oculi tui, Hebræa coniungunt cum præcedenti versu, vt cohæreant cum principe, & vertendum sit, Coram principe quem viderunt oculi tui, vt significetur, quid reportet ambitiosus, ex conspecto principe in cuius oculis se ostentando ingerit, nempe ignominiã & humiliationẽ. Noster separauit hęc verba à superioribus, & fecit principium noui versus, quemadmodum & Septuaginta, qui tamen hæc verba non iunxerunt sequentibus, quemadmodum noster, sed addito verbo absolutam reddiderunt sententiam, hoc modo ἃ εἶδον οἱ ὀφθαλμοί σου, λέγε, id est, quæ viderũt oculi tui, dic, hoc est, noli testificari de aliquo, nisi quæ oculis tuis vidisti. Deinde subiungũt, quod cum Hebraica veritate magis conuenit, Ne incidas in pugnam cito, ne pœniteat te in extremis, cum exprobrauerit tibi amicus. Hebræa enim habent, Ne exeas in litem celeriter, nam quid facies in nouissimo illius, cùm ignominia te affecerit amicus tuus vel proximus tuus? Quo monemur non facile aut temere aggrediendam contra aliquem litem, aut cum aliquo contendendum, sed si modo id sit faciendum, discutiendum bene, an causa bona sit, & mature cum prudentia incipiendum, nę forte contingat aliquid non præuisum ab aduersario obijci, quod spectet ad ignominiam, quo sic homo inuoluatur, vt nesciat quomodo se extricare & ab ignominia liberare valeat. Nostra lectio monet, ne quis per iurgium & contentionem, publicum facile faciat, alicuius crimen, etiamsi oculis suis illud conspexerit, multo minus si vano tantum audierit rumore, sed secundum Christi præceptum, cum peccauerit frater aliquis, secreto moneatur, idque non per contentionem, sed in spiritu lenitatis, contra quorundam morem, qui statim vbi aliqua viderint in proximo, quæ sint repræhendenda, mox cum iurgio & stomacho proferũt, ac palam faciunt. Itaque notandã tria quæ hic dicuntur, Ne proferas, et, In iurgio, &, Cito, Neque enim crimina maxime secreta sunt proferenda, et publicãda, nec cum iurgio sunt repræhendenda, nec cito, aut præcipitanter, sed tempore Matth. 18.

et loco oportuno. Quanquam illud, In iurgio, aliter accipi poſsit, videlicet non pro, cum iurgio, aut per iurgium, ſed pro inter iurgandum, vt ſignificetur, ſi litem aut contentionem aliquam habere cum aliquo contingat, cauendum vt ne per impatientiam animi, ac ſe vindicandi cauſa quis quid etiã earum rerũ quæ vidit effutiat cõtra alium, ne cum proximum ſuum infamia aliqua aſperſerit, non poſsit id poſteà corrigere, et famam ereptam reſtituere, ſicque ſe et coram Deo obnoxium faciat magno peccato, et apud læſum magno ſe exponat periculo.

8 *Cauſam tuam tracta cum amico tuo, & ſecretũ alieno non reueles.*
9 *Ne forte inſultet tibi cum audierit, & exprobrare non ceſſet.*

SEnſus noſtræ lectionis facilis eſt, & apertus. Significatur enim, non debere quenquam nimis fidere ſibi in dirigẽdis ſuis negotijs & cauſis, ſed ſi quod habeant negocium maxime ſingulare & arduum, tractandum illud cum alio, non tamen cum quouis, ſed cum amico quopiã de cuius fide non dubitetur, qui & bene conſulere velit, & ſecretum ſeruare. Cauendum enim ne quis ſecretum ſuum, homini extraneo, cuius integritas non ſit ſatis explorata reuelet, ne fortè quod audiuit ſecretum publicè obijciat, & ſine ceſſatione improperet. At Hebræa quæ aliter habent difficiliora ſunt. Poſſunt autem ſic verti: Litem tuã litiga cum amico vel cum proximo tuo, & ſecretum alterius nõ reueles, Ne fortè probro afficiat te qui audierit, & infamia tua non auertatur. Cum enim ſuperiori ſententia Sapiens monuerit, ne quis facilis ſit ad ſuſcipiendum litem contra aliquem, hic monet, vt ſi contra alium ſit litigandum alicui, tantum ſuam cauſam cum eo tractet, nec inter litigandum, & cõtendendum, ex animi impotentia, vt fit, ſecretum aduerſarij ſui reuelet, ne fortè alij audientes, & conſiderantes illius impatientiam & vindicandi cupiditatem, cum alioqui exiſtimare potuiſſent eum bonã habere cauſam contra aduerſarium, nunc eum vituperent, & de eo malè loquantur, ita vt non facilè vnquam infamia illa poſsit auerti.

10 *Gratia & amicitia liberant, quas tibi ſerua, ne exprobrabilis fias.*

HVnc verſum Hebræa non habent, Habent tamen Græca, ſuperaddita adhuc vna parte, Sic enim habẽt χάρις καὶ φιλία ἐλευθεροῖ, ἃς στήριξον σεαυτῷ, ἵνα μὴ ἐπονείδιστος γένῃ, ἀλλὰ φύλαξον τὰς ὁδούς σου ἐνσυναλλάκτως, hoc eſt, Gratia et amicitia liberum faciũt, quas confirma tibiipſi, vt ne exprobrabilis fias, ſed cuſtodi vias tuas conciliabiliter, Quibus ſignificatur fauorem Dei et hominum, et beneuolentiam liberum et ingenuum reddere hominem, ita vt ne ſeruili ſemper timore ſibi male metuat, ſed per gratiam, ac amicitiam Dei hominumq; ſecurus ſit, ac libero viuat animo, atque ſepè à multis malis per illa liberetur, proinde meritò curam illorum habendam, vt cuſtodiantur, et firmentur, ne

qui prius bene munitus erat aliorum gratia, & amicitia, illis amissis fiat exprobrabilis. Sic etiam cuique custodiendas vias & actiones omnes, vt facilè cum ipso transigi posit, nec durus sit ac præfractus, sed semper facilem se præbeat ac pacificum, ita vt etiamsi quid controuersiæ incidat, facilè conciliationem admittat, ne scissa amicitia, posteà non facile resarciri posit. Id enim significare videtur quod Græcis est aduerbium ἐυσυναλλάκτως. Et ex Græcis verbum liberare, apud nos videtur magis accipiendum pro liberum reddere, & ingenuum, quam pro eximere à malis. Est enim ἐλευθεροῖ,

11 *Mala aurea in lectis argenteis, qui loquitur verbum in tempore suo.*

HEbræa non habent, qui loquitur verbum, sed verbum locutũ vel dictum, ita vt non qui loquitur, vel verbum ipsum comparetur malis aureis. Nam & hæc sententia per comparationem est intelligenda, vt sit sensus: Sicut se habent poma aurea in lectis argenteis, ita qui loquitur verbum, vel ita se habet verbum dictum in tempore suo. Pro lectis hebræa habent בְּמַשְׂכִּיּוֹת Mascijoth, quod à verbo שָׂכָה Sacha, quod videre, & contemplari significat, deriuatur, vnde significare dicitur opera ingeniosa quę hominem ad intuendum inuitant. Alij celaturas vertunt & incisiones aut cancellaturas, vt significetur poma aurea superductis quibusdam incisionibus & cancellis argẽteis, per eas videri, cum intuentium voluptate ob varietatem aptam. Interpres videtur legisse mutata vna litera Mischaboth quod lectos significat Septuaginta verterunt ἐν ὁρμίσκῳ σαρδίῳ, id est, in monili Sardij. Vt vt est, nihil aliud significatur, quam ornatus, varietate, preciositate delectans & recreans. Itaque sensus nostræ lectionis est. Quemadmodum mala aurea affixa lectis argenteis, aut ab eis dependentia exornant multum lectos, recreant atq; delectãt, & propter varietatẽ, & propter preciositatẽ; et propter artis elegantiã: ita verbũ oportuno tẽpore dictũ, multũ afficit audiẽtes, et ipsum proferẽtẽ mire exornat. Verbũ enim prudẽs si nõ dicatur suo tẽpore, est quidẽ quasi pomũ aureũ ac in se multi precij, sed si iũgatur tẽpori suo, quo cõmodè dicatur, et oportune, veluti aureum pomũ est, argenteis lectulis insertum, valde scilicet recreans, hominesque afficiens. Antiquitus enim ditissimi, et potentissimi reges lectos habebant aureos, et argenteos, eosq; mira varietate exornatos vt habetur Hester primo. Hebræa habent, verbum dictum in rotis suis, hoc est dictum debitis quibusdam modis ac coloribus rhetoricis exornatum, quibus veluti rotis vehatur in audientium aures ad persuadendum. Venerabilis Beda docte et sublimius ostendit, quomodo verba sapientum oportune dicta non tantum comparentur aureis malis in lectis argenteis, sed sint metaphoricos mala aurea in lectis argenteis. Mala quidem, quia de arbore vitæ, hoc est,

de Dei ſapientia ſunt orta. Aurea, quia charitem menti infundunt. Lectis etiam comparantur, quia requiem præſtant animabus audientiũ, Argenteis, quia ſplendore fulgét veritatis. Mala ergo aurea ſuperaddit ornatui lectorũ argenteorũ, quiſquis diuina eloquia, ſpiritualibus plena ſenſibus, atque myſterijs quibus ſuauiter animus paſcitur, & accéditur oportuno tempore ſuperaddit rudioribus ac ſimplicioribus doctrinis, per quarum cuſtodiá, & hic præſtatur animæ requies, & ad quieté peruenitur æterná.

12 *Inauris aurea, & margaritum fulgens, qui arguit ſapiẽtem & aurem obedientem.*

HEbræa habent, Inauris aurea, & ornamentũ vel monile obrizi auri, Sapiens corripiés ad auré audienté. Quod dupliciter accipi poteſt, Aut ſimpliciter, vt is qui prudéter aliũ admonet, & corripit, cõparetur duabus illis precioſis rebus ſcilicet inauri aureæ, & monili aureo vel margarito fulgenti, & ſignificetur illum magnifaciendum eſſe, & precioſis rebus æquiparandum, vt qui re bona, nempe ſapiẽti correptione bene, & vtiliter vtatur, nempe apud eum in quo faciat fructũ. Quomodo & noſtra lectio accipi poteſt & exponitur à Lirano, Aut ſublimius, & magis ex intentione Sapientis, vt ſicut duo ponuntur in priori mẽbro, népe inauris aurea, & ornamentũ, vel monile aureum, aut margaritum fulgidum, duo item in ſecũdo mẽbro, népe Sapiens qui arguit, & auris audiés, vel obediens: ita vnũ vni, et alterũ alteri cõparari intelligatur, inauris ſcilicet aurea auri audienti et obediéti, & monile aureũ, vel margaritũ fulgens, ſapienti arguenti aliũ, vt ſit ſenſus: Sicut ſe habet margaritũ fulgens vel monile aureũ additũ inauri aureæ: ita ſe habet ſapiens correptor alicuis non ad quemuis, ſed ad aurem obedienté. Vterq; enim plurimi eſt faciendus, vterq; alteri plurimũ decoris adfert, et vnus quidé velut inauré habet aureá, quia auré habet obedientia, humilitate, et diſcendi deſiderio ornatá, alter velut monili aut margarito precioſo ornatus eſt, quia & ſapientia et eius prudenti vſu pollet. Indicant hũc ſenſum apertius Græca, quæ habent, εἰς ἐνώτιον χρυσοῦν σάρδιον πολυτελὲς δέδεται, λόγος σοφὸς εἰς εὐήκοον οὖς, id eſt, ad inauré aureá, Sardius precioſus ligatus eſt, ſermo ſapiens ad obediété auré. Intellexit et Beda in hũc modũ, ſic ſcribés: Rectè humilis auditor inauri cõparatur aureæ, quia dũ lubéter increpanti ac docenti aurem accommodat, iam ſeſe ad recipiédum claritatem ſapientiæ cœleſtis præparat, iam ſupernæ lucis viſioni appropiat. Rectè magiſter eruditus margarito fulgéti aſsimilatur, quia dum emédationem morũ, dum ſupernorũ ſcientiá deſiderantibus ac piè quærentibus animis oſtendit, quaſi aureo ornatui, maioré inſuper grauioremq; fulgoré gẽmæ ardétis annectit. Hæc ille, qui videri poteſt legiſſe, non, Qui arguit ſapientem & aurem obedientem, ſed, Qui arguit ſapiens ad aurem obedientem. Non facit enim mentionem ſapientis auditoris, ſed magiſtri ſapientis, niſi

tis, nisi fortè illum intelligat designari in eo qui arguit.

13 *Sicut frigus niuis in die messis, ita legatus fidelis ei qui misit eum, animam illius requiescere facit.*

PVlchra similitudo, qua & is qui misit aliquem pro re aliqua seria peragenda, rectè comparatur hominibus tempore messis, hoc est, tempore ardentis æstus, ardore anhelantibus & refrigerium expectantibus, aut potius ipsis messoribus, qui in messe occupati, magnis laboribus & caloribus pressi, refocillationem expectát, & is qui missus est legatus si fideliter commissum ei negocium exequatur, comparatur frigori niuis, hoc est, frigori multum refrigeranti, quale est frigus niuis, quod tempore valde calido obuenit hominibus æstu grauatis, aut messoribus ardore anhelantibus. Sicut enim tale frigus valde desideratum, & expectatum recreat, & reparat æstuantium ac laborantium animos simul & corpora, ita & nuncius talis post negocium fideliter peractum, reuersus, suo bono nuncio, mittentis animam laborantem, & anhelantem præ desiderio, reficit, tranquillamq; ac pacatam reddit, vel, vt habent Hebræa, Animam eius restituet, quasi scilicet collapsam & moræ impatiétia languidam factam. Monet ergo hæc sententia legatos sui muneris, vt cogitent quanto desiderio suspési maneant, qui miserunt eos tantisper, donec perficiant iniunctum officium, & quátum refrigeriū ac solatium eis adferat fideliter ab eis obita legatio. Quod & in spirituali legatione compleri intelligendum est. Christus enim à patre in hunc mundum missus, fideliter exequés delegatum ei munus, diuinum patris animum requiescere fecit ab ira contra humanum genus, ob peccatum concepta, eumq; valde auidum humanæ salutis non aliter recreauit quam solet frigus niueum reficere æstu laborátes. Similiter & Christus totaq; Trinitas, cum valde semper desideret hominum salutem, & ob eam emittat quotidie legatos, suos scilicet prędicatores, lætatur plurimum (vt de Deo humano more loquamur) ac veluti completo suo desiderio reficitur, cum illi fideliter obeunt suam legationem. Quod satis indicat Euangelica parabola, Matth. 25.
cum cuidam dicitur: Euge serue bone & fidelis, quia in pauca fuisti fidelis supra multa te constituam, Intra in gaudium domini tui.

14 *Nubes & ventus & pluuia non sequentes vir gloriosus & promissa non complens.*

SIcut superior sentétia, pulchra similitudine ostēdit cui similis sit, qui quod faciundū suscepit, fideliter adimplet satisfaciés alterius desiderio: ita iam è contrario nō minus pulchra similitudine ostéditur, cui similis sit, qui quod promittit non præstat. Vir (inquit) gloriosus, hoc est, qui gloriatur se quædā facturū, & promissa nō cōplens, est velut nubes & ventus quos pluuiæ nō sequuntur, quia nubes & ventus promittere ferè

pluuiã solẽt,eisq; visis pluuiã expectare solẽt homines.Sicut ergo nubes & vẽtus,spe de se data fallũt homines,cũ nõ sequitur pluuia, maximè cũ auide desideratur,ad æstus refrigeriũ,& terræ fertilitatem,sicq; homines maiori afficiũt posteà tristitia ac molestia:ita & qui multa promittit,quę deinde nõ præstat cum expectatione sua homines frustretur, molestiam duplicem eis ingerit,cum & expectare eos fecerit, & datæ expectationi non satisfaciat. Et bene quidem vir gloriosus in verbis & promissis suis comparatur nubibus et vento,quod nubes res sint altæ,et ventus res videatur maximè inanis,& nihili ac instabilis, vt significetur illius superbia,et ventosa inanitas,atque inconstantia. Ad hæc enim insinuanda res illæ maximè conueniunt.Cæterum iuxta mysticum sensum cõpetit hæc sententia in eos qui magnam sanctimoniam præ se ferunt exterius, cum nihil minus præstent,vtpote in hypocritas. Item in concionatores, qui
2.Tim.3. cum bene multa loquantur,malè viuunt, de quibus Apostolus: Habẽtes speciem quidem pietatis,virtutem autem eius abnegantes.

15 *Patientia lenietur princeps, & lingua mollis confringet duritiam.*

IVxta nostram lectionem prior pars significare videtur principis iram mitigandam,per patientem tolerantiam malorum,quę ab eo irrogantur,quemadmodum exponunt Lyra & Beda. Patientia lenietur princeps,inquit Lyra,sicut rex Nabuchodonosor fuit lenitus patientia trium puerorum proiectorum in caminum ignis ardentis. Et Beda:Quamuis, inquit,dominum peccando offendisti, potes tamen eius mereri clementiam,si aduersa,quæ pro peccatis irrogantur,patienter pertuleris. Verum sciendum hic rursus Hebræis non esse patientiam, vt accipitur pro tolerantia malorum,sed longitudinem ad iram, quemadmodum & Græca habent μακροθυμία,hoc est,longanimitate. Et potest referri hoc ad longanimitatem principis,vt significetur principis iram leniendam per suam longanimitatem,hoc est,si non mox præceps sit ad vltionem, sed tardus sit ad eam.Dum enim iram protrahit,& non statim punit,frequẽter per ipsam dilationẽ sedatur furor. Vnde cum Theodosius Imperator nimis festinus ad vindictam,in ciuitatem Thessalonicam grauiter sæuijsset,accepit ab Ambrosio legem huic sententiæ conuenientem, nempe vt non nisi post aliquot dies sententia principis lata executioni mandaretur, vt videre est Histor. Tripart.lib.7.cap.30. & apud Theodoretũ lib.5.cap.18. Secundum hunc intellectum(quem & nostra lectio recipit,siquidem sæpe patientia in Biblijs accipitur pro longanimitate, & patiens pro longanimi,vt suprà dictum est)hac sententia Sapiens, & principes monet, & subditos. Et priori quidem parte principes monet ne prosiliant ad vltiones,subditos verò,vt verbis dulcibus, & benignis principum frãgant furorem ac rigiditatem. Quod si vtramque partem ad eosdem referre placeat,vt magis faciendum videtur,prior pars intelligenda est significare, princi-

principis iram leniendam patientia,& longanimitate,vel mansuetudine subditorum,nimirum si ipsum seuerè obiurgantem, & corripientem silentio ferant,nec contra musitent,iracundiam aliquam aut indignationem ostendendo,vt duo indicentur hac sententia, quibus ira principis sit mitiganda, patientia scilicet, vel longanimitas, & sermo blandus, qui per linguam mollem significatur. Vbi aduertenda iucunda allusio, inter mollę & durum cum lingua mollis, & quæ nihil habet duritiei dicitur confractura duritiem,aut vt iucundius habent Hebræa,ossa, per quæ tamen nihil aliud significatur,quam,vt vertit noster, durities, Sed pulchrè lingua mollis,quæ non habet ossa contra naturę ordinem dicitur fractura ossa. Verum esse quod hic dicitur de lingua molli,patet in Abigail,quę dulci sermone sedauit ac fregit furorem Dauidis,quantumuis firmo animo decreuisset,imò iurasset perdere domum Nabal. Vt autem hæc sententia locum habet in principibus terrenis, ita multò magis in cœlesti principe,cuius ira lenitur, non tantum patienti aduersorum tolerantia, quæ peccatis debentur, sed etiam longanimi gratiæ & benignitatis eius expectatione sine murmuratione. Item humili supplicatione, & blanda oratione qua veniam quis deprecetur. Durissima enim est sententia lata in peccatores,iuxta parabolam Euangelicam, de seruo qui cum deberet decem milia talentorum,iussus est vænundari cum vxore & filijs. Sed hanc sententiam mitigauit lingua mollis,quæ dicit: Patientiam habe in me,& omnia reddam tibi.Sequitur enim, Misertus autem dominus,omne debitum dimisit ei.

1 Reg. 25.

Matth. 18.

15 *Mel inuenisti, comede quod sufficit tibi, ne fortè satiatus euomas illud.*

GEnerali hac sententia parabolica,quæ ad varia applicari potest significatur in genere, quod quemadmodum mel, quod admodum dulce est,mediocriter sumendum est,vt sit salubre,quia si quis nimium ex eo comedat, in nauseam vertitur,ventriculum soluit,& vomitum prouocat, quo perit mel comestum, & pœna incurritur: ita quæcumque delectabilia siue corporis siue animi bona moderatę sumenda sunt,quia nisi modus adhibeatur, quæ per se bona sunt non solum bona esse desinent,sed & noxia efficientur. Id primum obseruare licet,in voluptatibus corporis,quibus cui frui datum fuerit,si vltra modum indulserit,non contentus eo quod naturę satis est,& perceptam perdet voluptatem,& nocumentum ac læsionem ex intemperantia & immodico voluptatum vsu sentiet. Itidem in sapientiæ perceptione, quæ animæ non modicam affert voluptatem,vnde ad eam superius sub similitudine mellis Sapiens inuitauit,dicens:Comede fili mi mel, quia bonum est, sic & doctrina sapientiæ animæ tuæ. Et mox posteà simili comparatione ad modum in cognitione seruandū adhortans, Sicut qui mel,inquit,comedit mul-

dit multum, non est ei bonum, sic qui scrutator est maiestatis opprimetur à gloria, vt videri posit hac sententia peculiariter exigere voluisse, modum in percipienda sapientia seruandum. Iucunda enim est,& suauis hominibus diuinorum eloquiorum lectio,& meditatio,ijs potissimũ qui contemptis huius mundi bonis ad alteram vitam anhelant,ita vt dixerit Propheta, Quàm dulcia faucibus meis eloquia tua super mel ori meo. Et tamen qui ex scripturarum dulcedine plus præsumunt quã valent concoquere, volentes sapere plus quam oportet, & nolentes sapere ad sobrietatem, frequenter etiam quæ bene intellexerunt amittunt, excidentes à recta fide, seseque varijs malis animi,& corporis inuoluentes, vt experientia multa docet. Recte enim cecinit Martialis. Quisquis plus iusto non sapit, ille sapit. Et Cicero lib. 2. Tuscu. Neoptolemnm apud Ennium ait dicere necesse sibi esse philosophari, sed paucis. Nam omnino haud placere. Pulchrè autem Beda insinuat singulariter per mel designari dulcedinem cœlestis sapientiæ, quod hæc spiritualium patrum officio quasi prudentissimarum apum labore, hominibus ministretur. Deprehenditur tamẽ & tertio veritas huius generalis sentẽtię in dulcedine amicitiæ,& consuetudinis amicorum, in qua si modus non teneatur peribit dulcedo,& in amaritudinem vertetur, quemadmodum sequenti significatur versu, ob quem peculiariter quidam hanc sẽtẽtiam dictam volunt, coniungentes eam cum sequenti, quasi in ea sit huius parabolæ explicatio.

Psal 18

17 *Subtrahe pedem tuum de domo proximi tui, ne quando satiatus, oderit te.*

PRO subtrahe Hebraica dictio הֹקַר Hocar, propriè significat pretiosum fac, hoc est, ratum. Nam Hebraica phrasi pretiosum ponitur pro raro, vt patet 1. Reg. 3. vbi dicitur quod sermo domini erat pretiosus in diebus illis. Omne enim rarum, carum, et contra quæ quotidiana sunt, facilè vilescunt. Vnde Septuaginta habent σπάνιον εἴσαγε σὸν πόδα, id est, raro indue pedem tuum ad amicum tuum. Non ergo monet vt quis omnino subtrahat pedem suum à domo proximi sui, hoc est, vt eam non ingrediatur, sed sic vt ne nimis frequenter eam adeat, ne cõuersationis frequentia ingerat amico satietatem,& satietas fastidium, vt ferè in omnibus rebus. Vnde in Ecclesiastico monet Sapiẽs: Aduocatus à potentiore, discede, ex hoc enim magis te aduocabit. Pulchrè autẽ hac sententia sicut & superiori insinuat, quam sit omnium rerum excessus iniucundus, & noxius, iuxta illud: Amarum est quicquid nimium est, mel quoque si nimium est. Cum enim nihil sit iucundius amicitia ipsa, & in ea ipse amicorum cõgressus,& fida colloquia sint dulcissima, tamen etiam harum rerum cõtingit esse satietatẽm, quæ fastidium parit,& tandem etiam odium rerum amicissimarum. Bene ergo monuit Martialis, coinci-

Eccli. 13.

coincidens cum hac sententia: Nulli te facias nimis sodalē. Gaudebis minus,& minus dolebis. Cæterùm sub frequentatione domus, parabolicè oportet eam intelligere omnem nimiam familiaritatem, quia vt habet prouerbium vulgare, Nimia familiaritas parit cōtemptum. Item quamuis importunam apud amicos audaciam, ne scilicet amicitiæ prætextu, amicorum rebus abutamur, eorumque opera, ne ex amicis nobis inimicos constituamus. Mysticè domus amici nostri, est Ecclesia Christi, qui dixit: Vos amici mei estis. Ad hanc importunus accedit, qui sacram Domini mensam in Ecclesia cum nimia frequentat fiducia, illotis pedibus, hoc est, purgatis parum affectibus animi. Item qui ad quamcunque functionem ecclesiasticam properant, non preciosis pedibus iuxta Hebraismum, hoc est, non puris affectibus. Quales omnes à domino fastiditi, ex amicis facilè fient inimici. Ioan. 15

18 *Iaculum & gladius, & sagitta acuta, homo qui loquitur contra proximum suum falsum testimonium.*

VT insinuet magnitudinem criminis falsi testis, comparat eum his rebus, quibus mors homini infertur. Et apud Hebræos quidē tres diuersæ res explicantur. Nam pro iaculo, illis est מֵפִיץ Mepits, quod malleum significat, pro quo Septuaginta verterunt ῥόπαλον, hoc est claua vel fustis. Itaque tria vtrobique ponuntur, quorum vno caput hominis solet contundi ac frangi. Secundo iugulum peti solet, & tertio cor transfigi, vt significetur eum qui loquitur contra proximum suum falsum testimonium perinde facere, ac si caput hominis malleo vel claua contunderet, gladio eum iugularet, aut denique sagitta cor transfigeret. Tria autem hæc diuersos,& omnes penè modos compræhendunt, quibus homo homini nocet, vt annotat Caietanus, Malleus enim tundēdo, gladius scindendo, sagitta acuta penetrando nocet,& occidit. Vnde significatur multiplex nocumētum quod excipitur à falso testimonio. Nocet enim & personæ, & famæ & rebus. Vtut est siue tria diuersa exprimantur, siue tantum duo, vt apud nos, diuersa, significatur hac parabola & comparatione (nam & hic, vt & alibi sæpè, particula similitudinis est intelligenda, vt sit sensus: Falsus testis est veluti iaculū & gladius) testem falsum grauiter nocere, et nonnunquam læthaliter. Præterquam enim quod graui doloris vulnere animā hominis ferit, in externis sæpè rebus ac fama ipsa damnum infert, imò et vitam nonnunquam extinguit, dum in iudicio per perhibitum à se falsum testimonium auctor est mortis à iudice illatæ. Iuxta mysticum sensum accommodari potest hæc sententia, contra eos qui ad peruertendum alios, testimonijs scripturarū & sanctorum patrum, verissimis in se, per falsum intellectum abutuntur, qui non minus scelesti sunt habendi, quam qui mortiferis instrumentis alium impetunt, vt qui vitam animæ, immissis veluti iaculis menti, eripiunt, non

in vno tantum homine, sed in tota sæpè aliqua communitate & regione.

19 *Dens putridus et pes lassus qui sperat super infideli in die angustiæ & amittit pallium in die frigoris.*

HEbræa habent, Dens cōfractus, & pes labens, fiducia præuaricatoris in die angustiæ. Et tertia pars apud Hebræos sequenti iungitur sententiæ. Porrò fiducia præuaricatoris dupliciter accipi potest. Aut pro spe quam habet peccator, qui legem Dei præuaricatur, quæ in tempore angustiæ inuenitur similis esse denti quo quis ad manducādum vti non potest, & pedi qui ineptus est ad ambulandum, quia sua eum tūc spes destituit, & frustratur, ac deprehenditur vane ipsum illi nixum fuisse. Aut accipi potest pro spe quam quis habet in aliquo præuaricatore, hoc est, infido homine, qui promissa fallit, & prçuaricatur, quomodo noster accepit interpres, & omnes ferè interpretes intelligunt. Elegantius autem ipsa fiducia quæ habetur in infideli, hoc est, infido homine comparatur denti putrido vel confracto, & pedi lasso, quam is qui super illo sperat, cum significandum sit fiduciam talem, & ipsum in quo quis fisus est, in tempore necessario hominem destituere, sicut dens talis & pes hominem in re necessaria destituit, nēpe in māducatione & ambulatione. Bene tamen etiam iuxta nostram literam, is qui sperat super infideli comparatur denti putrido, & pedi lasso, quia talis per suam fiduciam non potest sibi in die angustiæ prodesse, sicut dens putridus & pes lassus suū non possunt facere, cum necesse est, officium. Vnde Beda eum qui in homine sperat denti putrido, & pedi lasso comparari intelligit, quia qui in homine & non potius in Deo spem suam collocat, nec vitæ percipere cibum, nec ad hæreditaté cœlestem poterit peruenire. Cum enim omnis homo sit mendax, & proinde infidelis aut infidus cui parum fidendum sit, intelligit Beda hic, fiduciam in homine generaliter prohiberi, omnemq; in homine fidētem inordinatè, cōparari denti putrido, & pedi lasso, vt idem
Iere.17 hic dicatur, quod apud Hieremiā: Maledictus qui ponit in homine spem suam, & ponit carnem brachium suum. Peculiariter tamen prohibetur hic fiducia in eum qui fallere solet, & prçuaricari pacta. In quem qui sperat comparatur, iuxta nostram lectioné, ei qui amittit pallium in die frigoris, quia sicut is tunc veste destituitur, cum maxime opus est, ita ille se auxilio, & protectione sentit destitutum cum maximè illis indiget, nēpe in tempore angustiæ. Iuxta Bedam mysticè amittit pallium in die frigoris, qui non in Deo sperat, sed in homine, quia etsi nunc in serenitate vitæ præsentis, habitu religionis videtur indutus, vbi tamen districtio iusti iudicij ingruerit, nudus ab omni ornatu iustitiæ patebit.

20 *Acetum in nitro, qui cantat carmina cordi pessimo.*

HEbræa, quæ vltimam partem versus præcedentis huic annectunt, sic habent, Qui aufert vestem in die frigoris, acetum super nitrum, qui cantat

cantat carminibus super cor malum. Non enim Hebræis est per superlatiuum, cor pessimum, sed tantum cor malum. Quod dupliciter accipi potest, aut scilicet pro corde afflicto, & misero; quomodo malitia accipitur pro miseria, cum dicit Dominus: Sufficit diei malitia sua. Aut pro corde vitioso, ac scelerato, de quo noster interpres intellexisse videtur. Cæterũ solidus huius versus, intellectus, pendet ex intelligentia illius quod dicitur, Acetum in nitro, vel super nitrum. Notandũ itaque ex Plinio lib. 31. cap. 10. nitrum non multum à sale distare, eodemque modo fieri quo sal nisi quod sal conficiatur ex marinis aquis, sole eas in littore exiccante, & in petram durãte, nitrum verò ex aquis pluuialibus, aut fluuialibus exiccatis sole in paludibus, quæ nitrariæ dicuntur. Id quod maximè prouenire dicit in Ægypto, vnde & regio quædam Ægypti Nitria dicitur, à qua Beda Nitrum nomen accepisse putat, cum sit vocabulum Hebraicum, vt magis ab ipso regio nomen accepisse videatur. Hoc autem lauandis purgandisque vestibus conueniens esse videtur ex Hierem. 2. cap. cum dicitur: Si ablueris te nitro, & multiplicaueris tibi herbam Borith, maculata es in iniquitate tua coram me. Itaque Pagninus ex sententia Rabbi Dauid putat nitrum esse almen, quo lana dealbatur, aut saponem quo vestes mundantur. Nam & Græci putant νίτρον dici ἀπὸ τοῦ νίζειν, quod est abluere & tergere, eo quod abluendi, purgandique habeat facultatem, cum potius sit dictio Hebraica. Nam Hebræi נֶתֶר Nether dicunt. Caietanus saponem significari intelligit, experientiaque se dicit edoctum, vestes sapone non mundari, si acetum ei addatur, sed magis maculari. Hæc si vera sunt, & per malum cor intelligatur cor afflictum, significat parabola, quod quemadmodum ineptè & importune facit qui aufert aut sibi aut alijs vestes in die frigoris, cum id sit contra temporis exigentiam, & malum ea ratione conduplicet, & quemadmodum ineptè facit, & inconuenientér, qui nitro quod assumitur ad lauandum & purgandum vestes, acetum addit, cum aqua addenda sit, non acetum: quod si addatur, nõ solum non mundabit vestes, sed etiam magis maculabit: ita incommodè facit, qui afflicto cordi accinit carmina lætitię. Non enim ea ratione tollit mœrorem, sed etiam auget, mitigaturus illum, si cum mœrente etiã mœreret. Musica enim in luctu importuna narratio, vt dicitur in Ecclesiast. Vnde Paulus monet gaudere cum gaudentibus, & flere cum flentibus. Similis erit sensus, si per cor malum intelligatur cor vitiosum & sceleratum. Secundum quem sensum, per cantantem carmina intelligitur, qui scripturæ sacræ suauia dicta homini proponit, & sanctæ prædicationis dulcedine suadet salutaria. Quod qui facit apud hominem peruersum & obstinati cordis, perinde facit ac si acetum nitro superfunderet, quia malitiam eius non tollit, sed auget. Beda indicat acetum nitro superfusum efficere vt nitrum protinus ebulliat, nitrumque aceto perfusum crepitare & fumare, sicut calx viua aqua perfusa. Itaque sic explicat hanc parabolam

Matth. 6.
Iere 2.
Eccli. 25
Rom. 12.

rabolam, Acetum iu nitro, qui cantat carmina, etc. Acetũ quippe si mittatur in nitrum protinus ebullit, & peruersa mens, quando per increpationem corripitur, aut per prædicationis dulcedinem bona suadentur, de correptione fit deterior, et inde in murmurationis iniquitatem succenditur, vnde debuit ab iniquitate compesci. Hæc ille. Verum an nitrum aceto accedente prædictas habeat conditiones nullo certo authore aut testimonio probari potest, imò contra ex Plinio satis cõstat acetum nitro superadditum, non tollere eius vim & acrimoniam, sed augere. Is enim author est, in plerisque acribus remedijs acetum addi nitro. Proinde simplicius fuerit intelligere, hic significatum cor malum, carmine exacerbari, sicut nitrum aceto redditur asperius et acrius, Quia enim videbatur dulcedine criminum cor malum leniri debere et sanari, contra ostenditur pulchra comparatione potius ea re peius fieri. Quod quomodo verum sit, siue de corde afflicto, siue de scelerato accipiatur ex superioribus patet. Itaque non fit hic mentio nitri, quatenus eius ad lotiones vsus est, vt apud Hieremiam, sed quatenus eius vsus est ad medicinas.

21 *Sicut tinea vestimento & vermis ligno, ita tristitia viri nocet cordi.*

SEntentia hæc cum non sit in Hebræo, desumpta est ex Græcis, vbi eodem modo reperitur, quo eam legimus, Et pulchrè in ea, tristitia tineæ & vermi comparatur. Quemadmodum enim tinea vestimentum, & vermis lignum sensim arrodit, & tandem penitus consumit: ita similiter tristitia cor hominis sensim rodendo & torquendo, perdit tandem cor ipsum, ac vitam hominis in corde sitam. Nam, vt supra dictum est, Spiritus tristis exiccat ossa. Et quemadmodum tinea in ipsa veste, ac ex ipsa generatur similiter vermis in ligno, & ex ipso, ita tristitia non nisi in corde hominis generatur ibique nutritur ac suum fomentum recipit. D. Augustinus lib. 21. de ciui. Dei cap. 9. sic citat hanc sentẽtiam. Sicut tinea vestimentum & vermis lignum, sic mœror excruciat cor viri, ostendens ex hac sententia cum dicitur de damnatis, quòd vermis eorum non moritur, rectè per vermẽ intelligi dolorem animam damnatorum cruciantem.

22 *Si esurierit inimicus tuus, ciba illum, si sitierit, da ei aquam bibere.*

23 *Prunas enim congregabis super caput eius, & Dominus reddet tibi.*

Matth. 5 Exod. 23. EVangelica planè est doctrina hæc, qua non solum diligendus, sed & iuuandus inimicus docetur, iuxta illud Christi, Benefacite ijs qui vos oderunt, & illud veteris legis. Si occurreris boni inimici tui, aut asino erranti reduc ad eum. Si videris asinum odientis te iacere sub

onere,

onere,non pertransibis,sed subleuabis cum eo. Ita enim & hic præcipitur,vt inimicis egentibus cibum,& potum cõferamus, quemadmodum Helizeus præcepit regi Israel,vt faceret hostibus suis Syrijs. Pone (inquit) panem & aquam coram eis, vt comedant, & bibant, & vadant ad dominum suum. Vbi sicut nomine panis,& aquæ, omnis cibus & potus hebraica phrasi designatur, ita & hic ne quis quia hic dicitur ciba illum pane(nam pane,additur hebræis) & da ei aquam bibere, simplicem panem & aquam tantum,in cibum & potum inimico tantum dandum putet. Vnde Septuaginta nomen panis & aquæ omiserunt tantum habentes ciba illum,& pota illum.Quos & secutus est per omnia D.Paulus citans hoc testimonium Rom. 12. Nam & habet sicut hic Septuaginta τοῦτο γὰρ ποιῶν, ἄνθρακας πυρὸς σωρεύσεις. id est, Hoc enim faciens carbones ignis congeres vel coaceruabis,cum hæbræis tantum sit, Quia prunas tu accipis vel incendis.Nam apud hebræos verbum est quod raro occurrit in scripturis,vt de eius significatione,non possit satis constare. Diuus Cyprianus lib. 3.ad Quirinum citat,carbones viuos superfundes in caput eius. Cæterùm quo subiuncta hic ratio probè intelligatur notandum parum esse probabile, quemadmodum & Beda annotauit, sapientem hic loqui de prunis pœnarum, & incendij infernalis,vt indicetur hic ratio, qua quis se vlcisci possit de inimico suo, nempe quia per præstita illi beneficia,illum obstinatè persistentem in inimicitias grauiori supplicio obnoxium faciet apud Deum, quemadmodum quidam intelligunt. Sic enim Paulum hæc verba non intellexisse satis patet ex eo quod sequitur noli vinci à malo,sed vince in bono malum, Vt omittamus parum conuenire scripturæ diuinæ, vt suggerat ideo benefaciendũ inimico,vt per exhibita beneficia perditionis ei materia subministretur. Quod et ipse sapiens satis insinuat id se noluisse significare, cum subdit, Et dominus reddet tibi. Vnde patet, per congregare prunas super caput inimici significari collationem alicuius beneficij, quod dominus sit remuneraturus. Quo autem hæc locutio rectè intelligatur,notandũ quod non dicat,hoc faciendo,prunas appones capiti eius,sed prunas congeres, vel vt habent significantius græca coaceruabis super caput eius,quo significari videtur,prunas sic in aceruum magnum congerendas, vt earum vis caput hominis excedat, & significetur homo totus calefaciendus à pedibus vsque ad caput. Si enim prunæ tantum in imo ponantur, non mox totus homo calescit,sed si congerantur in altitudine mox totus calefit.Significari ergo videtur hoc tropo loquendi, si quis inimico in sua necessitate subuenerit,maximè si non contentus sit vnicum impendisse beneficium,sed & esurienti cibum & sitienti insuper potum dederit, futurum hac ratione,vt veluti prunis sic aceruatim appositis, vt earum vis caput excedat,inimicus omni inimicitia deposita,& velut benificiorum igne consumpta, totus accendatur in amorem eius quem prius oderat.

4.Reg.6

Cyprian.

Duplicem ergo ſapiens affert rationem, qua perſuadeat benefacere inimico, quod hoc difficile videatur hominibus. Prima, quia benefaciendo inimico, pio quodam modo ſe vindicat de inimico ſuo, vt quem totum comburat, & omnino alium eſſe faciat, eum ſic igne quodam amoris accendens, vt agnoſcere cogatur ſe iniuſte hoſtilem gerere animum, cogaturq; facti ſui pœnitere, ac omnino velle infectum eſſe, quod iniquè à ſe commiſſum eſt in benefactorem ſuum. Quam enim pœnam videri poſſet quis maiorem infligere inimico ſuo, quam igne illũ ſuccendere? Quæ maior vindicta, quam efficere, vt qui odit mutet voluntatem, iniuſtitiam agnoſcat, factique ex animo pœniteat? Demonſtratum eſt iſtud in Saule, cum ſemel & iterum incidiſſet in manus Dauidis, & ab eo non occideretur ſicut potuiſſet. Hanc vincendi rationem etiam Valerius in Cicerone collaudauit, ſubijciens: Speciosius aliquáto iniuriæ beneficijs vincuntur, quàm mutui odij pertinacia penſantur, Lib. 4. cap. 2. Secunda ratio eſt, quia hoc ipſum quod inimico per piam quandam vltionem impẽdis, ipſe dominus remunerabitur abundè, vt beneficium illud non ſis ſine lucro tuo perditurus, etiamſi nõ remuneret inimicus vel is agnoſcere nolit. Tria ergo bona reportabis, victoriam de hoſte tuo, lucrum proximi
1. Reg. 24. tui, præmium à domino tuo. Sic & Saul poſtquã ex beneficio Dauid agnouit culpam ſuam, dicens: Iuſtior tu es, quam ego, tu enim tribuiſti mihi bona, ego autem reddidi tibi mala, ſubiecit: Sed dominus reddat tibi viciſsitudinem hanc pro eo quod operatus es in me.

24 *Ventus aquilo diſsipat pluuias, & facies triſtis linguam detrahentem.*

APud hebræos duplex eſſe poteſt huius ſententiæ ſenſus propter æquiuocatioñe verbi hebraici pro quo noſter vertit, diſsipat, quod & Lyra indicat, & Caietanus. Nam teſte Pagnino etiam hebræi quidam hoc loco accipiunt illud poſitum pro fugare, & prohibere, quod ſignificatũ ſequutus noſter interpres vertit diſsipat pluuias, pro eo quod eſt prohibet pluuias diſsipando nubes. Id autem experientia docet quod ventus aquilonaris apud nos diſsipat nubes, & proinde prohibet pluuias, quemadmodum & experientia docet, qui inter detractiones, triſti vultu oſtendit ſibi eas non placere, ceſſare eas facit, quia vt quidam vir Dei, quemadmodum meminit Beda, recte dixit: diſcit non libenter dicere,
Eccls 7. quod didicerit non libenter audiri. Vnde Eccleſiaſtes. Per triſtitiam inquit vultus animus corrigitur delinquentis. Proinde indicat hæc ſententia, qua ratione quis modeſte, & ſine ſeuera increpatione detractionibus finem imponere poſsit. Et bene quidem facies triſtis vento comparatur aquilonari, quod is horrifer ſit, aſper, inamœnus & ſiccus, quẽadmodum contra auſter iucundus eſt gratus & humidus cui ſimilis eſt vultus ſerenus & iucundus, quem ſi quis detrahenti exhibet, detractiones fouebit, magiſque

magiſquè excitabit,cum contra profluuium detractionis vultus aſper & triſtis exiccet & ſiſtat. Pluuiæ enim ſimilis eſt libera verborum detrahentis profuſio. Alij verbum Hebraicum חוֹלֵל Cholel,hic poſitum accipiunt pro creare & formare,in quo ſignificatu frequenter ponitur in ſcripturis.Vnde Rabi Dauid teſte Pagnino contrarium ſenſum hic vertit,nempe,Ventus aquilo creabit vel formabit pluuias,quam verſionem Lyra etiam aſſcribit ſuo Rabbi Salomoni. Et cum obijcitur,quod huic ſenſui videtur eſſe contraria experientia, reſpondet quod quemadmodũ vẽtus Auſtralis generat pluuias,verſus partes aquilonares, ita Aquilonaris verſus partes meridionales,vt habet Ariſtoteles 2.Meteoro:quia verſus eas propellit nubes. Verſus meridiem autem vergit Iudæa, vt, ſi illud verum eſt,non mirum ſit ſapientem in Iudæa dixiſſe, ventũ Aquilonarem generare pluuias. Iuxta hunc ſenſum, ſequentem partem ſic vertunt, & faciem triſtem lingua detrahens, ſcilicet generat, in homine videlicet pio & ſapiente.Et bene ſanè conſtat comparatio inter ventum aquilonarem & linguam detrahentem.ac rurſum inter pluuias et faciem triſtẽ,quod ſicut aquilo, ita & detractio horrida ſit & inamœna per ſeſe. Et ſicut pluuiæ per ſeſe triſtes ſunt,& non ſerenum cœlum præbent: ita & facies triſtis nubiloſa dicitur nec ſerena. Secuti ſunt hanc verbi ſignificationem Septuaginta,qui habent ἄνεμος βορέας ἐξεγείρει νέφη, πρόσωπον δ' ἀναιδὲς,γλῶσσαν ἐρεθίζει, hoc eſt, Ventus Boreas excitat nubes, facies autem inuerecunda linguam iritat, hoc eſt, homo perfrictæ frontis prouocat hominum linguas contra ſe.

25 *Melius eſt ſedere in angulo domatis quã cum muliere litigioſa, & in domo communi.*

SVperius habita eſt, & expoſita hæc ſententia cap. 21. proinde non eſt quod hic peculiariter annotetur.

26 *Aqua frigida animæ ſitienti & nuntius bonus de terra longinqua.*

HEbræis eſt,auditus bonus, ſicut & Græcis ἀγγελία ἀγαθή, hoc eſt, annunciatio bona,ſed ſenſus eodem recidit. Eſt autem comparatio inter aquam frigidã reſpectu animæ, hoc eſt,hominis ſitientis, vel laſsi,vt habent Hebræa,& nuncium bonum venientem de terra longinqua,quæ proinde per ſubauditionem particulę ſimilitudinis eſt explicanda.Sicut eſt aqua frigida animæ ſitienti,ita eſt nuncius bonus veniens de terra longinqua,quam comparationem expreſſerunt Græca, quæ habent,Sicut aqua frigida animæ ſitienti grata eſt vel amica,ſic annunciatio bona ex terra longinqua. Sicut enim aqua frigida hominem præ laſsitudine,& ſiti valde anhelantem ad aquam & propemodum deficiẽtem,refrigerat,recreat et reſtituit,viréſque reparat: ita nuncius bonus ex terra longin-

longinqua rediens,eum qui diu ipsum expectauit, & præ expectatione iam delassatus est,ac præ timore deficiens propemodum, mirè delectat, ac veluti præbito potu, eius desiderio cum voluptate satisfacit collapsas animi vires restituens. Quod non omni nuncio bono hic tribuitur,sed ei potissimum,qui aduenit ex terra longinqua, quia vt talis & diutius & cum maiori anxietate expectatus est: ita reuersus cum maiori lætitia & auiditate auditur & recipitur. Nō dissimilis est hęc parabola ei quam supra habuimus hoc capite. Sicut frigus niuis etc. Cæterum conuenienter hæc Christo adaptari potest,qui tanquam nuncius,à patre in hunc mundum missus,è summo cœlorum è regione illa longinqua,in quā iam rursus profectus est peregre,bona illa sua euāgelij prædicatione inaudita eatenus,sed diu desiderata,mentes piorum per vniuersum orbem mirificè refecit & oblectauit omnem ipsorum sitim restinguens eorum, scilicet,
Psal.41 qui cum Propheta dixerunt: Quemadmodum desiderat ceruus ad fontes aquarum,ita desiderat anima mea ad te Deus. Quod & vsq; in finem seculi,angelus quisque bonus à Deo ad consolationem et cōfortationem è cœlo ad pios missus,præstare non desinit, cum vel in tentationibus pij ab angelis confortantur,vel ab ijs ex hoc seculo educti in requiem supernæ fœlicitatis post longa desideria deducuntur, vt et de ijs rectè dici possit,quod tales boni nuncij de terra longinqua ad nos venientes, sint pijs veluti aqua frigida animæ sitienti.

26 *Fons turbatus pede,& vena corrupta,iustus cadens coram impio.*

PER fontem,& venam idem significat. Non enim de vena corporis humani,sed magis de vena aquarum sermo est, sicut & supra, cum dicitur cap. 10. Vena vitæ os iusti. Fons natura sua limpidissimus, iucundissimus,& vtilissimus limpiditatem suam gratiam & vtilitatem perdit dum conculcatur,& turbatur pede,ita vt puluis & lutum excitetur aut dum alias corrumpitur,iniectione seu admixtione aliquarū sordium,aut obturatione venæ, ita vt aut non reddat aquam, aut non copiosam nec lympidam. Huic comparatur iustus cadens coram impio. Quod variè intelligi potest. Primum de lapsu iusti in peccatum in conspectu impij,quemadmodum intelligit Lyranus. Cum enim vidēte impio,in peccatum aliquod prolabitur, mox impius ex illo lapsu famā iusti denigrat,peccatum exaggerādo, efficiturque iustus velut fons turbatus, quia gratiam suam perdit,& commoditatem. Aliter melius intelligitur de lapsu pij,qui fit per ipsum impium. Quod rursus dupliciter accipi potest. Aut scilicet de lapsu miserię quem propter virtutem suam,iustus patitur ab impio ipsum persequente,& in malum aliquod miserię deijciēte, vt iustus cadens coram impio,sit iustus ab impio deiectus in aliquam calamitatem,quemadmodum fuit Ioannes Baptista captus ab Herode, et in carcerem coniectus. Talis enim iustus cum impeditur à cursu suæ virtutis &

tutis et doctrinæ, veluti fons est alterius impietate turbatus & corruptus, qui non potest aquis salutaris doctrinæ, bonorumque exemplorum populum potare: Aut potius de lapsu vitioso peccati, ad quod iustus inclinatur, vel in quod cadit ex terrore impij aut propter gratiam impij, dum propter impium cessat à doctrinæ puritate, aut virtutis integritate, ei adblandiendo, aut non damnando sicut deberet eius impietatem, aut quomodolibet ei cedendo. Talis enim efficitur velut fons turbatus suo & impij vitio, vt iam nō reddat lympidam illā doctrinæ & virtutis aquam, quam prius de se diffuderat. Quod sanè malum hodie frequenter accidere videmus, cum videre est plerosque, qui prius rectè docebant, & viuebāt, posteà ab impijs vel perterritos vel persuasos tacere, & à virtute cessare, aut etiam bonā & salubrem doctrinam in errores, virtutem in impietatem commutare, fonte conculcato pedibus lutosis, hoc est, terrenis affectibus. Generaliter iustus cadit coram impio, quando diaboli suggestionibus cedit, & ab illo se superari permittit, qui hoc vnicè semper petit, vt iustus coram se cadat, ac se adoret, quemadmodum ostendit, cum dominum tentans dixit: Hæc omnia tibi dabo, si cadens adoraueris me. Matth. 4.

28 *Sicut qui mel multum comedit, non est ei bonum, sic qui scrutator est maiestatis, opprimetur à gloria.*

IN Hebræis secunda pars valde obscura est, nec prima facie videtur habere posse conuenientem aliquem sensum. Nam ad verbum est, Et inuestigatio gloriæ ipsorum, gloria scilicet est, quod nō solum non videtur conuenire cum nostra versione, sed neque cum priori parte, nec sensum aliquem habere, cum relatiuum ipsorum non habeat ad quod referatur. Proinde pro כְּבוֹדָם Cebodam, quod sonat gloriā ipsorum, videtur legendum mutato puncto Cebodim, vt sit sensus, scrutari glorias, gloria. Et repetendam aliqui volunt negationem ex priori parte, quemadmodum fit aliquando apud Hebræos, vt sit sensus: Scrutari glorias, non est gloria, sicut non est bonum comedere mel multum. Alij comparationem intelligunt consistere inter dissimilia. Rursum quidam non gloriam significari putant per dictionem כָּבוֹד Cabod, sed grauitatem. Nam & hoc dictio significat, vt sit sensus: Scrutari grauia, hoc est, res graues & intellectu difficiles, vel gloriosas, grauitas est, vel graue est, hoc est, res ea deprimit hominem & obruit. Et sic idem erit sensus cum eo quem noster reddidit interpres, qui ad vtrumque nominis significatum videtur respexisse, dum vertit, opprimetur à gloria. Quæ versio claram & vtilissimam continet sententiam, docens, quod quemadmodum mel rem per se optimam & suauissimam sumere bonum est, si autem in sumendo modus non seruetur, perniciem adfert, cruciatum scilicet rupturam & mortem (mel enim celerrimè vertitur in rubram bilem, quare qui auidius vsi sunt melle, sæpè periculosè inflammantur) ita

quamuis per sese bonum sit,& iucundum maiestatem ipsam diuinam, & cuiusuis rei præclarissimæ siue in scripturis siue alibi cognitionem degustare:tamen eam supra modum naturę aut intellectui cõuenientem perscrutari,sua claritate hominem opprimit & grauat,in stultitiam, amentiam & errores ipsum præcipitando,nõ secus quam solis claritas, directè ipsam inspicientem hominem excæcat,quæ alioqui reficit & illuminat. Vnde bene monet Sapiens alius: Altiora te ne quæsieris & fortiora te ne
Eccls 3 scrutatus fueris,sed quæ præcepit tibi Deus, illa cogita semper, & in pluribus operibus eius ne fueris curiosus. Plurima enim supra sensum hominis ostensa sunt tibi. Multos enim supplantauit suspicio illorum,& in vanitate detinuit sensus illorum.

29 *Sicut vrbs patens & absque murorum ambitu,ita vir qui non potest in loquendo cohibere spiritum suum.*

HEbræa habent breuius & plenius, Vrbs dirupta est sine muro, vir cui non est prohibitio spiritui eius. Non enim fit mentio de loquendo,sed comparatur vrbi diruptæ,vel, quod idem est patenti, homo cuius spiritus,hoc est,animus, vel affectus nullo retinaculo cohibetur. Quod de quouis affectu vel appetitu intelligi potest,tam eo qui est ad quiduis faciẽdum,quam eo qui est ad loquendum, vt significetur homo qui laxat animo suo habenas, nec eum à prauis suis concupiscentijs cohibet,muro timoris vel amoris Dei. Talis enim rectè ciuitati diruptæ, patenti ac muro destitutæ comparatur,quia sicut ex huiusmodi ciuitate multi nimis libere prodeunt,cum sua nonnunquam pernicie, imò & ipsius aliquando totius ciuitatis,quam quandoque produnt,& sicut huiusmodi ciuitas facile patet hostiũ incursui,ita ab huiusmodi homine multa prodeunt,multa committuntur,& fiunt per nimiam libertatem, quam sibi indulget,quæ ipsi sunt noxia. Estque talis expositus suis hostibus,dęmonibus scilicet & impijs quibusve,qui ea ratione eum facilè sibi subiugare,& ad suam ipsum trahere voluntatem possunt. Sicut contra,qui veluti vallo timoris Dei & retinaculo rectæ rationis suos affectus cohibet, veluti ciuitas est bene murata, vt ex qua non liberè progrediatur actiones, nec in quam facilè pateat hostium incursus. Sunt tamen qui per spiritum,iram potissimum quæ difficilè cohibetur significatam intelligunt,sicut & illa præcipuè significatur cum dicitur cap.16. Qui dominatur animo suo,melior est expugnatore vrbium quia præcedit, Melior est patiẽs, hoc est,longanimis & mansuetus viro forti. Ira autem si non cohibeatur erumpit sępe in multa noxia,ac inimicorũ infestationi quã maximè reddit hominem oportunum. Interpres noster peculiariter accepit spiritum,pro loquendi libidine & intemperantia à qua difficillimum omnino est abstinere, proinde adiecit in loquẽdo. Dicitur enim posteà cap.29. Totum spiritum suum profert stultus. Et certè qui adeò est intemperan-

tis lin-

tis linguæ vel animi, vt sine retinaculo rationis quiduis vbique dicat, bene singulariter ciuitati diruptæ, patenti, & muris carēti aſsimilatur, quod in eo nullum lateat ſecretum, ſed quæuis nimia libertate è cordis ciuitate profundantur, cum maximo ſæpè hominis detrimento, quodq; talis eorum qui nocere volunt, iniuriç facile pateat, & obnoxius ſit, vt qui ſuis ipſius verbis capiatur & inuoluatur. Monet ergo prouerbium vnumquemque debere ſe reputare, velut ciuitatem quandam, cui multi inſidiantur, ac proinde quibuſdam retinaculis ac veluti muris, omnes animi motus & affectiones, ac potiſsimum linguam cohibenda, tum ne ex homine prodeant quæ non debent, tum vt ne ingrediantur qui admitti non debent, & quos non conuenit nobis dominari.

CAPVT VIGESIMVMSEXTVM.

QVomodo nix in æstate, & pluuia in meſſe, ſic indecens eſt ſtulto gloria.

Onet prouerbium, gloriam & honorem, qui ſolum debetur ſapientibus & iuſtis, vt qui ſit præmium ſapientiæ & virtutis, nō eſſe tribuendum ſtultis, ſub quibus mali omnes & improbi comprehenduntur, eo quod id ſit indecens non aliter quam nix æſtati, & pluuia meſsi. Indecens autem eſt, primum quia eſt prçter decorum rerum ordinem, qui requirit vt in æſtate ſit calor, & in meſſe ſit ſiccitas. Ita & prçter naturæ ordinem, & præter decorum eſt, vt ſtulto, cui propriè debetur ignominia, id tribuatur quod ſapientibus proprium eſt. Secundo illud indecēs eſt, quia etiam noxium eſt. Sicut enim niuis frigiditas, nocet maturādis frugibus, quibus ſeruit calor æſtatis, et pluuia colligendis in meſſe frugibus quibus ſeruit ſiccitas meſsis: ita reipublicæ bono multum obeſt ſi honor ſtultis deferatur. Nam per hoc et illis occaſio datur in ſtultitia permanendi & alijs eos imitādi, quia vt bene ſcripſit Cicero: Honos alit artes. Tunc autem maxime iſtud nocet cum dignitates & præfecturæ, ſiue ſeculares ſiue eccleſiaſticæ eis committuntur. Nam ex eo quantum mali proueniat in mundo experientia docet, vt omne pene malum huic rei ſit tribuendum, quod digni non præficiantur, nec honor eis tribuatur quibus competit. Hinc enim fit vt nec fruges matureſcant, nec maturæ colligi bene poſsint, hoc eſt, vt ad perfectam frugem virtutis vel ſapientiæ non per-

ueniant,qui alioqui bonam de se præbent spem, aut vt qui iam ad magnum profectum peruenerunt, non colligantur,nec fructum in alijs faciant,quem erant facturi. Cauendum tamen ne huius sententię occasione subditi reuerentiam & honoré negent suis superioribus,dignitate qua funguntur indignis. Non enim tunc honor stulto vel stultitiæ eius defertur,sed gradui,in quo honoratur Deus,cuius authoritate fungitur,etsi indignus. Venerabilis Beda niuem in æstate,& pluuiam in messe mysticè intelligit designare persecutiones infideliũ tempore prędicationis euãgelicæ,quæ dum grauiores insistunt,& calorem dilectionis in multis impediunt,& fruges bonæ operationis fœdant. Quibus intelligit comparari gloriam quæ stulto confertur,quia si indocto cathedra docẽdi in Ecclesia cõceditur,æquè similiter per hoc ecclesia,vt persecutione infidelium læditur, quod verissimum esse Arrianæ (inquit) tempestatis calamitas probauit.

2 *Sicut auis ad alia transuolans, & passer quolibet vadens, sic maledictum frustrà prolatum in quempiam superueniet.*

OMittenda est particula,Nam,quæ in quibusdam libris legitur sic, Nam sicut auis. Et legendum est non alta, sed vt habent codices emendatiores,alia,quomodo interpretem vertisse magis est verisimile ex particula quæ sequitur,Passer quolibet vadens. Cæterum Hebræa secundam parté habent negatiue hoc modo. Sicut passer ad vagandum,sicut hirundo ad volandum,sic maledictio frustra non veniet. Qua sententia omnino videtur significari,maledictioné quę sine iusta ratione in aliquem profertur,non esse metuẽdam ei cui maledicitur,sed tantum reputandam,veluti auem aliquam quæ auolat,nec amplius videtur. Ita enim et huiusmodi maledictio tantum leuẽ aërẽ verberat, ac in aëre vagatur,et instar auis volantis et aërem verberantis euanescit. Aliud est de maledictione quę zelo iustitiæ in impios emittitur ab habẽtibus authoritatem,qualis fuit maledictio Helizæi in pueros prolata,et à Petro prolata in Simoné Magum. Talis enim nõ se habet instar auis auolantis,sed instar gladij verberantis et vulnerãtis. Sic et Græca negatiue habẽt in hũc modum. Sicut aues volant et passeres,sic maledictio vana non superueniet alicui. Potest et in hunc sensum nostra lectio accipi quanquã omissa sit negatio. Nam dicere,maledictum frustra,hoc est,sine iusta causa prolatum in quempiam,superueniet sicut auis, rectè significat nõ superuenturum ei stabiliter, sed statim discessurũ ab eo,et vt vagam auem huc illucque instabiliter volantem euaniturum,nec figendum in illum contra quem prolatum est,et in quem directum est,vnde bene comparatur aui ad alia transuolãti et quolibet vadenti. Hac sententia ergo confirmantur imbeciles contra blasphemos,necnon et contra eos qui ipsos mendacijs onerant,et famam denigrare conantur. Nam et hi contemnẽdi hac sen-

tentia insinuantur,iuxta illud:Conscia mens recti famæ mendacia ridet. Educit enim tandem quasi lumē dominus iustitiam piorum,et iudicium eorum tanquam meridiem, vt est Psal.36. Vnde rectè Titus Vespasiani filius,audiens sibi quosdam maledixisse,dixit:Ego cum nihil faciam dignum,propter quod contumelia afficiar,mendacia nihil curo. Communiter tamen aliter à nostris hæc sententia intelligitur affirmatiue in hunc sensum. Sicut auis vt passer vel hirundo è nido suo ad alia et alia volat, redit tamen in nidum suum vnde auolauit: ita maledictio quæ frustrà in aliquem profertur superueniet in illum,à quo progressa est,ita vt ea maledictio sit ei contra quem dicta est velut auis in aëre vagans, ei verò à quo emissa est veluti auis in nidum suum reuersa, quia redundabit in caput eius, et propter eam à se in alium prolatam, maledictioni ipsemet subiacebit.Hunc sensum etiam Hebræi plerią; hic intelligunt, accipientes particulam לא Lo, quæ cum Aleph significat ferè non, positam vt alicubi fit,pro לו Lo cum Vau, quæ significat pronomen ei,vt vertendum sit sic,maledictio frustrà ei veniet, qui scilicet eam protulit. Atque hoc secutus videri potest noster interpres qui vertit, in quēpiam superueniet,nempe in eum qui maledicit alteri.

3 *Flagellum equo,& camus asino, & virga in dorso imprudentium.*

HOC est,sicut flagellum equo conuenit vel debetur,& camus vel frenum asino,ita conuenit & debetur virga dorso imprudētium. Pulchra cōparatio, qua innuitur quod quēadmodū equus & asinus domestica scilicet animalia,quorum vsus nobis est necessarius,quoniam ratione carent flagello & freno opus habent, quibus ad opera sua impellantur,aut ab indomita sua petulantia cohibeātur:ita & imprudentes,quoniā prudētia & ratione nō reguntur,virga opus habēt & castigatione, qua & adigantur ad ea, quæ officij eorum sunt, & contineantur à suis insolentijs ac prauis desideriorum impulsibus. Hinc satis intelligere licet,& quam rectè insipiētes cōparētur equo & asino,& quare eis virga ac castigatione opus est,sicut equo & asino opus est flagello & camo.Flagello enim his animalibus opus est,vt ad opus suū progrediātur, ac festinent,camo vt cohibeantur,& ne à recta via declinēt.Vtrumq; istorum stultis virga præstat.Quod autem flagellum equo,& camus asino tribuatur,non sic accipiendum, quasi vnum vni, & alterum alteri approprietur,cum flagellum potius tardo asino,et camus petulanti equo videatur tribuendum, sed cum vtrumque vtrique conueniat, tamen elegantiæ causa vnum vni, et alterum alteri tribuitur diuisim, phrasi Hebraica, quæ in scripturis sæpè occurrit, quanquam nihil vetat dicere quod Salomon vtriusq; animalis naturam aspiciens, equo quo ad festinandum vtimur flagellum tribuit, vt ad cursum incitetur, asino quo ad

onera ferenda lento gradu vtimur, camum tribuit, quo in suo lento gradu bene deducatur. Vt sic per diuersa hæc animalia & diuersas eorũ proprietates, intelligamus etiam insinuari quosdã non nisi suo malo, & quasi flagello impelli ad sapientiam & virtutis cursum, alios admonitionibus & correptionibus veluti camo & freno moderatius cohibẽdos ac deducẽdos. Beda simili modo in his animalibus & diuersis quæ eis tribuuntur philosophatus, per equũ, cuius natura indomita est & superba, superbos, per asinos luxuriosos ac lubricos designari intelligit. Et illis quidem, ob superbiæ repressionem necessarium esse diuinum aliquod flagellum, istis verò vtilem esse infirmitatem carnis, qua cohibeantur, vt qui spõte conuerti nolunt, coacti flagellis conuertãtur à vitijs. Prior sensus simplicior est. Conuenit cum hac sententia quod Propheta Regius cum monuisset ne similes essemus equo & mulo, quibus non est intellectus, mox subiungit ad Deum conuersus: In camo & freno maxillas eorum constringe qui non approximant ad te. Et supra cap. 10. dicitur: Virga in dorso eius qui indiget sapientia. Conuenit & illud vulgaris prouerbij: Phryx plagis emendatur. Contra verò generosus animus, vt ait Seneca, rectius ducitur quàm trahatur.

Psal 31.

4 *Ne respondeas stulto iuxta stultitiam suam, ne efficiaris ei similis.*
5 *Responde stulto iuxta stultitiam suã, ne sibi sapiens esse videatur.*

Difficultas hic quædam est, quomodo contraria duabus his sententijs præcipiat. Nam contraria sunt, Non respondeas stulto, &, Responde stulto, maxime cum vtrobique addatur iuxta stultitiam suam. Et potest hæc difficultas duobus modis tolli. Primo enim iuxta Bedam intelligi potest, sapientem voluisse significare stulto stulte loquẽti, quandoque respondendum quandoque non. Vtrunq; enim faciendum est, pro temporum & personarum diuersitate. Nam & quandoque stulti stultus sermo cõtemnendus est, nec habendus dignus responsione, ne si quis semper omnia dicta stulti reprehendere & confutare voluerit, etiam in stultitiam aut stultitiæ notam incidat, dum facit quæ stultitiæ sunt respondendo ad ea quæ contemnenda erant, & respondendo illi in quo nullus proferetur fructus. Vnde supra dixit. Noli arguere derisorẽ ne oderit te. Quandoq; vero stulto inepta loquenti respondendum est, vt cum periculum est, ne alijs sua stultitia noceat, sibique nimis placeat dum nullum audit sibi contradicentem, ac ob id sibi sapere videatur, audeatque frequentius, & liberius suam profundere stultitiam in aliorum detrimentum. Itaque rationes diuersæ, quæ in diuersis indicantur sentẽtijs, ostendunt quando sit stultis respondendum, & quando non. Aliter dici potest, quod cum dicit sapiens, ne respondeas stulto iuxta stultitiam suam, vult stulto stulta proferenti, non esse etiam stulte respondendum, sic scilicet vt sapiens eius imitetur stultitiam, vt si stultus maledictis aliquem

Sup. cap. 9

quem

quem incessat, & probris impetat, aut si carnalia proferat alius vicissim similia regerat & respondeat. Sic enim similis stulto efficietur, stulta & ipse committens. Cum vero dicit, Responde stulto iuxta stultitiam suá, vult pro exigentia stultitiæ stulti respondendum esse ei, sed rationibus & verbis quæ sapientem decent, vt scilicet prudenti responsione ostendatur ei stultitia sua, nec sibi sapiens esse videatur. Itaque in diuersis sententijs iuxta hunc intellectum quem tradit Lyranus præpositio, Iuxta, accipitur aliter. Nam in priori sententia significat imitationem, in secunda exigentiam. Iuxta priorem intelligentiam potest vtrobique significare exigentiam, vt significetur aliquádo respondendum stulto pro exigentia, aut merito stultitiæ eius, aliquando non respodendum ei vt mireatur. Beda vtrobiq; intelligit significari imitationem, vt significetur quádoque non imitandum in responsione stulti sermonem, sed tacendum, & contemnendum, aliquando imitandum, & alterius stultam superbiam alia decutiendam stultitia, quod nonnumquam prudenter fit, quomodo Paulus dicit factus sum insipiens, vos me coegistis. Septuaginta sensum secundo loco positum videntur secuti. Habent enim sic: ne respondeas stulto, secundum stultitiam eius, vt ne similis illi fias. Sed responde stulto ad stultitiam eius, vt ne sapiens videatur apud sese. Conuenit cum hac doctrina illud quod Çicero in Apologia sua Salustio opposuit, Mihi, inquit, ratio habenda est non quid Salustius merito debeat audire, sed vt ea dicam quæ ego honeste essari possum.

6 *Claudus pedibus, & iniquitatem bibẽs, qui mittit verba per nuncium stultum.*

MVltæ sententiæ hic congeruntur concernentes stultos, & imprudẽtes. In quibus omnibus semper occurrit apud hebræos dictio כְּסִיל Cesil, & apud Græcos ἄφρων, pro quo noster vertit stultus, imprudens, insipiens. Hac sententia designatur quam ineptè & perniciose facit, qui negotia aliqua seria apud aliquem peragenda, aut verba quædam alicui referenda, committit imprudenti. Talis comparatur claudo pedibus, quia perinde se habet ac si ipse nõ posset ambulare, quòd tam inutili vtatur ministro, cum potius deberet ipse ire. Comparatur etiam iniquitatem bibenti, aut potius ipse dicitur bibere iniquitatem, quia stulti sui legati iniquitaté, multum & abunde sentire & perferre cogitur, dum damna multiplicia percipit ex imprudenti & iniqua stulti legati actione & verborum relatione. Itaque bibere iniquitaté, vel vt alij melius vertunt, Bibere damnum (nam vtrunque dictio Hebraica significat, & eodem recidit) est satiari ac repleri malo, quomodo Iob 21. dicitur, de furore omnipotẽtis bibet. Et cap. 34. dicitur, bibit subsannationé quasi aquá, pro eo quod est, ab omnibus malè audit & subsannatur. Qui ergo mittit verba ad aliquem deferenda per imprudentem & ignominia se afficit, quasi

esset

esset claudus pedibus,& damno se afficit, ac quasi iniquitate alterius,& damno plurimo repletur. Aut qui vtitur legatione imprudentis dicitur claudus pedibus, quia impedit negotiorum suorum progressum, & perinde se habet: ac si se faceret claudum,& ineptum ad eũdum, quia quod per illum male gestum est,& peccatum, ipse postea corrigere per sese nõ poterit. Itaque quasi seipsum priuat potestate eundi ad tractandũ suum negotium. Hebræa enim habent pro claudo pedibus,Succidit pedes,sibi scilicet,hoc est,perinde se habet,ac si sibi pedes succideret,quia se magno damno afficit suaque negotia perplexa reddit & se priuat potestate eũdi per sese,ad corrigendum quod male transactum est. Ita enim frequenter imprudentes legati negotium inuoluunt,vt restitui non possit. Monet ergo prouerbium videndum diligenter cui res serias committas. Quod si in quauis alia re curandum est, maxime seruandum est ijs, qui verba Euangelicæ prædicationis mittunt disseminanda in populum, & negocia aliqua ecclesiastica, per legatos peragere coguntur. Nam si hæc imprudentibus, & potissimum si hæreticis commiserint, tanquam claudi non facile poterunt in posterum per sese corrigere quod peccatum est, & de iniquitate eorum bibent, pœnas cum eis daturi quos miserunt.

7 *Quomodo pulchras frustra habet claudus tibias, sic indecens est in ore stultorum parabola.*

CVM variè hæc sententia vertatur,& intelligatur in Hebræis, satis tamen constat sic potissimum verti posse. Tollite tibias à claudo,& parabolam in ore stultorum, per imperatiuum scilicet, quomodo & Septuaginta verterunt,vt sit sensus: Quemadmodum tibię nõ conueniunt claudo:ita nec parabola stulto, quem sensum secutus est noster interpres,qui verbis quibusdam additis, sensum potius expressit quàm verba. Et significatur,quod quemadmodum claudus, etiamsi tibias habeat,eásque pulchras,non potest tamen eis bene vti,ideoque ex hac parte frustrà habet pulchritudinem tibiarum, cum ea potissimum consistat in illarum pulchro & decenti vsu:ita prouerbialis aliquis sermo, ac sententia quæuis,sapientiæ plena,non conuenit nec decens est in ore stultorum,quia quamuis per sese pulchra sit & bona,non possunt tamen illi ea rectè vti. Deinde quemadmodum pulchræ tibiæ,non adferũt ornamentum claudo,eo quod eis bene vti non potest:ita nec parœmia & doctrina adferunt honorem stulto,qui inconcinnè & ineptè eis vtitur, non bene & opportune applicando. Postremò quemadmodum claudus,etiamsi pulchras habeat tibias,tamen inæqualiter ambulat,quod vna tibia alteri in longitudine non respondeat: ita etiamsi in ore stultorum sit prudens aliquis sermo,tamen cum alijs eorum verbis ac factis non consentit, sed velut inæqualibus tibijs ambulant, dum quædam rectè, quædam ineptè dicunt. Dici potest hæc sententia contra eos in quorum ore semper est

Euange-

Euangelium, quique illud ex officio alijs prædicant, cum improbæ sint vitæ, quales omnes Sapiens stultos vocat. Sancta enim hæc prædicatio illis indecens est, vt qui ea nec ornentur, nec eandem ornent, sed inæqualitate dictorum & factorum dehonestent, quantum in se est, omnino claudis similes, qui pulchras quidem habent tibias, sed eis non pulchrè incedunt. Claudicant enim & illi in duas partes, dum ore Deum, vita mundum prædicant.

8 *Sicut qui lapidem mittit in aceruum Mercurij, ita qui tribuit insipienti honorem.*

PRo eo quod noster vertit, aceruum Mercurij, Hebræis vnica dictio est מַרְגֵּמָה Margema, quæ propriè significat congregationem vel aceruum lapidum à verbo רָגַם Ragam, quod lapidare, vel lapidibus obruere significat. Secundum hanc significationem, quidam hũc locum, sic intelligunt, Sicut qui proijcit lapidem aliquem preciosum in aceruum aliquem communium lapidum: ita facit qui tribuit insipienti honorem, quia sicut ille facit contra decorum, ita & iste, cum honor solis debeatur sapiẽtibus, vt supra dictum est in primo versu. Et sicut in aceruo lapidum communium perit precium, & bonitas lapidis preciosi, ita perit inter vitia stulto attributus honor. Alij dictionem Hebraicam intelligunt significare fundam. Sic enim accepit Chaldæus Paraphrastes, & Septuaginta qui habent σφενδόνη, id est, funda, vt sit sensus: Sicut qui ligat lapidem in funda: cuius versionis etiam Liranus meminit. Et tunc significatur, quod sicut qui ligat lapidẽ in funda vt proijciatur, & pereat, ita qui stulto honorem tribuit rem facit mox perituram in eo, nec diu in eo permansuram. Rursus sunt inter Hebræos, qui dictionem Margema putent hic significare purpurã, vt sit posita pro אַרְגָּמָן Argaman, quod purpuram significat, & erit sensus rursus de communi lapide ligato in veste preciosa, qualis est purpura, vt significetur inepte facere qui honorem stulto tribuit & ei iungit quod ei nõ competit, sicut inepte facit, qui lapidem aliquem vilem, & abijciendum ligat in purpura. Atque alterum horum duorum sensuum posteriorum videtur desiderare verbum Hebraicum, ligare, quod Hebræis est pro eo quod nos habemus, qui mittit. Quæ nostra lectio optimè accipi potest in sensu primo posito, vt de lapide precioso intelligatur, & per aceruum Mercurij, intelligatur aceruus communium lapidum qui poni solet ad discrimen viarum, qui Mercurij dicebatur, quod dux ille viæ haberetur, & Deus mercaturæ. Nam quod per aceruum, Mercurij Lyranus putat intelligi posse nummos illos proiectiles, quibus in computis vtimur & intellectus, quem iuxta illam acceptionem tradit, ridicula nimis videntur. Simplicius tractauit hunc locum Beda, intelligens per missionem lapidis in aceruum Mercurij designari cultum idolorum & gentilium deorum, inter quos potissimum

à plerisque colebatur Mercurius, vt mittere lapidem in eius aceruum sit aliquid contribuere materiæ ex qua ei templum extruatur, sicut explicuit Lira. Itaque significabitur eum qui stulto confert honorem, similiter delinquere atque is qui gentium deos honorat, quia vterque honorat eum cui non debetur honor.

9 *Quomodo si spina nascatur in manu temulenti, sic parabola in ore stultorum.*

PArabola in ore stulti, recte cõparatur spinæ in manu ebrij. Primum quia sicut ebrius, eo quod sit destitutus per ebrietatem iudicio, vsuq; rationis, non potest spina, quam manu gerit, bene vti, sed contra ea abutitur seipsum & alios lædens: ita doctis prudentibúsque sententijs, stulti ob defectum sapientiæ & rationis non solum, nõ vtuntur bene, sed cum & suo & aliorum detrimento, quemadmodũ patet in indoctis hominibus qui scripturas sacras legentes & alijs prædicantes, eas deprauant ad suam ipsorum & aliorum perditionem, vt habet Petrus. Vnde intel-
2.Pet 3. ligere licet quam rectè & stultus temulento, & parabola in eius ore, spinæ comparetur in manu ebrij. Secundo quia sicut ebrius per ebrietatem suam ita decipitur, vt cum putat se vel florem vel fructum aliquem decerpturum in horto, aut commune aliquod lignum manu tractaturum, incidat inopinato in spinam, à qua læditur cum multorum irrisione: ita & inopinatum est, vt in ore stultorũ inueniatur aliqua prudentia, & cum inuenitur, nocet eis magis quã prodest, & risum potius prouocat in alijs, quam venerationem ita vt dicatur de eis illud veteris prouerbij, Num &
1.Reg 10. Saul inter prophetas? Et hæc quidem sufficere possent videri pro sententiæ explicatione, si dictum fuisset, Quomodo si spina sit in manu temulenti, sed aliud quid insinuare videtur verbũ, Nascatur, quomodo, si spina nascatur, pro quo Hebræa habent, Ascendit, & Græcis ἄκανθαι φύονται, hoc est, spinæ nascuntur vel germinant, nisi dicamus spinam nasci in manu temulẽti nihil esse aliud, quam eam ibi fortuito inueniri & obuenire.

10 *Iudicium determinat causas, & qui imponit stulto silentium, iras mitigat.*

ADmirari quis meritò posset hanc versionem, quod cum Hebraica veritate, vt iam legitur, nullam omnino videatur habere correspondentiam vel similitudinem. Sic enim Hebræa iuxta simplicissimam & probabilissimam intelligentiam (nam & ipsa sunt valde ambigua, & variè accipiuntur) habent ad verbum: Magnus creat omnia, et mercedem dat stulto et mercedem dat transgressoribus. Qua sententia significatur quod magnus dominus deus qui omnia creauit et gubernat, non solum sapientes, sed et stultos et transgressores legis suæ tanquã suos mercenarios pascit, Quod vocat dare mercedem, quia ipse alit eos, ac si deberet

deberet eis escam, tanquam eorum dominus, quemadmodum quispiam tenetur dare mercedē suis mercenarijs. Aut loquitur de mercede, quam impijs reddit, tanquam omnium dominus et creator, iuxta eorum merita, irrogādo scilicet, et eis qui per stultitiā peccant aut ignorantiam, et eis qui per malitiam voluntariè transgrediuntur, commerita supplicia, siue hic, siue in futura vita. Cæterum cum sint hebræa admodum obscura, et quæ ad varios sensus trahi possunt, noster interpres punctis tantum, & literis quibusdam mutatis, lōgè alium sensum hic intellexit; sicut & Septuaginta similiter diuersum, quod quomodo factum sit, quo minus miremur sciendum est, nostrum pro prima dictione רַב Rab, quæ magnum significat, puncto tantum variato legisse רִיב Rib, quod iudicium significat & litem. Secunda dictio, quæ significat nonnunquam formare vel creare, significat etiam fugare, prohibere & vincere, quomodo teste Pagnino etiam hic quidam Hebræi accipiunt. Est enim ea dictio de qua & superiori capite dictum est in illud, Ventus aquilonaris dissipat pluuias. Itaque noster intellexit hunc sensum, Iudicium dissipat omnia, hoc est, determinat omnia negotia & causas. In sequenti parte pro participio שֹׂכֵר Socher, quod bis positum significat reddere mercedem, legit bis, quēadmodū & Septuaginta videntur semel legisse שֹׁבֵר Schober, quod conterere significat & confringere, Beth scilicet legens pro Caph, inter quas literas est maxima similitudo, vnde vertit imponere silentiū & mitigare, quod non est aliud quam confringere. Et pro עֹבְרִים Oberim vertit iras, quia dictio עֶבְרָה Aebrah ab eadem radice significat iram. Septuaginta qui & ab Hebraica veritate, & à nostra lectione diuersum tradiderunt sensum, quid secuti sint, similiter diuinare potest qui Hebræa norit, & eorum ambiguitatem. Habent enim sic, πολλὰ χειμάζεται πᾶσα σὰρξ ἀφρόνων, συντριβήσεται γὰρ ἡ ἔκστασις αὐτῶν, id est, frequenter, vel multum tempestate iactatur omnis caro insipientium, conteretur enim excessus eorum. Quæ ideo dicta sunt, ne quis nostram lectionem, quasi nihil habentem commune cum Hebræis planè reijciat, cum sententiam contineat conuenientissimam. Significat enim quod sicut iudicium iustitiæ determinat & definit, omnes causas controuersas inter homines, & per hoc dissidia eorum dissoluit: ita & vir prudens, qui sua prudenti æquitate, & iudicio imponit stulto silentium, mitigat iras quas sua imprudentia stultus excitauit, & excitaturus erat. Vt hinc intelligamus bonitatem & vtilitatem iustitiæ & prudentiæ ad superandum malitiam imprudentiæ, & qua re improbitas hominum & stultitia superari possit, vt in pace homines viuant cum stultis imprudentibus ac improbis. Et potest sententia accipi, aut per partium comparationem ad inuicem hoc modo: Sicut iudicium determinat causas, ita qui stulto imponit silentium iras mitigat. Vel sine comparatione, hoc modo: Iudicium determinat causas, & qui per iudicium illud imponit stulto silentium mitigat

 iras,

iras, quasi diceret, Rem valde bonam facit.

11 *Sicut canis qui reuertitur ad vomitum suum, sic imprudens qui iterat stultitiam suam.*

PVlchra similitudine imprudens iterans suam stultitiam, hoc est, improbus repetens nequitiam suam comparatur cani reuertenti, ad id quod euomuit resumendum, quam similitudinem ex hoc loco, etiam D. Petrus in secunda sua epistola desumpsit contra quosdam, qui ab agnita veritate relapsi sunt in errores & impietatem, Cōtigit (inquit) eis illud veri prouerbij, Canis reuersus ad vomitum suum. Primum enim dum cani, animali impudico, inuerecundo, & ad nihil fere aliud vtili, quam ad vane oblectandum, peccatorem comparat, significat quam sit in sese abiectus, & vilis homo peccator, in multis conditionibus cani similis propter quod & alias canibus peccatores assimilantur, vt cum dicit dominus: Nolite sanctum dare canibus, Et, non est bonum sumere panem filiorum, & mittere canibus. Secundo dum cani reuertenti ad vomitum comparatur peccator, iterans suam impietatem, significatur, quam sit res fœda & abominanda iterare impietatem semel relictam, quam scilicet fœdum est, eandem fœditatem quam semel eiecit resumere quod cum quilibet videt, nauseam sentit & abominatur. Vnde bene de peccatoribus dicit propheta: Corrupti sunt & abominabiles facti sunt in iniquitatibus suis. Nec tantum peccator cani similis est, in repetendo fœditatem suam sed etiam in vomitu canis. Sicut enim canis id quo grauatur eijcit & tamen hoc ipsum, quod tanquam noxium abiecit, reuocat, & pro cibo assumit: ita & peccator sæpe conscientia arguente compunctus, quo grauatum se sentit peccatum, detestatur, abijcit, & per confessionem euomit, conscientiam suam ea ratione alleuans, sed per stultā suam instabilitatem, quod tanquam malum detestatus est, rursum tanquam sibi bonum, & tanquam quod ipsum pascere valeat in cibum concupiscentiæ suæ repetit. Sic ferè hanc parabolam tractat D. Gregorius 3. parte curæ admo. 31. Canis quippe (inquit) cū vomit profecto cibum qui pectus deprimebat, proijcit, sed cum ad vomitum reuertitur, vnde leuigatus fuerat rursus oneratur. Et qui admissa plangūt profecto nequitiam de qua male satiati fuerant, & quæ mentis intima deprimebat, confitendo proijciunt, quam post confessionem dum repetunt, resumunt. Proinde hinc intelligere licet, quam apta sit similitudo à sapiente indicata, quam si peccator quisque presse consideraret & ex ea intelligeret, quam fœdum sit redire ad peccata relicta, & quam hoc planè caninum sit, retrahi facile posset, & cohiberi à peccatorum reiteratione, nolens in se admittere quod etiam in canibus detestatur. Eodem tendit & altera similis parabola à D. Petro superaddita: Sus lota, in volutabro luti, pro ad volutabrum luti, scilicet reuersa. Et quod est in Ecclesiastico.

2. Pet. 2. — Matth. 7. — Matth. 15. — Psal. 51. — Gregorius — Eccli. 34

Qui

Qui baptizatur à mortuo,& iterum tangit mortuum,quid proficit lauatio illius? sic homo qui ieiunat in peccatis suis,& iterum eadem faciens, quid proficit humiliando se? orationem illius quis exaudiet?

12 *Vidisti hominem sapientem sibi videri? magis illo spem habebit insipiens.*

CVM multis iam sententiis multa in stultos dixerit,hoc iam versu ineptissimum stultorum genus indicat, cui præferendi sint hi, qui pro insipientibus vulgo habétur. Sunt autem hi qui sapientes sunt in oculis suis,hoc est, vt bene vertit noster interpres hebraicam phrasim explicans,qui sapientes sibi videntur,de qualibus dicit Paulus Romanis: Dicentes se esse sapiẽtes,stulti facti sunt. Et Esaias: Væ vobis qui sapientes estis in oculis vestris,& coram vobismetipsis prudentes. Tales qui sic sibi videntur sapientes,vt de sua sibi placeant sapientia, alios præ se contemnentes, aut sunt frequẽter omnium penè rerum imperitissimi ac indoctissimi, putantes se intelligere,quæ non intelligunt,aut etiamsi pleraque bene sciant, tamen agnoscere nolunt se pleraque nescire quæ ab alijs discere debeant. Itaque cum ab alijs sapientiam discere nolint, nulla spes est vt aliquando sapientes fiant, seu insipiẽs magis illo spem habebit, hoc est,magis sperandum est de insipientis alicuius,qui talis vulgo habetur,salute & sapientia adipiscenda, quam de illius. Non enim cum dicitur insipiens magis illo spem habebit,significatur quod ipse insipiẽs maiorem spem habebit quam ille,aut quod magis sperabit quam ille. Neuter enim spem talem habet, sed intelligendum est de spe quam homines de insipiente habere possent, vt sit sensus: Insipiens habebit spem apud homines,vel in cordibus hominum,hoc est, homines magis de eo sperabunt. Vnde Hebræa verti possunt. Spes est de stulto magis, quam de illo. Demonstrat huius sententiæ veritatem,quod de Scribis & Pharisæis, ac plebe Iudaica legitur in Euangelijs. Illi enim quoniam sibi placebant de sapientia & cognitione legis,nec à Christo,nec à quouis alio se doceri patiebãtur,ita vt cæco dicerent: In peccatis natus es totus,& tu doces nos? Proinde nulla spes fuit cõuersionis eorum & fidei in qua vera est sapientia cum interim vulgus indoctum quod suam insipientiam agnoscebat, & auide Dei sapientiam ex ore Christi audiret, & ex eo plerique in ipsum crederent,ita vt sicut Christus de se dixit, factum sit, vt qui non videbant,viderent,& qui videbant cæci fierent. Demonstrat sententiæ veritatem,& quod in hæreticis quotidie experientia docet. Videmus enim in eis,non solum eos qui iuxta seculi æstimationem docti videntur, sed etiam indoctissimos quosque de plebe,quoniam sibi persuadent se intelligere scripturas,& Spiritu sancto afflatos esse, nullam quantumuis doctiorum institutionem admittere, ita vt ob id vel nũquam vel raro tales conuerti contingat, proinde non caret efficacia quod per interrogatio-

Rom. 1. Esa. 5 Ioan. 9 Ioan 9.

nem vnumquemque sapiens compellat dicens: Vidisti hominem sapientem sibi videri? quasi diceret, Si ex diligenti animaduersione obseruasti aliquem esse qui sibi videatur esse sapiens, non est quod multum labores in illo docendo, sed scito desperatam esse propemodum eius resipiscentiam & salutem, magisque tibi sperandum de eo qui planè imprudens & indoctus habetur. Conuenit cum hac sentẽtia, quod praeclarè scripsit Fabius lib. 1. Nihil, inquit, peius est ijs, qui paulum vltra primas literas progressi, falsam scientiæ persuasionem induerunt. Nam & credere præcipiendi peritis indignantur, & velut iure quodam potestatis, quo ferè hoc hominum genus intumescit, imperiosi atque interim sæuiẽtes stultitiam suam perdocent. Nec minus error eorum nocet moribus.

13 *Dicit piger, Leo est in via, & leæna in itineribus.*

POst plerasque sententias concernentes stultitiam & insipientiam, subiunguntur iam aliquot ad pigritiam pertinentes, quarum prima hæc supra habita est & exposita cap. 22. versu 14. vnde patet hac sententia nihil aliud significari quam pigrũ, cum ad opera aliqua foris agenda vocatur se per pigritiam excusare, prætexendo magna pericula quæ tamen non sunt. Tantum hoc monendum hic, itineribus positum pro vijs vel plateis.

14 *Sicut ostium vertitur in cardine suo, ita piger in lecto suo.*

SVperiori sententia indicat quid pigrum domi contineat, hac verò quid domi agat, nempe quod sicut foras non egreditur ad opera debita, ita nec domi vacat rebus honestis, vsqueadeò deditus otio, vt ne otium quidem otiosè et quiete ferre possit. Sicut, inquit ostium vertitur in cardine suo, ita vt moueatur nunc in vnam, nunc in aliam partem, fixè tamen cardini suo semper adhærens: ita piger etiam cum nõ dormit, nec lecto ei amplius opus est, vertitur in lectulo suo, nunc in hoc, nunc in illud latus, adfixus pertinaciter lecto, sed in eo inquietus, qui quieti tantum & somno destinatus est. Pulchrè ergo pigritiei absurditatem depingit, significando pigrum etiam quietè vti inquiete, & nec tunc quietem relinquere posse cum incipit esse molesta. Potest & aliter accipi hæc sententia, nempe vt hic sit sensus: Sicut ostium vertitur in cardine suo, nunc ad aperiendum illud, nunc ad claudendum, nunc vt egrediantur homines, nunc vt ingrediantur: ita piger voluitur in lecto suo, nunc proponẽs surgere & egredi ad opus, nunc sese retrahens & lecto includens. Quem sensum indicat Beda, scribens: Sicut ostium in cardine vertuntur, modo exire ad opus, modo ad quiescendum redire proponentes. Ex quo etiam patet mysticè hanc sententiam accipiendam de lecto prauæ consuetudinis & vitiorum, in quibus quidam cum voluptate quiescunt, volutantes sese de vno vitio in aliud, & nunc quidem proponẽtes vitia relinquere, nunc

nunc verò in eadem relabentes, præ pigritia, virtutis viam & labores arripere recusantes.

15 *Abscondit piger manus sub ascella sua, & laborat si ad os suum eas conuerterit.*

SVperior sententia monstrat, quid præ pigritia faciat in lecto piger, hæc quid iam relicto lecto, significans etiam adeo ipsum se tradere quieti, & otio, vt etiam quæ sibi sunt necessaria, & paruo constant labore, pigeat sibiipsi impendere. Abscondit (inquit) piger manus, quas ad operandum extendere deberet sub ascella sua, & laborat, hoc est, molestum est ei ac fatigatur si ad os suum eas capiendi cibi gratia conuerterit. Cætera vide superius in cap. 19. vbi versu 24. similis habetur sententia. Nec mirari quis debet, quod in varijs locis eiusdem sententiæ sit in hoc libro repetitio. Id enim vel ex eo accidit quod a diuersis collectio facta sit, vel ex eo quod eadem diuersis quadrent locis.

16 *Sapientior sibi piger videtur septem viris loquentibus sentẽtias.*

CVM multa vitia recitauerit pigri, tandem quod est maximum infert, nempe quod se sapientiorem reputet, septem viris, hoc est, plęrisque sapientibus, non qualibuscũq;, sed etiam talibus à quibus homines petere solent sana consilia, bona iudicia & doctas sententias. Hos enim designat per eos qui loquuntur sententias. Nam pro loquentibus sententias, hebraice est, reddentibus vel respondentibus sententiam. Cęterùm hæc arrogantia sapientiæ, quam hic pigro sapiens tribuit, dupliciter intelligi potest. Primũ q; ex nimia pigritia, non libeat illi doctos adire audire, & interrogare, prætexatque propterea se doctiorem esse, etiam doctissimis. Secundo quod in diligendo otio, & quiete sapientius se agere existimet, his qui multo labore ad sapientiam perueniunt, quique docendo alios, & respondendo prudenter, in magnis versantur laboribus, & occupationibus, vt significetur pigrum sibi persuadere, sapientius & melius se vitam instituisse suam, quam faciunt plæriq; sapientes, qui occupantur in respondendo cunctis prudenter. Et sane vtrunque horum accidere videmus, & quod pigri dum nolunt accedere loca publica, vbi traditur vera sapientia, in excusationem suæ pigritiæ fingunt se scire quę ibi docenda sunt, ac melius scire quam ipsi cõcionatores, & quod otiosum suæ vitæ genus, præferant laborioso, & molesto generi vitæ sapientum qui in docendis alijs occupantur, reputantes eos præ se stultitiores. Vnde in Ecclesiastico dicitur: Stultus complicat manus suas, & comedit carnes suas dicens: Melior est pugillus cum requiæ, quam plena vtraque manus cum labore, et afflictione animi. Proinde parabola indicat pigros deploratos esse nec magnam esse spem, vt aliquando sapiant sicut supra dixit de eis, qui sapientes sunt in oculis suis. Potest etiam intelligi hæc senten- Eccls. 4

ſententia ſignificari, pigros cum ipſi nihil agant, & aliorum factorum ſint curioſi ſcrutatores facile etiam ſapientum dicta factaq; redarguere, & carpere quaſi illis ſapientiores. Quod experientia docet eſſe veriſsimum.

17 *Sicut qui apprehendit auribus canem, ſic qui tranſit impatiens et commiſcetur rixæ alterius.*

APta comparatione is qui tranſeundo per viam, cum videns quoſdam inter ſe rixantes, impatienter fert iniuriam quam putat alterum alteri inferre, & ob id immiſcet ſe alterius liti, inſurgendo in eum, quem putat iniquam habere cauſam, aut obiurgando eos qui inter ſe litigant, aſsimilatur ei, qui canem auribus apprehēdit. Canis enim animal eſt maximè iritabile, nec alia re magis iritatur, quam ſi auribus apprehēdatur, parte ſcilicet minime tractabili in canibus. Quod qui faciūt, temerè contra ſe canem prouocant ad oblatrandum, inſurgendū & mordendum, cum id facilè vitare poſſent, canem intactum relinquendo. Ita qui alijs inter ſe contendentibus ſe immiſcet in cauſa ad ſe non pertinente, dum vel vni parti ſtudet fauere, vel vtramque vult reprehendere, animos iam per contentionem iritatos & accenſos, vel alterum ipſorum facilè contra ſe adeò prouocat, vt iam vel ambo, vel alter cum ipſo contendere incipiat, & in ipſum inſurgat nonnunquam & lædat, cum tranſeundo, & cauſam eorum intactam relinquēdo, omne incommodum effugere facilè poſſet. Monet ergo prouerbium non facilè quenquam ingerere ſeipſum debere aliorū cauſæ, ne temerè prouocet aliorum in ſe inimicitias & odia. Videtur contra feciſſe Moſes, qui vt eſt in Exodo, cum

Exod 2

vidiſſet duos Hebræos rixantes inter ſeſe, dixit ei qui faciebat iniuriam. Quare percutis proximum tuum? Quem ſtatim ſenſit in ſe inſurgentem et mordentem. Dicebat enim: Quis conſtituit te principem et iudicē ſuper nos? Num occidere me tu vis, ſicut heri occidiſti Ægyptium? Atque huius oblocutione coactus eſt exulare relicta Ægypto. Sed Moyſes id fecit laudabiliter, ac ſpiritu accēſus diuino, à quo iam deſtinatus erat dux & rector populi Iſraëlitici. Sapiens verò vult, vt ne temere nos ingeramus aliorum contentionibus, nec ex impatientia, ac contentioſo more. Et maximè locum habet in his, qui ſic ſe aliorum immiſcent contentionibus, vt eas fauore alterius partis foueant & accendant. Qui autem cum Chriſtiana modeſtia ſtudet ex charitate litigantes inter ſe conciliare, non eſt ſimilis apprehendenti canem auribus, ſed potius adblandienti canibus & iritatos canes, oſtenſis fragmentis panis, quieſcere facienti. Similiter qui pro authoritate, qua fungitur ex zelo iuſtitiæ, inter colliticantes ſeſe immiſcet, iniuriam facienti ſilentium imponens, non eſt ſimilis apprehendenti canem auribus, ſed percutienti canem baculo, & abigenti ne noceat.

18 *Sicut noxius est qui mittit sagittas & lanceas in mortem.*
19 *Sic vir qui fraudulenter nocet amico, & cum deprehensus fuerit, dicit, ludens feci.*

VErba illa, cum deprehensus fuerit, non sunt in Hebręo, sed à nostro interprete, imitante hac in parte Septuaginta, explicãdi causa sunt addita. Nec est, Sicut noxius est, sed, Sicut abscõdit se, quamuis alij aliter accipiant dictionem Hebraicam, cuius significatio non potest esse satis certa, quod tantum hoc loco in scripturis occurrat, in ea forma qua hic ponitur. Sensus ergo est: Sicut qui mittit in aliquem sagittas, & lãceas ad occidendũ, noxius est, nõ simpliciter, nec vno modo, sed valde noxius est, eo quod talis occultè hoc faciat volens latere, vt post mortẽ inflictam possit inficiari, quodque hoc repente faciat, & præter expectationem, vt duplici hoc nomine eius malum vitari nequeat: (Sagittarum enim eiaculatio, & absconditè fieri solet, & adeò repentè, vt prauideri nequeat) talis est qui amico suo nihil mali ab ipso metuenti per occultam & tectam fraudem nocet, eumque decipit, studens omnibus modis latere, & si deprehensus fuerit, dicit se non ex malo fecisse animo aut serio, sed fecisse per iocum, quasi diceret: Eo peior est ille alijs qui damnum inferũt, quòd & dum nocet, & post illatum damnum vult haberi pro amico. Comparantur ergo ficti amici, qui clanculum nocẽt, & suam malitiam dissimulant, his hominibus qui omnium pessimi & perniciosissimi habẽtur, quales sunt qui sagittis ex occulto hominẽ impetunt, aut faces ardentes alienis tectis inijciunt. Nam pro sagittas & lanceas, Hebræa habent faces & sagittas. Tales enim lõgè perniciosiores sunt his qui gladijs coram & cominus hominem ad occidendum aggrediũtur, qui videri possunt & vitari fuga, aut resistendo superari. Non sic autem alij. Itaque significatur, illos esse maximos inimicos, ac perniciosiores apertis hostibus, qui cum pro amicis se gerunt, & haberi volunt, nocere secreto student. Perditissimi, inquit Cicero, hominis est simul & amicitiã dissoluere, & fallere eum qui læsus non esset nisi credidisset.

20 *Cum defecerint ligna extinguitur ignis, & susurrone subtracto, iurgia conquiescunt.*

APerta est parabola, qua significatur quod lites & nascuntur & fouentur communiter à malis linguis, sicut ignis fouetur à lignis, & proinde si quis iurgia velit conquiescere prouidendum esse, vt susurrones, qui sua maledica lingua ea suggerunt, vnde lites oriũtur & nutriuntur, amoueantur & subtrahantur. Deficiente enim causa, deficiet & effectus. Notandum autem bene, iurgia, lites, & discordiam igni comparari, & susurronem lignis. Sicut enim ignis omnia deuorat & perdit, sic & discordia omnia vastat. Cõcordia enim, vt ille dixit, paruæ res crescũt,

Matth. 12. discordia maximæ dilabuntur. Et: Omne regnum in se diuisum desolabitur. Hoc ergo tantum malum è nulla re alia magis habet fomentũ, quam à susurronibus, qui omnia celanda deferunt, in peiorem partem dicta factaque exaggerantes, ac de suo pleraque affingentes, vnde non immerito dixit Propheta Regius: Detrahentem secreto proximo suo, hunc Psal. 100. persequebar. Et Leuitici 19. speciatim præcepit Dominus: Non eris criminator & susurro in populo. Hinc enim videmus in omni communitate siue priuata, siue publica, esse eas quæ sunt vbique cõtentiones. Hinc in Ecclesia ipsa tot iam videmus iurgia, & de dogmatibus fidei, atq; Ecclesiæ statutis concertationes, quod omnia plena sint susurronibus, qui omnibus pijs ordinationibus detrahunt, in populo spargentes varias calumnias, quibus simplices accendunt contra ecclesiastica dogmata, quibus & accensum iam ignem illum omnia pia deuorantem fouent. Secutus est sapientis cõsilium hic insinuatum, Titus imperator, qui delatores cæsos flagellis ac fustibus, deportari iussit.

12 *Sicut carbones ad prunas, & ligna ad ignem, sic homo iracundus suscitat rixas.*

SImilis est hæc sententia superiori, in hoc differens, quod hic iam altera indicatur causa litium & contentionum, quæ & ipsa se habet ad lites, vt ligna ad ignem, homo scilicet iracundus, vel vt habent Hebræa, vir contentionum, hoc est, homo contentiosus, quales ferè sunt homines iracundi, qui ob leuissimam causam contendunt. Sicut ergo carbones se habent ad prunas, eas scilicet augẽtes cum apponuntur, & sicut ligna se habent ad ignem quem fouent & augent, sic homo iracundus & litigiosus suscitat rixas, efficiens scilicet, vt lis aliqua parua aut sopita, excitetur in magnum ignem, qui graue damnum inferat.

22 *Verba susurronis quasi simplicia, & ipsa perueniunt ad intima cordis.*

ET hæc sententia indicat malum quod adfert susurro, quæ etiam supra posita est & exposita in capite 18. versu 9.

23 *Quomodo si argento sordido ornare velis vas fictile, sic labia tumentia cum pessimo corde sociata.*

HEbræa paucioribus verbis sic habent, sed quæ difficilem habent sensum, Argentum scoriarum tectum super testam labia ardentia (vel vt alij vertunt succendentia, scilicet lites) & cor malum. Per argentum scoriarum intelligunt quidam rectè, ipsam scoriam argenti, quam non conuenit superaddere vasis alicuius pretiosæ materiæ ad ornandum ea, sed tantum conuenit vilibus vasculis, vt fictilibus & testaceis, quibus si superaddatur ad tegẽdum ea videbitur quidem ornamenti ali-

ti aliquid addere, & sub ea vilitas testacea latere poterit, verum reuera parum decoris, & pretij illi adfert, manet semper vile vasculum: ita similiter labia ardentia odio, vel succendentia lites, vel vt noster vertit, labia tumentia accensa scilicet igne superbiæ, quæ loquuntur superba, nō conueniunt nisi cordi pessimo, quod quidem tegere possunt, & appareti aliquo verborum splendore ornare, cum reuera semper maneat pessimum. Ex qua explicatione non solum patet quam rectè additis quibusdā verbis, obscuritatem breuitatis Hebraicæ noster interpres verterit, & elucidauerit, sed etiam quam apta sit comparatio in sententia à Salomone insinuata. Comparatur enim scoria argenti (quam rectè etiam intellexerimus apud nos vocari argentum sordidum, hoc est, nullius & sordidi pretij & quod tātum est sordes argenti) superducta testæ cum labijs ardentibus et tumentibus superadditis cordi nequam. Qua comparatione primum quidem significatur, quòd sicut illud quod accedit testæ bene ei conuenit, et omnino est iuxta adagium, Dignum patella operculum: ita & hic labia talia cordi respondent & conueniunt. Deinde quod sicut illud testam quidem tegit, sed non reddit multo meliorem: ita et hic labia superborum cordis malitiam tegere possunt, sed non reddunt cor melius, quod rectè vasi comparatur, vt in quo contineantur omnes cogitationes et vasi fictili, quòd nihil nisi terrena cogitet, confringendum aliquando ab eo cui dictum est: Tanquam vas figuli confringes es: Quod si Psal 2. sequentes versus considerentur, in quibus videri potest hic versus explicari per labia ardentia, vt habent Hebræa, videntur significari labia hominum ardentium odio, quæ latens in corde odium tegunt verbis speciosis, quo magis decipiant. Sequitur enim.

24 *Labijs suis intelligitur inimicus, cum in corde tractauerit dolos.*
25 *Quando submiserit vocem ne credideris ei, quoniam septem nequitiæ sunt in corde ipsius.*

PRO, intelligitur, verbū Hebraicum יִנָּכֵר Innacer, ambiguum est, quia et significat cognoscere, et significat alienum esse, vel alienum se exhibere et dissimulare. Vnde quidam vertunt vt noster, Labijs suis cognoscitur vel intelligitur inimicus. Alij, Labijs suis alienum se exhibet, vel dissimulat inimicus, quasi scilicet non odiat, nec sit inimicus, quem sensum magis conuenire putant ei quod sequitur, Quando submiserit vocem, ne credideris ei. Cui tamen etiam altera versio bene conuenit. Nam sensus est, Cum inimicus quispiam in corde suo secrete apud se versat dolos, et cogitat varias decipiendi rationes, etsi malitiam cordis et odium tegere verbis studeat, tamen ex verbis suis facilè intelligi et agnosci poterit. Nam etiamsi blādè loquatur, aut eum prædicet quem odit, tamen facilè aduertere licet rem esse fictam, nec ex animo syncero proficisci quæ dicit, Solent enim qui odium suum tegere student, nimis ex-

quisita vti verborum blanditie, aut nimis inconstantes esse in verbis suis, et omnino sic loqui, quomodo non est verisimile eum locuturum, qui pridem pro inimico se gessit. Itaque non est necesse intelligere, cum dicitur labijs suis intelligitur inimicus, de verbis iniuriosis et contumeliosis quæ ex latenti in corde odio erumpentia, prodant inimicitiam, sed potest etiam intelligi de inepta blanditie verborum quæ suspectum reddit hominem. Cui bene conuenit quod sequitur: Quando submiserit vocem, hoc est, quando demissè et humiliter loquitur se tibi subijciens, tuā gratiam se petere ostendens, ne credideris mox ei, quia septem nequitiæ sunt in corde eius, hoc est, multa mala tunc versat contra te in corde suo, eoq; magis cogitare debes illum tibi malè velle, quo blandius loquitur, & submissius, maximè quando nuper se inimicum exhibuit. Docet quę ad hūc
Eccli.12. sensum faciūt multa Ecclesiastic⁹. Nō credas inimico tuo (inquit) in æternum. Sicut enim æramentum æruginat nequitia illius, etsi humiliatus vadat curuus, adijce animum tuum, et custodi te ab illo. Et post multa: In labijs suis indulcat inimicus, et in corde suo insidiatur, vt subuertat te in foueam. In oculis suis lachrymatur inimicus, et si inuenerit tempus non
Cap.17. satiabitur sanguine etc. Item alibi: Annues oculo fabricat iniqua. In conspectu oculorum tuorum condulcabit os suum, et super sermones tuos admirabitur. Nouissimè autem peruertet os suum, et in verbis tuis dabit scandalum.

26 *Qui operit odium fraudulenter, reuelabitur malitia eius in concilio.*

Dictum est in superioribus sentētijs, de odio et fraude tectis in corde, nunc dicit duabus sententijs, quid ei qui sic odium et fraudem tegit sit euenturum. Et primum quidem dicit malitiam eius qui sic operit odium ad fraudandum et decipiendum, et si ad tempus lateat, tamen ex quibusdam indicijs et factis vel dictis agnitam tandem, reuelandam in concilio & consessu iudicum, aut in cœtu totius alicuius communitatis, ibique redarguendam & puniendam. Nullum enim simulatum, diuturnum. Id frequēter quidem etiam apud homines euenit cum tectum diu odium & dissimulatum, per signa quædam manifestatum, à concilio deprehenditur, publicatur atque punitur. Sed quanquam homines latere possit, semper tamen reuelabitur malitia huiusmodi hominis in concilio sanctæ Trinitatis, & sanctorum cœlestium, vel angelis eam apud Deum & sanctos deferentibus. Quod ipsum manifestius fiet in nouissimo iudicij die, quando in concilio omnium sanctorum, & coram
1.Cor.4. angelis Dei, iudex Christus illuminabit abscondita tenebrarum, & ma-
Luc.12. nifestabit consilia cordium, quādo & perfectè implebitur illud: Nihil occultum quod non sciatur, & nihil absconditum quod non reueletur. Tunc reuelata tecta iam malitia fraudis, & odij pœnas dabit in interitū æternas.

æternas. Patet ex dictis dictionem Concilio, per c literam scribendam, non per ſ, quod & manifeſtum eſt ex dictione Græca συνέδριον, & dictione Hebræa קהל Cahal, quæ congregationem & cœtum ſignificat.

27 *Qui fodit foueam incidet in eam, & qui voluit lapidem, reuertetur ad eum.*

DIxerat malitiam fraudulenti reuelandam in cœtu, ſignificat nunc ſecundo quid reuelata eius malitia, paſſurus ſit, nempe idem malum, vel tale quale alteri parauit. Id enim duabus illis parœmijs & adagijs in vna ſententia compræhenſis ſignificat, ad quod ſignificandum locutiones illæ & aliæ ſimiles in ſcripturis ſæpe occurrũt. Vtraque enim & Dauid vſus eſt: Lacum, inquit, aperuit et effodit eum, et incidit in foueá quá fecit. Cõuertetur dolor eius in caput eius, et in verticé ipſius iniquitas ei⁹ deſcéder. Quo ſecũdo verſu eadé parabola videtur eſſe, quæ eſt hic in ſecũdo membro, Qui voluit lapidem reuertetur ad eum. Eo enim ſignificatur is qui grandem aliquem lapidem voluit, vt ex alto in caput alicuius deijciat et caput eius confringat, qui eodem poſtea lapide in caput ſuum excepto pereat. Eccleſiaſtici 10. prior parabola repetitur, altera adiuncta eiuſdem ſignificationis, Qui fodit foueam, incidet in eam, et qui diſsipat ſepem, mordebit eum coluber. Eadé ponitur et Eccleſiaſtici 27. cum alijs eiuſdem ſignificationis, idque etiam poſtquam de eo dixerat, qui odiũ & paratas fraudes tegit lingua bládiloqua. Multa, inquit, audiui & non coęquau ei, & dominus odiet illum. Qui in altum mittit lapidem, ſuper caput eius cadet, & plaga doloſa doloſi diuidet vulnera. Et qui foueam fodit, incidet in eam, & qui ſtatuit lapidem proximo ſuo, offendet in eo, & qui laqueũ alij ponit, peribit in illo. Facienti nequiſsimum conſilium deuoluetur ſuper ipſum, & non agnoſcet vnde adueniet illi. Quibus omnibus ſignificatur, quod qui alteri malum fraudulenter parat, propter ipſam eius malitiam, eidé malo aut ſimili, inuoluetur etiam inopinato, & præter eius expectationem, quemadmodum alium inopinatum opprimere ſtuduit. Quod & frequenter in hoc mundo accidere videmus, vt in Saule, Aman, & alijs, & generaliter ac perfectiſsimè apud Deum complebitur in ipſius iudicio, quo fraudulenti pręter expectationem miſere inuoluentur.

Pſal. 7.

Eccli. 10

Eccli. 27

28 *Lingua mendax non amat veritatem, & os lubricum operatur ruinas.*

QVO verus huius ſententiæ habeatur ſenſus, ſciendum eſt hebræa habere lingua mendacij odiet contritionem ſui, vel conterentem ſe, & os blandum faciet impulſionem. Porrò contritio linguę mẽdacis, eſt maxime ipſa veritas, qua reprehenditur, confutatur, & refellitur mendacium, proinde non male vertit noſter interpres ſecutus Septuaginta,

tuaginta, qui etiam habent ἀλήθειαν, hoc est veritatem. Ex hebræo autem patet os lubricum non intelligendum id quod nõ seruat silentium, sed temere secreta concredita effundit, quomodo Lyranus, & alij accipiunt quamuis etiam de tali ore sententiá vera sit, operatur enim & illud multas strages, & multorum perditionem. Sed os lubricum est hoc loco, os lene, & blandum, quod sua blanditie cordis malitiam tegit, de qualibus superius sermo fuit. Quod enim lene est, & molle, est lubricum sicut contra asperum, facile tenetur. Vnde blandities illa verborum recte lubricitas quædam dicitur, & os blandum dicitur lubricum, quod sit lubricæ fidei, cui fidendum non est. Huiusmodi os dicitur operari impulsionem, hoc est, impellere ad casum, quod idem est cum eo quod noster vertit, operari ruinas. Quod potest intelligi, vel de ruina aliorum, quos scilicet os blandum decipere studet, & decipiendo perdere, aut de ruina suiipsius. Priori modo sensus erit, Lingua mendax non amat veritatem ipsam conuincentem, & redarguentem sed non obstante veritatis reprehensione, os quod blanditijs verborum decipere conatur, pergit homines impellere in perditionẽ ac in mala deijcere. Posteriori modo sensus erit Lingua mendax, vel homo qui delectatur lingua mendaci, non amat veritatem, quæ mendacium detegit & reprehendit, ideoq; os tale fallax operatur sibiipsi perditionem, & in multa mala præcipitationem, qui sensus præcedentibus magis conuenit, vt hactenus per aliquot versus semper sermo fuerit, de linguæ fallacis, & ad decipiendum compositæ vitijs ac pœna.

CAPVT VIGESIMVMSEPTIMVM.

1 *NE glorieris in crastinum, ignorans quid superuentura pariat dies.*

Articipiũ, ignorans, causaliter est accipiendum, pro, eo quòd ignores. Sic enim habẽt & Hebræa & Græca. Dictionem, superuenturæ, non habẽt Hebræa, addidit tamen interpres explicãdi causa, imitatus Græcos, qui habent ἡ ἐπιοῦσα, hoc est, aduenien, vel crastina dies. Gloriari in crastinum, est gloriari de die crastino. Id autem dupliciter contingit: Aut, scilicet gloriando de crastina prosperitate, quod fit cum quis sibi pollicetur longam vitam, sanitatem, & quamuis bonam fortunam: Aut glo-

riando

riando de craſtino opere,& actione,quod fit cum quis gloriatur ſe factu-
rum aliquid.quod quomodo male fiat,pulchre docet Iacobus concordás Iaco 4.
cum hac ſapientis doctrina,& ad eam veriſimiliter alludens: Ecce nunc
(inquit)qui dicitis,hodie aut craſtino ibimus in illam ciuitatem,& facie-
mus ibi quidem annum & mercabimur,& lucrum faciemus qui ignora-
tis quid erit in craſtino. Quæ eſt enim vita veſtra? Vapor eſt ad modicum
parens & deinceps exterminabitur. Et ſubijcit: Omnis exultatio talis,
maligna eſt. Vtroque ergo modo prohibet gloriari de die craſtino,nempe
& qualis futurus ſit,& quid facturus ſit, idque ideo, quia ignoras quid
ventura dies pariat,hoc eſt,proferat,an ſcilicet mortem, ægritudiné, aut
quoduis impedimentum eius,quod vel ſperaſti cõſequi, vel putaſti exe-
qui & facere. Diei tribuit non quod tempus propriè facit,ſed quod in die
fit,quomodo Paulus dies vocat malos, quod ſint pleni hominum mali- Ephes.5.
tia. Partum diei tribuit,rectè ſignificans aliquid occultum,cõceptum eſſe
in mẽte diuina,quod ſuo tempore edetur,quaſi dicat,Non hoc fiet quod
tu concipis,nec quicquam fato eueniet,ſed id proferet dies, quod à Deo
eſt conceptum. Valet hæc ſententia non ſolum ad præſcindendum va-
nas gloriationes de craſtina proſperitate,& craſtina actione,ſed etiam ad
excitandum animos torpentes,ad bene viuẽdum. Cum enim incertum
ſit quid nobiſcum ſit futurum in craſtino,hoc eſt, futuro tempore, præ-
ſenti tempore vtendum eſt,ad curandum ea quæ ſalutis ſunt. Vnde mo-
net Sapiens Eccleſiaſtici 5. Non tardes conuerti ad dominum,& ne dif- Eccli.5.
feras de die in diem. Subito enim veniet ira illius. Et dominus, Vigilate, Matth.25.
quia neſcitis diem neque horam.

2 *Laudet te alienus,& non os tuum,extraneus,& non labia tua.*

PRæcedenti ſententia prohibuit gloriari in craſtinum, hac prohibet
gloriari in ſeipſo,laudando ſcilicet ſe. Se enim laudare ſtultorum eſt,
& ignominiam,& falſitatis ſuſpicioné adfert, iuxta illud: Laus pro-
pria ſordet. Vnde & Paulus cum ſeipſum commendare Corinthijs co-
geretur,inſipientem ſe factum dicit: Factus ſum,inquit,inſipiens,vos me
coëgiſtis. Ego enim à vobis debui commendari. Et domino dictum eſt à 2.Cor.12.
Phariſæis: Tu de teipſo teſtimonium perhibes, teſtimonium tuum nõ eſt
verum. Ex facto ergo Pauli,Chriſti,& multorum ſanctorum patet quod Ioan.8.
aliquando quis poteſt ſeipſum laudare,cum ita aliorum vtilitas,aut pro-
priæ innocentiæ defenſio poſtulat. Sed vult Sapiens id nõ temere eſſe fa-
ciẽdum. Nec cum dicit, Laudet te alienus,docere vult cupiditatem alie-
næ laudis. Nam & hoc eſt ambitionis & ſuperbiæ,ſed tantum vult ſigni-
ficare,Sinas vt te alienus laudet, non autem temere committas,vt teip-
ſum laudes. Interim tamen ſignificans ita viuendum eſſe, vt nec propria
laude ſit opus & aliorum laudes ſequi poſsint. Vt enim vmbram corpus
ita virtutem gloria ſequitur.

Graue

3 *Graue est saxum & onerosa arena, sed ira stulti vtroq; grauior.*

HAC comparatione significat, iram stulti & imprudentis hominis planè esse intolerabilem, vt quæ grauior sit grauissimis rebus. Sapiens in Ecclesiastico simili cōparatione vtitur de stulto loquens: Eccli. 22. Super plumbū, inquit, quid grauabitur. Et quod illi aliud nomen, quam fatuus? Arenam & salem & massam ferri facilius est ferre, quā hominem imprudentem. Sed ibi stultus grauissimis grauior esse dicitur, hic verò peculiariter ira stulti, quæ rectè rebus illis corporalibus grauior dicitur, quod illæ corpus potißimum molestant si ferri debeant, hæc verò potissimum mentem, cuius molestia grauior est corporali. Molesta autem admodum & intolerabilis est ira stulti, tum quod irrationabilis sit. Irascitur enim sine ratione & causa, tum quod immodica sit, et impetuosa nullo temperata moderamine, tum quod nulla ratione sedari possit. Nec enim stultus facilè placari potest, nullam admittens rationem aut satisfactionem. Sapiētis verò ira et iusta est et temperata et facile sedatur. Vnde bene cecinit quidam: Quo quisque est maior, magis est placabilis iræ. Et faciles motus mens generosa capit. Lyranus intelligit ira stulti grauiorem dici saxis et arena, quod hæc portari posśint etiam à stultis validis, illa verò tantum à sapientibus ferri posśit, et tolerari cum sese stulti non ferant. Sed prior intelligentia simplicior est, iuxta quam ira stulti, non tantum ipsis sapientibus et omnibus hominibus grauis est, molesta et intolerabilis ob dictas tres causas, sed ętiam ipsimet stulto, qui iram suam ferre non 2. Reg. 25. potest, nec moderari, cuius exemplum est in Nabal, qui stulta indignatione mortuus est.

4 *... non habet misericordiam nec erumpens furor, & impetum concitati ferre quis poterit?*

IVxta nostram lectionem hic versus videtur declarare sententiam præcedentem, vt de ira stulti hic sit sermo, vt vult Beda. Nam ira sapientis non caret misericordia, sed ira stulti eiusque furor erumpens in vltionem, non habet misericordiam, ideoque impetum stulti sic ira & furore concitati, difficile est ferre, quia moderamine caret, nec sedari potest, vt dictum est. At hebræa longe alium habent sensum. Habent enim sic: Crudelitas iræ & inundatio furoris, & quis stabit ante inuidiā? Hoc est, crudelitas est in ira, & inūdatio vel vehemēs impetus est in furore, sed quis ferre poterit inuidiam? Itaque vitia vitijs comparantur. Et crudelitas quidem irę tribuitur, furori vero peius quid videlicet inundatio, hoc est impetus & sæuitia, instar aquarum inundantium, omnia suo impetu obruentium. Ita enim & homines furore acti omnia obuia destruunt. His aūt peiorē, & intolerabiliorē subijcitur esse inuidiā, quia ira & furor breui tempore transeunt & quiescūt. Inuidia vero quiescere nescit, sed semper magis magisque crescit. Deinde ira & furor cum se aperte ostendant, de-

dant, declinari possunt, inuidia vero cum in animo lateat vitari non potest, nec beneficijs extinguitur sed accenditur, vt quæ impatiens sit alieni boni & virtutis, semper excogitans qua ratione alium perdere posit, & obscurare, ita vt nec morte satietur, sed & post mortem frequenter hominis famam persequatur. Hunc sensum & Græca habent. Sic enim est, Immisericors est furor & præceps est ira, sed nihil sustinet inuidia. Proinde si nostram lectionem velimus habere verum scriptoris sensum, per concitatum, intelligemus peculiariter inuidũ, qui cōtra alium concitatus est inuidiæ passione, vt sit sensus. Ira quidem potissimum stulti vt iam dictum est, intolerabilis est, quia non habet misericordiam, sed quis ferre poterit impetum inuidi, contra se concitati? quasi diceret, Adhuc magis talis impetus est intolerabilis quàm impetus iræ & furoris, idq; ob causas dictas. Nec tantum alijs molestissima est & grauissima inuidia, sed et ipsi inuido. Ná vt rectè cecinit quidam.

Inuidus alterius macrescit rebus opimis
Inuidia Siculi non inuenere tyranni
Maius tormentum.

Et supra dixit sapiens cap. 14. Putredo ossium inuidia, Inuidiæ malum indicat Ecclesiastes. Contemplatus (inquit) sum omnes labores hominum, et industrias animaduerti patere inuidiæ proximi. Et in Ecclesiastico. Memento quoniam malus est oculus nequam, Nequius oculo quid creatum est? Vbi Græca habent, Memento quoniam mala res est oculus nequam.

Eccle. 4.
Eccli. 31.

5 *Melior est manifesta correptio, quam amor absconditus.*

BEne postquam dixit de ira stulti mala, ne quis putet omnem iram esse malam, hoc versu, et sequenti fit mentio iræ bonæ, quam iusti et sapientes aliquando ostendunt, Et hoc quidem versu præfertur manifesta correptio, quæ iræ videtur esse opus, et indignationis, amori abscondito, hoc est, latenti, nec sese cum opus est ostēdenti. Quod verum esse de correptione, quæ ab amico proficiscitur animo manifestum est, quia talis correptio declarat maiorem et veriorem amorem in corripiente, quam sit in eo qui sic amat vt talem nolit delinquentem amicum corripere, quamuis id aliquando omittat ex amore, sed nimis indulgenti. Et prætereа talis correptio vtilior est amico, quam sit ei amor absconditus. Ob quam secundam rationem, etiam correptio, quæ ab inimico procedit, melior est, quia vtilior quam sit amor absconditus, et ad amici vitia dissimulans. Vnde monet Saluator, vt frater fratrem corripiat, quo posit illum lucrari. Ecclesiastici Sapiens ostēdit quare aliquando correptio amici sit necessaria. Corripe, inquit, amicum ne forte non intellexerit, et dicat nō feci, aut si fecerit ne iterum addat facere. Corripe amicum, ne fortè non dixerit, aut si dixerit, ne fortè iteret. Beda per amorem absconditum intelligit illicitum, et libidinosum amorem qui tegi

Eccli. 19.

studet,& ob sui turpitudinem latere conatur,quali amore correptionem manifestam meliorem esse certum est,quia inquit, absque vlla contradictione melius est quempiam desiderio corrigēdi palam corripere, quam studio simul peccandi clanculo diligere. Dicitur autem manifesta correptio ad distinctionem occultæ,quæ in animo fit aut à tergo.

6 *Meliora sunt vulnera diligentis,quā fraudulēta oscula odientis.*

SVperiori sententia duo inter se comparantur valde dissimilia, nempe correptio & amor, sed quorum vnum est manifestum, alterum absconditum,quorum vnum quod prima facie videri posset inferius, alteri præfertur in bonitate & vtilitate.Hic item duo inter se comparantur valde dissimilia, sed ambo manifesta, & ex occultis contrarijs prodeuntia, videlicet vulnera ex amore in corde latente, & oscula ex odio latente in corde profecta,quorum item alterum,quod primo aspectu videri posset peius,præfertur alteri,quod melius videri poterat insipientioribus.Meliora,inquit, sunt vulnera, ab amante inflicta, quam oscula ab odiente data,quia illa infliguntur ab amante ad correctionem,hæc dantur ab odiente ad deceptionem,vnde fraudulenta vocat,quasi dicat,Non tam sunt attendenda,quæ tibi impenduntur quam à quo tibi impendantur,& à quo animo proficiscantur. Per vulnera, non vera intelligit vulnera,sed seueram correptionem,quæ animum percellit & castigationem etiam seriam,qua cum opus est corpus verberetur.Ita & per oscula,non vera tantum intelligit oscula,sed & omnem exteriorem blanditiem,siue in verbis,siue in factis existentem.Fraudulentum fuit osculum Iudæ,qui osculo tradidit filium hominis. Fraudulentum item osculum Ioab qui
2.Reg.20. dixit ad Amasam, Salue mi frater. Et tenens manu dextera mentum Amasæ quasi osculans eum,percussit eum in inguine, & effusa sunt intestina eius in terram. His fraudulentis osculis, meliora erant vulnera
1 Cor.5 Pauli incestuosum Corinthium tradentis Sathanę in interitum carnis,vt spiritus saluus esset in die domini. Docere debet hæc sententia pueros suorum parentum ac præceptorum castigationes præferre blandis illectamentis seducere eos volentium.Docere & omnes fideles,mala quæ à Deo ex dilectione suis immittūtur ad eorum vel correctionem vel probationem anteponēda esse illecebris & suauibus diaboli suggestionibus, quibus fauere se nobis,& diligere ostendit, suggerens quasi leue malum sit quod agimus,& supra modum peccatorum nostrorum sit quod patimur.Fraudulentum fuit osculum,quo Euam serpens osculatus est, cum
Gen 3. diceret:Nequaquam moriemini,sed eritis sicut dij. Peculiariter ergo de Deo & diabolo dicere licet,Meliora sunt vulnera diligentis Dei, hoc est, mala quæq; in bonum nostrum ab eo immissa, quàm fraudulenta oscula odientis diaboli,hoc est,grata quæque ab eo nobis proposita, quia cum sit inimicus salutis ad decipiendum tantum ea proponit.D.August.secutus Sep-

tus Septuaginta, legit pro fraudulenta oscula, voluntaria oscula. Habent enim Septuaginta ἑκούσια. Et vtitur epistola 48. quæ est ad Vincentium hac sententia, ad ostendendum bene in Ecclesia pœnis cogi hæreticos ad fidem. Et exponit eam sic, Melius est cum seueritate diligere, quam cum lenitate decipere.

7 *Anima saturata calcabit fauum, & anima esuriens amarum pro dulci sumet.*

CAlcabit hyperbolicè dixit, pro reijciet, despiciet, & fastidiet. Sub nomine, faui, dulcissima quæque & suauia, inter quæ fauum obtinet principatum, significat. Veram autem esse hanc sententiam ad literam, quisque in se experitur. Qui enim satur est cibo & potu, fastidit mox omnem cibum quantumuis delicatum, qui verò esurit cibum etiam parum suauem, imò amarum tanquam dulcem auidè, & cum voluptate sumit. Nam vt habet commune prouerbium: Optimum condimentum fames. Quod inter apophthegmata Socratis celebratur. De quo & illud refertur, quod cum in multam vesperam sæpius ambularet ante fores, & rogaretur quid ageret. Paro, inquit, condimētum in cœnam. Manet vsq; hodie tritum prouerbium, famem efficere, vt crudæ fabæ saccarum sapiant. Cui conuenit illud cuiusdam Poëtæ Græci. Præter seipsam cætera edulcat fames. At cum prouerbialis sit hæc sententia, certum est plus aliquid per eam significari. Itaque imprimis rectè intellexerimus sapiētem per hanc voluisse insinuare differētiam inter diuites & pauperes, & quid incommodi omnium rerum abūdantia, quid verò commodi inopia hominibus adferat. Diuites enim cum in omnibus abundent, semperq; sint saturi, etiam delicatissimos cibos fastidiunt, semper aliquid quærentes quod appetitum excitet, & palato sapiat. Pauperes verò, qui multam sæpè esuriem patiuntur, raroque plenum habent ventrem, etiam siccū panem, ac puram aquam auidissimè & cum voluptate sumunt, quæq; alijs insipida sunt & insuauia, illis optimè sapiunt. Sic dicitur in Iob: Quæ prius tangere nolebat anima mea, nunc præ angustia, cibi mei sunt. Patuit istud in Dario qui in fuga aquam turbidam bibens, dicebat se nūquam bibisse iucundius. Nunquam videlicet sitiens biberat. Nec esuriens Ptolomæus ederat. Cui cum peragranti Ægyptum comitibus non consecutis, cibarius in casa panis datus esset, nihil visum est illo pane iucundius. Deinde per animam saturatam, & animam esurientem significatur generaliter hic saturitas cuiuslibet rei, insinuaturq; omniū rerum satietatem adferre fastidium, desiderium verò omnia facere dulcia, & proinde ea quæ sunt in hac vita, magis æstimari ab hominibus pro appetitu & desiderio ipsorum quam ex rebus ipsis. Patet istud in omnibus corporalibus rebus & non tantum in cibo & potu. Frequenter enim quod multum desiderauimus, vbi illud adepti sumus, fastidire incipimus & paruifacere, & cū quid

Iob. 6.

valde appetimus, quiduis expediens, quantumuis difficile lubẽtes aggredimur. Videre idem licet in cognitione multarum rerum adipiscẽda quæ percepta sæpe fastidium aut vilipensionem, desiderata quemuis laborem dulcem facit. Indicat & hoc sententia omnibus moderate vtẽdum, quia voluptates commendat rarior vsus. In rebus autem diuinis, ita hanc sententiam accommodare licet iuxta Bedam. Homo qui voluptatibus & diuitijs huius seculi, immersus est, eisque saturatur, & animum suum explet, contemnit fauum ac dulcedinẽ cœlestis mensæ, omniũque spiritualium rerum, quæ illi planè desipiũt. Contra qui esuriunt & sitiunt iustitiam, etiam amara quæq;, quæ pro domino sunt ferenda, etiam mortem ipsam, dulcia reputant, ob spem repromissæ gloriæ. Aut potius è contrario, vt saturitas in bono, esuries in malo accipiatur. Qui iam amplius non esurit temporalia bona, sed animo rebus diuinis planè addicto, satur est de illis, contentus victu & amictu, & per illa iudicans cum Paulo se habere omnia, fastidit hæc omnia terrena, quæ alij dulcissima ducunt. Contra verò qui insatiabili tenentur, vel bonorum vel voluptatum huius vitę cupiditate, res istas caducas, & voluptates huius vitę, (quæ reuera sunt amaræ ijs, qui cœlesti sapientia sunt imbuti, & palatum non habent infectum) dulces iudicant, virtutibus animæ & cœlestibus rebus eas anteponentes, quod verè est amarum pro dulci sumere. Iuxta hanc enim accommodationem fastidium est in eisdẽ rebus in quibus est saturitas, item esuries earundem rerum, quæ tanquam dulces sumuntur, cum in priori accommodatione, non ita sit, quod tamen vera parabolæ intelligentia videtur requirere. Potest & ad studia hæc sententia accommodari, quæ quo magis desiderantur, eo sunt dulciora.

8 *Sicut auis transmigrans de nido suo, sic vir qui derelinquit locum suum.*

HEbræa habent, sicut auis migrans, vel vagans de nido suo, sic vir migrans, vel vagãs de loco suo, ita vt vtrobique idem sit verbum. Sensum tamen bene reddidit interpres. Est autem sensus iste, Sicut auis dum migrat de nido suo, huc illucque vagatur quęrens requiem multis exposita periculis, à quibus libera est cum manet in nido suo, ita vir qui migrat à loco suo, hoc est, qui derelinquit locum suum, hoc est, statum suum, ac vocationem suam, vel habitationem incertis vagatur sedibus, multis subiectus damnis & malis. Eo ergo tendit hæc parabola, vt
1 Cor. 7. iuxta Pauli monitionem vnusquisque in qua vocatione vocatus est, in ea permaneat & vt homo maneat in gradu suo, maneat in officio ac statu suo, nec temere de mutando cogitet, sed contentus viuat sua sorte, ne contingat ipsum vagari animo, inquirẽdo gradum, officium, vel statum quietum, cum magno rerum temporalium & spiritualium damno. Aliter intelligitur & sic hæc sententia, Sicut auis quę migrat è nido suo malè relin-

relinquit oua,& pullos suos,quos rapinę aliorum animalium dimittit:ita malè facit qui relinquit locum suum, hoc est,domum suam & familiam, neglecta scilicet eius cura & custodia. Iuxta quē intellectū rectè etiā accommodabitur hæc parabola contra ignauos quosq;, qui optimum virtutis statum in quo cœperant proficere,neglecta cura domus animæ suę, deserunt vacuam relinquentes conscientiæ domum diabolo, qui omnia bona prius parta diripiat.Item contra prælatos & pastores,qui derelicto grege sibi commisso commigrant alio,oues luporū rapacitati relinquentes.Qui omnes similis crudelitatis notādi sunt,cuius notaretur auis,quæ migrando è nido suo pullos suos relinqueret.Proinde seruandum quod dicitur in Ecclesiaste. Si spiritus potestatem habentis ascēderit super te, locum tuum ne dimiseris.

9 *Vnguento & varijs odoribus delectatur cor, & bonis amici consilijs anima dulcoratur.*

HEbrææ secundā partem obscurè habent sic ad verbum,Et dulcedo amici sui ex consilio animæ,pro quo sic quidā vertunt, Dulcis est amicus cuiusq; ex animo cōsulēs. Alij,Dulcis est amicus cuiusque propter cōsiliū animæ,hoc est,quod datur ex animo,vel quod datur iuxta desideriū hominis. Noster, hebræa sic ordinauit,Et dulcedo animę est ex cōsilio amici sui.Sensus tamē idē est,Cōparātur enim consilia ab amico profecta cū vnguēto & varijs odoribus,quod sicut hæc mirè oblectāt corporaliter hominem:ita & illa mentem grauatam prius & anxiam reficiunt,tum propter vtilitatem quam ea cōsilia indicant,tum propter beneuolentiam quam testantur.Ea enim consilia, quæ à nobis ipsis sumimus parum grata sunt,quod suspecta sint, quia in proprijs rebus nostris ferè cæcutimus, nimisque nobis ferè tribuimus.Similiter consilia extraneorum,quibus non certo fidere possumus,quique res nostras animosq; perspectos non habent,parum exhilarant mentem hominis, quam adhuc suspensam relinquunt & trepidam. At ea consilia quæ ab illo prodeunt,quem non dubitamus nobis bene velle cui res nostræ cordi sunt, & cognitę,quem speramus in iudicando non duci affectibus,sicut nos in propria causa,illa demū oblectant animā, sua quadā quasi gratia ab amico in cor hominis diffusa, sicut vnguentum & odorifera quæq; gratiam quandam diffundunt in hominem qua illum oblectāt. Indicat ergo sententia amicos comparandos, quorum consilijs cum opus est iuuemur. Pretiosissimus enim, inquit Herodotus, thesaurus est,& omnibus opibus antecellit amicus prudens & beneuolus.Et Cicero: Amicitia,inquit, est optima & pulcherrima vitæ supellex.

10 *Amicum tuum,& amicum patris tui ne dimiseris, & domū fratris tui ne ingrediaris in die afflictionis tuæ.*

QVoniam dixit tam grata esse amici consilia, bene subijcitur hæc sententia de non deserendo amico, & maximè amico patris, cuius fides iamdudũ probata est, et spectata, quòd is cui amicitia iuncti sumus sæpè inueniatur fidelior et vtilior, sitque paratior, maximè necessitatis tempore, quàm cui arctissimo naturæ vinculo iungimur, qualis est frater, qui aliquando et frigidè amat, iuxta illud: Fratrum quoque gratia rara est, et sæpe longè abest, vt adiri cito non possit. Vnde supra dictum est, Vir amicabilis ad societatem magis amicus erit quam frater. Porrò illud, Amicum tuum, & amicum patris tui potest aut seorsim accipi, vt sit sensus: Amicum tuũ, et etiá amicum patris tui, vt duo amici seruandi doceantur, & quem nobis assumpsimus, & quem patris fuisse cognoscimus. Decet enim, inquit Isocrates ad Demonicum, liberos hæredes esse non modo facultatum, sed etiam amicitiarum paternarum. Aut coniunctim, vt sit sensus: Amicum tuum, qui etiam fuit amicus patris tui, vt significetur amicus antiquus, non deserendus, quemadmodum & Ecclesiastici 9. præcipitur: Ne derelinquas amicũ antiquum, nouus enim non erit similis illi. Quod autem subijcitur, & domum fratris tui non ingrediaris, etc. sic est intelligendum, seruando amicos antiquos, cura vt nõ sit tibi necesse ingredi domum fratris tui, in die necessitatis tuæ, pro consolatione, et ope obtinenda, sed potius quam fratres adeas, accede amicum tuum antiquum, inuenturus apud eum melius consilium, maioremque consolationem et subsidium. Aliquando enim vel nimis longe petendi sunt fratres, vt cum longè à nobis habitant, vel parua est eorum beneuolentia, longeque inferior eorum qui veri sunt amici. Docet ergo magis fidendum amicitiæ veræ quam consanguinitati arctissimæ. Vnde et subditur in eodem versu apud Hebræos.

Eccli 9.

11 *Melior est vicinus iuxta quam frater procul.*

PRO aduerbijs, iuxta, & procul, Hebręis sunt adiectiua nomina propinquus & longinquus, sed sensus idé est. Significatur enim meliorem, hoc est, vtiliorem esse vicinum qui iuxta est, quam fratrem qui procul est, quia cum opus est, magis prodesse & iuuare potest. Ideoq; significat non minus colenda esse iura amicitiæ, quæ inter vicinos esse solet, quam iura consanguinitatis, quæ est inter fratres, & magis fidendum esse vicinis amicis, quam fratribus longinquis, maximè cum necessitas occurrens aliquando non patiatur moram, vt ad fratrem longe habitantem excurratur.

12 *Stude sapientiæ fili mi, & lætifica cor meum, vt possim exprobranti respondere verbum.*

LEgendum esse possim, non possis, vt quidam libri habét, patet tum ex Græcis, tum ex Hebræis. Sapiens ergo in persona cuiuslibet patris alloquitur quemuis filium, adhortans eum, vt & alias sæpe ad

sapientiæ

sapientiæ studium, significans inde patri duplicem accessurum fructum. Primum lætitiam cordis. Nam vt suprà dixit: Filius sapiens lætificat patrem. Secundo à calumnijs defensionem. Nam si filius sapientiam sectatus fuerit, habebit pater facilè, quo se suumque filium defendat cōtra eos qui calumniari volent vel patrem, vel filium. Non enim ei obijci poterit in veritate ignauia & mala vita filij, aut quod filium malè instituerit, & si quis obiecerit facilè ipsa veritate confutabitur. Contra cum sapiētiam filius negligit, pater & mœrore afficitur, & rubore, dū cogitur sæpe vitia filij audire sibi obiecta, quasi filium malè educauerit & instruxerit. Sup. ca. 10

13 *Astutus videns malum, absconditus est, paruuli transeuntes sustinuerunt dispendia.*

SEntentia hæc eisdem omnino verbis apud hebræos posita est supra cap. 22. versu 3. vbi nos legimus. Callidus vidit malum & abscondit se, innocens pertransijt, & afflictus est damno. Sicut ergo ibi dictio, Innocens, posita est in malam partem, vt ibi annotatum est: ita & hic dictio, Paruuli, pro simplicibus, & imperitis accipi debet.

14 *Tolle vestimentum eius qui spopondit pro extraneo & pro alienis aufer ei pignus.*

ET hæc sententia eisdem apud hæbræos verbis supra posita est cap. 20. Proinde illinc petendus sensus.

15 *Qui benedicit proximo suo voce grandi de nocte consurgens, maledicenti similis erit.*

IN adulatores hæc sententia est dicta, qui & immodici sunt & importuni in laudando, nec debitum seruantes modum nec tempus. Indebitus modus significatur cum dicitur, Voce grandi: Indebitum tempus cum dicitur, de nocte, vel vt habent hebræa & græca, Mane consurgens. Nam hæc pars cum præcedentibus iungenda est, non cum sequētibus. Qui ergo magnis clamoribus, & immodice, atque tempore importuno quempiam laudibus effert, aut ei bene precatur, à prudentibus reputabitur similis maledicēti, hoc est, vituperanti, & male de quopiam loquenti, aut ei qui malè precatur alicui. Qui enim sic hominem laudat, vituperio eum afficit, quasi sectatorem laudum humanarum, & quasi indigum alieno præconio, ob defectum virtutis propriæ. Itaque & ob id maledicenti similis est, quia non minori eum afficit contumelia, quam maledicus. Item qui per adulationem alicui bene precatur, dira imprecanti similis est, quia cum non ex animo faciat sed fictè, non multum differt ab eo qui male precatur, nec minus nocet, sed sæpe magis. Dupliciter enim accipi possunt, Benedicere, & maledicere, nempe aut pro, laudare & vituperare, aut pro bene & male precari. Nam quoniam laudatur pec-

Psal. 9. tur peccator in desiderijs animæ suæ, & iniquus benedicitur, exacerbauit dominum peccator. Potest & aliter accipi simpliciter, quod benedicens per adulationẽ sit similis in crimine maledicenti, hoc est, quod nõ minus peccet, sed sæpe magis, vt qui per adulationem eum cui benedicit & laudat in superbiam erigat, & fomentum malitiæ suæ præbeat. Hebræa habent, Maledictio reputabitur ei. Græca qui benedicit amico mane voce magna, nihil differre à maledicente videbitur. Conuenit huic illud Euripidis in Oreste, βάρος ἐστιν, αἰνεῖσθαι λίαν, Onus est laudari valde.

16 *Tecta perstillantia in die frigoris, & litigiosa mulier comparãtur.*
17 *Qui retinet eã, quasi qui vẽtũ teneat & oleũ dexteræ suæ vocet.*

PRior versus supra est habitus in versu 13. cap. 19. Nam & ibi dicitur: Tecta perstillantia, litigiosa mulier. Vt autem secundus versus benè intelligatur, sciendum est Hebræa sic habere: Qui abscondit eam, abscondit ventum, & oleum dexteræ suæ vocabit, vnde patet primum non esse apud nos legendum euacuet, vel euocet, vt habent multi libri, sed vocet, vt habent correctiores. Deinde patet nostrę lectionis hũc esse sensum, Qui cohibere nititur mulierem litigiosam, & eam domi conclusam retinere & abscondere vt eius clamores à vicinia non exaudiantur, perinde facit, ac si quis retinere & cohibere vellet ventum, hoc est, conatur rem impossibilem. Erumpent enim illius clamores & iurgia quicquid feceris, non aliter quam ventus quantumuis coneris retineri nequit. Secũda pars quę obscurior est, sic potest intelligi. Is qui retinere conatur mulierem rixosam, est quasi oleum dexterę suæ vocet, hoc est, reuocet ac retinere studeat oleum quod habet in manu sua, & effluit atque elabitur, quantumuis quis conetur retinere. Ita & mulieris rixæ cohiberi nõ possunt nec retineri. Tanta est earum lubricitas quanta olei. Sunt enim qui Hebræa vertunt, Et sicut qui oleum manu sua retinere velit, verbũ vocandi manifestè accipientes, pro reuocare & retinere. Alij tamen intelligunt mulierem rixosam comparari, non cuiuis oleo, sed vnguento odorifero, quod etiamsi quis abscondere velit in manu sua, de manu hominis clamat, hoc est, suam fragrantiam latè spargit, vt latere non possit, vt metaphoricè clamor oleo tribuatur, quo sic similitudo magis indicaretur inter mulierem rixosam, & oleum cuius odor non potest non sentiri, etiamsi quis occultare velit. Non dissimilis erit sensus in nostra lectione, si sic accipiamus, Qui retinet eam est quasi oleum dexteræ suæ vocet, hoc est, ei accidit idem, quod si oleum odoriferum è manu sua dextera in qua illud occultare conaretur, altè clamaret, hoc est, suum odorem late diffunderet. Sic enim & illa, nec vi, nec ratione reprimi potest, quin se sæpe prodat. Duabus his ergo similitudinibus ostendit Sapiens, contra mulierem rixosam vix vllum posse inueniri remedium. Septuaginta verterunt hoc

runt hoc loco, Aquilo durus ventus, nomine autem dexter vocatur. Quod aliquoties citat D. Hieronymus.

18 *Ferrum ferro acuitur, & homo exacuit faciem amici sui.*

DVplicem sensum habet hæc parabola. Quidam enim intelligunt hic significari, quod quemadmodum ferrum ferro acuitur, ita homo acuit faciem amici vel proximi sui, accendendo scilicet illum ad iram sua duritie & verborum asperitate, quasi diceret, Si ferream duritiem homo assumat in verbis & cõuersatione sua, non aliter prouocabit, irritabit, & ad iram acuet proximum suum cum quo est illi conuersatio, quam ferrum ferro acuitur. Ira enim rectè acutiei cõparatur, vt quæ omnia scindit, perdit, & penetrat. Secundum hunc sensum cõcordat hæc parabola cum eo quod suprà planè dixit: Sermo durus suscitat furorem. Alij intelligunt quod dicitur de acuendo in bonam partem, vt sit sensus, Sicut ferrum cũ sit natura obtusum acuitur ferro vt cũ ensis, aut quoduis instrumentum ferreum alio ferro acuitur, aut cum ferrum malleo ferreo emollitur & acuitur, ita vnus homo alterum acuit per mutuam consuetudinem & exercitationem, quia ex mutua conuersatione & collatione homines acutioris fiunt ingenij & iudicij, cum interim solitarij maneant ferè in naturali quadam sua hębetudine. Rectè enim dixit Euripides, ὁμιλία ἔτικτε τέχνας, hoc est, collatio peperit artes. Collatio inquam sententiarum & colloquium hominum atque congressus. Acuuntur itẽ homines ex mutuo inter se cõuictu, & cõgressu in virtutibus ad quas exempla multum hominem promouent. Docet ergo prouerbium opus nobis esse aliorum conuersatione, à quibus moneamur, doceamur, obiurgemur consolationem accipiamus & confirmemur. Ideo, inquit Ecclesiastes, melius est duos esse simul quam vnum. Habent enim emolumẽtum Eccls. 4.
societatis suæ: si vnus ceciderit ab altero fulcietur. Væ soli, quia cum cęciderit non habebit subleuantem se. Conuenit cum adagio, Vnus vir, nullus vir. Atque hæc secunda intelligentia, melior esse videtur. Priorem tamen Septuaginta secuti videntur. Habent enim σίδηρος σίδηρον ἐξύνει, ἀνὴρ δὲ παροξύνει πρόσωπον ἑταίρου, hoc est, ferrum acuit ferrum, vir autem irritat faciem amici.

19 *Qui seruat ficum comedet fructus eius, & qui custos est domini sui glorificabitur.*

SIcut qui custodit ficum & præseruat eam à nocumentis, meretur subinde vesci de dulcibus fructus eius: ita qui diligenter custodit dominum suum, siue preseruando eum à malis & periculis, siue solicitè obseruando quid præcipiat, & adimplendo quod pręcipit, talis gloriam magnam apud dominum, & homines consequetur, non carebit suo fructu, sed percipiet & gustabit fructum iucundissimum. Bene vt annota-

uit Rodophus, ficui contulit dominum serui alicuius, potius quam alijs arboribus partim ob suauitatem fructus, partim ob nouitatem & vicissitudinem fructuum. Non enim vt aliarum arborum fructus, vna maturescunt fici, sed maturis decerptis renascuntur aliæ recẽtiores, vnde contingit sæpe percipere dulcedinem earum illi qui ficum custodit. Sic qui custos est domini sui iuxta intelligentiam prædictum, subinde nouos honores ab eo consequetur. Quod maximè locum habet in supremo omnium domino, quem qui obseruat solicitus vt sciat, & adimpleat voluntatem eius eique placeat, æternam & immortalem ab eo percipiet gloriam post varia dona, quibus etiam hic ab eo honorabitur. Hunc qui obseruat bene assimilatur custodienti ficum, quia lex Dei velut ficus est, quam qui custodit, comedet dulcissimos eius fructus & hic, & in futuro.

20 *Quemadmodum in aquis resplendent vultus prospicientiũ sic corda hominum manifesta sunt prudentibus.*

HEbræa habent paucissimis verbis hanc sententiam, & eleganter, sed sic vt propter breuitatem, magna sit obscuritas, & ob eam varia intelligentia. Sic enim est ad verbum, Sicut aquarum facies ad facies, ita cor hominis ad hominem. Quod quidam sic intelligunt, Sicut facies quæ in aquis apparent, vario se habent modo ad facies: ita & cor vnius hominis se habet aliter & aliter ad alium hominem cõparata, hoc est, sicut vertit Chaldæus interpres, sicut vultus qui in aquis relucẽt non sunt similes vna alteri: ita cor vnius hominis, non est simile alteri. Quem sensum & Septuaginta secuti sunt qui habent: Sicut non sunt similes facies faciebus: sic neque corda hominum sunt similia, vt concordet cum eo quod dici solet, Quot capita tot sensus. Alij aliter & varijs modis intelligunt, vt mirũ non sit, si & noster interpres, hunc ex varijs intellexerit quem nostra habeat lectio. Quę dupliciter intelligi potest. Primum, vt significetur, quod quemadmodum in aquis relucent vultus hominum prospicientium, ita vt vultus hominum ibi videre liceat, etiamsi non videat quis eos directè: ita & corda hominum videntur à prudentibus, in ipsorum verbis & operationibus ex quibus prudentes agnoscũt affectus & dispositiones internas hominum. Quod quia non omnibus ita competit, interpres de suo adiecit dictionem, prudentibus. Secundo intelligi potest hæc sententia & melius non de ea cognitione vel manifestatione cordium, qua prudentes aliorum corda, sed qua sua ipsorum cognoscũt, & sit sensus: Quemadmodũ in aquis resplendent vultus prospicientium, sic vt vnusquisque suum ibi vultum tanquam in speculo contẽplari possit, quem alioqui non videt: ita ipsi prudentes seipsos & sua cognoscunt corda dum ad ea redeunt, & exacta consideratione aduertunt qualia sint sua corda, expendendo scilicet ad quæ inclinantur, in quibus potissimum occupentur & hæreát, vt ipsummet cor hominis, maximè apud prudentes, sit

tes,ſit homini & ipſi cordi pro ſpeculo,ſiue pro aqua lympida in qua homo ſeipſum & cor intuetur,iuxta illud Pauli: Quis enim ſcit hominum quæ ſunt hominis,niſi ſpiritus hominis qui in ipſo eſt? Atque hic eſt præcipuus ſenſus quem præ alijs omnibus Hebræa recipiunt, quæ omnium optimè ſic redduntur,Sicut aqua vultum vultui,ita mens hominem homini,vt ſubaudias vtrobique,exhibet,vel refert,aut oſtendit,& cor aquę comparetur, quod ſic hominem ſibi ipſi oſtendit ſicut aqua vultum exhibet correſpondẽtem vero vultui. Sicut ergo neceſſe eſt homini,ſi proprium vultum videre velit,illum in ſpeculo videat,vt in aqua aut alio ſimili:ita ſi quis qualis ſit cognoſcere velit,non poteſt id alibi melius cognoſcere quam in propria ſua mente. 1.Cor.2.

21 *Infernus & perditio nunquam implentur, ſimiliter & oculi hominum inſatiabiles.*

SVperius capite 15. dictum eſt, quid per infernum & perditionem in ſcripturis ſignificetur,nempe mors ipſa vel ſtatus mortuorum, qui quantumuis multos ex hoc mundo in ſe ſuſcipiat, nunquam tamen expletur,imò nec eo plenior eſt aut minus capax plurium quòd multos hauſerit.Huic ergo bene comparat in inſatiabilitate oculos hominũ,qui tamen dupliciter accipi poſſunt. Aut ſcilicet pro cupiditate videndi vel cognoſcendi aliqua,quæ cupiditas nunquam expletur, cum ſemper anhelet homo ad videndum, ſiue interius ſiue exterius oculis noua quædam.Sic enim intelligit Caietanus vt conueniat cum illo quod eſt in Eccleſiaſte:Nõ ſaturatur oculus viſu,nec auris auditu impletur. Aut,vt alij Eccls. 1
accipiunt melius pro cupiditate habendi iſta terrena, vt conueniat cum illo Eccleſiaſtici:Inſatiabilis oculus cupidi, non ſatiabitur donec conſumat areſaciens animam ſuam. Huiuſmodi autem cupiditas ad oculos Eccli. 14
transfertur,eo quòd oculi potiſsimum ad ſenſum internum rerum ſimulachra tranſportent vnde oritur appetitus. Vnde vocat Ioannes concupiſcentiam oculorum.Hæc ergo inſtar mortis & inferni, etiamſi multa 1.Ioan. 2.
acceperit,tamen ac ſi nihil acceperit,ſemper ęquè parata eſt ad accipiendum,nunquã contenta,ſemper plus habere deſiderãs, iuxta illud Poëtæ: Creſcit amor nummi quantum ipſa pecunia creſcit. Et,Vnus Pellæo iuueni non ſufficit orbis. Videri itaque poteſt hac comparatione ſapientem indicare voluiſſe quàm debeat hęc inexplebilis cupiditas merito hominibus eſſe odioſa,nempe non minus quam mors ipſa & perditio.

22 *Quomodo probatur in conflatorio argentum, & in fornace aurum: ſic homo probatur ore laudantis.*

SEntentia hæc,quæ in hunc ferè ſenſum ab omnibus vertitur ex Hebræis,quamuis illa aliud quid videantur innuere,dupliciter intelligitur.Poteſt enim hic eſſe ſenſus,Sicut in cõflatorio, hoc eſt, in vaſe

in quo argentum funditur, & purgatur ipsum argentum, fit probatum, cum ab eo scoria depuratur, & quomodo aurum in fornace purgatur, & fit probum: sic homo fit probabilis ac commendatus alijs per ora laudantium ipsum, qui suis laudibus ipsum ab omni crimine purgăt, aut purum declarant. Secundum quem sensum verbum, Probari accipiendum est, non pro, Explorari, sed pro, Probum fieri, & declarari, vt sit contrarium verbi, reprobari, & sit idem quod approbari. Iuxta quem sensum sententia indicat officium, laudantis, & proinde vidēdum à quo quis laudetur. Laudātis enim officiũ in eo cõsistit, vt velut omni scoria vitiorũ à laudando reiecta, declaret ipsum velut aurum esse ac argentum purum ac preciosum, quemadmodum fornacis est aurum purgare & probum purumque dare. Aliter, si verbum, Probare, accipiatur pro explorare, sensus erit, Sicut in conflatorio argentum, & in fornace aurum exploratur an sit purum vel impurum, vel adulterinum: ita probatur homo ore laudantis, an scilicet sit vere laudandus, & quasi verum aurum, an non sit verè laudandus, & omnino similis argento impuro, aut auro adulterino & tantum apparenti. Si enim encomijs insolescat & efferatur, declaratur dignus non esse laude, vt qui sit superbus & ambitiosus. Si verò non insolescat, sed vel respuat laudes in se accumulatas, aut eis non moueatur admodum, manifestum omnibus fit, ipsum verè esse laudandũ, tanquam humilem & modestum. Nihil enim magis declarat hominem laude dignum, quàm si laudem ipse non sectetur, nec per eam in superbiam aut inanem gloriam erigatur.

23 *Cor iniqui inquirit mala, cor autem rectum inquirit scientiam.*

SEntentia hęc nõ est in Hebræis, est tamen in Græcis, vnde in nostris seruata est ex antiqua versione. Et est sententia clara, quæ non eget expositione.

Si contuderis stultum in pila, quasi ptisanas feriente desuper pilo
24 *non auferetur ab eo stultitia eius.*

PIla hoc loco significat vas concauum, in quo grana teruntur, quod mortarium etiam, vel mortariolum dicitur, à pinsendo sic dictum, quod antiqui siccata frumenta in pilas immissa pinsebant, hoc est, terebant, & hoc erat vnum genus molendi. Vnde & pilum dicitur instrumentum, quo quippiã in mortariolo teritur. Ptisana autem dicitur hordeum decorticatum quod in mortarijs siue ad esum, siue ad medicorum vsum teritur. Significatur ergo hac parabola stultum nõ corrigi, etiamsi seuerissimis sapientum monitionibus & correctionibus obtundatur, aut etiam graui castigatione ab hominibus præmatur, vel diuinis etiam flagellis grauiter vrgeatur. Hæc enim significantur per contusionem stulti in pila, feriente desuper quasi ptisanas pilo. Qua comparatione indicatur & grauitas correptionis vel castigationis quę adhibetur stulto, & magnitudo la-

tudo laboris,quem pro eius correctione sapientes subeunt,quemadmodum magnis laboribus frumenta in pila teruntur frequenti pili contusione. Et rursum indicatur durities stulti,vt qui durior inueniatur omnibus frumětis, quorum omnium grana,etsi ex sese durissima, cōminuuntur & fraguntur in pila,cum stulti durities & in malo obstinatio,nō frangatur nec auferatur ab eo,quantumlibet contundatur verbis,& flagellis. Conqueritur id sæpè dominus apud Prophetas sibi accidisse. Populus,inquit,non est reuersus ad percutiětem se. Et,Frustra percussi filios vestros disciplinā non receperunt. Septuaginta sensum tantum verterunt,omissa comparatione. Habent enim: Si verberauěris stultum in medio concilij inhonorans,non tolles stultitiam eius. Isai 9.

25 *Diligenter agnosce vultum pecoris tui,tuosque greges considera.*
26 *Non enim habebis iugiter potestatem,sed corona tribuetur in generatione & generationem.*

QVinque versibus sequentibus Sapiens iuxta sensum literalem agit de cura pecorum adhortās ad eam, eiúsque vtilitatem ostendens. De hac autem pecorum cura magis agit, quam de quauis alia domestica prouidentia,tum quod Hebræi tunc maximè incumberent pascendis pecoribus iuxta exemplum antiquorum patriarcharum ab ipso Abel incipiens, tum quod hoc exemplo etiam præ aliarum rerum cura, maximè commendetur pecorum cura, tanquam simplicissima, naturæ accommodatissima & innocětissima. Vnde huic hominum generi Deus filium suum hominem factum primo per angelos nunciari voluit. Nam aulas principum sectari,plenum fastu est:negociationi & mercaturæ vacare,auaritiæ est. Imprimis ergo eos qui greges habent alědos, monet vt diligentem eorum habeant curam, frequěter & attentè pecora sua contemplando,quo sint habitu,quo numero,nec satis sit curam illam alij alicui vicario pastori commisisse,sed vt ipsimet curā agant,quod & in Ecclesiastico pręcipitur:Pecora,inquit,tibi sunt,attende illis,& si sint vtilia, perseuerent apud te. Congruit huic vulgatum prouerbium: Oculus domini pascit equum. Quod autem sequitur,Non enim habebis iugiter potestatem,etc, Aliter multo habent Hebræa sic, Non enim in perpetuum diuitiæ & si corona in generatione & generationem,hoc est,nec ipsa corona vel regia dignitas in perpetuum durat. Qua sententia rectè intelligitur significare,nec diuitias huius mundi,nec gloriam regalem studiosè sectandam(quemadmodum multi faciūt,qui studio illarum rerum fastidiunt simplicitatem vitæ pastoralis)quod hæc omnia sint fluxa,& mox peritura,proinde ei potius generi vitæ insistendum,& operam dandam, vnde ea parantur quæ sunt huic vitæ necessaria. Eo enim tendunt quæ sequuntur. Sed & Septuaginta negatiuè habent, vtrásque huius sententiæ partes. Sic enim est Græcis, Quia non in seculum est viro robur, vel Eccli 7.

& victum sunt necessaria, præter quæ nihil esse debet quod magnopere homo requirat. Aperta (inquit) sunt prata, hoc est, late patent prata quæ vbique obuia sunt, in quibus pecora tua pascas. Aut aperta dicit prata, quoniam germinauerunt, & gramina emittere cœperũt. Aperitur enim terra, cum germinare incipit, vnde est illud. Aperiatur terra, & germinet saluatorem. Vnde sequitur, Et apparuerunt herbæ virentes, in cibum scilicet pecorum, pro tempore æstiuo, & in tempus hybernum colliguntur fœna de montibus. Præterita enim aperta sunt, apparuerunt, & collecta sunt, pro præsentibus aut pro omni tempore accipienda videntur. Significat ergo pabulum pecorum parabile esse vt quod terra ipsa vbiq; vltro suppeditat idque pro vtroque tempore, æstiuo, & hyberno. Ex his deinde quæ tam facile aluntur, ecce quanto tibi compendio omnia tibi proueniunt necessaria. Agni tui sunt tibi ad vestimentum tuum quia ex lana agnorum, sub quibus oues omnes comprehenduntur texuntur vestimenta fiuntque ex pellibus eorum, & hoedi sunt tibi ad pretium agri, hoc est, quibus venditis persoluere poteris pretium agri à te locati, aut sumptus agri colendi, aut quibus emere poteris fructus agrorum, vt triticum familiæ tuæ necessarium: quasi diceret. Si diligenter gregem paueris non erit necesse agros colere. Nam pretio hoedorum poteris agrorum fructus comparare. Deinde sufficiat tibi, hoc est, sufficere poterit tibi lac caprarum in cibos tuos, & totius familiæ tuæ. Vbi nomine lactis butyrum & caseus comprehenduntur, quæ ex lacte fiunt. Itaque vt prata ouibus et hoedis sua necessaria præbent: ita significat homini pecora suppeditatura quibus illi siue ad amictum siue ad victum erit opus. Notandum autem, quod inter pecora tantum oues numerat ac hoedos, minora scilicet animalia qualia pascebat Abel, ouium pastor primus, & Iacob sub Laban, non autem boues, aliaq; maiora pecora nominantur. Item non tribuit in esum ipsos agnos, ac capras, sed tantum lac caprarum sub quibus & lac ouium comprehenditur. Proponere enim voluit præ oculis simplicissimum illud vitæ genus, quod Abel aliiq; illi similes ante diluuium secuti sunt, contenti minoribus illis, & minus noxijs animabus, quorũ carnibus nõ vescebantur, vt est cõmunis multorum sententia sed tantum lacte eorum, & quæ ex lacte fieri poterant, pro vestitu suo non quærentes sericum, sed tantum pelles ouium, aut caprarum, vel saltem ex lana & pilis textas vestes. Vnde dicit Paulus, circuierunt in melotis, in pellibus caprinis. Itaque significare voluit sapiens, quam paucis natura hominum contenta esse posit, quanque simplicibus, vt inexplebilem arguat hominum in cibo, & vestitu luxum, doceatque quod habet Paulus. Habentes victum & quibus tegamur, his contenti simus. Ex hac literali tractatione facilè patere potest, quomodo hæc mysticè tractanda sint. Prata enim diuinarum scripturarum quæ tempore hyemis conclusa erant, & arcta, iam pro pascendis ouibus Christi late patent & ger-

Isai. 5. — Heb. 11. — 1 Timo. 6

& germinant, exhibendo suis documentis conuenientem pastum tam in posteritatis, quam in aduersitatis tempore vt tanto lubentius pascendis Christi ouibus incumbere debeant pastores. Pro quibus pascendis, non est quod à longe cibum petant, cum obuia sint, & sacrarum scripturarum, & sanctorum patrum monumenta, quæ partim sunt veluti herbæ virentes semper atque gratissimæ, vt scripturæ sacræ, partim velut fœna collecta de montibus, vt patrum scripta quę ex scripturis collecta sunt. Qui ex ouibus & hoedis quos pascunt, hic merito quærere non deberent, nisi vestitum & victum, & eum nō luxuriosum aut sumptuosum, sed quales oues commode præbere possunt, quas deglubere non debent, sed tantum ex earum lana & lacte viuere. Quod si fecerint præter temporalia bona, quæ hic ab ouibus Christi percipiunt, accipient ab eis etiam postea vestitū, & victum sempiternum induti stola immortalitatis, & refecti cibo qui non deficiet in æternum. Acutiorem allegoricam tractionem videre licet apud Bedam, qui eam longe prosequitur.

CAPVT VIGESIMVMOCTAVVM.

1 *FVgit impius nemine prosequente, iustus autem quasi leo confidens absque terrore erit.*

DOCET prouerbium, quod & plæræque aliæ scripturę, videlicet quod impietas, impijs timorem, iustis verò iustitia confidentiam addat. Licet enim nonnunquam audaciæ stimulis impij concitati & potissimum cum eorum mens est obtenebrata, in obuios quousque desęuiant, ac sese in pericula temerè præcipitent: tamē cum ad se redeunt, & furoris incendium extinctum est, ita merito peccatorum suorum terrore concutiuntur vt omnis eorum audacia frangatur, & antequam eos quisquā persequatur, in fugam vertantur. Id autem fit sępe vel ex solo mentis male sibi consciæ, ac ob id pœnas debitas timentis, remorsu, quemadmodum maxime patet in furibus & homicidis, qui peracto maleficio pauitant semper fugiuntque, vnde natum adagium: Fures clamorem, subaudi, timent, quadrans in eos qui sibi conscij metuunt ne deprehendantur. Ita enim natura comparatum est, vt conscientię magnis, & horrendis criminibus obnoxiæ, nusquam possint sęcuræ consistere. Hinc dicitur in

Iob de-

Iob de impio. Sonitus terroris, semper in auribus eius, & cum pax sit, Iob. 15.
ille insidias suspicatur. Non credit quod reuerti posit de tenebris, circumspectans vndique gladium. Et in sapientia: Cum sit timida nequi- Sap. 17.
tia, dat testimonium condemnata. Semper enim præsumit sæua perturbata conscientia. Aut fit istud etiam sæpe ex vltione diuina, qua impijs huiusmodi terror incutitur, cuius exemplum habemus in Syris qui sur- 4. Reg. 7.
rexerunt & fugerunt in tenebris derelictis tentorijs suis cum nemo eos persequeretur. Vnde dominus huiusmodi terrorem populo peccanti se immissurum minatur in Leuit. dicens: Qui de vobis remanserint, dabo Leuit. 26.
pauorem in cordibus eorum in regionibus hostium, terrebit eos sonitus folij volantis, & ita fugient quasi gladium, cadent nullo persequente, & cadent singuli supra fratres suos quasi fugientes, nemo vestrum audebit inimicis resistere. Simile est in Deuter. Dabit tibi dominus cor pauidum, Deut. 28.
& deficientes oculos & animam consumptam mœrore, & erit vita tua quasi pendens ante te. Timebis nocte ac die & non credes vitæ tuæ etc. Contra, iustus tum quod sibi bene sit conscius, & ob id nullum malum timeat, & de Dei protectione bene confidat, tum quod à Deo non solum protegatur, sed etiam singulariter confortetur & roboretur, etiamsi multa mala ingruant, etiamsi persecutores insistant sine terrore persistit immotus, similis leoni fortissimo & audacissimo, de quo mox posteà dicitur: Leo fortissimus ad nullius pauebit occursum. Sicut enim impium, timidum facit, & malum cõscientiæ testimonium & Dei vltio: ita contra iustum confidentem facit, & bona suæ cõscientiæ testificatio, & Dei confortans gratia. Vnde gloriatur Propheta: Dominus illuminatio mea & Psal. 26.
salus mea, quem timebo? Dominus protector vitę meæ, à quo trepidabo? Psal. 45.
Et alio loco: Deus noster refugium & virtus, adiutor in tribulationibus, quæ inuenerunt nos nimis. Propterea non timebimus dum turbabitur terra. Cæterum hæc sententia, non solum habet locum in temporalibus malis, sed & in spirituali contra vitia certamine. Frequenter enim impij cum nulla eos inuadit acris tentatio, fugiunt à virtutis tramite vitijs succumbentes, timentes se nõ posse virtutis labores perferre. Peccatũ enim molles & effœminatos reddit homines, eósque diuino destituit præsidio. Contra iusti de Dei protectione securi, indutique armaturam Dei, imperterriti vt leo contra principes & rectores tenebrarum harum fortiter decertant dicentes cum Propheta: Ecce Deus Saluator meus, fiducia- Isa 12.
liter agam, & non timebo.

2 *Propter peccata terræ multi principes eius, et propter hominis sapientiam & horum scientiam quæ dicuntur, vita ducis longior erit.* Iob. 34.

SIcut apud Iob dicitur quòd Deus regnare facit hypocritam propter peccata populi: ita hic dicitur quod propter peccata populi multi sint principes eius. Quod & de multitudine principum simul reg-

 nantium

nantium accipi potest, qui scilicet in eadem terra simul regnāt cum magno populi grauamine, aut vnius terræ dominium diuidunt in plura dominia, quemadmodum ob peccata diuisum est regnum Israëliticum sub Roboam. Huiusmodi enim multitudo principum sicut frequenter euenit propter peccata populi; ita multum populum grauat, dum quisque suis studet commodis, & bella sæpè inter multos exurgunt. Et potest intelligi de multitudine principum sibi mox ac breui tempore succedentium, quæ & ipsa reipublicæ frequenter est perniciosa, quæ hinc grauatur impensis, nouis statutis, turbationibus, & bellorum motibus. De qua principum multitudine potissimum intelligendum quod hic dicitur, satis patet ex parte secunda opposita, quæ tamen clarior est in Hebræis, quæ habent, Et propter hominem intelligentem scientem, sic, hoc est, similiter, prolōgabitur scilicet imperium vel vita principis. Vel propter hominem intelligentem scientem rectum prolongabitur. Vbi singulare quidā exponunt per plurale, vt sit, Propter homines intelligentes, & doctos prolongabitur. Dum enim in regno principibus adsunt viri docti & prudentes, quorum consilio omnia aguntur, fit vt in regno peccata populi cohibeantur, & virtus locum habeat, & in populo, & in principe. Vnde sicut ob peccata populi, quorum causa sæpe est negligētia vel malū exemplum principis, diuina vltione sunt in populo frequentes principes, ita contra propter iustitiam boni principes in bonum populi diu in vita conseruantur. Potest tamen quod Hebræis in singulari dicitur numero referri ad ipsum principem qui si prudens fuerit, & intelligens sua prudentia obuiabit peccatis populi, quibus non dominantibus, sed iustitia & pietate vbique præualente, vita eius prolongabitur à Deo, quemadmodum patuit in Ezechia. Sic ergo & nostra lectio est accipienda de sapientia & scientia hominis regnantis in populo. Propter huius enim sapientiam, & scientiam eorum quę dicuntur & aguntur in regno, hoc est, quia diligenter scire omnem populi statum studet, ac prudenter prospicit, vt in officio populus contineatur & in religione, ideò eius vita longior erit. Supra enim dixit: Aufer impietatē de vultu regis, & firmabitur in iustitia thro-
Sup. ca. 25 nus eius. Potest & sic intelligi nostra litera. Sicut ob peccata terrę multos contingit esse eius principes; ita ob sapiētiam alicuius, cuius opera vtitur princeps, & scientiam eorum, quæ in sententijs ferendis dicenda sunt, vita ducis Dei munere prolongabitur. Aut propter scientiam eorum quæ
Deut. 17 dicuntur à Deo, hoc est, propter scientiam mandatorum Dei. Ob hanc enim in Deuter. promittitur regni diuturnitas.

3 *Vir pauper calumnians pauperes similis est imbri vehementi, in quo paratur fames.*

CVM à natura nobis inditum sit, vt eorum doleamus vices, qui eisdem nobiscum miserijs sunt obnoxij, illos vehementer inhumanos esse opor-

470

esse oportet & crudeles, qui mala augent aliena; quæ & ipsimet sentiunt & patiuntur. Itaq; cum pauper qui paupertatis miseriã in se experitur, aliorum pauperum vices saltem dolere debeat, quando eorum necessitati non potest subuenire, si omnino contra faciat, ita vt pauperes calumnietur, hoc est, per iniuriam opprimat (sic enim vt supra est annotatũ calumniari, hic sæpè accipitur) rapiendo quæ eius sunt & spoliando, naturę ordinem planè euertit. Proinde talis comparatur pluuiæ, quæ cum vehementia magna inundat terram, eamque obruit, quæ & semina denudat, & segetes natas prosternit, sicque sterilitas sequitur, inopia & fames. Quę similitudo consistit in duobus. Primo in eo quod sicut huiusmodi pluuia sua quadam vi, & oppresione terræ inopiam inducit & famem: ita vir talis opprimens pauperem, inopiam ei adfert & famem sua oppresionę & iniuria. Secundo quod cum pluuiæ sit hoc à natura sit data, vt terrã ex sese inopem & indigam fœcundet, & fertilitatem rerumq; adferat abundantiam, contrà naturam huiusmodi vehemens & inundans pluuia sterilitatis causa est, ita et cum ex naturali quadam condolentia pauper pauperi consolationem et opem debeat, naturæ ordine inuerso sua crudelitate desolationem et inopiam adfert: Secundum sensum mysticum sententia hæc dici potest in eos, qui cùm sint peccatores et infirmi, seueri tamen nimis sunt in aliorum infirmitatibus et peccatis castigandis, corripiendis, vel vindicandis. Tunc enim vir pauper opprimit pauperes, et pro consolatione quam ex propriæ infirmitatis consideratione eis debet, sterilitatem animæ eorum adducit, similis omnino vehemẽti imbri, hoc est, grauissimæ tentationi immissæ à dæmone, ad obruendum terram cordis ne quem fructum proferat. Vnde monet Paulus: Si præoccupatus, inquit, fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spiritales estis huiusmodi instruite in spiritu lenitatis, considerans teipsum ne et tu tenteris. Gal c.6.

Qui derelinquunt legem laudant impium, qui custodiunt succenduntur contra eum.

SEntentia clara est docens quam differenter se habeant legis contemptores et obseruatores legis ad ipsam impietatem et impios, et ex consequenti insinuans, quam sint illi Reip. perniciosi, hi verò vtiles. Qui, inquit, derelinquunt legem, hoc est, qui domini legem omnino negligunt, laudant impium in sua impietate, tum quod eis placeat impietas, quam et ipsi sectãtur; tum quia gaudeant se habere multos sibi similes. Vnusquisq; enim delectatur sub simili. Contra qui custodiunt legem, hoc est, quibus summa cura est Dei legem adimplere, hi non solum non laudant impium, sed succenduntur contra eum zelo iustitiæ. Et animo quidem semper succenduntur contra eum, quia ex impietate impij dolore commouentur & indignatione contra eum. Sępe verò etiam verbo, & facto excitantur & accenduntur cõtra eum, dum ex zelo iustitiæ eum

seuere arguunt, cohibent, ac si in authoritate sunt, etiam puniunt in aliorum exemplum. Declarat hæc sententia quam noxij illi sint impij laudatores, vt qui suis laudibus impietati fomentum præbeant, quam vtiles legis diuinæ custodes, vt qui impietatem cohibere conentur, quæ respublicas perdit. Hinc intelligendum relinquitur non verè illos custodire legem Dei, qui impijs adulantur, & placere volunt qui illos arguere nolunt, quique illorum impietatibus non commouentur, & quasi ad se non pertineret aliorum improbitas, nulla eius cura tanguntur, quales multos videre est, qui sibi tamen de iustitiâ, et legis diuinæ custodia placent.

5 *Viri mali non cogitant iudicium: qui autem inquirunt dominum, animaduertunt omnia.*

PRO verbis, cogitant, & animaduertunt, idem Hebræis verbum est significans magis intelligunt. Altera ergo hic ponitur differétia inter impios & iustos, quia viri mali, eo quod in malitia occupãtur, & per eã excæcãtur, nõ intelligũt & proinde nec cogitãt, hoc est, nõ cõprehendunt animo iudicium, hoc est, quod æquum & iustum est, etiamsi audiant illud ab alijs doceri. Qui autem inquirunt dominũ, hoc est, quibus curæ est illum agnoscere, illiq; placere, eo quod mens illorum sit attenta, & à Deo illuminata, facilè intelligunt & animaduertunt omnia, necessaria scilicet, non tantum quæ nunc sunt agenda, sed & futura pleraq; prouidentes. Item viri mali non intelligunt nec cogitant futurum Dei iudicium, quo à malo reuocari possent si illud verè intelligerent & fixè cogitarent. Qui verò dominum inquirunt, non tãtum illud Dei iudicium intelligunt, sed & omnia alia necessaria intelligunt, & animaduertunt, præ oculis etiam habentes præmia iustorum, & quibus rationibus ac vijs ad ea perueniendum sit. Duabus enim his rationibus sententia hæc, quæ generalis est, explicari & accõmodari potest. Similis est apud Paulum 1. Corinth. 2. antithesis hominis animalis et spiritualis. Animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei. Spiritualis autem iudicat omnia.

1. Cor. 2.

6 *Melior est pauper ambulans in simplicitate sua, quam diues in prauis itineribus.*

SImilis est sententia cap. 19. versu primo, & in Hebræis maior est similitudo huius loci cũ illo, nec est alia differétia, quàm quod ibi Hebræa habeant in secunda parte, Quam peruertens labia sua, & ipse insipiens. Hic verò, Quam peruertens vias et ipse diues. Melior ergo dicitur pauper ambulans in simplicitate sua, hoc est, viuẽs in integritate sua, quàm diues ambulãs in prauis vijs, hoc est, moribus, quia quantũuis diuitiæ apud homines laudentur & præferantur, talis tamẽ pauper & reuera præstãtior est tali diuite, vtpote Deo ac prudẽtibus cõmẽdatior, & proinde verè fœlicior, & vtilior est reipub. Rectè ergo dixit Themistocles, qui vt re-

vt refert Cicero libro 2.offic. cũ cõsuleretur, vtrum bono viro pauperi, aut minus probato diuiti filiam collocaret: Ego, inquit, malo virum qui pecunia egeat, quàm pecuniam quæ viro.

7 *Qui custodit legem filius sapiens est, qui autem comessatores pascit, confundit patrem suum.*

IVuentus fere dedita esse solet commessationibus, vnde huius vitij peculiariter meminit, quod & parentes in filijs peculiariter cohibere, & impedire deberent vt præcipitur Deut. 21. Pascit autem comessatores, qui ita delectatur comessationibus, vt helluones & potatores sibi adiungat & frequenter ad conuiuia sua vocet, bona sua paterna conuiuijs profundendo, sicque multis peccat nominibus, quia & contra Dei legem vacat potationibus, & facultates suas prodige expendit, & fomentum vitij alijs præbet. Sicut ergo sapiens est ille filius qui custodit legem Dei, quæ inter cætera vetat omnem luxum præcipuè in iuuenibus, & proinde talis honore et lætitia afficit patrem, quia filius sapiens lætificat patrem suum: ita qui alit comessatores, contra legem Dei faciens ignominia afficit patrem suum, quia in patris ignominiam cedunt filij vitia, tanquam qui non bene instituerit filium.

8 *Qui coaceruat diuitias vsuris & fœnore liberali in pauperes congregat eas.*

BEne vertit hunc versum interpres, sed male comuniter distinguitur lectio. Nam dictio, liberali coniungitur cum ablatiuo fœnore. Vnde coacte hic versus exponitur à Lyrano, & alijs ipsum sequentibus, qui intelligunt, fœnus liberale dici lucrum quod vltra sortem recipitur, non ex pacto, sed liberali, vel vltronea mutuatarij donatione, quod etiam prohibitum est sicut vsuras accipere ex pacto, quando illud lucrum intentum est, & desideratum à mutuante. Huiusmodi diuitiarũ coaceruatorem, intelligunt cõgregare in pauperes, quia congregat contra pauperes & in detrimentum pauperum, qui illius vsuris vexantur, & opprimuntur. At hic sensus pœnitus est alienus ab intentione sapientis, & interpretis. Dictio enim, Liberali datiuus est coniungendus cum sequentibus, vt patet tum ex hebræis tum ex Græcis, & est sensus. Qui coaceruat diuitias vijs illicitis, nempe vsuris & fœnore, talis non sibi eas congregat, sed homini liberali & munifico in pauperes. Quo significat futurum, vt talis nec animum sit, nec potestatem habiturus bene vtendi partis male diuitijs, sed Dei dispositione eas peruenturas ad eum qui liberalis sit in pauperes, vt in eos distribuantur à quibus cum illorũ magno grauamine acceptæ sunt. Græca enim & hebræa habent: Qui multiplicat diuitias cum vsuris & multiplicatione, ei qui miseretur pauperem congregat eas. Itaque superiori versu locutus est de eo, qui diuitias malè

profundit,hoc versu de eo qui eas colligit male Et docet hic locus vt & aliæ multæ scripturæ vsuras esse illicitas & iniustas. Quod & Ethnici satis intellexerũt. Aristoteles enim in 1.de repub.Iuste inquit in odio est fęneratoria,quia nummo vtitur tanquam merce,& ex eo quod non fructificat natura fructum capit. At commutationis causa factus est nũmus. Maxime igitur præter naturam est nummum fieri mercem.Et Cato interrogatus quid esset fęnerari,respondit,quod hominem occidere.

9 *Qui declinat aures suas ne audiat legem, oratio eius erit execrabilis.*

DEclinat aures suas ne audiat legem, qui studio non vult audire legem cum docetur, aut si audiat non vult obedire, hac re declarans contemptum legis, & impœnitẽtiam cordis in suis peccatis,quales sunt de quibus in Iob: Qui dicunt Deo,Recede a nobis, scientiam viarum tuarum nolumus.huiusmodi congruam tribuit punitionem sapiens significans par pari referendum, cum subditur. Oratio eius erit execrabilis,quasi dicat.Quemadmodum ipse non vult audire Deum loquentem per legem,ita nec Deus vicissim ipsum audiet sibi in oratione loquentem. Nec tantum non audiet, sed & orationem eius execrabitur tanquam peccatum, iuxta illud: Et oratio eius fiat in peccatum. Et sane grauis est hæc punitio,quando hoc ipsum, quo Dei gratiam obtinere nitimur,Dei iram magis prouocat.Vnde nõ frustra apud hebręos additur dictio augmentatiua. Oratio eius erit abominatio, hoc est, non solum eius vitia,sed etiam oratio eius.

Iob.21.

Psal 108

10 *Qui decipit iustos in via mala,in interitu suo corruet,& simplices possidebunt bona.*

HEbræa habẽt, Qui errare facit rectos in via mala,in foueam suam ipse cadet,& integri hæreditabunt bonum. Itaq; is decipit iustos in via mala,qui fraudibus & dolo pellicit eos in viam malam, & quantum in se est, facit vt sint in via mala, per quam scilicet eos deducant in foueam aliquam,& interitum eis paratum. Id autem facit non tantum qui eos corporaliter errare facit, sed & omnis qui à recta fide, rectaque viuendi ratione homines abducit in errores & malam vitam. Item quicumque iustos aliquo dolo pertrahere student, in aliquid ipsis perniciosum,& noxium.Sub similitudine enim eius qui hominem corporaliter abducit à recta via in malam, metaphoricè designatur omnis, qui fallere studet ad aliquod malum. De tali ergo dicitur, quod corruet in interitu suo,hoc est,in illud malum quod alijs parauit, vt sit idem cũ illo quod supra dictum est. Qui fodit foueam incidet in eam. Conuenit cum illo,malum consilium consultori pessimum. Contra,simplices,hoc est,integri dolo carentes, quos illi dolosi fallere studuerũt, non solum eorum

Supra.ca 26

eorum dolis non capientur, ſed diuina benignitate etiam poſsidebunt, hoc eſt, ſtabiliter obtinebunt, bona eis à Deo parata. Aut poſsidebunt etiam bona ipſorum doloſorum hominũ, quæ ab eis erepta dominus iuſtis largietur. Multi enim libri habent poſsidebunt bona eius, vt ſignificetur, non ſolum impios caſuros in ea mala quæ pijs parauerunt, ſed ipſos etiam priuandos ſuis bonis, eaque tradenda pijs. Sed pronomen, eius, vt non eſt in Hebræis: ita nec in correctioribus libris Latinis.

11 *Sapiens ſibi videtur vir diues, pauper autem prudens ſcrutabitur eum.*

DIuitiæ ferè adferunt homini prudentiæ arrogantiam cum aliorum contemptu, ita vt diuites ſuæ prudentiæ tribuant quod præ cæteris ſint locupletes & fortunati, aliorum imprudentiæ quod pauperes ſint & infœlices. Item aduertunt authoritatem & honorẽ ſibi apud homines deferri, ſuaque tum dicta tum facta per adulationem approbari velut ſapienter dicta aut facta. Vnde in Eccleſiaſtico dicitur: Diues locutus eſt, & omnes tacuerunt, & verbum illius vſque ad nubes perducent. Pauper locutus eſt, & dicunt, quis eſt hic? Itaque vir diues videtur ſibi ſapiens, tum quod per ſuam prudẽtiam putet ſibi obueniſſe diuitias, tum quod homines eius dictis & factis multum deferant. Pauper autem prudens, non ſtatim cum vulgo admirabitur eum tanquam ſapientem, ſed ſcrutabitur eum, hoc eſt, explorabit eius dicta factaque, nec propter diuitias ei nimis tribuet, nec fœlicem iudicabit. Per quod vult ſignificare quod poterit eum per ſuam prudentiam confutare et redarguere. Vnde Septuaginta verterunt καταγνώσεται αὐτοῦ, hoc eſt, condemnabit eum. Similis eſt locus ſupra cap. 18. verſu 19. vbi nos habemus, Iuſtus prior eſt accuſator ſui, venit amicus eius, et inueſtigauit eum. Sed et Hebræi teſte Rodulpho intelligunt hic nõ de ſimplici ſcrutatione, ſed tali quam ſequitur repræhenſio et confutatio, vt ſit ſenſus: Diues quidem ſibi ſapere videtur præ alijs, at pauper prudens facta diligenti rerum diſcuſsione et examinatione, aliter eſſe depræhendit, nempe quod diuitias non ſua ſapientia comparauerit, ſed Dei dono, quodque ob diuitias, non magnifaciendus ſit, præferendum diuitijs ſapientiæ donum, etiamſi cum paupertate coniunctum ſit. Eccli. 13.

12 *In exultatione iuſtorum multa gloria eſt, regnantibus impijs ruina hominum.*

APparet ex commentario Lyranum legiſſe non exultatione, ſed exaltatione. Sic enim habet, Quia per hoc boni honorãtur et exaltantur, ſicut patet de regno Dauid, Ezechię, et Ioſiæ. Et eũ ſecutus Arboreus hunc verſum exponens, habet: Quod ſapientes et iuſti ad ſummos magiſtratus, præclara officia, et inſignes præfecturas ſubuehantur, eſt maxi-

est maximè iucundum et gloriosum. Et videri posset ex secunda particula legēdum esse, Exaltatione, quia per oppositum sequitur, Regnantibus impijs. Sed veram lectionem esse, In exultatione quomodo et codices omnes ferè habent, patet ex Hebraica dictione, quæ exultationem et lætitiam significat non exaltationem. Cæterum per exultationem iustorum à posteriori insinuat eorum prosperitatem, causam scilicet ex effectu. Et est sensus, Cum iusti exultant, hoc est, cum eorum res secundæ sunt, quando ipsis in republica, suppresßis impijs, exultare et triumphare contigerit, tunc est in republica multa gloria, tunc accedit ipsi reipublicę multum gloriæ et decoris, quia vt supra dictum est cap. 11. Benedictione iustorum exaltabitur ciuitas. Illis enim gaudentibus et fœliciter se habentibus quod non potest fieri, si impij eis dominentur, ciuitas bene instituitur et regitur in pace et multorum bono. Contra cum impij regnant sunt ruinę hominum, hoc est, tūc homines multi, maximè boni, perduntur & deijciuntur illorum iniuria & oppresßione, quemadmodum & vltimo versu postea repetitur. Potest prior pars etiā sic intelligi, vt in exultatione iustorum dicatur esse multa gloria, non quia gloria illorum exultationem sequitur, sed quia ipsa exultatio sit gloriosa, hoc est, vt quidam vertit; quia gloriosum est, honestum & decens iustos exultare, hoc est, fœlices esse ac fortunatos. Et notandum dictionem, Gloria hoc loco non accipiendam pro gloriatione aut lætitia, sed pro claritate excellentia & decore, vt patet ex dictione Hebraica.

13 *Qui abscondit scelera sua non dirigetur, qui autem confessus fuerit & reliquerit ea, misericordiam consequetur.*

Contingit sine vitio abscondere aliquem delicta sua, vt si hoc faciat, siue ne scandalizet, siue pro famæ suæ conseruatione. Sed hoc loco, abscondere scelera sua, est ea nolle agnoscere, sed ea, etiā cum de eis admonetur aut negare, aut excusare vel defendere. Quod qui facit, cum non simpliciter peccet, sed peccatum adijciat super peccatū, merito non dirigetur, hoc est, vt habent Hebræa, non prosperabitur, quo plus etiam significatur, nimirum quod malè habebit, & quod pœnas dabit sceleribus suis dignas. Contra, qui cōfessus fuerit scelera sua, eademq; reliquerit, consequetur misericordiam, quia non solum ei non infligetur pœna, quam commeruerat, sed & remisßionem obtinebit peccatorū suorum, & apud homines sæpè, & semper apud Deū. Vnde Propheta: Dixi (inquit) confitebor aduersum me iniustitiam meam domino, & tu remisisti impietatem peccati mei. Ostendit hæc sententia quandoquidem sine vitijs viuere non licet, vnicum & optimum remedium ad delenda peccata esse confesßionem, modo ei iungatur peccatorum admissorum derelictio. Quæ quidem confesßio cum propter humilitatē etiam apud homines sæpè veniam obtineat, multo magis apud Deum, quem humilitas

Psal. 31.

illa &

illa & resipiscentia non potest non ad misericordiam flectere. Non vrget quidem hæc sententia per se accepta confessionem sacramentalem, quæ sacerdoti fieri debet, sed per se tantum exigit cõfessionem quouis modo factam. Verum cum in Euangelio iam satis Christus indicauerit, etiam sacerdoti faciendam confessionem, quę ad obtinendam remissionem valere debeat, cum dixit: Quorum remiseritis peccata, remittuntur eis: non ineptè hæc sententia iam vsurpatur ad inculcandam & exigẽdam etiam confessionem sacramentalem sacerdoti faciẽdam. Si enim confessio medium est ad obtinẽdam remissionem & misericordiam, vt hæc docet sententia, cum remissio peccatorum à sacerdote peti possit & debeat, necesse est eidem peccatorum fiat confessio, qua remissio impetratur, cui qui abscondit sua peccata, is certè non dirigetur. Cæterum quoniam satis non est peccata confiteri, nisi quis eadem & voluntate & actu reliquerit, contra quorundã errorem, qui etsi confiteantur, perseuerant in peccatis suis, bene additur & reliquerit ea. Ioan. 20

14 *Beatus homo qui semper est pauidus, qui verò mẽtis est duræ corruet in malum.*

Potest hæc sententia dupliciter accipi. Primum de timore diuino, vt is intelligatur hic dici beatus, qui semper pauet & timet Deum, metuens illum offendere, & à seueritate iudiciorum Dei timens, quæ aliquando contra impios proferentur, atque ob id solicitè cauens, ne quã in re peccet, ac diuinæ vltioni subiectus fiat, aut ab eius gratia excidat. Talis certè beatus est, tum quod hoc fœlix & ratum Dei donum sit consecutus. Beatus enim homo dicitur in Ecclesiastico, cui donatum est habere timorem Dei: tum quod talis beatitudinem consequetur æternam. Eccli. 25
Contra, qui mentis est duræ, vt nullo Dei timore commoueatur, nec cedat quibuscunque monitis aut minis, corruet in malum quod timere & præcauere noluit, idque in hac vita frequenter, semper autem in futura. Vnde in Ecclesiastico dicitur: Cor durũ malè habebit in nouissimo. Docet hæc sententia quam errent hodie plerique, qui non solum sine timore Dei viuunt, libertatem sibi vitiorum indulgentes, sed etiam docent omnem timorem reijciendum, & absque vlla hæsitatione & metu quemq; credere debere se esse filium Dei ac futurum hæredem regni cœlorum, manifestè contrariantes Paulo, qui concinens huic loco monet Philippenses: Cum metu & tremore vestram salutem operamini. Nec obstat, quod Paulus dicat non accepisse nos spiritum timoris, sed dilectionis. Et Ioannes: Timor non est in charitate, sed perfecta charitas foras mittit timorem. His enim locis agitur de timore seruili; quo scilicet sine amore virtutis, tantum pœnæ timentur, & vitia tantum propter pœnas vitantur. Nam et pœnas ipsas horrere, ac ob id etiam à vitijs declinare, etiam sanctorum est, sed non sine dilectione Dei coniuncta; et fiducia bonitatis Eccli. 3 Philip. 2 2. Tim. 1. 1. Ioan. 4

Iob.9 Dei hominem erigente. Vnde Iob dicebat: Verebar omnia opera mea, sciens quia non parceres delinquenti. Et cap.31. Semper quasi tumentes
Psal.113 super me fluctus timui Deum. Et Dauid: Confige, inquit, timore tuo carnes meas, à iudicijs enim tuis timui. Potest secundo intelligi de timore in omnibus rebus agendis, qui temeritati opponitur, vt is dicatur hic beatus, hoc est, fœlix, qui sic in omnibus rebus est timidus, vt ne quid temerè aggrediatur, nec absque debita deliberatione et consilio aliorum solicitè cauens ne quid omittat eorum quæ requiruntur. Talis enim in negocijs suis prosperari solet, cum contra qui mentis est duræ, hoc est, obstinato animo sine aliquo metu res suas aggreditur, nihil curans quicquid suggeritur et consulitur, ruit sæpe in multa mala, et damna multa perferre cogitur.

15 *Leo rugiens, & vrsus esuriens princeps impius super populum pauperem.*

HOrrenda quidem impijs principibus et tyrannis, sed tamen vera comparatio, qua hi qui deberent se erga subditos suos gerere vt pastores erga oues, quærendo in omnibus eorum bonum & defensionem, contra assimilatur immanissimis & crudelissimis bestijs, idque iam famelicis, quæ propter famem & naturalem feritatem ac potentiam nulli parcunt, à nullo vincuntur, nec facilè satiantur. Per leonem enim rugientem etiam intelligi potest leo esuriens. Nam rugitus illius, famis est indicium. Itaque per leonem rugientem & vrsum esurientem insinuatur inexplebilis auaritia impij principis, & crudelitas, per quam non cessat populum sibi subditum (qui tanquam imbelles feræ & imbecilles in comparatione principis, quemadmodum imbecillia sunt reliqua animantia in comparatione leonis & vrsi, non valent principi resistere) expilare bonisque exuere, innocentum etiam sanguinem effundere, quorum punitionibus non facilè satiatur. Aut per leonem rugiëtem insinuat metum, quem suis impijs edictis, & terrifica sua voce incutit subditis, sicut leo suo rugitu timorem audientibus infert, vt per leonem rugiëtem, & vrsum esurientem, duo mala insinuet populum pauperem, hoc est, qui obsistere non valet, pati à tyrannis, scilicet metum & direptionem atque oppreßionem.

16 *Dux indigens prudentia, multos opprimet per calumniam, qui autem odit auaritiam, longi fient dies eius.*

DEmonstrat hæc sententia, qui sint principes illi impij, qui se gerunt vt leones, & vrsi, nempe qui indigent prudëtia, qua intelligere deberët quod sit eorū in subditos officiū, & qua in re sit propria sita prosperitas, nempe si subditos habeant sibi bene affectos, & amantes potius quam metuentes. Qui ergo huiusmodi caret prudentia, multos opprimet

primet per calumniam,hoc eſt,per quamuis iniuriam,ideoq; multos ſibi facietinimicos, vnde à ſuis deſertus, facilè & ipſe ab hoſtibus ſuis opprimetur,vel quod tyrannis ſolet euenire,à ſuis trucidabitur. Hoc enim in hac prima parte relinquitur intelligendum ex ſecũda parte. Qui autem odit auaritiam,& ideo non præmit populum ſuum exactionibus, longi fient dies eius, ſiue quod Deus illius vitam propter pietatem prolongabit,ſiue quia talis à ſuis ſtipatus & dilectus,nõ ſolum tutus erit à ſuorum inſidijs,ſed & ab hoſtium incurſu. Indicat ſententia errare principes,qui ad ſui tuitionem & conſeruationem vitæ ſuæ, putant vndiquaque comparandas diuitias & opes,ideoque multos expilant nunquam ſatiati.

17 *Hominem qui calumniatur animæ ſanguinem, ſi vſque ad lacum fugerit,nemo ſuſtinet.*

DOcet ſententia,quam odioſus ſit omnibus homicida. Hic enim dicitur homo qui calumniatur ſanguinem animæ,hoc eſt,qui iniuſtè effundit ſanguinem in quo eſt anima,hoc eſt ſanguinem vitalẽ:& ſanguinem in quo vita conſiſtit:talis etiamſi fugerit vſque ad lacum,hoc eſt,etiamſi occultare ſe ſtudeat,vel in profundo aliquo lacu, vel in ſecretis ſepulchris,nemo ſuſtinet eum,hoc eſt,nemo eum ſuſtentat,nec opem illi fert:quaſi dicat,homicidæ debetur mors,merito ſemper fugit, & latere ſtudet,nec vlla ei debetur ab hominibus commiſeratio,quia naturaliter homines oderunt humani generis hoſtẽ. Vnde dixit dominus: Omnes qui gladium acceperint,gladio peribunt. Qua ſententia, ſicut & hac, non quid ſemper fiat,ſed quid vt in plurimum, & quid mereantur tales, deſignatur. Lyranus nouum hic intelligit ſenſum,vt ſignificetur homicidam ſi vſque ad lacum,hoc eſt,vſque ad foueam vel ſepulturam,hoc eſt, vſque ad finem vitæ ſuæ fugerit,hoc eſt,diſtulerit agere pœnitẽtiam,nemo poſt mortem poterit eum iuuare, quia non eſt locus pœnitentiæ poſt mortem. Sed hæc explicatio coacta eſt. Poteſt & ſic intelligi, Si homicida vel vſque ad lacum deſperationis atque in barathrum fugerit,nemo eum ſuſtinet,hoc eſt,retinet & remoratur. Non quod docere velit talem non eſſe retinendum,ſed vt oſtendat quid ex ſe mereatur, & quam nulla ex ſe ſit miſeratione dignus. Patet huius ſentẽtiæ veritas in Iuda proditore.

Matth. 26.

18 *Qui ambulat ſimpliciter, ſaluus erit, qui peruerſis graditur vijs, concidet ſemel.*

SEntentia clara eſt,nec quicquam magnopere annotandum eſt, niſi quod ſæpè dictum eſt,quod, Simpliciter,hic poſitum eſt pro,integrè, innocenter & perfectè. Quod in ſecunda parte dicitur, Concidet ſemel,ſignificat,etſi ad tempus floreat,& ſua expleat deſideria, ſemel tamẽ corruet,vel hic prolapſus in aliqua mala, vel in æternas tandem præcipitatus miſerias. Ita & qui viuit integrè,et inculpate, & hic ſaluus erit à

malis huius vitæ, & æternam deinde assequetur salutem.

19 *Qui operatur terram suam satiabitur panibus, qui autem sectatur ocium replebitur egestate.*

SVpra hæc sententia habita est cap. 12. versu 11. nec alia est differētia, quam quod ibi in secūda parte dicitur, stultissimus est, hic verò, Replebitur egestate, quo significatur quod multum esuriet.

20 *Vir fidelis multum laudabitur, qui autem festinat ditari, non erit innocens.*

SIcut superior sententia docet, non sectandum otium, ita hæc non sectandam auaritiam. Duplicem autem sensum possunt habere Hebræa, quæ habent, Vir fidelitatum multus benedictionibus. Nam vel potest intelligi de benedictione diuina vt significetur virum fidelem, hoc est, qui in factis et verbis suis fidus est, non quærens aliquem fallere, sed fideliter et integrè cum omnibus agens, consecuturum largiter diuinam benedictionem, hoc est, Dei beneficio opes eius multiplicandas. In cuius contrarium sequitur, Qui autem festinat ditari, quo significat eum, qui vt ditetur, etiam malis vtitur artibus cum iniuria proximi, talis, inquit, non erit innocēs, hoc est, nō erit impunitus à Deo. Sic enim supra annotatum est aliquoties phrasi Hebraica accipi hanc orationem, Non erit innocēs. Similiter dictum est suprà cap. 20. Hæreditas ad quam festinatur in principio, in nouissimo benedictione carebit. Et capite 13. Substantia festinata minuetur, quæ autem paulatim colligitur, manu multiplicabitur. Hunc sensum Septuaginta secuti sunt, qui habent, Vir fide dignus multum benedicetur, malus autem non impunitus erit. Vel potest intelligi de benedictione hominum, atque sic intellexisse videtur noster interpres, qui vertit, Vir fidelis multum laudabitur, hoc est, multi eum commendabūt, multi ei precabuntur bene. Contra qui quo iure, quáque iniuria ditescere festinat, non erit innocens, id est, non carebit nota repræhensionis, etiam apud homines, quia subito colligere diuitias, nemo facilè potest sine aliorum iniuria, ac proinde non sine peccato. Potest tamen etiam nostra litera intelligi de laude à Deo consequenda, vt sit sensus: Vir fidelis multum laudabitur à Deo, qui & hic & postea fidelitatem eius remunerabitur abunde, vt coincidat cum priori intelligentia primæ & secundæ partis. Ex dictis patet, quem hic vocet fidelem virum, nempe vt opponatur illi qui festinat ditari, qui scilicet non mentitur, nec fallit proximum ob parandas diuitias, sed verax est in verbis suis, & in factis ac mercibus suis integer.

21 *Qui cognoscit in iudicio faciem, non benefacit: iste & pro buccella panis deserit veritatem.*

PRiorem partem sic habent Hebræi, Cognoscere facies non est bonum, idem scilicet, quod supra habitum est cap. 24. vbi nos legimus, Cognoscere personam in iudicio non est bonum. Nam in his locutionibus siue personam dicas, siue faciem eodem recidit, & est Græcis & Hebræis eadē dictio, vt dictum est in cap. 18. Cæterum & hic & cap. 24. additur, in iudicio, cum nō sit in Hebræis, quia potissimum in iudicio forensi fit et nocet acceptio personarū. Quāuis et ea quæ fit extra iudicium forense, in alijs rebus in quibus iustitia & causæ merita attēdi debent, non fit sine peruersa iudicio, quo quis in gratiam alicuius male iudicat apud se. Porrò quam male faciat acceptor personarum, ostēdit cum subijcitur: Iste & pro buccella panis deserit veritatem. Per buccellam panis phrasi Hebraica significans rem minimi vel nullius precij, qualis est etiam munus alioqui in se non paruum, in comparatione veritatis & iustitiæ, quæ longè deberet esse nobis charior & preciosior. Grauiter ergo peccat, qui pro re quāuis temporali, & pro re aliquando minimi momenti deserit veritatem & iustitiam rem præclarissimam, quam omnibus præferre deberet, & pro officio suo tueri siue testis sit, siue iudex. Significat autē sententia, quam potens sit auaritiæ malum in multis iudicibus, vt qui cum ferè potentes sint & diuites, nec multum egeant, tamen aliquando ob minimum aliquod commodum peruertunt iudicium.

22 *Vir qui festinat ditari, & alijs inuidet, ignorat quod egestas superueniet ei.*

AVari conditiones duas hic pulchrè depingit. Altera est quam & mox prius posuit, quod præ nimia diuitiarum auiditate festinat ditari, quo et iniustitia eiusdē recte insinuatur, q. cito ditari sine iniustitia nō facile cōtingat. Altera est q. quia festinat ditari, ideo alijs inuidet, quia nō patitur alios secū lucrū facere, aliorūq; lucrum suū dānū reputat, & ideo studet aliorū lucra auteuertere & præripere. De tali apte dicitur quod egestas superueniet ei. Quia enim cū aliorum sæpe egestate diuitias sibi congregat, & quia alijs inuidet diuitias, vellet autē potius alios egere, vt ipse solus diues esse posset, meretur sane vt egestas ei inexpectata superueniat, & iuste ei subtrahatur, quod iniuste & auide nimis collegit, idemq; ipse patiatur, quod alijs optauit. Et accidit quidē id etiā tēporaliter in hac vita frequēter, semper autē talis meretur, vt ita ei eueniat, & si quod meretur hic ei non retribuatur, in futura vita copiosius, & perfectius sentiet, quando omnibus bonis suis exutus, egestatem summam pati cogetur. Huiusmodi egestatem siue temporalem siue æternam, recte dicit eum ignorare, nempe quia excæcat cor eius auaritia & inuidia, atque hinc etiam in coaceruādis diuitijs finem non facit.

23 *Qui corripit hominem, gratiam postea inueniet apud eum magis, quam ille qui per linguæ blandimenta decipit.*

MOnet hæc sententia, non abstinendum à correptione, etiamsi eã non mox grata sit correpto, quia frequenter accidit, vt quæ prius displicet, postea corripientem magis commendet, quam blandus sermo adulantem, potissimum apud sapientes, aut non planè stupidos, aut impios. Hi enim cum ad cor redeunt, aduertunt, & ex meliore affectu prodire correptionem, quam blandam approbationem, & illam sibi vtilem esse, hanc vero noxiam & perniciosam. Maximè verò beneficium corripientis agnoscitur, cum per mali experientiam deprehenditur ipsum bene monuisse, adulantem vero decepisse, atque id videtur voluisse significare cum dicit. Postea inueniet gratiam, cum scilicet senserit ille, se per linguæ blandimenta deceptum.

24 *Qui subtrahit aliquid à patre suo & à matre, & dicit hoc non esse peccatum, particeps homicidæ est.*

VTilis sententia contra vitium pueris & iuuenibus nimis familiare, qui putant se non peccare, dũ surripiunt parentum bona, quasi illa ipsorum essent, quòd post mortem sint ipsorum futura. Durè tamen interpres hoc vitium exaggerauit dum vertit, Particeps homicidæ est. Nam pro dictione, homicidæ, eadem est quæ supra cap. 18. versu 11. Vbi noster vertit, Bona sua dissipantis. Qui mollis est, inquit, & dissolutus in opere suo, frater est sua opera dissipantis. Quomodo & hic verti conueniebat, vt hic dicatur socius dissipatoris sicut ibi frater dissipatoris. Qui enim parentum bona suffuratur, idque sine delicti agnitione, socius est dissipatoris, quia tali se coniungit, & cum tali etiam ipse dissipat paterna bona. Solent enim iuuenes ad hoc parentum bona suffurari, vt dilapident, & dissipatoribus se coniungant. Et fere tales fiunt postea egregij dissipatores, & homines perditi: & cum furantur, etiamsi non cõiungant se dissipatoribus, non minus tamen eos peccare sapiens significat, quam dissipatores, cum vtrique bonis paternis abutantur. Sic et Septuaginta tantum habent: Socius est ἀνδρὸς ἀσεβοῦς, id est, viri impij. Potest etiam dictio hebræa accipi simpliciter pro homine perdito, vt significetur suffuratores paternorum bonorum sine conscientiæ scrupulo, esse socios perditorum, de quorum resipiscentia parua est spes. Nostra lectio quæ asperius sonat non de quibuslibet paternorum bonorum suffuratoribus est intelligenda, sed de his qui ita spoliant parentes, vt ad inopiam eos redigant, quæ non minus quam mors affligit & enecat, vnde rectè tales homicidarum, imo & paricidarum socij esse dicuntur. Hebræa enim non habent simpliciter: Qui subtrahit aliquid, Sed, qui spoliat & deprædatur patrem suum aut matrem. Aut intelligi potest talem, dici socium homicidæ, quòd grauissimè peccet, dignusque sit qui si resipiscere nolit & agnoscere peccatum, iuxta præceptum domini, Deuter. 21. cum dissipatoribus paternorum bonorum, lapidibus obruatur à populo. Aut quòd

quòd tales ferè ex huiusmodi furtis ad maiora perueniant furta & homicidia, vt experientia frequens demonstrat. Nec mirandũ est D. Hieronymum vertisse, Homicidæ. Dictio enim Hebræa propriè significat corrũpentem & perdentem. Vnde eandem vertit, Interfectorẽ. Esaiæ 54. Ego creaui interfectorem ad disperdendum. Nomen autem particeps, posuit pro socio, quemadmodum & ibi: Particeps ego sum omnium timẽtium te, hoc est, socius sum illorum, & illorum consortio gaudeo. Psal. 118.

25 *Qui se iactat & dilatat, iurgia concitat: qui verò sperat in domino, sanabitur.*

HEbræa habent, Latus animo excitabit litem, & sperans super dominum, impinguabitur. Et potest latus animo intelligi vir multum auarus, quique multis desiderijs æstuat nec facile expletur. Vnde Septuaginta verterunt ἄπληςος ἀνὴρ, hoc est, vir inexplebilis. Talis ob summam cupiditatem sæpe multa concitat iurgia, idque eo magis, quia cum multos afficiat iniuria, multos etiam contra se prouocat. Qui verò non in diuitijs, sed in domino spem suam collocat, huic honestus victus non deerit facilè, imò impinguabitur, & abundantia perfruetur, si non corporali, saltem spirituali, pinguedine scilicet ea de qua dicit Psal: Sicut adipe & pinguedine repleatur anima mea. Potest tamen secundum Ps. l. 61. alios latus animo etiam intelligi superbus. Nam per superbiam animus hominis dilatatur & extenditur supra se ad honores huius mundi. Quod secutus noster interpres vertit, Qui se iactat & dilatat se, hoc est, qui immodicus est sui laudator, animum suum expandens ad honores, talis iurgia concitat, quia non patitur aliquem sibi præferri, aut æquari, indignatur & commouetur, cum non afficitur desiderato honore, aliosque contra se excitat, qui indignantur, quod tantopere se extollat. Qui verò non extollitur in seipso, sed humiliter se Deo subijcit spem omnem suam collocans in ipsum, talis impinguabitur, hoc est, prosperabitur in omnibus Deo ipsi fauente, tranquillitate mentis perfruetur, & vt nos legimus, saluabitur ab omnibus malis, aut vt potius legendum est, quemadmodũ habent codices emendatiores, sanabitur. Et videri posset legendum, satiabitur vel saginabitur, si sic aliqui libri haberent, quia id conueniret cum verbo impinguabitur. Verum est verisimile nostrum interpretem, hic vt & aliàs secutum Græca, quæ habent ἐν ἐπιμελίᾳ ἔςαι, hoc est, in cura erit vel curabitur. Itaque vertit sanabitur, significans eum Deo curante sanum fore, & liberum ab omnibus perturbationibus. Non multum dissimilis huic, est sententia quæ sequitur.

26 *Qui confidit in corde suo stultus est: qui autem graditur sapienter ipse saluabitur.*

MAlè habent plerique libri, Laudabitur, cum legendum sit, vt habent alij libri, Saluabitur. Nam hæc lectio cõsentit cum Hebraica dictione &

ne & Græca σωθήσεται, id est, saluabitur. Sensus ergo est, Qui confidit in consilijs & cogitationibus cordis sui, ita vt ea sequatur in omnibus actionibus suis nullius quærens iudicium, sed suo innixus iudicio, talis stultus est, & per suam stultitiam in multa incidet pericula & mala. Qui autem graditur sapienter, ita vt non suum cor, sed sapientiam habeat ducẽ suarum actionum, talis saluabitur, ita vt vel non incidat in mala, vel si incidat liberetur ab eis per suam sapientiam & Dei gratiam.

26 *Qui dat pauperi non indigebit, qui despicit deprecantem, sustinebit penuriam.*

SEnsum pulchrè expresit interpres cum Hebræa habeant: Ei qui dat pauperi non erit defectus, & abscondenti oculos suos, multitudo erit maledictionũ. Is enim abscondit oculos suos à paupere, qui eum aspicere non vult aut dedignatur, quod est despicere deprecantẽ. Alioqui sententia clara est commendans nobis in pauperes beneficentiam, & ab inhumanitate deterrens, quòd per illam fiat diuino munere, vt quis non facilè inopiam patiatur, per hác verò fiat diuino iudicio, vt quis inopiam quam in alio noluit subleuare, patiatur in seipso, idque frequenter etiam in hoc seculo, semper autem in futuro, vt patuit in diuite epulone. D. Cy-
Cyprian'. priamus libro tertio ad Quirinum citat hanc sententiam, hoc modo, secundum Septuaginta scilicet, Qui dat pauperi nunquam indiget, qui autem auertit oculum suum in multa penuria erit.

27 *Cum surrexerint impij, abscondentur homines, cum illi perierunt multiplicabuntur iusti.*

SVrgunt impij cum dominium obtinent, & in sublimitatis aliquem gradum subleuantur. Tunc sanè absconduntur homines, maximè iusti, tum quia in carcerem conijciuntur ab impijs regnantibus, tum quia vltro se dant in exilium, solumque patrium vertunt, vt impiorum furorem & persecutionem declinent, tum quia etiam in patria manentes se continent in silentio, se suamque sententiam nequaquam temerè prodentes, nec sese in conspectum & notitiam principum ingerentes. Contra cùm impij perierint, & in eorum locum pij surrexerint, iusti multiplicantur, tum quia qui prius iusti erant & latebant, palam & vbique se non verentur exhibere, tum quia eorum exemplo & doctrina, multi ad iustitiam amplexandam excitantur. Docet hæc sententia, quantum intersit qui præsint. Cuius veritatem demonstrant & veteris testamenti exempla & noui. Nam in veteri testamẽto regnante Achab cum sua Iezabel, absconditi sunt prophetæ Domini in speluncis, ipsis verò perditis tempore Iehu, multiplicati sunt iusti. Et in hoc gratiæ tempore, persecutione tyrannorum sæuiente in Christianos, latibula quæsierunt Christiani, qui sublatis tyrãnis multiplicati sunt. Sed & nostra tẽpora demõstrãt, quomodo silere, latere & fugere pijs necesse sit vbi regnant hæretici.

CAPVT.

CAPVT VIGESIMVMNONVM.

1 *VIro qui corripientem dura ceruice contemnit, repentinus ei superueniet interitus, & eum sanitas non sequetur.*

Ensum non verba, vt & alias ferè, reddit interpres: Nam Hebræa etiam hic sunt breuiora: Vir correptionum indurans ceruicem, subito frangetur sine sanitate, hoc est, Vir qui correptiones meretur si obduret ceruicem, subito confringetur insanabiliter. Vbi vis & elegantia cōsistit inter illa opposita, indurare ceruicem & frangi, vt significetur, quia hic frágere seipsum noluit, sed ceruicem suá obdurauit, subito à Deo confringetur. Hoc tamen quod est subito confringi, non est aliud quam repentinum superuenire interitum, per quem durities hominis frangitur, vt tunc cogatur agnoscere quod prius confiteri recusabat. Cæterum per duram ceruicem & hoc loco & alijs multis significatur metaphoricè obstinatus in malo animus, quod qui eo sunt animo præditi, ceruicem erectam & inflexam exhibere solent, sicut contra qui admoniti se humiliant, ceruicem flectunt. Docet ergo sententia, quantum malum sit nolle correptionibus, siue humanis, siue diuinis acquiescere, vt quod puniendum sit, & inexpectato atque repentino & immedicabili atque incurabili interitu: Viro (inquit) qui siue hominem siue Deum, tum verbis, tum flagellis corripientem, obstinato animo contemnit, superueniet interitus obstinatum eius animum cōterens, & repentinus, & talis quem non sequitur sanitas, hoc est, qui nunquam curabitur. Accidit id & in hoc mundo frequenter homini obstinato, cum diuina vltione inuoluitur alicui malo, vnde nulla se ratione extricare potest, dumque subito & pręter opinionem à morte corporali præoccupatur, à qua non est recuperatio: Sed terribilius & perfectius id impletur, cum æternæ damnationis interitus ei inexpectatus adest, à quo nulla se ratione eximere vnquam poterit. Et merito illum excipit interitus, quem sanitas non sequitur. Ad hoc enim correptus est, vt interitum imminétem præuideret, sicq; eum effugeret, & à suo malo curaretur. Quia ergo præuidere noluit & effugere interitū, merito ei inexpectatus superuenit: & quia cum sanari posset, medicinam salutarem non recepit, cum sanari volet, sanitatem non consequetur. Cæterum qui adhuc medicinam admittit & moneri se patitur, quoniam de eo adhuc multum est spei, Dei benignitate expectatur

 ad pœni-

ad pœnitentiam, nec ei interitus superueniet repentinus. Notandum autem quod cum nos habemus, et eum sanitas nō sequetur, relatiuum eum, potest referri vel ad interitum, vt significetur interitum illum esse insanabilem, vt supra expositum est, vel ad hominem obstinatum, vt significetur hominem illum esse insanabilem. Quod dupliciter accipi potest, videlicet vt vel significetur eum non sanandum à suo interitu, vel significetur eum qui contemnit correptiones, nunquam facilè sanandum secundum animum à suis vitijs, vt qui non admittat medicinam, et peccet in Spiritum sanctum, in quem qui peccat non consequetur remissionem nec in hoc seculo, nec in futuro, iuxta verbum Domini.

Matth 12.

2 *In multiplicatione iustorum lætabitur populus, cum impij sumpserint principatum, gemet populus.*

SImilis est sententia cum aliquot præcedentibus, maximè in præcedenti capite, Docens item quanti referat, qui in republica præsint. Siquidem in multiplicatione iustorum, hoc est, cum iusti multiplicantur (quod iuxta præcedentes sententias non fit nisi pijs regnantibus) tunc lætabitur populus, quòd per iustitiam et pietatem regnantium in multa viuat pace et securitate, liber ab iniustis oneribus. Cōtra cum impij sumpserint principatum, gemet populus, nimirum quod opprimatur iniquis legibus, exactionibus grauibus, multitudine iniquorum vbique impune lædentium. Et bene dicit gemet quasi insinuet, eum nec audere contra mutire & palam murmurare, nec habere ad quem possit confugere & suas querimonias deponere, aut opem implorare. Ex his tamen quæ his nostris tēporib' experimur fieri in multis locis, videri posset hæc Sapientis sententia non esse vera. Videmus enim in multis locis Respublicas ex magna parte gaudere in principibus suis impijs, qui catholicam fidem impugnant, & auitas patrum traditiones abolent, catholicos pios persequentes, & dolent quod Catholici præsint, per quos iusti multiplicantur. Sed hæc sententia, non tam quid semper fiat, quam quid meritò fieri deberet, semper ostendit: Deinde loquitur Sapiens de populo bene instituto, & rationis ductum sequente, nec erroribus à veritate abducto, & qui necdum sensu ita destitutus est, vt malum suum nō sentiat. Nam qui gaudent cum impij regnant, ita sunt excæcati, vt quæ pia sunt, impia ducant, & contra vocent impietatem, pietatem, ponentes lucem tenebras, & tenebras lucem.

Isa. 5

3 *Vir qui amat sapientiam, lætificat patrem suum: qui autem nutrit scorta, perdet substantiam.*

MVlti libri habent, scortum, sed præferēda est lectio pluralis, quæ est in correctioribus, quòd cōsentiat ea cum Græcis & Hebræis. Quo numero bene significatur libidinem vagā esse & inexplebilem.

bilẽ. Pro (nutrit) etiã verti poteſt qui amicus eſt ſcortorũ. Nã dictio Hebraica & amicum ſignificat & paſtorem. Et eſt elegantior & clarior oppoſitio inter amantem ſapientiam & amantem ſcorta. Duo enim inſinuantur amores, alter ſpiritualis, quo quis ſapientiam ſibi velut in ſponſam deligit, iuxta illud quod ſupra dixit capite 7. Dic ſapiẽtiæ ſoror mea es & prudentiam voca amicam tuam, vt cuſtodiat te à muliere extranea, etc. Alter carnalis quo quis ſcortis adhæret. Dicit ergo: Vir qui pro amica ſua habet ſapientiam, quoniam per eam non niſi quæ ſunt honeſta amabit & faciet, Non tantum ſibi bene facit, ſed lætitia etiam afficit patrem ſuum, qui gaudet ſe non fruſtra laboraſſe & habere cui labores ſuos & bona bene diſpenſanda relinquat. Contra qui alit ſcorta, ea amans, eis addictus, perdet ſubſtãtiam ſuam & bona quæ à patre accepit. Non enim mediocri ſumptu aluntur ſcorta, ſed oportet multum habere Thaydem, vnde de filio prodigo dictum eſt in Euangelio, quod cõſumpſit omnem ſubſtantiam ſuam, viuendo cum meretricibus luxurioſe. Luc. 15.

4 *Rex iuſtus erigit terram. vir auarus deſtruit eam.*

MVltis ſententijs Reges & Principes commonefacit iuſtitiæ exercendæ & auaritiæ cauendæ, quòd ab his pendeat ſalus Reipublicæ. Rex iuſtus, inquit, erigit, per iuſtitiam ſcilicet terram, hoc eſt ditionem ſuam & regionem, etiamſi prius collapſa fuerit in bonum ac firmum conſtituet ſtatum, conſtituendo ſcilicet bonas leges, iuſte iudicando, & iuſtitiam exercendo contra malos ad defenſionem iuſtorum. Contra vir auarus qui munera diligit & opes quærit, regionẽ etiam optimè conſtitutam & florentem deſtruit, dum propter munera peruersè iudicat, iniquas leges condit, bonos opprimit & opprimi ſinit. Eſt enim Hebræis pro, vir auarus, vir munerum, hoc eſt, qui munera diligit, & in iudicio peruerſe iudicat. Perfectè autem hæc generalis ſententia, Chriſto eiuſq; aduerſario Sathanæ accommodabitur. Ille enim rex regum iuſtiſſimus vniuerſam terram peccato Adæ cæterorumque hominum mirè deſolatam & collapſam egregiè erexit, regnum ſuum in iuſtitia ſtabiliendo in terra, quam auarus ille leo qui ſemper circumit, quærens quem deuoret & nunquam ſatiatur deſtruxit, & ſemper deſtruere conatur corrumpendo homines & iuſtitiæ regnum, quantum in ſe eſt.

5 *Homo qui blandis fictisq; ſermonibus loquitur amico ſuo, rete expandit greſsibus eius.*

QVidam libri habẽt, greſsibus ſuis, quidam greſsibus eius, et vtrũq; verti poteſt ex Hebræo. Et ſi quidem legatur greſsibus ſuis, ſignificatur hominem qui alium blãditijs capere conatur, ſibimet rete quo inuoluatur parare, iuxta illud: Incidet in foueam quam fecit. Quem ſenſum ſecuti ſunt Septuaginta, ſicut & Beda meminit. Sic enim eſt Græ- Pſal. 7.

 cis, Qui

cis, Qui parat in faciem amici sui rete, circundat illud pedibus suis. Si verò legatur greſsibus eius, vt magis legendum eſt, quomodo & alij omnes vertunt, ſignificatur hominem qui blandis ſermonibus ficto animo loquitur amico vel proximo ſuo, perinde facere ac ſi rete expanderet greſsibus eius, quia ſcilicet ſtudet illis verbis eum decipere, deceptumq; perdere. Deinde inſinuatur quam noxij ſint tales homines, & quam ſit à talibus vnicuique cauendum, vt qui tales ſe præbeant erga amicos ſuos & proximos, quales ſe præbent aucupes erga aues ac venatores erga feras. Quaſi dicat: Cum te blande quis aggreditur, ne ſtatim ei credas, time ſubeſſe fraudem, ac quaſi rete expanſum eſſe greſsibus tuis, hoc eſt, id agi vt decipiaris, cadas & in poteſtatem alterius incidas. Accommodari hoc poteſt Sathanæ, qui cum blandis ſuis ſuggeſtionibus homini loquitur tanquam amico ſuo, nihil aliud facit quam quod rete expandit greſsibus eius, cupiés impedire progreſſum eius in virtutibus, & in ſuam redactum poteſtatem, pertrahere ſecum in damnationem. Idem in omnes adulatores miniſtros diaboli competit, qui dum laudant hominem in vitijs ſuis, non ſecus quam ſi reti inuoluerent eius pedes, ſicque impedirent greſſus eius, ita & ipſi impediunt quominus progrediatur & ambulet in via virtutis. Et de hæreticis dicit Paulus: Per dulces ſermones &
Rom. 16 benedictiones ſeducunt corda innocentium.

6 *Peccantem virum iniquum inuoluet laqueus, & iuſtus laudabit & gaudebit.*

MVlti libri male habent laudabitur, cum certum ſit legendum eſſe laudabit. Sic enim Hebræa habent, & correctiores libri, & ſic legiſſe Bedam conſtat ex commentario: Gaudentibus, inquit, iuſtis & rectum conditoris iudicium laudantibus. Priorem partem eleganter vertit interpres cum ad verbum habeant Hebræa, In peccato viri eſt malus laqueus, vel in peccato viri iniqui eſt laqueus, hoc eſt, per peccatum viri iniqui incidit ipſe in laqueum, pro quo bene verſum eſt, Peccantem virum iniquum inuoluet laqueus. Quod poteſt intelligi vel de laqueo quem vir iniquus parauit alteri cui poſuit inſidias ſtudens illum decipere, vt cum ſuperiori verſu cohæreat, & ſignificetur eum qui rete expandit alterius greſsibus inuoluendum laqueo qué alteri ſtruxit,
Pſal. 9 iuxta illud Pſal. In laqueo iſto quem abſconderunt, compræhenſus eſt pes eorum. Iuxta quem ſenſum quod ſequitur, & iuſtus laudabit & gaudebit, ſic conſequenter intelligitur. Iuſtus videns ſe Dei gratia liberatum à malo ſibi parato, in quod impius inuolutus eſt, laudabit Deum & gaudebit, duplici nomine, nempe & propter ſuam liberationem, & propter iuſtam impij vltionem. Iuxta illud: Lætabitur iuſtus cum vide-
Pſal. 57 rit vindictam. Poteſt & aliter intelligi generaliter de laqueo, quem iniquus

quus suis sibi struit peccatis, iuxta illud supra cap. 5. Iniquitates suę capiũt impium, & funibus peccatorum suorum constringitur, vt per laqueum significentur mala quæ obueniunt impio eumque sic inuoluunt, vt se eximere non valeat, tum hic, tum post hanc vitam. Iam quod sequitur de laude & gaudio iusti, accipiendum est illum laudaturum Deum & gauisurum, tum quod Dei gratia non inciderit in ea mala quæ meretur impius, tum quod econtra per Dei gratiam multa consecutus sit bona. Itaque quod dicere vult tale est. Peccatorem ob peccata sua inuenient mala, & ideo gemet, iustus autem à malis liber & Dei beneficijs donatus, laudabit Deum & gaudebit.

7 *Nouit iustus causam pauperum, impius ignorat scientiam.*

NON de quauis causa vel de quouis negocio pauperũ hic est sermo, sed de causa controuersa quam habent in iudicio contra oppressores pauperum, vt patet ex dictione Hebræa, quæ litem & iudicium vel controuersiam significat. Horum causam conquæritur dominus negligi à quibusdam iudicibus, dicens: Pupillo nõ iudicant & causa viduæ non ingreditur ad eos. Vnde in Psalmo præcipit: Iudicate egeno & pupillo humilem & pauperem iustificate. Quamuis enim pręcipiat in Leuitico, vt in iudicando non consideretur persona pauperis, hoc est, vt ne intuitu paupertatis aliter iudicetur quam res postulat, vult tamen, vt ne, quoniam munera dare non possunt, eorum causa negligatur, postponatur indiscussa, & post discusionem non iudicata remaneat, sed propter eorum paupertatem diligens habeatur cura causæ eorum, vt scilicet ea bene intelligatur, eaque intellecta, iusta pro eis proferatur sententia, atque ab iniuria liberentur. In horum enim causa solicitum esse declarat iudicis æquitatem, cum in diuitum causa esse solicitum suspitionem præbere posit expectati lucri & muneris. Dicit ergo iustum sic nosse causam pauperum, curam scilicet eius habendo. Quod non solum ad iustum pertinet iudicem, sed & ad quemuis alium iustum cui curæ est nosse causam pauperum, vt eam vel suo consilio vel patrocinio promoueat & adiuuet. Sic se fecisse Iob testatur: Pater, inquit, eram pauperum, & causam quam nesciebam diligentissimè inuestigabam. Impius autem qui munera tantum sectatur, quiq; nulla erga pauperes pietate mouetur, ignorat hanc scientiam causæ pauperum, hoc est, non curat habere cognitionem causæ eorum, nihil pensi habet, quo in statu sit & quomodo se habeat causa pauperum, magis occupatur in causa diuitum promouenda.

Isai 1 Psal. 81 Leuit 19 Iob. 29.

8 *Homines pestilentes dissipant ciuitatem, Sapientes verò auertunt furorem.*

PRO pestilentes hic rursum Hebræis est ea dictio, quæ propriè significat derisores, sed quam interpres nonnunquam vertit pestilentes. Et pro dissipant, verbum Hebraicum vertunt alij, illaqueabunt, vt significetur homines derisores, hoc est, qui pietatem ac salutaria monita rident et contemnunt, ciuitatem sæpè inuoluere multis malis. Interpres alteram verbi significationem est secutus, qua significat, flare, & sensus eodem redit: Sunt enim omnes derisores homines pestilentes omnésque perniciosi. Hi ergo dissipant ciuitatē, quia euertunt et dissoluunt bonum reipublicæ statum, pacem et religionem, faciuntque vt vel principū suorum vel Dei vltione grauiter puniantur, idque vel suis prauis consilijs quæ suggerunt ciuitati, vel seditionibus quas in ea excitant, vel noxijs suis exemplis, quibus multos corrumpunt, vel denique praua et pestilenti sua doctrina quam in illa disseminant. Contra, Sapientes auertunt à ciuitate furorem, tum Dei, tum principū, qua sua sapiētia et bonis exemplis sic instituunt ciuitatem, vt non sit cur Deus aut principes illam grauiter puniant, suaque prudenti satisfactione et precibus offensum Deum aut principem placant. Docet ergo et hac sententia Sapiens, quantum incommodi nequitia, quantum commodi sapientia ciuitatibus adferat.
2. Reg. 20. Exempla habet vetus testamentum plurima. Nam Seba filius Bochri sua seditione suaque superbia subiecit ciuitatem Abela magno subuersionis periculo quam mulier quædam sapiens liberauit ab obsidione, compescendo, furorem Ioab volētis ciuitatem demoliri. Moyses item & Aaron sæpe auerterunt iram Dei à populo. Sic et Phinees auertit furorem Domini à filijs Israël, contra quos homines quidam pestilētes Deum ad iram prouocauerunt. Num 25.

9 *Vir sapiens si cum stulto contenderit, siue irascatur, siue rideat, non inueniet requiem.*

PRO si cum stulto contenderit, Hebræis est, iudicatus cum viro stulto, hoc est, qui in iudicio cum illo litigat, quanquam & qui extra iudicium forense de aliqua re cum alio disceptat, etiam cum illo iudicatur, proinde bene vertit interpres generaliter, Si contenderit cum stulto. Si ergo sapientem, siue in iudicio, siue extra iudicium disceptare contigerit cū viro stulto, hoc est, homine improbo, siue irascatur, siue rideat, hoc est siue serio agat, siue ioco, siue serijs verbis iustam suā indignationē ostendat, siue ridendo declaret se contemnere illius improbitatem, siue dure cum illo agat, siue blandè & benignè, non inueniet requiem, id est, non facilè ab illo liberabitur, non facile illi satisfaciet, vt ab illius impetitione sit habiturus quietem: Prouerbium docet stultum & improbū esse implacabilem & incorrigibilem. Proinde insinuat sapientibus caute declinandum esse à contentionibus cum stultis. Declaratū est istud in Pharisæis, cum quibus Dominus contendens, nunquam potuit quietem ab eis ob-

eis obtinere, cum nunc dure eos incesseret, nunc blandè eis satisfacere studeret. Sunt qui verba, Irascatur & rideat, referunt ad stultum, vt significetur eum vel ira commouendum vel derisurum sapientem, & proinde hunc non habiturum finem, nec placaturum stultum. At prior sensus Hebræis magis conuenit.

10 *Viri sanguinum oderunt simplicem, iusti autem quærunt animam eius.*

VIri sanguinum hebraica phrasi sunt homines sanguinarij qui parui faciunt hominis sanguinem effundere, ac delectantur perditissima vita. Tales sic oderunt simplicem, hoc est integrum & perfectum tanquam ipsorum moribus contrarium & illorum iniuriæ expositum, vt eius vitæ insidientur. At contra iusti quærunt animam eius, hoc est, student vitæ eius conseruandæ. Sic enim hebraica phrasi accipitur quærere animam alicuius vt in psalmo. Non est qui requirat animam meam. Psal. 141 Aliquando tamen contrario modo accipitur pro studere aliquem perdere vt in psal. alio. Synagoga potentium quæsierunt animam meam, scilicet ad perdendum. Psal 53. Docet sententia quam contrarium sit studium iustorum studio sceleratorũ, quodque impijs eorum in simplices conatibus semper studeant obsistere. Sunt qui intelligunt quærere animam simplicis positum pro studere vlcisci effusum sanguinem innocentis, quod est iusti iudicis officium, sicut in scripturis accipitur sępe requirere sanguinem alicuius.

11 *Totum spiritum suum profert stultus, sapiens differt & reseruat in posterum.*

SEcundam partem sic habent hebræa, sapiens in posterum quiescere facit eum scilicet spiritum, quod non est aliud quam reseruare & differre spiritum suum in posterum, hoc est, in futurum tempus. Porrò proferre spiritum suum quod stulto tribuitur duobus modis cõtingit. Primum verbo & sermone. Sic totum spiritum profert stultus quia quicquid animo concipit, omniaque secreta animi sui statim prodit & eloquitur, quod magnum stultitiæ est argumentum. Contra sapiens non statim quod nouit & concipit, profert in lucem eloquendo, sed reseruat dicendum suo tempore oportuno. Sic dicitur in Ecclesiastico. Eccli. 20. Homo sapiens tacebit vsque ad tempus, lasciuus autem & imprudens non seruabit tempus. Secundo contingit spiritum suum proferre, ipso opere. Dum scilicet quis affectus animi sui ipso opere perficit ac manifestat. Sic quoque totum spiritum suũ profert stultus, quia mox quicquid desiderat & appetit opere adimplet non perpendẽs num honestum sit & conueniens an non, nec refrenans suas affectiones & desideria sed ea mox opere ostentans: Contra iustus spiritum suum prohibet, reprimit & quies-

& quiescere facit affectiones suas, sic vt non statim eas opere proferat, sed cum præuia deliberatione suo tempore. De altero horum modorum vel de vtroque simul hæc sententia accipi potest, quamuis propter illud quod in secundo membro dicitur, in posterum, magis conueniat accipere de priori modo proferendi. Nisi dicere velimus singulariter istud dictum de spiritu iræ quam statim verbis & factis stultus declarat, cum sapiens eam refrenet vt suo eam tempore proferat, vt conueniat hæc sententia cum illa cap: 12. Fatuus statim indicat iram suam, qui autem dissimulat iniuriam callidus est. Certe in hunc sensum intelligit Beda citãs etiam antiquam trãslationem quæ est 70. & habet, totam iram suam profert stultus, sapiens autem dispensat per partes. Græcis enim est, θύμον quod tamen non solum significat iram sed & animum. At hebræa dictio non significat iram, sed tantum spiritum.

Princeps qui lubenter audit verba mendacij omnes ministros habet impios.

PRouerbium insinuat à principe pendere quales habeat ministros iuxta illud Ecclesiastici 10. Secundum iudicem populi sic & ministri eius. Cæterum verba mendacij quibus quidam principes lubenter auscultant sunt adulationes, quibus falso laudantur quædam in principibus. Item detractiones quibus detrahitur falso innoxijs & pijs, deinde praua consilia quæ tanquam salutaria suggeruntur. Præterea praua & falsa in religione doctrina & si quæ sint his similia. Huiusmodi qui lubẽter audit princeps, habebit oẽs ministros, impios tñ quia ministri studẽtes suo principi placere talia auribus eius adferent qualibus illum delectari sciunt, & etiamsi prius tales non erant, efficientur impij ex ipsius ministerio dum se illi accommodant. Docet ipsa experientia quotidiana nimium verum esse quod hic dicitur, quanquam nonnunquam fiat, vt inter ministros impij principis pius quispiam inueniatur, vt quod dicitur omnes ministros intelligendum sit, vt multa similia, omnes ferè.

Pauper & creditor obuiauerunt sibi, vtriusque illuminator est Dominus.

QVidam pro creditore vertunt ex Hebræo virum fractum, hoc est, qui passus est multa damna, intelliguntque dominum illuminare vtrumque, scilicet & eum qui paupertatem, & eum qui contritus est & afflictus, quod vtrumque sua gratia & cõsolatione recreet. Verum cum hæc sententia similis sit illi quę est supra cap. 22. Diues & pauper obuiauerunt sibi, vtriusque operator est dominus, magis est verisimile cum paupere hic coniungi alium qui diuersæ sit conditionis à paupere. Itaq; cum Hebraica dictio significet vsuras aut fraudes, bene vertit interpres pauper & creditor. Pauper scilicet qui debitor est, & in ære eius est à quo

accepit

accepit mutuum,aut qui quærit aliquem à quo mutuet, Et creditor qui pauperi dedit sub vsuris & fœnore mutuum,vel qui paratus est mutuare. Vnde Septuaginta vertunt δανειστοῦ καὶ χρεωφειλέτου ἀλλήλοις συνελθόντων,hoc est,fœneratore & debitore inter se conuenientibus.Significat ergo hæc parabola si ad illam superiorem conferatur,pauperem debitorem & creditorem eius diuersæ conditionis homines, vbique reperiri, vbique sibi mutuo occurrere plenum esse mundum hominibus diuersæ fortunę,aut vnum alterum quærere,vnum vt mutuum accipiat alterum vt mutuum det. Verum quantúuis conditione sint dissimiles isti, vtriusq; tamen æquè illuminator est dominus,hoc est,vtrisq; similiter donat huius lucis aura frui,vtrisque vitam impertit vnus & idem dominus. Quo rectè significat,occulto domini vniuersorum iudicio, diuersas illas fortunas hominibus obtingere, eumq; qui vtrumque illuminat vtrumque etiam videre & obseruare, & proinde secundũ merita remuneraturum, vnius quidem patientiam,alterius verò crudelitatem & inclementiam. Vt enim sic putem intelligendum quod hic dicitur vtriusq; illuminator, vel vt habent Hebręa,oculos vtriusque illuminans est dominus,multum mouet quod pro isto in altera simili sententia dicitur,vtriusque operator est dominus,vel vt habent Hebræa creator.Septuaginta non dissimilem habent sensum.Sic enim habent:Fœneratore & debitore inter se conuenientibus,inspectionem vtriusque faciet dominus. Vbi notandum quid Septuaginta intellexerint pauperem & creditorem obuiare sibi, nempe illos inter se cõuenire,vnum quidem vt mutuo accipiat,alterum vt mutuum det,atque ex illius inopia lucrum faciat. Potest illud vtriusque illuminator est dominus etiã accipi, vt significetur Deũ vtrũq; recreare & sui voti compotẽ efficere,illũ mutuum accipiendo,istũ dãdo mutuum.

14 *Rex qui iudicat in veritate pauperes, thronus eius in aternum firmabitur.*

IVdicare in veritate,est iudicare in æquitate. Nam veritas in scripturis sæpe ponitur pro æquitate. Iudicare pauperes est iudicium ferre pro pauperibus,hoc est, afflictis & humilibus, qui nec sese defendere satis possunt,nec facilè patronos inueniunt. Tale iudicium à regibus exigit potissimum,quamuis & illorum sit pro diuitibus in æquitate iudicium ferre,quòd pauperes maximè iniuriam patiãtur,ob quam regum opem implorare debeant, quodque magis periculum sit ne eorum causa negligatur aut inuertatur. Regi autem tale iudiciũ tribuit quod iudicare præcipuum sit regum officium, quod & per se olim magis quam nunc obire consueuerunt. Ei ergo regi qui pro officio iudicat in æquitate pauperes promittitur,quod solium eius regium firmabitur in æternum, hoc est,in longum tempus.Sic enim æternum sæpe accipi debet in scripturis, quia dictio Hebraica non semper æternitatem, sed diuturnitatem sæpe significat.

peccatorum, iusti eorum ruinas & perditiones videbunt, hoc est, non ita multiplicabuntur scelera, vt omnem iustitiam & iustum tollāt, nec multiplicatione sua robur & diuturnitatem obtinebunt. Manebunt superstites iusti atque eidem illi qui cum dolore viderunt impios dominari & impune peccare, suis oculis videbunt cum gaudio illos deijci & iustas luere pœnas. Cum enim dicitur, videbunt ruinas eorum non simplicem innuit visionem, sed talem cui voluptas quædam coniuncta sit, quam sancti habent ex contemplatione diuinæ iustitiæ, quemadmodum & in alijs similibus scripturæ locis, vt in Psalmis: Cum perierint peccatores videbis. Et alibi: Despexit (pro quo hebręis est, videbit) oculus meus inimicos meos. Et Esaiæ vltimo dicitur de iustis: Egredientur & videbunt cadauera virorum qui præuaricati sunt in me. Vident autem iusti ruinas impiorum et frequenter in hoc mundo, et perfectius post hanc vitam in futura impiorum damnatione.

Psalm 36. & 91. Esai. 66.

17 *Erudi filium tuum & refrigerabit te, & dabit delitias animæ tuæ.*

MVltis sententijs parentes inuitat Sapiens, tum ad rectam institutionem et eruditionem, tum ad castigationem prolium, quòd res sit magni momenti à qua et prolium et parentum pendet fœlicitas. Erudi (inquit) filium tuum, et instituendo eum bonis doctrinis et castigando eum cum opus est. Vtrumq; enim significat dictio Hebraica יסר Iasser & Græca παιδεύειν instituere scilicet & castigare, nec vnum sine altero bene constat. Et quamuis vtrumque horum cum labore fiat ac molestia, posteà tamē, inquit, senties istinc refrigerium & voluptatem. Qui in erudiendo causa tibi fuit laboris & tædij, posteà Sapiens effectus refrigerabit te, aut vt habent Græca & Hebræa quiescere te faciet, hoc est, securum te faciet & quietum, vt pro eo non sis deinceps anxie sollicitus, nec tantum quietem aut refrigerium laborum, sed etiam dabit delitias animæ tuæ, hoc est, voluptatem, quæ non tam corpus quam mentem exhilarabit. Nam vt iam sæpe dictum est, Filius sapiens lætificat patrem.

18 *Cum prophetia defecerit, dissipabitur populus, qui verò custodit legem, beatus est.*

PRO prophetia, Hebręis est visio, Sic enim antiquitus prophetia solet vocari & propheta videns, vt est 2. Regum 9. eo quod in visionibus prophetæ diuinas exciperent reuelationes & oracula. Illis enim temporibus suam voluntatem Deus per prophetas, quos subinde ad hoc excitauit, quosque per visiones & reuelationes instruxit, populo Iudaico insinuauit. Nihilominus cessantibus illis visionibus & propriè dictis prophetijs, sub nomine prophetiæ simul oportet intelligere eum doctrinæ modum, quo nō sine Dei gratia ex traditionibus patrum & scripturis sa-

cris populum docent qui ad hoc vocantur,& ex officio coguntur,quemadmodũ & Paulus loquitur de prophetis qui scripturas sacras iuxta Dei spiritum,& ex Dei spiritu enarrant. Quibus pręmissis sciendum priorem huius prouerbij partem duobus modis intelligi posse. Primum vt sit sensus populum dissipandum cum prophetiam, hoc est, prophetarum oracula & in illorum locum,concionatorum sacram doctrinam recipere recusabunt, vt deficere prophetiam sit eam amplius nõ admitti nec recipi. Cum enim hoc fit,tũc necesse est vt populus dissipetur, hoc est,dispergatur in varios errores & sectas,ac separetur à vera religione & pietate. Sic intellexisse Lyranum patet ex commentario qui sic habet,Sicut patet de populo Iudæorum qui dissipatus est per orbem terrarum,eo quod abiecerit à se doctrinam Christi Apostolorum & aliorum doctorum. Cui intelligentiæ bene conuenit,quod sequitur : Qui verò custodit legem populus scilicet,beatus est , Quasi dicat, infœlix ille populus qui prophetiæ & doctrinæ diuinæ nõ vult attendere, Dissipabitur enim,beatus verò & fœlix ille populus qui legis Dei rationem habet , eamq̃ue obseruare studet. Secundo intelligi potest, vt sit hic sensus , cum demerentibus hominum peccatis , ita per diuinam vltionem fieri contigerit vt prophetia & sacra doctrina deficiat & hominibus subtrahatur,certè tunc male erit illi populo,dissipabitur & distrahetur in varios errores,sectas,vitia, & dissensiones. Est enim hęc vel maxima Dei vltio & multorum malorum in republica seminarium, quod subtrahat sinceram suæ voluntatis annun-
Esa. 29 ciationem . Quod demonstrat illud Esaiæ : Obstupescite & admiramini,fluctuamini & vacillate, inebriamini & non à vino , mouemini & non ab ebrietate,quia miscuit vobis Dominus spiritum soporis,Claudet oculos vestros,propheras & principes vestros qui vident visiones operiet. Et erit vobis visio omnium sicut verba libri signati , quem cum dederint scienti literas,dicent:Lege istum,& respondebit,non possum,signatus est enim . Et dabitur liber nescienti literas , diceturque ei, lege,& respondebit , nescio literas. Et post pauca : Peribit enim sapientia à sapientibus eius , & intellectus prudentium eius abscondetur . Et apud
Amos 8 Amos minatur Dominus se missurum famem in terram , non panis, sed audiendi verbum Domini . Sunt qui intelligunt prophericè hanc sententiam , vt per eam sit significatum populum Iudaicum dissipandum per vniuersum orbem terrarum,cum oracula prophetarum, quæ de Christo sunt,essent adimpleta , quemadmodum iam euenisse videmus. Sed alienum videtur istud ab intentione scriptoris,qui non tam prædicere ventura,quàm instruere voluit lectorem.

19 *Seruus verbis non potest erudiri , quia quod dicis intelligit , & respondere contemnit.*

Loqui-

LOquitur de seruo qui non habet nisi seruilem animum, hoc est, qui inuitus suum facit officium, de quali in Ecclesiastico: Cibaria & disciplina, & onus asino, panis & disciplina, & labor seruo. Seruo maleuolo tortura & compedes. Talis ergo seruus non potest erudiri verbis, scilicet tantum, sed opus etiam sæpè est verberibus. Causamque subiungit, nempe quod non desit ei intellectus, ob quem ingerendis verbis multis opus esset, sed tantum voluntas quæ tantum flagris extorquenda est. Quia, inquit, quod dicis ei et præcipis intelligit, et contemnit respõdere, hoc est, ita se gerit quasi non audiuisset nec intellexisset quod ei dicitur, nec dignatur respondere se facturum quod pręcipitur. Aut quod dicis et præcipis intelligit esse sui officij, et tamen contemnit respondere facto, hoc est, obedire, Hebræa non habent (quod dicis) sed tantum quia intelliget et non est responsio, hoc est, obedientia, pro quo Græcis est ὑπακούσεται, exaudiet. Vnde Augustinus legit, Verbis non emendabitur seruus durus, si enim et intellexerit non obediet. Epist. 48. et 50. quibus locis hac sententia vtitur contra eorum sententiam, qui verbis tantum agendum putant contra hæreticos, non etiam pœnarum metu. Sic enim habet epistola 50. Proponunt nobis quidam sententiã secularis authoris, qui dixit: Pudore et liberalitate liberos retinere, satius esse credo quàm metu. Hoc quidem verum est, sed sicut meliores sunt quos dirigit amor, ita plures sunt, quos corrigit timor. Nam vt de ipso authore istis respõdeatur, apud illum etiam legũt. Tu nisi malo coactus, rectè facere nescis. Porrò autem diuina scriptura et propter illos meliores dixit, Timor non est in charitate, sed perfecta charitas foras mittit timorẽ. Et propter hos inferiores, qui plures sunt, ait: Verbis non emendabitur seruus durus. Si enim et intellexerit, non obediet. Cum dixit, Verbis eum non emendari, non eum iussit deseri, sed tacitè admonuit vnde debuit emendari. Alioqui non diceret, Verbis non emendabitur, sed tantummodo diceret, Non emendabitur. Hæc ille. Iuxta mysticum sensum accommodari potest hęc sententia seruis peccati, hoc est, qui se dediderunt ab obsequendum suis cupiditatibus. Talibus frequenter non deest intelligentia faciendorum, intelligunt quod eis dicitur à concionatoribus, sed contemnunt dictis respondere facto. Vnde verba sola illis plerunque non sufficiunt vt erudiantur, sed opus est diuinis flagellis, quia sola vexatio dabit intellectum auditui.

Eccl. 33

Augustin.

Terent. in Adelph.

Esai. 28.

20 *Vidi hominem velocem ad loquendum stultitia magis speranda est quam illius correctio.*

SEcundam partem hebræa sic habent, spes est de stulto magis quam de illo, eodem scilicet modo quo supra in simili sententia quæ est cap. 26. vbi nos habemus. Vidisti hominem sapientem sibi videri? magis illo spem habebit insipiens. Quomodo & Gręca habent hoc loco: Cæterum quod dicitur de homine veloce ad loquendum, intelligi po-

 test di-

gerere volet, proinde bene vertit sensum reddens non verba interpres noster, postea sentiet eum contumacem. Docet autem quotidiana experientia verum esse quod dicit prouerbium iuxta sensum historicũ, Eum scilicet qui seruo suo nimis est familiaris nimisque indulget, delitijs ciborum eum nutriens & vestitus splendore ornans, ac otium ei permittens, postea pro præstitis beneficijs experiri illũ sibi magis rebellem, proinde subindicat prouerbium patresfamilias diligenter circumspicere debere vt sic à principio agant cum seruis suis, vt sibi quam maximè vtiles & morigeros habeant. Indicat item prouerbium eos qui ignobilis sunt conditionis & animi, prosperam fortunam ferre non posse eaque abuti ad insolentiam & superbiam. Videre est istud in populo Iudaico qui cum seruilis esset conditionis de seruitute Ægyptiaca liberatus, post multa ac magna beneficia, quibus ab exitu de Ægypto fuit affectus, factus est cõtumax & rebellis iuxta vaticiniũ Moysis in suo cãtico. Incrassatus est dilectus & recalcitrauit, incrassatus, impinguatus, dilatatus dereliquit Deum factorem suum, & recessit à Deo salutari suo. Cõuenit cum isto illud Poëtæ. Sæpe patrum segnes facit indulgentia natos, Iuxta mysticum autem sensum significatur eum qui corpori suo, quod spiritui seruire debet, nimis indulget, postea illud experiri in se rebelle spiritui, lasciuiosum & indomabile, & ob id diligenter curandum ne delicate à pueritia nutriatur, & secundum Pauli præceptum carnis curam non faciamus in desiderijs, sed imitemur eum dicentem, castigo corpus meum, et in seruitutem redigo.

Deut. 32 · Rom 13. · 1. Cor 9.

22 *Vir iracundus prouocat rixas, & qui ad indignandum facilis est, erit ad peccata procliuior.*

PRior pars etiam supra est hábita cap. 15. posterior pars hebræis breuior est. Habent enim, et vir furoris multus trasgresione, hoc est, frequenter peccat qui iræ obnoxius est. Atque hoc est quod noster vertit. Qui facilis est ad indignãdum, erit procliuior ad peccata, hoc est, facilius ruet in varia peccata, nempe in murmurationes, vindictæ cogitationes, vociferationes indecoras, iurgia, manuũ iniectiones, vltionem & his similia. Proinde prouerbium hoc dum indicat iracundiæ malum, monet studendum esse vt hoc malum cohibeatur, quod si dominetur, seminarium est vitiorum multorum. Ira enim viri, inquit Iacobus, iustitiam Dei non operatur. Iacob. 1

23 *Superbum sequitur humilitas, & humilẽ spiritu suscipiet gloria.*

COnuenit hæc sententia cum illo Euangelico: Omnis qui se exaltat humiliabitur, & qui se humiliat exaltabitur. Prior pars conuenit cum illo quod habitum est supra cap. 16. Contritionem præcedit superbia, et ante ruinam exaltabitur spiritus. Posterior pars cum illo Iob: Qui humiliauerit se erit in gloria, et qui inclinauerit oculos suos, saluabitur.

Luc. 14. & 81. · Iob. 22.

bitur. Vtrumque complexus est & supra cap. 18. Antequam conteratur exaltatur cor, & antequam glorificetur humiliatur. Habent tamen Hebræa priorem partem cum maiori significatione. Sic enim est, Superbia hominis humiliabit eum, vt significetur ipsam superbiam causam esse sequentis humilitatis, hoc est, humiliationis & depressionis. Sic enim nomen humilitatis accipi debet in priori parte, non vt virtutem significet sicut significat, in secunda parte, quia adijcitur spiritu. Humilitas enim opponitur gloriæ, sed humilitas spiritus superbiæ. Hæc autem humiliatio & gloria obtingit superbis & humilibus spiritu, frequenter etiam in hac vita, semper autem & perfectissimè in futura.

24 *Qui cum fure partitur odit animam suam, adiurantem audit & non indicat.*

PRopriè loquēdo is partitur cum fure qui cum eo partem accipit rei alienæ, atque id significat tum Hebræa, tum Græca dictio. Talis particeps furti odit animam suam, quòd lucrum temporale adeò amet, vt ob id non dubitet animam suam & seipsum infamię & dānationi reddere obnoxium. Generaliter tamen partiri cum fure dicitur qui quouis modo illi cooperatur, quod decem modis hic à Lyrano positis fieri potest, qui his versibus cōprehenduntur. Iussio consilium, consensus, palpo, recursus. Participans, mutus, non obstans, non manifestās. Qui & illa sententia Psal. manifestius includuntur. Si videbas furem, currebas cum eo. Psal. 49 Cæterum quod ad secundam partem attinet, in qua quidam vertunt pro adiurantem, maledictionem aut execrationem, alij periurium, rectissimè nostrum interpretem vertisse adiurantem, atq; hunc esse verum sensum, omnino apparet ex simili loco qui est Leuitici 5. vbi nos legimus: Si pec- Leuit. 5 cauerit anima & audierit vocem iurantis, testisque fuerit quod aut ipse vidit, aut conscius est, nisi indicauerit portabit iniquitatem suam, Vbi iurantis positum est pro adiurantis. Est enim eadem dictio quę hoc loco. Et est sensus, Si quis adiuratus & per iusiurādum vocatus, vt sit testis eorum quæ vidit & cognouit, non indicauerit, portabit iniquitatem suam. Ita & hic dicitur quod particeps furti, etiamsi audiat eum qui adiurat, & iureiurando exigit pro officio, vt furtum prodatur, non tamen iudicat, ne cogatur restituere. Hebræa enim non habent præsentis temporis verba, sed futuri. Adiurantem vel adiurationem audiet & non indicabit. Significatur ergo ipsum nō tantum peccare in proximum cuius rem detinet, sed in Deum, cui, adiuratus ab eo qui ex officio adiurare potest, non dat gloriam. Item in seipsum quem interminatę maledictioni obnoxium facit. Græca quæ eundem habent sensum, hanc partem coniungunt cum sequenti versu. Habent enim sic: Qui participat cum fure, odit animam suam, si autem iuramento proposito qui audierunt non annunciauerunt, timentes & verentes ipsos homines, supplantabuntur. Est autem adiurare hoc

rare hoc & alijs multis scripturæ locis, metu religionis & pietatis temerandæ aut vltionis vel maledictionis diuinæ incurrēdæ, adigere aliquem ad faciendum aliquid vel dicendum. Vnde patet adiuratum si non indicet quod nouit, & in Deum peccare & in suam animam. Quare Tobias Tob. 9.
dicit Raphaeli, Vides quomodo adiurauit me Raguel, cuius adiuramentum spernere non possum.

25 *Qui timet hominem cito corruet, qui sperat in Domino subleuabitur.*

HEbræa in prima parte habent, Timor hominis dabit laqueum vel offendiculum, pro quo noster sæpè vertit ruinam. Et posset timor hominis generalius accipi pro metu qui est in homine, & quem homo habet. Nam talis timor multorum malorum in homine est causa cum est inordinatus, tamen quia homo videtur opponi domino in secūdo mēbro, sicut in sequēti sentētia, magis apparet timorē hominis accipi pro eo quo homo timetur, quomodo & Septuaginta intellexerūt & noster interpres. Est autē sermo de timore hominis inordinato, quo sic scilicet timetur offensio hominis, vt ob id deseratur vitæ rectitudo. Qui enim sic timet hominem, vt eum magis metuat quam Deum, cito corruet in vitia varia, & per illa in multa & corporis & animæ mala, quibus inuoluetur eo magis, quo studuit magis placēdo hominibus euitare. Cum autem consequentia sermonis exigeret, vt ex opposito diceret. Qui verò timet dominum, maluit dicere, Qui sperat in domino, quòd Deo magis grata sit spes in illum, erigens hominem, quàm timor deprimēs. Qui ergo per spem se erigit in dominum, subleuabitur ab illo, & quasi in alto munito & tuto loco constituetur, liber ab omnibus malis in quibus ipsum aliquandiu esse contigerit, & ab illo protectus & munitus contra omnia mala. Est enim in verbo subleuabitur metaphora sumpta à munitionibus locorum excelsorum, ad quas milites confugiunt, & recepti defenduntur.

26 *Multi requirunt faciem principis, & iudicium à domino egreditur singulorum.*

SIcut superiori sententia à timore hominum auocauit, ita hic taxat præposterum studium hominum, qui ex magna parte magis quærunt placere principibus, eisque se commendare, quam Deo à quo tamen omnes sunt iudicandi. Est enim phrasi Hebraica requirere faciem, ambire fauorem qui per seueritatem vultus agnoscitur, vt in Psalm. Psal 26.
Faciem tuam domine requiram. Igitur sensus est multi student, placere principibus, qui tantum sunt iudices quorundam & in quibusdam causis, at multo magis quærendus esset fauor domini, vt à quo omnes & singuli sunt iudicandi. Potest & hic esse sensus, multi quærunt adire princi-

pem & in conspectum eius admitti, vt in causis suis controuersis ab illo æquum accipiant iudicium, verum omnibus sciendum est iudicium viri à Deo proficisci, qui cor regis habet in manu sua, & quocumq; voluerit
Sup ca.21. inclinat illud, quo etiam male iudicante, Deus tamen iudicabit pro oppressis, vt in omni negocio magis à Deo pendere debeamus, eique causas nostras omnes commendare. Hunc sensum sequuti sunt Septuaginta qui habent, Multi quærunt faciem principum, à domino autem fit viro quod iustum est. Et notant quidam hic iudicium positum pro fortuna & conditione quæ occulto Dei iudicio cuique obtingit. Atque hunc puto verum esse huius loci sensum.

27 *Abominantur iusti virum impium, & abominantur impij eos qui in recta sunt via.*

SIcut nihil est quod tam alliciat homines ad mutuá amicitiam quam morum similitudo, ita nihil est quod magis pariat odium quam morum dissimilitudo. Itaque & iusti impios, & hi pios abominantur. Sed hoc est differentiæ quod illi iure & merito abominantur, non tam eos quam impietatem quæ est in eis, isti verò sine iusta causa abominantur eos ob virtutem, ob quam potius erant diligendi. Docet sententia & pios consortia declinare impiorum & hos illorum, & proinde ex his à quibus diligitur & quos diligit quemque in se cognoscere posse de quorum sit numero, piorumué an impiorum.

28 *Verbum custodiens filius, extra perditionem erit.*

NON est hic versus apud Hebręos, nec apud Gręcos, sed nec Lyranus eum attigit, nec habẽt eum vetera exemplaria. Est tamen pulchra coronis omnium hactenus dictorum à Salomone. Et habent aliqui libri verbum patris. At nomen patris explicandi causa additum est ab aliquo. Legit autem hunc versum D. Augustinus, sed pluri-
Augusti. bus verbis & aliter. Sic enim habet lib. de mendacio ad Consentiũ cap. 18. Verbum excipiens filius à perditione longè aberit, excipiés autem excipit illud sibi, & nihil falsi de ore ipsius procedit. Quá sententiam eo capite prolixè prosequitur & exponit. Inuenitur autem hæc sententia simul cum ijs quæ adduntur apud Augustinum, in versione Septuaginta in fine capitis 24. vbi & aliæ subiunguntur sententiæ, quæ apud Hebræos non sunt.

CAPVT

CAPVT TRIGESIMVM.

1 *VErba congregantis, filij vomentis. Visio quam locutus est vir cum quo est Deus, & qui cum Deo secum morante confortatus ait.*
2 *Stultissimus sum virorum, & sapientia hominum non est mecum.*
3 *Non didici sapientiam, & noui scientiam sanctorum.*

ALDE dissimilia sunt, quæ hoc & sequenti capite continétur ab his quæ hactenus sunt habita, ita vt merito hæc quarta huius libri pars dici possit. Nam prima sectio ad decimum caput extenditur, secunda ad 25. proprium habés titulum. Tertia & ipsa suum habet titulum vsq; ad hoc caput, quod & ipsum peculiarem suam habet præfationem, de qua duplex est sentétia. Nam quidam ea nomina, quæ noster interpres vertit tanquam appellatiua, putant in Hebræis nomina esse propria, vertentes proinde hoc modo, Verba Agur filij Iache. Prophetiam dixit vir ad Ithiel, ad Ithiel & Vcal. Iuxta quam lectionem dicendum totum hoc caput non esse Salomonis, sed cuiusdam viri sapientis, cui nomen Agur filij Iache, qui hanc prophetiam & doctrinam exposuerit filijs suis vel discipulis duobus Ithiel & Vcal, quam posteà vel Salomon ipse, vel alius quispiam adiunxerit parabolis præscriptis. Quæ sentétia verisimilior est, tum quod tam accurate hic expressa sint, nomina patris, filij, & discipulorum, quæ non nisi contorte appellatiue accipi possunt, tum quod tam dissimilis sit qui scribitur sermo à reliquo sermone prouerbiorum Salomonis, quódque prophetia dicatur & visio, cum Salomon non tanquam prophetam se hoc loco exhibuerit, sed tanquam iuuenum instructorem. Itaque si hanc sententiam sequi libet in nostra lectione nomina congregantis & vomentis, quorum illud respondet nomini Agur, istud nomini Iache, accipientur tanquam nomina propria translata. Verisimile tamen est nostrum interpretem hæc vertisse, quòd existimaret etiam hoc caput esse Salomonis, & proinde hæc nomina ei conuenire propter eorum significationem, quemadmodum communiter à nostris intelligitur. Itaque Salomonem intelligunt vocari congregantem, quomodo dicitur Ecclesiastes. Nam Ecclesia congregationem significat, nimirum quod à vitijs ad virtutes cógreget homines, aut quod in se congregauerit multam sapientiam, filium vomentis, quod per eum Spiritus sanctus salutaria

dogmata abundè mundo profundat. Porrò quod sequitur, Visio vel prophetia, etc. significat quę sequuntur ex singulari quadam Dei reuelatione esse dicta ab habente spiritum propheticum, tum quod vocetur visio, eo scilicet nomine, quo prophetæ sua scripta nominant. (Est enim hic dictio Massa, quæ propriè onus significat, & pro omni ponitur prophetia) tum quod dicatur in nostra lectione vir cum quo est Deus, & qui Deo secum morante confortatus, ait: Ithiel enim significat mecum Deus, & Vcal significat posse, ad quæ noster Interpres respiciens vertit eo modo quo legimus. Septuaginta dissimulantes omnia hęc nomina tantum verterunt, τὰ δέ λέγει ἀνὴρ τοῖς πιστεύουσι θεῷ: hoc est, hæc dicit vir credentibus Deo. Quæ autem sequuntur in secundo & tertio versu dure quadrant in Salomonem. Quomodo enim is dicet se stultissimum virorum, qui præ omnibus se nouit à Deo sapientia donatum, ita vt per eam præsumpserit tam multa, tum dicere, tum scribere. Intelligunt quidam eum hæc dicere postquam in idololatriam lapsus fuisset, & ab ea iam resipuisset, vt sint verba agnoscentis suam in quam prius inciderat stultitiam. Sed vt sunt hæc incerta, ita parum cum verbis ipsis conueniunt, quibus dicitur, Sapientia hominum non est mecum etc. Proinde melius alij dicunt Salomonem hæc dicere ex humilitate, per quam agnoscit quid sit ex seipso, & qualis sit eius sapientia in comparatione ad Dei sapientiam, ad quam collata hominis sapientia velut stultitia est, iuxta illud Hieremiæ, iuxta quorundam intellectũ: Stultus factus est omnis homo à scientia, scilicet Dei. Sed magis probabile est quod dicunt hi qui hæc non esse Salomonis, sed cuiusdam Agur asserunt, intelligẽtes Agur rogatũ à duobus seu sapientibus, seu discipulis suis, vt aliquid diceret vel doceret quod ad sapientiam pertineret, profiteri suam insipientiam, non multum dissimiliter à Socrate dicente: Hoc vnũ scio quod nihil scio, quasi dicat: Quid me rogatis, quid ex me sapientiam audire quęritis, qui me omnibus in sapientia inferiorem ęsse agnosco. Non est enim in me sapiẽtia hominum, non sum edoctus ab hominibus & non noui scientiam sanctorum, angelorum scilicet vel prophetarũ. Videtur enim ex priore parte negatio repetẽda, quemadmodum aliquoties fit apud Hebræos. Quanquã posit & affirmatiuè intelligi hoc modo. Quanquã ab hominibus non didicerim sapientiam, noui tamen per diuinã reuelationẽ scientiã sanctorũ vel angelorum vel hominũ, hoc est, scientiam diuinarũ rerũ. Sed prior intelligentia præferẽda videtur. Itaq; docet suo exordio sapiẽs iste suos & in illis nos, submisse debere nos sentire de nobis, & alios nobis præferre, nec sapientiam aliquã nobis arrogare, maximè cum attendimus quantula sapientiæ pars nobis adsit & quãta desit, quamq; paruã de Deo eiusq; creaturis cognitionẽ, quãq; ex nobis ipsis nullã habeamus. Nam vt ęst apud Iob: Cum vix paruam scintillam sermonis eius audierimus, quis poterit tonitruum magnitudinis illius intueri? Ad quam submissionem in nobis efficien-

Iere.10. (margin, beside "miæ, iuxta quorundam intellectũ")

Iob.26. (margin, beside "Iob: Cum vix paruam")

efficiendam spectant, quæ sequuntur. Diuus Augustinus secutus Septuaginta in epistola 49. in solutione quęstionis quintę legit: Deus docuit me sapientiam, & scientiam sanctorum cognoui, vbi & videre licet eius expositionem & eorum quæ sequuntur. Augustin.

4 *Quis ascendit in cœlũ et descendit? Quis cõtinuit spiritũ in manibus suis? Quis colligauit aquas quasi in vestimẽto? Quis suscitauit oẽs terminos terræ? Quod nomẽ est eius, & quod nomen filij eius si nosti?*

HIs verbis studet sapiens vnumquemque inducere, & ad depressionem sui ex consideratione propriæ insipientiæ ac infirmitatis, & in admirationem Dei qui solus vere sapiens est & potens. Similia sunt aliquot in scripturis loca, quæ ad elucidationem huius non parũ faciunt. Esaias enim similiter quærit: Quis mensus est pugillo aquas, et cœlos palmo ponderauit? Quis appendit tribus digitis molem terrę, et librauit in pondere montes, et colles in statera? Quis adiuuit spiritum domini? aut quis consiliarius eius fuit et ostendit illi? Ecce gentes quasi stilla situlæ, et quasi momentum stateræ reputatæ sunt ei. Sic in Ecclesiastici principio quæritur: Arenam maris et pluuiæ guttas et dies seculi, quis dinumerauit? Altitudinem cœli et latitudinem terræ, et profundum abyssi quis dimensus est? Sapientiam Dei præcedentem omnia quis inuestigauit? Radix sapientiæ cui reuelata est, et astutias eius quis cognouit? Quæ scripturæ ad hoc tendunt, vt homo Dei comparatione agnoscat suam et insipientiam, et infirmitatem, Deoque soli qui omnia solus potest et nouit perfectè, omnem tribuat sapientiam. Sic et Iob. 28. post multa quæ ad hunc finem dicuntur. Vnde ergo, inquit, venit sapientia? & quis est locus intelligentiæ? Abscondita est ab oculis omnium viuẽtium, volucres quoque cœli latet. Perditio et mors dixerunt, Auribus nostris audiuimus famam eius. Deus intelligit viam eius, et ipse nouit locum illius. Ipse enim fines mundi intuetur, et omnia quæ sub cœlo sunt respicit. Qui fecit ventis pondus, et aquas appendit in statera, etc. Iuxta has scripturas facilius fuerit quod hic quęritur intelligere, omissis multorum interpretationibus quæ proposito non cõueniunt. Nam sunt Hebræi qui hæc omnia in Moysem competere intelligunt, sed vane nimis. Quod ergo dicit tale est, Cur quisquam sibi aliquam vendicabit sapientiam? An est quisquam hominum qui in cœlum ascendit, vt ibi omnia lustratus sit, et deinde descenderit in terras docens homines sapientiam? An est quisquam qui continuit, id est, cohibuit spiritum, hoc est, ventum manibus suis? An est quispiam qui ligauit aquas quasi in vestimento, Ita vt cohibuerit fluxum eius? an est qui suscitauit, hoc est, erexit et constituit omnes terminos terræ, hoc est, totum orbem? Nónne solus Deus est qui hęc omnia potest & fecit? Ipse enim cœlos ascendit, omnia supergressus, omnia lustratus quantũuis alta, sicut dicit Amos: Qui ædificat in cœlo ascen-

Esai. 40. Eccli. 1. Iob. 28. Amos 9

Pſal.67 ſionem ſuam. Et Pſalmiſta: Qui aſcendit ſuper cœlum cœli ad orientem. Ipſe eſt qui deſcendit, quia ſicut dicit Iob: Ipſe fines mundi intuetur & omnia quæ ſub cœlo ſunt reſpicit. Ipſe eſt qui ventum continet in manibus ſuis, & cuius curſum & impetum nullus quantumuis potens aut ingenioſus cohibere poteſt vllis machinis & obſtaculis, ipſe cohibet & tenet in manu omnipotentiæ ſuæ, emittens cum vult ventos de theſauris ſuis, qui vt habet Iob fecit ventis pondus. Ipſe eſt qui ligauit aquas velut
Pſal.32. in veſtimento, quia ſicut dicit Pſalmiſta: Congregat ſicut in vtre aquas maris, Quia nimirum eas congregauit in vnum locum vt appareret ari-
Pſal 103. da, terminum illis ponens ne tranſirent illum, neque cōuerterentur operire terram. Vnde & dominus ſuam ſapientiam & potentiam commendans, ad deprimendum Iob inter cætera dicit: Quis concluſit oſtijs mare,
Iob 38. quando erumpebat quaſi de vulua procedés, Cum ponerem nubé veſtimentum eius, & caligine illud quaſi pannis infantiæ obuoluerem. Circundedi illud terminis meis, & poſui vectem & oſtia. Et dixi hucuſque venies & non procedes amplius, & hic confringes tumétes fluctus tuos.
Iob 26. Ipſe etiam ligat aquas nubium deſuper, iuxta illud Iob: Qui ligat aquas in nubibus ſuis, vt non erumpant pariter deorſum. Vt de vtriſque aquis & inferioribus & ſuperioribus locus hic intelligi poſsit. Ipſe eſt qui ſolus
Pſal.32. erexit & ſtabiliuit orbem terrę & omnes terminos eius, Verbo enim domini cœli firmati, & ſpiritu oris eius omnis virtus eorum. Poſtquam ergo his quatuor interrogationibus indicauit ſolum Deum eſſe qui & cælorum, & ventorum, & aquarum, & terrę, hoc eſt, omnium creaturarum Dominus eſt, autor & gubernator, ſubijcit: Quod eſt nomen eius & nomen filij eius ſi noſti? Hoc eſt, an noſti nomen eius & nomé filij eius, qui hoc ſolus poteſt. Quo ſignificat hominem nō tantum parū poſſe in creaturis, ſed nec naturam Dei qui ſolus in eas obtinet imperium, & per-
Ioan.1. fectam earum notitiam, cuique perfectè cognitá eſſe. Iuxta illud: Deum nemo vidit vnquam. Nomen enim naturam rei manifeſtat. Ad quod deſignandum nomen illud, quod Deo quaſi proprium erat ac naturā eius vtcunque explicat, & antiquis patribus incognitū fuit, iuxta illud Exod. 6. Nomen meum Adonai non indicaui eis, & poſt reuelationem eius Iudæis fuit ineffabile. Aut ſignificatur neminem creatoris & filij eius notitiam ex ſeſe ſuáque rationali tantum cognitione conſequi poſſe. Et eſt quaſi dicat: Quid tibi vendicas aliquid homo, qui neque in creaturis ipſis obtines imperium, neque earum perfectam cognitionem aſſequeris, multo minus potes cognoſcere ex te, vel perfectè eum qui ſolus omnia creauit, regit & cognoſcit. Eſt autem hic apertius contra Iudæos locus & quidem ſingularis, oſtendens in diuinitate eſſe perſonarum diuerſitatem, cum fiat mentio de nomine filij Dei.

Quáquam & hunc locum ſtudeant ſuis abſurdis deprauare expoſitionibus, intelligentes hic interrogari, an quis nouerit aliquem qui hęc omnia fecit

nia fecit, & quia dici posset mortuum esse eum qui hæc fecit, subinferri an sciatur nomen filij eius qui hæc fecit, hoc est, an superstit aliquis ex progenie illius, sed hanc expositionem esse coactam patet ex collatione prędictarum quæstionum cum similibus in alijs scripturarum locis, quibus significatur neminem quidem inter homines esse vel angelos qui illa pręstiterit: esse tamen aliquem nempe Deum. Quæ sicuti Deo propriè competunt, ita & filio eius etiam quatenus homini, singulari conueniunt ratione multo magis quàm Moysi, cui hæc ab hebræis plærisq; tribuuntur. Est enim vt habet titulus, propheria, vel visio, vt præter literalem sensum quo hæc Deo tribuuntur mirum non sit si etiam ex intentione spiritus filio Dei, de quo etiam in titulo fit mentio competant. Ipse est enim de quo Paulus illud Psalmi explanans. Ascendisti in altum Psal 67. cœpisti captiuitatem, Qui descendit (inquit) ipse est qui ascendit super Ephes. 4 omnes cœlos, vt adimpleret omnia. Et dominus ipse, Nemo ascendit in Ioan. 3. cœlum nisi qui descendit de cœlo filius hominis qui est in cœlo. Ipse & ventum continuit in manibus suis & aquas colligauit quasi in vestiméto, quia imperauit vento & mari & facta est tranquillitas magna, & siccis pedibus calcauit fluctus maris. Ipse suscitauit omnes terminos terræ, Matth. 8 Matth 14. quia collapsum per peccatũ totũ mundum mire restituit, suam gratiam vsq; in fines orbis terrę dispergendo, omnesq; per Euangelium excitando, vt ab errore ac vitijs ad verum Deum conuerterentur. Hæc sicut in creatione solus Deus præstare potuit, ita pro redemptione hominis solus Dei filius facere potuit. Proinde sicut à creatore, ita & à redemptore omnis petenda est vera sapientia. Diuus Augustinus loco prędicto hæc Christo paulo aliter applicat vt licet ibi videre. Cæterùm quod ad literam attinet notandum quod illud, si nosti, quod in nostris codicibus sic fere distinguitur, vt sub vna interrogatione legatur cum toto illo, Quod est nomen eius aut quod est nomen filij eius, potest etiam separatim accipi vt præcedant sex interrogationes, & deinde quæratur, an est aliquis qui illa sex nouerit, vel cum omnibus præcedentibus coniungi vt sub vna interrogatione quæratur. An nosti quis ascendit in cœlum, quis continuit spiritum, quis ligauit aquas. quis suscitauit terminos terræ, quod nomen eius & filij eius: Sic enim vult Caietanus hunc locum distingui.

5 *Omnis sermo Dei ignitus clypeus est sperantibus in se.*
6 *Ne addas quicquam verbis illius, & arguaris mendaxque inueniaris.*

IN superiori sententia indicauit soli Deo propriam ex natura sua esse sapientiam, his vero sententijs insinuat homini etiam ab illo datam et communicatam sapientiam per verbum ipsius, in quo solo insinuat veram sapientiam petendam. Sic & Ecclesiastici primo vbi ostenditur simili-

ſimilibus quæſtionibus Deo propriam eſſe ſapientiam, mox ſubijcitur eam hominibus pijs communicatam. Ipſe (inquit) creauit eam in ſpiritu ſancto, & effudit eam ſuper omnia opera ſua & ſuper omnem carnem
Iob.28. ſecundum datum ſuum, & præbuit illam diligentibus ſe. Sic & apud Iob poſt verba ſuperius citata quibus Deo ſapientia appropriatur, Quando (inquit) ponebat pluuijs legem et viam procellis ſonantibus, Tunc vidit illam et enarrauit, et præparauit et inueſtigauit. Et dixit homini: Ecce Timor domini ipſa eſt ſapientia, et recedere à malo intelligentia. Sic et hoc loco monſtratur, vnde homini ſit quærenda ſapientia, nempe in verbo ipſius, cuius excellētia et reuerētia quę ei debetur his duobus verſibus inſinuatur. Omnis (inquit) ſermo Dei ignitus: Eſt autem hic prior verſus deſumptus ex Pſalm. 17. vbi illum hebræa eodem modo habent quo habent hoc loco, niſi quod ibi ſit nomē tetragrāmaton, quod vertitur domini, hic vero nomen Elohim quod vertitur Dei, Nos autem ibi legimus. Eloquia domini igne examinata, protector eſt omniū ſperantium in ſe. Vnde primum patet ſermonem Dei hic non intelligendum dici ignitum, quòd ſit igneus igne charitatis homines accendens, ſed quod ſit inſtar argenti vel auri igne examinati & purgati, purus ab omni vitio falſitatis et corruptionis vel vanitatis ſecularis, quomodo dicitur Pſalmo 11. Eloquia domini, eloquia caſta, argentum igne examina-
Pſal 11. tum, probatum terræ, purgatum ſeptuplum. Sic et intelligendū eſt quod
Pſal.118. dicitur in Pſalmis: Ignitum eloquium tuum vehementer, hoc eſt, eloquium tuum eſt admodum purum inſtar purgati argenti. His enim locis ſemper eſt Hebris dictio צְרוּפָה tſerupha quæ ſignificat purificare vel fundere ad purificādū per ignē. Et Græcis ſemper eſt dictio πεπυρωμένον, quæ ſicut annotauit Beda, etſi ſignificat etiā id quod igne eſt accēſum vel igneum, ſignificat tamen etiam igne purificatum vel examinatū. Secundo patet quod cum in ſecundo membro dicitur, clypeus eſt ſperantibus in ſe, clypeus non ad ſermonē Dei debet referri, ſed ad ipſum Deum. Quod non ſolum ex eo patet, quia in Pſalmo dicitur: Protector eſt omnium ſperantium in ſe, Deus ſcilicet, non eloquia de quibus pręmittitur, ſed etiā quia in Hebræo nomen quod vertitur ſermo eſt fœminini generis, cum pronomen quod vertitur in ſecundo membro, eſt, ſit maſculinū, vt ad Deum referatur. Ipſe ergo cuius ſermo puriſsimus eſt, clypeus eſt, hoc eſt, vt vertitur in Pſalmo, protector eſt, inſtar clypei protegens, omnibus qui verbis eius firmiter credentes, per illa ſpem ſuam in illum collocant. Significat ergo hac ſententia Dei verba eſſe puriſsima, & proinde omnibus modis ea amplexanda & credenda, credentibuſque ea admodum fore vtilia, quòd Deus clypei inſtar tales ſit protecturus, qui per verbum ſuum in ſe credunt & confidunt, non permiſſurus eos ſua fruſtrari ſpe. Alioqui enim verbum eius non eſſet à falſitate purum, nec quaſi argentum igne examinatum. Eſt autem verbum Dei nō tantum ſcriptura

ſacra,

sacra, sed quicquid etiã Spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines vel etiamnum loquuntur, vt fit in concilijs: ne quis tantũ ad scripturam sacram hoc elogium verbi Dei trahat, nec sequens in secũdo versu. In quo insinuatur qua reuerentia haberi debeat verbum Dei, & quod malum maneat eos, qui illud ea qua decet non habent reuerẽtia. Ne, inquit, addas quicquam verbis illius. Quo autem bene intelligatur, quid sit addere verbis illius, quandoquidem & illud male quidam intelligunt, sicut malè sentiunt de verbo Dei, obseruandus est similis locus Deute. 4. vbi dicit Moyses, Non addetis ad verbum quod vobis loquor, nec auferetis ex eo. Et cap. 12. Quod præcipio tibi hoc tantum facito dominõ, nec addas quicquam nec minuas. Si enim his verbis Moyses prohibere voluit simpliciter, ne quid omnino illius verbis adderetur, malè ergo fecerunt omnes prophetæ omnésque sacri scriptores, qui verbis Moysi sua verba & scripta addiderunt, nec quicquam præter Pentateuchum cum Samaritanis recipiendum erit. Certum est ergo Moysi verba commodè intelligenda esse, iuxta exigentiam præcedentium, videlicet nihil addendum est in cultu Dei ex cultura falsorum deorum, de qua cap. 12. ꝑcedit ante verba prædicta, hoc est, nihil addendum quod sit ipsius dictis contrarium aut omnino non conforme. Sicut & illud Pauli accipiẽdum est: Si quis euãgelizauerit præter id quod accepistis, anathema sit Sic & quod hic dicitur, Ne addas quicquam verbis illius, intelligendũ est nihil aliunde, & ex aliena doctrina, addendum verbis Dei, quod cum illis non conueniat, aut dissentiat, sicut addiderunt verbis Dei Samaritani qui legi & cultui Dei addiderunt cultum idolorum. Aut est intelligendum nihil addendum verbis Dei, sic vt pro Dei verbo habeatur & præter verba Dei aliquid ab homine requiratur, quasi sine eo saluari non possimus, vt sicut superiori sententia significatum est verbo Dei merito credendum esse & fidendum propter ipsius puritatem & sinceritatem, ita hac sententia significetur præter verbum Dei nihil quærendum ad sapientiam veram & salutem obtinendam, quasi illud homini non sufficeret, & Deus non omni tempore pro exigentia temporis suo populo reuelaret, ea quę sunt eis necessaria ad cognoscendum & faciendum pro obtinenda salute. Cum ergo à posterioribus Prophetis, ab Apostolis, atque ab Ecclesia quædam Dei populo dicta, scripta & pꝛedicata sunt, quæ prioribus Dei verbis non fuerunt expressa, nihil additum est verbis Dei, quia & illa quæ accesserunt, verba Dei sunt. Cũ Interpretes explanant verba Dei, nihil addunt verbis Dei, cum suas explanationes nolint recipi pro verbo Dei, nisi quatenus cum verbo Dei consonant atque cõueniunt: Nec sua addunt quasi verba Dei non sufficiant, sed quia non ab omnibus intelliguntur. Addiderunt autem verboD ei Pharisæi & Scribæ, qui suas vel inutiles, vel Dei legi contrarias traditiones, pro diuinis, & ad iustitiam promouentibus haberi & seruari voluerunt. Addiderunt verbo Dei, qui dixerunt, Nisi

Actor. 15. circuncidamini, Christus vobis nihil proderit. Addunt hæretici, qui suas opiniones verbo Dei contrarias pro verbo Dei haberi exigunt. Hoc est ergo quod prohibet Sapiens, ne vel ex Philosophorum doctrina, vel aliunde quicquam petamus præter verbum Dei quod nos vere reddat sapientes aut iustos. Ne, inquit, arguaris, ab eo scilicet, inueniarisq; ab eo mendax. Quo significat eum grauiter à Deo arguendum, qui eius verbis quicquam suum addiderit, tanquam qui mendax & falsarius sit deprehensus. Sicut enim falsarius depræhenditur qui principis monetæ suam adulteratam admiscet & coniungit, & ob id grauissime punitur tãquam reus læsæ maiestatis & noxius reipublicæ: ita qui pro verbo Dei suã obtrudit doctrinam, tanquam falsarius numismatis regij grauissimè vindicabitur, vt qui puritatem verbi dei inficere conatus sit & veritatem eius suis mendacijs commaculare. Est enim omnis doctrina verè humana, etiamsi in se vera sit, in comparatione verbi Dei impura, & necdum, instar argenti igne examinati, ab omni sorde terrena repurgata, sed multum terrestreitatis habens admixtum. Qualis autem vltio maneat eum qui Dei verbis addiderit, ostenditur Apocalypsis vltimo cum dicitur: Si Apoc. 22 quis apposuerit ad hęc apponet super illum Deus plagas scriptas in libro isto.

7 *Duo rogaui te, ne deneges mihi antequam moriar.*

8 *Vanitatem & verba mendacij longè fac à me, mendicitatem & diuitias ne dederis mihi, tribue tantum victui meo necessaria.*

9 *Ne forte satiatus illiciar ad negandum, & dicam quis est dominus, aut egestate compulsus furer, & periurem nomen Dei mei.*

OStendit duabus sententijs superioribus veram sapientiam à verbo Dei petendam, in quo & pura simplexq; est veritas, & sufficientia eorum quæ scire oportet. Nunc demonstrat quæ sapientiam assecuto sint vt in plurimum petenda, potissimum ad vitã rectè peragendam, ob quam veritas quæritur, & ad quam verbum Dei traditum est. Demonstrat id suo exemplo dicẽs: Duo rogaui te ne deneges mihi antequam moriar, quod non sic est intelligendum quasi tandem aliquando semel cupiat ante mortem exaudiri & impetrare illa duo, sed sensus est ne deneges mihi donec viuam, & quãdiu sum in hac vita, significans hæc quæ petiturus est semper in hac vita sibi esse necessaria, & sine Dei dono ea assequi non posse. Hebraicè enim est, Ne prohibeas à me antequã moriar. Quæ autem sint hæc duo aperitur in sequenti versu. Circa quem tamen dubium oritur, quia non satis apparet quæ sint illa duo, cum in eo versu quatuor videantur poni, vanitas scilicet & verba mendacij, mendicitas (vel vt habẽt Hebræa paupertas) & diuitiæ, duo scilicet paria, quæ ambo deprecatur. Itaq; pleriq; primũ postulatũ intelligũt illud, Vanitatem &

tem & verba mendacij longe fac à me, secũdum, Mendicitatem & diuitias ne dederis mihi: vt priori postulato petatur liberari ab erroribus, prauis opinionibus & falsa doctrina, posteriori verò petatur quod ad vitam temporalem non incommode transigendã est maximè expediens. Prius enim requiritur vt mens non sit infecta prauis de Deo diuinisque ac humanis rebus, iudicijs & opinionibus, quod commode precatur postquam de puritate & veritate verbi diuini est locutus, ac deinde vt etiã in temporalibus rebus bene se habeat vita, vt nec copia nec inopia rerum temporalium, nec prosperitate, nec aduersitate excidat à Deo. Vtrũq; enim requiritur, & vt de Deo rectè sentiamus, quod ante omnia necesse est, & vt in vsu rerum temporalium sic agamus, vt ne Deum offendamus. Secundum hunc intellectum quod dicitur in priori postulato, vanitatem & verba mendacij, ad idem referri potest vt inter illa duo nulla ponatur distinctio. Vel potest vanitatis nomen referri ad vanitates seculi, & mendaciũ ad errores & falsas opiniones. Verum si penitius inspiciamus totum hunc locum, videbitur meritò longe aliud significare voluisse sapientem, quàm quod modo dictum est. Nam duo illa, vanitatem & mendacij verba inueniuntur posteà in declaratione & redditione causæ, ob quam nec diuitias nec mendicitatem dari sibi postulat, ita vt significari videatur diuitias ipsum deprecari ne incidat in vanitatem, negando dominum & dicendo, Quis est dominus, mendicitatem verò, ne incidat in verba mendacij periurando nomen domini. Itaque duo illa quæ optat sibi, continẽtur in vtroque prædicto membro. Duo illa sunt, Vanitatem & verba mẽdacij lõge fac à me, & duo illa sunt, mẽdicitatẽ & diuitias ne dederis mihi, sed diuitias vult sibi non dari propter vanitatem quam per eas timet incidere, mendicitatem vult sibi non dari propter verba mendacij ne incidat in ea. Est ergo sensus, Vanitatem & verba mendacij longe fac à me, & vt hæc longè sint à me paupertatem & diuitias ne dederis mihi. Ad quem sensum designãdum in Hebræo, vbi versus ferè distinguuntur duobus principalibus membris, duæ illæ partes simul pro vno ponuntur membro, & deinde pro secundo membro subiungitur, tribue tantum victui meo necessaria, vel vt habẽt Hebræa, ciba me pane statuti mei vel dimensi mei, quasi hoc secũdum membrum explicet totum primum membrum. Cuius totius versus secundi ratio redditur, deinde in tertio versu quoad vtramque petitionem, & quoad vnam petitionẽ dicitur, Ne fortè satiatus illiciar ad negandum dominum, scilicet dicendo: Quis est dominus, hoc est, deserã Deum & deficiam ad idola. Hęc enim sunt vanitas, iuxta illud Psalmi: Beatus vir cuius est nomen domini spes, Psal. 39.
& non respexit in vanitates & insanias falsas. Diuitiæ autem & rerum abundantia atque prosperitas faciunt, vt quis deum deserat, nec illũ velit agnoscere, sed eo relicto confugiat ad idola; iuxta illud: Sedit populus manducare & bibere & surrexerunt ludere. Et illud: Incrassatus, impin- Exod 32

Deut.31. guatus, dilatatus, dereliquit Deum factorem suum, & recessit à Deo salutari suo. Prouocauerunt Deum in dijs alienis. Quod ipsi accidit Salomoni. Diuitiæ etiam sæpè sunt causa, vt in multiplicem vanitatem homo pertrahatur, in voluptatem scilicet carnis aut nimium diuitiarum amorem & superbiam, ita vt venter sit deus eorum & gloria, aurum item & argentum, quæ inordinate amare iuxta Paulum est idolorum seruitus. Philip 1. Ephes.5. Quoad alteram petitionem dicitur, Aut egestate compulsus furer & peiurem nomen Dei mei, negando scilicet furtũ cum adiuratus fuero. Hoc autem est incidere in perniciosa verba mendacij. Ad mentiendum enim sæpe inducit paupertas. Indicat hunc sensum Lyranus, qui habet, duo rogaui te domine, Vanitatem, quæ est annexa prosperæ fortunæ, Et verba mendacij, quæ frequenter annectuntur aduersæ, longe fac à me. Et idem repetit per alia verba, Mendicitaté & diuitias ne dederis mihi, etc. Itaque sub exemplo diuitiarum & paupertatis Sapiens hic precatur & precãdum docet, vt nec per prosperitatem extollamur & inducamur ad vanitatem huius vitæ, vanitatem superbiæ ac Dei neglectum cum idolorum cultura, nec per aduersitatem deprimamur ad inhonesta & mendacia, inter quæ maximum est peierare nomen Dei, hoc est, falso iurare per nomen Dei. Ita enim hic ea oratio est exponenda cum alioqui impropria sit locutio. Cæterum ex hac oratione non leue sumi potest argumentum pro eorum sententia qui putant hoc caput non esse Salomonis, sed alicuius sapiẽtis dicti Agur, cum Salomon filius regis Rex ditissimus, nec paupertatem timuisse, nec magnas & ingentes diuitias deprecatum esse videri posit. Nisi fortè dicamus Salomonẽ hæc pro se non petijsse, sed alios modum postulandi docuisse qui conueniat maiori parti hominum. Nam vel diuitias vel paupertatem metuere non est perfectorum, qui cum Paulo dicere possunt. Scio & humiliari, scio & abundare. Philip 4 Vbique & in omnibus institutus sum, & esurire & satiari, & abundare & penuriam pati. Proinde non potest etiam ex hac oratione argumentum sumi contra mendicitatem & paupertatem religiosorum, qui se ad eam voto astringunt. Loquitur enim oratio de paupertate inuoluntaria, quæ multorum malorum & potissimum mendaciorum causa est, cum paupertas voluntaria libertatem spiritus promoueat, nec egestatem adferat, 2 Cor.6 sed faciat cum Paulo nihil habentes & omnia possidentes. Potest etiam iuxta Hebræos hæc sapientis oratio intelligi iuxta mysticum sensum, vt in diuitijs & paupertate sapientiæ excessum, & defectum intelligamus. Nam sicut sunt qui minus sapiunt quam oportet, ita sunt qui plus volũt sapere quàm oportet, arrogantes sibi quam non habent sapientiã. Hi frequenter sic extolluntur & ad eam recidunt vanitatem, vt Deum agnoscere nolint aut illi se submittere, nouosque sibi formẽt deos & idola quę venerantur, sua scilicet figmenta & opiniones. Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt. Sic & illi qui in sapientia deficiunt, ne illa qui- Rom.1.

dem ſcientes quæ omnes ſcire tenentur, per hác egeſtatem coguntur furari & aliorum prauis opinionibus frui, quibus a vero abducuntur in mendacia.

10 *Ne accuſes ſeruum ad dominum ſuum ne forte maledicat tibi, & corruas.*

POſtquam indicauit, & vnde Sapientia petenda, quod ad intellectum pertinet, & quid à Deo optandum, quod ad affectum & voluntatem pertinet: tradit quædam moralia præcepta quibus docetur, quomodo ad alios ſe homo habere debeat, inter quæ hoc vel ex maximis eſt, vt ne quis lædat inferiores & afflictos, qui etſi ſe vlciſci nõ valeant, Deũ tamen habẽt vindicem. Ne accuſes, inquit, ſeruum ad dominum ſuum, temere ſcilicet & ex crudelitate quadam atque immiſericordia. Vult enim ſignificare condolendum eſſe his qui ſeruilis ſunt conditionis, & ad eorum quædam errata ſæpe conniuendum, tanquam qui ipſa ſatis grauantur & puniuntur conditione, nec ſpernendos eos etiamſi videantur ſe vindicare non-poſſe. Futurum enim vt illi exacerbati, ac ſentientes accuſatione ſui dominum à ſe alienatum, aut etiam grauiter offenſum plagas inferre, male tibi ſaltem precentur, & dominus omnium qui pauperum & afflictorum preces audit, vindicet tuam crudelitatem, & eo vindicante corruas in aliquod malum & calamitatem, vel corruas, hoc eſt, perdaris & frangaris amiſſa tua fœlicitate. Significat ergo abſtinẽdum ab accuſatione ſerui apud dominum eius, ne & ſeruus viciſſim accuſatorem accuſet apud communem dominum, & ab illo accuſator puniatur, ſicut accuſatus ſeruus à domino ſuo, timendamque eſſe maledictionem pauperis & impotentis nõ minus quam opes & vires diuitum, quòd Deum vltorem habeant impotẽtes & qui humana deſtituuntur ope, præſertim ſi ad Deum confugiant. Sub exemplo enim non accuſandi ſerui inſinuatur cauendum à crudelitate in quoſuis inopes et afflictos. Vnde ſimiliter dicitur in Eccleſiaſtico: Cor inopis ne afflixeris, et nõ relinquas quærentibus tibi retro maledicere. Maledicentis enim tibi in amaritudine animę exaudietur deprecatio illius. Exaudiet autem eum qui fecit illum. Et Eccleſiaſtes docet aliquid ſeruis condonandũ cõſideratione propriæ infirmitatis. Cunctis, inquit, ſermonibus qui dicũtur, ne accommodes cor tuum, ne fortè audias ſeruum maledicentem tibi, ſcit enim conſcientia tua quia et tu crebro maledixiſti alijs. Beda et in cõtextu, et in commentario legit, ne tradas ſeruum, ſed mendoſa eſt lectio quam veriſimile eſt eum ſumpſiſſe ex Deuteron. 23. vbi legimus, Non trades ſeruum domino ſuo, qui ad te confugerit, etc. Nam commentarius eius myſticus, ei loco conuenit ſecundum myſticum ſenſum. Aut potius hác lectionem retinuit ex antiqua lectione, quæ eſt iuxta Septuaginta. Ná Græca hic habent, ne tradas ſeruum in manus domini.

Eccli. 4. Eccls. 7. Deut 23.

Vvv 3 Gene-

11 *Generatio quæ patri ſuo maledicit & matri ſuæ non benedicit.*

12 *Generatio quæ ſibi munda videtur & tamen non eſt lota à ſordibus ſuis.*

13 *Generatio cuius excelſi ſunt oculi, & palpebræ eius in alta ſurrecta,*

14 *Generatio quæ pro dentibus gladios habet & commandit molaribus ſuis, vt comedat inopes de terra, & pauperes ex hominibus.*

SVbiungit & alia vitia imprimis cauenda, multa docens & philoſophans per quaternaria potiſsimum ſex. Et primum quidem ponit quatuor generationes, hoc eſt, genera hominum, quæ inſinuat maxime deteſtanda eſſe, ob vitia ſingulariter mala. Primum genus eſt eorum qui per ſummam ingratitudinem peccant in eos quibus, maxima debetur gratia. Generatio (inquit) ſubaudi, eſt, hoc eſt, quoddam eſt genus hominum, & ſunt quidam, qui ſuo patri etiam male precãtur aut de eo male loquuntur, & ſimiliter matri non benedicunt ſicut deberent, ſed contra maledicunt. Secundum genus eſt eorum qui falſo ſibi vendicant ſanctimoniam: Generatio (inquit) quæ munda ſibi videtur cũ non ſit lota a ſordibus ſuis, hoc eſt, ſunt qui ſe mundos eſſe putant cũ tamen immundicias ſuas non abluerint, quod fit vel quia ignorant ſuas immundicias & vitia, vel quia eas non curant. Tertium genus eſt eorũ qui tanta inflati ſunt ſuperbia, vt ipſo etiã vultu geſtuq; interiori illã plane præ ſe ferant, nec eã in animo occultare valeant. Generatio (inquit) cuius excelſi ſunt oculi & palpebræ eius in altum ſurrectæ, ipſo oculorum habitu declarantes ſe alta petere, omneſque præ ſe contemnere. Quartum genus eorum eſt qui tantæ ſunt crudelitatis vt feras imitentur, & quaſi humanam carnem dentibus ſuis edant. Quos exprimit dicens, generatio quæ pro dentibus gladios habet, hoc eſt, cuius dentes ſunt quaſi gladij, quo nihil aliud ſignificatur quam quoſdam adeo crudeliter in alios ſeuire ad perdendum eos ſiue facto ſiue verbo, aut ad diripiendum eorum bona & excoriandum eos, vt videãtur ferarum more eos dentibus ſuis diſſecare, & commandere atque cõfringere molaribus ſuis. Et ſane quatuor hęc vitia, nempe ingratitudo, vendicata ſanctimonia, ſuperbia, & crudelis oppreſsio, pręcipua ſunt vitia quæ totũ mũdũ turbant & cõmouent, Deoq; vel maxime diſplicent, vt mirum non ſit quòd hæc quatuor genera tanquam ſingulariter cauenda propoſuerit. In quibus & ſubtilius philoſophari licebit deſignata hæc quatuor perdendorum hòminum genera, Infidelium, Iudæorum, Hæreticorum, iniquorum Chriſtianorum. Infideles enim maledicunt cœleſti omnium Patri, quem cum ſua Eccleſia agnoſcere nolunt. Iudæi, iuſtitiam et mundiciem ſibi vendicant, cum Chriſti baptiſmo loti non ſint à ſordibus ſuis.

Luc. 16. Quibus et dixit dominus, Vos eſtis qui iuſtificaſtis vos coram hominibus deus

bus, Deus autem nouit corda vestra, quæ plena sunt rapina et iniquitate. Matth. 24.
Hæretici per superbiam se erigunt contra Ecclesiam Dei, eiusque simplicem doctrinam. Iniqui Christiani, crudeliter opprimunt pauperes, de qualibus dicitur in Euangelio: Si dixerit malus seruus ille in corde suo, Moram facit dominus meus venire & cœperit percutere cōseruos suos, manducet autem & bibat cum ebriosis, veniet dominus serui illius & diuidet eum partemque eius ponet cum hypocritis.

15 *Sanguisugæ duæ sunt filiæ dicentes, Affer, Affer, Tria sunt insaturabilia, & quartum nunquam dicit sufficit.*

16 *Infernus, & os vuluæ, & terra quæ non saturatur aqua, ignis verò nunquam dicit sufficit.*

PArtem illam primam, sanguisugæ duæ sunt filiæ dicentes affer, affer, ferè omnes accipiunt seorsum, tanquam à sequētibus separatam, & sententiam per se absoluat, & intelligunt duas filias sanguisugæ dici vitia duo, quæ cōditionem & naturam sanguisugæ imitantur. Est autem sanguisuga vermis aqueus, qui & hirudo dicitur ab hærendo, cuius conditionem exprimit Horatius dicens: Non missura cutem nisi plena cruoris hirudo. Hanc ergo bestiolam sitientem mirum in modum sanguinem, duo vitia imitantur libido & auaritia. Nam qui his vitijs dediti sunt, non facilè satiantur, sed semper clamant affer, affer, vel vt habēt Hebræa, da, da. Beda per sanguisugam intelligit significari hic diabolum qui siti peccandi & peccata suadendi incessanter accenditur, quique humanum sanguinem, hoc est, vitam hominum, auide desiderat tollere. Cuius duæ filiæ rectè dicūtur duo illa prædicta vitia, quod ab eo prognatæ sint pręcipuæ illæ humani generis illecebræ: Verū si in textu hebræo diligenter eorum quæ hic dicūtur ordo obseruetur, depræhendetur aliud longe sapientem hic voluisse. Obseruandum enim primum, hanc partem non esse in Hebræo sententiam per se absolutam, sed eodem versu comprehendi quod de tribus & quatuor vel quarto dicitur. Deinde cum in hoc versu dicatur, tria sunt insaturabilia, in sequēti vbi versus iste explicatur, tertio tantum applicatur non saturari, Et terra, inquit, quę non saturatur aqua. Sic & cum in priori versu dicatur, & quatuor nunquam dicūt, sufficit (sic enim habent Hebræa, non autem quartum) in sequenti, verbum sufficit tantum quarto nempe igni tribuitur, non quod terræ vel igni hęc solum sint tribuenda, sed quod hæc omnibus quatuor sint tribuenda indiscriminatim, quanquam elegantiæ causa vnum vni, & alterum alteri tribuitur. Itaque omnino apparet quatuor illa quæ in secundo versu ponuntur esse quæ in præcedenti, primum numero binario, deinde ternario, & demum quaternario designantur, vt sit sensus: Duo sunt insaturabilia & quæ nunquam dicunt sufficit, sed dicunt, Affer, affer, imo tria sunt insaturabilia, imò quatuor. Est enim hic & in sequentibus quaternarijs

talis

Horatius.

talis modus loquendi, qualis est apud Amos, qui & ipse multis vsus est quaternarijs in describendis multarum nationũ vitijs, cũ dicit, Super tribus sceleribus & super quatuor, pro eo quod est, Tria sunt scelera imo quatuor, vel tria sunt scelera quatuórve, propter quæ non cõuertam vel non parcam. Sic et Prouerb. 6. vbi nos habemus, sex sunt quæ odit dominus, et septimum detestatur anima eius. Hebræis nõ est septimum, sed septem. Et est sensus, sex sunt imo septem quæ odit dominus et detestatur anima eius, Non enim solum septimum detestatur, cum et inter sex quæ præcedunt sint quædam septimo peiora, vt pedes veloces ad effundendum sanguinem. Duæ ergo filiæ, quæ sunt ipsi sanguisugæ. (Nam (sanguisugæ) est datiui casus, vt patet ex Hebræis, quæ habẽt לַעֲלוּקָה Laalucha, & Græcis, quæ habẽt τῇ βδέλλῃ,) & dicũt affer, affer, vel quarum nomina sunt da, da, (non enim Hebræa habent, dicentes) sunt infernus & os vuluæ. Quæ duo dicuntur filiæ sanguisugæ, eo quod assimilantur illi, in eo quod sicut sanguisuga, duo habet ora, quæ sanguine satiari nequeũt (id enim experiẽtia patere dicitur) ita & illa duo sunt quasi ora duo quæ non saturãtur. Et infernus quidem, hoc est, mors, perditio aut status mortuorum, vt supra expositum est, veluti os est omnia deuorans, nec vnquam satiatur, ita vt semper ipsa re dicat, affer, & eius nomen rectè dici possit, Hab, vt est Hebræis, hoc est da, vel affer. Similiter & os vuluæ, quia concupiscentia maximè muliebris semper semen desiderat virile, ita vt ipsa re dicat affer, & dici etiam possit nomen eius Hab, da vel affer. Insatiabilis enim est muliebris concupiscentia, ita vt cecinerit Poëta: Delassata quidem, sed non satiata recessit. Hebræa tamen nõ habent os vuluę, sed, clausio vuluæ, vel vteri, hoc est, matrix impedita, contracta & sterilis, vt significetur insatiabile desiderium mulieris sterilis, cuius dominus conclusit vterum ne pariat. Hęc enim concubitus magis est auida quam cæteræ tum propter desiderium habendæ prolis, tum quod fœcundæ & grauidæ naturaliter non appetant concubitum cum sint quasi stomacho pleno, vt tradunt physici, sterilium verò matrix non dilatetur per conceptum. Duæ ergo prædictæ filię hirundinis, sunt ex numero quatuor insaturabilium. Tertium est terra quę non facile saturatur aqua, quam semper imbibit, maxime sabulosa. Quartum est ignis qui appositione lignorum non extinguitur, sed magis magisque semper accenditur, semperq; amplius & amplius consumit & vorat. Cæterum omnino verisimile est sapientem non tantum id significare voluisse quod pro explicatione literali modo dictum est, sed horum quatuor insaturabiliũ propositione voluisse aliquid mysticum intelligendum esse, quod philosophando sit assequendum. In his ergo quatuor insaturabilibus intelligi potest designari quadruplex cupiditas, quæ radix est omnium vitiorum. Prima est vindictæ & nocendi cupiditas quæ est ira & inuidia, quæ cupiditas per infernum horridum & tenebrosum significatur, quòd mortem desideret, nec morte

morte ipsa satiari potest, sed semper in alterius malum & perniciem concitatur, omnia arrodens, omnia destruens. Secunda est cōcupiscentia carnis per os vuluæ recte designata quòd in ea maxime vigeat, vt dictum est. Libido enim in vtroque sexu non extinguitur nec satiatur ipso vsu, sed eius desiderium vsu magis excitatur. Tertia est concupiscentia oculorum, vt vocat Ioannes, vt Paulus φιλαργύρια, auaritia scilicet, quę terræ recte comparatur, quòd omnino terrena sit, terrenis tantum inhærēs rebus, ad cuius etiam similitudinem nunquam satiatur diuitijs, sicut illa, maxime arenosa, quamuis multa aqua in se suscepta, parata est semper amplius suscipere. Vnde & hydropico auarus comparatur eique accommodatur. Quo plus sunt potæ plus sitiuntur aquæ. Quarta est cupiditas gloriæ, quæ superbiæ est, recteque igni assimilatur, quod sicut ignis semper alta petit, ita & superbia, & sicut ignis omnia deuorat, ita superbia omnia sibi subijcere cupit, nec satiatur omnibus etiam sibi subiectis semper vlteriora petens, sicut patuit in Alexandro, qui cum subiecto à se orbe audisset philosophos de alijs mundis disputantes ingemuisse dicitur, quasi dolens vnum tantum sibi subiectum esse. Licet in his quatuor simplicius etiam sic philosophari, vt per infernum, vel vt habent Hebræa proprie sepulchrum, et os vuluæ intelligatur iuxta quorūdam Hebræorum intelligentiam corruptio et generatio rerum, quæ vsque ad finem mundi durant, nec vnquam explentur. Deinde per duo reliqua elementa terram et ignē, designetur per quæ fiat generatio et corruptio rerum, nempe per terram, aquam continue in se suscipientem, et ignem omnia calefacientem, semper agētem suaque actione omnia in terra immutantem. Nec fortasse male dixerit qui hæc quatuor insaturabilia ad hoc proposita asseruerit, vt per ea ostendatur auarorum et iniquorum hominum conditio, de quibus in quarta generatione facta est mentio. Et in sequentibus sapientem prosequi de his quę pertinent ad tres alias generationes, hoc est, tria alia hominum genera. Nam quæ sequuntur ad ea facile reduci possunt. Sequitur enim mox quod pertinet ad genus eorū qui maledicunt patri aut matri.

1. Ioan. 1.
Colos. 3

17 *Oculum qui subsannat patrem, & qui despicit partum matris suæ, suffodiant eum corui de torrentibus, & comedant eum filij aquilæ.*

SVperius proposuit generationem maledicentem parentibus, hic describit pœnam ei generationi debitam, insinuans pulchra circumlocutione tales dignos esse qui in crucem tollantur et suspendantur sub dio, fiantque esca auibus tanquam indigni qui cum reliquis hominibus, sepulturæ tradantur, quod est perditissimorū hominum supplicium, Quo autem hoc pulchrius et efficacius insinuet, oculi qui primū in suspensis impetitur ab auibus, meminit, dicens: Oculum qui subsannat patrem suum, et despicit partum, hoc est, parturitionem et laborem matris

suæ,quem in pariẽdo eius nomine pertulit,cuius scilicet intuitu matrem reuereri deberet.Oculo tribuit subsannationem et despectum,siue quod aliquando nutu oculorum filij declarent se ridere et despicere parentes suos,vt hoc minori cõtemptu insinuet quantũ mereantur illi, qui etiam voce et manifesto opere rident et despiciũt parentes suos, siue quod despectus et irrisio parentũ ferè nascitur in filijs ex eo quòd obseruent quędam in parentibus quæ ridenda & despicienda putant,& propter quę eos minoris faciunt,vt sunt paupertas,senectus,aliáve eius generis. Vnde di-
Eccli 3. ligenter monet Sapiens in Ecclesiastic. Ne glorieris in contumelia patris tui,nõ est enim tibi gloria,sed confusio: Fili suscipe senectam patris tui,& non cõtristes eum in vita illius,& si defecerit sensu veniam da,& ne spernas eum in vita tua. Sicut ergo ob alteram harũ causarum oculo tribuit despectum,ita eidem tribuit quod aues in cruce illum eruẽt & comedẽt. Et rectè,quòd sicut hinc oritur in filio despectus parentum,ita hinc aues auspicantur esum suspensi in cruce hominis. Corui autem & aquilæ meminit inter reliquas aues,tum quod hæ aues cadaueribus gaudeãt maxi-
Luc. 17. mè,ad quæ à longè aduolant,ad quod respiciens dominus dixit: Vbicunq; fuerit corpus,illic congregabuntur & aquilæ, tum quod hæ aues longissimæ sunt vitę. Vnde eis bene tribuitur vindicta eorum filiorum qui non habent in honore parentum senectam, quíque propter inhonorationem parentum non sunt digni qui sint longæui super terram, iuxta legis præceptum. Meminit autem coruorum de torrentibus quod circa torrentes
3. Reg 17. & fluuios nidificare & manere soleãt. Vnde legimus de Elia præceptum fuisse coruis vt pascerent eum in torrente Carith. Filij aquilæ Hebraica phrasi positum est pro ipsis aquilis. Quod autẽ coruis effosio oculorum, Aquilis esus eorundem tribuitur pro elegãtia Hebraica,indiscriminatim intelligi debet,corui & aquilæ eruent oculũ & comedẽt. Cæterum quanquã non semper ita fiat, vt habet hęc sentẽtia,nihil tamen obstat hoc eius veritati,Non enim quid fiat,sed quid mereantur significare voluit. Vnde bene vertit noster interpres,effodiant & comedant, non autem quomodo etiam Hebræa verti possunt,effodient & comedent,vt significetur eorum meritum & grauitas delicti ipsorum,quod vel hoc supplicij genere vel alio simili hic frequenter punitur. Post hanc autem vitam plenius & certius quando diaboli coruis & aquilis nigredine similes,nec minus carnibus humanis inhiantes grauiter tales filios torquent,oculos eis eruentes,vt solem iustitiæ nunquam cernere posſint. Ex præmisſis patet sententiam hanc paraphrasticè sic explicari posse. Is qui propter quædã quæ videt in patre vel matre,eos despicit & ridet, non solum non est dignus qui sit longæuus super terram,quemadmodum promissum est honorantibus parẽtes,sed omnino meretur vt cum sceleratisſimis hominibus ignominiosisſimo supplicij genere pereat, atque in patibulum suspendatur ibiq; eius oculos aues eruant & comedãt, qui causam dederunt primum despi-

despiciendi parentes. Quanquá & sic posit intelligi, Qui oculorum nutu parentes irridet dignus est, vt eius etiam adhuc viuentis oculi ab auibus eruantur & comedantur, cęcúsque fiat qui oculis in parentes peccauit, ne amplius oculis in eos peccet, nec videat in eis quæ ad despiciédum ipsum possent inducere. Pleræque enim auium è manibus hominum viuentium oculos potissimum appetunt, quod ob id fieri putát, quòd effigiem suam in eis velut in speculo cernentes, velut ad cognata desiderio suo tendant. Venerabilis Beda sententiam in mystico sensu tractat in meliorem partem, vt per coruos & filios aquilæ intelligantur doctores sancti, qui prauam intentionem quasi oculum eorum qui Deum patrem in suis iudicijs & factis irrident & despiciút sanam Ecclesiæ doctrinam, sua prædicatione eruunt & reuincunt. Corui etenim (inquit) vocantur doctores sancti, quia per humilitatis gratiam, peccati in se nigredinem confitentur. Filij autem aquilæ, quia per gratiam eius sunt renati, qui in habitu assumptæ humanitatis, ad cœlestia trásuolauit. Vnde alibi & filij sponsi appellantur. Matth. 9.

18 *Tria sunt difficilia mihi & quartum penitus ignoro.*

19 *Viam aquilæ in cœlo, viam colubri supra petram, viam nauis in medio mari, & viam viri in adolescentula.*

20 *Talis est via mulieris adulteræ quæ comedit & tergit os suum, et dicit non sum operata malum.*

PRO vero horú intellectu assequendo, in primis hic rursum annotandum sicut & supra dictum est, hebræa non habere quartum, sed quatuor. Nec est, penitus, sed tantum quatuor ignoro ea, vt sit sensus tria quatuórve, vel tria imo quatuor sunt mihi difficilia (vel vt habent hebræa admirabilia) hoc est, supra captum meum & ignota mihi, Septuaginta verterunt ἀδύνατα, hoc est, impossibilia. Noster tamen interpres sic vertit quasi quartum solum penitus ignoretur, reliqua verò tria difficulter intelligantur. Quanquam posit nostra litera vt habeat verum hebraicæ lectionis sensum sic accipi. Tria mihi sunt difficilia ad intelligendum vel inueniendum, imo & quartum cum illis tribus penitus ignoro. Notandum secundo in versu sequéti duplicé esse lectionem. Beda enim & multi libri habét, viam viri in adolescentia, quæ lectio concordat cum Græcis quæ habent ἐν νεότητι, hoc est, in iuuentute vel adolescentia, vt verisimile sit eam lectionem ex antiqua versione remansisse apud Bedam. Iuxta quam lectionem facilius erit intelligere quod dicit de quarta via, viam scilicet viri in adolescentia. Sicut enim reliquæ tres viæ obliquæ sunt et tortuosæ atque difficulter inueniuntur, quia nullum remanet vestigium earum, ita et via, hoc est vitæ ratio, quam quis in adolescentia sua sequitur, difficulter intelligitur. Adeo enim instabilis est via hominis in adolescentia, ita se adolescens per omnes horas in diuersa tor-

quet,& nunc huc nunc illuc rapitur, vt difficilè sit id compræhendere & animaduertere quo tendat, & in quibus versatus sit. Proinde rectè hæc via coniungitur & comparatur alijs tribus vijs, nempe viæ auium (inter quas primatum tenet aquila, quæ omniũ altisime volat,cuius ob id specialiter fit mentio)quæ in cœlo vagantur instabiles, viæ colubri tortuosæ super petram, nunc huc, nunc illuc incedentis non relicto vestigio, viæ nauis nullo recto ordine in mari motæ sine vestigij indicio. Quarum trium viarum vna est in cœlo, vna super terram, vna in aquis. Quibus tribus rectè comparatur via mentis instabilis, quæ nunc vagatur in cupiditate gloriæ mundanæ, nunc in cupiditate rerum terrenarum, nunc in cupiditate libidinum & rerum Venerearum, in quibus velut in aquis homines volutantur et immerguntur. Plausibiliter hæc sic dici possent. Verum alia lectio probabilior videtur, quæ habet viam viri in adolescentula. Sic enim quidam etiam habent libri. Et sic legendum ex Hebręis monet Lyranus. Est enim hic Hebræis dictio illa עַלְמָה Alma, quæ est

Esa.7. apud Esaiam,cum dicit:Ecce virgo concipiet,quę propriè significat adolescentulam aut puellam occultam viro, & proinde virginem. Itaque etiam Septuaginta verterunt apud Esaiam παρθένος. Apparet autem ad literam per viam viri in adolescentula vel virgine significari congressum viri cum puella, vt significetur eius non relinqui vestigium, sicut non relinquitur vestigium vel auis in cœlo volantis, vel colubri super petram se mouentis, vel nauis in mari. De tali enim congressu literam loqui apparet ex sequenti sententia. Talis est via mulieris adulteræ. Sed obstare videtur, quòd congressus viri cum puella virgine, qualem significat Alma, vestigium post se relinquat vnde facilè cognosci posit. Ablatum est enim virginitatis signaculum vnde congressus ille cognosci posit. Vnde Caietanus quo hanc effugiat difficultatem, putat hic dictioné Alma positam pro puella, sed prius corrupta. Nam incorrupta si postea cognoscatur, non relinquitur cõgressus indicium, sicut nec in adultera de qua subiungitur. Verum istud planè est contra dictionis illius rationem quę omnium iudicio puellã significat incognitam viro, vtpote absconditam illi. Proinde ex sequenti sententia intelligendũ est quomodo dicatur via viri in adolescentula esse incognita, nempe quod eam vir & puella studeant omnibus modis occultare, negare & quasi omnino nulla fuisset sese gerere, quemadmodum de adultera subijcitur. Ad quod præcedit similitudo trium viarũ, vt sicut ibi via nulla apparet, sed post vias illas nulla ibi fuisse videtur, ita & hic sese gerant quasi nullus fuisset cõgressus. Quem sensum humilem satis in specie, si sequamur dicendum omnino apparet hæc dicta, ad demonstrandam secundam illam generationem, de qua superius dictum est, quæ munda sibi videtur, & tamen non est lota à sordibus suis, vt hoc scilicet Sapiens hic ostenderit sub exemplo corruptæ virginis & adulteræ, quæ suas sordes sollicitè tegunt, nec eas sicut coniugatæ

& for-

& fornicariæ agnoſcere volunt,inſinuãs harũ exemplo eſſe pleroſq; , qui quod peccauerunt confiteri recuſent pro mundis ſeſe gerẽtes. In hac autem literali intelligentia obſeruãdum, nõ eſſe ſermonem de via pro tempor e quo aquila volat,ſerpens graditur & nauis trãſit,,ſed de via poſt volatum poſt greſſum colubri poſt tranſitum nauis,& ſimiliter poſt concubitum. Nam cum actu aquila volat videtur via per quam volat, & ſimiliter de alijs. Atque hoc eſt quod ſupradictum eſt,non relinquitur harum viarum veſtigiũ vnde demonſtrari poſsint. Lyranus attendens forte prędictũ ſenſum eſſe humiliorẽ,& nõ omnino verũ eſſe ſapiẽti incognitã eſſe viã viri in adoleſcẽtula,intelligit piè,Chriſti in virgine matre conceptum & ex ea natiuitatẽ. Hęc enim via omnino omnibus eſt ignorata nec plene cognoſci poteſt,iuxta illud Eſaiæ: Generationem eius quis enarrabit. De hac via prophetauit Hieremias. Nouũ,inquit,creauit dominus ſuper terrã,fœmina circũdabit virũ. Vbi etiã pro virum eadẽ eſt dictio quæ hoc loco cũ dicitur, Via viri,nẽpe dictio גֶּבֶר Gaber, quæ à fortitudine dicitur, & Chriſto etiam in vterũ virginis iam cõcepto bene cõuenit,tum ob diuinitatis ſuæ fortitudinẽ,tum quod ab inſtanti ſuæ conceptionis ſecũdum animã omnino fuerit perfectus. Nec enim myſterio videtur carere, quòd nõ ſit dictũ via adoleſcẽtis ſiue iuuenis in adoleſcentula,quẽadmodũ iuxta illũ priorẽ literalẽ ſenſum videbatur dicendũ,ſed via viri. Certè in nullum aliũ iſtud verius cõpetere poteſt quã in Chriſtũ eiuſq; matrẽ virginem. Iuxta quem ſenſum reliquæ tres viæ rectè intelliguntur adductę,vt per earum exemplum,quarta illa via & præ alijs magis mirabilis melius intelligeretur & aduerteretur,quòd quemadmodum auis in aëre volat, ſerpens ſuper petram repit,nauis trãſit in mari,ſine aliqua aëris vel petræ vel aquæ corruptione vel diuiſionis alicuius ſigno relicto, ita & via illa viri contigit ſine virginis læſione & corruptione. Lyranus tamen tres illas vias tractat ſublimius,per viam aquilæ in cœlo intelligẽs ſignificatam Chriſti in cœlos aſcenſionem, per viam colubri ſuper petram eius reſurrectionem,qui cum tanquam ſerpens pependerit in cruce,in reſurrectione è ſepulchro ſurrexit clauſo, ita vt in ſignato ſaxo deſuper poſito nullum appareret reſurrectionis veſtigium . Per viam nauis in medio mari ipſius conuerſationem in hoc mundo procelloſo & turbulento , in quo expoſitus fuit apud Iudæos varijs tempeſtatibus , de vno loco in alium inſtabiliter ſemper vagatus. Hæ enim omnes viæ ſicut & via conceptionis ac natiuitatis eius excedunt hominis captum . Nec mirum eſt ſic Lyranum expoſuiſſe, cum & Hebræus quidam ſic hoc de Meſsia ſit interpretatus , vt patet ex Galatino libro 7. vbi hanc interpretationem tribuit Rabbenu haccados. Iam quod ſequitur,talis eſt via mulieris adulteræ, vt cum prædicto ſenſu conueniat intelligit Lyranus dictum de Synagoga Iudæorũ, quæ cum Deum pro ſuo acceperit marito ab illo deſciuit declinãdo in idololatriam, & alia pleraq; vitia,quæ tamẽ agnoſcere

Eſa 53. Hiere. 31. Galatin.

 non vult.

non vult, ſed tanquam incorrupta virgo vult haberi, et cum fornicata ſit cum amatoribus multis, vt dicitur apud Hiere. dicit tamen non ſum polluta, et non peccaui, vt eſt Hierem. 2. Maculata (inquit) es in iniquitate tua, dicit dominus Deus. Quomodo dicis non ſum polluta, et non peccaui. Et poſteà: Ecce ego iudicio contendam tecum, eo quod dixeris non peccaui. Senſus ergo eſſet: Quemadmodum incorruptę ſunt vię prędictæ & incognitæ, ſic & meretrix ſuam viam vult eſſe incorruptam & ignotam. Nec videtur abſurdum dicere Spiritum ſanctum vtrunque ſenſum hoc loco intendiſſe, & illum literalem humiliorem, & hunc ſpiritualem ſublimiorem, maximè cum ſit, vt dicitur in principio, viſio ſiue prophetia. Porrò proſequendo literalem ſenſum tertia illa ſententia de muliere adultera ſignificat, quod ſicut via viri in adoleſcentula eſt abſcondita, ita & via mulieris adulteræ, quod declarat ſubiungendo quę comedit & tergit os ſuum & dicit, Non ſum operata malum, quo metaphoricè ſignificat eam cõcubuiſſe ſeque purgaſſe inſtar eius, qui poſtquam comedit, abſtergit os ſuum, negans ſe comediſſe. Sic enim & illa negat ſe ſtupratam. Quod ſi in ſecundo verſu ſecundum priorem lectionem legatur via viri in adoleſcentia, ſenſus hic eſſet, mulieris adulteræ mentem ſimiliter eſſe inſtabilem, vagam & incertam, eamque varijs perturbationum motibus fluctuare. Poteſt tamen etiã hæc de muliere adultera ſententia accipi non vt cohærens cum ſuperiori, ſed ab ea ſeparata, vt dictio talis non ad ſuperiora referatur, ſed ad ſequentia, & ſit ſenſus: Huiuſmodi eſt modus agendi mulieris adulteræ, nempe comedit & tergit os ſuum, etc. Non eſt enim Hebræis quæ comedit, ſed tantum comedit. Et ſic optime cõſiſtit myſterium natiuitatis Chriſti in verſu præcedenti, ad quod intelligẽdum multum inuitat dictio Alma.

Hiere. 3.

21 *Per tria mouetur terra, & quartum non poteſt ſuſtinere.*
22 *Per ſeruum cum regnauerit, per ſtultũ cum ſaturatus fuerit cibo.*
23 *Et per odioſam mulierẽ cum in matrimonium fuerit aſſumpta: Et per ancillam cum fuerit hæres dominæ ſuæ.*

QVartus iſte eſt quaternarius, qui videri poteſt propoſitus ad declarandum tertiam illam execrãdam generationem, de qua ſupra eſt dictum, cuius excelſi ſunt oculi & palpebræ eius in alta ſurrectæ. Nam in quatuor iſtis notatur inſignis & intolerandæ ſuperbiæ vitium. Sunt autem iſta quatuor talia, quę in ſeſe abſona ſunt & indigna quę eueniant, quorum duo priora in viris inueniuntur, alterum in ſeruili conditione, alterum in libera, proinde apud Hebræos hęc duo vno verſu copulantur, poſteriora duo in mulieribus, alterum in libera conditione, alterum in ſeruili, quæ & ipſa apud Hebræos vno verſu compræhenduntur. De his dicitur per tria mouetur, hoc eſt, commouetur vel concutitur terra, imò & quartum eſt quod ſimul cum illis terra nõ poteſt ſuſtinere, hoc eſt,

hoc est,sufferre & tolerare. Hoc est,quatuor sunt,per quæ & propter quæ commouetur terra,& quæ ferre non potest. Nam & hic nõ est quartum Hebræis,sed quatuor. Nec minus tria sunt intoleranda quam quartũ. Per hæc moueri dicit terram,siue ad designandum hæc quatuor res esse adeò indignas,vt ob eas terra alioqui inter omnia elemẽta immobilis,contremiscat & commoueatur,quasi indignata quod eas ferre in se debeat,siue quod per hæc magna oriatur turbatio & commotio in terra inter homines,qui hæc ægrè ferre possunt,ita vt terra dicatur moueri quia hinc homines in terra viuentes commouentur & conturbantur. Sicut enim per quatuor elementorum bonam temperaturã optimè constitutus est mundus,ita per horum discrasiam & indignam cõstitutionem terra turbatur, inquietatur,& tumultuatur. Quorum primum est seruus regnans. Absona enim hæc res est & seruili conditione nequaquam digna,imò cum illa pugnans. Non enim serui est regnare,sed seruire. Nec solum res est in se absona,sed vt in plurimũ hinc in terra magna oritur turbatio. Nam cum seruum regnare contigerit,ferè non potest rectè vti prosperitate fortunæ cui prius non assueuit, sed insolescit & plus nimio extollitur,vnde in zelum contra eum concitantur qui illum sibi prælatum vident,sicque & ipse concitatur contra eos qui ipsum reputant illo honore indignũ. Exemplum est in Ieroboam seruo prius Salomonis,sed posteà in regẽ præfecto super decem tribus Israël,qui per animi elationem immemor diuini beneficij induxit populum ad idololatriam. Vnde bene dictũ est à quodam, Asperius nihil est misero cum surgit in altum. Secundum est stultus satiatus cibo. Nam & is multas excitat turbationes,petulãter multa insolenter & sine ratione agit,audax nimium & procax,iurgia excitans & iniurias ingerens. Nec tamen per satietatem cibi tantum ventris saturitas debet intelligi, sed generaliter opulentia & diuitiæ quas in se absonum est stultum habere,vt quæ non deceant eum,qui eis rectè vti non potest,sed debeantur sapiẽti qui earum rectum nouit vsum. Nam vt supra dictum est,Quid prodest stulto habere diuitias,cum sapientiam emere nõ possit? Nec est tãtum hæc res in se absona,sed hinc in terra magna prouenit turbatio,quod stulti diuitijs abutentes multa insolenter committant, alios despicientes & iniuria afficientes, ac per hæc alios ad indignationem ac zelum concitantes. Exemplum est in Nabal, marito Abigail, cuius nomen hoc loco ponitur pro stulto. Nam Nabal stultum significat. Tertium est mulier odiosa,hoc est,quæ multas habet conditiones ob quas est odibilis vel fuit odio habita cum in matrimoniũ fuerit assumpta. Absonum enim mulierem odiosam fieri coniugem,cum coniunx debeat esse amabilis. Illam si contingat fieri coniugem,ferè et ipsa non agnoscens beneficium,insolẽter se gerere incipit in maritum ac totam familiam, quæ eius imperium et insolentiam eo ægrius fert,quo magis est odibilis. Vnde in familia nihil potest esse pacis aut boni, sed omnia plena sunt turbationibus. Quar-

bus. Quartum est ancilla facta hæres dominæ suæ. Pugnant enim inter se esse ancillam & esse hæredem eius cuius est ancilla. Istud autem esse hæredem dupliciter fieri potest. Aut vt succedat post mortem dominæ suæ in eius bona & locum, fiatque coniunx mariti dominæ suæ, aut vt expulsa domina, ancilla in eius locum assumatur. Vtrunque intolerabile est, sed magis postremum. Vtrumuis accidat excitantur in terra tumultus multi, cum & ancilla fortuna sua vti nesciat nisi insolenter & alij illinc ad indignationem prouocentur. Exemplum aliquale in Agar ancilla Saræ quæ videns se coniugem factam Abrahæ, seq; ex eo concepisse, cotépsit dominam suam, quòd illa non ferens expulit eam. Duo ergo priora faciunt turbationem in republica, duo posteriora quæ fœminarum sunt faciũt turbationem in familia. Parabola docet hinc omnia turbari in mundo, quòd his qui subesse & regi, quique inopia præmi & contemni deberent, imperium obtingit, dominium rerum, abundantia & honor. Quod & in nobisipsis vsuuenit. Cõmouetur enim ob id terra cordis nostri, quòd carnalis affectus qui spiritui deberet seruire imperet rationi, quòd stultæ & brutæ portioni nimis indulgetur saturitatis, quòd odiosa caro in nimio habetur honore, & quæ ancilla esse deberet dominari vult.

24 *Quatuor sunt minima terræ, & ipsa sunt sapientiora sapientibus.*
25 *Formica populus infirmus qui præparat in messe cibum suum.*
26 *Lepusculus plebs inualida, quæ collocat in petra cubile suum.*
27 *Regem locusta non habet, & egreditur vniuersa per turmas suas.*
28 *Stellio manibus nititur, & moratur in ædibus Regis.*

POST quatuor quaternarios, qui vidẽtur pertinere ad quatuor generationes malas, & vitia designãt, duos subijcit quaternarios pertinentes ad significationem bonarum generationum & virtutum. Et primus quidẽ proponit quatuor animalia minora in quibus nos ad exercitium virtutis vult philosophari, secundus verò animalia maiora. Quatuor (inquit) sunt minima terræ, hoc est, ex minoribus terræ animalibus, quæ tamen sunt sapientiora sapientibus, hoc est, quæ ex instinctu naturæ exercent quædam sapientiæ opera, magis quam hi qui nomen sapientis profitẽtur, aut quam homines qui verè sapientiæ sunt capaces. Non enim verè hæc animalia sunt sapientia, sed hoc eis tribuit propter singularem quandã eorum actionem quã ex instinctu habẽt naturæ, qua ita sibi prospiciunt quasi ex sapientia aliqua operarentur, & qua nos sapientiam docent. Vnde & ideo possunt dici sapientiora sapientibus, quòd sua actione singulari docent sapientes sapientiam, & ab eis non docentur. Primum horum est, Formicæ populus infirmus. Vbi formicæ, est pluralis numeri, cui appositiuè iungitur populus infirmus, hoc est, genus infirmũ vel congregatio, quæ licet sit corpore imbecilli & minus robusto, tamen præparat in

rat in messe, vel vt habent Hebræa, in æstate, cibum suum quo alatur in hyeme, labore scilicet assiduo superás naturę infirmitatem. Huius exemplum primo proponitur, vt ex hoc quæ sit prima pars sapientię discamus. Ex his enim quatuor animalibus quatuor discere licet sapientiæ partes, quæ in vnum collectæ, & in tota republica, & in quouis homine absolutam reddent sapientiam vitæque institutionem. Huius prima pars est, eorum quæ necessaria sunt ad vitam, siue corporis, siue animi, imprimis curam habere. Id quod nullum animal facit neque tempestiuus neque sagacius neque diligẽtius quam formica. Vnde ad huius animalis genus tanquam maximè sedulũ & laboriosum pigros supra misit Salomon, dicens: Vade ad formicam ô piger. Hic autẽ præter sedulitatem meminit etiam Sup. cap. 6
imbecillitatis in hoc animali dicens, populus infirmus, vt ne quis temerè prætexat corporis infirmitatem, quasi per eam nõ possit curare quæ sunt vitę necessaria, significans laborem improbum omnia vincere, maximè si in tempore sit susceptus, cuius temporis etiam significat habendam rationem cum dicit, parat in messe vel in æstate cibum suum. Significat item huius animalis exemplo, mentis magis industria quam corporis viribus, necessaria colligi posse, sicut formicę nõ fortitudine, sed naturali prudentia sibi prospiciunt. Secunda sapientiæ pars, vt nobis de commoda habitatione in qua securè possimus degere, prouideamus. Docet id secundũ animalculum, Lepusculus plebs inualida, Pro lepusculo alij vertunt cuniculum, & omnino cuniculi de genere videntur esse leporum, vt nõ malè diminutiuum lepusculus positum videatur pro cuniculis, quamuis conueniebiat pluraliter dicere lepusculi vel cuniculi. Sicut supra dixit formicæ, quia sequitur appositiuè plebs inualida. Hebræa certè habent numerum pluralem. Septuaginta verterunt χοιρογρύλλοι, choirogrylli, quomodo & noster interpres dictionem hic positam vertit, Leuit. 11. & Deuter. 14. secutus Septuaginta. Est autem choirogryllus animal nõ maius Ericio, habens similitudinem muris & vrsi, frequens in Palestina, semperque in cauernis petrarum & terræ foueis habitare solet. Eandem tamẽ dictionem hic positam Psal. 103. vertit Erinacijs. Septuaginta λαγωοῖς, hoc est, leporibus alij cuniculis. Nam & ibi dicitur quod his animalibus sit petra refugium. Vtut est significatur hoc nomine animalculum quod in petra vel cauernis petrosis, loco scilicet tutiore minúsq; accesso, sibi cubile & mansionem deligit, vt quod suis viribus fidere non potest eo loci securum sit, quod bene conuenit cuniculis. Post curam annonæ & securæ habitationis danda est opera vt in pace & cõcordia viuamus cum hominibus, atq; cum eis charitatis & amicitiæ vinculo colligamur, naturę magis ductu & rationis quam principũ coactione. Docet id tertium animal locusta, animal exiguum, quod naturæ ductu gregatim de agro in agrum cum summa concordia egreditur, & cum ducem non habeant, tamen proficiscẽdi tempus, incedendi ordinem, quiescendi stationes, & castra mouẽdi opor-

tunitatem,non minus seruant,quá si ducem signo dato sequerentur. Animal hoc si separatum incedat,sine negotio interficitur, cum verò gregatim volat nullis viribus nullo ingenio aut arte superari potest, latissimos agros tegit, & táta prouenit multitudine,vt nemo conetur expellere aut aggredi. Quo exemplo docet natura, quam nos muniat & insuperabiles faciat concordia & amicitia mutua, qua paruæ res crescunt, sicut contra etiam magnæ dilabuntur discordia. Quartum animal quod & ipsum singularem docet sapientiam, noster interpres vertit Stellionem. Stellio,inquit,manibus nititur,qua in parte secutus est Septuaginta,qui habent καλαβώτης,hoc est, lacerta. Est enim stellio serpens lacertæ similis circulis quibusdam & velut lucentibus guttis in modum stellarum depictus, de quo dicit Plinius lib.30.naturalis historiæ capite 10. nullum animal fraudulentius inuidere homini. Vnde Stellionum nomen aiunt tractum in maledictum,hinc & stellionatus vitium dicitur. Alij ferè vertendum putant araneam. Nam eius industria in texenda tela optimè quadrat nostro exemplo, eique bene conuenit quod pro eo quod nos legimus manibus nititur,habēt Hebræa,manibus capit,quia quasi manibus quibusdam videtur texere telam suam. Magis tamen hoc conuenit Simiæ, quam hic pleriq; Hebræi significatam putant,cum cuius nomine & Latino & magis Germanico dictio Hebræa, hoc solum loco in scripturis posita, satis conuenit. Est enim Hebręis שְׂמָמִית Schemamith,cui non dissimile est nomen simia,& Germanicum Simme. Nam aranea apud Hebræos habet nomen עַכָּבִישׁ Accabis, Iob 8. Esa. 59. Et stellio quidem & aranea versantur etiam in ædibus regum, sed frequētius in domibus pauperum, verum simia ob ingenij sui dexteritatem & humanæ prudentiæ imitationem in principum aulis habetur in delitijs, cum aulicis versans velut de numero,& laute viuens. Tale enim animal omnino intelligendum videtur quod sua industria conspicuum est,& in precio in aulis regum, quod maximè Simiæ conuenit,quæ quia & forma & manuum similitudine ac imitatione hominē inter omnia animalia maximè refert,in delitijs est etiā apud principes. De hac optime dicitur quod capit manibus. Vt ut est tale animal proponere voluit,quod nos doceat contendendum ad honores & principum fauorem obtinendum,idque per industriam & singularis gratiæ ostensionē,sicut stellio singularis fraudulentiæ & veluti manibus quibusdam rependo suisque stellulis lucendo conspicuus est & admirandus regibus,vt & aranea subtilitate sui operis, & simia dexteritate actionum suarum. Atque hæc est postrema sapientiæ pars. Vnde & supra dictum est capite 22. Vidisti virum velocem in opere suo,coram regibus stabit, nec erit ante ignobiles. Cæterum quod hæc animalia nos docēt,sicut accommodari potest ad vitam corporalem & ciuilem iuxta pręscriptū modum, ita & ad vitam spiritualem & Ecclesiasticam. Docemur enim hinc imprimis etiam curare quæ ad vitam animæ pertinēt,idq; dum tempus est parandi

randi

randi cibum & bene operandi. Deinde vt domum nobis paremus in qua tute degamus, quæque sit supra firma petram constituta, nec possit facilè deijci. Post hæc vt per concordiam & communionem sanctorum tuti simus & muniti contra omnes hostium insultus. Et postremum vt nostra industria gratiam & fauorem summi regis obtineamus, quo aliquando in aula eius cœlesti recipi & versare possimus. Rursum notandū non tantum ad particulares homines accommodandum, quod hæc docent animalia, sed etiam ad ipsas respublicas. Ideo enim proponitur formicarū cuniculorum & locustarum agmen, instar populi vel gentis, non autem singulare animal. Docetur ergo Respublica, curandum esse sibi vt omnes in ciuitate sint seduli & laboriosi, deinde vt commodum sibi locum deligat eumque muniat vt secura possit habitare. Tum vt cōcordiam inter ciues retineat, qua contra omnes hostes sit fortis & munita. Postremò vt cum capite suo & principe ipsi bene conueniat, & vicissim princeps sedulus sit & vigilans, quod bene docet aranea telam texens, quæ ideo intelligi potest dici in domibus regum esse vt doceat reges sedulitatem.

29 *Tria sunt quæ bene gradiūtur, & quartum quod incedit fœliciter.*
30 *Leo fortissimus bestiarum ad nullius pauebit occursum.*
31 *Gallus succinctus lumbos suos, & aries, nec est Rex qui resistat ei.*

ALterum animalium, sed maiorum quaternarium Sapiens proponit quibus vnam eandemque conditionem ascribit, nempe quod bene fœliciterque incedunt vel gradiuntur, hoc est, quod magnifico incedūt gressu. Nam idem esse quod dicitur de tribus, nempe quod bene gradiūtur, & quod de quarto nempe quod incedit fœliciter, patet manifestè ex Hebræis, ex quibus etiam patet primam sententiam sic esse intelligendam, vt superius de similibus dictum est, Tria sunt quæ bene gradiuntur imo & quartum est cum illis tribus quod incedit fœliciter. Verum duplex circa hunc quaternarium oritur difficultas. Primo enim dubium est iuxta nostram maximè lectionem, quæ sint hæc quatuor bene gradientia. Secundo quorsum hæc proponantur, & quid per ea significare nósque intelligere voluerit Sapiens. Quod ergo attinet ad priorem difficultatem, certum est primum animal leonem esse, fortissimum animalium quod ad nullius pauet occursum. Pro quo Septuaginta habēt, catulus leonis fortior iumentis. Secundum verò, quod noster sicut & Septuaginta vertit gallum, Et gallum succinctum lūmbos suos, alij vertendum putant leporarium lumborum, id est, canem venaticum, alij pardum. Dictio enim Hebraica cum hoc loco tantū occurrat in scripturis quod animal significet non facilè sciri potest, idque eo magis quod nominum propriorum notitia apud Hebræos perijt, magna ex parte. Quod si quis vim spectet vocabulorum hic positorum inueniet ea significare animal accinctos habens lumbos, & cuius robur est in lumbis. Vnde quidam intel-

ligunt canem venaticum, quod is in lumbis sit tenuis quasi accinctos habens lumbos. Alij pardum quod et is in lumbis tenuis sit et fortis. Alij gallum gallinaceum qui elumbis non est, hoc est, nequaquam castratus. Cui certè sicut et pardo magis conuenit magnificus incessus quam cani venatico, quanquam et huic rectè conuenit bene incedere ob velocem eius cursum. Ideo autem de lumbis videri potest facta mentio, ad distinctionem caponis qui non incedit magnificè. Gallus verò non elumbis quem gallinaceum dicimus, qui hic dicitur succinctus lumbos suos & Græcis vnico nomine dicitur ἀλέκτωρ, quod hic habent Septuaginta, hic incedit alta ceruice & erectis cristis. Certat cum gallis gloriæ studio, canit in victoria, principem se ostendens, victus verò occultatur, lucemque & aspectum hominum fugit. Excitat suo cantu homines è lecto, lucemque adesse nunciat. Gallinis maritali adest affectu eas defendens. Dicitur autem gallus gallinaceus succinctos lumbos, non quomodo succinctio lumborum refertur quandoque ad continentiam, sed quomodo succincti lumbos dicuntur parati ad ingressum & pugnam, quòd scilicet per lumborum fortitudinem promptus sit ad pugnam & procreationem & magnificum incessum. Tertium animal noster vertit aries, alij hircum, sicut & Septuaginta qui habent τράγος ἡγούμενος αἰπολίου, hoc est, hircus dux gregis. Nihil autem refert ad rem aries dicatur, siue hircus cum vterque magnificè incedat, gregem præiens tanquam dux. De quarto autem animali dubium ingerit nostra lectio. Nam cum legimus, Nec est rex qui resistat ei, quartum Beda post Gregorium putauit petendum ex sequenti versu, vt quartum sit qui stultus apparuerit postquam in sublime eleuatus est, cumq; per leonem Christum, per gallum prædicatores sanctos, per arietem ordinem sacerdotalem significari mysticè interpretetur, per stultum hunc in sublime eleuatum, Antichristum intelligit, differentiam faciens inter fœliciter incedere & bene incedere, Antichristum quidem dicens fœliciter incedere ob prosperitatem fortunæ, non autem bene ob virtutis defectum. Tres verò priores bene quidem incedere, quia cum virtute, non autem fœliciter, propter aduersitates in hoc seculo eis occurrentes. Mutuatus est hunc suum commentarium de verbo ad verbum Beda ex diuo Gregorio lib. 30. Moral. cap. 5. vbi prolixè hic locus explicatur. At hæc nullo modo conueniunt cum scriptoris intentione, cum vt supra dictum est idem sit fœliciter incedere & bene. Proinde necesse omnino est fateri lectionem esse vitiatam, siue culpa interpretis, siue scriptoris, & legendum esse quemadmodum & Lyra annotauit Aries, & Rex, nec est qui resistat ei, vt quartum sit, Rex inuictus & insuperabilis, quomodo & Dionysius legit & intelligit. Atque sic vertisse nostrum interpretem, sed scriptorum vitio aliam lectionē irrepsisse omnino videri potest, quod Hebræa sic apertè habent itidem & Græca. Quomodo enim his linguis habentibus, et rex affirmatiuè noster

Gregor.

vertere

verteret,nec est rex. Et etiamsi sic vertisset omnino locus est restituendus quòd alioqui nullus sit commodus sensus. Codex Bessarionis qui asseruatur in nostro collegio habet,Et aries,nec est qui resistat ei,omissa regis mentione,quomodo et multi alij libri habent. Et hæc quidē pro prioris difficultatis solutione. Quod ad secundam attinet,quandoquidem Sapiens sic hos quaternarios proponit, vt rara quædam sapientiæ secreta in eis latere videantur,sed quæ tamen nec per ipsum,nec per alias scripturas apertè explicantur, Integrum est vnicuique pro talento sibi à Deo dato in eis philosophari. Itaque sunt qui per hæc quatuor intelligunt insinuata quatuor regna et imperia,sicut per similes ex parte bestias apud Danielem designantur. Daniel.7. Alij verisimilius volunt quatuor virtutes cardinales indicatas,per quas fit vt homo rectè incedat. In leone enim rectè fortitudinem indicatam quis dixerit,quæ omnia huius mūdi, siue prospera,siue aduersa facilè contemnit nihil timens, neque ab instituto cursu deflectēs quicquid euenerit. In accincto lumbos animali,quodcunq; sit illud,continentiam,qua carnales restringimus affectiones,quę peculiariter in gallo designatur rectè, quòd à somno excitet ad vigilantiam per quam libido pellitur. In ariete verò siue hirco gregis duce, qui reliquum vulgus videtur gubernare,non absurde prudentia intelligitur, quæ virtus cum rectè omnia dispenset, rectè etiam incedere facit et spiritualem cursum plurimum promouet. In rege cui nemo resistere potest, iustitia rectè accipitur virtutum omnium regina,et quæ regibus imprimis cōpetit,quæ sic æquitate omnia disponit,vt nemo quantumuis alienus à virtute illam accusare posit aut condemnare. Alij aliter hic philosophantur. At probabilissimum est tria priora animalia bruta regi coniungi,vt ex eorum conditionibus indicaretur quæ competant regibus, nempe vt sicut rex magnificè cum illis dicitur incedere,ita in illis imitetur quod in eis est eximium. In leone ergo ei proponitur imitanda fortitudo, qua tamen sic vtatur cum opus est vt non abutatur. Leo enim non sæuit,nisi irritatus,subiectis sciēs parcere,sic et principes non debent ostendere suam potestatem, nisi cum opus est,subiectis facilè indulgentes,neminem tamē pauide verētes iuxta illud Ecclesiastici: Noli quærere fieri iudex, nisi valeas virtute irrumpere Ecclī 7. iniquitates, ne fortè extimescas faciem potentis. In gallo proponitur imitanda vigilantia ad quam & suos semper excitare debet. In ariete vel hirco monetur,quòd subiectos sibi debet bonis exēplis præire,bonis legibus ad ea quæ recta sunt ducere,& ad eorū defensionē se hostibus obiicere. Competunt hæc omnia in regem illum omnium regum dominum,in quem verè quadrat quod nemo ei resistere potest,de quo dictum est, Vicit Leo de tribu Iuda, de quo etiam Augustinus lib. 12. contra Faustum cap.42 intelligit,legens secundum Septuaginta catulus leonis fortior iumentis,hoc est, inquit, etiam paruulus fortior maioribus. Qui tanquam gallus clamat,Surge qui dormis,& exurge à mortuis. Ipse est & per arie- Apoc.5 Augustinus.

Genes 22 tem illum significatus qui inter vepres hęrebat cornibus suis, & pro Isaac
Ioan. 10. oblatus est. Ipse est qui ante oues suas vadit & ponit animam suam pro ovibus suis.

32 *Et qui stultus apparuerit postquam eleuatus est in sublime si enim intellexisset, ori suo imposuisset manum.*

33 *Qui autem fortiter premit vbera ad eliciendum lac exprimit butyrum, & qui vehementer emungit, elicit sanguinem, & qui prouocat iras, producit discordias.*

SIcut in superiori sententia ostendimus communem lectionem esse restituendam aut corrigendam, ita cõsequenter faciendum in priori harum duarum sentẽtiarum, quæ alioqui nullum habebit sensum commodum. Ommittenda enim coniunctio, &, posita in principio. Neq; enim vlla est huius sententiæ cum præcedenti cognatio, sed planè separata, vt patet ex Hebræis, & à Lyrano diligenter est annotatum. Omittenda item cõiunctio (enim) in secunda parte quæ etiam sensum tollit, & est legendum, Qui stultus apparuerit postquam eleuatus est in sublime, si intellexisset etc. quomodo & Arboreus exponit. Aut potius pro, &, est legendum verbum, est. Sic enim bene conuenit coniunctio enim, & posteà coniunctio autem. Et in sequente sententia legendum verbum apparuit, quomodo habent aliqui libri, nõ autem apparuerit. Vt autem huius sententiæ verus habeatur sensus, sciendum est Hebræa habere. Si stulte egisti te eleuando, vel cum eleuatus es, si cogitasti (scilicet malum) manum ad os (scilicet admoue) hoc est, tace, nemini dicito, nec quod male cogitasti, ore proferas. Qua sententia monet Sapiens, aut vt homo propria delicta quæ se per superbiam admisisse nouit, tegat, aut vt quod malè quis cogitauit, ore non proferat, sed malè cogitata in seipso contineat & reprimat, iuxta illud: Quæ dicitis in cordibus vestris, & in cubilibus vestris cõpungimini. Sensus ergo nostræ lectionis est. Frequenter accidit vt quis postquam eleuatus est in sublime, hoc est, postquam ad magnos honores peruenit, aut postquam seipsum in suis cogitationibus extulit, stultus appareat, hoc est, stultitiam suam declaret, multa scilicet vt fieri solet superbè iactando & iracunde effutiendo. Talis enim si intellexisset, hoc est, si prudens fuisset, si intelligentia recta præditus fuisset, imposuisset ori suo manum, hoc est, tacuisset & linguam suam continuisset, nec alios ad iracundiam aut derisionem prouocasset. Solemus enim impositione manus super os, indicare alicui seruandum silentium, & cum tentauimus quid proferre & cogitamus id tacendum, imponimus ori manum. Vult significare per imprudentem illius & futilem loquacitatem, multum mali & ipsi loquaci & alijs prouenire, quod per sequentia declarat. Neq; enim Hebræis est, Qui autem, sed qui enim. Habent autem Hebræa hoc loco & breuiorem &

Psal. 4. (margin)

rem & elegantiorem ſententiam quæ ſic reddi poteſt, Quia expreſſor lactis educit butyrum,& expreſſor naris educit ſanguinem, & expreſſor irarum educit contentionem. Eſt enim in tribus iſtis partibus idem ſemper nomen & verbum. Vnde eleganter ſic Latinè verti poteſt, Qui exprimit lac, profert butyrum, qui nares, ſanguinem, & qui iras, cõtentionem. Hic tamē difficultas eſt quomodo dicat expreſsionem lactis proferre butyrum. Non enim butyrum fit per emulſionem lactis ex vberibus. Maior difficultas eſt in noſtra lectione quæ habet, Qui fortiter præmit vbera ad eliciendum lac, exprimit butyrum, quaſi butyrum fiat per fortē preſſionem vberum ad eliciēdum lac. Exponit Lyranus & poſt eum alij, exprimit butyrum, hoc eſt, materiam lacte ſolidiorem, quæ non erat extrahenda, ſed dimittenda. Sed videtur nimis friuola expoſitio. Plerique Hebræa ſecuti putant non de emulſione lactis ex vberibus iſtud dictum eſſe, ſed de preſsione & tūſione lactis in vtre ex qua prouenit butyrum. Nam de vberibus non fit mentio in Hebræo. Vnde non vertunt, Qui exprimit vel emulget lac, ſed qui præmit lac, hoc eſt, quid illud crebrius in vtre tūdit, is profert butyrū. Sed de emulſione intelligendū potius videtur exigere quòd ſequitur de emunctione narium. Et Septuaginta verterunt, Emulge lac & erit butyrum. Intelligendum ergo eum qui emulget lac exprimere butyrum, vel vt habēt Hebræa, educere butyrum, quòd ſimul cum lacte butyrum educatur, licet adhuc lacti permixtum, à quo poſtea per concuſsionem ſeparatur. Quomodo intellexiſſe Bedam ſatis apparet, cum diligenter legitur eius commentarius. Qui tamē in eo errauit quod in ſecunda parte (emungit) exponit per emulget, referēs id etiam ad vbera, & intelligens eum, qui vehementer emulget vbera elicere ſanguinem ex vberibus. Intelligendum eſt enim qui vehementer emungit nares, vt patet ex Hebræis & Græcis, quæ nares apertè exprimūt Bedæ commentarius, ad verbum deſumptus eſt ex diuo Gregorio lib. 27. Moral. cap. 1. Gregor. Loquitur ergo Sapiens de duplici vehementi emulſione, altera lactis ex vberibus, altera muci ex naribus. Et his comparat tertiam, qua expreſsio irarum producit diſcordias. Et eſt ſenſus: Sicut per emulſionem lactis, ſimul educitur butyrum, & ſicut per emunctionem narium ſi vehemēs ſit educitur ſæpè ſimul & ſanguis, ita ſi quis non cohibeat cogitationes ſuas & conceptam iracundiam, ſed per ſtultitiam ſuam emulgeat eam, et exprimat eam verbis iracundis et minabundis, volens ſemper ius ſuū proſequi, aut potius qui verbis importunis prouocat aliorum iras, ſimul producet & excitabit ſibi diſcordias & contentiones contra alios. Monet ergo hac parabola comprimendam iracūdiam, & ori manum imponendam cum quis exagitatur malis vel ſuperbis cogitationibus. Subtilius tamen ad ſimilitudines duas attendendo videri poteſt alteram pertinere ad virtutem, alteram ad vitium, quamuis vna tantum explicetur, vt per emulſionem lactis quę adfert ſecum butyrum ſignificetur tacitè prolatio

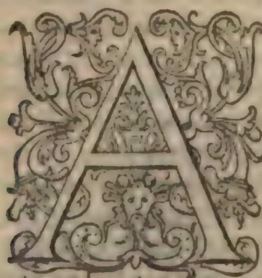
modeſto-

modestorum, humilium & sapientum verborum quæ secum adfert pacem, dulcedinem & pinguedinem quandam mentis, sicut per emunctionem narium quæ sanguinem educit significatur quod exprimitur, prolatio iracũdorum sermonum quæ discordiam parit, vt sit sensus: Qui emulget lac, simul & educit butyrum: sic qui ex corde suo profert suauia verba modestiæ & gratiæ plena, simul etiam adfert in audientibus mẽtis pinguedinem qua nutriatur & reficiatur. Qui verò nares emungit sæpè & sanguinem elicit, ita qui ex corde suo sordes verborum profert superbe & iracunde loquens, adfert simul & discordias quas sæpe sequitur sanguinis effusio. Sic intellexisse Septuaginta apparet ex eorum versione, quæ sic habet: Emulge lac & erit butyrum. Si autem expresseris nares exibit sanguis, satis significantes has duas similitudines non pertinere ad idem.
Sup ca 15. Significatur ergo hic quod alibi dicitur, Responsio mollis frangit iram, &
Nazianz. sermo durus suscitat furorem. Gregorius Nazianzenus oratione 31. verba illa, Emulge lac & erit butyrum, refert ad pressam sacrarum scripturarum considerationem, quæ affert intelligentias pinguedine plenas. Citans enim ea verba sic explanat. Verum dictis aliquid elaboratius addemus: Emulge lac & habebis butyrum. Inquire, & inuenies forsitan quod magis te nutriat.

CAPVT TRIGESIMVMPRIMVM.

1 *VErba Lamuelis Regis, Visio qua erudiuit eum mater sua.*
2 *Quid dilecte mi, Quid dilecte vteri mei, Quid dilecte votorum meorum?*
3 *Ne dederis mulieribus substantiam tuam, & vias tuas ad delendos Reges.*

ADmodum singulare est postremum istud libri huius caput. Continet enim & singularem titulum & singularem materiam. Nam vt titulus indicat, primum cõtinet singularia quædam documenta quæ à matre Sapiens accepit, et deinde ex matre occasione accepta carmine describitur excellentia sedulæ mulieris. Titulus autem, & nouum tribuit Salomoni nomen, & describendam materiam nouo etiam nomine appellat, quia eam vocat, sicut et superiori capite, visionẽ, hoc est, prophetiam.

Sola

Sola enim hæc duo capita in hoc libro istam habent appellationem. Nomen autem Lamuel omnium consensu hic Salomonem significat. Cuius vocis ethymologia est, ipsi Deus, scilicet est, vel cũ ipso est Deus, & constat duabus literis nominis Salomonis. Omissa est enim prima litera S, & additum est nomen Dei El. Et videri potest hoc nomen matrem ei tribuisse postquam videret Deum esse cum eo, quoniam in verbis matris nomen hoc ponitur, vt quæ prius eum vocauit Salomonem nunc omissis quibusdam, et quibusdam additis vocauerit eum Lamuel. Dicuntur autem verba subiuncta esse verba Lamuelis, cum mox dicat esse verba matris suæ, siue quòd sint ab ipso descripta, siue quòd ad ipsum pertineát, tanquam ad ipsum peculiariter à matre dicta. Vocat visionem vel prophetiam sequentem matris doctrinam, non quòd sit de futuris vaticinatio, sed quod sit diuina doctrina, quam vel ipsa mater per se vel per Nathan prophetam ex diuina reuelatione accepit. Visio, inquit, hoc est, oraculum diuinum quo erudiuit eum mater sua. Vnde constat hác matrem singulariter piam fecisse & ex pietate erga Deum peculiarem filij gessisse curam, quo illum in his quæ Dei sunt rectè institueret pro legittima suscepti regni administratione. Nec puduit regem licet sapientissimum tradita sibi à matre documenta & recipere & ore proponere, vt suo exemplo doceret non patris tantum monita filijs amplectanda, sed & matris, iuxta illud quod prius dixerat: Audi fili disciplinam patris tui, & ne di- Prouer.1.
mittas legem matris tuæ. Nam supra capite 4. testatus est quæ à patre acceperit monita, nunc verò quæ à matre. Cæterum verisimile est matrem hæc salutaria monita filio dedisse iam in iuuẽtute suscepto in regem post mortem patris Dauidis. Quæ monita mater traditura, in sermonis exordio Rhetorum more beneuolentiam captat, blandiuscule filium compellans & titulis amoris gratiam apud illum captans, maternum hac ratione declarans affectum, & regis dignitatem omnino conseruans. Primum ergo dilectum suũ tantũ vocat, aut vt habent Hebræa filiũ suum. Nam ter pro dilecto Hebræis semper est nomẽ filius quod apud nos semper est subaudiendũ. Secundo, augendo quod prius dixerat vocat eum dilectum scilicet filium vteri sui, insinuans dolores & pericula partus, naturæque consortium, atque ob id & pro naturæ & Dei legibus magis esse obtemperandum matri. Tertio magis adhuc augendo vocat dilectum votorum suorum, hoc est, in quem tendunt omnia vota & desideria ipsius, hoc est, filium vnice dilectum & exoptatissimum, cui regnum à patre Dauide magno desiderio & summis precibus obtinuit, pro cuius salute vnice sollicita fuit, in quo omnia eius desideria quiescebant. Quod autem dicit, Quid dilecte mi, etc. aut est oratio imperfecta supplenda hoc vel simili modo, Quid petam à te, aut quid potissimum tibi dicam. Aut dictio quid tantum posita est, vt sit excitantis ad attentionem dicẽdorum, vt sit quasi dicas, Hem vel heus dilecte mi, Subijciuntur autem quatuor seu quinq;

monita matris. Quorum primum est, Ne dederis mulieribus, etc. Vbi notandum imprimis male legi in secunda parte diuitias tuas, quomodo tamen etiam Beda legit, cum legendum sit vias tuas, vt habent libri correctiores. Nam id concordat cum Hebræis. Verum quia præcedit substantiam aliquis vias mutauit in diuitias, quòd sic videretur esse sensus apertior. Porrò pro (substantiam) potest etiam verti & melius robur vel fortitudinem, quamuis dictio Hebraica etiam substātiam & opes hominis significet, quòd hæ sint hominis robur. Vnde Septuaginta verterunt σόν πλοῦτον, id est, tuas opes & diuitias. Iuxta quam vocis acceptionem instruit mater filium, ne det opes suas mulieribus, hoc est, ne tanto ardeat mulierum amore, vt det eis aut pro eis cōsumat suas opes. Sed quoniam timendum non est ne rex consumat suas opes in mulieribus, rectius intelligitur significatum robur & fortitudinem non dandam. Robur, inquam, tum mentis, tum corporis. Metuendum enim etiam regi est ne frequenti mulierum abusu, corporis vires perdat & animi, cum nihil magis animum reddat effœminatum, nihil magis eius intentionem eneruet & frangat. Atque hæ tum corporis, tum animi vires præcipuè sunt hominis, vt etiam de eis nostra lectio possit accipi cum dicitur, Ne dederis mulieribus substantiam tuam, hoc est, opes tuas, inter quas primę sunt animi & corporis vires & bona constitutio. Quod sequitur, Et vias tuas ad delendos reges sic debet accipi, Ne dederis actiones & cogitationes tuas ad id quod delet & perdit reges, nempe ad amorem inordinatū mulierum, qui maximè perdit reges, alienans eos à Deo & intentione negociorum regiorum. Neque enim conuenit intelligere matrem monuisse ne animum suum adijceret ad perdendum reges vicinos, quemadmodum quidam intelligunt. Nam bellum aduersus infideles nō solum erat licitum illi populo, sed etiam laudabile ad tollendum idololatriam & cætera nefanda crimina. Et ferè in sententijs secunda clausula respondet priori.

4 *Noli regibus ô Lamuel, noli regibus dare vinum, quia nullum secretum est vbi regnat ebrietas,*

5 *Ne forte bibant, & obliuiscantur iudiciorum & mutent causam filiorum pauperis.*

SEcundum istud est matris præceptum, quo iam regibus & principibus monet cauendum ab immoderato vini vsu ipsaque ebrietate, sicut superiori præcepto monuit cauendum à libidine. Vtrumque enim æquè peruertit mentem & negligentes facit homines in suo officio. Vnde in Oseæ dicitur: Fornicatio & vinum & ebrietas auferunt cor. (Oseæ 4.) Habent autem hoc præceptum rectius Hebræa, hoc modo, Non est regum Lamuel, non est regum bibere vinum, & principum non sicera, vel & principum non est quærere vbi est sicera. Non enim mater monere vult

vult quid filium non conueniat alijs facere,sed quid ipsummet non conueniat in se admittere,videlicet quod nõ conueniat ei vinum bibere, immoderate scilicet,vt qui rex sit.Proinde nostra lectio sic est accipienda,ô Lamuel noli tibi ipsi tanquam regi,noli(inquam)tibi, nec his qui tecum præsunt & iudicare populum debent,dare vinum intemperate.Nam hoc vitium in aulis regum familiare esse solet. Cæterum quod apud nos est, quia nullum secretum est vbi regnat ebrietas. Hebræa non habent, sed tantum & principum non est sicera,vt mirum sit nostrum sic vertisse interpretem, nisi quod & alibi diuus Hieronymus dictionem Hebræã hic positam רוֹזְנִים Rozenim, quæ propriè significat principes vertit secretorum scrutatores,vt Esaiæ 40.Et omnino verisimile est nostrum interpretem pro Lamed deseruiente legisse לֹא Lo,quod significat non,ita vt putauerit sensum esse,Non sunt secretarij,vbi sicera vel ebrietas scilicet est,vel regnat.Nec male conuenit hæc ratio prohibitioni ebrietatis & intẽperãtiæ vini in regibus. Cum enim rex & regij negocia regni quam maxime secreta habere debeãt,necesse est eos maximè abstinere ab ebrietate,per quam efficitur homo facilis ad effutiendum quod gestat corde. Subditur tamen in sequenti versu alia ratio cauendæ intemperantiæ in regibus & omnibus iudicibus.Ne fortè,inquit,vbi bene biberint,obliuiscantur iudiciorum,quæ proferre debent, & male pronuncient in causa filiorum pauperis,hoc est, pauperum, pro quibus maximè debent ex officio esse soliciti.Vnde Ecclesiastes dicit: Væ terræ cuius principes mane comedunt,& beata terra cuius principes vescũtur in tempore suo ad reficiendum,& non ad luxuriam.Simili ratione & sacerdotibus in suo occupatis officio vinum dominus prohibet dicẽs,vt est in Leuitico:Vinum & omne quod inebriare potest non bibetis,tu, & filij tui,quando intrabitis in tabernaculum testimonij,ne moriamini,quia pręceptum sempiternum est in generationes vestras.Et vt habeatis scientiam discernendi inter sanctum & prophanum,inter pollutum & mundum, doceatisque filios Israël omnia legitima mea quę locutus sum ad eos.Vtinam hoc pręceptum & à iudicibus & à sacerdotibus hodie rite obseruaretur, quibus cum vini intemperies omnino minime conueniat, maximè tamen frequens est,impleturque in eis etiamnum quod de suis Esaias cõqueritur. Venite sumamus vinum & impleamur ebrietate,& erit sicut hodie sic & cras,& multo amplius.Quin & Carthaginenses simili lege interdixerunt magistratibus vsum vini.Quod in ipsis laudat Plato lib.2.de legibus.

Eccle 10. Leuit.10. Esa.56.

6 *Date siceram mærentibus,& vinum his qui amaro sunt animo.*
7 *Bibant & obliuiscantur egestatis tuæ,et doloris sui non recordentur amplius.*

DIxerat quibus non sit dãdum vinum, nunc pro tertio præcepto demonstrat quibus sit dandum, quamuis istud potius videatur obiter

introductum,& non peculiariter pertinere ad officium regis. Vnde non dicit da,sed date,quasi ad omnes pertineat. Cum autem Hebræa habeát, Date siceram pereunti, ne per pereuntem intelligi putarentur damnati ad mortem (vt quidam intelligunt, sed non satis rectè. Nam illis sanè non ita multum vini debetur,si velimus eos pie mori) sed per pereuntes intelligerentur omnes qui affliguntur,qui penuriam vel amissionem rerum suarū patiuntur,bene vertit interpres mœrentibus. Quibus sic vult dari vinum quomodo regibus dari noluit, népe in ea largitate vt egestatis & afflictionis suæ ad tempus obliuiscantur, Regibus verò non in ea largitate vt obliuiscantur iudiciorum ab illis proferendorum.Bibant,inquit,& obliuiscantur,hoc est,sic bibant vt obliuiscantur.Indicat hic locus largiorem potationem indulgendam his qui quotidianis fatigantur laboribus. Cæterum loci huius sublimior quidam sensus iucundus admodum est à Beda explicatus,nempe mœrentibus siue exilium huius mundi,siue prioris vitæ maculas,dandum esse vinum quod verè lætificat cor hominis, quod dominus in nuptijs fecit ex aqua, consolationem scilicet scripturarum & cœlestis sapiétiæ, ac poculum sanguinis Christi,vt sic inebriati peregrinationem huius vitæ leuius ferant,ac cōdemnationis metum quem lex Mosaica incutit animo excutiant,nec absorbeátur abundátiori tristitia,pusillanimitate aut desperatione.Quod si & priorem sententiam mysticè placet accipere qua vinum regibus prohibetur, de alio vini genere accipienda erit,nempe de carnis & mundi voluptatibus,quæ his qui per Christum reges facti sunt vt vitijs dominentur, non conueniunt,quia in eis qui illis dediti sunt,nullum est studium inquirédi secreta rerum cœlestium, sed per illas fit vt obliuiscantur iudiciorum Dei, & pauperum Christi.Non est ergo bibédum vinum,quod obliuisci facit iudiciorum Dei,bibendum autem quod facit obliuisci mala huius vitæ.

8 *Aperi os tuum muto,et causis omniū filiorum qui pertranseunt.*
9 *Aperi os tuū,decerne quod iustū est, et iudica inopē et pauperē.*

POstquam docuit filium suum à quibus debeat abstinere, nunc docet quibus vacare reges potissimum debeant,nempe iudicijs inter mortales exercendis & defensioni pauperum per iustitiæ exercitium. Quod primum dicit obscurius,sic inquiēs: Aperi os tuum muto,hoc est, ei qui pro se aut nescit loqui per imperitiam,aut nō audet loqui per inopiam & verecundiam. Pro tali tu ipse loquere patronum te illi exhibens & æquum iudicem.Cum autem sequitur,& causis omnium filiorum qui pertranseunt,per filios qui transeunt,intelligūt quidam generaliter omnes homines qui continue pertranseunt,exciduntur & moriuntur, iuxta illud: Mane sicut herba transeat,mane floreat & transeat,vespere decidat Psal. 89. induret & arescat. Nam illo Psalmi loco idem est verbum quod hoc loco.Itaque quod dicitur omnium filiorum qui pertranseunt,perinde esset

ac si

ac si dixisset omnium mortalium, vt intelligatur significari regem omnibus debere impertiri iustitiam, & diuitibus, & pauperibus. Magis tamen apparet significari peculiariter homines quosdam ope indigentes. Vnde sunt qui peregrinos intelligunt significatos qui transire coguntur, & tanquam ignoti non facilè inueniunt qui pro eis loquantur. Potest & sic accipi, vt filij qui pertranseunt, sint qui iniuria sic afficiuntur & premũtur, vt morti sint proximi, & transeant ex hac vita. Huic conuenit quod Hebræa habent, filij transitus vel excisionis. Diuus Gregorius mysticè hanc sententiam prædicatoribus adaptans, intelligit filios pertranseuntes, eos qui in hoc mũdo viuunt tanquam peregrini, futuram patriam inquirentes. Sic autem habet lib. 15. Moral. cap. 27. explicans hanc sententiá, Muti dicuntur qui prædicatorum verbis contradicendo minimè resistunt. Qui etiam pertranseuntes sunt, quia intentionem mentis in amore vitæ præsentis figere dedignantur. Quod obscurius dictum est, sequẽtibus verbis apertius inculcatur. Nec enim satis habuit semel dixisse, sed quod omnino semperque regibus faciendum est, repetit: Aperi os tuum, decerne quod iustum est, & iudica inopem & pauperem, liberando scilicet eos ab opprimentibus eos. De diuitibus verò non opus erat dicere. Nam illi, vt rarò afficiuntur iniuria, ita & se facilè defendunt, & facilè patronos inueniunt. Et hactenus quidem monita matris. Quæ sequuntur, occasione matris, in laudem strennuæ dicuntur mulieris. Est autem carmen viginti et duobus constans versibus, iuxta ordinem & numerum literarum Hebraicarum, à quibus ex ordine versus incipiunt, quomodo & Psalmi aliquot contexti sunt, & Thræni Hieremiæ. Quod vt ad literá facta & laudes continet probæ mulieris, ita in mystico sensu piè accommodatur, & cuique animæ fideli & ipsi Ecclesię, quemadmodum prolixè prosequitur Venerabilis Beda, rectius sanè quam Lyranus, qui secutus suum Rabbi Salomonem, putat carmẽ istud etiam secũdum literalem sensum dictum de sacra scriptura, quam per mulierem fortem putat significatam. Caietanus etiam carmen quod sequitur putat esse matris Salomonis verba, quibus descripserit officia probæ mulieris, vt filius disceret quærere talem vxorem quæ huiusmodi haberet conditiones. Sed prior sententia est probabilior. Sic ergo incipit hoc carmen. Gregor.

MVlierem fortem quis inueniet? procul & de vltimis finibus precium eius. Aleph

LOquitur de muliere maritata, vt ex sequentibus patet, ita vt verti etiam posset, Vxorem fortem. Fortem mulierem vocat nõ tam ad fortitudinem corporis quam ad fortitudinem animi respiciẽs; hoc est, quæ non sit animi deiecti, nec pro ingenio muliebri timida ac parum animosa ad res gerendas, sed strennua, sedula & planè virilis animi, & in ferendo, & in agendo. Vnde Græcis est γυναῖκα ἀνδρείαν, mulierem, vel

vxorem

vxorem virilem vel fortem. De huiusmodi cum quærit, quis inueniet, significat raram esse,& fœlicem eum esse cui talis obtigerit, vel vxor, vel mater, vel domestica. Iuxta enim proprietaté linguæ Hebrææ huiusmodi quæstiones raritatem significant rei de qua quæritur, vt cum dicitur: Domine quis habitabit in tabernaculo tuo, aut quis requiescet in monte sancto tuo? Quis potest dicere mundum est cor meum? Si homo peccauerit in Deum, quis orabit pro eo? Ita & hic significatur paucos esse qui talem inuenire, aut quibus talis obtingere posſit vxor, idque propter taliũ mulierum raritatem. Et quoniã rara talis est mulier, ideo & est magni æstimáda. Vnde subditur, Procul & de vltimis finibus precium eius. Pro quo Hebræa habēt clarius, Longinquum ab vnionibus precium eius, hoc est, pluris est æstimáda quam margaritæ quamlibet magni precij. Vnde Septuaginta habent τιμιωτέρα δ' ἐστὶ λίθων πολυτελῶν, preciosior est lapidibus magni precij. Proinde & nostra lectio sic est accipienda, precium eius mulieris est procul petendum, & de vltimis finibus terræ petendum, hoc est, precium eius magnum est, carum & rarum, vt ea quę à longe afferuntur. A longe petendum est quod ei debeat comparari & æquiparari, hoc est, res est preciosissima, cuius precium vix inueniri potest. Non enim relatiuum eius est masculinum referendum ad quis, sed fœmininum referendum ad mulierem, vt patet ex Hebræis & Græcis. Iuxta mysticum sensum fortis hæc mulier vel vxor, est fidelis quæque anima, & ipsa tota Ecclesia, quæ Christum habet sponsum, fortiter sese gerens, et in aduersis quibusque tolerandis, et in virtutibus quibusque perficiēdis, ita vt et sanguinem suum pro Christo effundere sit parata et resistere posſit principatibus et potestatibus, cum quibus ei continuum in hac vita est bellum. De hac muliere forti merito quæritur quis eam sit inuēturus. Solus enim Christus inuenire sibi potuit talem vxorem, qui solus eam talem facere potuit, quo eam faciente talem euasit illa admodum preciosa, ita vt precium eius à longe petendum sit, nempe è cœlis, superans longè omnium gemmarum valorem. Beatitudo enim cœlestis quæ precium est et merces huius mulieris fortis, lõge excedit omnium creaturarum æstimationem. Vnde in Ecclesiastico vbi nonnulla similia huic loco habentur de muliere forti & bona, sic dicitur: Gratia super gratiam, mulier sancta et pudorata. Omnis autem ponderatio non est continētis animæ. Cum autem mystice hoc carmē cuiuis fideli animæ accommodari posſit, eximio modo quadrat in eam, quæ inter omnes excelluit fideles animas, quæque Ecclesiæ fundamentum est & typus, in virginen scilicet Deiparam, quæ vere rara est mulier, vt quæ parem non habuit vnquam nec habitura est. Verè mulier fortis, de qua dictum est, Ipsa conteret caput tuum.

Psal 14. Sap. c.10. 2 Reg.2 Eccli 26. Genes 3.

Beth *Confidit in ea cor viri sui, & spolijs non indigebit.*

Gimel *Reddet ei bonum & non malum omnibus diebus vitæ suæ.*

Ante

ANte omnia deſcribitur quid boni mulier fortis adferat viro ſuo, quia id eſt primum quod in vxore deſideratur, vt per eam bene ſit viro. Confidit (inquit) in ea cor viri ſui, hoc eſt, quoniam fortiter ſe illa gerit, vir eius non metuit de eius incontinẽtia, non metuit ne prodigat rem familiarem, aut eam otio et negligentia perire ſinat, ſed conſpecta eius, tum probitate, tũ diligentia bene confidit in ea cor viri, quod alioqui ob mulierem parum probã aut ſedulam æſtuare ſolet & torqueri multiplici metu. Et quod hæc viri confidentia eum non fruſtrabitur, docet pars ſequens, Et ſpolijs non indigebit. Quod non eſt ſic accipiendum, quaſi vir per mulierem ſit habiturus ſatis ſpoliorũ, ſed quod per diligentiam vxoris abundabit domeſticis opibus, vt non ſit ei neceſſe deſiderare ſpolia hoſtilia, atque ob ea conquirenda ad bellum procedere. Sunt qui ſpolia putant phraſi Hebraica ſignificare quæcunque neceſſaria ad rem domeſticam. Oſtendit ergo hæc pars bene cor viri in ea confidere, quod ſequens verſus magis adhuc comprobat. Reddet ei, vel, reddit ei bonum & non malum. Hoc eſt, iuxta confidentiam quam vir de ea habet, reddet hæc mulier viro bonum, idque ſine alicuius mali permixtione, nec id ad breue tempus, ſed omnibus diebus vitæ ſuæ, ergo & poſt mortem mariti, ſi ipſam ſupereſſe contingat non obliuiſcetur eius, ſed piè ſemper erga illum affecta perſiſtet. Bonum autem quod mulier viro reddit, eſt animi ſecuritas, & per illam cordis lætitia, vitæ lõgæuitas, rerum domeſticarum procuratio & conſeruatio, & id genus ſimilia. Simile eſt in Eccleſiaſtico: Mulieris bonæ beatus vir, numerus enim annorum illius duplex. Mulier Eccli 26. fortis oblectat virum ſuum, & annos vitæ illius in pace implebit. Et poſteà, Gratia mulieris ſedulæ delectabit virum ſuum, & oſſa illius impinguabit diſciplina illius. Myſticè bene cõfidit de ſponſa ſua, quam iam gratia ſua fortem reddidit Chriſtus, quòd ab integritate fidei in ipſum nõ deficiet, quantumuis multi ſint qui eius integritatem corrumpere moliantur, ſiue prauis doctrinis, ſiue carnalibus illecebris. Bene cõfidit quod pro honore ſuo promouendo ſedula ſemper laborabit, ita vt ea laborãte non indigebit vnquam ſpolijs, quia aſsiduè de manu & poteſtate diaboli ſpolia accipiet, direpta per ſponſæ ſuæ prædicationes & bonæ conuerſationis exempla. Hæc enim memor expectationis quam de ſe habet ſpõſus ſuus, memor beneficiorum quæ ab illo accepit, reddet ei non niſi bonum, ſtudens illi in omnibus gratificari & gratias agere, agnoſcens etiam omne bonum quod habet & quod facit, illius eſſe, ab illo ſe accepiſſe, & proinde illi reddendum. Malum verò quod habet non eſſe illius, & ideo non illi reddendum aut aſſcribendum. Faciet autem id non ad breue tempus, ſed perſeueranter omnibus diebus vitæ ſuæ, iuxta illud: In ſanctitate & iuſtitia ſeruiamus coram ipſo, omnibus diebus noſtris. Luc. 1.

Quæſiuit lanam & linum, & operata eſt cõſilio manuum ſuarum. Daleth

Facta

Heth *Facta est quasi nauis institoris de longe portans panem suum.*

HIC iam incipit ostendere quomodo fiat vt vir spolijs nō indigeat, sed bene cōfidere posit in vxoris suę sedulitate. Quæsiuit, inquit, lanam & linum, hoc est, non expectauit vt ei lana & linum obtrudderentur & ad operandum cogeretur, sed ipsamet quæsiuit lanam & linum, cupiens illa sibi comparare, vt honestis artibus & labore sexui muliebri conueniente, domum repleret rebus necessarijs, atque ob id comparatis lana & lino operata est in eis consilio manuum suarum, hoc est, per industriam manuum suarum, & non tantum manuum alienarum. Consilium enim manuum positum est pro industria, quia propriè manibus non conuenit cōsilium. Hebræa clarius sic verti possunt. Operata est in voluntate manibus suis, hoc est, operata est libenter & non coacte. Sic autem operando facta est similis nauibus institorum, id est, mercatorum, quia sicut illæ naues quædā in longinquas orbis partes deferunt, pro quibus ex eisdem locis referunt alias merces, vnde mercatores sibi victum & necessaria comparāt: ita & illa à longe sibi parat panem suum, hoc est. victum familiæ necessarium, quia pro his quæ manibus suis operata est, comparat sibi etiam quæ ex longinquo adferuntur, dánsque exteris pannum à se confectum, accepit ab eis frumentum in cibum. Ipsa ergo cum domi maneat, nec cum mercatoribus extremos currat ad Indos, tamen velut nauis quædam necessaria à longè aduehens, etiam ipsa, sua exteris communicando, portat de longe panem suum. Illud enim de longe portans panem suum, non ad nauem referendum est apud nos, sed ad mulierem quę ea in re naui assimilatur, quemadmodum patet manifestè in Hebræo, vbi naues pluraliter ponuntur. In eo ergo cōstituitur mulieris laus, quod manuali opera, etiam peregrinas opes, & non solum quæ domi nascuntur, inferat in domum mariti, non tamen ad luxum, sed ad necessitatem, quæ nomine panis designatur. Mysticè hæc itē præstat Christi sponsa, quæ quo sibi, suisque paret, quibus tegantur & ornentur, vndique sibi comparat aptos ad hoc Dei sermones, in quibus aptè disponēdis diligenter laborat, velut fila texens. Ex quo labore non tantum sibi suisque vestes ex diuersis virtutibus contextas conficit, sed & exteris vsque in fines terræ vtilis est, & ab illis quoque vndiquaque colligit quæ suis sint vtilia, & panem preciosum & à lōge petitum adfert sibi suisque, panem scilicet qui mentē nutriat, qui nō è terra, sed è cœlo peti debet, iuxta illud Euan-
Ioan 6 gelicum: Ego sum panis viuus qui de cœlo descendi.

Vau *Et de nocte surrexit, deditq́ prædam domesticis suis, & cibaria ancillis suis.*

PRæter diligentiam in laborando, superioribus versibus duobus significatam, hic iam eius vigilantia, prouidentia, & sollicitudo erga domesticos indicatur, quorum opera ei est necessaria in operibus suis.

De nocte

De nocte,inquit,surrexit,hoc est, ante lucem,& vt habent Hebræa cum adhuc nox est, tunc incipit cogitare de operibus diurnis promouendis, ideoq; domesticis suis singulis mox deputat cibum diurnum ipsis necessarium etiã ante lucem,quo sic partem diei lucrifaciat.Nec tantum sollicita est pro suo victu, nec tantum cogitat de labore suorum domesticorum,ac fructu quem inde est perceptura, etiam de victu eorum est sollicita,deputans eis illum etiam ante labores, vt ad labores alacrius accedant.Neq; enim expectandum eis,vt tum primum victũ accipiant cum eum lucrati fuerint suo labore,etiam priusquam operari incipiãt summo mane singulis suus cibus est deputatus ab ea,vt quæ sibi iam abũdè prius prouidit de esculentis familiæ necessarijs.Nec deputat ad luxum, sed ad necessitatem,ita vt nihil eis desit,nec abundantia foueat vitia.Hæc enim omnia versus iste insinuat.Nec est ociosa cõiunctio(&)in principio,quæ tamẽ in multis libris deest,sed addendã patet ex Hebræo.Cõiungit enim hunc versum cũ superiori in quo dicitur hæc mulier sibi panẽ cõparasse, significatq; pane comparato statim cogitare de eo distribuendo suis domesticis.Quod autẽ noster vertit,dedit prædã, verum quidẽ est dictionẽ Hebraicã טֶרֶף Tereph,propriè significare prædam,rapinam,& id quod captũ est à feris in cibũ illorũ.Verũ generaliter significat aliquando quẽuis cibũ,quẽadmodũ hic ferè alij vertũt.Vnde & 70.hic habẽt βρώματα, hoc est,escas,& eandẽ dictionẽ noster in Psal.110.vertit escã,vbi legimus, dedit escam timẽtibus se. Itaq; nomen prædæ accipi debet hic simpliciter pro cibo.Aut nomine prædæ significatur cibus quem non per otium ex domo alicuius accepit,sed quẽ sua fortitudine indefesso scilicet manuum labore è manibus fortunæ veluti vi accepit,instar ferarũ raptu viuẽtium ex sua fortitudine.Cui bene cõuenit quod mox dixerat,de longe sibi panem cõparasse veluti prædã aliquam.Pro cibaria Hebræis est dictio חֹק Choc,quæ significat statutum & significatur ea dictione sæpè portio cibi quæ alicui pro conditione naturæ & personæ debetur, in qua significatione ponitur capite superiore,vbi legitur,tribue tantum victui meo necessaria.Nam ibi vt diximus,Hebræa habẽt,nutri me pane statuti vel dimensi mei. Hanc ergo significationem & hoc loco secutus est interpres vertens cibaria.Potest tamen etiam aliter accipi pro penso operum,quod diligens vxor singulis mane,cum dispẽsatione cibi deputat peragendum ea die.Vnde Septuaginta verterunt,& operam ancillis. Et hæc quidẽ ad literam.Cæterum quod facit diligens & prouida matrona temporaliter, facit idem spiritualiter etiam Christi sponsa. Postquam enim cœpit in lana & lino laborare vnde vestes texuntur, hoc est, meditari in scripturis sacris,surgit de nocte torporis,ante lucem sępe se occupat in lege Dei,cogitatque quomodo ex scripturis cibum distribuat domesticis suis,sibi scilicet commissis fidelibus vnicuique pro captu & necessitate sua, vt refecti ad operandum cum ipsa roborentur, dans iuxta Christi præceptum

Luc.12. familiæ eius in tẽpore tritici mẽsurã, vt est apud Lucam, pro quo Græcè est σιτομετρίαν, hoc est, dimensum, quod hic dicitur statutum, pręscribẽs item singulis suarum operarum pensum, quid scilicet cuique pro sua sit vocatione peragendum. Peculiariter autem dat, sed tantum domesticis suis, cibum illum eximium corporis domini, qui cibus rectè nomine prędæ significatur, sicut & illo loco Psalmi, qui supra est designatus, vbi legimus, Escam dedit timentibus se, Eo quòd corpus dominicum velut captum fuit à bestijs & dilaceratum, dum ab impijs Iudæis, & instar ferarum sanguinem eius sitientibus, crudeliter & captum est, & flagellis, coronæ spinis & clauis discerptum.

Zayn *Considerauit agrũ, & emit eum, De fructu manuum suarum plantauit vineam.*

PErgit vlterius insinuare bonæ matronæ officia, ostendẽdo eã nõ solũ diligenter curare domestica & quæ domi sunt agẽda, sed in hac cura adeò proficere, vt posſit etiam animũ adijcere ad agros cõparandos. Post curam, inquit, domesticam, quæ prima esse debet cogitauit de agro emẽdo, tantum fuit eius lucrũ ex labore domestico. Cumq; inter agrum & agrum sit maxima differentia, quòd attinet ad fertilitatẽ, considerauit diligenter agrũ quendam fertilem venalẽ sibi oblatum, & emit eum, atq; in eo plãtauit vineam de fructu manuum suarum, hoc est ex lucro quod manibus & opera sua & domesticorũ parauit, quo lucro cõduxit operarios ad plantandũ vineã, vt ex suo labore nõ tantũ haberet panem, sed & potũ qui se suumq; maritũ recrearet. Fecit idẽ & spõsa Christi Ecclesia, maximè si primitiuã respicias, quæ non satis habuit in Iudæa velut domi, vbi nata erat laborare, ibiq; pascere suos domesticos Iudæos, sed considerans agrũ totius mundi & gentiũ populũ incultum & neglectũ, qui cultura posſet bonorũ operũ fieri fertilis, emit eum suumq; esse fecit, misſis in vniuersum orbẽ prædicatoribus, per quos fidei subiectus est mũdus, in quo etiã suo suorumq; labore, & quasi fructu manuum suarum, hoc est, bonarũ operationũ, plantauit vineam, seipsam scilicet, multiplicando per orbem Ecclesias, ex quarũ profectu sponsus & sponsa veluti lætitiæ vino

Cantic.8. inebriantur, quod vinũ suo spõso sponsa promittit in Cantic, dicẽs: Dabo tibi poculũ ex vino cõdito & mustũ granatorũ meorũ. Quod fecit Ecclesia primitiua, fecit deinceps semp spõsa Christi, et etiãnũ facit studẽs semper fidem dilatare ad loca Christũ ignorantia, seq; ipsam in illis plantare.

Heth *Accinxit fortitudine lumbos suos, & roborauit brachium suum.*

BEnè hic versus superiori subiectus est. Cum enim mulier hæc non tantum domesticis, sed etiam rusticis operibus se dedisset, opus erat omnino magna animi corporisq; fortitudine vt vtraq; ritè præstare posſet. Accinxit ergo, inquit, fortitudine lumbos suos, hoc est, induit & assumpsit

assumpsit omnino virilem animum & fortitudinẽ, quæ in lumbis & brachijs maximè apparet, seque ad operandum alacriter parauit: Accingere enim se in scripturis, est se ad alacriter opus aggrediendum disponere. Vnde in Psalmo dicitur: Indutus est Dominus fortitudinem & præcinxit se. Sic & Christi sponsa, quo plus vidit sibi superesse laboris in conuertendis gentibus non est fracta animo, sed viriliter se ad opus composuit, & quo expeditior esse posset, restrinxit in se carnalium desideriorum illecebras, & ad peragendum fortiter virtutis opera brachium suum manusq; exeruit, iuxta præceptum sui sponsi: Sint lumbi vestri præcincti & lucernæ ardentes in manibus vestris. Psal. 92 Luc. 12.

Gustauit & vidit quoniam bona est negotiatio eius, non extinguetur in nocte lucerna eius. Teth

Manum suã misit ad fortia & digiti eius apprehenderunt fusum. Iod

QVid secutum sit prædictam mulieris negotiationem, his ostendit. Gustauit, inquit, hoc est, ipsa experientia probauit & percepit, viditq; ac animaduertit, quòd negotiatio eius, illa scilicet & qua ex lana & lino parauit familiæ cibum, & qua mercata fuit agrũ, esset bona, vtilis, & frugifera, ideoq; magis accensa est ad diligentiã, adeò vt in nocte nolit lucernam suam extinguere, vt etiã tunc aliquot horis operibus incumbere posit domesticis, quando rusticis vacare non potest. Itaq; tunc manum suam accõmodat ad nendũ, parans scilicet materiã diurno texturæ operi, omninoq; rem grandem & quæ non nisi fortium est aggreditur, dum nõ satis habet interdiu laborare & domi & foris, sed etiã noctis partẽ in opere cõsumit. Secũdo enim versu nihil aliud significatur quam nendi opus, quia pro fortia, dictio Hebraica significat verticulũ, vel vt alij volunt colum. Mysticè Christi veri Salomonis sponsa & vxor, vbi sensit profectũ suorum laborũ & prædicationis per orbem diffusæ, miram inde voluptatem concepit, atq; hinc ardentior ad operandum est effecta, adeò vt nec in nocte tribulationum & persecutionum claritas fidei & virtutis eius qua luxit in orbe extingui poterit, adeoq; vt cum à publicis actionibus vacare debet etiam in nocte alijs dormiẽtibus ipsoq; tempore quietis & contemplationis, vigilet, cogitetque de profectu aliquo faciendo, in scripturis se exercens atq; ex eis colligens certa loca, ac sententias veluti fila, quibus ad inuicem debite contextis vestes conficiantur ad operiendum hominum nuditatem.

Manum suam aperuit inopi, & palmas suas extẽdit ad pauperem. Caph

HActenus quam sit vtilis mulier fortis suæ familiæ ostẽdit, hoc verò versu declarat eam non suis tantum laborare, sed etiam egentibus quod proprium est fidelis mulieris, quam nõ tantum dare pauperibus ex his quæ lucrata est, sed etiã liberaliter et hilariter dare significat,

dum dicit: Aperuit manum suam, vel vt habent Hebræa, expandit: et palmas suas extendit, vel vt habent Hebræa, misit. His enim verbis significatur liberalis et vltronea eius oblatio, ipsamque velut obtrudere egenis sua. Ad quod etiam significandũ facit ipsa geminatio, manum suam aperuit et palmas suas extendit, quãuis etiã dici posit simpliciter ipsum pro more sentẽtiam geminasse diuersis verbis, vt in alijs versibus. Facit idem spõsa Christi, in operibus misericordiæ erga pauperes maximè occupata, vt nõ sit necesse hic mysticum requirere alium sensum, quãuis iuxta Bedam rectè etiã intellexerimus mysticè significari Christi spõsam nõ tantũ curam gerere suorũ domesticorũ, sed etiam pro exteris et infidelibus sollicitã semper, cupiẽtẽ etiã illis opẽ ferre suis manibus, ad quos mittit suos operarios q illis succurrãt docendo, et veritatis ac salutis viã aperiẽdo. Sũt enim illi verè pauperes, q ignorãtia veritatis laborãt, et per eã omni bono sunt destituti. Quib⁹ manus aperitur, cũ eis succurritur, ne pereãt inopia.

Lamed *Non timebit domui suæ à frigoribus niuis, omnes enim domestici eius vestiti sunt duplicibus.*

EX prædicta mulieris diligentia declarat hic versus quis fructus ipsam sequatur, nempe quod nõ timebit domui suæ, hoc est, domesticis suis, etiamsi irruant frigora niuis, à quibus multi sibi suisq; metuunt, tum quod frigore illo obtinente torpescere cogũtur, nec lucrũ facere possunt, cum vel maximè opus est sumptibus. Illa verò non metuit, quia eius diligentia et prouidentia factũ est, vt omnes domestici eius sint vestiti duplicibus vestibus, et proinde bene cõtra frigus muniti, ob quod etiã nõ erũt à suo opere multũ impediti. Pro duplicibus tamẽ sciendũ est nõ esse Hebræis שְׁנַיִם Schenaijm, quod duo significat, quemadmodum legisse videtur noster interpres, sed שָׁנִים Schanim, quod coccũ vel coccinũ significare volũt, et punctis tantum ab altero differt. Vnde vertunt vestiti sunt cocco, hoc est, coccineis vestibus, intelligẽtes per hoc significatũ, quòd cum familia sit vestita coccino, multo magis munitã esse contra frigora niuis. Verũ cum coccus nõ conueniat toti familiæ, nec contra frigus muniat, rectius videtur noster vertisse, quomodo teste Pagnino etiã R. Ioseph exponit etiãsi legat Schanim, et 70. similiter verterunt διϛὰς χλαίνας. i. duplices lęnas vel chlamides. Mysticè spõsa Christi quę iã diligenter laborauit ad prouidendũ suis de his quæ sunt eis necessaria non timebit suis cum frigus persecutionũ ingruerit, quod qui bene vestiti non sunt ferre non possunt, eósq; à bene operando cessare facit. Illius enim diligentia et prouidentia factum est, vt qui verè sunt eius domestici, electi scilicet, qui certò ad eam pertinent, ita sint et fide et charitate muniti atq; amicti, vt frigus illud facile superare possint, nec ob id omittant virtutum exercitium, non tantũ Deo famulantes æstatis, hoc est, prosperitatis tempore, sed et hyeme, hoc est, tempore aduersitatum.

Stragulatam vestem fecit sibi, Byssus & purpura indumentũ eius. Mem
Nobilis in portis vir eius, quando sederit cum senatoribus terræ. Nun

HActenus prosecutus est ea mulieris opera, quæ ad necessitatem familiæ pertinẽt, nunc verò ea quæ ad decorem & ornatum sui, maritique faciũt. Stragulatam, inquit, vestẽ fecit sibi, quasi dicat, Non tantum eas vestes parat, quæ frigus arceant & pudorẽ, sed etiam quæ decorem adferant. Est autem stragula vel stragulata vestis, Varrone teste, à sternendo dicta, vnde quicquid insternebant stragulum appellabãt. Itaq; & vestis exterior quæ reliquis inijcitur, quale est Græcorum pallium, hoc nomine vocabatur. Itẽ quod lectis insternitur, itẽ aulea & tapetia, quod & ijs lecti atque mensæ insternuntur. Vnde dictionem Hebraicam hoc loco positam noster vertit superius capite 7. tapetibus pictis. Et hoc loco oportet sic accipere stragulatam vestem pro tapetibus pictis lectos ornantibus vel parietes cubiculorum. Significat ergo tantam huius mulieris esse diligentiam & sapientiam, vt etiam suis suorumq; manibus comparet sibi regiam supellectilem & ornamenta sumptuosa, tapetia quidem & aulea pro ornatu domus, byssinas verò & purpureas vestes pro ornatu proprij corporis, ita vt hoc ornatu se magis suo commendet marito dum in decẽtissimo habitu se suamque domum illius exhibet cõspectui, nec laboribus mœchanicis aut rusticis, quibus aliquãdo occupatur, sordidatur. Quo ornatu non tantum ipsa cohonestatur, sed & vir eius, in cuius honorem non parum cedit virtus & splendor vxoris, qui & ipse ab ea similes accipit vestes. Per quæ nobis est, insignis & præ alijs conspicuus in portis, hoc est, in publicis consessibus & iudicij loco qui in portis esse solet, locis scilicet per quæ omnes egrediuntur & ingrediuntur. Significat ergo virum vxoris virtute sic ornari, vt inter regionis senatores asscribatur, atque inter eos sit vel ex præcipuis. Item virum vxoris diligentia sic liberum esse à curis domesticis, vt cum ingenti honore publica obire possit munera. Inueniuntur hæc insigniter etiam in Christi sponsa ac sponso Christo. Neque enim satis habet hæc sponsa parare sibi & suis ea quæ sunt ad vitam æternam necessaria, rectam scilicet doctrinam & mandatorum Dei obseruationem, sed et singularia quædam ac varia virtutum ornamenta per adimpletionem Euangelicorum consiliorum acquirit, vnde de ea canitur: Astitit regina à dextris tuis, in vestitu deaurato, circundata varietate. Psal 44. Et domum quidem suam ornat veste stragula, dum ad decorem domus Dei cæremonijs varijs sibique consentaneis diuinum cultum exornat. Induitur autẽ ipsa bysso & purpura dum & virginitatis cãdore & martyrũ sanguine decoratur. In bysso enim quæ candidi est coloris, virginitas, in purpura, quæ sanguinei est coloris, martyriũ designatur, quæ duo præcipua sunt Ecclesiæ ornamenta. Vnde pulchrè dictum est à patribus, quòd sancta Ecclesia electorum floribus vernans

August. in pace habet lilia in bello rosas. Et in sermone quodā de festo omnium sanctorum sub titulo diui Augustini sic legitur: O vere beata mater Ecclesia, quam sic honor diuinæ dignationis illuminat, quam vincentium gloriosus martyrum sanguis exornat, quam inuiolatæ confessionis candida induit virginitas. Floribus eius, nec lilia nec rosæ desunt. Certent nunc charissimi singuli ad vtrosq; honores amplissimas accipere dignitatum coronas, vel de virginitate cādidas, vel de passione purpureas. Ex hoc Ecclesiæ ornatu non parū nobilitatur & sponsus eius, qui etsi ignobilis videretur cum in hoc mundo conuersaretur, & maximè cum ante tribunal iudicis staret iudicandus, tamen nunc nobilis agnoscitur & eximius in Ecclesijs fidelium, quæ sunt tāquam portæ per quas acceditur ad Christum, & in quibus fidelium iudicia exercentur, vbi sedet Christus in medio eorum qui ab ipso constituti sunt principes super omnem terrā &
Matth. 18. tanquam senatores terræ, de quibus dixit dominus: Vbi sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorū. Qui magis adhuc apparebit conspicuus & insignis, quando ad iudicandum omnes venerit in nouissimo die, quando cum illo sedebūt Apostoli super sedes duodecim, iudicantes duodecim tribus Israël.

Samech *Sindonem fecit & vendidit, & cingulum tradidit Cananæo.*

AVget hic versus industriam mulieris, vt quæ adeò sit potens & diligens, vt lanæ & lini operibus non tatum comparet quæ suis sunt necessaria, sed etiā quæ alijs vendat à se suisq; ingeniose elaborata, ideoq; dicit eam & sindonem & cingulum fecisse & vendidisse. Est autem Sindon linteum ex precioso ac subtili lino contextum, quo ad ornatum capitis vtuntur mulieres, putaturq; à Sidone ciuitate Phœniciæ nomen accepisse, vbi primum inuentum sit. Certè Hebraicè hic est, Sidon, idem nomen quod est ciuitatis secūdum sonum, sed ciuitatis nomen per Tsade, hoc verò per Samech scribitur. In cingulis etiam ingeniose elaboratis, siue per texturam, siue per acus picturam, solēt mulieres ornamen-
Esaiæ 3. tum singulare constituere, quemadmodum declarat locus ille Esaiæ: Et erit pro zona funiculus. Et alioqui duo hæc peculiariter mulieribus debentur, capitis tegmen, & vestium iuxta lumbos præcinctio, vt mirum nō sit quod horum duorum peculiariter meminerit, Sindonis scilicet & cinguli, vt significetur ipsam non sibi tantū parare muliebria ornamenta, sed & alijs, simulq; indicetur quales merces potissimum vendere conueniat, nempe eas quæ ad necessarium corporis ornamentum spectant. Cæterum nomen Cananæi hoc loco ab omnibus ferè accipitur appellatiuè, vt idem sit quod mercator quomodo hic omnes ferè vertunt, quomodo & noster vertit idē nomen Esa. 23. vbi nos legimus institores eius incliti terræ. Quod si quis velit accipere vt sit gentis nomen, quomodo & Septuaginta acceperunt & Chaldæus interpres, dicendū Cananæi fieri mentionem quod Cananæi cum Iudæis habitarēt in terra Palestina, quorum ministe-

ministerio vtebatur. Tradidit ergo Cananæo tanquam seruo suo ad vendendum, vel tradidit ei pro precio, vt cuius vxor nõ esset tam sedula quę sua opera paret sibi necessaria. Et hæc quidem ad literã. Iuxta mysticum sensum, Sponsa Christi Ecclesia non Iudæis tantum suis (quorum prima illi cura fuit) & necessaria, & quæ ad ornatum facerẽt prouidit, sed etiam gentili populo tradidit singulariter sindonem & cingulum. Sindonẽ quia innocentiam, quam ei tradit in baptismo etiã sub symbolo sindonis mũdæ, quæ capiti imponitur his verbis, Accipe vestem cãdidam, sanctam, & immaculatam. Hanc autem innocẽtiam rectè ei vendere dicitur, quia ab eo recipit abrenũciationem Sathanæ & professionem fidei sanctæq; conuersationis. Cingulum verò ei tradidit, quia illum docuit fluxa gentilitatis opera astringere, & peculiariter libidinem frenare, quam sibi gentilis populus nimis liberam esse permisit, existimans fornicationem & immunditias plerasque non esse peccatum. Nomine autem Chananęi rectè populus gentilis significatur, tum quod Chanaam populum gentilẽ procreauit, qui cum ipso maledictioni diu subiacuit, tum quod nomẽ ei conueniat. Interpretatur enim humiliatus vel cõtritus & cõfractus. Et certè humiliatus fuit populus gentilis quãdiu sub diaboli potestate in erroribus & vitijs detinebatur. Explicat hunc locum D. Greg. lib. 33. Moral. ca. 22.

Fortitudo & decor indumentum eius & ridebit in die nouissimo. Ayn

DVpliciter potest intelligi quod dicit fortitudinem & decorem esse indumentum eius. Primum simpliciter vt significetur eam insigniter & honeste vestitam esse, & sit sensus, Indumentum eius præclarum est & decorum. Et quod sequitur, ridebit in die nouissimo. Consequenter hunc habet sensum, postero tempore, cum alij ob frigus & vestitus inopiam affligẽtur, ipsa ridebit, hoc est, gaudebit. Aliter hoc versu significatur precipuum ornamentum huius mulieris situm esse, non in preciosis vestibus corporalibus, de quibus superius dixit, sed in dotibus animi, fortitudine scilicet, & decore. Fortitudine quidẽ ad res constanter & grauiter gerendas, decore vero ac honestate, moderationem, grauitatem ac decorum in omnibus seruando. Hoc enim commodè et necessario subijciẽdum erat post prædicta, ne more multarum mulierum putaretur nimium studere et tribuere pulchritudini et splendori corporali. Sic & Petrus: Quarum, inquit, non sit extrinsecus capillatura 1. Pet. 3.
aut circundatio auri aut indumenti vestimentorum cultus, sed qui absconditus est cordis homo in incorruptibilitate quieti et modesti spiritus, qui est in conspectu Dei locuples. Itaque fortitudo et decor indumẽtum eius esse dicitur, quia his virtutibus veluti vestibus quibusdam ornatur et conspicua est, quomodo de domino dicitur in Psalmis: Dominus regna- Psal. 91.
uit decorem indutus est, indutus est dominus fortitudinem. Et alio loco:
Confessionem et decorem induisti amictus lumine sicut vestimento. Psal 103.
Quod sequitur et ridebit in die nouissimo, significat eam, quoniam his virtuti-

virtutibus ornata est gauisuram etiam in senectute ex testimonio bonæ conscientiæ, cum aliæ mulierculæ, quæ in iuuentute delitijs vacant et curioso corporis ornatu se oblectant ac pulchritudine sibi placent, vbi senectus aduenerit & flos ætatis emarcuerit, mœrere cogentur corporis & animæ dotibus destitutæ. Item quòd iam instante postremo die quem alij ferè maximè metuunt, ipsa gaudebit quod bene sibi cōscia laborum pręmia se recepturam expectet. Iuxta hunc posteriorem intellectum nō est difficile Christi sponsæ hunc versum accommodare. Illa enim cum suo sponso omnium maxime et verissime decorem et fortitudinem induit, hisq; virtutibus tanquā suo peculiari vestitu est ornata & circumamicta, Fortitudine sua inuicta persistens contra omnes hostes suos, fortiter perferens omnes aduersitates & virtutum labores. Decorem autē seruās & honestatem in virtutum operatione. Vnde in nouissimo iudicij die, alijs flētibus ipsa ridebit & gaudebit, intromissa in gaudiū domini sui. Tractat Gregorius hunc locum D. Gregor. super 7. Psalmos, in illud: Benigne fac domine, ostendens quam recte hæc duo sunt coniuncta, fortitudo & decor. Qui enim, inquit, ita se in virtutibus decorum exhibet, vt tamen tentationum impugnationibus non repugnet, hic nimirum decore ad tempus induitur, sed fortitudine nequaquam vestitur, etc.

Phe *Os suum aperuit sapientiæ, & lex clementiæ in lingua eius.*

HActenus prosecutus est quid operando hæc mulier perfecerit, insinuans quæ sint bonæ matronæ officia, nunc verò etiam sermone se bene gerere ostendit, eamq; liberam esse à vitio loquacitatis & stultitiæ quo ferè muliebris sexus laborat. Os suum, inquit, aperuit nō vanitati, sed sapientiæ, hoc est, ad proferendū & docendum sapientiā, docens suos scilicet domesticos timorem Dei qui est ipsa sapiētia, vt est Iob 28. & in lingua eius assidue versatur lex clementiæ, hoc est, pietatis & misericordiæ proximis exhibendæ. Docet ergo suos & rectè sapiēterq; se gerere erga Deū, & clementer atq; benigne erga proximos. Insignis est hęc matronarū dos sine qua superiora parū profuerint. Sūt enim quæ in operando et strennuæ sunt et suos strennuos esse cogunt, sed vel loquaces nimis sunt et vanæ, vel ad pietatem suos non adhortantur. Eximiè autem istud quadrat in sponsam Christi, quæ os suum aperit ad docendā sapientiam cœlestem et perfectam quam à suo sponso didicit, quę in fide Christi consistit abscondita prius tot seculis. In eius lingua versatur non potissimum lex illa rigoris et seueritatis, qua secundū Mosis præceptum sæuerissimè mox peccata puniuntur, sed magis lex euangelica quæ prædicat per Christum remissionem peccatorum, docetq; diligēdum proximum, sicut Christus dilexit nos.

Tsade *Considerauit semitas domus suæ, & panem otiosa non comedit.*

ALiud bonæ matronæ officiū hic versus depingit, nempe quod familiæ suæ diligentem curam habet circumspiciēs vias actiones et mores do,

res domesticorum suorum, quid scilicet agant an ne torpescant otio, aut vitijs sint deliti, sic tamen huic rei intendit vt interim ipsa non comedat panem otiosa, sed simul cum alijs laboret, non admonens illos verbo tantũ, sed & facto suo prouocans ad opus. Non facit vt plæręq; quæ à suis rigide opus exigunt, cum interim ipsę vacent otio & panem manducent aliorum partum manibus. Quadrat istud excellenter in Christi sponsam, quia & fidelis quæq; anima cunctas suæ cõscientiæ cogitationes diligẽter inuestigat, & Ecclesia subditarum sibi ouium mores perlustrat, torpentes excitans peccantes corrigens, afflictos cõsolans, nec comedit panẽ ociosa quia & pro pane corporali nouit sibi alicui bonæ occupationi vacãdũ. Iuxta illud Pauli: Qui non laboret non mãducet, & sollicitè cauet ne panem cœlestem quem in sacris eloquijs atq; in sacramẽto percipit aut alijs proponit sine virtutũ exercitio comedat, studens operè adimplere quod ex sacris scripturis intelligendo percipit, ac dominicæ passionis vestigijs insistere, in cuius commemorationem sacrum panem suscipit. Nec tãtum alios verbo ad bene viuendum excitat, sed etiam facto & conuersatione inuitat. Tractat hunc locum diuus Gregorius lib. moralium in caput 42. cap. 25. vbi legit considerat quod magis conuenit originalibus, & sensum habet commodiorem.

2. Thess, 3.

Gregorius

Surrexerunt filij eius & beatissimam predicauerunt, vir eius & laudauit eam. Coph

Multæ filiæ congregauerunt diuitias, tu supergressa es vniuersas. Resch

POst explicata varia bonæ matronæ officia erga maritum, erga domesticos, erga pauperes, in prudentia & diligentia rerum agendarũ, in acquisitione omnium necessariorum, eorumq; quæ ad decentem pertinẽt ornatum, Item in sermonis vtilitate, subijcit iam quæ laus talem sequatur matronam, & primum quidem quomodo talis laudetur à filijs suis ac marito, quos surgere dicit ad eam laudandum significans in publico publicisq; consessibus magis quam in priuatis ædibus illos se exhibere ad eam depredicãdam. His autem potius quam alienis laudem tribuit matronę, quod pudica mulier, quæ rem domesticam tractat non publicã, suis potissimum innotuit nõ alienis, in qua si quid vitij, aut quid morositatis aut negligẽtię fuisset, à nullis magis depręhẽdi potuisset, nullis magis molestũ fuisset quam qui cum ea fuerũt assidui & indiuidui. Hi ergo perspectis eius virtutibus perceptoq; multiplici commodo ab illa, hoc dicũt quod sequitur, multæ filiæ congregauerunt diuitias, vel vt est Hebraicè fecerunt fortitudinem, hoc est fortiter operatæ sunt vel fecerunt fortia vt habent 70. Vnde nostra lectio accipi potest nõ tantum de diuitijs corporalibus sed etiam virtutum & laudis. Tu vero supergressa ès vniuersas, Hoc est efferunt eam etiam super eas filias, hoc est mulieres quæ alioqui se strennuè gesserũt & laudibus dignæ sunt. Completur illud in Christi

ſponſa Eccleſia cuius ſponſus in canticis inter cætera vocat eam pulcherrimam mulierum atq; de ea dicit. Vna eſt columba, perfecta mea, vna eſt matri ſuæ, electa genitrici ſuæ. Et mox ſubditur de filijs eius. Viderunt eam filiæ & beatiſsimam prædicauerunt, reginæ & concubinæ & laudauerunt eam. Certe eam nō alij magis laudare poſſunt quam maritus qui eam intime nouit & filij eius qui ab ea plæraq; perceperunt beneficia. Hi agnoſcunt eam longe excellere plæraſq; alias filias, hoc eſt congregationes quæ tamen multas cōgregaſſe diuitias videntur, vt pote ſcholas Philoſophorum & Synagogas Iudæorū, quæ multos quidem habuerunt ſectatores multamq; veritatis ac quarundam virtutum collegerunt ſupellectilem, at nihil in comparatione ſponſæ Chriſti, cuius diuitiæ ſunt & Theſauri ſapientiæ ac ſcientiæ Dei abſconditi in Chriſto, & multitudo fidelium per vniuerſum orbem credentium, & congeries omnium virtutum quas ſancti Dei homines operati ſunt. Tantas diuitias nulla vnquam habuit ſecta, nulla religio.

Cantic 6.

Schin *Fallax gratia & vana eſt pulchritudo, mulier timens Dominum ipſa laudabitur.*

Thau *Date ei de fructu manuū ſuarū, & laudent eā in portis opera eius.*

Videntur hi duo verſus qui etiam pertinent ad laudem mulieris eſſe verba non mariti aut filiorum, ſed ipſius Salomonis approbantis illorum laudem. Cæterum quo recte prior verſus intelligatur notandum Hebrea ſic habere. Mendacium eſt gratia & vanitas eſt pulchritudo. Itaque noſtra litera ſic eſt ordinanda. Gratia hoc eſt venuſtas à qua mulieres dicuntur vulgo gratioſæ eſt res fallax, & pulchritudo faciei atq; corporis eſt res vana, vt quæ non ſit res ſtabilis atque diuturna, nec vere commēdet mulieres. Nam vt quidam ait. Forma bonum fragile eſt, quātumq; accedit ad annos. Fit minor, & ſpacio carpitur ipſa ſuo. Itaque quo oſtendat mulierem quæ prædicto modo ſeſe gerit vere eſſe laudandam & merito laudari à ſuis, comparat eam cum illis quas vulgus multū laudare ſolet nempe cum venuſtis & gratioſis mulieribus, inſinuatq; cur illis merito præferri debeat imo quod huius comparatione illæ ne laudari quidem debent, quòd pulchritudo ſit res vana, timor vero Dei ſolus ſit ob quem merito quis laudari debeat. Simulq; tacitæ occurrit obiectioni, nempe cur inter laudes præſcriptæ mulieris non meminerit pulchritudinis eius corporalis, quæ cōmendare ſolet mulieres vel maximè apud homines. Reſpondet enim laudem mulieris non cōſiſtere in veritate in huiuſmodi re, ſed tantū in his quæ declarant eam timere Deum, qualia ſunt officia prius illi attributa. Bene ergo concludendo, ſubiungit: Date ei de fructu manuū ſuarū, hoc eſt, laudate eam quotquot eſtis, ſicuti ſuis operibus laudari meruit. Laus enim & honor fructus eſt bonarū actionum. Nec tam voces hominum eam laudēt in portis, & in publicis cōſeſsibus, quam

quam eius opera, hoc est, narrētur in eius laudem & aliorum exemplum in publicis locis opera eius, quod si fiat ipsa opera laudabunt eam magis quam hominum voces. Non est enim ei opus emendicatis ab humana eloquentia laudibus, si vel facta eius tantum publicentur & publice narrentur satis illa eā deprędicabunt. Conueniunt hæc maxime Christi spōsæ, quæ non ab externo commendanda est splendore quemadmodū synagoga Iudaica. Omnis enim gloria eius filiæ regis ab intus, sed hinc cōmendanda venit, quod tota Deo addicta his vacet operibus quibus Deo placere desiderat. Vnde omnibus dicitur vt pro merito eā laudent eiusq; facta per quæ fidem longe lateq; propagauit & hæresibus atque tyrannis fortiter resistit, vbiq; euulgent atq; in Ecclesijs & fidelium congregationibus enarrent. Sic enim futurum vt dignam assequatur laudem, quam plenius ab ipso suo sponso consecutura est in plenissimo illo supremi iudicij consessu, quando omnium facta publicabuntur, & laus erit vnicuiq; à Deo pro meritorum exigentia. Et hactenus quidem mysticam carminis huius intelligentiam sic simpliciter sumus prosequuti, quomodo literali sensui, qui semper fundamentum est mystici sensus, maxime conuenit. Quod si quis exactiorem requirat, inueniet apud Bedam qui prolixè & sublimiter est prosecutus allegoricam tractationem, quæ tamen dum nimis exacte fit, frigida sepe euadit & sibi non semper consentiens. Psal. 44.

FINIS.

Hæc in Prouerbia interpretatio est solida, vtilis, ne dicam necessaria interpretandis scripturis, nihil habens quod impedire posset ne typis excudi debeat, quod attestor ego qui librum à capite ad vmbilicum diligenter perlegi.

F. Ioannes Hentenius, S. T. Professor.

Errata grauiora, sic corrigito.

IN Epistola Dedicatoria, Pagina 2 Linea 31 lege πανάιρετος, In eadē Pag. 4 lin. 3. deligendum. Pag 8 lin 25. percepturi. Pag. 38 lin 2 ipsam Pag. 92 lin 29 grataq;. Pag 102 li 39 cuncta. 103. 2. quas 115. 10. furtiuæ. 121. 21 muliebri. 126. 21. vertūt. 137. 3. fiet. 158. 27. quod hoc loco. 166. 37. inuersis 174. 10, pernitiē 204 41 casis 208. 29. μακρόθυμος. 209 37. corā. 216. 13. iussisq;. 217. 40. solidorū [illegible] 26. dirigendū. Ibid. 12 adinuentione 254 7. principiū 261. 25. ardesc[illegible] 287 20 accedere 321. 12. sum. 325. 28. gēmarū 331. 6 eris 336. το ἄνθρω[illegible] 40. 24 iustitiā. 345. 28 tecto. 350 41. Aman. 351. 32. feris 362. 13 quod sequitur 370 22 calumniatur. 386. 27. æquitatē 395. 3. exprimitur. 396. 34 ducis. 398 28 acciderit. 400. 12 inuitat. 426. 17. alumē 451 18 annuēs. 452. 21. coæquaui. 453. 5 strages. 461. 17 iram Ibid 19. peiorē. 463. 36. fructibus. 471. 2 prosperitatis. Ibid. 17 persequente. Ibid. 24. quosq;. 485 34 paupertatē fert. 486. 37, significās 495 10. totā. 527. 8. tempestiuius 519. 6. versari. 535. 16. fuisse. 543. 14. dono 547. 22. nobilis.

Carmel: Discal. Romę.

LEGATORIA A. PANDIMIGLIO - ROMA
1972